

ప్రథమ ముద్రణ పీఠిక

“కారణజన్మఁడై కవినికాయము మెచ్చంగఁ గావ్యకర్త యై

భూరికళాకలాపుఁ డయి పొల్పువహించిన బట్టుమూర్తిచే

సీరిత మై సుఖార్థ సదహానవదాన్వద మైనయావను

త్వరమణప్రవృత్తము సుసాధ్యము గాదు తలంచి చూడఁగన్.”

(సోమకవి.)

ఆంధ్రప్రబంధములలో వసుచరిత్ర ము త్రమోత్తమ మైనది. నిర్దళమగు కవితాధార, సహజములగు శబ్దాలంకారములు, ఉచితమగు శ్లేషనైపుణ్యము, మనోజ్ఞమగువర్ణనముగల యీయత్తమ గ్రంథము రచించి విద్యార్థులకు సారస్వత భిక్ష పెట్టి యశశకాయుడైన రామరాజభూషణుని జీవితచరిత్రము వసుచరిత్రము నందలి సారస్వతపీఠములు నెటుంగుట ప్రతిభామానేవకునకును విధి యగుటచే, బహుపర్యాయపతనచాపల్యమునను సారస్వతపీఠకులగు బ్రహ్మశ్రీ వావిళ్ల. వేంకటేశ్వరశాస్త్రిలవారి యాజ్ఞావళిమునను బీఠికను వ్రాయ దొరకొంటిమి. వసుచరిత్రమువలనను హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానమువలనను గ్రంథకర్తనామము రామరాజభూషణుఁ డని స్పష్టమగుచున్నది. కులనిర్ణయమున కిం దాధారములు గానరావు. కృష్ణదేవరాయల కల్లుండును సదాశివరాయలను నామమాత్రమునకు రాజుగ నుంచి విజయనగరసామ్రాజ్యము నేకథాటిగఁ బరిపాలించి మహాసంగ్రామములో విజయముగడించిన వీరాధిపీరుండు నగు (ఆళియ) రామరాజువలన నీకవి బహువిధ సత్కారముల నొందిన యద్భుష్టశాలి. రామరాజుకాలమున సమకాలికరాజు లందఱి కంటె మిన్నయై పులుకుబడియందును వీరత్వమునందును విశ్వరథమునందును ససమానుడై యుండి సారస్వతాభిమానముతోఁ బ్రకృతకవినిగూడఁ బలుమాటలు గౌరవించి గ్రంథముల రచింపఁజేసి యంకితము నొందెను. నాటఁగోలె దానురామరాజుచే భూషితుండుగాన కవి రామరాజభూషణుండ నని చెప్పుకొనుచు వచ్చెను. పూర్వనామ మీ యుభయ గ్రంథములయందును గానరాదు. వసుచరిత్రమునఁ దిరుమలరాయలు కవిని ప్రశంసించుతఱి

“క్రీరామక్షితిపుణ్ మదగ్రజ జయశ్రీలోలు నానాకళా

పారీణం బహుసంస్కృతాంధ్రకృతులం బల్తాఱు మెప్పించి త

త్కారుణ్యంబున రక్షణోరహయవేదండాగ్రహారాదిన

త్కారం బుదిలి రామభూషణకవీ భవ్యంబ పీ వన్నిటన్.”

అని కవిని బ్రశంసించియున్నాఁడు. ఈ ప్రశంసవలన గ్రంథకర్తనామము రామభూషణుఁ డని వ్యక్తమగుచున్నది. వసుచరిత్రము గద్యమునందు “సాహిత్యరసపోషణ రామరాజభూషణ” యని చెప్పుకొనినాఁడు, హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానములోఁ

బ్రథమాశ్వాసము 58 వ పద్యములోఁ దనవృత్తాంత మీ క్రిందివిధముగాఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు.

సీ. “వనధిలంఘనకృపావర్ధితోభయకవితాకళారత్నరత్నాకరుండ
నకలకర్ణాటరత్నాధురంధరరామవిభుదత్తశుభచిహ్నవిభవయుతుండ
వసుచరిత్రాసికావ్యప్రీతబహునృపప్రాశితానేకరత్నష్టపుండ
కాశ్వత శ్రీవేంకటేశ్వరానుగ్రహనిరుపాధికైశ్వర్యనిత్యయుతుండ

తే.గీ. “శ్రీకరమహాప్రబంధాంకసింగరాజ, తిమ్మరాజప్రియకమాజ ధీరసూర
పాత్రజుండ రామనృపభూషణఖ్యుకుకవి, సంకిత మొనర్తు నీకావ్య మనభుభక్తి.”

ఉదాహృతపద్యములు రెంటివలనను కవి కష్టాటదేశాధీశ్వరుని గ్రంథరచి నాచాకచక్రముచే మెప్పించినట్లును నుభయగ్రంథగద్యలతో సమన్వయించినగాదిన గ్రంథకర్తనామము రామభూషణుండని రామరాజభూషణుండని రామనృపభూషణుండని యుంటుందే నిది బిరుదనామ మనుట కెంతమాత్రము సంశయించుఁ బనియుండదు. ఇతనినామము మూర్తియనియు బట్టుకులమువాడనియు గ్రహించుట కీకవి శృతమని ప్రతీతిగలిగియున్న ఉత్పలమాలికలోని నగు

“లాట్ట యిడేటిమాట పెనుబొమ్మలతో మొగమోట యెల తా

... ..

రట్టడి బట్టుమూర్తి కవిరాయనిమార్గ మెఱుంగఁ జెప్పితిన్.”

అను భాగమువలన రామరాజభూషణుని మూర్తి యని వ్యవహరించువారనియు నిందులకుఁ బీఠికాదియం దుదాహృతమైన పద్యమునందలి బట్టుమూర్తి నామము, బట్టుమూర్తి బాపురుమని యేడ్చెనను నైతిహ్యము మఱియు సర్వవిధముల నేకకర్తృకమని విశ్వసించఁబడు నరసభూపాలీయమునందలి కర్తృవచమగు మూర్తినామము తొక్కాణ యగుచున్నవి. నరసభూపాలీయము రచించిన మూర్తికవియు, వసుచరిత్రము, హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానములు రచించిన మూర్తికవియు, రామరాజభూషణుండు వేటువేటువ్యక్తులను వాద మొకటిగలడు. గాని యందు సత్యమున్నటులఁ గానరాదు. భిన్నత్వము వాకొనువారిలోఁ గీర్తికేషులగు పూర్ణరామకృష్ణయ్యపంతులు ప్రభృతులు ముఖ్యులు. మిగిలినచరిత్రవిదులలోఁ జాలమంది యేకత్వము నామోదించినవారే? నరసభూపాలీయమునఁ గవి తనప్రతిభాదికమును వంశానుక్రమణికయు నీవిధముగాఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు.

సీ. “శతలేఖనీపద్యసంధానధారేయు ఘటికాశతగ్రంథకరణధుర్యు
అకుప్రబంధబంధాభిజ్ఞా నోష్ఠ్యనిరోష్ఠ్యజ్ఞా నచలజిహ్వాశ్రీ నిభుజు
తత్సమభాషామితానజ్ఞా బహుపద్యసాధికవ్యస్తాక్షరీధరరీజు
ఏకసంధోచితజ్ఞోకభాషాకృత్యు చతురనోష్ఠ్యనిరోష్ఠ్యసంకరజ్ఞా

తే.గీ. “సమితయమకాకుధీ ప్రబంధాంకసింగ, రాజునకతిమ్మరాజ పుత్రప్రసిద్ధ
నరసవేంకటరాయభూషణువుత్రు, ననుబుధవిధేయు శుభమూర్తి నామధేయు,”

పై పద్యమునందలి మూర్తికవి పూర్వులనామములు హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానమునందలి రామరాజభూషణుని పూర్వులనామములు సర్వవిధముల సరిపోవుచున్నవి. తండ్రి పేరు నూరపరాజనియు నతని బిరుదనామము వేంకటరాయభూషణుడనియు నిశ్చయింతుమేని యేకశబ్దము సర్వవిధముల నిర్బాధకము కాఁగలదు. ఇరువురికైలి యొకటి. కాలమొకటి. బిరుదము లొక్కతీరునె. ఇట్టదైవ మొకఁడె. కావున రామరాజభూషణుని జన్మనామము మూర్తియై యుండును. ఇంతదనుక నుపలభ్యములైన యీకవి పుస్తకములలో మొదటిది నరసభూపాలీయము, రెండవది వసుచరిత్రము, మూడవది హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానముగ నిశ్చయింపవచ్చును. కీ॥ శే. కందుకూరి వీరేశలింగముగారు వసుచరిత్రమునకు నరసభూపాలీయము లక్షణగ్రంథమనియుఁ దొలుత వసుచరిత్రము పిదప నరసభూపాలీయము రచింపఁబడినటులఁ దలంచిరిగాని యాయూహా కెన్నియో బాధకములు గలవు. నరసభూపాలీయకాలమునాటికి దిరుమలరాయలు బట్టాభిషిక్తుఁడు గాలేదుగాన నాతని నెఱ్ఱతిమ్మరాజుని వాకొనఁబడెను. ఇంతియగాక నరసభూపాలీయముతో రామరాజప్రశంస యీక్రిందివిధముగాఁ గావింపఁబడెను.

సీ. “ఖలు నతిద్రోహిసల్కము తిమ్మని హరించి సకలకర్ణాటదేశంబు నిలిపె
నతునివర్ధితుని దిత్తుతునిబట్టముగట్టి కుతువనమల్కనజోడి నిలిపె
బదిలుఁ డై రాచూరు ముదిగల్లు కప్పంబు సేయఁ గాంచి నపాదు సీమ నిలిపె
శరణన్న మల్క నిజామున కథయం బొసంగి శదీయరాజ్యంబు నిలిపె

తే-గీ. నవని సంతయు రామరాజ్యంబుచేసె, దనగుణంబులు కవికల్పితములుగాఁగ

నలవియె వచింపఁ దత్కావ్యములను వెలయ, భూమి నొకరాజమాత్రుడే రామనిఘోషు.”

ఆకావ్య-విశ్లేషము.

ఈపద్యమువలన నరసభూపాలీయరచనాకాలమునాటికి రామరాజు స్థలకము తిమ్మరాజును జంపించి సదాశివరాయలను రాజ్యమునఁ బ్రతిష్ఠించెననియుఁ గుతువనముల్కుని చెప్పఁబడిన ఇబ్రహీం కుతువమాను బట్టాభిషిక్తు గావించెననియు ఆలీ ఆదిల్షాకు ముదిగల్లు రాచూరుదుర్గములలోనున్న కళ్యాణపురము నొసంగెననియు హుస్సేను శరణాగతుఁడు కాఁగా వానిరాజ్యము వాని కొసంగెననియు మూర్తికవి చెప్పియున్నాఁడు. ఈవిజయములన్నియుఁ జరిత్రములో సమన్వయించితిమేని. క్రీ. శ. 1550 నాటివి, అప్పటికి మూర్తికవియు రామరాజుచే సత్కృతులొంది రామరాజభూషణుఁడు కాలేదు. ఇక్కతన నరసభూపాలీయము క్రీ. శ. 1555 లోఁగ రచింపఁబడిన దనుటకు సంశయములేదు. ఇక వసుచరిత్రమందుమా ! రామరాజు తల్లికోటయుద్ధములో వీరమరణము నొందినపిదప నెఱ్ఱతిమ్మపార్థివుఁడు తిరుమలదేవరాయనామముతో జిల్లకర్ణాటరాజ్యమును బునరుద్ధరించి మహమ్మదీయుల యలజడికి సహింపఁజాలక రాజధానిని బెనుగొండగఁ జేసికొని పరిపాలిం

చుట సూచింపబడెనని వసుచరిత్రమునందలి యీక్రిందిపద్యమునలన గ్రహింపవచ్చును.

చ. “తిరుమలరాయశేఖరునిధీరచమూభటరాజి యూజిభీ

కరయవనేశ్వరప్రహితఖానబలంబున జక్కుసేయ ని

ద్ధరః బెనుగొండ కొండలు మదద్విపచర్చక పాలమాలికా

పరికరభూషితంబులయి బల్విడిఁ గాంచె గిరీశభావమున్.”

వసు. ఆ-1. ఛ. 39

వసుచరిత్రమును దిరుమలదేవరాయ లంకితము నొందునాటికి వార్ధకదశలో నుండియుండును గాననే యం దాతనికుమారుల విక్రమములును గుమారుడు శ్రీరంగరాయలు యువరాజపట్టాభిషిక్తుఁ డగుటయుఁ జెప్పబడెను.

చ. “హరిపదభక్తిశీలుఁ డగు నారఘునాథస్వపాలు కూర్చిసో

దరుఁడు సిరంగరాయ వసుధావరుఁ డాత్మగుణప్రమోదవ

త్తిరుమలరాయశేఖర వితీర్ణమహాయువరాజపట్టబు

ధరుఁ డయి సర్వభూభువనధూర్వహశక్తిసహించు సౌతయన్.”

వసు- ఆ-1. ఛ-7.

రాజ్యము పెనుగొండకు మార్చిననుగూడ మహమ్మదీయులదాడి తగ్గలేదనియుఁ బైపద్యమువలన తిరుమలదేవరాయలు ముస్తఫాఖానుతో క్రీ. శ. 1577లో సంగర మొనరించి నష్టపడెననియుఁ బదప తిరుమలదేవరాయలు కుమారులకు రాజ్యమునొసంగి తాను విద్యాగోష్ఠలతోఁ గాలయాపనముఁ జేయుతఱి మూడవకుమారుఁడగు వేంకటపతిరాజు ఆలీ ఆదిల్ షాతోఁ బెనుగొండలో సంగర మొనరించి పరాజితుఁడై పెనుగొండవది చంద్రగిరి రాజధానిగఁ జేసికొని యట కాలము గడవెననియు నీక్రింది వసుచరిత్రపద్యమువలనఁ దెలిసికొన నవకాశము కలుగుచున్నది.

మ. “హరుఁ డాతారకజైలదుర్గమున నధ్యాసీనుఁడై రాజశే

ఖరవిఖ్యాతవహించుఁ జంద్రగిరిదుర్గం బందు శ్రీ వేంకటే

శ్వరుఁ డొప్పెన్ బహురాజశేఖర సదానందేష్వరుఁ డై యారయి

ద్ధరఁబేలికవాసి తద్గిరులకున్ దద్వల్లభశ్రీలకున్.”

వీనినన్నింటిని సమన్వయించి చూచితేమేని భట్టుమూర్తి శ్రీకృష్ణదేవరాయల సామ్రాజ్యమున నూత్నయావనము విద్యార్థిదశయుఁ గడపి తద్రాజ్యపతనానంతరము నరసభూపాలకు నాశ్రయించి నరసభూపాలీయగ్రంథరచనాముఖంబున బహువిధసత్కారములనొంది వేంకటపతిరాయల యనంతరము రాజైన సలకము తిమ్మయను వధించి సదాశివరాయలను నామమాత్రముగ విద్యాసగరరాజ్యమునకు రాజును జేసి యావద్భూమండలమును రామరాజు పాలించుతఱి నట నాశ్రయము గల్పించుకొని రసికుఁడగు రామరాజును బహువిధసంస్కృతాంధ్రకృతులచే మెప్పించి “రత్నహారహయవేదండాగ్రహారాది” సత్కారములనొంది రామరాజు

భూషణబిరుదము దాల్చి సుప్రసిద్ధుడై 1565 లో జరిగిన తల్లికోటయుద్ధమున రామరాజు ఘోరమృత్యువునొంది విజయనగరరాజ్యము భిన్నభిన్న మైపోయిన పుడు తిరుమలదేవరాయలు పెనుగొండలోఁ గొంతకాలము జీర్ణకర్ణాటరాజ్యము నుద్ధరించి పాలించుచున్న క్రీ. శ. 1577 ప్రాంతమునను, దరువాత, చంద్రగిరికిరా జకుటుంబము పోయినకాలమునను కవి యీరాజకుటుంబము నాశ్రయించి యుండె ననియు క్రీ. శ. 1577 పైనను 1580 కిఁ గొంచెము పూర్వమునను వసుచరిత్రము తిరుమలదేవరాయల కంకితము గావించెననియు విశ్వసింపవచ్చును. భట్టుమూర్తి నరసరాజువలన నొందినసత్కారములు సామాన్యములై యుండును. దానశీలుడగు రామరాజును తనవిద్యావివేకముచే బలుమాలు మెప్పించి రామరాజభూషణబిరుద నామము వహించి యేనుగులు హయములు రత్నహారములు అగ్రహారములు నొంది యైశ్వర్యశాలి యయ్యెను. వసుచరిత్రము తిరుమలరాయల కంకితము నొసంగి కవులెవరు నొందియెటుంగని రత్నాభిషేకగౌరవము నొందెను. పిదప సీతఁడు సమధికై శ్వర్యములతోఁ దులఁదూఁగుచు నుండెననుటకు హరిశ్చంద్రనలో పాఖ్యానములోని యీపద్యపాదములు తార్కాణ కాఁగలవు.

“వసుచరిత్రాది కావ్యప్రీతబహువప్రాపితానేకరత్నాష్టపుండ

కాశ్వతక్రీపేంకటేశ్వరానుగ్రహనిరుపాధికైశ్వర్యనిత్యయశుఁడ.”

రామరాజభూషణుఁడు స్వప్రతిభాదికముచే నమితధనము అగ్రహారములు మడిమాన్యములు గజతురంగాదులు సముపార్జించి పరిత్యజ్జడై తనయంతిమగ్రంథ మును రానుభద్రున కంకితముగావించుచుఁ దా నొనరించిన ధర్మకార్యములు కృతిరచనాభీరామము నీక్రిందివిధముగా హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానమునఁ బ్రశం సించియున్నాఁడు.

సీ. “సుతులఁ బెక్కండ్ర కాశ్వతరామసామధన్యులఁజేసి పిలుచు భాగ్యోదయంబు

రచితాగ్రహారంబు రామచంద్రపురాంకపూతం తొనర్చిన పుణ్యరేఖ

నవదివ్యభవనంబు నవరించి శ్రీరామవిభుఁ బ్రతిష్ఠించిన విపులమహిమ

రామసరో సామరమణీయముగఁ దటాకము వినిర్మించిన ఘనయశంబు

తే-గీ. “సఫలతపహించు సీహరిశ్చంద్ర నలకఁభాయంగనిబంధచిత్రబంధప్రబంధ

మంకిత మొనర్చు రఘుధర్త కఖిలధర్త, మరుతరాభీప్సితము తెల్ల నొదవు సీమ.”

(ప్రథ. ఆ. ప 14.)

రామరాజభూషణుఁడు అగ్రహారప్రదానము, శ్రీరామాలయనిర్మాణము, సరోవరప్రతిష్ఠ గావించి పరమార్థముగూడ సంగ్రహించియున్నాఁడు. ఇంతవఱ కీకవినివాసస్థల మిదమిత్యమని రూపింపఁబడకపోవుట సంతాపకరము. ఈకవి జన్మస్థా నము బట్టుపల్లెయనియు నిది రామరాజభూషణుని పూర్వులగు ప్రబంధాంకము వారను నింటిపేరుగలవారికిఁ గృష్ణదేవరాయ లొసంగెనని కీర్తిశేషులగు వీరేశలింగ

ముపంతులువారు వ్రాసియున్నారు. ఇది బల్లారిమండలము పాలమండలము చెంత గలదని కొందఱును గడపమండలములోని పులివెందులచెంతగలదని కొందఱును జెప్పుచున్నారు. జటప్రోలు చెంతగలదని సురభివంశచరిత్రకారులు చెప్పుచున్నారు. కృష్ణామండలములోని మోదుకూరె యీతికజన్మస్థానమని మఱికొందఱు చెప్పుచున్నారు. ఇందలి సత్యనిర్ణయమునకుఁ బాటుపడి రామరాజభూషణప్రతిష్ఠాపితకీర్తి చిహ్నముల నారయుటకు సోదరపరిశోధకులు పూనుకొనవి పరితాపకారణము.

శ్రీకృష్ణదేవరాయలు విద్యానగరసంస్థానమూ పాలించుచు క్రీ. శ. 1530 లోఁ గీర్తిశేషుఁడగునాటికి భట్టుమూర్తి విద్యార్థిదశ పూర్తిచేసికొని యాసంస్థానమున నుండెననియు బిదప 1540 వఱకు జీవించి యశశకాయము గైకొనియుండుననియు సితని జననము 1510 ప్రాంతమున నైయుండుననియు డెబ్బవయ్యేండ్లకుఁ బైఁగ జీవించెననియు బూర్వోక్తవిషయసమన్వయముచేఁ దెలిసికొనవచ్చును. గాని యీనిర్ణయమువలన వసుచరిత్రము రచించునాటికి అటువదియైదుసంవత్సరముల వయస్సు, హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము రచించునాటి కంతకంటె నెక్కుడువయస్సుండియుండును. ఇంతవార్ధకములో శృంగారరసపూరితమగు వసుచరిత్రము స్వీకరికావ్యమగుహరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము రచించియుండునని మేము చెప్పజాలము. వసుచరిత్రము నీకవి నరసభూపాలీయము రచించినవిదప కొంతకాలమునకుఁ బూర్తిచేసి సత్కారాదులనొంది తిరుమలరాయల నానందపఱచియుండును. ఆవల కవి సజీవిగ నుండియుంటచేఁ దిరుమలరాయపుత్రుల ప్రోత్సాహమున శ్రీరంగరాయల యువరాజ్యపట్టాభిషేకము వేంకటపతిరాయల చంద్రగిరిపరిపాలనము చేర్చియుండును. తరువాతఁ గొంతకాలమునకు రచింపబడినది హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము. ఈలిగ యోచించినచో వసుచరిత్రము హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము వయస్సు తీరకముందు రచించియున్నటుల నిశ్చయింప నగునుగాని యిందులకు నాధారములు గానరామిచే వంశాధికమునందలి తుదియంశములను లక్ష్యమునం దుంచుకొని కాలనిర్ణయ మొనరించితిమి. ఈసమన్వయమున కిచ్చగింపక కవులచరిత్రములో వీరేశలింగముపంతులువారు రాయలకాలమున రామరాజభూషణుండుండి యుండఁడనియు నరసభూపాలీయము కవికృతమగు ద్వితీయగ్రంథమనియు శాసించిరని తోచెడిది.

రామరాజభూషణుండు సంగీతశాస్త్రమునందును, జ్యోతిశ్శాస్త్రమునందును యోగశాస్త్రమునందును, పరిజ్ఞానముగలవాఁడనియు వ్యాకరణశాస్త్రజ్ఞుఁడనియు వసుచరిత్రము చెప్పక చెప్పుచున్నది. కృతినొందిన తిరుమలదేవరాయలో రసికుడు. సంస్కృతాంధ్రసాహిత్యసంపన్నుడు. ఇతఁడు జయదేవుని గీతగోవిందముపై వ్రాసిన శ్రుతిరంజనియను వ్యాఖ్యానము మదరాసు ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకాలయములోఁ గలదు. గీతగోవిందవ్యాఖ్య చెలుకూరి లక్ష్మణసూరికృతముగఁ బ్రత్యంతరములు లభించుచున్నవనియు “యథామదీయే ప్రసన్నరాఘవవ్యాఖ్యానే” అని

యుదాహరించినభాగములు లక్షణసూరికృత ప్రసన్న రాఘవవ్యాఖ్యయందుఁ గలవు గాన తిరుమలరాయల కారోపించిన శ్రుతిరంజని కర్తృత్వము విశ్వసనీయము గాదని శృంగారశ్రీనాథమునఁ బ్రభాకరశాస్త్రిగారు వ్రాసియున్నారు. శ్రుతిరంజని వ్యాఖ్యాత తిరుమలరాయలు కాకపోయినను అతఁడు రసజ్ఞుఁడు పండితుఁ డనుటకు నీ కిందియాధారములు దృష్టాంతములు కాఁగలవు.

“శ్రీ రామరాయే శ్రీతభాగధేయే శౌర్యే వందం శాశ్వత మభ్యుపేతే.

తదనుభవ మశేషం పాలయన్ రాజసీత్యా

వవనతనయ శేతాదానరీత్యామహాత్యా

భరతమహితభూమా భాతితస్యానుజన్తా

వరతిరుమలరాజస్సాహితీభోజరాజః.”

(కావనందోకములు.)

కా. ‘వర్ధిష్ఠ ప్రతిభాపరాశర’

ఆ. 2. ప 157

సుగంధి—‘సారసాహితీసదభ్యుచారిభూరిధీరసా’

ఆ. 6. ప 102

ఈయుదాహృతాంశములవలనఁ దిరుమలదేవరాయలు భాషాప్రవీణుఁడనియు సుధీలోలుఁడనియు విద్యావినోదియనియు స్పష్టమగుచున్నది.

రామరాజభూషణునిగ్రంథములు.

రామరాజభూషణుఁడు మూర్తినామముతో రచించిన నరసభూషాలీయము లక్ష్యలక్షణవిశిష్టమగు నలంకారగ్రంథము. దీనికి కావ్యాలంకారసంగ్రహమని నామాంతరము గలదు. నాటకలక్షణభాగమును మాత్రము వదలి ప్రతాపరుద్రీయమును నరసరాజున కంకితముగా నిం దాంధ్రీకరింపఁబడెను. ఇందలి పద్యములు చాల వఱకు వసుచరిత్రములోని పద్యములను బోలియున్నవి. నరసభూషాలీయము రచించునాఁటికి మూర్తికవి తనప్రతిభాదికము శానే చెప్పుకొనవలసినస్థితియందుంటుండే నెన్నియో బిరుదాదికములను వాకొనెను. వసుచరిత్ర రచనము నాఁటికి అశేష పండితమండితమగు రామరాజు సభాస్థలమునఁ బ్రముఖుఁడై సత్కారముల నొందుచు జగమెఱిగిన బ్రాహ్మణునకు జందె మెందుల కనుసామెతకు దృష్టాంతమయ్యెను. కావుననే తన్నుఁగూర్చి వసుచరిత్రమునందు విస్తరించి చెప్పుకొనఁడయ్యెను. వసుచరిత్రము నరసభూషాలీయము నేకకర్తృత్వమనుటకు నుభయగ్రంథములందు సమానములగు పద్యములు గలవు. ఇది యేకకర్తృత్వ మనుటకు సాధకము.

కా. “అమోదంబున శ్రీసృనీంహవిభుదానాంభోనదు ల్నాగర

స్వామిం శైవ యశంబు మేఘములఁ బర్యం గల్గు వర్షాశర

త్సామానాధికరణ్యకంక నచటం దామోదరుం డొందు ని

ద్రాముద్రానుగతప్రమోదములఁ జీత్రం బేకకాలంబునన్.”

(నరస.ద్వితీ)

మ. “రామత్సవరుదానతోయతఃసీన్ద్రాతంబు కట్టాలిసీ

స్వామిం శైవ యశంబు మేఘములఁ బర్యం గల్గు వర్షాశర

తామసాధికరణ్యులబ్ధి నచటం జక్రాయుధం దొందు ని
ద్రాముద్రానుగత ప్రహేళములఁ జీత్రం చేకకాలంబునకొ.

పసు. ఆ. 1. ౪.

కా. “గంగం దాల్చితి వుత్తమాంగముననకొ వైఖోలు గావించి త
ర్థాంగీకార మనం బురంధ్ర నిను వామాంగంబునం దాల్చి నే
శృంగారోన్నతిఁ జూడు మంచు గిరిజకొ శీర్షాపగా బింబిత
స్వాంగానందితఁ జేయు శంభుఁడు నృసింహాధీశునిం బోవుతకొ.” (నరసభూపాలీయము.)

కా. “అమందాకిని హారీ దాల్చి నను నర్థాంగీకృతం జేసి తొ
కొ మే త్తేలని యార్థ యల్లఁ బ్రణతుండై తత్పదాంభోజయో
గామర్షంబున గంగయు న్నోరయఁ జూడాభోగసమృద్ధిమా
సామర్థ్యంబున వేడు శంభుఁడు కృతిస్వామిం గృహం బోవుతకొ.” (వసుచరిత్రము.)

ఇట్లులే పోలికగలపద్యము లుభయగ్రంథములనుండి పెక్కు లుదాహరింప
వచ్చునుగాని విస్తరశంక చే వదలుచున్నారము. ఇక్కఁ బ్రకృతమగు వసుచరిత్రమును
దానిరచనావిధానమును గుఱించి తెలిసికొనుట యవసరమగుటచే వసుచరిత్రము
వంక కొకమాటు దృష్టి మఱలింతము,

వసుచరిత్ర మాంధ్రభాషలోఁగల ప్రశస్తగ్రంథములలో నొకటి. ఇందు
రామరాజభూషణుఁడు తనయావచ్చక్తి నుపయోగించి యున్నాఁడు. ఇతఁడు యమ
కాది శబ్దాలంకారములకుఁ బాటుపడక స్లేషలు ధ్వనులు శ్రుతిరంజకమగు నను
ప్రాసాలంకారములు, ముక్తపదగ్రస్తములు చెప్పియున్నాఁడు. చిత్రకవిత కొండా
కిచో శ్రుతివేయముగా నున్నను నందు నిరుపయోగపదాడంబరము నిండి యర్థ
గ్రహణమునకు వీలుకలుగదు గావునఁ దొల్లిటి యాలంకారికశిరోమణులు చిత్రకవి
తను యమకాదుల నీక్రిందివిధముగా గర్హించియున్నారు.

“ప్రామేయ యమకే చిత్రే రసపుష్టి గ్నువిద్యతే”

“కావ్యాంతర్గడుభూతా యా సాకు నేనా ప్రపంచతే” (విశ్వనాథపంచాననుఁడు)

తఱచుగా యమకము చిత్రకవిత లోనగువానివలన రసపుష్టి నశించుననియు
బంధములు కావ్యమునకుఁ బుడువంటి వనియు నుదాహృతశ్లోకభావము. వసుచరిత్ర
మున బంధకవితయు గర్భకవితయు లేదు. అందందు యమకములు కానవచ్చిన
నవియు సాహిత్యరసప్రాప్తముని యమృతవాణినుండి వచ్చినవగుటచే నందు రస
ప్రతిబంధము కానరాదు. రామరాజభూషణుఁడు సంగీతకళారహస్యనిధి యగు
టచే బతనానుకూలముగ లయగ్రహించి, యమప్రాసాలంకారములు విశేషించి
యుపయోగించియున్నాఁడు. శబ్దాలంకారరచనాకౌశలము రామరాజభూషణుని
యెడల సహజమగుటచే నలంకారాభిరామములగు పద్యములలో మచ్చునకేని
వ్యర్థవాక్యముగాని భావలోపముగాని కానరాదు. శబ్దాలంకారమగు వసుప్రాస
ములు నిండియున్న యీక్రిందిపద్యములలో భావలోపముగాని వ్యర్థపదప్రయో

గముగాని కానరాక పతనసౌకర్యము శ్రోత్రపేయమునై యెంత మనోజ్ఞముగ నున్నదో చూడుడు.

సీ. “ఒకచాయ ననపాయ పికగేయ సముదాయ మొకసీమ నానామయూరనినద

మొకవంక నకలంక మకరాంక హయహేష లూకక్రేవ వనదేవ యువతిగీతి

ఒకచెంత సురకాంత లకరాంతతనాద మొకదారి వనకారికోదితంబు

ఒకయోరః బటుచారాకుమారఘోషితంబు లూకదండ నలిమండలికలగాన

తే. మొక్కమొగి మ్రోయఁ గదళిగృహోపవన్న, కిన్నరీబృందబృందసంగీతగీతి

నమరు నతివేలకోలాహలములకలిమి, నమరు నీయద్రి కోలాహలాఖ్య మొక్క.”

సీ. “లలనాజనాపాంగచలనావనదనంగ తులనాభికాభంగదోషప్రసంగ

మలసానిలవిలొలదళసానవరసౌలఫలసాదరశుకాలవనవిశాల

మలిసిగరుదనీకమఃసీకృతధునీకమలిసీమఖతకోకకులవధూక

మతికాంతసలతాంతలతికాంతరనితాంతరతికాంతరణతాంతశతన కాంత

తే. మకృతకామోదకురవకావికలవకుల, ముకులసకలవనాంక్షప్రమోదచలిక

కలితకలకంఠకులకంతకాకలీవి, భాసురము వొల్పు మధుమానవానరంబు.”

క. “వీలులవిందై యమృతపు సోనలపొందై యమందసుమచరదళిని

గానముక్రందై యారవ, మానందబ్రహ్మమైవ నభిపతి వల్కన్.”

ఇట్టి యనుస్రాసాద్యంతనియమపద్యములు వసుచరిత్రమునఁ బెక్కులు గలవు. అందు భావసమృద్ధికిఁ గవితాగాంభీర్యమున కెట్టి కొఱంత గానరాదు గాని యావలి కవులీశబ్దాలంకారముల¹¹ వసుచరిత్రము ననుకరింపఁజోయిమాత్రము కృతార్థులు కాఁజాలరైరి. వసుచరిత్రమునందు ముఖ్యముగాఁ జూడఁదగినది శ్లేష, ధ్వని. రామరాజభూషణుఁ డిట్టిశ్లేషులను విదూషకునిచరిత్రము చెప్పించుతావునను, శుక్తిమతిగర్భభారణాకథావసరమునను మిగుల మనోజ్ఞముగాఁ జెప్పియున్నాఁడు. కృత్యాదియందలి కృతిపతివంశావతారమునందును చంద్రమలయానిలమస్తథాద్యుపాలంభనములందును రామరాజభూషణుఁడు తనశ్లేషునైపుణ్యము వెల్లివిరియించి యున్నాఁడు. ఇంతయేల వసుచరిత్రమునందు శ్లేషయోధ్వనియో శబ్దాలంకారమో ఆపూర్వమగు భావసౌష్ఠ్యవమో వర్ణనాచమత్కారమో లేనిపద్య మరుదనుట సాహసముగాదు.

వసుచరిత్రమునందు కైశికాద్యవృత్తులు వైదర్భాద్యదిరీతులు మాధుర్యాది గుణములు ద్రాక్షాదిపాకములు శృంగారాదిరసములు ఉద్దీపనవిభావాది సంభోగ శృంగారభావములు లోనగునరసభూషాలీయమునందలి కావ్యగుణములకు లక్ష్యములైనపద్యములు చాలగలవు. వీనినిబట్టియే వసుచరిత్రము నరసభూషాలీయమునకు లక్ష్యగ్రంథమనుటలో విమర్శకులు సంశయింపకున్నారు. వసుచరిత్రమునందలి కథావస్తువును భట్టుమూర్తి భారతమునుండి గ్రహించెను. కాని మూలకథను బొచితినిబట్టి స్వతంత్రించి తనప్రబంధమునందుఁ బెక్కువిధముల మార్చి పరిహారము నిట్లు చెప్పినాఁడు.

ఉ. “కేవల కల్పనాకథలు కృత్రిమరత్నము లాద్యసత్కృతుల్
వావిపుట్టురత్నము లవారితనత్కవికల్పనావిభూ
షావహూర్వృత్తములు సానలఁ దీరిన జాతిరత్నముల్.”

భారతములో నిందుఁడు వసురాజుతపమునకు మెచ్చి విమానాదిక మొసంగి నటు లుండఁ గోలాహలు నెగమిఁగి భువన స్త్రీమము ముతరించినందుల కొఁసంగి నటుల మార్పబడెను. వసురాజునకు గిరికాళిగ్రహణమునాఁటి కేపురుపుత్తులున్నటు లుండ రామరాజభూషణుఁడు వసురాజు నవివాహితుఁడాయని యనుఁపఁ నించువిధముగఁ జిత్రించెను. వసురాజు వేటకేగి గిరికను స్తురింప రేగునలనమగుటయు నతఁ డాగతస్సు గిరికడఁచేర్చుటయు లోకనగుకథాంశము లీప్రబంధము నందుఁ దొలంగింపబడెను. ఇవియన్నియుఁ గథాకల్పనమునకు రామరాజభూషణుఁడు పెట్టినమెఱుంగులు. ఇన్ని మెఱుంగులు పెట్టినను వసుచరిత్రమునందుఁ గథాకల్పన మున్నటులఁ దోచెదు. వర్ణనములు, కల్పనములు, భావములు, కవికాసౌష్ఠ్యవముతోఁబాటు కథాసౌష్ఠ్యవమును బాటించకపోవుట యొకగొప్పకొఁజింత. కావుననే వసుచరిత్రమును రసీకులు సారస్వతపరిచయమునకుఁ బఠింతురుగాని కథావతనమునకుఁ బఠింపకున్నారు. వసుచరిత్రమునందలి కథాకల్పనలోపములనుగూర్చి రక్తాక్షిసంపత్సరపు టుగాదిసంచికయందు వసుచరిత్రము చంద్రికాపరిణయముల కథావస్తునిర్మాణమనువ్యాసములో నిటుల వ్రాసియున్నాఁడు.

“వసుచరిత్రము కేవలము లక్ష్యగ్రంథము. అందుఁ గథాపరికరములు చాలి నన్నిలేవు. శబ్దాలంకారములు, శ్లేష, వైచిత్ర్యము, వర్ణననైపుణ్యము, పదాడంబరము మాత్రము కానవచ్చును. ప్రతిపద్యము నూతనభావమును వెల్లడించును. రసము వెదజల్లును. భాషామాధుర్యము తేటపడును గాని యాపద్యరత్నములఁ గథాసూత్రమున గ్రుచ్చి వీలులేదు. భట్టుమూర్తి సాహిత్యరసపోషకుఁడు సంగీతరహస్యనిధి. వసుచరిత్రములోని ప్రతిపద్యము నాయంశమునె వెల్లడించును. సాహిత్యరసపోషణునకు రసపోషణమున నేమికొఁజింత! భట్టుమూర్తి సాహిత్యసముద్రమును ముఖించి పద్యరత్నములను బ్రోగుచేసెను. సానఁబట్టెను. క్రొత్తమెఱుంగులు వెలయించెను. సాహిత్యపీఠమును బాలించు భారతికి రత్నసమూహము నొసంగెనేకాని కథాసూత్రమువ నందచందముగ గ్రుచ్చి యొసంగఁజాలక పోయెను.”

వసుచరిత్రమునందుఁ బ్రథమాశ్వాసమున సహజశోభాభిరామముగ నొప్పు వనలక్ష్మి యలంకృతమైనవిధము మనోహరతరముగఁ జెప్పఁబడినది. రెండవయాశ్వాసమునందలి శుక్తిమతీకోలాహలుల సంగమఘట్టము శ్లేషాలంకారవృత్తమై కవికిఁ గలయపారప్రతిభాతిశయమును వెల్లడించుచున్నది. కథాంశము నటుంచినచో కోలాహలుఁడు యావనొన్నది. శుక్తిమతి భీరువుగ స్ఫురించును. ఇటు శ్లేషరూపమున నర్థద్యయముఁ జెప్పుటలోఁ గవి లోకోత్తరమార్గముల నన్వేషించెను. మూడవ

యాశ్వాసమునఁ గపటజటిలుని వంచనప్రసంగము సమయోచితవాగ్ధోరణి వేష
ధారణము మిగులఁ బ్రశస్తతరము. నాలుగవయాశ్వాసమునందలి మన్త థాద్యపా
లంభనములు మంజువాణిదౌత్యము గిరికాసాంత్యనము మొదలగుష్టనాంశములు
మనోజ్ఞతరములు. ఐదవయాశ్వాసమున నిందుఁడు వివాహసంధాన మొనరించి
ప్రత్యేకనగరమును నిర్మించుట, చుట్టవక్రముల నాహ్వానించుట పెండ్లికూతునిఁ
జేయుటతోఁ గడచినది. ఇందుఁ గథాంశము చాలతక్కువ. ఆఱవయాశ్వాసము
యథాశాస్త్రీయవివాహము గిరికను బుద్ధులఁజెప్పి యత్తవారింటికిఁ బంపుట. వసు
రాజు తనగృహమున నొకశుభముహూర్తమునందు గిరికతో సమాగమోత్సవ
మొనరించుకొనుట. ఈకథాంశముల రామరాజభూషణుడు శ్లేషన్యపుణ్యము,
వృన్దసౌప్తవము, ఉచితపదప్రయోగము సంగీతసాహిత్యవేత్తతచే నిండాఁజేసి
వసుచరిత్రమున నద్వితీయముగా రచించెను. మనుచరిత్రభావచ్ఛాయలు శృంగార
నైషధశృంగారశాకుంతలాదిభావచ్ఛాయలు గొన్ని వసుచరిత్రమునఁ గలవు. అవి
యన్నియు రామరాజభూషణుని బహుగ్రంథపరిచయమునకుఁ దార్కాణములు
కాఁగలవు.)

నసుచరిత్రమునందలి నాటకరీతులు

రామరాజభూషణుడు ప్రకృతకావ్యమునఁ గొన్ని యెడల నాటకరీతులను
జూపి యాకాలమున రసికులకుఁగల నాటకపఠనాభిలాషను సూచించియున్నాఁడు.
ఇట్టి నాటకరీతులు ప్రభావతీప్రద్యమ్నమునందుఁ దక్కు నితరగ్రంథములందుఁ
గానరావు. విదూషకపాత్రమును రాజు వెంటఁగొని తెచ్చుట నాటకకవులయొడఁ
గాననగును. అతఁడు రాజున కిష్టప్రియాఘటనమునఁ బాటువడి కథాకల్పనమునకుఁ
దీయరానిసంబంధము గలవానిగ నాటకకవులు సృజింతురు. రత్నావళి, శాకుంత
లాదులు కేవల విదూషకపాత్రముఖ్యమిళితములు. వసుచరిత్రమునందును నటులే
విదూషకుని కార్యనైపుణ్యము నాటకానుకూలముగ నభివర్ణింపఁబడినది. వసురాజు
గిరికను సందర్శింప నేఁతెంచుట, విదూషకుఁడు కుమారికల దరియ నేగుట, మంజు
వాణి రాజుచెంత నవకాశము పురస్కరించుకొనుట లోనగురసవత్కథాఘట్టములు
మంజువాణిచే గిరికాజన్మవృత్తాంతమును వసురాజు చాటున నుండ విదూషకునకుఁ
జెప్పించుట, పరస్పరసంభాషణసందర్భములు, నాటకరీతులను సమస్తవిధముల నను
కరించియున్నవి. చెలికత్తియలు గిరికపాటయందు యతిలియ్యమై యున్నదన యతి
వేషమున విదూషకుఁ డేఁతెంచుటయు, తుమ్మెదబాధ నపనయింపఁ గలహంసిరా
దాయె ననుకొనునంతలో మాతృసఖియగు కలహంసీవచ్చుటయు, దుష్టుండుని
యొద్దనుండి శకుంతలవలె రాజువద్దనుండి గిరిక హేత్యంతరములఁ బురస్కరించి
కొని మోముద్రిక్తుఁడ బోవుటయుఁ బ్రసంగావసరమున వసునామము విని గిరిక
యూరడిల్లుటయు లోనగునవి నాటకానుకూలములగు పాత్రప్రవేశసూచనము
లుగాఁ జెప్పవచ్చును. ఇంతయేల కృత్యాదిపద్యము కథాసూచనముగను గృత్యంత

మందలిశాంతిభరతవాక్యమగు ప్రశస్తియను నిర్వహణసంధ్యంగమునకుఁ బోలికగా నున్నవి. వసురాజు గిరికాదులను దర్శించుటకు వంచకయలివాక్సహాయమును బురస్కరించుకొని ప్రవేశించుట వందిమాగధస్తోత్రాదికముతో యసనికచాటు నుండి రాజపాత్రము వచ్చునటులుగా నీక్రిందివిధమున రామరాజభూషణుఁడు మనోహరముగాఁ జెప్పియున్నాఁడు.

మ. “ఇది సంధింపగ వేశ యంచు వసురాజేంద్రుండు సిరింధ్రనీ
రదవారప్రతిసీర పల్వడినతారాభర్తలీలక్ లతా
చ్ఛదసంఛాదికఁ బాసి నిల్పె నెదుటన్ సారంగరాగభీమ
వృద్ధభృంగీరుతి వందిమాగధకథామాధుర్యముం చెల్పెఁగాన్.”

3 ఆశ్వా. ప. 43

ఆకాలమున నాటకరంగములలోఁ బ్రధానపాత్రము ప్రవేశించినపుడు తెరలు కొంచెముకొంచెము సడలించువిధము క్రమక్రమముగాఁ బాత్రధారి యొక్క ముత్యములపట్టయు నొసలు మోముదోచువిధము చంద్రోదయావసర మును బురస్కరించికొని యీక్రిందివిధముగ రామరాజభూషణుఁడు మనోహర తరముగా నభివర్ణించియున్నాఁడు.

మ. “హరిదంభోదుహలోచన లగనరంగాభోగరంగ త్రయో

భరనేష్యమ నొయ్యనొయ్య సడలింపన్ రాత్రి శైలాగిక్
వరుసన్ మాత్రికపట్టమున్ నిటలమున్ వక్త్రంబునుం దోచె నా
హరిణాంకాకృతి వాల్మీరేకయింగనై మిబమై తూర్పునన్.” చతుర్థాశ్వాసము. ప. 17

మఱియుకచోట రామరాజభూషణుఁడు తెర నాకస్తికముగా సడలించు గథాపాత్రములు ప్రేక్షకులకు గోచరించువిధము గూడ నీక్రిందివిధముగాఁ జెప్పి యున్నాఁడు. దీనిచే గవికి నాటకసంప్రదాయములఁ బ్రబంధములలోఁ బ్రవేశ పెట్టుటలోఁగల యభిరుచి తేటతెల్లము గాఁగలదు.

సీ. ... ..

నిఖిలభూములు జవనిక వాపదారున నెదిరినట్లే తోచు నింతులార

చతుర్థాశ్వాసము. ప. 51

ఇంటియగాక, మంజువాణి యాకాశాయానమునఁ బోవునపుడు భూమి కిని పించిన దని వర్ణించినభాగము శాకుంతలమునందలి దుష్కర్మతుండు రథ మాకాశము నుండి క్రిందికిదిగునపుడు గోచరించినభూమిని వర్ణించినశ్లోకముతోడను, కోలాహలా దులు అత్తవారింటికి బంపునపుడు గిరికకు బుద్ధులుచెప్పట శకుంతల నత్తవారిం టికి బంపుతఱి కణ్వామహర్షి బుద్ధులు చెప్పినశ్లోకముతోడను బోలియున్నవి. తెలుఁ గునం దింకను రమణీయత సమకూర్పబడినది. ఇటులే కొన్ని చోటుల నింకను నాట కానుకరణములు నాటకచ్ఛాయలుగూడఁ గలవు.

వసుచరిత్ర మునందుఁ గొన్ని లోపములుగూడ లేకపోలేదు. ముఖ్యములగు వ్యాకరణసంశయములు ఆలంకారికసందేహములు వ్యాఖ్యానమునం దాయాతావులలోఁ జర్పించియున్నారము. కావున విస్తరశంకచే నిట వదలితిమి. విదూషక పాత్ర మువలని ప్రయోజనము కథయందుఁ గలదుగాని యీపాత్రము కథారంగము నుండి నిష్క్రమించువట్టునఁ గవి సామాన్యప్రబంధధర్మము లవలంబించెఁగాని తన కల్పనావిదగ్ధతఁ బ్రకటించియుండలేదు. మంజువాణి కనవసరముగా నాకాశసంచార శక్తి, కామరూపధారణశక్తి యొసంగి యాయమ కమానుషధర్మముల నారోపించుట, కొండొకచో సామాన్యసఖిగ నుపయోగించుటలోఁ గవియాశయము బోధయగుటలేదు. వసురాజు పరిజనులతో రథసహాయమున జేరవచ్చిన ప్రదేశమునుండి వసురాజపురముఁ జేరుటకు మంజువాణి కాకాశయానముఁ జెప్పుటలోఁ బ్రయోజనమంతగాఁ గానరాకున్నది. గిరిక జాబిల్లి వెలుంగుల కోరువఁజాలక పరితాపము నొందుచున్న సమయమున మంజువాణి తదభీష్టక్రియాధుర్యయై

తే. “అబ్జముఖులార యేఁబోయి యచలకన్య, యుత్తలముఁ జెల్పి వసురాజుచిత్త మరసి

వత్తు నత్యంతకుభవార్తఁ జెత్తు (ననుచు, గొవ్వు హారంబు పూని యేగుటయు నివట.)”

పైవిధముగ నేగెను. తరువాత గిరిక నోదార్పుచు వసురాజుచెంతనుండి వచ్చితినిని తాను కార్యవేగమున నంబరోత్పతనకాశల మొందితినిని తెలుపుచు నధిష్ఠానపురవర్ణనము విటవిటీకృత్యములు రాజశయనమందిరము తనపాంచాలీరూపధారణము రాజు పరితాపోక్తులు లోనగు ప్రబంధోచితప్రసంగముతోఁ జాలకాలము మంజువాణి గడపినది. రాజున కీపె యంత్రపాంచాలియైనదియు నాకాశగమనమున వచ్చినదియుఁ దెలియదు. కాననే త్వరగఁజోయి తనయంగుళీయకము గిరిక కిచ్చి యాయమప్రాణము కాపాడు మనెను. దీనిని బట్టిచూడ మంజువాణి ప్రగల్భమునకు నాకాశగమన మొందినటుల వాకొనెననియె తలంపవలసివచ్చును. లేకున్న కవి వసురాజు విమానయానకథాంశము నాధారపఱచికొని ప్రబంధము రచించినట్లు మంజువాణి యాకాశయానశక్తి నాధారపఱచికొని వేటొక ప్రబంధము చెప్పవలసివచ్చును. ఎఱులై ననేమి మంజువాణి వసురాజునొద్దకుఁ జోయివచ్చితినిని చెప్పు ప్రసంగము కథకు సంబంధించినదిగాఁ గనుపించుటలేదు. ఈయవకాశమును గల్పించుకొని కవి తన కవికాప్రతిభఁ జూపుటకుఁ గథాంశము గమనింపక యత్నించెనని తోచును. ఈస్వల్పాంశముల విడచితిమేని వసుచరిత్రము లోకోత్తరగ్రంథమనుటలో సంశయము లేదు. వసుచరిత్రమును జూచి యనేకులు ఆ నియమములఁ బాటించి ప్రబంధములు వ్రాసిరి. అట్టివానిలో చంద్రికాపరిణయము, శకుంతలా పరిణయము, రసికజనమనోభిరామము, కవిరాజమనోరంజనము లోనగునవి చాలవఱకనుకరణగ్రంథములే. ఇంతియకాక యొకానొక సంస్కృతకవి వసుచరిత్రమును యథాదూహముగ సంస్కృతీకరించి రామరాజభూషణుని భావములు దేవభాషలోఁ

బ్రతిష్ఠించెను. మఱియొకకవి కథాంశము కొలదిగా నున్నను గవితాలోలుపుణ్ణ వసుచరిత్రమును సంస్కృతరూపకముగా మార్చెను. మఱియొకకవి పిల్లవసుచరిత్ర మనుపేర వసుచరిత్రమునందలి ముఖ్యకథ చిన్నిప్రబంధముగా రచించెను. ఇవి యన్నియు వసుచరిత్రమునెడ సమకాలికవిద్వల్లోకమునకుఁగల యాదరణాలిశయ మునకు దృష్టాంతములు.

రామరాజభూషణుడు విద్యానివాదములలో బోక్యము గలుగఁజేసికొని యవసరమైనచోఁ దిట్టుకవితఁగూడఁ జెప్పి యాత్మైన్నత్యమును బ్రతిష్ఠించుకొనెననియు నవసరము వెంట నెంతవిద్వాంసునేని దిరస్కరించుచుండెననియు అయ్యల ౧౨౭ రామభద్రున కీకవికి బద్ధమత్సర ముండియుండుననియు నీక్రిందిపద్యములవలన గ్రహింప నవకాశము కలుగుచున్నది.

కా. “గుత్తిం బుల్లెలు గుట్టి చంద్రగిరిలోఁ గూడెత్తి పెన్దొండలోఁ
హత్తిక్ సత్రమునందు నెండి బలుదుర్గాధీశుతాంబులపుం
దిత్తుల్ మోసి పదస్థు లైనఘనలం దీవింప దీవించెదన్
మత్తారాతియయాతినాగమతుక్ మంత్రిశ్వరుం దివ్వరున్.” (చాటుపు)

ఉ. “లోట్ట యిడేటిమాట పెనులోభులతో మొగమాట మేల తాఁ
గుట్టక యున్న వృశ్చికముఁ గుమ్మరపు ర్వని యందురేగదా
పట్టపురాజు బట్టి సరిపల్లె సరాసరి యియకున్న నే
లిట్టకమాన   ...   .
...   .
రట్టడిభట్టమూర్తి కవిగాయని మార్గ మెటుంగఁ జెప్పితిన్.” (చాటుపు)

సీ.గీ. “రామరాజవిభూషణరత్న భుజిత, చారుమస్తకలాపాదిహారివాక్య
గౌరవము పెక్కుభంగుల గణనఁ జేసి.” అప్పుకవీయము.

ఉ. “గట్టిగ భట్టమూర్తి పగఁగట్టి ప్రబంధము లెన్నిచెప్పినన్
గిట్టక యెగ్గు లెన్నియుడికించిన రాము గుఱించి నెవ్వరిం
బుట్టిన చింతఁ దత్కథనపూర్వముగా రచియించి గెల్పుచే
పట్టిన రామభద్రకనిఁ బ్రస్తుతఁజేసిన పున్నె నుబ్బదే.” నాగ్నజితగణానునూ.

రామరాజభూషణుని శ్రేయస్సు సహింపకయో రామరాజభూషణుఁడు ఎదుటివారిని దిరస్కరించు స్వభావము గలవాడగుటవలననో సమకాలికకవు లితని ద్వేషించినటులఁ బైపద్యములు తార్కాణ యగుచున్నవి. అల్లసాని పెద్దచార్యు నకు రామరాజభూషణుడు శిష్యుడని జనపరంపర చెప్పుటయేగాక ఆంధ్రకౌముది యందు సమకాలికుడగు తద్గ్రంథకర్త వ్రాసియున్నాడు. “నానాసూనవితాన వాసనల” యనుపద్యము ముక్కుతివ్వనదనియు “మోహపదేశతమోదితములైన” అనుపద్యము అయ్యలరాజు రామభద్రకృతమనియు ఈరెండుపద్యములు వసుచరి

త్రములోఁ జేర్పఁబడుటకుఁ గఠాంతరములు గల వండురుగాని యవి విశ్వసనీయములు కావు.

హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము

రామరాజభూషణుని గ్రంథములలో నీద్వ్యర్థి కావ్యముగూడ నొకటియై యున్నది. రచనాకాలమును జెప్పియున్నారముగాన యీవ్యాసము పూర్తిచేయు లోఁగా నీగ్రంథమునుగూర్చి యిండుక చెప్పట చాలయవసరము. చిత్రమును బరిశీలించినను రచనావిధానమును జూచినను హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము రాఘవ పాండవీయము రచింపఁబడిన పిదప రామరాజభూషణుడు వ్రాసియుండునని మా నమ్మకము. పింగళిసూరకవి తనపాత్రము తెలుఁగు బాసలో మొదటిదిగాన రచనము నందలి కష్టములు రచనావిధానమునుగూర్చి ముచ్చటించినాడు. అట్టిప్రసంగము హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానమునందుఁ గానరాదు. కొన్నికొన్ని స్థానములయందు రామరాజభూషణుడు పింగళిసూరకవి రాఘవపాండవీయమునందుకంటె హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానమునందె ప్రాగల్భ్యము చూపినాడు. అంతమాత్రమున హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము రాఘవపాండవీయము నతిక్రమించఁజాలదు. గౌరవ కవికాలము స్పష్టముగఁ బదమూడవశతాబ్దమని తెలియుచుండ నతఁడు హరిశ్చంద్ర ద్విపదకుఁ గఠాంశము హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానమునుండి గ్రహించెననుటయు రామరాజభూషణుని కీవలివాడై యుండుననుటయు నవిచారవాక్యములు. హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము విదాశ్వాసముల చిన్నగ్రంథము. పరస్పరసాదృశ్యములేని నలహరిశ్చంద్రకథాంశములను గలిపి చెప్పట సామాన్యకార్యము గాదు. కథలను రెంటిని జోడించునపుడు రామరాజభూషణుడు చూపిననైపుణ్య మనన్యసామాన్యమైనది. సూరకవి వర్ణనాంశముల కెడమీయక రాఘవపాండవీయమునందుఁ గఠాకల్పనమునకే యెక్కుడు పాటువడెను. రామరాజభూషణుఁ డట్లుగాక కథాంశము నటులుంచి తన ద్వ్యర్థి కావ్యమున అష్టాదశవర్ణనలకుఁ దావొసంగి కథాంశము త్రగించినాడు. కావుననే హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము పాఠకలోకము నాకర్షించుచున్నది.

వసుచరిత్రము—వ్యాఖ్య.

ఈయు త్రమగ్రంథము వ్యాఖ్యానసహాయము లేకున్నచోఁ గవిభావము లన్నియు నవగతమగుట కష్టము. ఇటువై రీగ్రంథమునకు వ్యాఖ్యలు వ్రాసిరిగాని యందు నిజమురాష్ట్రమునందలి లేములవాడనివాసియు రాజేశ్వరస్వామిభక్తుడును బహుగ్రంథకర్తయునగు సోమనాథకవికృతమగు విద్యద్రంజనీవ్యాఖ్య విపులముగ సరసముగా నున్నటులఁ దోచుచున్నది. ప్రాచీనముద్రితప్రతులం దన్నింటి యందును సోమనాథునివ్యాఖ్యానము సంగ్రహింపఁబడి ముద్రితమై యున్నది. గద్యమునందుఁగూడ ముద్రాపకులు సోమకవివ్యాఖ్యయందలి ముఖ్యాంశములు చేర్చితి

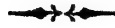
మని వ్రాసికొనిరి. సోమనాథుని వ్యాఖ్య సంపూర్ణ ప్రతిమా కెటను లభింపకయ్యెను. ముద్రితవ్యాఖ్యాభాగ మసమగ్రముగ నుండెను. ప్రాసుదోరవారు చిరకాలము క్రిందట వసుచరిత్రమునకు జూలురు అప్పయ్యపంతులువారిచే వ్యాఖ్య వ్రాయించి ప్రకటించిరిగాని యది కేవల ప్రతిపదార్థరూపమైనదిగ గోచరించెను. అందుచే సర్వజనోపయోగార్హముగా సోమనాథకవి వ్యాఖ్యానమునందులేని యనేకా సూక్తాంశములు దృష్టాంతములు అలంకారసమన్వయములు వ్యాకరణసిద్ధాంతములు సమకూర్చి యీముద్రణమున వ్యాఖ్యానమునందు బ్రహ్మశ్రీ వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రిగారి యాజ్ఞానుసారముగా మిగుల విపులముగా మేము వ్రాసియున్నా రము. ఇంక విస్తృతిఁ జేయవలసియున్నను బ్రకాశకులయాజ్ఞానుసార మింతతో ముగింపవలసివచ్చినది. సోమనాథకవి వ్యాఖ్యానమునందు దుదాహరించని యనేక సంస్కృతాంధోదాహరణములను సోమనాథుని కీవలి గ్రంథములనుండి కొన్ని దృష్టాంశములను నీవ్యాఖ్యయందు మే మొసంగి వ్యాఖ్యానముమాత్రము కృతజ్ఞతా సూచకముగా సోమనాథునిదిగనే యుంచితిమి. భవిష్యత్పరిశోధకు లుదాహృత గ్రంథములన్నియు సోమనాథుని వని నిశ్చయించి కాలనిర్ణయమునఁ బ్రమాదపడుదురేమో యని మేము చేసిన స్వల్పసేవ నిటఁ బ్రశంసించుకొనవలసినవచ్చినది. పూర్వముద్రణమునందులేని యనేకముఖ్యాంశము లీముద్రణమునందుఁ జేర్చి వ్యాఖ్యానము విపులీకరణము గావించితిమిగాన రసజ్ఞులగుభాషావిదులకు మే మొనరించినకృషి పూర్వవ్యాఖ్యతోఁ బోల్చి పరిశీలించినఁ దెలియగలదు. ప్రత్యంతరములతో మూల గ్రంథమునుబోల్చి కవ్యభిప్రాయానుసారముగాఁ గొని పాఠములు నిర్ణయింపవలసియున్నది. సోమనాథుని సంపూర్ణ వ్యాఖ్యానసహాయమున నింకను వ్యాఖ్యానము విపులము చేయవలసియున్నదిగాని చిరకాలము క్రిందనే వసుచరిత్రము ప్రతులు చల్లి పోవుటవలనఁ ద్వరలో నూతనముద్రణము ముగింపకున్నఁ బాఠకలోకము నిరుత్సాహులగుదురని యిప్పటి కీవిధముగా నీగ్రంథరాజమును బ్రచురణమునకు సిగ్గుపఱచితిమి.

ఆంధ్రభాషయందును సంస్కృతభాషయందును గల యమూల్యగ్రంథరాజములను విపులవ్యాఖ్యలతో నుచితములగు నవతారికలతోఁ బరిశుభ్రముగ ముద్రించుచు సారస్వతసేవయే లక్ష్యమునం దుంచుకొని యాంధ్రమాతృపరిచర్యగావించుటలోఁ దనివిసనని బ్రహ్మశ్రీ వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రిగారి సదుద్యమమే యీపీఠిక వ్రాయుటకు వ్యాఖ్య విపుల మొనర్చుటకుఁ బ్రధానకారణమగుటచే ఆంధ్రలోకముతోఁబాటు మేమును వారియొడఁ గృతజ్ఞుల మగుచున్నారము.

నందిగారు }
10-1-26

ఇట్లు, భాషాసేవకులు,
శ్రీ ముద్రితముణకవులు,
శతావధానులు.

చతుర్థ ముద్రణ పీఠిక.

ఆంధ్రవాక్య ప్రపంచమున వసుచరిత్ర మొక యపూర్వసృష్టి; అత్యద్భుతసృష్టి యని చెప్ప నొప్పును. స్వరప్రధాన మగు సంగీతమును, వర్ణప్రధాన మగు సాహిత్యమును సమ్మేళనముచేసి, చేతనాచేతనములకై, సంగీత సాహిత్యములకు గల ప్రభావమును విశదీకరించుచు, కవితాశిల్పమునకు పరమావధియైన వసుచరిత్రము సాహిత్యప్రపంచమున నవతరించినది మొదలు, ప్రశస్తి కెక్కి నేటి కిని ఆంధ్రప్రబంధవాక్యమునకు మకుటాయమాన మై యున్నది.

ప్రబంధ ప్రత్యేక విశిష్టత మనుచరిత్రతో ప్రారంభమై వసుచరిత్రతో పరిణతి చెందినది. ఒకటి విజయనగర సామ్రాజ్యము మహాన్నతసాభాగ్య మనుభవించిన కృష్ణరాయయగమునకు సంబంధించినది. వేటొకటి సామ్రాజ్యవతనానంతరమున తిరుమలరాయని కాలమున వెలసినది. ప్రబంధము లీ రెండింటినడుమ, వెనుకను పుంఖానుపుంఖములుగ వెలసినను, మును-వసు చరిత్రములే, తెలుగువారి బహుమానపాత్రములై, ప్రామాణికములై పంచకావ్య ప్రశస్తిని బడసినవి. ఆంధ్రభాషలో కవిగా, కావ్యనిర్మాణదక్షుడుగా పే రొందుటకు మొదట మనుచరిత్రమును, నా వెనుక వసుచరిత్రమును చదువవలెను. దీనితోగూడ సాహిత్య సంస్కారమే గాక, కాస్త్రీయవిజ్ఞానము, సంప్రదాయ వివేకముగూడ లభించును. మునుపు గట్టిపడిన తరువాతగదా వసువుమై భ్రాంతి !

వసుచరిత్ర రచయిత రామరాజభూషణమహాకవి తొలుత మూర్తినామధేయుడై, కావ్యాలంకారసంగ్రహ మను నరసభూపాలీయమును రచించి, ఆ వెనుక శ్రీ కృష్ణరాయని అల్లుడగు నళియ రామరాయని యాస్థానియై రామరాజభూషణు డయ్యెను. వసుచరిత్ర రచనానంతరమున హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానమును రచించెను. హస్తవికస్థితి యిట్లున్నను, మూర్తి, రామరాజభూషణు డనువార లిరువురు ప్రత్యేక వ్యక్తు లనియు, నొక్క రనియు వాదప్రతివాదములు ప్రబలి, తుదకు నొక్కరే యను సిద్ధాంత మంగీకృత మయ్యెను. కావ్యాలంకారసంగ్రహకర్త యగు మూర్తి కవియే, వసుచరిత్రను రచించిన రామరాజ భూషణు డని యీ క్రింది వివరణమువలన నిశ్చయముగా నిరూపింపవచ్చును. వసుచరిత్ర రచింపఁబడిన యేంబదేండ్లలో నా గ్రంథమునకు ప్రతిబింబముగా వెలువడిన సురభి మాధవరాయకవి చంద్రికాపరిణయముగూర్చి యీ క్రింది చాటువు గలదు:—

చ. సురభికులామలాభిఁ బొడసూపిన మాధవరాయచంద్రు డా
 నరసపరార్థరంజనము సత్కవిహృద్యముగాఁగఁ జంద్రికా
 పరిణయమున రచించె నది భావ్యము నీ వసుచర్య చూడఁగాఁ
 బరఁగె నిగూఢవృత్తి నటు చర్చిత సీతును మూర్తినామమున్.

మాధవరాయని కాలముననే రచిత మగు నీ చాటువునుబట్టి యప్పటినుండియు మూర్తి, రామరాజభూషణుల నామము లొక్కటియేయై యుండు నని చెప్పనొప్పును. శ్రీ. శ. 1750 ప్రాంతమున నున్న వసుచరిత్రవ్యాఖ్యాత సోమకవియు, “కారణజన్ముడై కవినికాయము మెచ్చగ...భట్టు వసు—”

మూర్తియై" అని రామరాజభూషణుని మూర్తిగా పేర్కొనినాడు. ఆ సమయ ప్రథమ కవిత్రయ కారులగు శ్రీ గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిగారి భిన్నవాచనము నెల్లాల్ని. శ్రీ భూంజ రామ కృష్ణయ్యగారు బలపఱచిరి. ఈ భిన్నవాచనము లన్నింటిని సక్రమముగ శాస్త్రీయముగ సోపనపర్తి కనుగ భండించి కళాప్రపూర్ణ బ్రహ్మశ్రీయొత వజ్రుల చిన సీతారామస్వామిశాస్త్రులవారు మూర్తి రామరాజభూషణు లొక్కరే యని సిద్ధాంతీకరించిరి. అదియు నే దంగీకృత మైనది.

వసుచరిత్ర శ్రీ. శ. 1569-70 ప్రాంతమున పురుగొండలో నిరుమలజేసరాయని పట్టాభిషేకా నంతరమున రచితమైనది. హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానమున నిది పేర్కొనఁ బడుటచే నిది రామరాజ భూషణుని రెండవకృతి.

వసుచరిత్ర కృతికర్త భట్టుకులజూడని యందఱు ప్రాకరణ్యముగ నంగీకరించిరి. ఉత్తమ సాహితీవ్యక్తమున జాతి మత భేదములు లేవుగదా! వసుచరిత్రము ననిగొరవలగుచున్నది, ముత్య భావముతోను సంతమందియో యగ్రవర్ణమునకు జేరిన నాడితులు, కవుల సంభాషించుచు, నిట్టి లోకోత్తరకావ్యరాజమును రచించినవయెడల జాతివిషయ మై పోగొక యభిప్రాయము నే మాత్రమును కలిగియుండనట్లు వసుచరిత్రముగల భాషాంతరీకరణములు, సమకరణములు విశదము చేయుచున్నవి. నేటి మన విమర్శనములం దిట్టి భేదభావములను జూటిదుట మనలోపమే యని చెప్పవచ్చును. దాని సంత త్వరగ లేకుండ జేసికొనిన సంత మంచిది.

వసుచరిత్ర యవతరించిననాటినుండి ప్రసిద్ధికెక్కిన గ్రంథము కావున నాంధ్రప్రదేశ్ముఖమున నే రెండు మూడు గ్రంథములతో గలిగిన యాంధ్రభాషాంతరీకరణభాగ్య మీ గ్రంథమునకు గలిగినది. అందు మొదటిది:—

1. సంస్కృతభాషాంతరీకరణము

ఇది సుప్రసిద్ధులగు నప్పయదీక్షితులవారి శిష్యుడగు శ్రీ కాళహస్తికవిరచితము. ఆప్పయ దీక్షితులవారి కాలము శ్రీ. శ. 1530-1610 మఱువ నని చెప్పవగును. మఱియు కాళహస్తి గురు తాను తెలుగు వసుచరిత్రమునే సంస్కృతీకరించుటచేత నిది శ్రీ. శ. 1600 ప్రాంతమునకు బుట్టి యుండవచ్చును. ఇది యముద్రితము. ఇందలి విషయములను నీ వ్యాసానుబంధమున జూడవగును. దీని ననుసరించి వసుమంగళనాటకము పేరునూరిచే రచితమైనది. అది యముద్రితము. దానివిషయ మిందు గలదు. (చూ. అనుబంధము 1)

2. అవభాషాంతరీకరణము

ఇది అంబలత్తాడుమయ్యన్ అను కవిచే రచితమైనది. అంబలభాషాంగిని మన తెలుగు కావ్య మనూదిత మగుట తెనుగువారికి గర్వహేతువుకదా! ఇతడు సిద్ధుపర్తి పాలయ శిష్యుడు. ఈ పాలయ సిద్ధుపర్తి బసవనమనుమడు. బసవన శ్రీ. శ. 1500 ప్రాంతమువాఁడు గావున నీతడు శ్రీ. శ. 1600 ప్రాంతమువాఁడు కావలెను. ఈ తమిళభాషాంతరీకరణభాగ మీ వ్యాసానుబంధ మున జూడ నగును. (చూ. అనుబంధము 2)

3. ఆంగ్లభాషాంతరీకరణము

శ్రీ. శ. 1829 వ సంవత్సరమున 'దక్కను కవుల చరిత్రము'న కావలి వేంకట రామస్వామి గారు భట్టుమూర్తింగూర్చి వ్రాయుచు నందలి కృత్యాదివద్యములను గిరికా వసురాజ సమా గమము నాంగ్లములోనికి భాషాంతరీకరించియున్నారు. అదియు 3 వ యనుబంధమున గలదు. ఇందు భట్టుమూర్తిజీవిత మాంగ్లభాషలోఁ గలదు.

వ్యాఖ్యలు

ఆంధ్రప్రబంధములలో నామక్తమాల్యద కఠినమై, తొలినుండి వ్యాఖ్యానము నపేక్షించినది. వసుచరిత్ర కఠినము గాకపోయినను, శ్రుతిమనోహరముగ నున్నను, క్షేపకావ్యము గావునను, సంగీతకాస్త్ర సంప్రదాయ సమ్మిళితము గావునను దీనికి వ్యాఖ్య యవసర మయ్యెను. అందులో మొదటిది—

1. విష్వజ్జనరంజనీ వ్యాఖ్య

ఈ వ్యాఖ్య సోమకవి రచితము. ఈతఁడు వేములవాడ రాజేశ్వరస్వామి భవ్యుఁడు. ఈతఁడు వ్యాఖ్యాతయేగాక కవియై 1. చతుర్భుజాభిషేకము 2. ధృవచరిత్ర 3. మరుత్సందేశము 4. ముద్రాలాభము 5. గంగావివాహము మున్నగు గ్రంథములను రచించెను. ఈతఁడు క్రీ. శ. 1750 ప్రాంతమువాఁడని, నొరకిన వ్యాఖ్యానములలో నిది పూర్వపుదని ఆంధ్రభాషాధారకులు ప్రొనుదొరవారభిప్రాయపడిరి. ఈ వ్యాఖ్యతోఁగూడ నేడు వసుచరిత్ర ముద్రితమైనది గావున నిదియే మిక్కిలి వ్యాప్తిగన్నది.

2. ప్రతిపదార్థ ప్రకాశిక

ఈ వ్యాఖ్య యముద్రితము. ప్రొనుదొరవారి యాస్థానీ ములుపాక బుచ్చయశాస్త్రి దీనిని రచించి ప్రొనుదొరవారి కంకితము గావించియున్నాఁడు. సోమామాత్యుని వ్యాఖ్య విష్వజ్జనరంజన మేగాని సామాన్యజనరంజకము గాకపోవుటచే బుచ్చయశాస్త్రి ప్రతిపదార్థవ్యాఖ్య వ్రాసెను. ఇందుండి యవతారికా - ఆశ్వాసాంత గద్యపద్యములు నిందు (అనుబంధము 4 లో) ఉదాహరించి యున్నాఁడను. వీనివలన నా కాలమున పండితులకు ప్రొనుదొరవారియం జెంత గౌరవమో, ప్రొనుదొరవారి భాషాభిమాన మెంతయో తేటపడుచున్నది.

3. సప్రతిసం టీక

ఇది ప్రొనుదొరవారి యాస్థానమున పండితులై, మనుచరిత్రము, విజయవిలాసము మున్నగువాని వ్యాఖ్యానములు రచించిన సుప్రసిద్ధులు జూలూరి అప్పయపండితులచే రచితము. ఇది 1844 సం॥న ముద్రితమైనది. దీని ప్రతు లిప్పుడు లభ్యము కాకుండుటచే నీ గ్రంథమునుగూర్చి వివరించుచున్నాఁడను.

సప్రతిపదటిక ఛాన్సిసుఫెలిప్ ప్రొనుదొరవారి అనుమతిని జూలూరి అప్పయపంతులుగారి చేత 1844 సం॥ వ్రాయబడ్డది. ఈ గ్రంథము ప్రాతయచ్చపుస్తకములు పెక్కింటివలె తోలుబైండు గలిగియున్నది. ఆకృతి (8×12) పీచుకాగితములు. 387 పుటలు. మూలము పెద్దయక్షరములు, వ్యాఖ్య చిన్నయక్షరములు. ఆశ్వాసములపేరు ప్రథమ ద్వితీయాది నామములుగాక శ్బుప్తముగా 'మొదటి-రెండో - మూడో - నాలుగో - అయిదో - ఆరో ఆశ్వాసం' అని పెద్ద యక్షరములతో ముద్రింపబడినది. పుటలకు పైని రెండుప్రక్కలను, వసుచరిత్ర Vasucharitra అని తెలుఁగు యింగ్లీషు పేర్లు రెండును కలవు. తెలుగుననే ఆశ్వాససంఖ్యయు, పుటలసంఖ్యయు క్రింద నీయఁబడినది. అచ్చుపారపాట్లు లేక చదువ ముచ్చటగ నున్నది.

ఈ గ్రంథము "Christian Vernacular Knowledge Society Press" నందు ప్రొనుదొరవారిచే క్రీ. శ. 1844 లో ముద్రితమైనది. కాని, క్రీ. శ. 1839 వ సంవత్సరమున ప్రొనుదొరవారు దీనిని ముద్రించుటకు ప్రారంభించినట్లు వారి యా క్రింది ప్రాతవలన తెలియుచున్నది.

N y Mr. C. P. Brown:

The Vasucharitra

A celebrated Telugu Poem

With an ample verbal Commentary

By the very learned Zuluri Appayya

At the suggestion of C. P. Brown who paid for the work.

'The book is in the handwriting of the learned critic himself while the original text is in the handwriting of his son. Zuluri Appayya has for more than 20 years enjoyed the reputation of being the most learned of Telugu Scholars. His patience, humility and good sense always commanded great respect. In 1839 I printed the work verbatim from this volume but in a few places filled up an omission.'

దీనిని బ్రాహ్మదొరవారు "American Mission Press" లో ముద్రించినట్లు, దీని ముద్రణ వ్యయమునకు ప్రెస్సువారు పంపిన యంత్రముంటి దీనియందుగలదు. ఇది పై 1839 వ సంవత్సరము ద్రణము నేడు కానరాదు. బహుశకీ వారు కొంతవఱకు ముద్రించినవఱకు గారాగారములచే నాగిపోగా క్రీ. శ. 1844 లో మూడు చెప్పబడిన ముద్రానిష్ఠాశ్రమున వారు ముద్రణ పూర్తి గావించియుండురు.

ఈ వ్యాఖ్య నప్పయపండితులు క్రీ. శ. 1834 ఏప్రిల్ 5 వ తేదీకి ముద్రించినట్లు వాచి యిట్లు వ్రాసినారు.

"అన గరాకర సం|| యప్రెత్ నెల గె వ తేనివఱు మ-రా-శ్రీ చా|| ఘ|| బ్రాహ్మదొరవారి సెలవుప్రకారం ఈ వసుచరిత్ర అటు ఆశ్వాసములకున్న జాబుని అప్పయ్య ప్రతిపదటిక చెప్పుడ మైనది." ఈ వ్యాఖ్యానము వ్యావహారికభాషగా ప్రయోజనము గ్రాధికముల వ్రాసినవారికంటె చాల సుగమముగ నున్నది. ఉదాహరణము చూడుడు, 3 ఆ. 4ని పద్యము:—

చ|| అనువమకాంతివై భవసమన్వితు నా వసురాజు గాంచు ప
ద్విని సరసాంతరంగమున మించె వినూతనరాగకంఠభం
బొనరె నఖండవాసనలు సుత్కలికల్ విలసిల్లె నల్లన
ల్లన నిగిడెం బ్రమోదతరళితులై తమిజాపు తుమ్మెదల్.

"ఉత్కలిక లనగా తరంగములు గనుక, తరంగ పద్యములైన సంచారిభావములున్నా ఉత్కలిక లనబడుతూన్నవని విచారించవలెను. అటువంటి ఉత్కలిక అనగా ఉద్గతములైన ముగ్ధలు విలసిల్లెను. "భవే దుత్కలికాత్కంతా హేలాసలిలవీచి" ష్టిలి విశ్వాది. అనగా తరంగముల పరేనే సంచారిభావ ములు చూడబడుచున్నవి. విలాసనంటే సముద్రతరంగములు ఉద్గమించుతున్నా లీనమాచున్నా ఉండినవై, ఆ సముద్రమునకు ఉత్కర్షముచేయుచున్నా, తిరిగి తత్స్వరూపమును పొందుతున్నా ఏప్రకారం పర్తించునో ఆప్రకారంగా, స్థాయీభావమైన రీతియందు సంచారి భావములైన శంకా నూయాదులు పర్తించుచున్నా ఆ స్థాయీభావమునున్నా, తమ్మునున్నా పోషించుచున్నవై రసాత్మ కము పొందుచున్నవని విచారించవలెను.

పూర్వవ్యాఖ్యానములరీతి నిది యున్నది. అచ్చులొకాడ, అనాటికి చిన్నయిసూరి అను శాసనము లేదు గావున 'రమణీయ్య' 'కమనీయ్య' యిత్యాదిగాను, వ్యవహారరీతిగాను స్పష్టముగా నున్నవి.

జూలూరి అష్టయపండితులు బ్రాహ్మదొరగారికి చేదోడు వాదోడుగా నున్నవారు. నిజాము పేట వాస్తవ్యులు. వీరి గ్రంథములు 1. రామసంచాశక్త్యంబిములు, 2. శ్రీనివాసతారావళి 3. యదువంశభూషణశతకము. మూడింటిని కీర్తిశేషులు వనపర్తిపం ఆనందాచార్యులవారు తమ వైజయంతీ పత్రికలోఁ బ్రకటించియున్నారు (క్రీ. శ. 1893).

4. వసుచరిత్ర వ్యాఖ్య

ఉద్బంధపండితుఁడును, విద్వత్కవియు, సంగీతసాహితీవేత్తయు నగు శిష్టు కృష్ణమూర్తి వసు చరిత్రమునకు వ్యాఖ్య వ్రాసెను. ఈ వ్యాఖ్యయందు నొక్కొకచోట నెసిమిది యర్థములను గూడ వ్రాసెను. మఱియు నే యే పద్య మేయేరాగముతో చదువవలెనో దానినిగూడ నీతడు తెలిపెను. ఈ వ్యాఖ్యాన మిపుడు లభ్యము కాకున్నను నందలి సుప్రదాయసిద్ధములగు విషయములు తూర్పు గోదావరీమండలమున సాహిత్యవిద్వాంసుల వాడుకలో నున్నవి.

5. శ్రీ తేవప్పైరుమాళ్లయ్యగారి వ్యాఖ్య

ప్రశస్త విద్వాంసులగు తేవప్పైరుమాళ్లయ్యగారు (దేవరాజసుధీమణి) ఆనందసుబ్రహ్మణ్యమునకు వై వ్యాఖ్యలఁ బరిశీలించి సంస్కృతమున వ్యాఖ్యానపద్ధతిని భాషాసాహిత్యవిషయములఁ జెలుపుచు విపులవ్యాఖ్య కొంతపటకు రచించిరి. గీనియందలి విశేషములు చదివినవారలకు గోచరించును గాన వేఱుగా వివరింపఁ బనిలేదు.

వసుచరిత్ర - ప్రతిపదార్థప్రకాశికా వ్యాఖ్య

ములుపాక బుచ్చయశాస్త్రి ప్రణీతము

- క. శ్రీరమ్యకంఠ కంఠ, స్ఫారశ్రీవిజితశరదశరదరగిభి
తూరదవార నిజోజ్జ్వల, గౌరాకార ద్యుకేశ కాశిపురీకా.
- సీ. శ్రీమించు వైభవశ్రీయుతశ్రీదులు, పరమభోగాప్తిసుపర్వవరులు
నత్యభాషాహరిశ్చంద్రులు సాహస, విక్రమార్కులు రణవిజయు లఖిల
విద్యుల భోజులు వితరణకర్తలు, నీతికావ్యులు మతినిర్ణయేష్ఠు
లవనిపాలనరాము లతిచైర్యహేమాద్రు, లతులప్రతాపాగ్ను లన్యకామి
- తే. నీధనైకపరాఙ్ముఖుల్ నిఖిలధర్త, పరులు నై కుంపిణీసార్వభౌము లభిషు
భరతఖండంబు నేకాతపత్రముగను, సరవి బాలింపుచుండు నా సమయమునను.
- తే. వారిలో నింగిలీషునద్వంశవాద్ధి, బుట్టె డేవిడు విద్యాభిభూతగీష్వు
తిప్రభాశుఁడు నకలది గ్దేశవిదిత, విమలచరితుఁడు సతతసద్వృత్తిపరుఁడు.
- సీ. అతనికిఁ బుట్టె నన్నుకరివ్యక్తుభమూర్తి, నకలలక్షణకాస్త్రచక్రవర్తి

సాసీముఖమహాభాషాపరిపాకం, కవివాక్యవిమూఢ్ణం సుసంపన్నై
సంస్కృతం త్రార్థప్రసంగసంగతమునై, సద్విశాసనమాత్రం సాతప్తవై
లక్ష్యలక్షణ గురులగువర్ణ గణపత్రి, తావృత్తవిద్వత్సలనవన్
తే. కల్పకాబ్జేందుడుగ్ధసాగరదధిచి, కర్ణబలికామధుస్కల్పగుణవిత్తీర్ణ
కలితకరవంకరుమాప్యభూనజనాన్తి, వ్యజినకర్త నివృత్తి బద్ధినుత్తీర్ణి.

క. నూర్లార్లు శిక్షసేయక, పేర్లందన విబుధజనులం బిల్వించుచు పే
మార్లర్థమిచ్చు విజ్ఞానీ, ఛాన్ద్రము ఫిలిప్పు ప్రానుసా మామి రియోన.

క. నను బిలిచి పలికె విద్వం, జ్ఞనములు నుతియింప నీవు సాధింతుల
ఘనమైన వనుచరిత్రకు, మనమాంగం డీకడజేయమా మహి పలయన.

సీ. అది శారదామూర్తియగు మూర్తిచేర్చిన, కావ్యశక్తిము బుగ్గల్కల్పము
మఖలలక్షణలక్ష్య మతిభావగర్భిత, మలఘుశ్చేతన చిత్తార్థమలము
శబ్దార్థచిత్రతచ్ఛక్తిప్రశస్తమ, లంకావృత్త్యనుప్రాసాత
శయ్యాదికల్పనాక్లాఘ్య మనేక శో, జయ్యశబ్దార్థగయితగణ

తే. వ్యంగ్యమూలంబు నవరవ్యంజకంబు, గాన సులభముగా నట్టి కావ్యమునగు
సులభమగు టీక చేసి భూతలమునందు, ఖ్యాతికై ప్రకటించు విభాగంబు లందగు పుష్పం.

తే. కాళికావిష్వపతికృపాకలతసూక్తి, మాఘమాహాత్మ్యశ్రావ్య శ్రావ్యభాగ
కల్పనానల్పమతివి, లంకావ్యటీక, సామి జేయుము బుచ్చయ నాస్త్రిసర్వ.

క. అని నెలవిచ్చిన విద్వం, జ్ఞనముల నుతియించి జన్మ సాఫల్యముగా
గనినట్టు తోచినట్టును, ఘనకృతి కొనరింప డీకడ గడగితి నాశ్చర్య.

తే. వనుచరిత్ర పదార్థ మివ్వసుధలోన, గని పరిగ్రహ మునగింతు ననునమాన
పండితానుగ్రహంజనప్రతిభవేత, దాన గనరానియర్థ ముదేసి గలన.

క. పోమామాత్యుండు చేసిన, శ్రీమదవ్యాఖ్యాన మిల నశేషకళాని
ద్ధీమంతులకే కా కే, సామాన్యుల కర్థ మియంజాలదు గానన.

క. అందటి కర్థంబై యా, నందం బొనఁగూర్చుగా జనంబులు మెచ్చక
మందారకుసుమమాధ్వీ, పందలితోర్తులు డీక గావించు దగన.

వ. అని యిట్లు ప్రతిపదార్థప్రకాశక యను టీక నేకాయత్తదిత్తంబున నొసంగింప
సిక్పయించి.

...

...

...

...

...

గద్య. ఇది శ్రీ వన్నవఖండమండిత ధరామండలాఖండల కుంపిణీసాంప్రదోమ సమగ్నిత
సామ్రాజ్యరాజాధిరాజపూజ్య లలితసీమంశపయశిపారాధారకానుభూత వివయాదిగుణ
రత్నాకర డేవిద్భవసుంధరారమణావృదయకమలదిన శర సకలభాషావిశేషభాషణ విద్యా
వివయవికరణాభరణపోషణ సకలకళానాథ ఛాన్ద్రము ఫిలిప్పు ప్రాను విపులాధినాగరదాకటాక్ష
లభ్యమస్తభిభవాతిశయ విద్వజ్జనవిధేయ ములుపాక బుచ్చయనామధేయ ప్రణీతంబైన వనుచరిత్ర
ప్రతిపదార్థప్రకాశక యను టీకయందు బంపమాశ్వాసము.

[దీని ప్రతి మదరాసు ప్రభుత్వ ప్రాస్యలిఖిత పుస్తకాగారమున గలదు. సంఖ్య ది. 760.
A Descriptive Catalogue of Telugu Manuscripts, Vol. II P rabandhas-
Sringara Prabandhas Pages 1009 - 1113]

విమర్శనలు

వసుచరిత్రకు వై వ్యాఖ్యానములేగాక, యధునాథన కాలమున పెక్కు విమర్శనలు కలవు. నవీనవిమర్శన పథకము ననుసరించి వసుచరిత్రముపై “మరు వసు ప్రకాశిక”¹ అను విమర్శనము బయలుపెడలినది. దానిపై “మను వసు ప్రకాశికా విమర్శన”² దాని కనుబాధములు రెండు బయలు పెడలినవి. ఈ విమర్శనముల ధోరణి సాహిత్యంగము విడిచి రత్నశాస్త్రమువఱకుఁ బోయినది. మరు చరిత్రము “మ” మాణిక్యముపండితనియు, “వ” వసుచరిత్రము వజ్రముపండితనియు, వీనిలో కాంతి గుణములచే, నొక్కదానికే ప్రాశస్త్యమనియు, నట్టిదృష్టితోనే మరు, వసువులరు విమర్శించుచు వివాదములు పెరిగినవి. ఈ విమర్శనములలో సాహితీవిమర్శనముకన్న వ్యక్తిగతవిమర్శనమే హెచ్చు. తరువాతి విమర్శనములలో కెల్ల మనుట మనఁదగినది, శాస్త్రీయమైన విమర్శన పద్ధతులపై న్రాయబడినది ‘వసుచరిత్ర విమర్శనము’; కళాప్రపూర్ణ బ్రహ్మశ్రీయత వజ్రుల చిన సీతారామశాస్త్రి ప్రణీతము; శ్రీ పాపిళ్లెగారిచేఁ బ్రకటితము (1915, 1927). వసుచరిత్రనుగూర్చి, రామరాజభూషణునిగూర్చి యెఱుంగఁగోరువారి కిది పెద్దకాణాచి. ఇట్లే శ్రీతామ్రలూరి ‘హరిశ్చంద్రనలా’ ఫాఖ్యాన’ పీఠిక (పాపిళ్లెగారి ముద్రణము) రామరాజభూషణకవి శ్లేష, ద్వ్యర్థి కవితాసామర్థ్యము; సాహితీ విశిష్టత తెలిసికొనుటకేగాక నేటి యాంధ్ర శిష్యప్రపంచమున నత్యున్నతశ్రేణికిఁ జెందిన విమర్శన ములలో నొకటియై యున్నది.

పిల్లనసుచరిత్రములు

వసుచరిత్ర తరువాతి ప్రబంధకవులకు, పండితులకు పరపడియైనది. తమ గ్రంథములను వసు చరిత్రకు ప్రతిబింబముగాఁ జేయలేకపోయినను, పుత్రికగానైన చేయుటకు కవు లభిలషించుచుండిరి. గనుపర్తి అబ్బయ్యమాత్యుని పురూరవశ్చరిత్రము (క్రీ. శ. 1600), ఆడిదము సూరకవి కవిజన రంజనము (క్రీ. శ. 1760), అకలంకము కృష్ణకవి శకుంతలాపరిణయము (క్రీ. శ. 1800) పిల్ల వసుచరిత్ర లనిపించుకొనినవి. తిమ్మకవి రసీకజనమనోభిరామమునకును కొందఱు బిరుదు మిచ్చిరి. ఇవి యన్నియు వసుచరిత్ర కాంధ్యోజ్జయమున గలిగిన ప్రాశస్త్యమును చాటుచున్న వని వేఱుగఁ జెప్ప నక్కఱలేదు. సురభి మధవరాయకవి చంద్రికాపరిణయము దీని ప్రతిబింబము.

శ్రీమద్రామాయణమునకు బాలరామాయణమువలె, భారత భాగవతములను బాలభారత, బాల భాగవతములవలె, వసుచరిత్ర గురుస్థాన మాక్రమించిన పిదప లఘువసుచరిత్రము బయలుపెడలినది. దాని వృత్తాంతము పూర్వోక్త ‘వసుచరిత్ర విమర్శనము’ ఆణవ భాగమున గలదు.

1. శ్రీవెన్నెటి రామచంద్రరావుగారు.

2. విమర్శకాగ్రే సర కాశీభట్ట బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారు

అను విద్వాంసుల విమర్శనము లా కాలమున “చింతామణి” “సరస్వతి” “మంజువాణి” పత్రికలలోఁ బ్రకటితములు.

ఇంతటితో చాలక, వసుచరిత్రమును నింగము వేంకటరాయమంత్రి శ్రీ. వి. 1876 లో వసు గిరికావరిణయ మని యక్షగానమును గవించియున్నాడు. అది ముద్రితమైనది. ఇది యన్నియు రామరాజభూషణుని కీర్తిని దినదినప్రవర్ధమానము గావించునవియే గదా!

వసుచరిత్రము శబ్దశక్తి సంస్కృతాంధ్రభాషాశ్లేషపరిణతి చెందినతమున ప్రాథవిద్వాంసుల పాండితిని పరీక్షించుట కిందలి పద్యములు నికహాసలములైనవి. ఇందు మూడవయాశ్వాసము 101 వ పద్యమగు.

శా. ఆ తన్వంగి యనంగరూంకరణవజ్ఞ్యాము క్షమాతాస్త్రని
 ఘటం బోర్వక తమ్ములంచు దటిసిగల్గె భ్రమంతకం
 జాతప్రాతముమాటుఁ జెంద నవి యేచనసాగె మున్నున్నగా
 జ్ఞాతి శ్చే దనలేన కి మృనెడి చాచారూఢి పత్యులగన్.

అనుదానిని తమ్ములు అను శబ్దములూని స్వాస్థ్యము వచ్చునట్లుగా ఆనుచుచున్నట్లు ప్రహేళిక మండపాక పాఠ్యతీర్థరకవిగారిని (1833-1897) పాఠిలవలస జమీనుదార్తను శ్రీయునుగంటి సీతా రామప్రభువర్ణించు కోరెనట. వారిట్లు సంస్కృతీకరించిరి.

శ్లో. సా నసూన్యరఘుక్రియాశ్రయగుణోన్మత్తామృతబాహులిం
 తస్మి సారసజాతి రిత్యవధృతా పద్మాటపీ మృశితా,
 సా సింధోదరసంధానాపి పురతస్తద్భాధనే హాద్యతా
 జ్ఞాతిశ్చే దనలేన కిం త్వలి వచ స్సత్యం యథా స్యాత్తథా.

(అభినవాంధ్రీకలితాపితామహుని కలితావినోదములు. భారతి 1932 సం. 9, పుట 462)

ఇదియే, విజయనగరసంస్థానపండితులు విద్యబ్రజకంఠీరపులు శ్రీమదుంబ నరసింహాచార్యులచేరి కొనగఁగా వా రిట్లు సంస్కృతభాష ననువదించిరి—

శ్లో. తన్వంగీ కుసుమాస్త్ర రిహంకరణవజ్ఞ్యామృతగుణాశుగా
 భీతా కిం శరణం భవే దిహ మమే త్యాలోచనా ద్యంబనే,
 సా కంజాత మవేక్ష్య పద్మ మభజత్తద్భాధనే హంత తాం
 జ్ఞాతిశ్చే దనలేన కిం వచ ఇదం స్యాద్ధా త్కృతం ప్రస్థలేత్.

(శ్రీ మదుంబ నరసింహాచార్యజీవితము భారతి - 1930. విప్రియ సం. 7. పుట 642.)

వసుచరిత్రమున నీ క్రింది పద్యము, రామరాజభూషణుడు నంది తివ్వునవద్ద 3 వేల రూప్య ములకుఁ గొని, తన కావ్యమునఁ జేర్చుకొనె నని యొక కథ గలదు. అది శేవలము కల్పితమని, దాని మూలసంస్కృతశ్లోకమునుబట్టి తెలియగలదు.

శా. నానానూనవితానవాసనల నానందించు సారంగ మే
 లాన న్నొల్ల దటంచు గంధఫలి బల్కాకం దపంబంది యో
 మనాసాకృతిఁ దాల్చి సర్వముమనస్సారభ్యసంవాసియై
 పూసెం బ్రేక్షణమాలికామధుకరీపుంజంబు తిర్వంకలన్.

దీని మూలశ్లోకము—

భృంగానవాప్తిప్రతివన్నభేదా కృత్వా వనే గంధఫలి తపోఽలట,
 తన్నాసికాఽభూ దనుభూతగంధా స్వపార్శ్వనేత్రీకృతభృంగసేవ్యా.

ఈ శ్లోకము విద్యావాక్యమహాకవి యని ప్రసిద్ధిగన్న ఆగస్త్యుని నలకీర్తికామునియందుఁ గల దని బ్రహ్మశ్రీయుత పెండ్యాల సుబ్రహ్మణ్యకాస్త్రిగా రాగ్రంఠమునందు లభించిన చెండు సర్గల నాంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు త్రికలా ప్రకటించుచు వ్రాసినారు. రామరాజభూషణుఁడు దీనిని చూచియే పద్యము వ్రాసియుండును. ఇట్లే వసుచరిత్రమున కామతలాది నాటకములలోని శ్లోకములకు భాషాంతరీకరణము కాననగును.

రామరాజభూషణకవి బాల్యమున నల్లసాని పెద్దనామాత్యుని శిష్యుడై, రాయల కవితా గోష్ఠీవిలాసములను గ్రహించినాఁడు. తన గురువుగారు కవిత్వ మిట్లుండవలె నని ("పూత మెఱుంగు లున్...") ఉత్పలమాలిక 2-4 చరణములు చెప్పఁగా, తాను కవిత్వ మిట్లే యుండవలె నని ("లాట్ట యిదేటిమాట...") మాలికను తత్క్షణము చెప్పెను. అంతకు ముందు ఉత్పలములు పంచపాదులేగాని మాలికారూపమున లేకపోవుటచే నీ మొదటి రాడింటికి ఖ్యాతి వచ్చినది. దీనినిబట్టి రామరాజ భూషణకవి బాల్యమునుండి యనమానమైన కవితాధార గలవాడని తెలియుచున్నది. తరువాత దీని ననుసరించి కవులు మాలికలు వ్రాయఁజొచ్చిరి.

కవి, చిత్రకారునికన్న మిన్నయని రామరాజ భూషణుడు మహాసమర్థతతో నిరూపించి నాఁడు. ఈ క్రింది పద్యమున శుక్తిమతీనది స్త్రీవలె సంభ్రమముతో వచ్చుచున్నట్లుగా శ్లేషలో నద్యుత్కభంగిని చెప్పినాఁడు —

ఉ. వేణి చలింప కంపితనవీనమృణాలభుజాగ్రకంకణ
శ్రేణి నటంప లాలశఫరీనిదీరీసకటాక్షకాంతి వి
స్వాణము చూప హంసకగణస్వననంబును మీఱి నైకత
శ్రేణి వివర్తితాబ్జముభాశోభితయై కడు సంభ్రమించుచున్. (2 ఆ. 237 మ.)

దీనిని రవివర్మ గంగావతరణముతోఁ బోల్చిన, చిత్రకారుఁ డెట్లు కృతార్థుఁడు కాలేక పోయెనో తెలియవచ్చును.

పద్యమున శ్లేషచే మనకు స్త్రీ మనోనేత్రముల కగపడుచున్నది. ప్రకృతిలో కన్నుల కగు పడునది నదియే. రవివర్మ ఆకాశగంగ యవతరించుట చిత్రించఁబోయి, గంగవచ్చునట్లు కొన్నిగీతల మూలమునఁ జెలిపి, యామెనక వానిమధ్య నొక స్త్రీ చిత్రమును లిఖించినాఁడు. దీనివలన ఆతని యాశయము భగ్నమైనది. వీలయనఁగాఁ బ్రకృతిలో గంగ స్త్రీరూపమున లేదుకదా! రామరాజ భూషణుని చిత్రము మనస్సును హత్తుకొని యద్వితీయముగ నున్నది.

శ్లేషవలన భాషయందలి శబ్దస్వరూప పరిణామ మెఱుంగుటకు సాధ్యమగును. వసుచరిత్రయందలి శ్లేషాను ప్రాసాదులయందు మార్పురాని ప్రయోగములకు నిఱివల బ్యాకరణములయందు ప్రత్యేక నిర్ణయము చేయవలసినవచ్చినది. వఱియు నప్పకవి వసుచరిత్రనుండి పద్యము లుదాహరింపకపోగా, కూచిమంచి లెమ్మకవి యందుండి 30 పద్యములను లక్ష్యముగా గ్రహించినాడు.

ఈ క్రిందివి వ్యాకరణములో వసుచరిత్ర ప్రయోగములకు ప్రత్యేకనిర్ణయము చేయఁబడినవి.
ముసలిమానులు 1-45 ముసలిమాకులు—ఆచ్చి. సూ. 18
కావుకావసుపారి 1-56 కావుకావుమని—సంధి. 47
కన్గోజాలక 2-41, 4-136 కన్గోనజాలక—క్రియా. 60
మనుమరాలు 3-35 మనుమరాలు—శబ్దర.
వసు—D

మనుమని సుఖాన్నితుండై మనుమని దీవించె-అనియ్య ⁵ ఆ. మనుమ నిట్టి ముగోనుభవము.

కాని “మన్మథుడు” అని ఉత్పలొపగూపము గలదు.

మతి లోకోత్తరుడైన యంగిని మన్మథుడు—నన్నయ.

దీనివలన మనమధు మనమరాలు యేర్పడును.

ఇవి యమక శ్లేషానుప్రాసాదులచే మార్పరానివై యున్నవి.

డించగనే   దీపించమి   చాలించరాద   పెంచదు

6-12

6-82

6-84

6-56 పద్మము రాతను.

చిల, క్రియా. 88.

కొమ్మంచుకొ
6-65

అమ్మని
6-80

సంధి. 4 సు.

తత్సమసంధి—

అర్చిడగరాదు 3-180.

సాంస్కృతిక గండదపంచేళము—

పెంపువరీక్షంపము 3-6.

పూవుంబోడి 3-183 బ. సూ. 23 సూత్రముచే నివట పూర్ణానుస్వారము రాదు.

చిగురుంబోడి కళాపూర్ణోదయము.

హరిమైనాది శిరంబునన్ 1-69.

చిగురుగొమ్మం జేవగాకుండునే—సముచ్చయలొపము.

చాలింగీలియు. నిర్వ. మురారిం జేరవేడిమైయిక్ ఉ. హరి.

చాలియు

(మురారియు)

శ్లేషేసఖండ నిర్బింబోద్వై శ్లేశనం క్షత్ర చిన్తతం—

సాలసి తటిల్లతాంగి 3-67

చేగల-చేకల ఒక యర్థమున సార్థానుస్వారము ఒక యర్థమున నిరనుస్వారము.

రామరాజభూషణుడే కులజుడైన నాంధ్రీనుహజుల కెల్ల పూజ్యుడు. అతని ప్రబంధ మాంధ్రీవాక్యము నిలుచునంతవఱకు నిలుచును. నేడు నదీనవిమర్శపథకము ననుసరించి ఇందు జీవకళాసృష్టి లేదనుట సరికాదు. ప్రాచీనాంధ్రీ సాహిత్యమును పునరుద్ధరించుటకు ప్రయత్నములు జరుగుచున్న నేటికాలమున బహుముఖములుగా నీ గ్రంథమును పరిక్షింపవలసియున్నది. పనుచుగ్రామ చదివి, ఆనందించుటకు నొకవిధముగు సంస్కారము, ప్రతిభ యుండవలెను. అవి లేనిచో నా గ్రంథవిమర్శనమునకు మన మధికారులము కానేరము. దీని శాంత పాగడినను తనిది తీరదు. ఇంతటినుండియైన నీ గ్రంథమును బఠించి, యుక్తమసాహితీవర్ధకుల నేర్పిన, నీ రచన ఫలవంత మగును.

ఇట్లు,

నిడుదవోలు వేంకటరావు, ఎమ్. ఏ.

అనుబంధము 1

వసుచరిత్ర - సంస్కృతము

ప్రారంభము—

శ్లో. కల్యాణ మావహతు నః కరిరాజవక్త్రో బ్రహ్మాండ పాదపటతో నిలిపద్వ పాదకి,
పాదోధిబృందవమధుః పరమేశభాగ్యం తారానమం హి నుమనస్తబశీకృతేందుః.

గద్యవాక్యాని—

అథ నింతిశయతైశ్వర్యవయేవ యో మహనీయో రుచిభిః ఫలమోహారుచిభిః తరుణతరుణికబలన
సమృద్ధిం దద్మయామాన.

సీ. తరుణార్కకబళనోద్ధతిః జూపె నెన్నొడు
రుచులచే ఫలమోహరుచులచేత.

శ్లో. పాల్వీకి సారాశరి కాళిదాస దండి ప్రహృష్యద్యవభూతి మాఘాత్,
బల్లన్దయురం విభావిం చ మహానీంద్రాన్ మనసా భజే తాన్.

శ్లో. సంత్యక్తప్రీతినియమాం యిలాస్తభాన్ మన్యార్థపంచనపరా మతిఘూర్ణనంద్యామ్,
ఉల్లేకిసిం కుశవితా మపరిష్కారం కిరీత్తమా న గణయంతి భృతానుభావాః.

కా. భావం బొడ్డలే, స్మృతనియమాపాయంబుఁ గింతింప కెం
డే న్నర్తించి, పరార్థపంచనపర చేసిగించి, ఘూర్ణాళి సం
భావింపం గువిప్రణీత్యైతి సామాన్యాకృతిం బూని పై
పై పన్నెత్ పచరింప దానిఁ దిలకింపఁబోరు కిరీత్తముల్.

శ్లో. వాక్చసనప్రథితకుండలివల్లభ శ్రీ నాథేషు నద్ధజననాస్థితిపాలనేషు,
సోమే చ శోభయతి భాస్కరనామ్ని చాంధ్రీ కావ్యప్రపంచమహిమానహిమాననీయాః.

మ. మహి ముక్ వాగనుకాసనుండు సృజియింపం గుండలీంద్రుండు త
న్నహనీయస్థితిమూలమై నిలువ శ్రీనాథుండు ప్రోవక్ మహా
మహులై సోముండు భాస్కరుండు వెలుగుంపఁక సొంపువాటిల్లు నీ
బహుశాంధ్రోక్తిమయప్రపంచమునఁ దత్త్వాగ్భ్య మూహించెదన్.

శ్లో. సవిధసమృద్ధిసాపయవస్ఫురద్వివిధమందకలావిధిః పతమ్,
ద్విదరాజపః, భూభృతగౌరవం పరదరాజగురుం పరదం భజే.

శ్లో. శ్రీదక్షిణామూర్త్యవరాపతారం శ్రీకంఠభాగ్యంబుధిపూర్ణచంద్రమ్,
అత్యాదరాదప్షయదీక్షితేంద్రం విద్యాగురుం మంత్రగురుం భజామి.

శ్లో. వ్యాఖ్యోపచార మఖిలం వివిధోపచారలూతాగణాలిమతిలోలలితానపాలిష్,
మత్స్వదయో రవి దండ మహితాల్పతాం యః శ్రీకేశహస్తీనిలయం శివ మాశ్రయే తమ్.

శ్లో. కామాక్షి దేవి కరుణామయి కామతోటికాంచీపురేశ్వరి కదంబవనీనివాసీ,
కానైర్వికచూతపతినా కలితాచభానా రక్షామృతం కలయ కావ్య మిదం మక్షీయమ్.

అ వీతి కా సమూహా—

శ్లో. పను ప్రభు ర్వాసవ ధాతరీత్యా కలహాలాప్రసరునగాతిగాయాః,
గీతోజ్జ్వలాయా గిరిజాభిధాయాః పల్వణశాలీతి కథాస్త్రు పుద్యుః.

శ్లో. గానం క్షితౌ గాయన గాయనీనాం, నాశాక్షికిం పానగలేనగారేః
నాశ్రానినాగీతినయోనునస్వ, మానంద బృందావహమాననైః.
నానాగాయన గాయనీమణుః గానం యిర్వి నాగింపమో
నానాట న్నగభేది వీటుగల గంభీర్వప్సరోగీత వి
ద్యావైపుణ్యము తెన్నియేని విసమో యంజన నొజ్జన వి
దై నాదం జోనగుండుచే మదికి నిట్లానందగుడోహముత.

2-16.

జీవనమెల్ల సత్కవి నిషేవిత మామయ మెల్ల స్వచ్ఛలా
పావనతాగభిరతలపట్టు ప్రచారము లెల్ల విశ్వధా
త్రీవలయ త్రికాలఫలదేశికముల్, నవకంఠులెల్ల ము
క్తావళి విభ్రీమానవదము లా నదిపెంపు నులింప నక్కమే.

2-105

శ్లో. యజ్ఞేవనం కపి వినోది యదంతరంగ, మహ్మంగ భీరగుణి పాపనమగ్ధుడాయ
ధాత్రీ త్రికాలఫలదాగతయోయదీయా, ముక్తాళి విభ్రీమ భరాపాయదబ్జలీలా.
తెనుగునందువలె సంస్కృతమున నది గూఢాభ్యాసములు.
నానాసూన వితాన వానల - అనుపద్యమునకు సంస్కృతము.
సారంగ స్వకల ప్రమానకుతుకీ సర్వాత్మనోపేక్షతే
మామిత్యేవ విచింత్య గంభీరలికా మాన్యాతపః స్ఫూర్తితః
నాసాకార ముపేత్స్య సర్వసుమనస్సౌరభ్య యోగాద్విధూ
చంచద్వీక్షణ చంచరీక పటలీం సంప్రాప కిం పార్శ్వయో.

గ్రంథాంతమున—

శ్లో. కామాక్షి దేవి కరుణామయి కామతోటి కాందీపురేశ్వరి కదంబపనీనివాసే,
కాంతైక్యకమాతవలినా కలితావధానా కర్ణామృతం కలయ కావ్య మిదం మనీయమ.
శ్లో. కామాక్షి దేవి కరుణాం మయి పూర్వముత్వా కాంతైక్యకమాతవలినా కవితానుమోదా,
కాంతం సువర్ణఘనవృత్త మలంకృతాధ్యం కర్ణోచితం కలయ కావ్య మిదం మనీయమ.

గద్య. ఇతి శ్రీ కామాక్షిదాసకాళహస్తికవికృతౌ వసుచరిత్రచంపూకావ్యే షష్ఠాశ్వాసః.
వసుచరిత్రచంపూకావ్యం సంపూర్ణమ్.

[వసుచరిత్రసంస్కృతగ్రంథము తంజావూరిలో కరభోజీనర్సయ్యతీర్థపనభాండారమునకు గలదు. దీనికి రెండు ప్రతులు గలవు. తెలుగులిపితో తాళవత్తప్రతియు, నాగరలిపిలో కాశితపుప్రతియు గలవు. ఇవి రెండును మంచిస్థితియందున్నవి. ఈ గ్రంథ మమూచితము. తంజావూరి పుస్తకాలయ గ్రంథసంఖ్య 4146-4147. దీని వివరణము తంజావూరి సంస్కృతగ్రంథముల సూచికా సంపుట ములలో 7 వ సంపుటమగు కావ్యసంపుటమున 3150 పుటనుండి 3153 పుటవఱకును గలదు.]

వసుమంగళనాటకము

వసుచరిత్ర చంపువుగనే కాక నాటకముగఁ గూడ సంస్కృతమున వెలసినది. ఇదియొక నమూనీతమే. దీనికి వ్యాఖ్యానముతోఁగూడ మూఁడు ప్రతులు మదరాసు ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకశాలలోఁ గలవు. దీని రచించిన కవి పేరుసూరి. ఈతఁడు శ్రీధరవంశ్యుఁడు. తొలిక నోత్పఁడు. వేంకటపండితుని పుత్రుఁడు. పేరుసూరి పాత్రుఁడు. ఈతని తల్లి వేంకమాంబ. గౌతమగోత్రజుడైన అన్నాధ్వరి కూతురు. ఈతఁ డీ వసుచరిత్రనాటకమునే కాక సంస్కృతమున రామచంద్ర విజయము, భరతాభ్యుదయము, చకోరసందేశము, వేంకటభాషణము మున్నగునవి రచించెను. ఈతఁడు ఈ వసుమంగళ నాటకమును మధురలో శ్రీమీనాథీ సుందరేశ్వరుల వివాహసందర్భమున రచించి యుండుటచే, నితఁడు దాక్షిణాత్యుడైన తెలుఁగునవి యని చెప్పనొప్పును. ఈతనికైతని చాపుటకు నాందిశ్లోకము నుదాహరించుచున్నాను—

శ్లో. అష్టాభిః స్వరాలాభి రేవ రమణీరూపాభి రాపాదితా
ముద్యదత్రుఘటివిస్రుతమణీధారాభిషేకశ్రియమ్,
కోటిరోపరి మానయక్ ప్రణయినీరాగప్రణాళీమివ
స్తోమా కల్పి దుదేతు మంగళపరిష్వంగానువంగాయ నః.

[ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకశాల సంస్కృత గ్రంథసూచి సంపుటము 11. గ్రంథ సంఖ్య 12659 60-61.]

ఈ సంస్కృతనాటకమునకు, తెలుఁగునాటకమునకుఁ గల సంబంధమునుగూర్చి కీ. శే|| శ్రీ లక్ష్మణ పల్లి సూర్యారావుగారు 1922 ఆంధ్రప్రతిక సారస్వతానుబంధము లో వివరించియున్నారు.

అనుబంధము 2

వసుచరిత్ర - ఆరవము

1. విరిపుగళి శేర్ వసుచరిత్ర తెలుంగై యరుంబమిళినాల్ విశంగునిక్కి
యరియ కలై వయి నమళ్ళివాను దేవసుక్కురుత్తముడై పాలయినాన్
పెరుమైయరు విదళి కునియా రామకడై ప్పొడైపుటంబోన్ పేరన్ ధాని
త్తిరుమరువుం పీరైవప్పాలయ్యై శేయిపాలయ్య దేవన్ లానే||
2. విరిపుగళి వసుచరితమెనుం తెలుంగినరుత్తమరై విరిత్తురైత్తా
నిరువర్మాతుల నమళ్ళివాయయ్యై పాలయ్యనివర్గళివర్గళి పూనిన్
చారువమిగు తమిళి శేయదాన్ పీరమిగు దొండమాన్ అయ్యై యాన్ ప్పొడై
పెరుమై తిక్కన్ దిడు గురుపంబలత్తాడుమయ్య పేరన్ పెట్టానే||

(చూ. కా. అణబిల్లి.....)

3. తనిపెట్టిలవుక్కట్రాదు తణ్ణంగమల మలన్ నున్ దిత్
వనమెన్ కదలిత్తళిరనైయ కల్లయిన్ అలైయ ప్పత్తుమిహ
వినియెళిత్ వింబైయర్ మగళిర్ యాళిసెత్తెన్కుం కాంబోళి
యెన్కెన్ శిలైయం కల్లెందురుహవిళిమెన్ కోడై యళుదనళాత్ ||

Page 27

(చూ. సీ. మోహపదేశతమో.....)

4. మరత్తొడు మోహనెన్ ఆమిరం పందదాన్
మురైప్పడు విళిమరై ముహిళోత తాదలి
నిరైత్తిడు తణ్ణవని సీరై యన్బుసా
లిరైక్కొణా దెన్దన రిసమినార్ శిలర్||
5. శురుక్కమిల్ వెయరైయి యందుయెన్ద్రాన్ద్రా
పారుక్కెన వుదిత్తలార్పురుంగు కెన్ద్రమెన్
కురుక్కణా నేమియంగురువాన్ మేర్పుళి
తరిక్కొణు దెన్దనర్ తైయాలార్ శిలర్||
6. విళైవెన మంగియాల్ వెండ పొన్నై యాన్
దళవాయ తళిరిన్ మేర్కిడత్త లాహుమో
నకువలకెయా వియందుణిరి నారిమిర్
ఎళిల్ పెర విళిరలు మియల్ వన్ దెన్దనర్||
7. కళిప్పణుకామనె వ్వళిర్ కాయ్విడు
ముళప్పెరుంగలైయ మీడుట్రనేయమే
యళప్పటప్పొంగుమిప్పొదిలారసీర్
తరిక్కొణా దెన్దనర్ తెరైవైమార్ శిలర్||

(చూ. సీ॥ వలుచగుబ్బలు.....)

8. ఎడు త్తయాళ్ క్కుడుపార్ కొళియనై త్తనంగళిందిడప్పదలిహడమక్కుల్
తడుప్పరు మిరాగ మంగులి యుదవత్తాళమాయ్ కావలై యొలిప్ప
అడు త్త చేతనము మచేతన మాహ వచేతనంచేతన మాహ
కొడు త్తిడు మొరుపణ్ణితై తదల్ పుడైశాళ్ కొడైయర్ పూరై యెరురై పు ||

(చూ. కా. మహిళామండల.....)

9. తుమ్మపైకొడియన్ శెన్నిత్తాయపక్ మలరుదిర్దం
ఉన్నరుందళిరిక్ మేయ వురువిన్ పిడి త్తలైత్తుం
మన్నుకోకనకకణ్ణార్ తోట్టిన్ మలైత్తుం తెనల్
ఎన్నుమామత్తిక్ పందానికైయిలా విడిసే యూహి||

(చూ. కా. భూనాథాగ్రణి.....)

10. నరపతి తనక్కుం యిన్బనారిక్కుం బోగాంతత్తిల్
విరివురు బ్రహ్మనందమేవియ తవిత్తై యిన్రాయ్
పెరుదియకరణబంద మిన్వైయాయ్ పే శొణాదా
యలైదరి నహచరుత్త మొళిందదాయ్ మిహదిళంగకా న్నిట్టిప్పటలం ||

[ఈ తమిళవసుచరిత్రవృత్తాంతము తొలుత తెలుగులోకమున వెలుకవలచినవారు శ్రీ మా. రామకృష్ణకవిగారు. వీరు 1914 లో దీని నెఱుకవఱచి, 1942 వ సంవత్సరమున శ్రీ వేంకటేశ్వర ప్రాచ్యదిద్యా పత్రికయందు (Journal of Sri Venkateswara Oriental Institute, Tirupati, Vol. III, No. 2. పుటలు 25-30) పూర్తిగాఁ జెలిపియ్యఁచిరి. మైని వివరించిన పం దుండియే గ్రహింపఁబడినవి.]

అనుబంధము 3

పదుచరిత్ర - ఇంగ్లీషు

BHATTUMURTI

This poet was born in a village called Bhattu Palle, in the district of Pulvendale, in Ceded Districts. He was a distinguished orator, and possessed a critical knowledge of the Sanskrit and Telugu dialects. As the poets of his time were greatly patronized by the sovereigns of various provinces, Bhattu Murti chiefly confined his labours to versification in the vernacular tongue, and the harmony of his numbers was so much admired that he obtained a great many scholars whom he made proficient in prosody. He, in course of time, proceeded to the court of Krishna Raja, who admiring his talents, retained him as one of his eight celebrated bards; during the life-time of this monarch he composed an epic poem entitled "*Narasabhapaliyam*", or the History of Narasabhapala, which was a work of great labour and much admired by his contemporaries, and by posterity. After the death of Krishna Rayalu, he wrote another epic poem called "*Vasoocharitra*" subject of which is the love and nuptials of King Vasoo and the beautiful nymph, Gerekanica; the work was dedicated to King Tirumala, and the invocation of the poem commences in the following manner:—

"The earth-born Seta viewed with grace replete
Her beauteous form reflected near her feet.
By brilliant gems that each with various shade
And plastic pow'r, a graceful maid portray'd;
She, Rama's consort and betrothed wife
Conceived, a new creation sprung to life,
Touch'd by the dust of her lord's potent foot;
Till he remov'd the Goddess anxious doubt.
Then in the nuptial rites and holy band,
He grasp'd the jewels in his heav'nly hand
May Seta's husband blessings e'er bestow
On Terumala Raya's royal brow
With moonlike face from which each science gleams,
With ruby lips replete with sacchrine streams,

From which the boon of latent wishes flow,
 And which rich fruits effectually bestow;
 With nectar-vased breasts as pure as truth,
 Abundant source of wealth and blooming youth,
 With arms like tendrils that in shadowy bow'rs,
 Is decked in beauty of unfading flow'rs;
 Sri was produced when Rama's efforts tried,
 In Janaka's lacious ocean wide,
 He, Heris self while fiercely bending low,
 Bent the tough string to Iswara's mountain bow,
 May that bright Goddess choicest blessings bring
 To Terumala Raya, peerless king.

The sister arts that yield harmonious sound,
 In music and in poesy are found,
 The dulcet component of tunes and verse,
 Each with her charms th' enraptur'd soul immerse,
 And whirl'd in circling eddies round and clear,
 Like Saraswati's fragrant breasts appear;
 May he who can (of lawful love the tests)
 Grasp with his palms those luscious budding breasts.
 And in love's despot mark them as his own
 By no ignoble puncture plainly shown
 May that Divinity his pow'rs select
 And Terumala mighty king protect.

The alphabet that like a rosary seems
 By her lute's melody soon melt in streams
 And all round reflect fair Vani's face
 As God supreme pervading time and space.
 May she the gift of eloquence confer
 On Terumala king without compeer.

Arria with jealous rage possessed
 To her great consort his reproach addressed
 Well! well! Thou faithless to my marriage bed
 Mandakini, thou keepest on thy head
 Whilst I, alas! am dwindle'd half way
 The God prostrating then began to pray.
 I appease her ire by humbly bending low
 But Ganga waxing wrath did clamorous grow
 Till Sumbhu tied his hair, this pretext sage

The Goddess silenced and restrained her rage
 May that great being in a bounteous show'r
 On Torumala all his mercies pour.
 On either side with fragrant braided hair
 Like dusky clouds that float in ambient air
 With ornamental symbols on each side
 Of full blown shining in their beauties' pride
 With flaming eyes that dart her splendours clear,
 And snake ring pendants that adorn each ear,
 With necklaces whose light illumines each land
 And graceful camalas in either hand,
 With robes of diverse hues and powder rare
 Of Ruthi's Lord, a drug beyond compare
 Thus decked the mountain born half of her lord
 Does in each essence to her mate accord
 May she bestow on Torumala Roy
 Victorious battle and triumphant joy.

While he with mighty tusks resistless strook
 The mountain huge Ragutasara shook
 Then graceful Gowri with unconscious start
 Embraced Sri Kuntha to her throbbing heart,
 While Ganga o'er great Siva's brow
 In falling streams is dashed on earth below;
 The mountain-born is pleased with feats now done
 By her own elephantine faced son
 To that prescient God, whose name I take
 With holy awe obeisance I make.

The following lines are taken from the second book of the same poem, and are supposed to be spoken by Manjivani when she was deputed by her mistress Gorekanika to Vasoo Rajuh.

Oh ruler of the world, thy presence bright
 Fills each expanding heart with true delight
 And joy; as when propitious fortune pours
 Unmeasured treasures down in Golden show'rs
 Or when the moon in plenitude array'd
 Shoots her bright splendours through the midnight shade
 Friend of the world! Oh pow'rful deity!
 The effulgence of thy penetrating eye
 Disperses the darkness and the gloom profound

Whose sable mantle covers us around
 Thy graceful presence this auspicious day
 Of King of Kings, exiles each, care away!
 With every keen desire and wish possessed
 Fill'd to satiety we stand confessed,
 Oh! sov'reign of the Earth! thy heav'nly tread
 Approaching doth with potent blessing shed
 On mortals immortality and grace
 And makes our wisdom match th' ethereal race
 Pre-eminent in good thy virtue pours
 Like fruitful autumn its prolific stores;
 Whilst we our homage pay we gain these thrifts
 The rural Goddess sheds her choicest gifts
 Exuberant to me and to my friends; with joy
 In plenty we our happy hours employ,
 We can the grateful voice sufficient raise
 Receive the boon and give eternal praise?

The foregoing poem of the Vasucharitra was much admired by the contemporaries of Bhattu Murti, and became a model for after poets who composed in the Telugu language. Bhattu Murti was highly rewarded by Terumala Raya for this and other works that he composed at the command of that monarch so that he passed his days in peace and happiness until his death which happened at his residence in the sixtieth year of his age.

[This is an extract from "Biographical Sketches of Deccan Poets" written by Cavelly Venkataramaswami, late Head Translator and Pandit in the literary and Antiquarian Department at Calcutta. Printed in 1829. (Re-printed in Madras 1888) N. VENKATA RAO.]

శ్రీ రస్తు. వసుచరిత్రము, సవ్యాఖ్యానము

ప్రథమాశ్వాసము

భూపుత్రి వివాహవేళ నిజమంజీరాగ్రత్న స్వలీ
లాభివ్యక్తి వరాంఘ్రిరేణుభవకన్యాలీల యంచు స్తదిం
దా భావింప శుభక్రమాకలనచే: • దద్రత్నముం గప్ప నీ
తాభామాపతి ప్రాప్తతం దిరుమలేంద్రశ్రీమహారాయనిన్.

1

అవతారిక:—వవననందనకరుణాసమాసాదిత సంస్కృతాంధ్రకవితాసామ్రాజ్యధురంధరుండును సంగీతసాహిత్యవిదుండును నగు రామరాజభూషణమహాకవి “శ్లో. కావ్యం యశసేఽర్థకృతే వ్యవహారవిదే శివేతరక్షతయే, సద్యః పరనిర్వృతయే కాంతానమ్మితతయోపదేశయుజే” అను కావ్యప్రకాశకారుని అలంకారవచనప్రమాణానుసారముగ సమసఫలసాధనభూతమగు నని తలంచి ‘కావ్యాటాపాంశ్చ వర్ణయేత్’ అను నియమము నసత్కావ్యవిషయ మని గ్రహించి వసుచరిత్రమును లాఙ్ఞోత్తరశృం గారకావ్యరత్నము రచింప నుద్ద్యోగించి “అశీర్షమస్మిన్యావస్తునిర్దేశో వాసి తప్తుభా” అను నాచార్య దండి వాక్యానుసారముగఁ గావ్యారంభము ఆశీర్వాదరూపముగ నైనను, నమస్కారరూపముగ నైనను, వస్తునిర్దేశరూపముగ నైనను గావచ్చునుగాన నాశీర్వాదరూపముగ నీవిధముగ గ్రంథారంభముఁ గావించెను.

శ్రీ=లక్ష్మీస్వరూపురాలైన, భూపుత్రి=పుడమిహూతులైన నీతాదేవి, ‘శ్రీరూపా భూపుత్రీ శ్రీభూపుత్రీ’ అని సమాసము. (శ్లో. ‘రాఘవత్వేఽధవ త్సీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని, అన్యేషు చావతారేషు విష్ణో రేహేఽనపాయినీ’ అను ప్రమాణముచేత లక్ష్మీకి నీతాత్వము) వివాహవేళ=వెండ్లికాల మందు, అనఁగా వరుఁడును దాను నొక్కచోఁ గూర్చున్నసమయమం దనుట. నిజ=తనసంబంధ మైన, మంజీర=అందయొక్క, ని. ‘పాదాద్గదం తులాకోటి ర్భ్రష్టరో నూపురోఽస్త్రియామ్, హంసకః పాదకటకః’ అని యమరము. అగ్రరత్న=శ్రేష్ఠమైన రత్నమందుఁగల, అనఁగా ముఖమణియందుఁ గలయనుట. ని. ‘పరాధ్యౌగ్రపాగ్రహరపాగాగ్ర్యాగ్రీయమగ్నియమ్’ అని యమరము. స్వలీలా=స్వకీయమైన విలాసాకృతియొక్క, అభివ్యక్తి=ప్రతిబింబమును, తనమంజీరాగ్రత్నమందుఁ బ్రతిబింబించిన తనస్వరూపము నని యర్థము. ఇక్కడ లీలాశబ్ద మాకారవరము. వర=పెనిమిటియైన శ్రీరాముమూర్తియొక్క, ఆంఘ్రిరేణు=పాదభుజివలన, భవ=పుట్టిన, కన్యా=కన్యాయొక్క, లీల యంచు=విలాస మని. ఇక్కడ లీలాశబ్దము విలాసవరము. ని. ‘లీలాపిటాసక్రియయోః’ అని అ. శ్రీరాములపాదరేణుస్పర్శముచేత బాహణము అహల్యుడేవిరూపమును వహించె గావున మంజీరాగ్రరత్నంబును బాహణజాతి యగుటంబట్టి తత్పాదరేణుస్పర్శముచేత స్త్రీరూపమును వహించెనో యని యాశయము. మదిం దా భావింపఁ, మనస్సునఁ దా నుహించఁగా, శుభక్రమాకలనచేఁ

శుభ=పెండ్లికాలమందలి, క్రమ=పాదవిశ్లేషముయొక్క, ఆచారము - పాదవిశ్లేషము, శస్త్ర త్నము=ఆచరించి, కప్పు=మఱుగు చేయునట్టి, సీతాభామారతి=సీతాదేవి నామములైన శ్రీరాము స్వామి, తిరుమలేంద్ర శ్రీమహారాయనిక=తిరుమలదేవరాయశ్రీస్థని, ప్రభువ=పాలకుడుగాన, అని కృతిపతి కాశీర్వచనము.

సీతాదేవి తనవివాహకాలమునందుఁ దనయూనియయూనులగు రత్నములనుఁ బ్రతినిధియను గాంచి శ్రీరామునిపాదస్పర్శమువలన ముదీరరత్నము శ్రీరామును దొల్లొచ్చి నామములైన శస్త్ర పచ్చుచున్న దని తలంపఁగా సన్నెకల్లుఁ ద్రొక్కించు సెవముచే ముదీరములును, పచ్చులును ముట్టు పఱచి సీతాదేవిబ్రాంతిని బోఁడోలిన శ్రీరామదండ్రుడు శృంగిల్లమును గెరుములనుఁ బ్రసరించు సమనైశ్వర్యములు ప్రసాదించుఁగాత మని తాత్పర్యము.

ఇక్కడ వివాహవేళ యనఁగా సన్నెకల్లు ద్రొక్కించువేళ, క్రమ మనఁగా బాదవిశ్లేషము 'క్రమ పాదవిశ్లేషే' అని ధాతువు.

విద్వజ్జనరంజని యనువ్యాఖ్యానములో సోమకవి క్రమ పాదవిశ్లేషమయను భావపు నమనగారిచి
• సన్నెకల్లు ద్రొక్కించుట యనుమిషచే రాముఁడు రత్నము ముట్టుపఱచెనట ప్రాచీనరామాయణము, సన్నెకల్లు ద్రొక్కుతఱి సీత నిలచియుండవలెనుగానఁ బ్రతిబింబము గానరావనియు, శుభక్రమాకలి నమునకు శుభపాదవిశ్లేషణము నర్థము చెప్పినయెడల "స్థిప్తతదావగతి స్థూరసూచానుగోభవే" అను లక్షణానుసారముగాఁ గ్లిప్తనామకదోషము ప్రాప్తించు ననియుఁ గనిపించు నుచిన్నట్లును, అనిక్రమం కలనమనియే వ్రాసియుండుననియు వాకొని శుభక్రమాకలనమునకు శుభలీల యను నర్థము సాధించి యున్నాఁడు కాని శుభ, క్రమ, ఆకల మను మూఁడుశబ్దముల కర్థము వదలి శుభలీల యనుట సొల్లి ప్రాయము కాఁజాలదు. క్రమమనఁ బాదవిశ్లేషమనుట ప్రమాణరూఢమగుట నీ క్లిప్తనామకదోష మున కిది నవకాశము కానరాదుగానఁ బదక్రమాకలన మనవలసిన యవసరము కానరాదు. సీత భార్య అని విస్తరించి వర్ణించినటుల రాముఁడు గావించిన భ్రాంతినివారణముగూడ విస్తరించి వర్ణించుట మును శృంగముగావున సన్నెకల్లు ద్రొక్కించుట యిట ననుకూలముగ నున్నది. వివాహవేళిందై నన్నునటి సీతా ముదీరరత్నప్రతిబింబము సన్నెకల్లు ద్రొక్కుటకు వివాహనంతరము సాదినపుడును సన్నెకల్లు ద్రొక్కు నపుడును మఱుగుపఱచె ననుటలో సరసము గలదు. అప్పుడు శంక - శంకానివారణము నిపులముగఁ జెప్పినటు లగును. కావున నిప్పట్లఁ బూర్వాధునిక వ్యాఖ్యాతలమతమే సోమకవి మతముగంటె గణనియము.

“ప్రియోపాలితా నిత్యం స్వాధీనపతికా మతా, ఏకాయత్నోఽనుకూలస్సాన్యో” అనులక్షణము వలన భర్తృలాలితయై ప్రణయకోపము నుజ్జగించిన సీతాసాధ్వీ స్వాధీనపతిక యనియు, నేమిన్న ప్రతుఁడును ఏకాయత్నఁడునగు శ్రీరామచంద్రమూర్తి అనుకూలనాయకుఁ డనియు సెబుంగఁ జూచు.

ప్రతిభాకాలియగు రామరాజభూషణుఁ డీవద్యమునఁ గథాసూచనము గావించియున్నందున, మంజీరాగ్రరత్నమునందలి ప్రతిఫలమువలన శుక్తిమతి కోలాహలంబు కలయికవలనఁ గలిగిన గిరిఁ జూసిన ప్రకారమును, సన్నెకల్లు ద్రొక్కించుట డెలుపు శుభక్రమాకలనమువలన పసురాజు కోలాహలంబు గోటితో మీటుటయు సువ్యక్తము లగుచున్నవి. ఇదియే కావ్యార్థసూచన మనఁజూపెను. సీతారామలు

కళ్యాణావసరము ప్రకృతపర్యమును బ్రస్తావిత మగుటచే స్మృతిభర్తయును తిరుమలరాయనికి సమస్త శుభప్రాప్తి యగుననియు సీతారాముల ప్రణయతోపము ఊహముగా నుపాయాంతరముచే విచ్ఛిన్నమైనట్లుల తిరుమలరాయనిరాజ్యమనకు దోచు సామాన్యార్థిములు తొలగి శుభప్రాప్తి యగు ననియు గవి యాశయము. రామునిగుండ సీతాభామావతి యనుటవలనను ఇందు సీతకు బ్రాముఖ్య మొసంగఁ బడుటవలనను సీతాపురుషకార మిటు నూదితము.

కావ్యారంభమున శ్రీకారము శుభదాయక మనుట శీక్రిందిపద్యములు ప్రమాణములు.

లే. “వేదమున కెల్ల నోంకార మాదియైన, కరణి గృతులకు నెల్ల శ్రీకార మాని
కానఁ గవివరు లెల్లను దానిఁ దక్క, సితరవర్ణంబు లిడరు సత్కృతులమొదల.”

క. పదపడి శ్రీకారము కృతి, మొదల నిలచి దోషపుంజములడంచి శుభం
బొదవించు బరున మినుముచు, గదిసి సువర్ణంబు సేయుకరణి భరణిన్.

ఈ పద్యమున ‘మొదటిచరణమగుదు మండీరశబ్దమునకు, ‘మళ్లురుచ్యమిరయతీతిమళ్లర’ అని పుష్పత్తి విచారింపవలయు. ‘మంజు ఈయతి’ యన్నచోట ‘ఇహోయతి’ అను పాణినిసూత్రము నేన మంజుశబ్దపు ననున్న యుకారమునకు పకారము ప్రాప్తింపఁగా మండీరశబ్దము శకంధాద్విగణముగా నిది గనుప, ‘శకన్ధాద్విగణ పరూపం వాచ్యమ్’ అను పరరుచివ్యముచేత నది యపహాదంపఁ బడి యుకారమునకుఁ బరూప మికారము సచ్చినది.

స్టం. ‘శకన్ధుకర్తృన్ధాని తద్దాలోలైర్తపర్కటీ, లాగ్గలీవామనీపావ హలిపాచ పతజ్జాలిః,

నుత్కీర్ణోస్త్రిమండీర మస్త్యిక్త తులూదయః, తథా వృకస్థనీమన్తాశ్చకన్ధాద్విగణైస్తృతాః,

అన్నందున నివి మొదలైన పదములయందు హల్లునకును మీద నదికిన యచ్చునకును విశ్రమము చెల్లును గనుక మండీరశబ్దమందు హల్లుయిన బరరమునకు విశ్రమము చెప్పినాఁడు. ఇందుకు లక్షణము.

క. ‘విరలికి వ్యాకరణమునను, వరరుచిచే జెప్పబడినవాక్యమువలనం
బరరూప మనిత్యంబై, పరగుశకంధాద్విగణలకు నుభయముం జెల్లున్’

అని యప్పుకవి. ఇది పరరూపయతి యనిపించుకొనును. పద్యాదియందు మగణము శ్రీప్రదము; ‘మో భూమి స్త్రిగురు స్త్రియం వితనుతే’ అని లక్షణము. తా భాదంప ననుచో భ్రాంతిమదలంకారము.

కావ్యాలిప్రీడితవృత్తము:—

‘సారాచారవికారదా ! యనయతిక్ కావ్యాలిప్రీడితా

కారంబై మనజమ్మ లిమ్మగ సతాగప్రాప్తిమై జెల్వగన్.’

సీ. సకలలోకాభినంద్యకలాకలాపంబు దొరయు నెవ్వోముచంఘరునితోడ
బహుదివ్యఫలపరిపాకసౌభాగ్యంబు నెరపుకెవ్వోవిమానికముతోడ
నవపయశ్శ్రీనిధానంబులై తగునురోభవనుధావూర్ణకుంభములతోడ
నమ్మనసుమమూర్తి కాభిరూప్యముఁ దాల్చు లలితభుజాకల్పలతలతోడ

యగుటచే నంద్రునికి దినమోమునకుఁ జింతాభుజికిఁ దినమోకి అమృతగుండ్లములకుఁ దినమోమునకు
లకుఁ కల్పలతలకుఁ దనభుజములకుఁ బోల్చి గడించు గల్గెను.

తిరుమలరాయమనికిఁ = తిరుమలరాయప్రేమనకి, అశేష రాజ్యములు = సమస్తరాజ్యములను,
ఓసంగుఁ = ఇచ్చునాశ మని యాశీర్వదనము.

లక్ష్మీదేవిగృహము పెండ్రిని బోలెయందుటచే నిధులభుజుల సంతోషము నునెరుఁ జూచి చింతా
మణిని బోలెయందుటచే పెద్దప్రదానమునకుఁ దగినది యనియొక స్తనములు అమృతగుండ్లములు బోలి
యుండుటచేఁ గరంచెచ్చముఁ గృపనేయ సమర్థురాలనియొ భుజములు కల్పలతలకుఁ బోలెయందుటచే
సఖీప్రసంగముల నొసంగ సమర్థురాలనియొ గ్రాహ్యము. ఇట్టియమాయను లేజోవిధన సమర్థురాలగు
టచే దిరుమలరాయనికి సమస్తసామ్రాజ్యము లొసంగునగాక యని యిమిషాయము.

భూలలోనున్న కల్పలతలకు భుజములకుఁ బోలిక చెప్పటవలన దీగవ భుజములవలన బూవు
లకును హస్తములకును బోలిక యని తెలియనగును.

పద్మాంత చరణాంత పదాంత సకారంబోపమునకుఁ గారిక. శ్లో. 'వాక్యావసానగన్యస్యా' ణ్లోపా
న ప్రాయశోఽత్ర హి' యని యధర్వణాచార్యులు. వాక్య మనగా సింహ పదంబు, సీసాదుల
యందు వాక్యంబు ప్రతిపాదించును, నృత్తాదులయందుఁ జారాధర్మమును సుత్తరాధర్మంబు ననువాక్య
ద్వయంబునుగాఁ జెలియనవి. ఈపద్యమున క్లేష సంస్కరూపకము. సీసలక్షణము.

'అనిమివవతి పట్కముతై, సివయగ మగు సంఘి' దాన నిరుచోట్ల యతుల్
పడునది నాల్గుదుగుల దైవోన నొకగీలియు నమర్చివొని సేస మగున్.'

మ. సకలామోదకతాశప్తత్తగతులఁ + సంగీతసాహిత్యనా
మకవిద్యాయుగళంబు వల్కుఁజెలికిం + బాలిండ్లబో దై సిరుల్
ప్రకటింపఁ నఖరేఖలందు నలఘు + ప్రస్తారము లేయన
ర్వకలాకాంతుఁడు ప్రాచుఁ దిర్చలమహా + రాయతీమావల్లభున్.

ఈశక్యమునకు గుచవరంబున విద్యావరంబునకు సర్వద్వియము గలగుఁ జెప్పినాడు. ఎట్లనగా
చరమయిన యర్థము, సకలామోదక=సర్వానందకరమయిన, తాశప్తత్తగతులఁ=తాశఫలవర్తి
లత్వముచేత విద్యావరమునయర్థము, సకల=కలాసహితలకు అనగా విద్యాంసులకు, అమోదక=
అనందకరమయిన, తాశ=ప్రవాదితాశమార్థములచేతను, వృత్తగతులఁ=కార్పూలాదివృత్తగతులచేతను,
మ. 'అన్యస్యా' క్వదిష్ట పేచ్చాన్యా' యను సన్నయశ్టీయసూత్రముచేత దృతీయకు ద్వితీయా
విభక్తి, సంగీత సాహిత్యములకుఁ గ్రమాలంకారము. సంగీత = సంగీతమును, సాహిత్య = సాహితి
యు ననెడి, విద్యాయుగళంబు = విద్యావ్యయము, వల్కుఁజెలికిం=సరస్వతీదేవికి, బాలిండ్లబోదై=
స్తనద్వంద్వమయి, శ్లో. 'సన్దీత మసి సాహిత్యం సరస్వత్యా' స్తనద్వంద్వమయి, ఏక మాపాకమధుర మన్య
దాలాచనామృతమ్మని ప్రమాణము. సిరులు=కాంతినంపదలను, ప్రకటింపఁ=ప్రకాశించుదేయించు
మండగా, అందుఁ=ఆస్తయగళమందును, విద్యాయుగళమందును [మ] సఖిరేఖలు=సఖితలము
లను, అలఘు=అధికమయిన, ప్రస్తారములు గలవానిగా, చేయ=జిసర్వునట్టి, లేక, అలఘు పనగా
గుచువు; ఏది బాలచంద్రాకృతిగా వ్రాయఁబడుచున్నది. కనుక బాలచంద్ర గుర్మకాంతులు గల

చానిగాఁ జేయుచున్నట్టి, [ఓ] సఖరేఖలు=అంగుళిరేఖలను, అనగా కైల వ్రాయు వ్రాతలను, అలఘు ప్రస్తారములు=గురు ప్రస్తారములు గలవానిగా, చేయు=జనర్పనట్టి, 'అలఘూనామివ ప్రస్తారోయాభిః' అని విగ్రహము. 'అవంక వ్రాయ గురువగు, నేవంకయు లేక యున్న నెనంగుల లఘువై' యని లక్షణము. సఖశబ్దముచేతఁ దదాశ్రయమయిన యంగుళి లక్షిత మగుచున్నది. రేఖ యనగా రేఖ, రలల కథేదము. స్తో. 'రలయో ర్లడయో స్తద్వల్లభయో శృవయో రసి, వభయో ర్మణయో క్వానే సవిసర్గావిసర్గయోః, సవిస్తకాబిస్తకయో స్నాస్వి దధేదేన కల్పనో మ్మని భోజరాజు సకలచ్ఛం దములకును మొనట సర్వగురువృత్తము ప్రట్టుచున్నది. గురు గురు ప్రస్తారమునుఁ జెప్పినాఁడు. సఖరేఖ లన్నచోట, 'తస్యాః ప్రథమా చ జడపదానాం స్యా' తనెడు నన్నయభట్టియచూత్రముచేత ద్వితీ యకుం బ్రథమ. అలఘు ప్రస్తారము లన్నచో స్త్రీలింగవిశేషణ మయినను, 'ఉభయవిధమనుచా తీనా' మనెడు సూత్రముచేత నపుంసకలింగము, సర్వజనమస్తులైన, కలావిద్యలచేత, కాంతుఁడు = బిచ్చుచున్నవాఁడు, లేక, సర్వకలా=సరస్వతీదేవికి, కాంతుఁడు=పెరిమిటియయిన చతుర్భుజుఁడు,

సరస్వతీ స్తనద్వయములూః దొలుకదానిని సంగీతముగను యెండవదానిని సాహిత్యముగను నిరూ పించి యెట్టి ననుకూలములగు ప్రస్తారములు దర్శించుట కడుసరసముగవున్నది. అలఘు ప్రస్తారము లగుట వలన స్తనములు తాళభంగాపమానము లగుటవలనను బ్రహ్మదేవుఁడు సర్వకలాకాంతుఁ డగుటవలనఁ గలల గ్రహించి (కళాకాంతరూపములగు) సంద్రరూపములగు సఖాకములను (అర్థచంద్రాకారములగు) గురురేఖలను పాలిండ్లజోడువై జిత్రించె ననుట స్వారస్యము. సంగీతమునకు స్వరప్రస్తారము ఛందము లకు ఛందఃప్రస్తారములు సుప్రసిద్ధములు.

సంగీత సాహిత్యములగు స్తనములవైన లఘు ప్రస్తారములు గావింపదగినవాఁడు సర్వకలాకాంతుఁడె గావున బ్రహ్మకు సర్వకలాకాంతుఁడనుటలో సరసము గలదు.

సరస్వతీ స్తనములలో నొకటియగు సాహిత్యము ఆలోచనామృత మగుటవలనను వేటొకటియగు సంగీతము ఆతాతరమృత మగుటవలనను సంగీతసాహిత్యములు సకలామోహకము లని గ్రాహ్యము.

తిర్తలమహారాయక్షమావల్లభుఁ = తిరుమలమహారాయభూషణిని, ప్రోచుఁ = రక్షించుగాక మని యాశీర్వదనము.

తాత్పర్యము. సమస్తజనులకు సంతోషములై యొప్పారుచుఁ దాటిపండువలె పట్టువగాఁ బట్టువుగా (తాళవృత్తరూపమగు సంగీతసాహిత్యాకారముతో) నున్న సరస్వతీదేవి గుబ్బలపై (నలఘు ప్రస్తారరూపములగు) గోటిగంటుల నెలకొల్పుచున్న సమస్తకళాధీశ్వరుడగు బ్రహ్మదేవుఁడు కృతికర్తకు సమగ్రాయురారోగ్యములకై బ్రసాదించుగాత.

ఇక్కడ పల్కు జెలికిం బాలిండ్లజోడై యన్నచోట, పల్కుజెలికి ననెడునకారాంత మునుపై నున్నచకారము బకార మయినది, వదాంతనకారము విందు వైనది. ఇందులకు లక్షణము.—

క. 'నాంతము లయినవదంబుల, పొంతం బై నున్న కజ్జముల కచటతవత్
పొంతి గజడవలగు న, య్యంత నకారంబు నున్న యభినవదంతి.'

దావల విందువు గదిసి యున్నందున బకారము యెండవదంబు మొదలనున్న మకారమునకు విశ్రమాక్షరమనునది. ఇది విందుయతి యనిపించుకొనును. ఇందుకు, అభ్యు.

ర. 'వరి బూని నిలుచు: చనువము, యనునాసికములకు బిందుయను నుగ వెనుక' గనువట్టు నాల్గురిత్రలును, జెనుచున్నట్లు దాసి తమకు చిహ్నము గదియుచోన్.'

ఆరి లక్షణము.

మ. రమణీయాక్షసరాకృతిం బొలుచువర్ణశ్రేణి వీణానులా

పముచేతం గరగించి యందు నిజబింబం బొప్ప నచ్చామృత

త్వము నాత్మప్రతిపాదకత్వమును కవ్యత్వాళియం దెల్లఁ బూ

న్లము గావించినవాణి తిర్తలమహారాయోక్తి బొల్పుం గృహన్.

4

ఈపద్యమునందు: గది బ్రహ్మోత్పత్త్యము బ్రహ్మప్రతిపాదకత్వమును భంగ్యంతరమున వర్ణ పంక్తికి నధ్యవసించినాడు.—

రమణీయ=సుందరమైన, అక్షసర=స్ఫుటికాక్షమాలికయొక్క, ఆకృతి=ఆకారముచేత, పొలుచు=ప్రకాశించుచున్న, వర్ణశ్రేణి=ఆక్షరపంక్తిని, వీణా=వల్లకియొక్క, అనులాపముచేత=పలుకుబడిచే, కరగించి=నిరుసేసి, అందుకే=కరగి నీచైన' యాయత్తరపంక్తియందు, నిజ=తనయొక్క, బింబంబు=సీద, చిహ్నం=కనుచుచుండగా, అచ్చు=స్వచ్ఛమైన, అమృతత్వమును=బ్రహ్మస్వరూపము నని యర్థము. నిర్మలాక్షకూట నని భావము. అత్మప్రతిపాదకత్వమును, బ్రహ్మప్రతిపాదకత్వము నని యర్థము, బింబాపాదకత్వముననిభావము, కరగించి యందు నిజబింబం బొప్ప నన్నిదియే యధ్యవసించినాడు. క్రమాలంకారము. కవ్యత్వాళియందెల్లకే=అవర్ణశ్రేణియందుతట, పూర్ణము గావించిన = నిండిపండిచిన, వాణి=సరస్వతీదేవి, తిర్తలమహారాయ = విరుచుకొనరావయ్యయొక్క, ఉక్తి=వాక్కునందు, కృత=దయచేత, పాల్కు=వర్తించుగాత మని యాశీర్వచనము.

భావయంద: వర్ణములు స్ఫుటికమాలికవలె వర్తలాకారముగ నున్న వనియు సరస్వతీ వీణాగాన పళమున వర్ణరూపముగనున్న యక్షమాలిక గరగి నీరయ్యె ననియు విదప నిర్మలామృతత్వము నాత్మప్రతిపాదకత్వము నా రసమునందు బూర్ణముగ నింది అచ్చామృతత్వము శుద్ధబ్రహ్మముగను అత్మప్రతిపాదకత్వము బ్రహ్మప్రతిపాదకత్వముగను నధ్యవసించిన బ్రాహ్మ యీవద్యమునక జేర్కొనఁబడుటచే అలా. రూపకాతికయోక్తి

తాత్పర్యము. అక్షసరాకారముగనున్న యత్తరపంక్తిని వీణాగానపళమున గరగించి యారసమునందు పనసీద ప్రతిబింబింప నావర్ణశ్రేణియందు అచ్చామృతత్వము అత్మప్రతిపాదకత్వము నిండాండేయు వాగ్రూపయగు సరస్వతీదేవి కృతికర్తయగు తిరుమలరాయని వాక్కులలొన్నింటిగాక.

తిర్తల యన్న=తట సమానము సేయునపుడు, తిరు ఆరు శబ్దమున రేఖముమీది ఉకారము లాపము చేసి తిర్తల యని చెప్పినాడు. ఇందుకు లక్షణము. గీ. కాంత చల్లవ చనుగద కాల్పెఱుపులు, 'కాదుమెఱుపులు' అని యప్పుకీయియమన. తిర్తలమహారాయోక్తి అనుచోట, ప. 'ఇతరత్ర చ ద్వితీయా' అనెడు సూత్రముచేత సప్తమృత్థమందు ద్వితీయ వచ్చినది.

శా. ఆముదాకిని మోళి బూని నను నాధాంగీకృతం జేసి తా

నా మేల్లే లని యార్య యల్ల బ్రణతుం * దై తత్పదాంభోజయో

గామర్షంబున గంగయు న్నోరయఁ జూఁదాభోగసమ్యక్క్రియా
సామర్థ్యంబున వేడుశంభుఁడు కృతిస్వామిం గృహం బ్రోవుతన్.

5

మందాకిని యనఁగా, 'మద్దం ఆకతి వృద్ధత్వ కృతాన్త కైథిల్లెన మటిలం గచ్ఛతితి మద్దాకినీ' అను వృత్తవృత్తిచేత, ని. 'పృష్టి వర్తాతు మద్దాకినీ' అను నిఘంటువుచేతను, అణువదిసావత్సరములు ఘోషింప ముసలిదానిని, ని. 'మద్దాకినీ వియద్గజా' అను నమరసిఘంటువుచేత ఆకాశగంగకును నభిధానము గనుక, ఆమందాకిని మాళిబూని=ఆముసలిదాని నెత్తి నెక్కించుకొని, ఆర్యయనఁగా, ('ఆరణీయా ఒలాసిభి రభిగమ్యే త్యార్యా') అను వృత్తవృత్తిచేతను, (ని. 'ఆర్యా గోదశవత్సరా' అను నిఘంటువుచేతను) బదియాణు సావత్సరముల వయసుగల జవ్వనిని, (ని. 'ఆర్యా దాక్షాయణీచైవ' అను నమరసిఘంటువుచేత) బార్వతికిని బేస గనుక, నను నర్థాంగీకృతం జేసితి, పదియాజేంద్ర వయసుగల భార్యనయిన నన్ను నర్థాంగీకారము చేయబడినదానిగాఁ జేసితివి, దోనా మేల్లెని, యార్వ యల్లన్ = అవునవును బాగుబాగుని పార్వతీదేవి యలుక వహింపఁగా నని యర్థము. శివునకు నాకాశగంగ జటాజూటవాసిని యనియును, పార్వతీదేవి యర్థదేవీమముగాఁ జేయఁబడిన దనియును భావము.

ముదుసలిదగు మందాకినిని నెత్తి నెక్కించుకొని పదియాణుసావత్సరముల జవ్వనినగు నన్ను నగము పాటించుట తగదని పార్వతి విచారమునొంద, ప్రణతుండై = నమస్కరించివచ్చాడై, తత్ = నవతియైన యా పార్వతియొక్క, పదాంభోజ యోగ = పాదములు స్పృశుటవలననైన, అమర్షంబునకే = కోపముచేత, గంగయు న్నోరయకే = జటాజూటమందలి గంగయును మొఱవెట్టఁగా నని యర్థము. శివుఁడు శిరస్సు వంచి పార్వతీదేవిపాదములకు నమస్కరింపఁగాఁ దలనుండు గంగ కదలఁబాటి ధ్వని చేసిన దని భావము. చూడా+ఆభోగ = జటాపటలముయొక్క, సమ్యక్క్రియా, అనఁగాఁ (దలవంచి నప్పుడు క్రిందికి జాఱిన గంగవలనఁ జెదరఁగాఁ దిరుగఁ దానిం) జక్కుపఱుచుకొనుట, దానియందలి, సామర్థ్యంబునకే = సేర్పచేత, అనఁగాఁ జక్కుపఱుచుకొనుట యనెడు వ్యాజముచేత ననుట, వేడు = గంగ నోదార్చుటకై ప్రార్థించుట, శంభుఁడు = శివుఁడు, కృతిస్వామికే = కృతిపతియైన తిరుమలదేవరాయని, కృపకే = దయచేత, ప్రోవుతన్ = రక్షించుగాత మని యాశీర్వచనము.

ఇక్కడ హరుని దక్షిణనాయకునిగా వర్ణించినాడు. పలువురియందు సమానుఁడుగా నుండువాడు దక్షిణనాయకుఁడు. 'తుల్యైకనేకత్ర దక్షిణః' అని లక్షణము.

ప్రణతుఁడయ్యె ననుటచేఁ బూర్ణముగ శివుఁడు తలవంచె ననియు నందువలననే పదాంభోజ యోగము సంభవించి గంగ మొరసెననియు గ్రాహ్యము. జడలలోఁ బదిలపఱుపఁబడినను అపమానము సహింపలేక మొరయటచే నిరువురకు నవతికలహము గాటముగఁ గలదనియు శివుఁడు సేర్పులోఁ బరిహించె నని భావము.

తాత్పర్యము. శివుఁడు (ముదుసలికత్తెయగు) మందాకినిని నెత్తి నెక్కించుకొని (పదునాజేంద్ర ప్రాయముగల యార్వయగు) తనను నర్థాంగీకృతను గావించుటచేఁ బార్వతి కినుక నొండు. పార్వతికొపముఁ బోఁగొట్టనెంచి కంకరుఁడు పాదానతుఁడు కాఁగా నాయవమానమునకు నోర్వక మందాకిని ప్రవాహధ్వనిమిషచే ననిష్ఠముఁ జెలిపెను. సేర్పరియగు శివుఁడు చెక్కుచెదరిన జడల వసు—2

నవమి-చుగొనుచును గంగ నోహచ్చెను. అట్టి శత్రువును కృతార్థుడగు మంగములకు బ్రసాదించు గాత.

సీ, ఘనఘనాఘనలక్ష్మీ * నెనయుకొ ప్పిరుగడ నిరుగడఁ దరుణాబ్జకృతవశం
మురుచిత్ర కాగ్ని శిఖోన్మేష మిరువంక నిరువంకఁ గుండలిస్ఫురితక
ముడివోనిమిమ్ము తీసెనుపేరు లిరుదెల నిరుదెలఁ గమలబంధురకరంబు
నెటి మించుచిలువవఁన్ని యేల మిరుమేన నిరుమేన. కతిమనోహరవిభూతి
తే. యమర ననోన్యవేషభాసహిష్ణు, భావవిభవంబుఁ బెలుపుచుఁబరమమైత్రీ
మగనిసామేననిలిచినయగతనూజ, ప్రభవజయ మిచ్చుఁ దిరుమలఁరాయమణికి.

ఈపద్యముందు నాలుగు పాదములందు నర్థవ్యయమునకు నభేదాన్యవచాయము చేసి శివ పార్వతుల కొకపేషమునే కవి ప్రతిపాదించినాడు. ఎట్లన్నను,

ఇరుగడక = రెండువైపులను, ఘనఘనాఘనలక్ష్మీ నెనయుకొప్పు ఆనంగా, శివునివైపున, ఘన = అధికమైన, ఘనాఘన = వర్షించుచున్న మేఘముయొక్క, లక్ష్మీకే = సుపదన, పరయం = పొందుచున్న, కొప్పు = కేకవిధము (ఆహవాది), శివుడు వ్యోమకేశుఁ డాట ప్రసిద్ధుడు, (ని. 'శక్ర ఘాతుక మత్రేభ వస్తుకాష్టా ఘనాఘనాః' అని ఆ.) పార్వతివైపున. అధికమైన వర్షాకాలపు మేఘపుకాంతి వంటికాంతిని బొందుచున్నకొప్పును, అబ్జశబ్దము చంద్రకమలములయందు వర్తించుచున్నది. (ని. 'అబ్జో ధన్వంతరా చంద్రే' నిచులే శక్లువర్షయో' అని వి.) ఇరుగడక = రెండువైపులను, తరుణాబ్జ = బాలసంధ్యునిచేత, కృత = చేయఁబడిన, వశంసము = శిరోభూషణమును, అవ యు నువనగ మొదటి యకారమునకు వికల్పముచేత లోపము గలదు గనుక, అవశంసము, వశంసము అని రెండువిధ ములకు గలదు. ఇందుకు స్థితి. 'వష్టివాగురిన్లోపమవాప్యో రువనగమో' అని ప్రమాణము. పార్వతి వైపున, నూనకమలముచే జేయఁబడినశిరోభూషణమును, నీలమేఘమువంటి నల్లనిపెన్నెఱులతోడను కర్ణావళంకికమగు కమలముతోడను దార్పరియు, మిమ్మునికతోడను శిరోభూషణమగు బాల చంద్రరేఖతోడను శివుడును నుండి రని భావము.

ఇరుదెల = ఉభయపార్శ్వములయందును, ఉరుచిత్ర కాగ్ని శిఖోన్మేషము, అనంగా భవుని పార్వతియందు, ఉరుచిత్ర = ఉగ్రశక్తివర్ధకమైన, అగ్నిశిఖా = ఫాలకేత్రాగ్ని జ్వాలయొక్క, ఉన్మేష ము = అకాశముగా, పార్వతీదేవిపార్వతియందు, ఉరు = అధికమైన, చిత్ర = చిత్రరూపమైన, అగ్ని శిఖ = అంశవయొక్క. ఉన్మేషము = వికాసమును, (ని. 'చిత్రం స్యా విస్ఫుతా లేఖ్య లిలకేషు') (ని. 'మనసమెత్తినిభా మశక్' అని వి.) ఇరుదెలక = రెండుప్రక్కలను, గుండలిస్ఫురితకర్ణముఁ ఆనంగా, శివునివైపున, మండలి = వాదించేత, స్ఫురిత = ప్రకాశించుచున్న, కర్ణము = చెవియును, పార్వతి వైపున, రత్నకుండలము గలవై ప్రకాశించుచున్నచెవియును, మంతుమతిలకముతోడను గుండలాలం కృతవర్ణములతోడను దార్పరియు, జ్వాలారూపమగు నొసలికంటితోడను గుండలముగాఁ జేయఁబడిన సర్పముతోడను శంకరుడు నుండి రని భావము.

మిరుమలఁగా, పలుకులును గాంతులును, ఇరుదెలక = రెండుదిక్కులయందును, ఉడివోని మిమ్ములకుఁజివునివిక్రమఁజేసిపోనిపలంపులు, అనంగా మేఘములు, దానిని, ఈ సేను = పుట్టించుబ్రహ్మమును

ములు, పేరులు=పూర్వములు, ఆనంగా బ్రహ్మక పాలనాధిక లనుట, పార్వతిదిక్కున, ఉడిగిపాని కాంతుల బుట్టించునది రత్నములుగనుక ఇక్కడ ఉడిగి యను పదమునది కనయమునము లుపై మైనది, కమలమనగాలేడియను, పద్మమును, (ని. 'స్వాత్మరక్షేపి కమలం' అని అ.) ఇరుమైన = పొడుదిక్కులను, కమలబంధురకములు, ఆనంగా శివునిదిక్కున, కమల=లేడి పత, బంధుర=సుందరమైన, కరంబు = హస్తమును, పార్వతిదిక్కున, పద్మమనకు సుందర మైనహస్తమును, రత్నకరముల తోడను, కమలంబృతహస్తములతోడను పార్వతియు, బ్రహ్మక పాలనాధికలతోడను లేడితోడ గూడిన హస్తములతోడను శివుడు నుండి రసి భావము.

ఇరుమైన = శరీరద్వయమందును, శివునిశరీరమందు, నెఱిమించు=బాగుమీఱు, చిహ్నకవన్నియ చేలము=మూడువన్నెలు గలిగిన వ్యాఘ్రాదినాంబరమును, పార్వతిశరీరమందు చిత్రవర్ణముగల వస్త్రమును, ఎఱుమి, ఆనంగా భస్మమును, ఐశ్వర్యమును, ని. 'భూతి ర్భస్మని సమ్మది' అని అ.) ఇరుమైన = శరీరద్వయమందును, రతి మనోహరవిభూతి, శివునిశరీరమందు, రతిమనోహర = మన్మథుని యొక్క, విభూతి=భస్మమును, పార్వతిశరీరమందు, మన్మథైశ్వర్యమును, లేక రతీదేవివలె జక్కనైన శోభ, చిత్రవస్త్రముతోడను, రతీదేవివంటి చెలవముతోడను పార్వతియు, పులితోలతోడను, మన్మథుని బూదితోడను శంకరరూపు నుండి రసి భావము.

ఆమర = విప్రుచుండగా, ఆనోన్య = పరస్పరసంబంధమయిన, వేషభేద = భేషముగల పేషమునది, అనహిష్టుభావ=సహించని తాత్పర్యముయొక్క, విభవంబు = వైభవమును, తెలుపుచు = తెలియజేయుచును, ఆనంగా దంపతులకర్పణనొక్క వేషమేయండవలె నన్నతాత్పర్యము. తెలియజేయుచు ననుట. పరమమైత్రి = ఉత్కృటమయిన స్నేహముచేత, మగనిసామేననిచిన = పెనిమిటి యొక్కయర్థశరీరమందు బాదుకొనియున్న, అగతనూజ = పర్వతపుత్రిమైనపార్వతి, తిరుమలరాయ మణి = తిరుమలరాయ శ్రేష్ఠునికి, ప్రధనజయ మిచ్చుకొ = యధములయందలిజయము నిచ్చుగాక యని యాశీర్వచనము.

ఇరుగడ దరుణాబ్జకృతపతంసమన్నచీట బుత్వసంబంధయలి చెప్పినాడు. ఇందుకు, లే. 'సారిది గాదుల గలవట్టునుడుల కెల్ల, బుత్వమిత్రంబు లగనచ్చు లెనయ నైదు చెల్ల హయలును స్వరమైత్రి జేదునపుడు, వెలయు నిది బుత్వసంబంధపథు లనంగ.' అని యప్పుకవీయము. ఇరు అనెడిపదములొనెది రేఫగాని శకటరేఫ గాదు.

తాత్పర్యము. ఆనోన్యప్రేమాతిరేకపశమున శివరూపమును ధరించి మగనిసామేను నలంకరించిన లోకమాతయగు పార్వతీదేవి తిరుమలదేవరాయలకు సంగ్రామవిజయమును ప్రసాదించుగాత. శివుడు సంహారదేవత యగుట శివకుటుంబినియగు పార్వతియు భర్తృభావానుసారముగ నిరోధుల దెగటార్చి కృతికతికి సంగ్రామవిజయము ప్రసాదించుగాత మని కవ్యాశయము. శివుడు పార్వతియు నభేదస్వభావు లనుటకు 'నాగర్థావ సంపత్కై' అనుకాళిదాసోక్తి తార్కాణము.

అలంకా—శేషములతోతేజ్వి.

శా.దంతాఘట్టిత రాజతాచల చలఃక్లాఠిస్వయంగ్రాహముం

గంతుద్వేషికి గూర్చి శైలజకుఁ దంగంగారుఁరాచాంతి న

త్యంతామోదము మున్నుగా నిడి కుమారాగ్రేసరుం దై పితృ

స్వాంతంబు ల్వైలయింపఁ జాలు నిభరాఁడ్వత్తం బ్రశంసించెదన్.

7

దంత=దంతమచుసంజ్ఞ గలకొమ్మచేత, అఘట్టిత=అంతట గట్టనచేయఁబడిన, రాజతాచల = వెండి కొండయందు, చలత్=భయకంఠితరూ తాచున్న, క్లాఠి = పార్శ్వతయొక్క, స్వయంగ్రాహముం= తానే కాగిలిచుకొనుటచు, కంతుద్వేషికి = మున్ను విరోధియైనవృక్షము, గూర్చి = సంఘటింపజేసి, శైలజకుం=పార్శ్వలికి, తత్=అతివశిరోవర్తినియొన, గంగాధుర = గంగాప్రవాహమయొక్క, అచాంతి = అచమనముచేత, అత్యంతామోదముం=అతిశయ సంతోషముచు, మున్నుగానిడి = ముందుగాఁ గలుగఁజేసి, (ఇక్కడ మున్నుగానిడి యని చెప్పట మేలయినగా, గర్భధారణ బాహిష్కారం పితుర్వాతా గమియింప గర్భధారణావశములవలనంద్రక్రియల నుపసాహించిన నామెకు సవరియైన శివశిరోగంగకు తుండాగ్రముచేత నిశ్శేషముగాఁ బీర్చి తల్లిని ముందుగా సంతోషింపజేసినాడనియు గజముఖుండు గనుక గజములం ముందుగా నుపకరణముచేసి తరువాత సంతోషముచే వత్త్రదీక్షనీయుట ప్రసిద్ధమైనందున ముందుగా గంగాప్రవాహజలపానము చేసి పిమ్మట శైలానమందు వత్త్రదీక్ష సలిపి నాడనియునుభావము.) కుమారాగ్రేసరుడై=కుమారులలో శ్రేష్ఠుడై యని యర్థము. (కుమారస్వామి కగ్రజాడనిభావము.) పితృస్వాంతంబు ల్వైలయింపఁజాలు = తల్లిదండ్రులనునస్పృశ్యులైనట్లందేయఁజాలిన, ఇభరాఁడ్వత్తం = గజముఖుడైనది ఖైర్వత్తని, ప్రశంసించెదన్=విగులస్తోత్రముచేయుచున్నాడను. ఇక్కడ పితృశబ్దము తల్లిదండ్రులకుపేరు, (సి.మాతాపితరా పితరా' అని అ.)

ఈ పద్యములో నాలవచరణము మొదట స్వాంతశబ్దమందు స్వశబ్దముమీద స్వరమున్నను స్వాంత సిద్ధాంతాద్యములఁ నిత్యసమాసములగునుకను, నిత్యసమాసమందు హల్లునకును హల్లుమీద నదికిన యచ్చునకును విశ్రమము చెల్లునుగనుకను స్వాంతశబ్దమందలి హల్లుయిన వకారమునకు విశ్రమము చెప్పిరాదు. ఇందును లక్షణము, అప్పకవీయమున,

గీ. 'ఒక్కనమనమున శబ్దయంగము గూడి, పదము లేర్పాలుగాఁ గానఁబడనిప్రాణ సంఘలకు నిత్యసమసప్రాంతలును న, ఖండవిక్రమములు నన రెండుఁ జెల్లు.'

కన్యాకుమారి గౌరీత ఆనునిఘంటు వాక్యానుసారముగ బార్వతిని గౌరియనుటచే నాయమ గౌమరావస్థలో చున్నదనియు గాననే కుమారునిచేతకు వెఱచెననియు భావము. కంతుద్వేషియంత వానికి వహించిపెట్టంగము ననుకూర్చి ననుటచే వినాయకుఁ డగుటనాఘటనధరింపఁ దనియుఁ గాననే స్వయంగ్రాహిణ్యము శివునకుఁ జనియఁపెనని స్వారస్యము. గజవహజములగు చేష్టలు ప్రకృత పద్య మున నుద్వేషింపఁ బడుటచే విచారముఁ దనక కవి గజముఖుడని పేర్కొనుట సాధిప్రాయము.

అలంకార ముద్వేషి.

తాత్పర్యము. ఇభవత్త్రుండు శివతో ఘట్టన మాచరించి రజతాచలము గదల్పుటచే వెఱచి శంకరుని గౌరవించుకొనెను. అంతలో నూఱుకుండక తుండమతో శివమాశిస్థులమైన గంగాజలమునంతయుఁ బిల్చెను. అప్రయత్నమునకే గజము చేః బరచేశ్వరుని, నవలని బిన్నువుచ్చి పార్వతి నానందపఱచి

ప్రత్యక్షము సార్థకము గావించుకొనిన గణాననుడు గృతికర్తయగు గార్యారంభములందు విష్ణుమూల బోధార్థ్యుగాక.

సీ. తరుణార్కకబళనోన్మతః జూపె నెవ్వఁడు రుచులచే ఫలమోహముచులచేత
నకలంక రామమున్ ద్రికఁ బూనె నెవ్వఁడు శయముచే హృత్కుశేశయముచేత
మున్నీరు బల్బలంబుగ దాటె నెవ్వఁడు జవముచే గుణగణార్జవముచేత
నక్షత్రప్రాణి నలరాచె నెవ్వఁడు రణముచే నియమధారణముచేత

తే. ధరణి నెవ్వఁడు దానవద్విరదదళన
విహృతి దనకేసరిశోగవృత్తి దెలిపె
నతని మత్కావ్యభవ్యవాగమృతఘటన
మంజులస్వాంతు హనుమంతు మది దలంతు.

8

ఎవ్వఁడు=ఎవ్వఁడు, రుచులచేత = శరీరకాంతులచేతను, ఫలమోహముచులచేత = ఫలము భ్రాంతివలన బుట్టిన స్పృహచేతను, (సి. 'అభివ్యక్తే స్పృహయాంచగభస్తాచరుచిస్త్రియామ్' అని అ.) తరుణార్క = బాలసూర్యునియొక్క, కబళన = మ్రొగుటయుండును, తిరస్కరించుటయుండును, ఉద్ధతి = ఎగురుపాటును, చూపెన్ = కనుపఱచెనో, హనుమంతుడు రక్తవర్ణుడనై డన్నందుకు సుదాహరణము. 'అరుణకమలవర్ణం ప్రజ్వలత్పావకాక్ష' మిత్యాది హనుమద్వర్ణనము. ఇట నాంజనేయుని శైశవ శ్రీదాదికములు, దైవదత్తవరప్రభావాదికములు, అమానుషకార్యనిర్వహణములు సూచితములు.

ఎవ్వఁడు, శయముచేత = హస్తముచేతను, హృత్కుశేశయముచేత = హృదయకమలము చేతను, అకలంక = నిష్కళంకమయిన, ముద్రికయనగా, ఉంగరమును స్వరూపమును గనుక, రామ ముద్రిక = రామాంగుళీయకమును, రామస్వరూపమును, పూసెన్ = వహించెనో, అనగా హస్తము చేత సంగరమును హృదయముచేత స్వరూపమును వహించినాఁడని క్రమాలంకారము. (సి. 'పఙ్చ కాభిశ్చయకపాణికి శకపత్రంకుశేశయమ్' అని అ.) ఇట నాంజనేయుని జవవరాక్రమాదికములు స్వామికార్యనిర్వహణశక్తియు ననన్యసామాన్యకార్యఘటనశక్తియు సూచితములు.

ఎవ్వఁడు, జవముచేత = కేగముచేతను, గుణగణార్జవముచేత = గుణసమూహముయొక్క ఋణభావముచేతను, మున్నీరు = సముద్రమును, పల్బలంబుగ దాటెన్ = చప్రటిపడియమాత్రముగా దాటెనో, ఇక్కడ గుణగణార్జవముచేత ననియం జెప్పటవలన సురసను జయించుట మొదలైన యపాయసాధనములచేతఁగూడ నని భావము. ఇట జవాతిశయము ననురనిగర్వజలలాతిశయము నాంజనేయుని బ్రహ్మచర్యాది నియమపాలనరూపమగు సుగుణసమృద్ధియు సూచితములు.

ఎవ్వఁడు, రణముచేత = యుద్ధముచేతను, నియమధారణముచేత = బ్రహ్మచర్యాదినియమ ములయొక్క ధారణముచేతను, అక్షశత్రుప్రాణి సలరాచెన్ = అక్షశత్రుము రావణపుత్రునియందును నిందియములందును వర్తించుచున్నది గనుక, అక్షసురుని శత్రుప్రాణిచేతను, ఇంద్రియనిగ్రహమందలి

దరి ప్రాణిమను నొప్పునచాడాయెనో. ఇక్కడ ప్రమాలుకారము. అక్షరము మొదలు వాచక మయినందులకు, (ని. 'అక్షమస్మి'యే' అని, అ. ఇట నాంజనేయుని వైరాగ్యాతిశయము బల బాహువీర్యసంగ్రామ నైపుత్యాదికములు దృష్టానురూపకైయు, గూచితములు.

ఎవ్వఁడు, భుజికో = భూమియందు, గానపద్విరదు లనగా, 'దానవా ద్విరదా ఇవ దానా ద్విరదా' అని స. 'ఉపమిరంవ్యస్తాదిభిః' అనెడు వాతసీయసూత్రముచేత, ఉపమితనమానము చేయగా రాక్షసశ్రేష్ఠులని యర్థము, ఇందుకు, (1. 'స్మృతుర్దరపదేవ్యాప్రుప్రుణు ర్భ కుష్మరాః, సింహ తాద్భూల నాగాద్వాకి పుంః శ్రేష్ఠాన్మగోచరాః' అని అ. 'దానపద్విరదము లనగా మదవర్ణజ ములును, ఇందుకు ని. 'మదోదానం' అని అ. 'దానపద్విరద = ప్రత్యశ్రేష్ఠులనెడు, దానపద్విరద = మదవర్ణజములయొక్క, ఇచట దానపతి + ద్విరద. దానప + ద్విరద. ఆమ పెండుపక్షములయందును, ద్విరదకబ్బాదిదకారమునకు ద్విత్వమే వ్రాయవలయును. ఆన చి చ, అచకపరస్వయరోద్వేచాస్తానశ్చచి' అని పాణిని. అచ్చుకంటె బరమైన పాకారేతరహల్లనకు బరమం దచ్చు లేనప్పుడు ద్విత్వము వికల్ప ముగా నగును, దశన = భేదనమందలి, విహృలిక్ = విహారముచేత, తన కేసరికిరవృత్తిఁ దెలిపెక్ = తనయొక్క సింహకిరవాహారమును గవవజచెనో యని యర్థము. కేసరి యనెడు వానరునికి గుమారుడసిభావము. అతనిక్ = అట్టిసర్పజవిశిష్టుఁడును, మత్కావ్య = నాచేత రచించబడెడు కావ్య మందు, భవ్యవాక్ = శుభవాక్కులనెడి, అమృత = అమృతముయొక్క, గుటన = పొందించుటయందు, మంజుల = మృదువైనట్టి, స్వాంతుక్ = మాననకుఁగరిగినవాఁడునునగు, హుంతుక్ = హనుమద్వేపుని, మడి దలంతుక్ = మనస్సునందు ధ్యానము చేయుచున్నాడు.

రామరాజభూషణుఁడు పవనవంశ కరుణాప్రాప్తకవితావైభవుఁ డగుటచే మనోహరకింఠా సిద్ధికి నిష్పదేవతాస్తుతి నిటులఁ గావించెను. ఆర్థాలంకారము. శ్లేష. శబ్దాలంకారముఁజేకానుప్రాసము.

తా. బ్యామున భాగ్యురని ఘటమని మ్రొంగఁబోయి యమానుషుఁడైన కాటి, సీతా స్వేషణము నకు శ్రీరాముమద్రికను వ్రోసి న్యామికార్మనిర్వహణశక్తి ప్రకటించి, సముద్రమును పడియ పరె దాటి జవాలితయము నువ్వక్తమొనరించి, అక్షమారాదిరాక్షసులఁ దునిమి, సంగ్రామనైపుణ్యము ప్రకటించిన రాక్షసదంతావళములకు శేషుఁడగు (సింగపుఁబిల్లయగు కేసుపుత్రుఁడగు) నాంజనేయునకుఁ గవి పక్షురని రాక్షస నమస్కరించుచున్నాఁడు.

సీ. భువిఁ గవితాకన్యఁ • బుట్టించె నెవ్వఁడు బడినాగవము లెల్లఁనడవె నెవ్వఁ
డేను నీ వసుమాటఁ • లెనయించె నెవ్వఁడు కోమలపదలీలఁ • గూర్చె నెవ్వఁ
డనఘతులాకోటి • నలరించె నెవ్వఁడు నిఖిలగుణంబులు • నేర్చె నెవ్వఁ
డినకరసంప్రాప్తి • నెరుగించె నెవ్వఁడు రహి నించె నర్థగోరవము నెవ్వఁ

తే. డట్టి వాణిగురుత్వమహత్త్వముల
ఘనులఁ బ్రాచేతన వ్యాస • కాళిదాస
దండి భవభూతి మాఘసత్కవి మయూర
భారవుల భారవుల నాత్మఁ • బ్రస్తుతింతు.

ఈవ్యవస్థను వాల్మీకి మొదలుగాగల సుస్కృతమనశ్శబ్దము గవిత్వమునకు కన్యకను జననాద్యపథానంపాదకులనుగా నేర్పఱచి యర్థద్యయమునకు నభేదావ్యవసాయము చేసి చెప్పినాడు.

ఎట్లన్నను, ఎవ్వఁడు=ఎవ్వఁడు, భువిక్ = భూమియందు, కవితాకన్యక్ = కవితయనెడు కన్యకను, పుట్టించెక్ = జనింపఁజేసెనో, అనఁగా వాల్మీకి యని తెలియవలెను. వాల్మీకియే కవితాకన్యకు పుట్టించె ననుటకు,

శ్లో. 'అవికపీ చతురాస్యై కమలజః పశ్చి కన్' వందే

లోకస్థోక విధాత్రో ర్యయోస్థిదాలేశమాశ్రేణి.'

భూమియనెడుపదము ప్రథమాంతమైన తద్భవము. ఇందుకు శబ్దానుశాసనసూత్రము 'భూదివోస్తు శ్లోయతత్' భూ దివ్ శబ్దములకు సుస్కృతసప్తమ్యైకవచనమునఁగల భువి, దివి ఆచరూపము లాంధ్రమందుఁ బ్రతిపదికముగా నుండునని సూత్రార్థము. బడిక్ = వెబడిగా, ఎవ్వఁడు, ఆగమము తెల్ల నడిపెక్ = వేదముల నెల్ల విభజించి ప్రవర్తింపఁజేసెనో, అని కవితాపరమైన యర్థము. అనఁగా వ్యాసుని తెలియవలయును.

శ్లో. 'నమ స్సర్వదే తస్య వ్యాసాయ కవివేదసే'

చక్రే ప్రణ్యం సరస్వత్యా యో వర్ష మివ భారతమ్.'

ఆచార్యోకమువలన వ్యాసుఁడు కవితాకాంతకు దేశికుఁ డని స్పష్టమగుచున్నది. ఆగమోక్తధర్మముల జరిగించెనో యని కన్యాపరమైన యర్థాంతరము.

ఎవ్వఁడు, ఏనువీవనుమాటలు = 'తస్య మేవాహం నసూకయః' అని కాళిదాసునిగూర్చి సరస్వతీ చేపి చెప్పెను గనుక సరస్వతియైన నేనే నీవనుమాటలు, ఎవయించెక్ = వ్యాపింపఁజేసెనోయని యర్థము. నేను నీవనునవి మొదలుగాగల మాటలకు బాల్యమందు నేర్పించాఁ డని యర్థాంతరము. ఎవ్వఁడు, కోమల=లలితమైన, పదలీలక్ = శబ్దవిలాసమును, కూర్చెక్ = ఘటింపఁజేసెనోయని యర్థము. శ్లో. 'దక్షిణః పదలాలిత్య' మన్నాఁడు గనుక దండియని తెలియవలయును. కోమల = మృదువైన, పదలీలక్ = పాదక్రియను, అనఁగా నడుగులు పెట్టినడుచుటను, కూర్చెక్ = ఘటింపఁజేసెనోయని యర్థాంతరము. (ని. 'లీలావలాసక్రియయోః' అని అ.)

ఎవ్వఁడు, అనఁకు=పదిత్రమైన, తులా=త్రాసుయొక్క, ఐ'టిక్ = ఒకప్రదేశమందు, అలరించెక్ = కవితారూప సుస్వతి నొప్పునట్లు చెసెనో యని యర్థము. శ్లో. 'అహో మే సౌభాగ్యం మమచ భవభూలేశ్వ' ఘటితి తులాయా మారోద్య ప్రతిఫలతి తస్యాం లఘిమని, గిరాంచేపీ సదృశ్యుతికలిత క్షార్కకలికా కళాయామాధుర్యం క్షిపతి మిప్రూర్వై భగవతీ' అన్నాఁడు గావునఁ గవితారూప సరస్వతిని దులయందుఁ దూచినవాఁడు భవభూతియని గ్రహింపవలయును. అనఁకుమైన, తులాకోటిక్ = పాద భూషణమును ఆలంకరించెనని యర్థాంతరము. (న. 'పాదాప్లదం తులాకోటిక్' అని అ.) ఎవ్వఁడు, నిఖిలగుణంబులు = క్షేమాదినమ స్తగుణములును, నేర్చెక్ = తెలియఁజేసెనో యని యర్థము. శ్లో. 'దక్షిణః పదలాలిత్యం భారవే రర్థగౌరవమ్, ఉపమా కాళిదాసస్య మాఘస్మైతే త్రయోగణాః' అన్నాఁడు గ్లనుక నీగుణత్రయము గలవాఁడు మాఘుఁ డని తెలియవలెను. కన్యకు సమస్తగుణములఁ దెలిపెనో యని యర్థాంతరము.

ఎవ్వఁడు, ఇర=సూర్యునియొక్క, కర=కిరణములయొక్క, సుప్రాస్తి=పొందుటకు, ఎఱఁగించె=ప్రకటింపఁజేసెనో యని యర్థము. అనఁగా మయూరుఁ డని తెలియవలయును. ఇర=పెనిమిటి యొక్క, కరసుప్రాస్తి=పాశ్చిమమును, ఎఱఁగించె=ఒనఁగూర్చెనో యని యర్థాంతరము. (ని. 'ఇరసూర్యే నృపే పత్యో' అని వి.) ఎవ్వఁడు, అర్థగౌరవము=శబ్దమందలి యర్థాతిశయమును, రహి=వివృణ్ణు, నింజె=నిండించెనో యని యర్థము. అనఁగా భారవి యని తెలియవలెను. వివాహసంకరమందు ధనాతిశయత్వమును నిండించెనో యని యర్థాంతరము.

అట్టి=అటువంటి, వాణి=కవితారూప సరస్వతియొక్క, గురుత్వ=జనకత్వ ప్రయుక్తమైన, మహత్త్వ=శ్రేష్ఠతను, ఖుల=ఆధారభూతులైన, ఖుల=శ్రేష్ఠులైన, భారవుల, భా=కావీ యందు, రవుల=సూర్యులైన, ప్రాచేశన=వాల్మీకి, వ్యాస=వ్యాసుని, కాగిదాస=కాగిదాసుని, దండి=దండిని, భవభూతి=భవభూతిని, మాఘశక్తి=మాఘుఁ డనెడు కవిశ్రేష్ఠుని, మయూర=మయూరుని, భారవుల=భారవిని, ఆత్మ=అంతరంగమందు, ప్రస్తుతితు=స్తోత్రము చేయుచున్నాను.

అనఁగా గవితాకన్యఁ బుట్టించె నన్నది మొదలఁగిని అర్థగౌరవము నించె నన్నవర్ణంతము చెప్పఁబడిన కార్యములకు వాల్మీక్యభారవివర్ణంత మహాకవుల క్రమముగాఁ గర్త లని క్రమాలంకారము గ్రహింపవలయు. గవితాకన్య యనునొక రూపకాలంకారము. శ్లో. 'ఆరోఽప్యవిషయస్యస్యాదతిరోహితరూపిణిః, ఉపరహిత మాదోఽప్య గుణం తద్రూపకం విదుః' అని లక్షణము. ఆగమము లనునిది మొదలైన స్థలములయందు వర్ణద్వయమునకు భేదమున్నను నభేదాద్యవసాయము చేసినాఁడు గనుక సతిశయోక్తి. ఇక్కడ స్త్రీమూల మని తెలియవలయును. రూపకాతిశయోక్తులకు సంగంఁగీభావముచే సంకరము.

తాత్పర్యము. కవిత్వమును జన్మింపఁ జేసినవాఁడు (అధికవి) వాల్మీకిమహర్షి. పిదప చేదవిభాగము గావించినవ్యాసుఁ డాకవిక నభివృద్ధినిందింప సరస్వతీ స్వరూపుఁడగు కాగిదాసుఁడు క్రొత్తనిగ్గుల గూర్చెను. ఆవల దండి మృదుకైలిలో గవితారచనముగావించ భవభూతి మిగుల మనోహరముగా నలరించెను. తరువాత మాఘుఁడు సమస్తగుణములు సమకూర్చి సూర్యశతకరచనముచే మయూరుఁడు, అర్థగౌరవముచే భారవి కవిత్వము శోభిల్లఁజేసిరి. ఇటుల గీర్వాణాకవిత్వ వివిధాలంకృతుల సమకూర్చిన సంస్కృతమహాకవులకు నమస్కరించుచున్నాఁడను (కన్యవరమగు నర్థము సుగమ మగుటచే నుదాహరింపలేదు).

మ. మహి ము న్నాగనశాసనుండు సృజియింపఁ గుండలీంద్రుండు ద

స్తవనీయస్థిలిమూల మై నిలువ శ్రీనాథుండు ప్రోవ స్తవః

మహాలై సోముఁడు భాస్కరుండు వెలయింపఁ సొంపు వాటించు నీ

బహుళాంధోక్తిమయప్రపంచమునఁ దాత్పర్యగల్భ్య మూహించెదన్. 10

శబ్దార్థమునందు నన్నయభట్టాద్వైతకవులను పట్టించినాఁడు ప్రపంచమునఁగా విస్తరమును విశ్వమును గనుక బహుళాంధోక్తిమయప్రపంచమనెడు ప్రపంచముచేత నని యర్థము చేసి యాంధోక్తిమయ ప్రపంచవరముగాను ప్రపంచవరముగాను నర్థదర్పయంబునఁ జేయవలసినది.

మహి = భూమియందు, మం = ముందు, వాగనుకానందు = శబ్దానుకానందున నన్నయ భట్టును, సరస్వతీకానందున బ్రహ్మయును, సృజియింపకొననన్నయభట్టునైనవాని యాధ్యప్రబంధ విస్తారపరమయనయర్థము. బ్రహ్మదేవుడు పుట్టింపఁగానని ప్రపంచపరమయన యర్థాంతరము. కుండ లీండుండు = కుండలేష్టికజేసి కుండలములు ధరించిన తిక్కనసోమయాజి శ్రేష్ఠుఁడును, శేషాహియును, కల్ = ఆ యాధ్యప్రబంధవిస్తారముయొక్క, మహనీయ = బహిష్కరమున, స్థితి = ఉనికికి, మూలమై = ఆధారమయి, నిలవకొనిలిచియుండఁగా నని యర్థము. ఆవిశ్వముయొక్క యునికికి నాధారమయి నిలచునని యర్థాంతరము. శ్రీనాథుండు = శ్రీనాథుండనుకవి, ప్రోవకొ = పోషింపఁగానని యర్థము, విష్ణువు సంరక్షింపఁగానని యర్థాంతరము. మహామహులై = మహాతేజస్సులవలై, సోముండు = నాచనసోముండును, భాస్కరుండు = హుళిక్కి భాస్కరుండును వీరిద్దఱుకవులను, నెలయింపకొ = ప్రకాశింపఁ జేయఁగా నని యర్థము. చంద్రసూర్యులు ప్రకాశింపఁజేయఁగానని యర్థాంతరము. సాంపుచాటించు = చక్కనగుచున్న, ఈబహుళాంధోక్షిమయ ప్రపంచమునకొ = ఈయధికమయిన యాధ్యప్రబంధవిస్తార మనెడు విశ్వముచేత, తత్ = ఆపురోక్ష కవులయొక్క, ప్రాల్భ్యము = ప్రాణిమను, ఉహించెదకొ = భావించుచున్నాను. ని. 'ప్రశ్నా నృశ్నయే ప్రోక్షో విస్తరే చ ప్రతారణే' అని విశ్వనిఘంటువు మల్లేభవృత్తము. 'నలువొందకొ నభరల్ నమల్ యవలతోనా గూడి మల్లేభమిం, దలారారు బగునాల్లు గొవరచే నానందగంగాధిపా.'

ఆలంకారము, స్తోత్రశ్లోకం.

తాత్పర్యము. నన్నయభట్టారకుండు తొలుత కవితాసతిని బుట్టించెను. తిక్కనసోమయాజి కవితా సతి యభివృద్ధికి మూలమయ్యెను. శ్రీనాథుండు కవితాసతిని రక్షించెను. సోముండు భాస్కరుండు నెలయించిరి. ఇట్లులాపారు నాయాకవులనేర్పు నెన్నెదనని కవిస్తుతి పరమగు నర్థము. ప్రపంచమును దొలుత బ్రహ్మ సృష్టించెననియు, శేషుఁడా ప్రపంచమును భరించెననియు, విష్ణువుపోషించెననియు సూర్య చంద్రులు నెలంగొండఁజేసిననియు, బ్రపంచసంబంధమగు నర్థాంతరము నీవిషయమన్నది.

శా. భావం బెక్కడ లేక వృత్తనియమాపాయంబుఁ జింతింప కెం

దే వర్తించి పరాధపంచనలచే • దీపించి మూర్ఖాళి సం

భావించు గుకవి ప్రణీతకృతిసామాన్యాకృతిం బూని పై

పై నన్నె ల్పచరింప దానిఁ దిలకింపం బోరు ధీరోత్తముల్.

11

ఈ పద్యమును : మహాభూమిండు గుకవినొందినము నేయవారడై ముకవి ప్రణీతకృతి సామాన్యాకృతిం బూని పైపై వన్నెల్పచరింపని చెప్పటచేత సామాన్య యనగా వేశ్యగమక గుల్మిత కవిచేతఁ చెప్పఁబడిన ప్రబంధపరమగాను వేశ్యాస్త్రీపరమగాను నర్థవ్యయము గలుగఁజెప్పినాడు. అది యెట్లనగా,

భావంబెక్కడలేక = భావమనగా వ్యంగ్యార్థమును, చిత్తమును, వ్యంగ్యమెక్కడ విచారించినను లేకయని మల్మితకవి ప్రబంధపరమైనయర్థము, చిత్త మెవనియందును లేకయని సామాన్యపరమైన యర్థము. వృత్తనియమాపాయంబుఁజింతింపక = వృత్తములనగా శార్దూలమల్లేభవిక్రీడితాది వృత్తములును న్యాసారములును, వృత్త = శార్దూలాది వృత్తములయొక్క, నియమ = యతిప్రాసాది లక్షణముయొక్క, మను—3

అచాయముకొనుచును, చింతింపకనుచును యని యర్థము, వ్యాపార క్రియమునుయొక్క హానిని విచారింపక యని యర్థాంతరము. ఎచేవర్తింపి=ఎక్కడనో యడుపితులయొద్దఁ జడువఁబడినదై యని యర్థము. ఎల్లెడల వ్యభిచరించినదై యని యర్థాంతరము. పరాధ వంచనలచేకొ=పరకవులయొక్క దొంగిలించుటచేత, దీసింపి=ప్రకాశించినదై యని యర్థము. పరద్రవ్యముల నపహరించుటచేతఁ బ్రకాశించినదై యని యర్థాంతరము. మూర్ఖాని శుభాచింతకొ=తెలిసి తెలియనివారియొక్క శ్రేణి పెచ్చుఁగానని యర్థము. మూర్ఖులై న, అనియనఁగాఁ జెలికత్తియ పెచ్చుఁగా నని యర్థాంతరము. కుకవి ప్రణీతకృతి, కుకవివర్ణనకచే, ప్రశంసపెచ్చుఁబడి, కృతే=ప్రబంధము, సామాన్యాకృతి బూని (విక్రమాక్రొ)పాడే న్నకలత్రయమిభిరాషిణి సామర్థ్యమంతా అనుటబట్టితయైన) వేశ్య యొక్క స్వరూపమును పరీక్షించి, బోధించు దానిబోధినదై యనుట. పైపై వన్నెల్లుచుంపకొ=పైపై మెఱుగులు గడువఱువఱగా, దారికొ=అకంఠ ప్రణీతకృతిని, క్షిప్రోత్తముల్ = పండితశ్రేష్ఠులు, లిలించు బోధ=విమర్శించి చూడఁనియర్థము. దారికొ=అ చేకర్చు, క్షిప్రోత్తముల్=ప్రభావం చేతఁ దిరస్కరింపఁ బడసి యంతకరణముల కైర్వకాలులు, లిలించుబోధు = కన్నెత్తిమాడఁ గని యర్థాంతరము.

మొదటి పాఠమునకు ప్రార్థన. ఆత్మవ్యూహభేదాద్యవసాయమువలన నలంకారము క్లేషములకాత్యయోగి. ఆకృతిశబ్దము సాదృశ్యవాచకముగాన నలంకార ముపయోగము. ఉపయోగము. ఉపయోగము.

తాత్పర్యము. దుష్కృతుల కిత్తము పుంజ్యార్థాదికావ్యగుణములును, కావ్యాలాది వృత్తనియ
మములతోగదై కర్తృకచాత్పర్యములచే నొప్పూ, పామరజనప్రాక్రపాత్రమై వెమెజుంగులతో నుండునని
అర్థము. వేశ్య నిలుకడతో చుండక నడవడి గొంచెమేల పామరకు విచ్చలవిడిగా దిరుగుచు నిశర
ప్రవృత్తహరణమే నియతి గాంచుచు ని మూర్ఖులగు చెలికత్తెలు పాటించుచుండ నుచరించుచుండును.
కావున (దుష్కృతికృత్తులు వేశ్యులు) ధీరోక్తములు (మహితులు, ధైర్యకారులు) దానిని జూడనొల్లరని
భావము.

ప. అసి యిష్ట దేవతావందనంబును సుకవికవితాభి నందనంబును సుకవినిందనంబు
నుం గావించి సనాతనాధునాతనాఖలమహాకవిజనానుగ్రహంబునఁ బురాతన
పుణ్యస్థానకరాజుని వర్ణనాకర్ణనోత్కృతత సకలజనసేవ్యం బగు నొక్కమహా
కావ్యంబు రసోచిత చమత్కరియకల్ప భవ్యంబుగా నొనరింపం బూని యున్న
సమయంబున.

అని=ఇట్లు, ఇష్టదేవతానందనంబును=ఇష్టదేవతలను గురించిన నమస్కారమును, నుకవికవి
తాళినందనంబును, నుకవి=నత్కవిశబ్దములయొక్క, కవితా=కవిశబ్దముయొక్క, ఆభినందనంబును=
ప్రీతిమును, నుకవినిందనంబును=నత్కవిశత్రులదూషణమును, కావించి = చేసి, సనాతన=ప్రాచీను
దైనానాన, ఆధునాతన = నవీనులైనవారునునగు, అభిలషనాశవిజన = నశలమునాశపులయొక్క,
ఆచారహంబును=ఆచారముచేత, ప్రాచు=ప్రాచీనుడైన, పుణ్యోక్త = పుణ్యోక్తమైన కీర్తి
గలిగిన, హృది=హృదియొక్క, వర్తన=వర్తనముయొక్క, ఆకర్తన=వినుటయందు, ఉత్కంఠిత=

సూర్యాస్తమయములైన, సకలజనము ప్రజలులైన, సేవ్యుని సేవించుచు, ఒక్కమహావ్యాయోగము = ఒక్కమహాప్రబంధమును, రసోచిత = శృంగారాదిరసములకు దగయుండెడు, చమత్కరియోగము = శబ్దమతాత్మకమయొక్క, కల్పనా = రసనయనెడల, ఆకల్ప = అలంకారముచేత, భవ్యంబుగా = యోగ్యతానట్లులుగా, ఒకరింబంబుని = నిర్మించుటకు సిద్ధపడి, ఉన్నసమయంబున = ఉన్నకాలమున, దీనికి ముందరివద్యముతో నన్వయము, ప్రకృత్యుత్తమకారణ రచనారసరజ్జానీ యని యధర్వణాచార్యుడు.

సీ. వసుమతీభార భూవ్యహత నెవ్వనియుర్వరావరాహాంక ముగ్ధము పహించు

గరగతచక్రవర్తముశక్తి నెవ్వనిరామానుజత్వంబు రమణ కెక్కు

జీర్ణకర్ణాటలక్ష్యపునస్సృష్టి నెవ్వనిలోకేశ్వరత్వము పొసంగు

జలులశార్వరమగ్నస్వప్నోద్ధారపటిమ నెవ్వనిరాజభావ మెరుగు

తే. సతెడు వీరప్రణాపరాజాధిరాజ, రాజపరమేశ్వరాష్టదిగ్రాజకులము

నోభయంకరబిరుదసంఘ్నతజయాభిరామగుణహారి తిరుమలరాయశౌరి. 13

ఇందు దిరుమలదేవరాయనికిఁ ద్రిమూర్త్యాత్మకత్వముఁ బ్రతిపాదించి యర్థద్వయమునకు నభదాధ్యవసాయముచేసి చెప్పినాడు. ఎట్లన్నను,

వసుమతీభార = భూభారముయొక్క, భూవ్యహత = భారవాహిత్యముచేత, అనగా భరించుట చేత, ఎవ్వని = ఏరాజుయొక్క, ఉర్వరావరాహాంకము = భూపరాహరూపమైన బిరుదు, అర్థము పహించుకొ = సార్థకత్వమును దాల్చునోయని యర్థము. ఏరాజుయొక్క భూపరాహ మనెడుచేరు సార్థకత్వమును వహించునోయని యర్థాంతరము. రెండర్థములకు నభేదాధ్యవసాయము. అంక మనగా లాంఛనమునకును నామమునకును బేరు. 'అంక ముత్సంగచిన్నయోగి, ఆమ. తిరుమలదేవరాయలు భూపరాహరూపముగు బిరుదము గలవాడుగ నుండెనని భావము.

కరగత = హస్తగతములైన, చక్ర = రాష్ట్రములుగలిగిన, చక్రమశక్తి = పరాక్రమశక్తిచేత, ఎవ్వని = ఏరాజుయొక్క, రామానుజత్వంబు = రామదేవరాయల సోదరత్వము, రమణ కెక్కు = పన్నె కెక్కునోయని యర్థము. కరగత = హస్తగతమైన, చక్ర = సుదర్శనముయొక్క, చక్రమశక్తి = పరాక్రమశక్తిచేత, ఎవ్వని = ఏరాజుయొక్క, రామానుజత్వంబు = బలరామసహోదరత, అనగా గృష్ణమూర్తియాట, రమణ కెక్కునోయని యర్థాంతరము. (ని. 'చక్రం రాష్ట్రే చక్రం సుదర్శన' మని అ.) ఈరెండు చరణములయందును, రాజునకు భూపరాహనామమును గృష్ణరూపమును గలుగఁజెప్పినాడు గనుక నామరూపములు చెప్పబడినవిష్ట మని గ్రహించవలయును. తిరుమలదేవరాయలు హస్తమున రాజ్యచక్రము నిమిడిచిరిని స్వతంత్రముగా రాజ్యమును బిరపాలనము గావించుచున్నాఁడని భావము.

జీర్ణ = బలమయిపోయిన, కర్ణాటలక్ష్య = కర్ణాటరాజ్యలక్ష్యయొక్క, పునస్సృష్టి = తిరిగి కలిగించుటవలన, ఎవ్వని = ఏరాజుయొక్క, లోకేశ్వరత్వము = జనేశ్వరత్వము, పొసంగు = ఒప్పించుచునోయని యర్థము. ఇక్కడ లోకేశ్వరము జనపరము (ని. 'లోకస్తుభవనేజన' అని. అ.) జీర్ణకర్ణుడనగా వృద్ధత పరిపదపర్యాయముచేత నిందుడు, అతనినుండి, అటందుర్వాసశ్యావమువలనఁ జలించిన,

లక్ష్మీ=రాజ్యలక్ష్మియొక్క, పునస్సృష్టికొ=పునరుద్ధరించు కార్య, విరాజయొక్క లోకేశ్వరత్వమునగా ప్రహ్వత్వము, పాసంగుకొ=విష్వసుచునునో యని యర్థంబులయందు ఈ యర్థము కన్పించునుగానియును, పనుమతీధార ధూర్వహత యనెడుపదమువలె, ట్టకర్తృబలస్త్వపునస్సృష్టి యనెడుపదము శబ్దముగానియు రాజును సృష్టిమాత్రముచేసే సృష్టికర్తృత్వప్రకారము జెప్పినాడు. యును ప్రహింపవలయును. శ్లో. ట్టకర్తృత్వముచేసే పనుమతీధార ధూర్వహత యనెడుపదమును దీర్చుచి జీర్ణకర్తృత్వరాజ్యధూర్వహతయందును ముద్రాధిపత్య ధౌవము.

తాత్పర్యము, పూర్వమునందు కంఠమునందును వర్తింపఁబడు పద్మసూత్రముగా ప్రహ్వతాదిపద్మములును శుక్లపీతాదిపద్మములును ని. తాత్పర్యంబుననునీ పూర్వకే కేంద్రలింగం 'పద్మో ద్వికాదౌ శుక్లాదౌ' అని అ. చతుల=ప్రయతన, తాత్పర్య=సూత్రములయందు, మున్నెముగిపోయిన, సర్వవర్ణ = ప్రహ్వతాదిపద్మములయొక్క, ఉద్ధారకటిమకొ=ఉద్ధరించుటయందుల సామర్థ్యముచేత, ఎవ్వరి=విరాజయొక్క, రాజభావమెరుగుకొ = ప్రసన్నము ప్రకాశించునో యని యర్థము. చతుల = గాథమైన, తాత్పర్య=కటికచిహ్నమందు, మర్మ=నమయన, సర్వవర్ణ=శుక్ల పీతాదిపద్మములయొక్క, ఉద్ధారకటిమకొ=విరాజుటగా మెల్లమెల్లయందుల సామర్థ్యముచేత, విరాజయొక్క, రాజభావము=చంద్రత్వము, ప్రకాశించునో యని యర్థంబులయందు. ని. 'రాజామృగా' క్షత్రియే నృపే అని అ. పండ్రడు శివుని అష్టమూర్తులలో నొకమూర్తి గనుక నిమగ్నమన నీశ్వరత్వమును ప్రతిపాదించి నాడు. శ్లో. 'పుణ్యే నలంబు లెజో వాయు రాకాశమేదిత, సూర్యాచంద్రిమసౌ సోమయాజీ చేత్య ప్తమూర్తయః, అని ప్రమాణము. ఇదివఱకు రాజునకు ప్రమూర్త్యాత్మకత్వము జెప్పినాడు. తిరుమల రాయుడు ఆంజలింపినవర్తాప్రమథులముల తిరుగ నిలువ జెట్టి యపనోపద్రవము మకములయెడ నపాయము గలిగింపకుండ గాపాడె నని భావము.

అలంబు = ఆరాజు. వీరప్రతాప, రాజాధిరాజురమేశ్వర, అష్టదిగ్రాజుల మనోభయంకర, అనునట్టి, విరుప = విరుదులచేత, సమృద్ధ=ప్రాకృతముచేయఁబడిన, జయ = జయముచేత, ఆధిరావ = విష్వసుచున్న, సుఖ = సుఖములచేత, హరి = మనోహరుడైన, తిరుమలభాయశాం = తిరుమలదేవరాయవీరా గ్రాహి యని యర్థము. ఇదియును ముందరిచ్చముతో నన్వయము. అలం. శ్లేషమూలకాలికయోక్తి.

తాత్పర్యము. విరాజావహృతమగు రాజ్యము నుద్ధరించు స్వహస్తవశంబుము గావించుకొని జీర్ణమైనకర్తృబలరాజ్యమును మునఁపరణము గావించి మమకర్మములైన ప్రహ్వతాదిమకముల తిరుగ నుద్ధరించి తిరుమలదేవరాయలు సమస్తవిరుదాధిరాముడై రాజ్యము పరిపాలించుచున్న సమయమందు ముందరిచ్చముతో నన్వయము.

ప. వెండియుం బ్రచండరుచిపిచండిల మార్తాండమండల పాండిత్యభూషితభుజార్ద్రశ నిరర్గళప్రతాప దీపిత ప్రకాశకౌశీభూతకదనభూతలభితాభీతవిమతక్షమాధిశ్వరుండును, విశ్వవిశ్వంభరావినుతకాశ్వత్రైశ్వర్యధుర్యతా మహేశ్వరుండును, సంభోధివసనసంభాసమాన కుంభినీవలయమంభరణదీక్షాశుభారంభ. సుభగంభా పుకగంభీరభేరిభాంకరణ దంభశంభదంభోధరగర్జాసముజ్జ్వలంభణ సుభావితాత్మీయ పట్టాభిషేక సమయ సముత్తంభిత శాలకుంభఃకుంభితాంభోవర్ష విద్రావిత

క్షుద్రస్పృహపత్రవతాపభద్రవస్త్రపానిత్య రసాద్ధృతానుసంధాయక వై నందిన
దానధారాప్రవాహండును, నసమసమరసముత్సాహసాహస హాసితసిత
వాహండును, నభంగభువనమంగళసర్వస్య మరకత పండపుండరికాగ్రవర్ణనీయ
సువర్ణకలశకర్ణికాధిష్ఠిత రాజ్యలక్ష్మీరత్నోపకానాడంబు సంబోధకాంబురుహ
బంధుబింబానుబింబ వైభవుండును, ద్రైలోక్యవినుత చాళుర్య నారాయణా
స్మరంకల్పితాశేష పోషణ ప్రాభవుండును, గృహాణకృష్ణనిర్వభ్యమాన రణా
ర్ణవముత్పన్న విజయలక్ష్మీనిత్య నిరుపమ నిరీక్షణనర్తకరమకరపతాకాలోకన
మాత్రసంపాదిత కంఠస్వేదభీరూభవన్నానావజీర సేవామానభేదనుండును, శ్రీ
రామచంద్రచరణకమలయుగళాభివాసనుండును, నాత్రేయగోత్రపావనుండును,
నఖలకర్ణాటరాజ్యపురంజీవనుండును, శ్రీరంగరాజ రత్నరత్నాకర పూర్ణ
చంద్రుండును నగు తిరుమలరాయదేవేంద్రుండు, నిస్తంద్రవిభవసాంద్రుండై
యొక్కనాడు వజ్రకీలతద్వారబంధబంధురలక్ష్మీవిలాసంబు జననసమయజలాంత
ర్లక్ష్మ్యమాణజలజననాసమాగమనసంపదసంపు సంపాదింప సాభోగయవనికా
భవ్యంతరసద్యస్సముద్యతయంత్రపాంచాలికాసంచారంబులు జలుగుతరంగల
మరుగుదొరంగినచ్చు నచ్చురమెటుంగుబోండ్ల తెలుగు లెటుంగింపఁ జంద్రకాంత
భిత్తిబింబిత చంద్రాననావదనంబులు తరంగభక్తిబహుకృత నవేందుబింబం
బుల యండంబు పొందుపటుప నభినవస్ఫుటికోశలసంస్థాపిత సోపానపార్శ్వ
కరికరాకారరేఖావిశేషంబులు సప్రతిచ్ఛాయ సంజాయమానసంక్రందనవేదండ
శుండాదండప్రచారంబులం బచరింపఁ గలశవా రాశిచెలుపునం బొలు పలరు
విమలఁట్రాంబరవితానవిద్యోతమాన మహాస్థానభవనరాజంబునం దెలిదీపితివి
నలరు నమూల్యముక్తామయసింహాసనంబున సుఖాసీనుండై సామంతమకుట
ఘట్టనజాత జాతరూపరేణుపంపరఁ బీతాంబరత్వంబు వహించిన మిత్రవర్గం
బుతో సారూప్యదేదీప్యమానభక్తోపలాలనపరాయణుండగు నాదినారాయణు
కరణి సిరుల నిర వొందుచు.

ఓడియున్ = మఱియును, ప్రపండ=మిక్కిలితీక్ష్ణమైన, దుచి=తేజస్సుచేత, పచండిల=
పరిపూర్ణమైన, మారాండమండల = సూర్యమండలమువలె, పండిల్ప=సూర్యమండలముచేత, భూషిత=
అలంకరింపఁబడిన - అనఁగా సూర్యమండలమువలె సముష్ణులమైన, భుజార్థ=తలపున కడ్డముపెయ్యు
గడియమానులనంటి భుజమలయొక్క, రిరర్థ=అడ్డములేని, ప్రతాప=వరాక్రమముయొక్క, పీఠిక=
తేజిల్లుచున్న. వర్తమానార్థం దుక్తప్రత్యయము. ప్రకాశ=ప్రకాశముచేత, కాశీభూత=గుడ్డ
గూఱవలె సంఘటనవారును, ఇంద్రురైనవారును, (ని. 'మహేంద్ర'గుగ్గలూలూకవ్యాళగ్రాహిం కాశిక
అని అ.) కదనభూతల=యుద్ధభూమియందుభీత=భయపడినవారును, అభీత=భయపడనివారునుగు,
విమతక్షమాధీశ్వరుండును=శత్రురాజులుగలవాడును, ఇక్కడ క్రమాలంకారము. అనఁగా నీరాజు
యొక్క మిక్కిలి తీక్ష్ణమైన భుజవరాక్రమముచేత యుద్ధమందు భయపడి పాఠిపోయిన శత్రురాజులు

గుడ్డిగుండలపల్లె గొండగుండలయందుఁ బుచ్చెరలేము. భయపడిక బడి వృత్తిబాంధవంబు లొంకరి వలె న్నర్ధభాగము లనుభవించిరలేము దాత్పర్యము.

తిరుమలదేవరాసుల వశాక్రమముః సూర్యమండలమువలెఁ బ్రకాశించుచుండునది విరిగి పులెడివిరికిఁజాలక గుడ్డిగుండలపల్లె గొండలలోఁ జేరినది గను, పాపముకాలంకరవా రాజరాష్ట్రమునను సూర్యమండలము శేషించు కర్ణవలెను జేరి యుండు ప్రైరేయము ప్రాప్తము. అలంకారము సావయవరాజ కము. (ప్రతాపము సూర్యమండలముతో సామ్యముగాఁ జెప్పబడె విరిగి పులెడు ప్రైరేయము నంతగాఁ బ్రయోజనము లేదని యొక సూక్తియై యున్నదిగాఁ యదిగఁ జేసియున్నది. ప్రతాపముసూర్య మండలముగఁ జెప్పటచే ప్రతాపమున కర్థమగునట్లుగాఁ జూపింపెననియు నక్కతన విరోధిన నొంపునైన నొక వాదము నుగమున.)

విశ్వం=సమస్తమైనది. విశ్వంభూతా=భూమిచేత, అనగా భూమియందుం జరులచేత, విశుల= స్త్రోత్రముచేయబడిన, కాశ్యత=స్థిరమైనది, విశ్వరూపవిశ్వముయొక్క. సుర్యతా=సూర్యునిరక్షకుండు, మహేశ్వరుండును=కేవలదేవతాదులు.

అంభోధి=నద ప్రవహించి, వనం=స్థలముచేత, సంధానమానం=మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్నది. విశిష్ట వలయం=భూమండలముయొక్క. సంభరణం=భరించుచుండునది, దీక్షా=నీక్షయ నెడన, శుభారంభం=శుభ కార్యారంభమని, సుభంభావనం=మనోహరమగుచున్నది యుద్ధము. అంభోధి=నదసంధానమానం=సముద్రమ నెడన వస్త్రముచేత మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్నది. పంభి=భూమియొక్క. వలయసంభరణం=దీక్షాశుభారంభం=కంకణధారణదీక్షాశుభారంభమందు, సుభంభావనమైనది ప్రకారాంతరము. ఇక్కడఁ గంభినిని నల్లపట్టి లింగగమ్యమున తాంకనాయకమున నభివర్ణనసాచియును. సముద్రము ధారణయొగ్గ వస్త్రముగాను భూమండలంబు భరించుటకు విరుమలరాయలు దీక్షావహించుటచే శుభసూచకముగ భేరులు మ్రోగెననియు, భూమిని యనుచెలుప కంకణములదాల్చి శుభావసరమున మంగళధ్వనిరూపములగ భేరులు మ్రోగెననియు భావము.

గంభీరం=గుంభనముగఁచినది, భేరిభాంకరణం=భేరిభాంకారమనెడి, పంభం=మింగఁచినది, శుంభోత్=ప్రకాశించుచున్నది, అంభోధరరక్షా=మేఘవర్షనియొక్క. సముజ్జ్వలభణం=విజృంభణముచేత, సంభావితం=బహుమానంపఱచినది, ఆత్మీయం=తనదైనది, వట్టాభిషేకనయం=వట్టాభిషేకకాలమందు, సముత్తంభితం=మిక్కిలియెత్తయడుచున్నది, కాతమంభం=నందర్భకారములైనది, (ని. 'తపనీయం కాలమయ్యం' అని ఆ.) సంభం=కలకములనుండి, నిగుంభితం=పెడలింపఁబడుచున్నది, అంభకం=ఉడకమనెడి, సర్వం=వృద్ధిచేత, విద్రావితం=పోగొట్టబడినది, (ని. 'ప్రద్రావోద్ధ్రావనం ద్రావవిద్రావా' అని ఆ.) త్సుద్రనృపం=నిత్యప్రభువుల వలన, ఉపద్రవం=బాధయనెడు, తాపం=తాపముగల, భద్రవల్=భద్రవలయైనది, రసాం=భూమి, నిత్యం=ఎడతెగకుండునట్లు, రసార్ద్రాతాం=ఉడకముచేత దడిసియుండుటకు, అను సంధాయకం=ఘటనకలుచున్నది, దైనందినం=ప్రతిదినమందైనది, దానధారాప్రవాహించును=దానోదకధారాప్రవాహము గలవాడను, తాచెప్పటచేత భూమికి దాననివారణ రూపఫలమును భద్రప్రాప్తి యనగా నిష్టావాప్తిరూపఫలమును సిద్ధించెననియును రాజాయొక్క వట్టాభిషేకకాలమందే సకలౌపద్రవ నివారణ మాయె ననియును వట్టాభిషేకాంతరమందు నిత్యమును సర్థుల కర్థము లిచ్చుచున్నాడని యును వాగ్యము.

భూమియనునది నీచవృక్షలవలని దాదాయకతావముచే బరితమింపబడి కిశిరకృత్యములచే దామమును బోగొట్టవలయును గావున దానధారలచే రసావృణావము నుతరించె ననియు, దానధారలు ప్రలికినమును నతిశయించుటచే ధారాజలము ప్రవాహరూపము దాల్చిననియు దిరుమలరాయలవతరించి భూకాంక్షసౌఖ్యము గడించుటచే భద్రవతి యయ్యెననియు భావము. భేరిభాంకరణము మేఘుల్లనిగను పట్టాభిషేక సమయావస్థితకాతకుంభసుంభములు మేఘములుగాఁ జెప్పబడుటచే భూమి రసార్ద్రత సమస్తావయవములకుఁ జెప్పఁబడి గ్రహింపవగును. ఆలంకారములు. ఆతిశయోక్తి. 'చక్రవాక్యసింగ, ఆవహుచము'.

ఆనను = సహనరహితమైన, సమర=యుద్ధమందలి, సముత్సాహ=విస్తృతమైన యుద్ధానము చేతను, సాహస = తెగువచేతను, హాసిం=హాసింపఁబడిన, సింహహనుండు = శ్వేతవాహనుడయిన యుద్ధయుడును,

అభంగ=భంగములేనిదియు, భువనమంగళసర్వస్వ = జగత్తంగళమునకు యావద్దనమైనదియు, మరకతదండ = మరకతరత్నమయమైన కాడగలిగినదియునగు, పుండరీక = శ్వేతచ్ఛత్రమునెడి, అభంగ = తరంగప్రసారములేనిదియు, భువనమంగళసర్వస్వ = సలీలమంగళమునకు యావద్దనమైనదియు, మరకతదండ = మరకతమణివలె చచ్చనైనవృక్షాళముగలిగినదియు, (ని. 'భక్తి ప్రసాదే దుగ్ధేదే భేదే జయవివర్ధయే, భువనం విష్ణుపే లోకే సలిలేపి వియక్తమ్.' అని వి.). (మకరవక్త్రజ్ఞాతు మరకతం) మకరవక్త్రమువలన రత్నములు పుట్టునని ప్రసిద్ధి. 'ప్రసవ్యా మణి ముద్ధరే చక్రవక్త్రదంష్ట్రాంతరాత్, అని భర్తృహరి. మకరవక్త్రమునందు రత్నము లుండును ననుటకు రత్నకాస్త్రమునందలి యీవద్దము దృష్టాంతము కాంగలదు.

క. "జలధరభణిఫణిచు, జలచరకరిమస్తరేక్షుకంఖవిరాహా"

జ్వలదంష్ట్రశుక్తు లుదరం, బల ముత్సము లొదవు దర్శములు విభిధములై."

ఈశబ్దమువలె వర్ణ వ్యత్యయనిదములైన శబ్దము లనేకములు గలవు. కశ్యప, పశ్యక, హింసికా, సింహికాకాశ్యాదులు. పుండరీక=తెల్లతామరయొక్క, అగ్ర-గోనయందలివర్ణ సీమ = ప్రోత్రముచేయఁ దగిన, సువర్ణకలశ=శ్వేతచ్ఛత్రమందలి బంగారపుకలశ మనెడి, కర్ణికా=ది మ్మెయందు, ఆధిష్ఠిత=నివసించిన, రాజ్యలక్ష్మీ=రాష్ట్రసంపదయొక్క, రత్నోపధాన=పద్మరాగమణిమయమైనయొరుగుదుబిళ్ళయొక్క, ఆదంబర = విజృంభణమునకు, సుబోధక = తెలివిడివఱచునట్టి, అనంగా నొరుగుదుబిళ్ళయొక్క విలాసమును గనుబఱచుచున్నట్టి, అంబురుహబంధునియ = సూర్యబింబముయొక్క, అనుబింబ=ప్రతిఫలించుటయొక్క, వైభవంబులు = వైభవముగలవఁడును, అనంగా సీరాజయొక్క శ్వేతచ్ఛత్రసువర్ణకలశమందు సూర్యబింబము ప్రతిఫలించుగా నెట్లుండు ననిన నాశ్వేతచ్ఛత్రమనెడి శ్వేతపద్మమందు నివసించియుండు రాజ్యలక్ష్మీయొక్క 'కేంపులుగూర్చిన యొరుగుదుబిళ్ళయో యనునట్లుండు నని తాత్పర్యము. వి. 'పుండరీకం సితామౌళితే సితచ్ఛత్రేపి భేషకే' అని వి.

మరకతదండముతోడను వర్ణకలశముతోడను నొప్పారి భువన (లోక-జల) మంగళసర్వస్వమగు శ్వేతచ్ఛత్రము పుండరీక మని చెప్పబడుటచే భద్రదండము మృణాలమనియు భక్తాగ్రమున గల సువర్ణకలశమె కర్ణిక యనియు నందు రాజ్యలక్ష్మీ నివసించుచున్నదనియు బ్రతిబింబరూపముగ నున్న

సూర్యబింబ మొందుదుదిక్లయనియు వెఱుంగును. శ్వేతచ్ఛత్రమునకు బుంజికమనియు నందు బ్రతిబింబించు సూర్యునకు అంబుజబుంజుడనియుఁ జెప్పటచే రత్నభగవంతుని శ్వేతచ్ఛత్రము సూర్య కిరణప్రసారముచేఁ బ్రజ్వలింపఁచునెనని స్వార్థస్యము.

త్రైలోక్య = మూడులోకములవారిచేత, విమల = స్త్రోత్రముచేయఁబడిన, చాళక్యనారాయణాంక = చాళక్యనారాయణునిరుద్రుడే నామముచేత. సంకర్షిత = సంకర్షింపబడిన, అశేషపోషణ ప్రాభవుండును = సమస్తజనపోషణుండు సామర్థ్యముఁబడెను, నారాయణమూర్తి గర్వప్రకటన పోషకుఁడట ప్రసిద్ధుఁడనాడు.

కృపాం = భిక్షువునెడ, కృష్ణ-కృష్ణనామముగల విష్ణువుచేత, సిర్వస్వమాన = లెస్సగా మఱియఁ బడుచున్న, రణార్ణవ = యుద్ధమునెనుగముద్రమువలన, సముత్పన్న = ఉద్భవించిన, విజయలక్ష్మీ=విజయ సమృద్ధియనెడు సంపదచేత, సిద్ధిప్త=ప్రసరించఁజేయఁబడిన, నిరవసం=అనమాన, నిరీక్షణ=చూపులయొక్క, సర్వకర=విలాసమునుగలగఁజేయుచున్న, నిరీక్షణములో యప్పుట్టులగుచున్న, మకరవతాకా=చిత్ర మకరాకారములుగల బెక్కెములయొక్క, అనగా తైలకునిఁజూపియొక్క, అలోకనమాత్ర=చూచుట మాత్రముచేత, సంపాదిత=సంపాదించఁబడిన. కంఠ=వదనము, స్వేద = చెమటయగు గలిగి. భీమా భవత్=భయఁజేయఁగలచున్న, నానా = సమస్తమైన, వజీర = ఘోరప్రభాసులయొక్క, సేనా=నైస్య ములయొక్క, మాన=గర్వమును, భేదించుండును=పొంగొట్టినవాఁడును, మకరవతాకలు విజయలక్ష్మీ సిరి ఊదామలపంటివి గనుక తదాలోకనముచేత వజీరమైనవికంట కంపస్వేదరూపశృంగారానుభావములు గల వాఁడైయుండు, కంపస్వేదములు శృంగార భయానకరస సాధారణములు గనుక భీమావద్వజీర సేనల యొక్క భయానకరసకార్యములైన కంపస్వేదములను శృంగారరసకార్యములైన కంపస్వేదములనుగా నభ్యవసించినాఁడు.

లక్ష్మీ సముద్రమగ్ధనమున జనించినటుల విజయలక్ష్మీగూడ జనించెను. ఎటులన, భిక్షువును విష్ణువుచే మఱివఁబడిన సంగ్రామ మనెడు సముద్రమునందు లక్ష్మీవలె విజయలక్ష్మీ జన్మించినదనియు నాయమ వాలాదుగుఁపులవలె మకరవతాక లాభ్యుటచే దురకవడియలు కంపము స్వేదము (వణఁకుట, చెమర్చుట) శృంగార భావలక్షణముల నొందిరిని భావము. చూపులు రూపగుంజకంటె మోహకరములనుట నిర్వివాదాంశము. “విజృంభితమందిత రతనాశ్రితాతనులచే గెలుపందితి కింద్రముఖ్యులు” అను వద్య మిటు సుసుధించుకో నగును.

క్రీరంమచంద్ర=క్రీరామస్వామియొక్క, ఉరణకమలముగఁజూపఁబడుటలద్వంద్వమునుగుల్చి, అభివాదకుండును = నమస్కారములు గలవాఁడును, ఆలేయగోత్ర పాపముండును = ఆలేయగోత్ర మును బలిత్రముచేసినవాఁడును, అనగా వద్దోత్రజుడనుట, అఖలకర్ణాటరాజ్యపునరుద్భవముండును, అఖల= సమస్తమయిన, కర్ణాటరాజ్య = కర్ణాటరాజ్యముయొక్క, పునరుద్భవించుండును = మరల నుద్ధరించుటగలవాఁడును, క్రీరంగరాజర్షి=క్రీరంగరాజశ్రేష్ఠుఁడనెడుధర్మాధికర = సమస్తమునకు, పూర్ణ చంద్రుండును = రాకాసుధాకరుండును, అగు=అయినట్టి, తిరుమలరాయ దేవేంద్రుండు = తిరుమల రాయశ్రేష్ఠుండు, ఇంద్రవర్మండును జోడుగా చక్రవియమములు చెప్పినాఁడు. నిస్తంద్రవిభవ సాంద్రుండై=నిశ్చలమైన యొక్కద్రవ్యముచేత సంపూర్ణుడై, ఒక్కనాఁడు=ఒకవినయము,

ఇక్కడనుండి రాజాజయిక్క సభామంటపమును తీరగముద్రముగాను సింహాసనమును శ్వేతద్వీపముగాను రాజు నాదినారాయణమూర్తినిగాను వర్ణించుచున్నాడు. ఎట్లనిన, ప.జ.కీలితః ప.జ.మణులదాసిన, ద్వారబంధ = ద్వారబంధముందు, అనగా లక్ష్మీకమ్మియందు, బంధుర = సుందర మాచున్న, లక్ష్మీవిహంగులు = లక్ష్మీప్రతిమయొక్క విలసనము, జననసమయ = జన్మించుసమయముందు, జలాంతర్లక్ష్మమాణ = ఉదకములోపలఁ గనుపడుచున్న, జలజననా = లక్ష్మీదేవియొక్క, సమాగమన సంవద = పచ్చనట్టి వైభవముయొక్క, సాంపు = శృంగారమును, సుపాదింబు = కనుపఱుప, సాభాగ = పరిపూర్ణతతోఁగూడిన, అనగా వికాలమైన, యవనికా = తెరయొక్క, ఆభ్యంతర = లోపలనుండి, సద్యః = అప్పుడె, సమద్యత = బయలుపెడలి రాజుచుచున్న, యంత్రపాంచాలికా = కీలబొద్దులయొక్క, సుచారములు = ప్రచారములు, (ని. 'పాశ్చాతికా పుత్రికాస్యా ద్వస్త్రదస్త్రాదిభిశ్చ' అని అ.) జిలుగుతరంగమరుంగుదొరంగి పచ్చు = సాంద్రములైన యలలయొక్క మరుగునుఁజీచివచ్చుచున్న, ఆచ్ఛరమెఱుగుబొండ్ల = ఆచ్ఛరః స్త్రీలయొక్క, తెఱుగుతెఱుంగింబు = విధములను దెలియఁజేయు చుండగా, తరంగలుటుకు, క. పులకము లలకము లనంగ, బలక లలక లనగ దరంగములు నాంగ దరం, గలు తరగ లనగ హంసంబులు హంస లనంగఁ గృతులు లొలుచు ముకుందా. అని యుదాహరణము. చంద్రకాంత = చంద్రకాంతమణి నిర్మితములైన, భిత్తి = గోడలయందు, బింబిత = ప్రతిఫలించిన, చంద్రాననాపదనంబులు = చంద్రునివంటిమఃఖములుగల స్త్రీలయొక్క పదనములు, తరంగభక్తి = తరంగములయొక్కరచనచేత, లహరీకృత = అనేకములంగఁజేయబడిన, నవ = నూతనమైన, ఇందు బింబంబులు = చంద్రబింబములయొక్క, అదంబులు = చక్కదనములను, పొందుపఱుచు = సక్కుఁ జేయుచుండగా,

అభినవ = మిక్కిలినూతనములైన, స్ఫటికావల = స్ఫటికమణులచేత, సంస్థాపిత = స్థాపించబడిన, సాపానపార్శ్వ = మెట్లప్రక్కలయందలి, కరికారా = గజకుండాకృతులంగా నిర్వచన, రేఖా విశేషంబులు = రేఖాభేదములు, సప్రతిపాదయ = ప్రతిబింబముతోఁ గూడునట్లులుగా, సుభాయమాన = జన్మించుచున్న, సుక్రందన పేదండ = విరావతముయొక్క, కుండాచండ = కుండముయొక్క, ప్రచారంబుల = విధములను, పచరింబు = కల్పించుచుండగా, కలశవారాశిచెలువునఁబొలుపలరు = తీర సముద్రమువలె నొప్పుచున్న, విమల = స్వచ్ఛమైన, పట్టాంబర = పట్టువస్త్రముయొక్క, వితాన = మేలు కట్టుచేత, (శ్లో. 'అస్త్రీ వితానము' అని అ.) ద్యోతమాన = మిక్కిలియుం బ్రకాశించుచుండెను, మహాస్థాన భవనరాజుబునక = ఘనమైన యాస్థానమంటపశ్రేష్ఠుమందు, తెలిసివీరినలరు = శ్వేత ద్వీపమువలె నొప్పుచున్న, కీవి యనుపద మన్వదేశ్యము. అమాల్కముక్తామయసింహాసనంబునక = అమాల్క = విలువలేనట్టి, ముక్తామయ = ముత్తియములుగూర్చిన, సింహాసనంబునక = సింహాసనమందు, సుఖాసీనుడై = సుఖముగా గూర్చున్నవాడై, సామంత = సమానప్రతిపత్తిగలరాజులయొక్క, మకుట = కిరీటుమలయొక్క, ఘట్టన = పిరియకలచేతను, చాత = పుట్టిన, జాతరూప రేఖ = బంగారపు రజముయొక్క. (శ్లో. 'చామికరం జాతరూపం' అని అ.) పరంపరక = పరుసలచేత, పీతాంబరత్వంబు వహించిన = పచ్చనివస్త్రములుగలుగుటచుదాల్చినవిష్ణుసారూప్యమువహించిన, మిత్రవర్గంబుతో = స్నేహితులసమూహముతో, అనగా సామంతరాజులకిరీటుములు రాపాడి రాలిన బంగారపు రజముచేత దగ్గరనున్న స్నేహితుల వస్త్రము లన్నియు బంగారువస్త్రములవలె మండె నని వను—

భావము. సారూప్య = సమానరూపత్వముచేత, సేవ్యమాన = మిక్కిలి ప్రాశించుచున్న, భక్త = ఏకాంతులయొక్క, ఉపహార = మన్ననయందు, పరాయణుడగు = ఆసక్తుడైన, ఆదినారాయణ కరణిక్ = శ్వేతద్వీపనివాసుడైన యాదినారాయణమూర్తివలె, సిరుల చిర హృదుచుకొ = సకలైశ్వర్యములచేత నొప్పుచున్నవాడై, అని ముందర కన్వయము.

సీ. కటకేంద్రుఁ డంపినఁగంధసింధురము లాత్మస్వామిమారుహఃస్తములు మొగువ
హయనాథుఁ డంపినఁహరులుకై జామోర లార్పుచుఁ బతికి జోహారు నేయ
నావాడపతిపంపినయమూల్యకటముల్ పర్రపేరుగఁ బదాగ్రములఁ బెనగఁ
బాండ్యేశుఁ డంపినఁభర్తంబు లధిపతి ప్రతిగా నిజాంకముఁద్రలు వహించు
తే. శౌర్యక్షేత్రలతో వచ్చునకలదీని
రేంద్రరాజ్యేందరలమాడ్కి నిగురుబొంట్లు
చటులమాణిక్యమయదండఁచారుచామ
రములు వీనంగఁ జేరొలంగమున నుండి.

15

కటకేంద్రుడు = కటకపురిరాజు అనగా గజపతి, అంపిన = పంపించిన, గంధసింధురములు = మదపుదేనుగులు, ఆత్మస్వామిమారు = తమరాజు ప్రత్యామ్నాయముగా, హస్తములు మొగువకొ = చేతులు జోడించి మ్రొక్కగానని యర్థము. తుండములు ముడవఁగాననిభావము. ని. 'హస్తానక్షత్రభేదేస్యాత్మరేభకరయోరసి' అని వి.

కటకపాలకుడు = గజపతియగుటచే నేనుగులకు బంపెనలియు నవి హస్తములను మోడ్చి తమ యజమానులకు బదులుగా రాజభక్తి సామంతధర్మము ప్రచురింపసాగెను.

హయనాథుఁడంపిన = ఆశ్వపతిపంపిన, హరులు = గుల్లములు, జై జామోరలార్పుచుకొ = జై జామోరలనగా, కల్లముతో వెనుకబించిపెట్టిన మూతులు, వానినల్లార్పుచుకొ = చిమ్ముదు, పతికికొ = తమరాజునకుఁ బ్రతిగానము, జోహారునేయకొ = దండములు పెట్టగా,

ఆశ్వపతియగు మహమ్మదీయు లంపిన జానిగుల్లములు కల్లెఘంటాన్నిచే మెడలు మూతులు దిగఁబట్టి కడలించుచు నుట నమస్కారనమయమునందలి కలకపల్పుటతో నమముగా చుండెననియుఁ నమప్రభువులకుమాఁ జి నమస్కరించుచుండెననియుఁ నెఱుంగనగును.

నావాడపతిపంపిన = నావాడదేశాధిపతిపంపించిన, ఇక్కడ నావాడ యనగా దేశవిశేషనాచక మగు నకారాధిపతి, ఆమూల్యకటముల్ = విలువలేనట్టి గండపెండెరములు, కర్తపేరుగకొ = తమరాజు పేరుగా, పదాగ్రములఁబెనగకొ = పాదాగ్రములయందుఁ బెనుచుండగా,

నావాడదేశ ప్రభువులంపిన కటకాద్యాభరణములు ప్రభువునకు మాటుగాఁ బాదములను బెనగి విడువకుండెను. దోషులగువారు పాదములపైఁబడి పడలక పెనగినటులుఁ గటకము లుండెను.

సాండ్యేశుఁడంపిన = సాండ్యదేశాధిపతి పంపిన, భర్తంబులు = నువర్తంబులు, అధిపతిప్రతిగాకొ = తమరాజునకు బదులుగా, ఇక్కడ ప్రతి యనునది దేశ్యపదము గాని సాంస్కృతికావ్యయము గాదు. 'ప్రతిమాట లేటికిఁ బలుకవయ్య' యని శబ్దానుకాశముప్రయోగము. నిజఃతనయొక్క, అంక ముద్రలు వహించుకొ = తిరుమలరాయఁడు వరాహాధ్వజుఁడు గనుక లాంఛనమైన వరాహముద్రల

బ్రాహ్మణ భరితముగానని యర్థము. ఉత్తరస్థలః పరః పుష్కలః సహాయుః దాహ్యుః యదాహుః. నామ
మిత్రుల పరామర్శగా నని భావము.

హంస్యరాజా వంశీకనువర్ణః పరమోజ్జ్వలః కపిమణిః గౌరవః ప్రభురూచ్యుత
మిత్ర నాణిములై యుపామించుడైన.

కార్యః క్షులతోఽపిచ్యు = బానివాః ప్రతాపక్షులతోఽగూడవిచ్చిన, నశలః పుష్కలః = రాజ్యంపి
రలంఘ్యుః = నమః ప్రదీక్షులముండుదురాణాలయొక్క రాజ్యలక్ష్యులలో యచ్చుట్టులగా, పశురబోధి
= స్త్రీలు, వటుల = ప్రకాశములైన, హంశకృమయ = పద్మరాగమూ వికారములైన, దండ = కాడల
చేత, చారు = మందలములైన, చామరముల = వెల్లచోరీలచేత. పింగిక = వినుచుండఁగా, ఇగ్గడ
ప్రతాపమెఱ్ఱివియు గీర్తి తెల్లఁదియుం గనుక ప్రతాపమునకు పద్మరాగమణిదండములకు
గీర్తిని జామరములకు రాజ్యలక్ష్యులకు చామరములైన స్త్రీలకు నుపమానోపమేయభా
వనం. పేరోలగముననుండి వెదకొలుపుచున్నవాడై, దీనికి ముందరివద్యముతో నన్నయము.

అలంకార ముల్లేఖ. మాడునాలుగుపాదముల దలికయొక్క ద్విగిజయరాజవైభవాదిక
ములు పేర్కొనఁబడుటచే ఉదాత్తాలంకారములు.

తాత్పర్యము. కటకేశ్వరీందంకిన మూలంములు శక్తపతులం న యశ్వరాజములు కొంపు
నాబడిలా నందమొనుండ నావాడరాజుంకిన యాభరణముల భరించి పాండ్యాభివ్రం డొసంగిన నువత్స
మును నాణెములుగా మవయొగించుచు బూవుబోండ్లు పరరాజ్యుల కీర్తిప్రతాపములఁబోలు వింజా
మరలను గెంపులు చెక్కిన పదులగలవానిని భరించి ఏచుచుండ దిరుమలరాయలు కొలువ్రతీఁచి
(మందఱవద్యులతో నన్వయము).

మ. నను శ్రీరామపదారవిందభజనానందుక జగత్ప్రాణనం

దనకారుణ్యకటాక్షలబ్ధకవితాధారాసుధారాశిరం

జనితైకై కదినప్రబంధఘటికానద్యశ్శతగ్రంథక

ల్పను సంగీతకళారహస్యనిధిఁ బిల్వం బంచి పల్కెం గృహన్.

16

శ్రీరామ = శ్రీరామునియొక్క, పదారవింద = పాదపద్మములయొక్క, భజన = సేవయందలి,
అనందుక = సంతోషముగలవాడనైన, జగత్ప్రాణనందన = వాయుకుమారుడైన హనుమద్దేవునియొక్క,
జగత్ప్రాణశబ్దము సాధిప్రాయముగానఁ బరికరాదుకొలంకారము. ప్లో. 'సాధిప్రాయ విశేష్యేతు
భవే త్పరికరాత్కారః' అని లక్షణము. జగత్తులకుఁ బ్రాణభూతుడగు నుక నధికమాహత్వ్యముగల
వాడని యాధిప్రాయము. కారుణ్యకటాక్ష = కృపాకటాక్షముచేత, లబ్ధ = పొందఁబడి, కవితాధారా =
కవిత్వధారయనెడు, సుధారాశి = అమృతరాశిసల్ల, సుజనిత = ఉద్భవించుచున్న, ఏకైకదిన ప్రబంధ =
ఒక్కొక్కదినమునకు నొక్కొక్కప్రబంధముయొక్కయును,

కవితాధారయే యమృతరాశిగాఁ జెప్పఁబడుటచే రామరాజభూషణునివలె నజీవమైన
దనియు సేకైకదినప్రబంధాదికములు అయమృతవారాశిలా నువ్వుతిల్లు నమృతమందువు లనియు
గవిభావము.

ఘటికానద్యశ్శతగ్రంథ = ఒకగడియకు నొకకళకముయొక్కయును, కల్పయక = కల్పించుట
గలిగినవాడనైన, సంగీతకళా = సంగీతవిద్యయొక్క, రహస్య = మర్తములకు, నిధి = స్థానభూతుడ

నైన, నయకొననప్పు, పిల్వంబుంచిమించుచు, కృష్ణకొ = దయావనముచేత, ఒక్కొక్క = సంధాషించెను.
ఆ సంధాషించిన క్రిమములు పరిమళములు, ఆ శిష్యులున్నాడు.

తాత్పర్యము శ్రీరామజీవి నెమరుకొనుటకు నానందము చుట్టించి పలుకబడును, అంబ
నేయ కరుణాబ్జము తాపకృష్ణమును, సుంతరసముడును నగు రామరాజభూషణుని గాంచి తిరు
మలచేవరాయ తీటులు గొనావూర్వకగలంబెత్తును.

శా. శ్రీరామజీవిపు వృద్ధగ్రజ జయశ్రీలోలు నానాకళా

పారీణుక్ బహుసంస్కృతాంధ్రకృతులం బట్టలు మెప్పించి త

త్కామధ్యమంబున వత్సహారవాయుజేనండాగ్రహారాది.

గొప్పగా బందితి రామభూషణుని భక్త్యుండ నీ పన్నుటన్.

నానాకళాపారీణుక్ = సమస్తమైనద్యులయందుఁ బునఁబుట్టినవాడును, జయశ్రీలోలుక్ =
జయలక్ష్మీయం దానందమైనవాడును, మదగ్రజాక్ = నాయన్నయైనవాడునునగు, శ్రీరామజీవిపుక్
= సంపద్యుక్తమైనరామదేవరాయలను, బహుసంస్కృతాంధ్రకృతులక్ = అనేకములైన సంస్కృ
తాంధ్రభాషాకావ్యములచేత, వట్టలు మెప్పించి = ముదిమొదటి మెప్పించి, శత్రురణ్యంబునక్ =
అతనిదయచేత, రత్నహార = మణిహారములును, హయ = గజములును, మేంద = వినుగులును, అగ్ర
హార = అగ్రహారములును, అది = మొదలుగాగల, సత్కారంబు = బహుమానమును, అందితి = పొందితివి,
రామభూషణుని = రామభూషణుని నామధేయముగల కవీ, ఈపు = నీవు, అన్నిఁకొ = సమస్తవిధములచేత,
భక్త్యుండ = కృతాభిమంతు.

‘వందమన్నుట, ‘వేది న్నామవేదికింబో జనకాచారి యస్యలివదండో’ యామవేదము
జనకాచారియగుఁ గలిగినదియట్ల వేదండమని విగ్రహము. ఈశ్వరము శకంధాద్విగజాంతకపాతి గయక
సవర్ణదిర్ఘము రాక వరహావము వచ్చినది. శకంధాద్విమలయందు స్వరవ్యంజనములు చెందును విశ్రమము
లగును గానఁ దకారవిశ్రమము చెప్పినాడు.

అలంకారము కావ్యలింగము.

తాత్పర్యము. తిరుమలరాయండు రామ(రాజ)భూషణుని గాంచి సమస్తవిద్యాకారంగులందును
విశేషించి నా కన్గ్రహించునగు రామరాయల మెప్పించి సమస్తసత్కారములనొంది సంస్కృతాంధ్ర
గ్రంథరచనను గావించియున్నాడవు. నీ పన్నుట గృతాన్ధి = డని పలికెను.

తే. తరులతూకాదిసంతతుల్గరణి నెచట, నిలిపి రచటనె యుండు వానికిని గృతియు
ఖంబుననె విశ్వవిఖ్యాతిగానఁ గృతియె, సులలితవతంస మది మామఁసంఘటింపు.

తరులతూకాదిసంతతులు, కరు = వృక్షవనప్రతివృత్తమును, కరుక = చెరువుప్రస్థించుటయును,
అది = మొదలు గలదైన, సంకయం = చాలానములు, భరణిక్ = భూమియందు, ఎచటనిలిపి = ఎక్కడఁ
ప్రతిష్ఠింపఁచున్నారో, అచటనేయుండు = అక్కడనేయుండును, సప్తసంతానములనుగా, వనము,
తటాకము, ధననిక్షేపము, అగ్రహారము, దేవాలయము, వమాదండు, గృతి, అనునవి శ్లో. లిప్త
ప్రతిష్ఠా సప్తసం తటాకో మ మేవచ, కృతి, దేవాలయం చైవ నిక్షేపః సప్తసంతతిః అని ప్రమా
ణము, క. ‘తవయండు’ చెబువును గావ్యంబు నిధానము గుడి వనంబు భూదేవస్థాపనమును

నడిచియుండును, అది శాస్త్రములందు సప్తసంకతు లనబడును. అప్పు, ఇందు కృతిగాక కర్తవ్యసంతానమును ప్రతిష్ఠ చేసెనచోటనే యుండుననియును స్మృతిమాత్రము సర్వస్వ వ్యాపించునది యనెయును దాత్పర్యము. వానికిని రక్షింప యాగుతాననులకును, కృతిమాభిరుచి నే = కృతిమూలముచేరనే, విశ్వవిఖ్యాతిగానక = ప్రహరమునందుఁ బ్రసిద్ధిగలుగుచునుక, కృతియే = ప్రబంధమే. సంకతి వితంశము = సంతానములలో శ్రేష్ఠమైనది, అది మాకు సుఖుటింపు = కాబట్టి యాకృతి మాకు ఘటించునట్లుచేయుము. అనగా, ప్రబంధము చెప్పి యది మారున కృతి యిస్తునుట.

శాస్త్రార్థము. సప్తసంతానములలోఁ జేరిన తరుక్షాకాదివస్తువులు ఎటు నిలిపిన నచటనే యుండును. నాని. స్వయంకృతిలేదు. నమస్తమనని కృతివలననే సేరఁ ప్రతిష్ఠలు కలుగునుగాక కృతిరచనగానింపు మని కృతికర్త కవిని గోచరు.

ఉ. కేవలకల్పనాకథలు + కృత్రిమరత్నము లాద్యసత్కథ
ల్వావిరిపుట్టురత్నము లావారితసత్కవికల్పనావిభూ
షావహపూర్వవృత్తములు + సానలఁ దీరినజాతిరత్నముల్
గావున నిట్టిమిశ్రకథగా నొనరింపుము నేర్పుపెంపునన్.

19

కేవలకల్పనాకథలు = పురాణాదులయందుఁ జెప్పబడక కేవలము కవిచేతఁ గల్గించబడనకథలు, కృత్రిమరత్నములు = గాజుపచ్చలు నుమ్మాయిముత్యములు మొదలైనవానివంటివి, అద్యసత్కథ = పూర్వరాజుచరిత్రలు, వాదిరిపుట్టురత్నములు = పుట్టినవి పుట్టినట్టుగానే యుండువస్త్రములు మొదలైనవానివంటివి, అవారిత = నివారించబడని, సత్కవికల్పనా = శ్రేష్ఠజైనకవియొక్కరచన యనెను. విభూషా = అలంకారములు, వహ = వహించిన, పూర్వవృత్తములు = పూర్వులయొక్క కథలు, సానలఁ దీరినజాతిరత్నముల్ = వస్త్రపుసానలఁదిర్పబడిన యుత్తమరత్నములవంటివి, గావున = కాబట్టి నేర్పుపెంపున = నిపుణత్వాతిశయముచేత, ఇట్టి మిశ్రకథగా నొనరింపుము = ఈలాటి మిశ్రకథగా నుండునట్లు రచియింపుము, అనగా, కవికల్పనాచమత్కృతియును బూర్వరాజవృత్తాంతమును గూడియుండునట్లు లోకకృతి రచియింపు మనుట. అలంకారము. రూపకము.

శాస్త్రార్థము. కేవలము పురాణకథానస్తా నిశేషము లేక కల్పించబడన కథావస్తాకావ్యములు పచ్చలు గాజుతాళివంటి కృత్రిమరత్నములు. పురాణకథలు గనినుండి యపుడే తీసిన రత్నప్రమాణకాళివంటివి. కల్పనామనోహరములగు పూర్వకథావిశేషములు సానలతోటన మణులవంటివి గావున మిశ్రకథ నేర్పుమెయి గావింపు మని భావము.

వ. అని సబహుమానంబుగాఁ దాంబూలజాంబూనదాంబరాగ్రహారాది ప్రదానంబుల నాదరించుటయు నేను నానందకందలితాంతరంగుండ నై కృతిపతి వంశావతారం బభివర్జించెద.

20

అని = ఇట్లు పలికి, సబహుమానంబుగా = బహుమానపూర్వకముగా, తాంబూల = కర్పూర తాంబూలమును, జాంబూనద = సువర్ణమును, అంబర = చీనాంబరములును, అగ్రహార = అగ్రహారములును, అది = మొదలుగాఁగలవానియొక్క, ప్రదానంబుల = ఈవ్రులచేత, అదరించుటయు = మన్నన చేయఁగా, వినుక = నేనును, అనంద = సంతోషముచేత. కందలిత = పల్లవించుచున్న, అంతరంగుడనై = అంతః

కరణము గలవాడనై, కృతివలన = కృతీశ్వరుడైన తిరుమలదేవతాయలయొక్క, మంత్రావలంకరము = మంత్రావలంకరము, అధిష్ఠించెనెన్ = వర్ణించుచున్నానె. ఆపి యెట్లనెనగా-

నీ. జనకనేత్రఫలం బయినపాలపావడు పరవృద్ధి గాంచుడై వాత్సకుండు
శ్యామాభిరాముడై * యమబరేఖాశాలి రహిం గళల్వారు సువృష్ణమూఢి
కులలయానందంబుగూర్చు చల్లనిరాజ తమ మెల్ల నడచు సత్వధవిహారి
వసువ్రలు గురియొడిగొనబాన్యతలమండల చిచ్చితో బుట్టినలత కాశ్యో
తే. దంబుజానన దన విధిఁబడనంగ నొము, దన నెగడి హంససంగతినడర సురల
బ్రాహ్మదాతయజేసె మఁబూననేర్పు, జాణ చంద్రుండు కాంతిని స్తంద్రుడలరు.

ఆ. ఈపద్యమునందుఁ గృతికర్త ము-లబ్ధమగుడగు నింద్రునిమఱుగున బాలయావినాశ్య వస్త్రాశేష విశిష్టఁడఁ నొకమహాపురుషుఁ. కరముగను నర్థవ్యయము చెప్పబడుచున్నది. పటంబనెన:-

జనకనేత్రఫలంబయన = లండ్రకినేత్రసాఫల్యకరుడైన, పాలపావడు = పాపద్రావుచిన్నవాడనియర్థము. జనమఁడైనయెల్లిమయొక్క నేత్రమువలన బుట్టినవాడలయను తీరనముద్రునిమఱుగున దనియను భావము. ఫలంబయనయన్నచిట్టఁ బొరమునకు నయి యనువాడేనను. చచ్చినది. (‘చాలిన పుర్రుప్రహా’ అని న.) వర్ణించుచులనగా నైకాకారములు, విహారమునకు, అయి యనయు, దొకానమునకు ఆవు ఆరియ నాదేనయి. విలంబముగా నని సూత్రార్థము. పరవృద్ధిగాంచు = ఘనమైనయభివృద్ధినిఁబొందుచున్న, నైవాత్సకుండును = పీఠాయుష్మంతుడనియర్థము. శుక్లవక్షమం దభివృద్ధినిఁబొందుచున్నవాడనియను, నైవాత్సకనామముగవాడనియను భావము. (సి. ‘నైవాత్సకః కృతీకర్త’) నేమనెనున్నతోరని (సి. 2.)

పాలపావడు, నైవాత్సకుడను పదమువలన నిందుఁగూచితమైనమహాపురుషుడు తొలఁత శిశువు గను పిదప నభివృద్ధి నొందుచున్నవాడుగ నుండె ననుట గ్రాహ్యము.

శ్యామాభిరాముడై = శ్యామలవరంగా యోచనమధ్యస్థుడైన స్త్రీలు, సారిక యనోహరుడై, అమరు = బిచ్చుచుండెడు, రేఖాశాలి = మాలకుశితాదిభాగ్యరేఖలచేత నొప్పుచున్నవాడనియర్థము. శ్యామయనగా రాత్రి, రాత్రియం దభిరాముడనియును, రేఖాశారముచే నొప్పువాడనియును భావము. (సి. ‘శ్యామా యోచనమధ్యస్థా త్రిపుతా శారికా నిశా’ అని నానార్థరత్నమాల.) రహిం = బిచ్చువముగా, కళల్వారు = విద్యల వహించినట్టి, సర్వజ్ఞ హాసేనసర్వజ్ఞశ్రేష్ఠుఁ డని యర్థము. మఁడకళలను ధరించినవాడనియును సర్వజ్ఞ నామముగలశివునకు కిరోఁభుఁచుటమైనవాడనియునుభావము.

శ్యామాభిరాముండు సర్వజ్ఞమాళియను విశేషణములవలన నిందు సూచితుడైనవాడు యోవను డనియు నను ప్రవిధ్యావిదుఁ డనియు గ్రాహ్యము.

కులలయానందంబుగూర్చు = భూపలయమునకు సంతోషమును ఘటించుకొనెడు. చల్లనిరాజు = చల్లనివ్రణువనియర్థము. కలువలకు వికాసము పుట్టింపజేయువాడనియు నైత్యగుణముగలవాడనియు రాజనామముగలవాడనియును భావము. తమమెల్లనడచు = తమమనఁగా దమోగుణమును సంధికారమును, కమోగుణమనంతయుఁ బోగొట్టినట్టి, సత్వధవిహారి = సచ్చిత్తము శ్రేష్ఠార్థమందును నక్షత్రములయందును వర్తింపును గనుక సద్వార్తప్రవర్తకుఁ డని యర్థము. అంధకారము నంతయుఁ బోగొట్టు

వాఁడనియును నత్తత్రమార్గముదు, అనగా నాకాశముదు, ప్రవర్తించువాఁడనియును భావము.

కువలయానందకరుడు తమోహరి యను విశేషణములవలన నిట సూచితుడైనవాడు లోకానందకరుడును అహంకారాది దుర్బలములఁ బోఁదోలువాడై యాననము శాంతమున సుప్రసిద్ధుడై యుండెనని గ్రాహ్యము.

వసువులుగురియు = వసువులనఁగా ధనములును, కిరణములును గనుక ధనముల వెదజల్లునట్టి, వివృతదాశ్చల్యముండు = క్రేస్తులైనదాశలకు భూషణమైనవాడని యర్థము, కిరణములును ప్రసరింపఁ జేయువాడనియందు, వివృతదాశఁగా చేవత్ = 'ప్రమాదములే జచ్చి ర్వివర్తియూ' అంటే 'వివి' అను రీతిగా చేవత్వమున గళాప్రదానములచేత దాశుక్రేస్తుల దైవవాడనియును భావము. ౩. 'చేవత్తేచే' సతేరక్తా పునా రత్నే ధనే వసు' అని వి. లచ్చితోఁబుట్టిన = ఆగర్భశ్రీమంతఁడైన, లక్షణాన్యుడు = వికాల ఫాలత్వాది శుభలక్షణములవల్లఁడనియర్థము. లక్ష్మీజీవితో వోహఁబుట్టినవాడనియును చ్యుగ లాంఛనము డనియును భావము.

వసువులు గురియుట లచ్చితోఁబుట్టుట యనువిశేషణములవలన నిందు జేర్పొనఁబడినవాడు దాశయనియు దైశ్వర్యసమృద్ధి గలవాడనియు గ్రాహ్యము.

ఆంబుజాననఁడనఁ = బ్రహ్మయనునట్టులుగానని యర్థము. ఆంబుజములను దిరస్కరించువాడని భావము. విభుఁడనఁగఁ = విష్ణువసునట్టులుగాననియర్థము. విభునామముగలవాడని భావము. సోముఁడనఁ = శివుఁడను నట్టులుగా నని యర్థము. సోమనామముగలవాడని భావము. సెగడి = ప్రకాశించి, హంససంగతినడరఁ = హంసవాచనసంగతిచేతః బ్రకాశించుటకు నని యర్థము.

సూర్యసంగమముచేత జన్మించు ప్రకాశించు వసుటకు

తే. ఇనకర స్వరసంబున నింపుమిగిలి, చిన్నిసారంగధరుడు బ్రాటిల్లునట్లు

ఇనకరస్వరసంబున నింపుమిగిలి, చిన్నిసారంగధరుడు బ్రాటిల్లునట్లు.

సారంగధరచరిత్రము.

సూర్యసంగమముచేతఁ బ్రకాశించుటకునిభావము. (ని. రవా శ్వేతచ్ఛచే హంసః' అని అ.) ఈరూప్రకారం = చేవత్వ రక్షించుటకు ననియర్థము. ఆమృతకళాదానముచేత చేవసంరక్షణముసేయుట కనిభావము. సురలసెడుపదములకు స్త్రీత్యుపమాత్వములు వచ్చుటకు. ౧. 'స్త్రీత్యుపమాత్వే సురా దేవసమాసే' అని శ. 'దాక్షిణ్యేణ ప్రేమబానం' = సార్వభౌమయందు బ్రీతివహించుటకునియర్థము. అశ్విన్యాదినత్తత్రములయందు బ్రీతివహించుట కని భావము. చంద్రుని రోహిణియందుఁ బ్రేమాతి శయము గనుక నిచ్చుట రోహిణియందనిచెప్పిన విశేషము. ని. 'దాక్షిణ్యేణ త్వష్టాయాం రోహిణ్యాం తారకానుచ' అని వి. శేర్షుజాణఁసేర్పిన చతురుడును, కాంతినిస్తుండ్రుడు = కాంతియందు నిశ్చలుడైనవాడునైన, చంద్రుడు = చందరుడు, ఆలరు = బిచ్చుచుండును.

తాత్పర్యము. కృతికర్తకుఁ గూటస్థుఁడగుచంద్రుడు తొలుతఁ బాలనముద్రమున జనించి దిన దినాభివృద్ధి శుక్లవక్షమున నొందుచు రాత్రుల నలంకరించి షోడశకళాశాలియై కలువలఁ దనువును జీకటులఁ బోఁదోలుచుఁ గిరణప్రసారము గావించుచు లక్ష్మీకి నసహోదరుడై త్రిమూర్తిరూపమున హంససంగతితో నలరాచు. సురలఁ బ్రేమ దాక్షిణ్యేణ (అశ్వినీ) ప్రేమ దాల్చెను.

అలంకారము. కావ్యలింగము. సమాసోక్తి. రూపకము.

చ. అతనికి గల్గె సౌమ్యుడు గుణార్జవరమ్యుడతం డవార్యదో

ద్యుతదివిజారిభైరవుఁ బుహారవుఁ గాంచె జిరాయు వాయు వా

కృతికి జనించె నాసుకృతికిం గలిగె న్నహుషం డకల్పఘం

డతనికి బుట్టె శామ్యదభియాతి యయాతి తదన్వయంబునన్.

22

అతనికిఁ=ఆ చంద్రునికి, గుణార్జవరమ్యుడు, గుణ = సుగుణములయొక్క, ఆర్జవ=ఋజు భావముచేత, అనఁగా దిన్నదనముచేత, రమ్యుడు=సుందరుడైన, సౌమ్యుడు=అనఁగా మనోజ్ఞుడైన బుధుడు, ఇక్కడ శ్లిప్తవిశేషము. ని. 'సౌమ్యా బుధే మనోజ్ఞేస్యా దనుగ్రే సోమదైవతే' అని వి.) కల్గె=సంభవించెను. అతండు=ఆ బుధుడు, అవార్యదోద్యుతదివిజారిభైరవుఁ, అవార్య =నివారించకకృముగాని, దోద్యుత=భుజపరాక్రమముగల, దివిజారి = రాక్షసులకు, భైరవుఁ = భయంకరుడైన, పురూరవుఁ=పురూరవుని, కాంచె=కనియెను. చిరాయువు=దీర్ఘాయుష్షుండుడైన, ఆయువు=ఆయువ సెడిరాజు, ఆకృతికిఁ=కుశలుడైన యాపురూరవునికి, జనించె=జన్మించెను. ఆ సుకృతికిఁ = పుణ్యాత్ముడయిన యా యాయువునకు, అకల్పఘండు = కల్పవరహితుడయిన, నహుషండు=నహుషుడనెడిరాజు, కలిగె=పుట్టెను. అతనికిఁ = ఆ నహుషునికి, శామ్య దభియాతి, శామ్యుల్=నశించుచున్న, అభిమాని=శత్రువులుగల, యయాతి = యయాతియనెడు రాజు, పుట్టె=జన్మించెను. తదన్వయంబునఁ=ఆ యయాతియొక్క వంశమందు, ఇది ముందరి వద్యమున కన్వయము.

తాత్పర్యము. పూర్వోక్తగుణవిశిష్టుడగు నాచంద్రునకు గుణగణభీతుడు మనోహర రూపుడగు బుధుడును, అతనికి రాక్షససమాహారయంకరుడగు పురూరవుడును, నాతనికి జిరం జీవియగు నాయువును, నతనికి బావరహితుడగు నహుషండును జన్మ మొందిరి. ఆ నహుషునకు విరోధుల బీరము శాంతింపజేయు యయాతి జనించెను. ఆవంశమునందు —

శా. ద్వీపప్రదృప్తవసూ క్తవంచమమహావేదంబు దీపించె నే

భూపాలోత్తముపేర భారతియు నేపుణ్యాత్మవంశ స్తవం

బాపాదించి కృతార్థ యయ్యె నతఁ డాశాంతక్షమాపాలన

వ్యాపారాభిరతుండు వొల్పు భరతుం డాత్రేయగోత్రేయుడై.

23

ద్వీప=ఏడిసడిదీవియందు, ప్రదృప్తవ=ఉద్భవించిన వ్యాసులచేత, సూక్త=లెస్సగాఁ జెప్పబడిన వంచమమహావేదంబు, (శ్లో. 'భారతకవ్యా మోవేదః' అని చెప్పియున్నది గనుక) నయిదవ వేదమయిన భారతము. ఏభూపాలోత్తముపేర=ఏ రాజశ్రేష్ఠునిపేరిట, దీపించె=ప్రకాశించెనో, భరతమధి కృత్యకృతోగ్రంథః భారతః అనఁగా భరతు నధికరించి చేయబడిన గ్రంథము భారతము. భారతియొక్క =సరస్వతీదేవియును, ఏ పుణ్యాత్మవంశస్తవం బాపాదించి కృతార్థయయ్యె = విధర్మార్థునియొక్క వంశ స్తవమును బ్రతిపాదించి కృతార్థురాలాయెనో, అనఁగా భరతునివంశ స్తవరూపమైన ధన్యత్వము నొందెనోయని యర్థము. భరతస్య పుణ్యాత్మ నాగుణేనభారత్యాః కృతార్థత్వగుణోపరిత ఇత్యుక్తాసా లంకారః. (శ్లో. 'ఏకస్యగుణబోపభ్యా ముక్తాసోన్యస్యతోయది' ఇతిలక్షణమ్.) కృతార్థయనఁగా నన్వర్థయనియు భరతవంశ స్తవాపాదనమ్ముచే భారతియని యన్వర్థనామము గలదనియును గ్రహింప

వలయును. (భరతస్వయంబ్రతీ, సరస్వత్యాః భారతీతినామప్రసిద్ధమ్, తస్యయోగతోన్వర్ణప్రకల్ప నాన్నిరుక్త్యలంకారః. స్తో. 'నిరుక్తిర్యోగతోనామ్నామన్యార్థత్వప్రకల్పన' మితిలక్షణమ్.) అతండు, ఆశాంతక్షమా = దిక్కులంతముగాగల భూమియొక్క, పాలన = పరిపాలనరూపమైన, వ్యాపార = వ్యాపారమందు, అభిరతుండు = ఆసక్తుడైన, భరతుండు = భరతుడగురాజు, ఆశ్రేయగోశ్రేయుడై = ఆశ్రేయగోత్రమందు జన్మించినవాడై, పౌల్వుక్ = ప్రకాశించును. అనగా ఔజ్జ్వలబడిన యయాతి యొక్క వంశమందు భరతుడగురాజు సార్వభౌముడై ప్రసిద్ధిచెందెనని భావము.

ద్వీపశబ్దమునకు, ద్వీపాగతావహః ఆశ్రేతిద్వీపః, ద్వ్యంతరుపసగ్నేభ్యోప ఈతో అనెడు పాశినియసూత్రముచేత ద్వీపశబ్దమునకుండె బరంబైన యష్టబ్దముయొక్క యకారమునకు నీకారాదేశము వచ్చినది, నిత్యసమాసమందు స్వరవ్యంజనములు చెందున జెల్లును గనుక నీశబ్దమందలి వకారమునకు విశ్రమము జెప్పినాడు, ఇది యఖండయతియనియు నిత్యసమాసయతియనియు జెప్పించుచున్నది.

క. లోకంబునఁ గర్ణాటవ, నాకోద్వీపాంతరీప నాస్తిపదార్థా
నేకాన్యోన్యజనార్దన, నాకాదులు నిత్యసమనము లందు బుధుల్.

భారతి కృతార్థురాలు భరతుని వంశస్తవము గావించుకతన నయ్యె ననుటవలన భరతుని మహాన్మతస్థితి యిటు సూచితము. కావుననే యతఁ డాశాంతక్షమాపాలకుడని చెప్పబడెను. భారతమని చెప్పక సంచమవేదమగుటవలన నాగ్రంథప్రాశస్త్యమున వ్యాసునకు ద్వీపప్రొద్భవుడనుటచే నయోనిసంభూతత్వము సూచితమగుటవలన భారతముయొక్కయు వ్యాసునియొక్కయు మహత్త్వములు గ్రాహ్యములు. ఆలంకారము. నిరుక్తి. ఉల్లాసాలంకారము.

తా. భరతుండు వ్యాసకృత మహాభారతమునకుఁ గథానాయకుడై నిజవంశస్తవమువలన భారతీజీవిని బునీతము గావించినేర్పి నమస్తదిగంతములను దనపరిపాలనమునఁ జేర్చుకొని యాశ్రేయగోత్రుడై ప్రశస్తి నొందెను.

ఉ. ఆభరతాన్వయంబున రఃశాధ్వరయూపభుజుల్ మహాధరి
శ్రీభుజు లుద్భవించిరి యుధిష్ఠిరముఖులు విశ్రుతాఖ్యులు
ర్వీభరణప్రవీణులు వివేకధురీణులు దానదీక్షితా
గ్రాభిహితు ల్బుధీయుతు లుదారదయాహృదయు ల్బుభోదయుల్.

24

ఆభరతాన్వయంబున = ఆ భరతునియొక్క వంశమందు, రశాధ్వరయూపభుజుల్, రణ = యుద్ధమనెడి, అధ్వర = యజ్ఞమందు, యూప = యూపస్తంభములైన, భుజుల్ = బాహువులుగల వారును, మహాధరి శ్రీభుజులు = ధరి శ్రీభుజులనగా భూమిని బాలించురాజులు గనుక మహారాజులైన వారును, విశ్రుతాఖ్యులు = ప్రసిద్ధమైననామధేయములుగలవారును, ఉర్వీభరణప్రవీణులు = భూభరణమందు నిపుణులైనవారును, వివేకధురీణులు = వివేకధురంధరులైనవారును, దానదీక్షిత = దానదీక్షగల వారిలా, ఆగ్రాభిహితుల్ = ఆగ్రగణ్యులైనవారును, సుధీయుతులు = యోగ్యమైనబుద్ధితోగూడిన వారును, ఉదార = అతిశయమైన, దయా = దయ, హృదయులు = మానసమునందుగలవారును, శుభ = శుభకరమైన, ఉదయలు = అభ్యుదయము గలవారును నగు, యుధిష్ఠిరముఖులు = ధర్మరాజుదులు, వసు—5

ఉద్భవించిరి = సుధగించిరి, ధరిత్రీభుక్ష్మమునగు సుస్కృతద్వితీయైః పదసమగుహాపము ప్రాతిపదిక ముగా గ్రహింపబడియె. 'గుణవద్ధశోద్వితీయైకపదసమల్యభవేద్వికృతౌ' అని నన్నయభట్టియము.

తా. భరతునివంశమునందు సంగరకలాప్రసీజులు ప్రతిష్ఠాకాలురు త్యాగమూర్తులు ధర్మస్వరూపులు నగుధర్మరాజుదులు జనించిరి.

క. ఆసంతతి వైభవజిత, వాసవుఁ డగుతాతపిన్నవసుధాధిపుఁ డు

ద్వాసిల్లెఁ గీర్తిమయము, ముక్తాసాధసువర్ణ కలశితవిభావసుఁ డై.

25

అసంతతి = ఆధర్మరాజుదులయొక్క వంశమందు, (ని. 'సంతతిర్లోత్ర జననతులాన్యభిజనాన్వయాః' అని అ.) వైభవ=విభవముచేత, జిత = జయింపబడిన, వాసవుఁడగు = ఇంద్రుఁడుగల, తాతపిన్న విసుధాధిపుఁడు = తాతపిన్నయచరాజు, కీర్తిమయ = కీర్తిగూఢమైన, అనఁగా, కీర్తి రూపయినట్టి, ముక్తాసాధ = ముత్యాలమేడయందు, సువర్ణకలశిత = బంగారుకలశముగాఁ జేయబడిన, విభావసుఁడై = సూర్యుఁడుగలవాడై, ఉద్వాసిల్లె = మిక్కిలియుఁ బ్రకాశించెను. అనఁగా ధర్మ రాజుదులసంతతిలోఁ దాతపిన్నన యనెడురాజు సూర్యమండలవర్ణంతము వ్యాపించిన శుభ్ర మయిన కీర్తిగలవాడై ప్రకాశించె ననుట.

కీర్తి తెల్లగాఁ జెప్పుట కవిసమయము గావున నిటు కీర్తి ముక్తాసాధముగాఁ జెప్పబడెను* మూర్తికసాధ మనుటవలనఁ గీర్తి భూభాగమునందు విస్తృతముగ నుంటయేగాక యాకాశమునుగూడ నొరయుచున్న దని యాశయము. సూర్యుఁడు కనకకలశముగా నుంటవలనఁ గీర్తి దివము నంటె నని గ్రహింపవలయును. విభావప్రదైవ మనుద్రవ్య మస్య విభావసుః ఆను వ్యుత్పత్తివలన విభావసుఁడు కాంతియే ధనముగాఁగలవాఁ డగుటచే ముక్తాసాధాగ్రమునఁ బ్రకాశార్థముగ సూర్యునిఁ గాంతి మంతముగ నుండు కలశముగఁ జేసి రని యాశయము.

తా. ఆవంశమునఁ గీర్తికాలియగు తాతపిన్న భూపాలుఁడు జనించి పేరెన్నికఁ గాంచెను.

ఉ. ఆసుగుణాబ్ధికిం బ్రశమితాఖిలదోషుఁడు చక్రపాలనా

భ్యాసుఁడు సోమదేవుఁ డనునద్భుతశీలుఁడు గల్లె నాకళా

భ్యాసీకి నుద్భవించె దురహంకృతిమత్సరవాపీనీశసం

త్రాసదబాణలాఘవుఁడు + రాఘవుఁ డాజ్యతప్రమోదుఁ డై.

26

ఆసుగుణాబ్ధిఁ = ఆసుగుణముదుఁ డనెడు సముద్రునికి, ప్రశమితాఖిలదోషుఁడు = నిరసిం పబడిన సమస్తములైన రాత్రులు గలవాడని యర్థము. సోమగోట్టబడిన సమస్తపాపములుగల వాడని భావము. (ని. 'దోషస్సాన్యధూవజే పాపే దోష రాత్రైభుజేపి చ' అని వి.) చక్రపాలనాభ్యా సుఁడు = చక్రవాకపరిపాలనమం దభ్యాసము గలవాడని యర్థము. రాష్ట్రపరిపాలనమం దభ్యాసము గలవాడనిభావము. సోమదేవుఁడను నద్భుతశీలుఁడు = దేవుఁడనఁగా దేవతయను రాజును, చంద్రుఁ డును విరుద్ధగుణవిష్టాఁడని యర్థము. సోముఁడనెడు నద్భుతసద్వృత్తిగలరాజుని భావము. కల్లె = సంభవించెను. (ని. 'దేవ స్సరే ఘనే రాజ్' అని వి.) ఇక్కడ సముద్రునివలనఋణి రాత్రి నిరాన కత్వాది విరుద్ధగుణములతోఁగూడిన చంద్రుండయినాఁడు గనుక నద్భుతశీలుఁడని చెప్పబడినాఁడు.

అకళ్యాభ్యాసేకే = కళి లనగా సుదేశకళలును, విద్యలును, అచంద్రునికని యర్థము, ఆరాజున కనిభావము. దురహంకృతిమత = దురహంకారయుక్తుడైన, పరుడనగా నుత్కృష్టుడను శత్రువును, పర = ఉష్ణాలకల్లాలమాలికచేత నుత్కృష్టుడైన, వాహినీశ = వాహినియనగా నదియును, సేనయును—నదీనాథుడయిన సముద్రునికి, సంత్రాసద=భయప్రదమాచున్న, బాణలాఘవుడు=శర బాణువముగలిగిన, రాఘవుడు = శ్రీరామస్వామియని యర్థము. దురహంకారయుక్తుడైన శత్రు సేనాధిపతులకు భయప్రదమాచున్న బాణలాఘవముగల రాఘవుడనురాజునిభావము. (ప్ర. 'పరస్వామి' దుత్తమా నాప్తవై దూతేషు కేవలై, వాహిన్యాం స తరక్షణ్యాం సేనానైన్యప్రభేదయోః. అని వి.) అజి=అజమహారాజు కుమారుడయిన దశరథుడయిందు, కృష్ణ=వేయబడిన, ప్రమోదుడై=సంతోషము గలవాడయి యసియర్థము. యుద్ధరంగమందు జేయబడిన సంతోషముగలవాడయి యసి భావము. ఉద్భవించె = జన్మించెను. ఇక్కడ జంద్రునికి జన్మించిన చంద్రేతరవంశసంభవుడయిన రాముడును నద్భుతశీలుడేయని తెలియవలయు. కారణమయినచంద్రునకు గార్యమయిన రామునకును సారూప్యమున్నది గనుక సమాలంకారప్రభేదము. (ప్ర. 'సారూప్యమపి కార్యన్య కారణేన సమం విదుః' అని లక్షణము. చంద్రరాఘవవరములను సర్థాంతరములుంటుచే శబ్దమాలధర్మి.

చంద్రుడు రాత్రుల నిరసించుటయు జక్రవాకములను బాలించుటయు (సర్థాంతరముగ) జెప్పట, యద్భుతశీలహేతువులు. చంద్రుడు సహజధర్మము వలన యద్భుతశక్తియగల బ్రశంసించబడి నది. కళ్యాభ్యాసి యనుటవలన జంద్రుడు సుదేశకళాభిరాముడయ్యు బూర్వోద్భవితకగుణవిశిష్టుడగుట యద్భుతశీలము. దోషము శమింపజేయుట రాష్ట్రముల నేలుట యద్భుతశీలధర్మములు.

తా. తాతసన్నరాజునకు బుద్ధిశీలుడు రాజ్యపాలనకులండగు సోమదేవుడను నాతనికి విరోధిసేనావినాశనహేతుభూతుడగు రాఘవరాజును జనించి.

క. ఆవిభునకు నర్జునపరి, భావకు డై పిన్న శౌరిపగిది బొడమే వం

శావహలుడు పిన్న శౌరి ర, మావల్లభుఁ డతఁడు బుక్కమహిధవుఁ గాంచెన్. 27

ఆవిభునకు = ఆ రాఘవరాజునకు, అర్జునపరిభావకుడై=కార్యముచేత నర్జునుని దిరస్కరించిన వాడైయని రాజుపరమైన యర్థము. అర్జునములనగా వేరుమద్దిచెట్లు, వానిని బెకలించినవాడనిబాల కృష్ణపరమైన యర్థాంతరము. వంశావహుడు = వంశోద్ధారకుడని యర్థము. కేణువును ధరించిన వాడని యర్థాంతరము. రమావల్లభుడు = రాజ్యలక్ష్మీవల్లభుడని యర్థము. లక్ష్మీవల్లభుడని యర్థాంతరము. ఈపదత్రయమందును సర్థద్వయమున కభేదాధ్యవసాయము. అటువంటి, పిన్న శౌరియనురాజు, పిన్న శౌరిపగిది బొడమే = బాలకృష్ణునివలె జనించెను. ఇక్కడ ధర్మసామ్యనామసామ్యములచేత బిన్న శౌరితోఁ బిన్న శౌరి సమానుడని తాత్పర్యము. (అతడు=అపిన్న శౌరి, బుక్కమహిధవుఁ గాంచెన్ = బుక్కరాజును గనియెను. అలంకారము ఉపమ. అర్జునపరిభవాదులు క్లేషములగుటచే నలంకారము క్లేషమని యాధునికులు.

తా. రాఘవభూపాలునకు నర్జున పరిభవకరణ పరాక్రమశాలియగు పిన్న శౌరి జన్మించెను. అతనికి బుక్కరాజు తనయుడై జనించెను.

సీ. తనభవ్యధామంబు • తనభవ్యధామంబుకరణి మిత్రోన్మేషకరము గాఁగ

దనధర్మ గుణములు • దనధర్మ గుణములట్లుతులిత శ్రుతిమార్గగతుల నెసఁగ

దనమహాహవదీక్ష • దనమహాహవదీక్షపగిది నానావనీపకులఁ బెంపఁ

దనయంబకంబులు • దనయంబకములట్లు పరభీరువిముఖతఁ • బరిధవిల్లఁ

తే. బరఁగుఁ గతినా ద్రిజడలుతఁజ్జరతకమత, హుటకిటిగూఢపరణదిఁగోటికరటి

కుటిలతాసహభూసౌఖ్యఃఘటనభూరి, భుజబలవిహారియావీటిఁబుక్కుశౌరి. 28

ధామమనఁగాఁ బ్రతాపమును గృహమును (ని. 'గృహ దేహ ల్విట్టప్రభావా ధామాని' అని అ.) తనఁతనయొక్క, భవ్యధామంబు=శుభకరమైన ప్రతాపము, తనభవ్యధామంబుకరఁ=తనయొక్క శుభకరమైన గృహమువలె, మిత్రస్తేషకరముగాఁగఁ = మిత్రుండఁగా సూర్యుఁడును, మిత్రమనఁగా బంధువును, (ని. 'మిత్రంసుహృదిమిత్రోర్కః' అని వి.) సూర్యప్రకాశకర మగుచుండఁగానని ప్రతాప పరమైన యర్థము. బంధుజనవికాశకరమగుచుండఁగా నని గృహపరమైన యర్థము, బుక్కురాయలు బంధుజనపోషకుఁడనియు సూర్యుని మించిన పరాక్రమశాలియు నని భావము.

ధర్మమనఁగా ధుస్సును, న్యాయమును, గుణమనఁగా నారియును, గుణమును, (జ్ఞో. 'ధర్మః పుణ్యే యమే న్యాయే న్యభావాచారయోః క్రతౌ, ఉపమాయా మహింసాయాం గాపే' అని వి.) ('హర్షాద్ధ్యోర్రవ్యాశ్రితేన త్వశుక్లసంధ్యాదికేగుణః' అని అ.) తన ధర్మగుణములు = తనయొక్క చాపశిరిణులు, తనధర్మగుణములట్లు=తనయొక్క న్యాయగుణములవలె, శ్రుతియనఁగా గర్జమును వేదమును, (ని. 'వేదే శ్రవణే శ్రుతిః' అని అ.) అతులిత=నమానరహితమగునట్లులుగా, శ్రుతిమార్గకతులఁ = శ్రవణమార్గప్రపర్తనములచేత, ఎనఁగఁ = ఒప్పుచుండఁగానని ధనుర్దణపరమైన యర్థము. వేదమార్గ ప్రపర్తనములచేత నొప్పుచుండఁగానని న్యాయగుణపరమైన యర్థము. బుక్కురాయలు సంగరమున నాకర్ణాంతము ధనువు లాగుననియు శ్రుతిధర్మముల ననుసరించి సంచరించు ననియు భావము.

ఆహవమనఁగా యుద్ధము, హవమనఁగా యజ్ఞము (జ్ఞో. ఆజ్ఞాహ్వనాధ్వరాహవః' అని అ.) తన మహాహవదీక్ష=తనయొక్క యధికమైన యుద్ధదీక్ష, తనమహాహవదీక్షపగిదిక్ష=తనయొక్క యుక్కుటమైన యజ్ఞదీక్షవలె, అవనీపకులనఁగా రాజులు, వనీపకులనఁగా యాచకులు, పెంపు అనఁగా క్షయమును, వృద్ధియును, నానా=నమస్తమైన, అవనీపకుల=రాజులను, పెంపఁ = నాశనము నొందించుచుండఁగానని యుద్ధదీక్షపరమైన యర్థము నమస్తమైన యాచకులను వృద్ధిబొందింపఁగానని యజ్ఞదీక్షపరమైన యర్థము. బుక్కురాయలు యాగములయందు త్యాగగుణముచే యాచకులను దనువు ననియు సంగ్రామమున విరోధిరాజస్యులఁ డెగటార్చుననియు భావము. పెంపఁ = అనుటలో నాశనము చేయుట వృద్ధిబొందించుట యను నర్థద్వయము కలదు. పెంచుట=నశింపఁ జేయుట యనుటకు.

ఉ. తెంచరివై చొరించొరిని దేవకికుఱ్ఱల ముద్దుబిడ్డలఁ

జంపితి మత్తనైన నుపకాంతి వహింపక తాలమీద నక

బెంపితి విస్మయో...

భాగవతము.

అంబకము అనఁగా బాణములును నేత్రములును, (ని. 'అంబకం నేత్రకరయోః' ఇతి శ్లోకః.) తన యంబకంబులు=తనయొక్క బాణములు, తనయంబకములట్లు=తన నేత్రములవలెనే, పరులనఁగా శత్రువులును, ఆస్యలను, భీరువనఁగా భయశిలుఁడును స్త్రీభేదమును, పరభీరు=శత్రువులలో భయపడు వాండ్రవలన, విముఖతఁ = తిరుగుటచేత, పరిధవిల్లఁ = ఒప్పుచుండఁగా నని బాణపరమైన యర్థము. పరస్త్రీపరాశ్చుభత్వముచేత నొప్పుచుండఁగా నని నేత్రపరమైన యర్థము. ఇక్కడ నుపమానోపమేయ

ములు ప్రకృతములే గనుక సముచ్చయోపమాలంకారము. బుక్కరాయలు విఠికివారిపై బాణములను బ్రయోగించ నొల్లఁడనియుఁ బరకాంతలను సందర్శింపనొల్లఁడనియు భావము.

రత్న = కర్మశములైన, అద్రి = పర్వతములయొక్కయం, జడమనఁగా మాంద్యమును, జలమును, లడలకభేదము. జడ = మాంద్యములొనని యర్థము. ఉదకములొనని భావము. లుతల్ = పొరలుచుండెడు, జరతకమత = ముడితూర్చి ముయొక్కయు, తూటకిటి = కపటవరాహముయొక్కయు, గూఢప్రచారించునట్లుగా గూఢప్రచారించును బన్నగుండును, గూఢప్రచారించిన శేషాహియొక్కయు, దిక్కుటికరటి = దిక్కు గములఁబడియుండెడు వీనుఁగులయొక్కయు, కుటిలత = కుటిలత్వమును, అనఁగా ప్రారభావమును, ఆనహ = సహంపని, భూ = భూదేవి, సౌఖ్య = సుఖభావమును, ఘటన = పొందించునట్టి, భూరి = అధికమైన, భుజబల = బాహుబలముచేత, వివారి = వివారింపునట్టి, ఆర్విటిబుక్కకొని = ఆర్విడను రాజధాని కధిపతియైన బుక్కరాజు, పరంగున = ఒప్పును. అనఁగా గులపర్వతములు మొదలైనవాని పరిస్పందము లేక యావద్భూభారము నీ బుక్కరాజు తన బాహుబలముచేతనే భరించియుండె నని భావము.

తా. భూభరణనియుక్తమగు కమతము జడసంచారము ముదిమిగలదగుటయుఁ గిటి కాపట్వ స్థితి గలదగుటయు శేషపురహస్యముగనున్న నడవడిగలవాడగుటయు దిగ్గజములు మూలమన్నవియు నగుటచే భూదేవి తనకు దాన బుక్కరాయల పరించి మిగుల సౌఖ్యము లొందుచున్నదని భావము.

మొదటినాలుగు పాదములందు శ్లేషమని యీ పద యని యందురు. మూడవపాదమున నలంకారము శబ్దశ్లేష. ఆయాతావుల వాక్యార్థహేతుక కావ్యలింగము. పదార్థహేతుక కావ్యలింగాలంకారములు గ్రాహ్యములు. భవ్యధామము భవ్యధామము అనుచో ఛేకానుప్రాసము. గీతమున తవర్ణములు మాఱివచ్చుట వృత్త్యనుప్రాసమను శబ్దాలంకారము.

క, ఆబుక్కనృపతి కతులభు, జాబందీకృతమదాంధశత్రురమావే

జీబంధవిలసదసిథా, రాబంధురుడైనరామరాజు జనించెన్.

29

ఆబుక్కనృపతికే = ఆబుక్కరాజునకు, అతుల = సమానరహితమైన, భుజా = బాహువులచేత, బందికృత = చెబివెయ్యఁబడిన, మదాంధ = మదముచేత గన్న గానకయున్న, శత్రు = శత్రురాజులయొక్క, రమా = రాజ్యలక్ష్మియొక్క, వేజీబంధ = జడయే మోయన్నట్లుగా, విలసత్ = ప్రకాశించుచున్న, అసిథారం = ఖడ్గధారచే, బంధురుడైన = సుందరుడైన, రామరాజు = రామరాజునెడు కుమారుడు, జనించెన్ = పుట్టెను. అలంకారము వస్త్రాల్పేక్ష.

తా. బుక్కరాజునకు రామరాజు జనించెను. అతని ఖడ్గము విరోధిరాజుల రాజ్యలక్ష్మిజడయే మోయనునటులండెను. ఖడ్గమును దత్కొంటిని వేజితో (నలుపునకు) బోల్పుటకు.

సీ. పార్శ్వభూమి నభిరు భట కదంబ కరాళ హేతివృట్టాచ్చాయ లిరులుకొనగ. మనుపరిక్రము.

సీ. ఏరాజుభూరితేజోరుణాలోకంబు లోకంబుతమము నిరాకరించు

నేధన్యుబాహుధారాధరాభోగంబు భోగంబు సవరించుభూమిసతికి.

నేపుణ్యునభిరూపరూపానుభావంబు భావంబు గరగించుభూమినులకు

నేభవ్యశుభకీర్తిశోభావిహంగంబు హంగంబు దశదిశామకావలమున

తే. కతఁడు మతిమంతుఁ డతిశాంతుఁ డరికృతాంతుఁ

డనుపమస్వాంతుఁ డాత్రితవనవసుంతుఁ

డనఘతరకందనోలిమహాపురిని

శాంతుఁ డగురామమేదిసీకాంతుఁ డలరు.

30

విరాజు = వి ప్రభువుయొక్క, భూరి = అధికమైన, తేజః = ప్రతాపమనెడు, ఆరుణః = సూర్యుని యొక్క, అలోకంబు = ప్రకాశము, లోకంబు = లోకముయొక్క, తమము = బీకటిని, సిరాకరించుకొ = నిరసించునోయనియర్థము. శోకమును బోగొట్టునోయని భావము. (శ్లో. 'అరుణో భాస్కరేషి స్వాద్యర్థభేదే సతుత్రిషు' అని అ.) శ్లో. 'రావహా ధ్వాంతే గుణే శోకే తమశ్శబ్దోభిధీయతే' అని వి.)

ప్రతాపమునకుఁ బోలికగా నితర భాస్కరనామములు చెప్పక అరుణనామము చెప్పటవలనఁ బ్రతాపము ఎఱుగ నున్నదని భావము. లోకంబు తమము అనుచో వృత్తికి ప్రభావవిభక్తి.

ప్రయోగము.—

చ. పరువడి నొప్పనవ్వరము భద్రగజంబుల పెల్లు నుల్లన

త్తురగచయంబు పెంపున విదూషితగోనికరంబు పేర్చియున్. భోజరాజయము.

విధన్య = వికృతార్థనియొక్క, బాహా = భుజమనెడు, భరాధర = శేషునియొక్క, ఆభాగంబు = పరిపూర్ణత్వము, భూమిసతికి = భూకాంతత, భోగంబునవరించుకొ = సుఖమునుగలంగఁజేయునో, బాహువులను శేషువుతోఁ బోల్చుటవలన నాజానులంబములనియు భూభరణమర్థములనియునాశయము.

విపుణ్య = విపుణ్యాత్మనియొక్క, ఆభరూపః = మనోహరమైన, గు ప = చక్కఁడననుయొక్క, అనుభావంబు = ప్రభావము, భామినులకు = స్త్రీలకు, భావంబు = మనస్సును, కరఁగించుకొ = స్రవించఁ జేయునో, సౌందర్యము స్త్రీజనునోహరముగ నుపభోగార్హముగ నున్నది. రూపము నాలంకారికు లిటుల నిర్వచించిరి.

శ్లో. అంగాన్యభూషితాశ్లేప ప్రక్షేపాద్యైర్విభూషణైః, యేనభూషితవద్భాతి తద్రూపమితికథ్యతే.

లక్ష్యము.—

సీ. తొడవు లూడ్చినవైన తొయ్యలిరూపులొఁ జిన్నపోయినపట్లు చెన్నుమీఱు.

హరివంశము

విభవ్యుఁవియోగ్యునియొక్క, శుభ = శుభకరమైన, కీర్తి = యశస్సుయొక్క, శోభావిహారంబు = కాంతిప్రచారము, దశదిశాయావతమునకు = దశదిక్కులనెడు యువతీసమాహమనకు, హారంబు = ముత్యాలహారమువలె నుండునో,

కీర్తికిఁ గల దిగంతవ్యాపకత్యము మనోహరత్వము, శుభ్రకాంతి విశేషము నివట సూచితము.

అతఁడు = అట్టి, మతిమంతుఁడు = బుద్ధిమంతుఁడైనవాఁడును, అతికాంతుఁడు = మిక్కిలికాంతిగుణము గలవాఁడును, ఆదికృతాంతుఁడు = శత్రువులకు యముఁడైనవాఁడును, అనుపమస్వాంతుఁడు = ఉపమానరహితమైన మనస్సుగలవాఁడును, ఆశ్రితవనవనంతుఁడు = ఆశ్రితులనెడు వనములకు వసంతర్తు వైనవాఁడును, అనఘతర = మిక్కిలి నిష్కల్పమైన, కందనోలిమహాపురి = కందనోలనెడు మహాపట్టణమే, నికాంతుఁడు = నివాసముగాఁగలవాఁడును, అగు = అయిన, రామమేదిసీకాంతుఁడు = రామభూమిశ్వరుఁడు, అలరుకొ = బిహ్వించును. అలంకారము. రూపకము సంసృష్టి. శబ్దాలంకారము ఛేకానుప్రాసము.

తా. కందనోలుమహానగరమునేలు రామభూమిశ్వరుఁడు సూర్యునిమించినవరాక్రమముతోడను, భూభరణదాగ్ధమగు భుజశక్తితోడను, యువతీమనోరంజకమగు రూపముతోడను దిశావిశ్రాంతమగు కీర్తితోడను నలరి శోభల వంచించుచు శాశ్రితుల రంజించుచు భూమండలమునఁ జేరించెను.

శా. ఆరామక్షీతిభర్తకుం బ్రథితసత్త్వాలాపధర్మోద్భవ
శ్రీరమ్యుం డగుతిష్ఠరాజు బలలక్షీధామభీమప్రథా
పారీణం డగుకొండకౌరి విజయప్రఖ్యాతచారిత్రుఁ డా
శ్రీరంగేంద్రుఁడు గల్గి రైందవకులక్షేమంకరాకారులై .

31

ఆరామక్షీతిభర్తకుం = ఆరామరాజునకు, ప్రథిత = ప్రసిద్ధమయిన, సత్త్వాలాప = సత్యవాక్యములుగల, ధర్మోద్భవ = ధర్మరాజయొక్క, శ్రీ = కాంతిచేత, రమ్యుండగు = విప్రుచున్నవాడైన, అనగా ధర్మరాజయిన, తిష్ఠరాజు = తిష్ఠరాజును, అని యర్థము. ప్రసిద్ధమయిన సత్యవాక్యరూపధర్మములవలనఁ బుట్టిన సంపదచేత నొప్పుచున్నవాడని భావము. బలలక్షీ = బలసమృద్ధికి, ధామ = స్థానభూతుడైన, భీమ = భీమునియొక్క, ప్రథా = ప్రసిద్ధియందు, పారీణండుగు = దరిముట్టినవాడైన, అనగా భీముడైన, కొండకౌరి = కొండలరాయఁడును అనియర్థము. బలసమృద్ధికి స్థానభూతులైనవారలకు భయంకరమయిన ప్రసిద్ధియందు దరిముట్టినవాడని భావము. విజయ = అర్జునునియొక్క, ప్రఖ్యాత = ప్రసిద్ధమయిన, చారిత్రుఁడౌ = చరిత్రములుగలిగిన, అనగా నర్జునుడయిన, అనియర్థము. విజయప్రతిపాదకములైన ప్రసిద్ధచరిత్రలు గలవాడనిభావము. శ్రీరంగేంద్రుఁడు విందవకుల = చంద్రసంబంధమైన, వంశమునకు, క్షేమంకర = క్షేమకరములైన, ఆకారులై = రూపములుగలవారై, కల్గిరి. ఇది ధర్మజభీమాద్భుతలకు నీ ముగ్గురు రాజులకును సాధారణవిశేషణము, కలిగిరి = సంభవించిరి.

అలంకారము పదార్థహేతుక కావ్యలింగము.

ఈమువ్వురు వీరులు నైందవకులక్షేమంకరు లనుటకు సత్త్వాలాపసంస్కృతి, బలలక్షీధామత్వము, విజయ ప్రఖ్యాతియు హేతువులు. కావుననే క్షేమకరము, సత్త్వాలాపము ప్రథితమైనదనియు బలము భీమ మనియు విజయము ప్రఖ్యాత మనియు శాశ్వతము క్షేమంకర - “క్షేమస్త్రియ మచేత్యు” అని య ప్రత్యయము. “అర్హద్విషదజన్తస్యముష్” అని ముగాగమము. ఇటులే శుభంకరాదు లూహ్యములు. శా. రామరాజునకుఁ బరాక్రమశాలులగు తిష్ఠరాజు కొండరాజు శ్రీరంగరాజు అనుమువ్వురు కుమారు లందఱుంచిరి. ఈమువ్వురు ధర్మరాజభీమాద్భుతలవలె సత్యబలవిజయసంకోభితులై ప్రతిష్ఠ గడించిరి.

శా. ఆరాజత్రితయంబులో ససమబాణారాతి విజ్ఞాతదో

స్సారం డాత్తసుభద్రుఁ డర్జునగుణాశ్లాఘ్యుండు వై పాలునూ

శ్రీరంగేంద్రుఁ డశేషరాజ్యపదవీసంహానాక్షీణల

క్షీరాజుని జసంతతి ప్రధితుడై • మించెన్ ధరామండలిన్.

32

ఆరాజత్రితయంబులో = వైదేశేష్టుఁడైన ముగ్గురురాజులలోపల, ఇది నిర్ధారణపద్ధి. స్తో. ‘లోపలనిర్ధారణోద్భవాపద్ధి’ అనిన. అసమబాణ = మన్మథునికి, ఆరాతి = శత్రుఁడైన రుద్రునిచేత, విజ్ఞాత = ఎఱుంగఁబడిన, దోస్సారండు = భుజబలముగలవాఁడును, అని యర్థము. అసమ = సమానరహితములైన, బాణ = బాణములుగలిగిన, ఆరాతి = శత్రువులచేత, విజ్ఞాత = ఎఱుంగఁబడిన, దోస్సారండు = భుజబలము గలవాడని భావము. ఆత్త = పొందఁబడిన, సుభద్రుండు = సుభద్రగలవాఁడును, అని యర్థము. పొందఁ బడిన మంచిశుభగుణములు గలవాడనిభావము. అర్జునగుణాశ్లాఘ్యుండు = అర్జునునియొక్క గుణములచేత

గోనియాడఁదగినవాఁడును, అనఁగా నర్జునుఁడని యర్థము నిర్మలమయిన గుణములచేతఁ గోనియాడఁ దగినవాఁడని భావము. వి=అయినవాఁడై, పొల్చు=ప్రకాశించుచున్న, ఆశ్రీరంగేంద్రుఁడు=ఆశ్రీరంగ రాజు, అశేష=సమస్తమైన, రాజ్య=రాజ్యములయొక్క, పదవి=వైభవములతోగూడిన, సింహాసన = సింహాసనసంబంధమైన, అక్షిణ=క్షీణముగాని, లక్ష్మీ = సంపదచేత, రాజత్ = ప్రకాశించుచున్న, నిజ సంతతి=స్వకీయమయిన సంతతిచేత, అనఁగా బరిక్షితుమొదలైనవారిచేత, ప్రథితుఁడై=ప్రసిద్ధుఁడై యని యర్థము. తనసంతతిచేతనని భావము. ఇక్కడ ధర్మ జభీమాద్వసులలో నర్జునునిసంతతి రాజ్యసింహాస నాధిపత్యమునకు సంకురమై నిలిచిన ట్లాముగ్గురు రాజులలో శ్రీరంగరాజుసంతతిమాత్ర మే రాచరికము నకు నిలిచినదని తాత్పర్యము. ధరామండలిక = భూమండలమందు, మించె = అతిశయించెను.

విజయప్రఖ్యాతచరిత్రుఁడగు శ్రీరంగరాయనియెడ నింకను నర్జునుగుణాన్వయస్థితిగలదు. అన మబాణావిజ్ఞాత దోశ్యక్షి. ఆత్మసుభద్రత్వము. ఇందుచే నిజయప్రఖ్యాతచారిత్రము రూఢము. రాజ్య మశేషమైనదగుటచే లక్ష్మీ యక్షిణ యని చెప్పబడినది. కావుననే సంపద సంతతికిఁగూడ యథా విధముగ సంక్రమించె నని యాశయము.

తా. పరాక్రమశాలులగు విరోధులను పంచింప నేర్పరియు శుభలక్షణలక్షితుఁడునగు శ్రీరంగ రాజు సమస్తరాజ్యము నాక్రమించి తనరాజ్యము సంతానమునైతము యథేచ్ఛముగా ననుభవించుదగిన కట్టుదిట్టములు గావించెను.

శా. ఊోణీవిశ్రుతనిత్యదాననిధి యై • సొం పొందుశ్రీరంగరా
టాపణి బాయనిసత్కృపాణి యదనం • బ్రత్యర్థిదానైకపా
రీణం బౌటరుదే తదీయకరతాద్భుతవిద్యాహిత
శ్రేణు ల్పన్నుగఁ గర్ణ భేచరవిత్తీర్ణప్రాధి వాటింపఁగన్.

ఊోణీ = భూమియందు, విశ్రుత = ప్రసిద్ధమైన, నిత్య = ఎడతెగని, దాననిధియై=దానమునకు స్థానమై, సొంపొందు=చక్కనాచున్న, శ్రీరంగరాట్ = శ్రీరంగరాజుయొక్క, పాణి = హస్తమును, పాయని = ఎడబాయకయుండునట్టి, సత్కృపాణి=శ్రేష్ఠమయిన ఖడ్గము, అదనక = సమయమందు, ప్రత్యర్థి = ప్రతియూచకవిషయమయిన, దాన = త్యాగమందు, ఏక = ముఖ్యముగా, పారీణంబౌట = సమర్థమయినదౌట, ఆరుదే=ఆశ్చర్యమా, అనఁగా నాశ్చర్యము కాదని యర్థము. ప్రత్యర్థి=శత్రువుల యొక్క, దాన=ఛేదనమందు, పారీణమయినదనిభావము. (ని. 'అభియాతిపరారాతి ప్రత్యర్థిపరిపన్నికః.' అని అ. 'దానంగజమదేత్యాగే పాలన ఛేదన శుద్ధిమ' అనివి.) ఇక్కడ స్త్రీలింగమయిన కృపాణీకబ్జమునకు విశేషణంబైన ప్రత్యర్థిదానైకపారీణంబునపదము సమంశకమయినందులకు (సూ. 'ఉభయవిధముమహితీ నామ్' అనిన.) అదను, అన్నపదము కారాంతముగనుక, (సూ. 'కేహించిదుదంతానాంనేతి విభక్తావునోలు క్పాల్' అను నన్నయభట్టియపుమాత్రముచేత సప్తమివిభక్తి పరమగుచుండఁగా ఉన్నకు లోపమువచ్చి నది.) తదీయకర=ఆశ్రీరంగరాజుహస్తమందలి, తాద్భుత=అలాటిఖడ్గముచేత, విధ్ధ=వేధించఁబడిన, ఆహిత శ్రేణుల్పన్నుగఁ=శత్రు సమూహములుగూడ, కర్ణ భేచరవిత్తీర్ణప్రాధివాటింపఁగన్ = కర్ణునివలెను భేచరుని వలెను విత్తరణ మహిమను వహించె నని యర్థము. కర్ణునివలె నర్థమును భేచరునివలె బ్రాణమును నిచ్చెనని భావము.

కృపాణి శ్రీరంగరాయలహస్తమున పదలకుంటకు ఊోణీవిశ్రుతనిత్యదానమే హేతువు. కాననే యది సత్కృపాణి. తాద్భుతవిశేషణవలన ఖడ్గమునెడల సుప్రసిద్ధగుణములు సూచితములు. కర్ణ భేచర

విత్తిప్రాధి యనుటలూ శ్రీరంగరాయని ఖడ్గధాటికి వెఱచి లోనైనరాజులు కర్ణునివలె ధనము, హతులు భేదరునివలె బ్రాణముల నొసంగిరిని భావముగాన నిచటకు విజయప్రఖ్యాతి సూచితము.

తా. దాననిధియగు శ్రీరంగరాయలఖడ్గము హస్తమునంచెడబాయకయుంటచే బ్రత్యగ్ధి (విరోధి-యాచక) దానైక (ఖండన-త్యాగ) పారీణమగుటలూ నచ్చెరు వించుకేని లేదు. ఆఖడ్గముచే మరణము నొందినవారుగూడ గర్జునివలె ద్యాగమునకు భేదరునివలె మరణమునకు నలవాటుపడియున్నారు.

భేదరుడనువాడు సర్వనగరము దొకానొక నాగకుమారునిమారుగాఁ దాను గరుత్మంతున కాహారమును ప్రాణత్యాగము సేయఁబూనెనుట పురాణప్రసిద్ధము. నిత్యదాననిధియైన రాజుహస్తము నెడబాయనిఖడ్గము దానపారీణమాటయేమి విచిత్ర! నగరమునందలి యాఖడ్గముచేత విద్వలైన శత్రువులను వితరణమహిమకు బూనివారని యర్థము. ఇక్కడఁ బాణిస్థితకృపాణి వితరణగుణ మహిత శ్రేణులయందు నుల్లసిత మగుచున్నదని చెప్పినాడు గనుక నుల్లాసాలంకారము. ప్లో. 'వికస్యగుణ దోషాభ్యా ముల్లాసోన్యస్యతౌ యది' అని లక్షణము.

సీ. వెన విభీషణరాజ్యోవిముఖుఁడై సహ్యాభూవలయంబు చేకొని • నిలువఁడేని
సప్తసాలాంతరస్థాయీయై నిదురించుతఱిని జాగరణంబుఁ • దాల్చుఁడేని
శ్రుతిదూరభోగసక్తత విష్టవీఁగి తాఁ జరణ మగ్రజుదెసఁ • జావఁడేని
నలరారుసిరి దనయడుగునఁ గూర్చి గట్టిగ నీగిచేయి మాఁటికొనఁడేని

తే. రమణఁ బ్రతి సేయ వచ్చు శ్రీరంగశౌరి, భయదరిపుపురహరి నిర్భయవిహరి
యార్యసత్కారకారి యాదార్యవిభవ, ధారియై మించుశ్రీరంగశౌరికెపుడు.

ఇందు శ్రీరంగశౌరియనఁగా శ్రీరంగనాయకస్వామి, శ్రీరంగశౌరికి ననఁగా నీమైఁ జెప్పఁ బడిన శ్రీరంగరాజునకు నామసామ్యమున్నను గుణసామ్యములేనందున సమానుఁడు గాఁడని చెప్పినాడు. వీలాగన్నను,

వెనకో = శీఘ్రముగా, విభీషణరాజ్య = భయంకరులైన శత్రువులయొక్కదేశములకు, విముఖుఁడై = ఎదిరించిపోఁజాలనివాఁడై, సహ్యాభూవలయంచేకొని = సహ్యమయినంతభూవలయము ననఁగా దనజీవనమునకుఁ దగినభూమిని గ్రహించి, నిలువఁడేనికో = అందులోఁ గాలము గడపుచుండక పోయినట్టులాయెనేని అనియర్థము. విభీషణరాజ్యమనఁగా లంక, దానికిఁ బోకయున్నవాఁడనియు సహ్యాభూవలయమనఁగా సహ్యపర్వతమువల్ల బుట్టిన కావేరియొక్కవలయము, దానిఁ బరిగ్రహించి నిలిచి యున్నవాఁడనియు, అనఁగా నుభయకావేరిమధ్యస్థుఁడై యున్నవాఁ డనియును భావము. (స. 'సహ్యాంచ తత్ భూవలయంచ' అనియును, 'సహ్యాత్పర్వత విశేషాద్భవతీతిసహ్యాభూః కావేరీ, తస్యాః వలయః, సహ్యాభూవలయః' అనియు నుభయత్ర విచారింపవలయును.) (ని. 'సహ్యై కై లాంతరారోగ్యసోధ వ్యేష ప్రవక్షతే' అని ని.)

సప్తసాలాంతరస్థాయీయై = సాలమనఁగా గోట - ఏడుకోటలలోపల నున్నవాఁడై, నిదురించు తఱిని = నిద్రించు నిశానమయమందు, జాగరణంబునలువఁడేనికో = కన్నమూయక నిద్రవేగించు చుండక పోయెనేని అని యర్థము; సప్తప్రాకారమధ్యగతుఁ డనుటకు.

ప్లో. "సప్తప్రాకారమధ్యే సరసిజముకుళోద్భాసమానే విమానే
కావేరిమధ్యదేశే ఘటిపతిశయనే కేషవర్యంభాగే

నిద్రాముద్రాభిరామం”

అను శ్లోకముగూడ నాధారము కాగలదు.

సప్తప్రాకారమధ్యగతుఁ డనియు దేవుఁడుగానఁ గన్న మూయక యున్నాడనియును భావము. విగ్రహముగనుక మూయలేడనియును జెప్పవచ్చును. నిదురించుతఱి ననఁగా జాతుర్వాస్య దీక్ష యందు జాగ్రదవస్థయైనయోగనిద్రను బొందినవాడనియైనను జెప్పవచ్చును. యోగనిద్ర జాగ్రద వస్థయన్నందుకు స్థితే. ‘నిద్రాజాగ్రతిరేవయస్యనిగమస్తోమావతంసోఽత్పలమ్’ స్థితే. ‘నిద్రాముద్రాం నిఖిలజగతిరక్షణేజాగరూకా’ మనునవి ప్రమాణములు.

శ్రుతిదూర = పేదబాహ్యమయిన, భోగ = సుఖమందలి, సక్తతక్ = ఆసక్తిచేత, విజ్ఞప్తి = గర్వించి, తాత్ = తాను, చరణమగ్రజావనఁజూపఁడేని = అన్నయగుటచే బూజ్యుఁడయిన యింద్రుని దిక్కునఁ గాల్గుసాఁ పునందక పోయినట్టాయెనని యనియర్థము ఇక్కడ నింద్రావరజ శబ్దార్థ మను సంధించిచెప్పినాఁడు. శ్రుతిదూర = చెవులులేని శేషాహియొక్క, భోగ = శరీరముయొక్క, సక్తతక్ = సంపర్కముచేత, అనఁగా శేషాత్తమందుఁ బవళించుటచేత, విజ్ఞప్తినిగాఁడనియును దూర్పు దిక్కునఁ బాదములు చాపి పడమటికిరస్సుగాఁ బవళించియున్నాడనియును భావము. (ని. ‘భోగస్సుఖే ధనే చాహే శ్యరీరఫణయో ర్త్వతః’ అని అ.)

అలరారు = ఒప్పుచున్న, సిరి = ధనమును, తన యడుగునఁ గూర్చి = తనక్రిందదాచిపెట్టు కొని, గట్టిగక్ = దృఢముగాను, ఈగిచేయి = దాన మిచ్చెడు కుడిచేయ్యి, మాటికొనఁడేని = ముడిచి పెట్టుకొనియుండకపోయెనని అనియర్థము. సిరియనఁగా లక్ష్మి, ఆమెకు పాదసేవ ఘటించఁజేసినాఁ డని యును గుడిచేయ్యి తలక్రింద పెట్టుకొన్నాడనియును భావము.

“కటినికటశిరః పార్శ్వవిన్యస్తహస్తం”

అను శ్లోకభావమువలన శ్రీరంగనాయకుల హస్తవైఖరి చెలియవచ్చును.

భయద = భయంకరులైన, రిపు = శత్రువులయొక్క, పుర = పట్టణములను, హరి = హరించు వాడును, నిర్భయ = భయరహితమానట్లులుగా, విహరి = విహరించువాడును, అర్య = పూజ్యుల యొక్క, సత్కార = పూజను, కారి = చేయువాడును, ఔదార్యవిభవధారి = వితరణవైభవమును వహించినవాడును, వి = అయినవాడయి, మించు = అతిశయించుచున్న, శ్రీరంగకౌరికి = శ్రీరంగరాజునకు, ఎపుడుక్ = ఎప్పుడును, శ్రీరంగకౌరి = శ్రీరంగనాయకస్వామి, రమణక్ = యుక్తమానట్లుగా, ప్రతిశేయపచ్చుక్ = ఈడుచేయవచ్చును.

అనఁగా రాజైన యీ శ్రీరంగకౌరి భయంకర శత్రుపట్టణములను హరించువాడు గనుక నితనికి వైఁజెప్పుబడిన భయంకర శత్రురాజ్యవిముఖుఁ డయిన శ్రీరంగకౌరి సమానుఁడుకాఁడనియు భయరహితమానట్లుగా విహరించు శ్రీరంగకౌరికి నేడుకోటలహావలనుండియు భయముచేతఁ గన్న మూయకయుండునట్టి శ్రీరంగకౌరి సమానుఁడుగాఁడనియు బూజ్యులయినవారియొక్క పూజసేయు నట్టి యీరంగకౌరికి బూజ్యుఁడయిన యన్న నవమానించిన శ్రీరంగకౌరి సమానుఁడు కాఁడనియు వితరణవైభవమును వహించినయీరంగకౌరికి ధనము దాచిపెట్టికొనియున్నట్టి చెయ్యి ముడుచు కొన్న శ్రీరంగకౌరి సమానుఁడు కాఁడనియును దాత్పర్యము.

అలంకారము యథాసంఖ్యము, వ్యతిరేకము.

తా. విరోధులకు వెఱచి రాజ్యమును వదిలి తరలట విడువటల చాటుననుండయు జాగరణా వస్థలో నుండుట శ్రుతిదూరముగు భోగసక్తి (వేదాచారవిరుద్ధవర్తనము) సిగ్గుపడుగునజేర్చి దానహస్తము దాచుటలోనగు లోపములవలన శ్రీరంగనాయకులు ప్రకృత పంశమూలపురుషుండగు శ్రీరంగ శారికి సాటిగాఁడు. (అర్థాంతముచే శ్రీరంగనాయకుల గుణగణము లాహ్వాములు.)

క. ఆమునుజేంద్రునకుఁ బురం, శ్రీమణియై తివ్వమాంబ + శ్రీరామునకుఁ

భూమిజ సుత్రామునకుఁ బులోమజయునుబలె జగంబులో నుతి కెక్కున్. 35

ఆమునుజేంద్రునకుఁ = ఆ రంగరాజునకు, పురం, శ్రీమణియై = భార్యారత్నమై, తివ్వమాంబ = తివ్వవ్వయనునామె, శ్రీరామునకుఁ = శ్రీరామస్వామికి, భూమిజ = సీతాదేవియును, సుత్రామునకుఁ = దేవేంద్రునకు, పులోమజయునుబలె = శచీదేవివలె, (ని 'పులోమజాశచీంద్రాణీ' అని అ.) జగంబులోనుతికెక్కున్ = జగత్తునఁ బ్రసన్న కైక్కియుండును.

తివ్వమాంబ యనుటలో సంబాశబ్దముమీద సంబాశబ్దమునకుఁ గవి ప్రయోగములు చాల గలవు.

శ్లో. "ఆర్యాంబాదికశబ్దాస్సృరత్రశ్రేష్ఠత్వగోచరాః,
తత్త్వదత్తశబ్దభ్యో నైవశ్రేష్ఠత్వగోచరాః." (అధర్వణ)

తా. ఆశ్రీరంగరాయలకు ధర్మపత్నియగు తివ్వమాంబ శ్రీరామునకు సీతవలె నింద్రునకు శచీదేవివలె నొప్పి భర్తృప్రియముగా నుండునెను.

సీ. ధర యేయపాంసులతల చూపరాకుండఁ దనకూర్చి తేని నఁపుననె ముంచెఁ గమల యేనిశ్చలఁమణువేరెదకు మో వై నిల్చి యతనిచే + రడుగుపఱచె సతి యేయచండిక + పతి జట్టుకూతురై జగడాలు పచరించి + సగము చేసె వాని యేమితసూక్తివదలదు తలవాకిలి నిజేశు మాటమోచె ననఁ జేసె
తే. ననుచు భూకాంతశ్రీ కాంతఃపారునికాంత, నజునికాంతను నిరసించియాసిరంగ పార్థివునికాంత తివ్వాంబపతికిఁ గుశల, కీర్తిబలవృద్ధినిర్మలసూర్తు లొసఁగు.

పాంసులయనఁగా జారిణి (ని 'స్వైరిణీపాంసులాధస్యో' అని అ.) అనఁగా బలివ్రత, ధర = భూకాంత, ఏయపాంసుల = వి పలివ్రత, అనఁగా గాదనుట, విమన్నను, తలచూపరాకుండఁ = తల యెత్తుకొని తిరుగఁగూడకుండునట్లు, తనకూర్చి తేని = తన ప్రాణేశ్వరుని, అప్పుననె ముంచె = అప్పు లలోనే ముణిగిపోవునట్లు చేసెను అని యర్థము. పాంసువనఁగా బరాగము. అది గలది పాంసుల, అదిగానిది యపాంసుల గనుక భూమియే పరాగరహితురాలు, అనఁగా బరాగనహితురాలనియును దలగానరాకుండునట్లుగా మన్నుధరించినకూర్చరాజును నీటమునిగియుండునట్లులు చేసినదనియును భావము. కూర్చితేడన్నచోట కూర్చుండుముమీద జీవీవిధింపఁబడినదిగనుక గూర్చుమనిచెప్పవలసినందుకు గూర్చితేడని చెప్పినాఁడు.

కూర్చుమనుటను కూర్చితేడనుట అపుష్టార్థదోషమైనను (తల్లక్షణము 'ప్రకృతానువయంకార్థ మపుష్టార్థం తదుచ్యతే') ధేవమునందు అపుష్టార్థదోష ముండ దనుభర్వణాచార్యుని "అపుష్టార్థోపిసాధు స్యాత్ యతిచేత స్ఫుభావహః" కారికవలన హృదయరంజకవాక్యమున దోషవిచారణము తగ దని పోషకవివ్యాఖ్యలొక గలదు.

కమల యేనిశ్చలః = క్రీకాంత యేనిశ్చలరాలు, అనఁగా నిశ్చలరాలుకాదనుట. అదేమన్నను, రమణపేరెదమమోతైలిశ్చ = పెనిమిటియైన విష్ణుమూర్తియొక్కచోమైనను బరపగునట్లుగాఁ బ్రోక్కి పట్టినది, అతనిపేరడుగుపణిచెఁ = ఆయనపేరడఁగిపోవునట్లులుగాఁ జేసెనని యర్థము. లక్ష్మి యేనిశ్చలరాలు, అనఁగాఁ జంచలురాలేయనియును పెనిమిటి వక్షస్థలమందునిలిచి యాయనయొక్కపేరును, అనఁగా హారమును గ్రందువఱచినదనియును భావము. లక్ష్మీనారాయణాదినామములయందుఁ సనపేరు ముందుగాఁ బలుకబడుచున్నది, గనుక యాయననామమును గ్రందుపఱచినదని ప్రకారాంతరము.

సతి = అనఁగా హరునికాంత, వీయచండిక = వీటిసాధ్వీ, అనఁగా సాధ్వీగాబడుట, వీమన్నను, పరిక = నాథుఁడైన హరుని, చట్టుహారపురై = రాలికిఁబుట్టినదై, అనఁగాఁ గెతసురాలై, జగదాలవచరించి = జగదాలాడి, సోముచేసెఁ = కృశించి సోమగునట్లుగాఁ జేసెనని యర్థము. చండికానామము గలదియును, హిమవంతునికిఁ గూఁతులైనవనియును జగదాలవచరించి జగదాల, అనఁగా బ్రకాశరూపమైన కాంతిగలఁగజేసి పతి సర్వనారీశ్వరునిఁ జేసినదనియును భావము.

వాణి = అనఁగా నజాసికాంత, వీమితసూక్తి = వీ మితభాషిణి, అనఁగా బహుభాషిణి యనుట, వదలదుతలవాకిలి = బయటవాకిట నే నిలుచుచు, నిజేశుమాటమోచెననఁజేసె = తన పెనిమిటిని సంపాదాయె నచునట్లులుగాఁజేసెనని యర్థము. వాగ్రువిణి గనుక సరస్వతి యేమితసూక్తి యనఁగా నకలక్షి స్వరూపురాలనియు నోరడఁబాయదనియును నిజేశ్వరుని వాణివహుఁడనఁజేసె ననఁగా వాణియు క్తముఖునిఁ జేసెననియును భావము.

అనుచుక = ఇట్లు పలుకుచు, భూకాంతక = భూదేవిని, క్రీకాంతక = లక్ష్మీదేవిని, హరుని కాంతక = పార్వతీదేవిని, అజుసికాంతక = సరస్వతీదేవిని, నిరసించి = తిరస్కరించి, ఆసిరంగపార్థి వునికాంత = ఆక్రీరంగరాజయొక్క భార్యయైన, తిష్టాంబ = తిష్టమ్మ, పరికిక = పెనిమిటికి, కుశల = తేమమును, కీర్తి = కీర్తిని, బలవృద్ధి = బలసంపత్తిని, నిర్మలస్ఫూర్తులు = మాల్నిన్యరహితమైన స్ఫూర్తులను, ఒనఁగఁ = కలుగఁజేయు నని క్రమాలంకారము. భూమివలనఁ గూర్చుమునకు లోపించిన కుశలత్వము లక్ష్మీవలన విష్ణునకు లోపించినకీర్తి పార్వతివలన శివునకు లోపించిన బలము సరస్వతివలన బ్రహ్మకు లోపించిన నిర్మలస్ఫూర్తి గుర్తించి తిష్టమాంబ యీశుభోదయములు తనభర్తకుఁ గలుగఁజేసెను.

తా. భూదేవియు లక్ష్మీదేవియు పార్వతియు సరస్వతీదేవియు భర్తృసేవానిధులలోఁ జాల లోపములు గావించిరి తిష్టమాంబిక గుర్తించి పతికి కుశలము యశస్సు బలము నిర్మలత్వమును గూర్చి భర్తృసేవాపరాయణురాలై పొగడిక గాంచెను. అలంకారము వ్యతిరేకము.

శా. చేతోజాతసమానమూర్తి యగునాక్రీరంగధాక్రీధవుం
డాతిష్టాంబికయందుఁ గోనవిభుఁ డిష్టాంభీకు రామప్రభుక
ధూతాశేషవిపక్షుశ్రీతిరుమలేంద్ర న్వేంకటాఖ్యానవి
ఖ్యాతుం గాంచె సురద్రుపంచకము సాయ్యంభోధిరాజంబలెన్.

చేతోజాతసమానమూర్తియగు = మన్మథునికి సమానమైన యాకృతిగలవాఁడైన, ఆక్రీరంగధాక్రీధవుం = ఆక్రీరంగరాజు, అతిష్టాంబికయందుఁ = భార్యరత్నమైన తిష్టమ్మయందు, కోనవిభుఁ =

శోనమరాజును, తిష్ఠాధీశుఁ = తిష్ఠరాజును, రామప్రభుఁ = రామరాజును, ధూతాశేషవివత్సఁ = కంపిం
పజేయబడిన సమస్తశత్రువులు గలిగిన, శ్రీతిరుమలేంద్రుఁ = శంభుమ్యక్తఁడైన తిరుమలదేవరాయలను,
వేంకటాఖ్యానివిఖ్యాతుఁ = వేంకటరాయఁడను ప్రసిద్ధిగలవానిని, సురస్రవంచకముఁ = కల్పవృక్ష
పంచకమును, అయ్యంభోధీరాజుబలెఁ = అక్షీరసముద్రఁడువలె నే, కాంచెఁ = కనెను. అలంకారము
ఉపమ.

అంభోధీరాజుబలెఁ అనుటలో సోమకవి అంభోధీరాజుఁ అని విడదీసి ద్విత్వీయైకవచనమునెను
గాని కవిప్రయోగముసారముగా నది ప్రథమావిభక్తియై. పూర్ణానుస్వారము నుగాగమమునకు బడులు
అడేశసరళపూర్ణమగుటచే వచ్చియుండును. వాడుంబోలె, నీవుంబలె అనుపదములు ప్రయోగ
రూఢములు.

అ. సముద్రమునకు సంతానము మొదలగు కల్పవృక్షము లైదు జనించినటుల శ్రీరంగాధిపు
నకు దిష్ఠింబడికయందు శోనరాజు తిష్ఠరాజు రామరాజు తిరుమలరాజు వేంకటరాయలు అనునైదు
గురు కుమారులు జననము నొందిరి.

క. అందగ్రజుండు రాజపు, రందరుఁడన వెలసెఁ గోనరాజు నిజభుజా

సందీపితానిభిదుర, స్పందనిపాతితమహావింశతీత్కరుఁడై .

38

అందుఁ = ఆ కుమారులయందు, అగ్రజుఁడు = బెద్దవాఁడైన, గోనరాజు = శోనమరాజును కుమారుఁడు,
నిజ = స్వకీయమయిన, భుజా = బాహువునందు. సంపిత = మిక్కిలియుఁ బ్రకాశించుచున్న
అని = భుజము నెడి, భిదుర = వజ్రాయుధముయొక్క, స్పంబ = చలనమాత్రముచేత, నిపాతిత = కొట్టివడచేయఁ
బడిన, మహత్ = అధికమైన, వింశ = శత్రువులయొక్క, ఉత్కర = సమాహము లనెడు,
మహత్ = అధికమైన, అవి = కలకర్షణముయొక్క, (స. 'అవిశ్వేతేరవామేషే' అని వి.) వివశీత్క
రుఁడై = తెక్కలగమిగలవాఁడై, రాజపురందరుఁడనఁ = రాజులలో నింద్రుఁడనునట్లులుగా, వెలసెఁ =
ప్రకాశించెను. అలంకారము రూపకము.

అ. వారిలోఁ బెద్దవాఁడగు శోనరాజు దేవేంద్రుఁడు తనపత్రాయుధముతోఁ గొండల
తెక్కలను సఱికి పరాక్రమించినటులఁ దనకరస్థమగు భుజముతో విరోధులఁ జెండి పేరుప్రతిష్ఠల
నొందెను.

శా. శ్రీరంగాధిపు శోనభూవిభునికీర్తిస్వచ్ఛతుండంకతే

ఖోరాజద్విజరాజు తీవ్రగతిచే • సూర్యాతిగుండై నభం

బారోహించి పవిఁ హసించుచు నహిఁనారాతులం జించి తే

త్సారాహర్నిశగుప్తవాసవసుధఁ • సాధించుఁ జిత్రంబుగన్ .

39

శ్రీరంగాధిపు శోనభూవిభుని = శ్రీరంగరాజుకుమారుఁడైన శోనమరాజుయొక్క, కీర్తి = కీర్తి
యనెడు, స్వచ్ఛ = తెల్లనైన, తుండ = ముఖమే, అంక = చిహ్నముగాఁగల, లేజ = ప్రతాపమునెడు,
రాజల్ = ప్రకాశించుచున్న, ద్విజరాజు = కరుణతుండు, తీవ్రగతిచే సూర్యాతిగుండై = తీవ్రమనగా
నత్యుష్ణము నత్యంతమును గనుక నత్యుష్ణగతిచేత సూర్యుని దిగస్కరించినవాఁడైయనియు, అత్యంత
గతిచేత సూర్యుండలమును దాటినివాడయి యనియునర్థము. (వి. 'తీవ్ర మత్యుష్ణ కటుక నితాంతే

వ్యవస్థవస్త్రతమ్' అని అ.) నభంబారోహించి=ఆకాశముపైకిఁబోయి, పవన్ హసించుచుకొ=వహ్రాయుధమును దిరస్కరించుచు నసయును వహ్రాయుధమును లక్ష్యము నేయక యనియు నర్థము. అహీన=అధికులైన, ఆరాతులకొ=శత్రువులను, చించి=వీరికెల్లఁచేసియనియును, అహీ+ఇన = అమృతరక్షకసర్పశ్రేష్ఠులనెడు, ఆరాతులంజించియనియు నర్థము. తత్=అయధికులైన శత్రువులయొక్క, సార = బలముచేత, అహర్నిశ=దివారాత్రములును, గుప్త=రక్షింపఁబడుచున్న, వాస+వసుధకొ = నివాసభూమినియనియును, తత్=అసర్పశ్రేష్ఠులయొక్క, సార=బలముచేత, అహర్నిశ=గుప్తమయిన, వాసవ=ఇంద్రునియొక్క, సుధకొ=అమృతముననియు నర్థము. చిత్రంబుగకొ=ఆశ్చర్యమానట్లుగా, సాధించుకొ = స్వవశముగాఁ జేసికొనును, అనఁగా రంగరాజుపెద్దకుమారుడయిన ఆనరాజు సూర్యుని మించిన వేడిమిగల ప్రతాపముచేత బలవంతులైన శత్రువుల నంహరించి వారివారి నివాసభూము లన్నిటిని దనవశము చేసికొన్నాడనఁబావము. అలం. రూపకము.

తేజోద్విజరాజు రక్షవర్ణుడనియు నాతని తల కీర్తియును స్వచ్ఛవర్ణము గలదనియు భావము. పరాక్రమము తొలుత సూర్యమండలమును అవల నాకాశమును ఇంద్రలోకమును దాటుటచే దిగంత లోకాంతర వ్యాపకశక్తి దానికి సహజ మనియుఁ గాననే అహీన+ఆరాతినిరాసము సాధ్య మయ్యెనని యాశయము.

తా. కోనభూపాలుని పరాక్రమము సూర్యమండలమును మించి యాకాశము నంటి వహ్రాయుధమును దిరస్కరించి బలవంతులగు విరోధులను జెండాడి వారిచే సురక్షితమగు వసుధ నార్జించుచున్నది. (గరుడుఁడు అమృతము దెచ్చుటకు సూర్యమండలము, ఆకాశము దాటి యింద్రుని లక్ష్య పెట్టక సర్పములఁ జెండి యమృతముఁ దెచ్చుట యర్హంతరము.)

క. ఆతనితమ్ముడు తిష్ఠత్వైతలపతి వొగడుఁ గనియె • ఘనుఁ డనఁ గీర్తి

వ్రాతనినూతనకై తక, జాతద్యోతనకృపాణఁచపలాన్వితుఁ డై. 40

ఆతనితమ్ముడు = ఆకోనమరాజుతమ్ముడయిన, తిష్ఠత్వైతలపతి=తిష్ఠరాజు, కీర్తివ్రాత = కీర్తిసముదాయమనెడు, వినూతన=మిక్కిలి నూతనమైన, కైతక=కేతకీపుష్పములయొక్క, జాత=సమూహమునకు, ద్యోతన=సూచకమైన, కృపాణఁభిదమనెడు, చపలా = మెఱపుతోడ, అన్వితుఁడయి = కూడుకొన్న వాఁడయి, ఘనుఁడనకొ = సేఘుఁడనునట్టులంగానని యర్థము. మహాత్ముఁడనునట్లులగా ననిభావము. వొగడుగనియెకొ = స్తోత్రముఁజెంచెను. (ని. 'తటితేనామనీవిద్యుచ్చృచ్చలా చపలాపిచ' అని అ.) ఇక్కడ 'సేఘువాచకమయిన శబ్దమునకు మువర్ణకము రావలసినను, సూ. 'వివక్షాతప్రవృత్తిశ్చ ప్రత్యయస్యక్వచిత్క్వచిత్' అను నధర్వణావచనముచేత మహద్వివక్ష చేసి ఘనుఁ డని చెప్పినాఁడు. అలం. రూపకము.

తా. మెఱపు మెఱయఁగనే మొగలి పూయట సహజము. తిష్ఠరాజు ఘనుఁడు (సేఘుఁడు) గావున నతనికికృపాణము మెఱపులకాంతు లతిశయింపఁగనే కీర్తియును మొగలితేకు లందయించుచున్నవి. (తిష్ఠరాజునకుఁ బరాక్రమచిహ్నమగు భిదము కీర్తికరముగ నున్న దని భావము.)

పీ. థాత్రీశ్వరులు గాని • థాత్రీశ్వరులు గారు పురుషు వాగనుభూతిభూతిగతుల మానవేంద్రులు గాని • మానవేంద్రులు గారు పోల్కి నయాభోగంభోగకళల

రాజహంసులు గాని • రాజహంసులు గారు సరి సత్కళాసారసారదుచుల
నరపుంగవులు గాని • నరపుంగవులు గారు తర మెన్న వరధర్మధర్మభృతుల
తే. జగతిని మేటికనినృపులొగడనెగడె, నేబిరుదు రాయరాహుతాహితవధూభు
జంగబిరుదాంకపుంఖితసమరవిజయ, కాహభుండు తిమ్మనిభుండాజిదోహభుండు.

జగతి = భూమియందు, ఈమేటికి = ఈరాజశ్రేష్ఠునికి, వాక్ = విద్యయొక్క, అనుభూతి = అనుభవముయొక్కయు, భూతి = విశ్వరూపముయొక్కయు, గతుల = మార్గములచేత ననియర్థము, ఇక్కడ వాద్యము పరిమళముచేతను భస్మముచేతను నని యర్థాంతరమును గ్రహించి యభేదాధ్యవసాయము చెప్పవచ్చును. పురుడు = ఈడు, ధాత్రీశ్వరులుగాని = ధాతయు నీశ్వరుడుగాని, ఆనగా బ్రహ్మరుద్రులుగాని, ఇక్కడ క్రమాలంకారము. నాల్గుపాదములయందు సీలాగే యని తెలియవలెను. ధాత్రీశ్వరులనుచో 'ఇతియతిచి' యను సూత్రానుసారముగ రేఫాదేశము వచ్చునుగాన ధాతాచ ఈశ్వరశ్చ ధాత్రీశ్వరా యని యొకచోటను ధాత్ర్యాః ఈశ్వరాః+ధాత్రీశ్వరాః అని వేటొకచోటను విగ్రహమును జెప్పకొనవలయును.

ధాత్రీశ్వరులుగారు = భూమిశ్వరులుగారు, నయాభోగ = నీతిపరిపూర్ణతయొక్కయును, భోగ = భోగములయొక్కయు, కళల = విశదభావములచేత, పోల్కి = పోలిక, మానవేంద్రులు గాని = మనువు నింద్రుడుగాని, 'అత్ర మను రేవమానపతివృత్తతిః ప్రాజ్ఞజితివత్' మానవేంద్రులు గారు = నరేంద్రులుగారు, మానవశ్చ+ఇంద్రశ్చ మానవేంద్రో అను విగ్రహముచే మానవుడే మను వనియు, మానవానాం+ఇంద్రాః, మానవాః+ఇంద్రభవ మానవేంద్రాః మానవశ్రేష్ఠుడనియు విగ్రహము చెప్పకొనవలయును.

సత్కళాసారశ్రేష్ఠమైన చతుష్పత్తికళాసారముచేత నని యర్థము. యాదశకళలచేత ననిభావము. సారదుచుల = బలమైన లేజస్సుచేతను, సరి = సాటి, రాజహంసులుగాని = చంద్రసూర్యులుగాని, రాజహంసులుగారు = రాజశ్రేష్ఠులుగారు, ఇక్కడ సూర్యచాచకమైన హంసశబ్దమునకు దుశ్చిధాన మావశ్యకముగావున నుకారయుక్తమైన పాతము సాధువని గ్రహింపవలయును. రాజాచ హంసశ్చ రాజహంసో యనియు, వేటొకచో రాజానోహంసాభవ రాజహంసాః యనియు విగ్రహము.

వరధర్మ = శ్రేష్ఠమైన ధనుస్సుయొక్కయు, ధర్మ = న్యాయముయొక్కయు, భృతుల = భరిణములచేత, తరమెన్న = సామ్య మెంచి చూడగా, నర = అర్జునుడును, పుంగవులుగాని = ధర్మ దేశతయైన వృషభముగాని, నరపుంగవులుగారు = రాజులుగారు, ఇక్కడ వళుచాచకమైనపుంగవశబ్దము మీఁద మహద్వివక్షచేసి దుష్టునిధించినాడు. ఈవిషయము ౪౦ వ పద్యమందు ఘనుడన్నచోట స్పష్టికృతంబైయున్నది. నరశ్చ పుంగవశ్చ నరపుంగవో యనియు, నరాః పుంగవాభవ నరపుంగవాః అనియు విగ్రహము.

అని = ఇట్లు, నృపులొగడె = రాజులు స్తోత్రముచేయుగా, బిరుదరాయరాహుత, అను నదియు, అహితవధూభుజంగ, అనునదియునగు, బిరుదాంక = బిరుదావళులచేత, పుంఖిత = నిండించు బడిన, సమర = యుద్ధమందలి, విజయకాహభుండు = విజయప్రయుక్తమైన కాహభులు కలిగినవాడును, ఆజి = యుద్ధమందు, దోహభుండు = వికాసముగలిగినవాడును నగు, వితిమ్మనిభుండు = వితిమ్మరాజు,

నెగడె * వృద్ధిబొంది ప్రకాశించెనో, యెత్తుగీతియందలి యచ్చబ్బము (విశబ్బము)నకును ముందరివచ నపు మొదల నున్నతచ్చబ్బమునకును నన్వయము, అలంకారము క్షేపమూలకపరిసంఖ్య.

తా. తిష్ఠరాజు విద్యచే బ్రహ్మను, విశ్వర్యముచే శంకరుని, సీతచే మరువును, ఇంద్రునికళలచే జంద్రుని, ప్రకాశముచే సూర్యుని, ధనుర్విద్యలో నద్భుతుని, ధర్మమునందు ధర్మదేవతను మించి సాటి రాజులలోఁ దేర్చుకొని నొంది రాయరాచుత్త, అపితవధూభుజుగాది బిరుదము లొంది కీర్తి గాంచెను. ప. తత్క్రమంబును. 42

ఆ తిష్ఠరాజుయొక్క కులమువరుసయందు.

తే. రవికులం బలరింప శ్రీరాముఁ డైన, శౌరి తనరెండుకన్నులుఁసరియె కాంగఁ

దలచి సోమాన్వయము పవిత్రంబు సేయ, నవనిశ్రీరంగవిభురాముఁడై జనించె.

రవికులంబలరింప = సూర్యవంశమును బ్రకాశించుకొంటున్న, శ్రీరాముడయినశౌరి = శ్రీరామవతారమునొందిన విష్ణుమూర్తి, తన రెండుకన్నులు సరియెక్కడదలచి = తనయొక్కరెండు కన్నులను సమానముగ నెంచి, ఇక్కడ విష్ణుమూర్తియొక్క కన్నులు సూర్యచంద్రు లని భావము. సోమాన్వయము పవిత్రంబు సేయ = చంద్రవంశముఁ బవిత్రము చేయుటకు, అవని = భూమి యందు, శ్రీరంగవిభురాముడై = శ్రీరంగరాజువమారుడైన రామరాజై, జనించె = జనించెను.

అలంకారము సంబంధాతిశయోక్తి, రూపకమును.

తా. సూర్యచంద్రులు విష్ణువునకుఁ గరులు గావున విష్ణువు తొలుత సూర్యవంశమున దశరథు నకుఁ దనయుఁడుగాఁ బుట్టి రెండవన్ను గౌరవించుట కిపుడు చంద్రవంశమున శ్రీరంగవిభునిపుత్రుఁ డగు రామరాజుగా జనించెను.

సీ. పట్టాభిషేకవివర్యయంబునఁ బ్రోలు వెడలి ప్రియానుజుల్యెంటఁ గొలునఁ జిత్రకూటాభిఖ్యఁ * జెలఁగు పెన్దొండసాంద్రహరిద్విపేంద్రనాదవని జెంది ఖలజనస్థానవాసులఁ బల్కుర వధించి మహిమ సలకఖరస్త్రము మడంచి హరివీరభటమహాధృతి నబ్ధి గంపింప దురమునఁ గదిసి తఁద్రోహిఁ దునిమి

తే. యనఘతరపార్థివేందీర * నధిగమించి, సాధుకర్ణాటవిభవసంస్థాపనంబు పూనిశరణాగతులనెల్లఁ బ్రోచెరాముఁ, డతఁడునిజచరితంబురామాయణముగ.

ఈపద్యమునందలి రాముఁ డతఁడు అను వాక్యమునుబట్టి చూడ రామరాజుపరముగా శ్రీరా మునిపరముగా నర్థపద్యము కనుపట్టుచున్నది.

రాముఁ డతఁడు = రాముడైన యారాజు, నిజ = స్వకీయమయిన, చరితంబు = చరిత్రము, రామాయణముగ = రామాయణకథ యగునట్లులుగా, అభేదాధ్యవసాయముచేత ననుట, ఇక్కడ రాముని చరిత్రము రామాయణము కావలసినదేయని యానురూప్యము గ్రహింపవలయును. పట్టాభిషేక వివర్యయంబున = పట్టాభిషేకముయొక్క వ్యక్త్యయమందు, రామస్వామికివలె రామరాజునకును బట్టాభిషేకము విష్ణుమయినదని చెప్పుచున్నాఁడు. ప్రోలువెడలి = పట్టణమును బయలుపెల్లి, ప్రియానుజు ల్యెంటఁగొలున = ప్రియులైన యనుజులు, అనఁగా దిరుమలరాయఁడు వేంకటరాయఁడు ననుకమ్ములు వెంబడి గొలిచిరాగా నని రామప్రభువరమయిన యర్థము. ప్రియయనఁగా భార్యయైన సీతయు ననుజుఁ డనఁగా దమ్ముడైన లక్ష్మణుఁడును దోడఁ గొలిచి రాగా నని శ్రీరామపర మయిన యర్థాంతరము.

అభిఖ్యాయనగా నామము, ప్రథమము, చిత్రవిచిత్రములైన, హృదయముల యొక్క, అభిఖ్యో = ప్రథమేత, చెలగు=విలసిల్లుచున్న, పెన్దొండె = పెన్దొండెచున్న, సాంద్ర=దట్టమయిన, హరి=గుఱ్ఱములను, ద్విపేంద్ర=మదపుటెనుగులుచుగలిగిన, అవని=అదవనియనెడు పట్టణమును, చెంది=ఆక్రమించి యని యర్థము. చిత్రకూటాభిఖ్యో = చిత్రకూటమనెడుపేరుచేత, చెలగు=విలసిల్లుచున్న, పెన్దొండె = మహావర్షతమందు, సాంద్ర = నిబిడమయిన, హరి = సింహములయొక్కయు, ద్విపేంద్ర=గజశ్రేష్ఠములయొక్కయు, నాద=ధ్వనులగుగలిగిన, వని=అరణ్యమును, చెంది=ప్రవేశించి యని యర్థాంతరము. (ని. 'అభిఖ్యా నామశోభయోః' అని అ.)

ఖల=సాపాత్తులైన, జనస్థానవాసుల=జనపనువాసులను, పల్వరపధించి=అనేకుల సంహారించి, మహి=ప్రభావముచేత, సలక=సలకుడను, ఖర=హరునియొక్క, స్వయమడంచి=గర్వము నడచి యని యర్థము. ఖల=సాపాత్తులయిన, జనస్థానవాసుల = జనస్థానమందున్నరాక్షసులను, పల్వర పధించి=అనేకులను సంహారించి, మహి=భూమియందు, మసలక = జాగుసేయక, ఖర=ఖరానురుని యొక్క, స్వయమడంచి = గర్వనాశము చేసి యని యర్థాంతరము.

సలకము తిమ్మరాజును సలకనామమున వ్యవహరింతురనుటకు దృష్టాంతము.—

శ్లో. మహత్తరే మానవలోకానితు ర్ననోఽనుకూలా మహిషీవదే తదా,

కృతాభిషేకా సలకక్షీతీతితు ర్వరాత్తజానీ ద్వరదాంబికాపథాః.

అచ్యుతరాహభ్యుదయము, మూడవసర్గము ౪ వ శ్లో.

హరి=గుఱ్ఱములయొక్కయు, వీరభటు=హరులైన భటులయొక్కయు, మహోద్ధతి = అధికమైన యాధ్యత్వముచేత, అభిగంపింప = నముద్రము చుచునట్లులుగా, దురమునగదిసి=యుద్ధమందు దారించి, తద్దోహిందునిమి = పూర్వమందుఁజెప్పబడిన సలకనామకప్రోహిని వధించి యనియర్థము. హరివీరభటు=కవీరులయొక్క, మహోద్ధతి = అధికాధ్యత్వముచేత, అభిగంపింప = దక్షిణసముద్రము వహించగా, దురమునగదిసి=యుద్ధమందు దారించి, తద్దోహిందునిమి=ప్రసిద్ధుడైనరావణుని వధించి యని యర్థాంతరము.

అనఘతర=మిక్కిలి నిష్కల్మషమైన, పార్థివేందర=రాజలక్ష్మిని, అధిగమించి=పొంది యని యర్థము. అనఘతర=నిష్కల్మషమైన, పార్థివేందర = పృథివిలోమాతయైన లక్ష్మిని అనగా సీతాదేవిని, అధిగమించి=కలిసికొని యని యర్థాంతరము. సాధు=లెస్సిన, కర్ణాటవిభవసంస్థాపనంబు = కర్ణాటరాజ్యవైభవసంస్థాపనమును, పూని=వహించి యని యర్థము. సాధు=యోగ్యులైనవారియొక్క, కర్ణాట=కర్ణగోచరమైన, విభవసంస్థాపనంబు పూని=వైభవముయొక్క సంస్థాపనమును వహించి యని యర్థాంతరము. శరణాగతులనెల్లఁబ్రోచె = శరణమనగా గృహమును రక్షణమును, గృహమునుగూర్చి వచ్చినవారిందఱిని రక్షించెనని యర్థము. రక్షణమునుగూర్చి వచ్చినవిభీషణాదులను సంరక్షించెనని యర్థాంతరము. (ని. 'శరణం గృహరక్షిత్రో' అని విశ్వము.) అలంకారము శ్లిష్టసూపకము.

తా. రామరాజు పట్టాభిషేకప్రయత్నము భంగము గాగనే సోదరసహితుడై ఆహ్వానికఁ జేరి యచటిదుష్టులఁ బెక్కిండ్రను డెగటార్చి సలకముతిమ్మయగర్వ ముడచి నైస్వముతో నిజరాజధానికఁజేరి కర్ణాటరాజ్యస్థాపకుఁ డయ్యెను. ఇతనిచరిత్ర మాయావిశేషయుక్తమై రామచరిత్రమగు ధామోదయమును బోలియున్నది.

మ. హరిశ్చంద్రుం డగు రామభూవిభునితీవ్రాటోపవద్వాహినీ
శరవేగంబున నాత్మమూలబలముఁజ్ఞారక దళాడంబరం
బరుగం గొమ్మలు వోవ లావరి నిజామాదు ల్వజీరు ల్పుజిం
తురు నమ్రత్వముఁ గానలో ముసలిమాంసుల్లా వితర్కింపఁగన్.

45

హరి శ్చంద్రుండగు=సింహముయొక్క పరాక్రమమువంటి పరాక్రమముగల, రామభూవిభుని =
రామరాజుయొక్క, తీవ్ర = అత్యంతమయిన, ఆటోపవత్ = యాధత్వరతోఁగూడిన, వాహినీ=సేన
యొక్క, శరవేగంబునక = బాణవేగముచేతనని యర్థము. తీవ్రాటోపవత్ = అత్యంతాదరించుముతోఁ
గూడిన, వాహినీ=నదియొక్క, శరవేగంబునక=జలవేగముచేతనని యర్థాంతరము. ఆత్మమూలబలములు=
తమకు నమ్రత్వమయిన మూలబలములు, జ్ఞారక = పలాయనమయిపోఁగా ననియర్థము. తమయొక్క
ప్రేక్షనత్తువ హరించిపోఁగా నని వృక్షపరమయిన యర్థాంతరము. దళాడంబరంబరుగన్ = దళమనఁగా
రాణువయును బ్రత్రమును, రాణువయొక్క విజృంభణము నశింపఁగా ననియర్థము. ఆకులయొక్క
విజృంభణము నశింపఁగానని యర్థాంతరము. ని. 'దశోంశే స్త్రీభటే భేదే' అని వి. 'దశంబర్తంభదః
పుమాన్' అని అ. కొమ్మలువోవక=పుత్ర పౌత్రులు హతులుకాఁగా నని యర్థము. కాఖలు విరిగిపడి
పోఁగా నని యర్థాంతరము. ఇంతవఱకు నర్థద్వయమునకు నభేదాధ్యవసాయము. లావరి=బలముచేడి,
నిజామాదుల్వజీరుల్=నిజాముమొదలైన ప్రభువులఁ బ్రధానులను, కానలో=ఘరణ్యమందు, ముసలి
మానుల్లావితర్కింపఁగన్ = ముదిమానులాయని (జనులు) ఊహించునట్లులుగా మానులన్నచోట రేఫ
సంక్షేపము లేమికిఁ గారణము మృగ్యము. తురకలని భావము. నమ్రత్వమున్ = పంకుటను, భజి
యింతురు = అంగీకరింతురు. ఇక్కడ సుభయసాధారణ్యము.

అర్థద్వయమునకు నభేదాధ్యవసాయము సం. 'జీర్ణవృక్షగతఫర్వసంబంధేన నిమిత్తేన ప్లేచ్ఛా
నాం వృక్షత్వేనోత్పేక్షణా దుత్పేక్షాలంకారః హరిశ్చంద్రవిశేషణస్య ప్లేచ్ఛాచ్ఛి న మ్రాకరణహేతు
తయా కావ్యలింగభేదః అనయోస్సంకరః.'

ముసలిప్రాకులని బహువచనమునందుంటుకు బడులు ముసలిమానులనుట అర్థాంతరము గాపాడు
టకుఁ గవి యొనరించిన నియమోల్లంఘనము. ముసలిమాను లనుచోట ముసలి యనువిశేషణము ప్రాణి
వాచకమున కర్హముగాని యచేతనమున కర్హము గా దనువాద మొకటి కలదు. ఇట్టి ప్రయోగములు
కలవు.

సీ. సఖవనప్రియవతంస మితండు గాఁ డైన ముదియనికొమ్మలఁ గదియకున్నె.

చంద్రాంగదచరిత్రము.

తా. రామభూపాలుని వాహినీశరవేగమున కోరుపఁజాలక మూలబలములు కోలుపోయి దళ
ములు కొమ్మలు పోవ నిజామాది యవనప్రభువులు నమ్మరై ముసలిమానులుగాఁ బరిగణింపఁబడు
చున్నారు.

సీ. ఎదలవైఁ బొదలుపయ్యెదలు జారఁగఁ బారు బిబ్బీలకు ముసుంగుంబల్బు జేసె
ఘనభేరికాధ్వను. * ల్విని గుండియలు వీల వ్రాలునుల్మలకు గోలీలు సేసె
సుడుగనివిభ్రాంతిఁ * దడగాల్లు వడ నిల్చు ఖానులు దాగఁ జీకటులు సేసె
గడ లేనికాందిశీకత నేగుదమ కుర్చి జడధు లెల్లను గాలిపడలు సేసె

తే. ననుచు శిరములఁ దాల్చు రెవ్వనిసమగ్ర
నై న్యధుతధూళిఁ జకితులై * చనుసపాద
కుతుపశాపినిజామాదికుతలపతు ల

తండు స్వపమాత్రుడే రామధరణివిభుఁడు.

46

ఎదలవై బొదలు=పక్షస్థులములమీఁద నొప్పురెడు, పయ్యెదలు = వైటవెఱుగులు, బారె
= బారి పోవునట్లులుగా, పారు=పరుగిడునట్టి, బిబ్బిలకుఁ = నిజామాదుల యంతఃపురస్త్రీలకు, ముసుగు
లప్పుఁ జేసెన్ = ముసుగులు గలుగునట్లుగాఁజేసెను. నైన్యధూళికిఁగల ప్రసరణశక్తి సూచితము.
అప్రసరణము భిన్నార్థమై తొలగినవైట వెఱుగని యవనాంతఃపురకాంతలకు (గోపాగాపాదు)
ముసుగుగుటయే ధూళి శిరోఘరణ మగుటకు హేతువు.

ఘనభేరికాధ్వయలువిని = ఘనమైన రణభేరియొక్క భౌంకారధ్వయలువిని, గుండియలుప్రీలకొ =
గుండెలు పగులగా, వ్రాలు = నిర్జీవులై కూలిన, మల్కులకుఁ = తురకలకు, గోలీలుసేసెన్ = గోలీ
లేర్పఱచెను. ఇచట ధూళికిఁగల వ్యాపకనిబిడత్వములు సూచితములు. అన్యార్థై గతించిన మల్కులకు
గోలీ లేర్పఱచుటయే ధూళి దలఁ దాల్చుటకు హేతువు.

ఉడుగనివిభ్రాంతికొ = తీరకయందెడు భయవిభ్రాంతిచేత, తడగాల్పవడకొ = కాల్పతడ
బడగా, నిల్చు = కదలలేక నిలిచిన, ఖాసులు = ఘోషప్రభువులు, డాగకొ = దాగుటకు, చీక
టులుసేసెన్ = చీకట్లు గల్పించెను. ఇట నిబిడత్వమునకుఁగల పరమావధి సూచితము. ఇందుచే బ్రణ
భిన్నార్థలగు పిఱికివాండ్రకు దాగ నవకాశము గలుగుటయే ధూళి తలఁ దాల్చుటకు హేతువు.

కడలేని కాందిశీకతనేగు = తుదిముట్టని భయపలాయనముచేత బోవుచున్న, తమకుఁ = తమకు,
ఉర్వికొ = భూమియందు, జడభుల్లెలు = సముద్రముల నన్నిటిని, కాలినడలుసేసెన్ = నడిచిపో
దగిన లోఁతుగలవానిగాఁ జేసెను. ఇట ధూళికిఁగల సముద్రవర్మంతవ్యాప్తి సూచితము సముద్రతరణ
మున కవకాశము గల్గించుటయే ధూళిని దలదాల్చుటకు హేతువు.

అనుచుకొ = ఇట్లుచుచు, ఎవ్వని=ఏ రాజయొక్క, సమగ్ర = సమగ్రమైన, నైన్య=సేనలచేత,
ధుత=ఎగురగొట్టఁబడిన, ధూళి = పరాగమును, చకితులైచును=భయపడి పోవుచుండు, సపాదకుతుపశాపి
నిజామాది = సపాదులు మొదలైన, కుతలపతులు = ప్రభువులు, శిరములఁదాల్చురు=శిరసావహించురో
యని యర్థము. ధూళి శిరస్సులమీఁదఁబడునని భావము. అతఁడు=అట్టివాడైన, రామధరణి విభుఁడు=
రామరాజు, నృపమాత్రుడే=అందఱు రాజులవంటివాఁడా, అనఁగాఁ గాఁడనుట. సేనావరాగము తమపై
వ్యాపించుచుండఁగా శత్రురాజులు కలఱుతులై రని భావము. ఇచట ఘోష్యులకు సేనాధూళులయందు
ముఖావరణాదికల్పనాసంబంధము లేకున్నను సంబంధమును జెప్పటచే నతిశయోక్త్యలంకారము. అది
శిరస్సుచే వహించుట యశ్శదుక్త్యాఘన మనుకూపకమును నిలుపుచుండుటచే రెండిటికిని సంకరము

రామరాయలు మహమ్మదీయుల జయించినను వారియంతిపురికాంతల యభిమానమునకు మహమ్మ
దీయమత ధర్మమునకు వ్యతిరేకముగ వర్తింపలేదని యాశయము. సమగ్రనైన్యధూళి గావుననే యంత
వ్యాప్తి నొందినది. ఇందుఁ జెప్పఁబడిన సపాదుని నిజమగుచేరు మహాబాత్తు.

తయ్యెద ఆనుట కత్పత్తి. వైవి యెదకు వక్రైక్తిని య్యెదయ్యె.

అప్పకవి.

“పయ్యడేత్యాదినానుగత యకారస్యాపి ఇతిపృథ్విగేత్వం విహితమేవ-

దోలాభూషోత్తరీయాణి విన్దైత్వం నాస్తి మధ్యయః.” అహోబలపండితీయము.

పయ్యడ యని పయ్యడ యని రెండురూపములును గలవు.

తా. రామరాజుసేనాధూళి బిప్పీలకు మునుఁగ్గులుగను, మల్కలకు గోలీలుగను, ఖానులకుఁ జీకటులుగను, సముద్రము కాలినడగను జేయుటచే నుపకారకృతజ్ఞతానూచకముగా నిజామాదియవన ప్రభువులు తలఁదాల్చుసాగిరి.

శా.విశ్వామిత్రుని గొల్చి రాముఁ డతఁ డుర్విం జెందె గళ్యాణము

న్విశ్వామిత్రులు గొల్చి రాముఁ డితఁ డుర్విం జెందె గళ్యాణమున్

శశ్వత్కీర్తులు రాము లయ్యిరువురున్ సాధించుకళ్యాణలా

భైశ్వర్యంబులు ధర్మనిర్మథనధర్మార్థాలంబనవ్యక్తముల్.

47

విశ్వామిత్రుని గొల్చి = విశ్వసునకు శత్రుడైనవాని గొల్చి యని యర్థము. విశ్వామిత్రమహా మునిని సేవించి యని భావము. రాముఁడతఁడు = ఆ దశరథపుత్రుడైన రాముఁడు, ఉర్వింజెందె గళ్యాణమున్ = భూమియందు వివాహమంగళములు బొందెను. విశ్వామిత్రులుగొల్చి = విశ్వా మిత్రమహామునలే తన్నుఁ గొల్వఁగా, రాముఁడితఁడు = ఈ రామరాజు, ఉర్వింజెందె గళ్యాణమున్ = భూమియందుఁ గల్యాణమును బొందెనని యర్థము. కల్యాణప్రాప్తి యిక్కడ సమానధర్మము. విశ్వ = సమస్తమైన, అమిత్రులు = శత్రువులు, కొల్చి = సేవించుఁగా, ఉర్వియందుఁ గల్యాణమునెడు పట్టణమును బొందినాడని భావము. శశ్వత్కీర్తులు = ప్రకాశించుచున్న కీర్తిగలిగిన, రాములయ్యిరు వురున్ = ఆ ఇద్దఱురాములును, సాధించు = సాధించిన, కల్యాణలాభైశ్వర్యంబులు = కల్యాణ ప్రాప్తిరూప వైభవములు, ధర్మమనఁగా న్యాయమును జాపమును గనుక, ధర్మనిర్మథన = న్యాయ విధ్వంసము చేతను, ధర్మాలంబన = న్యాయావలంబనముచేతను, వ్యక్తములు = ప్రకటము లైనవియని యర్థము. చాపఖండన చాపావలంబనములచేత బ్రకటములైనవి యనిభావము. అనఁగా ధర్మనిర్మ థన వ్యాపారమువలనఁ గల్యాణలాభమును బొందిన రామునికంటె ధర్మావలంబనవ్యాపారముచేతఁ గల్యాణమును బొందిన రామప్రభు డుత్తముఁడని పుమత్కారము గ్రహింపవలయును.

అలంకారము వ్యతిరేకము.

తా. రాముఁడు విశ్వామిత్రుని సేవించి కళ్యాణ మొందెను. రామరాజు విశ్వ+అమిత్రులు గొల్చి కళ్యాణ (నగర) మును బడసెను. ఇరువురును గల్యాణము నొందిరి గాని శ్రీరాముఁ డొందిన కల్యాణ ప్రాప్తి ధర్మనిర్మథనరూపము (ధనుర్భంగరూపము) రామరాజుొందిన కళ్యాణము ధర్మాలంబన రూపము- (ధర్మస్థాపనరూపము.)

సీ. ప్రబలావలేపవిగ్రహజాయమానాగ్రహముడించి బహుధాశాస్త్రాక్షి గాంచుఁ
బురమెల్లఁ బ్రత్యగ్రంభూతిపాలుగఁ జేసి యచలాసనాభ్యాసీయై కృశించు
రతినిభరామానుగతమైత్రిపై రోసి కల నైనఁ గల్యాణశాంక్ష యిడఁడు
సర్వవి బ్రాణాయామసంసిద్ధికై సారెసారెకుఁ గుండలిస్తాన మంటు
తే, మానకనీజాముఁ డపవర్ణమార్గవృత్తి, బెరయుపరబుద్ధి నెవ్వనిపేరు దలఁచి

యతఃకుశ్రీరాముఁడఖిలఁన్నుతికిఁ దిగఁడె, నేతు కాశీతలాంతరఃఖ్యాతయశుఁడు.

రామరాజు నిజామునకుఁ గావించిన పరాజయపరముగను శ్రీరామకృతమగు నపవర్గపరముగను నీపద్యమున కర్థద్వయము గలదు.

మానక=విడువక, నిజాముఁడు=నిజాముసాహేబు, పరబుద్ధి=శత్రుబుద్ధిచేతనని యర్థము. పరబ్రహ్మబుద్ధిచేత నని యర్థాంతరము. ఎవ్వనిపేరుదలఁచి = వి రామరాజు నామమునెంచి యని యర్థము. ఏ శ్రీరాముల పేరుదలఁచి యని యర్థాంతరము. ప్రబల = ఉత్కృష్టమైన, అవలేప = గర్వము చేతనైన, విగ్రహ = విరోధమువలన, జాయమాన = పుట్టుచున్న, ఆగ్రహము = కోపమును, డించి = విడిచిపెట్టి, బహు = తఱచుగా, ధావనాష్టిగాంచుకొ = పలాయనమును బొందునో యని యర్థము. ప్రబల = మిక్కుటమైన, అవలేప = వ్యాప్తిగల, విగ్రహ = దేహమువలన, జాయమాన = పుట్టుచున్న, ఆగ్రహము = అభిమానమును, డించి = పుత్యజించి, బహుధా = పలుదెలుగులుగా, వనాష్టిగాంచుకొ = ఆరణ్యమును బొందునోయని యర్థాంతరము. నిజాము రామరాజుధాటికి వెఱచి దిరోధము మఱచి యడవులకుఁ జేరఁబోయెననుట.

పురమెల్లకొ = పట్టణమంతయును, ప్రత్యగ్ర = నూతనమైన, భూతిపాలుగఁ జేసి = బూడిద పాలుచేసి, అచలాననాభ్యాసియై = కొండలలానుండు నలవాటు గలవాడై, కృశించుకొ = తీరించునో యనియర్థము. పురమెల్లకొ = దేహమంతయు, ప్రత్యగ్రభూతిపాలుగఁజేసి, అనఁగా గొంటి నిండఁ బూడిద పూసికొని, అచల = నిశ్చలమైన, ఆసన = పద్మాసనము మొదలైనవానియందులి, అభ్యాసియై = పరిచయము గలవాడై, కృశించుకొ = తీరించునోయని యర్థాంతరము. (ని. 'పురం పురి శరీరేచ' అని వి.) నిజాముఁడు రామరాజునకుఁ దనరాజ్యము కై వసముఁ జేయనొల్లక దహించి యడవుల కేఁగెననుట.

ఇభిరామ = ఇభిరాం అనెడువానియందు, అనుగత = పొందఁబడిన, మైత్రివై = స్నేహము మీదనుండెడు, రతికొ = ఆసక్తిని, రోసి = మానుకొని, కలనైనకొ = న్యృష్ణమందైనను, కల్యాణ కాంక్షయిడఁడు = కల్యాణమును పట్టణము మీదివాంఛ మనస్సునఁ బెట్టకయుండునోయని యర్థము. రతినభ = చక్కదనమందు రతిదేవితో సమానురాలైన, రామా = స్త్రీలయందు, అనుగత = పొందఁ బడిన, మైత్రివై రోసి = స్నేహముమీద విరక్తిజేంది, కలనైనకొ = న్యృష్ణమందైనను, కల్యాణ కాంక్షయిడఁడు = కాంక్షనాభిలాషచేయమండునో యని యర్థాంతరము. నిజాముఁడు ఇభిరాంపై గల ప్రేమ గూడ మఱచి కలనైనకొ గర్హణగరమును దలంచుట లేదనుట.

సరవికొ = యుక్తమానట్టులుగా, ప్రాణాయామసంసిద్ధికై = ప్రాణైర్హృద్ధిముఁగొనుట, అనఁగాఁ జావుదప్పించుకొనుకొనుట, సారసారెకుకొ = మాటిమాటికి, కుండలిసానమంటుకొ = సర్పములకు స్థానమైన పుట్టపై నెక్కునని యర్థము. ఇక్కడఁ బుట్టనెక్కినవానిని బూరిగఱచినవానిని బూరిచావు వానిని యుద్ధమందుఁ జంపరని సంప్రదాయము. ప్రాణాయామమనెడు యోగాంగసిద్ధిఁగొనుట గుంభ కావిష్ట మానసుఁడగుచుఁ గుండలిశక్తికి స్థానమైన మూలాధారమంటునని యర్థాంతరము. నిజాముఁడు చావుదప్పించుకొనుటకుఁ బుట్టనెక్కి బ్రతుకుచున్నాడనుట.

అపవర్గమార్గవృత్తిలేరయు = వర్గమనఁగాఁ బుత్ర పౌత్రాదికము, అపవర్గమైన పుత్ర పౌత్రాది కము యొక్క మార్గమందలి వృత్తిని బొందనో యని యర్థము. అపవర్గమనఁగా మోక్షము, మోక్ష

మార్గ పృథ్విని బొందునోయని యర్థాంతరము. అతడు = అనగా నిజాముడు పరబుద్ధిచేత నెవరిపేరు దలంచి వైనిజెప్పిన ప్రకారముగా బ్రవర్తించునో యతఃడైన, శ్రీరాముడు, శ్రీ = సంపద్యుక్తుడైన, రాముడు = రామప్రభుడని యర్థము. శ్రీ = లక్ష్మీయుక్తుడైన, రాముడు = శ్రీరాముడని యర్థాంతరము. ఆఖిలసన్నుతిడగఁగె = సకలమైనవారియొక్క స్తోత్రమునకు నర్పించు కాండ, అనగా గాదగునట. అతడు మఱియు నెట్టివాడనఁగా, సేతుకాశీతలాంతరఖ్యాతయగుడు = సేతుకాశీల మధ్యభూమియందుఁ బ్రసిద్ధమైన కీర్తిగలవాడని యర్థము.

కుం డ లి స్థా న ము

శ్లో. భుజంగాకరరూపేణ మూలాధారం సమస్థితా, శక్తికుండలీనీనామ వినతంఘనిభాశుభా.

ప. దేహమధ్యస్థానంబున మూలాధారచక్రం బలరు నదిమొదలుగ నహస్సారంబు తుదగాఁ బ్రవృత్తభాగంబున వీణాదండంబుభంగి నమస్తనాడికామూలకంబునై మూలార్ధ్వచ్ఛిన్నవంశాభంబై షడాధారసమన్వితంబై యుండుగీర్వాణ బ్రహ్మాండంబునంబరగు. నాబ్రహ్మాండంబు మూలాధారచక్రకోణ స్థయై కుండలీనామపరాశక్తియుక్తయై ప్రాణాగ్నిబిందునాదసలయయై సావిత్రి సరస్వతీ నామికయై బ్రహ్మచంద్రగతయై సుషుమ్నానాడి ప్రవర్తిల్లు. సీతారామాంజనేయసంవాదము.

గుడస్థానమునందున్న మూలాధారచక్రమునందు లభ్యకుండలి గలదనియు శిరస్సునందు దార్ధ్వ కుండలి కలదనియుఁ జెప్పుదురు. కుండలినే కుండలినీ యందురు.)

తా. రామభూమివిభుని పేరు పన్నంతనె నిజాముడు మోక్షశీలుడై వనవాసియగుటకు గర్వాదు లుజ్జగించి మేన విభూతిఁ బూసి కాంతాకనకములపై నాసమాని ప్రాణాయామాభ్యాసమునఁ గుండలిస్థానమంటి ఆపవర్గమునకుఁ బాటుపడెను (నిజాముడు రామరాజు నెదిరింపఁజాలక పొందిన పరాజయ మాయాతావుల సూచితములు)

చ. అరిజయకీర్తిసాంద్రుఁ డగుఁనయ్యభిరామనరేంద్ర సోదరుఁ

దిరుమలదేవరాయల నుఁలింపఁ దరంబె తదీయ హేతిశాం

కరి యతిలోహితావయవఁగాఁ దను నాత్మహృదంతరంబులం

దరలక తాల్పువారలకుఁ దార్పు సురీవరణీయవై ఖరుల్.

49

అరిజయఃశత్రుజయమువలని, కీర్తి = యశస్సుచేత, సాంద్రుఁడగు = సమగ్రుడైన, అయ్యభి రామనరేంద్ర సోదరుఁ = ఆరామనృపునితమ్ముడైన, దిరుమలదేవరాయల = దిరుమలదేవరాయ లను, సులింపఁదరంబె = స్తోత్రము చేయశక్యమా, అనగా శక్యముగాదనట. అదేమనిన, తదీయ = ఆతిరు మలరాయనిసంబంధమైన, హేతి = ఖడ్గమనెడు, కాంకరి = కాంకరీనామకశక్తి, అతిలోహితావయవఁ గాఁ = మిక్కిలిరక్తముగల మూర్తిగలదనిఁగా, తనుఁ = తన్ను, ఆత్మహృదంతరంబులం = స్వకీయవక్షస్థలంతరములయందు, తరలకతాల్పువారలకుఁ = చలింపఁ ధరించినవారికి, సురీవరణీయ వై ఖరుల్ = దేవతాస్త్రీలకు పరింపఁదగిన వై ఖరులను, తార్పు = ఘటనపఱుచును, అని ఖడ్గపర మైన యర్థము. అనగా వారిని హతముగావించి స్వర్గమందలి యవ్వరగి స్త్రీప్రాప్తిగలగఁ జేయునవి తాత్పర్యము. ఉదయభాస్కరునిరీతిగానశృంగరక్తివతోఁ గూడిన దేహము కలదానినిగాఁ దన్ను స్వకీయ మానసాంతరముయందు ధ్యానముచేసి నిలిపిన వారికి దేవతాస్త్రీవళిరణసామర్థ్యము నిచ్చునని శక్తి

వరమయిన యర్థము. శాంకరి నరుణాకారముగలదానిగాను నామెదేహకాంతిచేత ముందుగానే భూమి నరుణితమైనదానిగాను ధ్యానముచేసినవారికి స్త్రీవక్షరణసిద్ధియగునని యాగమరహస్యమున నిట్లు చెప్పబడెను.

శ్లో. “యావత్కాణ్ఠానిమగ్నాన్యాయో దివం భూమిం చ చింతయేత్,

తస్య సర్వావశం యాతా స్తైలోక్యవనితాధిపమ్.”

యద్ధనిహతులకు సురాంగ నాసమాగమము కలుగు ననుటకు.

క. అతని యచుజూడు చినమ, ల్లతరుణినీచేజరరుడు లలి నొప్పెను హో

న్నతగాయక నుతసాయక, హతనాయక ఘటితసౌరహాణేక్షణుడై.

చంద్రికాపరిణయము.

తా. రామరాజసహోదరుడగు తిరుమలదేవరాయలు మహావీరుడై శత్రురక్తారుణితమగు ఖడ్గము దాల్చి పేరించెను. అతనిఖడ్గముచే చెగిన ప్రతిపక్షవీరులు సురకాంతాసమాగమము నొంది స్వర్గమున సుఖించసాగిరి.

క. ఆరాయమణికి జగతీ, హారాయితకీ ర్తిఘ్నణికి ననుసంభవుడై

నారాయణాంశభవుడతఁ, డౌరా యన వేంకటాక్షమాధిపుడలరున్. 50

జగతీ=భూమికి, హారాయిత = ముత్యాలహారమువలె నాచరించుచున్న, కీర్తిఘ్నణికి=కీర్తి యొక్క శుభ్రకాంతిగలిగిన, ఆరాయమణికి = ఆతిరుమలదేవరాయశ్రేష్ఠునికి, అనుసంభవుడై = తోడబుట్టినవాడై, అనఁగా దమ్ముడై, నారాయణాంశభవుడతఁ డౌరా యన = ఇతఁడు నారాయణమూర్తియొక్క యంశమువల్ల జన్మించినవాడవురా యనునట్లులుగా, వేంకటాక్షమాధిపుడలరున్ = వేంకటరాయభూమిశ్వరుడొప్పుచుండును. అలం. ఉపమ.

తా. ఆతిరుమలదేవరాయల తరువాతివాడగు వేంకటరాయలు లోకమునకు హారమువలె నున్న కీర్తిగలవాడై నారాయణాంశభవుడనుకొనునటుల బ్రసిద్ధి నొందెను.

సీ. నిరతంబు దుర్ధార్గనిరతు లౌతురకల నతులసన్ధ్యసంగతులఁ జేసె
ననియతమోహాంధు • లౌపారసీకుల స్వస్త్రిసుత్రైకనిశ్చలులఁ జేసె
నలినిగ్ధయాత్ము లౌయవనుల భూతసంతానత్వప్తి ప్రదాంతకులఁ జేసె
ద్విజపక్షపాతంబు • దెగడుపాశ్చాత్యుల ద్విజపక్షపాతభావితులఁ జేసె

తే. ననుచు గడు మెచ్చి జయలక్ష్మీ • యాజిరంగ

కాతరబరీద కేతనఘటితభద్ర

కలశ. మెదురుగఁ బూని యేఘనునిఁ జెందె

నతఁడు సామాన్యుడే వేంకటాద్రివిభుఁడు.

51

నిరతంబు = ఎల్లప్పుడును, దుర్ధార్గనిరతులౌ = దుర్ధార్గమం దానక్షులౌచున్న, తురకల = తురక లను, అతులసన్ధ్యసంగతులఁజేసెన్ - అతుల=రమానరహితమైన, సన్ధ్య = సజ్జనమార్గముతోడ, పంగ తులఁజేసెన్ = కూడుకొన్న వారినిగాఁజేసెనని యర్థము. సత్ + మార్గమనఁగా నక్షత్రమార్గమగు నాకా శము, ఆకాశసంగతులఁ జేసెనని యర్థాంతరము. వేంకటరాయలు దుర్ధార్గులగు తురకల మంచిత్త్రోపమ ద్రిప్పెనని స్వర్ణాభిముఖుల గావించెనని భావము.

అనియతఃనియతములేని, మోహఃకాముకత్వముచేత, అంధులొకప్పు గానకయున్న, పార సీపల్ = మైచ్చులను, స్వస్త్రీ = స్వకీయ లైనభార్యలవలని, సుఖఃభోగమందు, ఏక = ముఖ్యమానట్లు లుగా, నిశ్చలులఃజేనె = చలించనివారినిగా జేసెనని యర్థము. స్వర్గస్త్రీ సుఖానక్తులనుగా జేసెనని యర్థాంతరము. ఇచట స్వ+స్త్రీ = తమయాడుది, స్వః+స్త్రీ స్వర్గస్త్రీ అని యర్థము. ఈరెండు పక్షములయందును స్త్రీ శబ్దనకారమునకు ద్విత్వముగాని, స్వర్గశబ్దవిసర్గమునకు ఏకల్పలూపముగాని జేయవచ్చును. మోహాంధులగు పారశీకుల గులకాంతాలోలురుగ నొనర్చెనని దేవకాంతానుఖలో లురుగఁ జేసెనని భావము.

అనినిర్దయాత్మలా = అన్యంబనిర్దయాంతకరణులైన, యవనుల = యవనదేశపురుషులను, భూతసంతానత్వప్రిప్రదాత్మకులఃజేనె = ప్రాణికోటికిఁ దృప్తిప్రదమైన మనస్సుగలవారినిగా జేసె ననియర్థము. విశాచగణమునకుఁ దృప్తిప్రదమైన, అనఁగా దినఁదగినదై తనివి జెందించునట్టి దేహము గలవారినిగా జేసెనని యర్థాంతరము. ఇక్కడ నాత్మేశబ్దము దేహవరము. (ని. 'అత్తాయతో' ధృతిర్బుద్ధి స్వభావోబ్రహ్మవర్తచ' అని అ.) నిర్దయాత్మలగు యవనుల భూతదయావరతంత్రులగుఁ జేసెననియుఁ బిశాచాదుల కాహారముఁ జేసెననియు భావము.

ద్విజపతపాతంబుఁడగు = బ్రహ్మణపతపాతమును నిందించునట్టి, పాశ్చాత్యుల = పశ్చిమ దేశస్థులైన పురుషులు, ద్విజపతపాతభావితులఃజేనె = అనఁగా బ్రహ్మణపతపాతమందుఁ జిత్తముగల వారినిగా జేసెననియర్థము. ద్విజఃకంకగృధ్రాదిపక్షులయొక్క, పక్షపాతఃపక్షిక్షేపముచేత, భావి తులఃజేనె = పొందఁబడినవారినిగా జేసెననియర్థాంతరము. (ని. 'అబ్ధంప్రాప్తంవిన్నంవిత్తంభావితమా సాదితంచభూతంద' అని అ.) బ్రహ్మణద్వేషులగు పాశ్చాత్యుల బ్రహ్మణాభిమానులుగఁ జేసెననియుఁ బక్షులపక్షిక్షేపములు పొందువారు గావించె ననియు భావము.

అచచు = ఈలాగుపలుకుచు, కడుమెచ్చి = మిక్కిలియు క్లాపించి, జయలక్ష్మీ = జయలక్ష్మీయ నెడునాయక, ఆజిరంగ = యుద్ధరంగమందు, కాతర = భయశీలుఁడైన, బరీద = బెడదకోట నవాబుయొక్క, కేతనఘటిత = ధ్వజమందునిపఁబడిన, భద్రకలశము = సువర్ణకలశమనెడు పూర్ణకలశము, ఎదురుగఁ బూని = ఎదురుగఁ బట్టుకొనివచ్చి, విఘ్నసుని జెందె = విఘ్నహనుభావునిబొందెనో, అతడు = అట్టి, వేంక టాద్రివిభుడు = వేంకటరాయఁడు, సామాన్యఁడే = అందఱురాజులవంటివాఁడా, అనఁగాఁ గాడనుట. ఆలంకారము పర్యాయోక్తి. ఆలిశయోక్తి. జయలక్ష్మీ యిచట నభిసారికగాఁ జెప్పఁబడినది. అభిసారికాలక్షణము. —

“మదనానలసంతప్తా యాభిసారయతిప్రియం, జ్యోతీన్నీతమస్మిసీయానయోగ్యాంబరవిభూషణా,
స్వయంవాభినరేద్యాతుసాధవేదభిసారికా, అస్యా స్సంతాపచింతాద్యా విక్రియాస్తు తథోచితం.”

రసార్థవసుధాకరము.

ఇటు జయలక్ష్మీ దివాభిసారికః —

తా. వేంకటరాయలు దుష్టులగు విరోధులనందఱును సాధించి సత్ప్రవర్తకులనుగా (నిహతుల నుగా), జేయుటచే జయలక్ష్మీ యానందించి బెడదకోట నవాబుకేతనముపైఁ గలసువర్ణకుంభమును గొని యెదురుగా వచ్చి వరించెను.

మ. కడిమి న్నోంకటరాయశౌరి నెదురంగఁగా లేక యత్యాహితం
బడరగ గౌతమి దాటువేళ నిజకాంతాశ్రుప్రవాహఃప్రి గా

అక్షరదప్పక జడఁ దై నిజాముఁ డుడుపాఁలంబంబునం దాటి యె
క్కడఁ గన్న న్నజియించునయ్యడువరేఖ న్నామమోహంబునన్.

52

కడిమి = పొరుషములచేత, వేంకటరాయశారి నెదురంగాలేక = కూరవంశసంబాతుడైన వేంకట
రాయల నెదిరించి నిలువజాలక, అత్యాపితంబడరక = మహాభయముజేరింపగా, గౌతమిదాటు
వేళ = పాపిపాపము గోదావరిని దాటునమయమందు, నిజ = స్వయమైన, కాంతా = భార్య
యొక్క, అశ్రు = శోకపాషములవల్లనైన, ప్రవాహ = వైసీటిపొద్దుయొక్క, ఆప్తి = కూడికచేత,
కాల్పద దప్పక = కాల్పదకుఁ బొదియ్యకపోగా, బడుడై = విస్తారించి బొందినవాడై, నిజాముఁడు =
నిజాము సామేబు, ఉడుపాలంబంబునందాటి = ఉడుపశబ్దము తెప్పయందును జంద్రునియందును వర్తిం
చును, తెప్పయొక్క యాధారముచేతదాటి, ఎక్కడఁగన్న = ఏకడఁజూచినను, అయ్యడు
వరేఖ = సెలపొడుపునాటి చంద్రరేఖను, నామమోహంబున = ఏకనామప్రాంతిచేత, భజి
యించుకొ = సేవించును. అనఁగా నుడువరేఖ యావత్కాలమందుఁ దమ్ము నుద్ధరించుటచేత నుడువరేఖ
నామము గల చంద్రరేఖను సేవించునని తాత్పర్యము. సెలపొడుపునాడు తురకలందఱు చంద్రుని
జూచుట ప్రసిద్ధము గదా. అలంకారము హేతుత్పత్తి. అతిశయోక్తి.

మహమ్మదీయులు చంద్రుని భజింతు రనుటకు-

క. 'గోవధము చేయుతురకల, దైవంబు నీవు మొదలఁ దక్కఁగ బాంఝ

స్త్రీవధము సేయ రోయుచె, నీవర్తన మేమి చెప్ప నీరజవైరి.' మనుచరిత్రము.

తా. మహమ్మదీయులు వేంకటరాయల నెదిరింపలేక గోదావరి దాటి పాటిపావుతటి బిల్వల
కన్నీటి ప్రవాహముచే గాలినడతపెను. అంత ఉడుపసహాయమున గోదావరి దాటి నామసామ్య
ముచే నుడువ (పడవ) కృతమగు మేలనకు ఉడువరేఖకు (బాలచంద్రునకు) మ్రొక్కుచున్నారు.

ఉ. ఏకసపాదలక్షమితః • మింద్రజుదోశ్చరితప్రబంధ మ

స్తోకమె యంచు జాపజితధూర్జటి వేంకటశౌరి శౌర్యదీ

తొకృతి కర్ణభీష్మజయశక్తి ననేకసపాదలక్షసు

ఖ్యాకమనీయభరవిభవాప్తి వహించు నుదంచితోన్నతిన్.

53

ఇంద్రజు = ఇంద్రునిమారుడైన యర్జునునియొక్క, దోశ్చరితప్రబంధము = భుజురక్తము
చరిత్రమయిన ప్రబంధము, అనఁగా భారతము, ఏకసపాదలక్షమితము = పాదసహితమయిన లక్ష
యనెడు నిబంధము గలది, అస్తోకమె = అది మిక్కిలియు నధికమయినదా, అనఁగాఁ గొంచెము,
అంచుకొ = అని వచించుచు, చాపజితధూర్జటి - చాప = ధనుస్సుచేత, జిత = జయింపఁజెన, ధూర్జటి =
శివుఁడు గలిగిన, అర్జునునివలె, అని యర్థము, ధూర్జటియనెడు పరరాజుగలవాడని భావము. వేంకట
శౌరి = వేంకటరాయఁడు, శౌర్యదీక్ష = పరాక్రమ దీక్షయందు, కృతి = కుశలఁడైన వాడయి, కర్ణభీష్మ
జయశక్తి = అర్జునునివలె గర్జుని భీష్ముని జయించుటయందలి సామర్థ్యముచేత, చెవులకు భయంకర
మైన జయశక్తి చేత నని భావము. అనేక = మితములేని, సపాదలక్ష = పాదసహితములైన లక్షయనెడి,
సంఖ్యా = సంఖ్యచేత, కమనీయ = చుప్పచున్న, భూరి = అతిశయమయిన, విభవాప్తి = పరాక్రమప్రబంధ
విభవప్రాప్తిని, ఉదంచితోన్నతి = మిక్కిలియు నొప్పుచున్న యాస్థిత్యముచేత, వహించుకొ =
వహించిరి

పొందించుకొనును, అని యర్థము. అనేకులైన సపాదులయొక్క లక్షలకొలదియగు కాంచనవిభవము యొక్క ప్రాప్తిని బొందించుకొనునని భావము, అనఁగా నర్జునునికంటె నితఁడు పరాక్రమచరిత్రమం దధికుఁడని ఫలితార్థము. ఇక్కడ భూరిశబ్దము కాంచనవాచకము. (ని. 'భూరిప్రాజ్యసువర్ణయోః' అని విశ్వము.) అలం. శ్లేషః త్వాపితవ్యతైరేకము.

తా. సపాదులక్ష శ్లోకపరిమితిగల యర్జున దోశ్చరితము దెలుపుభారతము గొప్పదియా యని నిరసించి చావవిద్యలో భూర్జుటి (యనువాని) ని జయించిన వేంకటపతిరాయలకీర్తికృతి కర్ణభీష్మ జయశక్తి (చెవికి భయంకరమగు గెల్పుబీరముతో) నొప్పి యనేక సపాదులక్షసంఖ్యల (సపాదుల యొక్క) భూరి (సువర్ణ) విభవముతోఁ జేరెన్నికకు గాంచెను.

ఉ. ఆయనుజు ల్విశుద్ధహరిదంతమహాకరిదంతకాంతరే

ఖాయతీర్తులై కొలువ • గౌతమినీట నరాతిఘాలికా

క్షేయఃరక్తము ల్గడిగి • శ్రీరమణీవరమూర్తిరామభూ

నాయకుఁ డుర్వి నేలె భువన స్తవనీయజయాభిరాముఁ డై.

54

ఆయనుజుల్ = పైనిఁ జెప్పఁబడినతమ్ములు, అనఁగాఁ దిరుమలరాయఁడు వేంకటరాయఁడు ననువారు, విశుద్ధఃస్వచ్ఛమయిన, హరిదంత = దిగంతములయందలి, మహాకరిదంత = మహాగజదంతముల యొక్క, కాంతిరేఖా = కాంతిశ్రేణివలె, ఆయత = విస్తారమయిన, కీర్తులై = యశస్సుగలవాడై, (కాంతి రేఖాయిత అని పాఠముఁ జేసినచో యతికి భంగములేకుండును, కాంతిరేఖవలె నాచరించునట్టి యని యర్థము. ఇదియే కవిహృదయ మని తోఁచెడిని.) కొలువకొ = సేవింపఁగా, గౌతమినీటకొ = గోదావరీజలమందు, అరాతి = శత్రువులను, ఘాతి = ఖండించిన, కాక్షేయక = ఖడ్గముయొక్క, రక్తముల్ గడిగి = నెత్తురులను గడిగివైచి, అనఁగాఁ గందనోలు మొదలకొని గోదావరీవర్ణంతము తనఖడ్గముచేత శత్రుసంహారముచేసి గోదావరీలోఁ గత్తిగడిగినాడని భావము. (ని. 'కాక్షేయకో మణ్డలాగ్రః కరవాలః కృపాణవత్' అని అ.) శ్రీరమణీవరమూర్తి = లక్ష్మీకాంతకు నాథుఁడైన నారాయణునివంటి స్వరూపముగల, రామభూనాయకుఁడు = రామభూమిశర్వరుఁడు, భువన = లోకములచేత, స్తవనీయ = స్తోత్రము చేయఁదగిన, జయ = శత్రు జయముచేత, అభిరాముఁడై = బిష్ణుచున్నవాడై, ఉర్వికొ = భూమిని, విరేక = పరిపాలించెను. కాంతిరేఖాయితకీర్తు లనుచోట సుపమాంకారము.

గౌతమీజలమున ఖడ్గమును గడుగుట పరాక్రమచిహ్నము.

'గౌతమీవారి శరవారి కడిగినాడు.'

శ్రీ నాథుఁడు

అరాతులు గౌతమి దాటిపోవుటవలననే గౌతమీజలమున ఖడ్గము గడుగవలసివచ్చెను. రామరాయసోదరులకీర్తి కుపమానముగ దిగంతదంతిదంతములు చెప్పఁబడుటచే వారలకీర్తి దిగంతవిశ్రాంత మయ్యెనని యాశయము.

తా. సోదరు లీవిధముగాఁ గీర్తికాలులై పరాక్రమధురంధరులై తోడుపడుచుండ రామరాజు గౌతమీజలమున శత్రురక్తాదునితమైన ఖడ్గము గడిగి నిర్విరోధముగాఁ బ్రతాపవంతుఁడై రాజ్యమును బరిపాలింపనా గెను.

క. ఆరామశౌరిపిమ్మట, ధీరామరళాఖి వీరః పిరుమలరాయం

ఠారామసేతుహిమవ, త్త్వీరమణీరమణుఁ డై జంగంబు భరించెన్.

55

ఆరామశౌరిషివృట్ = ఆరామదేవరాయని యనంతరమందు, ధీరామరకాఖి = విద్వాంసులకుఁ గల్పవృక్షమయిన, అనఁగాఁ గల్పవృక్షమువలెఁ గోరినపదార్థములన్నియు నిచ్చుచుండని భావము. వీరతిరు మలరాయందు = శూరుడైన తిరుమలదేవరాయందు, ఆరామసేతుహిమవత్త్వారమచీరమణుడై = రామ సేతువు మొదలుకొని హిమవత్స్పర్శతవర్ణంతయైన భూకాంత కథివతియై, జగంబుభరించె = జగత్తును భరించిన వాఁడాయెను. ధీరామరకాఖి యనుచో రూపకాలంకారము.

తా. రామరాయలపిదపః బుడితలపాలి పారిజాతమగు తిరుమలరాయలు సేతువుమొదలు హిమవంతమువఱకుఁ గల వికాలరాజ్యమును బరిపాలింపసాగెను.

సీ. కావుకా వసువారిఁ • గదిసి తుంగపయోధరపదాంతరంబు చేరంగనీదు

వివృతాగ్రదనులై • వ్రేళ్లు చీకెడువారి మోముఁ జేర్చి శిరంబుమూరుకొనదు

పదములు దొట్రిల • బరువు లెత్తెడివారి ననురక్తవృత్తి వెన్నాడి చనదు

పలుచాపలములఁబుట్టలు మెట్టఁజనువారిఁ దత్తరంబున గ్రుచ్చి • యెత్తుకొనదు

తే. కాంచదోవిజయశ్రీలఁ బెంచదో ప్ర, తాపబాలార్కులనుశుభో • దయముమీఱి నొర తిరుమలరాయ బాహుసిపుత్రి, యఖిలలోకాద్భుతక్రీడ • నతిశయిల్లు. 56

ఈపద్యమందుఁ దిరుమలరాయనియొక్క బాహుసిని బుత్రవతియైన పుత్రికనుగా నధ్యవసించి యర్థద్వయమును గలుగఁజెప్పినాడు. ఎట్లనఁ,

కావుకావసువారిఁ = రక్షించురక్షించుమరువారిని, కదిసి = సమీపించి, తుంగ = ఉన్నతములైన, పయోధర = మేఖుములకు, పద = స్థానమైన యాకాశముయొక్క, అంతరంబు = మధ్యప్రదేశమును, చేరంగనీదు = ప్రవేశించునట్లులుగాఁ జేయదు, అనఁగా నట్టివారిని హతము చేసి యూర్ధ్వలోకగుతులనుగాఁ జేయదని భిక్షపరమైన యర్థము. కావుకావురని పోరు పెట్టియేడ్చెడు శిశువులను దగ్గరబోయి యున్నత కుచమధ్య ప్రదేశమందుఁ జేర్చుకొనదని పుత్రికావరమైన యర్థాంతరము. ఇక్కడఁ బయోధర శబ్దము స్తనపరము. ని. 'స్త్రీస్తనాబ్ధౌ పయోధరా' అని అ. పసికాన లేడ్చునపుడు తల్లులు పాలుబుచ్చుచున్నదోయి మధ్యఁ జేర్చుట తల్లులకు సహజము. అసిపుత్రి యటులఁ జేయదు.

వివృత = తెఱవఁబడిన, అగ్రదనులై = ముందరిపండ్లు గలవలై, వ్రేళ్లు చీకెడువారిఁ = వ్రేళ్లు నోటఁ గఱచుకొన్నవారిని, మోముఁ జేర్చి = మొనవాడితాఁకించి, శిరంబుమూరుకొనదు = శిరస్సును భిన్నముగాఁ జేయదని యర్థము. వివృతాగ్రదనులై = కానఁబడిన ముందరి పండ్లు గలవలై, వ్రేళ్లు చీకెడు వారిఁ = వ్రేళ్లు గుడుచుకొని బాలకులను, మోముఁ జేర్చి = ముఖమానించి, శిరంబుమూరుకొనదు = మూర్ధాఘ్రాణముసేయదని యర్థాంతరము. నోటఁ జేయివేసికొను విరోధి పరాజయమున కొప్పుకొన్నటు లగునుగాన నట్టివానిని జంపక విడుచుట రాజధర్మమును సంగరధర్మమును నై యున్నది.

పదములు దొట్రిల బరువులెత్తెడువారిఁ = కాళ్ళుతడఁబడఁగాఁ బాటిపోవువారిని, అనురక్త వృత్తి వెన్నాడిచనదు = అనుగతమైన రక్తముగల వృత్తిచేత వెంటఁ దఱుముకొనిపోదని యర్థము. తప్పు టడుగులు పెట్టి నడుచునట్టి చిన్నవాండ్ర ననురాగయుక్తమైనవృత్తిచేత వెంటఁబిలిపింపని యర్థాంతరము. ప్రతిపదన కెదురునడవక తడగాళ్లతోఁ బరుగెత్తుట భీరులక్షణము. అట్టివారల వెన్నాడుట తును మాడుట వీరధర్మమునకు వ్యతిరేకము.

పలు = అనేకవిధములైన, చాపలములకొన = చిత్తచాంచల్యములచేత, పుట్టలుమెట్టజనువారికొన = పుట్టలపై నెక్కబోవువారిని, తత్తరంబున గ్రుచ్చి యెత్తుకొనదు = త్వరపాటుచేత గ్రుచ్చి లేవనెత్తదని యర్థము. బాల్యచాపల్యముచేత బాముపుట్టలమీఁదికి బోవుచున్న బాలురను గ్రుచ్చి కొని లించు కొనదని యర్థాంతరము. పుట్టలమెట్టలకేగుట దాగుకొనుటకు సలపుప్రయత్నము కాననే యట్టి వారిని ఖండింపదు. కావుకావనుతఱి బురిటి కండువనియు ప్రేక్షుచీకడితఱి నెలలబిడ్డయనియుఁ దప్పటడుగులు వేయుతఱి నేడాదిశిశువనియుఁ బుట్టలుమెట్టలెక్కుతఱి నొకటిరెండేండ్లశిశువని విజయశ్రీ యను బాలికను ప్రతాపార్కుండను బాలుని గ్రహింపవలయును.

శుభోదయముమీఁకొన = శుభకరమైన యభ్యుదయ మతిశయించునట్లులుగా నని యర్థము. జనన మతిశయించునట్లులుగా నని యర్థాంతరము. కాంచదోవిజయశ్రీలకొన = విజయసమృద్ధులను బొందలేదా యని యర్థము. విజయలక్ష్యులను బాలికలకు కనలేదా యని యర్థాంతరము. పెంచదోప్రతాపబాలార్కులను = బాలసూర్యులవంటి ప్రతాపముల నతిశయింపఁ జేయలేదా యని యర్థము. ప్రతాపముల నెడు బాలసూర్యులను, అనఁగా బాలురను, పెంచలేదా యని యర్థాంతరము. ఔర = భళి, తిరుమలరాయ బాహునిపుత్రి = తిరుమలదేవరాయని బాహుపునందరి యసి యనెడు, అనఁగా ఖడ్గలత పుత్రికయు, ఆఖిలలోకాద్భుతక్రీడనతిశయిల్లకొన = సమస్తలోకములకు నాశ్చర్యకరమైన విహారముచేత నతిశయించును.

(ని. 'సాగ్యచ్ఛస్త్రీచాసిపుత్రీచ ఛరికాచాసిధేనుకా' అని అ.) అనఁగా దిరుమలదేవరాయని బాహుపునందలి ఖడ్గమునెడు స్త్రీ విజయశ్రీలనెడు కొమార్తెలను బ్రతాపములనెడు బాలసూర్యులవంటి కొమాళ్ళను గనిపెంచిన బిడ్డలతల్లియైయుండినను బై నాల్గవరణములయందును భేదాధ్యవసాయము చేతఁ బ్రాప్తమైన బిడ్డలతల్లిలయందుఁ గనుపడని చరిత్రచేతను నద్భుత క్రీడయని యావిష్కృతము చేసినాఁడు. కావుకావనుచోఁ గృపాణపరమైన యర్థమందు మధ్యమపురుషైకవచనముగనుక మువర్ణకము రావలసినది (సూ. 'ప్రార్థనార్థేమురేకల్యేకధ్యతేమధ్యమార్థకః, విభాహంతం పదంత్యేకే నప్రాణేతుకదాచన') అనునధర్వణ వచనమువల్ల మొదటికావను పదముమీఁద హల్లుపరమగు చుండఁగా వైకల్పిక మువర్ణకము రాకున్నను, రెండవకావనుపదమున కచ్చుపరమగుచుండఁగా నిత్యముగా రావలసినది గనుక నిక్కడ 'శబ్దకాస్త్రవిరుద్ధం హి చ్యుతసంస్కార మివ్యతే' అనులక్షణముచేత చ్యుతసంస్కార దోషము ప్రాప్తమగుచున్నదని శంకింపఁగూడదు. ఎందువలనననిన, (సూ. 'తజ్జానమాచదేశ్యాగ్రామ్యాచైవం చతుర్విధా భవతి' అను న.) సూత్రోక్తక్రమంబున నాంధ్రభాష నాలుగువిధములు గలది, అందు నిది గ్రామ్యాక్షి, ఈగ్రామ్యాక్షి ప్రయోగము తత్తత్స్వభావ వర్ణనయందు యుక్తమని యధర్వణాచార్యాదులమతము, కావున శ్లేషైకతానుండగు సీకవి కిది దోషము గాదు.

"కావుము" పదమునకు హల్లుపరమైనపుడు మువర్ణము లోపించుట కలదు. అచ్చుపరమగుచో లోపించుట వ్యాకరణవిరుద్ధమైనను గవి ప్రయోగము లిట్టికార్యమునకుఁ గానపచ్చెడిని.

కావుకా వనుట రక్కసులమూఁకనె

(పాండురం.)

ఆడితె నీదు పంచము

(కళాపూ.)

భవచ్చిత్రేష్వితం బెద్ది చెప్పనికొ

(మార్కం.)

ఇక్కడఁ గాందిశీకన్యభావవర్ణనయందే చెప్పరాఁడు గదా. సు. 'అత్రాసిపుత్రీత్యపుత్రవత్యా

అపి పుత్రప్రాపణ కృత్యవైధుర్యేకాద్భుతచరిత్రం వ్యజ్యతే నాత్ర సమాసోక్తిః శ్లేషోవాపిశేష్యాపి
శ్లిష్టత్వాత్. అలం. వ్యంగ్యము. మీఁదినాల్లుపాదములు శ్లేషమూలాతిశయోక్తిః.

తా. తిరుమలదేవరాయ ఖడ్గపుత్ర విజయశ్రీలకు కుమారితలఁ గాంచియుఁ బ్రతాపార్కులకు
కుమారులను గాంచియు (శిశుప్రాపణమునందును శత్రుసంహారమునందును బూర్వోక్తసందర్భములలో
జోక్యము గలిగించుకొనకున్నను) లోకాద్భుతవిధముగఁ గనిపెంచుటలొఁ జేసొందెను.

చ. కిరి కసహాయజీవనము + కేవలగండము లద్రిశోటికిం

గరులకు దుస్సహ ప్రకటఖర్జువు శ్వేతపుమేను చక్రి కీ

విరసులఁ బొంద నొల్ల నని + వేడ్క భజించె ధరాపురంధ్ర శ్రీ

తిరుమలదేవరాయ జగతీరమణుఁ రమణీమనోభవున్.

57

కిరికి = ఆదివరాహమునకు, అసహాయ = సహాయసంపత్తిలేని జీవనము = బ్రదుకు అని యర్థము.
ఒంటిగాఁ దిరుగుట యని భావము. (ని. శోలఃప్రాశ్రికిరికిటికి' అని అ.) అద్రిశోటికి = కలవర్షకము
లకు, కేవలగండములు = అన్నియుఁ బ్రాణగండములే యని యర్థము. గండశిలలని భావము. కరులకు =
దిగ్గజములకు, దుస్సహ = సహించశక్యముగాని, ప్రకట = స్ఫుటమైన, ఖర్జువు = అనఁగా గజ్జియని
యర్థము. కందూతి యని భావము. చక్రికి = శేషాహికి, శ్వేతపుమేను = అనఁగా బొల్లివిడిచిన దేహ
మని భావము. (ని. 'చక్రిజాలికభిత్కకటలాజాహిసూచకే' అని మే.) కాఁబట్టి, ఈవిరుసులఁబొంద
నొల్లనని=ఈరోత గొట్టువాండ్రను బొందనొల్లనని, ధరాపురంధ్ర = భూకాంత, రమణీమనోభవుఁ =
శ్రీజనమన్నధుఁడైన, శ్రీతిరుమలదేవరాయ జగతీరమణుఁ = సంపద్యుక్తుడైన తిరుమలదేవరాయ
చభువును, వేడ్క = వేడుకచేత, భజించె = సేవించెను. అలం. ఉత్పేక్ష. కావ్యలింగము.

అసహాయ జీవనము అను ఒంటరితనము. వరాహములలో గుంపును జీలి విడిగా సంచరించు
వానిని ఒంటరికాఁడు, ఒంటికాఁడుటకు బ్రమాణములు-

నే. 'కమ్మినొంటరికానిదొమ్మినొంచుయశంబు బయటిపల్లెలు గూల్పు బల్లి కల్లి'

(చంద్రాగదచ. ఆ. ౧)

సీ. 'అనురక్తిరేచునూతనసారసాటోప మొంటికాండ్రకుఁ బెంపు లొసగు నెవట'

హరిశ్చంద్రార్థమున నొంటికాఁడు పంది. నలార్థమున వియోగి. (హరిశ్చంద్రనల్. ఆ. ౨)

తా. వరాహ మొంటరిదనియు, కైలములు గండములు గలవనియు, ఏనుగులు కందూతిగల
వనియు, సర్పము బొల్లి విడచినదనియుఁ దలంచి యీవిరుసుల నందఱును భూసతి విసర్జించి సుందరాకా
రుడగు తిరుమలదేవరాయలను భజించెను.

సీ. బహుమహీధరకూటాపటలిపాలుగఁ జేసె గంధాంధసింధురఘటల నెల్ల

శాఖిశాఖిశాఖిశాఖివయములఁ దగిలించె నమితకోదండదండముల నెల్ల

శరధికుటుంబినిఃసరురుల వెంబడి బంచె రాఘాకుచాగ్రహారముల నెల్ల

దుర్దమకర్దమస్తోమంబులో వైచె విజయమంగళశంఖవితతి నెల్లఁ

తే. దగవరి గదా నిజాముఁ డుద్బంధజయప, టివృతిరుమలరాయథాఃకిరిఁ జలించి

పటచునెడశక్తిమఱచియుఁములువడయ్యె,దత్తదుచితప్రవేశసంధానయుక్తి.

గంధాంధ = గర్వాంధములైన. సింధురఘటల నెల్లెక్ = గజఘటలనన్నిటిని, ఘటయనగాఁ బండ్రెండేనుగులగుంపు, (సి. 'కరిణాంఘటనాఘటా' అని అ.) బహుమహీధరహాట = అనేకములైన ఐర్వత శిఖరములయొక్క, పటలిపాలుగఁజేసెక్ = సమూహముపాలగునట్టులుగాఁ జేసెను, అమితతోదండ దండముల నెల్లెక్ = మితములేని వింటిబద్దలనన్నిటిని, కాఖి = వృక్షములయొక్క, కాఖా = కొమ్మలయొక్క, శిఖా = అగ్రములయొక్క, చయములక్ = సమూహములయందు, తగిలింఁచెక్ = సక్తములుగాఁ జేసెను, రామాభార్యలయొక్క, కుచ = స్తనములయందలి, అగ్ర = శ్రేష్ఠములైన, హారముల నెల్లెక్ = ముత్యాలహారము లన్నిటిని, శరభి = సముద్రునియందలి, అగ్ర = శ్రేష్ఠములైన, హారముల నెల్లెక్ = ముత్యాలహారము లన్నిటిని, శరభి = సముద్రునియొక్క, కుటుంబిని = భార్యలైన నదులయొక్క, ఝరులవెంబడిక్ ప్రవాహములవెంబడి, పంచెక్ = పంచెను. విజయ = జయ ప్రయుక్తములైన, మంగళ = శుభకరములైన, శంఖి = శంఖములయొక్క, వితలి నెల్లెక్ = సమూహమునంతయు, దుర్దమ = సహించుకూడని, కర్దమస్తోమంబులొక్ = బురుదరొంపిలొ, వైచెక్ = వడవైచెను, నిజాముఁడు = నిజాంఖానుఁడు, తగవరి గదా = మర్యాదగలవాఁడుగదా, విమనిన, ఉద్దండ = పరాక్రమప్రయుక్తమైన, జయ = విజయమందు, పటిష్ఠ = సమర్థుడైన, తిరుమలరాయ = తిరుమలదేవరాయలయొక్క, ధాటికిఁజలించి = దాడికిఁ జంపలించినవాడై, ధాటిలక్షణము, (నం. 'శత్రుసేనావమర్దాయనద్యస్సభటఘోటకైః, విజిఁహప్రవృత్తిర్యా సాధాటితినిగద్యతే.') పఱచునెడక్ = పాటిపోవునప్పుడు, శక్తి మఱచియుక్ = తపసామర్థ్యము మఱచి పోయినను, తత్తత్ = వానివానియొక్క, ఉచిత ప్రవేశ = తగిన చోటఁ బ్రవేశించుటయొక్క, సంధాన = కూర్చుంటుందలి, యుక్తిక్ = ఉపాయమును, మఱువఁడయ్యెక్ = విస్మయింపఁడాయెను.

శక్తిమఱచియు నుచిత ప్రదేశసంధానశక్తి మఱచిపోవకుంటవలసే నిజాముఁడు తగవరి (ఉచితజ్ఞ) ఁడయ్యెను. నిజామునకు మదపుటేనుగులు ధనుర్ధారులు విజయశంఖములు గలవని చెప్పటలొక్ గవి హైందవసాంగ్రామికవస్తు సమదాయము మహమ్మదీయులకుఁ జెప్పటవలన సహజమునకు విరుద్ధము. కావున నిది సమయవిరోధ మనుకావ్యదోషము. ఇందులకుఁ గవిజనాశ్రయమున దృష్టాంతము.

క. ఘనదండకాప్తకృష్టా, జీనములు సొగయింప నొక్కజీనముని చనుఁజెం

చె ననగ సమయవిరోధం, బని కవులకుఁ జెప్పఁ గవిజనాశ్రయం డొనరన్.

ఇటులఁ గొందఁ జందురు. తిరుమలరాయలధాటి ఉద్దండ జయపటిష్ఠ మనుటవలనను నిజాముఁడు చలించిపఱచె ననుటవలన నాయక ప్రతినాయకులగు వీరు తిరువురు సములని తెలియును. నిజాముఁడసామాన్య డనుటకు సింధురఘటలు, అమితతోదండములు, రామాకుచాగ్రహారములు, శంఖవితతి తారాగణము.

తా. తిరుమలదేవరాయనిదాడికి నిలువలేక పాటిపోవునప్పు డేనుగులను బర్వతశిఖరములకై పాఱుఁడొలి, వింటిబద్దలు చెట్లొక్కిమ్మలకుఁదగిలించి భార్యలయొక్క ముత్యాలహారములు నదులలోఁ బాఱవైచి విజయశంఖములు బురుదలొవైచిపోగా నది వానివాని జన్మస్థానములయందు వానివానిని బ్రవేశ పెట్టుట యుచితమని విచారించి ప్రవేశపెట్టినాఁ డశనపట్టులనుండెను. (ఏనుగులు ఐర్వతములయందు జన్మించుటయును వింటిబద్దలు వృక్షకాఖిలచేతఁ జేయఁబడుటయును ముత్యాలు జలధియందుఁ బుట్టుటయును శంఖములు బురుదలొఁ బుట్టుటయును లోకంబునఁ బ్రసిద్ధంబకదా.) అలం. హేతూత్వేక్.

చ. తిరుమలరాయశేఖరుని * ధీరచమూభటరాజి యాజిభీ
కరయవనేశ్వరప్రహిత * ఖానబలంబులఁ జక్కు నేయ ని
ద్ధరఁ బెనుగొండకొండలు మ* సద్విపచర్తకపాలమాలికా
పరికరభూషితంబు లయి * బల్విడిఁ గాంచె గిరిశభావమున్.

59

తిరుమలరాయశేఖరుని = తిరుమలదేవరాయశ్రేష్ఠునియొక్క, ధీర = ధైర్యయుక్తమైన, చమూ
భటరాజి = సేనాభటసమూహము, ఆజి = యుద్ధమందు, భీకర = భయంకరమైన, యవనేశ్వరప్రహిత =
సవాబులచే బంపఁబడినట్టి, ఖానబలంబుల = తురకలపాజులను, చక్కునేయన్ = భండియంగా,
(మహమ్మదీయు లాజిభీకరు లగుటచేతనే యెదిరించి విజయ మొందుటకు తిరుమలరాయలు ధీరచమూ
భటరాజిని నియోగించెను. సేన యవనేశ్వరప్రహిత మనుటవలన సాసంగమునకు సవాబులు సైనికులను
మాత్రమే పంపి రనియుఁ దాము రాలే దనియు నాశయము.)

ఇద్ధరన్ = ఈభూమియందు, పెనుగొండకొండలు = పెనుగొండనంబులమైన కొండలు, మదద్విప
= మదపుటేనుగులయొక్క, చర్త = చర్తములను, కపాలమాలికా = కపాలమాలిక లనునట్టి, పరికర =
అలంకారసామగ్రిచేత, భూషితంబులయి = అలంకరింపఁబడినవియై, గిరిశభావమున్ = రుద్రభావమునని
యర్థము. పర్యవరాజశ్చమునని భావము. (ని. 'గిరిశో గిరిశో మృడశ' అని అ.) బల్విడిఁగాంచెన్ =
తత్త్వజమే పొందెను. మదద్విపచర్తకపాలమాలికా పరికరభూషితశ్చము గిరిశునకును బెనుగొండ కొండల
కును సమానధర్మము.

తా. తిరుమలదేవరాయని సేనాభటులు, తురకలయొక్క చతురంగబలములను సహరింపఁగా
బెనుగొండకొండలపై సేనుగులయొక్క చర్తములను దలపుజ్జెలయొక్క పంక్తులను బడియుండుట
చేత నాకొండలు గజచర్తకపాలమాలికాధరుడైన రుద్రునివలె నుండె నని. అలంకారము. కావ్యలింగ
భేదము. శ్లేషసంకీర్ణము.

సీ. కప్పవాటింపదు * గగనమధ్యంబుపై నుప్పొంగువృథులప* యోధరముల
నలత నొందదు వినిశ్చలసుధాధామకోపరిసమారోహవై * భవమునందుఁ
దడబాటుఁ బూన దు* త్తమరసజ్ఞాసానవాటిఁ బాటిలునాట్య* పాటనమున
శ్రమము నొంద దశేష* కమలాకరాభోగతరుణకీర్తి* వ్యమమునందు

తే. ననుపమాకల్పపరిపూర్తి * నతిశయిల్లు, ననిశనిస్తంద్రగతిఁ బొల్పు* నఖిలభువన
గర్భగౌరవ మేరితిఁ గాంచెనొక్కొ, వీరతిరుమలరాయభూ* విభునికీర్తి.

60

ఈ పద్యమందు తిరుమలదేవరాయని కీర్తియందలి స్త్రీలింగస్వారస్యముచేత గర్భిణీస్త్రీ
త్వారోపణము చేసి యర్థప్రయమునకు నభేదాధ్యపనాయముగాఁ జెప్పినాడు. ఎట్లనఁగా,

వీరతిరుమలరాయభూవిభునికీర్తి = పీరుడైన తిరుమలరాయని కీర్తియనెడుస్త్రీ, అఖిలభువన =
సమస్తప్రపంచమనెడి, గర్భ = గర్భముయొక్క, గౌరవమున్ = భారమును, పీరితిఁగాంచెనొక్కొ = ఎట్లు
పొందినదోగాని, (అఖిలభువన = సమస్తలోకములయొక్క, గర్భ = మధ్యభాగమునందు, గౌరవము =
గొప్పతనము అని యర్థాంతరము.)

గగనమధ్యంబుపై = ఆకాశమధ్యమందు, ఉప్పొంగు = అభివృద్ధియగు, వృథుల = విస్తారమయిన,
సయోధరములన్ = సమీకుములచేత, కప్పవాటింపదు = నల్లఁబడ దని కీర్తిపరమైన యర్థము. కీర్తి నిరుపా

ధికస్వచ్ఛవస్తువు గనుక సంపర్కదోషముచేత మలినము కానేరదని భావము. గగనమధ్యంబువై = గగనమువలె సూక్ష్మమైన మధ్యప్రదేశముమీఁద, ఉష్ణింగు = పొంగుచున్న, పృథులపయోధరముల = పీనస్తన చూచుకములయందు, ఇక్కడ సప్తమ్యర్థమందు ద్వితీయవచ్చినందుకు, న. 'అన్యస్యాః క్వచిద్భవేచ్ఛాన్యా' అని, కప్పవాటించదు = నైల్యమును వహించదని గర్భణీస్త్రీపరమయిన యర్థాంతరము. గర్భణికి సూక్ష్మమధ్యత్వమును నాశ్చర్యమే యని తెలియవలయును.

వినిర్మల = మిక్కిలియు స్వచ్ఛమయిన, సుధాధామక = చంద్రునియొక్క, ఉపరి = మీఁదికి, సమారోహ = వ్యాపించుటయొక్క, వైభవమునందు = జేడుకయందు, ఆలతనొందదు = మెనుకదీయదని కీర్తిపరమయినయర్థము. వినిర్మల = మిక్కిలియుఁడెల్లనైన, సుధాధామక = సున్నపుగచ్చుచేసిన సౌధములయొక్క, ఉపరి = మీఁదికి, సమారోహ = ఎక్కుటయొక్క, వైభవమునందు = విలాసమందు, ఆలతనొందదు = అయూసమును బొందదని గర్భణీపరమైన యర్థాంతరము. గర్భపతియయ్య నున్నతములగుభవనముల సెక్కుతటి నలసట నొందక పోవుట యొకవిశేషము. పృథులపయోధరముల వ్రేగు నితంభరము గర్భభారము నలసట గూర్చుమి యాశ్చర్యము.

ఉత్తమ = సత్పురుషులయొక్క, రసజ్ఞా = జిహ్వయ నెడు, ఆస్థానవాటిక = ఆస్థాన ప్రదేశమునందు, పాటిలు = ప్రవర్తించుచున్న, నాట్యపాటవమున = నటించు నేర్పునందు, అనగాఁ గొనియాడఁబడుట యందనుట, తడబాటుఁబూనదు = విపర్యాసమును వహించదని యర్థము. (ని. 'రసజ్ఞారసనాజిహ్వ' అని అ.) ఉత్తమ = శ్రేష్ఠులైన, రసజ్ఞ = శృంగారాదిరసముల గుఱైఁగినవారియొక్క, ఆస్థానవాటిక పాటిలు = సభాస్థలియందు ప్రవర్తించుచున్న, నాట్యపాటవమున = తాండవనైపుణ్యమందు, తడబాటుఁబూనదు = శ్రమచేతఁ దడబడదనియర్థాంతరము. సాధారణముగా నొంటరిపాటునఁ జెలికత్తెలముందునఁ గాక రసజ్ఞుల యాస్థానవాటికలలో నాట్యమునలుపుచుండినను శ్రమనొందకపోవుట విశేషము. (రసజ్ఞుల యాస్థానలలో నృత్య ప్రకటనము తడబాటునకు హేతువు.)

అశేష = సమస్తమయిన, కమలాకర = కమలమనఁగా నుదకము, దానికి నాకరములైనవి సముద్రములు వానియొక్క, ఆభోగ = పరిపూర్ణతయొక్క, తరణశేళి = దాఁటుటయను క్రీడయొక్క, మహోద్యమమునందు = అధిక ప్రయత్నమునందు, శ్రమమునొందదు = కష్టముఁ జెందదని యర్థము. అశేష = సమస్తమయిన, కమలాకర = సరోవరములయొక్క, ఆభోగ = పరిపూర్ణతయొక్క, తరణశేళి = జలక్రీడా విహారముయొక్క, మహోద్యమమునందు = అధిక ప్రయత్నమునందు, శ్రమమునొందదు = ప్రయాస పడదని యర్థాంతరము. (ని. 'సలిలంకమలంజలమ్' అని అ.) జలక్రీడ పరిపూర్ణమైనదగుటచేతను, అది సరోవరముగాక కమలాకరమగుటచే మెలపునఁ జరింపవలసియుంటవలనను నామహోద్యమమున శ్రమ సహజము. శ్రమలేమి యాశ్చర్యము.

అనుసమ = సమానరహితమైన, ఆకల్పపరిపూర్తి = కల్పవర్ణంశభరితపూర్ణతచేత, అతిశయిల్లు = అతిశయించునట్టి అని యర్థము. ఆకల్పమనఁగా నలంకారము వస్త్రాభరణమాల్యాద్యలంకారపరిపూర్తి చేత నతిశయించునని యర్థాంతరము. (ని. 'ఆకల్పవేషానైష్యమ్' అని అ.) అనిశ = ఎల్లప్పుడును, నిస్తంత్ర గతిబొల్పు = నిరుపద్రవగతిచేతఁ బ్రకాశింప నని యర్థము. మాంద్యము లేనిసడకచేతఁ బ్రకాశించు వని యర్థాంతరము.

తా. (పిరతిరుమలరాయని కీర్తికాంత యఖిలభువనగర్భభారమును వహించి గర్భిణీమైయుండియు స్తనచూచుకములందు నైల్యము వహించకపోవుట మొదలైన గర్భిణీవ్యతిరీకధర్మములచేత బ్రవర్తిం చెను గనుక నాగౌరవమును నెట్టులు పొందెనో) తిరుమలదేవరాయనికీర్తి మేళుమండలము నావరించి చంద్రమండలము నతిక్రమించినదనియు సుత్తమజనులచేత బ్రశంసించబడుచున్న దనియును సము ద్రములను దాటిపోయినదనియును బ్రహ్మకల్పపర్యంతము నిలిచియుండుననియును సర్వకాలమును నిరుపద్రవగతిచేత బ్రకాశించునది యనియును ఫలితార్థము.

మ. ధర నెవ్వనికీ వ్రాయు బద్ధజాడు వ్రాత ల్వానితో నేగు న
స్థిరము ల్కాశ్వతకీర్తి యకాతిరుమల • శ్రీరాయనారాయణుం
డు రహి న్నాగ్రసినశాసనాక్షరము లుండుం బుత్రపౌత్రాన్వయ
స్థిరవృత్తిం బృథుకాక్షరంబులు గురు • శ్రీవర్ణతుల్యంబులే.

61

ధర = భూమియందు, ఎవ్వనికీ = ఎవ్వనికీ, పద్మజాడు = బ్రహ్మ, వ్రాయు = నొసట వ్రాయుచున్నాడో, వ్రాతలు = ఆవ్రాలు, వానితోనేగు = ఆపురుషునితో నడుగును, అస్థిరములు = కాశ్వతములుగానిది యని యర్థము. 'అస్థినిరాంతిగృహ్లాంత్యస్థిరాణి. రా ఆదాసే' ఆనుభ్యత్వవృత్తిచేత నఖిలము గ్రహించినవనిభావము. కాశ్వతకీర్తియా = కాశ్వతమైన కీర్తిగలిగిన, తిరుమల శ్రీరాయ = తిరు మల దేవరాయడనెడను, నారాయణుండు = నారాయణమూర్తి, ఇక్కడ కాశ్వతకీర్తియనెడు పదమా రోవ్యమాణారోపవిషయములకు సాధారణ విశేషణము. రహి = లెస్సగా, వ్రాసిన శాసనాక్షర ములు = ఎవరి కైనను వ్రాసియుచ్చిన శాసనములమీదివ్రాలు, పుత్ర = కొమాళ్లు, పౌత్ర = మనుమలు, అన్వయ = వానివంశము, అంతపర్యంతమైన, స్థిరవృత్తి = కాశ్వతవృత్తిచేత, ఉండు = ఉండును. పృథుకకబ్జ మర్భునుని యందును బ్రహ్మయందును వర్తించును. బ్రహ్మపరమైనప్పుడు, (ని. 'పృథుర్వహే కో బ్రహ్మ') అని యర్థము గ్రహించదగినది. (ని. 'పోతః పాశ్చాత్కోడింభః పృథుకశ్చాబకశ్శిశుః' అని అ. 'మారుతే వేధసి బ్రహ్మేపుంసికః' అని అ.) తిరుమల శ్రీనారాయణుండన్నాడు గనుక దిరుమలదేవ రాయని నారాయణుడని చెప్పవలయును. పృథుక = అర్భకుడైన బ్రహ్మయొక్క, అక్షరంబులు = వ్రాలు, గురు = జనకుడైన నారాయణునియొక్క, శ్రీవర్ణ = శుభాక్షరములతోడ, తుల్యంబులే = సమా నములైనా, ఆనంగా గావనుట, పృథుకుడనగా బ్రహ్మయును, గురుశ్రీయనగా గురుతరసంపత్తిగల వాడు రాజు నని భావము.

బ్రహ్మవ్రాతకంటె దిరుమలరాయడు వ్రాసినవ్రాత కాశ్వతమయినదని ఫలితార్థము. (ని. కీర్తిస్తు నారాయణే) అన్నాడుగనుక నారాయణుని కీర్తి కాశ్వతము. పృథుకుడనగా బ్రహ్మ దేవుడు గనుక బ్రహ్మదేవునివ్రాలు గురువైన నారాయణునివ్రాలతో సమానమవునా యని ప్రకా రాంతరము. ఇవట నప్రకృతమైన బ్రహ్మలిఖితాక్షరమునకు ప్రకృతమైన తిరుమలదేవరాయ శాసనాక్షర ముతో సామ్యానిష్పత్తి వర్ణించుటచే బ్రతిపాలంకారభేదము. అది అస్థిరాదిపదగత్యేషచే జీవించినది. (శ్లో. వర్ణేన్యనాన్యస్యోపమాయా అనిష్పత్తివచశ్చ తత్' అని లక్షణము.) (మాతృశ్రీయన్నటులఁ దండ్రిని గురుశ్రీయనుటఁ దగునుగాన గురుశ్రీయనఁ దండ్రియని కొందఱుదురు.)

తా. బ్రహ్మదేవుడు మానవుల ఘలములపై వ్రాసినవ్రాతలు వారితోనే పోవును. స్థిర కీర్తికాలియగు తిరుమలరాయ నారాయణుని వ్రాతలగు శాసనపర్ణము లటులుగాక తరతర ముప పను—9

కరించును. బ్రహ్మవ్రాసినవ్రాత యశనిశంధ్రియగు నారాయణుని వ్రాతతో సమానము కాఁజాలదు. సీ. ఘనసీధుర క్షలోచనయుక్తి గడ నుండు మాతంగతతి నంటుమలిన మెల్ల గరదుఁడై వెస నధోగతి బడ్డయమ్మహాహీనుని నెనసినయేవ మెల్ల నరక హేతుహిరణ్యహరణవృత్తి జరించుకొమ్ముకాని భజించుకొదవలెల్ల రౌరవాధారఘోరప్రపాతకు లైన విషమగోత్రుల నంటువృజిన మెల్లఁ తే. గడిగొనియె వసుంధరాశమలనయన, యార వీరప్రతాపరాజాధిరాజ రాజదేవేంద్ర తిరుమలరాయచంద్ర, సాంద్రపట్టాభిషేకాంబుసమునయమున.

సీధువనఁగా మద్యమును, సేనుగులకన్నులయందు బుట్టెడుమదమును. ఇందుకు-

ఉ. చెక్కున దాన మత్తులను సీధువు వీనుల సాగరంబుచే

ముక్కున శీర్ణకంబు చనుముక్కున శిశ్యము శేఫసిన్దం

బక్కున దానవారి విపులాంఘుల మేఘము జారుచుండఁ లెం

పెక్కి కరీంద్ర మొప్పె నెలయేఱులతోడినగేంద్రమో యనన్.

అని ప్రయోగము.

మాతంగతతియనఁగాఁ జండాలనమూహంబును, గజనమూహంబును, ఘన = అధికమైన, సీధు = మద్యపానమువలన, రక్త = ఎఱ్ఱనైన, లోచన = కన్నులయొక్క, యుక్తి = సంయోగముచేత, కడనుండు = వెలిగానుండెడు, మాతంగతతి = చండాలనమూహమును, అంటు = అంటుకొన్న, మలినమెల్ల = మాలిన్యమంతయును, అని యర్థము. అధికమైనసీధు వసెడుమదముచేత నెఱ్ఱనైన కన్నులతో దిక్కుల యందున్న గజనమూహము నంటియున్నదని భావము.

గరదుఁడై = గరదుఁడనఁగా (స్థో. 'అగ్నిదో గరదక్షైవ శస్త్రపాణి ర్ధనావహాః, తేత్ర దారావ హర్తావ షడేతేహ్యతతాయినః' అని చెప్పియున్నది గనుక) విషప్రయోగముచేయునట్టి యాతతా యియై, వెనక్ = శీఘ్రముగా, అధోగతిబడ్డ = అధోగతిపాలైన, అమ్మహాహీనున్ = ఆయలినీచుని, ఎనసెన = కలిసిన, ఏవమెల్ల = అనన్యమంతయు అని యర్థము. విషప్రదుఁడై పాతాళలోకమందున్న, అమ్మహాహీను, మహల్ + అహి + ఇను ననఁగా నామహాఘ్నగన్వామిని గలిసికొనియున్నదనిభావము. శేఫుని గరదుఁడని మహాహీనుడని యధోగతి నొందినవాడని తలంచితలంచి భూకాంత విసర్జించెను.

నరకహేతు = నరకమునఁబడుటకుఁ గారణమైన, హిరణ్యహరణవృత్తి = స్వర్ణ స్త్రీయవృత్తిచేత, చరించు = ప్రవర్తించునట్టి, కొమ్ముకాని = అగసాలవానిని, భజించు = సేవించిన, కొదవలెల్ల = తక్కువ లన్నియును అని యర్థము. నరకహేతు = నరకాసురోత్పత్తిహేతువైన, హిరణ్యహరణవృత్తి = హిరణ్యాత్సంహారవ్యాపారముచేత, చరించు = నడచుచిన, కొమ్ముకాని = కొమ్ముగలిగిన యజ్ఞవరాహమూర్తిని భజించినదనిభావము. హిరణ్యశబ్దము హిరణ్యాత్పరమైనందుకుఁజ్ఞో. 'క్రీడాభిన్న హిరణ్యకుక్షికుహర' మ్మని ప్రయోగము. ఆదివరాహమయొక్కయు భూమియొక్కయు సంయోగమువలన నరకాసురుండు జనించెను గావుననే వరాహము నరకహేతుభూతమయ్యెను.

రారవ = రారవనునెడు నరకమునకు, ఆధార = ఆధారమైన, ఘోరప్రపాతకులైన = భయంక రోత్కృష్టపాపములు గలవారైన, విషమగోత్రుల = ఎగుడు దిగుడులైన కులము గలవారిని,

చెందు=పొందిన, వృజినమెల్లె=పాపమంతయును అని యర్థము. రారస = రురుమృగసమూహమునకు, అనఁగా జింకగుంపులకు, ఆధార = ఆధారభూతములైన, ఘోర = భయంకరములైన, ప్రపాతకులైన= దరులుగలిగినట్టి, విషమగోత్రుల = విషమసంఖ్యగల అనఁగా సప్తసంఖ్యగల కులపర్వతములనియును విషమాకారముగల పర్వతములనియును జెప్పఁదగినవాని బొందియున్నదనిభావము. ఇక్కడ, క్లీ. 'వివక్షాతః ప్రవృత్తిశ్చ ప్రత్యయస్య క్వచిత్క్వచిత్' అను నధర్వణావచనముచేతఁ బుంస్త్యము విధించినాఁడు.

వసుంధరాకమలనయన=భూకాంత, పీఠప్రతాప, రాజాధిరాజరాజదేవేంద్ర యనెడు బిరుదులుగల, తిరుమలరాయచంద్ర = తిరుమలరాయచంద్రునియొక్క, సాంద్ర = దట్టమైన, పట్టాభిషేక= పట్టాభిషేకసంబంధమైన, అంబునముదయమున = జలసమూహముచేత, కడిగివోనియె = కడిగివైచివోనెను, అనఁగా బోగొట్టుకొనెనట, ఔర = ఆశ్చర్యము, అనఁగా దిరుమలదేవరాయనికిఁ బట్టాభిషేకము కాఁగా భూదేవి యాజలముచేతఁ దడుపఁబడినదై యిదివఱకుఁ దనకు సాంకత్యము గలిగియున్న దిగ్గజములను శేషాపిని యజ్ఞవరాహమును గులపర్వతములను నిరసించి తిరుమలదేవరాయలను బొందినదని భావము. ఇచటఁ దిరుమలదేవరాయ పట్టాభిషేకోదకమునకు భూదేవివృజినతాళనముఁ జేయుటతో సంబంధము లేకున్నను దత్సంబంధముఁ జెప్పుటవలన నతిశయోక్త్యలంకారము. అది క్లేషతో నంకరమైనది.

తా. భూదేవి తొలుత మాతంగసమూహమువలన నంటినయేవమును మహాపీనసంక్లివలన నెనసినయేవమును కొమ్ముకానిచెలిమిచే నొందిన కొదువను విషమగోత్రసంక్లివలన నంటిన కలుషమును తిరుమలదేవరాయల పట్టాభిషేక జలమువలన గడిగివోని శుద్ధరాలయ్యెను. (అనఁగా దిరుమలరాయల పట్టాభిషేక సమయజలము భూభాగమునందంతట ప్రవహించెనని భావము.)

తే. ఆవిభునిదేవి శ్రీవెంగళాంబ పుట్టి, నిల్లు మెట్టినయిల్లు వర్ధిల్లఁ జేసె

బుట్టినంటికి మథనంబు మెట్టినంటి, కమితదోషాహతియుఁగూర్చుకమలఁ దెగడి.

ఆవిభునిదేవి = అతిరుమలదేవరాయనిభార్య, శ్రీవెంగళాంబ = సంపద్యుక్తరాలైన వెంగళమ్మ, పుట్టినంటికి మథనంబు మెట్టినంటి కమితదోషాహతియుఁ గూర్చుకమలఁ దెగడి=పుట్టినంటికి రాపాటమును మెట్టినంటికి మితములేని దోషంబులచేతఁ గొట్టువడుటయును గలుగఁజేసిన లక్ష్మీదేవిని దిరస్కరించి, పుట్టినిల్లు మెట్టినయిల్లు వర్ధిల్లఁజేసె = పుట్టినయిల్లును మెట్టినయిల్లును వృద్ధిబొందఁజేసెను అని యర్థము. లక్ష్మీదేవికిఁ బుట్టినిల్లు తీరసముద్రమును మెట్టినయిల్లు పద్మమును గనుక, పుట్టినంటికి = తీరసముద్రమునకు, మథనంబు=మందరాచలమథనమును, మెట్టినంటికి = పద్మమునకు, అమితదోషాహతియె = మితములేని రాత్రి వేదయుననిభావము. పుట్టినిల్లు, మెట్టినయిల్లు అనుచోట, నూ. 'వాతక' న. అనుసూత్రముచేత అకారమునకుఁ బరమైనయికారమునకు వచ్చునంధి వైకల్పికమని తెలియవలయును. ఇచట సుపమాన మైనలక్ష్యంబుట్టి వెంగళాంబయందు గుణవిశేషవర్ణనవలన వ్యతిరేకాలంకారము. అదియు దోష అను పదగత్యేషచే జీవించినది.

తా. పుట్టినిల్లుగు సముద్రమునకు మథనమును మెట్టినయిల్లుగు తామరపూవునకు దోషాహతి(రాత్రి వలనిబాధ)యును గలుగఁజేసిన లక్ష్మీని నిరసించి తిరుమలదేవరాయల ధర్మపత్నియగు వెంగళాంబ పుట్టినిల్లు మెట్టినయిల్లు నలంకరించి మిగులఁ బేరొండెను.

ఉ. ఉంచినయగ్రహారముల ♦ నున్నతవైఖరివిద్య లెల్ల ర
 ప్పించినవిప్రవక్తముల ♦ బెంచిననవ్యవనోత్కరంబులకొ
 నించినబల్లటాకముల ♦ నెమ్మిగనం దగువెంగళాంబ య
 భ్యంచితకీర్తిసౌధవిశ ♦ దాక్షరసూనమరాళరాజ మై.

64

ఉంచినయగ్రహారములకొ = ఆమె నిలిపిన యగ్రహారములయందును, ఉన్నతవైఖరికొ = మహా
 న్నతముగా, విద్యలెల్లరప్పించిన = వేదశాస్త్రాదివిద్యల నన్నిటిని వచ్చునట్లులు చేయబడిన, విప్రవక్త
 ములకొ = బ్రాహ్మణులయొక్క ముఖములందును, పెంచిననవ్యవనోత్కరంబులకొ = వృద్ధిబొందింపబడిన
 నూతన వన సమూహములయందును, నించినబల్లటాకములకొ = నిండింపబడిన గొప్పచెఱువులయం
 దును, వెంగళాంబయభ్యంచితకీర్తి = వెంగళమ్మయొక్క మిక్కిలి యొప్పదమగుచున్నకీర్తి, సౌధ విశ
 దాక్షర సూనమరాళరాజమై = సున్నపుగచ్చుచేసిన మేడలుచు బరిశుద్ధములైన యక్షరములును దెల్లని
 పుష్పములును హంసశ్రేష్ఠములును నయినదై, నెమ్మికొ = ప్రీతిచేత, కనందగుకొ = చూడదగియుండునని
 క్రమాలంకారము.

అనగా వెంగళమ్మ పైని జెప్పబడిన యగ్రహారాది సూతానము లనేకములుగాఁ జేసి బహు
 కీర్తిబొందినదని తాత్పర్యము. సౌధవిశదాక్షరసూనమరాళరాజ మన్నది సమూహారద్యంద్యము. ఇచటఁ
 గీర్తిని సౌధాద్యనేకవిధరూపముగా నూహించుటవలన సుల్లేఖాలంకారము. శ్లో. 'ఏకస్యబహుధోల్లేఖా
 దుల్లేఖాలంకృతి ర్నతా' అని సాహిత్యదర్పణము.

కీర్తి సౌధరూపముగ నున్న దనుటచే నాకాశపర్యంతవ్యాప్తి, అక్షరరూపముగ నున్నదనుటచే
 స్థిరత్వము, హంసరూపముగ నున్నదనుటచే భూస్వర్గవ్యాపకము, సూనరూపముగ నున్నదనుటచే జనపకీ
 కరణాదికములు సూచితములు.

తా. వెంగళాంబకీర్తి యామె ప్రతిష్ఠించిన యగ్రహారములలో సౌధరూపముగను విద్య
 చెప్పించిన బ్రాహ్మణముఖముల నక్షరరూపముగను నెలకొల్పిన వనములందు సుమరూపముగను బాదు
 కొల్పిన తటాకములందు మరాళరూపముగను నున్నది.

సీ. వసుమతి దా నయ్య ♦ వరుని వారింపదు కందమూలంబుల ♦ గడుపు వెంప
 శ్రీకాంత దా నయ్య ♦ బ్రియు నిరోధింపదు క్రిందై విరోధికి ♦ గేలు సాప
 దానురుక్తి యయ్యుడగ దన దాత్తనాయకుఁ డొకనరు క్రిందఁహరులఁ బట్టు
 దా నన్నపూర్ణాభిధాన యయ్యును మాన్ప దొకనాఁడుఁ దనతేడుబికిర మెత్త
 తే. ననుచు ధరనిందిరనుభోజితనయనార్య, నార్యసుతనార్య మేయచర్యలహసించి
 పతికి నభిమతభోగసౌభాగ్య మొసఁగు, విమలనర్మణికురుంబ ♦ వెంగళాంబ.

వసుమతిదానయ్యకొ = వసువులనఁగాధనములు, తాను ధనపంతురాలై యుండియు, వరునికొ =
 పెనిమిటిని, కందమూలంబులఁగడుపు వెంపకొ = దుంగడ్డలు ప్రేక్షు మొదలైనవానిచేతఁ బొట్టుబొప్పి
 కొనుచుండఁగా, వారింపదు = నలదని మాన్పదు, అనియర్థము. భూదేవి వసుమతీనామముగల
 దనియు నామెకు వరుడైన వరాహమూర్తికి దుంగడ్డలు మొదలైనవి యాహారము లనియును
 భావము.

శ్రీకాంతదానయ్యుఁ = శ్రీయనఁగా సంపద, తాను సంపదచేత నొప్పుచున్నదనియును, శ్రీయ్యుఁ = పెనిమిటిని, క్రింద విరోధికిఁ గేలుసావణ్ = శత్రువునిఁ గ్రిందువడి చెయిచూచుగా, నిరోధింపదు = వలదని నివారింపదు అని యర్థము. లక్ష్మీదేవి శ్రీకాంతానామము గలదనియు నామె పెనిమిటియైన విష్ణుమూర్తి వామనుడై విరోధియగు బలిచక్రవర్తిని యాచించినాఁడనియును భావము.

రుక్మిణీదానయ్యుఁ = రుక్మమనఁగా బంగారము, అదిగలస్త్రీ రుక్మిణి, తాను బంగారముగల దయ్యుండియు, ఆత్మనాయకుఁడు = ప్రాణేశ్వరుఁడు, ఒకనరునిక్రింద హరులబట్టఁ = ఒకమనుష్యుని క్రింద గుఱ్ఱములను బట్టెడుకొలుపు సేయఁగా, తగదనదు = ఇదికూడదనిచెప్పదు, అనియర్థము. భోజనతనయ రుక్మిణీనామము గలదనియు నామెకుఁ బెనిమిటియైనకృష్ణుఁ డర్జునునికి సారథియైనాఁడనియును భావము.

తా నన్నపూర్ణాభిధాన యయ్యును = తా నన్న సమృద్ధిచేత సంపూర్ణురాలను పేరుగలవై యుండియును, తనతోడు వికిరమైతఁ = తననాథుఁడు భిక్షుమెత్తుచుండఁగా, ఒకనాఁడుఁ = ఒక్కనాఁడైనను, మాన్పదు = నివారింపదు, అనియర్థము. పార్వతీదేవి యన్నపూర్ణయను నామధేయము గలదనియు నామెకు నాథుఁడైన హరుఁడు కపాలహస్తుడై భిక్షమెత్తినాఁడనియును భావము. వికిరమను నది వికిర శబ్దమునకుఁ దదృశము.

అనుచుఁ = కలఁగువలయుచు, ధర్మ = భూదేవిని, ఇందిరు = లక్ష్మీదేవిని, భోజనయఁ = రుక్మిణీదేవిని, ఆర్యుఁ = పార్వతీదేవిని, ఆర్యుత నార్య మేయచర్యలఁ - ఆర్యుత = పతిసేవాపారతంత్ర్యము వలనఁ బూజ్యులైనవారిచేత స్తుతించేయఁబడిన, నారీ = స్త్రీలయొక్క, అమేయ = ఎన్నశక్యముగాని, చర్యలఁ = చర్యలచేత, హసించి = తిరుస్కరించి, విమలసద్గుణనికురుంబ = నిర్మలమైన సద్గుణ సమూహము గల, వెంగళాంబ = వెంగళమ్మ, పతికిఁ = పెనిమిటియైన తిరుమలదేవరాయనికి, అభిమతభోగసౌభాగ్య మొసఁగుఁ = ఇష్టమైన భోగములయొక్క సౌప్యమును గలుగఁజేయును, అనఁగా వెంగళాంబ పతివ్రతా శిరోమణియై పెనిమిటియొక్క సేవ సేయుచుండునని తాత్పర్యము. ఇచట జ్ఞేషచే నిలవఁబడిన వ్యతిరేకాలంకారము. ఆర్యయనుశబ్ద మనేకపర్యాయము లావృత్తియొటచే వృత్త్యనుప్రాస మను శబ్దాలంకారము.

తా. పనుమలి (భూదేవి) తనభర్తయగు నాదివరాహము కందమూలములు భుజించుచుండ వారింపలేదనియు శ్రీకాంత (లక్ష్మీదేవి) క్రిందువడి యాచించువామనుని నడ్డగింపలేదనియు రుక్మిణి తన భర్త యొకసామాన్యునిగుఱ్ఱములఁ బట్టుట మానుపలేదనియు అన్నపూర్ణ శివునిభిక్షావృత్తి మానుపలేదనియు వారివారిలోభ సద్భావములను దెగనాడి భర్త కభిమతభోగాదికములు సంతరించుచు వెంగళాంబ పేరొందెను.

శా.రా రాజద్గుణశాలి తిర్త్తలమహారాయండు శ్రీవెంగళాం

బారామామణియందుఁ గాంచె సుతులం • బ్రఖ్యాతసత్కీర్తి ల

క్షీరామున్ రఘునాథభూమిరమణున్ • శ్రీరంగరాయాగ్రణిన్

శ్రీరామావనినాథుఁ బ్రభవనిధిన్ • శ్రీవేంకటాచార్యున్.

66

రారాజల్ = మిక్కిలియుఁ బ్రకాశించుచున్న, ఇది యజ్ఞగంతమువై శతృప్రత్యయంతము. గుణ = సద్గుణములచేత, కాలి = ఒప్పుచున్న, తిర్త్తలమహారాయండు = తిరుమలదేవరాయఁడు, శ్రీవెంక

శాంబారామామణియందుకొ = సంపద్యుత్పరాలైన వెంగళవృత్తయను పనితారత్వమునందు, సుతులకొ = కొమాళ్లను, కాంచెకొ = కనెను. ఎవరిననగా, ప్రఖ్యాతసత్కీర్తి = ప్రసిద్ధమైన మంచికీర్తియందు, లక్ష్మీరాముకొ = నారాయణుడైన, ఇక్కడ 'కీర్తిస్తునారాయణే' అనువచనప్రకారము నారాయణసామ్యము చెప్పినాడు. రఘునాథభూమిరమణుకొ = రఘునాథరాజును, శ్రీరంగరాయగ్రణికొ = శ్రీరంగరాయ శ్రేష్ఠుని, శ్రీరామావనినాథుకొ = శ్రీరామరాజును, ప్రాభవనిధికొ = ప్రభుత్వమునకు నిధియైన, వేంకటక్షౌవరుకొ = వేంకటరాయని, కాంచెకొ = కనెను అని యన్వయము.

తా. గుణకాలియగు తిరుమలదేవరాయ నృపాలుండు వేంగళాంబికయందు రఘునాథభూపాలకుండు, శ్రీరంగరాయలు, శ్రీరామరాజు, వేంకటరాయలు అనునామములుగల నలుగురు కుమారుల గాంచెను.

క. ఆజగదభినుతసుగుణస, మాజులలో నగ్రజుండు ♦ మహానీయయశో

రాజీవాసనుండు సుధీ, రాజీవాసనుండు వెలసె ♦ రఘునాథుఁ డిలన్.

67

ఆజగదభినుతసుగుణసమాజులలోకొ = జగజ్జనులచేత మిక్కిలియు స్తోత్రముచేయబడిన సుగుణ సమాహముగల యారాజులలోపల, అగ్రజుండు = జ్యేష్ఠుడైనవాడును, మహానీయ = చిప్పచున్న, యశః = కీర్తియందు, రాజీవాసనుండు = చంద్రుడైనవాడును, (ఇక్కడ, 'రాజీవాని + ఆస్యం లే ట్టివ్యం లే అనేసేలి రాజీవాసని, ఆసుక్షేపణే' య సెడుధాతువువలన రాజీవము లితనిచేతఁదిరస్కరింపబడుచున్నది గనుక రాజీవాసనుడనగాఁ జంద్రుడనియర్థము) సుధీరాజీవాసనుండు, సుధీ = యోగ్యమైన బుద్ధియందు, రాజీవాసనుండు = బ్రహ్మయైనవాడునగు, రఘునాథుండు = రఘునాథరాజు, ఇలకొ = భూమియందు, వెలసెకొ = ప్రకాశించెను. ఇచట రఘునాథరాజును గీర్తిబుద్ధిరూపవిషయ భేదముచే జంద్రబ్రహ్మలుగా నెంచుటచే నుల్లేఖాలంకారము. శ్లో. 'వికస్యబహుధోల్లేఖేష్యసౌ విషయభేదతః' అని లక్షణము.

తా. లోకోత్తరులగు నా నలువురుకుమారులలోఁ బెద్దవాడగు రఘునాథరాజు చంద్రునివంటి ధవళయశము గలవాడై పవిత్రశీలమునందు నలువను బురుడించుచుఁ జేరించెను.

నీ. బలువాహినుల మించుచులకల ఘననామకంబులు దూల మూలంబు లెత్తుఁ

బ్రతిరోధివరణవర్తము ద్రోచి తన్న హాభోగళాలిక్షేత్రములు హరించు

వల గొన్న బహురాజువంశగుల్మంబులఁ బలుదెఱంగుల గుచ్చి ♦ పాఱవైచు

వడిఁ జొచ్చి కలఁచి యావనరాసుల సమగ్రజీవనం బెల్ల దుఃస్మిర్తిఁ గలుపు

తే. నవని నసహాయశూరత ♦ నధిగమించు, నసఘతిరుమల రాయనందనసమిద్గ

భీరరఘునాథభుజపీఠి ♦ బీట వెట్టు, సాహసోదగ్ర బిరుదవరాహమూర్తి.

68

ఈపద్యగీతివర బిరుదవరాహమూర్తి యని చెప్పటచేత బిరుదపరముగాను వరాహపరముగాను నర్థద్వయము విచారింపవలసినది. ఎట్లనగా,

బలు = బలవంతములైన, వాహినులకొ = సేనలచేత, మించు = అతిశయించుచున్న, మలకల = మేచ్చుల యొక్క, ఘననామకంబులు దూలకొ = ఘనమైన పేళ్లడఁగిపోవునట్లులుగా, మూలంబులెత్తుకొ = మొదట్లో లాగివైచు నని బిరుదపరమైన యర్థము. బలువాహినులమించు = బలవైన నదులయందు స్పృశించు చున్న, మలకల = మలుపులయందలి, ఘననామకంబులు దూలకొ = మేఘనామములన్నియుఁ దుంగఁగ

జెల్లునుగనుక ఘననామకంబులనఁగాఁ దుంగలు, అవి తూలిపోవునట్లులుగా, మూలంబులెత్తున్ = వాని దుంపలు పెల్లగించునని వరాహవర్మనయర్థాంతరము. (ని. 'కురవిన్దో' మేఘశామా ముస్తా ముస్తక మప్రియామ్' అని అ.)

ప్రతిరోధివరణవర్గముఁ ద్రోచి=ప్రతిరోధు లనఁగాఁ జోరులు, వారియొక్కవరణవర్గమునఁగాఁ బ్రాకారసమూహము, దానిఁబడఁగొట్టి, తల్=అచోరులయొక్క, మహాభోగశాలి = అధికభోగములచేత నొప్పుచున్న, ఊత్రములు=కళత్రములను, హరించున్ = చెఱఁబట్టుచు అనియర్థము. (ని. ప్రతిరోధివ రాస్కండిపాటచ్చరమలిష్టుచాః, ప్రాకారోవరణస్సాలః' అని అ.) ప్రతిరోధివరణవర్గముఁద్రోచి = అవ రోధకమైన చుట్టుకంచెలు మొదలైనవాని సమూహమును బడఁద్రోచి, తల్ = ఆయావరణవర్గముందలి, మహాభోగ=అతివిస్తృతములైన, శాలిఊత్రములు=వరిమల్లను, హరించున్ = తిను నని యర్థాంతరము. (ని. 'ఊత్రం శరీరే కేదారే సిద్ధస్థానకళత్రయోః' అని వి.)

వలగొన్న=చుట్టువైచిన, బహురాజ=అనేకశత్రురాజులయొక్క, వంశ=వర్గముయొక్క, గుల్తం బుల్ = సేనలను, పలుతెఱుగుల గ్రుచ్చిపాఱవైచున్ = అనేక విధములచేత గ్రుచ్చి నఱికివై చును అనియర్థము. వలగొన్న = ఆవరించిన, బహు=అనేకములైన, రాజవంశ గుల్తంబుల్ = శ్రేష్ఠ మైన వెదురుపొదలను, పలుతెఱుగులన్=దంష్ట్రప్రచారములచేత, గ్రుచ్చి పాఱవైచున్ = గ్రుచ్చి నెలగివేయు నని యర్థాంతరము. (ని. 'గుల్తార్నకృంబ సేనాశ్చ' అని అ.) పలుతెఱుగులన్నచోటఁ దకారంబు చెప్పవలయును. రాజపక్షమందుఁ గర్తృధారయసమాసము గనుకను,

గీ. 'సంధిగూర్పంగఁ బ్రథమాంతశబ్దవితతి, మైఁ గచటతపలకు వికల్పంబు చెల్లఁ

గాకు సంబోధనావ్యయకర్తృధార, యంబుల నచేతనంబుల నబ్జనాభి.'

అని చెప్పియున్న ప్రకారముగాఁ గర్తృధారయమందుఁ దకారాదేశము వైకల్పికము గనుక నిక్కడ తకారంబు యుక్త మని యెఱుంగునది.

వడిఁజొచ్చి కలఁచి=త్వరగాఁజొచ్చి కలగుండుపడఁజేసి, యావనరాసుల = యవనదేశ సుభవు లైన తురకలయొక్క, సమగ్రజీవనం బెల్లన్=నిండాదులైన బ్రతుకంతయును, దుష్క్రిద్ధిఁగలుపున్ = అఱిక్తిపాలుగాఁ జేయుననియర్థము. వడిఁజొచ్చి కలఁచి = వడిగాఁ బ్రవేశించి కలకపారునట్లులు చేసి, ఆ వనరాసుల=ఆ సముద్రములయొక్క, సమగ్రజీవనం బెల్లన్ = సుపూర్ణమైనయుదకమునంతయును, దుష్క్రిద్ధిఁగలుపున్ = క్రియనఁగా నిక్కడఁబురద, కొఱిమాలిన బురదపాలుసేయునని యర్థాంతరము. ('క్రిద్ధిర్వశశికర్దమే' అ.)

అవని నసహాయశూరత నధిగమించున్=భూమియందు నసహాయశూరత్వముచేత బ్రవర్తించు నని యర్థము, ఒంటిగాఁ దిరుగునని యర్థాంతరము.

(వీరి-వ పద్యముపద్య వరాహమునకుఁ గల ఒంటరికాఁడను పేరునకుఁగల యసహాయశూరపద ప్రయోజనము కొంతపఱుకూ చించింపఁబడినది.)

అనఘ=పుణ్యాత్మఁడైన, తిరుమలరాయ నందన=తిరుమలదేవరాయని కుమారుడైన, సమిన్దభీర= యుద్ధమందు గంభీరుడైన, రఘునాథభుజపీఠిఁ బీటవెట్టు = రఘునాథరాజయొక్క బాహుపీఠమందుఁ గూర్చున్నయట్టి, సాహసోదగ్ర=సాహసమునం దుత్కృష్టమైన, తిరుదవరాహమూర్తి = లాంఛనవరా హమూర్తి, వైనిఁ జెప్పఁబడినకార్యములు సేయునని సంబంధము.

ఇందులో వరాహలాంఛనముగల రఘునాథరాజు చేసినకార్యములన్నిటిని లాంఛనమైన వరాహమూర్తిపరముగా నభేదాధ్యవసాయము చేసి చెప్పినాడు. ఇచట బిరుదవరాహవిశేష్యము శ్లేషించి నందున నప్రకృతవరాహవిషయమైన శబ్దశక్తిమూలధ్వని. కాని శ్లేషాలంకారము గాదు. ఉభయ శ్లేష యందు విశేష్యము శ్లేషించవడు.

భోగకాలిక్షేత్రము లనుచో పోలికవడి.-

క. పోలింపఁ బుభుబుభులకు ము, పోలికవడి శీల ముల్లమున కెన యనఁగా

శీలం బుల్లం బనఁగా, భూలోకం బమరలోకమున కెన యనఁగొ.

తా. తిరుమలదేవరాయల కుమారుడగు రఘునాథరాయలు శూరశిరోమణియై వరాహలాంఛనముదై మ్లేచ్ఛసేవల రూపుమాపి, విరోధులతోటల సుగ్రుహుచము గావించి, విరోధిరాజకుటుంబములఁ జగటార్చి యవససేనలఁ బరాజయరూపముగు నవశీర్తిపాలు గావించి పరాక్రమించి పేరొందెను.

శా. యాదోరాశిగభీరమూర్తి రఘునాథాధీశుఁ డుద్దండబా

హాదర్పాంధసపాదమల్కికనిజామానీకముల్ ద్రుంప జ

న్యాదూరక్షితిఁ బాటుకృష్ణకుసు గృహ్లాంకంబు నాఁ డబ్బె బి

బ్బిదీవ్యన్నయనాబ్జ కజ్జలజలాభీల ప్రవాహంబునన్.

యాదోరాశి=సముద్రనివలె, గభీరమూర్తి=గంభీరుడైన, రఘునాథాధీశుఁడు = రఘునాథరాజు, ఉద్దండ=ఉత్కటమైన, బాహదర్ప=భుజగర్వముచేత, అంధ=కన్మఁగానకయున్న, సపాద = సపాదుల యొక్కయు, మల్కిక = మలకలయొక్కయు, నిజామ = నిజామయొక్కయు, అసీకములు = సైన్యములకు, త్రుంపఁ=సహించుటగా, జన్య=యద్ధమునకు, అదూరక్షితిఁ=సమీపభూమియందు, పాటు=ప్రవహించుచున్న, కృష్ణకుఁ = కృష్ణానదికి, బిబ్బి = మ్లేచ్ఛస్త్రీలయొక్క, అనఁగా బూబులయొక్క, దీవ్యుల్=ప్రకాశించుచున్న, నయనాబ్జ=పద్మములవంటి కన్నులయందలి, కజ్జలజల=కాటుక నీళ్లయొక్క, అభీలప్రవాహంబునఁ=ధయంకర ప్రవాహముచేత, కృష్ణాంకంబు = కృష్ణయతు పేరు, నాఁడబ్బె = నాఁడుకలిగెను. కృష్ణానదిజన్యాదూరక్షితిని బ్రవహించుటవలననే సంగరరంగమున గుడారముల నాశ్రయించియున్న యవసాంగనల కజ్జలబాష్పములు విడిచి ప్రవాహముకు గృష్ణనామాంకితముఁ జేయ వీలుపడినది. నిజామాదులను రఘునాథరాయలు ద్రుంచుటకు వారియద్దండబాహదర్పాంధతయే కారణము. కన్నీటిప్రవాహము అభీలమగుటవలననే కృష్ణకుఁ గృష్ణాంకము సమకూర్పఁ జాలినదని పదప్రయోజనము వ్యక్త మగుచున్నది.

తా. రఘునాథరాయనిచేత యద్ధమందు హతులైన తురకలభార్య లందఁ డేడువఁగా వారి కాటుకకన్నీళ్లయొక్క ప్రవాహము కృష్ణలోఁ గలిసి నదీజల మెల్ల నల్లఁబడినందున నాటునుండి యా కృష్ణకు కృష్ణ యనుపేరు గలిగెను. (కృష్ణానదీజలమంతయు నల్లనగుటకుఁదగిన కాటుకకన్నీళ్లు ప్రవాహమై పాటుచుండుట కెంతమంది స్త్రీ లేడువలసి యుండునో యంతమంది తురకలను రఘునాథరాయఁడు వధించినాఁడని భావము.)

ఇది నిరుత్కలంకారము. శ్లో. 'నిరుక్తి రోగిగతో నామ్న మన్యార్థత్వప్రకల్పనమ్' అని లక్షణము. ఘటియు నదికిం గృహ్లాభిఖ్యను గూర్చి హేతువుగాని యంజనాశ్రుప్రవాహమును హేతు

వుఁగాఁ జెప్పటవలన నుల్పేక్షలంకారము. అంజనాశ్రుప్రవాహమునకు నదీనైల్యసంపాదకత్వ సంబంధము లేకున్నం దత్సంబంధముఁ జెప్పటవలన నతిశయోక్తియు. ఈరెండలంకారములకు సంకరము.

మ.హరిమై సాదిశిరంబు సాదిమెయి జాత్యశోత్తమాంగంబు గూ

డ రణోర్విక్ రఘునాథశౌరి యసీఁ జెండఁగ దివ్యమందారవృ

ష్టి రహిం బ్రాణయుతంబు లై గగనవాటిం బర్వ గంధర్వకి

న్నరరూపంబులు దాల్చి సారె కవి యానందించు దచ్చోర్యమున్.

70

హరిమై = గుణ్ణపుక శేబరమందు, సాదిశిరంబు = రాతుతలయును, సాదిమెయి = రాతుక శేబరమందు, (ని. 'అశ్వారోహ స్తు సాదినః' అని అ.) జాత్యశోత్తమాంగంబు = ఉత్తమాశ్వముయొక్క తలయును, కూడఁ = అంటుకొనునట్లుగా, రణోర్విక్ = యుద్ధభూమియందు, రఘునాథ శౌరి = రఘునాథ రాయఁడు, అసీఁ జెండఁగ = ఖడ్గముచే నఱుకఁగా, దివ్య మందారవృష్టి = దేవతలు గురిపించునట్టి పారి జాతపుష్పవర్ష ముచేత, రహిం = లెస్సఁగా, ప్రాణయుతంబులై = ప్రాణములతోఁ గూడుకొన్నవియై, గగనవాటింబర్వి = ఆకాశపీఠికి నెగసి, గంధర్వ కిన్నరరూపంబులుదాల్చి = ఇక్కడ వృత్క్రియము, విలాగ నిన, గుణ్ణపుక శేబరమందు రాతుతల చెలంగఁగాఁ గిన్నరులై నారనియును రాతుక శేబరమందు గుణ్ణపుతల చెందఁగా గంధర్వు లై నారనియుఁ దెలియవలయు. అశ్వదేహమును మనుష్యముఖమును గలవారు కిన్నరులు, మనుష్యదేహము నశ్వముఖమును గలవారు గంధర్వులు గనుక నీవద్యములొ వృత్క్రియముగాఁ జెప్పఁబడినది.

ఇందుకు మాఘునిప్రయోగము-

'బింబోష్ఠం బహుమనులే తురక్లవక్త్ర శ్చుంబుతం ముఖమిహాకిన్నరంప్రియాచూః,

క్షిప్యంతంముహుతితరోఽపి తన్నిజస్త్రి ముత్తుక్లస్తనభిరభిక్లభీరుమధ్యామ్.' అని.

సారెకుఁ = మాటిమాటికి, అవి = ఆ కిన్నర గంధర్వరూపములు, తచ్చోర్యమున్ = ఆరఘునాథ రాయని కూరత్వమునుగూర్చి, ఆనందించున్ = సంతోషించును. ఇచట అసంబంధసంబంధాతిశయోక్త్యలంకారము.

అశ్వశిరము మనుష్యుని మొండెమువద్దను మనుష్యశిర మశ్వక శేబరము వద్దను బడునటులఁ జెందుటవలన రఘునాథరాయల ఖడ్గలాఘవము సూచితము. ఖండితులు దివి చేరి యానందించుట రఘునాథరాయశౌర్యమునకు గొప్ప దృష్టాంతము.

తా. రఘునాథరాయలు తనఖడ్గముతో రాతులను సంగరమునఁ జెండఁగా గుణ్ణముల మొండెములకడ రాతులతలలు రాతుల మొండెములకడ గుణ్ణముల తలలు వడిను. సంగ్రామ విసోదాగతులగు దేవతలు గురియు కల్పకుసుమవర్ష మువలన హతులు కిన్నరులుగను గంధర్వులుగను మాఱి దివి కెగసి రఘునాథరాయల పరాక్రమము ప్రశంసింప సాగిరి.

చ. హరిపవభక్తిశీలుఁ డగుఁనారఘునాథనృపాలుకూర్తిసో

దరుఁడు సిరంగ నాయవసుధావరుఁ డాత్మగుణప్రమోదవ

త్తిరుమలరాయ శేఖర విఠిర్ల మహాయువ రాజపట్టబం

ధరుఁ డయి సర్వభూభువనఽధూర్వహశక్తి పహించు నెంతయున్.

71

హరిపదభక్తిశీలుడగు = విష్ణుమూర్తియొక్క పాదమలయందలి భక్తియే స్వభావముగాఁగల, అరఘునాథస్వపాలుకూర్చి స్తోదరుడను = అరఘునాథరాయనిముద్దుతమ్ముడను, సిరంగరాయవసుధావరుడు = శ్రీరంగరాయభూమిశ్వరుడు, ఆత్మ = తనయొక్క, గుణ = సుగుణములకు, ప్రమోదవల్ = సంతోషము గల, తిరుమలరాయశేఖర = తిరుమలదేవరాయ శ్రేష్ఠనిచేత, వితీర్ణ = ఇయ్యింబడిన, మహల్ = ఉత్కృష్టమైన, యువరాజపట్టబంధురుడయి = యువరాజపట్టాభిషేకముచేత నొప్పినవాడై, ఎంతయున్ = అతిశయముగా, సర్వభూభువన = సమస్త భూలోకముయొక్క, ధూకి = భారమును, వహ = వహించునట్టి, శక్తి = సామర్థ్యమును, వహించున్ = పూనియుండును.

రఘునాథరాయలువహించగిన యువరాజపదవి శ్రీరంగరాయ లొందుటకు హేతుపూహ్యము. రఘునాథరాయ లొకపరాక్రమమునందె పేరొందెను. శ్రీరంగరాయలు పరాక్రమమునందునను ఆత్మగుణసమృద్ధిచే (పిత్రాజ్ఞానిర్వహణముచే) దండి నలరించుటచేతను యువరాజపదవి నొందెనని తలంపవచ్చును.

తా. శ్రీరంగరాయలు తన సుగుణసముదయముచే దండియగు తిరుమలదేవరాయల నలరించి తండివలన యువరాజపదవి నొంది భూభరణయోగ్యమగు శక్తిసామర్థ్యములు గలిగి హరిపదభక్తిచే జేరొందెను.

చ. ఉరమున నేగుఁ గుండలి పయోధరధారల నాను నెప్పుడున్
గిరులు కరుల్ రజోవిహృతికిం జను వెళ్లఁడు నేల కూర్చునే
ఖరుఁ డిది యేల బాలజనకల్పితసౌఖ్య మటంచు ధారుణీ
తరుణి సిరంగరాయవసుధావరుఁ జేరె గుమారమన్తభువన్.

72

ఈపద్యములో భూభర్తలైన శేషాహి మొదలైనవారియందు బాలత్వారోపము చేసి యందు వలన భూమి వారిని బరిత్యజించి కుమారమన్తభువనై శ్రీరంగరాయనిం జేరెనని చెప్పినాడు.

ఎట్లనిన, ఉరమున నేగుఁ గుండలి = కుండలి యనఁగా శేషుడు, ఉరముననేగున్ = అఱిష్టుణ్ణి బారియాడు ననియర్థము. సర్పముగనుక అఱిష్టుననడుచు నని భావము. గిరులు = అనఁగా గులవర్వతములు, ఎప్పుడున్ = నిరంతరమును, పయోధర ధారల నానున్ = స్తవ్యపానము సేయు నని యర్థాంతరము. మేఘజలధారలచేతఁ దడియెనని భావము. కరులు = దిగ్గజములు, రజోవిహృతికిం జనున్ = దుష్టుఁ బూసికొను నాటలకుఁ బోవునని యర్థము. ఏనుఁగులుగనుక మన్ను చల్లుకొనునని భావము. కూర్చునే యుండు = కూర్చురాజు, వెళ్లఁడు నేల = నేలంటు వదలఁడని యర్థము. భూమి కాధారమై యుండు నని భావము. ఇది యేల బాలజనకల్పిత సౌఖ్య మటంచున్ = ఇదియేమి పసిబాలురచేతఁ గల్పించఁబడిన సంయోగసౌఖ్యం బని యాలొచించి, ధారుణీతరుణి = భూమియను కొమరుఁబ్రాయముగలస్త్రీ, కుమారమన్తభువన్ = యావనపురుషులలో మన్తభునివంటివాడైన, సిరంగరాయ వసుధావరుఁజేరన్ = శ్రీరంగరాయ భూమిశ్వరుని జేరెను. (స్తో. 'యథాయూనస్తద్వత్సరమరమణీయాపి రమణీ కుమారాణామంతకళకరణహరణం వై వత్సరులే' అనునీశ్లోకార్థము ననుసంధించి చెప్పినాడు.)

అనఁగా శ్రీరంగరాయుడు భూభరణసామర్థ్యమందు శేషాహి మొదలైనవారికంటె నధికుఁ డని తాత్పర్యము. పయోధరధార లన్నెడి పదము కొనఁబున్నకార మానుననెడి పదము మొదటనున్న

స్వరముతో నడువనపుడు సంది గాంచినదనియు, నాను ననెడిపదము మొదటనున్ననకారము పరమగు మండలా లోపమును బొందినదనియును దెలియవలయును. ఇచట భూకాంతకు శ్రీరంగరాయని బొందుటను గూర్చి కేమిదుల బాలత్వము పేతువు గాకున్నను పేతువుగా వర్ణించుటవలన పేతూ లేవు. అదియుఁ బయోధరేత్యాది పదగత్యేషచే నిలిచినది.

భూదేవి తరుణిగాన బాలజనకల్పితసౌఖ్యము నిరాకరించెను. కావుననే యుపభోగార్హుడగు కుమారమన్తఃకుని వరించెను. బాలురకు యువతుల మెలఁకువ లెఱుంగరా వనుటకు-

‘జవరాలు చెక్కుగీ, టిన వసవల్పు బాలకుడు డెందమునం దలరంగ నేర్పునే.’

యనునైషధపద్యము గ్రాహ్యము.

తా. సర్వము తొమ్మిది బోవుట, తైలములు పయోధరధార లానుట, కరులు రజోవిహృతి నంచరించుట, కూర్మము నడువఁ జాలక పోవుట శిశుచిహ్నుములుగా భావించి బాలురతోఁ గలసి యుండుట సుఖము గాదని కుమారమన్తఃకుడు శ్రీరంగరాయలను వలచి ధారుణీతరుణి చేకెను.

సీ. కుంతలస్థలికి నేగుణగరిష్ఠునిచీటి కమనీయకేతకీగర్భదళము

మంజులలాటసీమకు నేమహాభాగులేజంబు కాశ్చీరతిలకరేఖ

వత్సభాగమున కేవైభవాధికుని యపారకీర్తిమతల్లిహారవల్లి

కాంచిదేశమున కేఘనుని సంతతదానవారి నిర్ఘరధారహీరరశన

తే. యంగమున కెవ్వనిచమాతురంగకోటి, థాటికాధుతధూలి మాంధాళిపట్టు

సమధి కాకల్పరుచిఁబూనుజగతికతఁడు, రాజమాత్రుండె శ్రీరంగరాయశౌరి. 73

సమధిక=అత్యంతాతిశయమైన, ఆకల్పరుచిత్ = ఆకల్పమునఁగా వస్త్రాభరణ మాల్యానులేపన రూపమైన చతుర్విధ శృంగారాత్మక నైషధ్యమునకుఁ జేరు గనుక నట్టి చతుర్విధశృంగారముయొక్క శోభను, (‘చతుర్థాలంకృతిర్వాసో భూషామాల్యానులేపనైః’ అని లక్షణము.) (సి. ‘ఆకల్పవేషా నేషధ్యమ్’ అని అ.) పూను=వహించునట్టి, జగతికి = భూదేవియనుస్తీకి, కుంతలస్థలికి = కుంతలదేశ మనెడు కుంతలదేశమునకు, అనఁగా శిరస్సునకు, ఏగుణగరిష్ఠునిచీటి = గుణశ్రేష్ఠుడైన యేరాజుయొక్క యాజ్ఞాపత్రిక, కమనీయ=మనోహరమైన, కేతకీ=మొగలియొక్క, గర్భదళము=గర్భములోపలి జేకాయెనో, అనఁగా లేతగేదగిపూవు జేకాయెనో,

మంజుల = మనోహరమైన, లాటసీమకు = లాటసీమయనెడు, మంజు = సుందరమైన, లలాటసీమకు = ఫలప్రదేశమునకు, విమహాభాగు = మహాభాగుడైన యేరాజుయొక్క, లేజంబు = ప్రతాపము, కాశ్చీరతిలకరేఖ=కుంకుమబొట్టుయొక్క రేఖ యాయెనో, లేజము (ప్రతాపము) రక్త వర్ణముగాఁ జెప్పట కవినమయము గావునఁ గుంకుమపూవు తిలకముతో నిటఁ బోలిక చెప్పఁబడెను. తిలకము రేఖాకారముగ నున్న దనుటచేఁ బ్రతాపము జగద్వ్యాపక మొందుచున్నదని భావము.

వత్సభాగమునకు=వత్సదేశ మనెడు వత్సభాగమునకు, ఏవైభవాధికుని=వైభవముచేత నధికు డైన యేరాజుయొక్క, అపారకీర్తిమతల్లి=అంతములేని కీర్తిమతల్లిక, మతల్లికాశబ్దము ప్రశస్తవాచకము. (శ్లో. ‘మతల్లికామచర్చికా ప్రకాండముద్భుతల్లజౌ, ప్రశస్తవాచకాని’ అని అ.) హారవల్లి = తీగవంటి ముత్యాలహారమాయెనో, వత్సమన వత్సభాగమునకుఁ జెల్లిననుటకు-

ని. 'వత్సరేకుటజేవత్సస్సు, తాదా తర్జకేలిమ' వక్షస్య స్త్రీచా నానార్థరత్నమాల.
క. తోరముగ వత్సదోగ్ధృ, క్షీరంబులు. విష్ణుపురాణము.

కాంచీదేశమునకుఁ = కాంచీదేశమునెడు కాంచీదేశమునకు, అనఁగా గటిభాగమునకు, ఏఘనుని = ఘనుడైన యేరాజయొక్క, సంతత=ఎడతెగని, దాన=దానసంబంధమైన, వారి = ఉదకముయొక్క, నిర్దురధార=ప్రవాహధార, పీరరశన = వజ్రమణిమయమైన మొలనూలాయెనో, (ని. 'స్త్రీకట్యాం మేఖలా కాంచి సప్తకీరశనాచసా' అని అ.) పీరకాంతి జలధారకాంతియు సమముగా నుంటచే నుపమానోపమేయములు యుక్తముగ నున్నవి. పీరరశన జలధారను బోలియున్న దని భావము.

అంగమునకుఁ = అంగదేశమున నంగమునకు, అనఁగా శరీరమునకు, ఎవ్వని = వి రాజయొక్క, చమూతురంగోటి = సేనాసంబంధమైన యశ్వసమూహముయొక్క, ధాటికా = దవుడుచేత, ధుత = ఎగురగొట్టబడిన, ధూళి=పరాగము, మాంధాళిపట్టు = మదుపువన్నెగల పట్టువస్త్ర మాయెనో, ఇంత వఱకుఁ బ్రధమచరణమందు మాల్యశృంగారమును రెండవచరణమందు దనులేవనశృంగారమును మూడవ చరణమందును, నాలవచరణమందును నాధరణశృంగారమును నెత్తుగీతయందు వస్త్రశృంగారమును నాయెనని తెలియపలయును. అతడు = అట్టి, శ్రీరంగరాయకారి = శ్రీరంగరాయశ్రేష్ఠుడు, రాజ మాత్రుండె=సాధారణరాజుపంటినాడా, అనఁగా గాఢముట. అనఁగా బైనిఁజెప్పబడిన కుంతలాది దేశములనన్నిటిని స్వాధీనముచేసికొని యేలినాడని తాత్పర్యము. ఇచట రూపకాలంకారము. అదియుఁ గుంతలేత్యాదులయందు స్లేషించినది. తక్కినచోట స్లేషించలేదు.

తా. శ్రీరంగరాయల యాజ్ఞాపత్రము భూసతి కుంతలస్థలమున మొగలితేకువలెను పరాక్ర మము నొనట (లాటదేశమున) కుంకుమపూవు తిలకముగను కీర్తి వత్సభాగమున హారముల రీతిగను దానజలము కాంచీదేశమునకు వజ్రముల మొలనూలువలెను సైన్యధూళి మదుపువన్నె పట్టువలువలెను జతుర్విధాలంకారదాయకముగ నుండెను.

మ. జలధిక్ దానపయోధునీర్పురులచేః ♦ జంద్రుక్ యశోలక్ష్మీచే
జలదవ్రాతము నాత్మకారితమహాసత్కర్మి ధూమంబుచే
జెలు వొప్ప న్వెలయింపఁ జాలు భళిరే ♦ శ్రీరంగ రాయక్షమా
లలనావల్లభుఁ డెల్లదాతలకు నెల్ల దాత యూహింపఁగన్. 74

జలధిక్ = సముద్రుని, దాన = దానసంబంధమైన, పయః = ఉదకముచేతనైన, ధునీ = నదుల యొక్క, ర్పురులచేః = ప్రవాహముచేతను, చంద్రుక్ = చంద్రుని, యశోలక్ష్మీచేః = కీర్తికోభచేతను, జలదవ్రాతముక్ = మేఘసమూహమును, ఆత్మకారిత = తనచేతఁ జేయింపఁబడిన, మహాసత్ర = మహాయజ్ఞములయందలి, (ని. 'సత్రమాచ్ఛాదనేయజ్ఞే సదాదానేవసేషిచ' అని వి.) అగ్ని=అగ్నిసంబంధ మైన, ధూమంబుచేః = పొగచేతను, వెలువొప్పక్ = బాగొప్పగా, వెలయింపఁజాలు = ప్రకా శింపఁజేయఁజాలును, భళిరే=మధుర్వూఠ, శ్రీరంగరాయ ఉమాలలనావల్లభుడు=శ్రీరంగరాయభూపతి, ఉహింపఁగన్ = విచారించఁగా, ఎల్లదాతలకు నెల్లదాత = దాతలైనవారికందఱికిని దాతయ్యాను, అనఁగా లోకములూ సముద్రుడును జుద్రుడును మేఘుడును దాకలలా శ్రేష్ఠులని చెప్పబడు చున్నారు. గనుక వారలకు నీ శ్రీరంగరాజు దాత యైనాడని యర్థము దానోదకనదీప్రవాహములు

చేత సముద్రునికి జలసమృద్ధిని శుభ్రయశస్సుయొక్క శోభచేతఁ జంద్రునికిఁ గాంఠిసమృద్ధిని యాగాగ్నిధూమముచేత మేఘునికి రూపసమృద్ధిని గలుగఁజేసినాఁడని భావము. వెలయింపఁజాలును అనువఱకు వాక్యముచేత రాజునందు దాతలకు దాతృత్వమును సమర్థించుటవలనఁ గావ్యలింగాలంకారము.

ఈపద్యమున శ్రీరంగరాయల దానాతిశయము కీర్తివైభవము యజ్ఞసిర్వహణము సూచితములు.

తా. శ్రీరంగరాయలు దానజలముచేత సముద్రమును కీర్తివైభవముచేత శశాంకుని యజ్ఞధూమముచేత మేఘములను నభివృద్ధి నొందించి పేర్పొందెను. అందువలన దాతలని పేరుగొన్న సముద్రము చంద్రుఁడు జలదములకంటె శ్రీరంగరాయలె దాత యని భావము.

శా. తుంగక్షౌధరకోటు లెక్కి కమలాపు మ్రింగి వీరారిశౌ

ర్యాంగారంబుల నొక్క గ్రుక్క గొని సద్యశ్శాంతి మానంగ నా

నుం గల్గొలవతీభుజంగజలసంహంబు లెల్ల సమి

ద్రంగప్రాధసిరంగరాయపృతనా రంగద్రబోజాలముల్.

71

సమిద్రంగ = యుద్ధరంగమందు, ప్రాధ = సమర్థుడైన, సిరంగరాయ = శ్రీరంగరాయనియొక్క, పృతనా = సేనాసంబంధమైన, రంగల్ = ఒప్పుచుండెడు, రబోజాలముల్ = పరాగ సముదాయములు, తుంగక్షౌధరకోటు లెక్కి = పాడవైన పర్వతసమాహములనెక్కి (లేక పర్వతాగ్రములనెక్కి), కమలాపుత్రి మ్రింగి = సూర్యునిఁ బింఱిచి, వీరారిశౌర్యాంగారంబుల = వీరులైన శత్రువులయొక్క శౌర్యములనెడు నివృలను, ఒక్క గ్రుక్కగొని = ఒకసారిగదిగ మ్రింగి, సద్యశ్శాంతి మానంగ = అప్పుడు పొందిన శ్రమనివారణ మగునట్లులుగా, కల్గొలవతీ = నదులకు, భుజంగ = విటుడైన సముద్రునియొక్క, జలసంహంబులెల్ల = ఉదకసమాహముల నన్నిటిని, ఆనుకొనెను. (ని. 'భుజంగో విటసర్పయోః' అని అ.)

తా. శ్రీరంగరాయలయొక్క చతురంగబలపాదఘట్టనమువల్లఁ బుట్టినపరాగము కమ్ముకొనుచుండఁగాఁ గులపర్వతములు కప్పబడియెననియు సూర్యబింబము కనుపడక పోయెననియుఁ బరాక్రమవంతులైన శత్రువుల శౌర్యములు నశించెననియు సముద్రములన్నియుఁ బూడిపోయె ననియును భావము.

ఇచ్చట సేనాధూళి సముద్రపానముఁ జేయుటకుఁ బర్వతారోహణాదులవలనం గలిగిన యాయాసముఁ బోగొట్టుకొనుట ఫలముగాకున్నను ఫలముగా నుల్పేక్షించుటచే ఫలాల్పేక్ష. ఆర్థాపత్తి. సమాసోక్తి.

సైన్యధూళి యాకాశమువఱకు నంటు ననుట కవినం ప్రదాయము.

మ. తలకుం జొప్పడి యొప్పె నవ్వుడు తదుద్యజ్ఞేత్రయాత్రాసము

త్కలికాసంఖ్య దసంఖ్య సంఖ్య జయవత్కంఠాబిరింఖావిశ్మం

ఖల సంఘాత ధరాపరాగ పటలాక్రాంతంబు మిన్నె ఊన

ర్గళభేరిదవనిర్గళదగనరేఖాలేఖంకాకృతిన్.

రాఘవపాండవీయము.

సీ. భూరిభుజంగికాభుక్తినిర్దుక్తుఁడై వారక బుసకొట్టువానిఁ దెగడి

పంకనిశ్చంకుఁడై పారదారికవృత్తి వదలక పల్లొత్తువాని నెడసి

మధుపాంగనాసంగమప్రాధి నెపుడు వోవనిచెక్కుచెమరులవాని రోసి
 బింకంపుసానులవంక రాఁడినెలవంక వైఁ బూనినవాని మాని
 తే. పుడమిచెలి చెందె నకలంకభోగభాస, మాను నక్షయసౌకర్యమానితాను
 భావు నమలినదానవైభవు నకూట, రాగనిస్తంద్ర శ్రీరంగరాయచంద్ర. 76

భూరి=అనేకులైన, భుజంగికా = జారస్త్రీలచేత, భుక్త=భోగించబడి, నిర్దుత్తుడై = విడువబడిన
 వాడై, వారకబుసగొట్టువానికొ=విడువక నిట్టూర్పులు పుచ్చుకేమని, తెగడి=నిరసించి యని యర్థము.
 భూరి=అనేకులైన, భుజంగికా=ఆడుపాములచేత, భుక్త=భోగించబడి, నిర్దుత్తుడై=కుబుసము విడిచిన
 వాడై, ని. 'నిర్దుత్తో ముక్తకల్పక' అని అ. వారకబుసగొట్టు=విరామము లేక పూర్తార్థము సేయు
 చున్నవాఁ డని భావము.

పరకాంతాభుక్తనిర్దుత్తుగాత్తుడు రాజ్యపాలనమున కనర్హుఁ డని భూకాంత పరిత్యజించె నని
 యాశయము.

పంక=పావవిషయమై, నిశ్శంకుడై=శంకలేనివాడై, పారదారికవృత్తికొ = పరస్త్రీకాముక
 వృత్తితోడ, పదలకపల్లాత్తువానికొ=విడిచిపెట్టక దంతక్షతములు సేయు యజ్ఞవరాహమును, ఎడసి=ఎడఁ
 బాసి యని యర్థము, పంక మనఁగా బురద, దానికి సందేహించనివాడై, పారదారికవృత్తికొ=
 పారందృశాఁటి పారదారి, సపిప పారదారికక. అనఁగా దరులనురలంఁద్రొయు వ్యాపారముతోడ నెల్ల
 ప్పడును, దంష్ట్రములచేత ఘట్టనముసేయువాడని భావము. ని. 'పజ్జుకర్దమపాపయోః' అని వి.

పరదారావృత్తి మిగుల పాపదాయకము. అట్టిదుర్మీతిని విడువఁజాలనివాడు రాజ్యపాలన
 కనర్హుఁడని భూకాంత విడనాడెను.

మధుపాంగనాసంగమప్రాధిక్=మద్యపానముఁ జేయు స్త్రీలతోడి సంగమంబుల ప్రాధిమ్య
 చేత, ఎపుడువోవని చెక్కుచెమరుల వానికొ=ఎపుడును బోకుండెడు చెక్కుచెమటలుగల దిగ్గజమును,
 రోసి=అసహ్యపడి యని యర్థము. మధుపాంగన లనఁగా నాడుతుష్పెదలు వానియొక్క సాంగత్య
 ప్రాధిమ్యగలవాడు, ఎప్పుడును గండభలమదధారలు గలవాడును అని భావము.

స్త్రీగమనమె పాపమై యుండ మధుపానముచేయునతులఁ గవయుట మిగుల దోషకరము. కాన
 నట్టివారిని వర్జించెను.

బింకంపుసానులవంకరాఁడి=సానియనఁగా వారకాంత, సాను వనఁగాఁ బర్యవృత్తిపెద్దచరియ,
 బింకముగల వారకాంతలవల్ల రాశివృద్ధి, సెలవంక వైఁబూనినవానికొ=నఖక్షతములు వహించిన
 కులపర్వతమును, మాని=విడిచిపెట్టి యని యర్థము. పెద్దచరులయొక్క మలకలయందు రాశివృద్ధి
 చంద్రికలను బ్రై ధరించినది. అనఁగా నత్యున్నతమై యుండునది యని భావము.

వారకాంతాలోలురును గూడ భూతరుణి విసర్జించును. అందు సామాన్యపుసానులుగాక బింకపు
 సానులగుట రాజులకు వారివలన నాపదలు చిక్కులుగూడ నెక్కువగునని యాశయము.

పుడమిచెలి=భూకాంత, అకలంకభోగ భాసమానుకొ=కళంకరహితమైన భోగముచేతఁ బ్రకాశ
 మానుడైనట్టియు, అని రాజపరమైన యర్థము. కేషుడు కళంకరహితమైన భోగముగలవాఁ
 డనుట. ఇది ప్రశంసచరణమునకుఁ గ్రమమని తెలియవలయును. భోగములనఁగాఁ బడగలు నల్లని

మచ్చలుగల పడగలచేత నొప్పుచున్నవాడని భావము. (శ్లో. 'మూర్ధ్నామిత్యుపదపక్వజముద్రితేన' అని) శేషశిరోవిశేషణముగాఁ జెప్పఁబడియున్నది. (ని. కళింగోక్త్యావవాదయోః' అని అ.) అక్షయ=క్షయములేని, సౌకర్య = తిన్నదనముచేత, మానిత = ఒప్పుచున్న, అనుభావుక్=ప్రభావము గలిగినట్టియు, అని రాజవరమైన యర్థము. యజ్ఞవరాహము త్తయముగల సౌకర్యముతోఁ గూడినదనుట. ఇది రెండవచరణమునకుఁ గ్రమము. త్తయమనఁగాఁ గల్పాంకమును, సౌకర్యమనఁగా సూకర భావమును, కల్పాంతసూకరత్వముతోఁ గూడినదని భావము. (ని. 'క్షయకల్పాంతభృత్' అని అ.) ఆమలిన=మాలిన్యరహితమైన, దానవైభవుక్=త్యాగముయొక్క వైభవము గలిగినట్టియు, అని రాజవరమైన యర్థము. దిగ్గజము మాలిన్యనహితమైన త్యాగవైభవముగల దనుట. ఇది మూడవచరణమునకుఁ గ్రమము. దానమనఁగా మదము, మలినమైన మదవైభవము గలదని భావము. (ని. 'దానం గజమదేత్యాగే' అని వి.) అకూట = కపటములేని, రాగ=అనురాగముచేత, నిస్తంద్రుక్ = నిశ్చలుఁడైనట్టి, అని రాజవరమైనయర్థము, కులవర్వతము కపటముగల అనురాగముతోఁ గూడినదనుట, ఇది నాలవచరణమునకుఁ గ్రమము, కూటములనఁగా శిఖరములు శిఖరములయందలి ధాతురాగముతోఁ గూడినదై చలింపని దని భావము.(ని. 'మాయానిశ్చలయస్త్రేషు కైతవానృతరాశిషు, అయోఘనే కైల శృణ్వే సీరాణ్యే కూట మస్త్రీయామ్' అని అ.) శ్రీరంగరాయచంద్రుక్ = శ్రీరంగరాయశ్రేష్ఠుని, చెందెక్ = పొందెను. అనఁగా భూకాంత తనకు భర్తలైన శేషాహి మొదలైనవారియందు కట్టణ్ణేష చేత సంప్రాప్తమైన దుర్విటభావములను విచారించినదై వారిసౌకర్యము నిరసించి యుత్తమనాయక ధర్మములుగల శ్రీరంగరాయప్రభువును బొందెనని యర్థము. ఇచట శ్లేషాత్థాపిత వ్యతిరేకాలంకారము.

తా. శేషుఁడు భుజంగికాభోగనిర్దుష్టుఁడగుటవలనను వరాహము పారదారికవృత్తి నుంటవలనను దిగ్గజములు మధుసాంగనాసంగముతో నుంటవలనను వర్వతములు పెద్దసానులతో నలరారుటవలనను భోగయోగ్యములు కావని గ్రహించి భూకాంతయే తాదృగ్దోషరహితుఁడగు శ్రీరంగరాయుల పరించి సుఖజీవనము చేయసాగెను.

మ. ఘనశౌర్యుండు సిరంగరాయనరలోకస్వామితోఁబుట్టు రా
మన్మపాలాగ్రణి సహ్యాజాంబుధిపయోమధోర్విశ్రీరంగప
ట్టనలంకానగరంబు పుణ్యజనపీఠావార్త లేకుండఁ గై
కొనియె న్నిత్రభవోపకారనిరపేక్షుం డై విచిత్రంబుగన్.

77

ఘనశౌర్యుండు=అధికపరాక్రమముగలిగిన, సిరంగరాయనరలోకస్వామితోఁబుట్టు = శ్రీరంగరాయజననాథుని తమ్ముడైన, రామన్మపాలాగ్రణి = రామనరపాలశ్రేష్ఠుఁడు, తోఁబుట్టు, అన్నచోట ('పువర్ణకోభవేద్య త్రక్వచిన్నిత్యకృచ్చిత్తువా') అను నధర్వణవచనమువలన పువర్ణకము వైకల్పికము గనుక తోఁబుట్టువు అని చెప్పబడలేదు. సహ్యాజా = కావేరియనెడు, అంబుధి = సముద్రముయొక్క, పయః=ఉదకముయొక్క, మధోర్విక్ = మధ్యభూమియందలి, శ్రీరంగపట్టణంబంకానగరంబు = శ్రీరంగపట్టణమునలంకాపురమును, పుణ్యజనపీఠావార్తలేకుండెక్ = నజ్జనబాధ యనెడుమాట లేకుండు నట్టులు, మిత్ర=స్నేహితులవలన, భవ=కలిగిన, ఉపకార=సహాయమందు, నిరపేక్షుండై = అపేక్షలేని వాడై, అనఁగా సహాయుండై, కైకొనియెక్=సాధించి పుచ్చుకొనెను అనియర్థము. దశరథరాముండు మిత్రభవోపకారము నపేక్షించినవాడై, పుణ్యజనులకు బాధ గలుగునట్లులుగా సముద్రోదకమధ్యభూమి

యందలి లంకాపట్టణమును సాధించినవాడనుట, మిత్రభవుఁ డనఁగా సూర్యునివలన సంభవించిన సుగ్రీవుఁడుగనుక నతనిసహాయ మపేక్షించినాడనియును బుణ్యజనులనఁగా రాక్షసులు. ని. 'యాతు ధానః పుణ్యజనః' అని అ. వారలకుఁ బీడగలుగునట్లులుగా సాధించినాడనియును భావము. ఇచట రామనరపాలుండనెడు రామనరపాలుండని రూపకము. అదియు 'సహ్యాజాంభోధీ' త్యాదిరూపకములచే సాహాయ్యము చేయఁబడుటచే సావయవరూపకము, తొల్లిటియవస్థకంటె రాజభావావస్థయందు మిత్ర భవోపకార నిరపేక్షత్వాది క్షేషచే ననుగ్రహింపఁబడిన విశేషముం జెప్పటచే నధికాభేదరూపకము. ఘనశౌర్యత్వ విశేషణముచే మిత్రాపేక్ష లేకయే లంకాసాధనమును సమర్థించుటవలనఁ గావ్యలింగా లంకారము, ఈరెంటికిని సంకరము.

రాముఁడు పుణ్యజనపీడ మిత్రభవోపకారాపేక్షతో లంకానగరముచేసిన రామరాజు పుణ్యజన పీడారహితముగ మిత్రభవోపకారానపేక్షముగ నాయానగరములు చేసెనుట విచిత్రము. పుణ్య జనుల పీడించుట మిత్రభవోపకార మానించుట లేమిచే శ్రీరామునకంటె రామరాజే యుత్తముఁడు. కాననే ఘనశౌర్యుఁడు,

తా. రామరాజు శ్రీరంగపట్టణమును పుణ్యజనపీడారహితముగా మిత్రభవోపకార నిరపేక్ష ముగఁ గైకొని పరిపాలింపసాగెను.

శా. రామత్నావరు దానతోయతటిసీవ్రాతంబు కల్లోలిసీ
స్వామిం జెంద యశంబు మేఘములఁ బర్వం గల్లువర్షాశర
త్సామానాధికరణ్యలబ్ధి కచటం • జక్రాయుధం డొందు ని
ద్రాముద్రానుగతప్రబోధములఁ జిత్రం బేకకాలంబునన్.

78

రామత్నావరు = రామభూమిశ్వరునియొక్క, దానతోయతటిసీవ్రాతంబు = దానజలనదీనముదా యము, కల్లోలిసీస్వామింజెందకో = నదీనాయకుఁడైన సముద్రునియందుఁ బ్రవేశించుచుండఁగా, యశంబు = శ్రీ, మేఘములఁబర్వకో = మేఘములయందు వ్యాపింపఁగా, కల్లు = సంప్రాప్తమగుచున్న, వర్షాశరత్సామానాధికరణ్యలబ్ధికో = వర్షాకాలశరత్కాలములయొక్క యేకకాలావస్థానమునకు, అచటకో = అతీరసముద్రమందు, చక్రాయుధండు = శ్రీమహావిష్ణువు, నిద్రాముద్రానుగతప్రబోధములకో = నిద్రాజాగరూకతలను, ఒండుకో = బొందుచుండును.

నిద్రాప్రబోధము లేకకాలమున నొందుట చిత్రము. దానతోయము తటిసీవ్రాతమగుట వల్లనే విష్ణువు వర్షాకాలవాహినులని గుర్తింపఁగలిగెను. తటిసీవ్రాతము సంగమించుటవల్లనే సముద్రుఁడు కల్లోలిసీస్వామి యనిపించుకొనెను. యశము మేఘములఁ జెల్లఁజేయుటవలనఁ బొందుపర్ణ విశేషము, ఆకాశవర్షంతవ్యాప్తి సూచితములు.

తా. విష్ణుమూర్తికి వర్షర్షువునందు నిద్రయును శరదృతువునందు మెలఁకువయును గనుక నీరామ ప్రభువు నేయుచుండెడు దానములనుగురించి విడువఁబడిన యుదకము నదులై ప్రవహించి తీర సముద్రమందుఁ బ్రవేశించుచుండఁగా నప్పుడే యితనియొక్క శుభ్రీయశస్సుచేత మేఘములన్నియుఁ జెల్లనగుటయుఁ గలుగఁగా నక్కడ శయనించియుండెడు విష్ణుమూర్తి నదులు సముద్రమందుఁ బ్రవేశించుటచేత వర్షాకాలమని నిద్రను, మేఘములు తెల్లఁగానుండుటచేత శరత్కాలమని జాగరూకతను బొందుచుండెను. ఇచట మూఁడు సంబంధాతిశయోక్తులకు సంకరము,

క. ఆరఘునాథప్రభృతిథ, రారమణేంద్రులకు మువ్వరకు సోదరుడై

సారమతి వేంకటపతి, త్వారమణిప్రియుడు వెలయు + శత్రుఘ్నుఁ డనన్. 79

ఆరఘునాథప్రభృతిథరారమణేంద్రులకు మువ్వరకు సోదరుడై=రఘునాథుడు మొదలైన యా ముగ్గురు రాజశ్రేష్ఠులకును దమ్ముడై యని యర్థము. రామ లక్ష్మణ భరతులకుఁ దమ్ముడై యని యర్థాంతరము. సారమతి=యోగ్యమయిన బుద్ధిగలిగిన, వేంకటపతిత్వారమణిప్రియుడు=వేంకటపతి యనురాజు, శత్రుఘ్నుఁడనన్=శత్రుసహారకుఁడనునట్లులుగా నని యర్థము. శత్రుఘ్నుఁడనునట్లులుగా నని యర్థాంతరము. వెలయున్=ప్రకాశించును. ఇందు రఘునాథాదులకు మువ్వరకుఁ దమ్ముఁ డౌట యను ధర్మనిమిత్తముచేత శత్రుఘ్నునవరూపాత్మేచ్ఛ.

తా. రఘునాథరాయలు మొదలగు మువ్వరు సోదరులకుఁ గడసారివాడై శత్రుఘ్నుడేమో యనునటుల వేంకటపతిరాయలనువాడు పొగడ్పించెను.

సీ. చెక్కు నొక్కదె యంచు + దిక్కిరిగ్రామణి,

యక్కుఁ జేరదె యంచు + రిక్కిరాయఁ

డటుత నొందదె యంచు + హాలాహాలాహారి,

కంటి కబ్బదె యంచు + దంటచిలువ

యంక మొందదె యంచు + యదుకులశ్రేష్ఠుండు,

మోముఁ జూడదె యంచు + మొదటిగిబ్బ

యడుగు ద్రొక్కదె యంచు + నమృతంపుమున్నీరు,

చాయ నుండదె యంచు + సౌరశాఖ

తే. తనచెలిమి కానపడ నొచ్చె + మునికి వారిఁ

దెగడి యాత్మసవర్ణలబ్ధికిఁ జరాచ

రంబునఁ జరించుఁ దిరుమలఁచాయతనయ

ధీర వేంకటరాయసత్కిర్తికన్య.

చెక్కునొక్కదెయంచున్=చెక్కిలి నొక్కి ముద్దయినను బెట్టుకొన దాయెనని, దిక్కిరిగ్రామణి=దిగ్గజశ్రేష్ఠమయినయైరావతమును, అక్కుఁజేరదెయంచున్=తొమ్ముపైకైనను రాదాయెనని, రిక్కిరాయఁడు=చంద్రుఁడును, అటుత నొందదె యంచున్=కంతాల్లేవమైనం జేసికొనదాయెనని, హాలాహాలాహారి=శివుఁడును, కంటికబ్బదె యంచున్=కంటికైనదక్కదాయెనని, దంటచిలువ=ప్రథమర్పమును, అనగా శేషుఁడనుట, అంక మొందదెయంచున్=అొడమొంది రాదాయెనని, యదుకుల శ్రేష్ఠుండు=బలరాముఁడును, మోముఁజూడదెయంచున్=మొగమయినం జూడదాయెనని, మొదటి గిబ్బ=అది పృథ్వీమును, అడుగుద్రొక్కదెయంచున్=కాలుద్రొక్కయైనబోయెనని, అమృతంపు మున్నీరు=తీరనముద్రుఁడును, చాయనుండదెయంచున్=నరనైన నుండదాయెనని, సౌరశాఖ=కల్ప వృక్షమును, ఇంతవఱకుఁ జెక్కునొక్కదెయంచున్, అక్కుఁజేరదెయంచు నిత్యాది విశేషముల వలన నైరావతచంద్రాదులయందు నాయకవ్యవహారస్ఫూర్తియగుచున్నది, తనచెలిమికానపడన్=తన వను—11

సాంగత్యమునకు నాశించుగా. ఒచ్చెమునికిఁ=లోపమున్నందున, వారిఁ దెఁడిఁపైనిఁ జేష్టుఁబడిన వారిని దిరస్కరించి, ఆత్మసవర్ణలబ్ధికిఁ=తనకుఁదగినవారు లభించుకొనుట, తిరుమలరాయతనయ ధీరవేంకటరాయసత్త్వికన్య = తిరుమలదేవరాయలకొమారుడై ధీరుడైన వేంకటరాయలయొక్క శ్రేష్ఠమయిన కీర్తియనుకన్య, చరాచరంబునఁజరించుఁ=చరాచరాత్మకమయిన ప్రపంచమందంతట సంచరించునని యర్థము.

తా. వేంకటవతిరాయలకీర్తి నిష్కళంకమయిన ధావశ్యముగలవిగనుకఁ దనతో సామ్యమును బొందవలయునని విచారించిన యైరావత చంద్రాదులకుఁ గ్రమముగా లోపము లుండుటచే అనఁగా వైరావతమునకు గండ్లాలముదు మదజలమాలిన్యమును జంద్రునకు వశోభాగమందు గళంకమును శివునకుఁ గంతమందు వైల్యమును శేషునికే గన్నులయందు నీలిమయును బలరామునికే ండలయందు నీలాంబరమును నాదివృషభమునకు ముక్కున నల్లమచ్చలును తీరసముద్రునికి నడుగున ననఁగా నభగ ప్రదేశమందు నల్లనిబరదయును గల్పవృక్షమునకు ధాయయందు నీలిమయును ననునవి కలిగియుం డుటచేత సామ్యమును బొందలేరైరి గనుక వారిని దిరస్కరించి తనతో సమానమయిన వస్తువును వెదకునిమిత్రమయి తిరుగుచున్నదో యునునట్లుగా జగత్తునందంతటను వ్యాపించెనని భావము.

చెక్కు నొక్కడే యనునది మొదలైనవిశేషణములవలన దిక్కరిచంద్రాదులయందు నాయక స్ఫూర్తి గలగుచున్నది గనుక సమాసోక్త్యలంకారము. మదజలకళంకాదిమలినీభూతగండ్లల వక్ష స్థూలాదియుక్తము లయినదిక్కరిచంద్రాద్యుపమానములకంటెఁ గీర్తియం దాధిక్యముస్ఫురించుచున్నది గనుక వ్యతిరేకాలంకారము, శ్లో. 'విశేషణానాంతోల్లేన యత్రప్రస్తుతవర్తినా, అప్రస్తుతస్యగ మ్యత్వే సానమాసోక్తిరిష్యతే. భేదప్రధానసాధర్మ్య ముపమానోపమేయయోః, ఆధిక్యాదల్పకథనా ద్వ్యతిరేకస్య ఉచ్యతే.' అని లక్షణములు కీర్తికన్య జగమునం దిరుగుటకు సవర్ణప్రాప్తిఫలముగా నుల్లేఖించుటచే ఫలాల్లేఖ.

మ. హరుఁ డాతారకశైలదుర్గమున నాధ్యాసీనుఁ డై రాజశే ఖరవిఖ్యాతి వహించుఁ జంద్రగిరిదుర్గంబందు శ్రీవేంకటేశ్వరుఁ డొప్పెన్ బహురాజశేఖరసదాసంసేవ్యుఁ డై యతార యి ధర బంటేలికవాసి తద్గిరులకుం • దద్వల్లభశ్రీలకున్.

హరుఁడు=శివుఁడు, ఆతారకశైలదుర్గమునఁ=నక్షత్రముపేరిటి యాపర్వతదుర్గమందు, అధ్యా సీనుఁడై=నివసించినవాడై, రాజశేఖరవిఖ్యాతివహించుఁ=రాజశ్రేష్ఠుఁడను ప్రసిద్ధిచేత నొప్పుచుండు ననియర్థము. వెండికొండయందు నివసించినవాడనియుఁ జంద్రశేఖరనామము గలవాడనియును భావము. శ్రీ వేంకటేశ్వరుఁడు=సూర్యుడైన వేంకటరాయఁడు, చంద్రగిరిదుర్గంబందుఁ= చంద్రునిపేరిటి పర్వతదుర్గమందు, బహురాజశేఖరసదాసంసేవ్యుఁడై = బహురాజశ్రేష్ఠులచేత నెల్లప్పు డును సేవింపఁబడినవాడై, ఒప్పెన్=వెలయుచుండెను. ఔర=భళి. ఇద్దరక=ఈభూమియందు, తద్గి రులకుఁ=ఆతారకగిరి చంద్రగిరులకును, తద్వల్లభశ్రీలకుఁ=ఆతారకగిరి చంద్రగిరుల కధిపతులైన హర-వేంకటేశ్వరుల సంబంధమును, బంటేలికవాసి=బంటుగొరవాని యని యర్థము. చంద్రమనఁగా బంగారముగనుకఁ జంద్రగిరియనఁగా బంగారుకొండ యని చెప్పి వెండికొండకును బంగారుకొండకును

బంటిలకవానియనియును బ్రకారాలతరము. (ని. 'వసుచక్షు') చాక్షునంచ కళ్యాణం భూతిగైరికమ్' అని అమరశేషము.) ఇచట మొదటిరెండువాక్యములయందుఁ దారకగిరి చంద్రగిరిలకు వానియేలికలకును భృత్యరాజాంతరమును సమర్థించుటచే వాక్యార్థహేతుకకావ్యలింగాలంకారము, అది శ్లేషచే లేవనెత్తబడినది.

తా. శివుఁడు వెండికొండపై రాజశేఖరనామముతో నొప్పెను. వేంకటవలిరాయలను వేంకటేశ్వరుఁడు చంద్రగిరి (బంగారుకొండ)పై ననేకరాజశేఖరులు గొలువ కొలువు దీరిచి యుండెను. కావున శివునకు వేంకటేశ్వరునకు (వేంకటవలిరాయలకు) బంటునకు రాజునకుఁ గలయంతప్రత్యాసము గలదు.

సీ. చుట్టఁ జుట్టుకొని శేషుఁడు నిద్రపోవును ముదిపన్నగములలోఁ మొదటివాఁడు
మొనయ కాదిమకూర్తము ముడుంగుమేను మోపినపెద్దవారిలోఁ బెద్దవాఁడు
సమధికాశాస్తి హస్తము చాచుఁ బద్మినీవైరి దిక్కురి తలవడఁకువాఁడు
తనయొంటిపంటిచేతనె యంటునాది కాలముఘోణి పాండురోమములవాఁడు
తే. కదలలేదది బహువయశక్రమమువాఁడటంచు వారలనిరసించియవనికాంత
తనభుజాదండమున నుండఁ నరుచుండు భావజనిభుండు వేంకటాక్షావిభుండు.

చుట్టఁజుట్టుకొని శేషుఁడు నిద్రపోవును = శేషుఁడు శరీరమంతయుఁ గుదియఁదీసికొని యెప్పుడును నిద్రించుచుండును. అదియునుంగాక, ముదిపన్నగములలో మొదటివాఁడు = ముదిసినపాములలో నగ్రగణ్యుఁడు, అదిమకూర్తము, అనఁగా భూమికిముందుగాఁ బుట్టినకూర్తము, మేను మోపినకొ = శరీరము మోవఁగా, మొనయక = మైకొనక, ముడుంగుకొ = ముడుచుకొనిపోవును. అదియునుంగాక, పెద్దవారిలోఁ పెద్దవాఁడు = వృద్ధులలో మిక్కిలివృద్ధు, దిక్కురి = దిగ్గజము, సమధిక = మిక్కిలియు నధికమైన, అశాస్త్రీకొ = అశనుబొందుటచేతను, హస్తముచాచుకొ = చేజాచుచుండును, అనఁగా లేకతనముగా యాచించును. అదియునుంగాక, పద్మినీవైరి = పద్మినీజాతిస్త్రీలకుఁ గొఱగానివాఁడును, తలవడఁకువాఁడు = తలవణికించుముసలివాఁడు, అని యర్థము. అశలనఁగా దిక్కులు, ని. 'అకాశృష్టాదికాప్రాకౌ' అని అ. హస్తమనఁగాఁదుండము, (శ్లో. 'హస్తానక్షత్రభేదేస్యాత్కరేభకరయోరపి' అని వి.) పద్మినీయనఁగాఁ బద్మత. (ని. పద్మినీస్త్రీవిశేషేషి సరస్యా మంబుజేషి' అని వి.) కనుక దిక్కులయందుఁ దుండమునాచువాడనియును దామరతీగలను ద్రెంచివేయువాడనియును, శిరశ్చాంచల్యమే స్వభావముగాఁగలవాడనియును భావము. అదికాలముఘోణి = అనఁగా నాదివరాహము, తనయొంటిపంటిచేతనె యంటుకొ = ఒంటిపల్లనఁగా నన్నిపండ్లు నూడిపోఁగా మిగిలినపల్లనియర్థము. దానిచేతనే నొక్కుననియును, అదియునుంగాక, పాండురోమములవాఁడు = నెరసినవెండ్రుకలంగలవాడనియును అర్థము. ఒంటికిఁగలవాడనియు శ్వేతపరాహమగునక తల్లెనివెండ్రుకలు కలదనియును భావము. (దంష్ట్రీఘోణీస్తబ్ధరోమా' అని అ.)

కదలలేదది = అద్రియనఁగాఁ గలపర్వతుఁడు కదలలేడు, కూర్చున్నచోటినుండి యివతల నవతల కదలలేడు. అదియునుంగాక, బహువయశక్రమమువాఁడు = అనేకములైన, వయశః = బాల్యకౌమారయావనములయొక్క, క్రమమువాఁడు = క్రమించుటగలవాఁడు, అని యర్థము. అతఁ

మనియు ననేకములైన పక్షులయొక్క గతిగలిగినవాడనియును భావము. ఇక్కడ వయశ్యబ్దము పక్షిపరము. (ని. 'వయః పక్షిణి బాల్యాదౌ పయో యకావసమాశ్రయే' అని వి.) అటంచుకొ = ఈలాగని, వారలనిరించి = వృద్ధధర్మములగుల శేషుడు మొదలైనవారిని నిరూపించి, అవనికాంత = భూకాంత, తనభుజాదండముననుండకొ = తనయొక్క బాహుదండముందు నివసింపఁగా, భావజనిభుండు = ఈపదము సాభిప్రాయము, మన్మథసమానుడైన, వేంకటప్రభుండు = వేంకటరాయభూమిశ్వరుఁడు, తనరుకొ = ఒప్పుచుండును. ఇక్కడ దిక్కరి ఘోణాద్రులకు మహద్విపక్ష చేసి చెప్పినాఁడు. అలంకారము శ్లేషాత్థాపిత హేతు లేవీక్ష. కావ్యలింగము పరికరమును.

అవనికాంతగఁ జెప్పబడుటఁ బడుచుగుబెత్త యని తెలియఁపలంగును. కాంత 'క'పుననే ముదుసలివారలందఱిపొందును విడనాడి భావజనిభుండుగ నున్న వేంకటపతిరాయల పరించెను. భుజాదండములనుటచే వేంకటపతిరాయలు నడిమిపయస్సువాడని గరిడిసాములలో నారిలేరి దేహపటుత్వము గడించినాడనియుఁ గాననే ధరణీకాంతావహనయోగ్యమగు భుజపటుత్వముగలదని యెఱుంగునది.

తా. శేషుడు, ఆదికూర్మము, మాతంగము, ఆదిపరాహమ, భూమిధరము అనువీరలు తనను భరింపఁదగినవారు కారని ముదుసలివాండ్రనిభావించి భూకాంత భావజనిబోలు మనోహరాకారముగల వేంకటపతిరాయల భుజాదండము నాశ్రయించి సుఖభీషణము గడపసాగెను.

మ. అతిధీరుం డతిదానశూరుం డతిరఃమ్యూకారుం డత్యంతసు

ప్రతుఁ డంచుం దను సన్నుతించు కవివాఃగ్వాప్తపార మెల్లకొ యథా
ర్థతమం బై విలసిల్లఁ దిర్మలమహారాయేంద్ర శ్రీవేంకట
క్షీతినాథోత్తముఁ డందు నిందు గతిగ గల్పించెం గవిశ్రేణికిన్.

౯౩

అతిధీరుండు = అత్యంతవైర్యము గలవాఁడును, అతిదానశూరుండు = అతిశయమైన దానమందుఁ జెగువగలవాఁడును, అతిరఃమ్యూకారుండు = మిక్కిలి మనోహరమైన రూపముగలవాఁడును, అత్యంత సుప్రతుండు = అత్యుత్కృష్టమైన నియమముగలవాఁడును, అంచుకొ = అనిపలుకుచు, తనుకొ = తన్ను, పన్నుతించు = స్తుతిచేయుచున్న, కవి = కవులయొక్క, వాగ్వాప్తపారమెల్లకొ = వాగ్వాప్తినంతయును, యథార్థతమంబై విలసిల్లకొ = మిక్కిలి యథార్థమై యొప్పునట్లులుగా, తిర్మలమహారాయేంద్ర శ్రీవేంకటక్షీతినాథోత్తముండు = తిరుమలదేవరాయని కుమారుడైన వేంకటరాయభూమిశ్వరుండు, కవి శ్రేణికిన్ = కవిసమూహమునకు, అందునిందుకొ = అనఁగా బరలోకమందు నీలోకమందును, గతిగల్పించుకొ = నధర్మిగలంగఁజేయును. ఇక్కడ నపరిమితధనప్రాప్తిచేత నైహికమును ధీరత్వము మొదలైన యధ్ధర్మణములతోఁ గూడిన పుణ్యస్థోకునిసన్నుతిచేత నాముష్మికమును గవిశ్రేణికి గలంగఁ జేయు నని యాశయము.

క. ఆతనయులు జగతివి, భ్రాతృతనయులు గొలువ శాశ్వతైశ్వర్యకళా
స్వీతుండు తిర్మలరాయో, ర్విత్తలనాయకుండు వెలయుఁబిభవోన్నతుఁ డై. 84

జగతీ = భూమియందు, విభ్రాతృత = ప్రసిద్ధమయిన, నయులు = సీతగల, ఆతనయులు = పూర్వోక్తులైన రఘునాథప్రముఖకుమారులు, కొలువకొ = నివించుచుండఁగా, శాశ్వతైశ్వర్యకళాస్వీతుండు = సీత

మయిన ప్రభవముతోఁ గూడిన, తిర్వలరామోర్వీకలనాయకుఁడు = తిరుమలదేవరాయ భూమిశాస్త్రి
రుఁడు, విభవోన్నతుఁడై=విశ్వర్యముచేత నధికుఁడై, వెలయున్=ఓప్పును.

తా. శాశ్వతైశ్వర్యశాలురును కీర్తిశాలురునగు నీనలుపురుకుమారులు తన్నుఁ గొలుచుచుండ
తిరుమలరాయఁడు మిగుల విభవముతో రాజ్యమును బాలింపసాగెను.

సీ. ఎంతకాలము మహాశాంతసంగతి దివ్యదంతావళంబులు * దరల కుండు
నెంతకాలము వరాహేంద్రుఁ డద్వంద్యుఁడై కల్పము ల్వసరాశిఁగడపుచుండు
నెంతకాలము భుజంఁగేశుఁ డాదిమభిక్షుపదనిషేషానిష్ఠఁ బాయ కుండు
నెంతకాలము గిరుఁలన్నంతభృన్నతి నలహంసపద్ధతి * నంటి యుండు
తే. సంతకాలముఁ దనయందయచలయై య, సంతయై రత్నగర్భయైయవని యలర
నలరుఁ గర్ణాటరాజ్యసింహాసనాధి, రాజ్యశుభశాలి తిరుమలరాయమాళి.

ఎంతకాలము = ఎంతమట్టుకు, మహాశాంతసంగతి = మహాశాంతులైనవారి సాంగత్యము
తోడ, దివ్యదంతావళంబులు=దిగ్గజములు, తరలకుండున్=కదలకుండునో యని యర్థము. దిగంత
సంగతి నెంతకాలముండునో యని భావము. ఎంతకాలము=ఎంతమట్టుకు, వరాహేంద్రుఁడు=యజ్ఞ
పరాహమూర్తి, అద్వంద్యుఁడై=సుఖదుఃఖభాది ద్వంద్వరహితుఁడై, వరాశి = పునఃసమూహముండు, కల్ప
ములు=అనేకకల్పములు, గడపుచుండున్ = తపము సేయుచుండునోయని యర్థము. అనహయింఁడై
జలరాశియందుఁ గల్పములు గడపుచుండునోయని భావము. ఎంతకాలము = ఎంతమట్టుకు, భుజం
గేశుఁడు=శేషుఁడు, ఆదిమభిక్షు=పురాతనభిక్షుకులయొక్క, పదని షేషానిష్ఠఁబాయకుండున్=పాదసేవా
నిష్ఠను బాయకుండునోయని యర్థము. ఆదిమభిక్షువనఁగా శివుఁడు, ఆతనిపాదభూషణమయి యుం
డునో యని భావము. ఎంతకాలము=ఎంతమట్టుకు, గిరులు = కులపర్వతములు, సంతతాభృన్నతి =
నిరంతరాతిశయముచేత, అలహంసపద్ధతినంటియుండున్=అయోగిమార్గ మవలంబించియుండునో యని
యర్థము. ఇక్కడ హంసశబ్దము యోగిపరము, ఔన్నత్యముచేత సూర్యమార్గమైనగగనము నంటి
యుండునోయని భావము. ఇక్కడ హంసశబ్దము సూర్యపరము. ఎంతకాలము=ఎంతమట్టుకు, అనఁగా
దంతావళప్రభృతు లెంతకాలము వైరాగ్యదశలతో నుండురో యంతకాలమని యర్థము. శాశ్వతకాల
మనుట. దిగంతిప్రభృతులకు దిగంతసంగతిమొదలైనవి శాశ్వతముగా సంభవించుట ప్రకటము, తన
యంద=తనయందే, అవని=భూమి, అచలయై=చలించనిదైయని యర్థము. అచలానామముగలదై యని
భావము. అనంతయై = అంతములేనిదై యనఁగా నాశములేనిదై యనియర్థము. ని. 'మృతావపసితేర
మ్యేనమాప్తావస్తా' అని వి. అనంతానామము గలదై యనిభావము. రత్నగర్భయై=రత్నపరిపూర్ణయై
యని యర్థము. రత్నగర్భానామముగలదై యని భావము. ని. 'జగతీరత్నగర్భా' అని అ. అలరన్ =
ఓప్పుచుండఁగా, కర్ణాటరాజ్యప్రయుక్తమైన, సింహాసన=సింహాసనమందలి, అధిరాజ్య=అధిరాజభావము
నెడు, శుభ=శుభముచేత, శాలి=ఓప్పుచున్న, తిరుమలరాయమాళి=తిరుమలదేవరాయ శ్రేష్ఠుఁడు, అల
రున్=ప్రకాశించును.

భూమిభరణికిలులైన శేషహిప్రభృతులకు నురముననేగుండలి యనెడుపద్యములో బాల్యా
వస్థయైన భూరిభుజంగికా యనెడుపద్యములో యావనావస్థయైన జుట్టఁజాట్టుకొని యనెడుపద్యము

లో వార్ధకావస్థయును సంతకాలము గుహాశాంతసంగతి యనెడు నీవధ్యములోఁ దుర్యావస్థయును జెప్పబడినది గ్రహింపవలయును.

ఇచట దిగ్గజాదులయందు విశేషణసామర్థ్యమువలన నప్రస్తుతయోగివృత్తాంతముతోఁచుచుండుట వలన సమాసోక్త్యలంకారము. శ్లో. 'విశేషణానాంతోల్లేన యత్ర ప్రస్తుతవర్తినామ్, అప్రస్తుతస్య గమ్యత్వే సా సమాసోక్తి రివ్యతే.' అని లక్షణము.

తా. దిగ్గజములు దిక్కుల భరించునంతకాలమును, అదివరాహము అదిశేషపు తైలములు భూ భరణప్రశస్తిచే నలరునంతకాలమును గర్హాటరాజ్యసింహాసనము నధిష్ఠించిన తిరుమలదేవరాయుని పరిపాలనమునం దీయనీకాంత శశ్వతసుఖలోలయై వర్తించుగాక.

ష ష్ఠ్యంతములు

క. ఏవంవిధవిధగుణ, శ్రీవారిధి కఖలసుజనః సేవధికి ధనుః

ప్రాప్తీణ్యశరధిశరధికి, ధావద్రిపుఁఘులంఘితదిశావధికిన్.

86

ఏవంవిధః=ఈవిధమైన, వివిధగుణః=నానావిధములైన సుగుణములయొక్క, శ్రీ=సంపదకు, వారిధికి=నముద్రుడైనవానికి, గూఢశ్రీయనెడు శ్రీకి ననఁగా లక్ష్మికి, వారిధికి, ఉత్పత్తిస్థానమైనవానికిని, అని ప్రకారాంతరము. అఖలసుజనః=నమస్తనజ్జనులకు, సేవధికి=అధియునవానికిని, ని. 'నిధిర్నా సేవధి' అని అ. ధనుఃప్రాప్తీణ్య=విలువిద్యయొక్కసామర్థ్యమందు, శరధి=నముద్రమే, శరధికి=అమృలపాదిగాఁగల రుద్రుడైనవానికిని, ధావత్=పారిసోవుచున్న, రిపు=శత్రువులయొక్క, సంఘ=సమూహముచేత, లంఘితః=దాటబడిన, దిశావధికి=దిగంతముగలవానికిని, ఈపద్యము మొదలు కృతికర్తకు నైదుపద్యములవఱకు పశ్యంతములు చెప్పచున్నాడు. ప్రతిపద్యమున సంత్యప్రాసము కడవఱకు జెప్పబడుచున్నది. ఉల్లేఖాలంకారము.

క. ఉన్నతజయజన్మబిరుద, మన్నెవిభాళాదిబిరుదః మాన్యునకు మహా

ద్యన్ని బిడజన్మటహజ, ధాన్నినదక్షరదరిచ్చటానైన్యునకున్.

87

ఉన్నతః=ఉత్కృష్టమైన, జయః=విజయముపల్ల, 'జన్మ = సంభవించిన, బిరుదమన్నెవిభాళాది=మన్నెవిభాళుడనెడి బిరుదుమొదలైన, బిరుదః=బిరుదులచేత, మాన్యునకు = పూజ్యుడైనవానికిని, సీసపాదము. 'కార్యధుర్యునకు లాంఛనమునకు నామమగు బిరుదునుటవన్నగవిభూష' అని యాంధ్ర నిఘంటువున, మహత్=ఉత్కృటముగా, ఉద్యత్=ప్రకాశించుచున్న, నిబిడః=సాంద్రమైన, జన్మపటహజ=రణభేరిపలఁబట్టిన, ధాన్నినద=ధాంకారధ్వనివలన, దక్షరత్=సశించుచున్న, అరిచ్చటా=శత్రుసమూహముయొక్క, నైన్యునకు=సేనలంగలవానికిని, అనఁగా నిశిరణభేరియొక్కనాదము వినఁగా గుండెలుపగిలి శత్రునైన్యములన్నియు సశించునట.

క. క్షేత్రారుతశీలాపిత, ఫాలావృతలిపినిభాసిభాసిచ్ఛాయా

పాళికి బరిపాలితనర, పాళీద త్తద్విపాద్యుపాయనతతికిన్.

88

క్షేత్రారుతమనఁగా సింహనాదము, ని. 'క్షేత్రాతు సింహనాద స్సౌత్' అని అ. క్షేత్రారుతశీలః=సింహనాదమేవస్వభావముగాఁగలిగిన, అనఁగా ఒక్కమవంతులైన, అపితః=శత్రువులయొక్క, ఫాలః=నోకళ్ళునఁడి, అవృతః=హరించబడిన, లిపినిభః=అక్షరపంక్తివలెనన్న, అసిభాగ్యమయొక్క

భాసి=ప్రకాశమానమైన, ఛాయాపాళిక=చాయబడునగలవానిని, పరిపాలిత=స్వీకరింపబడిన, నరప=రాజులయొక్క, ఆశీ=సమూహముచేత, దత్త=సమర్పింపబడిన, ద్విపాది=ఏడుగులుమొదలైన, ఉపాయపతతికి=కానుకలసమూహముకలవానిని, ని. 'ఉపాయస ముపగ్రహ్య ముపహార స్తథో పదా, అని యమరము. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. ఉత్పతరిపునికతవన, పకతి కరిభవనదవనిపటదంబుధిసం

పద్ధరణసముద్ధరణస, మిద్ధరణరజోప్రజోద్యోవిభమదస్మతికిన్.

89

ఉత్పత=ఉత్పటనకానట్టులుగా హతులైన, గిభు=శత్రువులచేత, విధ=భేదింపబడిన, తవనపద్ధతికి=సూర్యమండలముగలవానికి, స్థి. 'ద్వావిమా పురుషౌలోకే సూర్యమండలభేదినౌ, పరివ్రాడ్యో గయక్తశ్చ రణేచాభిముఖోహతః.' అనెడు పదనమువలన యుద్ధాభిలాషచేత నెదిరించి హతులైన శూరులు సూర్యమండలమును భేదించుకొనిపోయి పీఠస్వర్ణమును బొందుచున్నారని సంప్రదాయము. అరి=శత్రువులకు, భవన్=దాగియుండెడు గృహమగుచున్నట్టియు, అవని=భూదేవికి, పటల్=పస్త్ర మగుచున్నట్టియు, అంబుధి=సముద్రముయొక్క, సుపద్ధరణ=జలరూపమైన సంపత్తియొక్క హరణము చేత, సుమిద్ధరణ=అసంపత్తియొక్క పునరుద్ధరణముచేత, సమిన్=ప్రకాశమానములైన, రణరజోప్రజ=యుద్ధరంగమందలివరాగసమూహమును, ఉద్యోత్=ఉదయించుచున్న, ఇభమద=గజమదజలముయొక్క, సృతికి=స్రవణముగలవానిని, ఇది క్రమాలంకారము. సముద్రము శత్రువులకు దాగందగినగృహ మైనందున రణరూపిత సంపద్ధరణముచేసినాడనియును నననికాంతకునాద్యావనపటమైనందున విభ మదజలప్రవాహముచేత బూరించినాడనియును నెలియవలయును. అలం. అతిశయోక్తి—కావ్య లింగము.

క. ధీరవివిధారిగిరిపవి, ధారికి గర్జాటకాంధ్రధరణీపునరు

ధారికి దిరుమలదేవము, హారాయగ్రణికి వితరణామరమణికిన్.

90

ధీర=ధైర్యవంతులైన, వివిధారి=నానావిధశత్రువులనెడు, గిరి=పర్వతములకు, పవిధారికి=పశ్చాత్యుధధరుడైనవానిని, అనగా సింద్రుడైనవానిని, కర్జాటకాంధ్రధరణీపునరుధారికి=కర్జాటభూమిని నాంధ్రభూమిని మరల నుద్ధరించినవానిని, అనగా గర్జాటాంధ్రదేశములు మ్లేచ్ఛులచేత నాక్రమింపబడియుండగా వాండ్రను జయించి తిరుగ నేలినాడని తాత్పర్యము. తిరుమలదేవమహారాయగ్రణికి=తిరుమలదేవరాయశ్రేష్ఠునిని, వితరణామరమణికి=దాతృత్వ ముడు నమరమణి యనగా జీతామణియైనవానిని. అలం. రూపకము. ఉపమ.

ప. అభ్యుదయపంపరాభివృద్ధిగా నాయొనర్పం బూనినవసుచరిత్రం బనుమహా

ప్రబంధంబునకుం గథాక్రమం బెట్టి దనిన.

91

అభ్యుదయ పంపరాభివృద్ధిగా=పైనిజెప్పబడిన తిరుమలదేవరాయనికి శ్రేయోపరం పరలయొక్క యభివృద్ధి యగునట్లులుగా, నాయొనర్పంబూనిన=నేను రచింపబూనిన, మసు చరిత్రంబు మహాప్రబంధంబునకు=వసుచరిత్రమునెడు మహాప్రబంధమునకు, కథాక్రమం బెట్టి దనిన=కథయొక్క క్రమ మెట్టి దనగా.

కథాప్రారంభము

శా. శ్రీరమ్యం బగునైమిశంబునఁ దపఃశ్రీరాజితావ్యాజతే
 బోరాజుల్ శుకశౌనకాదిమునిరాజుల్ సూతజం జూచి ము
 న్నేరాజేంద్రుడు దివ్యచిహ్నధరుఁడై యేలెఁ మహిమండలం
 బారాజేంద్రునిఁ దెల్పుమా కన నతం డత్యంతహర్షంబునన్.

92

శ్రీరమ్యంబగు-శ్రీ = వసలక్ష్మిచేత, రమ్యంబగు = మనోహరమైన, నైమిశంబునన్ = నైమిశారణ్య
 మందు, తపఃశ్రీ = తపస్సంపదచేత, రాజిత = ప్రకాశించుచున్న, అవ్యాజ = దంభరహితమైన, తేజో
 రాజులు = తేజస్వీమూహము గలిగిన, శుక శౌనకాది మునిరాజులు = శుకుండు శౌనకుండు మొదలు
 గాగల మునిశ్రేష్ఠులు, సూతజుజూచి = సూతునివీక్షించి, మున్ను = పూర్వకాలమందు, విరాజేం
 ద్రుడు = విరాజశ్రేష్ఠుడు, దివ్యచిహ్నధరుఁడై = దేవతా లాంఛనములను ధరించినవాడై, మహి
 మండలంబు = భూమండలమును, వీలెఁ = పరిపాలించెనో, ఆరాజేంద్రునిఁ దెల్పుమాకనన్ = ఆరాజ
 శ్రేష్ఠుని మాకుఁ దెలియఁజెప్పమని పలుకఁగా, అతండు = ఆసూతుడు, అత్యంతహర్షంబునన్ =
 మిక్కిలి సంతోషముతో. ఇది ముందరిపద్యముతో నన్వయము. తెలుపుమాకనుచోట మధ్యమ
 పురుషైకవచన మైనందువలన మువర్ణకము రావలసినదయ్యెను (న. 'పరేహావికల్పేన మువర్ణః
 ప్రార్థనార్థకే') అను సధర్వణవచనమువల్ల హల్లువరమగుచుండగా వైకల్పికమువర్ణము రాదయ్యె.

దృష్టాంతము:—

క. తగునే యిట్లు కృతార్థుడ, వగునీ కురి కొఱుక కిట్లు లాలస్యము సే
 దగుట కృతఘ్నుతకును నెల, వగు టొప్పునె కొఱుకు కడకు నద్రోహుడనై.

(భారతము-కాంతిపర్వము.)

తా. ప్రకృతిసౌందర్యముచే మనోహరముగానున్న నైమిశవనమందు శౌనకాదిమహామునీం
 ద్రులు సూతునిగాంచి భూమండలము నేరాజు దివ్యచిహ్నములను ధరించి పరిపాలించెనో యాతని
 చరిత్రమును మాకు నెఱింగింపుఁ డనికొరఁగా సూతుడు మిగుల సంతోషముతో (నిటులఁ జెప్పెను.)

శా. శక్రాపాదితదివ్యచిహ్నధరుఁడై చంచద్విమానాధిరా

జక్రీడాపరుఁడై యమానుషమహాసత్త్వాధ్యుఁడై చేదిభూ

చక్రేశుండు ధరిత్రి యేలె వసుసంజ్ఞం దచ్చరిత్రంబు ని

ర్వక్రప్రాధిమ విన్నవింతు నని వాగ్వైచిత్రితో నిట్లనున్.

93

శక్ర = దేవేంద్రునిచేత, ఆపాదిత = పొందింపఁబడిన, దివ్యచిహ్నధరుఁడై = దేవతాలాంఛనము
 లను ధరించినవాడై, చంచల్ = ప్రకాశించుచున్న, విమానాధిరాజ = విమానశ్రేష్ఠమందలి, క్రీడా =
 విహారమందు, పరుఁడై = ఆసక్తుడై, అమానుష = మనుష్యసాధారణముగాని, మహాసత్త్వాధ్యుఁడయి =
 మహాబలముచేతనధికుఁడయి, చేదిభూచక్రేశుండు = చేదిచేశాధిశ్వరుండు, వసుసంజ్ఞ = వసువనెడిపేరు
 చేత, ధరిత్రియేలె = భూమిని బరిపాలించెను, తచ్చరిత్రంబున్ = అతనికథను, నిర్వక్రప్రాధిమన్ =
 సరళమైన ప్రాధిమచేత, విన్నవింతునని = విన్నవము చేయుచున్నానని, వాగ్వైచిత్రితో = వాక్యచ
 నుత్కృతితోడ, ఇట్లనున్ = ఈవక్ష్యమాణప్రకారముగాఁ బలికెను. తచ్చరిత్రంబు నిర్వక్రప్రాధిమ

ననుచో ద్రుతమునకు స్థిరముగువివర్ణము పరముగానున్నందున (‘లుగ్వాదు తప్రకృతికాత్పరతస్సరశే స్థితేనస్యస్యాత్’ న.) అనుసూత్రముచేత లోపము వచ్చినది. ఇదట ననుభాతువు తద్ధర్మార్థక రూపము భూతార్థమునం బ్రయోగింపబడెను.

తా. దేవేంద్రునివలన దివ్యచిహ్నముల నొంది విమాన సంచారయై మరుష్యాతీతకీకాలియై చేదిదేశపురాజగు వసుమహారాజు భూమండలమును బరిపాలించెను. అతని చరిత్రమును మీ కెఱింగింతు నని చిత్రవాక్కులైనలతో సూతుఁడు మునుల కీకథ తెలుపసాగెను.

సీ. వరసుమనోభవ్యతరుల కావాల మత్యలఘుకలాపాలి • కలరుభరణి

సరి లేనితెలిము తైసరులకొటారు కళ్యాణపరంపరల తొలుదీవి

సురుచిరమణుల కాశరసీమ శ్రుతిహితభాషితద్విజఙ్గోటిఃపట్టు గొమ్మ

సరసుల కారామఃపరణి శ్రీరంగగేహక్రోడవాసిని • కాటకట్టు

తే. వెలయునావరణాంబుసంసీతహేట, కాండమోహదపరిభావ్యతాంఘ్రివజ్ర

దంతరప్రాంతగంగానిరంతరాగ్ర, భూరివరణం బధిష్ఠానఃపురవరంబు.

94

వరఃశ్రేష్ఠులును, సుమనః=మంచిమనస్సుచేత, భవ్యతరులు = అత్యంతయోగ్యులు ననెడు, వర సుమనో భవ్యతరులకుఁ-వరఃశ్రేష్ఠములయిన, సుమనఃపుష్పములచేత, భవ్యఃయోగ్యములైన, తరుల కుఁ=వృక్షములకు, ఆవాలము=పాదైనదియు, ఆత్యలఘుః=అత్యధికములయిన, కలా = విద్యలయొక్క, పాలికలు = సమూహములనెడు, అశ్యులకు = అత్యంతఘనమైన, కలాప = భూషణములయొక్క, అలి కలకుఁ=సమూహములకు, భరణి=సొమ్ములంచెడు భరణియైనదియు,

సరిలేని=సమానము లేని, తెలిముతైసరుల=శుభ్రములైన ముత్యాలహారములనెడు, సరిలేని తెలి ముతైసరుల=సమానములేని తెల్లముతైసరి వజ్రయొక్క, కొటారు=ధాన్యపురాసులంచెడు స్థలమైనదియు, కళ్యాణపరంపరల = శుభపరంపరలనెడు, కళ్యాణపరంపరల = సువర్ణ పరంపరలయొక్క, తొలుదీవి = జంబూద్వీపమైనదియు, (ని. ‘కల్యాణ మక్షయే స్వర్ణే కళ్యాణం మద్గళేషివ’ అని వి.) తొలుదీవి యనుటలో “జంబూష్టక్షమశక్రాంచ” యని తొలుదొలుత జంబూద్వీపము లెక్కింపబడుననియు దీవులలో బేరెన్నిక గలదనియు భావము.

సురుచి=మంచికాంతిగలిగిన, రమణులు = స్త్రీలనెడు, సురుచిర = లెస్సగాఁ బ్రకాశించునట్టి, మణులకుఁ=రత్నములకు, ఆశరసీమ=గనియైనదియు, శ్రుతిహిత=వేదవిహితములైన, భాషిత = వాక్యములంగల, ద్విజఙ్గోటిః=బ్రాహ్మణసమూహమనెడు, శ్రుతిహిత=చెప్పలకించైన, భాషిత=పలుకులంగల, ద్విజఙ్గోటిః=శుకపికాది పక్షిసహజముయొక్క, పట్టుగొమ్మ=అవలంబకాఖయైనదియు,

సరసులు = శృంగారాదిరసజ్ఞులనెడు, సరసులకుఁ = సరస్సులకు, ఆరామసరణి=శీద్యానవాటికయైనదియు, శ్రీరంగగేహక్రోడవాసినిక్ - శ్రీరంగగేహ = శ్రీరంగమేమందిరముగాఁగల విష్ణుమూర్తియొక్క, క్రొడవాసినిక్=పక్షస్థులవాసినికి, అనఁగా లక్ష్మికి, లక్ష్మీయనెడు, శ్రీరంగగేహక్రోడవాసినిక్ - శ్రీ=శోభాయుక్తమైన. రంగగేహక్రోడవాసినిక్ = నాట్యమందిరాంతరవర్తిని యగు నర్తకి, అటపట్టు=నాట్యస్థానమైనదియు, (ని. ‘ననాక్రోడంభుజావరం’ అని అ.)

ఆవరణాంబు=మహాబలముచేత, సంసీత = ఆవరింపబడిన, హేటకాండ = హిరణ్మయమైనబ్రహ్మంపను—12

డమోయనునట్టి, మోహన = భౌతి గలుగఁజేయుచున్న, పరిభాషావృతాంఘ్రి-పరిభా = అగ్రక్షేత్ర, వృత=పరివేష్టించఁబడిన, అంఘ్రి=అడుగుమట్టు గలిగినదియు, వజ్రదంతరప్రాత = వజ్రమణులచేతఁ జెక్కఁబడిన పార్శ్వభాగము గలిగినదియు, గంగానిరంతరాగ్ర - గంగా = ఆకాశగంగతోడ, నిరంతర=ఎడములేకయున్న, అగ్ర=అగ్రభాగము గలిగినదియు, భూరి = సువర్ణమయమున, వరణంబు = కోటగలిగినదియు, (ని. 'స్వర్ణేషి భూరి' అని అ.) (ని. 'ప్రాకారో వరణస్సాలి' అని అ.) అధిష్ఠాన పురపరంబు=అధిష్ఠాన మనెడు పట్టణశ్రేష్ఠము, వెలయున్ = ప్రకాశించును.

ఇందు శ్రిష్టహవశము. అందు కలాపాలికలు సురుచిరమణులు అన్న చెండుచోట్ల శబ్దశ్రేష్ఠము. తక్కినది యర్థశ్రేష్ఠము. ఆకరసి మేత్యాదులయందు దుల్లేఖాలంకారము. చెంటికి సుకరము.

తా. అధిష్ఠానపురము పూవుచుండగలకు, బుద్ధిమంతులకు, విద్యులకు, విభూషణములకు, శుద్ధ మాత్రికములకు, తెలిములైములకు వడ్డకు, శుభములకు, సువర్ణమునకు, ప్రకాశవంతములగు మణులకు, సుందరాంగులకు, విద్యావంతులగు విప్రులకు, విహంగరాజములకు, సరసులకు, సరోవరములకు, లక్ష్మీకి, నర్మకరాంద్రకు నునికివట్టై పరిసూజలముచేతను పార్శ్వభాగ వక్రకాంతుల చేతను ఆగ్రభాగమునందు నందు లేవన్న గంగాజలముచేతను నావరంపఁబడిన బాగారపుకోట మహాజలముచేత నావరింపఁ బడిన పీఠాన్నియమైన బ్రహ్మాండమువలె నొప్పవ దనరారును.

చ. అలఘుతరగ్రహంశుగుణితాగణితాభినుతాగ్రరత్నకం
 దళరుచి బొల్పునీటివరణంబు గతావరణం బొనర్చు ని
 చ్చలు నలకోటకొచ్చుబలుసందులపొందుల నేగఁగాఁ జూచి
 యలవటచెం బతంగుఁ డసహాయరథాంగముగా శతాంగమున్. 95

అలఘుతర=మహాత్తరములైన, గ్రహంశు = సూర్యాదిసప్తగ్రహకాంతులచేత, గుణిత = రెట్టింపఁ జేయఁబడిన తత్తదగ్రహసహసవర్ణములు గలిగినవియు, అగణిత = ఎన్నఁకకృముగానియవియు, అభినుత = మిక్కిలినియాడఁదగినవియునగు, అగ్రరత్నకందళరుచిబొల్పు = ఆగ్రభాగమందలి పద్మరాగాది రత్నాంకురముల కాంతిచేత నొప్పవచున్న, నీటివరణంబు = అధిష్ఠానపురముయొక్క కోట, గతావరణం బొనర్చున్ = గతమనఁగా గతి, దానికి (నావరణ మనఁగా నిరోధము) గతి నిరోధము సేయఁగా, నిచ్చులన్ = నిరంతరమును, అలకోటకొచ్చు బలుసందులపొందుల నేగఁగాఁజూచి = అలకోటకొచ్చులయొక్క బలమైనసందులవెంబడిగాఁ బోవుటకేనుమి, పతంగుఁడు=సూర్యుఁడు, శతాంగమునన్ = రథమును. ని. 'శతాంశ స్స్వర్ణనో రథః' అని అ. అసహాయరథాంగముగాన్ = జతలేనియొంటిబండికల్లు గలదానినిగా, అలవటచెన్ = పనువటిచెను, గ్రహంశుగుణిత, అన్నచోట గ్రహమండలము నంటియున్నందున సూర్యాంగరకులు రక్తవర్ణముగలవారును శుక్రచంద్రులు శ్వేతవర్ణము గలవారును గురుబుధులు పీత వర్ణముగలవారును శని నీలవర్ణముగలవాఁడును రాహుకేతువులు ధూమ్రవర్ణముగలవారునని చెప్పి యున్నది గనుక నాయాగ్రహకాంతులచేత నాయావర్ణ సామ్యముగల పద్మరాగాదిమణులకాంతు లినుమడింపఁబడినవని యర్థము. శ్లో. 'భాస్కరాక్షారకా రక్త శ్వేత శుక్రనికారా, గురుసోమాత్మ జాపీతౌక్యవర్ణశ్శనిస్తథా, రాహుకేతుధూమ్రవర్ణై గ్రహవర్ణాః ప్రకీర్తితాః'. అని సప్తగ్రహవర్ణము లకు లక్షణము. సవరత్నములకును దత్తద్వర్ణసామ్యమూలకముగా సప్తగ్రహము లధిదేవతలు. ఎట్లనఁ

గా, శ్లో. 'మహాశక్యం తరణీ స్సృజాతమమలం ముద్గాఢలం శీతగో ర్హాహేయస్యతు విద్రుమో మరకతం సౌమ్యస్య గాయత్తతప్త, దేవేజ్యస్య తు పుష్పరాగ మసురామాత్యస్య వజ్రంశనే ద్వీలం నిర్మల మన్య యాశ్చ కథితే గోమేధ వైదుర్యకే' అని ప్రమాణము. అలం. ఫలాశ్లేష్పిక.

సూర్యుడు పతంగుడు (పక్షి) గాన శొమ్మలసందునఁ బోవ సాగెను. సూర్యగమన నిరోధి యగుటచేఁ గోటపైఁగల రత్నములకాంతి సూర్యకాంతి నెంతయో యతిశయించి యుండె ననుట. సూర్యునకు గమన నిరోధ మొకనాటిది కాదు. నిచ్చలుఁ జరుగునది. కావుననే యసహాయరథాంగమును జేసికొనెను.

తా. నవగ్రహముల కాంతులచేఁ బ్రతిష్ఠానపురపుఁ గోటపైఁగల రత్నములకాంతులు మైకి వ్యాపింప సూర్యుఁ డాకాంతిపుంజమునుండి పోవఁజాలక కోటశొమ్మల సందులనుండి యెటులొ పోవుటకు ఆసహాయపత్రముగల రథము నేర్పఱచుకొని ప్రయాణ మలపఱచుకొనెను.

చ. పురిపరిఖామిహాంబునిధిః పూరిగభీరతరాంబుపూరముల్

సరభసవృత్తిః జొచ్చి బలిసద్దతలం బతలం బొనర్పఁగాఁ

చరణకృతప్రచారములు సాగవు వీరికి నంచు నబ్జజం

డుంగులఁ జేసెఁ బన్నగకులోద్భవులక వడిఁ దేలి యాడఁగన్.

96

పురి = అధిష్ఠానపురసంబంధమైన, పరిఖా = అగడ్తయనెడు, మహాంబునిధి = మహాసముద్రము యొక్క, భూరి=అతిశయమును, గభీరతర=మిక్కిలిలోతునైన, అంబుపూరములు=జలప్రవాహములు, సరభసవృత్తిఃజొచ్చి = వేగముతోఁజొరఁబారి, బలిసద్దతలంబు=రసాతలమును, (సి. 'అధోభ్రువన సాతాళ' బలిసద్దరసాతలమ్' అని అ.) అతలంబొనర్పఁగాక = స్వరూపరహిత మైనదానిఁ జేయఁగా నని యర్థము. (సి. 'అభస్వరూపయారస్త్రీతలమ్' అని అ.) అతలమనఁగాఁబాతాళము గనుక నిక్కడ స్వారస్యము గ్రహింపవలయును. (శ్లో. 'భూహాపేటీభువనమతలమ్') ఇత్యాది ప్రయోగములు విచారించవలయును, చరణకృతప్రచారములు సాగవువీరికినంచుకొ = వీరికి ననఁగా నీసర్పములకు, చరణకృత ప్రచారములు=పాదములచేతఁజేయఁబడిన సంచారములు, సాగవు=జరుగనేరవు, అంచుకొ=అని విచారించి, అబ్జజండు=బ్రహ్మదేవుడు, పన్నగకులోద్భవులక=సర్పకులసంభవులను, వడిఁ దేలియాడఁగన్ = ఐదిగా నీటిపైఁ దేలియాడెడుకొఱకు, ఉరగులఁజేసెకొ = ఉరముచేత నడచువారిగాఁ జేసెను. పన్నగ పదంబు సాఖిప్రాయ మని తెలియవలయును. ('ఉరసాగచ్ఛంతీత్యురగాః పద్భిః నగచ్ఛంతీతివన్నగాః' అని వ్యుత్పత్తులు.) అలం, అతిశయోక్తి, ఉల్లేష్పిక. నిరుక్తి.

పన్నగకులోద్భవుల నురగులఁ జేసెననుటవలనఁ దొలఁత నడువనే లేకుండి రనియు నిందులకుఁ బాతాళ మతల మగుటయే కారణమనియు ఉరగులగుటచే నిపుడు దేలియాడఁగలిగిరనియు భావము. పరిఘాటము మహాంబుధిరూపముగను గభీరాంబుపూరరూపముగ నుండుటవలననే బలిసద్దము సరభసవృత్తిః జేరఁగలిగెను.

తా. అధిష్ఠానపురపు అగడ్త మిగుల లోతు గలిగి పాతాళలోకమువఱకు నుంటచే నందలిజలము పాతాళలోకమునంతట నిండి యతలము (ప్రదేశము లేనటుల) గావింప నవట నుండు పన్నగములు నడువఁజాలకుంటచే బ్రహ్మ కరుణించి యురగములుగా (ఉరముతోఁ బోవువానిగా) చేసెను. కావుననే నీళ్లపైఁ దేలి యాడుచు నురముతోఁ బాములు పోవుచున్నవి.

మ, చతురాస్య ల్పురుషోత్తము ల్బుధగురు + ల్సర్వజ్ఞమూర్తు ల్మహా
శతమన్య ల్బుచిధర్మపుణ్యజనతాః శ్లాఘ్యు ల్ప్రచేతు ల్నదా
గతు లక్షీణనవార్థకర్తలు కళాఃకాంతు ల్జగద్బంధు లా
క్షీతిదేవు ల్పురి దేవతామహిమలం + జెన్నందుట ల్చిత్రమే.

97

ఈపద్యములో నధిష్ఠానపురమందలి బ్రాహ్మణులయందు దేవత్వమారోపించి యర్హద్యయమునకు నర్హదాధ్యవసాయముగాఁ జెప్పినాఁడు. అదియెట్లనఁగా, చతురాస్యతో = ఆస్యమందుఁ బుట్టినది యాస్యము, అనఁగా వాక్యము, చతురములైన (అనఁగా బ్రాహ్మణులైన) వాక్యములు గలవారును అని యర్థము, చతురాస్యండునఁగా నాలుగుముఖములు గలవాఁడు బ్రహ్మగనుక బ్రహ్మలని యర్థాంతరము. పురుషోత్తముతో = పురుషశ్రేష్ఠులనియర్థము, నిష్ఠమూర్తులని యర్థాంతరము. బుధగురుతో = పండితులైనవారికిని గురువులు, (అనఁగా హితాహితోపదేష్టలనియర్థము.) బుధబృహస్పతులని యర్థాంతరము. సర్వజ్ఞమూర్తుతో = సకలము జెలిగినవారిని యర్థము. రుద్రమూర్తులనియర్థాంతరము. మహాశతమన్యతో = మహత్తరములైన యనేకయజ్ఞములు చేసినవారిని యర్థము. మహేంద్రులనియర్థాంతరము. శుచిధర్మ = పవిత్రతచేతను, పుణ్యజనం = సుజనత్వముచేతను, శ్లాఘ్యులు = పొనియాడఁ దగినవారిని యర్థము, అగ్నియమ నిర్మతు లని యర్థాంతరము. ప్రచేతుతో = ప్రకృప్తమైన మనస్సుగలవారిని యర్థము, పరుణులని యర్థాంతరము. (ని. ప్రచేతావరుణః పాకీ' అని అ.) సాంకపదాంత సకారమునకు వికల్పము చేత లాఽపము గలదు గనుక నిక్కడ లాఽపము వచ్చినది. (సాంకపయః ప్రభృతేష్టాఽపః స్వేషాంప్రయోగమహితానామ్' అని న.) సదాగతులు = శ్రేష్ఠమైన యాగమనముగలవారిని యర్థము, వాయుదేవులని యర్థాంతరము. అక్షీణ = క్షీణముగాని, నవ = నూతనమైన, ఆర్థకర్తలు = ఆర్థకల్పనములు చేయువారిని యర్థము, నవార్థములనఁగా నవసంఖ్యగలవిధము వానికిఁ గర్తలనఁగాఁ గుదేరులని యర్థాంతరము. (ని. 'అర్థోభిధేయైరైవస్తు ప్రయోజననివృత్తిభి' అని అ.) అక్షీణసదర్థకర్తలని పాఠాంతరము. కళాకాంతుతో = విద్యలకధిపతులని యర్థము, చంద్రులని యర్థాంతరము. జగద్బంధులు = జగజ్జనుల కావులని యర్థము, సూర్యులని యర్థాంతరము. (ని. 'భిద్యోతో లోకబాధవః' అని అ.) ఇట్టివారైన, అక్షీతిదేవుతో = ఆ బ్రాహ్మణులు, పురితో = పట్టణమందు, దేవతామహిమలతో = దేవప్రభావములచేత, జెన్నందుటతో = ఒప్పుచుండుటలు, చిత్రమే = ఆశ్చర్యమా. అనఁగా శబ్దక్షేపచేత ప్రాప్తములైన బ్రహ్మాదిదేవతాధర్మములగల బ్రాహ్మణులు దేవతామహిమలచేత జెన్నందుట యేమి వింత యని యర్థము. ఆలం. క్షేప. కావ్యలింగము.

తా. ఆపురమందలి బ్రాహ్మణులు విద్యలందు నేర్పరులై పురుషశ్రేష్ఠులై పండితులకుఁ గూడ గురువులై పుణ్యాత్ములై బుద్ధికారులై యజ్ఞరతులై దేవతామహిమలతో నుండిరి. (పుర బ్రాహ్మణులు బ్రహ్మస్వరూపులు శివస్వరూపులు బృహస్పతి శుక్రస్వరూపులు నయి క్షీతిదేవులు గావునదేవతాస్వరూపముతో నలరారుచుండి రని యర్థాంతరము.)

నీ. పగలైనఁ దెల్పిఁ గోల్పడనిరాజులు శరంబులు చన్న వెలవెలఁబోనిఘనులు
ధనదాశంకేలుమోఁడ్చునసౌర్యభామాంకు లనివెన్నముందుఁజూడనికుమారు
లరి మెచ్చుఁ గరములుఁ నెరపనియను లాలమునవాలువలువనిపురుషసింహు
లకయంబు నడకఁ దొప్పగింపఁతు లెప్పుడను నీదరము లేనియగుభోగు

తే. తార వీరన వీరసముకపరులు, వరులుదురు వీటఁ బుష్పవంశ్వంశస్య లగుటఁ
గువలయాధారకమలానుగుణవిహార, సారసౌజన్యధరులు రాజన్యవరులు. 93

ఈపద్యమునందు నధిష్ఠానపురమందలి రాజుల నభివృద్ధిచి చెప్పినాడు. పగలైనఁ జెల్వఁ గోల్ప
డనిరాజులు, పగలనఁగా విరోధములును దివాభాగమును, రాజులనఁగా త్పత్రియులుఁ జుద్రులును,
తెల్వియనఁగా ముఖవికాసంబును గాంతియును, పగలైనఁ = విరోధములు ప్రసక్తమయినను, తెల్విఁ
గోల్పడని=ముఖకాంతిదప్పని, రాజులు=రాజులైన త్పత్రియులు అనియర్థము. ఇందువలన రాజైన
చంద్రుఁడు విరోధము ప్రసక్తమైనప్పడు ముఖకాంతి దప్పెడువాఁడని తెలియఁబడుచున్నది. దివాభాగ
మందుఁ జుద్రుఁడని కాంతిహీనుఁడగుచున్నాఁడని భావము. ఇక్కడ నభేదాధ్యవసాయమాలక్యమైన
వ్యతిరేకాలంకారము. ఉత్తరత్ర యారీతిగా గ్రహింపవలయును. శరంబులు చున్న వెలవెలఁ బోసి
ఘనులు-శరములనఁగా బాణములును నీళ్లును, ఘనులనఁగా నధికులును మేఘములును, శరంబులు చున్నఁ =
బాణములు చెల్లిబోఁగా, వెలవెలఁబోసి=తెల్లపోకయుండెడు, ఘనులు=అధికమైనరాజులు అని యర్థము.
ఘనులైన మేఘములు బాణములు చెల్లిపోఁగానే తెల్లపోవునట్టి వరుట, ఉదకములు వర్షింపఁబడఁగా
మేఘములు తెల్లఁబడుచున్నవని భావము.

ధనదుఁడనఁగా ధనమిచ్చువాఁడును గుఱేరుఁడును, ఆశయనఁగా పృష్ఠయూను దిక్కును, సార్వ
భౌముఁడనఁగా జక్రవర్తియును సుత్తరదిగ్గజమును, (సి. 'ఆకాశృష్టాదికాప్రాక్త' అని వి.) (ని. 'సార్వ
భౌమ స్సర్వపృథ్విపాలకే దిగ్గజాన్తరే' అని నా.) ధనదాశ=ధనమిచ్చువానియందలి యాశచేత, కేలు
మోడ్చుని=చేయిముడుచుకొని యాచింపని, సార్వభౌమాంకులు=చక్రవర్తివిహ్నుములు గలవారని
యర్థము. సార్వభౌమనామక దిగ్గజము ధనదాశచే హస్తముపట్టి యడుగుకొనునది యనుట, కుఱేరుని
దిక్కునఁ దుండము ముడిచికొనియున్నదని భావము. కుమారుఁడనఁగా=రాజకుమారుఁడును గుమారస్వామి
యును, అనిఁ = యుద్ధమందు, వెక్కిముందుఁజూడని=నంకోచింపని, కుమారులు=కొమరు ప్రాయముగల
రాజులని యర్థము. కుమారస్వామి యుద్ధమందు వెనుకముందు చూచువాఁడనుట, పట్టుఖుండు ముందు
మూఁడుముఖములతోడను వెనుక మూఁడుముఖములతోడను జూచునని భావము.

అరియనఁగా శత్రువును జక్రవాకమును, కరములనఁగా బప్పులును గిరణములును, ఇనుఁడనఁగాఁ
బ్రభువును సూర్యుఁడును, అరమనఁగాజక్రాంగము. (సి. 'అరంకి ఘోరచక్రాక్షే' అని వి.) ఆరాజ్యస్య
సంతియనెడు వృత్తృత్తిచేత నరియనఁగా బండిగారెకుఁ బేరు గనుకను బండిగారెపేళ్లన్నియుఁజక్రవాక
మలకుఁ జెల్లునుగనుకను నిక్కడ నరికబ్బము చక్రవాకములయందును వర్తించుచున్నది. (ని. 'కోక శ్చక్ర
శ్చక్రవాకో రథాక్షాహ్వయ నామక' అని అ.) (ని. 'బలిహస్తాంశవకరాశి' అని అ.) (ని. 'ఇనన్సూర్యే
ఘనే రాజ్యే' అని అ.) అరిమెచ్చుఁ = శత్రువుమెచ్చునట్లుగాఁ బన్నిలియ్యని ప్రభువులని యర్థము. ఇనుఁ
డైన సూర్యుఁడు శత్రువు మెచ్చునట్లుగాఁ బన్నిచ్చువాఁడనుట, సూర్యుఁడు చక్రవాకముమెచ్చునట్లుగాఁ
గిరణప్రసారణము చేయుచున్నాఁడని భావము. వాలు అనఁగా గత్తి, పురుషసింహుఁడనఁగా ఋరుష
శ్రేష్ఠుఁడును, నరసింహుఁడును, ఆలమునఁ = యుద్ధమందు, వాలు మఱువని = కత్తియేమఱువని, పురుష
సింహులు = పురుషశ్రేష్ఠులని యర్థము. నరసింహుఁడు యుద్ధమందుఁ గత్తి యేమఱువనవాఁ డనుట, నర
సింహుఁ డాయుధములేకయే హిరణ్యకశిపుని వధించినాఁడని భావము.

నడక యనఁగా నడవడియు, సంచారమును, గోత్రపతులనఁగా గులపతులను బర్వతశ్రేష్ఠములును, అనయంబుకొ = సర్వకాలమును, నడకఁదప్పని = నడవడిఁదప్పని, గోత్రపతులని = గులపతులని యర్థము. గోత్రపతులైన పర్వతశ్రేష్ఠములు నడవడి దప్పినవనుట. పర్వతము లెప్పుడును సంచారములేక యుండునని భావము. సీదర మనఁగా శృంగారభావంబును కుబుసమును, భోగలనఁగా రాజులును సర్పములును, (ని. 'భోగీ భుజ్జమే రాక్షా' అని వి.) ఎప్పుడును = వినయమందును, సీదరములేని = తోఁతగొట్టుతనములేని, అనభుభోగులు = భోగపరులైన రాజులనియ్యఁగలుగు. సర్పములెప్పుడును సీదరముగా నుండునవియనుట. పాములు నిరంతరమును కుబుసము గలవియనియ్యఁచు భావము.

ఔరపీరనక = ఔరాపీరు అనునట్లుగా, వీరనయైకపరులు = వీరసీతీయుండు మృఖ్యానక్తిగలవారును, పుష్పపద్మంశ్యులగుటకొ = పుష్పవంతులనఁగా జుద్రసూర్యులు, (ని. 'ఏకయోత్యాపుష్పవంతో దివాకరనికాకరా' అని అ.) వారింశమందు బుట్టినవారు పుష్పపద్మంశ్యులు, పుష్పపద్మంశ్యులగుటవల్ల, కువలయంశకలవలకు, ఆధార = ఆధారమైనదియు, కమలానుగుణ = పద్మముల కనుకూలమైనదియనగు, విహార = సంచారములుగలవారనియు, బుష్పవంతులపంశమందుబుట్టినవారుగనుక బుష్ప పరిపాలనము సేయుచున్నవారనియు నర్థద్వయము. కువలయమనఁగా భూపలయము, కమల అనఁగా లక్ష్మీయుఁ గావున భూపలయోధారరాజ్యలక్ష్మ్యనుగుణవిహారములు గలవారని భావము. సారసౌజన్యధరులు = యోగ్యముయిన సుజనత్వమును విహరించినవారయిన, రాజన్యవరులు = రాజశ్రేష్ఠులు, వీటకొ = ఆధిపానపురమందు, పరలుదురు = ప్రకాశింతురు.

ఇచట రాజభునాదిపదములు శ్లేషించుటచే బ్రకృతమాత్రమందు విశ్రమించిన శక్తిగలవైనను బగలైనఁ దెల్విగోల్పడనిత్యాది వ్యతిరేకవిశేషముల సామర్థ్యముచే దోచుచున్నచంద్రమేఘాదుల యందు వైరకాలవైరూప్యాదిదోషములు దోచుటచేత రాజులయందు జంద్రాది ప్రతియోగికవ్యతిరేకము దోచుచున్నది. అలం. వ్యతిరేకాలంకారధ్వని. సమాలంకారము.

తా. ఆపురమందలి రాజభుమారులు సూర్యచంద్రవంశజులు, భూభరణసమర్థులు, లక్ష్మీవిహితప్రవర్తనలును. ఇంటియకాక యెంతవిరోధమందేని ప్రతిభఁ గోల్పవారు. బాణములుముగిసినను తెల్లఁబోరు. ఎన్నఁడును యోచింపరు. సంగరమున ముందువెనుకలు చూడరు. వన్నులు విశేషముగా విధింపరు. సంగరమునఁ గత్తి యేమొరు. నీలిని దప్పరు. వారి నడవడిలో తోఁతగొట్టుతన మునునది లేదు.

చ. చెలిపులిగూడు మానుపనిశ్రీదుని గా దని మిత్రు నక్షయో

జ్వలవసుఁ జేయ మిత్రవసుఁసంపద కై నభునావరోధము

న్యైలివడఁ జేయనేర్తురు మఃశీవివణితపనీయరాశివే

శలరుచిఁ గోటికోటివిలంబద్ధవ్యజకోటిఁ బురికిరాటకుల్.

99

చెలి = స్నేహితుడైన హరునియొక్క, పులిగూడు = భిక్షున్నమును, మానుపని = విడిపింపలేని, శ్రీదునికొ = కుచేదని, కాదని = నిందించి, ఇక్కడ శ్రీదశబ్దము సాధిప్రాయము. పురి = అధిపానపురమందలి, కిరాటకుల్ = కోమట్లు, మఃశీవివణిత = రత్నమయములైన యంగడిభిక్షులయందలి, తపనీయరాశి = సువర్ణరాసులయొక్క, సేశలరుచిన్ = నిద్దంపుకాంతిచేతను, కోటికోటి = ప్రతికోటిధనమందును, ఈశబ్దము లాక్షణికము. విలకల్ = ప్రకాశించుచున్న, భవ్యకోటి = పడగలకమాహముచేతను, మిత్రుకొ = స్నేహితుఁ

డైనసూర్యుని, అక్షయ = త్తయసులేనిదియు, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశమానమైనదియుగను, వసు = ధనము గలవానిగా, చేయక = చేయుటకును, మిత్రవరుసంపదకైన ఘనావరోధము నెల్లవిడచిచేయక = అతని ధనసంపదకువచ్చిన ప్రబలవిరోధమును బోగొట్టుటకును, నేర్తురు = నమధుతాదురని యర్థము. (ని. 'మిత్రంసుహృదిమిత్రోర్కః' అని వి.) సుహృద్వాచకమైనమిత్రశబ్దము నిత్యనపుంసకమైనను బులింగ ప్రయోగంబును గలదు. (ని. 'కృచిదర్థవిశేషేతుక్తి బేపుభయలిక్లతా') అని యగ్రర్వణవచనము. (ని. 'దేవభేదే నలే రక్తా వసూరల్నే ధనే వసు' అని అ.)

అనఁగానిష్టావాప్త్యనిష్ట పరివర్తనము ఫలద్వయ సుసాదకుతాదురయట. సువర్ణరాసులయొక్క నిష్టమైనకాంతిచేతను, నక్షయోజ్వల వసుజేయనఁగా నక్షయరశ్మివతుని జేయను, రశ్మికే దట్టమైన ఘనావరోధమునఁగా మేఘావరోధనమును, కోటికోటివిలసద్వజ్రకోటిచేతను, అనఁగా ధ్వజపట జనితవాయువులచేత బోగొట్టనేర్తురనిభావము. అనఁగా నాపట్టణమందుండెనుకోమట్లు సూర్యమండల మేఘమండలములవర్తంతము వ్యాపించియుండెను సువర్ణరాసులును ధనరాసులును గలిగి మదేరుని దిర స్కరించుచున్నారని తాత్పర్యము. ఇచట గోమట్లగు గురేరునిరంటె నాధిక్యమును ప్రియంబులను వ్యతిరేకాలంకారము.

తానుక్రిందఁడయ్యుండ జెలికాని భిక్షావృత్తి బోగొట్టలేమి లోపము. కాననే వాని దిరస్కరించి మిత్రునకు వసుసంపద గూర్చిరి. అంతఃబోక ఘనావరోధముల దొలగించిరి. కానపురికిరాటులు మిత్రజనోపకారులు. ఇంతియేగాక వారికోటు లవరిమితిగలధనరాసులుగూడఁ గోటులైయున్నవిగాన నైశ్వర్యమునను మిన్నలే.

తా. కురేరుడు తనచెలికాడగు శివుఁడు భిక్షాన్న మారగించుట నివారించనందులకుఁ బుర వైశ్యులు నిరసించి తాము మిత్రునకు (సూర్యునకు జెలికానికి) వసుసంపద (కిర్మానమృద్ధిధనము)కను సువర్ణరాసులకాంతులచే నమకూర్చి వారికిఁగల్గు మేఘములవలని (గోష్పవియగు) నిర్బంధములు కోట లపై నెత్తిన బెక్కిముల సాహాయ్యమున నివారించఁగలిగిరి.

మ. బలిచూడామణు లందు విష్ణుపదజులొ • వాటిం చు ధాన్యంపుఁది
పులు చంద్రామృతసాంద్ర సేకమునఁ బై • పై మోసు లెత్తంగఁ ద
తక్కులమాంకూరపుంబంపు మేయునెలజింకక సారె వారిం చు, వా
రలతోఁబుట్టువు గంగ పద్మముఖనిర్వృద్ధ్యంగనాదార్భటిన్.

100

బలిచూడామణులు = బలవంతులలో శ్రేష్ఠులైన యని యర్థము. శూద్రులు విష్ణుపదజులుగనుక బలిచక్రవర్తి శిరోభాగము విష్ణుపాదాక్రాంతమైనందున దానికిఁ జూడారత్నములని ప్రకారాంతరము. విష్ణుపదజులొ = శూద్రులు, అందఁడెడుపదము తత్కార్యమైన దేశ్యపదము. (న. 'సాశ్రయానాశ్రయాపి స్యాత్తత్కార్యగతనప్తమి' అని యగ్రర్వణోక్తి.) అందుకొ = తి పట్టణమందు, పాటించు = రచించునట్టి, ధాన్యంపుఁదిపృలు = ధాన్యరాసులు, చంద్రామృతసాంద్ర సేకమునకొ = చంద్రసంబంధమైన యమృతము యొక్క దట్టమైన తడుపుటవలన, పైపై మోసు లెత్తంగకొ = పైపై మోలక లెత్తగా, తక్కులమాంకూరపుంబంపు = తవరిమొక్కుపైరుయొక్క, మంపు = ప్రదేశమును, మేయు = తినునట్టి, నెలజింకకొ = చంద్రునిలో నున్న జింకను, వారలతోఁబుట్టువు = తి శూద్రులకు దోడఁబుట్టినదైన, అనఁగా శూద్రులును గంగ యందు విష్ణుపాదమందుఁ బుట్టివారగునక వారలతోఁబుట్టువని చెప్పినాఁడు, గంగ = తాళగంగ,

పద్మముఖఃపద్మమనెడు ముఖములవలన, నిర్భృత్ = బయలువెడలుచున్న, భృంగనాస = తుమ్మెదల యొక్క ఝంకారమనెడు, ఆర్భటిక్ = అతుచేత, సార్థక్ = మాటిమాటికిని, వాచిచుక్ = మేయసుడఁ దోలును, అనఁగా నాపట్టణమందుండు శూద్రులు పండితుఁ ధాన్యరాసులు చంద్రమండలము నంటి యుండు ననుట. విష్ణుపదజుల్పించుచు, అని పాఠాంతరము. అలం—కావ్యలింగము.

చంద్రుఁడు ప్రకాశించుటయు దామరపూవులు వికసించుటయు నేకకాలమునందు జరుగ వనియుఁ గవి చెంటి నేకకాలమునఁ జెప్పట యొకదోషమనియుఁ కొందఱుందురు. కాని యట్టిదోషమున కిది నవకాశములేదు. (ముఖశించిన) తామరపూవులనుండి తుమ్మెదలధ్వని బయలువెడలుట చెప్పఁబడు టచే నిది యుక్తియుక్తము.

తా. ఆపురమునందలి శూద్రులు ధాన్యరాసులు చంద్రమండలము నంటునటులఁ బోయఁ జంద్రామృత నేకమునఁ బైభాగమున మొలకలెత్తెను. చంద్రునియందలి లేడి యామొలకల మేయఁ బోవ శూద్రులతోఁబుట్టువగు గంగ పద్మముఖమునుండి వెలువడు తుమ్మెదల నాదముచే నాలేడిని వారింప సాగెను.

చ. పరబలభంగచంగము లభంగురతుంగమతంగజంబుల

పూరిఁ బరిశీర్ణకర్ణపుటఃపూరితభూరితరానిలాహతి

న్విరియఁగఁ దోల మేఘములు + నింగిఁ దొఱంగి తదంఘ్రిమూలముల్

శరణము నందఁ బోలు సనిశంబు పదంబుమదంబుపేరిటన్.

101

పరబల = శత్రునైవ్యముయొక్క, భంగ=భంగక్రియయందు, చంగములు = సమర్థములై నట్టియు, అభంగుర=జయవిపర్యయములేనట్టియు, తుంగ=అత్యున్నతములైనట్టి, మతంగజంబులు = విరుగులగు, అప్పరిక్=అపట్టణమందు, పరిశీర్ణ=మిక్కిలివ్యాప్తమైనదియు, కర్ణపుటపూరిత=దోషులవంటి కర్ణద్వయముచేత నిండింపఁబడినదియు, భూరితర=అత్యధికమైనదియనగు, అనిల=చాయువుయొక్క, అహతిక్ = తాఁడుచేత, విరియఁగక్ = నిచ్చిపోవునట్టులుగా, తోలక్ = పారఁగొట్టగా, మేఘములు = మొయిట్లు, నింగిఁదొఱంగి = ఆకాశమునువిడిచి, తదంఘ్రిమూలముల్ = ఆయెనుఁగుల యొక్క పాదములనుగూర్చి, శరణమునందఁబోలుక్ = శరణుఁజొచ్చియుండఁబోలును. పిలాగనిన, అనిశంబు=నిరంతరమును, పదంబుమదంబుపేరిటన్ = పాదములవలనఁబుట్టెడు మదవ్యాజముచేత, శరణము నందఁబోలునని సంబంధము. విరుగులగుఁ గపాలద్వయాదులైన యష్టస్థానములయందు పద్మ మదములు పుట్టుచున్నవనియు నందుఁ బాదములయందు మేఘమును మదముపుట్టుచున్నదనియుఁ దెలి యునది. ఇందుకు—

శ్లో. 'దానం కపాలయో స్సీధురక్షో శ్చుత్యోస్తసాగరః

కరాగ్రే శికర స్సిక్తం ప్రసాగ్రే మేహనే మదః

హృదయే ఘర్షసలిలం మేఘస్త చరణప్రజే

సంజ్ఞయాప్యమదా హ్యేతే జాయతే భద్రదన్తినామ్.'

అని యమరశేషమునఁ జెప్పబడియున్నది. అనఁగా నాపట్టణమందలి యెనుఁగులు మేఘ మండల పర్యంతమైన పాదపు గలిగి యున్న వని యాశయము. అలం. అతిశయోక్తి. ఉత్పేక్ష. అపహ్నవము.

తా. విరోధులబలములను రూపు మాపు నాపురమాతంగములు చెప్పిగాడ్పులతో నింగినున్న మేఘములను విరియఁదోల నవి (యేనుంగుల పాదములను బుట్టుమదజలముపేరు మేఘము గావున) మద వ్యాజమున నేనుంగులను శరణు గోరుచుండవచ్చును.

మహాస్రగ్ధర. పరభూభృత్యాప్తినభిం • బడురవిహరులం • బ్రాధిః బాటింప వెందుఁ
సరిగాఁ దద్ధిక్కుతు లై సచక రవి హరి యై • చాయకుఁ రా నడంచుం
జరణోద్యద్ధూళిఁ దద్వాసతఁ దగుహరియుఁ • సప్తిగాఁ బాదధారా
స్ఫురణం బేవంత యంచుం • బురిహరులు నగుం • బూర్ణధారాసమృద్ధిన్. 102

ఈపద్యమున నధిష్ఠానపురమందలి యశ్వములవర్ణించినాడు. విలాగనిన, పురి=ఆపట్టణ సంబంధ మైన, హరులు = గుఱ్ఱములు, పరభూభృత్యాప్తి = శత్రురాజప్రాప్తివలన (భయపడి), (ని. 'భూభృత్యా' ద్భూమిభరే నృపే' అని అ.) అభింబడు=సముద్రములో బడునట్టి, రవిహరులఁ = సూర్యాశ్వములను, ప్రాధిః=ప్రాధిమ్యచేత, సరిగాఁ=తమకు సమాన మానట్లులుగా, ఎందుఁ=ఏనమయ మందును, పాటింపవు=విచారింపవు అని యర్థము. సూర్యాశ్వము లస్తావలప్రాప్తిచేత సముద్రములో మునుగుచున్నవనిభావము. తద్ధిక్కుతులైనచక = తనగుఱ్ఱముయొక్క యవమానములను సహింపక, రవి=సూర్యుఁడు, హరియై=తానుగుఱ్ఱమై, చాయకుఁరాఁ = పోలికకురాఁజూడఁగా, చరణోద్యద్ధూళిఁ=గోరినెలవల్ల నెగురుచున్న పరాగముచేత, అడంచుఁ = అడఁచును అనియర్థము. సూర్యుఁడు హరియనెడు నామముగలవాఁడనియును లేక సంజ్ఞాదేవి నూతిడించుకొను నశ్వముయినాఁ డనియును మధ్యాహ్నసమయమందు నీడక్రిందికి జలపానార్థమయి వచ్చు గుఱ్ఱములయొక్క ఖుర్రధూళిచేత నాచ్ఛాదితుఁ డగుచున్నాఁడనియును భావము. తద్వాసతఁదగు = ఆసూర్యునియందలి నివాసత్వముచేత నొప్పుచున్న, హరియుఁ = విష్ణుదేవుఁడును, (శ్లో. 'జ్యేయస్సదా నవితృమండలమన్యవర్తీ నారాయణః' అని యున్నది.) సప్తిగాఁ=సూర్యతిరస్కారమును సహింపక తాను గుఱ్ఱముగాఁగా, పాద ధారాస్ఫురణంబేవంతయంచుఁ = ధారయనఁగా నాస్కందితము, (ధారితము, రేచితము, వల్లి తము, పుతము అనెడు గతిభేదములకుఁ బేరు.) పూర్ణత్వములేక పాలికపాలయిన ధారాస్ఫురణ మేమి యాశ్చర్యమని పలుకుచు, పూర్ణధారాసమృద్ధిఁ = సంపూర్ణ మయినధారాసమృద్ధిచేత, నగుఁ=పరిహాసముసేయునని యర్థము. విష్ణుదేవుఁడు హయగ్రీవమూర్తియైనాఁడనియును బాదమందు గంగాజల ధారాస్ఫురణము గలవాఁ డనియును భావము. (ని. 'పాదారశ్చక్తిశ్చితుర్యంతాః' అని అ.) (శ్లో. 'అస్కన్దితం ధారితకం రేచితం వల్లితం పుతమ్, గతయోమూః పృష్ణధారాః' అని అ.) అనఁగా నధిష్ఠానపురమందలి గుఱ్ఱములు సూర్యాశ్వములు మొదలైనవానిఁ దిరస్కరించిన వేగముగల వని ఫలితార్థము.

ఇందు సూర్యాశ్వములకు సముద్రపతనమునుగూర్చి క్షేపచే ననుగ్రహించబడిన పరరాజ ప్రాప్తిని హేతువుగా జెప్పబడవలన హేతుత్వేషిక. మఱియు సూర్యవిష్ణువుల కశ్యత్వమునొందుటకు నిజాశ్వపరిభవానవాత్వమును సూర్యమండలవాసమును హేతువులుగాఁ జెప్పబడవలన రెండుహేతు త్వేషికులు. ఈమూఁడిటికి సంకరము. ఇది మహాస్రగ్ధరావృత్తము. 'లనదుద్యత్కీర్తివల్లీలితగుణ గణాలంకృతాంగా నతాన, స్థనరాగంబు ల్పహస్రగ్రకు పనుమునిస్థాన విశ్రాంతి యొప్పున్' అని లక్షణము.

తా. ఆపురమునందలి యశ్వములు సూర్యుని యశ్వములను దిరస్కరించును. ఆవమానము నహించక మింటిమొగమున నవి వైకిరాఁగా గిట్టలదుమ్మచేగప్పును. సూర్యమండలస్థుఁడగు విష్ణువు గుఱ్ఱమై యెదిరింపరాఁగా బాదధారాస్థిలికిఁ బరిహసించి పంచధారాప్రశస్తిచేఁ బరాభించును.

మ. అలఘుస్యందనశోటి వీటిమణిరథ్యావాటి కాహోటకా

కలితక్షోణుల నేఁగుచోఁ జటులచక్రక్షుణ్ణతక్షోదముల్

గలయం బర్వి సుపర్వలోకనదిలో • గాంగేయపంకంబు జొ

బ్బిలఁ జేయం దటు వై జనించి యచటం • బెం పొందు: బొందామరల్. 103

అలఘుస్యందనశోటి = అధికమయినరథసమూహము, వీటి=పట్టణముయొక్క, మణి=రత్నస్థాపితములయిన, రథ్యావాటికా = రథ్యయనఁగా రథములకు హితమైనత్రోవ, (ని. 'రథ్యాప్రతోళివిశిఖా' అని అ.) వానియొక్క శ్రేణియందలి, హాటకాలిత ఖోణుల = సుపర్వమయములైన కట్టడపు నేలలయందు, ఏఁగుచోఁ = పోవుచుండును సమయమందు, చటుల=చంచలములైన, చక్ర=బుడికండ్లచేత, త్షుణ్ణ=నలిగిన, తక్షోదముల్ = ఆబంగారపు చూర్ణములు, కలయంబర్వి=అంతటఁ గలయఁబ్రాకి, సుపర్వలోకనదిలో = దేవతానదియైన యాకాశగంగలో, గాంగేయపంకంబు జొబ్బిలఁజేయఁ = బంగారపు బురదను అొందియానట్టులు చేయఁగా, (ని. 'తపనీయం శాతకుంభం గాజేయం భర్తకర్పరమ్' అని అ.) తఱుచై జనించి=దట్టమైజన్మించి, అచటఁ = ఆయాకాశగంగయందు, పొందామరలు = బంగారపు కమలములు, పెంపొందుఁ = వృద్ధిబొందుచుండును. ఇచట రథ్యాపరాగములకు నాకాశగంగయందు వ్యాపించుటకు సంబంధము లేకున్నను సంబంధముఁ జెప్పటచేత నతిశయోక్తి లంకారము.

పొందామర, పొన్ను + తామర పొందామర. నూ. సమాసంబులందుఁ బ్రాంతాదుల తొలియచ్చులమీఁదివర్ణంబులకు లోపంబు లుత్పత్తిషంబులకుఁ బరుషంబులు పరంబగునపుడు నుగాగమంబగు ననుసూత్రములచేఁ జైరూపసిద్ధి.

స్యందనములు అలఘు అనుటచే భారముగనున్నవనియుఁ గోటియనుటచే నసంఖ్యాకములనియుఁ జక్రక్షుణ్ణము చటులము లగుటవలననే తక్షోదము జనించినదనియు నది కలయఁబర్వుటవలననే యాకాశగంగలోన నైతముఁ బడెనని యాశయము.

తా. అవీటి రాచబాటలు బంగారుకట్టడములుగలవి గావున రథము లాప్రదేశమునఁ బోవు తఱి బంగారుధూళి లేచి యాకాశగంగలోఁ బడఁగా నందు బంగారు తామరలు జనించెను.

క. అన్నగరనాట్యశాలలఁ, జెన్నగుమరజములరవళిచే నటియించున్

గన్నియలకన్న మున్నగు, బన్నగభుక్తతులు దృష్టిపాత్రము లగుచున్. 104

అన్నగర=అయధిషానపురసంబంధములైన, నాట్యశాలలఁ = నాటకశాలలయందు, చెన్నగు=ఓప్పిదమగుచున్న, మురజములరవళిచే = మృదంగములయొక్క నాదములచేత, (ని. 'మృదన్తా మురజాః' అని అ.) కన్నియలకన్నమున్నగఁ = నాట్యముచేయవలయు పడుచులకంబెముందుగా, బన్నగభుక్త=నెమళ్లయొక్క, తతులు=సమూహములు, ని. 'మయాశోబద్ధిణోబద్ధి నీలకణ్ఠోభుజస్థభుక్' అని అ. దృష్టిపాత్రములగుచున్ = దర్శనయోగ్యములగుచు, (స. 'దృష్టియంత్రందృష్టిపద్యకవిషా

యుక్తం + పాత్రలపత్రసమూహోయేషాంతే) అనెడు సమాసముచేత దృష్టిసదృశములైన చిన్న ములతోఁగూడిన యీఁకలుగలవగుచు అనియర్థధ్వయము, నటియించుకొనాట్యముసేయును. సెమలి యీఁకలమీఁదఁ గన్నులవలెఁ బొడలు గలిగియుండుట ప్రకటము. మృదంగధ్వనియందు మేఘధ్వని భ్రాంతి జనించెనని భావము. ఇందు భ్రాంతిమదలంకారము వ్యంగ్యము. శ్లో. 'కవినమృతసాదృశ్యా ద్విషయేపిహితాత్తనీ, ఆరోఽప్యమాణానుభవోయత్రనభ్రాంతిమాకమతః' అని లక్షణము. అదియును సటసరూపవాచ్యసిద్ధ్యంగమైనది గావున గుణీభూతవ్యంగ్యము.

తా. ఆనగరమునందలి నాట్యశాలలలోని వృద్ధుల ప్రాత లఘుము లనుకొని నృత్యము చేర్చు
చెలువలకంటె మున్నుగ నెమిళ్ల నటించుసాగును.

ఉ. చందనగంధు లిందుమణిఃసాధతలంబుల గొండ్లి సల్పగా
నందలిదివ్యచిత్రములయం దొక రై యనిమేషభామినుల్
కందళితాద్భుతస్ఫురణః • గన్గొని తన్నటనాంతేతని
ష్యందసడిచిత్రములనందడి నేగుదు రప్పురంబునన్.

105

అవ్వరంబునకో = ఆయధిహానపురమందు, చందనగంధులు = స్త్రీలు, ఇందుమణిసాధతలంబులకో = చంద్రకాంతమణి నిర్మితములైన మేడలయందు, గొండ్లినల్పగాఁ = నాట్యము నేయఁగా, అందలి దివ్యచిత్రములయం దొకరై = ఆమేడలయందలి దివ్యములైన చిత్రప్రతిమలయందుఁ దాము నొక చిత్రప్రతిమలవలె నున్నవారై, అందలి యన్నచోట నల్యాగమము వచ్చినందునకు, (సూ. 'జేరలిచ' అని న.) (శ్లో. 'అల్యాగమస్సాన్య దంద్వింద్వాకే' అని యధర్వణవచనము.) అనిమేషభామినుల్ = జెప్పపాటులేని దేవతాస్త్రీలు, ఇక్కడి దేవతాస్త్రీలు జెప్పపాటు లేనివారు గనుక జెప్పపాటు లేని చిత్రరువు బొమ్మలలోఁ గలిసి యేర్పడకయుండిరని యాశయము. కందళిత = అంకురించుచున్న, అద్భుతస్ఫురణః = అశ్చర్యస్ఫూర్తిచేత, కన్దోని = ఆయాటచూచి, తన్నటనాంత = ఆనాట్యపుత్రియగడ యందలి, గీత = గానామృతముయొక్క, నివ్యంధ = ప్రసరముచేత, సజీవ = ప్రాణయుక్తములైన, చిత్రముల = చిత్రరువుబొమ్మలయొక్క, సందడిఁ = తొట్టుపాటునందు, విగుదురు = పోవుచుందురు. అనఁగా నావట్టణమందలి మేడలు స్వర్గము నంటియున్నవనియు నక్కడనున్న స్త్రీలయొక్కనాట్య ముపగి స్త్రీలకును వింతయై కనుపడుచున్నదనియు నా నాట్యమందు జరిగెడు గానరసమందు నచేతనములను సచేతనములుగాఁ జేయుసామర్థ్యము గలిగి యున్నదనియు దాత్పర్యము. అలంకారము సామాన్యము.

వేల్పుచేలవలు చిత్రములలోఁ గలసిపొవుటకు అనిమేషభామిను లగుట తోడ్పడినది. అంగ చలనముచే ద్యోతకము కాకుంటును అద్భుతస్ఫురణవలని ప్రాస్నాటు తోడైనది. ఆశ్చర్యమువలన ప్రాస్నాటు కలుగుననుటకు-

శ్లో. స్తంభోహర్న భయామర్న విషాదాద్భుతసంభవః

అనుభావా భవం త్యేతే స్తంభస్య మునిసప్తుతాః.

అద్భుతాద్యభా. తద్గీతశ్రవణైకాగ్రాసంసదశ్రుముఖీబభౌ

హిమనిష్యుండినీప్రాతః నివాతేనవన్థలీ.

అత్ర మకలవగీతమాధుర్యాతికయేన శ్రవణైకాగ్రతాదూపవిన్నయేన స్తంభిః.

తా. చెలువలు పేడలపై నాట్యముచేయుచుండ వేల్పుచెలులు చూడవచ్చి యటగల చిత్రములలోఁగలసి యొరుల గుఱుతింపరానటుల వర్తించి గానామృతప్రసరణమునఁ జిత్రములు సజీవములై చలించుచుండ నానందడిలోఁ దమదారిని బోవుదురు.

చ. ఓనరుఁ బురాధిరాజమునఁ నుజ్జ్వలవజ్రకలాపగోపురా

గ్రనిహిత హేమకుంభములు • గాంగహిరణ్మయకంజమంజుమం

దనరంగ నిక్కి దిక్కురులతండము తుండము సాచు నంచును

చినవెఱబొమ్మలో యనంగఁ • జిత్రితసాంద్రమృగేంద్రరూపముల్.

106

పురాధిరాజమునఁ = అధిష్ఠానపట్టణశ్రేష్ఠమునందు, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశమానములైన, వజ్ర = వజ్రమణిలయొక్క, కలాప = సముదాయముతోఁగూడిన, గోపుర = పురద్వారములయొక్క, అగ్ర = అగ్రభాగములయందు, నిహిత = ఉంచబడిన, హేమకుంభములు = బంగారపు కలశములు, సి. 'పురద్వారంతు గోపురమ్' అని అ. గాంగ = ఆకాశగంగా సంబంధమైన, హిరణ్మయకంజ = సువర్ణకమలములయొక్క, మంజుమే = సౌందర్యముచేత, అనంగా సువర్ణకమలములవలె, తనరంగ = ఒప్పుచుండఁగా, నిక్కి = పైకి నుదికి, దిక్కురులతండము = దిగ్గజములసమూహము, తుండముసాచునంచు = తుండమును జూపి పట్టబోవునని, ఏనుగులు తుండములతోఁ గమలములబట్టి త్రొంచివైచు వాడుక గలదుగనుక సువర్ణకమలభ్రాంతిచేత బట్టి వెకలింపఁ బోవునని తాత్పర్యము. ఉంచినవెఱబొమ్మలో యనంగ = నిలిపిన బెదురు జుత్రపురూపములో యన్నట్టులుగా, చిత్రితసాంద్రమృగేంద్రరూపముల్ = చిత్రించిన దట్టమైన సింహరూపములు, ఓనరు = ఒప్పుచుండును. అనంగా గోపురాగ్ర సువర్ణ కలశములు గోపురస్థాపితములైన వజ్రమణులయొక్క తెల్లని కాంతిలపైన స్వచ్ఛమైన యాకాశగంగాజలముపైఁ బ్రకాశించెడు సువర్ణకమలములవలె నుండెననియు నాకలశములు దిగ్గజములను మించియుండెననియు భావము. ఇవట గోపురాగ్ర సువర్ణకలశముల నాకాశగంగాకమలములనుగా నుల్లేపిక్షించుటచే స్వరూపోల్పేక్ష. అచట సింహప్రతిమాస్థాపనమునకు దిగ్గజకర ప్రసారణనివృత్తిఫలముగా నుల్లేపిక్షించుటవలన ఫలాల్పేక్ష.

తా. గోపురములపైఁగల కనకకలశములు బంగారు తామరపూవులని దిగ్గజములు తుండములు సాచుతుండుటకై నెలకొల్పిన వెఱబొమ్మలవలెఁ బురమునందుఁ జిత్రములై సింహప్రతిమలు కనఁబడుచుండును.

సీ. ఘనులఁగొండలపాలుఁగాఁ జేసినకొఱంత ద్విజరాజు నెపుడొ గుండించుకొదవ
కువలయంబు దినంబుఁగూల్పువాడిక బంధుజీవ మామోదిగాఁ • జేయనిసడి
కల్యాణగోత్రంబుఁగరిమ వంచినదూరు సరసుల నింకించుఁబరుసఁదనము
దానికే ల్వసులక్షిఁ • బూనఁ జేయనిరట్టు తమ్ములఁ బంకాప్రిఁదార్పునగడు

తే. నలువ వారించుకొనియొ దన్నగరసతుల

నెఱికురులు ముద్దుమోములు • నిడుదకన్ను

లలతిమోవులు బిగిగుబ్బ • లరిదినాభు

లలరుదోడలును మృదుపదంబులు నొనర్చి.

107

ఘనులగొండలపాలుగాఁ జేసినకొఱత = ఘనులనఁగా మహాత్ములును మేఘములును, మహాత్ములైన వారిని గట్టపాలుగాఁజేసిన తక్కువ యని యర్థము. మేఘములను బర్వతములయందు న్యాపింపఁ జేసినాఁడని భావము. ద్విజరాజు సెపుడుఁగందించుకొదవ=ద్విజరాజునఁగా బ్రాహ్మణోత్తముఁడును, చంద్రుఁడును; బ్రాహ్మణోత్తముని నెల్లకాలము విచారపడఁజేసిన వెలితియని యర్థము. చంద్రుని బ్రతిపక్ష మందును గృహింపఁ జేసినాఁడని భావము. కువలయంబుదినంబుఁ గూల్చినాడిక = కువలయమనఁగా భూవలయమును, గలువయును, భూవలయమును బ్రతిదినమును గూలిపోవునట్లుచేసిన యపవాదమని యర్థము. కలువలను దివాభాగమందు ముకుళింపఁజేసినాఁడని భావము. బంధుజీవమా మోదిగాఁజేయని నడి=బంధుజీవమనఁగా బంధుజనజీవంబును, మంకెనపువ్వును, బంధుజనుల జీవమును సంతోషముగల దానిగాఁ జేయకపోయిననింద యని యర్థము. మంకెనపువ్వును పరిమళహీనుమైనదానిగాఁ జేసినాఁడని భావము.

(ని. 'బస్థూకో బన్ధుజీవకః' అని అ.) కళ్యాణగోత్రంబుగరిమవంచినదూరు = కళ్యాణగోత్ర మనఁగా మంగళకరమైన వంశమును, కాంచనాచలమును, ని. 'కళ్యాణ మక్షయే స్సర్వే మప్తశ్లేపి న పుంసకమ్' అని మే. మంగళకరమైన వంశముయొక్క గౌరవమును బోగొట్టినదూషణయని యర్థము, కనకాచలముయొక్క యాన్నత్యమును వంచి హరునకు విల్లుగాఁజేసినాఁడని భావము. సరసులనింకించు పరునఁదనము=సరసులనఁగా రసజ్ఞులును, సరోవరములును, రసజ్ఞులైనవారిని దగ్గుపఱచిన పరుషత్వమని యర్థము, సరోవరముల నెండకాలమం దింకిపోవునట్లులు చేసినాఁడని భావము దాసికేల్వలత్తైః బూనఁజేయనిరట్టు=దానియనఁగా దాతయు, సేనుఁగును, కేలనఁగా హస్తంబును, గజతుండంబును, వసులత్తైయనఁగా ధనసంపదయును, గాంధిసంపదయును, దాతయొక్క హస్తము ధనసంపదను పహింపఁ జేయక పోయినరద్దియని యర్థము, ఏనుఁగుతుండము కాంధిసంపదను పహింపఁజేసినాఁడు గాఁడని భావము. తమ్ములఁ బంకాష్ఠి దార్చునగడు = తమ్ములనఁగా సోదరులును, దామరలును, పంకమునఁగాఁ బావమును, బురదయును, సోదరులను బావప్రాప్తియందుఁ బొందించిన రవ్వయని యర్థము, తామరలను బురదపాలుచేసినాఁడని భావము.

నలువ = బ్రహ్మదేవుఁడు, తన్నగరసతుల = ఆయధిష్ఠానపురస్త్రీలయొక్క, నెల్లకురులు=చక్కని తలవెండ్రుకలను, ముద్దు మోములు = మనోహరములైన మొగంబులును, నిడుదకమ్ములు = సోఁగలైన కన్నులను, ఆలతి మోవులు=కన్నపువెదవులను, బిగిగుబ్బలు=దృఢములైనకుచంబులను, అరిది నాభులు = వింతయైననాభులను, అలరుదొడలును=ఒప్పిదమయినతొడలను, మృదుపదంబులును = కోమలములైన పాదంబులను, ఒనర్పి=స్వజించి, వారిండుకొనియెక్ = నివారిండుకొనియెను. ఘనులఁ గొండల పాలుగాఁ జేసినకొఱత యనునది మొదలుకొని తమ్ములఁబంకాష్ఠి దార్చునగడు అనువర్ణంతంబును సంప్రాప్తమయిన యపవాదంబును బోగొట్టుకొనెనని యర్థము. మేఘంబులనుఁ గొండలపాలుగాఁ జేసిన కొఱత యనునది మొదలుకొని తామరలను బురదపాలుచేసిన యగడు, అనెడు పర్యంతము ద్యోతమానంబు లగుచున్న మేఘాదు లుపమానంబు లగుచున్నట్లులుగా శిరోజంబులు మొదలైన యప యవంబులను స్వజించినాఁడని భావము. ఇది క్రమాలంకారము. కిర్దాది పాదవర్ణంతంబు వర్ణించి నాడు.

తా. ఆపట్టణపుస్త్రీలు మేఘంబులవంటి నల్లని తలవెండ్రుకలును, జండు నివంటి మనోహరంబులైన మొగంబులును, గలువతేకులవంటి సోఁగలైనకన్నులును, మంకెనపువ్వువంటి యెఱ్ఱనిపెదవులును, బంగారుకొండలవంటి బటువైన చన్నులును, సరోవరంబులవంటిలోతుగల నాభులును, నేనుగుతుండంబులవంటి చక్కనితోడలను, తామరపువ్వులవంటి మృదువైనపూదంబులును గలవారని ఫలితార్థము. అలంకారము రూపకము. యథాసంఖ్యము.

మ. పురిపూదోటలతావి మిన్నలమ వేల్పుల్ మెచ్చి తద్భాజభా
స్వరసంతానములకొదిలి బెనుప నానంతానముల్ దివ్యని
ర్త రిణీనిర్తలవారిపూరపరిపాషం బందియుం దన్నహా
తరులక్షీపరిపూర్తి గాన కెనుగెం దత్కల్పశాఖప్రథన్.

108

పురి=ఆయధిష్ఠానపురసంబంధమైన, పూదోటల=పువ్వుతోటలయొక్క, తావి = పరిమళము, మిన్నలమకొకాశము నావరింపఁగా, వేల్పుల్మెచ్చి = దేవతలాపరిమళమును మెచ్చి, తద్భాజ = ఆపువ్వులచెట్లయొక్క, భాస్వరసంతానములకొకాశమానములైన పిలకలను, దివింబెనువకొకాశముందు నాటి పెంపునేయఁగా, ఆసంతానములు=ఆపిలకలు, దివ్యనిర్త రిణీ=ఆకాశగంగయొక్క, నిర్తల=స్వచ్ఛమైన, వారిపూర=జలనమృద్ధిచేత, పరిపాషంబుదియొకొకాశముంజెందినదయ్యెను, తన్నహాతరులక్షీపరిపూర్తిగానక = ఆమొదటిచెట్లయొక్క శోభానమృద్ధిని బొందఁజాలక, తత్కల్పశాఖప్రథకొకాశమునాటిగొంచెముతక్కువైనవియను ప్రసిద్ధిచేత, ఎనకెం=ప్రకాశించెను, అనియర్థము. కల్పప్రత్యయ మీషదసమాప్తియందు జెప్పఁబడి యున్నది. దేవతరుపంచకమునకును గల్పతరువ్యవహారము గలదు గనుక సంతానములు తత్కల్పశాఖప్రథననఁగా ప్రసిద్ధమైన కల్పవృక్షవ్యవహారముచేతకల్పకాశంబే ననిభావము. అనఁగా నాపట్టణోద్భావములయందలి వృక్షములు స్వర్గమందుండెడు కల్పవృక్షములకంటె నతిశయించి యున్నవని యాశయము. పూదోటయనుచోట పూవుతోట యనియుండఁగా ప్రాంతాదిగణములొసడి గనుక తొలియచ్చుమీరిదివర్ణములకు లోపమును నేవమునకు నుగాగమును దాని కనుసారాదేశమును రాఁగా బూదోట అను రూపము. ఇచట దేవవృక్షములకు యోగముచే నన్యార్థకల్పనవలన నిరుక్త్యలంకారము. అతిశయోక్తియు.

నేవ భూరుహములకు సంతానము లనుపేరువచ్చుట భూమిలోని వృక్షముల సంతతి యగుట వలనననియు గల్పవృక్షములని పేరువచ్చుట సుగంధాదులయందు భూలోకవృక్షములకంటె తక్కువయై యుంటవలననే యనియు నాశయము.

తా. పురమునందలి పూదోటలతావులు మిన్నంట వేలుపులుమెచ్చి యాపూదోటల మొలకలు కొన్నిస్వర్గమున వేల్పులు నాటిరి. ఆమొలకల నాకాశగంగాజలముచే బెంపొందించిరి. ఆవి భూలోకవృక్షములకంటె గొఱతఁబడియుంటచే గల్పవృక్షము లని పేరొందెను.

సీ. పొన్నపూ వొడి నేలఁపొదివితే చెలి యది పొడమై బల్బీవైఁబొదవ వలదె
చెలువమాటిలి వేలకలువచా లదియు గప్పగ రాదె మిన్నులఁబావికడది
మొగడతమ్ములనేలఁమాసిలేసతి మాయ దగదె మానసభూనిధానము లవి
తరుణి పూరెన్నయెత్తవదేల యది పేమశిఖరిదాపుది బయల్సేయదగునె

జే. యనుచు రసమర్త సరసోక్తులొడునట్టి, జట్టికాండ్ర యథోచిత సరసవచన
రచనఁ జేల్చుచు వివిధవిభ్రమముచరల, విరులునిలుతురుపుష్పలాంబికలు వీట.

పద్యములలో నధిష్ఠానపురమందలి పువ్వులమైదు పడుచులతోఁ బువ్వులకొనవచ్చిన కోడె
కాండ్ర పలికెడు మర్తగర్భిత సర్వవాక్యములకు నారీతిన ప్రత్యుత్తరములిచ్చుచు వారు పువ్వులమ్ము
టను వర్ణించినాడు. ఏలాగన్నను,

బొన్నపూ వొడినేలపొదివిలేచెలి యదిపొడమె బల్లివికై బొదువలదె=ఇక్కడఁ బొన్నపూ
పువమానము నాభి యుపమేయము, బల్లివి యుపమానము జఘన ముపమేయము. ఉపమానములచేత
సుపమేయముల గ్రహింపవలయును. ఇది రూపకాతికయోక్త్యలంకారము. శ్లో. 'రూపకాతికయోక్తి
స్సాస్య స్మిగ్ధిర్యాధ్యపసానతః' అని లక్షణము. నాభి నొడిఁగొంగుపడకుండఁ బొదువుకొన్నా వేమే
యని మర్తము, బొన్నపువ్వును గూడక యెడిలో దాచినావేమేయని మర్తగర్భితమైన సర్తము. [ఇది
జట్టికాండ్ర ప్రశ్నము] అది, ఆనాభి = జఘనముమీఁదం బొడమెను బొదువవలదా యని మర్తము,
ఆబొన్నపువ్వు బలువైన ద్వీపాంతరముమీఁద నుద్భవించెనుగనుక నపురూపమైనది దాని దాచవలదా
యని మర్తగర్భితమైన సర్తము. [ఇది పుష్పలాంబికల ప్రత్యుత్తరము] ఉత్తరత్ర యాలాగున మర్త
సర్తములను బ్రశ్నోత్తరములను విచారింపవలయును.

చెలవమాటిలిచేల కలువచాలు=చిన్నదానా నల్లకలువలచాలు కప్పిపెట్టిలి వేమేయని సర్తము,
నూఁగారు కప్పిపెట్టిలివేమేయని మర్తము. [ఇది ప్రశ్నము] అదియుఁ గప్పంగరాజె మిమ్ములబావి
కడది=ఆకలువచాలు మిమ్ములబావికడది యనఁగా నాకాకగంగదాపుది గనుకఁ గప్పిపెట్టడగదా యని
సర్తము, మిన్ననఁగా నడుము బావియనఁగా నాభి, అనూఁగారు నడుముపైనున్న నాభిదాపుదిగనుకఁ
గప్పిపెట్టడగదా యని మర్తము. [ఇది యుత్తరము] మిమ్ములబావియన పొక్కిలి యనుటకు.

శ్లో. 'వాసీకాపిస్ఫురతి గగనే తత్పథే సూక్ష్మపద్యా.' (కువలయానందము.)

మొగడతమ్ముల నేలమూసిలే సలిఁబిచ్చిదానా తామరమొగ్గల నేలమూసిపెట్టిలివే యనిసర్త
ము, గుబ్బుచన్నుల నేలమూసిపెట్టిలివే యనిమర్తము. [ఇది ప్రశ్నము] అది=ఆతామరమొగ్గలు, మానస
భూనిధానములు=మానస సరోభూమియందలి నిక్షేపములు, మూయఁదగఁజె=మూసిపెట్టఁగూడదా యని
సర్తము, అవి=ఆగుబ్బుచన్నులు, మానస భూనిధానములు=మానసభూమి యనఁగా వక్షస్థలము తన్ని
క్షేపములు, లేక మానసభూమియనఁగా మన్మథుఁడు మన్మథనిక్షేపములు గనుక మూసిపెట్టఁగూడదా యని
మర్తము. [ఇది యుత్తరము]

తరుణి పూరెవ్వయెత్తవదేల = లేతవయస్సుగల యౌచిన్నదానా! పూఁదీగె యేలయెత్తవే
యనిసర్తము, బాహువు నేటి కెత్తవేయని మర్తము. [ఇది ప్రశ్నము] అది=ఆపూరెవ్వ, హేమశిఖి
దాపుది=మేరుపర్వతముకడనుండునది, బయల్సేయఁ దగునె=బయలుబడునవచ్చునా యని సర్తము,
బాహువు స్తనసమాపముననున్నది బయలుపుచ్చనచ్చునా యని మర్తము. [ఇది యుత్తరము]

అనుచుఁ=కలాగుపలకుచు, రసమర్త సరసోక్తులొడునట్టి=మోహరస గర్భితములైన సరసవాక్య
ములు పలకునట్టి, జట్టికాండ్ర= పువ్వులకొనవచ్చిన కోడెకాండ్రను, యథోచిత సరస వచన
రచనఁ జేల్చుచుఁ=వానిఁగదగిన సరసవాక్యములయొక్కరచనచేత సంతోషింపఁ జేయుచు, వివిధవిభ్ర

మమువరలక్ = నానావిధమైన విలాసము లొప్పుగా, వీటక్ = ఆయశిష్ఠానపురముడు, పుష్పలావికలు = పుష్పలంగోనెడువనితలు, విరులు విలుతురు = పుష్పలమ్మచుండురు. అలం. రూపకాతిశయోక్తి.

మ, అమరుం దత్పురిచెంతఁ గాంతకనకాఁబైలంబరోలంబ శు

క్తిమతీవాహిని సారసారణులు తత్కేదారకోదారస

స్యము ముక్కూరును బండఁ జేయ దివివాఁరల్ వీటిసత్రాన్నభా

గము లాసింపఁగఁ దత్పురాలయనదీఁఖ్యాతిన్ విడంబించుచున్.

110

తత్పురిచెంతక్ = ఆయశిష్ఠానపుర సమీపముందు, కాంత=మనోహరములైన, కనకాఁబై=సువర్ణ కమలములే, అలంబ=అవలంబనముగాఁగల, రోలంబ=తుప్పైదలు గలిగిన, (ని. 'ఇద్విద్విర శ్చభ్రాతీకో రోలంబో బంధరశ్చ సః' అని అ.) ఈవిశేషణము శుక్తిమతీనదికి నాకాశగంగకు సాధారణవిశేషణము. శుక్తిమతీవాహిని = శుక్తిమతీయను పేరుగలనది, సార = బలమైన, సారణులు = కాలువలు, (ని. 'సారణీ చాల్పసరితి' అని వి.) తల్ = అపట్టణసంబంధమైన, కేదార=వీరమల్లయందలి, కోదార=సస్యముక్ = పైరును, ముక్కూరునుబండఁజేయక్ = మూడుకార్లయందును బండునట్టులు చేయుచుండఁగా, దివివారల్ = స్వర్గసంబంధులు, అనఁగా దేవతలు, వీటిసత్రాన్నభాగము లాసింపఁగక్ = సత్రమనఁగా యజ్ఞము. (ని. 'సత్ర మాచ్ఛాదనే యజ్ఞే సదాదాసేవనేవేచ' అని అ.) అపట్టణమందలి యజ్ఞాన్నభాగములు, అనఁగా హవిర్భాగములు శోరి వచ్చియుండుటచేత, తత్పురాలయనదీఁఖ్యాతిన్ విడంబించుచున్ = హవిర్భాగములనిమిత్తమయి వచ్చి దేవత లెప్పుడు నాపట్టణమంద యుండుటచేతఁ బట్టణము సురాలయముగా నుండునుగనుక శుక్తిమతీనది సురాలయనదీఁఖ్యాతిని విడంబించుచు, అనఁగా స్వర్గగంగాఖ్యాతిచే బ్రకాశించుచు, అమరుక్ = ఒప్పుచుండును. అనఁగా నాపట్టణస్రాంతమందలి శుక్తిమతి యనెడునది బంగారుకమలములుగలిగి యుండుటచేతను, యజ్ఞాన్నభాగములశోణితై దేవతలు వచ్చి యెప్పుడునుండుటచేతను నాపట్టణము స్వర్గమువలెనేయుండును గనుక దానిచెంతఁ బ్రవహించుచుండుటచేత నానదియు స్వర్గనదివలె నొప్పుచుండునని యాశయము. ఇచట శుక్తిమతీనదికి సురాలయనదీఁఖ్యాతి నివ్వడంబించుచున్ అనుటచే సాదృశ్యవర్ణనవలన సుపమాంకారము.

ముక్కూరుల బండుటకు జలప్రశస్తియే కారణముగాని భూసారణము కారణము గాదనుటకు-
మ. విలసత్సారణికానురూపి విబుధదీప్తి న్యనర్థామృతం

బల ముక్కూరును బండుకాలులు,

(చంద్రికాపరిణయము.)

తా. పొందవలసినదేని శ్రోలు లేటలు కిరవగు శుక్తిమతీనదికాలువల సహాయమున నావీటి యందు ముక్కూరు వరి పండును. ఆధాన్యసహాయమునఁ బొరులు యజ్ఞములుచేయుచుండ దేవతలు హవిర్భాగములకై వచ్చుచుండువలన శుక్తిమతి యాకాశగంగవలెఁ బేరొందెను.

శా.వీటక్ మీటగుబోటు లేటివరదక్ • జేమాలుఁ గ్రీడింపఁ ద

త్పాటిరాంకసపంకశంఖగతముక్తాశ్రేణి యవ్వాసనన్

బాటించున్ మృగనాభిపంకయుతభామాకంబుకంతాస్తి నే

నాటక్ మినుకులు గల్గువారి కగు జన్మస్థానసౌఖ్యోన్నతుల్,

111

జోటియనఁగా స్త్రీ, ఇది యోషిచ్ఛబ్దతదృశము. వీటన్ = ఆయధిష్ఠానపురమందు, మీటగు = శ్రేష్ఠులయిన, జోటులు = స్త్రీలు, వీటివరదన్ = శుక్తిమతీనదీప్రవాహమందు, నేమాఱుఁ గ్రీడింపఁ = పలుమాఱును జలశ్రీడలాడుచుండుటచేత, తత్ = ఆపురస్త్రీలసంబంధమైన, పాటిర = శ్రీచందనమే, అంక = చిహ్నముగాఁగలవై పరిమళించునవియు, నవంక = బురదతోఁగూడుకొన్నవై నల్లవైనవియునగు, శంఖ = నదీగర్భములైన శంఖములను, గత = పొందిన, అనఁగా నాశంఖములయందుఁ బుట్టిన, ముక్తా శ్రేణి = మాత్తికనమూహము, అవ్వాసున్ = ఆ సంస్కారముచేత, మృగనాభివంకయంత = కస్తూరికా వంకముతోఁ గూడుకొన్న, భౌమాకంబుకంత = కంబుగ్రీవమనఁగా మూఁడురేఖలుగల కంతము, ని. 'కంబుగ్రీవాత్రిశ్శాసా' అని అ. స్త్రీలయొక్క రేఖాత్రయయు క్తకంతములయొక్క, ఆప్తి = ప్రాప్తిని, పాటింపున్ = పొందును.

అనఁగా ముత్తైములు చందనపరిమళముతోఁగూడిన కర్దమమంటిన మూఁడుచుట్టుగలశంఖముల యందు మునుపున్నవి గనుక నాసంస్కారముచేత నాశంఖములకుఁ బ్రతినిధియైన కస్తూరికర్దమయుక్త రేఖాత్రయ సహిత తంతాకంత ప్రదేశములను బొందుచున్నవనుట. వినాట నిన్ములుగల్లువారికగు జన్మస్థానసౌభాగ్యన్నతుల్ = మిమ్ములనఁగా ధనములు, అవి గలిగినవారికి జన్మస్థానసౌభాగ్యన్నతులు గలుగునని యర్థము. మిమ్ములనఁగా గాంతులును, ముత్తైములు కాంతులుగలవని భావము. శుక్తి మతీనదీగర్భగత శంఖజనిత ముక్తాఫలములు పురకాంతాకంతదేశములయందు హారములై ప్రకాశించునని ఫలితార్థము. శంఖములయందు ముత్యములు పుట్టుట రత్నకాస్త్రప్రసిద్ధము. ఇందుకుఁ బ్రమాణము. రత్నపరిక్షయందు,

క. 'పరశంఖజనితమాత్తిక, మరయఁ గపాతాండమువలె నత్యుజ్జ్వలమై,
పరఁగునది మంత్రసాధన, పదులకుఁ దక్కుంగ దుర్లభం బితరులకన్.

ఇచట ముత్యములకు స్త్రీకంతప్రాప్తిని గూర్చి శంభోత్పత్తివాసనకారణమాటచే హేతుల్పే) త. వినాట ఇత్యాదికముచేతసామాన్యముచేఁబ్రకృతార్థమును సమర్థించుటవలన సర్థాంతరన్యాసము.

తా. శుక్తిమతీనదియం దాపురకాంతలు పలుమాఱు జలశ్రీడఁ గావించుటచే నది యందలి శంఖములందలి ముత్తైములవలనైత మాతావి పట్టుపడెను. అందుచే మాత్తికములను దండలుగా గ్రుచ్చి యుఱుతఁ దాల్చురు.

ఉ. చె న్నగునన్నదీపులిసఃసీమల దాఁగిలిమూఁత లాడుచున్
వెన్నెలరేలు కప్పురపుఃవిప్పుటనంటులనీడ నీఁగురా
కన్నెలఱోయునన్నులకుఁ గన్నులు మూయుఁ దదీయవాసనల్
మన్ననఁ గాంచి కప్రపుడుఃమారము రేచునమీరడింభముల్.

112

చెన్నగు = చక్కనగుచున్న, అన్నదీపులిస సీమలన్ = ఆశుక్తిమతీనదియొక్క యిసుకతిన్నెల యందు, దాఁగిలిమూఁతలాడుచున్ = దాఁగిలిమూఁతలనఁగాఁ జిన్నపడుచుటాడెడునాట (అదియేలా గనిన, నొకతెహర్పుండి ముందుగా నొకదానికి గన్నులు గట్టిగామూసి పట్టి కడమపడుచులందఱు బోయి యొక్కడొక్కడనో దాఁగియున్నతర్వాత దీని విడిచిపెట్టినఁ బోయి వెదకి దాఁగినవాడ్రలో నెవరినైనఁ దాఁగిన దాఁకబడినవాడ్రు కన్నులు మూయించుకొనవలయుననిగా నాధునాటఁగ

జేయగనుక) అట్టియాటయాడుచు, వెన్నెలరేలు = వెన్నెలగలరాత్రులు, కప్పురపువిప్పటనంటుల = గొప్పలైన కర్పూరపరఃటిచెట్లయొక్క, నీడ = నీడయందు, ఈగు = దాగియుండెడు, రాకన్నెల = రాచకన్నీయలను, టోయ = వెదకునట్టి, అన్నులకు = స్త్రీలకు, కప్రపుదుమారమురేచునమీరడింభముల్ = కర్పూరపుఘృణిసగరఃగొట్టుచున్న పిల్లవాయువులనెడుపిల్లలు, ఇక్కడ సమీరడింభములనెడు డింభములని రూపకాలంకారము. తదియ = ఆదాగియున్న స్త్రీలయొక్క, వాసనల్ = దేహవాసనలను, మన్ననఁగాంచి = మన్ననచేతగ్రహించి, కన్నులుమూయున్ = కన్నులుమూయుచు, అనఁగా నాదాగియున్న స్త్రీలవాసనలుగాంచినవై యాదాగిన స్త్రీలకు సహాయముగా వెనుకవచ్చిన స్త్రీలకు దముచేత రేచుఁబడిన కర్పూరపు దుమారముచేతఁ గన్నులు కనుపడకుండఁ జేయునని భావము. అలంకారము. హేతుత్పేక్ష.

తా. వెన్నెలరేలయందుఁ జెలువలు శుక్తిమతీపులినముల దాగిలిమూఁతలాడుచుండునెడఁ గొందఱు కర్పూరపుటరఃటిచెట్లనీడలలో దాఁగ వారిని వెదకవచ్చు చెలులకనులనిండఁ గప్పురపుదుమారము నిండినగాలి వీచుటచేఁ గనులు మూఁతపడుచుండును.

చ. వల నగునమృహతటిని వారి నవారితకేళిసల్పుకాం

తలచనుమిట్టలం దోఁఁగఁదట్టపుతట్టుపురుంగువాసనల్

చిలుకుచు వీటిరాజనపుఁజేలకు దిద్దినకాల్వవెంట రా

దళముగ నాని యప్పనుఁగుఁతావులె వల్పుఁ దదీయధాన్యముల్.

113

వలనగు = యుక్తమైన, అమృహతటినివారిన్ = ఆ మహానదియొక్క యందకమందు, అవారితకేళిసల్పు = అనివారితహానట్టులుగా జలక్రీడలాడుచుండెడు, కాంతల = స్త్రీలయొక్క, చనుమిట్టలందోఁఁగు = మిట్టచన్నులవలననుండి వదలుచున్న, దట్టపు = దట్టమైన, తట్టుపురుంగు = తట్టుపురుగువాసనలు, చిలుకుచున్ = పరిమళమువెదచల్లుచు, వీటిరాజనపుచేలకు దిద్దినకాల్వవెంటరాన్ = ఆవట్టణసంబంధమైన రాజనపువరీచేలకుఁ బాటునట్టులుతీర్చిన కాలువవెంటబడిరాఁగా, దళముగనాని = బలహానట్టులుగా నా తట్టుపురుగును గ్రహించి, తదీయధాన్యముల్ = ఆరాజనపుధాన్యములు, అప్పునుఁగుతావులెవల్పున్ = ఆ పునుఁగువాసనలచే పరిమళింపజేయును. అనఁగాఁ బునుఁగువాసన గలిగియుండుననుట. ఇచట ధాన్యములకుఁ బునుఁగువాసనసంబంధములేకున్నను సంబంధముఁ జెప్పటచే నతిశయోక్త్యలంకారము.

వలనగుననుటవలన శుక్తిమతి జలక్రీడోచితముగ నున్నదనియు నది మహాతటినియైనను జరుపునది యవారితకేళి గావునఁ జెలువల గుబ్బలపై దువాళించుపునుఁగుతావులు జలములలోఁ గలిసి పోవఁగలిగెనని యాశయము. చనుమిట్టలనుటచే జలకేళి యవారితమనుటవలనను స్నానమాడువారు ప్రాధికాంతలని గ్రాహ్యము.

తా. శుక్తిమతీజలమునందుఁ బునుఁగుతావులొలయు గుబ్బలుగలజవరాంధ్రు జలక్రీడగావింప వారిగుబ్బల పూఁతతావులు నీటఁగలిసి కాలువలవెంటఁ బోవుజలము పరిమళకుఁ జేర్చటచే నం దుదయించువరి పునుఁగుతావుల వెదచల్లును.

చ. దగడపుజిట్టలన్ మనిఁపట్టుగఁ గట్టినపట్టుదీనువుల్

జిగి బిగి మించుచంచువులఁజించినచో రసపూర మారఁ జె

న్నగురసదాడిగుంపులు పురాంతికసీమల శాలిపాలికా
జగదభినంద్యగానరససంగతిఁ గన్నుల నీరు గన్పలిన్.

114

వగడపుజిట్టలఁ = శుక్తిమతీతీరమందున్న పవడపుఁదీఁగెలచిట్టిపొదలను, మనికిపట్టుగఁగట్టిన = నివాసభూమిగా గ్రహించిన, పట్టుజీవులు=పట్టుజీవులనెడు పక్షివిశేషములు, జిగి = కాంతిచేతను, బిగి=కాంతిన్ముచేతను, మించు=అతిశయించుచున్న, చంచువులఁ = ముక్కులచేత, చించినచోఁ = బ్రద్దులుచేసినయెడల, రసపూరమూర్తఁ = రసప్రవాహ మూరుచుండఁగా, రసదాడిగుంపులు = తెల్ల చెఱుకుగుంపులు, పురాంతికసీమలఁ=పట్టణసమీపప్రదేశమందలి, శాలిపాలికా = పరిచేలుకాపాడెడు పడుచులయొక్క, జగదభినంద్య = జగజ్జనులచేతఁ గొనియాడఁదగిన, గానరస = సంగీతరసమయొక్క, సంగతిఁ = అనుభవముచేత, కన్నులనీరుగన్పలిన్ = కన్నుల నానందబాష్పములు వహించినట్టులుగా, చెన్నగుఁ =ఓప్పుచుండును. ఇక్కడఁ జెఱుకులయందుఁ గన్నులు అనఁగాఁ గణుపులు గలవు గనుకఁ బక్షివిశేషములయొక్క చంచుస్ఫుటనముచేతఁ గన్నులయందైన రసపూరితయమును రసదాడిగుంపుల యందు నానందబాష్పములుగా నుల్లేరికించినాడు. మరియు గానరసప్రభావముచేత మోల్లచిగు ర్పుట తాల్లగరఁగుట మొదలైనవి కవినమయసిద్ధములై యున్నవి గనుక నచేతనములైన యిట్లు కాండములయందానందబాష్పదయము యుక్తమే యని విచారించవలయును. మ్రాకులు చిగుర్పుటకు దృష్టాంతము. భారతచంపువు మొదటి స్తబకమున,

శ్లో. 'ఆలాపకాలసమపల్లవితాంకవీణా సౌరభ్యపాలిమధుపారవసంకులస్య,

తంత్రీస్వరస్యనమితౌ తరుణీస్వనస్య జానాలి యత్రచతురోపి న తారతమ్యమ్.'

అను నీపద్యమున నాలాపకాలమునకు సమముగా నొడియందలి నీటిచిగిచ్చనని చెప్పబడియెను.

ఉల్లేపిత్వలంకారము

తా. శుక్తిమతీతీరముననున్న వగడపుఁదీఁగెలలో గూండ్లుగట్టిన పట్టుజీవులను పక్షులు తెల్ల చెఱుకు జెట్టులను జంచువులతోఁ జీల్చి నూరుచున్నరసపూరము శాలికాపాలికలపాటచే నుదయించు నానందబాష్పదయమువలె నొప్పును.

క. ఆరాజధాని కధిపతి, యై రాజిలువసున్పపాలుఁ * డతఁ డసిధారా

ధారాధరధారాజల, భారాహతరాజహంసఃపద్మోదయుఁ డై.

115

ఆరాజధానిఁ=ఆ యధిష్ఠానపురమునకు, అధిపతియై=ప్రభువై, వసున్పపాలుఁడు = వసురాజు, రాజిలుఁ=ప్రకాశించును. ఏలాగనిన, అతఁడు=ఆ వసురాజు, అసిధారా = ఖడ్గధారయనెడు, ధారాధర=మేఘసంబంధమైన, ధారాజలభార=ధారారూపమైన యుదకభారముచేత, ఆహత = కొట్టబడిన, రాజహంస=రాజశ్రేష్ఠులయొక్క, పద్మా=నందయొక్క, ఉదయ = అభ్యుదయమనెడు, రాజహంస = రాజహంసలయొక్కయు, పద్మ = కమలములయొక్కయు, ఉదయుఁడై = అభ్యుదయముగలవాడై, ప్రకాశించునని సంబంధము. అనఁగా మేఘసంబంధిధారారూపజలభారము రాజహంసలయొక్కయుఁ గమలములయొక్కయు నభ్యుదయము నేకాగ్రన హరించునో యాలాగుననే వసురాజుయొక్క ఖడ్గధార రాజశ్రేష్ఠులయొక్క నందకభ్యుదయమును హరించు నని భావము. పద్మజలధారలు రాజ

హంసలకును బద్ధములకును ననిష్ఠముకాట ప్రసిద్ధంబకదా. ఇచట ఖడ్గాదులను మేఘాదిరూపముచే రూపించుటవలన రూపకాలంకారము.

తా. సుగమము.

సీ. తనయశోవిశదముఁక్తాసౌధపాళికి సంబుదాయనము వాఁతాయనముగఁ
దనశౌర్యశిఖిశిఖాఁతలికి జాంబూనదభూధరం బపరంజిపూదె గాఁగఁ
దనబలోద్ధతరజోఁదంభకుంభినిఁ దారాగ్రహంబులు గర్భరత్నములుగఁ
దనదానధారాఖ్యవనధికి మిన్నేలు కల్లోలధుతవారికణము గాఁగఁ
తే. దనవినుతనసుగుణసంతానవల్లి, సముదయంబున కంభోజసంభవాండ
భాండములఖండఫలపరంపరలుగాఁగ, వరలుభవ్యవిభావిభావసుండు వసుండు.

భవ్య=ఉత్కృష్టమైన, విభా = తేజస్సునందు, విభావసుండు = సూర్యుడైన, (ని. 'విభావసు ర్నిహపతిః' అని అ.) వసుండు=వసురాజు, తన=తనయొక్క, యశః=కీర్తియ నెడు, విశద=స్వచ్ఛమైన, ముక్తాసౌధపాళికి=ముత్యాలమేడలయొక్క సమూహమునకు, అంబుదాయనము=ఆకాశము, వాతాయనముగఁ = గవాక్ష మగుచుండఁగా, అనఁగా గగనముకంటెఁ గీర్తి యతిశయమైనదనిభావము, ఉత్తరత్రయాలాగుననే గ్రహింపవలయును. తన=తనయొక్క, శౌర్య = ప్రతాపమునెడు, శిఖిశిఖా తలికి=అగ్నిజ్వాలాసమూహమునకు, జాంబూనద భూధరంబు=కంచనాచలము, అపరంజిపూదెగాఁ గఁ=బంగారుపూదె యగుచుండఁగా,

తన=తనయొక్క, బల = సైన్య (వదఘట్టన)ముచేత, ఉద్ధత = ఎగిరిన, రజః = పరాగమునెడు, దంభకుంభినిఁ=కృత్రిమభూమికి, తారాగ్రహంబులు = నక్షత్రములను సూర్యాది గ్రహములను, గర్భరత్నములుగఁ=గర్భస్థములైన రత్నములగుచుండఁగా భూమి రక్షగర్భయగుట ప్రసిద్ధము. తన= తనయొక్క, దానధారాఖ్యవనధికి = దానధారాజలమునెడు సముద్రమునకు, మిన్నేలు = ఆకాశ గంగ, కల్లోల = మహాతరంగములవలననుండి, ధుత = ఎగసిన, వారికణముగాఁగఁ = ఉదకబిందు వగు చుండఁగా,

తన = తనయొక్క, వినూతన=ఆశ్చర్యమైన, సుగుణసంతాన = సుగుణసముదాయ మనెడు, సంతానవల్లి సముదయంబునకుఁ=కల్పలతాసమూహమునకు, అంభోజసంభవాండభాండములు=బ్రహ్మాండ భాండములు, అఖండ=సంపూర్ణమైన ఫలపరంపరలుగాఁగఁ = ఫలములయొక్క దొంతరలగుచుండఁగా, వరలుగఁ = ప్రకాశించును. ఇచట నైదు పరంపరతరూపకములకుసంస్కృతి. ఈరూపకములవలనంగీర్త్యాదుల కలివైపులము ధ్వనించుచుండెం గావున నలంకారముచే వస్తుద్ధవని.

తా. వసురాజు విశాలమగు యశము నసమానమగుశౌర్యము నధికజలసమృద్ధియు విశేషమగు దానగుణముగలవాఁడై సద్గుణవంతుఁ డని పేర్కొనెను.

చ. మసలక యెల్ల కాలమును * మారుతపారణధార్యమాణ యై
యసమశిలోచ్చయంబుల ననంత యనంతతపం బొనర్చి తా
వసుమతి యై తదీయగుణవాసన గంధవత్ప్రతీతియుం
బొసఁగఁగఁ దెల్పె రత్నపరిపూర్ణమహాకటకాభిరూప్యమున్.

టీ. అనంత=భూదేవి, (ని. 'భూరూఢిమిరచలానస్తా' అని అ.) మనలక=జాగు సేయక, ఎల్లకాలముచు=నిరంతరముచు, మారుతపారణ = వాయు భక్షణముచేత, ధార్యమాణయై = ప్రాణధారణము చేయుచున్నదై, అసమ=విషమాకారములైన, అనఁగా దుర్గమములైన, శిఖాచ్ఛయంబులకే = పర్వతములయందు, అనంతతపంబొనర్చి = అంతములేని శవస్సుచేసి, అనఁగా జీరకాలము తవస్సుచేసి యని యర్థము. మారుతపారణమునఁగా వాయువాహరము గాఁగలది సర్వముగనుక శేషుడని చెప్పవలయును. ఆతనిచేత ధరింపఁబడుచున్నదనియు, అసమశిఖాచ్ఛయంబుననఁగా సప్తసంఖ్యగల కులపర్వతములయందు నిలిచియున్నదనియును భావము. తా వసుమతియై=అనఁగా వసురాజుగలదై యని యర్థము. వసుమతీసాముగలదైయని భావము. (ని. 'సర్వంసహా వసుమతీ వసుభోర్వీ వసుధరా' అని అ.) తదీయగుణవాసనకే = ఆవసురాజుయొక్క గుణవాసనచేత, ఇక్కడ గుణప్రకాశమునువాసనగా నధ్యవసించినాడు. గంధవతీప్రతీతియై=గంధవతియను ప్రసిద్ధియును, పానఁగఁగ = ఒప్పుచుండఁగానని యర్థము. ('సి. గంధవతీ పృథివీ') అని చెప్పఁబడియున్నది గనుక భూమిగంధవతియని భావము. రత్నపరిపూర్ణ మహాకటకాభిరూప్యముకే = కటకశబ్దము హస్తకంఠములయందును బర్వత సానువులయందును వర్తించును గనుక రత్నములచేతఁ బరిపూర్ణమైన కంఠసౌభాగ్యమును, తెల్పెకే=ప్రకటించఁజేసెనని యర్థము. (ని. 'కటకం వలయే సానా రాజధానీ నిజంబయోః' అని వి) రత్నకటకమనఁగా రత్న సానువైన మేరుపర్వతము, దానిచేతఁజేయఁబడిన సౌభాగ్యమును దెల్పెననిభావము. (సి. 'మేరు స్సుమేరు ధ్వేమాద్రీ రత్నసాను స్ఫురాలయః' అని అమరము.) ఇచట భూమికే గులపర్వతనివాసమును దవశ్చర్యగా నధ్యవసించుట వసుమతీత్వప్రాప్తి హేతువాటచే నుపన్యసించుటవలన హేతుత్వేషిక. అదియు శ్లేషచే జీవించినది. రూపకాతిశయోక్తితో సంకరమైనది.

తా. భూదేవి మారుతపారణగావించి యనమతైలాదులకడఁ దవస్సుచేసి వసుమతి(వసురాజు గలదియు ధనవంతురాలు)యై తత్సృజ్యవాసనవలన గంధవతి (మాల్యాది సుగంధవస్తువులుగలది భూదేవి) యను పేరొంది రత్నకటకాభిరూప్యము (మేరుపర్వతము కర్ణికగానుండు-కంఠ సౌభాగ్యము) కలగి వెలయుచున్నది.

సీ. మీఱినరాజు బల్లి నడంప లో నైన నభినవస్థితిఁ బెంప • నతఁడె నేర్పు
జేటి చూచినఁ దీప్రఃదీప్తిఁ జూప జనాలి కఱిసాఫల్య మీ • నతఁడె నేర్పు
సింధు లింకఁ బ్రతాపశిఖఁ బూన విశ్రాణితాంబుల నవి నింప • నతఁడె నేర్పు
సమిదుస్తుఖునితేజఃము మలంపఁ బొదంబు లంటిన వెలయింప • నతఁడె నేర్పు
తే. మండలముఁ దాల్చి పారిదెసఁమైత్రినిలువ, నలఘుసన్నాగగతిఁ దెల్పునతఁడె నేర్పు
నాజగద్బంధునకు వసురాజనామ, విడిచవతురాస్యకౌశలం • బెన్న నరిది. 118

ఈపద్యమునందు వసురాజును శబ్దశేషచేత సూర్యునిగా నధ్యవసించి యర్థద్వయమునుగలుగఁజేపినాడు. ఏలాగనిన:-

మీఱినరాజు బల్లి నడంపలోనైన నభినవస్థితిఁ బెంప నతఁడెనేర్పుకే = రాజునఁగా నొకానొక రాజును జండుఁడును, గర్వించి తన్ను నధికరించిన రాజుయొక్కబల్లి నడఁగించుటకును లోకువయైన వంతకంతకు నృద్ధిబొందించుటకును నతఁడె నేర్చు నని రాజవర్తనయర్థము, తనకంటె మీద మన్న

చంద్రునియొక్క కాంతిసంపద నణగించుటకును దర్శయందు ఉపయోగపడెననుక స్వకీరణప్రాప్తిచేసెన గళాయుత్తునిగాఁ జేయుటకును నతఁడ నేర్పునని సూర్యవరమైన యర్థాంతరము. సూర్యునికీరణములే చంద్రునియందు సుధాభూతములవుచున్నవని శాస్త్రము.

శ్లో. 'సలిమయేశశినిరవేర్ధీ ధితయోమూర్ఖితాస్తమోనైశం,

క్షవయంతి దర్పణోదరనిహితా ఇవమన్దిరస్యాన్తః'

అని ప్రమాణము.

లేఱిచూచినఁ దీప్రదీప్తిజూప జనాళి కక్షిసాఫల్యమినతఁడె నేర్పుకొ = ఎదిరించి చూచిన వారికిఁ దీప్తిమైన ప్రతాపమును గనుపఱుచుటకును దదితరజనులకును బ్రసన్నభావముచేత నేత్రానందము నేయుటకును నతఁడె నేర్పునని రాజవరమైనయర్థము. తనమీఁద దృష్టినిలిపినవారికిఁ దీప్తికాంతి గనుపఱుచుటకును సకలవదార్థప్రకాశముచేత జనులకు నేత్రసాఫల్యముఁ గలుగఁ జేయుటకును నతఁడె నేర్పునని సూర్యవరమైనయర్థాంతరము. సింధులింకఁ బ్రతాపశిఖఁ బూనవిశ్రాణితాంబుల నవి నింప నతఁడెనేర్పుకొ = సింధుశబ్దము సముద్రములయందును నదులయందును వర్తించునుగనుక సముద్రము లింకిపోవునట్లులుగాఁ బ్రతాపము గనుపఱుచుటకును దానోదకములచేత నాసముద్రములను మరల నిండింపఁజేయుటకును నతఁడె నేర్పునని రాజవరమైన యర్థము. ఇక్కడ విశ్రాణితశబ్దమునకు భావార్థ మందు క్తప్రత్యయము గనుక దానమని యర్థము, నదు లింకునట్లుగా నెండగాయుటకును దిరుగ పేఱు జనితజలధారలచేత నింకిపోయిననదులను నిండింపఁజేయుటకును నతఁడె నేర్పునని సూర్యవరమయిన యర్థాంతరము, ఇక్కడ విశ్రాణితశబ్దమునకుఁ గర్తార్థమందు క్తప్రత్యయము. ని. 'సింధు స్సముద్రేనద్యాం చ' అని ఆ. సూర్యకీరణములచేతనే వర్ష ముకలుగుచున్నదని శ్రుతిప్రమాణము.

సమిదున్ముఖునిలేజము మలంపఁ బాదంబులంటిన వెలయింప నతఁడె నేర్పుకొ = సంగరోన్ముఖుఁ డైనవానిప్రతాప ముడఁగించుటకును గాల్గేమీఁదఁ బడిన బాగుపఱుచుటకు నతఁడెనేర్పునని రాజవర మైన యర్థము. సమిదున్ముఖుడనఁగాఁ గఱ్ఱలకెదురెక్కెడుపాఁడు. అన్ని, అతనిలేజమును బగటివేళఁ బోగొట్టుటకును స్వకీరణప్రాప్తినిఁ జెందఁగానే రాత్రివేళఁ బ్రకాశింపఁజేయుటకును నతఁడెనేర్పునని సూర్యవరమైన యర్థాంతరము. ని. 'పాదారశ్శ్యజ్ఞితర్యాంకాః' అని ఆ.

మండలముదాల్చుకొ = దేశమువహించుటకని యర్థము. మండలాకారమునువహించుటకనియర్థాంతరము. (ని. 'మణ్డలం పరిధౌ కోష్ఠే దేశే ద్వాదశరాజసు, క్షిదే ధ నివహే బిందే త్రిషు' అని మే.) హరిదాసమైత్రినిలుపకొ = హరియనఁగా నింద్రుఁడును శ్రీకృష్ణుఁడును, మైత్రియనఁగా స్నేహమును ('మిత్రస్య సూర్యస్యావత్యం స్త్రీమైత్రి') అనెడు వ్యుత్పత్తిచేత సూర్యపుత్రియైన కాళిందియును, ఇంద్రునియందు స్నేహము నిలుపుటకని యర్థము, శ్రీకృష్ణునియందుఁ గాళిందీకన్యను సమర్పించుట కని యర్థాంతరము. అలఘు సవార్దగతిఁజెల్పకొ = శిష్టాచారప్రవర్తనముచెలియఁజేయుటకని యర్థము, గగనగతిఁ జెలియఁజేయుటకని యర్థాంతరము. అతఁడెనేర్పుకొ = ఆరాజేనేర్పునని యర్థము, ఆసూర్యుడె నేర్పునని యర్థాంతరము. ఆజగద్బంధునకుకొ = జగజ్జనులకునాఘఁడైన యారాజునకుని యర్థము. జగద్బంధుడనఁగా సూర్యుఁడునుగనుకనిక్కడ సారస్యము గ్రహింపవలయును. వసురాజనామమిడిన = వసురాజునఁగా వసువనెడు రాజును వసువులనఁగా రత్నములు వానికిరాజు సూర్యుడగు గనుక నతనికివసు రాజునెడు పేరుపెట్టిన, చతురాస్యకౌశలంబు = బ్రహ్మదేవుని నిపుణత్వము, ఎన్ననరిది = ఎంచుటకు శక్యముగానిది, ఇక్కడఁ జతురాస్యశబ్దము చతురములైన ముఖములు గలవాడని సాళిప్రాయముగావునఁ

బరికరాంతురాలంకారము. ఇచట శబ్దకక్షిమూలధ్వని లేక స్థేషము. సాఖిప్రాయ మని విచారింప వలయును.

తా. పసురాజు తన్నుమించిన రాజులవంచించుటకు లోబడినవారిని వృద్ధినిొందించుటకును, ప్రజల నాగ్రహముఁ జూపి లోఁబఱచుకొనుటకును, గ్రహదృష్టితోఁగాంచుటకును, పరాక్రమము వెలయుచుటకు బౌదార్యము ప్రకటించుటకును, ఎదిరించినచోఁ దేజము వెలయుచుటకుఁ బాదములంటిన ననుగ్రహించుటకుఁ గత్తిపట్టుటకు జెలిమి నెఱపుటకు సమర్థుడై పసురాజనామముతో నొప్పెను.

మ. జననాథాగ్రణి యొక్కనాడు హిమవజ్జాతుండు కోలాహలా

ఖ్యనగాధీశుండు వ్రాలి శుక్తిమతి నాఁగన్ వేగ లేగవ్వ మీ

టిససూటిన్ బొటవ్రేలిగోట నెగమీఁటెం గుంతాహార్యశా

సనగర్వాగ్రహుడై బలారి తనతో • సఖ్యంబు వాటింపఁగాన్.

119

జననాథాగ్రణి = రాజశ్రేష్ఠుడైన యాపసురాజు, ఒక్కనాడు = ఒకదినమందు, హిమవజ్జాతుండు=హిమవంతునివలన సంభవించిన, కోలాహలాఖ్యనగాధీశుండు=కోలాహలుడనెడు పేరుగలపర్వత శ్రేష్ఠుండు, వ్రాలి=వైఁగావచ్చి ప్రవేశించినవాడై, శుక్తిమతి నాఁగన్ = శుక్తిమతీనది నడ్డగింపఁగా, వేగన్=శీఘ్రముగా, లేగవ్వమీటిససూటిన్=చిన్నగవ్వనెగమీటిసటులుగా, బొటవ్రేలిగోటన్=కాలి బొటన వ్రేలిగోటిచేత, ఎగమీటెన్ = ఎగిరిపోవునట్టులుగా మీటివైచెను. ఏలాగనిన, బలారి = దేవేంద్రుండు, తుంతి=మొక్కపోయిన, అహార్యశాసన=పర్వతశిఖవలనఁబుట్టిన, గర్వాగ్రహుడై=గర్వకార్యములు గలవాడై, తనతో సఖ్యంబు వాటింపఁగన్=తనతో స్నేహము చేయునట్టులుగా, ఎగమీటెనని సంబంధము. ఇంద్రుండు తాను పశ్చాత్తాపముచేఁజేసిన పర్వతశిఖ పసురాజుయొక్క కాలిగోటిచేఁ జేయఁబడెను గనుకఁ దనయొక్క పర్వతశాసన గర్వకార్యములను విడిచిపెట్టి పసురాజుతో స్నేహము చేసెనని తాత్పర్యము. అలంకార-వ్యతిరేకము, కావ్యలింగము.

బొటవ్రేలనుటకు-

సీ. ఘనసారచూర్ణ మొక్కలతాంగి తెచ్చిన బొటవ్రేలనే చుక్కబొట్టు పెట్టె. మ. ఆ. 3. కోలాహలుండు హిమవజ్జాతుఁ డనుటవలన మిగులగొప్పవాడనియు నగాధీశుఁ డనుటవలన నున్న తోన్నతతైలరాజములలో నొకటియనియు భావము. కాననే మహాతటిని యగుశుక్తిమతిని నాగినది. దేవేంద్రుండు సఖ్యమువాటించుటకు లేగవ్వను మీటునటుల బొటనవ్రేలిగోట నెగమీటుటయే కారణము. ఈకార్యము వేగ జరిగిన దగుటచే బలలాఘవాదికములు సూచితములు.

తా. కోలాహలపర్వత మొకమాటు శుక్తిమతి కడ్డము వ్రాలి దానిగమన నిరోధముగావింప పసురాజు పర్వతమును గాలిగోటితో నెగమీటెను. అందులకు మెచ్చి యింద్రుండు పసురాజుతో స్నేహముచేయఁ దొడఁగెను.

తే. ప్రబలకోలాహలాహార్యపతనరుద్ధ, విపులశుక్తిమతీమగ్నవిపుల కతని

చరణసఖిరేఖసంవర్తసమయజలధి, నుద్ధరించినకిటిదంష్ట్ర • యొఱపుఁ దెలిపె. 120

ప్రబల=బలిష్ఠమయిన, కోలాహలాహార్య=కోలాహలపర్వతముయొక్క, పతన=పడుటవలన, రుద్ధ=అడ్డగింపఁబడిన, విపుల=విస్తారమయిన, శుక్తిమతీ=శుక్తిమతీనదియందు, మగ్న = మునిగియున్న, విపు

లకుఁ = భూమికి, (ని. 'విపులాగహ్వరీధాత్రీ' అని అ.) అతని = ఆవసురాజుయొక్క, చరణవఖరేఖ = రేఖాకృతిగల పాదనఖము, సంవర్తనమయజలధిఁ = ప్రళయకాలసముద్రమువలననుండి, ఉద్ధరించిన = పైకెత్తిన, కిటిదంష్ట్ర = యజ్ఞవరాహమూర్తి కోటయొక్క, ఒత్తుఁదెలిపెఁ = రీతిని గనుపఱిచెను. ఇక్కడఁ బ్రళయకాలసముద్రమునకును శుక్తిమతీనదికిని వరాహదంష్ట్రకును వసురాజు పాదనఖమునకును సుపమానోపమేయభావమని విచారించవలయును. ఉపమాలంకారము స్పష్టమే.

తా. కోలాహలము వ్రాలుటచే మగ్నమైన భూమి సుద్ధరించుటలో వసురాజువద నఖరేఖ ప్రళయమున భూమి సుద్ధరించిన వరాహదంష్ట్రవలె నుండెను.

చ. బలరిపుమిత్రుఁ డైనయలఁపార్థివతల్లజుపాదపల్లవో
జ్వలనఖరేఖదండ నగఁపండవిఖండనసండిమంబు తా
వలముగ నభ్యసించెనొకొ * వజ్రము రాజశిరోవిభాగభా
గలఘుకిరిటవజ్రకలికాకృతి నిచ్చలు నాశ్రయించుచున్.

121

వజ్రము = వజ్రాయుధము, (ని. 'వజ్రోస్త్రీపీఠకేవసా' అని అ.) రాజు = సామంతరాజులయొక్క, శిరోవిభాగ = శిరఃప్రదేశములను, భాక = భాందిన, అలఘు = అతిశయములైన, కిరిట = కిరీటములయందలి, వజ్రకలికాకృతిఁ = మొగ్గులుగాఁ దీర్చబడిన వజ్రమణిస్వరూపముచేత, నిచ్చలునాశ్రయించుచున్ = నిరంతరమును నాశ్రయించినవై, బలరిపుమిత్రుఁడైన = దేవేంద్రునికి స్నేహితుఁడైన, అలపార్థివతల్లజు = రాజశ్రేష్ఠుఁడైన యావసురాజుయొక్క, పాదపల్లవ = చిగురుటాకువంటి పాదమందు, ఉజ్వల = ప్రకాశించుచున్న, నఖరేఖ = రేఖాకృతిగల నఖముయొక్క, దండఁ = సమీపమున, నగపండ = పర్వత సమూహములయొక్క, విఖండన = భేదనమందలి, చండిమంబు = తీక్షణత్వమును, తావలముగ = స్థిరమానటులుగా, అభ్యసించెనొకొ = నేర్చుకొనఁబోలును. పాదనఖరేఖ పల్లవోజ్వలము గావున వజ్రము కలికాకృతినిొంచెను. ఆశ్రయించినదినిచ్చలు, విద్యనభ్యసించినది తావలముగ, రాజుపద్మవజ్రాయుధము విద్యనభ్యసించుట బలరిపుమిత్రుఁడగుటవలన, పార్థివతల్లజుఁడుగాననే దేవేంద్రునకు మిత్రుఁడైనది.

తా. వసురాజుయొక్క పాదనఖము పర్వత భేదనము చేసినది గనుక నాసామర్థ్యము తనకు లభించుకొనుటసామంతరాజుమనుటసంఘటిత వజ్రకలికారూపముచేత నాశ్రయించి యాయనపాదనఖసన్నిధానమందుఁ బర్వతసమూహభేదనపాండిత్యమును నేర్చుకొన్నది.

ఈచెప్పుటచేత వసురాజు కాలిగోటిచేతఁ బ్రబలమయినపర్వతము నెగమిఱినబలముగలవాఁడనియును సామంతరాజులచేత నిరంతరమును బాదప్రణామము చేయఁబడుచున్నవాఁడనియును దెలియఁబడుచున్నది. అలం. ఉల్లేఖ.

చ. ఘనుఁ డతఁ డేగుదెంచి సరిగద్దియ నుండ నగారి కైలఖం
డనకథ చావణాలి వొగఁడఁ నిజసర్నుతి కోసరించునే
ర్పనఁ దల వంచి వీరతట * రూఢమణిఁ బొటవ్రేల మీటు న
య్యనఘుఁడు కొండ మీటినమహాద్భుతకృత్యము దెల్పుకై వడిన్.

122

ఘనుఁడు = గుణాధికుఁడైన, అతఁడు = ఆవసురాజు, ఏగుదెంచి = వచ్చినవాడై, సరిగద్దియ నుండఁ = సమానముగా గడ్డమీదఁ గూర్చుండఁగా, నగారి = పర్వతద్వేషియైన యింద్రుఁడు, కైలఖండన

కథ=తాను బర్వతములను ఖండించినకథను, చారణాశివాగడ=స్తోత్ర పాఠకసమూహము స్తోత్రము సేయఁగా, నిజసన్నతికోసరించు నేర్పునక=ఆత్మస్తుతికి సహింపకపోయినట్లులుగా, అనఁగా నామిష చేతననుట, తలవంచి=తలవంచుకొని, పీఠతట=గద్దపీటయొక్క దరియందు, రూఢ=స్థాపింపఁబడిన, మణి=ఒకానొకరత్నమును, బొటవ్రేలమీటుక=కాలిబొటనవ్రేలితోమీటుచు, ఏమితాత్పర్యము చేతననఁగా, అయ్యనఘుడు=నిమ్మలపూడైన యావసురాజు, కొండమీటిన=కోలాహల పర్వతమును కాలిబొటనవ్రేలిగోటితో సెగమీటిన, మహాద్భుతకృత్యముక=అత్యాశ్చర్యకరమైన కార్యమును, తెల్పుకై వడిక=తెలియఁజేయునట్లులుగా, పీఠకటరూఢముగని బొటనవ్రేలమీటునని సంబంధము.

తా. వసురాజు దివ్యవిమానారూఢుడై స్వర్గమునకుఁబోయి దేవేంద్రునితోఁగూడ సరిగద్దియ మీఁద గూర్చున్న సమయమందు దేవేంద్రుడు పర్వతభేదనముచేసిన మహిమను జారణులు కై వారము సేయఁగా నాత్మస్తుతికి లబ్ధించినవానివలె దలవంచుకొని బొటనవ్రేలితోఁ బీఠపార్శ్వగత రత్నమును మీటుచుండుట వసురా జీవ్రకారముగా బొటనవ్రేలిగోటిచేతఁ బర్వతమును మీటివైచినాడు. ఇట్టి వాని సన్నిధానమందు సేను వజ్రాయుధముచేతఁ బర్వతభంజనముచేసినకథ యేమిగొప్ప యని పొగడుచు న్నారు కాఁబట్టి పొగడవద్దని తెలియఁజేసినట్లులుగా నుండెను.

ఇచట లజ్జ కనుభావమైన పీఠలేఖనమందు వసురాజొనర్చిన పర్వతసముత్సారణవ్యాపారముం దెలుపుట నుత్ప్రేక్షించుటచే నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

మ. అనఘాత్మీయపదోపకంఠమునఁ బ్రాణాచారముం బూసురీ
తి నితాంతానతశృంగ మై నిభృత మై • దిక్ష్మేది యొక్కండ యుం
డిన గొన్నాళ్లకుఁ గేళిశైలముగఁ బాటించె న్నహిజాని మ
న్ననఁ దచై ఛలశిరంబువై మృదుపదఃస్యాసంబు గావించుచున్. 123

అనఘ=కల్ప పరహితమైన, ఆత్మీయ=స్వకీయమైన, పద=పాదములయొక్క, ఉపకంఠమునక=సమీపమందు, అనియర్థము. పదోపకంఠమునక=స్థానమైన పట్టణముయొక్క సమీపమందనిభావము. ప్రాణాచారముం బూసురీతిక=ప్రాణాచారము పడ్డట్లులుగా, నితాంత=మిక్కిలియు, అనత=వంపఁబడిన, శృంగమైన=శిఖరముగలదై, నిభృతమై=నిశ్చలమైనదై, దిక్ష్మేది=దిక్కుచెడి, అక్కొండయొండినక=ఆ కోలాహలపర్వతముండఁగా, కొన్నాళ్లకుక=కొన్ని దినములమీఁద, మహిజాని=వసురాజు, (మహిజాయా ఆస్యేతి మహిజానిః జాయాని జితి సమాసాంతో నిజాదేశః) బహుప్రీహియందు జాయాశబ్దంబు జానియగు. (బాలవ్యా.)

మన్ననక=ఆదరముచేత, తచై ఛలశిరంబువైక=ఆ పర్వతశిరోభాగముమీఁద, మృదుపదస్యాసంబు గావించుచుక=మృదువైన పాదవిన్యాసము సేయుచు, కేళిశైలముగఁబాటించెక=క్రీడా పర్వతముగా నంగీకరించెను. ఇందు నితాంతానతశృంగత్వ నిభృతత్వా నన్యగతికత్వాదులు ప్రాణాచారలక్షణములని తెలియవలయును. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

కోలాహలండు పరాభవింపఁబడి శృంగము వాల్చి చలింపక కొంతకాల మున్నపిదప వసురాజు కరుణించెను. వెంటనే కరుణింపలేదు. కరుణించుటకు హేతువు ప్రాణాచారపడుటయే. నితాంతానతశృంగమగుటవలననే నగాధీశుండు కేళిశైలమగు నవకాశము కలుగుట,

తా. తనపదోపకంఠమున శృంగము వ్రాల్చి నిశ్చించలముగాఁ బ్రాణాచారమువడుటచేఁ గోలా
హలుని వసురాజు కొన్నాళ్లకుఁ గరుణించి శ్రీడాతైలముగఁ గొని తైలశిఖరమున విహరింపసాగెను.

ఉ. ఆనరలోకపాలకు మహామహనీయభుజోపగూహన

శ్రీ నిర వొందుచుం బుడమి • చేడియ గోత్రము లూఱిడిల్ల సం

తానసమృద్ధిచే శుభవితానము తానక మయ్యె నేకసం

తానముఁ గన్నదైవతవతంసపురిం బురణించి నవ్వుచున్.

124

ఆ నరలోకపాలకు = ఆ వసురాజయొక్క, మహత్ = అధికమైన, మహనీయ = ఒప్పుచున్న, భుజోపగూహనశ్రీ = భుజాలింగనసంపత్తిచేత, ఇరవొందుచున్ = ఒప్పుచు, పుడమి చేడియ = భూకాంత, గోత్రములూఱిడిల్ల = వంశములూఱిడిల్లగానని యర్థము, కులపర్వతములు ధరాభరణశ్రమమునుబాసి విక్రాంతినిొందఁగానని భావము. సంతానసమృద్ధిచే = సంతానవరులచేత ననియర్థము, సప్తసంతాన సమృద్ధిచేత ననిభావము. ఏకసంతానముగన్న = ఒక్కకొడుకు కొడుకుగాఁడన్నసామెతగా నొకసంతు గలిగి కదలీపంధ్యమైన, దైవతవతంసపురి = ఇంద్రపట్టణమయిన స్వర్గమును, పురణించినవ్వుచున్ = విజృంభించి పరిహసమునేయుచు, శుభవితానముతానకమయ్యెన్ = శుభసముదాయమున కాన్పదమాయె నని యర్థము, స్వర్గమందు సంతానవృక్ష మొక్కటియే యున్నదని భావము. (ని. 'సంతాన సప్తతే గోత్రే' స్వా దవత్యే సురద్రుపే' అని విశ్వము.)

పుడమిచేడిగాన నరలోకపాలకుని భుజోపగూహన మొందినను. ఉపగూహనము మహామహనీ యము. శుభవితానములు సంతానసమృద్ధిగోత్రాంగీకరణము. నవ్వుట సోపితక్తురూపాచకము.

తా. భూకాంత వసురాజు భుజోపగూహనములతో నానందించుచు గోత్రములు (భూమిని భరించుతైలములు) డోఱిడిల్ల శుభాస్పదమగు సంతానసమృద్ధితో నలరి యేకసంతానము (ఒక కల్ప వృక్షము) గల యమరావతిని నవ్వసాగెను.

క. ఆగతి నభిమతభోగ, శ్రీ గలభువి కొసగె నుల్లసితపత్రలతా

సాగంధ్యము నవకలికా, సాగంధ్యము చైత్రలక్ష్మీ • సైరంద్రిక్రియన్. 125

ఆగతి = పూర్వోక్తప్రకారముగా, అభిమతభోగశ్రీగల = అభీష్టసుఖసంపత్తిగలిగిన, భువిక్ = భూకాంతకు, చైత్రలక్ష్మీ = వసంతలక్ష్మీ, సైరంద్రిక్రియన్ = సైరంద్రియనఁగాఁ బాతివ్రత్యహనిలేకుండఁ బరగృహమందు స్వాధీనురాలైయుండి రాజకన్యకలకు మకరికాపత్రరచనాదికృత్యములూచరించునట్టి స్త్రీకిపేరుగనుక నట్టిసైరంద్రివలెనే, (ని. సైరంద్రీ పరవేశస్థా స్వవశా శిల్పకారికా' అని అ.) ఉల్లసిత = వికసించిన, పత్రలతా = తీగెలుగా వ్రాయఁబడు మకరికాపత్రరచనలయొక్క, సాగంధ్యము = సంబంధసహితత్వమునని యర్థము, ఆకులయొక్కయు దీగెలయొక్కయు సంబంధసహితత్వమునని భావము. సాగంధ్యశబ్దమునకు వికృత గంధమనఁగా సంబంధము సంబంధసహితమయినది సగంధము సగంధభావము. సాగంధ్యమని విచారించవలయును. (ని. గన్ధో గన్ధక ఆమోదేలేశీ సంబంధ గర్వయోక' అని వి.) నవకలికా = తొందరముగా వికసించిన మొగ్గలయొక్క, సాగంధ్యము = సౌరభ్యమును, ఒసగెన్ = ఇచ్చినదాయెను. అనఁగా భూమియందు వసంతర్తువు ప్రవేశించి వృక్షలతాదులను జిగిరింపఁజేసి పుష్పింపఁజేసె నని భావము.

క్రీగల యన్నచోట బ్రథమాభిక్షియైన శ్రీశబ్దమునకంటె బరమందున్నకల యనెడుపద మందలి కకారమునకు గకారాదేశము వచ్చినది గనుకం బ్రాసముగాఁ జెప్పినాడు. ఇది సంధిగతప్రాస మనంబడును. దీనికిఁ బ్రమాణము.

తే. 'సంధిగూడిన వ్రాలుప్రాసంబులైన, నవియె సంధిగతాఖ్యల నమరుచుండు
దివిజు లాశ్చర్యమొంద కౌరివడవైచె, జెంగి పోనీక మథురలోనం గరినన్.'

అలం. కావ్యలింగము. ఉపమ.

అప్పకవీయము.

తా. భూదేవి రాజయ్యనకు నభీష్టసుఖములఁ గూర్చుచుండ నంతలోఁ జెత్రలత్తీ వైరంధ్రీవలెఁ బత్త్రలతాసౌగంధ్యము కళికాసౌగంధ్యము నమకూర్చి భూదేవి నలరింపసాగెను. (అంతలో వసంతము వచ్చె ననుట.)

సీ. లలనాజనాపాంగం + వలనావసదనంగ తులనాభికాభంగదోగిప్రసంగ
మలసానిలవిలోల + దళసాసవరసాల ఫలసాదరశృకాల + పనవిశాల
మలినీగరుదనీక + మలినీకృతధునీకమలినీసుఖతకోక + కులవధూక
మతికాంతసలతాంతంబలికాంతరనితాంత రతికాంతరణతాంతంసుతసుకాంత

తే. మకృతకామోదకురవకా + వికలవకుల, ముకులసకలవనాంతప్రమోదచలిత
కలితకలకంతకులకంత + కాకలీవి, భాసురము వొల్పు మధుమాసావాసరంబు.

లలనాజన = స్త్రీజనముయొక్క, అపాంగ = క్రేగంటిచూపులయొక్క, పలన = చలనమందు, అవ సత్ = నివసించిన, అనంగ = మన్మథునితోడ, తులన = సమానధర్మముగల, అభిక = కాముకులయొక్క, (ని. 'కమనః కామనో భిక్ష' అని అ.) అభంగ = అంతరాయములేని, దోగిప్రసంగము = ఆలింగన ప్రచారములు గలిగినదియను.

మన్మథుఁడు చెలువల కడగంటిచూపుల కదలికల నాశ్రయించి యుండు ననుట ప్రసిద్ధము,

శ్లో. "సూన మాక్షా కరస్తస్య సుభ్రువో మకరధ్వజః,

యతస్తస్మైత్రసంచార సూచితేషు ప్రవర్తతే."

భర్తృహరి.

అతఁ డనంగుఁడు గావుననే క్రేగంటిచూపుల నాశ్రయించి ప్రతుకవలసివచ్చినది. పురు షులు మన్మథునమాను లగుటవలనఁ జెలువలు కౌగిలింతలు ఆభంగముగా నెఱవేర్చుచున్నారు.

అలస = మందగతిగల, అనిల = వాయువుచేత, ఆనఁగా మలయమారుతముచేత, విలోల = మిక్కిలి యిరుం జరించుచున్న, దళ = చిగురుటాకులుగలిగినవియు, సాసవ = ఆసవ మనఁగా మకరందము, మక రందముతోఁ గూడుకొన్నవియునగు, రసాల = తియ్యమామిడిచెట్లయొక్క, (ని. 'ఆమ్ర, శ్వాతో రసాలా సా' అని అ.) ఫల = ఫలములయందు, సాదర = ఆదరముతోఁ గూడుకొన్న, కుల = చిలుకల యొక్క, ఆలస = ఆలాపముచేత, విశాలము = విస్తారమయినదియు,

గాడ్పులు మందముగా పీచుచున్నవి. ఫలములు ఆసవము విరివిగా నున్నది. ఫలాశచే జీలకలు కలస్వనము చేయుచున్నవి. చిలుకలకు ఫలాశదీక్షకున్నదనియు ఫలాశ్చత్తికాలమనియు నెఱుంగనగు. పరిమళభారవాహము లగుటచే గాడ్పు లలసముగ నుండెను.

అలినీ = ఆడుతున్నట్లయొక్క, గడుత = జెక్కలయొక్క, అనీక = సమూహముచేత, మలినీ

కృతః=నల్లనివిగాఁజేయఁబడిన, ధునీ = నదీసంబంధములైన, కమలిని=తామరతీఁగెలయందు, సుఖతః = సంజాతసుఖములైన, కోకకులవధూకము=చక్రవాకస్త్రీలు గలిగినదియు,

పుష్పరసము విరివిగా లభించుటచే దుష్పదలు మెఱుఁగెక్కినవనియు వానితెక్కల కాంతు లచే దమ్ములు నల్లఁగ నున్నవనియు భావము.

అతికాంతః=అత్యంతమనోహరములైన, సలతాంతః = పుష్పసహితములైన, లతికాంతరః=తీఁగెల యిండ్లలోఁపల, నితాంతః=ఎడతెగని, రతికాంతరణః = మన్మథయుద్ధమందు, తాంతః=అలసిన, సుతను కాంతము=స్త్రీపురుషులు గలిగినదియు,

వసంతర్తువు మనోహరముగనుటచే స్త్రీపురుషులు నిరంతరకేళికల మెలఁగసాగిరి. కాననే బడలిరి. పొదరిండ్లు ప్రసవావృతములై కామోపభోగములకుఁ దగియుండును. మొదటిపాదమున దట్టపుఁగొంగిలింతలు ఇందు రతియుఁ జెప్పఁబడినది. వసంతమునఁ బొదరిండ్లు భోగాగ్ధములనుట.

అకృతకఃకృత్రిమముగాని, అనఁగా స్వభావసిద్ధమయిన, ఆమోదః = పరిమళముగలిగిన, కుర వకః=గోరంటపువ్వులుగలిగినదియు, అవికలః=విచ్ఛిన్నములుగాని, వకుళః=పొగడచెట్లయొక్క, ముకుళః = మొగ్గలుగలిగిన, సకలః=సమస్తములైన, వనాంతః = వనమధ్యములయందు, ప్రమోదః=సంతోషము చేత, చలితః=నంచరించుచున్న, కలితః=ఒప్పినములగుచున్న, కలకంతః=కోయిలలయొక్క, కులః=సమూ హముయొక్క, కంతకాశీ = కంతసంబంధమయిన యవ్యక్తమధురధ్వనిచేత, భాసురము=ప్రకాశించు చున్నదియనగు, మధుమాసవాసరంబు = వసంతవాసరము, పౌల్పాఁ = ప్రకాశించును. ఈసీసపద్యపు ప్రతిపాదమునను నాలుగంత్యప్రాసములు గలఁగఁజెప్పినాఁడు.

తా. వసంతమునందు పొగడలు గోరంటలు పూచియుఁ బొగడలు మొగ్గలు తొడిగియు నుండఁ గోకిలలు కూయసాగెను. కాముకులు కొంగిలింతలనుఖ మనుభవించసాగిరి. చిలుకలు తీయమావివైఁ జేరి మధురముగ భాషించసాగెను. తుష్పదతెక్కలచే నల్లనైన తమ్మిటీవియలఁగ జక్కవలు మెలఁగఁ దొడఁగెను. స్త్రీపురుషులు వసంతవశమునఁ బుష్పితములై మనోహరముగానున్న పొదరిండ్లలో నలనుట గలుగునటులఁ గామకేళికలఁ జేరిరి.

చ. ఒనర హిమూషకుంతనము • లూడ్చి తెమల్చినపత్రభంగముల్
సన సనీయాడుచుకొ మొగడఁచన్నులు పల్లవపాణిఁ గప్పనూ
తనలతికాలతాంగుల నుఁదారగతిం జలి వాపి నెయ్యపుం
బెనఁకువ నేర్పె దక్షిణఃపూర్వముఁ దొయ్యనఁ దాపు లంటుచున్.

127

ఒనరఁ = ఒప్పింపఁగలనట్లులుగా, హిమ = మంచనెడు, అవకుంతనములు = మైముసురగులను, డొడ్చి=విడఁచి, తెమల్చిన=చలింపఁజేయఁబడిన, పత్రభంగములనకొ = భంగములనఁగాఁ బరంపరలను రచనలను, భంగములనఁగాఁ బరంపరలనుటకు—

హ్లో. 'కస్తూరీవరపత్రభంగనికతో భ్రష్టో న గండస్థలే'

శృంగారలికము.

వర్ణ పరంపరలనెడు కస్తూరికాపత్రరచనలు చెదరిపోవుచుండఁగా, అసీయాడుచుకొ = కంపించుచు, మొగడచన్నులు = పూమొగ్గలనెడు లేతచన్నులను, పల్లవ = చిగురుటాకులనెడు, పాణి = వాస్తములచేత, కప్ప = ఆచ్ఛాదించుచుండెడు, నూతన = క్రొత్తవైన, లలికా = తీఁగె

లనెడు, లతాంగులక్ = స్త్రీలను, అనఁగా నవోధలను, ఉదారగతిక్ = ఉదారకట్ట మతిశయ ముడును దాతయందును వర్తించుచున్నదిగనుక నతిశయగతియనెడు ముక్తాహారాని ప్రదానము చేత, చలివాసి = తైత్తినివారణము చేసి యనియును గంపము పోగొట్టి యనియును నర్థము. దక్షిణ సమీరణండు = దక్షిణవాయువనెడు దక్షిణనాయకుడు, ఒయ్యనక్ = తిన్నఁగా, తావులంటుచుక్ = తావులనఁగాఁ బరిమళములును స్థానమును గనుక బరిమళములంటుచు ననియును గళాస్థానములంటుచు ననియును నర్థము. 'నెయ్యపుంబెనఁకువ నేర్చెక్' పెనఁకువ యనఁగా నల్లికయును గలయికయును గనుక నిష్పమైన యల్లిక నేర్చెననియును గలయిక నేర్చెననియు నర్థము. అనఁగా శీతకాలము పోయి వసంతకాలము రాఁగానే మలయమారుతము వ్యాపించి నూతనపుత్రీగెలయందుఁ జిగురుటాకులను పూమొగ్గలను నుత్పాదించి తీరగెలంతట నల్లుకొనునట్లులుగాఁ జేసెనని తాత్పర్యము. అలంకారావకసావ యవము. శ్లిష్టమును.

ఇట్ల లతాంగులు నవోధలు. కాననే నూతనలతికాలతాంగు లనఁబడిరి. మొగడవన్నులు చేతులఁ గప్పకొనుట, హిమావకుంతనము గీలించికొనుట స్వభావగుణములు. బహుస్త్రియాసదృశకీలుండు దక్షిణనాయకుండు గావున దక్షిణసమీరంఁ డిట దక్షిణనాయకుండని తెలియునది. లతాంగులయెడ నదృశముగా వర్తించుటయే యిందులకుఁ దార్కాణ.

నవోధాలక్షణము. రసమంజరిసుండి-

శ్లో. బలం స్త్రీతా పార్శ్వం ముఖ మకుముఖం నైవ కరులే
ధునానా మూర్ధానాం క్షిపతి వదనం చుబననవిధా
హృది న్యస్తం హస్తం క్షిపతి గమనారోపితమనా
నవోధా వోధారం రమయతి చ సస్తావయతి చ.

తా. మంచుముసుగులు తొలగించి పత్రాదులు చెదర మొగడవన్నులు చేత మాటువజుచు కొను నూతన లతాంగుల (నవోధలను-తీవియలను) జలివాసి దక్షిణ సమీరండు తావులు (సుగంధ ములు-కళాస్థానము) తాఁకుచుఁ బెనఁకువ నేర్చుచుండెను.

మ. అలరుంగైదువుజోదుకూర్చిసయిదో • డై మాధవశ్రీతపగ

ఫల మై యాడుమరుత్కుమారుఁ బ్రియ మొప్పం దేనె నీరార్చి పెం

దెలిపూజొంపపుఁబొత్తులం బొదివి ధాత్రి జాతముల్ జోల వా

డై లసత్పల్ల వడోల నుంచి కలకంఠీనాదగీతెంబులన్.

128

అలరుంగైదువుజోదు=పుష్పాయుధుండైన మన్మథునియొక్క, కూర్చిసయిదోడై=ముద్దుతమ్ముడై, మాధవశ్రీ=వసంతలక్ష్మియనెడు లక్ష్మీదేవియొక్క, తపగఫలమై=తపస్సువశఫలరూపమై, ఆడు=క్రీడించు చుండెడు, మరుచ్ఛబ్దము వాయువునందును దేవతలయందును వర్తించును. (ని. 'మరుతే' పవ నామరౌ' అని అ.) మరుత్కుమారుఁ = కుమారవాయువనెడు దేవతాకుమారుని, ప్రియమొప్పం = ప్రేమాతిశయమొప్పఁగా, తేనెనీరార్చి = పువ్వుదేనియలచేత జలకమాడించి, పెంచెలి పూజొంపపుఁ బొత్తులంబొదివి=విశాలమైన తెల్లని పువ్వుగుత్తులనెడు పొత్తులలోఁ బొదిగి, లసల్=ఒప్పుచున్న, పల్లవ= చిగురుటాకులనెడు, డోలనుంచి = తోట్లలోఁ బరుండఁబెట్టి, కలకంఠీనాద = ఆడుకొనియలయొక్క-

ధ్వనియనెడు, గీతంబులకొ = పాటలచేత, ధాత్రీజాతముల్ = వృక్షములనెడు పెంపుడుతల్లులయొక్క సమూహములు, జోలవాడొకొ = జోలపాడెను. (ని. 'ధాత్రీ స్వా దుపమాతాపి తీతర ప్యామలక్యపి' అని విశ్వము.) అలం-చరికరము. కావ్యలింగము.

తా. మన్మథుని చెలికొడును, మాధవ (వసంత-విష్ణు) తపఃఫలమునగు మరుత్కుమారుని (చిటుగాడ్పులు-దేవపుత్రుడు) తేనెనీట దానమాడించి పూజింపంపుఁ బొత్తుల బరుండఁ బెట్టి పల్లవశోలిక నుంచి కోయిలలనాదముతో ధాత్రీజాతములు (వృక్షములు-దాదులు) జోలపాడ సాగెను.

సీ. మునుసుమనోరాగమునవసంతము సూపె గాననేందిర యశోకంపుగొప్పు
కాకొప్పు సగుచు నెయ్యమునఁ గ్రొన్నతేనె మెలఁగెడుసరసాళిమీఁదఁజల్లె
నాసరసాళిసోయగపుఁబాటలతోడఁ జని మాధవి ప్రవాళశాటిఁ దుడిచె
నామాధవి పరాగ మక్షిరాగము మించఁ బఱతెంచుకలకంఠిపై విదిర్చె
తే. నిట్లు లలికలు హితకోటిఁనెనసి యపుడు, మదనదేవోత్సవక్రీడఁబొదలు ననిన
వరులుఁ దరుణులువిరుల యోనరులనరలు, సిరులపలరాచజాతర మల్సెయుటరుదె.

మును=ముందుగా, కాననేందిర = ఎనలక్ష్మియనెడు నొకనొకస్త్రీ, అశోకంపుగొప్పుకు = అశోకతరుకాఖ యనెడు శోకరహితస్త్రీకి, మననోరాగమున = మంచి మనోరాగముచేత, లేక కుసుంబాపువృలయొక్క పుష్పాడిచేత ననియర్థము, పుష్పరక్తిమయసిభావము. వసంతమునూపెకొ = రంజకద్రవ్యవిశేషమును గనుపఱచెను, అనఁగా వసంతము చిలికెననియర్థము. వసంతర్తుధర్మమును గనుపఱచెనని భావము. అకొప్పు=అయశోకపుష్ప, నగుచుకొ = పరిహాసముచేయుచు, నెయ్యమునకొ = చెలిమిచేత, గ్రొన్నతేనె = క్రొత్తపూఁదేనియ, మెలఁగెడు = తిరుగుచున్న, సరసాళిమీఁదఁజల్లెకొ = సరసమైన తుష్పదయనెడు సరసురాలైన సఖిమీఁదఁజల్లెను.

అసరసాళి=అనఁగా సరసమైన యాతుష్పద యనియెడు సరసురాలైన సూసఖియని యర్థము. సోయగపుఁబాటలతోడఁజని=కృంగారయుక్తమైన పాటలుపాడుచుఁబోయి, మాధవి = యనఁగా బండి గురువిందతీగె, అది యనెడు మాధవీనామముగలయొకానొకస్త్రీయొక్క, ప్రవాళమనఁగా జిగురు టాకు, అదియనెడు వస్త్రముచేత, తుడిచెకొ = ఆ పూఁదేనియను దుడిచివైచెను, ఆమాధవి, అనఁగా బండిగురువిందతీగెయనెడు మాధవీనామముగల యాస్త్రీ, పరాగము, అనఁగా రంజకద్రవ్యవిశేషమును అని యర్థము, పుష్పాడి యనిభావము. అక్షిరాగముమించఁ బఱతెంచుకలకంఠిపై విదిర్చెకొ = స్వాభావికమయిన శీత్రరక్తిమ మించుచుండఁగా బరుగెల్లివచ్చుచున్న యాడుకోయిలమీఁద విది లించెననియును ద్వరితముగావచ్చుచున్న యవ్యక్తమధుర కంఠస్వరముగల స్త్రీమీఁదను గన్ను లెఱ్ఱఁ బడునట్లులాగా విడలించెననియును సర్థము విచారింపవలయును. ఇచట నభేదాద్యవసాయము సేయ వలయును.

ఇట్లు=ఈప్రకారముగా, లలికలు=లీలగెలు, హితకోటిఁనెనసి = ఇష్టసమూహమును గలిసికొని, ఆపుడు=ఆవసంతర్తువసందు, మదన దేవోత్సవక్రీడఁ బొదలుననినకొ = మన్మథభేదతానంబంధమయిన యుత్సవక్రీడచేత నొప్పుచుండునని చెప్పించుండఁగా, విరులుఁదరుల = పురుషులను స్త్రీలును, విరుల

యోవరులకొ = పూజపరములయందు, వరలసిరులకొ = ప్రకాశించుచుండెడు సంవదలచేత, వలరా
చజాతరల్పేయుటరుడె = మన్మథోత్సవములు సేయుట యాశ్చర్యమా, అనగా నాశ్చర్యముగాదనుట.
అలంకృతము. అర్థాపత్తి.

తా. అశోకాదులు పుష్పింప నామకరందమును దుష్పెదలు పానముజేసి పాటలు పాడసాగెను.
బండిగురివెందలు పుష్పాదులతో నలకెను. శోకిలలు సంవరింపదొడగెను. ఇదియంతయు లలిక
లొనరించు వసంతక్రీడవలెనుటచే స్త్రీపురుషులు వసంతోత్సవములు జరుపుటలో నచ్చెరువేమున్నది ?

మ. అరిగాఁ బంచమ మేవగించి నవలాళవ్యేళ హిందోళవై

ఖరి సూపం బికజాత మాత్తరవభంగవ్యాకులం బై వనీ

ధర నాలంబితపల్లవప్రతిధుఁ డ్దాల్పం దదీయధ్వనికొ

సరిగాఁ దై కొనియొక వసంతము మహాసంపూర్ణభావోన్నతిన్.

130

నవలాలు = అనగా స్త్రీలు, ఇది దేశ్యపదముగనుక ప్రాస్వము రాలేదు. ఇందుకు, (సి. దీర్ఘా
ణాప్రాస్వస్యాన్నచదేశ్యపదేనవైకవర్ణేపి' అని వ.) అవ్యేళకొ = అవసూతాదియందు, అరిగాఁ బంచమ
మేవగించి = శోవెలకుఁ బ్రతికూలమగునట్లులుగాఁ బంచమస్వరమును విసర్జించి యని యర్థము.
రి అనగా ఋషభస్వరమునకు సంజ్ఞగనుక ఋషభస్వరరహితమగునటులుగా నని భావము.

శ్లో. 'ప్రథమశ్రవణాచ్ఛబ్దకృత్యే ప్రాస్వమాత్రకః,

సామ్రుతి స్సమృద్ధియో స్వరావయవలక్షణా,

శ్రుతిభ్యస్సస్య స్వరాష్ట్రజ్ఞానాధార్యమధ్యమాః,

వంచమో హైవతకాచ్చా నిహవ ఇతి సప్తలే,

లేహాంసంజ్ఞా స్పరిగమపదనీతి సప్తస్వరామతాః.'

అని సంగీతశాస్త్రమున, హిందోళవైఖరి సూపకొ = హిందోళమనగా హిందోళరాగము, అది
ఋషభవంచమస్వరములు చెందుకుగాక కడమ యముస్వరములతోఁ గూడుకొన్న యాడవరాగ మని
యును శిశిరార్ద్రవసంతర్ద్రువులయొక్క సంధికాలమందు గానముచేయుబడునదియనియు సంగీతశాస్త్ర
ప్రసిద్ధముగనుక నట్టి హిందోళరాగముయొక్కవై ఖరిని గనుపఱుపఁగా, అనగా నారాగమును బాడఁగా
ననుట.

శ్లో. 'శిశురస్య వసంతస్య సన్ధా హిందోళరాగకః' అనియును,

శ్లో. 'బౌడవః పశ్చాత్తిః ప్రోక్త స్వపైష్టేష్టే హెడవః,

సంపూర్ణ స్పృహభి శ్చేదు వివంరాగాస్త్రిధామతాః.'

అనియు నిత్యాదులు సంగీతశాస్త్రమందుఁ జెప్పబడియున్నవి. పికజాతము = శోకిలసమా
హము, అత్తరవ = స్వీయమయిన పంచమస్వరముయొక్క, భంగ = తిరస్కారమువలన, వ్యాకులంబై = విచా
రముగలదై, వనీధరకొ = వనభూమియందు, అలంబిత = అవలంబింపబడిన, పల్లవ = చిగురుటాకులంగల,
వ్రత = నియమముయొక్క, విధులు = విధానములను, తాల్పకొ = వహింపఁగా, అనగాఁ బర్ణభక్షణముచేసి
తపస్సుచేయుఁగా ననుట, తదీయధ్వనికొ = అశోకిలసమాహముయొక్క రవమును. అనగా బంచమ
స్వరమును; వసంతము = వసంతరాగము, మహాసంపూర్ణభావోన్నతికొ = మహాత్తయిన సంపూర్ణభావాలిత

యముచేత, సరిగాకొ=కోకిల కనుకూలహానట్టులుగా నని యర్థము. ఋషభసహితమగునట్టులుగా నని భావము. కైకొనియెక్ = అంగీకరించెనని యర్థము. వసంతర్తు ప్రవేశముకాగానే స్త్రీలు ఋషభ పంచమములతోగూడ సప్తస్వరసహితమయి సంపూర్ణసంజ్ఞగలవసంతరాగమును బాడిరని యాశయము.

“కేచిదౌడవసంపూర్ణాః కేచిత్తాడవపూరణాః, కేచిత్సంపూర్ణరాగాశ్చ” అని ఔడవపాడవము లును పంచషడ్స్వరముల నొప్పి సంపూర్ణము లగుటవలన సప్తస్వరసహితమైన వసంతరాగమును సంగీత కలారహస్యనిధియగు రామరాజభూషణుండు మహాసంపూర్ణవిశేషణవిశిష్టముగాఁ జెప్పెను.

మ. కరఘాతంబుల కోర్వ లేక హిమసంఘాతంబు శీతక్షమా

ధరదుర్గంబు భజింపఁగా నలజగత్కంఠప్రదాస్తోకభీ

కరదోషాయతిశాలిఁ జుట్టుకొని లగ్న ల్వట్టి ధట్టింతు నం

చరవిందాపుఁ డుదీచి కేఁగెఁ బ్రబలం ఁ డై మాని దాక్షిణ్యమున్. 131

కరఘాతంబులకోర్వలేక = ముష్టిఘాతములకు సహింపలేక యని యర్థము. కిరణములవేడిమికి దాళలేకయని భావము. హిమసంఘాతంబు = మంచుయొక్కగుంపు, శీతక్షమాధరదుర్గంబుభజింపఁగాకొ = హిమవత్సర్వతదుర్గము నవలంబింపఁగా నని యర్థము. స్వకీయస్థానముగనుక శీతక్షమాధరదుర్గమును శీతసంఘాత మాశ్రయించెనని యాశయము. అల = ఆ, జగత్కంఠప్రద = జగత్తులకుఁ దొందరనిచ్చు చున్నదనియు, అస్తోకభీకర = అధికభయమును బుట్టించునదియు, దోష = పాపముయొక్క, ఆయతి = ధైర్యముచేత, శాలి = ఓప్పుచున్నట్టి, హిమసంఘాతంబు అని యర్థము. జగత్తులను జలిచేత పడఁకించు ననియు మిక్కిలి భయంకరమయ్యుండుననియు దోషాయతిశాలియనఁగా రాత్రియొక్క ధైర్యము చేత నొప్పుచుండుననియును భావము. శీతకాలపురాత్రియెక్కువగా నుండుట ప్రకటముగదా. చుట్టుకొని = ఇట్టి హిమసంఘాతమునఁ జుట్టువైచికొని, లగ్నల్వట్టి=ఆవరణముదాఁటి, ధట్టింతునంచుకొ=మర్దించుకొగాక యని, అరవిందాపుఁడు=కమలములకు హితుఁడయిన సూర్యుండు, మానిదాక్షిణ్యముకొ=మోమోటము పదలి యని యర్థము. దక్షిణాస్థితత్వము మానియనిభావము. ప్రబలం డై = బలాధికుఁడయి, ఉదీచికేఁ గె = ఉత్తరపుదిక్కునకుఁబోయెను. మంచువలన నరవిందములు చెడిపోవుచున్నవి గనుక సూర్యుఁ డర విందాపుఁ డయినందున మంచును శీతీంపఁ బోవుట యుక్త మనునభిప్రాయమును గ్రహింపవలయును. అలం. హేతూత్పేక్ష. కావ్యనింగమును.

మంచువలనఁ దామరపూవులు చెడిపోవుటఁ జూచి యరవిందాపుఁడు తనయాత్తభావము ప్రకటింప నెంచెను. కావుననే దాక్షిణ్యమును విడనాడెను. తామరలు మంచుచేఁ జెడిపోవు ననుటను-

శ్లో. అభవా మృదువస్తు హింసితు మృదునైవా రభతే ప్రజాంతకః,

హిమసేకవిపత్తిరత్ర మే నలినీ పూర్వనిడర్శనం మతా.

మ. చివురుంగై దువువేల్పు చైత్రమున సాక్షిణధ్వజోత్తేపవై

భవుఁ డై తెమ్మెరతేరిపైఁ గదలి రాఁ బ్రత్యగ్నాలాగ్రహ

ర్వ్యవిటంకంబులు ప్రాకి వల్లివనజాఘ్న ల్నల్లి రుత్సుల్లప

ల్లవహస్తంబుల భావిభావుకఫలోల్లాసంబుతోఁ గ్రవ్విరుల్. 132

చివురుంగై దువువేల్పు=అనఁగా మన్నఁగుఁ డనెడుదేవుఁడు, చైత్రమునకొ = చైత్రమాసమందు, అక్షిణ = తక్కువగాని, ధ్వజోత్తేపవైభవుఁడై = మినధ్వజారోహణమనెడు పట్టాంబరధ్వజారోహణ

వైభవముగలవాడయి, తెప్పెరలేరివై గదలిరాక మలయమారుతము నెడు రథముమీద నెక్కి రాగా, ప్రత్యగ్ర = సూతనములయిన, సాలాగ్ర = వృక్షగ్రములనెడు, హర్ష్యవిటుకంబులు ప్రాకి సోధాగ్రములపైకెక్కి, వల్లివనజాన్యలు = తీగలనెడుస్త్రీలు, ఊత్కుల్ల = వికసించిన, పల్లవ = చిగురు టాకులనెడు, హస్తంబులకొ = హస్తములచేత, భావి = ముందురాంగలిగిన, భావుక = భవ్యచుయిన, ఫలాల్లాసంబుతోకొ = పండ్లయొక్క యుల్లాసమునెడు ఫలాల్లాసముతోడ, క్రొవ్విరులు = క్రొత్తగా వికసించినపుష్పములను, చల్లిరి = చల్లినవారైరి.

తెప్పెర లేరుగాంగలవాడగుటవల్లనే వేలుపు. తెప్పెర రథముగాన నరదమునకంటె టెక్కి మెత్తుగానుండవలయునని గాన నది యక్షీణమైనది. కాననే క్రొవ్విరులు చల్లుటకు సాలాగ్రహర్ష్యవిటుకము లెక్కవలసి వచ్చినది. చైత్రమున మన్మథోత్సవములు గావించుట సుప్రసిద్ధము. మిసద్వజ మిట ధ్వజోత్సవవైభవము, రథోత్సవము తెప్పెరలేరివై గదలినప్పుడు యని తెలియునది.

లోకములో నొకానొకదేవునికి సువత్సరోత్సవము జరిగించునెడల నాదేవుడు ధ్వజారోహణ వైభవము నంగీకరించి క్రమముగా రథారూఢుడై వచ్చుచుండగా బురస్త్రీ లారథముమీద దోసిళ్లతో బువ్వులు మొదలయినవి చల్లెడు సంప్రదాయముగనుక దాని ననుసంధించి మన్మథరోత్సవవిషయముగా జెప్పినాడు. అలం. రూపకము. సావయవము.

తెప్పెర. తె. దక్షిణపు ఎరత్ గాలిగావున దెప్పెరలు ఆనువృత్తపైవలన దెప్పెరలు ఆను కబ్బమె యుక్తము. పూర్వకపు లీకబ్బము లు వర్ణాంతముగ బ్రయోగించిరి. ఇటీవలికవులు ఏకపచన రూపము తెప్పెర యని భ్రాంతిపడిరి.

వ. మహిళామండలమంజులభ్రమరకామర్దంబు శ్యామాముహూర్త
ర్నహురుస్తీలితపత్రభేదనపుణంబుం బద్ధినీకంకణ
గ్రహణాపాదియు నై సగంధవిటపాస్త్రాపిక్ విజృంభించుచుకొ
విహరించెక మధును త్రగంధవహ మఃవ్యోళక వనాంతంబునన్.

133

ఈపద్యమునందు మధుమాసమునందలి గంధవహురముగను మద్యపానము గావించిన గర్వాత్మని పరముగాను అర్ధద్యయమును గవి చెప్పియున్నాడు.

మహిళా = ప్రేంకణపుఁ దీగలయొక్క, (శ్లో. 'శ్యామాతుమహిళాహ్వయా, లతాగోవిందసిగుహా' త్రియజ్ఞః ఫలినీఫలీ' అని అ.) మండల = సమూహమందు, మంజులమునోహరములయిన, భ్రమరక = తుప్పెదలయొక్క, ఆమర్దంబు = సమర్థము గలిగినదియునని యర్థము. మహిళామండల = స్త్రీ సమూహముయొక్క, మంజుల = తోమలములయిన, భ్రమరక = ముంగురులయొక్క, ఆమర్దంబు = పీడనము గలదని యర్థాంతరము. (శ్లో. 'అలకాశ్చూర్ణకున్తలాః, తే లలాటే భ్రమరకాః' అని అ.) శ్యామా = లతావిశేషముయొక్క, ముహూర్తహురుస్తీలిత = మాటిమాటికిని వికాసమును బొందుచుండెడు, పత్ర = ఆకులయొక్క, భేద = భేదనమందు, నిపుణంబుకొ = సమర్థమయినదియును, అని యర్థము. శ్యామా = యౌవనమధ్యస్థురాలియొక్క, ముహూర్తహురుస్తీలిత = మాటిమాటికిని రచియింపబడుచుండెడు, పత్ర = మకరికాపత్రములయొక్క, భేద = భిన్నపఱచుటయందు, నిపుణంబుకొ = సమర్థమయినదని యర్థాంతరము. 'పద్మినీపద్మలతానంబంధమయిన, కంకణజలబిందువులయొక్క,

గ్రహణ=గ్రహించుటను, ఆపాదియి=ఆపాదించుచున్నదియునని యర్థము, పద్మినీ=పద్మినీ జాతిస్త్రీయొక్క, కంకణగ్రహణాపాదియును, ఇక్కడఁ గంకణశబ్దముచేత హస్త ముపలక్షిత మగుచున్నదిగనుక హస్తగ్రహణాపాదనము సేయుచున్నదని యర్థాంతరము. వి=విట్టిదై, సగంధ= పరిమళయుక్తమయిన, విటప=తరువిస్తారముయొక్క, ప్రాప్తి=పొందికచేత, విజృంభించుచు= గర్వింపుచును అని యర్థము. (ని. 'విస్తారో విటపోస్త్రీయామ్' అని అ.) సగంధ=గర్వసహితుఁ డయిన, విటప=విటనాయకునియొక్క, ప్రాప్తి=సాంగత్యముచేత, విజృంభించుచు= విజృంభించు అని యర్థాంతరము. మధు = మధుమాసమందు, మత్త=మోర్చివైన, గంధవహము = వాయువు అని యర్థము. మన్యముచేత మదించినదని యర్థాంతరము. (ని. 'గన్ధో గన్ధక ఆమోదే లేశే సమన్య గర్వయోః' అని ఓ.) అవ్వేళక=ఆకాలమందు, వనాతంబునకే = వనమగ్నమందు, విహారిచేకే = సంచరించెను.

మధుమత్తగంధవహమున నమహన్నపుంసకమునకుఁ బుంస్తవవిషయములు కవినవృత్తము.

ఉ. శ్రీయుతమ్మాద్రి యోపురుషసింహమ! సింహముపాలిసాము గో

మాయువు గోరు...

(భాగవతము)

తా. మారుతము వసంతునిన్నేహమున నుల్లసిల్లి ప్రేకణపుంజెట్టవైఁగల తుమ్మెదల కొత్తిడి గూర్చుచు, లతావిశేషములఁ జిత్తరావలను వేణుపడునటులఁ గదిలించుచు, తమ్మిపూలవైఁగల జల కణములంటుచుఁ దావులొలయుఁ జెట్ల నాశ్రయించి వనాంతరము సంచరింపసాగెను. (మధుమత్తుఁ డగు పురుషుండు చెలువలముంగురులఁ దొలంగఁ ద్రోయుచు చెలువలమకరికావత్రాదులఁ జెదర జేయుచుఁ బద్మినీజాతి స్త్రీలహస్తములఁ దాచుచు విటులచెలిమితోఁ జెలరేగెనని యర్థాంతరము.)

సీ. ఏపారుపొదరిండ్ల • నాపాటలాశోకదీపార్చిక గనకకలాప మరనె

సాలావలులు దాఁటి • యేలాలతావారబాలాతతిపరాగపటము లూడ్చె

నానామధుపనవ్యఃగానామృతము మెచ్చి సూనాసవము లెల్లఁ • జూర లిచ్చె

శంకారహితధీరఃపాంకారశుకభటాహంకారముల ఫలాహతి యొనర్చె

తే. ననుచు నాగంధవహునిధాఃర్త్యములుదెలుపు, లీలవిరిసినవిరులురాఃలినరజంబు

లొలికినరసంబు లురిలినఃఫలము లధిపు, మోలనిడిపల్కి రుద్యానఃపాలురపుడు.

వసంతవాయువును దొలుత గంధవహశబ్దసారస్యముచే గర్విగాఁ జెప్పి దుండగములను జూపి యుపుడు గంధవహనామ మామకూలముగఁ గావించిన ధౌర్త్యములు వనపాలకులు రాజునకు దృష్టాంత సహితముగా నెఱింగించునటులఁ జెప్పుచున్నాడు.

ఏపారు=అతిశయించుచున్న, పొదరిండ్లకే = లతాగృహములనెడు గృహములయందు, ఆపాటలాశోకదీపార్చిక - ఆపాటల = అంతటనెట్టిదైన, ఆశోక=రక్తాశోకపుష్పమునెడి, దీపార్చిక = దీపభ్యాళికచేత, కనకకలాపమరనెకే = కనకమనఁగా సంపెదగయును బంగారమును, బంగారము పేల్ల న్నియు సంపెదగకుఁ జెల్లును. సంపెదగపువ్వులనెడు కనకస్తోమము గాంచెను. పొదరిండ్లు గావునఁ దలుపులు ద్వారబంధములు లేనివి. అందు ఆపాటలములగు నశోకపుష్పములను దీపములు గలవు. కాన కనకలాప మరయఁ గలిగెను పరద్రవ్యసందర్శనమెయిట ధౌర్త్యము.

సాలావలులుదాటి = సాలమనఁగా వృక్షమును బ్రాకారమును, (ని. 'అనోకహా కుటస్సాలః' అని అ. ని.) ('ప్రాకారో వరుణ స్సాలః' అని అ.) వృక్షసమూహములనెడు ప్రాకారసమూహములు దాటి, విలాలతా=విలకితీఁగెలనెడు, వారబాలా = వేశ్యాంగనలయొక్క, తతి=సమూహముయొక్క, పరాగ=పుష్పాడియనెడు, పటములు=వస్త్రములును, ఊడ్చె=విడిపించెను. మధుపశబ్దము తుమ్మెద యందును మద్యపాయుయందును వర్తించును. లతావార = తీవెలచాలను, బాలా = బాలికలయొక్క యనుట తగును. వారస్త్రీ సర్వజనపరిగ్రహణయోగ్యురాలు గాన నట ధార్త్యమునకుఁ దావులేదు. ఉండెఁబో బాలాపటము లూడ్చునంత ధార్త్యము గాదు.

నానా=ననుస్తములయిన, మధుప = తుమ్మెదలనెడు మద్యపాయులయొక్క, నవ్య=నూతన మయిన, గానామృతముమెచ్చి=అమృతప్రాయమయిన సంగీతమునుమెచ్చి, సూనాసపముల్లెఁ జూర లిచ్చె=సూనాసవగనఁగా పూఁదేనెయొని నిష్పపువ్వు మొదలైన పువ్వులచేత జేయఁబడిన మద్యం బును, పూఁదేనియలనెడు నిష్పపూసారా మొదలైనవానిఁ జూరఁజెప్పెను. మధుపులు త్రాగుఁబోతులు గాన వారలగానమునకు మెచ్చుట వారలకు పుష్పాసపము (సారాయము) కాన్కగా నొసంగుట ధార్త్యము. ఇందుల కొలికినరసము తార్కాణము.

శంకారహిత=శంక లేనట్టి, ధీర=సమమైన, హుంకార = హుమ్మనెడు ననుకరణశబ్దముతోఁ గూడుకొన్న, శుక=చిలుకలనెడు, భట=భటులయొక్క, ఆహంకారములతో = గర్వములచేత, ఫల= పండ్లయొక్క, ఆహతి=పతనమనెడు, ఫలాహతి=వస్త్రలాభభంగమును, ఒనర్చె=చేసెను. చిలుకలు బట్టు. కాననే జంతు గొనరు. వారికొఱకు ఫలాహతి గావించుటయు ధార్త్యమే. ఫలాహతి యనుటలోఁ గార్యఫలము చెఱచుటయు నగుగాన నదియ యుక్తమని యాశయము.

అనుచు=అనిపలుకుచు, అగంధపహుని = గంధపహుడనఁగా వాయువును గర్వగ్రస్తుఁడును. ఆవాయువనెడు గర్వగ్రస్తునియొక్క, ధార్త్యములు జలుపునీలతో = దుండగములు తెలియఁజేసినట్లు లుగా, విరిసినవిరులు=ఊడిఁబడినపువ్వులును, రాలినరజంబులు = రాలినపుష్పాడులును, ఒలికినరసంబులు= క్రుద్ధులిగినపూఁదేనియలును, ఉరిలినఫలములు=రాలిపడిన ఫలములును, అని క్రమాలంకారము. అధి పుష్పైలనిడి = పసురాజామందర సుంచి, ఉద్యానపాలురు = వనపాలకులు, ఆపుడు = ఆనమయమందు, పలికిరి=ఒకచాక్కమును బలికిరి. ఉద్యానపాలు రన్నచోట (ని. 'లుజస్సోలజస్సోలాం తాల్లాంతాత్తురు రోతయోఃక్రమేణస్తః' న.) అనుసూత్రముచే నకారపరక లకారాంతశబ్దమగు నీవనపాలశబ్దమునకు బహువచనమున రుపర్ణకము వచ్చినది. అలం. ఉత్పేక్ష. క్రమము. క్లేషేత్థాపితము.

క. స్వామీ యే మని పొగడెద, మామనికిఁ మనికి యైన + యారామమునం
గామనిశితాస్త్రములు ద, తోమలతరలతలు చిగురుకొమ్మలచేవల్.

135

స్వామీ=వీరినవాఁడా, ఆమనికిఁ = పసంతమునకు, మనికియైన=నివాసస్థానమైన, ఆరామము న్క=ఉద్యానవనమందు, కొమలతరలతలు = ఇక్కడ లతాశబ్దమువలనఁ దజ్జన్యములైన పుష్పములు లక్షితము లగుచున్నవి. కొమలతర=అత్యంతసుతుమారములైన, లతలు=తీగలయందుండు పుష్పములు, కామనిశితాస్త్రములు=మన్తధకతోరబాణములు, చిగురుకొమ్మలు=లేతకొమ్మలును సారములంకాఁబట్టి, విమనిపొగడెదము = విమనికొనియాడఁగలము, అనఁగాఁ గొనియాడఁజాలమనుట. అత్యంత సుతుమార

ములైన పుష్పములు మన్మథకఠోరబాణములని చెప్పబడుచును జిగురుగొమ్మలయందే చేవలని చెప్పబడుచును విరోధము. ఉద్దీపనములనియును దినదిన ప్రవర్ధమానములనియును బరిహారము. అలం. విరోధాభాసము. ఆతిశయోక్తి.

దత్తమండలములలో జివురుచెట్టును నొకజాతివృక్షముగలదనియు నది యెంతముదిరినను జేవబట్టదనియు గవి దత్తమండలవాని గాననే యావృక్షస్వభావమెఱింగి-యచ్చట చివురుచెట్టుగొమ్మలు గూడఁ జేవబాఱియుండునని యతిశయోక్తిగఁ జెప్పెనని కొందఱుదురు. ఇది సమంజసమని తోచెడిది. “అచటఁ బుట్టిన చివురుగొమ్మనచేవ” యను మరుచరిత్రపద్యభాగము “చిగురుగొమ్మయఁ జేవ” యను రామాభ్యుదయవాక్యము వృక్షపరముగాఁ జెప్పదగియున్నది.

తే. నాథ చివురులు రంజిల్లె • ననలు మొలిచె

నలరె విరు లెల్ల పూఁపలు • దలలు సూపె

బసిమి నిర వొందె బిందియల్ • బలసె నవశ

లాటువులు సాంద్రగుచులఫలంబు లెసఁగె.

186

నాథ=స్వామి, చివురులు రంజిల్లె = చిగురుటాకులు రక్తిమఁచేత నొప్పెను, ననలుమొలిచె = మొగ్గులు పొటమరించెను, అలరెవిరులెల్ల = పుష్పములన్నియు వికసించెను, పూఁపలు దలలు సూపె = మొటిమెలు పొడఁజూపెను, సిందియల్ = లేకపిందెలు, బసిమి = పసరుచాయచేత, ఇరవొందె = అనురంభము, నవశలాటువులు = నూతనములైన కాయలు, బలసె = బలిష్ఠములాయెను. ఫలరంబులు=పండ్లు, సాంద్ర = దట్టమైన, రుచుల = తియ్యదనముచేత, లేక ఆరుణాక్షితాదివర్ణముల చేత నసియెసఁ జెప్పవచ్చును. ఎసంగె = ప్రకాశించెను. అనఁగా నీచెప్పఁబడినవియన్నియుఁ గలిగియున్నవని తాత్పర్యము. ఇచటఁ జివురులు మొదలుకొని పండ్లపఱుకల యవస్థలు వరుసగాఁ జెప్పినాడు.

ఉ. కేళివస్త్రాళి నీయెడ శుశీలినదార్పణి చెప్ప నేల భూ

పాలక నీలకంఠములు • పాయక మ్రోయులతాంతవాసనా

జాలము సోడు ముట్ట సుర • సాలము వీడ్కొనివచ్చుపట్టుదీ

మాలికఁ దోచునబుబ్బరపుమబ్బులయబ్బులు గుబ్బతిల్లగన్.

187

భూపాలక = ఓవసుమహారాజా, కేళివస్త్రాళి = కేళికావనశ్రేణియందు, ఈయెడ = ఈవసంత సమయమున, శుశీ. అడుచిలకలయొక్క, నినదార్పణి = శబ్దాడంబరమును, చెప్పనేల = చెప్పనక్కఱలేదు. అనఁగా విరామములేకయే యున్నదనియు వసంతర్తువు గనుక నిప్పుడు చిలకలయొక్క శోలాహలధ్వనులు గలిగియుండుట చిత్రముగాదనియును భావము. ఇక నేమనిన, లతాంతఃఉద్యాన పనపుష్పములయొక్క, వాసనాజాలము = పరిమళ సముదాయము, సోడుముట్ట = మిన్నంటి కపాలములకెక్కఁగా, సురసాలమువీడ్కొని = కల్పవృక్షమును విడిచిపెట్టి, వచ్చు = వచ్చుచున్న, ఇక్కడఁ గల్పవృక్షపుష్పవాసనలకంటె సుద్యానపనపుష్పవాసనలు శ్రేష్ఠములని భావము. పట్టుదీమాలిక = అడుతు మొదలయొక్క సమాహమందు, తోచు = స్ఫురించుచున్న, అబ్బురపుమబ్బులు = అబ్బుత మేఘములయొక్క, ఉబ్బులు = ఉబ్బణములు, గుబ్బతిల్లగన్ = ఆతిశయించుచుండఁగా, నీలకంఠములు =

వర్తమానం ధ్వనిచేయవలసిన నెమళ్లును, (ని. 'మయాలోబ్ధిశ్చైవైకంభజజ్ఞభుక్' అని అ.) పాయకప్రాయం = ఎడతెగక కేకారవములు చేయుచుండును. ఆనంగా షట్పదీమాలికయందలి మేఘభ్రాంతిచేత నీలకంఠము లెడతెగక ధ్వనిచేయుననుట.

చిలుకలధ్వనులచేత ఫలసమృద్ధి తుష్టెదలరాకచే బ్రహ్మసమృద్ధి సూచితములు.

ఉద్యానవనపుష్ప సౌరభము దిగంతవ్యాప్తమగుటయేగాక మిన్నంటినది. కాననే కల్పవృక్ష ములవీడి షట్పదములు మాలికలుగా రాగలిగెను. అబ్బురపుముల్లులుగా చుటవలన నకాలమేఘోదయముగ నెమిళ్లు తలంచెననుట. తుష్టెదల మేనిచాయలు మేఘములుగాఁ దోచెననుటవలన దుష్టెదల సంఖ్యాబాహుళ్యము తెలియనగును.

తా. ఉద్యానవనము చిలుకల ధ్వని చెప్ప వీలులేదు. తుష్టెదల లుద్యానపుష్పసౌరభ లబ్ధములై కల్పవృక్షముల వదలి వచ్చుచుంటఁ జూచి మేఘములేమో యని నెమిళ్లు తెంపులేక గానము చేయుచున్నవి.

క. మహనీయమధుర్గురీసం, గ్రహమునః గాలువలు వఱపి • గనిములుగ రజం

బహరహము నెఱపి మాకుఁ, సహకారము లయ్యె నచటిసహకారంబుల్. 138

మహనీయ=విస్తారమైన, మధు = పుష్పరసములయొక్క, గురీ = ప్రవాహముయొక్క, సంగ్రహమునఁ = సంపాదనముచేత, కాలువలువఱపి = కాలువలుగాఁ బొడిచి, గనిములుగఁ = కట్టలుగా, రజంబు=పుష్పాడిని, అహరహముఁ = ప్రతిదినమును, నెఱపి = నవరించి, మాకుఁ = ఆనఁగాఁ దోఁటవని చేయునట్టి మాకు, అచటినహకారంబులు = ఆవనమందలి తియ్యమామిడిచెట్లు, సహకారములయ్యెం = తోడువని చేయునట్టివి యాయెను.

తా. తేనియసోనలతోఁ గాలువలుతీర్చి పుష్పాడితోఁ గట్టలేర్పఱచి సహకారములు (తియ్యమామిళ్లు) ఉద్యానపాలకులకుఁ దోడ్పడుచున్నవి.

మ. బలుక ప్రంపుటనంటికప్పురపుదిప్ప ల్లప్పి యుప్పొంగుజా

ల్లలగొజ్జంగులనీరు సజ్జికపుఁగేళాకూళికిఁ డిగ్గి త

జలసూత్రంబులు వ్రాకి తుంపురులుగా • జారున్ నిదాఘాంశునా

వలివీడ్కొన్నతమంబుఁ గాంచి వనిలో • వర్తించుమంచో యనన్. 139

బలు=బలిష్ఠమైన, కప్రంపుటనంటి = కర్పూరవనంబుల సంబంధములైన, కప్పురపుదిప్పల్లప్పి = కర్పూరపుదిప్పలనుముంచి, ఉప్పొంగు = పైకిపొంగుచునుండెడు, జాల్లలు = ప్రవాహముగలిగిన, జాలు అనుచో జా అనునక్షరమును దంత్యముగా నెఱుంగునది. గొజ్జంగులనీరు = గొజ్జంగిపూవులనీరు, సజ్జికపు = సిద్ధమైన, కేళాకూళికిఁ డిగ్గి = కౌతుఖానాలానికి దిగి, తజ్జలసూత్రంబులు వ్రాకి = ఆజలయంత్రముల వ్యాపించి, ఆనఁగా నాయకాతుఖానాలా నుండెడు కారంజాలలానికి నెక్కి, తుంపురులుగాజారున్ = శీకరములుగాజారును. ఏలాగునననిన, నిదాఘాంశు=సూర్యునియొక్క, అవళి=అడవడిని, వీడ్కొన్న = తప్పించుకొన్న, తమంబుఁగాంచి = వనమందలి వీడటనిజూచి, వనిలో = ఉద్యానవనములో, వర్తించు = ప్రవర్తించుచున్న, మంచోయనన్ = హిమమాయనునట్లుగా జారునని సంబంధము. ఈచెప్పుటచేత నావనమందుఁ గర్పూరవనంబులును గొజ్జంగిపూపాదలును నధికముగా నున్నవనియును జలయం

త్రము లనేకములుగా నున్నవనియు వృక్షవిస్తారములు సూర్యకిరణములఁ జేరనియక నీడలచేతఁ జీకట్లు కమ్మించుచున్నవనియును భావము. అలం. ఉత్పేక్ష.

గొజ్జంగిని రుప్పొంగుచుండుటవలననే కప్రపుటనంటి కప్రపుడిప్పలను గప్పగలిగినది. కాన నాజుమనకుఁ గర్పరసుగంధముగూడఁ గలదు. జలమందు వేగ ముంటవలననే జలయంత్రములనుండి తుంపురులుగా జారఁగలిగినది. ఇందువలన జలయంత్రములు కర్పరపుటనంటులు గొజ్జంగులు నావన మన మిగులఁ గలవనియు వనము వసంతమున విహారయోగ్యముగా నున్నదనియు భావము.

తా. గొజ్జంగిని రావనములాని కర్పరపుడిప్పల ముంచి ప్రవహించి కేళామాళిలాఁ జేరి యందుండి జలయంత్రములనుండి తుంపురులుగా జారుచున్నది. చెట్లును దట్టముగాఁ బెనఁగొని చీకటుల వలె నీడలు గ్రమ్మియున్నవి.

శా. ఆయీరమ్మలఁ బొల్చుకొమ్మల బెడం • గాపల్లవశ్రేణిరం
గాయాతావులమించుపూఁబులు లాహా యెన్నఁగా శక్యమే
యాయుద్యానముసాటి వైత్రరథ మెట్లా నాయతశ్రీయుతం
బై యొక్కొక్కనగంబె వైత్రరథ మైయందుక విజృంభింపగన్. 140

ఆయీరమ్మలఁబొల్చు = అపాదసండ్లయందుఁ బ్రకాశించునట్టి, కొమ్మల = శాఖలయొక్కయు, స్త్రీలయొక్కయు, బెడంగు = చక్కఁదనంబును, అపల్లవశ్రేణి = అచిగురుటాకుల పంక్తియొక్కయు, విటశ్రేణియొక్కయు, (శ్లో. 'పల్లవకినలేషిదే' అని వి.) రంగు = సొగసును, ఆయాతావులమించు పూఁబులు = ఆయాపరిమళములచేత నతిశయించుచున్న పుష్పవిస్తారములును, ఆయాస్థలములయం దతిశయించుచున్న పుష్పశయ్యలును, ఆహా = ఆశ్చర్యము, ఎన్నఁగా శక్యమే = గణించుటకు శక్యమా అనఁగా శక్యము గాదనుట. ఆయుద్యానము సాటివైత్రరథమెట్లాను = వైత్రరథమనఁగాఁ గుబేరవనము. (శ్లో. 'అస్యోద్యానం వైత్రరథమ్' అని అ.) ఆయుద్యానవనమునకు సమానము కుబేరవన మేరితిగా నవుచున్నది యనఁగా సమానము గాదనుట. ఎందువలన ననిన, ఆయత విస్తారమైన, శ్రీసమృద్ధితోడ, యతంబై = కూడుకొన్నదై, ఒక్కొక్కనగంబె = ఒక్కొక్క వృక్షమే, వైత్రరథమై = కుబేరవనమై యని యర్థము. శోభాయుక్తమయినదియుఁ జైత్రునికి ననఁగా వసంతుని రథమయినదియు ననిభావము. అందు నిర్విజృంభింపగక = అవనమందుఁ బ్రకాశించుచుండఁగా, ఆయుద్యానవనమునకు సాటి వైత్రరథ మెట్లానని సంబంధము. శ్లేషానుప్రాణితార్థాపత్తి. కావ్యలింగము.

కుబేరుని యుద్యానవనమంతయుఁ జైత్రరథమనఁబడుచున్నది. ఈవనమందున్న యొక్కొక్క వృక్షమే వైత్రరథ మనిపించుకొనుచున్నది. కాన నుద్యానము పెక్కు వైత్రరథములకలది. కుబేరుఁ డొకవైత్రరథము కలవాఁడు. కుబేరవైత్రరథమునకును, చైత్రుని (వసంతుని) రథములకు నెలవగు నీయుద్యానవనమునకు సాటిసేయదగదు.

తా. కొమ్మలసొంపు, పల్లవరీతి, తావులమించు, పూఁబులు యొఱుపుల యాయుద్యాన మునకుఁ జైత్రరథ మెన్నటికి సాటిగాదు. ఆయుద్యానవనమందలి ప్రతివృక్షమును చైత్రరథమువలె నొప్పుచున్నది.

సీ. ఇమ్మలై మరుమాజారమ్మలై పొదలుండఁ బూఁజవికలు వేతె • పూనవలదు
తెప్పలై నెత్తావికుప్పలై పుప్పొళ్లురుల గందవాడి త్రోవ • జిలుకవలదు

సారమై హిమజలాసారమై పూదేనె నెఱయఁ గేళాకూళి • నింపవలదు
మొత్తమై మారుతాయత్తమై గంబూర మెగయ వితానముల్ • బిగియవలదు
తే. స్వామి యారామశుభవై భవములు సూడ
నెపుడు విచ్చేయుదురో యంచు • నెదురు సూచు
సహజసౌభాగ్యములు గూర్చు • వైత్రుఁ డతఁడు
కూర్చి భవదీయవనపాలకుండు గాఁడె.

141

ఇమ్మలై=వికాలములైనవై, మరుహజారమ్మలై = మర్మధునికఁ గొలుపుకూటములై, పొదలుం
డఁ=పొదరిండ్లుండఁగా, పూజవికలు వేఱెపూసవలదు=పువ్వుపప్పురములు ప్రత్యేకముగా నిర్మాణము
చేయ నక్కఱలేదు. పొదరిండ్లు మరుహజారములను మించియున్నవి. అనఁగా రత్నాదిశ్రీడలకుఁ
దగియున్నవనుట. ఇమ్ముగా నున్నకతనఁ బ్రమదాజనమున కెందఱకేని చాలునని యాశయము.

తెప్పలై=తెట్టలుతెట్టలై, నెత్తావిశుప్పలై = పరిమళరాసులై, పుప్పొట్ట = పుష్పపరాగములు,
ఉరులఁ=రాలుచుండఁగా, గందవొడి=బుక్కాపొడి, త్రోవఁ=మార్గమందు, చిలుకవలదు = చల్ల
నక్కఱలేదు. గందవొడిలో నొకవిధమగు నుగంధమే గలదు. పుప్పొడిలో వివిధసుగంధము లిమిడి
యున్నవి. అట్టి పుప్పొడి తెప్పలై తావులకుప్పలై యున్నపుడు వనము పుష్పవల్లికలచే నెంత మనో
హరముగ నున్నదో యెంత నుగంధబంధురముగ నున్నదో తెలిసికొన్నవట.

సారమై=బలమై, హిమజలాసారమై=మంచునానవలెనున్నవై, పూదేనె = మకరందము, నెఱ
యఁ=వ్యాపించుచుండఁగా, కేళాకూళినింపవలదు = బొతుఖానాలలో నీళ్లునింపనక్కఱలేదు. మంచు
వాసవలె దేనియ గురియుటచే బ్రసవబాహుళ్యము సూచితము. ప్రసవవల్లికలు పొదరిండ్లుగ
సువాసనల నొసంగునవిగ, మకరందవాహినులగ నుండె ననుట.

మొత్తమై=రాశియై, మారుతాయత్తమై = వాయువశమై, గంబూరమెగయఁ=పచ్చకర్పూర
మెగురుచుండఁగా, వితానముల్బిగియవలదు = మేలుకట్టుకట్టనక్కఱలేదు. చిటుతగాడ్చులకె పచ్చకర్పూ
రపుడుమారము లేచుచున్నది. అది చాందినివలెనున్నది. పచ్చకర్పూరము వాయువులో లీనమై మేలుకట్టు
వలె నున్నదని భావము.

స్వామి=దేవరా, ఆరామ = ఉద్యానవనసంబంధమైన, శుభవై భవములుసూడఁ = శుభసంబం
ధను జిత్రగించుకొఱకు, ఎపుడువిచ్చేయుదురొయంచుఁ = ఎప్పుడువిజయము చేయుదురొయని, సహజ
=స్వభావసీద్ధములైన, సౌభాగ్యములు=శృంగారములను, కూర్చు = ఘటనపఱచెడు, వైత్రుఁడు = వనం
తుఁడు, ఎదురుసూచుఁ=ఎదురెదురుచూచుచుండును. విమనిన, అతఁడు = ఆ వనంతుఁడు, కూర్చి
=మైత్రిచేత, భవదీయవనపాలకుండుగాఁడె = దేవరవారియొక్క తోటమాలికాఁడా యని యర్థము.
వనంతుఁడు వనములను బాలించువాఁడని భావము. పొదరిండ్లు మున్నథుని కొలువుకూటములుంటుంటు,
పుష్పరజము రాసులై త్రోవలనిండియుండుట, పూవుదేనియలు కేళాకూళులలో బూర్తిగనుండుట,
పచ్చకర్పూరపుధూళి మింటికెగసి చాందినీవలెనుండుట యారామశుభవై భవములగు సహజసౌభాగ్య
ములు. వీని సంతరించుటవలననే వైత్రుఁడు వనపాలకుఁ డగుచున్నాడని భావము.

తా. ప్రభువులు పవనహారార్థమై వత్తురని వనపాలకు లుద్యానవనమందుఁ బాలింపదిక్కువేసి
మార్గమందు మెత్తగా నుండుకొఱకు గందవొడిచల్లి యాతుఖానాలలో నీళ్లునింపి వైని మేలుకట్టుకట్టిసిద్ధ

పలుకుపలయునది మర్యాదగనుక నివి మేము చేయనక్కఱలేకయే వసంతుండు దేవరవారిపనపాలకుఁ డయినందున వీనికిమారుగాఁ బైఁజెప్పఱుచిన పొదరిండ్లు మొదలైనవాని సిద్ధపఱచి తమరాకడ కెదురు చూచుచున్నాఁడు. ఉద్యానవన మింతరమ్యముగానున్నది గనుక వనవిహారార్థముగా దేవరవారు విజయము చేయఁదగినదని వనపాలకులు విజ్ఞాపనముచేసిరిని ఫలితార్థము.

అలం. ఉదాత్తము. కావ్యలింగము.

క. అని వనపాలురు చెలిపిన, జనపాలున కనఘృహగంపాలావళినూ
తనపాళీఘనకేళీ, వనపాళీసర్వనోత్కృషం బిగురించెన్.

142

అని=ఈలాగని, వనపాలురు చెలిపినకొ = వన పాలకులు విన్నపము సీయఁగా, జనపాలునకుకొ = రాజునకు, అనఘ=నిష్కల్ప పడైన, ఘృగంపాల = పోకపెట్టయొక్క, అవళి = పంపులయొక్క, నూతన =నవీనమయిన, పాళీ=నముదాయముతోఁగూడిన, ఘన = అధికమయిన, కేళీవనపాళీ = క్రీడావనప్రదేశముయొక్క, దర్శన = చూచుటయందలి, ఉత్కృషంబు = వేడుక, బిగురించెను=అంకురించెను.

అలం. వృత్తశుప్తాసము.

తా. ఇటుల వనపాలురు తెలుప వసురాజునకుఁ బోకప్రాకులచేఁ గనువిందుఁ గూర్చు వనము లందు విహరింపఁ గోర్కొ కలిగెను.

తే. నృపుఁ డలవసీపకుల నవసీపకుల నొ
నర్చి యచ్చో నిజారామనవవసంత
సమయసౌభాగ్యములు చూడఁ ♦ జనుమనోర
థంబున రథంబుఁ దె వ్వునఁ ♦ దడయ కపుడు.

143

నృపుఁడు=వసురాజు, అలవసీపకులకొ = ఆవనపాలకులనని యర్థము. యాచకులనని యర్థాంతరము. అవసీపకులనొనర్చి=అనేక గ్రామములు నగ్రహారములనునిచ్చి దేశాధిపతులకు జేసియుని యర్థము. యాచకులు గానివారినిగాఁ జేసియుని యర్థాంతరము (ని. 'వసీపజో యాచనకః' అని అ.) అచ్చోకొ = ఆ సమయమందు, నిజారామ = స్వకీయమయిన యుద్ధ్యానవనమందలి, నవ = నూతనమయిన, వసంత సమయ=వసంతర్తుసంబంధమయిన, సౌభాగ్యములు = వైభవములను, చూడఁజను = చూడఁబోవునట్టి, మనోరథంబునకొ=అభిలాషచేత, రథంబు దెవ్వునకొ=రథము దెవ్వుని యాజ్ఞాపింపఁగా, తడయక = జాగు సేయక, అపుడు = ఆ సమయమందు, దీనికి ముందరివద్యముతో నన్వయము.

అలం. విరోధాభాసము. శబ్దా. వృత్తశుప్తాసము.

తా. వసురాజు వనపాలురకు ధనాదికముల నొసంగి గౌరవించి తన యారామమునందుఁ గల వసంతముకు సౌభాగ్యములను సందర్శింప నెంచి రథము నాయత్తము గావింపు మని యాజ్ఞా నొసంగెను.

సీ. జతఁ గూర్చి తారవజ్రాల బద్ధినకమ్మి గ్రమ్మినమణిరథాంగములగములు
నీలాలదృష్టిపూనిననక్రముఖములఁ దగుపచ్చవనిగఁగనిగనినోగలు
ముత్యాల్బలిరె కెంపులచట్టము తదంశుధట్టంబుమాడ్కిఁ గెంబట్టుపఱపు.
పగడాలకంబాలాజిగినించుపుష్కరాగపులోవవై దూర్యఘంటికలును

తే. దశతశనిమానికంబులకలశమును జ

యాంక కేతనమును గల్లుననద మొకటి

మనసుతోనన మెలంగుసామ్రాజికాశ్వ

రత్నముల బన్ని తెచ్చె సామగ్ధి యొకండు.

144

జతఁగూర్చి=బోడించి, తారవజ్రాల=తారశబ్దము ముత్యములు మొదలైనవానియొక్క సుశుద్ధి యందు వర్తించుచున్నది, శ్లో. 'తారో వానరభిస్తుక్తా విశుద్ధౌ శుద్ధమాక్షికే' అని మే. వజ్రాలన్నందుకు, సూ. 'విశుత్తౌత్వచిచ్ఛలాపా మోద్ధీర్ఘశ్చాతదిమస్యభవేత్' న. అను సూత్రముచేతను, శ్లో. 'ప్రాయశోవైకృతపదేలోపాద్ధీర్ఘశ్చమోర్తతే' అను నధర్వణవచనమందలి ప్రాయశ్శబ్దగ్రహణము వలనఁ గొన్నియెడల దత్తమశబ్ద మువర్ణకమునకు లోపంబును దత్సార్వవర్ణమందలి యకారమునకు దీర్ఘంబును వచ్చునని వేద్యముగనుక నిచట వజ్రాలని ప్రయోగించినాడు. పరిశుద్ధములైన వజ్రముల చేత, పచ్చి=నిర్మించిన, కచ్చి=కట్టుటచేత, క్రమ్మి=పొదిగిన, మణిరథాంగములగములు = పద్మరాగ మణిమయములైన చక్రములయొక్క సముదాయములును,

నీలాలదృష్టిపూనిన=నీలమణులే దృష్టులుగాఁబెట్టిన, నక్రముఖములక = మకరవక్త్రములచేత, తగు=ఋచ్చుచున్న, పచ్చపని=మరకతమణిరచన చేత, నిగనిగని=నిగనిగ మెఱయునట్టి, నొగలు=ధూర్ధంశములును, ఆనఁగా నొగకట్టలును, మరకతమణి మొసలిమేనిచాయవలె బహుపురంగుగాఁగూడ నుండును. ఇందులకుఁ బ్రమాణము.

సీ. ...మెరుగుడుపురుగు మే మెఱయుచందంబునఁ గొమరుమిగిలిన పాలకొమ్మచాయ

జీగి దళుకొత్తు రాచిలుకఱొక్కలవన్నె పాలు పారు దిరిసెంపుఁబూవువన్నె

తే. గ్రాలు నెనిమిదిరంగుల డాలగలిగి,.....శుద్ధమరకతంబు.

(రత్నపరీక్ష.)

ముత్యాలబవిరె=ముత్యాలగూర్చిన వలయముగల, కెంపులచట్టము = కెంపులచెక్కిన చట్టమును, తదంశుధట్టంబుమాడ్కిక = ఆ కెంపులయొక్క కాంతిపుంజమా యన్నట్టులుగానున్న, కెంబట్టువఱపు = ఎఱ్ఱవట్టువఱపును, ముతైములవలయమునకుఁ గెంపులు తాపడముచేసి. కెంపులకాంతి పుంజమువలె నెఱ్ఱవట్టువఱపు వైసమర్పఁబడియున్నది. ముతైములకాంతిని గెంపులకాంతిమించి కెంజాయ తులకించుటచే నాకాంతులే పఱపువలె నున్నవనుట. ఆలం. ఉల్లేఖ.

పగడాలకంబాలజిగిమించు = పవడపు స్తంభములయొక్క కాంతిచేత నలిశయించుచున్న, పువ్య రాగపులూప=పువ్యరాగ మణిమయమయిన చప్పరపువలయమును, వైదూర్యకుంఠికలును=వైదూర్య మణివికారములైన చిఱుగంటలును, వైదూర్యము లోహకాంతి గలిగియుండును. వైదూర్యలక్షణము-

తే. పగలు గొందిఁ గానఁబడిన బిడాలంపుఁ, గన్నువోలె వెలుంగు గలిగి నూలు

తిరిగినట్లు మీఁదఁ డెరబారువైదూర్య రత్నమున కతిప్రయత్నమునను.

(రత్నపరీక్ష.)

తశతశనిమానికంబుల = గోమేధికమణివికారమయిన, కలశమును = వైకలశమును, ఈమట్టుకు నవరత్నములను గలంగఁజెప్పినాడు. ఇందునకుఁ బ్రమాణము. రత్నపరీక్షయందు-

క. 'కురువింద వజ్ర మాక్షిక, పరమరకత శక్రనీల వైదూర్య మనో

పారపుష్యరాగ విద్రుమ, నరసత గోమేధికములు నవరత్నంబుల్,'

పాము-17

జహంకశేతనమును=జయప్రయుక్తమయిన బిరుదులుగలభ్యజమును, కల్లు=కలిగిన, అరదమొకటి=ఒకానొకరభమును, మనసుతోననమెలగు = మనస్సుప్రకారముగా నడుచునట్టి, అనఁగా మనోవేగముగల, సామ్రాజికాశ్వరత్వములఁ బన్ని=సామ్రాజినంజ్ఞగల యశ్వశ్రేష్ఠములనుగట్టి, ఇక్కడ రత్నమయమయిన రథమునకు నశ్వరత్వసంయోగమర్హమని విచారింపవలయును. తెచ్చెసారథియొకండు = ఒక సారథి తీసికొనివచ్చెను.

ఈ పద్యములో మొదటిచరణమందు మణిరథాంగములనియును, మూడవచరణమందుఁ గెంపులచట్టమనియును జెప్పటవలనఁ బానరుక్త్య మనఁదగదు. పద్మరాగమునకుఁ గెంపునకును భేదముగల దనియుఁ బద్మరాగము కలియుగమందు లేదనియుఁ బూర్వయుగములయందుఁ గలదనియును స్ఫురింపఁజేయుటకొరకు మణిశబ్దమును గ్రహించినాఁడని తెలియవలయును.

క. 'ధరఁ బద్మరాగ మెందును, దొరకదు కలియుగమునందుఁ దోచినచైత్రే
నిరుపమనిర్మలరుచిగల, తురువిందపుఁ గెంపు గలదు కోరి ధరింపఁ.'

అని రత్నచరీక్షయందుఁ జెప్పబడియున్నది. అలం. ఉల్లేఖి. ఉదాత్తము.

తే. తెచ్చిన ననేకచక్రసంఘీర్షమును న, తీతహరిదశ్వమును జగద్విశ్రుతోరు
సారథిఁజూచెనయమృహసారసహితము, నరద మరుదయ్యె జనలోచనాబ్జములకు.

తెచ్చినకొసారథి రథమును దోలుకొనిరాఁగా, అనేక = అనేకములైన, చక్ర=బండికండ్లతోడ, సంఘీర్షమును=మిక్కిలియును బ్రకాశించుచున్నదియు నని యర్థము. సూర్యరథ మొకబండి కల్లు గలదనుట. అతీత=అతిక్రమింపబడిన, హరిత్=దిక్కులుగల, ని. 'దిశస్తు కకుభఃకాష్ఠా ఆకాశృ హరితశ్చతాః' అని అ. ఆశ్వము=గుఱ్ఱాలుగలదియునని యర్థము. సూర్యరథ మతిక్రమింపబడకున్న దిక్కులుగల గుఱ్ఱముగలదనుట. హరిద్వర్ణముగల గుఱ్ఱముగలదని భావము. జగద్విశ్రుత = జగత్ప్రసిద్ధుఁడైన, ఉరు=ఘనుఁడైన, సారథియును = సారథిగలదియునని యర్థము. సూర్యరథము జగద్విశ్రుతోరుసారథిలేనదనుట. జగత్ప్రసిద్ధుఁ డైన యనూరునితోఁ గూడుకొన్నదని భావము. ఐన = అయినట్టి, అమృహసారసహిత నరదము = సారసహితుఁడనఁగాఁ బద్మబాంధవుఁడైన సూర్యుండు, ఆ మహాసూర్యునియొక్క రథమని యర్థము మహాబలన మేతుఁడైన యా వసురాజురథమని భావము. జనలోచనాబ్జములకు = జనులయొక్క నేత్రములనెడ కమలములకు, అరుదయ్యె = అశ్చర్యకరమాయెనని యర్థము. ప్రసిద్ధసూర్యరథవిలక్షణము గనుక జనలోచనాబ్జముల కరుదయ్యెనని తెలియవలయును. అనర్హమణిమయమయినదిగనుక జనులయొక్క నేత్రకమలములకువంతగాఁగనుపడెనని భావము.

తా. అనేకచక్రములతోఁ గూడియున్నదియు, సూర్యాశ్వములపంటివాజులఁ బూనినదియు నేర్పరియగు సారథిగలదియు నగువసురాజురథము చూపదులకు మిగుల నాశ్చర్యకరముగ నుండెను.

మ. ద్రవిణాధీశ్వరుఁ డాత్మరూఢవసునాథఖ్యాతిభీతిం గరం
బు విమానోత్తమ మంపెనో యన రుచిం బొల్పారునాస్యందనం
బవనీనాయకుఁ డెక్కె నొక్క మొగి శంఖారావము ల్వందిపుం
గవవాచావిభవంబు వేత్రధరహంకారంబు దోరంబుగన్.

146

ద్రవిణాధీశ్వరుండు = ద్రవిణ మనఁగా ధనము, దానికధిపతియైన కుబేరుండు, ఆత్మశతనయందు, రూఢ=ప్రసిద్ధమైయుండెడు, వసునాథఖ్యాతి = (వసునినాథః వసునాథః అని విగ్రహము.)

వసువనెడురాజునునట్టి ప్రఖ్యాతివలనఁబుట్టిన, లేక వసురాజునకు నాధుఁడనునట్టి ఖ్యాతివలనఁబుట్టిన, భీతి = భయముచేత, అనఁగా నిట్టి ప్రసిద్ధికి నితఁ డర్హుఁడైనాయని వసురాజునకుఁ గోపమువచ్చు ననుభయముచేతనని యర్థము. వసువనఁగా ధనము దానికి నాధుఁడనిభావము. (వసూనాం ధనానాం నాథః వసునాథః అని విగ్రహము.) ఈయర్థమున కనుగుణముగా ద్రవిణాధీశ్వరపదమును బ్రయోగించినాఁడు. కరంబు = అప్పనమగునట్టులుగా, విమానోత్తమ మంపెనోయనఁ = విమానశ్రేష్ఠమును, అనఁగాఁ బుష్పకమునంపినాఁడోయనునట్టులుగా, రుచింబొల్పారు = రత్నకాంతిచే నొప్పించును, ఆస్యందనంబు = ఆ రథమును, ఒక్కమొగి = ఏకకాలమందు, శంఖారావముల్ = శంఖనాదములును, వందిపుంగవ = స్తుతిపాత్రతో త్తములయొక్క, వాచావిభవంబు = వాక్యవైభవమును, వేత్రధర = వెండి బెత్తములవారియొక్క, హంకారంబు = హుమ్మనెడు నదలింపులును, తోరంబుగఁ = అతిశయించు నట్టుగా, అవని నాయకుఁడు = వసురాజు, ఎక్కె = ఎక్కినవాఁడాయెను అలం. పరికరము. ఉత్పేక్ష.

కుబేరుఁడు ద్రవిణాధీశ్వరుఁడు గావున నితరులు వసునాథులై యుండ వెఱచుట సంభవించినది. కాననే యాత్మరూఢమగు వసునాథఖ్యాతి గాపాడుకొనవలసివచ్చినది. రత్నఖచితమగుటవలన రుచింబొల్పారి రథ మొప్పెను. కావునఁ గుబేరుఁ డంపింతుల నుండెను. తొలుత శంఖనాదములు పిదపఁ బ్రయాణానుకూలముగ వందిస్తోత్రములు మూగిన ప్రజలఁ బోదోలుటకు వేత్రహస్తలయదలింపులు క్రమముగా నెఱవేర్చబడెనని భావము.

తా. కుబేరుఁడు పంపినవిమానమువలెనున్న యలంకృతమగు రథముపై వసురా జెక్కి బయలుదేరెను.

చ. పొడంగన వేల యబ్బె నని * పొంగి కళింగశ కాంగముఖ్యుల
య్యెడ వెడ యీక క్రందుకొని * యెల్లెడల వెడలంగ వారిబల్
తొడవుల రాలి ముత్యములు * తోరము లై తొరంగెం బురంబున
ల్లడలఁ బ్రసూనకోరకని * కాయము నింపినసొంపు పెంపునన్.

147

పొడంగనవేళయబ్బెనని = దర్శనముసేయుటకు సమయముదొరకెనని, పొంగి = సంతోషించి, కళింగశకాంగముఖ్యులు = కళింగదేశ శకదే శాంగదేశాధిపతులు మొదలైనవారు, ఆయ్యెడ = ఆ సమయమందు, ఎడయాకక్రందుకొని = సందియ్యక దొమ్మిగూడి, ఎల్లెడలనెడలంగ = అన్నిదిక్కుల నుండి బయలుదేరగా, వారిబల్తాడవులరాలి = ఆ రాజులయొక్క ఘనమైనభూషణములనుండి రాలి, ముత్యములు = ముక్తాఫలములు, తోరములై = అధికములై, పురంబునల్లడలఁ = పట్టణపు నాల్గు దిక్కులయందును, ప్రసూనకోరకనికాయము = పూమొగ్గలయొక్క గుంపులును, నింపినసొంపు పెంపునఁ = నిండుగాఁబోసిన చందముగా, తొరంగె = రాలిపడెను. అలం. నిదర్శనము.

ఎడయాక క్రిక్కిరిసినటులుంటవలననే భూషణస్థమాక్షిములు రాలెను. రాజముఖ్యులు ఎల్లెడల వెడలుటవలననే పురము నలుగడల ముత్తైములు రాలు నవకాశము కలిగెను. దర్శనోత్సాహమునఁ తొంగినకతనఁ భరద్వరఘట్టనములు మాక్షిములు రాబుట గమనింపలేదని భావము.

తా. రథము నెక్కి బయలువెడలు వసురాజును సందర్శించుట కితరదేశాధిపతులగురాజులు క్రిక్కిరిసివచ్చుటవలన వారివిభూషణాన్ధకూక్తికములు పురమునఁ బూవులు మొగ్గలు చల్లినటుల నొప్పెను.

వ. అప్పు డప్పురందరవై భవుండు మణిచాపశరకలాపరాజితంబును మదాంధ రాజహంసోద్వేజకమాజితంబును మంజుతరకంజరాగపుంజపింజరితమరీచిమంజరీ సంజనితసమంజససౌదామనీధామంబును మాక్తికవితానదంతురితాంతరాభి గామంబును మసారసారకిరణధోరణీసంస్తారితవినీలశరదంబును నగు సరదంబు నధివసించి సముజ్జ్వలితహేతిధరవిభ్రమంబులు నుద్దండదండధరసంభ్రమంబును నున్నిద్రపుణ్యజన వాగ్విశేషంబులు నుజ్జ్వంభితవాహినీశ్వరరసోన్మేషంబులు నుద్ధూతకేతనానిలకోలాహలంబును నున్నతరాజరాజభజనకౌతూహలంబులు నుగ్రనేనాగణకలకలంబులు నవధరించుచు నానందనోద్యానరాజంబుఁ జేరం జనుసమయంబున.

148

ఈ వచనపు మొదట వసురాజును బురందరవైభవుండని చెప్పుటచేత రాజపరముగాను నింద్ర పరముగాను నర్థద్వయము నాలొచింపవలయును. విలాగనిన,

అప్పుడు=ఆప్రయాణసమయమందు, అప్పురందరవైభవుండు = ఇంద్రవైభవముగల యీ వసు రాజు, మణిచాప = రత్నమయచాపముచేతను, శరకలాప = బాణతూణీరములచేతను, రాజితంబును = ప్రకాశించుచున్నదియును, అని రాజపరమైన యర్థము. మణిచాప = ఇంద్రధనువుచేతను, శరకలాప = జలసముదాయముచేతను, రాజితంబును = ప్రకాశించుచున్నదియు నని మేఘరూప మహేంద్ర రథపరమయిన యర్థాంతరము. (ని. 'శరసీరే శరకాణ్డే' అని వి. 'కలాపా భూషణే బర్హే తూణీరే సంహలేపిచ' అని అ.) మదాంధ = మదముచేతఁ గన్నులుగానకయున్న, రాజహంస = రాజశ్రేష్ఠులకు, ఉద్వేజక = పీడాకరమయిన, మాజితంబును = నేమిధ్వని గలదియును, అని యర్థము. నేమియనఁగా రథచక్రముయొక్క యంచులు, మదాంధములైన రాజహంసలకుఁ బీడాకరమయిన గర్వాధ్వనిగలది యనని యర్థాంతరము. మంజుతర = మిక్కిలియు మనోహరములైన, కంజరాగ = పద్మరాగమణుల యొక్క, పుంజ = సమూహముయొక్క, పింజరిత = సాంద్రమగుచున్న, మరీచి = కాంతులయొక్క, మంజరీ = గుచ్ఛములవలన, సంజనిత = పుట్టిన, సమంజస = చక్కనైన, సౌదామనీ = మొఱపుటీగెలవంటి, ధామంబును = కాంతిగలిగినదియునని రథపరమయిన యర్థము. మంజుతరకంజరాగపుంజపింజరితమరీచి మంజరివలె సంజనితమగుచున్న మొఱపుటీగెలయొక్క కాంతిగలదియు నని మేఘపరమయినయర్థాంతరము. ని. 'తటిత్సౌదామనీ విద్యుచ్చుశ్చులాచపలాపిచ' అని అ. మాక్తిక = ముత్తియములుగూర్చిన, వితాన = మేలుకట్టుచేత, దంతురిత = విరళముగాఁ జేయఁబడిన, అంతర = మధ్య ప్రదేశముచేత, అభిరామంబును = ఒప్పుచున్నదియు నని యర్థము. (ని. 'అస్త్రీవితానముల్లోచక' అని అ.) మాక్తికవితాన = ముక్తాఫలసమూహముచేత, దంతురిత = వ్యాపింపఁబడిన, అంతర = ఉదరాంతరముచేత, అభిరామంబును = ఒప్పుచున్నదియు నని యర్థాంతరము. (ని. 'పూగోవితానం ప్రకరక' అని యమరశేషము.) మేఘమందు ముత్యాలపుట్టుచున్నవన్నండుకుఁ బ్రమాణము.

ఉ. 'నీరదముల్ దిగంతముల నిండి తటిద్దనగర్జితంబు లే
వార మహోగ్రవృష్టి గురియం బ్రభవించి నితాంతకాంతితో
నారయఁ గుక్కుటాండసముమై పడుముత్యము లంతరిక్షసం
చారులు పట్టుకొందురు వెనక్ వసుధం బడకుండ నేర్పునకొ.'

అని రత్నపరీక్షయందుఁ జెప్పబడియున్నది.

మసారసార=ఇంద్రసీలమణిశ్రేష్ఠములయొక్క, (ని. 'మసారమిన్ద్రసీలంస్యాత్' అని వి.) కిరణ=
కాంతులయొక్క, ధోరణీ=సరణిచేత, సంస్థానం=లెస్సగా స్థిరంబుజేయబడిన, విసీల = మిక్కిలిసల్లనైన,
శరదంబును = మేఘముగలదియనని యర్థము. మసారసారకిరణధోరణీసంస్థానతమయినసీల మేఘముని
యర్థాంతరము. అగు=అయినట్టి, ఆరదంబు నధివసించి = రథమునెక్కి కూర్చున్నవాడై, సముజ్జ్వలిత =
మిక్కిలియొక బ్రజ్వరిల్లుచున్న, హేతి=ఖడ్గములను, ధర=ధరించినవారియొక్క, విభ్రమంబులును=వీర
విలాసంబులునుననియర్థము. హేతియనగా నన్నిజ్వాలకును బేరుగనుక హేతిధరుడనగా నన్నిచేవుడు,
సముజ్జ్వలితుడగుచున్న యగ్నియొక్కవిలాసములును, అని యర్థాంతరము. (ని. 'రవే రర్పిశ్చ శస్త్రంచ
పహ్నిజ్వాలాచ హేతయః' అని వి.) ఉద్దండదండధరసంభ్రమంబులును = ఉద్దండులైన దండధరులనగా
బాణాకణ్ఠులు ధరించినవారు. వారియొక్క ఉత్సాహములను, అనియర్థము. ఉద్దండుడైన యముని
యొక్క యుత్సాహములను, అనియర్థాంతరము. ఉన్నిద్ర = వికాసయత్తులైన, పుణ్యజను=సజ్జనుల
యొక్క, వాగ్విశేషంబులును=వాక్యవిశేషములను, అని యర్థము. పుణ్యజనుడనగా నైర్మలి-ఉన్నిద్రుడైన
నైర్మలియొక్క వాగ్విశేషములను, అనియర్థాంతరము. ఉజ్జ్వలిత=ఉత్కటముగా విజృంభించు
చున్న, వాహినీశ్వర=సేనానాయకులయొక్క, రసోన్మేషంబులు = వీరరసవికాసములను, అని యర్థమున
వాహినీశ్వరుడనగా నదులకు రాజైనవరుణుడు, రసమనగా జలము, ఉజ్జ్వలితుడగుచున్న వరు
జునియొక్క జలోన్మేషములను, అని యర్థాంతరము. ఉద్ధాత=ఎగరగొట్టబడుచున్న, కేతన = ధ్వజ
పటములసంబంధమయిన, అసీల=వాయువుయొక్క, కోలాహలంబులును=కలకలధ్వనులను, అని యర్థము.
ఉద్ధాతకేతనమైనవాయువుయొక్క కోలాహలమును అని యర్థాంతరము. ఉన్నతరాజరాజభిజను
కొతూహలంబులును=రాజాధిరాజులయొక్క సేవాకొతూహలములను అని యర్థము. రాజరాజునగా
గుబేరుడు, అతనిసేవాకొతూహలములను, అని యర్థాంతరము. (ని. 'రాజరాజో ధనాధిపః' అని అ.)
ఉగ్రసేనాగణకలకంబులును = ఉగ్రమయిన సేనాసమూహమందలి కలకలములను, అని యర్థము.
ఉగ్రుడనగా రుద్రుడు, అతని సేనారూపమయిన ప్రమథగణములయొక్క కలకలములను, అని
యర్థాంతరము. అవధరించుచు = చిత్తగించుచును, ఆనందనోద్యానరాజంబుఁజేర జనుసమయంబునకొ =
ఆనందకరమయిన యుద్యానవనశ్రేష్ఠమును సమీపించిపోవుచున్న సమయమునందని యర్థము. ఆనం
దనోద్యానమును సమీపించిపోవుచున్న సమయమందని యర్థాంతరము. ఇవట నందనోద్యానమనగా
నింద్రునియుద్యానవనమునకు బేరు. ఎట్లనగా, (ని. 'నన్దనంవనమ్' అని అ.) దీనికి ముందటి పద్య
ముతో నన్వయము. క్షేమాలంకారము.

తా. వసురాజు సమస్తవస్తుసంపూర్ణముగనున్న రథము నధిష్ఠించి మరిజనులప్రసంగమున కానం
దించుచు మహేంద్రవైధవముతో నలరి యుద్యానమునకు బయలుదేరినను.

సీ. నృపమౌళిభవసువర్ణపరాగములు సువర్ణపరాగములు నభిన్నత వహించె
 గమనీయతపనీయఃకదళికాపవనంబు కదళికాపవనంబు • కలిసి మెలఁగె
 లలితమాగధలోకకలకంఠ గానంబు కలకంఠ గానంబు • నలమిఁగొనియె
 దతనాదకసమీరంహతకిన్నరీరుతుల్ కిన్నరీరుతులు నేకీభవించె
 తే. నపుడు సేరంగవచ్చినఁ మవనిజాని, కవనిజానీక మచట సాష్టాంగ మెఱఁగె
 గేళివనబహిరంగణాక్షీణమధుర, మధురసర్పరానుబింబసంభావనమున. 149

నృప=రాజులయొక్క, మౌళిభవ = కిరీటముల రాషిడివలన రాలిన, సువర్ణపరాగములు=బంగారు
 రాపొడులును, సువర్ణపరాగములు = బంగారుపేట్లు సంపెంగుఁజెట్లును గనుక సువర్ణమనఁగా సంపంగి,
 సంపంగి చెట్లయొక్క పువ్వులును, అభిన్నతవహించె = వేరులేక పోవుటను వహించెను, కదళి
 యనఁగా ధ్వజమును గదళీవృక్షమును, (ని. 'కదళీవై జయస్త్యాం చ రంభాయాం హరిణాన్తరే' అని వి.)
 కమనీయ = సుందరమైన, తపనీయ = సువర్ణవికారమునైన, కదళికా = ధ్వజసంబంధమైన, పవనంబు =
 వాయువును, కదళికాపవనంబు = కదళీవృక్షసంబంధమైన వాయువును, కలిసిమెలఁగె = కలిసిఁగొని
 ప్రవర్తించెను. కలకంఠమనఁగా మధురధ్వనిగల కంఠంబును గోయిలయును, లలిత=ఓవ్వాచున్న, మాగధ
 లోక = గానరూపముగా స్తుతిచేయు మాగధజనముయొక్క, కలకంఠగానంబు = మధురధ్వనిగల
 కంఠములచేత బాడెడు సంగీతంబును, కలకంఠ = కోయిలలయొక్క, గానంబు = పంచమస్వరగానము
 లును, అలమిఁగొనియె=మిళితమాయెను.

శ్లో. 'రాజ్ఞః పురజనస్యాపి మజ్జళాచారశంసినః,

'మావ్యై ర్నాగధికాకీతై ర్నాగథా ఇత్యుదీరితాః.' అని మాగధలక్షణము.

తతవాదక=వీణలు వాయించువారియొక్క, (ని. 'తతం వీణాదికంవాద్యమ్' అని అ.) సమీర
 హతకిన్నరీరుతుల్=వాయువుచేత గొట్టబడుచున్న తీరేగులుగల కిన్నరీసంజ్ఞగల వీణలయొక్క నాదము
 లును, కిన్నరీరుతులును=కిన్నరపక్షి కాంతానినాదములును, వీకీభవించె=ఓకటియాయెను.

అపుడు=ఆసమయమందు, సేరంగవచ్చిన=సమీపించవచ్చిన, అవనిజానికే=వసురాజునకు, అవ
 నిజ=వృక్షములయొక్క, అనీకము=సమదాయము, అచట=ఆప్రదేశమున, కేళివన = ఉద్యానవనము
 యొక్క, బహిరంగణ=బైటిమంగిలియందలి, ఆక్షీణ = తక్కువగాని, మధుర = తియ్యని, మధురస =
 మకరందముయొక్క, యుర = ప్రవాహమందయిన, అనుబింబసంభావనమున=ప్రతిబింబ మనెడు
 మిషచేత, సాష్టాంగమెరఁగె = సాష్టాంగమగునట్లుగా నమస్కరించెను. అనఁగా వనబాహ్యప్రదేశ
 మందలి మకరందప్రవాహమందు వనతరుసమూహము ప్రతిఫలింపఁగా నేలాగుననుండెననిన, వచ్చిన
 వసురాజునకు వనవృక్షము లన్నియు నమస్కరించినట్లులుగా నుండెనట. అలం. సహోక్తి.
 వ్యాఖోక్తి. శబ్దాలం. ఛేకానుప్రాసము.

తా. రాజుదాల్చిన సొమ్ముల యెఱిషిడివలన రాలినపరాగము పువ్వుడియొ, డెక్కిములు
 గాడ్పులు నరఁటిచెట్టులగాడ్పులును, మాగధగానము కోకిలగానమును, వీణగానము కిన్నరీపక్షిగానము
 గలవిహారము. కేళివనసమీపముననున్న తేనెయేళ్లయందుఁ బ్రతిబింబించిన యాకృతులతో వృక్ష
 రాజములు రాజునకు సాష్టాంగనమస్కృతు లాచరించెను.

క. కులపతియు వేత్రధరు లొ, త్రిలి సాంగుభళా యనంగఁ ♦ దేరు డిగి మహీ

శుల ననిపి బలము నచటనె, నిలిపి యుపవనంబు సొచ్చి • నిజహితయుతుఁడై.

కులపతియుఁ = పంశక ర్తయైన పసురాజును, వేత్రధరులు = పెండిబెత్తములవారు, ఒత్తిలి = ఒకవైపునకు నోసరిల్లి, సాంగుభళాయనంగ = సాంగుభళాయని హెచ్చరికసేయఁగా, లేరుడిగి = రథముపైనుండిదిగి, మహీశులననిపి = తనతోఁ గూడవచ్చినరాజులను బంపించి, బలము నచటనె నిలిపి = సేనలవారి నావనబాహ్యమంద నిలిపి, ఉపవనంబుసొచ్చి = ఉద్యానవనములోఁ బ్రవేశించి, నిజహితయుతుఁడై = తనయిష్టసఖునితోఁ గూడుకొన్నవాడై, దీనికి ముందరివద్యముతో నన్వయము.

తా. వేత్రహస్తలు బరాబరులుసేయ పసుమహారాజు రథము దిగి పరివారమునంతయు నటయించి హితులతోఁగలసి యుద్యానవనమునఁ బ్రవేశించెను.

తే. ఘనతరఫలానతాఖండకదళికలును, గీరరాజీకృతసజీవతోరణములుఁ

బొంగునెలమావికురుజులఁభంగనవపు, లావళులుఁగాంచెన్మృదువహాగ్రసీమ.

ఘనతర = అధికతరములైన, ఫల = పండ్లగెలచేత, ఆనత = పంగియున్న, అఖండ = సంపూర్ణములైన, కదళికలును = అరటిచెట్లును, కీరరాజీ = శుకపంక్తులచేత, కృత = చేయఁబడిన, సజీవతోరణములుఁ = ప్రాణసహితములైన తోరణములును, పొంగు = ఉల్లాసిల్లుచున్న, ఎలమావి = గుఱ్ఱమామిళ్ళయొక్క, కురుజులుఁ = జొంపములును, అభంగ = చిలుకలు మొదలైనవానిచేత కొట్టఁబడనివియును, నవ = నూతనమైనవియునగు, ఫలావళులుఁ = ఫలసమూహములును, వనాగ్రసీమఁ = ఉద్యానవనముముందరను, నృపుఁడు = పసురాజు, కాంచెఁ = చూచెను.

రాజాధిరాజు పచ్చనపుడు పట్టణముముందరఁగాని క్రిడావనముముందరఁగాని పండ్లగెలతో నుండెడు నరఁటిచెట్లు నుభయపార్శ్వములయందు నిలిపి పచ్చనితోరణములుగట్టి మామిడిచిగురు జొంపములు వ్రేలగట్టి భిన్నములుగాని ఫలముల నాస్వాదించి యారీతిగా నలంకరించుటయును రాజాయలంకారమునుఁ జూచుచు బ్రవేశించుటయును బ్రసిద్ధముగనుక వనాగ్రసీమయందు స్వతస్సిద్ధములుగానున్న కదళీస్తంభాదులను పసుమహారాజు చూచెనని భావము. అలా. సమాసోక్తి.

తఱచుగా నగరాలంకారములయందు ఖండితకదళికలు నిర్జీవములగు చివురుతోరణములు త్రొవ్విన ఫలము లుపయోగించుట సహజము. ఇట నటులఁగాక యరఁటిచెట్లు తా మున్నచోటన నఖండితముగఁ జిలుకగుంపులు బాటులుగఁ దిరుగుచు సజీవతోరణములుగ ఫలావళులు తమ నెలపులనే పక్షిచంచూహతులచే భిన్నములుగాక యభంగములుగా నుండి నేత్రోత్సవము గలిగించెను.

తా. అరఁటిచెట్లు ద్వారస్తంభములుగ నిలిపి చిలుకలబారులు తోరణములుగఁజేసి మామిడిపురులు, ఫలములు వ్రేలగట్టినటులున్న వనాగ్రసీమను రాజు చూచెను.

మ. అలచైత్రాంచితసత్ప్రళాలికల నిష్ఠాహారత్పత్తి గుత్తూ

హలము ల్లాంచుద్విజావళుల్ శ్రుతిహితావ్యాజానులాంబుతో

నలఘుశ్రీకరశాఖ కాంచలవినిర్మత్యే సరాద్ధ్రాక్షతం

బులు రాల్పెన్ సరదేవరత్నమకుటీఘాషావిశేషంబుగన్.

అల=ఆ, చైత్ర=వసంతునిచేత, అంచిత=విప్రుచున్న, సత్రశాలికల్ = వసప్రదేశములయందుని యర్థము. చైత్రాంచిత=చైత్రమాసము దొప్పిదములగుచున్న, సత్రశాలికల్=యజ్ఞశాలలయందునియైనను నిరతాన్నదానశాలలయందునియైనను నని యర్థాంతరము. (ని. 'సత్రమాచ్ఛాదనే యజ్ఞే సదాదానే వసేపిచ' అని అ.) ఇష్టాహారత్వప్తిక్ = ఇష్టమైన యాహారమువలని తృప్తిచేత, కుతూహలముల్లాంచు = సంతోషములను బొందుచున్న, ద్విజావళిల్ = శుకపికాదులైన పక్షులయొక్క సముదాయములని యర్థము, బ్రహ్మణ సమాహములని యర్థాంతరము. శ్రుతిహిత = చెవులకింపును, అవ్యాజ=దంభరహితమైన, ఆనుబంధుతోడ్ = మునుగుర్భాషణముతోడ, ఆలఘు=అధికములును, శ్రీకర = శోభాకరములునై, కాఖికా = కొమ్మలయొక్క, అంచల=ఆగ్రములవలన, వినిర్యల్ = జారుచున్న, కేసరాద్ధ్రాక్షతంబులు = ఆద్ధ్రాక్షతములవంటి యనఁగాఁ బువ్వుచేతఁ దడువఁబడిన యక్షతలవంటి, కేసరములు = కింజల్కములను, నరదేవ = వసురాజుయొక్క, రత్నమకుటీ = మణిమయ కిరీటుమనకు, భూషావిశేషంబుతోడ్ = ఆలంకారవిశేషమొనట్టులుగా, రాల్చెన్=చల్లెను, అనియర్థము. శ్రుతిహితావ్యాజ = వేదహితమైన, అవ్యాజమైన, ఆనుబంధుతోడ్ = వాక్కుతోడ, ఆలఘుశ్రీ=అధికశోభాకరములైన, కరకాఖికా = అంగుళులయొక్క, (ని. 'అజ్ఞుశ్యో కరకాఖాస్సుశ్రిః, అని అ.) అంచల=ఆగ్రములనుండి, వినిర్యల్=జారుచున్న, కేసరాద్ధ్రాక్షతంబులు = కింజల్కసదృశములైన యాద్ధ్రాక్షతములును, నరదేవరత్నమకుటీభూషా విశేషమగునట్టులుగాఁ జల్లెనని యర్థాంతరము. బ్రహ్మణాశీర్వాద మంత్రాక్షతములు రాజకిరీటాలంకార మగుట ప్రకటంబకదా. అలం. శ్లిష్టరూపకము.

చైత్రము యజ్ఞాదులకు వసంతునకు ననుకూలమైనది. కావుననే సత్రశాలిక అంచితములైనది. కేసరాద్ధ్రాక్షతల అలఘుశ్రీకరకాఖికాచ్యుతములు గావుననే సువర్ణచ్చాయాశోభితములుగ నున్నవి. కావున మకుటమునకు భూషావిశేషముగ నొప్పెను. భూవులు విరియఁబూచి తమంత రాలచున్నవి గానఁ గేసరాద్ధ్రాక్షతచ్ఛాయము లని గ్రహ్యము.

తా. వసప్రదేశమునఁ జెట్లువైగల స్వరముతోఁ బలుకుచున్న చిలుకలు కదలుచుంట్లవలన విరియఁబూచిన కొమ్మలనుండి పచ్చని కింజల్కములు వసురాజు కిరీటుముపై భూషణప్రాయముగా రాలెను.

ఉ. ఆదరణీయరామకథానాంకశుశోక్తులతోడఁ దీవము

తైదువచాలు శోభనపుటారతు లెత్తె సదాగతిం గిరి

క్షోదవినోదికి జిగురుజొంపపుఁగెంపులపల్లెరంబులం

ప్రోది దనర్చునగ్గలపుఁమొగ్గలు ముత్తైపుమ్మగు లీనఁగన్.

153

ఆదరణీయ=మన్నించదగిన, రామకథానాంక = రామరామ యనెడుకథనమే చిహ్నముగాఁ గల, శుశోక్తులతోడ = చిలుకపలుకులనెడు రామనామాంకములైన, చిలుకపలుకులవంటి పలుకులతోడ, తీవముత్తైదువచాలు = తీగెలనెడుసువాసియలకుండ్లి, సదాగతి=వాయువుచేత నని యర్థము. శుభాగమనముచేత నని యర్థాంతరము. చిగురుజొంపపుఁగెంపులపల్లెరంబులన్ = ఎఱ్ఱని చిగురుటాకుల గుత్తులనెడు కెంపులతోఁ జేసినపల్లెరములయందు, ప్రోదిదనర్చు=పెంపుచేత నొప్పుచున్న,

అగ్గలపుమొగ్గలు = మిక్కుటమైన తెల్లనిపూమొగ్గలు, ముత్తైపుముగ్గులినగ్గ = ముత్తాలరంగవల్లంలను గల్పించుచుండగా, గిరిక్షోదవినోదికి = కోలాహలపర్వత భంజనవినోదియైన వసురాజునకు, శోభనపుటారతులైత్తై = మంగళహారతులైత్తై. అనగా నుద్యానవనముందు బువ్వలత రెఱ్ఱనిచిగురు టాకుల జొంపములతోడను తెల్లనిపూమొగ్గలతోడను నలరి మలయమారుతముచేత గదలి యాడుచుండగా వానిమీదనుండి చిలుకలు రామరామయని పలుకుచుండె నని తాత్పర్యము. ఆలం. రూపకము.

సత్ + అగతికి నానందించి ముత్తైదువులు సంతసముతో నాగతునకు హారతి నిచ్చుట యాచారము. కాన శోభనపుటారతులైత్తిరి. శోభనపుటారతి భావిశుభసూచకము. పల్లెరము చిగురుజొంపము. పల్లెరమందలి ముత్తైపురంగవల్లం లగ్గలపుమొగ్గలు. ఆరతినిచ్చువారు తీవముత్తైదువులు. ఇవి వసంత సౌభాగ్యమునకు రాజవ్యుని శుభప్రాప్తికి గారణములు. ఆవనమున బువ్వుతీగలు మొగ్గలవ్రేగుచే గదలుచు రాజున కారతి నిచ్చునటు లుండెనని యాశయము.

మ, అలగార్క నెలతాలఁ గట్టినమహిజావాలము ల్లాన్ని స
తృలసాంద్రంబులు గొన్ని పల్లవరుచిప్రాగ్భారఁట్రాంబరీ
జ్వలము ల్లాన్ని సమగ్ర శారదరజోజాలంబు లై మాధవుం
డులుపానించినరావ్యపాత్రికలు నా + నోప్పెక్ నృపాగ్రంబునన్. 154

వనవృక్షములు సాష్టాంగపడుట, రంభాస్తంభములు శుకములు ద్వారాలంకరణములగుట, శుకాది స్వనముతోఁ దీవయవడఁతులు మంగళపుటారతులు బాడుట చెప్పి వసంతుడు వసురాజునకుఁ గానుక లాసంగుటను జెప్పుచున్నాఁడు.

అలగార్క = ఒప్పెనకారంగా, నెలతాలగట్టిన = చంద్రకాంతములతోఁగట్టిన, మహిజా వాలముల్ = వృక్షములయొక్క పాదులు, కొన్ని సత్పలసాంద్రంబులు = కొన్నిశ్రేష్ఠమయిన ఫలముల చేత నిండిపడబడియున్నవియును, కొన్ని = ఒకకొన్ని, పల్లవరుచిప్రాగ్భార = ఎఱ్ఱని చిగురుటాకులయొక్క కాంత్యతిశయమనెడు, పట్టాంబర = ఎఱ్ఱపట్టుతాప్తాచేత, ఉజ్వలములు = ప్రకాశించుచున్నవి యును, కొన్ని = మఱికొన్ని, సమగ్ర = సుపూర్ణమును, శారదరజోజాలంబులు = శారదము లనగా నేడాకుల యరఁటిచెట్లు, వానియొక్క రజోజాలమనఁగా గర్భారసముదాయము, అదిగలవియును (ని. 'సప్తపర్ణే విశాలత్య క్షారదో విమమచ్ఛదో' అని అ.) ఐ = ఆయినవై, మాధవుండు = వసంతుండు, (ని. 'మాధవస్తు వసంతే స్యాత్' అని వి.) శిలుపానించిన = కానుకల చేతనింపిన, రావ్యపాత్రికలునాన్ = వెండిపల్లెరము లనునట్లులుగా, నృపాగ్రంబునన్ = వసురాజుముందఱి, ఒప్పెక్ = ఒప్పుచుండెను. రాజులకు వెండిపల్లెరములయందు మంచిమంచిఫలములను బట్టుతాప్తాలును గర్భారమును నుంచి యెడుట గానుక పెట్టుట ప్రకటాబకదా. చంద్రకాంతముల చేత గట్టినపాదులను రావ్యపాత్రికలు గాను నందు రాలినఫలాదులను గానుకలుగాను జెప్పినాఁడని తెలియవలయు.

ఆలం. రూపకము. ఉత్పేక్ష.

నెలతాలపాదులు వెండిపల్లెరములవలె నున్నవి. అందు దమంతరాలిన ఫలములు, చివుళ్ల కాంతి యను పట్టువలువలు, వీడాకుల యరఁటిచెట్ల కప్పురపుఁబొడి వసంతకుండు సమకూర్చిన కానుకవలె నున్నది. వసు—18

వసంతుండు మాధవుండు (లక్ష్మీశ్వరుండు)గాన నైశ్వర్యకాలియైన రాజునకుఁ దగినకానుక సంతరించె నని భావము.

తా. చంద్రకాంతశిలలలో రచించిన పాదులు పల్లెములవలెను, అందు రాలినపండ్లు, చివురు లను పట్టువస్త్రములు, కప్పురపురజము కానుకకు వసంతుండు సేకరించిన వస్తునముదాయమువలెను నుండెను.

మ. కలకంఠార్భటి నొండొరుం బిలుచుచుక్ * గాఢచ్చదాచ్ఛానికల్
వొలయంగా నవగంధబంధురరజంబు ల్పిందఁగా జాలకం
బులు గాసిం బడఁగా నికుంజనిలయంబుల్ మీఱి వాయుత్వరం
దల సూపెం బ్రతీసతీవితతి గోత్రాకాంతుఁ డేతేరగన్.

155

గోత్రాకాంతుఁ డేతేరగన్ = భూకాంతుడైన వసురాజు రాఁగా, ప్రతీ = తీగెలనెడు సతీ = స్త్రీలయొక్క, వితతి = నమూనాము, కలకంఠార్భటిక్ = కలకంఠములనఁగాఁ గోయిలలు వాని యొక్క నాదమునెడు కలకంఠార్భటి ననఁగా మధురమైన కంఠనాదముచేత, ఒండొరుంబిలుచుచుక్ = ఒకరినొకరు పిలుచుచు, గాఢ = దృఢమైన, ఛద = ఆకులనెడు, ఆచ్ఛానికల్ = పేలుముసుగులు, పొలయంగా = తొలఁగిపోవఁగా, నవగంధబంధురరజంబుల్పిందఁగా = గంధమనఁగాఁ బరిమళమును మైపూతకుఁ దీసినగంధమును, నవ=నూతనమైన, గంధ=పరిమళముచేత, బంధుర=మనోహరమగుచున్న, రజంబులు = పుష్పరాగములనెడు, రజంబులు = అనఁగా నంగరాగములు, చిందఁగా = చెదిరి పోవఁగా, జాలకంబులు గాసింబడఁగా = జాలకములనఁగాఁ బూమొగ్గలు గవాక్షములు పూమొగ్గలనెడు గవాక్షములు గలఁగిపోవఁగా, (ని. 'జాలం గవాక్ష ఆనాయే శోరకే దంధబృందయోః' అని వి.) నికుంజ = పొదరిండ్లనెడు, నిలయంబుల్ = గృహములను, మీఱి = అతిక్రమించి, వాయుత్వరక్ = వాయువుయొక్క వేగముచేతనని యర్థము. వాయువేగమువంటి వేగముచేత నని యర్థాంతరము. తలచూపెక్ = పొడచూపెను. అనఁగా నుద్యానవనమందు మలయమారుతము పీచు చుండఁగా బొదలలోపలనున్న తీగెలు శోవెలలు నాదములు చేయఁగాఁ బైయాకులు తొలఁగిపోవఁగాఁ బూపొడులు రాలఁగాఁ బూమొగ్గలు గాసింబడఁగాఁ బొదరిండ్లు దాటి పైకి పచ్చెనని యాశయము.

తా. రాజు నగరము ప్రవేశించుతఱి పురకాంతలు మేడలెక్కి సందర్శించుట సహజము గావున రాజు వనమున కేతెంచుతఱి వనసుందరులగు చివురుతీగబొండ్లు కలకంఠస్వరమున నొకరినొకరు బిల్చుకొనుచుఁ జిగురాకుముసుగు తొలఁగిపోవ గంధరజము రాపిడిచే జారిపోవుచుండ జాలకములు (గవాక్షములు మొగ్గలు) ఓరయనటుల వాయుత్వరతో సందర్శింపవచ్చిరి.

ఆలంకారము క్షిప్తరూపకము.

చ. జనపతి దారసిల్ల నొకసుంపఁగితావులకొమ్మ రాగవ

ద్వ సనుమనోభిరామ యయి * కాఁడ వహింపఁగఁ బోలుఁ గానిచో
ననుపమపంచసాయకక*రాంచలచంచలచాపశింజినీ

జనితకతోరఘంకృతులు * పైఁపక యున్న పరాగపాండు వై.

156

జనపతిదారస్థిల్లక్ = వసురాజు సమీపమునకు రాగా, ఒకసంపదగితావులొప్పు = ఒకానొక సంపదగితేట్టుయొక్క వానలు గలకొప్పుయనెడు సంపదగిపువ్వలవాను గలస్త్రీ, ఇది కర్తృపదము. రాగవల్ = అనురాగము గలిగినదియు, ఘన = అతిశయమైనదియు, సు=లెస్సైనదియునగు, మనః = మనస్సుచేత, అభిరామయయి = ఓప్పుచున్నదై యని యర్థము. రాగవల్ = గౌరవర్ణముగల, ఘనసుమ నోభిరామయయి = ఘనమైన పుష్పములచేత నొప్పుచున్నదని భావము. కాక వహింపగఁబోయి = విరహతాపమును వహింపఁబోలును, అని యర్థము. సంపదగిపువ్వలయందుఁ గాకగుణము గలదని భావము. కానిచోక్ = లేకపోయినట్లులయ్యెనేని, పరాగపాండువై = పరాగమువలెఁ జల్లనివర్ణము గలదై, అనఁగా విరహతాపముచేతఁ జల్లుబడినదేహముగలదై యని యర్థము. పుష్పాడిచేతఁ జల్లుగా నున్నదనిభావము. అనువమ = ఉపమానరహితమైన, పంచసాయక = మన్తధునియొక్క, కరాంచల = హస్తాగ్రమందు, చంచల = చలించుచున్న, చాప = ధనువుయొక్క, శింజీ = తుమ్మెదచాలుచేతఁ గల్పింపఁబడినవారివల్ల, జనితఃపుట్టింపఁబడిన, కఠోర = పరుషములైన, ఝంకృతులు = ఝంకారములను, సైఙకయున్నె = సహింపలేకపోవునాయని యర్థము. అనఁగా విరహతాపమును బొందకయున్నట్లునున సహించునుగదా యనుట. విరహాలు మన్తధచాపగుణధ్వనులను సహింపలేకపోవుట ప్రసిద్ధంబుకదా. సంపదగికిని దుమ్మెదలకును విరోధముగనుక సంపదగియొప్పు తుమ్మెదలయొక్క ఝంకారమును సహించదని భావము. మధుపఝంకారములను మన్తధచాపగుణధ్వనులనుగా వర్ణించినాడు. అనఁగా వసురాజు సమీపము దొకసంపదగిపువ్వలకొప్పు స్వభావసిద్ధమయిన యష్టగుణము గలిగి పుష్పాడిచేతఁ గప్పఁ బడినదై తుమ్మెదలు లేక కనఁబడె ననుట.

అలం. రూపకము. పర్యాయోక్తము.

పంచసాయకుని చంచలశింజీని తుమ్మెదలబారు. కావున నారిమ్రోత ఝంకృతిగఁ జెప్పఁబడిను. సంపదగియొప్పు రాజును జూచి తొలుత రాగము వహించెను. అవల విరహతాపముండెను. తుమ్మెద నారిమ్రోతలు కఠోరములయ్యెను. పిదపఁ బరాగపాండుత నొందెనని యాశయము.

మన్త ధునినారి తుమ్మెదచా లనుటకు.

శ్లో. మార్వీలాలంబమాలా ధనురధవిశిఖాః కాసుమాః పుష్పకేతోః

భిన్నంస్యా దస్యబాజై ర్యువజపృథయం స్త్రీకటాక్షేణ తద్వల్. (సాహిత్యదర్పణము)

చ. చలితలతాంతకాంతి యనుచుందురుకావించెఱంగు దాఁటి స

మృలితవయోవిలాసముల + మీటిని విచ్చుఫలస్తనాగ్రము

త్వైలువడఁ గప్పెఁ దత్తణమ + వేల్లితదోహదధూపధూమకుం

తలములు విప్పి దాడిమలతాలలితాంగి నృపాలుచెంగటన్.

157

నృపాలుచెంగటన్ = వసురాజుసమీపమందు, దాడిమలతా = దాడిమకాఖయనెడు, లలితాంగి = స్త్రీ, చలిత = కదల్చఁబడిన, లతాంతకాంతియను = ఎఱ్ఱనిపూవుయొక్క కాంతియనెడు, చందురుకావించెఱంగు దాఁటి = చంద్రకావితైటకొంగును దొలగఁద్రోచికొని, నమ్మిళిత = సమకూడియున్న, వయోవిలాసములక్ = పక్షిచంచువిలాసములచేత నని ఫలపరమయనయర్థము. యౌవనవిలాసములచేత నని యనవరమయనయర్థము. మీటినివిచ్చు = మీటిలే అనిపిపోవుచున్న, ఫల = ఫలములనెడు, గోటమిటి

తే విచ్చిపోవునట్లుగానున్న, ఫలస్తనాగ్రములు=ఫలములవంటి కుచములయొక్క కొనలు, వెలువడక = బయలుపడకగా, తక్షణము = అప్పుడే, వేల్లిత = వక్రమయిన, ని. 'అవిద్ధం కుటిలం భుగ్నం వేల్లితం వక్రమిత్యపి' అని అ. దోహదలక్షణము.

శ్లో. 'తరుగుల్లలతాదీనా మకాలే కుశలైః కృతమ్,

పుష్పాద్యుత్పాదకంద్రవ్యం దోహదంస్యాత్తుకత్క్రియా.'

దోహద మనఁగాఁ దరుగుల్లలతాదులకు నకాలముందుఁ బుష్పములు మొదలైనవానిని బుట్టించు ద్రవ్యమనకును నట్లుచేసెడు క్రియకును బేరు. అట్టిదోహదసంబంధమయిన, ధూపధూమ = ధూపము యొక్క ధూమరేఖయనెడు, ఇక్కడ దానివృత్తునకుఁ జేయుదోహదము ధూపములు వేయుట యని తెలియవలయును. కుంతలములువిప్పి = తలవెండ్రుకలు విడఁదీసి, కప్పెన్ = ఫలస్తనాగ్రములను గప్పెను. వస్త్రహీనత సంభించినప్పుడు తలవెండ్రుకలచేత మానసంరక్షణము చేసికొనుట స్త్రీలకు న్యభావమని తెలియవలయును. అనఁగా వసురాజునకుఁ జేరువ నొక దానివృత్తుకొప్పు యెఱుఁగి పువ్వుయొక్క కాంతి నలిక్రమించి చిలుకలుమొదలైనవి యఁజింతనఁ బరిలిపోవు మొనలుగలవై, దోహదధూపధూమముచేత గప్పఁబడిన వక్రఫలములతోఁ గనుపించెనని తాత్పర్యము.

గుబ్బలు వయంటదాటుట నమమాడిన వయసు పొంకమువలన. స్తనాగ్రములంటిన విచ్చు నటులుండె ననుటవలన జవ్వనపుబింకము సూచితము. మోహమునఁ బొలఁతులకు గుబ్బలుబుచ్చననుట ప్రసిద్ధము. కాననే గుబ్బలు మీఁతిన విచ్చునటులున్నవని చెప్పఁబడెను. ఇటులే మోహోపస్థలోనున్న పరూధినివి "మీఁతినవిచ్చుగబ్బిచనుమిట్టని" పెద్దన చెప్పెను.

ధూమాదిదోహదములు ఫలవృక్షముల కకాలఫలకును మోత్పత్తులకై గావించుట యాచారము.

ఉ. దోహదధూపధూమములతోఁ గనుపట్టెడి తత్పురీపన

పూహము నోసమస్తవిబుధోత్తమ చూచితె...

(ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము)

దాడిమకు ధూపక్రియయు దోహదవిశేషమె.

'మేమిమిహంబునంజేక స్తత్రేకామిషధూపనమ్,

శ్రేయానయం ప్రయోగః స్యాద్దాడిమిఫలవృద్ధయే.

మత్స్యాజ్యత్రిఫలాలేపై ర్దానై రాజావిశోధ్యవైః,

లేపితాధూపితా సూతే ఫలంతాళీవదాడిమి.'

సీ. చిగురుకొగేలు సాఁచె రసాలవల్లరి తేఁటిచూపులఁ జూచె • తిలకలతిక

వికగీతిఁ బాడి చూ•వెఁ బ్రియాభులత పల్కెఁ గీరభాషలఁ గర్ణి•కారశాఖ

ముఖరక్తి నింపె నింపు గలసంపఁగికొప్పు వన్నె గా నగియె లే•బొన్నతీఁగె

సురభిశ్శ్వసంబు • నెరపె సింధుకవల్లి గుచ్చెఁ దావులు సోకఁగ్రోవిరెప్పు

తే. యాత్మరుచిరోపచారంబు • లభివలపు, కంబునకుఁ దత్తదామోదఁగరిమఁ బెనుప

నంగనానిత్యకలితదోహదవిశేష, సన్నుతాచారములనడిసన్నకతన.

153

ఈపద్యములో రసాలవల్లర్యాదులయందు స్త్రీలింగమహిమచేత స్త్రీత్వవ్యోజనమగుచున్నది నుక. వానియొక్క పల్లవపుష్పాదులు పసురాజునందుఁ జేయుబడిన కరపుష్పాదిసర్వజేష్ఠులు

గాను వసురా జనెడు కల్పవృక్షమునకుఁ జేయఁబడిన దోహదవిశేషములు గాను జెప్పినాఁడు. ఏ లాగున ననిన.

రసాలవల్లరి మొదలైన, అంగనా=స్త్రీలచేత, నిత్య=నిరంతరమును, కలిత=శమకుఁ జేయఁబడు చుండెడు, దోహదవిశేష = పూర్వోక్తదోహదవిశేషరూపములైన, సన్నతాచారముల=ప్రసిద్ధాచారములయొక్క, సడిసన్నకతన=సంజ్ఞ చేత, ఆత్మరుచిరోపచారంబులు = తాము సేయుచున్న మనోహరములైన కరస్పర్శాదిదోహదోపచారములు, అధిపకల్పకంబున = వసురాజునెడు కల్పవృక్షమునకు, తత్తదామోదగరిమఁబెనుపజ్ - తత్తత్=ఆయా, ఆమోద = ఆనందముయొక్క లేక పరిమళముయొక్క, గరిమ=అధిక్యమును, పెనుపజ్=వృద్ధిబొందించునట్లులుగా, రసాలవల్లరి=తియ్యమామిడి కొమ్మయనెడు రసాలవల్లరియను పేరుగల నాయిక, చిగురుకొంగేలుసాంచె = చిగురనెడు హస్తమును వసురాజుపైకి జూపెను. అనగా, హస్తస్పర్శము చేసెననుట. ఇది కరస్పర్శరూపమైనదోహదము, తియ్యమామిడి హస్తస్పర్శరూపమైనదోహదముచేతఁ బూచునదిగనుక నాచరిచితిచేత హస్తస్పర్శ చేసెనని భావము. సర్వత్ర యీలాగున నాయాదోహదపరిచితిగల వృక్షశాఖాంగలవలన నాయాదోహద మాచరింపఁబడినదని తెలియవలయును.

తిలకమనఁగా బొట్టుగుచ్చెట్టు, తిలకలతిక=బొట్టుగుచ్చెయనెడు తిలకలతికానామకనాయిక, లేటిచూపులజూచె = తుమ్మెదలనెడు చూపులచేతఁ జూచెననియర్థము. ఇది వీక్షణరూపమయిన దోహదము. ప్రియాశువనఁగాఁ బ్రేంకణము. ప్రియాశులత=ప్రేంకణపుత్రుఁగె యనెడు ప్రియాశులతానామకనాయిక, పికిగీతిఁబాడిమచె = తోకిలగానమనెడు పాటఁబాడినని యర్థము. ఇది గానరూపమయిన దోహదము. కర్ణికారకాఖ = కొండగోగుకొమ్మ యనెడు కర్ణికారకాఖానామకనాయిక, కీరభావల = చిలుకపలుకులవంటి పలుకులచేత, పల్కు = భాషించెను, అనియర్థము. ఇది సల్లాపరూపదోహదము. ముఖరక్తి యనఁగా శాఖాముఖపువ్వురక్తిమయను ముఖమిచ్చుటయును. ఇంపుగలసంపంగికొమ్మ=సంపంగికొమ్మ యనెడు సంపంగికొమ్మయను పేరుగల నాయిక, ముఖరక్తినింపె = శాఖాముఖకునుమరక్తియనెడు ముఖమిచ్చుటను గలంగఁజేసెనని యర్థము. ఇది ముఖరాగరూపదోహదము. లేఁబొన్నతీగె = లేఁతపొన్నతీగె యనెడు లేఁబొన్నతీగెయను పేరుగల నాయిక, పన్నెగానగియె = పన్నెయనఁగాఁ బుష్పకాంతియును సొగసును, పుష్పకాంతియనెడు నవ్వుచేత సొగసుగా నవ్వెను. ఇది హాసితరూపదోహదము. శ్వసనమనఁగా వాయువును విశ్వాసమును, సింధుకవల్లి = వావిలికొమ్మయనెడు సింధుకవల్లినామక నాయిక. (ని. 'అథ సింధుకకి, సిన్ధువారేష్ఠ') మరసౌ నిర్దుష్టిన్యాజికేత్యపి అని అ.) సురభిశ = పరిమళయుక్తమైన, శ్వసనంబు = వాయువనెడు విశ్వాసమును, నెరపె = బొందించెను. ఇది ముఖవాయురూపదోహదము. తావులనఁగా చానలను గళాస్థానములను, క్రోవిరమ్మ = క్రోవికొమ్మయనెడు క్రోవిరమ్మ యను పేరుగలనాయిక, తావులు సోఁక = పరిమళములనెడు కళాస్థానము లంటునట్లులుగా, ప్రచ్ఛె = కొఁగిలించెను. ఇది యాలింగనరూపదోహదము.

కల్పక మభీష్టఫలదాయి గనుక నకఁదోహదక్రియాయోగ్యమని తెలియవలయును. ఆయా వృక్షములకుఁ జేయఁబడిన దోహదక్రియలకుఁ బ్రమాణము.

శ్లో. 'అశోకశ్చరణాహత్యా వకుళో ముఖసీధునా,
అలిङ్గనా త్కురువక స్తైలతో వీక్షణేనచ,
కరస్పర్శేన మాకన్దో ముఖరాగేణచమ్మకః,
సల్లాపతః కర్ణికార స్పిన్ధువారో ముఖానిలాత్,
గీత్యాపీయాభున్నితరాం నమేరు ర్హసిలేనచ.'

అనఁగా నశోకవృక్షము పాదతాడనముచేతను బొగడచెట్టుమియుటచేతను నెఱ్ఱపువ్వులపెద్ద గోరింట యాలింగనముచేతను దిలకవృక్షము చూచుటచేతను మామిడిచెట్టు హస్తస్పర్శముచేతను సంపెంగచెట్టు ముఖరాగముచేతను గొండగోగుచెట్టు సల్లాపముచేతను వావిలిచెట్టు ముఖవాయువుచేతను త్రేంకణపుచెట్టు గానముచేతను సురపొన్న నవ్వుటచేతను బుప్పించుచున్నవి. అనఁగా నాయావృక్షము లాయాదోహదములచేత నకాలమందును బుప్పించుచున్నవని శాస్త్రప్రసిద్ధము.

అంగనాదోహదములచే శిక్షితములు గావున లతలు ఉపచరించెను. రాజు అధిపకల్పకము గావున రసాలవల్లర్యాదులు ఆమోదగరిమ పెంచెను.

తా. వసురాజు వనములొనికి రాఁగానే తియ్యమావిచివురులు నిక్కెను. బొట్టుగుతీఁగ తుప్పెదలతో నిండియుండెను. ప్రేంకణపుదీఁగ కోకిలగానములతో నలరెను. కొండగోగు చిలుకపలుకులతో నొప్పెను. సంపెంగ కెంజాయలతోఁ దనరెను. పొన్నపూచెను. వావిలి పూలతావితో నెనఁగెను. క్రోచి సుగంధానిమలులకుఁ దానకమయ్యెను. ఇవి రాజున కుపచారములు చేయునటులుండెను.

అలం. రూపకము. సమాసోక్తి.

మ. చను వొప్పక నగి పల్కి పాడి కని యాశ్వాసంబు నొందించి చే
కొని మో మిచ్చి కవుంగిలించి తరులం • గొన్నింటి మన్నించి యం
గన లయ్యో మము నెంతచేసి రనుచుం • గంకేళియుం గేసరం
బును భూజానికి మ్రొక్కె గుచ్చవినతిం • బూచేనెకన్నీటితోన్.

159

చనువొప్పక = మన్ననయొప్పునట్టులుగా, నగి=నవ్వి, పల్కి=సంభాషించి, పాడి=గానము చేసి, కని=వీక్షించి, ఆశ్వాసంబునొందించి = ఊరటఁబొందునట్టులుచేసి, చేకొని = అంగీకరించి యని యర్థము, కరస్పర్శచేసి యనిభావము. మోమిచ్చి=ముఖరక్తినిసగి, కవుంగిలించి=అలింగనము చేసికొని, తరులంగొన్నింటిమన్నించి = వైభవ్యములూఁ జెప్పఁబడిన రసాలాదివృక్షముల నెనిమిదింటిని మన్నించి, అనఁగాఁ బైనిజెప్పఁబడిన హాసము మొదలుగాఁగలదోహదక్రియ లెనిమిదియును మన్ననచేత జరిగించెడు నర్త చేష్టల ననుసరించినవి యయినందున నాక్రియలచేత వాని మన్నించినారనుట. అంగనలు=స్త్రీలు, అయ్యో=అక్కటా, మమునెంతచేసిరనుచున్=మమ్ము నెంతయవమానము చేసినారో చూచిలివాయని, అనఁగాఁ దన్ని యమిషినారనుట. అశోకము తన్నినఁ బూయునది యనియుం బొగడ యమిషినఁ బూయునదియనియును దెలియవలయును. కంకేళియుం=అశోకమును, కేసరంబును=పొగడయును, గుచ్చవినతిఁ = పుష్పగుచ్చభారమువలని వంగుట యనెడునమ్రత్వము చేత, పూచేనెకన్నీటితోన్ = మకరందమునెడు కన్నీటితోడ, భూజానికిమ్రొక్కెన్ = వసురాజునకు నమస్కరించెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

అంగనలు మధ్యంత చేసిరిని చేసినయవమానము చెప్పుకొనకపోవుటవలన నశోకమునకుఁ గేసరమునకుఁ గలిగిన యవమానావేశము సూచితము. సాటివారిలో గౌరవములేకపోగా నగౌరవము కలుగుటచే జైలులయ్యు రాజుముందు చెప్పుకొనవలసివచ్చినది. పూడేనె కన్నీరుతుటవలన నశ్రులు నయనాంచల పూరములుగ నున్నవనియుఁ బూలప్రేగున వంగుట చతురప్రేగున వంగినటులున్న దనియు భావము. కేసరకంకేకులు పూలతోఁ జేసెతో నలరె ననుట.

తా. ఇతరలతల నగౌరవముగ దోహదములచే దృష్టినొందించి యంగనలు తప్తవమానించిరిని పూలప్రేగుతో వంగిన తేనియచాలాయు కంకేళికేసరములు రాజుముందు నమస్కరించి కన్నీరు విడుచుచున్నటులుండెను.

మ. లలితై కాంశశిలాలవాల మనుకేళాకూళిలో నీరుపైఁ

జెలు వొప్పక ధరియించి తోడనె మిళిచ్చిక్రోడదంష్ట్రాదళ

త్ఫలరంధ్రంబులచే వెలార్చి జలసూత్రస్తంభముం బోనియ

గ్గలపుంజాయలగుజ్జనారికెడముం గాంచెక్ విభుం డయ్యెడన్.

160

లలిత=ఒప్పుచున్న, వీణాంశికా=చంద్రకాంతశిలచేత రచింపబడిన, ఆలవాలమను = పాదప నట్టి, కేళాకూళిలోక = కుండులో, అనఁగా శాతుభానాలో, నీరుపైఁ జెలువొప్పక ధరియించి = ఉపరిభాగమందుఁగాయలలో నీళ్లుధరించి, అనఁగా బై నున్న కాయలలోనికి నీళ్లెగఁబిచ్చియనియర్థము. తోడనే=వెంటిగానే, మిళిల్=నమకూడుచున్న, చిక్రోడ = ఉడుకలయొక్క, సి. 'చిక్రోడ' స్థూల దంతక' అని యమరకేషము. దంష్ట్రా = కోటలచేత, దళల్ = బద్దలగుచున్న, ఫల = కాయలయొక్క, రంధ్రములచేత్ = రంధ్రములచేత, వెలార్చి = బయలు వెడలించుచున్నదై, జలసూత్రస్తంభముం బోని= జలయంత్ర నాళమువలెనున్న, అగ్గలపుంజాయల = బట్టమైన నీడలుగల, గుజ్జనారికెడమున్ = గున్న టెంకాయచెట్టును, అయ్యెడన్=అవనంధియందు, విభుండు=వసురాజు, కాంచెక్ = చూచెను. అలం. రూపకానుప్రాణితముగు నుపమ.

గుజ్జనారికెడము గావున నమోన్నతముగు జలసూత్రస్తంభమువలె నుండెను. అగ్గలపుంజాయల గుజ్జనారికెడమునుటవలన ఫలరంధ్రములనుండి జలము, నీడనానించుచ్చినవారిపై సరాసరిగఁ బడుచు నంతటియెత్తుగానుండెనని తోచును. అగ్గలపుంజాయల నారికేళము గావుననే చంద్రకాంత శిలాల వాలములోని జలమును జల్లబజుచుటకుఁ దగియున్నదని యెఱుంగనగును. దళల్ ఫలరంధ్రము లనుటవలన నుడువ లపుడే కోటలతో గంట్లువేయుచున్నవనియుఁ గాననే మితముగ బిందురూపముగఁ దుంపురులు రాలుచున్నవనియు జలయంత్రమువలె వనంతర్దువున నారికేళము లుంటచే రాజు చూచెనని తెలియ నగును.

తా. చంద్రకాంతశిలాలవాలమునందున్న కొబ్బరిచెట్టు జలసూత్రస్తంభమువలె నుండెను. ఉడు కలకొఱకు కొబ్బరికాయలలోనినీరు వడియుచు జలయంత్రమువలెనుండ రాజు చూచెను.

తే. నృపునెడుటఁ దేనెవాకలోఁ నిబిడవివల

దలెనుపత్రాళిఫలసాంద్రఁ మగుచు నొక్క

నగము కైవ్రాలి యేటిలో • నాటియున్న

నాటియున్నతనగరాజు • నలువుఁ దెలిపె.

161

నృపునెడుట = వసురాజుముందట, తేనెవాకలో = పూదేనెకాలువలో, నిబిడ = దట్ట
మానట్టులుగా, విచలత్ = చలించుచున్న, అతను = గొప్పలైన, వక్రాలి = ఆకులచేతను, ఫల = కాయల
చేతను, సాంద్రమగుచు = దట్టమైనదై, ఒక్కనగము = ఒకవృక్షము, కైవ్రాలి = ఒరగబడినదై, నిటి
లో = శుక్తిమతీనదిలో, నాటియున్న = పాదుకొనియున్న, నాటి = ఆకాలమందలి, ఉన్నతనగరాజు =
పాడవుగలిగిన కోలాహలపర్వతశ్రేష్ఠనియొక్క, నలువుదెలిపె = చందమును దెలియజేసెను.
అనఁగా శుక్తిమతీ ప్రవాహస్థితకోలాహలపర్వతస్త్పతి నుదయించుజేసెననుట. (ని. 'కైలవృక్ష'
నగా వగో అని యమరము) అలం. నిదర్శనము.

తా. తేనియప్రవాహములొక బ్రతిబింబించు ఆకులతో బుడ్లతో నలరువృక్షము శుక్తిమతీ
నదిలో నొరగి నాటుకొనియున్న కోలాహలపర్వతమును వసురాజునకు జ్ఞాపకము చేయుచుండెను.

ఉ. ఉన్నతి నన్న గాగ్రమున • నున్న యొకానొకకిన్నరద్వయం
బన్నిఖలోక్తివేది కపు • ఉన్యదురాసద మైనయొక్కయా
సన్నశుభంబుఁ దిన్ననిప్ర • సన్ననిజోత్తులఁ దెల్పి తోన యే
గెన్నరదేవపాదపవి • ఖన్నబృహన్నగకూటవాటికిన్.

162

ఉన్నతి = సుఖాతిశయముచేత, అన్నగాగ్రముననున్న = ఆవృక్షమునందున్న, ఒకానొక
కిన్నరద్వయంబు = ఒకకిన్నరపక్షిమిథునము, అన్నిఖలోక్తివేదిక = సకలజంతువులయొక్క పలుకుదెలిసిన
యావసురాజునకు, అపుడు = అనమయమందు, అన్యదురాసదమైన = మఱియొకరికిఁ బొందశక్యముగాని,
ఒక్కయాసన్నశుభంబు = ఒకసమీపకాలశుభమును, తిన్నని = వృద్ధుడైన, ప్రసన్ననిజోత్తుల =
అదరముతోఁగూడిన స్వకీయభావలచేత, తెల్పి = తెలియజెప్పి, తోన = వెంటనే, సరదేవ = వసురాజు
యొక్క, పాద = పాదమునెడు, పవి = వస్త్రాయుధముచేత, ఖన్న = ఖేదపెట్టబడినదియు, బృహత్ =
మిక్కిలి గొప్పదైనదియునగు, నగ = కోలాహలపర్వతముయొక్క, కూటవాటికి = శిఖరశ్రేణికి, (ని.
'కూటో' ప్రీతిభరం శృంగం' అని అ.) ఏగెన్ = పోయెను. అనఁగా వసురాజును కోలాహలపర్వత
గమనోత్సుకునిగా నొనర్పనోయన కిన్నరమిథునంబు పర్వతశిఖరతలమున కరిగెనని భావము.

వృక్షమునకు కైలమునకు నర్థమగు నగమునె మరల చెప్పుటవలనను గిన్నరశబ్దము పక్షిమి
థునకు గిన్నరులకు సరిపడుటవలనను జెట్టుపైఁ గిన్నరపక్షిమిథునముండెననియు కైలాగ్రమునఁ గిన్నరులు
విహరించుచుండిరినియు భావాంతరము స్ఫురించును. కిన్నరసూక్తిభావమును వసురాజునిఖలోక్తి వేది
గావుననే గ్రహింపఁగలిగెను. అన్యదురాసదమగు శుభముగాన వసురాజు అనన్యసాధ్యమహిమా
సంపన్నుడనుట. నగాగ్రమునుండి నగాగ్రమున కేగుట కిన్నరసహజము. కోలాహలపర్వతముపైకి
గిన్నరమిథున మేగుట యానగరమున కేగ వసురాజున కుత్సుకము కలిగించుటకు.

తా. కిన్నరద్వయము నగముపైఁ జేరి పలుకుచుండ రాజు త్వరలో ననన్యసాధ్యమగు శుభము
తనకు సమకూడ నున్నదని తెలంచెను. వెంటనే కిన్నరద్వయము కోలాహలపర్వతముమీదికి పడలి
పోయెను.

క. ఆలోకాద్భుతవిహగయు, గాలోకస్త్రీతివలన, నతిలోకవయగి
కోలాహలకోలాహల, లీలాహలహళిక చెంగళించె బలికిన్.

163

అ=అట్టి, లోకాద్భుత = లోకాశ్చర్యకరమైన, విహగయుగ = కిన్నరపక్షిమిథునముయొక్క, ఆలోకస్త్రీతివలన = దర్శనమువలన బుట్టిన ముక్కువచేత, పతికిన్ = వసురాజునకు, అతిలోక=లోకా తీతమైన, వయగి = పక్షులయొక్క, కోలాహల = కలకలధ్వనులుగలిగిన, కోలాహల = కోలాహల పర్వతమందలి, లీలాహలహళిక = లీలావిహారోత్సవము, చెంగళించె = ఉద్రేకించెను. కిన్నరపక్షులు భూలోకమున నాశ్చర్యకరములైనవియ కదా.

తా. లోకాశ్చర్యకరములగు కిన్నరపక్షులు జూచినంతన రాజునకు వేడుక గలిగెను. అవి కోలాహలపర్వతమువైచేరి కలకలధ్వనులు గావించుచుంట నాలించి యటకు బోవనెంచెను.

ఆశ్వాసాంతము

మ. అవితోర్వీనపఖండఖండపరశ్శాఖోగిసాఖోగభో
గవిఖాస్వద్భుజదండ దండధరవీక్షారూక్షనానావిప
క్షవిభుక్షేచక కాండ కాండభయకృద్గంభీరభేరిమహా
రవదీర్ణాద్రిపిచండ చండబలధౌరంధర్యహర్యగ్రజా.

164

అవిత=రక్షింపబడిన, ఉర్వీనపఖండ = భూమియొక్క భరతఖండము మొదలైన నవఖండములు గలవాడా, ఖండపరశు = శివునియొక్క, (ని. 'భూలేళి ఖడ్గపరశు' అని అ.) శ్యా = వింటినారి యైన, భోగి=సర్పముయొక్క, అనగా శేషాపియొక్క, సాఖోగ = అతిదీర్ఘత్వముతోగూడిన, భోగ=శరీరమువలె, (ని. 'భోగస్సుఖే స్త్రాదిభృతావహేశ్చ ఫణి కాయయో' అని వి.) విఖాస్వత్ = విలసిల్లుచున్న, భుజదండ = బాహుదండములు గలవాడా, దండధర = యమునియొక్క, వీక్ష = (క్రూర)దృష్టివలె, రూక్ష=తీక్షణమైన, నానా=నమస్తమైన, విపక్షవిభు = శత్రురాజులను, క్షేచక=చిప్పి వైచునట్టి, కాండ = బాణములకలవాడా, (పు. 'కన్య బ్రహ్మణి అర్జుణి కాణ్డజి' అనువుత్పత్తి చేత గాండమనగా బ్రహ్మాండము.) కాండ = బ్రహ్మాండమునకు, భయకృత్ = భయంకరమైన, గంభీర = గంభీరమైన, భేరి = రణభేరియొక్క, మహత్ = గొప్పదియయిన, రవ = ధ్వనిచేత, దీర్ఘ = బ్రద్దలుచేయబడిన, ఆద్రిపిచండ=పర్వతోదరములుగలవాడా, (ని. 'పిచర్ణ ముదరే విద్యా త్వశో రవయశేచ' అని వి.) చండ = సమర్థమైన, బల = బలముయొక్క, ధౌరంధర్య = భారమును వహించుటయందు, హర్యగ్రజా = బలరాముడైనవాడా, అనిసంబోధనము. ఈపద్యము ముక్తపద గ్రస్తముగా జెప్పబడియెను.

క. శ్రీకర్ణాటేశ్వర వి, శ్వాకర్ణి తబిరుదశాసనాంక వితీర్ణ
శ్రీకర్ణ దశదిశాలల, నాకర్ణాభరణసుగుణావవరత్నఖనీ.

165

శ్రీ=సంపద్యుక్తమయిన, కర్ణాట = కర్ణాటరాజ్యమునకు, ఈశ్వర = ప్రభువైనవాడా, విశ్వ = ప్రపంచముచేత, ఆకర్ణిత = వినబడిన, తిరుదశాసనాంక = తిరుదులతో గూడిన శాసనవిన్నములు గలవాడా, వితీర్ణశ్రీ = వితరణసమృద్ధియందు, కర్ణ = కర్ణుడైనవాడా, దశదిశా=పదిదిక్కులనెడి, పూర్వాదిక చతుర్దిక్కులును నాగ్నేయాదిక చతుర్దిక్కులును నూర్ధ్వాధికప్రదేశములుగూడ నీ

పదియు దశదిక్కులనంబడును. లలనా=స్త్రీలకు, కర్ణాభరణ=కర్ణ భూషణములైన, సుగుణ = సుగుణము లనెడు, నవరత్న = నూతనరత్నములకు, భసి = గనియైనవాడా, ఈపద్యము ద్విప్రాసముగలదిగాఁ జెప్పబడియెను.

పృథ్వి. కబంధహరధీర తాఃశిర కరాసిక్ష్మత్త్రుట
త్కబంధపరిపంథిసం గ్రథితసూర్య సూర్యర్పిత
ప్రబంధరసబంధురాఘవదబంధ బంధుస్వధీ
నిబంధన యబంధనాగ్నినిధనిత్య తేజోనిధి.

163

కబంధహర=కబంధాసురసంహారకుడైన శ్రీరామునియొక్క, ధీరతా = ధైర్యమునకు, ఆకర = స్థానమైనవాడా, అనగా శ్రీరామునితో సమానమైన పరాక్రమము గలవాడని భావము. భరాసి= తీక్షణమైనఖడ్గముచేత, కృత్త = ఖండితులై, త్రుటల్ = తెగిన, కబంధ=మొండెములుగల, ని. 'కబంధో స్త్రీ క్రియా యుక్తమపమూర్ధక శేబరమ్' అని అ. పరిపంథి = శక్త్రువులచేత, సంగ్రథిత=భేదింపఁ బడిన, సూర్య = సూర్యమండలముగలవాడా, సూరి = విదవత్కృతులచేత, అర్పిత = సమర్పింపఁబడిన, ప్రబంధ = ప్రబంధములయందలి, రస = శృంగారాది రసములచేత, బంధుర=సుందరమగుచున్న, అర్థ = అర్థంబును, పదబంధ = పదసందర్భమునుగలవాడా, బంధు = బంధువులయందు, స్వధీనిబంధన = తా ననెడుబుద్ధి నిబంధనము గలవాడా, అనియైనను, బంధువులకు స్వాధీనుడవైనవాడా, అని యైనను అర్థము. అబింధనాగ్ని = బడబాగ్నితోడ, నిధ = సమానమైన, నిత్య = శాశ్వతమైన, తేజః = ప్రతాపమునకు, నిధి = స్థానమైనవాడా, ఈవృత్తము ముక్తపదగ్రస్తముగాను ద్విప్రాసముగలదిగాను జెప్పబడియె. ఈ పృథ్వివృత్తమునకు జ స జ స య వ గణములును బంధైండవ యక్షరము యతిస్థానమునుగా నుండవలయును. ఇది పదియేడవభందం బగు నత్యష్టిభందంబునఁ బుట్టిన వృత్తము.

లక్షణము-

ప్రియంబగుచు రుద్రవిశ్రమము పృథ్వికాసంజ్ఞికా
హ్వాయంబగు జనంబుతో జనయంబులుగ్ గూడినె.

కాని యాధునికకవులు పృథ్వివృత్తమునకు తొమ్మిదింటి యతి వాడియున్నారు.

గద్యము. ఇది శ్రీరామచంద్రచరణారవిందఁడనపవననందన ప్రసాదసమాసా దిత సంస్కృతాంధ భాషాసామ్రాజ్యసర్వంకష చతుర్విధ కవితానిర్వాహక సాహిత్యర్థరససోపణ రామరాజభూషణప్రణీతం బైనవసుచరిత్రంబునందుఁ బ్రథమాశ్వాసము.

ఇది శ్రీమదాత్రేయకులకళాంభోనిధి సంపూర్ణసోమ సోమాభిధాన మంత్రివరపౌత్రుండును సోమసుతసిద్ధేశ్వరమంత్రి శ్వరపుత్రుండును శ్రీమత్సార్వభౌమేశ్వరవరప్రసాద సమాసాదిత హృద్యాన వద్య నిఖిలవిద్యావికారదుండును నగుసోమకువచేత విరచితం బయినవిద్యజ్ఞనరంజనీనామక ప్రతిభద టీకాయాపం బగువసుచరిత్రనామ కాంధికావ్యరత్నవ్యాఖ్యానమునందలి ప్రథమాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు
వసుదరిత్రము, సవ్యాఖ్యానము

ద్వితీయాశ్వాసము

తిరుమలరాయ జయ

శ్రీతరుణీరమణ సుగుణశీతల యాకా

శీతలనేతుధరాతిధు

రాతతభుజదండ మూరురాయరగండా.

1

శ్రీ = సంపద్యుక్తుడవైన, తిరుమలరాయ = తిరుమలరాయ నామము గలవాడా, జయశ్రీ తరుణీ రమణ = జయలక్ష్మీనాథుడ వైనవాడా, సుగుణశుభగుణములచేత, శీతల = చల్లనైనవాడా, శీతలత్వము సర్వజనాప్లదగుణసూచకము. ఆకాశీతల = కాశీప్రదేశముమొదలుకొని, ఇక్కడ ఆడునెడు నిపాతము, ఆభివ్యాప్త్యర్థకము. (ని. 'ఆ జీవదర్శే భివ్యాప్తా సీమార్థే ధాతుయోగజే' అని అమరము.) సేతు = సేతుపర్వంతమైన, ధరా = భూమియొక్క, అతిధురా = అత్యంతభారముచేత, తత = వ్యాప్తమైన, భుజదండ = బాహుదండముగలవాడా, మూరురాయరగండా = మూరురాయరగంగా అశ్వపతి, నరపతి, గజపతులు, వారికి భర్తవైనవాడా యని యర్థము. అనగా సీముగ్గురు రాయలకు వశము చేసికొని వికాలమగు భూచక్రము నిర్వక్రపరాక్రమముతోఁ బరిపాలించుచున్నాడనుట.

తే. అవధరింపుము శౌనకాద్యఖిలసన్తునీంద్రులకు రామహర్షణి ♦ యిట్లు పలుకు నమ్మహిజాని నిజవిహారాచలేంద్ర దివ్యపౌభాగ్యములు చూడ ♦ దివురుటయును.

అవధరింపుము = చిత్తగింపుము, శౌనకాద్యఖిలసన్తునీంద్రులకు = శౌనకుడు మొదలుగాఁ గల సమస్త మునిశ్రేష్ఠులకు, రామహర్షణి యిట్లుపలుకు = రామహర్షణి పుత్రుడైన సూతుడు ఈలా గని పలుకును. ఏమనిన, అమ్మహిజాని = ఆపసురాజు, నిజ విహారాచలేంద్ర దివ్యపౌభాగ్యములు చూడ దివురుటయును = స్వకీయమైన క్రీడాపర్వత మగుచున్న కోలాహలాద్రియొక్క దివ్యమైన వైభవములు చూచుటకొఱకుఁ బ్రయత్నము చేయఁగాను.

ఉ. ఆయెడ నొక్కనర్తసచివాగ్రణి యిట్లను నోయఖండలే

జోయుత యద్భుతం బొకటి ♦ చూచితఁ జూపెద నీకు నాదుచే

చాయనె చూడు మభ్రమునఁ ♦ జక్కగ నల్లదె నల్లమబ్బులోఁ

బాయపు కొన్ని మ్రాకులు నృపా యవుఁ జొచ్చని నాకభూజముల్.

3

ఆయెడ = ఆసమయమందు, ఒక్కనర్తసచివాగ్రణి = ఒకయిష్టమైన మంత్రిశ్రేష్ఠుడు, బిట్లను = పక్ష్యమాణప్రకారముగాఁ బలికెను. ఓయఖండలేజోయుత = అఖండ లేజస్సంపన్నుడైన యోరాజాగ్రణి, అద్భుతం బొకటి చూచితఁ = నే నొక యాశ్చర్యమును జూచితిని, చూపెద

నీకు నాదుచేచాయనె చూడుము = నీకుఁ గనుపఱుచుచున్నాను నాయొక్కచేతి వెంటడిగానే చూడుము. అభీమునఁ జక్కఁగను = ఆకాశమందు సూటిగాను చూడు మని వెనుక కన్వయము. అల్లదె నల్లమబ్బులోఁ బాయవు కొన్నిమ్రాఁకులు=అల్లవిగో నీలమేఘములోఁ గొన్నివృక్షము లెడ తెగకయన్నవి, నృపా=వసురాజా, అవి=ఆకసుపడెడు వృక్షములు, నాకభూజముల్=కల్పవృక్షములు, అవుఁజుమ్ము = అవునుజుమీ, భూలోకవాసులకు దేవవృక్షదర్శన మద్భుతము. ఆకాశమునందున్న నల్ల మబ్బులోనుండి వృక్షము లగుపడుటయే దేవభూరుహ భ్రాంతిహేతువు.

తా. వసురాజు నాతని తనస్త్రియమంత్రి చూచి రాజా! నేనొకయాశ్చర్యమును జూచితిని. నీకుఁ గూడఁ జూపెదను. నాప్రేలిచాయను దిలకింపుము. ఆకాశమునందలి నల్లమబ్బులో నెడతెగక కాన వచ్చునవి దేవవృక్షములు దమా! అనెను.

చ. అన విని నవ్వి సూక్ష్మగతి • నారసి యారసికావతంసుఁ డి
ట్లను మనకేళికైల మది • యల్లది తన్మఘవాశ్చకూట ము
మృనికిమహీజము ల్బుదలుఁమ్రాఁకు లటంచు భ్రమించి పల్కె దై
నను మృష గాదు నీపలుకు • నాకనగంబులె తద్ద్రుమావళుల్.

4

అన విని=నర్తనచివుఁ డీలాగు పలుకఁగా విని, నవ్వి=నవ్విసవాడై, సూక్ష్మగతి నారసి = సూక్ష్మమార్గముచేత విచారించి, అరసికావతంసుఁడు = రసికజన్మశ్రేష్ఠుడైన యావసురాజు, ఇట్లునా = ఈలాగనిపలికెను. ఏమనియనిన, మనకేళికైల మది=ఆకనఁబడునది మనక్రీడాపర్వతము, అల్లది = అదిగో కనఁబడునది, తల్=ఆక్రీడాపర్వతసంబంధమైన, మఘవాశ్చ=ఇంద్రనీల మణిమయమైన, కూటము=శిఖరము, అమృనికిమహీజముల్ = అయింద్రనీలమణి శిఖరమందలి వృక్షములు, చదలు మ్రాఁకుటంచు భ్రమించి పల్కెడు = ఆకాశవృక్షములని భ్రమపడి పల్కుచున్నావు. ఐనను=అయి నప్పటికిని, మృషకాదు నీపలుకు=నీమాట యబద్ధముగాదు. ఏమనిన, తద్ద్రుమావళుల్ = మనక్రీడా పర్వతసంబంధమైన యింద్రనీలమయ శిఖరములయందలి వృక్షములు, నాకనగంబులె=నీవు చెప్పిన ట్లుగా నాకనగంబులె, అనఁగా నాకాశవృక్షములే యని యర్థము. స్వర్గసంబంధమైన కల్పవృక్షముల వంటిచే యని భావము.

నాకశబ్దము ఆకాశమందును స్వర్గమందును వర్తించుచున్నది. ని. 'ఆకాశే త్రిదివే నాకశి' అని అమరము. ఇందులో సచివుఁడు భ్రమనొందినవాడు రాజు భ్రమనివారణము చేసినవాడును గనుక రాజునకంటె సచివుఁడు కొంచెము తక్కువవాడైనందున వీతమధుఁడని తెలియపలెను. ఇందు నకు, శ్లో. 'కించిదానుః వీతమర్థశి' అని లక్షణము. మంత్రి స్థూలగతి నారయకచెప్పినది గావున రసికా వతంసుఁడగు రాజు దానిని సూక్ష్మగతి నారయుటయు నర్థాంతరముచే సమర్థించుటయు రసికావతం సత్వమునకు హేతువులు. సచివాగ్రణినే ఇంద్రనీలశిఖరము మేఘసముహముగను కైలాపరివృక్ష ములు దేవవృక్షములుగను భ్రమింపఁజేయుట శిఖరప్రకాశమునకు ఔన్నత్యాలిశయమునకు సూచనలు. మనకేళికైలమునే గుఱులెంపలేకపోతివా? యిదియేనా నీవు కనిపెట్టిన విచిత్రమని రాజు నవ్వెను.

అలం. పరికరము. నిరుక్తి.

తా. రసికాగ్రేనరుఁడగు వసురాజు మంత్రిమాటలాలకించి నవ్వి సూక్ష్మదృష్టితోఁ జూచి ఓయీ! నీవు భ్రమపడుచున్నాడవు. అదే మనక్రీడాకైలము. నీవు మేఘములనినవి ఇంద్రనీలవృక్షములు.

జటియలు. నాకభూజములన్నవి శిఖరస్థవృక్షములు. ఐనను నీమాట తప్పుగాదు. అవి నాక భూజములే.

సీ. అచటిసానులు రత్న రుచిరంబు లననేల వానివంశములెల్ల * నీను మణుల [లు ద్రుమములెల్లను సురాగమములొటరుదె నిత్యసురాగములుతడి * యాంకురము లతలు సంచీవను * ల్లావె యచ్చట వానితావులు నతనుసంచీవనములు రసములెల్లను సిద్ధరసములొటంత తత్ప్రసవంబులును సిద్ధరసము లచట తే. నచటిమణిచిత్రభూములు * నచట నమరు, నమరతరువులగుమురులు * నచటి తీవ లచటిపొందమిగొలకులు * నభవునింట, నై న నాదంటబలువింట * నై న గలవె.

అచటిసానులు = ఆకోలాహలాద్రియందలి చణులు, రత్న రుచిరంబులనేల = మణులచేతఁ బ్రకాశమానములైనవని వేఱ చెప్పనేల, వంశమనఁగా సంతతులను వెదుళ్లును, (ని. 'వంశో వేదాకులే వగ్గే పృథ్వీస్యావయవే సిచ' అని విశ్వము.) వాని = ఆచణులసంబంధమైన, వంశములెల్ల = సంతతు లన్నియుఁగూడ, ఈనుమణులొ = రత్నముల నుత్పాదించును, అనియర్థము. ఆచణులయందలి వెదుళ్లు ముత్యములను బుట్టించుచున్నవని భావము. వెదుళ్ల యందు ముత్యాలు పుట్టుచున్నవనుటకు-

క. 'విదితముగ బొంగువెదురున, నొదవినమాక్రికము తారకోజ్జ్వలము శుభ

ప్రదము' అని రత్నశాస్త్రము.

ద్రుమములెల్లను = అక్కడివృక్షము లన్నియును, సురాగమములొటరుదె - సుర+అగమములు=దేవతా సంబంధమైనవృక్షములు, అనఁగాఁ గల్పవృక్షములొట అశ్వర్థమా అనఁగాఁ గాదనుట. ఏమనిన, తదియాంకురములు = ఆవృక్షములయొక్క చిగుళ్లుఁగూడ, నిత్య = నిత్యములయన, సురాగములు = కల్పవృక్షములే యని యర్థము. సు+రాగములు శోభనరక్తిమ గలవని భావము. లతలు సంచీవ నులొడ = తీగలు సంచీవనీలకలుగావా, అనఁగా అవుననుట. ఏమనిన, అచ్చట = ఆకోలాహలాద్రి యందు, వానితావులును = అతీగలయొక్క వాసనలుగూడ, అతను సంచీవనములు = అధికసంచీవన లని యర్థము. అతను = దేహరహితు లయినవారికిని, సంచీవనములు = బ్రతికించునవి యని ప్రకారం తరము. అతనుఁడనఁగా మన్మథుఁడు గనుక మన్మథోద్దీపకములని భావము. రసములెల్లను = జలము లన్నియును, సిద్ధ=ప్రసిద్ధమైన, రసములొట = మధురరసములొట, ఎంత=వివిగొప్ప, అచట = ఆపర్వత మందు, తత్ప్రసవంబులు = ప్రసవ మనఁగా గర్భమోచనము, ఆజలములయొక్క శిశువులఁగూడ, సిద్ధరసములు = ప్రసిద్ధ మధురరసములేయని యర్థము. ఆజలములయందలి ప్రసవములనఁగా పుష్ప ములు, సిద్ధమైన మకరందము గలవని భావము.

శ్లో. స్యాదుతావతే ఫలే పుష్పే ప్రసవో గర్భమోచనే' అని ఆమరము.

కాబట్టి, అచటిమణిచిత్రభూములు = అక్కడి రత్నప్రచురము లైనభూములును, అచట నమరు నమరకరువుల గుమురులు = అక్కడ నొప్పుచుండెడు దేవతావృక్ష సమూహములును, అచటి తీవలు = అక్కడి తీగెలును, అచటి పొందమిగొలకులు = అక్కడనుండెడు బంగారు తామరలు గలకొలకులును, అని క్రమాలంకారము. అభవునింట నైనన్ = హరునకు గృహమైన కైలాసపర్వత మందైనను, ఆదరిట = ఆహరియొక్క, బలువింటనైనన్ = గొప్పనిల్లయన మేరుపర్వతమందైనను, కలవెఁడన్నవా, అనఁగా లేవనుట, అనఁగాఁ గైలాస మేరు పర్వతములకంటె మహిమాతిశయము గలదనిభావము. అలంకృతమైనప్రాణితార్థావ త్తి.

తా. కోలాహలపర్వతమునందలి చఱియలు రత్నమయములై యుంటయే కాదు. అచటి వెదుళ్ల యందుగూడ రత్నములు (ముత్యములు) జనించుచున్నవి. చెట్లు కల్పవృక్షములవలె నలరి క్రొంజివు శ్శతోఁ దనరుచున్నవి. తీగలు మన్తధోద్ధీపనకరములై తావు లాలయుచున్నవి. జలము తేనియచవు లాలుకుచున్నవి. శివుని మనిసియగు కైలాసముగాని విల్లగు మేరువుగాని యీవిధముగ విహారయోగ్య సమస్తవస్తువృద్ధిగ నలరుట లేదు.

మ. అది గాదే మనకేళిభూధరము దావా చూత మాయద్రుసం
పద లంచుం గయిదండఁ బూని ధరణీపాలుండు లీలాగిరిం
గదియన్ నర్మసఖుండు వల్కు నచటం ♦ గల్పద్రుహళారసో
న్మద వై మానికమానినీ మధురగానస్వాస సానందుడై.

6

అదిగాదే మనకేళిభూధరము = అదేకాదా మనక్రీడాపర్వతము, అనఁగా ఆకనఁబడునట్టిది గాదా మన క్రీడాపర్వతమైన కోలాహలాద్రి యనుట. దవా = దూరమా, అనఁగా దూరము కాద నుట. కాఁబట్టి, చూత మాయద్రుసంపదలంచున్ = ఆపర్వత సంబంధమైన సౌభాగ్యముల నన్ని టిని జాతమనివలయుచు, కయిదండఁబూని = హస్తావలంబనముచేసి, ధరణీపాలుండు = వసురాజు, లీలాగిరింగదియన్ = క్రీడాపర్వతమును చేరఁబోఁగాను, అచటన్ = అసమీపించిన స్థలమందు, కల్పద్రు = కల్పకరుసంబంధమైన, హళారస = సురాపానముచేత, ఉన్మద = మత్తుగొనియున్న, వైమానిక మానినీ = దేవతాస్త్రీలయొక్క, మధుర = మనోహరమైన, గానస్వాస = సంగీతనాదముచేత, సానం దుడై = ఆనందసహితుడై, నర్మసఖుండు = స్రియసఖుండు, వల్కున్ = వక్ష్యమాణప్రకారముగాఁ బలికెను.

తొలుత కిన్నరీమిథునకోలాహలములు రాజు సుత్యుకవజుప నిపుడు వేల్పుచెలువలగానము మఱింత సంకోహితశయము గూర్చెను. కైలము మిగుల సమీపమునందుంటవలననేరాజు మంత్రి కైదండతో నేగెను. వేల్పుచెలువలు కల్పవృక్షానవము గ్రోలి పాటలు పాడుచుంటచేతనే వారి గానము మధురము, ఆనందకరమునైయుండెను. కంఠస్వరము మధురపానమువలన మధురమగు ననుటకు-

ఉ. ఆరియుఁబోలే నిప్పుడు వనాళి యమార్గమునం జరించు ని
నోలలితాంగి కాదనుచు నున్నది మందసమీరణంబునన్
గ్రాలుప్రవాళమంజరులు కమ్రకరంబుల విభీమంబుగా
బాలరసాలపుష్పరసపాయి వనస్త్రియకంఠహంకృతికె.

శ్లో. 'రతిపతిప్రహితేనకృతప్రధః స్త్రియత మేషు వధూ రనునాయికాః,
వసుళపుష్పరసానవపేశల ధ్వనిరగాన్నిరగాన్మధుపాలినః'

మాఘము.

తా. రాజు మంత్రికయిదండ గొని మిగుల సమీపముననున్న కోలాహలపర్వతమునందలి విశే షముల దర్శింపవలయునని యుత్సాహపడి దరియఁ గల్పవృక్షానవము గ్రోలి పాటలపాడు వేల్పు ముగుదల మధురగానము వినవచ్చెను. ఆనందముతో నాపాట నాలించి యిటులఁ జెప్పబోడంగెను.

సీ. ఒకచాయ నవపాయఃపిక గేయసముదాయ మొకసీమ నానామయూరనినద
మొకవంక నకలంకముక రాంకహయ హేష్లోక క్రేవ పవదేహయూవతిగీత

మొకచెంత సురకాంతల కరాంతతనాద మొకదారి నవశారీరోదితంబు
 లొకయోరం బటుచారణకుమారఫణితంబు లొకదండ నలిమండలికలగాన
 తే. మొక్కమొగి మ్రోయఁ గదళిగృహోపపన్న, కిన్నరీబృందబృందసంగీతరీతి
 నమరునతివేలకోలాహలములకలిమి, నధిపయ్యాయ ద్రికోలాహలాఖ్య మొక్కొ.

ఒకచాయ్ = ఒకదిక్కున, అనపాయ = ఎడఁబాటులేని, పిక = కోకిలయొక్క, గేయ =
 గానములయొక్క, సముదాయము = సంఘమును, ఒకసీనుక్ = ఒకప్రదేశముందు, నానా=సమస్త
 మయిన, మయూర = నెమళ్లయొక్క, నినదము = కేకారవంబును, ఒకవంక = ఒకవైపున, ఆక
 లంక=తోట్రుపాటులేని, మకరాంకహయ = మన్మథాశ్వములయొక్క, అనఁగా చిలుకలయొక్క,
 హేషలు = సకిలింపులును, అనఁగా పలుకులును, ఒకక్రేవక్ = ఒకపార్శ్వముందు, వనదేవయువతి
 గీతము=వనదేవతాస్త్రీలయొక్క గానమును, ఒకచెంత = ఒకపార్శ్వముందు, సురకాంతల = అప్పురః
 స్త్రీలయొక్క, కరాంత=హస్తాగ్రములయందలి, తత = వీణాదివాద్యములయొక్క, నాదము=ధ్వని
 యును, ఒకదారిక్ = ఒకమార్గముందు, నవ=నూతనమయిన, శారికా=గొరవంకలయొక్క, ఉదితం
 బులు=భౌషితములును, (ని. 'ఉక్తం భౌషిత ముదితం' అని అమరము.) ఒకయోరం = ఒకవైపున, పటు =
 సమర్థులైన, చారణకుమార = పిన్నవయసుగల చారణులయొక్క, ఫణితంబులు = స్తుతివాక్యములును,
 ఒకదండక్ = ఒకవైపున, అలిమండలి = తుమ్మెదగుంపులయొక్క, కలగానము = అవ్యక్తమధురమైన
 గానమును, ఇవన్నియు సేకసమయమునందుంటాయే యేకగతి మ్రోయుటగాఁ జెప్పబడెను. ఈమధుర
 ధ్వను లన్నియుఁ గలసిపోవుట నదియంతయుఁ గోలాహలముగ నుండెను. అలంకారము - నిరుక్తి.
 ఉత్పేక్ష.

ఒక్కమొగిమ్రోయ్ = వికరీతిగా ధ్వనించుచుండఁగా, కదళిగృహ = అరటిచప్పరముల
 యందు, ఉపపన్న=కూడుకొనిన, కిన్నరీబృంద=కిన్నర స్త్రీసమూహముయొక్క, బృందసంగీతరీతిక్ =
 సముదాయగానముయొక్క వైఖరిచేత, అమరు=ఓప్పుచుండెను, అతివేల = అతిశయమయిన, కోలా
 హలములకలిమిక్ = కలకలధ్వనులు గలిగియున్నందున, అధిప = వసుమతశాసన, ఈయద్రి=హవర్ష
 తము, కోలాహలాఖ్యమొక్కొ=కోలాహలమునెడు పేరుగలదాయెనో యేమొ.

తా. ఈపర్వతమునం దెడతెగని కోకిలపాటులు, నెమిళ్లయజుపులు, చిలుకలపలుకులు, వన
 దేవతాగానములు, వేల్పుచెలువల వీణాగానములు, గొరవంకలనుడువులు చారణయువకుల భౌషణములు
 తుమ్మెదలఝుంకారములు కలసి మెలసి మ్రోయఁ గిన్నరీబృందగీతరవమును లీనమై కోలాహలముగా
 నుంటుండే గాఁబోలు కోలాహలనామ మిఁకైలము పొందినది?

మ. ఘనజాంబూనదరౌప్యరత్నరుచులం ♦ గన్పట్టు నీగట్టుఁ జొ
 ట్టినగండ్లోవలమండలంబు గనుఁగొంటే మేదిసీతైలశా
 సన యువ్వచ్చరణావధూత మగుసీతైలంబు నూరార్పగా
 ననుకంపామతిఁ జేరుమేరుముఖ్గోత్రాధీశులం బోలెడిన్.

8

ఘన=అధికమయిన, జాంబూనద = బంగారుయొక్కయు, రౌప్య = వెండియొక్కయు,
 రత్న=ముజులయొక్కయు, రుచులక్ = కాంతులచేత, కన్పట్టు = కనుపడుచున్న, ఈగట్టుఁజొట్టిన

గండోపలమండలంబు = ఈకోలాహలపర్వతమును జాట్టుకొనియున్న గండశిలయొక్క సమాహమును, కనుగొంటే=చూచితివా, మేదిసీ = భూమియందు, కైలశాసన=ఇంద్రుడవైన వసురాజా, ఈసంబోధనము కోలాహలపర్వతభంజనాభిప్రాయగర్భము. యుష్మత్=మీయొక్క, చరణ=పాదము చేత, అవధూతమగు = ఎగురగొట్టబడిన, ఈకైలంబును=ఈకోలాహలపర్వతమును, డోరార్పణగాఁ = డోరడించుకొఱకుఁ గాను, అనుకంపామతిఁ = దయామతిచేత, చేరు=వచ్చి ప్రవేశించిన, మేరు ముఖ గోత్రాధీశులం బోలెడిఁ=మేరువు మొదలయిన పర్వతాధిపతులను బోలుచున్నవి చూచితివా యని సంబంధము. ఇందులో గండోపలములు జాంబూనద రావ్య రత్న కాంతులచేతఁ గానబడుచున్నవి. గనుక సీకాంతులుగల మేరు కైలాస రోహణాదులు మొదలయిన పర్వతములే వచ్చియున్నట్టుగానే యున్నవని యర్థము. గండోపలములు మేరుముఖ పర్వతరాజములవలె నున్నవని చెప్పటచేతఁ గోలాహలపర్వతమునకు లోకాతీతమైన మహత్త్వము ధ్వనితమాచున్నది.

అలంకారవిచారము-అత్ర గండోపలమండలస్య జాంబూనదరావ్యరత్నమయతావసంబంధేఽపి తత్సంబంధోక్త్యా అతిశయోక్తిః తయానుప్రాణితయా గండోపలానాం మేరుముఖపర్వతత్వోన్మేషే) ఊయా కోలాహలస్యలోకాతిశాయి మహత్త్వం ధ్వన్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. అను సోమ కవివాక్యమువలన నలంకారము అతిశయోక్తిః వస్తుధ్వని.

తా. ఓ భూదేవేంద్రా! కోలాహలపర్వతముచుట్టునుగల బంగారుగండశిలలు మేరువువలెను, వెండిగండశిలలు కైలాసమువలెను, రత్నమయములగు శిలలు రోహణపర్వతమువలె నున్నవి. సీకాలి తాఁకిడిచే నొచ్చిన సీనగరాజు నోదార్పుటకు వచ్చిన కైలరాజములవలె సీగండశిల లున్నవి.

ఉ. అక్కట నీయుదగ్రచరఃశాహతి కోరువ లేక యేగతిఁ

స్రక్సెన్ గట్టురాచకొమరుం డలనాఁడు కపోతహంకృతిం

గ్రక్కున మూల్గుచుం బిలముఃఖంబున నేడును గంటె నెత్తురుల్

గ్రక్కిడుధాతువు ల్పెదరఁగా నరుణాంబుర్పురీమిషంబునన్.

9

అక్కట=అయ్యయో, సీ=నీయొక్క, ఉదగ్ర=ఉత్కటమయిన, చరణాహతిఁ = పాద ప్రహరమునకును, ఓరువలేక=సహించలేక, గట్టురాచకొమరుండు = పర్వతాధిపతియైన హిమవంతుని కుమారుఁడు, అనఁగా సీకోలాహలుఁడు, అలనాఁడు=తన్నబడిన యాసమయమందు, ఏగతిఁ = స్రక్సెన్ = ఏప్రకారముగా సొప్పుసిల్లెనో తెలియదు. కపోత=గువ్వలయొక్క, హంకృతిఁ = హంకారమనెడు హంకారముచేతను, అనఁగా ఆయాసముచేత హం అనెడు అనుకరణధ్వనిచేత, గ్రక్కునమూల్గుచుఁ = నిలచులేక మూల్గుచును, బిలముఃఖంబునఁ = గుహయనెడు ముఖముచేత, ధాతువుల్పెదరఁగాఁ = నాడులు చెదరఁగా ననియర్థము. కైరికాదిధాతువులు చెదరఁగానని భావము. అరుణ=ఎఱ్ఱవైన, అంబు=ఉదకముయొక్క, ఝరీ=ప్రవాహమనెడు, మిషంబునఁ = వ్యాజముచేత, నేడును=ఇప్పుడును, నెత్తురుల్ గ్రక్కిడుఁ=నెత్తురు గ్రక్కుచున్నాఁడు, కంటే=చూచితివా. ఝరీమిషంబునఁ అనుచోట అపహ్నవాలంకారము. రూపకము. ధ్వేషము. అర్థాపత్తి.

చరణాహతి ఉదగ్ర మైనదగుటచేతనే గట్టురాకొమరుఁ డోరువలేకపోయెను. అనఁగా నంత వానిని నొప్పించెనుట. అనాటియవస్థ యెటుల సహించెనోగాని యీనాటికి నేడ్చుచున్నాఁడు. కాననే నీవు మేదిసీకైలశాసనుడ వని సారస్యము.

కపోతధ్వనిని హుంకృతిగా మూల్గుటగా జెప్పదు రనుటకు దృష్టాంతము.

శ్లో. పరిణతరవిగర్భవ్యాఖలాపారుహహాతీ

దిగపిమదకపోతీ హుంకృతైః క్రందతీవ.

భోజవర్తిత్రము.

శ్లో. ఆలీపవశ్యప్రతిషేధతీయం కపోతహుంకారగిరావనాళిః.

నైషధము. తృ. స.

మ. నను నువ్వెత్తుగఁ బాఱి మీటితివి నానాధైర్యసామగ్రి మ
జ్జనకుఁ మున్నె తృణీకరించితి కృపాస్వాంతంబునం బ్రోవు మిం
క నరేంద్ర యని గట్టు వేడెడి నియం గంటే తృణగ్రాహి నూ
తననీలాశ్చ దరీముఖా గ్రవిచలవాత్సలముంద్ర ధ్వనిన్.

10

ననుక్ = నన్ను, ఉవ్వెత్తుగఁ బాఱిమీటితివి = బొత్తిగా నెగిరిపోవునట్లు గోటమీటితివి,
నానాధైర్యసామగ్రిక్ = నానావిధమైన ధైర్యసంపదచేత, మజ్జనకుఁ = మాతండ్రియైనహిమవంతుని,
మున్నె తృణీకరించితివి = మునుపే తృణప్రాయముగా జేసితివి. కాబట్టి, కృపాస్వాంతంబునక్ =
దయానహితమైన మనస్సుచేత, ఇంకక్ = ఇకమీదను, ప్రోవుము = రక్షింపుము. నరేంద్రాయని =
మనురాజాయని, తృణగ్రాహి = గఱికగఱిచుకొన్న, నూతన = నవీనమైన, నీలాశ్చ = మవళీలముల
యొక్క, దరీ = గుహయనెడు, ముఖ = ముఖముయొక్క, అగ్ర = చివరను, విచలతీ = చరించుచున్న,
వాత్సల = వాయుసంబంధమయిన, మంద్రధ్వనిక్ = గంభీరధ్వనియనెడు హీనస్వరముచేత, గట్టు =
కఠోలాహలాద్రి, వేడెడినినుక్ = నిన్ను ప్రార్థించుచున్నది, కంటే = చాలితీవ. అనఁగా లోక
మందు బలవంతునిచేత నవమానమును బొందినవాడు భయపడి నోట గఱిక గఱిచుకొని హీనస్వరము
చేతక గాచి రక్షింపుమని వేడుకొనుట ప్రసిద్ధము. మాతండ్రియగు హిమవంతుని తొలుతనే గడ్డి
పఱుకగ ధైర్యసంపదచే నిర్జించితివి. నన్నో పాఱిమీటితివి. కాననే రక్షింపుమని కోలాహలంబు ప్రార్థిం
చెను. ప్రార్థించుతఱిగడ్డికఱుచుట వధింపవలదని తెలుపుట. విచారాతిశయమున భయాతిశయమున
ప్రార్థించుతఱి కంఠముగద్గదికమై సంకుచితస్వరమగును గానఁ గంఠరవము మంద్రధ్వనిగఁ జెప్పుటచేను.
అలం. రూపకము. శ్లేష. అపవ్నావము. అర్థాపత్తియను.

వ. మఱియు నిక్కులాచలసంతానంబు సంతానకుసుమవాసనాసమాగతసారంగ
సంగీతభంగీతరంగంబు లుపాంగంబులుగా బాడు వేల్పుగాణీలపాణీరిత
మాణిక్యవీణా మధురరాణామృతంబులఁ గరఁగి జరగుకురువిందకందళంబుల
జలంబులఁ బద నై నగైరికతలంబులం బొడమినకారణగుణంబునఁ బగడంబు
డంబు విడంబించునిగనిగనితోగరునిగుడనెగడునగణితలతావితానంబుల నొ
య్యనొయ్యన యొయ్యారంబుల నుయ్యెల లూగునజరగజరాజయానలయు
పరివిస్మయరచరణకంజమంజుతరమంజీరంబులఁ బెచ్చుపెరుగునచ్చుపులచ్చులచా
యలు మెచ్చులు సేయఁ బచ్చికల మచ్చికల విచ్చలవిడిఁ గ్రచ్చుకొని మెసవ
నుంకించునంకపురాణంక జంకించి మగుడరాఁ దివియునెడ బెగడి తొడిబడఁ
దడఁబడ నడుగు లిడఁ గందుచందురునిమేనఁ జిందుసుథాబిందుసందోహంబుల
పొందున డిందుపడి భవదరుణచరణనిహారి బెకలిసకఱకు పెఱకలు మగుడ నిగి

రించినతెఱంగునఁ బరఁగుకార్తాగులతెగలను గని సమదసామజసమాజంబు
 లని యరసి మెఱసినమెఱపునొఱపు లుపరిపరిక్ష్ణైకైకపరాగంబు లనియు
 నులుము లురుముఖబృంహితంబు లనియు రేసి యేసగాఁ దివిసి తడవిండ్ల నేసి
 క్రైవ్యనం గూసి డాసి తదుదరకరకనికరములు జలజలఁ దొరంగినం జూచి
 గుత్తంపుముత్తియంబు లని యేటి సారెసారె గీరనగింజలాడం దలంచుచెంచు
 ముద్దియల యశ్రాంతమ్మగయాపరిశ్రాంతి నివారించుపటిరతరువాతికలును
 బటిరతరువాతికావిటపములు నికటకూటకోటివిటంకంబుల నొరయ నెరయు
 సురభిశరజంబులతోఁ బరిపుల్లహల్లకపరాగపూరంబులు పరిక్షుల్లకాశ్చీరకేసరా
 సారంబులు పరిమ్మదితశైలేయసారంబులుఁ బసిమి యెసఁగ సగపాలు మేళ
 వించి యభ్యంచితకాంచనప్రసవసౌభసమాగమంబునం బువ్వుగట్టి గంధవ
 హండు సవరించినయందంపుగందవొడి నెఱవలపులు వలపులరేనికలనం గల
 యలయికల నవయంప నింపుసొంపునఁ బెంపుమిగులుకింపురుషచంపకామోదలకు
 దాపు లగునేవంతిపూఁబొదలును, నేవంతిపూఁబొదలజనుకున ననఘహిమస
 లిలములు నెలచలప దొనలదొట్టి జలజలన జాలుకొని వెల్లువ లై మల్లడి
 గొని యల్లనల్లన నతిశీతలశితలంబుల మెలఁగుకస్తూరి మేకంబులమదభరం
 బులం దొరఁగునాభీరక్తంబు లిగిరి గనిగట్టిననిగరములు గరఁచికొని పఱచి
 యవలఁ గవ్వనఁ బరిమళించుకట్టజవ్వాదికలయికలఁ గలనిగ్గుల నగ్గలంబు లై
 కదలి కర్పూరకదలికలపుప్పొడితిప్పలయొప్పు నప్పలించి గ్రక్కునఁ జిక్కునైన
 యాచొక్కపుఁగదంబంబులు పూయువిద్యాధరీకదంబంబుల యాటపాటలకు
 మెచ్చి యచ్చట వనదేవత లెత్తునారతిపల్లెరంబులకరణిఁ దనరుతరణికాంత
 పట్టికలను దరణికాంతపట్టికలఁ బుట్టుదట్టంపునెకలపై నెట్టుకొనునతిచిర
 ప్రసూతచమరీ స్తన్యంబులు పొంగినఁ గనుంగొని చెంగటిమునిజన తపోవనసవన
 భవనంబులఁ బ్రవర్ణార్ధరంభంబు లని విదులకు ముందుముందుగాఁ గ్రందుకొని
 వచ్చుబృందారకసందోహంబులునుం గలిగి, నవరతామోదసిద్ధమహిళాకులం
 బయ్య ననవరతామోదసిద్ధమహిళాకులం బై, నిశాకరకాంతరాజీవరాగ
 చ్ఛాయం బయ్య ననిశాకరకాంతరాజీవరాగచ్ఛాయం బై, మేరుభూరిప్రభాభాస
 మానం బయ్య నమేరుభూరిప్రభాభాసమానం బై వెలయు చున్నయది
 విలోకింపుము.

మఱియును, ఇక్కులాచలసంతానంబు = కులవర్షతమైన హిమవంతునిసంతానమవుచున్న
 యా కోలాహలవర్షతము, సంతానకుసుమ = పారిజాతపుష్పమలయొక్క, వాసనా = పరిమళమును
 గూర్చి, సమాగత = వచ్చిన, సారంగ = తుమ్మెదలయొక్క, సరస=మనోహరమైన, సంగీత=గానము
 యొక్క, భంగీ = రీతియొక్క, తరంగంబులు = పరంపరలు, ఉపాంగంబులుగా = శ్రుతుతానట్లుగా,
 పాదు = గానమునేయుచున్న, వేల్పుగాణిల = గానమునేనెడునచ్చరలయొక్క, పాణి = హస్తముల
 చేత, ఈరిత = పలికింపబడుచున్న, మాణిక్యవీణా = పద్మరాగమణివికారములైన వీణలయొక్క,

మధుర=మనోహరమైన, రాజామృతంబులగరగి = రాణయనగా రాగము, అమృతప్రాయములైన రాగములచేత నీరుగాగరగి, జరుగు=ప్రవహించుచున్న, తురువిందమనగా గెంపు:-నీ. 'సులిలికమత్త కోకిలలొచ్చనద్యుతి నలరారు గురువింద మనెడుకెంపు' అని రత్నకాస్త్రము. తురువిందకందళంబుల= మొలకకెంపులనంబుధమైన, జలంబుల = ఉదకములచేత, పదనైన=తడిసి బురదయైయున్న, గైరిక తలంబులకొ = గైరికాది ధాతుప్రదేశములయందు, పాదమినకారణగుణంబున = అనగా నెఱుఁగిన కెంపులనీటిచేత బురదపడనైన రక్తధాతుప్రదేశములయందు బుట్టిన హేతువువలన, పగడంబు డంబు విడంబించు = పగడపుకాంతిని బ్రకటముపేయుచున్న, నిగనిగని = నిగనిగమెఱయునట్టి, తొగరునిగుడకొ = రక్తిమయితకయింపగా, నెగడు=వృద్ధిబొందుచున్న, అనగా పగడపుతీగెలవలె నున్న, అగణిత=ఎన్న శక్యముగాని, లతావితానంబులకొ=తీగెమొత్తములయందు, ఒయ్యనొయ్యనకొ = తిన్నతిన్నగాను, ఒయ్యారంబులకొ = విలాసములచేత, ఉయ్యెలలూగు = ఉయ్యెలలూగునట్టి, అజగజరాజయానల = దేవతాస్త్రీలయొక్క, ఉపరి = ఉద్భవభాగమును, విసృమర = వ్యాపించు నట్టి, చరణకంజ = పాదకమలములయందు, మంజుతర = మిక్కిలియు మనోహరములొచ్చుచున్న, మంజీరంబులకొ = అందెలయందు, పెచ్చుపెరుగు = అతిశయించుచున్న, అచ్చపువచ్చుల = పరి శుద్ధములైన మరకతమణులయొక్క, చాయలు = కాంతులు, మెచ్చులనేయ = మనోరంజనము పేయగా, పచ్చికలమచ్చికలకొ = పచ్చగడ్డిపరకలనెడు శ్రమతచేత, విచ్చలవిడి గ్రచ్చుకొని = స్వేచ్ఛగా కదియఁబడి, మెసవసుంకించు = మేయఁజూచుచున్న, అంకపురాడింకకొ = లాంఛన రాజకురంగమును, జుకించి = ఆదరించి, మగుడరాదివియునెడ = వెనుకకు దిరుగఁదీనెడు, సమయమందు, బెగడి=బెదురుకొని, తొడిబడకొ = వెంబడివెంబడిగా, తడబడు నడుగులిడకొ = తప్పటడుగులునెట్టి ప్రొక్కగా, కండు=కమలిన, చందురునిమేనకొ = చంద్రునిదేహమునందు చిందు=వెడలిపడుచున్న, సుధాబిందుసందోహంబుపొందునకొ = అమృతబిందుసమాహమయొక్క సాంగత్యముచేత, డిందుపడి = పూర్వమందడిగిపడి, భవత్ = నీసంబంధమైన, అరుణ = ఎఱ్ఱ నైన, చరణ=పాదముయొక్క, నిహతికొ=దెబ్బచేత, వెకలిన = వెల్లగిలి యూడిపోయిన, కఱకులెఱ కలు=కర్పకములైన రెక్కలు, మగుడనిగిరించిన తెఱంగునంబరంగు=మరల నిగురునెట్టినచో యన్న ట్టుగానున్న, కార్మిగుల తెగలనుగని = నల్లని మబ్బుగుంపులను జూచి, మన = మదయుక్తములైన, సామజ=వినుఁగులయొక్క, సమాజములని = సమాహములని, అరసి=విచారించి, మెఱసినమెఱపు నొఱపులు = ఆమబ్బుగుంపులయందు మెఱసినమెఱపుతీగెలయొక్క కాంతులను, ఉపరి=మోచను, పరికిర్ణ=వ్యాపింపఁబడిన, అనగా చల్లగానెఱచిన, గైరిక=గైరికధాతుసంబంధమైన, పరాగంబులని యును=జాజురేఖలనియును, ఉజుములు=గర్జితములు, ఉరుముఖబృంహింబులనియుకొ = అధికతరము లైననోటియందలి ఘీంకారములనియును భ్రాంతిని బొందియని భావము. రేసి=ఉద్రేకించి, అనగా చెలరేగి, వినగాడివిసి = విటవాలుగాడిసి, తడనిండ్లనేసి = తడనింటిబద్దలచేత బాణములువేసి, క్రైవ్యనంగూసి=ఉత్సాహముచేత క్రైవ్యనకేతవేసి, డాసి=సమాపమునకుఁబోయి, తదుదర=అపేక్ష గర్భములయందలి, కరక=వడగండ్లయొక్క, నికరములు = సమాహములు, ని. 'వర్షోపలస్తు కరక' అని యమరము. జలజల దోరగినఁజూచి = జలజలరాలఁగాఁ జూచి, గుత్తంపుము ప్రియంబులని=విగు నైన ముత్తెములని బ్రమసి, ఏఱి=ఏఱిపుచ్చుకొని, సాఁసారెకొ = మాటిమాటికిని, గీరసగింజరాడం

దలంచు = అచ్చనగండ్లాడవలెనని తలంచుచున్న, చెంచుముద్దయల = చెంచుకన్నెపడుచులయొక్క, అక్రాంత=ఎడతెగని, మృగయా=వేటయందలి, పరిక్రాంతిక్ = ఆయాసమును, నివారించు=పోగొట్టుచున్న, పటిరతరువాతికలుచు = శ్రీచందనతరువులయొక్క సమూహములను,

గీరనగింజలన ఓమనగుంటలయాట యని పూర్వవ్యాఖ్యాతలు వ్రాసియున్నారు గాని యది గణనియముగాదు. ఓమనగుంటలయాటకు గట్టివి యనవసరము. కావున బీగితములగు తాలతో నాడఁ దగునాట అచ్చనగండ్లే యని తెలిసికొనవగును. గీరనగింజలన అచ్చనగండ్లయాటలో నొకవిధమగు భేదముగలయాట. ఇందులకుఁ బ్రయోగము.

ఉ. చారుచిరత్నరత్నమయసౌధములక్ బురివైశ్యకన్యకల్
గీరనగింజలాడుతఱిఁ గ్రిందను జిందినదివ్యరత్నముల్
పౌరులు ద్రొక్కుచుం జనఁగఁ బాదుకొనన్ ధరణీపురంధ్రికై
వారక రత్నగర్భ యనునామముపెట్టిరి సత్కవీశ్వరుల్. తారాశకాంకము. ఆ. 2.

పటిరతరువాతికావటవములు = శ్రీచందనతరు సమూహములయొక్క విస్తారములు, నికట= సమీపమందలి, కూట=శిఖరములయొక్క, కోటి=అంచులయొక్క, విలంకంబులను=అగ్రభాగములను, ఒరయక్=రాపాడఁగా, నెఱయు=రాలిన, సురభిశరజంబులతో= పరిమళయుక్తయైన రాపాడితోడ, పరిపుల్ల = లెన్నగావికసించిన, హల్లక=ఎఱ్ఱకలువలయందలి, పరాగపూరంబులు = పుష్పాదులయొక్క మొత్తములను, పరిక్షుణ్ణ=మిక్కిలి నలిగిన, కాశ్చీర=కంకుమపువ్వుయొక్క, కేసర=కింజల్కములయొక్క, ఆసారంబులు = ధారాపాతములను, పరిమృదిత=లెన్నగామర్దింపఁబడిన, శైలేయ=రాలిపువ్వుయొక్క, సారంబులు = స్థిరాంశములను, ఇది పరిమళయుక్తమైనదని తెలియవలయును. ని. 'శైలేయగస్థిని శిలాతలాని' అని ప్రయోగము. పసిమియెసఁగ నగపాలు మేళవించి = పచ్చఁదన మొప్పనట్లుగా నర్థభాగముగూడఁగలిపి, అభ్యంచిత = మిక్కిలి యొప్పుచున్న, కాంచనప్రసవ = సంపంగిపువ్వులయొక్క, సౌరభ=పరిమళముయొక్క, సమాగమంబునక్ = చేరుటచేత, పువ్వుగట్టి=వాస నాయుక్తముచేసి, గంధవహండు = వాయువసెడు బుక్కావాడు, సవరించిన = సిద్ధపఱచిన, అందంపుగండవొడి=యోగ్యమయిన బుక్కాయొక్క, వలపులనఁగా వాసనలు. ఇందులకు ప్రయోగము. క. 'కుందనపురంగువలపుం, జెందిన చందమునఁ దెల్ల చెఱుకునఁబండై, సుందరి యగునక్కన్నియ, యందల ప్రాయంబువిడువ నాయిత మయ్యెన్.' అని కవికర్త రసాయనము. నెఱవలపులు = నిండు వాసనలు, వలపులరేని = మన్నఁగునియొక్క, కలనఁగల=యంధమందు సంప్రాప్తమైన, ఆలయకలను = బడలికలను, ఆనఁగా సురతశ్రమములను, ఆపనయింపక్ = పోగొట్టుచుండఁగా, ఇంపు సొంపునఁ బెంపుమిగులు = ఇష్టమైన విలాసముచేతను సరిశయించుచున్న, కింపురుష చంభకామోదలకుక్ = సంకుంగిపువ్వువా సనవఁటి వాసనగల కింపురుష స్త్రీలకు, తావులగు=నివాసస్థానము లైన, శేమంతి పూఁబొడలును=చేమంతిపువ్వు బొడలును, వలపులజేసికలయికలలోని యలనటఁ బోగొట్టఁదగినవి వలపులే యని యాశయము.

శేమంతిపూఁబొడలఁజనుకు = చేమంతిపువ్వు బొడలవలనఁ గురియుచున్న, అనఘహిమనలల ములు=నిర్మలమైన మంచునీళ్లు, కలచలఁదొనలఁదొట్టి = చంద్రకాంతకలఁదొనలయొక్క శొంఠిదొనల

యందు నిండి, జలజలనజాలుకొని = జలజలనజాలునట్లుగా జాలుగట్టి, వెల్లువలైవల్లుడిగొని = వజ్రదలై చుట్టుకొని, అల్లనల్లనకొని = అల్లనల్లనగాను, అతిశీతల = మిక్కిలి చల్లనైన, శీలతలంబులకొని = రాతిబండల యందు, మెలగు = ప్రవర్తించునట్టి, కస్తూరిమెకంబుల = కస్తూరి మృగములయొక్క, మనభరంబుల దొరగు = మదాలి రేకముచేత ప్రవించునట్టి, నాభీరక్తంబులు = నాభీసంబంధమైన నెత్తురులు, ఇగిరిగని గట్టిన = ఎండిగడ్డగట్టిన, నిగరములుగరచికొని = వెళ్ళికలకు గరగఁచికొని, పఱచి = ప్రవహించి, అపల = ఆపలను, గమ్మనబరిమళించు = గమ్మననట్లుగాఁ బరిమళించుచున్న, కఱ్ఱజవ్వాదికలయకలఁగల = కఱ్ఱజవ్వాదియొక్క మేళనమువలనఁ గలిగిన, నిగ్గులకొని = నిగ్గులచేత, అగ్గులంబులై = అతిశయించినవై, కదలి = అక్కడనుండిసాగి, కర్నూరకదళికర = కర్నూరపరంబులయొక్క, పుష్పాడితిష్ఠుల = పుష్పాడితిష్ఠుల యొక్క, అనఁగా గర్నూరపురాసులయొక్క, ఒప్పును = ప్రియమును, అప్పుళించి = ఆలమికొని, గ్రక్కునఁ జిక్కనైన = అప్పుడేగట్టిపడిన, ఆచొక్కపుకదంబంబులూపుయ్యు = చొక్కమైన యాయనులేపనముల నలఁచుకొన్న, అప్పుడె నమకూడిన కలమములనలందుకొనినటులఁ దెలుపుట సుగంధాతిశయము సూచించుట. విద్యాధరీకదంబంబుల = విద్యాధరస్త్రీసమాహములయొక్క, ఆటపాటలకు మెచ్చి = నృత్య గీతములకు మెచ్చుకొన్నవారై, విద్యాధరశబ్దము సాధిప్రాయము. వారు విద్యాధరస్త్రీలు గావుననే నృత్యగీతములప్రశస్తి వెల్లడియగునటులఁ బ్రాగల్భ్యము చూపగల్గిరి. అచ్చటకొని = ఆస్థలందు, వన దేవతలెత్తు = వనదేవతలవట్టిన, ఆరతిపల్లెరంబులకరణిక = నివాళిపల్లెరములాయన్నట్లుగా, తనరు = ఒప్పుచున్న, తరణికాంతపట్టికలును = సూర్యకాంతమణులయొక్క పట్టనివలకలును,

తరణికాంతమణిపట్టికలవలనఁ బుట్టు = సూర్యకాంతమణిపట్టికలవలనఁ బుట్టిన, దట్టంపుసెకల వైకొని = దట్టమైనకాఁచలమీద, నెట్టుకొను = వ్యాపించిన, అనతిచిరప్రసూత = అతిచిరప్రసూతలుగాని అనఁగా సూతనముగా నీనిన, చమరీ = చమరీమృగములయొక్క, స్తన్యంబులు = చనుపాలు, అనఁగా స్తనములకు మిక్కిటమయి తమకుఁ దాము ప్రవించుచున్న చనుపాలునట్లు, పొంగినఁగంఁగొని = పొంగఁగాఁ జూచి, చెంగటి = అక్కడికినమీదమందున్న, మునిజనశరీరవనవనభవనంబుల = ముని జనులయొక్క శరీరవనములయందుండెడు యజ్ఞశాలలయందలి, ప్రవర్ణ్యారంభంబులని = యజ్ఞమందు పాలతోఁ జేయఁబడెడు ప్రవర్ణ్యహోమములయొక్క ప్రారంభములనుకొని, విదులకుఁ = హవిర్భూ గములకు, ముందుముందుగాఁ గ్రందుకొనివచ్చు = ఒకరికంటె నొకరుముందుగా నుదడిపడివచ్చునట్టి, బృందారక సందోహంబులను = దేవతాసమాహములును, సూర్యకాంతశిలలు సూర్యరశ్మి సోఁడినంతనఁ దాకరానంతవేడి పఱించును. కావున నటుఁబడి నవరపుష్పగములపాలు పొంగఁగలిగినవి. సూర్య కాంతములవై జలముపడిన మ్రోతకలిగి పొంగు ననుటకు-

నళినిఖాంధవభానుత వైరవికాంతస్యందినీహరకం

దళచూత్కారపరంబరత్

మను. ద్వితీ. 12.

కలిగి = కలిగియుండి, నవరక = ప్రధమసరకమందలి, ఆమోద = ఆనందముతోఁగూడిన, సిద్ధ మహిళా = సిద్ధాంగనల, కలంఁబయ్యును = సమాహముగలవైనను, ఆనవరతామోదసిద్ధమహిళాకులందై ఆని విరోధము. ఆనవరక = ఎల్లప్పుడును, ఆమోద = సౌరభముచేత, సిద్ధ = సిద్ధమైయుండెడు, మహిళా = శ్రౌంకణపుత్రీకలచేత, ని. 'శ్యామత మహిళావ్యయా, లతా గోవిందీగుణా' అని అక్షరము. అక్షలందై = వ్యాప్తిమైనదియు నని విరోధపరిహారము. నికారకాంతరాజీవరాగచ్ఛాయం బయ్యి

ననికాకరకాంత రాజీవరాగచ్ఛాయంబై యని విరోధము. నికాకరకాంత = చంద్రకాంతములయొక్క, రాజీ=సమాహంబును, పరాగచ్ఛాయంబయ్యును = శ్రేష్ఠమైన పృథ్విచ్ఛాయలును గలదియనియును, లేక చంద్రకాంతములును పద్మసంబంధిరక్తచ్ఛాయలును గలదనియును, అనిక=నిరంతరమును, ఆకర=గనులయందు, కాంత=మనోహరములైన, రాజీవరాగ=పద్మరాగమణులయొక్క, ఛాయంబై=కాంతులు గలదియును అని విరోధపరిహారము. మేరు = మేరుపర్వతమువలె, భూప్రభా = కాంచనప్రభులచేత, భాసమానంబై=ప్రకాశమానమైనదనియు, నమేరు=సురభాన్నపృథ్విములయొక్క, భూరి = అధికమైన, ప్రభా=భలచేత, భాసమానంబై = ప్రకాశమానమైనదనియును విరోధపరిహారము. ని. 'భూరిప్రాజ్య సువర్ణయోశి' అని విశ్వము. వెలయుచున్నయది = ప్రకాశించుచున్నది, విలొకింపుము = కటాక్షించి చూడుము.

చ. కొలఁకులపజ్జ సజ్జకపుఁగొజ్జంగిపూఁబొదరిండ్ల జోరునం

జలుకుహిమాంబుపూరములు • శీతకరోపలపట్టికాతటం

బుల దుముకం బుటం బెగయు • భూరితుషారకణంబు లెల్లెడ

న్వలఁగొన నిన్నగంబు హిమ • వన్నగ మం దనరారు భూవరా.

12

భూవరా=వసురాజా, కొలఁకులపజ్జ = తామరకొలఁకులయొక్క చేరువను, సజ్జకపు=మనోహరమైన, గొజ్జంగి పూఁబొదరిండ్ల = గొజ్జంగిపూఁబొదలయందు. జోరునంజిలుకు = జోరునగురియునట్టి, హిమాంబుపూరములు = మంచునీళ్ళధారలు, శీతకరోపలపట్టికా = చంద్రకాంత శిలామయములైన పలకలయొక్క, తటంబుల = దరులయందు, దుముక = వడిగా బడుచుండగా, పుటంబెగయు = మీఁదికెగురుచున్న, భూరి=అధికమైన, తుషార=మంచుయొక్క, కణంబులు = తుంపురులు, ఎల్లెడన్వలఁగొన = అంతటం బరిపేర్చింపగా, ఇన్నగంబు = ఈలోలాహలపర్వతము, హిమవన్నగము = హిమవత్పర్వత మనునట్లుగా, తనరారు = ఒప్పుచుండును. అనఁగా దండ్రీని బోలియుండునని భావము. హిమవన్నగము=హిమవత్పర్వతము, అత్తనరు = అనునొప్పిదమును, ఆరును=నిండియుండునని యొక వ్యాఖ్యయందు గలదు. అత్త అనుదాని కనునటుల ననునర్థము చెప్పటకు వలనుపడదు. అనత్త అనుదానికి హస్తరూపముగ అత్త అనుట విచార్యము. అత్త అను దానిని తద్ధర్మార్థకారముగా గొనుటకంటె గ్రంథ కర్త స్వతంత్రించి అనత్త అనుటకు అత్త అని యనెనుటయే సమయోచితము సరసమునై యున్నది. తనరు విశేషముగాఁగని ఆరుత్త క్రియగాఁగని అత్త తద్ధర్మార్థక క్రియగాఁగనుట సరసము గాదు.

తా. సరస్సులనంటియున్న గొజ్జంగి బొదరిండ్లనుండి మంచునీరు రాలి చంద్రకాంతశిలలపైఁ జిందులువార-ఎల్లెడల మంచువానలు గురియుచుండ జల్లదనమున కునికిపట్టుగానున్న యాశోలాహల పర్వతము మంచుకొండ యనఁదగియున్నది.

అలం. కావ్యలింగము.

మ. అని కేళీసచివ్రండు దెల్పు నిజలీలాహార్య మాసింహసం

హననుం డెక్కి తడియనిర్ఘ్నరసమాఁరాందోళితైలాసుగం

ధినికుంజాంతనవేందు కాంతమణిపేడిం బ్రోదియై విశ్రమిం

చిన సం దోక్కుకలస్థనంబు విన వచ్చెన్ మాధురీధుర్య మై.

13

అని = ఇట్లని, కేళీసచివుండుచెల్వకొ = శ్రీదాసహాయుడైన ముత్రివిజ్ఞాపనముసేయఁగా, నిజ = స్వకీయమైన, లీలాహార్యము = శ్రీదాసవర్ణతమును, ఆసింహసంహనకుండెక్కి = సింహసంహనముఁ దనఁగా శ్రేష్ఠములైన యుగములతోఁగూడినవాఁడు, అట్టివసురాజెక్కినవాడై, (ని. 'వరాజ్ఞరూపా' పేతో'య స్సింహసంహననోహిత' అని అనునము.) తదీయ = ఆశ్రీదాసవర్ణతసంబంధమైన, నిర్ఘర = నెలయేటి ప్రవాహముయొక్క, సమీర = వాయువుచేత, అందోళిత = చలింపఁజేయఁబడుచున్న, వీలా = విలకిలీఁగెలచేత, సుగంధి = మంచినదుళముగల, నికుంజ = పొదరింటియొక్క, అంత = సమీపము దలి, (ని. 'అస్తస్త ప్రాన్తికే నాశే స్వరూపే' అనివిశ్వము.) నవ = నూతనమయిన, ఇందుకాంతమణి = చంద్రకాంతమణికల్పితమైన, వేదిక = అరుగుమీఁదను, ప్రోదిమై = సుఖమానట్టులుగా, విశ్రమించిన = హర్షుండియుండఁగా, అందుకొ = అపర్వతమును, ఒక్కకలస్వరూపుఁడైనకానొక యవ్యక్త మధురమైననాదము, మాధురీధుర్యమై = మాధుర్యాతిశయమును పొందినదై, వివచ్యై = శ్రవణగోచరమాయెను. వసురాజు విశ్రమించినచంద్రకాంతకల. వసంతమునఁ బ్రోదిమై విశ్రమింపఁదగినది. నెలయేటిగాడ్పుచే నేలకీసుగంధమట నొలయుచున్నది. కలస్వనము మాధుర్యముగ వినవచ్చినది. ఇవి కిన్నరీవచనముల కనుకూలఫలసూచనలు.

తా. శ్రీదాసచివునితోఁ గూడి వసురాజు లీలాహలవర్ణత మెక్కి యొకచంద్రకాంతకలపై విశ్రమించియుండ కలస్వనాభిరామమగు మధురగానము వినవచ్చెను.

క. వీనులవిందై యమృతపు, సోనలపాండై యమందఃసుమచలదళిని
గానముక్రందై యాస్వన, మానందబ్రహ్మ మైన * నధిపతి వత్సెన్. 14

వీనులవిందై = చెవులపండువై, అమృతపుసోనలపాండై = అమృతవర్షములతో మైత్రిగలదై, అమంద = అధికమైన, సుమ = పుష్పములయందు, చలత్ = నంచరించుచుండెడు, అళిసీ = అడుతుమైదలయొక్క, గానము = సంగీతముపంటి, క్రందై = నాదముగలదై, అస్వనము = (వినఁబడిన) యామధురధ్వని, ఆనందబ్రహ్మమైనకొ = ఆనందజనకమయినపరబ్రహ్మముతో సమానముకాఁగా, అధిపతివత్సెన్ = వసురాజుకొకవాక్యము పలికెను. కలస్వనము గానము గనుక ఉద్దీప్తవిభావమని తెలియవలెను. అళిగానముకంటె అళినిగానము మిగుల మనోహరము. సుమచరదళిని యరుటవలనఁ బూవులవైఁ జరించుచుఁ దేనియద్రావు తుమైదయని భావము. పుష్పానవము కంతరవమునకుఁ బ్రశస్తిగూర్చుఁగాన వాగాన మానందబ్రహ్మమునకుఁ జేరువలో నుండె ననుట.

తా. చెవులకుఁ బండువుగ నమృతస్వరూపముగ భ్రమరీగానసమానముగానుండిన యాధ్వని యానందస్వరూపముగ నుంటచే రాజు ముత్రితో నిటులనెను.

తా. నాదం బొక్కటి పిక్కటిల్లె దిశలక * నవ్యామృతావ్యాహతా
స్వాదం బై విన నయ్యెడిం బ్రియవయఃస్వా వింటిచే పట్టదీ ✓
నాదంబో కలకంఠనాదమొ మరున్నారీమణివల్లకీ
నాదంబో వివరింప రాదు పరమానందానుసంధాన మై.

పరమానందఁజిక్కృష్టమైన యానందమునకు, అనుసంధానమై = సంఘటనము సేయునట్టిదై, నాదం బొక్కటి = ఒకకానొకధ్వని, దిశలక = దిక్కులయందు, పిక్కటిల్లె = పూర్ణ భవించెను, నవ్య =

మాతనమయిన, అమృత = అమృతమువలె, అవ్యాహత = అవిచ్ఛిన్నమానట్లుగాను, ఆస్వాదంతై = అనుభవయోగ్యమై, వినయ్యుడి = వినబడుచున్నది, ప్రియవయస్యా = ఇష్టసఖుడా, వింటివే = విన్నావా, వట్పదీనాదంబో = ఆడుతున్నదలయొక్క నాదమో, కలకంఠనాదమో = శోవలయొక్క కంఠనాదమో, మరున్నారీమణి = దేవతాస్త్రీలయొక్క, పల్లకీనాదంబో = వీణానాదమో, వివరింపరాదు = విర్వణుప శక్యముగాదు. వసంతసౌభాగ్యసందర్శనార్థమువచ్చిన విబుధకాంతలవీణాగానమో పంచమస్వరమునఁ బాడు పరభృతములపాటయో తున్నదలరవళియో నేర్పణువరాకుండె ననుటచే నీమూటి నతిశయించి విలక్షణరూపముగ గానముండె నని యాశయము. దిక్కులఁ బిక్కుటిల్లుటవలన వట్పదీ పల్లకీకీలగానములలో నొకటి కాదనుట. కావుననే యమృతమువలె ననుభవయోగ్యముగ నుండె ననుట.

తా. అమృతమువంటి గానము దిక్కులఁ బిక్కుటిల్లినది. తేటిపాటయో వీణాధ్వనియో శోకిలకూతయో యేర్పణువరానంత మనోహరముగా నున్నది. మిత్రమా! విన్నాడవుగదా?

శా. నానాగాయనగాయనీమణులగానం బుర్వి నాలింపమో

నానాఁటన్ నగభేదిపీటఁ గల గంధర్వాప్సరోగీతవి

ద్యానై పుణ్యము లేన్నియేని వినమో • యం దైన నిం దైన విం

దై నాదం బొనగూర్చునే మదికి ని • ల్లానందసందోహమున్.

16

ఉర్వి = భూమియందు, నానా = వివిధములయిన, గాయనగాయనీమణుల = సంగీతముపాడెడు పురుషులలోను స్త్రీలలోను శ్రేష్ఠులైనవారియొక్క, గానంబు = సంగీతమును, అలింప మో = విన్నవారు గామా, నానాఁటన్ = నాఁడునాఁడు, నగభేదిపీటఁగల = నగభేదియైన యింద్రునిపట్టణమందున్న, అనఁగా స్వర్గమందున్న, గంధర్వ = గంధర్వులయొక్కయు, అప్సరః = అచ్చరలయొక్కయు, గీత విద్యా = సంగీతవిద్యయందలి, నై పుణ్యములు = నేర్పులు, ఎన్నియేనివినమో = ఎన్నియైనప్పటికిని విన్నారము గామా, అందైనన్ = ఇప్పుడు చెప్పబడిన యాస్వర్గమందైనను, ఇందైనన్ = ఈభూమియందైనను, విందై = పితమైనదై, నాదంబు = శబ్దము, మదికిన్ = మనస్సునకు, ఇట్లు = ఈప్రకారముగా, అనంద సందోహమున్ = సంతోషపరంపరను, ఓనగూర్చునే = సంఘటించెనా, అనఁగా లేదనుట.

తా. మనము పెక్కండు గాయకులయొక్కయు గాయకురాండ్రయొక్కయు గానము వినుచున్నారము. స్వర్గమునందున్న వేల్పుజవరాండ్ర గానవిద్యావిశేషములు పలుమాఱు జేపేంద్రుని కొలువుకూటములొక జవి చూచియున్నారము. కాని యిట్టి యానందదాయకమగు గానమును దొల్లి విని యెఱుంగము.

చ. అన విని కేళికాసచివుఁ • డాస్వన మల్ల న నాలకించి యో

జనవర! వల్లకిరవముఁసంగతిఁ బాడెద రెవ్వరోవి నూ

తనగతి నివృత్తాద్రిపయిఁ • దన్వద్రుపంచమషడ్జశయ్య కొ

య్యన నెలుఁ గిచ్చె వింటె ప్రమదాకులకొకిలకేకిలోకముల్.

17

అన. విని = వసురా జట్టు వల్కుగా విన్నవాడై, కేళికాసచివుడు = శ్రీ డాహహయ్యుడైన మంత్రి, అన్వనమల్లననాలకించి = అనాదము తిన్నగా విని, ఓరజవర = ఓరాజా, ఎవ్వరో = ఎవరో

కాని, వల్లకీరపముసంగతి = వీణానాదముతోఁగూడ, పాడెదరు = గానము నేయుచున్నారు. విసూతనగతి = క్రొత్తరీతిగా, ఇష్టహృదిప్రయోగ = ఈతోలాహలపర్వతముమీఁద, పాడెదరని వెనుక కన్వయము. తల్ = ఆగానసంబంధమైన, మృదు = మృదులమయిన, పంచమషడ్జశయ్యకు = పంచమ స్వరశయ్యకును షడ్జస్వరశయ్యకును, ప్రమద = సంతోషముచేతఁగాని, ప్రకృష్టమయిన మదము చేతఁగాని, ఆకుల = తొట్టుపడుచున్న, శోకిల = శోకెలయొక్కయు, కేకి = నెమళ్ళయొక్కయు, లోకముల్ = సమూహములు, ఒయ్యన = వెంబడిగానె, ఎలుగిచ్చె = ప్రతిధ్వనినిచ్చెను, వింటె = విన్నావా. ని. 'పికకి కూజలి పశ్చిమం, షడ్జం మయాహో వదతి' అని చెప్పబడియున్నది. కనుక పంచమశయ్యకుఁ గోవెలలుచు షడ్జశయ్యకు నెమళ్ళను ఎలుగిచ్చె నని క్రమాలంకారము.

తా. రాజిటులఁజెప్పఁగాఁ గేళీసచివుఁడు మెల్లఁగ నాధ్వని నాలకించి యెవ్వరో వీణారపమువలెఁ గ్రొత్తవిశదలతో నీగిరివైఁ బాడుచున్నారు. ఆగానమందలి పంచమస్వరము నాలకించి శోయిలలు షడ్జమస్వరము నాలకించి నెమళ్ళు ప్రతిధ్వని చేయుచున్నవి వింటివా యనెను.

క. అనవుడు శశికాంతదరీ, జనితప్రతినాద మైన • సంగీతకల

స్వనము మనమున నొకానొక, యనురాగభరంబుఁ బెరుప • నవనిపుఁ డనియెన్.

అనవుడు = నర్తనచివుఁ డీరీతిఁ బలుకఁగా, శశికాంత = చంద్రకాంతశిలామయమయిన, దరీ = గుహలవల్ల, జనిత=పుట్టుబడిన, ప్రతినాదమయిన = ప్రతిధ్వనికలిగిన, సంగీతకలస్వనము = నాద సంబంధమయిన అవ్యక్తమధురధ్వని, మనమున = మనస్సునందు, ఒకానొక = ఒకానొకఁడైన, అనురాగభరంబు = ప్రేమాతిశయమును, పెరుప = పృథ్విబొందింపఁగా, అవనిపుఁడనియెన్ = వసురా జొకవాక్యము పలికెను.

గీతము పంచమషడ్జశయ్యలకు నెలవై వీణాగానమువలె నుంటయే కాదు. చంద్రకాంతశిలాశల ములలోఁ బ్రతిధ్వనించినది. కావున శిలాశలముల సహజతైత్వవశమునఁ గలస్వనమై వినపచ్చినది. రసికావతంసుఁడు గాన వినికిడివలననే యనురాగభరము వహించెను.

అలం. సమాధివ్యంగ్యము.

ఉ. ఎచ్చటివారో యీదరుల • నీబలుకోనల నీనగాలిలో

నెచ్చట నున్న వారో మది • కింపులు నింపుకలస్వనంబుతో

నిచ్చటఁ బాడుచుండఁ గత • మెయ్యదియో వివరించి క్రమ్యుఁడ

వచ్చెదవే తదాయతనవాటికిఁ బోవుద మీక్షణంబునన్.

19

ఎచ్చటివారో = ఎక్కడనుండువారో, ఈ దరుల = ఈగుహలయందును, ఈబలుకోనల = ప్రబలమయిన యీకోనలయందును, ఈనగాలిలో = ఈవృక్షశ్రేణిలోను, ఎచ్చట నున్నవారో = విస్థలమందునున్నారో, మదికిన్ = మనస్సునకు, ఇంపులనింపు = ఇష్టముల నాపాదించుచున్న, కల స్వనంబుతో = అవ్యక్తమధురమయిన నాదముతోడ, ఇచ్చటఁబాడుచుండ = ఈపర్వతమందు గానము నేయుచుండుటకు, కతమెయ్యదియో = కారణమేమో, వివరించి=విమర్శించి, క్రమ్యుఁడనైనవే. = మేగ తిరుగవచ్చెదవా, తదాయతనవాటికి = ఆగృహవాటికి, ఈక్షణంబునన్ = ఇప్పుడే, పోవుదను షోదము.

ఆ పాట పాడువారి నెలవున కీక్షణముననే పోవుదము. వారెవ్వరో విమర్శించిరవ్వచుట యను రాగభరమునకు సూచన. క్రమమువచ్చెదవే యనుటలో నాకర్షణకరమగు నాపాటవినుచునందెయిందు వేమో మనమిరువుర మేగుద మనుట.

తా. ఈ గుహలయందు ఈ కోనలలో ఈ కొండలపై నింత మనోహరముగాఁ బాడుచున్న యాచెలవలెవరో యిటు బాడుటకుఁ గారణమెద్దియో తెలిసికొనిరవ్వు. వారున్నచోటి కిపుడపోవుదము.

చ. అని యనుపక్ష విన్నోదసఖుఁ డచ్చటిపూఁబొదరిండ్లు చూచి కాం

చనమణికందరాసదనసంతతు లారసి పక్ష్యగోస్తనీ

ఘనతర కాయమానములు డగ్గొని తిన్ననికన్నెమావిగుం

పునఁ బెనగొన్న మల్లియలఁ బూచినకోసలు గాంచి యొక్కచోన్.

20

అని = ఈలాగనివల్కి, అనుపక్ష = పంపఁగాను, విన్నోదసఖుఁడు = వర్తసఖుఁడు, అచ్చటి = ఆ కోలాహలపర్వతమందలి, పూఁబొదరిండ్లుచూచి = లతాగృహముల వీక్షించి, కాంచన = సువర్ణ మయములైన, మణి = రత్న మయములయిన, కందరా = గుహలనెడు, సదనసంతతులు = గృహసముదాయములు, ఇచ్చట కందరా శబ్దము ఆకారాంతస్థీలింగము. (ని. 'దరి తు కందరో వాస్తీ' అని అమరము.) ఆరిసి = వెదకి, పక్ష్య = పండిన, గోస్తనీ = ద్రాక్షలయొక్క, (ని. 'మృద్వికా గోస్తనీ ద్రాక్ష' అని అమరము.) ఘనతర = గొప్పలయిన, కాయమానములు = పదిస్కృ, కగ్గొని = పరీక్షించి, తిన్నని = చక్కనైన, కన్నెమావి = గున్నమామిళ్ళయొక్క, గుంపున = సమూహమందు, పెనగొన్న = అల్లిన, మల్లియలు = మల్లెతీగెలు, పూచిన = పుష్పించియున్న, కోసలుగాంచి = వనప్రదేశములు సూచి, ఒక్కచోన్ = ఒకానొకస్థలమందు, ముందరికన్నయము.

బొదరిండ్లు పూవులతో నిండియుంటయు గుహాశతము కాంచనమణినంవృతములై యుంటయుఁ గాయమానములు పక్ష్యద్రాక్షలతావృతములై యుంటయు మల్లియలు మావిగున్నలఁ బెనగొని యుంటయు తైలము దర్శనీయముగ విహారయోగ్యముగ నున్నదనుటకు సూచనలు. అమనోగానము గావించువా రీప్రకృతిసుందరప్రదేశమునం దుండువారై యుందురని విన్నోదసఖుఁడు పరికింప సాగెను.

సీ. రేలెల్ల నమృతమఃశీచి నంటున నంటఁగరఁగి నిర్తలపయోధురులఁ దొరఁగి

బలువిడి పెనులోయఁబడిన కొన్నెలరాలచలులలో నిరుగడఁదఱచు మెఱచు

పటికంపువణకులఁపజ్జ గొజ్జఁగిసీటి యేటిక్రేవలఁ జల్లియునుకవెట్టు

నేడాకుటనఁటుల డ నెలమావిగుమురుల సురపొన్న కూటాలఁజుట్టుకొనిన

తే. బండిగురువిందతీగెచఁపురము లెనసి, ముడిగొనినద్రాక్షపందిళ్లఁనడుమఁ గిన్న

రినిన్దాదానుఁకారిశాశీశుకాది, ఘోషఘుమఘుమితం బైనఁకోసఁ గనియె.

21

రేలెల్ల = రాత్రులయందంతయు, అమృతమశీచి = చంద్రునియొక్క, నంటున = సంపర్కముచేత, అంటఁగరఁగి = మొదలుముట్ట నీరుఁగాఁగరఁగి, నిర్తలపయోధురుల = స్వచ్ఛమయిన జలప్రవాహ రూపముచేత, తొరఁగి = బయలువెడలి, బలువిడి = విస్తారమానట్టులుగా, పెనులోయఁబడిన = పెద్దసొరియఁ బడిన, కొన్నెలతాల = చంద్రకాంతశీలయొక్క, చలులలోన్ = చళియలలో, ఇరుగడఁదఱచు

య పార్శ్వములయందును, తఱచుమెఱచు = అతిశయముగా ప్రకాశించుచున్న, పటికంపు = స్ఫటిక శిలయొక్క, పఱుల = పేటలయొక్క, పజ్జ = చేరువను, గొజ్జగిసిటి = గొజ్జగిపువ్వులనీరువలన నైన, విటి=పిటియొక్క, క్రేవల్ = పార్శ్వములయందు, చలియిసుకపెట్టు = కర్పూరమును గూడఁ బెట్టుచున్న, (ని. 'ఘనసార శృప్త'సంజ్ఞ సి తాభో) హిమవాలుకా' అని యున్నది గనుక చలి యిసుక యనునీపదము హిమవాలుకానామార్థ మని తెలియవలెను) విడాతుటనటులను = కర్పూరపు టరఁటులను, ఎలమావిగుమురుల = లేతమామిడిచెట్లగుంపులను, సురపొన్నకూటాల = కూటములవంటి సురపొన్న చెట్లను, చుట్టుకొనిన = అల్లుకొన్న, బండిగురువిందతీ గెదప్పరములెనసి = బండిగురువింద తీ గెలయొక్క చవికెలను గలసికొని, ముడిగొనిన = పెనగొన్న, ద్రాక్షపందిళ్ళు = ద్రాక్షపందిళ్ళయొక్క, నడుమ = మధ్యభాగమందు, కిన్నరీ = తంలికట్టువాడ్యభేదములలో నొకదైన కిన్నెరయొక్క, నినాద = నాదమును, అనుకారి = పోలియున్న, కారీశుకాదిఘోష = గొరవంకలు చిలుకలు మొదలయిన పక్షులయొక్క కలకలధ్వనులచేత. ఘుమఘుమితందైన = ఘుమఘుమయ నెడు శబ్దముగలదిగాఁ జేయఁ బడుచున్న, కోనగనియె = ఒకకోనను జూచెను. ఆలం. సహజోక్తి.

తా. విసేదనచివుడు పోయిపోయి యొకకోన గాంచెను. అది చంద్రకిరణములు సోకి చంద్ర కాంతశిలనుండి జాలువారిన జలమె చంద్రకాంతశిలాఝాపముగనున్న లోయతో నలరుచుండెను దానికిదుగడ పటికపుఁబేటలుగలవు. చెంత గొజ్జగిసిటికాలువ పాటుచుండెను. చెంగటఁ జలియిసుము గల యేడాతులయనంటలు మావిగుమురులు సురపొన్నగున్నలు నిండియుండెను. వీని నావరించి బండి గురువిందతీగలు ద్రాక్షలు పందిరులవలె నుండెను. చిలుకలు గొరవంకలు నచట పాటలు పాడుచు ఘుమఘుమారావములు జనింపఁ జేయుచుండెను.

లయ గ్రాహి.

టరంగయి వ్రాలిననఁ మేరువులపుప్పొడులఁసారువులవెంట సహకారమిళ దేలా థారములజారుహిమఃవారికృతసారణులఁబై రయిన చెంగలువఁయూరికలలోఁగా శ్రీరకృతసేతువులఁదారిఁ జనుచో నచటఁగూరుకలహంసలగఁడై రొదలుసేయం గీరములుసారెఁబెఱవారలిటుచేరి రనిచారణులఁ జీరవసువీరసఖుఁ డంతన్.

టరంగయి వ్రాలిన = టిరగఁబడి వ్రాలిన, నమేరువుల = సురపొన్నలయొక్క, పుప్పొడుల = పువ్వు పరాగములయొక్క, సారువులవెంట = సారువులనఁగా గురుతరపస్తవులను మీఁదికెక్కించుటకుఁ గట్టిన సేతువులు, వానివెంబడిగానున్న, సహకార = తియ్యమామిళ్ళలోడ, మిళిత = తూడుకొన్న, విలా = విలికితీఁగెలయొక్క, ఆధారముల = పొదులవల్లనుండి, జాటు = స్రవించుచున్న, హిమవారి = మంచునీరిచేత, కృత = చేయఁబడిన, సారణుల = కాలువలవలన, (ని. 'సారణీ చాల్పసరితి' అని విశ్వము). మైరై న = పెరిగిన, చెంగలువ = మెట్టచెంగల్వలయొక్క, ఈరికలలో = చాల్పలలోను, కాక్తిర = కంకుమపువ్వుచేత, కృత = చేయఁబడిన, సేతువుల = కట్టలయొక్క, దారి = మార్గమును, చనుచో = పోయెడునుమయమందు, అచటఁగూరు = అక్కడనిద్రించుచున్న, కలహంసలు = ధూమ్రవర్ణముగల హంసలు, అగడై = బెదరుకొన్నవై, రొదలుసేయ = క్రేంకారములుసేయఁగాను, కీరములు = చిలుకలు, సారె = మాటిమాటికి, పెఱవారలు = ఆన్యలు, ఇటుచేరిరిని = ఇక్కడికివచ్చినారని, చారణులఁ జీర = చారణులనువారిని విల్వంఁగా, వసువీరసఖుడు = తూరుడైన వసురాజుయొక్క ప్నేహితుడను,

అంకక=అమిడటను, పుష్పాడి సారువులవలె రాలుటవలన నమేరువులు పుష్పభరముచే బూర్తిగ పంగియున్న వనుట. ఆలం. ఉదాత్తము.

తా. సురభాన్నతరువులు పుష్పభరముచే నొరగియుండఁ బుష్పాడికుప్పలు పంకెనలవలె నుండెను. దానివెంట గుఱ్ఱమావిడుల నల్లుకొన్న యేలకీరగలనుండి మంచుబిందువులు రాలి జాలువారు చుండ నిరుక్రేవలఁ జెంగలువ లఛటఁ బైరగుచుండెను. కుంకుమపూవకుప్ప లాచెంగలువతోఁటలకు గనిమలవలె నుండెను. వినోదనచివుఁ డాత్మోవను బోవుచుండ నటఁ గూర్పుపోవు కలహంసములు లేచి రొదలుచేయఁ దొడఁగెను. చిలక లారొదలవిని పరు లీటకు వచ్చిరని చారణులఁ బిలుచుచుండు క్షణి (ముందఱి పద్యముతో నన్వయము.)

సీ. పగడాలకొణిగలనిగనిగ ల్వజ్రంపుజగతిక్రేవల నెఱుఁజాజు నింప
నీలజాలకజాలఁజాలోకములఖండకాలాగరుజధూపకాంతిఁ బెనుప
ముత్యాలనవరంగములరంగు నవరంగ వల్లివిభూతి ముంగిళ్ల నునుప
గారుత్తతద్వారఁచారు ప్రభాపూరతోరణంబులహరిఁతులు పొసుగ
తే. భర్తసాంచాలికాపాణిపద్మ రాగ, రాజినీ రాజనోపచారముగ నఱులఁ
దరళవై దూర్యవలభికఁ దైరలు నెరప, నిరుపమం బై నదివ్యమందిరము గనియె.

పగడాలకొణిగలనిగనిగల్ = కొణిగె లనఁగా ముంజూరులు, పగడాలజాలరుగట్టిన ముంజూర్ల యొక్క నిగనిగ మెఱయునట్టికాంతిరేఖలు, జగతి యనఁగా వేదిక. 'గీ. 'జిగిలి యన నరు గనఁ గను జగతి యనఁగఁ, దిన్నె యన వేదికాఖ్యలై యెన్నఁ దనరు' అని అంధ్రనామసంగ్రహము. వజ్రంపుజగతిక్రేవల = వజ్రమణికల్పితములైనయరుగులయొక్క పార్శ్వభాగములయందు (ప్రతి ఫలించి), నెఱుఁజాజునిగ = జాజుపట్టెలనెడు భ్రాంతి నుదయింపఁజేయఁగాను, వజ్రములకాంతి జాజు పట్టెలరంగుగాఁగూడ నుండును. అటులుండుట వజ్రప్రకృతికిఁగూడ నొకతార్కాణ. ఇందులకు దృష్టాంతము-

"నర్వద్రవ్యాభేద్యం లఘ్వంభస్వితరతిరక్తిమత్ స్పిగ్ధం
తటిదనలశక్రచాపాపమంచ వజ్రం హితాయోక్తం." బృహత్సంహిత.

నీల=ఇంద్రనీలమణిమయములైన, జాలక = గవాక్షములయొక్క, జాల = నమూనామువలన, జుఁపుట్టిన, ఆలోకములు=కాంతులు, అఖండ=ఎడతెగని, కాలాగరు = కృష్ణాగరువల్లను, జ = పుట్టిన, ధూపకాంతి = అనఁగా తదాత్మయమయినధూపమును; పెనుప = వృద్ధిబొందింపఁగాను, అనఁగా కృష్ణాగరుధూపధూమమనెడు భ్రాంతి నుదయింపఁజేయఁగా ననుట. ముత్యాలనవరంగములరంగు = నవరంగములనఁగా నవరంగపువలికెలనెడు గృహవిశేషములు, ముక్తామయములైననవరంగముల యొక్క కాంతి, నవఃసూతనమైన, రంగవల్లి = ముత్యాలమృగ్గులయొక్క, విభూతి = సంపదను, ముంగిళ్ళ = గృహంగణములయందు, ఉనుప = ఉండునట్లు చేయఁగాను, అనఁగా ముత్యాలనవరంగపుఁ జువలెయొక్క ముంగిళ్లయందు వ్యాపించి ముత్యపుమృగ్గులనెడు భ్రాంతి నుదయింపఁజేయఁ గా ననుట. గారుత్తత = పురకతరత్నమయములైన, ద్వార = వాకిళ్ళయొక్క, చారు = మందతమయిన, ప్రభాపూర = కాంతిపూర్ణమయిన, తోరణంబుల = తోరణములయొక్క, హరిత్తులు=వనదుఃఖాయలు

పాసంగ్=ఓప్పుగాను, అనగా మరకతద్వారకాంతిపూరములు తోరణభ్రాంతి నుదయుపజేయగా ననుట.

భర్త=నువర్ణవికారములయిన, పాంచాలికా = బొమ్మలయొక్క, పాణి=హస్తములయందలి, పద్మరాగ=మాణిక్యములయొక్క, రాజి=పక్షి, సీరాజనోపచారముగవఱుట = సీరాజనదీపపంక్తియా నట్లు ప్రకాశించగావు, అనగా సీరాజనదీపభ్రాంతి నుదయుపజేయగా ననుట. తరళ=తెరల బాటుచుండెడు, వైడూర్య=వైడూర్య మణిమయములయిన, వలభికల్=స్తంభములమీద నుండెడు శ్రేణులు, తెరలునెరవ్ = తెరచీరలను గల్పించగాను, అనగా వైడూర్య వలభికలయొక్క కాంతులు తెరలనెడు భ్రాంతి నుదయుపజేయగా ననుట.

ఆ. వె. 'వగలు గొంది గానబడెనుబిడాలబు, కన్నుబోలె వెల్లు గల్గి నూలు
దిరుగునట్లు మీదఁ జెరబారువైడూర్య, రత్నమునకు దీప్తయత్నమునకు.'

అని రత్నకాస్త్రము.

నిరుపమంబైన=ఉపమానరహితమయియున్న, దివ్యమందిరము=మోగ్యతరమయిన గృహమును, కనియె=చూచెను. అనగా నాగృహసంబంధములైన రత్నకాంతులే గృహలంకారములై యొప్పుగాఁ బ్రకాశించునట్టి యొకానొకదివ్యమందిరమును జూచెననుట.

అలం. స్వభావోక్తి. ఉత్పేక్ష. ఉదాత్తమును.

తా. శ్రీదాసచిత్తఁ దాకొనలో నొకదివ్యమందిరమును గాంచెను. దానికి బగడములతో ముంజూరు లమర్చబడియుండెను. అవి వజ్రవేదికలపైఁ బ్రతిబింబించిజాఝట్టెలవలె నుండెను. నీలపు గవాక్షులకాంతులు కాలాగురుధూపములవలె నుండెను. ముత్యములు చనికలనేలపైఁ బ్రతిబింబించి ముగ్గులవలె నుండెను. గరుడపచ్చతోరణములు పచ్చనికాంతులు గ్రక్కుచుండెను. బంగారుబొమ్మల కేలగల పద్మరాగమణులు హారతులుగను వైడూర్యస్తంభశ్రేణులు తెరలవలె నుండెను.

క. కనుగొని మణిమందిరమున, మునుకొని కలధౌతభిత్తిముకురతలబహి
ర్జనితానుబింబనమ్ములు, పనితారత్నములు మెలగుంపల నెఱిగింపన్. 21

కనుగొని=చూచినవాడై, మణిమందిరమున=రత్నమయమయిన గృహమునందు, మునుకొని= ముందుగానె, కలధౌత=నువర్ణమయమయిన, (ని, 'కలధౌతం రావ్యహేష్నాః, అని ఆమరము.) భిత్తిముకురతల=అద్దముపంటి గోడలవలననుండి, బహి=బాహ్యమునందు, జనిత=ఉదయించుచున్న, అనుబింబనమ్ములు=ప్రతిబింబములు, పనితారత్నములు=శ్రేష్ఠస్త్రీలు, (ని, 'జాతౌ జాతౌ యదుత్కృష్టం తద్రత్న మితి కథ్యతే' అని ఆ.) మెలగు=ప్రవర్తించునట్టి, వలను=జాడను, ఎఱిగింపన్ = తెలియజేయుచుండగా, వైపద్యముతో నన్వయము. మందిరము మణిమయ మయినది గనుక తదీయ మణిమయమయిన కాంచనభిత్తిని ముకురతలముగా బోల్పినాడు. అనగా ఆగోడచుట్టును బంగారు కుందనంబును మధ్యప్రదేశమందు రత్నఫలకములును గలిగియున్న దని భావము.

తా. అమణిమందిరమునకు రజతవికారములగు నద్దమువలె మెలుగులుగ్రక్కు గోడలుగలవు. అందుఁ బ్రతిబింబితములైన యాకారములు మందిరమునఁ జెలువలు గలరనుకాడఁ గ్రీదాసచిత్తన కెఱుంగజేసెను.

చ. తరువులపొంతఁ బొంచి వసుధావరమిత్రుఁడు గాంచె నచ్చటం
దరుణిఁ దమోవినీలకచఁ ♦ దామరసోదరసోదరప్రభం
దరశనిలోచనం దతనితంబఁ దటన్ని భగాత్రవల్లరిం
దరుణశశాంకఫాల నొకతన్నిఁ దరంగవలీం దలోదరిన్.

25

తరువులపొంతఁబొంచి = చెట్లచాటున పొంచియుండి, వసుధావరమిత్రుఁడు = వసురాజు యొక్క స్నేహితుఁడు, (ని 'అశ మిత్రం సఖానుహృత్' అని మిత్రశబ్దము నిత్యసపుంసకమగుట వలన మిత్రమని చెప్పవలసినదైనను, స్తో. 'కర్చి దర్ధవిశేషేతు స్థితే పుభయరూపతా' అనెడు ఆధర్వణవచనమువలన మిత్రుఁడని చెప్పినాఁడు.) అచ్చటఁ=ఆమణిమందిరమందు, తరుణి=శోమరు ప్రాయము గలిగినట్టియు, తమకి=దీక్షితివలె, వినీల=మిక్కిలి నల్లనైన, కచక్=తలవెండ్రుకలు గలిగినట్టియు, తామరస=పద్మముయొక్క, ఉదర=గర్భమునకు, సోదర=సమానమైన, ప్రభక్=కాంతిగలిగినట్టియు, తరళ=చంచలములైన, విలోచనఁ=నేత్రములు గలిగినట్టియు, తత=వికాలమైన, నితంబఁ=కటిభాగము గలిగినట్టియు, తటిత్=మెఱుపుతోడ, నిభ=సమానమైన, గాత్రవల్లరిఁ=తీఁగవంటి దేహముగలిగినట్టియు, తరుణశశాంక = బాలచంద్రునివంటి, ఫాలన్ = నొసలుగలిగినట్టియు, తరంగవళిఁ=తరంగములవంటి కడుపుమడతలు గలిగినట్టియు, తల=అరచేతివంటి, ఉదరిఁ=గర్భముగలిగినట్టియు, ఒకతన్నిఁ=ఒకానొకస్త్రీని, కాంచెఁ=చూచెను.

ఈపద్యమందు రీతియనెడు గుణము గ్రహించవలెను. ని. 'యథార్థక్రమనిర్వాహే రీతి రిత్యభిధీయతే' అని లక్షణము. ఈపద్యమనఁ దన్ని యనుశబ్దమునకుఁ గలవిశేషణములన్నియుఁ దకారముతోఁ బ్రారంభించ బడినవి గావున, నొకతన్ని యనువిశేష్యమును దకారముతో నుండవలయునని వ్యాఖ్యాత. ఒకదన్ని యని దిద్ది ఒకదన్ని యనునది కర్తృధారయసమాసము గనుకను కర్తృధారయ సమాసమందు గనడదవాదేశము వికల్పముగావచ్చును గనుకను తవర్తత్యతీయవర్ణమేయని తెలియవలెను అని వ్రాసియున్నాఁడు. అది శబ్దకాస్త్రసాహసముదక్క నన్యముగాదని పేటొకవ్యాఖ్యాత వ్రాసియున్నాఁడు. ఇటఁ గవ్యభిప్రాయ మిదియని తాయిగ్రుద్ది యొకదన్ని యనుటయే గ్రంథకర్త మతమనుట యత్యాహ. తెనుగులమీఁది సాంస్కృతికపరుషములకు గనడదవాదేశము పూర్వకపుల కవితలొక దఱుచుగఁ గానరాదు, కొలదిగనున్నను నవి ప్రకృతమునకు లక్ష్యములు కావు. భారతాదులయందలి "ఎంతగుమతులైన" "ఇట్లు దపంబుసేయు" "ఎవ్వండు వతిండు" లోనగుచోటులగల యాదేశగనడదవలు ప్రాసస్థానములగుట రూఢములు. ఇటనో శబ్దాలంకారప్రియుండగు నీకవిపదర్థమె పెట్టనెంచి ఒకదన్నియని యుండునని యూహ. ప్రథమమున పద్యము తకారముతో నారంభింపబడినది. మూడవపాదము యతిస్థలమున నితంబయనుచో తవర్ణమే యతిలొక జేర్పబడినది. మొదటి పాదమున ధవర్ణము యతి. ఇకనాలుగవపాదమున నొకదన్నియనెనని నిశ్చయించుట కవ్యభిప్రాయమునకు భిన్నము. కాదుపో; కేవల ప్రయోగశరణ్యమగు సాంస్కృతికపరుషములమైగల గనడదవాదేశమును దృక్పథమునం దుంచికొని యొకదన్నియని కాసింపఁబోవుట యుచితముగాదు.

తా. చెట్లచాటుననుండి రాజమిత్రుఁడు పొంచి దీక్షితివంటి పెన్నెరియు తమ్మిగడ్డియవంటి మేనుచాయయు నిలుకడలేని చూపులు వ్రేలైన కటిభాగము మెఱుపువంటి మేనుదీగ బాలచంద్రుని వంటి నుదురు తరంగలవంటి పశులుగల యొకానొకసుందరిని గాంచెను.

మ. లలితామోదలతావితానవృత్తిలాచంద్రకాలాతలో

జ్వలనీలాతతవేదిపై మొగులుక్రేవక్ మించుకొమ్మించు నా
నలు వై యత్తటి నత్తలోదరియు వీణావాదనప్రాధిచే

జెలులక్ రంజిలఁ జేయుచున్కి నృపసంసేవాపరుం డాత్మలోన్.

26

లలిత = సుందరమయిన, ఆమోద = పరిమళముగల, లతా=తీగెలయొక్క, వితాన = సమా
హముచేత, వృత్త = ఆవరింపబడిన, లీలా = విలాసయుక్తమయిన, చంద్రకాలాతల = కిరోగృహ
ప్రదేశమందు, (ని. 'చంద్ర')కాలా శిరోగృహం అని అమరము,) ఉజ్వల = ప్రకాశించుచున్న, నీల =
ఇంద్రనీలమణిమయమయిన, ఆకత = వికాలమైన, వేదిపై = అరుగుమీద, మొగులుక్రేవన్మించు =
మేఘసమీపము దలిశయించుచున్న, కొమ్మించునాక్ = కొత్తమెఱుపోయన్నట్లుగా, నలువై =
ఓప్పిదమై, అత్తటిక్ = ఆసమయమందు, అత్తలోదరియుక్ = ఆస్త్రీయును, వీణావాదనప్రాధిచేక్ =
వీణ వాయించుటయందలి ప్రాధిమ్యచేత, చెలులక్ = చెలికత్తియలను, రంజిలఁజేయుచున్కిన్ =
సంతోషింపఁ జేయుచుండుటచేత, నృపసంసేవాపరుండు = వసురాజయొక్క భృత్యకృత్యమునం
దాసత్వఁడై యానర్హసఖుండు, ఆత్మలోన్ = తనలోను, ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

ఉజ్వలనీలవేదిక యనుటవలనఁ జంద్రకాలయందుండుటను వేదికాకాంతం లావరింపబడి
యన్నవనియు నట సామాన్యముగ మెఱుపు ప్రకాశింపదుగాన తొలకరిమెఱుపువలె గాతామణి
యన్నదనియు భావము.

తా. తావులాలయు తీవలచే జెనగొనియున్న చంద్రకాలయందలి నీలవేదికపై దొలకరి
మెఱుపువలెనుండి వీణియ నేర్పుగా వాయించుచుఁ జెలికత్తియలఁ దపుచున్న కాంతామణిని రాజ
మిత్రుండు గాంచి తనలో—

సీ. తనకప్పు నెఱిగొప్పవనె పూని గౌరీసమాఖ్య మించ జనించినట్టియార్య
తనచాపలము చూపులనె చూపి నీరు లెల్ల కడఁ జల్ల వచ్చినకమలపాణి
తనపాండిమము నవ్వులనె యుంచి గాంధర్వ మవనికే దెచ్చినహంసయాన
తనయదృశ్యత నడుమనె తాల్చి సాంగయై మొనసిన యతనుసమ్మోహవిద్య
తే. గావలయు నీవెలదిదీనికాంతి గుణక,భాభిరూప్యంబు లెఱిగించియూమహేశు
నా నగోధారకుని నాప్రజాధినాథు, నాజగన్తోహనుని దెత్తుననుచుఁ జనియె.

తనకప్పు = తనయొక్కశరీరపైర్వలమును, నెఱిగొప్పవనెపూని = ఘనమైన కేశపాశమండే
వహించి, గౌరీసమాఖ్యమించ = గౌరియనుపేరు మించునట్లుగా, జనించినట్టి = సంభవించిన, ఆర్య =
ఆర్యాదేవి, అనఁగాఁ బార్వతియని యర్థము. (ని. 'ఆర్యా దాక్షయణి చైవ గిరిజా' అని అమరము.)
గౌరవర్ణయుక్తరాలు గనుక గౌరియనియును, ఆర్యయనఁగాఁ గులీనరా లనియును అర్థము గ్రహించ
వలెను. (ని. 'మణిమల కులీ నార్య నభ్య నజ్జన సాధవక' అని అమరము.) తనచాపలము=తనయొక్క
చపలభావమును, చూపులనె చూపి = వీణములయందే కనుపఱచి, సిరులు = సంపదలను, ఎల్లకడఁ =
అంతటను, చల్లవచ్చిన = వెదకల్గెడునిమిత్తమయి వచ్చిన, కమలపాణి = లక్ష్మీదేవి యనియును,
కమలములవంటి హస్తములు గలదనియును అర్థము. తనపాండిమము = తనయొక్కశరీరధావ
శ్యమును, నవ్వులనెయించి = నవ్వులయందే యుంచి, గాంధర్వము = గానమును, అవనికేదెచ్చిన =

భూమికిం దీసికొని వచ్చిన, హంసయాన = హంసవాహనముగల సరస్వతీయనియును, హంసనడపుట వంటి నడపులు గలదనియు అర్థము. గాంధారమును బాడుట చేవతలకుమాత్రము సాధ్యముగాని మానవులకు సాధ్యము కాదు. గాంధారమును భూలోకమునఁ బ్రసరింపఁజేసినది తొలుత సరస్వతీజీవియై కాన గాంధర్వ మనుచో గాంధారమనుట యుచితమని కొందఱుందురు. గాంధారము దేవైకగేయ మనుటకు.

శ్లో. వడ్డమధ్యమనామానౌ గ్రామాగాయంతిమానవాః

నతగాంధారనామానం సలభ్యో దేవయోనిభిః.

తనయదృశ్యతే = తనయొక్కకనుపడకపోవుటను, నడుమ నెతాల్పి = మధ్యభాగమందేవహించి సాంగయై మొనసిన = ఆకారసహితయై యవతరించిన, అతను సప్తాహవిద్య=మన్వ భునియొక్క సప్తాహవిద్య యనియును, అతను = అధికమయిన, సప్తాహవిద్యయని యర్థము. నడుమ నెయన్నచోట, (ని. 'కేషించిదుదంతానాం నేతి విభక్తావ్రనోలుక్యన్యత్' అనుసూత్రముచేత, ఉన్నకు లాపము వచ్చినది. ఎ-అనునది ఏవార్థకము.)

ఈపల్లది అనఁగా నీకనఁబడుచున్న చిన్నపడుచు, కావలయున్ = పైనూహింపఁబడిన ప్రకారముగానే యుండవలెను. కాఁబట్టి, దీని = ఈచిన్నదానియొక్క, కాంతి=గౌరవర్ణమును, గుణ=నిశ్చలగుణమును, కళా=సంగీతవిద్యను, ఆభిరూప్యంబులు=సౌందర్యమును, ఎఱిగించి=తెలియఁజెప్పి, ఇక్కడ, తనకప్పు నెఱిగొప్పనెఱుఁగిని గౌరీసమాఖ్యమించ జనించినదని చెప్పటచేత, కాంతికి సార్వకాలికత్వంబును సిద్ధల వైదచల్లుటకు సర్వవిషయకత్వంబును గాంధర్వకళకు స్వర్గ భూలోకములయందు నుభయత్ర ప్రకాశకత్వంబును సారంగయై మొనసిన దన్నందున నాభిరూప్యమునకు సద్భావమును అని తెలియవలెను. ఆమహేశున్ = ఆమహేశ్వరు ననియర్థము, ఆమహాప్రభువు ననిభావము. ఆనగోధారకుని = ఆమందరధరుడైన నారాయణమూర్తినిని యర్థము, ఆలోలాహలపర్వతము నెత్తినవాని నని భావము. ఆప్రజాధినాథున్ = ఆప్రహ్మనని యర్థము. ఆజననాథునని భావము. ఆజగన్తోహనుని = జగత్తును మోహింపఁజేయు నామన్వభునని యర్థము, జగన్తోహనాకారునని భావము. తెత్తుననుచుఁ జనియెన్ = తీసికొనివచ్చెదనని పోయెను.

ఆచిన్నదానిం బార్వత్యాదులఁగాఁ జెప్పినాడు గనుక వసురాజు నీశ్వరాదులఁగాఁ జెప్పెను. కావున నీమె కాతఁడు తగినభర్తయని భావము. క్రమాలంకారము. ఇందులో తనకప్పు నెఱిగొప్పనెఱుఁగిని యన్నందునఁ గొప్పన కఠినైల్యంబును, తనచావలము చూపులనె చూపి యన్నందున వీక్షణముల కఠిచాంచల్యంబును, తనపాండిమము నివ్వలనె యంచి యన్నంధున నవ్వలకు ధావశ్యంబును, తన యదృశ్యత నడుమనె తాల్పి యన్నందున మధ్యమున కలిసూక్ష్మత్వమును సిద్ధించినది గనుక నిందువలన నిత్యంతసౌందర్యద్యోతన మగుచున్నదని తెలియవలెను.

'మానవాః మాభితోభి ర్ఘోషః దేవతాశ్చరణస్తథా' యను నాలంకారికనియమానుసారముగ గిరిక మనుజకాంత యగుటచే ముఖాదిగా నవయవవర్ణనము గానింపఁబడుచున్నది. గిరికను గౌర్యాద్యుపమాన ముఖాదీఁ జెప్పుటచే రూపకాలంకారము. శబ్దజేషమువలన విశేషోత్తియంఁ గావలయునను నుల్లేఖి వాచకమువలన. నుల్లేఖియు మహేశాదిశబ్దసాఖిప్రాయవశమున నయమును. భరికరాలంకారమును గ్రాహ్యములు.

తా. ఈకాంత తన నల్లదనము కొప్పున నిమిచ్చినపార్వతియో చాంచల్యము చూపుల నిమిషే చిన లక్ష్మీయో పాండిమము నవ్వనం దిమిడించిన సరస్వతియో యవ్యశ్యత నడుమునందుంచిన మోహన విద్యయో కావలయును. ఈచెలువ కలరూపు మాజేని కెఱుకజేసి యిటుకుగొనివత్తునని శ్రీదాసచిత్తం డటనుండి పోయెను.

చ. చని విభుఁ గాంచి పల్కు బలశాసనసన్నిధి నీదుపంపునం
బనివిని తీవెగుం పనక * పాండురనై కతనిర రీతటం
బనక దరీపుటం బనక * నన్నియు నారసి యొక్కచో వినూ
తనలవలీలతావళులతావులతావల మైనతావునన్.

28

చని=పోయి, విభుఁగాంచి=వసురాజును జూచి, పల్కు = పలికెను. ఏమనియనిన, బల శాసనసన్నిధి=ఇంద్రసమానుడనైనస్వామి, నీదుపంపునన్ = నీయొక్క పంపకముచేత, బనివిని = పోయినవాడనై, తీవెగుంపనక=పాదరిండ్ల యనికాక, పాండుర = తెల్లనైన, నైకత = ఇసుకతిన్నెలు గల, నిర్లు రీ = నదులయొక్క, తటంబనక = దరియనికాక, దరీపుటంబనక = గుహయనికాక, అన్నియు నారసి=సమస్తమునువెదకి, ఒక్కచో = ఒకస్థలమందు, వినూతన=మిక్కిలి శుభమారము లైన, లవలీలతావళుల = విలకితే గెలగుంపులయొక్క, తావుల=పరిమళములకు, తావలమైన = స్థాన మైన, తావునన్ = ప్రదేశమందు, ముందరివద్యముతో నన్వయము.

తా. పోయి రాజును జూచి రాజా! నీయూనగొని తీవలు నైకతములుగల సెలయెట్లు గుహలు తిరిగితిరిగి యొకానొక యేలకీలకల కునికియగు ప్రదేశమునందు-

శా. నాళీకాకరతీరసారకదళీనారంగపూగావళీ

పాళీవానిత మైనకోనఁ గని యా బల్కీనలో గానలో

లాళీప్రరకరత్నకోరకమయూఖాలీసమాలీధ మా

కేళీధామము గంటి భూరమణ యాకేళీనివాసంబునన్.

29

నాళీకాకర=పద్మాకరముయొక్క, తీర = దరియందు, సార = యోగ్యమైన, కదళీ=అరటలుల యొక్కయు, నారంగ = నారింజచెట్టయొక్కయు, పూగ = పోకచెట్టయొక్కయు, అపళీ = సమా హముయొక్క, పాళీ = చౌకముచేత, వాసితమైన = పరిమళింపజేయఁబడుచున్న, కోనఁగని=కోనను జూచి, అపల్కీనలో = ప్రబలమైన అకోనలో, గానలో=ఝంకార రూపగానమునం దాసక్తి గలిగిన, అళి=తుమ్మెదలకు, ప్రేరక = ఉల్లాసమును, గల్పించుచున్న, రత్నకోరక=మణిమయములైన మొగ్గలయొక్క, మయూఖాలీ=కిరణనముదాయముచే, సమాలీధమా=వ్యాప్తమైన, కేళీధామమున్ = శ్రీదాగృహమును, కంటికే = చూచితిని, భూరమణ = పసుమహారాజా, అకేళీనివాసంబునన్ = అ శ్రీదాగృహమునందు, ముందరివద్యముతో నన్వయము.

నాళీకకదళీనారంగవానిత మగుటచే నటం దుమ్మెదలు మెండుగాఁ గలవనుట. అవి రత్నకోర కముల కనితనముఁ జూచి నిజమగు మొగ్గలని తేనియు ద్రావి పాటలు పాడుచు వచ్చుచున్నవి. దీనిచే శిల్పలిశయము సూచితము. అలం. భ్రాంతిమంతము.

తా. సుగంధబంధురమగు నొక కోన గలదు. అట నొకశ్రీదాగృహము గలదు. దానికిఁ జెక్కిన రత్నకుట్టలములను నిజమగు మొగ్గలని భ్రమసి తుమ్మెదలు దరియించున్నవి. రాజా! అశ్రీదాగృహము నందు-

సీ, వలుదగుబ్బలు ప్రసేవకవృత్తి దగుగుబ్బకాయల కపరంజిచాయ లొసంగ
లలితాంగులీదళంబులు సమేళము లైన సారెలవై రాగంబుపద లిడఁ
బాణికంకణాదుతుల్ • ప్రాణానుబంధంబు గల తాళగతి కనుగ్రహము లీన
నాలాపభంగి యంత్యక్షసంవాదిసమస్వరంబులకు గ్రామంబు లునుపఁ
తే. బ్రచురతానామృతములమూర్ఛనలచే న, చేతనంబులు చేతనరీతిఁ దనరఁ
జేతనంబు లచేతనభాతి నొనర, వీణ వాయించుచోకయలివేణిఁ గంటి. 30

వలుదగుబ్బలు = వట్టువగుబ్బచున్నలు, ప్రసేవకవృత్తి = ప్రసేవకమనఁగా కరివెయనెడు
వీణాంగము, దానివ్యాపారముచేత ననియర్థము (ని. 'కతుభస్తు ప్రసేవక' అని అమరము.) శ్రేష్ఠఁ
డైన సేవకునియొక్క వ్యాపారముచేతనని యర్థాంతరము. తగు=అర్హమవునట్టి, గుబ్బకాయలకుఁ =
వీణకు చేసినకాయలకు, అపరంజిచాయలొసంగఁ = అపరంజి బాగారపురంగుల నియ్యగాను, ఇది
సాధారణపదము. అనఁగా వీణకాయలు కుచముల నొరయుచుండఁగా కుచములయొక్క శుభ్రపవర్ణ
చ్ఛాయలు ఆకాయలమీఁద ప్రసరించిన బాగారురంగు చేసినట్లులుగా నున్నవని భావము.

లలిత=ఓప్పుచున్న, అంగులీదళంబులు=చిగురుటాకులవంటి ప్రేళ్లు, సమేళములైన=మేళమనఁగా
నాయారాగమునకు అనుగుణముగా స్వరస్థానములయందు మెట్లు కుదిరికపటచుట, అట్టిమేళముతోఁ
గూడిననియున్నదని యర్థము. కూడియున్నదని యర్థాంతరము. సారెలవై=మెట్లమీఁదను, రాగ
సంపదలిడఁ=అనఁగా రక్తిమయొక్క సమృద్ధులను, లేక రాగములయొక్క సంపదలను కలుగఁ
జేయఁగా నని యర్థము. అనఁగా నంగుకులచేత వీణమెట్లుపై తీగెలు వాయించునప్పుడు అంగుకులు
తమయొక్క సహజరక్తిమచేత మెట్ల నెఱుగొనట్లులు చేసినవనిగాని, లేక అంగుశ్యగ్రములచేత తీగెల
మీఁద వాయించఁగా రాగములు పుట్టుచున్నవి గనుక రాగములు గలుగునట్లుగాఁ జేసినవని గాని
భావము. అనురాగములయొక్క సంపదల నియ్యగా నని యర్థాంతరము.

పాణికంకణ=హస్తకంకణములయొక్క, దుతుల్ = ధ్వజులు, ప్రాణానుబంధంబుగల తాళగతి
కిఁ=ప్రాణము లనఁగా, శ్లో. 'కాలో మార్గః క్రియాశ్చాని గ్రహో జాతిః కళాలయః, యతిః ప్రస్తా
రకశ్చైవ తాళప్రాణా దశస్తృతాః' కాలము, మార్గము, క్రియ, అంగము, గ్రహము, జాతి, కళ,
లయ, యతి, ప్రస్తారము అను నివి పదియును, తాళప్రాణములు=ఆప్రాణములయొక్క, ఆనుబంధంబు
గల=సంబంధము గలిగిన అని యర్థము. ప్రాణమైతి గలిగినదని యర్థాంతరము. తాళగతికిఁ = తాళ
ప్రచారమునకు, అనుగ్రహములీనఁ=అనుగ్రహము లనఁగా, గీతము తాళము సమముగా నడుచునట్టి
సమగ్రహములు, అట్టి సమగ్రహములను గలుగఁజేయఁగా నని యర్థము. శ్లో. 'గీతాతీతే త్వతీతస్సాన్య
త్తాళాతీతే త్వనాగతః, సమ స్సమగ్రశ్చైవ విషమో విషమగ్రహః' అని సంగీతశాస్త్రము,
ప్రసాదముల నిచ్చుచుండఁగా నని యర్థాంతరము.

అలాపభంగి=రాగసంచారమార్గము, అత్యక్ష=అసంత్యక్తనామకములయిన, శ్లో. 'అసంత్యక్తా
స్సమాక్షేయా స్సంతక్తా విషమస్వరాః' అని సంగీతశాస్త్రప్రామాణికపదనము. సంవాది=అమాత్య
సంజ్ఞగలిగిన, శ్లో. 'వాదీ రాజా స్వరప్రస్య సంవాదీస్యా దమాత్యవత్' అని సంగీతశాస్త్రము. సమ=
సమసంజ్ఞగల, స్వరంబులకుఁ=మధ్యపంచమాదిసప్తస్వరముల కని యర్థము. శ్లో. 'శ్రుత్యనస్తరభాషయ

స్వరోసు రణనాత్మకః, స్వతో రజ్జయతి శ్రోతృ చిత్తం సస్వర ఉచ్యతే' అనియు, శ్లో. 'స్వయం రజ్జయతే నాద స్వస్వరః పరికీర్తితః' అనియును, సంగీతశాస్త్రస్వరలక్షణము, ఆత్మక = పరిత్యక్తములు గాని, సంవాది=సమ్యగ్వాదముగల, సమ=వైషమ్యరహితములును, స్వరంబులకు = కంఠనాదముగల వానికి, అనఁగా నేకరీతిగా సమభావముచేత, మంచిమాటలాడెడువాని కని యర్థాంతరము. గ్రామంబు లనుపక్ = గ్రామములనఁగా స్వరసమూహములు, వానినియ్యఁగా నని యర్థము. శ్లో. 'యథా కుటుంబిన స్సర్వే ష్యేకీ భూతా భవన్తి హి, తథా స్వరాణాం సన్తోహా గ్రామభిత్వభిధీయతే.' అని సంగీతశాస్త్రగ్రామలక్షణము. మొఖాసాగ్రమును లియ్యఁగా నని యర్థాంతరము.

ప్రచుర=బహుళములయిన, తానామృతములక్ = తానములనెడు అమృతములచేతను, మూర్ఛ నలచే = సప్తస్వరములయొక్క ఆరోహణావరోహణములచేతను, శ్లో. 'క్రమాత్స్వరాణాం సప్తానా మారోహ శ్చావరోహణమ్, మూర్ఛనే త్యుచ్యతే గ్రామ స్తా ఏతా సప్తసప్త.' అనిసంగీతశాస్త్ర మూర్ఛనాలక్షణము. అచేతనంబులు=చేతనారహితములైన దారుశిలాదులు, చేతనరీతిఁదనరక్ = సచేత నములైన మనుజు పశు పక్షి మృగాదులవలె నొప్పుగాను, చేతనంబులు = నర పశు పక్షి మృగాదులు, అచేతనభావినోనరక్ = అచేతనములయిన దారు శిలాదులవలె నొప్పుగాను, వీణ వాయించు నొక యలిపేరిఁగంటిక్ = వీణవాయించునట్టి యొకస్త్రీని జూచిలిని. గానమహిమచేత అచేతనములయిన జాట్లు గరఁగట మోట్లు చిగురించుటయును, చేతనములయిన నర పశు మృగాదులు పరపశేతనబొంది నిశ్చేష్టితము లగుటయును కవినంకేతసిద్ధ మని తెలియవలెను. మూర్ఛలనల చేతనము లచేతనము లుగ మాటుచున్నవనియు (తాన, అమృతపశమున సచేతనములు చేతనము లగుచున్నవనియు గ్రహించు నది. అలం. శ్లోషమూలకకావ్యలింగము. సమాసోక్తి.

తా. గుబ్బలమెఱుంగులు వీణకుచేసిన గుబ్బకాయలపై బంగారుపూతఁబూయుచుండ, ప్రేళ్ల కాంతులు దంతపునరికట్లపైఁ బ్రతిబింబింప, కంకణధ్వని తాళగతులతో నేకీభవింప ఆలాపము స్వర ములకు స్వరసమూహములఁ బ్రసాదింప నచేతనములను జేతనములుగను జేతనముల నచేతనములుగను మార్పునటుల మనోహరముగ వీణవాయించు నొకసుందరిని గంటిని.

క. నరరాజకన్యలును గి, స్వర రాజకుమారికలు ఫణాధర విద్యా ధర వీణాధర శోణా, ధరలును నాతరుణిః బోల్పఁ * దగరు నరేంద్రా. 31

నరరాజకన్యలును=మానవనాథులయిన రాజులయొక్క కొమార్తెలును, కిన్నరరాజకుమారికలు= కిన్నరశ్రేష్ఠులయొక్క కుమార్తెలును, ఫణాధర = ఘ్నగులయొక్కయు, విద్యాధర = విద్యాధరులనెడు దేవయోనులయొక్కయును, వీణాధర=వీణాగానప్రవీణులయిన, శోణాధరలును = అరుణాధరోష్ణము గల స్త్రీలును, ఆతరుణిక్=ఆచిన్నదాని, పోల్పక్=పోలిక నీయుటకు, తగరు = అర్హులుగారు, నరేంద్రా = పసుమహారాజా యని సంబోధనము.

తా. రాజేంద్రా! ఆచెలువ రూపరేఖావిలాసములందుఁ గిన్నరకాంతలను జిలంపచెలువలఱు విద్యాధరరమణులను మించియున్నది.

తే. మేటిజిమ్మేటియసటఁ గ్రొమ్మించుమించు, బొదివిమదనప్రతాపాగ్నిఁబుటమువెట్టి తమ్మిగద్దియదాకటఁగ్రమ్మి యట్టి, కొమ్మఁ గావింపఁబోలు నెత్తమ్మిచూలి. 32

మేటి=శ్రేష్ఠమైన, జమ్మేటి = జంబూనదియొక్క, ఆనటా = బురదచేత అనగా బంగారుపు బురదచేత, క్రొమ్మించు=క్రొత్తమెఱుపుయొక్క, మించు = కాంతిని, పొదివి = పొదిగినవాడై, మదన ప్రతాపాగ్ని = మన్నభునియొక్క ప్రతాపము నెడు అగ్నియందు, పుటముపెట్టి = పుటమువేసి, తమ్మి గడ్డియ=తామరపువ్వులూనుండెడు మిడ్డయనెడు, దాకటా=దాగలిమీద, గ్రమ్మి=కమ్మిసాగించి, తమ్మి చూలి=పద్మసంభవుడైనబ్రహ్మ, అట్టి=అటువంటి, కొమ్మఁగావించబోలున్ = స్త్రీని నిర్మించబోలును, అనగా మొదటనే మెఱుపులే గెయొక్క కాంతి యత్యంతప్రకాశమైనది. దాని బంగారుబురదలూ పొదిగి పుటము వేయుటచే నతిశయకాంతి గలుగుటయును, దాని సువర్ణచ్ఛాయగల తామరమిడ్డ మీద కమ్మిసాగించి చేయుటచేత అస్త్రీయొక్క దేహకాంతి మేలిమిబాగాదు చాయకంటె నతిశయించియున్న దనియు తాత్పర్యము. అలం. ఉల్లేపిత.

దేహకాంతియు సౌందర్యాతిశయముగల కాంతల మేయలు లోకోత్తరవస్తుసహాయమున నిర్మితములయ్యెనని కవులుల్లేపింతుట యాయాతావుల తఱచుగా గాననగును. ఇటులే-

సీ. గీ. శేతటిటియనల్ దెచ్చి నీరజాపు
సానఁబట్టిన కాపాడి చల్లి మెదిపి
వదను నుధ నిడి జేసెనో పద్మభవుఁడు.

మను.

సీ. వనితపాదములు ప్రవాళంబులై మించు గటి యచలాభోగకలనఁ బొదలుఁ బడఁదిగుబ్బలు మీఱుభద్రకుంభనిరూఢి వదన మబ్జఖ్యాతి వదల కొనరుఁ గలికిచెక్కులు చంద్రఖండంబులై పొల్పు గన్నులు రాజీవంగణనఁ గాంచు వెలఁదివేనలి నీలవిషధరంబై తోచుఁ దను వెల్ల కాంచనం బనఁగ నెనుగుఁ

తే. బగద మిగురాకు నిలచుట్టుపనఁటులు కరి
కుంభములు దమ్మి నెలనెలకూనఁగపుర
మబ్జములు మీలు మొగులు కాలాపిపసిఁడి
సంపఁగులఁ గూర్చి నలువ నిర్మించబోలు.

కెరి

వనితపాదములు = స్త్రీలయొక్క పాదములు, ప్రవాళంబులై మించున్ = పగడములవంటివి యును, చిగురుటాకులవంటివియును నయి యతిశయించునని యర్థము. పగడములయందలి రక్తిమ యును చిగురుటాకులయందలి మార్దవమును గలిగియున్నవని భావము. ని. 'ప్రవాళో స్త్రీ కిలయే పిణాదక్షో చ విద్రుమే' అని మేదిని. కటి = పిణుడు, అచలాభోగకలనఁబొదలున్-అచల = భూమి యొక్కయు అచలపర్వతముయొక్కయు, అభోగ = పరిపూర్ణతయొక్క, కలనన్ = సంపత్తిచేత, పొదలున్ = బహునని యర్థము. భూమియొక్క వికాలత్వమును పర్వతముయొక్క యాస్తత్వమును గలిగియున్నదని భావము. (ని. 'అచలా వసుధాయాం స్యా దచలః కైల కీలయోకే' అని మేదిని.) పడఁదిగుబ్బలు=అచిన్నదానియొక్క గుబ్బచన్నలు, భద్రకుంభనిరూఢిన్ = భద్రకుంభసువర్ణకలశముల యొక్కయు భద్రగజ కుంభములయొక్కయు. నిరూఢిన్ = ప్రసిద్ధిని, మీఱున్ = అతిక్రమించునని యర్థము. సువర్ణకలశములయందలి. కాంతియును భద్రగజకుంభములయందలి సమస్థితియును గలిగి యున్నవని భావము. వదనము = అస్త్రీయొక్కముఖము, అబ్జఖ్యాతివదలకొనరున్-అబ్జ = కమలము

యొక్కయు చంద్రునియొక్కయు, ఖ్యాతి = ప్రసిద్ధిని, వదలక=విడువక, ఒకరుక = ఒప్పుచుండును, అని యర్థము. కమలమందలి సౌందర్య పరిమళములును చంద్రునియందలి కాంతిప్రసన్నతలును గలిగియున్నదని భావము.

కలికిచెక్కలు = ఆస్త్రియొక్క చెక్కిళ్లు, చంద్రఖండంబులైపొల్చుకొ = చంద్రశకలముల వంటివియును కర్పూరశకలములవంటివియును, అయి పొల్చుకొ = ప్రకాశించునని యర్థము. చంద్రశకలములయందలి నిగనిగమెఱయు కాంతియును, కర్పూరశకలములయందలి పరిమళస్నిగ్ధత్వములును గలిగియున్నవని భావము. (చి. 'చక్ర' కర్పూర కాంక్షిల్ల సుధాంశు స్వర్ణ వాఘ' అని మేదిని.) కన్నులు=ఆస్త్రియొక్క కన్నులు, రాజీవగణనఁ గాంచుకొ-రాజీవ=కమలములయొక్కయు, జెఱకుచేఱలయొక్కయు, గణనకొ=ప్రఖ్యాతిని, కాంచుకొ=పొందు నని యర్థము. కమలదళములయందలి వికాసత్వదైర్ఘ్యములును జెఱకుచేఱలయందలి తఱకులును గలిగియున్నవని భావము. ని. 'రాజీవం నళినే నాతు భేదే హరిణమిహయో' అని మేదిని. వెలఁది=ఆస్త్రియొక్క, వేలి=జడ, నీల=నల్లనైన, విషధరులైతోచు=మేఘమువంటిదియు, కృష్ణనర్పమువంటిదియును అయి కరువడునని యర్థము. మేఘమందలి నైల్యమును కృష్ణనర్పమందలి పొడవును ఆదోకయును గలిగియున్నదని భావము. (ని. 'నిషత్వతి విషయాం స్త్రీ విషతు గరళే జలే' అని నా.) తమబెల్లకొ=ఆస్త్రియొక్క శరీరమంతయు, కాంచనంబనఁగ నెనఁగుకొ=బంగారమునట్లుగాను, సంఘి యనునట్లుగాను నొప్పుననియర్థము. బంగారము వంటి పచ్చనికాంతియును సంఘిపువ్వుల పరిమళమువంటి పరిమళమును గలిగియున్నదని భావము. బంగారముచేళ్ళన్నియు సంఘికిఁ బెళ్ళగును.

కాఁబట్టి, వగడ మిగురాకును = వగడమును చిరుటాకును, ఇలచట్టు = భూమినిని పర్వతమును, వనఁటులు కరికుంభములకొ=కలశములను గజకుంభములను, తమ్మి నెల=పద్మమును చంద్రునిని, నెలకూనఁగపురము=బాలచంద్రునిని కర్పూరమును, అబ్జములుమీలం=కమలములను జెఱకుచేఱలను, మొగులుకాలాపి=మేఘమును కృష్ణనర్పమును, పసిడిసంపంగులకొ = బంగారమును సంఘిపువ్వులను, కూర్చి=జతచేసి, నలన=బ్రహ్మదేవుడు, నిర్మింపఁబోలకొ=అనఁగా మైనఁజెప్పఁబడిన పాదాద్యవయవములను నిర్మాణము చేయఁబోలును. ఇందులొ ప్రవాళాద్యుపమానపదములకును అర్థద్వయము బోధపడునట్లుగా నీగీతిలో గ్రంథకర్త తానే చెప్పినాడు. అలా. క్లేషసంసృష్టోత్పేక్ష.

తే. వదనవనజహృతాంశుః*స్వస్యఁ డగుచు

గుందునిందుని దరహాసకందళమున

మనుపు మని పాదముల వ్రాలి * చననివిధుని

కొమ్మ లన నింతిమ్మదునఖాంకురము లమరు.

34

వదన=ముఖమనెడు, వనజ=పద్మముచేత, హృత=హరింపఁబడిన, అంశు = కిరణములనెడు, స్వస్యఁడగుచు=యావదనము గలవాడై, కుందు=కృశించుచున్న, ఇందునికొ=చంద్రుని, ఇక్కడ పద్మములను జయించిన చంద్రునకు పద్మముచేతనే సర్వధనావహరణమగుట యత్యంతదుఃఖకరమని తెలియవలయును. దరహాస=చిరువ్వుయొక్క, కందళమునకొ = అంకురముచేత, మనుపుమని=వృద్ధిబొందించుమని. అనఁగా దరహాసము వెన్నెలవంటిది గనుక దీనిచేత అంశుహినుడైన చంద్రుని గాంతియు క్షుణ్ణిగాఁ జేయఁమని భావము. పాదముల వ్రాలి=కాళ్ళమీఁదఁబడి, చనని=లేచిపోకయున్న,

విధునికొమ్మలనకొ=చంద్రునికి భార్యలైన నక్షత్రములలో యన్నట్లుగా, ఇంతి=ఆస్త్రీయొక్క, మృదు= కోమలములైన, సఖాంతురములు=మొలకలవంటిగోళ్లు, అమరుకొ=ఒప్పుయ. అనగా నాస్త్రీయొక్క ముఖము చంద్రుని జయించి పద్మముతో సమానమై యున్నదనియును, చిటునవ్వు వెన్నెలవలె సున్న దనియును, పాదనఖములు నక్షత్రములవలె సున్నవనియును ఫలితార్థము. అలం. అతిశయోక్తి. ఉత్పేక్ష.

కిరణవిభవము పూర్తిగఁ గోలుపోయిన చంద్రునినగవుచేఁ బునరుజ్జీవింపఁజేయుమనక చిటునగ వుచే నుజ్జీవింపఁజేయుమనక చిటునగవు మొలకచే నుజ్జీవింపఁజేయుమనటచే ముఖము చంద్రుని పెక్కురెట్లు మించియున్నదనుట. దీనిచే దరహాసభావశ్యాతిశయము సూచితము.

తా. ఆచెలువ మోమును బోలఁజాలక చంద్రుఁడు తనకాంతిసమృద్ధిగోలుపోయికుందుచుండ భర్తపరిభవముగాంచలేక చంద్రునిభార్యలగు నక్షత్రములు చిటునగవుమొలకచే నుజ్జీవింపఁజేసి పతి భిక్ష పెట్టుమని యాకాంక్షపాదములపై వ్రాలి లేవనటులఁ బాదనఖము లున్నవి.

ఉ. భామపదద్వయం బడుగుఁ బాయక కొల్చుసరోజరేఖలక
శ్రీ మేఱయకొ భరించి మధుఃజ్వంభణచే మొనచూపుపల్లవ
స్తోమము సౌకుమార్యమును పోభయకై కొనఁబోలుఁ గానిచోఁ
గోమలతారణత్వములు పోల్పడునే యని నాఁడునాటికిన్. 35

భామపదద్వయంబు=ఆస్త్రీయొక్క పాదయుగళము, అడుగుఁబాయకొల్చు=ఒకఅడిగెడైన నడఁచాయక కొలుపునేయుచున్న, సరోజరేఖలకొ=కమలపంక్తులను అనియర్థము. అడుగులయందుం డెడు పద్మరేఖలనని భావము. శ్రీమేఱయకొ భరించి=సంపద ప్రకాశించునట్లుగా వహించి యని యర్థము. కాంతి ప్రకాశించునట్లుగా నని భావము. మధుఃజ్వంభణచే=మద్యపాన మదాతిరేకము చేత, మొనచూపు = ప్రతిఘటించుచున్న, పల్లవస్తోమము = విటసమూహముయొక్క. సౌకుమార్య మును=సుకుమారత్వమును, పోభయకొ=లేజస్సును, కైకొనఁబోలుకొ=హరించఁబోలును అనియర్థము. మధుఃజ్వంభణచే=మధుమాసవిజ్వంభణముచేత, మొనచూపు = పొడచూపుచున్న, పల్లవస్తోమము= చిగురుకొంపముయొక్క, సౌకుమార్యమును=మృదుత్వమును, పోభయకొ=అరుణకాంతిని, కైకొనఁ బోలు నని భావము. కానిచోకొ = ఆలూగున హరించకపోయినట్లాయెనేని, అని = ఆపల్లవములు, నాఁడునాటికికొ=నానాటికి, పోమలతా=మార్దవమును, అరుణత్వములు = రక్తిమను, పోల్పడునే= పోగొట్టుకొనునా యని యర్థము. చిగురుటాకులు నానాటికి ముదిరి కఱకుపాటి పచ్చబడు చున్నవని భావము. అనగా ఆస్త్రీయొక్కపాదయుగళము తన్నునసరించిన పదపంక్తులను ఆదరము చేత నంగీకరించి ప్రతిఘటించిన పల్లవస్తోమముయొక్క గర్వపరిహారము చేసె నని యాశయము. ఎఱ్ఱదామరలను బోలి చిగురుటాకులను దిరస్కరించి యశ్యంతకోమలత్యాదురణత్వములచేత నొప్పు చున్నదని ఫలితార్థము. భాగ్యముగల స్త్రీలయడుగులందుఁ బద్మరేఖ లుండును. ఇందులకు దృష్టాంతము-

జ్ఞో. చక్ర స్వస్తిక శంఖాబ్జ భవజ మిశాతపత్రపల్
యస్యాః పాదతలే రేఖా సా భవేత్ క్షితిపాంగసా. (సాముద్రికకాస్త్రము)
అలం. క్షేమమూలక హేతుత్పేక్ష. సమాసోక్తి.

తా. ఆచెలువపాదములు పద్మచేఖలతోఁ దనరాని చివురుటాకులవంటి మెత్తదనము గలిగి కోమలతారుణ్యములతో మనోహరముగా నున్నవి.

తే. కలమగర్భపిరణ్యకాహళులు దొరయ

నీతలును మ్రోతలును జూపి యెలమి మకర

లీల లోఁగొని దొనల శరాళి ముంచి

యబలమృదుజంఘికాప్రకాశౌఘ మడరు

36

అబల = అస్త్రీయొక్క, మృదుజంఘికా ప్రకాశౌఘము = ఓఘమనఁగా బృందంబును జల ప్రవాహంబును, (ని. 'ఓఘో' పేగే జలస్యచ, బృద్ధే పరంఽరాయాం చ' అని మేదిని.) మృదు = కోమలమైన, జంఘికా = పిక్కులయొక్క, ప్రకాశౌఘము = ప్రకాశబృందమునెడు జలప్రవాహము, కలమగర్భపిరణ్యకాహళులు దొరయన్ = కలమగర్భము లనఁగా పరిపొట్టలను పిరణ్యకాహళులనఁగా బంగారుబూరలను, అనఁగా తుతారాలను, దొరయన్ = సామ్యమునకు తారసింఁచిరఁగా, ఈతలును మ్రోతలును జూచి = ఈచుటలను మ్రోయుటలను గనువఱచి, అనఁగా నీయవగుణములచేత సామ్యయోగ్యములు గాకపోవుటకు చెలియఁజేసియని జంఘాపరమైన యర్థము. ఈదులాటలను ధ్వనిచేయుటలను గనువఱచినదని ప్రవాహపరమయిన యర్థము. ఎలమిన్ = వేడుకచేత, లీలయనఁగా విలాసంబును క్రియయును, మకరలీలన్ = మకరాకృతియొక్క విలాసమును, లోఁగొని = అపహరించి యని జంఘాపరమయిన యర్థము. మకరములయొక్క చేష్టకు లోఁగాఁ జేర్చుకొన్నదని ప్రవాహపరమైన యర్థము. (ని. 'లీలా విలాస క్రియయోః' అని అమరము.) దొనలనఁగా అంపపొదులను బండలమీఁది జలాశయములను, శరమనఁగా బాణంబును ఉచకంబును, దొనలన్ = అంపపొదులను, శరాళిముంచి = బాణపరంపరలచేత ముంచి యని జంఘాపరమయిన యర్థము. అంపపొదులయందు బాణములు నిండియుండుట ప్రకటమేకదా. తాలిదొనలను జలసమూహములచేత నిండించినదని ప్రవాహపరమయిన యర్థము. అడరున్ = ప్రకాశించును. అనఁగా అస్త్రీయొక్క జంఘలు పరిపొట్టలను బంగారు కాహళములను మకరాకృతులను అంపపొదులను తిరస్కరించిన చక్కదనముచేత నొప్పుచుండు నని భావము.

పరిపొట్టలు బంగారుసన్నాయిలు పిక్కులఁ బోలసెంచెనుగాన కలమగర్భముల కీతలుగలవు. ఇవి కాంఠివిజృంభణమునకు వ్యతిరేకములు. కాహళులమ్రోత స్వోత్కర్షాసూచకము గావున నదియు దోషము. మకరలీల, దొనలు మున్నె లోఁగొనఁబడిన, శరాళి మునిగి, యంతరించినవికాననే జంఘాప్రకాశము అభివృద్ధినిొందుట తటస్థించెను. కలమగర్భములు కాహళులు జంఘలసొంపును బోలసెంచి దొరయుటచే దదాకారచిహ్నములుగ నున్నవనియు మకరలీల దొనలు తమంతఁ బరాభవింపఁబడుటచే జంఘాసౌష్ఠవమున కవి యంతగా సామ్యములు గావని భావము.

అలం. శ్లిష్టరూపకము.

తా. అయింతిపిక్కులు పరిపొట్టలను, బంగారు సన్నాయిలను నమ్మలపొదులను మకరవైఖరులను మించి మనోహరముగఁ బ్రకాశవంతముగా నున్నవి.

మ. సతియూరుద్యుతిఁ జెందఁ బూని నిజదుఃశ్చిత్తాపనోదక్రియా

రతిఁ బాఠోపపూరితోదరము లై * రంభేభవాస్తంబు లు

న్నతటికీ వీడె మరుద్విభూతిఁ గదలి • స్వస్థోష మాచంచలో
ద్ధతకుండాతలిఁ బాయ దయ్యె నదె వో • తదై వ్రమాంబం బిలన్.

37

నతి = ఆస్త్రీయొక్క, ఊరు = తొడలయొక్క, ద్యుతిన్ = శోభను, చెందఁబూని=పొందవలె నని యత్నము చేసి, నిజ = తనయొక్క, దుశ్చర్మ = దుష్టమైన చర్మముయొక్క, అనఁగా నిక్కడ అరఁటియందుండు చొడుమును గజతుండమందు కర్మశక్త్యంబును తెల్లబొడలును అని తెలియ వలెను. అటనోదక్రియా = పోగొట్టుకొనెడుకార్యమందలి, రతి=ఆసక్తిచేత, అనఁగా తమయందు నీదోషము లుండుటచేత ఊరుసామ్యము సిద్ధించదుగనుక ముందుగా నీదోషములు పోగొట్టుకొనవలె నన్నయాన క్తిచేత ననిభావము. పాథః = ఉదకముయొక్క, లవ=లేకమాత్రముచేత, పూరిత=నిండింపఁ బడిన, ఉదరములై=కడుపులు గలిగినవై, అనఁగా లోకమం దెవరైనను దోషనివృత్తికొనుట మితా హారలై తపస్సు చేయవలసినది గనుక నివియు జలకణమాత్రప్రాశనముచేత నుదరపోషణము చేయు చున్నవై యునుట. అరఁటియందును గజతుండమందును నీరునిండియున్నదనిభావము. రంభా = అరఁటి చెట్టును, ఇభహస్తంబులు=గజతుండములును, ఉన్నతటికీ = దీక్ష చేసియుండఁగా, మరుద్విభూతికీ = దేవతాసంపత్తిచేత ననియర్థము. వాయుసంపత్తిచేత ననిభావము. (ని. 'మరుతే' పవనామరా' అని అమరము.) కదళి=అరఁటియందు, త్వష్టోషము = అనఁగా దుశ్చర్మదోషము, వీడె = వదలిపోయె నని యర్థము. గాలిగొట్టి పైచొదుము వీడిపోయెనని భావము. ఆచంచల = మొదటినుండి చాంచల్య గుణముగలిగిన, ఉద్ధత=ఎగురుపాటుగలిగిన, శుండాతలికీ=గజతుండసమూహమందు, పాయదయ్యె= ఆదుశ్చర్మదోషము వదలిపోదాయె నని యర్థము. విసుగులయొక్కతుండములయందు చవలగుణంబును, పైకియెత్తఁబడుచుండుటయును గలిగియుండుట ప్రకటమేకదా. ఇలన్ = భూమియందు, తదై వ్ర మాంబంబు=ఆయరఁటిచెట్లకును గజతుండములకు నుండెను విరోధమునకు హేతువు. అదెవో=అదేనుమా. అనఁగా కదళి గజహస్తములుగూడ తపస్సు చేసినందులకు అరఁటులయందలి త్వష్టోషము నివారణమై తమయందలి త్వష్టోషము నివారణము కాకపోయెనుగనుక వాయుర్వ్యచేత గజతుండములు అరంట్లకు పెల్లగించి వేయుచున్న పని యాశయము. విసుగులు అరఁటిచెట్లు పెల్లగించి తినుట ప్రకటమేకదా. అనఁగా నాస్త్రీయొక్క తొడలు అరఁటిబోజలవలె నునుపుగలిగి గజతుండమువలె ఆదోష గలిగి యున్నపని ఫలితార్థము.

మరుద్విభూతి యన దేవతానుగ్రహముగావున దైవశక్తియే విజయకారణమైనది. తపశ్చర్యకై జలపానము రంభాస్తంభము కరికరము గావించినను మరుద్విభూతి కరికరమునకుఁ ద్వష్టోషము వారింప లేదయ్యెను. అదియు దైవమర్మి వారముగ నుండెననుట. చంచలము, ఉద్ధతి యీరెండు తపశ్చర్యకు వ్యతిరేకము గావున నీదుర్గుణము మాననంతవఱకుఁ గరికరము త్వష్టోషము తొలఁగించుకొనఁజాలదు. చంచలతకుఁ దార్కాణము తపోనిశ్చలత లేమి, ఉద్ధతికిఁ దార్కాణ మాత్మలూపము గమనింపక కదళికోఁ బోరాడుట.

అలం. హేతూత్పేక్ష. కావ్యలింగము. అతిశయోక్తి.

తా. ఆయమయూరువులు పైనితొడుపు లూడిన యరఁటిబోజలవలె నున్నవి. విసుగుతుండ ములునుగూడఁ గొంతవఱకుఁ బోలియున్నవిగాని వానియందుఁ జంచలత యుద్ధతి యుండుచే నరికర

మన్నవి. అరటియూరువులబోలెను నేను బోలనైతిను మచ్చరముతో నేనుగులు కదళీకాండము లను జేష్ఠించుచున్నవి.

చ. అతివనితంబబింబ మఖిలావనిభాగము నేలి దీప్త లం

చితరుచి నాక్రమించి యరిఃజృంభణవారణధుర్య మై సువృ
త్తతః పరిపూర్ణరాజరమః * దాల్చి కదా గజమస్తకోపరి
స్థిత మయి కాంచె గాంచిగుణాదీపిత కాంచనపట్టబంధమున్.

38

అతివ = ఆ స్త్రీయొక్క, నితంబబింబము = కటిమండలము, అఖిలావనిభాగము నేలి = సమస్త భూవిస్తారమును బోతుపజుచుకొని యనియును సర్వభూభాగమును పాలించియనియును అర్థము. దీప్తలు = ద్వీపములను, అంచితరుచి = రుచియనగా సౌందర్యమును స్పృహయను, ఒప్పుచున్న సౌందర్యముచేతను, ఆక్రమించి = తిరస్కరించి యనియును, సప్తద్వీపములను ఒప్పుచున్న స్పృహ చేత నాక్రమించియనియును అర్థము. అరియనగా రథచక్రంబును శత్రుఁడును, అరి = రథ చక్రముయొక్క, జృంభణ = గర్వసమృద్ధియొక్క, వారణ = పోగొట్టుటయందు, ధుర్యమై = సమర్థ మైనదై యనియును, అరి = శత్రువులయొక్క, గర్వపారణమందు సమర్థమైనదనియును అర్థము. సువృత్తతః = యోగ్యమైన వర్తలత్వముచేత, పరిపూర్ణరాజరమః = సుపూర్ణచంద్రమండలసంపదను, తాల్చికదా = చహించియేకదా యనియును, సువృత్తతః = సత్ప్రసన్నతనముచేత, పరిపూర్ణరాజరమః = సుపూర్ణరాజలక్ష్మిని, తాల్చికదా = చహించియేకదా యనియును అర్థము. గజమస్తకోపరిస్థితమై = గజకుంభముల నధఃకరించినదై యనియును గజస్కంధముపై నెక్కినదై యనియును అర్థము. కాంచి గుణఃబంగారు మొలనూ లనెడు, దీపిత = ప్రకాశించుచున్న, కాంచన = సువర్ణమయమైన, పట్ట = రాజ్యాభిషేక సమయమందు నొసటఁ గట్టబడెడు పట్టికయొక్క, బంధమున్ = కట్టుటను, కాంచె = పొందినదాయెను. అనగా నాస్త్రీయొక్క కటిప్రదేశము భూవిస్తారమునకంటె విశాలమైనదనియు, ద్వీపములకంటె నత్యున్నతమైనదనియు, రథచక్రముకంటె చక్కనైనదనియు, సుపూర్ణచంద్రమండలమునకంటె వట్టువయైనదనియు, గజకుంభములకంటె సమస్థితి గలిగినదనియు, ఉపరిభాగమందు బంగారు మొలనూలుగలిగి యొప్పుచున్నదనియు భావము.

బింబమనుటవలన నితంబము చక్రాకారముగనున్నదనియు అఖిలావనిభాగము లేరెననుటవలన విశాలముగనున్నదనియు రథచక్రాకారముగ నుండువలననే రాజరమ నొందెననియు పట్టపుటేనుగు నెక్కి కాంచనపట్టబంధము నలంకరించుకొనగలిగె ననుటవలనఁ గరికుంభసమాకారముగఁ గాంచినను లంకృతముగా నుండెననియు భావము.

అలంకారము సమాసోక్తిరూపకము.

తా. ఆచెలువనితంబమండలము విశాలమై చక్రాకారముగలదై కరికుంభములవలె సమత గలిగి కాంచినమలంకృతమై దర్శనీయముగ నున్నది.

చ. కలికిముఖేందుకాంతికరః కాంతవయోజలదాంతవేళ వ

ర్తులకుచగండశైలములు * దోఁప వళిత్రయశోషరేఖ లిం
పలరంగ మధ్యనీమ బయ * లై కటిపై కత మొప్పు బొలబ్బ మ
న్బలునది యింకుచో మెఱసె * నాభిగభీరజలాశయం బనన్,
ససు—23

39

కలికి = ఆస్త్రియొక్క, ముఖేందు = మొగమనెడు చంద్రునకు, కాంతికర = లావణ్యమనెడు ప్రకాశమునుజేయునట్టి, కాంత = మనోహరమైన, వయః = యౌవనమనెడు, జలదాంతచేజ్ = శరదాగమనమయమందు, వర్తల = వట్టువలెన, కుచ = స్తనములనెడు, గండక్షైలములు = పెద్దజాతి గుండ్లు, తోడు = కానవచ్చునట్లుగాను, వళిత్రయ = మూడైన కడుపుమీది ముడుతలనెడు, శోషరేఖలు = నీళ్ళ ఎండిపోవుటవలన నేరువడునట్టి యిసుకరేఖలు, ఇంపలరంగ్ = చక్కనై కనుపించునట్లుగాను, మధ్యసీమ బయలై = నడు మతిసూక్ష్మమై యని స్త్రీ పరమైనయర్థము. మధ్యప్రనే శము ప్రవాహరహితమైయని నదీపరమైనయర్థము, కటి = పిఱుదనెడు, నైకతము = ఇసుకతిన్నె, దిప్ప = దిప్పునట్లుగాను, బాల్యము = బాల్యప్రాయ మనెడు, బలునది = గొప్పయేఱు, ఇంకుచో = ఎండిపోవుచుండగా, నాభి = పొక్కిలి, గభీర = లోతైన, జలాశయంబున = మడుగోయన్నట్లుగా, మెఱునె = ప్రకాశించెను. అనగా ఆవనితయొక్క బాల్యప్రాయము గడిచిపోయి యౌవన ప్రాయమురాగానె ముఖకాంతి యతిశయించె ననియు కుచము లున్నతములై కనుపించె ననియును, వశు లేర్పడియె ననియు, నడుము మిక్కిలి నన్నగించె ననియును, పిఱుదు గొప్పదాయె ననియును, నాభి లోతుగా నుండె ననియును దాత్పర్యము. ఇట్లు చెప్పటచేత ఆ స్త్రీ యౌవనవంతురాలని సూచన చేయబడుచున్నది. ఈ పద్యములో ప్రకృతాప్రకృతములైన యౌవనశరదాగమములయందు వస్తుప్రకాశనము యథాక్రమముచేత జెప్పినాడు.

వయోజలదాంతచేజ్ యనుటవలన జవ్వనము శరత్కాలమువలె దర్శనీయముగ హృదయానంద కరముగ నుండెననుట. వయస్సు నెమ్మొగమునకుఁ గాంతిగలిగించును. కాననే ముఖేందుకాంతికర మని చెప్పబడెను. శరత్కాలమున నదు లింకినటుల వయోవశమున బాల్యచిహ్నము లంతరించి పొలంతి పొలుపము మనోజ్ఞముగనుండి గుబ్బలవ్రేగు, త్రివళులు, మధ్యకార్యము కటిపటుత్వము పొక్కిలి పొలుపు కనవచ్చెను.

అలం. రూపకానుప్రాణితోల్పేక్ష.

తా. బాల్యమునది యింక జవ్వనమును శరద్వృత్తు వాచెలవ నావరించెను. కాననే ముఖ చంద్రుడు ప్రకాశవంతముగను, కుచగండక్షైలములు పటువుగను, మధ్యసీమ బయలుగను, కటి నైకతమువలెను, నాభి జలాశయమువలెను నుండెను.

చ. అలికులవేణియారు నవయౌవన మౌవలరాచతోటలోఁ
బొలుచునితంబవేదికడఁ ♦ బొక్కిలిడిగ్గియచెంత నీలసం
కలితనవాంబుయంత్ర మగుఁ ♦ గానియెడఁ రసగుంభనంబు సం
ధిలఁ బుట ముబ్బునే నడుమ ♦ నిల్చి ఘనస్తనసూనగుచ్చముల్. 40

అలికులవేణి = తుమ్మెదగుంపువంటి జడగల యాస్త్రియొక్క, ఆరు = నూఁగారు, నవయౌవనమౌ = నూతనతారుణ్య మనెడు, వలరాచతోటలో = మన్నభోద్యానమందు, పొలుచు = ప్రకాశించునట్టి, నితంబవేదికడ = పిఱుదనెడు అరుగుదగ్గరను, పొక్కిలి డిగ్గియచెంత = నాభి యనెడు బొడ్డనబావి సమావమం దుండునట్టి, నీలసంకలిత = ఇంద్రనీలములతోడఁ గూడుకొనిన, నవ = నూతనమైన, అంబుయంత్ర మగు = నీళ్ళపాతెడు దోసెపెట్టె యవును. డిగ్గియ అనెడు పదము దీర్ఘి

కాశబ్దమునకు తద్భవము. కానియొడకొ = అదిగాకపోయినపక్షమందు, రస = శృంగారరసమనెడి జలధారయొక్క, గుంభనంబు = కూర్పు, సంధిలొ = ఘటనపడుచుండగా, ఘన ద్రవ సూనగుచ్చ ముల్ = గొప్పలైనకుచములనెడు పువ్వుగుత్తులు, నడుమనిల్చి = మధ్యభాగమందు నిలవబడి, పుట ముబ్బునే = వైకినుబుకునా, అనగా, ఉబకకయేపోవుననుట.

ఆస్త్రీయొక్క యావనము మన్నభోద్యానమువలె సర్వజనమనోరంజకమయి యున్నదనియు, పిఱుదు అరుగువలె ఉన్నదనియు, నాభి బొడ్డనబావివలె ఉన్నదనియు, నూగారు నీలమణులు చెక్కిన జలయంత్రమువలె ఉన్నదనియు, కుచములు పువ్వుగుత్తులవలె ఉన్నవనియు భావము.

అలం. రూపకము.

స్తనములు ఘనగుచ్చములుగాఁ జెప్పబడుటవలన ఉబ్బునిబ్బరము సూచితము. యావనము మన్నభోద్యాన మనుటవలన నుపభోగార్హముగ ఉండెననియు, నికలబవేది యనుటవలన విరివియు ఉన్నదిగాని యుండెననియుఁ బొక్కిలిడిగ్గియ యనుటవలన లోతుగఁగఁగఁడననియు నూగారు నీలములు దాసిన జలయంత్ర మనుటవలన నలుపుచే బొలుపొరియున్నదనియుఁ జెలియును. మన్నభునియుద్యాన మునఁ గల ప్రసూనగుచ్చములు రసగుంభనముగ ఉండెననుట నెలఁతచుండు శృంగారభావముల నభి వృద్ధిఁ జేయుచు ద్రవ్యవ్యములుగ ఉండెననుట. మన్నభునకుఁ బొలుతులచుండువలె రసోదయస్థాన ములు కావుననే యట రసగుంభనోదయము చెప్పబడినది. ఇటులే భర్తృహరి-

శ్లో. కామినీకాయకాంతారే కుచపర్యతదుర్గమే

మాసంచరమనఃపాంశ త త్రాస్తే స్తరతస్కరః.

మ. ఘననాభీగుహచైత నారుపాగ లేఁగొ నాని తా నాయనం
గుని మెప్పించి తదాత్మతం బొరయఁ గన్గొఁ జాల కుజ్జృంభిత
స్తనయుగ్మం బతనుత్వ మొందె నధరోష్ఠం బిత్తుధర్మస్థితిం
దనరెం గన్నులు శంబరాహితగతిం • దాల్చెం బయోజాస్యకున్.

41

పయోజాస్యకున్ = పద్మమువంటి ముఖముగల యాస్త్రీకి విచారింపఁగా, ఘన = శ్రేష్ఠమైన, నాభీ = పొక్కిలియ నెడు, గుహ = బిలముయొక్క, చెంతకొ = సమీపమందు, లేఁగొను = సూక్ష్మమైన నడుము, అరుపాగ = నూగారనెడు ధూమమును, అని = పానముచేసి, అనఁగా ఉగ్రతపన్నిచేసి, తాను = ఆనడుము, ఆయనంగుని మెప్పించి = శరీరఃపీనుడైన యామన్నభుని సంతోషింపఁజేసి, తదాత్మతం బొరయకొ = అనఁగా తదాత్మమును బొందఁగా, అనఁగా మన్నభసాయుజ్యమును బొందఁగానని యర్థము. అదృశ్యత్వమును బొందఁగాననిభావము. కన్గొఁజాలక = ఈమేలుచూచి సహింపలేక, ఉజ్జృంభిత = విజ్ఞప్తిగుచున్న, స్తనయుగ్మంబు = కుచద్వయము, అతనుత్వ మొందెకొ = అతనుఁడనఁగా మన్నభుఁడు, మన్నభసాయుజ్యమును బొందెనని యర్థము. అధిక్యమును పొందెనని భావము, అధరోష్ఠంబు = మోచి, ఇత్తుధర్మ స్థితిందనకొ = ధర్మమనఁగా విల్లును గుణంబును, చెఱుకుతుంటే విల్లుగాఁగల మన్నభునిసాయు జ్యమును బొందెనని యర్థము. ఇత్తువుయొక్కధర్మము మాధుర్యము గనుక మాధుర్యస్థితిచేత నొప్పె ననిభావము. కన్నులు = నేత్రములు, శంబరాహితగతిందాల్చెకొ = శంబరుఁడనఁగా శంబరాసురుఁడు, శంబరమనఁగా లేడియును, శంబరాసురున కహితుడైన మన్నభునియొక్క సాయుజ్యమును బొందె

నని యర్థము. లేడికన్నులను దిరస్కరించినవిధము వహించెనని భావము. (ని. 'శంబరం నలిలే పుంసి మృగ వై త్య విశేషయోః' అని విశ్వము.) అనఁగా ఆస్త్రీయొక్కనాభి గుహవలె నున్నదనియు, నడుము కానరాకయున్నదనియు, నుఁగారు నల్లఁగా ధూమరేఖవలె చున్నదనియు, స్తనయుగళము గొప్పదై యున్నదనియు, పెదవి మధురమై యున్నదనియు, కన్నులు లేడికన్నులఁ దిరస్కరించు చున్న వనియు భావము.

కొనుననుచో కోయను నాడేశము పూర్వకపుల పద్యములందుఁ జూపట్టుచున్నది. తపశ్చర్య గావించువారు ధూమపానము గావించుటయు సుప్రసిద్ధము. ఇందులకుఁ బ్రయోగము.

శ్లో. అథ ధూమాభితామ్రాక్షం పృక్షకాఖావలంబినం
దదర్శకశ్చి వై త్వైక స్తపస్వస్త మధోముఖం
పృష్టనామాన్వయో రాజ్ఞా న కలాపప్త ధూమపః
అత్తానంశంబుకంనామ శూద్రం సుర పదార్థినం

(రఘువంశము. దశమస్కర్ధము.)

అలం. ఉల్పేక్ష. క్షేమానుప్రాణితపర్యాయోక్తి. సమాసోక్తి.

తా. ఆచెలువ లేఁగొను నారులొగ నాని యనంగుని మెప్పించి యనంగత్వము (శూన్య భావము) నొందఁజూచి యోర్వలేక చనులుగూడ నటులె యతనుత్వమును (మన్తధర్మాపమును పటుత్వ మును) నొందెను. పెదవి యిక్షుధర్తస్థితి (చెఱుకువిలుకానితనము చెఱుకురసమువంటి తీయఁదనము) నొందెను. కనులు శంఖరాహితత్వము (లేడికన్నులఁ దిరస్కరించుట. మన్తధర్మము) నొందెను. ఆత న్వంగి యంగకములు మన్తధర్మములై యున్నవి

సీ. క్షణవిలాసమే కాని + గజనివృషండులు సరియె దుర్గాధివాసమున మనినఁ
బై పూతరుచి గాక + ప్రతియె కిన్నరకాయ లరిది మేరువు తలఁయంపి నిడినఁ
బ్రౌద్ధవన్నెలెకాని + యుద్దియే తప్తి మొగ్గలు చక్రములఁ గూడిఁదళముకొనినఁ
గాకచాయలె కాక + కనకకుంభము లీడె శ్రీకరులశిరోగ్రాసీమ నున్న
తే. మిళితఘనసారమై నున్నుమిగిలికదిసి, యంతరము సూత్రమున కీకాయలరిజోడు
వదల కష్టతరస ప్రాణి బొదలి మెఱయు, నన్నుతలమిన్నవలగుబృహచ్చన్నుగవకు.

ఈపద్యమున గిరికాదేవియొక్క కుచపర్జినముఁ జెప్పినాఁడు. ఏలాగనిన, గజనివృషండులు = గజనివృషండ్లు, క్షణవిలాసమేకాని = నిమిషమాత్రపుశృంగారమేకాని, దుర్గాధివాసమునమనిన = అనఁగా దుర్గమందలి ఉనికిచేత వర్తించినప్పటికిని అనియర్థము. పర్వతసహవాసము గలిగియున్నప్పటి కిని అనిభావము. సరియె = సమానమానా? అనఁగా కావనుట. కిన్నరకాయలు = కిన్నరయ నెడు వీణకు వేసెడు గుబ్బకాయలు, పైపూతరుచిగాక = మైసబూసినపూతరంగేకాక, అరిది = ఆశ్చర్యకరమయిన, మేరువుతలయంపినిడిన = బుగారుకొండ తలక్రింద నుంచుకొన్నప్పటికిని అని యర్థము. మేరువు పూసతోఁగూడుకొన్నప్పటికిని అనిభావము. ప్రతియె = ఈడానా? అనఁగా కావనుట. తప్తి మొగ్గలు = తామరమొగ్గలు, బ్రౌద్ధవన్నెలెకాని = శేకవేళగుణములేకాని యనియర్థము. సూర్యునిచేతనైన వికా సములనిభావము. చక్రములఁగూడిఁదళముకొనిన = శేషతోఁగూడిబలుపుపాఱినప్పటికిని అని యర్థము.

(ని. 'చక్రం చానీక మస్త్రీయాం' అని అమరము.) చక్రవాకములతోఁగూడి యున్నప్పటికిని అని భావము. ఉద్దియే=జతయానా? అనఁగా జతగావనుట. కనకకుంభములు = బంగారుకలశములు, కాక చాయలెకాక = కాకలవలనవచ్చిన వన్నెలేకాక, శ్రీకరులనఁగా సంచద హస్తమంగలవారు అనఁగా భాగ్యవంతులు-వారియొక్క, శిరోగ్రసీమనున్న = తలమీఁదఁ గూర్చున్నప్పటికిని అని యర్థము. శ్రీ=లక్ష్మీదేవిని స్నానముచేయించునట్టి, కరుల = దివ్యగజములయొక్క, శిరోగ్రసీమనున్న = కుంభములతోఁగూడుకొన్నప్పటికిని అనిభావము. ఈడె = ఈడానా? అనఁగా కావనుట. ('లక్ష్మీ ద్వివైర్ని ర్గజేంద్రై ర్న ణిగణభుచితై స్సాన్నిపితా హేమకుంభైః' అని ప్రయోగము.)

ఈనాల్గుచరణములయందును జెప్పబడిన గజనివృత్తుపండు పర్వతములును, కిన్నరకాయలును, వాని మేరువును, తామరమొగ్గులును, చక్రవాకములును, సువర్ణకలశములును, గజకుంభములును ఈ యెనిమిదియు ఉపమానములయందుండెడు లోపములచేత నివి సమానములు కావని చెప్పబడినవి. వేనికనినఁ జెప్పుచున్నాఁడు. మిళిత=ఊడికొనబడిన, ఘన = అధికమైన, సారమై = చేపగలవై యనియర్థము. కర్పూరముతోఁగూడినదని భావము. గజనివృత్తుపండ్లులే ఊడమాత్రవిలాసములు గనుక నల్పుసారము లనుట. ఇక్కడ కుచదవ్వంద్యమునకు కర్పూరానుకూల్యమును నివృత్తుపండ్లు కర్పూరప్రాలిఖ్యమును గనుక నీరితిగ వ్యతిరేకమును జెప్పువచ్చును. 'కర్పూరప్రతికూలతా యది నచేత్త్వయ్యేవ సర్వే గుణాః' అని జంనిరథలమునుగూర్చి చెప్పినాఁడు. నున్నుమిగిలి = నున్నదనముచేత నతిశయించి యని యర్థము. పర్వతములయిలే బర్హతములనుట. కదిసి = కదియఁబడి యని యర్థము, కిన్నరకాయలయిలే యెడముగా నున్నవనుట. అంతరము నూత్రమునకీక = దారముదూఱెడుమాత్రమైనను సందులేక యని యర్థము. మేరువుపూస అయిలే దారముచేత స్రుచ్చబడుచున్నదనుట. అరి=ఉల్లసించి అనియర్థము. తామరమొగ్గులై లే వికాసమును బొందవనుట. జోడువదలక = జోడెడఁబాయక యనియర్థము. చక్రవాకములై లే సాయంకాలముకాఁగానే జోడెడఁబాయుచున్నవనుట. ఆమితరసప్రాణిఃబోదలి = మితము లేని శృంగారరసప్రాణిమచేత నొప్పుచుండి యనియర్థము. సువర్ణకలశములై లే మితరసప్రాణిమచేత నొప్పుననుట, మితజలపూర్ణము లనిభావము. మెఱయు=ప్రకాశించునట్టి యని యర్థము. గజకుంభములై లే ప్రకాశించవనుట. అన్నుకలమిన్న = కాంతాశిరోమణియైన యాస్త్రీయొక్క, వలి = చల్లని, గుబ్బు = గుబ్బులవలెనుండెడు, చన్నుగవకు = స్తనస్థయమునకు, అని సంబంధము.

గజనివృత్తుపండ్లు దుర్గములను, కిన్నరకాయలు మేరువులను, తమ్మిమొగ్గులు చక్రములను, కనకకుంభములు శ్రీకరులకుంభములను దోడ్పఱచికొనినను పాలఁగిగుబ్బులఁ బోలఁకాలకున్నవి. దుర్గాధివాసము, మేరువుతలయంపి, చక్రములచెలిమి, శ్రీకరులశిరోగ్రసీమ సహాయసంపత్తిగల తత్తదుపమానవస్తువులై పరాభూతములగుట స్తనయుగళ సౌందర్యాతిశయమునకు ననుపమేయతకు దృష్టాంతములు అలంకారము, వ్యతిరేకము. కావ్యలింగమును. స్తనములతాయుడి ద్రవ్యము సుఖము నొనగూర్చి పతివి సుఖపెట్టునుగాన నీ వాకాంతము బరిగ్రహించిన నన్నర్థపసునామధేయిడ పగుడు పని సారస్యము. స్తనములకుఁగలవృత్తత్వము, ఘనత్వము, అవిమలత్వము, కఠినత్వము అర్థసుఖావహ మనుటకుఁ బ్రయోగము-(బ్రహ్మత్సంహితనుండి)

శ్లో. మధ్యం స్త్రీయా స్త్రీపతి సార్థమలోమశంచ
వృత్తః ఘనా పవిత్రా కలిసా పురస్కృతా

రోమాపవద్దిత మురో మృదు చాంగనానాం

గ్రీవాచకంబు నిచితార్థ సుఖానిధితే.

చనుగవ సూత్రావకాశమేని లేక హత్తుకొనియంట యపభోగార్హము సుఖధాయకమును. కావుననే రసప్రాప్తి పొనరి మనస్సభోజీవకములుగా నుండెననుట. ఇట్లులే కుమారసంభవమునఁ గాళి దాసుఁడు గౌరీస్తనములను వర్ణించెను.

శ్లో. ఆనోన్య ముత్పీడయ దుత్పలాఙ్గ్యోః స్తనద్వయం పాండు తథాప్రవృద్ధం
మధ్యే యథా క్యామముఖస్య తస్య మృణాళసూత్రాంతర మప్యలభ్యం.

తా. ఆటాలంతిచనుగవ గజనిమ్రపండ్లను దుర్గములను మించి ఘనసారవంతముగను, కిన్నర కాయలను మేరువులను మించి నునుపుగను, తప్తిమొగ్గలను చక్రవాకములను మించి యంతరము లేనట్లుగను, కనకకుంభములను కరికుంభములను మించి జోడు వదలకయు మనోహరముగా నున్నది.

చ. సతిహృదయాలవాలమున • జవ్వనపుంబెనుకాఁకఁ జేసి య

య్యతనుఁడు గుబ్బపొంబనఁటులార ననులోహశలాక నెత్తి యూ

రితరుచి నింపఁగాఁ దుదలఁ • జెందినరాపొడి బాహుమూలజ

ద్యుతి యగుఁ గానిచో నచట • దోర్తయభర్తలతల్జనించునే.

43

సతి=ఆస్త్రీయొక్క, హృదయ = వక్షస్థలమనెడు, ఆలవాలమున = తదుపరియందు, జవ్వనపుంబెనుకాఁకఁ జేసి = యావనమనెడు పెద్దకాఁకచేత నిర్మించి, అయ్యతనుఁడు=అమన్తఘోడనెడు అగసాలెవాఁడు, ఇక్కడ వికదేశవర్తిరూపకము, ఇందుకు లక్షణము. క. 'అవయవియు నవయవంబును, వివరింప నమస్తవవిషయంబులలో, నవయవి యవయవగమ్యం, బవునది యేకతలవర్తియగు నెట్లన్న.' అని. గుబ్బ = స్తనములనెడు, పొంబనఁటులు=బంగారుకలశములు, ఆరను=నూఁగారనెడు, లోహశలాకనెత్తి=ఇనుపకడ్డిచేతనెత్తిపట్టి, ఊర్జితరుచినింపఁగాఁ = ఉచితమైన 'మెఱుంగువచ్చునట్లు సానబట్టఁగాను, తుదలఁజెందినరాపొడి = ఆకుచములనెడు బంగారు కలశములయొక్క చివరలయందు రాలినరజమే, బాహుమూలజ = భుజముల మొదటఁబుట్టిన, ద్యుతియగున్ = కాంతియొందును. కానిచోన్=అట్లు కాకపోయిన ట్లాయెనేని, అచట=ఆబాహుమూలప్రదేశములయందు, దోర్తయ= బాహురూపములయిన, భర్తలతల్=బంగారుతీగెలు, జనించునే=సంభవించునా, అనఁగా బంగారపుభూమి గనుకనే బంగారుతీగెలు పుట్టినవనుట. కారణానుగుణములుగా కార్యములు పుట్టుట ప్రసిద్ధమేకదా.

గుబ్బలు సువర్ణకుంభములనుటచే వట్టుపయ్యఁ గాంతియొ గలిగి నమము ప్రేగుగలిగి యున్న వనియు రాపొడి తుదలఁ జెందెననుటచే గుంభములు మెఱుంగుగనుంట్లకై సానబెట్టఁబడినవనియుఁ గాననే బాహుమూలకాంతి రాపొడివలె నున్నదనియు భావము. దోర్తయమృతలె బాహువుల కుత్సత్తి స్థానములుగావున నట బాహులతలు జనించుటకు బంగారుదుమ్ము విరివిగఁ జల్లఁబడినది. కాన నందు సువర్ణలతలు బాహురూపముగఁ జనించినవనుటచే హస్తములు లతలవలె నుండుచే సువర్ణ కాంతుల పెదజల్లుచున్నవని భావము.

అలం. రూపకానుప్రణాళి.

తా. మన్మథుడను నగసాలి హృదయమును మువటిపైకి ఆరసుకట్టితో: జనులను బంగారు మండలమైతి మెఱుంగునకై వైనిజల్లిన సువర్ణరజమువలె బాహుమూలకాంతులును, అందుండి జనించిన బంగారుతీగలవలె భుజలతలు తనరార నాకాంత దర్శనీయముగ నున్నది.

చ. విలసితమాక్తికంబులు సవిభ్రమరేఖలు నున్ని సాటి రాఁ
దలచి మహాద్ధతిక్ మొరసి • తన్మృదునాదవిలాసకౌశలం
బలవదమిక్ ముడింగి దర • మై తనలో వివరం బెఱింగి యా
వలమురి దాఁ బ్రదక్షిణము • వచ్చెనో యాసతికంఠలక్ష్మీకి.

44

విలసిత=మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న, మాక్తికంబులు = ముత్యాలపేరులును, సవిభ్రమరేఖలు = విభ్రమశబ్దము భ్రాంతియందును విలాసమందును వర్తించుచున్నది. (వి. 'విభ్రమో భ్రాంతి హవయోః' అని అమరము.) విలాసయుక్తమైన రేఖాక్రయమును అని కంఠపరమైన యర్థము.

శ్లో. 'లూటే చ గళే చైవ మధ్యే చైవ వళిత్రయం,

స్త్రీపుంసయో రిదం శ్లేయం మహాభాగ్యకసూచకం.'

అని సామంద్రికశాస్త్రము.

మత్స్యములును తిరుగుదుగల రేఖలును అని శంఖపరమైనయర్థము. ఉన్నిక్ = ఉన్నందువలన, అనగా విలసితమాక్తికంబులు సవిభ్రమరేఖలును కంఠమందును శంఖమందును సాధారణముగా నున్నందున నని యర్థము. అవలమురి = శంఖము, సాటిరాఁ దలచి = అస్త్రీకంఠముతో సామ్యమును బొందదలచినదై, మహాద్ధతిన్మొరసి=మహత్తరమైన యెగువుచేత ధ్వనిచేసి, తల్ = ఆకంఠసంబంధమైన, మృదు=శ్రవ్యమైన, నాద=స్వరముయొక్క, విలాస=సౌష్ఠవముదలి, కౌశలంబు = నైపుణ్యము, అలవదమిక్ = లభించకపోవుటచేత, ముడింగి=సంకోచమును బొంది యని యర్థము. నీళ్ళలో మునిగినదని భావము. దరమై=భయమైయని యర్థము. దరమనెడి పేరుగలది యని భావము. తనలోవివరం బెఱింగి = తనలోనుండెడు యాపద్వృత్తాంతమును బెఱిసిగని యని యర్థము. రంధ్రము గలిగినదని భావము. అసలి = అస్త్రీయొక్క, కంఠలక్ష్మీకి = గళసౌందర్యలక్ష్మికి, తాక్ = తాను, ప్రదక్షిణము వచ్చెనో = అవరాధక్షమౌఱుకు ప్రదక్షిణము చేసిందని కాఁబోలును, ఇక్కడ శంఖాకర దక్షిణావర్తత్యమును ప్రదక్షిణాగమనముగా నుత్పేక్షించినాడు. శంఖమునందు సతీకంఠమునుబోలదగిన పోలిక లొకటిరెండున్నను మృదునాదకౌశలము లేదు. మహాద్ధతిక్ మొరయుటగలదు. కావున సామ్యమున కవకాశము లేకపోయెను. వలమురియను శబ్దమునకుఁ బూర్వరూపము; వలపురియనియు స్థనంగా కుడి నుండి మెలికలు గలదనియుఁ గ్రమముగా నుచ్చరించుటలో వలమురియను రూప మేర్పడెనని శబ్ద విదులు వాళిందురు. వలమురియెగానఁ బ్రదక్షిణము గామించుచున్నటులన్నది. ప్రదక్షిణము కంఠ లక్ష్మికనుటచే శంఖము లక్ష్మినహజ్జులుగానఁ బోలికలకు వీలఁ బ్రదక్షిణమునకు సార్థకము గలిగినదనుట. అలం. హేతుఁజేసి. సమాసాక్షి.

తా. లాస మాక్తికములు రేఖలుగల శంఖము చెలువకంఠముతోఁ బోలనెంచి మనోహరధ్వని తనకులేమిచే భయపడి తనగుట్టు తానెఱింగి యవరాధక్షమార్గము కంఠలక్ష్మికి ప్రదక్షిణము గామించి నటుల దక్షిణావర్తముతో నలరియొన్నది.

సీ. కొమ్మవాతెఱతో గుణమ్ముఁ గైకొనవచ్చి కఠినవిద్రుమము చేకట్లఁబడియెఁ
గోమలియధరంబుతో మొన ల్పచరించి యరుచిబింబఫలమ్ము * లవిసిపడియె
మృగ నేత్ర పెదవితోఁసొగసుఁబూనఁ గడంగి కెంపునీరసముఁ జెక్కించుకొనియె
సతిమోవితో రసస్థితులు చూపి సుగంధ వికలబంధూక మూరకయె విరిసె

తే. డాయుపగడంబునకుఁ బగడంబు బింబ

మునకు బింబంబు మెఱయుకెంపునకుఁ గెంపు

బంధుజీవంబునకుఁ దానబంధుజీవ

మౌర యాకుందరదనరదాంశుకంబు.

45

కొమ్మవాతెఱతో = ఆస్త్రీయొక్క మృదువైన పెదవితోడ, గుణమ్ముఁగైకొనవచ్చి = సమాన
ధర్మమును గ్రహించవచ్చినదై, కఠినవిద్రుమము = కాఠిన్యగుణముగల పగడము, చేకట్లఁబడియె =
చేతియందలి కట్లఁబడియెను. అనఁగా చేతులు గట్టివేయఁబడెనని యర్థము. గుణమునఁగా దారము
గనుక దారము గ్రుచ్చఁబడి చేకట్లనెడు హస్తాభరణములయందుఁ జేరినదని భావము. గోమలి యధ
రంబుతో = ఆస్త్రీయొక్క మధురమయినరుచిగల మోవితోడ, మొనల్పచరించి = ఎదిరించినదై,
అరుచిబింబఫలంబులు = రుచిలేని దొండపండ్లు, అవిసిపడియె = గుప్పనఁగూలెనని యర్థము. మొన
లనఁగా ఫలములయొక్క క్రిందఁగనుపడెడు నగ్రములను గనుక మొనఁజూపి కుల్లి పడిపోవుచున్న
వని భావము. మృగనేత్ర పెదవితో = ఆస్త్రీయొక్క రసయుక్తమైన యధరోష్ఠముతోడ, సొగసు
పూనఁగడంగి = సొగసనఁగా నిక్కడ కాంతియని చెప్పవలెను. కాంతినివహించుటకుద్యోగించి, కెంపు =
రసహింసమైన పద్మరాగము, నీరసముఁ జెక్కించుకొనియె = తేలికగుణమును జెక్కివేయుచుకొనెనని
యర్థము. కాంతినివహించుకొను సానవేయఁబడుచున్నదని భావము. సతిమోవితో = ఆస్త్రీయొక్క
సుగంధసహితమైన కెమ్మోవితోడ, రసస్థితులు చూపి = రసమునఁగా నిక్కడ స్నేహము - స్నేహముగలిగి
యుండుటను గనుపఱచి, సుగంధవికలబంధూకము = సుగంధరహితమైన మంకెనపువ్వు, ఊరకయె
విరిసె = నిష్కారణముగా విచ్చిపోయెనని యర్థము. రసమునఁగా మకరందంబును గనుక మకరందరస
స్థితులుచూపి తనకు దానే వికసించుచున్నదని భావము.

కౌర = ఆశ్చర్యము, ఆకుందరదన = ఆస్త్రీయొక్క, రదాంశుకంబు = అధరోష్ఠము, డాయు =
తారసించిన, పగడంబునకు = విద్రుమమునకు, పగ = విరోధముయొక్క, డంబు = అతిశయరూపమైన
దియు, బింబమునకు = దొండపండునకు, బింబంబు = ప్రతిపక్షియైనదియు, మెఱయుకెంపునకు = ప్రకా
శించెడు పద్మరాగమునకు, కెంపుఁకోవప్రయుక్తమైన రక్తిమగలదియును, బంధుజీవంబునకు = మంకెన
పువ్వునకు, ని. 'బహుకో బంధుజీవక' అని ఆమరము. తానబంధుజీవము = తానేజ్ఞాతిజీవమైనదియును,
'అని యర్థము. క్రమాలంకారము. ఇక్కడ మన్తధునకు మన్తధుఁడన్నట్లుగా, పగడంబునకు
పగడంబు, బింబమునకు బింబంబు, కెంపునకు కెంపు, బంధుజీవమునకు తానే బంధుజీవము
అని సారస్యమును గ్రహించవలెను. అనఁగా నితరవస్తువులకంటె విద్రుమబింబపద్మరాగబంధూకము
లకు నెట్టి యరుణశ్యాతిశయముగలదో యావిద్రుమాదులకంటెను వర్ణనియమైన యధరమునకు నట్టి
యరుణశ్యాతిశయముగలదని తెలియఁదగినది. కుందరదన యనుపదము సాధిప్రాయము. పంపమరళ

కుందకుసుమములవలె సుంటకతనఁ జెదవి మఱియుఁ గెంపువారి యుండెను. పెదవి యనక యితర
వర్యాయపదములు చెప్పక రదాంతుకమనుటచే నొండొకటి యలంకారముగ నుండెనట.

అలంకారము - వ్యతిరేకము. శబ్దాలంకారము. ఛేకానుప్రాసము.

తా. ఆపొలంతివాతెర కకినస్వభావముగల పగడములను మృదుస్వభావముచేఁ దిరస్కరించి,
అనుచిగనుండు బింబఫలములను దీయని తనమోవిచే నోటుపుచ్చి నీరసముఁ జెక్కించుకొను కెంపును
సొగసుచే నతిశయించి సుగంధకూన్యమగు బంధూకమును మోవిరసస్థితిచే నోడించి యలరుచున్నది.

ఉ. ఇంతిమృదూక్తిమాధురికి * నిక్షురసం బెస వోలఁ జాల కా

ద్యంతము నోడి మధ్యమగుణాశ్రయ మై నెఱకాఁక నెన్నిజ

న్తాంతరము ల్వహించియుఁ దనంతనె ఖండము లయ్యెఁ గాని యా

వంతయుఁ బూన దెంత వొడి * యయ్యు నఖండతదీయసంపదన్.

46

ఇంతిమృదూక్తిమాధురికిఁ=ఆస్త్రీయొక్క మృదువైనవాక్యమాధుర్యమునకు, ఇక్షురసంబు=
చెఱుకుపానకము, ఎనవోలఁజాలక=సాటినిపోలలేక, ఆద్యంతమునోడి=ఆద్యంతములయందు నోడి
పోయినదై యని యర్థము. ('ఆదిశ్చ ఆంత్యశ్చ ఆద్యంతమ్' అని యేకవద్యావము.) ఇక్కడ 'అన్యస్యాః
క్వచిద్భవేచ్ఛాన్యా' అనెడు సూత్రముచేత సప్తమ్యర్థమందు ప్రథమ వచ్చినది. చెఱుకు మొదటికణుపు
నందును చివరకణుపునందును మధురరసములేనిదని భావము. మధ్యమగుణాశ్రయమై=ఉత్తమగుణము
గాక మధ్యగుణాశ్రయమై యని యర్థము. మధ్యభాగమందు మాధుర్యగుణాశ్రయమైనదని భావము.
నెఱ=గొప్పదయన, కాఁక=కోపముచేత్త (తపముచేతఅనఁదగు.) ననియర్థము. ఘనమైనయన్నిచేత నని
భావము. ఎన్ని జన్తాంతరములవహించియుఁ=అనేకజన్తము లెత్తినప్పటికిని అని యర్థము. గుడశర్క
రాదిభావములను బొందుచున్నదని భావము: తనంతనె ఖండములయ్యెఁగాని=తనంతట తానే తురుకలై
పోయెగానియని యర్థము. ఖండశర్కరయోచున్నదని భావము. ఎంతవొడియయ్యును=ఎంతవొడి
పొడియయు నప్పటికి నని యర్థము. చూర్ణాకృతితోడ శర్కరాభేద మగుచున్నదని భావము. అనగా,
నవాయతు, పంచదార యోచున్నదట. అఖండ=సంపూర్ణమైన, తదీయసంపదన్=ఆస్త్రీయొక్క
మృదువచనమాధుర్యసంబంధమైన సమృద్ధిని, ఆవంతయుఁ బూనదు=ఆవనిజాతయైనను వహించు
జాలదు, అనగా ఆస్త్రీయొక్క వాస్తాభుర్యము గుడశర్కరాదులను తిరస్కరించునని భావము. చెఱుకు
ఖండ మగుటచే నఖండమగు మోవితీయదనమును బోలఁజాలదయ్యెను. జన్తాంతర మొదియు సామ్య
మొందకపోవుటచేఁ జెఱుకున కది యసాధ్య ముట.

అలం. వ్యతిరేకము. కావ్యలింగము. సమాసోక్తి.

తా. ఆపొలంతిమాటల తీయఁదనముతో నరిపోలనెంచి చెఱుకురసము మొదటినుండి తుదివఱ
కోడిపోయి మధ్యమగుణాశ్రయమున నెన్నిజన్తాంతరములు కాఁకచే త్రమ నొందినను దనంత ఖండ
ఖండములయ్యెఁ గాని శర్కరారూపమున బొడియయ్యు మాధుర్యసమత గడిపలేకపోయెను.

శా. నానాసూనవితొనవాసనల నానందించుసారంగ మే

లా న న్నొల్ల దటంచు గంధఫలి బల్కాఁకం దఫం బంది యో

వను—24

హానాసాకృతిః బూని సర్వసుమనఃసౌరభ్యసంవాస మై
పూనెం ప్రేక్షణమాలికామధుకరీఃపుంజంబు నిర్వంకలన్.

47

నానా=సమస్తమైన, సూచ=పుష్పములయొక్క, వితాన=సమూహముయొక్క, వాననలక్=పరిమళములచేత, ఆనందించు=సంతోషించునట్టి, సారంగము=తుమ్మెద, ఏలా న న్నొల్ల దటంచుక్=ఎందుకు నన్నొల్లదని, గంధఫలీ=సంపదగి మొగ్గ. (ని. 'అథ చామేష్య శ్చమృతో హేమపుష్పకః, వీతస్య కలికా గంధఫలీ స్యాత్' అని అమరము.) బల్కాకక్=బలువైన కోపముచేతననికాని పంచాగ్ని మధ్యమందనికాని చెప్పవచ్చును. తపంబంః=తపస్సుచేసి యని యర్థము. తపనునఁగా గ్రీష్మకాలమును గనుక, అధికమయిన ఉష్ణగుణముతోడ, గ్రీష్మర్తువునందుఁ బుట్టుచున్నదని భావము. (ని. ఉష్ణదోష్టాగ మస్తవో అని అమరము.) యోహ=ఆస్తియొక్క, నాసాకృతిఃబూని=నాసికారూప జన్మాంతరమును వహించి, సర్వ=సమస్తమయిన, సుమనః=పుష్పములయొక్క, సౌరభ్య=సువాసనలకు, సంవాసమై=నివాసస్థానమైయని యర్థము. నకలకుసుమామోదములను గ్రహించుచున్నదని భావము. ప్రేక్షణమాలికా=వీక్షణపంక్తుల నెడు, మధుకరీ=ఆడుతుమ్మెదలయొక్క, పుంజంబులక్=సమూహమును, ఇర్వంకలక్=ఉభయపార్శ్వములయందును, పూనక్=వహించెను. తుమ్మెదలను నేవకులనుగా నేలి యుభయపార్శ్వములయందును నిల్పెనని ప్రకారాంతరము. అనఁగా ఆస్తియొక్క నాసిక సంపదగి మొగ్గవలె చక్కనై యున్నదనియు, వీక్షణములు తుమ్మెదచాళ్లవలె సున్నవనియును తాత్పర్యము. సారంగము నానాకుసుమవాసనల కానందింపఁగలది. సంపదగయో ('గంధమేవఫలం అస్యాః ఇతి గంధఫలీ' అనువ్యుత్పత్తిచే) సుగంధమే ఫలముగాఁ గలది. అట్లయ్యుండ మైదచే నామోదింపఁ బడమి కొఱుతగా నెంచినది. తుమ్మెద పూవుతావుల కానందించుచుండఁ దన్నంగినాసిక సుమనఃసౌర భ్యసంవాసమైనది. అంతలో నూరకయుండక యిరువంకల తుమ్మెదలగుంపులఁ జూపులపేర నిలుపుట త న్నొల్లనందులకు దిరుగు వచించుట. అలం. అతిశయోక్తి ఉత్పేక్ష.

మ. తనరాజీవశరం బెఱుంగదు నిశాతత్వంబు లేఁగల్వతూ
పునకుం జాలదు వేగలీల యని యాఁపూముల్కు లెగ్గించి క్రొ
న్న నవిల్కాడు నవాంబుజోత్పలవి తానం బీనుమినాక్షిలో
చనము ల్వింట ఘటింపఁ బోల్చె నవి నిఁస్తంద్రాంబకఖ్యాతులన్.

48

తనరాజీవశరంబు=తనయొక్క అరవిందబాణము, నిశాతత్వంబు=వాడిగలుగుటను, ఎఱుంగదు=గుర్తెఱుంగదు. అనఁగా పద్మబాణమునకు వాడిలేదని యర్థము. కమలము నిశాన్వరూపము నెఱుంగదని భావము. లేఁగల్వతూపునకుక్=కోమలమైన నీలాత్పలబాణమునకు, వేగలీల=తీవ్రగమన క్రియ, చాలదు=సరిపోలదని యర్థము. కలువకు, వేగక్=తెల్లవారఁగానే, లీల=వికాసరూపవిలాసము చాలదనిభావము. ఈయర్థమందు వేగక్ అనునది భిన్నపదము. (ని. 'లీలావిలాస క్రియయోః' అని అమరము.) అని=ఇట్లనిచిచారించి, ఆపూముల్కు లెగ్గించి=పురాతనములైన యాపుష్పబాణములను నిరసించి, క్రొన్ననవిల్కాడు=ఎఱునిచిగురేవిల్లుగాఁగలమన్న భుండు, నవ = నూతనములైన, అంబుజ = పద్మముల యొక్కయు, ఉత్పల=వల్లకల్వలయొక్కయు, వితానంబు = సమూహమును, అనఁగా నభినవాంబు జోత్పలబాణములను, ఈను = ఉత్పాదించుచున్న, మినాక్షిలోచనముల్ = స్త్రీయొక్క నేత్రము

లను, వింటుంటుంటే = క్రొన్ననవిల్కొండని చెప్పినందున క్రొన్ననమింటును సంధించగా, ఇక్కడ నేత్రము సంబుజోత్పలవితానమింటు భవశీలకాంతుల నీనుటయే యని భావము. ఇక్కడ రూప కాతిశయోక్త్యలంకారము. ఈ అలంకారముచేత నానావిధానేక బాణసంపాదక కామసాయక సామ్రాజ్యము స్ఫురింపుచున్నది గనుక ఉపమాలంకారధ్వని కలుగుచున్నదని గ్రహించవలెను. అవి = ఆనేత్రములు, నిస్త్రాద్రాంబకఖ్యాతులకొనిస్త్రాద్రశబ్దము ఖ్యాతిశబ్దమునకు విశేషణమయ్యెను అర్థ సౌందర్యబలముచేత అంబకశబ్దమునకు విశేషణ మగుచున్నది. తంద్రయనగా దోషవిశేషము. అంబకములనగా బాణములను నేత్రములను, అనికాతత్వతీవ్రగమనాది దోషములు లేనిబాణముల యొక్క ప్రసిద్ధులచేత, పొల్పె = ప్రకాశించెను. తంద్రరూపదోషములేని నేత్రములని భావము. అనగా ఆస్త్రీయొక్క నేత్రములు తెల్లదామరరేకులకంటెను నల్లగల్వరేకులకంటెను అతిశయించిన చక్కదనము గలిగి వున్నదబాణములవలె నున్నవని తాత్పర్యము.

అలంకారము. రూపకాతిశయోక్తి. ఉపమానధ్వని.

లోచనములు నవాంబుజోత్పలవితాన మింటు ననుటవలన గడగంటిచూపులకాంతులు తెల్ల గను, కనీసికాకాంతులు నల్లగను బ్రసరించుచున్నవనుట, కనుగుడ్డుకాంతులు తెల్లగను కను పాపకాంతులు నల్లగను చుండు గావున నొకమాటె : తెల్లనినల్లనికాంతులు వెల్లవిరియుచున్న వని భావము. కంటినుండి తెల్లనికాంతులు నల్లనికాంతు లొకమాటె ప్రసరించుచున్న వనుటకు.

నీ. కర్పూరకస్తూరికాప్రవాహంబులు ప్రసరింప లోచనప్రాంగణముల.

శృంగారనైషధము. ఆ. ౫-2.

చూపులు నలుపుగా వర్ణించుటకు-

వేశ్యాస్త్రవ్రత్తో నఖమదసుఖాక్ ప్రాప్య వర్షాగ్రబిందూక్
ఆమోక్ష్యస్తే త్వయిమధుకరశ్రేణి దీర్ఘాక్ కటాక్షాక్.

చూపులు తెల్లగా వర్ణించుటకు-

చ. పతి గని లజ్జ నాననము పాయగ నల్లన వాచి సవ్వదా
మృతరసపూరితార్థవినిమిలతలాలకటాక్షవీక్షణా
యతనితదీధితుల్ కలయ సద్రిజ విచ్చె మహేశుమీద రా
జతగిరిమీద నున్నతి నికాకరదీప్తులు గవ్వకైవడిక్.

నన్నెచోడుని కుమారసంభవము. పుష్టా. ప. ౯౦౧.

తే. త్రిజగతీసుదతీరూపవిజయకీర్తి, గలుగు నని యింతిఫాలభాగమున వ్రాసి
నలువ యాశుభవాచకంబులకుశ్రీల, మొదలందుదినిల్వెననగర్భములుదనన్పు.

నలువ=బ్రహ్మ, త్రిజగతీ = జగత్ప్రయమందలి, సుదతీ=స్త్రీలయొక్క, రూప = చక్కదనమును, విజయ=గెలుచుటచేతనైన, కీర్తి=యశస్సు, కలుగునని = కలుగుచున్నదని, ఇంతి=ఆస్త్రీయొక్క, ఫాల భాగమునవ్రాసి = సుదుటవ్రాసినవాడై, ఆశుభవాచకంబులకు = ఆవ్రాయబడిన శుభవాక్యములకు, శ్రీలక్ = శ్రీకారములకు, మొదలందుదినిల్వెనన = మొదటను చివరనునిలిపినాడో యన్నట్లుగానే, కర్ణములు దగర్భుక్=చెవులొప్పుచుండును. అనగా ఆస్త్రీయొక్క కర్ణములు శ్రీకారములవలె నున్న వని భావము. అలం. ఉల్లేఖి.

త్రి లోకనుదతీరూపవిజయకీర్తి ఫాలమున వ్రాయబడెననుటచే నాకాంత త్రిలోకకాంతాతి శయసౌందర్యవతి యనుట. ఫాలభాగమున శుభవర్ణములు వ్రాసెననుటచే నుదురు వికాలముగ ఫలకమువలె నుండెనని భావము. శుభవాచకములకు శ్రీకారములు వ్రాయుట లోకధర్మము.

తా. నలువ తొలుత నుడుట సీచెలువ ముల్లోకములచేలువలఁ జక్కఁదనముచే గెలువఁగల దని వ్రాసి ప్రక్కల శ్రీకారములఁ జుట్టినటుల కర్ణి యగుగళి యొప్పుచున్నది.

చ. అనయము నీలకంధరము • సభ్రము నన్న సమాఖ్యవారితో
నొసరియు నింతివేనలికి • నోడి యనిశ్చితరూపధేయ మై
చనియె మొగు ల్ను గావళికి • శబ్దగుణంబులు సూపువాని నె
ట్టనఁ బురివిచ్చువానిదరి • డాయజడాత్మల కెన్ని నిల్కడలో.

50

అనయము = ఎల్లప్పుడును, నీలకంధరము సభ్రమునన్న సమాఖ్య వారితో నొసరియును = అనఁగా నీలకంధరము, అభ్రము, అనునట్టి తనకు సమానములయిన నామధేయములుగల సెమలితోడను ఆకాశము తోడను గూడుకొని యుండియును అని యర్థము. మేఘము మయూరమునకు ప్రియమయినదియును ఆకాశముతోఁ గూడుకొన్నదియు నని భావము. ఇంతి = ఆస్త్రీయొక్క, వేనలికి = కొప్పునకు, ఓడి = కాంతిచేత సమముగాలేక యోడి, అనిశ్చితరూపధేయమై = తెలియఁబడనిరూపముగలదై యని యర్థము, నానారూపములు గలదని భావము. మొగులు = మేఘములు, నగావళికి = పర్వతసమూహములకై, చనియె = వెళ్లెను. ఎందువలన ననిన, శబ్దగుణంబులు సూపువాని = ఇక్కడ గుణములనఁగా ఆవృత్తులు, శబ్దావృత్తులను గనువఱచువానియొక్కయు, అనఁగా అడిసమాటలే అడుచుండెడు వదరుపోతుయొక్కయు నని యర్థము. శబ్దగుణక మాకాశమని భావము. (ని. 'గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాది జ్యేంద్రియాముఖ్యతస్తు' అని వైధృతి.) నెట్టనఁ బురివిచ్చువాని = శీఘ్రముగా పురికొనినవానియొక్కయు నని యర్థము. సెమలిపింఛము విప్పుచున్నదని భావము. ఇక్కడ వృత్క్రమము, దరిడాయు = దాపునఁ జేరునట్టి, జడాత్మలకు = మందమతులకని యర్థము, జల మాత్మ యందుఁ గలిగియున్నదని భావము. (లడయారభేదక,) ఎన్నినిల్కడలో = స్థిరభాగములెక్కడివి, అనగా మందమతులకు స్థిరచిత్తములు లేవనుట. అనఁగా ఆస్త్రీయొక్క కొప్పు మేఘమునకంటె నతిశయమయిన నీలకాంతి గలిగి సెమలి పింఛమువలె విప్పు గలిగియున్నదని భావము. అలంకారము. హేతు తేప్రిక్ష. అర్థాంతరన్యాసము. సమాసోక్తి.

తా. జడాత్మ యగు మొగులు నీలకంధరము. అభ్రమున పేరుగలవారితో నలసి యాచెలువ వేసెనిని గెలువ నెంచి కడ తోడిపోయి, నామరూపములు కోలుపోయి కొండలపాలయ్యెను. వదరు బోతులను పురివిచ్చువానిని తోడ్పాటుగొను జడాత్మల కపజయము సహజము.

సీ. కన్నె పాదము లజఁ • గన్న మేటికి నైన బాలజంఘలు వరఃశాలి కై నఁ
బూఁబోడిజఘనంబు • భూరివేదికి నైన బొలఁతిపొక్కిలి సరఃసులకు నైన
సలికొను సర్వజ్ఞమతి కై న నతివచన్గవ ప్రసన్నాదిత్యఃకవుల కై న
రమణి నెమ్మోము పూర్ణకళానిధికి నైన వనితవేనలి ఘణిస్సామి కై న

తే. గుణము లన్నియును గ్రహింప • గోచరింప

వనిన మముబోంట్లకు నుతింప • నలవి యగునె

కువలయాధీశ నీవు గన్గొంటివేని

చెలువచెలు వాత్సఁ బాయక • నిలుచునేమొ.

51

కన్నెపాదములు = ఆకన్యకయొక్క యడుగులు, ఆజుగన్న మేటికి నైనన్ = బ్రహ్మగున్న విష్ణుమూర్తికైన ననియర్థము. పద్మమునకయిన నని భావము. బాలజంఘలు = ఆస్త్రీయొక్క పిక్కలు, పరకాలికైనన్ = పరములచేత నొప్పించున్నవని కయినను, అనగా పరములుపడసినవనికైన ననియర్థము. పరశ్రేష్ఠమయిన, కాలికిన్ = పరిపూర్ణకైన నని భావము. పూఁబోడి జఘనంబు = ఆస్త్రీయొక్క కటిపురోభాగము, భూరివేదికి నయినన్ = మిక్కిలి తెలిసినవనికైన ననియర్థము, సువర్ణమయమయిన వేదికకైనప్పటికి నని భావము. పాలఁతిపొక్కిలి = ఆస్త్రీనాభి, సరసులకునయినన్ = శృంగారరస యుక్తులకైన నని యర్థము. సరోపరములకయిన నని భావము. సతికొను = ఆపనితయొక్కనడుము, సర్వజ్ఞమతికైనన్ = సర్వజ్ఞుడయిన శివునియొక్క బుద్ధికయిన నని యర్థము. ఆకాశమునకయిన నని భావము. అతిపతన్గవ = ఆస్త్రీయొక్క ప్రసవ్యయము, ప్రసన్నాదిత్యకవులకయిన = ప్రసన్నులయిన దేవతలుగల కవులకయిన నని యర్థము. ('కే జలే వయఃపక్షిణః' అనెడు వ్యుత్పత్తిచేత) కవులఁగా జలపక్షులు ప్రసన్నుడయిన సూర్యుడుగల కవులు చక్రవాకములు గనుక చక్రవాకములకైనప్పటికి నని భావము. రమణినైవ్రాము = ఆ సుందరియొక్క సుందరమయినముఖము, పూర్ణకళానిధికి నయినన్ = సంపూర్ణవిద్యానిధికైన నని యర్థము. సంపూర్ణచంద్రునకైన నని భావము. పనితమేలి = ఆస్త్రీయొక్కజడ, ఫణిస్వామి కయినన్ = కేషునకయిన నని యర్థము, సర్వశ్రేష్ఠమకయిన నని భావము. గుణములన్నియును గ్రహింపగోచరింపవు = అనగా నిక్కడపాదములు మొదలైనవి ఆజుగన్న మేటి మొదలయినవారికి గుణము లన్నియును గ్రహింప గోచరింప వని యన్వయము. పాదములు మొదలయినవి విష్ణువు మొదలయినవారికి గుణముల నన్నిటిని దెలిసికొనుటకు గోచరించవని యర్థము. పద్మము మొదలయినవానికి గుణములనన్నిటిని స్వీకరించుటకు గోచరించ వని భావము.

అనినన్ = చెప్పఁచుండఁగా, మముబోంట్లకు నుతింప నలవియగునె = మావంటివారికి ప్రోత్రము సేయుటకు శక్యమానా, అనగా నలవిగాదనుట. కువలయాధీశ = ఓయి వసుమహారాజా, నీవు గన్గొంటివేని = నీవు చూచితివేని, చెలువ చెలువు = ఆస్త్రీయొక్క చక్కఁదనమును, ఆత్మఁబాయక నిలుచునేమొ = అంతఃకరణమున నెడఁబాయక నిలిచి యుండునేమొ, అనగా నీవుచూచి తీరవలెఁగాని నేను ఆచక్కఁదనమును కొనియాడను శక్తుడను గానని భావము. ఆకాంతచెలువము లోకోత్తర మగుటచే నొక్కొక్కయవయవము నొక్కొక్కవేలుపు పక్షియలేకున్నాడు. ఒక్కొక్కలోకోత్తరవస్తు వామె యవయవసౌందర్యమును బోలఁజాలకున్నది. కావున నాబోంట్లకు పొగడ నలవి కాదని యాశయము. అలంకా - ఆర్థాపత్తి - ఉపమాధ్వని.

తా. ఆచెలువపాదములు తామరపూలను, పిక్కలు పరిపూర్ణలను, జఘనము ఆరుగును, పొక్కిలి సరస్సులను, నడుము ఆకాశమును, చనుగవ చక్రవాకములను, ముఖము చంద్రుని పెన్నెటి కేషుని మించియున్నది. ఆకాంతచక్కఁదనము శివుడు బ్రహ్మ కేషువు మొదలగు వేలుపులే పొగడఁ జాలరు. నీవు కాంచినచో చిత్తమునందు హత్తుకొనునేమొ.

మ. కమనీయాశ్వుతియోగ్యకీర్తనములం • గన్పట్టునాశ్వామ యా

సుమబాణాంబక యాయమూల్యమణి యాచొక్తంపుఁబూబంతి యా

సుమనోవల్లరి యాసుధానరసి యాసొంపొందుడాల్దివి యా

కొమరుంబ్రాయపురంభ యాచిగురుటాకుంబోడి నీ కే తగున్.

52

కమనీయ=సుందరమయిన, ఆశ్వుతియోగ్యకీర్తనములన్=అవయవయోగ్యకీర్తనములతోను, మస్తకాది పాదపర్యంతావయవయోగ్య కీర్తనములతోను అని యర్థము. లేక అవయవయోగ్యమైన శ్యామాదిపదములచేతఁ జేయఁబడిన స్వవిషయకస్తుతులతోడను, కన్పట్టు = కనుపడుచున్న - ఇక్కడ శ్యామాదిపదములకు స్త్రీపరముగాను తత్కబర్యా ద్యవయవపరముగాను అర్థము చెప్పవలెను. ఆశ్యామా ఆయావనమధ్యస్థురాలును, లేక శ్యామ యనఁగా ప్రేంకణపుతీఁగెయును గనుక ప్రేంకణపుతీఁగెవలె నున్నట్టిదియును, (ని. 'శ్యామాతు మహిశాహ్వయా' అని అమరము.) అనుమబాణాంబకపదము మొదలుకొని రంభాపదము తుదిగానుండెడి ఉపమానపదములచేత నుపమేయమయిన స్త్రీ లక్షిత యగు చున్నది గనుక అభేదరూపాతిశయోక్త్యలంకారము. అనుమబాణ = అనుస్తంభనియోక్త, అంబక = బాణములవంటి కన్నులుగలదియును, ఆ అమూల్య = విలువలేని, మణి = పద్మరాగమణివంటి ఆధరోష్ణముగలదియును, అచొక్తంపుఁబూబంతి = అసుందరమయిన పూలబుతులవంటి కుచములుగలది. అనుమనోవల్లరి = ఆపూఁదీఁగెలవంటి బాహువులు గలదియును, అసుధానరసి = ఆ అమృతసరోవరము వంటి నాభిగలదియును, ఆసొంపొందుడాల్దివి = ఆచక్కనొచ్చునై కాంతిగల తిన్నెలవంటి పిఱుదులు గలదియును, ఆకొమరుంబ్రాయపురంభ = ఆతరుణవయస్సుగల రంభలవంటి అనఁగా నరఁటిబోఁజెలవంటి తోడలు గలదియు నని యర్థము. ఇదియునుంగాక అమూల్యమణివంటిదియు, చొక్తంపుఁబూబంతి వంటిదియు, సుమనోవల్లరివంటిదియు, సుధానరసివంటిదియు, సొంపొందుడాల్దివివంటిదియు, కొమరుంబ్రాయపురంభవంటిదియు అని అవయవపరముగాను చెప్పవలెను. ఆచిగురుటాకుంబోడి = ఆచిగురు వంటి మార్దవము గలదియును, ఇక్కడ పల్లవసౌందర్యయుక్తమయిన పాదములు గలదియునని చెప్పవలెను. నీకేతగున్ = ఈచెప్పఁబడిన సౌందర్యము గలస్త్రీ నీకే తగును. అనఁగా అసుందరికి ఇతరులు తగరని భావము.

శ్యామాలక్షణము-

శ్లో. కితే సుఖోష్ణసర్వాంగీ గ్రీష్మేతు సుఖశీతలా

తప్తకాంచనవర్ణాభా సాస్త్రీశ్యామేతికథ్యతే.

ఇందు అవయవములనుబట్టి యవయవికి కమనీయాశ్వుతియోగ్యకీర్తనములు పేర్కొనఁబడెను. ఇటులనుటచే నొక్కొక్కవిశేషణ మొక్కొక్కరీతిగా నవయవిపరముగ నరివడును. పూబంతియన్నచోఁ జనుగవ పల్లరి యన్నచో బాహులతలు సుధానరసి యన్నచోఁ బొక్కిలి యిటులె యవయవపరముగా గ్రహ్యము. అలం. అభేదరూపకాతిశయోక్తి.

తా. చక్కఁదనముల కుప్పుయగు నాటాలంతి సర్వవిధముల నీకే తగియున్నది.

లే. చి త్తజాకారయాచెల్వఁ దెలులచెల్వ, మలవియె నులింప వారు వాఁమూక్షివలనఁ గలికమాపులుననవద్యఁగతులుతోరియఁ, గదిసినసు రాహిరాజన్యఁకన్యలొక్కొ.

చిత్తజాకారమున్న ఘనివంటి రూపముగల పనుమహారాజా, ఆచెల్వచెలచెల్వము = ఆస్త్రీ యొక్క చెలికత్తియల చక్కదనము, అలవియె నులిపవ్ = చులిసేయుటకు శక్యమా, అనగా శక్యము గాదనుట. ఏమనిన, వారు = ఆచెలికత్తెలు, వామాక్షివలన = సుందరమయిన శేత్రములుగల ఆపనికవలన, కలికిచూపులును = మనోహరములయిన బెసకుచూపులను, అనవద్యగతులు = తొట్టు పాటులేని నడకలను, బొరయ = నేర్పుకొనుకొనుటకు, కదిసిన = కదియవచ్చియున్న, సుర = దేవతలయొక్కయు, అహిరాజన్య = వన్నగలయొక్కయు, కన్యలొక్కొక్క = కన్నెపడుచు లైయుందురేమో, అనిక్రమాలంకారము. అనగా దేవతాకన్యలు జెప్పపాటులేని చూపులు గలవారయ నాగకన్యలు పాదప్రచారములు లేనివారను గనుక దేవతాకన్యలు జెప్ప లల్లాచెడు చూపులను నాగకన్యలు పాదములచేత నడిచెడు నడకలను ఆ స్త్రీవలన నేర్పుకొనవలయు నని వచ్చిన దేవ నాగ కన్యలుగాని సాధారణపు మానవ కన్యలు గారునుమా యని భావము. అలా. ఉత్పేక్ష.

చూపునిలుకడగల వేలుపుకాంతలనుగూడ నాచెలువ కడకంటిచూపుల నేర్పుకొనుటకు శిష్యురండ్రనుగా బిగ్గహించుట యోరచూపుల పొంకమును, నడక యెఱుంగని చిలువజనరాండ్రనడల నభ్యసింపజేకొనుట విలాసమందయానము కూచించును. దీనిచే నాచెలువ వేల్పుచెలువల నాగ లాకకామినుల మించె నని భావము.

శా. ఆలావణ్యవతీమణుల్ గొలువఁగా • నాలేమ యాకోనలో
నాలీలాభవనంబులో ననఘకంఠాల ప్తిసౌభాగ్యముల్
వ్యాలోలాంగుళిసంజ్ఞచే గఱపులేవఁ వీణ బల్కించునా
యాలాపంబె గిరిం దరీముఖర మై • యాలింపఁగా నయ్యెడిన్.

54

ఆలావణ్యవతీమణు ల్గొలువఁగా = అట్టిస్త్రీరత్నములు సేవించఁగాను, ఆలేమ = ఆస్త్రీ, ఆకోనలోన్ = పూర్వమందుఁజెప్పఁబడిన యాకోనలోను, ఆలీలాభవనంబులోన్ = అత్రీడాగృహము లోను, అనఘ = నిమ్మలవములైన, కంఠాలప్తి = గాత్రసంగతులయొక్క, సౌభాగ్యములు = సౌష్ఠవములను, వ్యాలోల = కదలచున్న, అంగుళి = ప్రేళ్ళయొక్క, సంజ్ఞచేన్ = సైగచేత, కఱపులేవఁ = నేర్పుచున్నదో యన్నట్లులుగానే, వీణబల్కించు = వీణయందు బలికించుచున్న, ఆయాలాపంబె = ఆరాగసంచారమే, గిరిం = కళోలాహల పర్వతమందు, దరీముఖరమై = గుహలయందు మారు మ్రోయుచున్నదై, అలింపఁగా నయ్యెడిన్ = వినవచ్చుచున్నది. చెప్పినంతన గ్రహించునెడ బోధించుటలో శ్రమపడ నవసరముండదు గాననే అంగుళిసంజ్ఞచే బోధింప వీలుకలిగినది. వీణకంతులవైగల ప్రేళ్లు గాత్రసంగతులు నేర్పుచున్నటు లున్నవనుట.

తా. సుందరాంగులు వెక్కిరిండు కొలిచియుండఁ గొండలోయలోని విలాసమందిరమునందు నానుందరి వీణకు సంగీతవిద్య గాత్రమాధర్యము బోధించునటుల వీణవాయించు చున్నది. ఆరాగ సంచారమే గుహల మాఱుమ్రోగి వినఁబడుచున్నది.

ఉ. నైర్విరవిహారధీర లగుసారసలోచన లున్నచోటికిన్
భోరున లాతివారు చొరఁబూనినచో రసభంగ మంచు నేఁ ✓
జేరక పువ్వుఁదీవియలఁచెంతనె నిల్చి లతాంగిరూపు క
న్నారంగఁ జూచి వచ్చితి నావాంబురుహాంబక నీకుఁ చెల్పుగన్.

55

స్వైరవిహార = స్వేచ్ఛావిహారముందు, కీరలగు = ప్రాధలైన, సారసలోచనలు = స్త్రీలు, ఉన్నచోటికి = ఉన్న స్థలమునకు, భోదన = హతాత్తుగాను, లాతివారు = అన్యలు, చొరఁబూనిన చోట = చొచ్చిపోఁ జూచినయెడల, రసభంగమంచుకొ = అసారస్యముగా నుండునని, నేజేరక = నేను వారియెదుటికిఁబోక, పువ్వదీవియలచెంతనె నిల్చి = పువ్వలతలయొక్క చాటుననే యుండి, లతాంగిరూపు = ఆస్త్రీయొక్క చక్కదనము, కన్నారంగ జూచి = నేత్రములకు తృప్తియానట్లుగాఁ జూచినవాడనై, నవ = నూతనమైన, అంబురుహ = తామరచేకులవంటి, అంబక = నేత్రములుగల వచుచుహారాజా, నీకుఁజెల్లంగకొ = నీకుఁ జెలియఁజేయునిమిత్తమై, వచ్చితికొ = వచ్చితిని. ఇక్కడ సారసలోచనలున్న చోటికి, నవసారసలోచనుడవైన నీవు పోవుట యుక్తమని ఆనూరప్యము గ్రహించ వలెను, నవాంబురుహంబక యన్నచోట నవమన్మథుఁ డనియును విచారించవలెను. రూపు అనెడు పదము ఉకారాంతము. (ఇందుకు, శ్లో. 'ధూర్తమూర్ఖా నీచవృద్ధా వృదన్తావపి నన్వతౌ, ఉత్తేష్వనైవ భవన్త్యస్త్యే ప్రయోగస్తత్రకారణమ్.' అని అధర్వణవచనము.)

వారు సారసలోచనలు. వారితోఁ గలసిమెలసియుంటును నవసారసలోచనుడవు మన్మథా కారుడవగు నీవు తగుదువు. నేను లాతినిగాన చాటుననుండి చూచితిని భావము. అటున్నచెలవలు సారసలోచనలు. లాతి నే నేగిన రసభంగమగును. అనఁగా రసశబ్ద మట లోపించుటచే సాలోచన లగుదురు. పరుని జూచి యాలాపనామగ్ను లయ్యెదరు. కావున గార్వభంగమగునని మరలితిని సార స్యము. ఇది శబ్దచిత్రము. అలం. కావ్యలింగము. పరికరాంతరము.

తా. జవరాండు స్వేచ్ఛావిహారములు చేయుతఱి నటకుఁ గ్రొత్తవారు పోదగదు. పోయిరేని రసభంగమగునుకావున నే నటకుఁజేరక పూవుఁదీగలచాటుననుండి యాచెలవ చెలువము చూచి నీకుఁ జెప్పవచ్చితిని.

చ. అని చెలి విన్నవించుటయు * నాహితవాక్యము మున్ను విన్నయ

న్ని నదముకన్నఁ దిన్న నయి * నీరజలోచన యున్న కోనకుం

జనఁ దివిరింపఁ దప్పియవఁచఁగితికన్న విరాళి నించె న

జ్జనపతికి మనోజభుజఃచాపలతాగుణగుంజితార్పటుల్.

56

అని చెలి విన్నవించుటయుకొ = పైనిఁ జెప్పఁబడిన ప్రకారముగా ప్రియసఖుఁడు విజ్ఞాప్యము సేయఁగాను, ఆహితవాక్యము = ఆప్రియవచనము, మున్నువిన్న = మునుపువిన్నట్టి, అన్నినదముకన్నకొ = ఆ సుగీతనాదముకంటె, తిన్ననయి = చక్కనై, నీరజలోచన యున్న కోనకుకొ = స్త్రీయున్న కోనకు, చనకొ = పోవునిమిత్తముగాను, తివిరింపకొ = తీవరపెట్టుచుండఁగా, తప్పియవచఁగితికన్నకొ = ఆప్రియసఖుని వాక్యసంగతికంటె, మనోజ = మన్మథునియొక్క, భుజ = బాహువునందలి, చాపలత = తీగవంటి భనుస్సుయొక్క, గుణ = నారియొక్క, గుంజిత = మ్రోతయొక్క, అర్పటులు = అడంబరములు; అజ్జనపతికికొ = ఆవసురాజునకు, విరాళినించెకొ = విరహమును పూర్తి భరింపఁజేసెను. ఇక్కడ మధుప ఝాకారములను మన్మథకింజిసంకారములుగాఁ జెప్పినాఁడు.

హంసముఖమున విన నలునెడ దమయంతి కనురాగోదయమైనట్లు కృష్ణునకు వినికిడివలన రుక్మిణిపై ననురాగోదయ మైనట్లు పసురాజునకు నాయుకయెడ ననురాగోదయము వినికిడివలన నయ్యెను.

“యత్సేనుసంగమా త్సూర్యం దర్శనశ్రవణోద్భవా
పూర్వాయురగాగ న్నక్షేయ శ్రవణా క్షణజన్మతిః
ప్రత్యక్షచిత్రస్వప్నాదౌ దర్శనం దర్శన వృత్తః”

అను నాలుకాకికనూక్తివలన దర్శనముచే రాగము జనించునటుల గుణాకర్ణనమువలన నైత ముచురాగోదయమగునని వ్యక్తమగుచున్నది. చెలియగీతమే మనోహరమైనది. అంతకంటె నాయమ సౌందర్యవర్ణనము మనోహరముగనుండెను. అంతకెక్కుడుగఁ దుష్టైదలప్రాంతలు మనోహరముగఁచుండి విరాళినించెను. అనఁగా జెలువచెలవముగూర్చి విన్నంతన మన్మథుఁడు విల్లెక్కుపెట్టి వసురాజును లోబఱచివొనెనని భావము.

తే. కిన్నరవిహంగయుగళిచే * మున్ను విన్న, సన్ను తాసన్న శుభద ప్రసన్న ఫణితి
మదికిసరిదాకముదమునఁబొదలమేది, నీపతిహితాగ్రణినిద్రోవఁసూపుమునడు.

కిన్నరవిహంగ యుగళిచేత = కిన్నరపక్షి మిథునముచేత, మున్నువిన్న = మునుపు ఆకర్ణించిన, సన్నుత = ప్రోత్రముచేయఁబడిన, అన్నశుభద = సన్నిహితశుభము నిచ్చునట్టి, ప్రసన్న = స్వచ్ఛమయిన, ఫణితి = వాక్యరచన, మదికికొంతనమనస్సునకు, సరిదాక = తార్కాణకాగను, ముదమునఁ బొదల = సంతోషముచేత పొదలుకాడి, మేదిసీపతి = వసురాజు, హితాగ్రణిని = హితులలో శ్రేష్ఠుఁడయిన నర్త సఖుని, ద్రోవఁసూపు మునడు = మార్గముచూపించు మని పలుకఁగాను, ఇది ముందరి కన్యాయము.

తా. తొలుత రాజు కిన్నరవిహంగముల యఱపువలన గ్రహించిన యాసన్నశుభము హృదయ మునకు స్ఫురింప నానందించి చెలిమికానిని ఆచెలువ లున్నచోటునకు ద్రోవఁజూపు మనెను.

సీ. ఈతాలఁ బో రాదు * హేరాళము జవాది యీరాలనడుచక్కి * నేగ వలయు
నాకాన నేకాల * మడరుఁ దేనియవాన లాకాన నేర్పున * నరుగ వలయు
నీవంక నేవంక నెనసినతుహివాంబు లీవంకఁ బూఁదెప్ప * నీద వలయు
నామూలనునుమూల * తామొత్తములచలు లామూలముగఁ దీవలంటవలయు

తే. నధిప యిదిమానికపుఁగోనయది లతాంత్రరజముసారువ యిదికప్పుఁరంపుటనఁటి
చప్పురం బలయది కాంతఃపదన మనుచు, నరపతికిఁ దెల్పి నరుగుచోనర్త సఖుఁడు.

ఈతాలఁబోరాదు = తాలనఁగా శిలలు, ఈశిలలమీఁదుగాఁ బోఁగూడదు. ఎందువల్లననిన, హేరాళముజవాది = జవాది బహువిస్తారము, అనఁగా జవ్వాదిపిల్లలు ఆతాళ్లమీఁద జవ్వాది నింపినందున దానిజిడ్డుచేత జారుచున్న వని భావము. ఇక నెటుపోవలెననిన, ఈరాలనడుచక్కి నేగవలయున్ = ఈరాలనఁగా పొదలు, పొదలనడుముగాఁ బోవలెను. ఆకానన్ = ఆ యడవియందు, లేనియవా నలు = మకరందవర్షములు, ఏకాల మడరున్ = ఎల్లకాలము నలెకయించుచుండును. కాబట్టి, ఆకానన్ = అకులడ్డమగునట్లుగా, ఆరుగవలయున్ = పోవలయును ఈవంకన్ = ఈపార్శ్వమందుఁ బీవంకను = విదిక్కునను, ఎనసినతుహివాంబులు = కలియఁ బొరియుండెడు మంచునీళ్లు, కాబట్టి, ఈవంకన్ = ఈనిలయేరును, పూఁదెప్పన్ = పువ్వులతెప్పచేత, ఈదవలయున్ = దాటిపోవలెను. ఆమూలన్ = ఆకోణమందు, నను = నునుపుగలిగిన, మూలరామొత్తముల = వజ్రమణినమూహ మయములైన, చరులు = చరియలు, కాబట్టి, ఆమూలముగన్ = మొదలంటుగా, తీవలంటవలయున్ = తీగెలవలంటించవలెను. అనఁగా తీగెలుపట్టుకొని దిగవలెననుట.

అధిప=రాజా, ఇది మానికపుంగోన=ఇది మాణిక్యమయమైనవోన, అది=ఆకమపించునదే, లతాంతరజము=పుష్పాడియొక్క, సారువ=మేరువ, అనగా బరువైనవస్తువులు వైకెక్కించుటకై యున్నతముగా మంటితోఁబోసిన మేరువకు సారువయని పేరు గనుక నిక్కడ పుష్పాడిదిన్నెయని తెలియవలెను. ఇది కవ్వరంపుటనఁటిచప్పరంబు = ఇదే కర్పూరపరఁటిచవికె, అల్లయది=అదిగో ఆ కానవచ్చునదె, కాంతసదనము=నేను చూచిన స్త్రీయొక్కగృహము, అచుక్=అని చెప్పుచును, అరుగుబోకొ = పోవుచున్ననమయమందు, నర్తనఖుండు = ప్రియసఖుండు, నరచరికెఁ దెల్పెకొ = వసురాజునకు విశదవఱచెను. శబ్దాలంకారము వృత్త్యనుప్రాసము.

తా. పోవునెడ రాజుతో మంత్రి యిటులనెను. రాజా! యిచట శిలలపై జవ్వాది పేరి యున్నది, కాలుజారును. అది తేనియవాన, మెలకువగా నడువవలయును. అని మంచునీటిసెలయెట్లు, పూవుఁ దప్పలతో నీదవలయును. ఇది నురుపుబాటినవజ్రపుఁజఱియలు, దీవలంటిపై నడువవలయును. ఇది మణిలాయ. అదియె యరఁటిచవికె. అదియె కాంతాసదనము.

సీ. ప్రకటితోన్దేవ కీంసద్దినీ కినకరకాతుకావాప్తి వేగనె ఘటించుఁ
దతవయోవిభవ కీలతకూన కాసన్నపున్నాగవిహృతి గొంబ్బుననె యబ్బు
విలసితామోద కీకలికికొమ్మకు రాజసారంగయోగ మీక్షణమ కల్గు
భువనాభినంద్య కీనవరససరసి మానసప్రియలిలతోన దొరకు
తే. ననుచుఁ దమలోన లేదొట + లరయుమగువ
లాడునుడువులు విన నయ్యె + నని యెఱింగి
నృప యుపశ్రుతి వింటివే + యిచట ననుచు
నాప్తుఁ డెఱిగింప వార్షించె + నధిపుఁ డపుడు.

59

ప్రకటిత = తెలియంబడుచున్న, ఉన్దేవకు = పరువముగలిగిన, ఈవద్దినీకొ = ఈవద్దలతకు, ఇనకర = సూర్యకిరణములచేతనైన, కాతుక = హర్షముయొక్క, అవాప్తి = ప్రాప్తి, వేగనె=ప్రభాత సమయము కాఁగానే, ఘటించుకొ = చేకూడుననియర్థము. ప్రకటితోన్దేవకు = ప్రకటితోల్లానయైన, ఈవద్దినీకొ = ఈవద్దినీజాలిస్త్రీకి, ఇనకర=రాజహస్తముయొక్క, కాతుకావాప్తి=అభిలాషప్రయత్నమైన ప్రాప్తి, వేగనెఘటించుకొ = కీఘ్రముగానే పొందుచున్నదని యర్థాంతరము. (ని. 'కాతుకం త్వభిలాషే స్యా దుత్పవే నర్తహర్షయోః, పరంపరాసమాచూతమన్తలే చ కుతూహలే' అని విశ్వము.) వేగననెడు భద్రము, కుశాదిగణపతితముగనుక మువర్ణలూపముఁ జేసినాఁడు. తత = విస్తారమైన, పయః = శుకశారికాదిపక్షులయొక్క, విభవకు = వైభవముగలిగిన, ఈలతకూనకు = ఈలే. శతీగకు, తిన్నె = సమీపమందున్న, పున్నాగ = పొన్నచెట్టునందలి, విహృత=విహరము, అనగా పొన్నచెట్టు నలముకొనుట, గొంబ్బుననెయబ్బుకొ = త్వరితముగానే లభించుననియర్థము. ని. 'పున్నాగే పురుష స్త్రుక్ కేశసరో దేవప్లభకే' అని ఆమరము. తతమైనయావనవిభవముగల యీకన్యకు సమీపగతుండైన పురుషునియొక్క విహరము త్వరగానే లభించునని యర్థాంతరము. విలసిత = ఒప్పుచున్న, ఆమోదకు = ఖరమళముగల, ఈకలికికొమ్మకు = ఈసుందరమైనవృక్షకాకు, రాజసారంగయోగము = రాజభృంగ సంయోగము, ఈక్షణమకల్గుకొ = ఇప్పుడేకలుగుచున్నదని యర్థము. విలసితమైన సంతోషముగల యీ

చక్కనిస్త్రీకి రాజమంజరనియొక్క అనంగా రాజశ్రేష్ఠునియొక్క సంబంధ మిత్రాణమందే కలుగుచున్నదని యర్థాంతరము. భువన=ఉదకముచేత, అభినంద్యకుఁ = మిక్కిలిప్రాశస్త్యముచేయఁదగిన, ఈవరస సరసికే = ఈనూతనమైన మాధుర్యరసముగల సరోవరమునకు, మానసస్త్రియ = హంసలయొక్క, లీల = క్రీడ, తోనదొరకుఁ = వెంటనే కలుగునని యర్థము. జగదభినంద్యమయిన శృంగారసరసికి మనోవల్లభ క్రీడ వెంబడిగానే దొరకునని యర్థాంతరము. ని. 'భువనం విప్లవే సిస్యా త్సలిలే గగనే' అని మే.

అనుచుఁ = ఇట్లుపలకుచు, తమలోనకొ = వరస్పరము, లేదోటలరయముగువలు = లేతతోటలను బరిశీలించుచున్నస్త్రీలు, ఆడునుడువులు వినయ్యె సనియెఱింగి = ఆడుకొనుమాటలు వినబడెనని తెలిసికొన్నవాడై, అపుడు = స్త్రీయసఖుఁడు, స్వపరాజా, ఇచటకొ = ఈప్రదేశమున, ఉపశ్రుతి వింటివే = ఉపశ్రుతివాక్యంబు విన్నావుగదా? ఉపశ్రుతి యనగా నొక కార్యార్థమై పోవునపు డేనియు మాటాడునపు డేనియు దదనుకూలముగా వినవచ్చునరులమాటల సముదాయము. అనుచుకొ = అనివలుగుచును, ఎఱిగింబకొ = తెలియఁజెప్పఁగా, హర్షించి = సంతోషించి, అభిపుడు = అవసమచారాజా, అపుడు = ఆ సమయమందు, ఈవద్యమునకొ బై పద్యంబుతో నన్వయము.

ఇందుఁ జెలిక త్రియల సంభాషణము భావతుభమాచనముగాఁ జెప్పబడినది. తోటనరయముగువలు తమలోదామనుకొనుమాటలు తమకుఁ గలసివచ్చుటయే యుపశ్రుతి. ముక్తచాపగుణగుంజితార్థములచే వివక్షఁడైయుంటచే రాజాప్రసంగభాషణము తానుగ గ్రహింపలేదయ్యెను. కావుననే మంత్రి రసికావతంస మగురాజునకు నెఱుంగఁజేయవలసివచ్చినది.

క. కుతుకమున నచలసుత యగు, సతిఁ గనఁజుచురాజమాళిచాడున నపు డా

క్షీతివతి సతిఁ జూచుతమిక్, హితసూచితసరణిఁ గోన * కేతెంచునెడన్. (10)

కుతుకమునకొ = సంతోషముచేత, అచలసుతయగు = హిమవత్పర్వతపుత్రియైన, సతికొ = యువతిని అనగాఁ బార్వతీదేవిని, కనఁజను = చూచునిమి తమైపోవునట్టి, రాజమాళిచాడునకొ = చంద్రశేఖరుడైన హరునివలె, అనగా హరుఁడో యన్నట్టుగానే, ఇక్కడ అచలసుతయగు సతియనగాఁ గోలాహలవర్షత పుత్రియైన గిరికాదేవి యనియును, రాజమాళియనగా వసురాజునియును అర్థాంతరము. ఇక్కడ నవీనమతమందు ఉపమాలుకారము. రాజమాళిత్యము సమానధర్మమని గ్రహించవలెను. రాజమాళిపదము ఉపమానవాచకంబును రాజమాళిత్యరూప సమానధర్మవాచకంబును నొచున్నదిగనుక నుభయధా చెప్పవలెను. అచలసుతాదిపదములకు సమానధర్మవాచకత్వమున్నట్లమే. ప్రాచీనులు విశేషణిష్ఠతయందు శబ్దమాత్రసాధర్మ్య మంగీకరించి ధర్మసామ్యము లేదుగనుక శ్లేషాలంకార మని చెప్పిరి. అపుడు = ఆ సమయమందు, అక్షితివతి = అవసరాజా, సతిఁజూచుతమిక్ = గిరికాదేవిని జూచెడు సఖిలాచమచేత, హిత=వర్త సఖునిచేత, సూచిత = తెలుపఁబడిన, సరణి = మార్గముననే, కోనకేతెంచునెడన్ = కోనకుం జేరవచ్చెడు సమయమందు, ముందరివద్యముతో నన్వయము.

ఈవద్యము బ్రాహ్మదొరగారి వ్యాఖ్యానమచరిత్రమునఁగానరాదనిరి. (రాతి వ వద్యముగఁగలదు) సోమకవియు వ్యాఖ్య గావించియె యున్నాడు కావున బ్రక్షిప్తమున వీలులేదు. ఇందు గిరికవలనుకా త్యాదులు శ్లేషచే స్థాపింపఁబడి యుంటచే గదాపటుత్వమునకు రామరాజభూషణుని రచనాసంప్ర

దాయమునకు భిన్నముగావున గభారామణీయకమును గుందించు చున్నదినుట సత్యము. ప్రత్యంతరము లలా బరిశీలించి పద్యము ప్రక్షిప్తమేమో తెలిసికొనవలసియున్నది.

తే. తొలుదొలుత భద్రకుంభముల్ • దోఁపఁ బినపఁ
బచ్చతామానికపునిచ్చు • బచ్చతోర
ణంబు వొడసూప వరుసఁ గన్యాగృహంబు
నరపతి కమూల్యకల్యాణగరిమఁ దెలిపె.

61

తొలుదొలుతఁ = ముందుముందుగా, భద్రకుంభముల్దోఁపఁ = పూర్వకలశంబులు గనుపడఁగా ననియర్థము. బంగారుకలశంబు లని భావము. (ని. 'భద్ర స్సాస్త్రి న్నజ్జళే' హేమి నుస్తకే కరణా న్నరే' అని వి.) 'దపఁ' = తర్వాత, పచ్చతామానికపునిచ్చుబచ్చతోరణంబు వొడసూపఁ = పచ్చ తోరణంబు గనుపింపఁగా నని యర్థము. మరకతమణియైన బహిర్ద్వారమనిభావము. (ని. 'తోరణో స్త్రీ బహిర్ద్వారమ్' అని అ.) వరుసఁ = క్రమంబుగా, కన్యాగృహంబు = ఆకన్యకయొక్క మందిరము, నరపతికఁ = వసురాజునకు, అమూల్య కల్యాణగరిమఁ దెలిపెఁ = అనర్హమైన శుభాతిశయమును దెలియఁబఱచెనని యర్థము. అనర్హమయిన కాంచనాతిశయంబు నెఱింగించెనని భావము. ని. 'కల్యాణం మస్తకే న్వర్తే' అని నావార్ధరత్నమాల.

ఈపద్యమునందలి నిచ్చ యనుపద మన్వయమునఁ గలియకున్నది. నిచ్చ అవ్యయము. వికృతిని సమాసమధ్యగతమగుట పొనుగదు. కవియాశయ మిట మృగ్యము. తొలుత భద్రకుంభములు తోఁచె ననుటవలన మందిరాగ్రస్థాపితములగుటచేఁ గనఁబడెననియు మందిరము సమీపించినఁగాని పచ్చలతోర ణము కనఁబడలేదనియు భావము. కల్యాణము శుభమునకు వివాహమునకు సూచనము. కల్యాణ మప్రయత్నలభ్యముగాన నమూల్యము.

అలం. శ్లేషము. అనుమానము.

శా. ఆలోఁ గాంచనమందిరంబు నవఁతొల్లోక ముల్లోక మై
యాలోకోత్సవ మాచరింపఁ బలి డాయం బోయి ప్రాచీనపుం
జాలుందీవెలచాటున న్నిలిచి వాఁచాలాభివక్షానిలా
లోలత్పల్లవజాలమార్గముల నాలోలాక్షీ నీక్షించినన్.

62

ఆలోఁ = అంతలోన, కాంచనమందిరంబు = సువర్ణమయమైన గృహమయొక్క, నవరత్న = నవవిధ రత్నములయొక్క, ఆలోక = ప్రకాశము, ఉల్లోకమై = లోకాతీతమై, ఆలోకోత్సవమాచ రింపఁ = శేత్రోత్సవము సేయఁగా, (ని. 'ఆలోకౌ దర్శనోద్యోతే', అని అ.) పలి = వసురాజు, డాయం బోయి = సమీపముగాఁబోయి, ప్రాచీనపుంజాలుందీవెలచాటునన్నిలిచి = ప్రాచీనమనఁగా నింటికిఁ జాట్లు వార నుండెడు కంచెలచేరు. (ని. 'ప్రాచీనం ప్రాస్తతోవృత్తి' అని అ.) ప్రాచీన = అట్టి కంచెతోటసంబంధమైన చాల్పుగానున్న తీగెలయొక్క మరుగుననుండి, ఇక్కడఁ జా లునెడుపద ముకారాంతముగనుక సమాసమందు సమాగమము వచ్చినది. (శ్లో. 'సరళే పరుషేవైవ సమాసే సుమతో భవేత్' అని యధర్వణవచనము.) వాచాల = ధుంకారధ్వనిసేయుచున్న, అభి = తుష్పెదల యొక్క, పక్ష = ఠెక్కులవలనఁబట్టిన, ఆనిల = వాయువుచేత, ఆలోలల్ = అంకటఁ జరింపుచున్న. చల్లఁ = చిగర టాకులకడ, జాలమార్గములఁ = గదాక్షరణ్యములనుండి, ఆలోలాక్షి = ఆగిరికా

దేవిని, ఈక్షించినకొ=చూడఁగా అనఁగా గిరికాదేవిని పసుమహారాజు పొందుడి చూచె నని భావము. ఈవద్యమునకు ముందరివద్యముతో నన్వయము.

కంచెగాచున్న తీవియలచాటుననున్న ముదిరెమందలి జవరాలు కానరాక్షండ పలసినచెకాసి తుమ్మెద తెక్కలచే జివుళ్ళుకదలంపవలన దర్శింప పీలించిక్కినది. తుమ్మెదలర్చుకారములు పసురాజు రాకవలనఁ గలిగిన చప్పుడు మరుగుపఱచెను. తుమ్మెదలు అంతట చరించుటచేతఁ గంచెకు జాలహర్షము లేర్పడెనట.

తా. అంతలో పసురాజు నవరత్నస్థలిశ్రమై ప్రకాశమున కాటపట్టుగాచున్న యాదివృక్షమందిరమును జూచి కంచెచాటున నిలిచి తుమ్మెదలతెక్కలచే గదల్చుటకు చివుళ్ళసంఘముండి సతీమణిని సందర్శించెను.

చ. కనుగవ పూర్ణ కామ మగుఁ • గన్గవకన్నను బూర్ణ కామ మై
మన మతిచిత్తప్రవృత్తి యగుఁమానసవృత్తికి మున్న చిత్త మై
తనువు రసోత్తరంగ మగుఁ • దత్తనువై ఖరికన్న సంప్రమం
దెనసి రసోత్తరంగమగు • నీస్మిత మానగమానభేదికిన్.

63

అనగహనభేదికి=తోలాహలబర్హత నిర్వభంగము చేసిన యాపసురాజునకు, కనుగవ = నేత్రయుగళము, పూర్ణ=సంప్రాప్తమయిన, కామమగు = మనోరఙ్గముగలది యగును, మనము = మనస్సు, కన్గవకన్నను=పూర్ణ కామమయిన నేత్రయుగళమునకంటె మిక్కిలియును, పూర్ణ కామ మయి=సంప్రాప్తమనోరఙ్గమయి యని యర్థము, పూర్ణుడయిన మన్మథుడుగలదై యని భావము. (శ్లో. 'కామః స్తరేఽభిలాషేచ' అని వి.) అతిచిత్తప్రవృత్తియగుకొ=అత్యుత్పతప్రవృత్తియగునని యర్థము. తనువు=శరీరమును, మానసవృత్తికిమున్న=అతిచిత్తప్రవృత్తియయిన మనస్సుకంటెముందుగా, చిత్తమై=అత్యంతచిత్తప్రవృత్తియయి యని యర్థము. చిత్తప్రతిమవలెఁ జేష్టారహితమయి యని భావము. (ప. 'చిత్తం స్యా దద్భుతాలేఖ్య తిలకేషు' అని వి.) రసోత్తరంగమగు=రసమనఁగా స్వేదజలము, దానిచేత సాంద్రమగునని యర్థము. ఈప్రేక్షము=అభిలాషము, తత్తనువై ఖరికన్న=రసోత్తరంగ మయిన యాశరీరమునకంటె మిక్కిలియును, సంభ్రమంబైన=తొట్టుపాటుఁ జెంది, రసోత్తరంగ మగునని యర్థము. రసమనఁగా నిక్కడ నచరాగము. దానిచేత నతిశయించెనని భావము. (వి. 'శృంగార ముఖ్యమధురాది సువర్ణరేతో నిర్యాసరాగరశత్రవపారదేషు, అస్వాదనధ్వని సుధాంబురసాఖ్య ధాతుష్విప్తౌ రసోధరససాధరణీరసాస్యాత్' అని నా.) అనఁగా గిరికాదేవి జూడఁగానే పసురాజునకు నేత్రద్వయము పొందఁబడిన కొరిక గలదాయెననియును మనస్సు మన్మథాధీరమయి యద్భుతవ్యాపార యుక్తమాయె ననియును శరీరము చిత్తప్రతిమవలెఁ జేష్టారహితమయి స్వేదజలసాంద్రమాయె నని యును నఖిలాషము తొందరపాటుఁ జెంది యసురాగాతిశయముతోఁ గూడినదాయె ననియును భావము. ఇటుఁ జక్షుఃస్మృతి, మనస్సంగము లానగననంగదశలు వివరింపఁబడెను. చక్షుఃస్మృతియన దర్శనేచ్ఛ; రసంగసాధరమునందలి 'తత్త స్త్రీపుంసయోరన్యోన్యాలంబనఁ ప్రేమాఖ్యశ్చిత్త ప్రవృత్తివేషో రతిః స్థాయీభావః' అను వాక్యమువలన స్త్రీపురుషులకుఁ బరస్పరాలంబనమై ప్రేమయని చెప్పఁబడు చిత్తప్రవృత్తివేషము రతి. అదిస్థాయీభావమగును. అనంగదశలు పదియని కొందఱు పుండ్రెండని కొందఱు అలంకారికులు నిర్వచించియున్నారు. పదియవపక్షమే బహుజగజ్జనీయము.

“చక్షుః శ్రీ తిర్త్తనస్సంగః సంకలాపః ప్రజాగరః
అరతిః స. జ్వరః కార్యం లజ్జాత్యాగో భ్రమోమృతిః
దశావస్థాభవంత్యేతే విప్రలంభేభిరావజే.”

తా. ఆచెలువరూపు చూచినంతనఁ గనుటకు దర్శనోత్సుకత్వము మొండయ్యెను. మనస్సు చిత్ర
వృత్తులకు నెలవయ్యెను. మేన నేడ్వదజలమూరెను. అన్నిటికంటె నతిశయముగా ననురాగము జనించి
వసురాజును లోఁగొనెను.

మ. జననాథోత్తముఁ డింతిఁ జూడ ననిమేషత్వంబుఁ గాంతీంచు న
య్యనిమేషత్వము కాంతకాంతముఖచంద్రానేవనానందవా
సనఁ బ్రాపించినఁ గోరు నన్ను డనిమేషస్వామిభావంబుఁ గ
న్గొన నెందుకొ న్నపు యుత్తరోత్తరపదానూనస్పృహచంచలుల్.

64

జననాథోత్తముఁడు=వసురాజు, ఇంతిఁజూడకొ=ఆగిరికాదేవిని చూచుకొనుట, అనిమేషత్వంబుఁ
గాంతీంచుకొ=దేవత్వమును గోరునని యర్థము. టెప్పపాటులేకయుండుటను గోరునని భావము.
అయ్యనిమేషత్వము=ఆదేవత్వమును, కాంత=సౌందర్యవతియైన, కాంత=గిరికాదేవియొక్క, (శ్లో.
'కాస్తం చాకా శ్రీతు యోషి త్ప్రియగ్గా వుపలే పివా' అని. నా.) ముఖ=వదనమునెడు, చంద్ర=
చంద్రకళామృతముయొక్క, ఆనేవ=సమగ్రనేవనమువల్ల సయిన, ఆనంద = సంతోషముయొక్క,
వాసనకొ=సంస్కారముచేత, ప్రాపించినకొ=పొందఁగానని యర్థము. (శ్లో. 'ప్రథమాంపిటలే వహ్ని
ర్ద్వితీయాంపిటలే రవిః' అను. నిత్యాదివచనములవలన దేవతలకుఁ జంద్రకళామృతపానము స్వభావ
ధర్మము.) గిరికాదేవిముఖము నత్యాదరముచేతఁ జూచుచుండుటవలన టెప్పపాటులేకయుండుట
సిద్ధింపఁగా ననిభావము. ఆపృథు=ఆనమయమందు, అనిమేషస్వామిభావంబు=దేవాధిపతిత్వమును, ఆనఁ
గా నింద్రత్వమునని యర్థము. వేయికన్నులు గలిగియుండుట నని భావము. కోరును=కాంతీంచును,
కన్గొనకొ=విచారించువాడఁగా, ఎందుకొ=ఎచోప్పటను, న్నపులు=రాజులు, ఉత్తరోత్తరపద=అంతకం
తకు హెచ్చైనస్థానములందలి, ఆనూన=అధికమయిన, స్పృహ=ఆపేక్షయందు, అచంచలుల్=చలిం
చనివారుగదా యని యర్థము. ఏమనిన, వసురాజు మనుజుడైయుండి ముందుగా దేవత్వముఁగోరి
యది సిద్ధింపఁగానే యింద్రత్వముఁ గోరినాడు గనుక రాజు లంతకంతకు హెచ్చైనయధికారమునే
కోరుచుందురనుట. (శ్లో. 'అనంతపై ద్విజానస్తా స్సంతుస్తా ఇవ పార్థివాః, సలజ్జాగణికానస్తా నిర్ల
జ్జేవకృత్కాన్తా' అనియన్నది.) అనఁగా వసురాజు గిరికాదేవిని జూచునెడల ముందుగా టెప్పపాటు
లేని చూపులు గలుగుటను గోరి గిరికాముఖవీక్షణాత్యాదరముచేత నది సిద్ధింపఁగా సంతటఁ దనివీతిరక
వేయికన్నులు గలుగుటకు గోరెనని భావము. అలం. పరికరము, ఆర్థాంతరన్యాసము.

తా. ఆచెలువ చక్కఁదనము చూచుటకు టెప్పపాటు అటంక మగునేమొ యని వసురా జని
మేషత్వముకోరును. ఆచెలువమొము జాబిల్లిని నేమింపుటచే ననిమేషత్వము సిద్ధింప సంకతోఁ దనివి
నుక నిలుకెల్లకన్నులైన నానుందఁరూపరేఖ లింకఁ దృప్తిదీక్షింపవచ్చుగదా యని యనిమేషస్వామి
భావము కోరెను. రాజులు అంతకంతకు హెచ్చగు వదవి కోరువారుగదా!

తే. కాంతపద మొంది యటయూరుః గ్రమ్మికాంచి, నీరునెసచి పయోధరశిఖిదుర్గ
సంగతికిలాచుచ్చచదృష్టిః చక్ర శాస, నోన్నతస్థాన మపుడుగా యొకవ్రు: దనకు.

నృపదృష్టిః = పసురాజుచూపు, కాంతపద మొంది = గిరికియొక్క పాదముందుఁ జేరి యనియర్థము. రమ్యమును స్థానమును బొందియని యర్థాంతరము. అటయూరుః గ్రమ్మి = అపిష్టుట తొడ నావరించియని యర్థము. గ్రామము నాక్రమించి యని యర్థాంతరము. కాంచిసీమనెనసి=కటిప్రదేశము గలిసికొని యని యర్థము. మేఖలాసీమనెనయని యర్థాంతరము. వెంటనే ముందర శిఖిదుర్గమని చెప్పినాడు గనుక గాంపీపదము మేఖలాశబ్దార్థకమని గ్రహింపవలయును. మేఖలయనగాఁ బర్వతనికంబము. (ని. 'మేఖలా ఖల్లబద్ధే స్యాత్కాంచీ తెలియబయో?' అని వి.) పయోధరశిఖిదుర్గసంగతికి = కుచగిరులయొక్క దుర్గమును సంగతికి, అనగా బొంద శక్యముగానిసంగతికి' లాచుక్ = పెనంగులాడుచున్నదియని యర్థము. మేఘయుక్తపర్వత దుర్గసంగతికి లాచుచున్నదని యర్థాంతరము. తనకు = అనగా నృపదృష్టియయిన తనకు, అపుడుగా = అనగా పయోధరశిఖిదుర్గ సంగతి గలిగినప్పటికిందా, చక్ర శాసన = చక్రవాక నిరానకమును ఉన్నతస్థానము. కుచప్రదేశము అని యర్థము. రాష్ట్రప్రతిపాలకమును యున్నతస్థాన మని యర్థాంతరము. (ని. 'చక్రం చ యే జహవరే రథాక్తే రాష్ట్రేనైవ్యయోః, ఘటసాధనభేదేపి క్లిబే శోకేతు పున్యయస్' అని నా.) ఒదవుక్ = లభించును అని యర్థాంతరము.

అనగా పసురాజుయొక్క దృష్టి ముందుగా గిరికాదేవిపాదములయందుఁ బ్రసరించి తర్వాతఁ దొడల నావరించి యాపిష్టుట గటిప్రదేశమును గలిసికొని యక్కడనుండి గమింప శక్యముగాని కుచగిరులతోఁ గూడుకొనుటకుఁగా నధికప్రయత్నము సేయుచుండెనని తాత్పర్యము. అనగా నంత పర్యంతము నొకలాగున వచ్చినదై యక్కడనుండి కుచములు దాటి పోఁజాలకుండెనుట. అర్థాంతర మందలి భావము. ఎవడైన నొకానొకడు నిరాశ్రయముగా వచ్చువాడై ముందుగా గొంచెము యుక్తమునుస్థలమును సంపాదించుకొని యాపిష్టుట నొకగ్రామ మాక్రమించుకొని యా వెంటి నొకసీమను, అనగా దాలాకాసు స్వవశముచేసికొని యక్కడనుండి పర్వతదుర్గము నవలంబించుటకుఁ దగినయత్నము సేయుట యుక్తమని తెలియవలయును. అలా. క్లేషమూలకమగు సమాసోక్తి.

మ. నిరతిక్ నాభిసురంగ మీగియు పశీనిశ్రేణికక్ హత్తియు
నర్వరరోమావళివల్లరీగుణము సంఘం బ్రాకియుం దప్తయో
ధరదుర్గంబుల నాక్రమించె నచలేంద్రద్వేషిచూ పార సు
గరసామోదవినిద్రవృత్తికి నశశక్యం బెద్దియుం గల్గునే.

66

అచలేంద్ర = పర్వతశ్రేష్ఠుడైన శోలాహునికి, ద్వేషి = శత్రువైన, లేక (ని. 'అచలా ద్రోణ వ్యచలా' నా.) అనియుండుటవలన నచలశబ్దము పర్వతమందును, అచలాశబ్దము భూమియందును వర్తించును గనుక అచలేంద్రులనగా భూమింద్రులైన శత్రురాజులు, వారికి ద్వేషియైన పసురాజు యొక్క, చూపు = దృష్టి, నిరతిక్ = అధికాసక్తిచేత, నాభిసురంగ మీగియుక్ = గిరికాదేవియొక్క పొక్కిలియనెడు సొరంగములూ దూరియును, పశీ = ముత్తరులనెడు అనగా కడుపుమీద నుండెడు మూడునుడతలనెడు, నిశ్రేణికక్ = నిచ్చినను, (ని. 'నిశ్రేణి స్తద్విరోహిణీ' అని అ.) హత్తియుక్ =

హత్తుకొనియును, ఖర = శ్రేష్ఠమయిన, రోమాపళివల్లరీ = వల్లరియనఁగాఁ దీఁగెవలెనున్న నుఁగా రనెడు, గుణమును = లగ్నపట్టుత్రాడును, అంటంబ్రాకియం = చివరముట్టనట్లుకొనియును, తత్ = ఆ గిరికయొక్క, ఖయోధర = ఖచములనెడు, దుర్గంబులక్ = పర్వతదుర్గములను, ఆక్రమించెక్ = స్వవశము చేసికొనెను. ఔర = ఆశ్చర్యము, సంగరసంభోగానురాగమందలి, ఆమోద = సంతోషము చేతనైన, వినిద్రవృత్తిక్ = నిద్రారహితవ్యాపారము గలవానికి, అనఁగా జాగరూకత గలవానికిని యర్థము. సంగర = యుద్ధమందు, సామోదవినిద్రవృత్తిక్ = సంతోషయుక్తమైన జాగరూకతగల వానికిని యర్థాంతరము. అశక్యం బెద్దియం గల్గునే = శక్యముగానివని యేదైననున్నదా, అనఁగా లే దనుట.

రాజుయొక్క దృష్టి సంభోగానురాగసమ్మేదముచేత హెచ్చరికగలదై గిరికాదేవియొక్క నాభీనిలములొక బొచ్చి వళిత్రయమును హత్తుకొని రోమాపళివెంట బ్రాకి ఖచములమీఁదఁ బ్రస రించెనని యర్థము. ఆర్థాంతరమందలి భావము. ఎవఁడైన నొకఁడు యుద్ధమందలి యుత్సాహముతోఁ గూడిన జాగ్రత్తగలవాఁడై నేలసారంగముఁ ద్రవ్వించి దానినుండి దూరిపోయియైనను లేక నిచ్చెన యొక్క సహాయముచే నెక్కియయినను లగ్నపట్టుత్రాశ్శివెంట బ్రాకి యయినను దుర్గము సాధించి యాక్రమించుకొనుట యుక్తము గదా. అలం. సమాసోక్తి. ఆర్థాంతరవ్యాసము.

ఉ. ఆమనుజేంద్రచూపు తిలకాంచితమై మెఱదావి చల్లునా
రామముఖంబున న్నైరయవ్రాలును హాస మరంద చిక్కిణం
బై మెఱుఁ గారుగండఫలకామృతభానుశిలాతలంబుల
స్వేమలు జారి యూతఁ గొనునిద్దపుఁ బెన్నెఱివజొంపముల్.

67

ఈపద్యమం దంతటను రూపకమున్నందున రాజుదృష్టిని దుష్పదగా నిరూపణము సేయఁజనును. (కావుననే యేకదేశపర్తిరూపకము.) ఆమనుజేంద్రచూపు = ఆమనురాజుదృష్టి, తిలకాంచితమై = కస్తూరితిలకముచేత నొప్పచున్నదై, మెఱదావిచల్లు = నిండువాననను వెదదల్లుచున్న, వ్యాపింపఁ జేయుచున్న, ఆ రామ ముఖంబునక్ = ఆ గిరికాదేవియొక్క ముఖమందని యర్థము. తిలక పృథ్వింజితమయి పుష్పవానసలను వ్యాపింపఁజేయుచున్న యుద్ధానవనాగ్రమం దని యర్థాంతరము. ఆరామముఖంబున నన్నచోట రామయొక్క ముఖమనియు, నారామముయొక్క ముఖమనియును విచారించవలయును. నైరయ వ్రాలుచుక్ = అంతటఁ గలయవ్రాలుచు, హాస = నవ్వనెడు, మరంద = పూఁదేనియచేత, చిక్కిణంబై = నునుపువారి నదై, మెఱుఁగారు = మెఱయుచున్న, గండఫలక = పల కలవంటి చెక్కి శ్శనెడు, అమృతభానుశిలాతలంబులక్ = చంద్రకాంత శిలాప్రదేశములయందు, వేమఱుజారి = పలంమాఱును జారి పడఁబోవుచు, నిద్దపుఁ పెన్నెఱివజొంపముల్ = స్నిగ్ధములైన గొప్ప తలవెండ్రుకలనెడు తీఁగెగుంపులను, ఊతఁగొనుక్ = గట్టిగాఁ బట్టుకొనును.

తా. మనురాజుయొక్క చూపు గిరికాదేవియొక్క కస్తూరితిలకముచేత శోభిల్లుచున్న ముఖ స్థాందపద్యము నంతయు గ్రహించుచును నవ్వుచేత దట్టమై తళిత శివ మెఱయుచును చంద్రకాంతమణి శకలములవలె నున్న చెక్కిశ్శయందు నిబ్బరముగా నిలవలేక బెసికపోవుచును నిగారమయి సోగలై యున్న తలవెండ్రుకలపై వ్యాపించి నిలిచెను. (ఆర్థాంతరమందలి భావము.) ఈమైదతిలకపృథ్వింజితమయి పుష్పవానసను గుర్పచుండెడు నుపవనాగ్రమందంతట వ్రాలుచును మరందముచేత నునుపు

వారియున్న చంద్రకాంతశిలయును వ్రాలి యచ్చిట నిలువ నవకాశముచేక నీగెగురుల నవలంబించియుండుట యుక్తంబు కదా.

అలం. శ్రీప్రభావకము.

సీ. పదములఁ బల్లవింపఁగనోపుఁ దొడల మంగళమహారంభాప్తిఁగాంచ నోపుఁ
గటిఁ గరిన్ముంధాధిగమలీలఁ గన నోపు నసదుగౌ నెవని మిఁన్నుండ నోపు
గుబ్బలసిరికల్పిఁగొండఁ దాఁకఁగ నోపు నటుత నొక్కనిధానమరయ నోపుఁ
జక్కెరమోవి నిష్ప్రళం బెనయనోపు శ్రుతుల శ్రీలనె యెదుఁగొనఁగనోపు
తే. రమ్యవదనాబ్జమునఁ బూర్ణరాజమండ, లాధిపత్యాశుభావాప్తిఁ నలర నోపుఁ
గురుల ఘనసంపదలు చూఁగఁగొనఁగనోపు, నింతినెచ్చేనఁ బర్వమర్చిశదృష్టి.

ఇంతినెచ్చేనఁబర్వమర్చికాజీవియొక్క దేహమందు వ్యాపించిన, ఉర్విశదృష్టి = వసురాజు యొక్క చూపు, పదముల = పాదములయందు వ్యాపించి, పల్లవింపఁగనోపు = ఉల్లసింపఁగ నోపునని యర్థము. చిగురువెట్టనోపు నని భావము. పద రూపపల్లవము గలదనుట. తొడల = ఉరువులయందు, మంగళమహారంభాప్తిఁ గాంచనోపు = శుభారంభప్రాప్తిని బొందనోపుననియర్థము. మంగళార్థమయిన కదలేస్తంభాప్తిని గాంచనోపు నని భావము. ఉరుకాండరూప రంభాస్తంభాప్తిఁ గాంచుననుట. కటి = పిఱుచునందు, కరిన్ముంధాధిగమలీలఁ గననోపు = వినుగునెక్కనోపునని యర్థము. గజమస్తకప్రాప్తిఁ గాంచనోపు ననిభావము. కటిరూపగజమస్తకప్రాప్తిఁ గాంచు ననుట. అసదుగౌ నెవని = సూక్ష్మమున మధ్యప్రదేశమును బొందినదై, మిన్నుండనోపు = మిన్ను ముట్టనోపు నని యర్థము. గగనస్పర్శము సేయనోపు నని భావము. మధ్యరూప గగనమును స్పృశించుననుట, గుబ్బలసిరికల్పి = సిరియనఁగా సంపదయనియర్థము. కాంతియనిభావము. స్తనసంపత్సమృద్ధియందు, కొండఁదాఁకఁగనోపు = కొండతో డీకొననోపునని యర్థము. పర్వతస్పర్శ సేయనోపు నని భావము. పయోధరరూప పర్వతములఁ దాఁకుననుట. అటుత = కంఠమందు, ఒక్కనిధాన మరయనోపు = అనిర్యాచ్యమయిన యొక నిక్షేపమును గననోపు నని యర్థము. శంఖమును గననోపుననిభావము. కంఠ రూపశంఖము నరయుననుట-ఇక్కడ నొక్కనిధానమని చెప్పటచేత, ని 'మహాపదశ్చ పదశ్చ శంఖో మకరకచ్చపా, ముకుందః కున్ద సీతాచ వరశ్చ నిధయో నవ' అమరశేషము. అను సీట్లోకమునఁ జెప్పఁబడిన నవనిధులలో నొకలైన శంఖము లక్షిత మగుచున్నది. చక్కెరమోవి = మంచ దారతోనమానమైన మాధుర్యముగల పెదవియందు, ఇష్టఫలంబెనయనోపు = అభీష్టఫలమును బొంద నోపు నని యర్థము. మాధుర్యఫలమును బొందనోపునని భావము. అధరోష్ఠరూప మాధుర్యఫలము సెనయు ననుట. శ్రుతుల = కర్ణములయందు, శ్రీలనెయెదుఁగొనఁగనోపు = నందల నెదుఁగొననోపునని యర్థము. శ్రీకారముల నెదుఁగొననోపు నని భావము. శ్రవణరూపశ్రీకారముల నెదురుకొనుననుట.

రమ్యవదనాబ్జమున = సుందరమయిన పద్మమువంటి ముఖమందు, పూర్ణ = సంపూర్ణమయిన, రాజమండల = రాజసమూహముయొక్క, ఆధిపత్య = ప్రభుత్వముయొక్క, శుభావాప్తి = శుభప్రాప్తిచేత, అలరనోపు = సంతోషింపనోపుననియర్థము. సంపూర్ణచంద్రమండలాధిపత్యముయొక్క శుభావాప్తి నోపునని భావము. పదనరూప సంపూర్ణచంద్రమండలాధిపత్యముయొక్క శుభావాప్తిచేత నలరుననుట. కురుల = కలవెండ్లు కలయందు, ఘన = అధికులయిన షరరాజులయొక్క, సంపదలు = విభవములను, చూఁగ

గొనఁగనోపుకొ=దోఁచుకొననోపునని యర్థము. మేఘసంపదలు చూఱుకొననోపుననిభావము. కుంకల రూపమేఘసంపదలు చూఱుకొనుననుట. రాజదృష్టి గనుక రాజోచితకార్యము లాచరింపఁ దగి యుండెనని తెలియవలయును.

ఇందుకుఁ బల్లవించుట మొదలుకొని ఘనసంపదలు చూఱుకొనుటకుదిగా రాజకీయములయిన యుత్తరోత్తరావస్థలను యథాక్రమముగాఁ జెప్పినాఁడు. పాదాది చికురవర్గంతవర్ణనము స్పష్టము. ఇక్కడ నతిశయోక్త్యనుప్రాజితమయిన సమాలంకారము. కనుగవ పూర్ణకామ మగు స నెడి వద్యము మొఱుకొని యాపద్యమువఱకుగల యాఱుపద్యములయందును వసురాజునకు మన్తగద్యాదకా వస్థలలోఁ బ్రహమావస్థయైన నయనోత్సవంబును జెప్పినాఁడు. ఇందుకు, శ్లో. 'ఆదరా ద్దర్శనంచక్షుః ప్రీతి రిత్యభిధీయతే' యని లక్షణము. ఆదరముచేత నాయికం జూచుట నయనోత్సవమనుట. గీ. 'ద్వాదశావస్థ తీక్షణోత్సవము చిత్త, సంగమంబును సుకల్పసంప్రతాప, జాగరము కార్య మరతి లజ్జానిముక్తి, సంజ్వరోన్మాదమూర్ఛనాచరమములు.' ఇవి మన్తగద్యాదకావస్థలు కొండఱు సంప్ర తాప సంజ్వరము లనురెండవస్థలు విడిచిపెట్టి మిగులు పదియ యవస్థలని యెఱుఁగు. రతి యంకురవల్ల వాద్యసంస్థాపంచకముగలది. అందు అంకురావస్థయందుఁ బ్రేమమని పల్లవావస్థయందు మానమని కలి కావస్థయందుఁ బ్రణయమని పుష్పావస్థయందు స్నేహమని ఫలావస్థయందు రాగమని భోగావస్థ యందు ఆనరాగమని యాలంకారికలందురు. మొదటియైదును సఖిలాషజన్యవిప్రలంభమునందును గడమదియగు భోగావస్థ సంభోగశృంగారమునందును జేరియుండును. ఇందులకుఁ బ్రమాణము.

శ్లో. అంకురః పల్లవః కలికా ప్రమాన ఫల భోగభాగియం క్రమకః

ప్రేమామానః ప్రణయస్నేహో రాగోఽనురాగశ్చ.

ఇయ మంకురితా ప్రేష్టా మానా తృప్తవితా భవేత్

సకారకాప్రణయత స్నేహో త్కుసుమితా భవేత్.

రాగా తృప్తపతీ సేయ మనురాగేణ భుజ్యతే.

తే. వాఙ్మనసగోచరేతరాఽద్వైతరాగ, జలధి సపు డోలిఁ దేలి రాఽజన్యమాచి
ఘనతరాశ్చర్యకాలియై * వనితరూప, మనితరాయ త్త మగునాత్మ * సభినుతించె.

వాఙ్మనసగోచరేతర=వాక్కునకును మనస్సునకు గోచరముగానిదియు, అద్వైత=అద్వితీయ మయినదియనగు, రాగ=శృంగారస్థాయిభావమనెడు, జలధి=సముద్రమందు, అపుడు=ఆసమయ మందు, ఓలి=యుక్తవ్యాసట్టులుగా, తేలి=ఓలలాడి, రాజన్యమాళి=వసురాజశిఖామణి, ఘనతరా శ్చర్యకాలియై = అధికమయిన యాశ్చర్యముతోఁ గూడుకొన్నవాడై, వనితరూపము = గిరికాదేవి యొక్క యాకృతిని, అనితరాయత్తమగు=పరాధీనము గాకయున్నట్టి, ఆత్మ=తనహృదయములో, అభినుతించె=కొనియాడెను.

ఇక్కడ రాగమనఁగా స్థాయిభావము. సజాతీయమయిన నాయికాంతరాసక్తిచేతను విజాతీయ మయిన క్రోధాదికముచేతను గొట్టబడక నిల్చి సజాతీయవిజాతీయములను స్వస్వరూపములనుగాఁ జేయు రాగము శృంగారజ్ఞాయిభావ మనబడును. దీనికి, శ్లో. 'సజాతీయై ర్విజాతీయై రతిరస్కృత మూర్తిమాకౌ, యావద్రసంవర్తమానస్థాయిభావ ఉదాహృతః' అని లక్షణము. రాగము జలధి

యనుటవలన జనసామాన్యము దానిని తరింపజాలరనుట. కావుననే దాని గొప్పతనము చాక్షునకు మనస్సునకు గోచరముకానిది. దానికి సావ్యశ్యము లేదు. కావుననే యద్వైతము. కాగమున నావరింపబడుటయే హృదయము పరాధీనమగుటకు హేతువు. లోకాతిశయసౌందర్యము ఆశ్చర్యకరము.

సీ. ఘనలక్ష్మీనెసఁగునంగనముంగురులపేర శ్రమరకంబులు ధాత్రిఁబ్రబలఁబోలుఁ
గమలావలినదల్పుఁవిమలాంగిమోముతో నొనఁగూడినన్మిత్రుఁడొనరఁబోలు
నమృతసంగత మైనయతివచక్మైరమోవి నీడ యై బింబంబు + నెగడఁ బోలు
మేలిమిగట్టు లొమెలతచన్నుల కనుం గై గోత్రవర్గ మింపలరఁ బోలు
తే. సాటి రాఁ బోలు సరులు భుజాలతలకుఁ
జక్ర మేల్బడి గాఁబోలు + జఘనరమకుఁ
దమ్ములు పదానుజన్తు లై + తనరఁ బోలుఁ
బ్రసవములు గోళ్లనిసువు లై + యెసఁగఁ బోలు.

70

ఘనలక్ష్మీనెసఁగు = అధికసంపదచేత నొప్పుచున్న, అంగనముంగురులపేరక = స్త్రీయొక్క నడుటిపై కురులయొక్క పేరునుపహించి, శ్రమరకంబులు = తుప్పైదలు, ధాత్రి = భూమియందు, ప్రబలఁబోలుకొ = వృద్ధిబొందఁబోలునని యర్థము. ఇక్కడ శ్రమరకము అనఁగా ముంగురులను దుప్పైదలును, (శ్లో. 'భృంగాలకా శ్రమరకా' అని నా.) ముంగురులు ఘనలక్ష్మీనెసఁగు ననఁగా మేఘకాంతిచేత నొప్పునని భావము. కమలావలినదల్పు = పద్మపంక్తిని ధిక్కరించుచున్న, విమలాంగి మోముతో = ఈ స్త్రీయొక్క ముఖముతోడ, ఒనఁగూడి = జతగలిసి, సన్నిత్రుడు = అనఁగా నక్షత్రముల కాపుడైన చంద్రుడు, ఒనరఁబోలుకొ = సన్నిత్రుడై యొప్పుచుండఁబోలునని యర్థము. అనఁగా శ్రేష్ఠుడైన సఖుడై యొనరఁబోలుననుట. (శ్లో. 'సక సత్వే విదుషి శ్రేష్ఠే సాధా భవతి చ త్రిపు, సత్త్వీబ మృజే' అని నా.) ఇక్కడ ముఖమునకుఁ జంద్రుననును బద్మనిరానకత్వము సమానకార్యము గనుక మైత్రి కర్తృత యని తెలియపలయును. అమృతసంగతమైన = సుధాపూరితమైన, అతివచక్మైరమోవి = ఈ స్త్రీయొక్కచక్మైరవలె దియ్యనైన పెదవియొక్క, నీడయై = ఛాయయై, బింబంబు = దొండపండును, నెగడఁబోలుకొ = బింబమనునట్లులుగాఁ బ్రసిద్ధిబొందఁబోలును. బింబ మనఁగా నీడయును దొండపండును, (శ్లో. 'ప్రతిబింబే తత్ప్రకృత ప్రతికృత్యాంఽపమండలే, వాంఛనే పిప బింబో స్త్రీ సద్వయో ర్బింబికాఫలే' అని నా.) మేలిమిగట్టురా = మేలిమిబంగారుకొండలైన, మెలతచన్నులకు = ఈ స్త్రీయొక్క తుచములకు, అనుంగై = నెనరంటినదై, గోత్రవర్గము = పర్వత సమూహము, ఇంపలరఁబోలుకొ = గోత్రవర్గమనునట్లులుగా హితమై యొప్పుఁబోలును అని యర్థము. గోత్రవర్గమనఁగా నిక్కడ బంధుసమూహమును, బర్వతసమూహంబును గనుకఁ జన్నులకు బంగారు కొండలుగాఁ జెప్పి పర్వతములకు సేంబంధము చెచ్చినాఁడు.

సరులు = అనఁగా హారములు, భుజాలతలకు = ఈ స్త్రీయొక్క తీగెలపంటి భుజములకు, సాటి రాఁబోలుకొ = సరులనునట్లులుగా, అనఁగా సమానము లనునట్లుగా నీడుపడఁబోలును. సరియనఁగా సమానంబును, హారంబును, చక్రము = బండికట్లు, జఘనరమకు = ఈ స్త్రీయొక్కకటిపురోభాగసమృద్ధికి, ఏల్బడిగాఁబోలుకొ = చక్రమునునట్లులుగా శేలుకొదగినదిగాఁ బోలును. చక్రమనఁగా నిక్కడ

గొలుచునట్టి నైన్యము, తమ్ములు = కమలములు, పదానుజన్ములై = ఈస్త్రీయొక్క పాదములకుఁ దోడఁ బుట్టినవై, తనరఁబోలుకొ = తమ్ములనునట్టులుగా నొప్పుబోలు నని యర్థము. తమ్ములనఁగా నిక్కడఁ గనివృత్తాంతము. క. 'తమ్ములు నాఁబేరగుఁ బ, ద్దమ్ముల కనుజన్ములకును దరుణేందుధరా' అని యాంధ్ర సామసంగ్రహము. ప్రసవములు = పుష్పములు, గోళ్ళనినువులై = ఈస్త్రీనఖములయొక్క శిశువులై, ఎనఁగఁబోలుకొ = ప్రసవము లనునట్టులుగా వృద్ధిబొందఁబోలును. ప్రసవములనఁగా నిక్కడ శిశువులు-ఈవద్యమందు గిరికాదేవియొక్క యాశేకపాదవర్ణనము చేసినాడు.

తా. ఆచెలువముంగురులు మేఘములవలెఁ దుష్టదలవలె నున్నవి. మొగము తామరపూవువలెఁ జందమామవలె నున్నది. పెదవి యమృతరసమువలె దొండపండువలె నున్నది. చనుదోయి గట్టుల వలెను భుజములు పూదండలవలెను పిఱుఁడులు బుడికండ్లవలెను పాదములు తామరపూవులవలెను గోళ్లు చివుళ్ళవలె నున్నవి. అలం. కావ్యలింగము. పరికరాంకురము. ఉత్పేక్ష. అంగి.

చ. బొమవిలు చూపుతూపులును • బూని మృగాంకుని గెల్చి యింతిమో
మమృతము మందహాసమున • నచ్చపుడాలు కపోలీల ఛా
లమునఁ గలావలస మఖిలంబుఁ గొనం గని వెన్నఁ జొచ్చె న
య్యమృతగభ స్తిభీతతిమి • రావళి వేనలిపెంపుసొంపునన్.

71

బొమవిలు=కనుబొమ్మయ నెడుధనుస్సును, చూపు = పీక్షణముల నెడు, తూపులును=బాణములును, పూని=ధరించి, మృగాంకుని గెల్చి-చంద్రునిజయించి, ఇంతిమోము = ఈస్త్రీయొక్క ముఖము, అమృతము=చంద్రునిలానుండు నమృతమును, మందహాసమునకొ = చిఱునవ్వుచేతను, అచ్చపుడాలు=నిర్మలమయిన కాంతిని, కపోలీలకొ=చెక్కిళ్ళయొక్క విలాసముచేతను, ఛాలమునకొ = నొసటిచేత, కళావిలాసము=చంద్రభండముయొక్క డంబము, అఖిలంబుఁగొనకొ=సర్వమును హరింపఁగా, కని = చూచి నదై, ఆయ్యమృతగభ స్తిభీత = ఆచంద్రునివలన జడిసిన, తిమిరావళి = అంధకారసమూహము, వేనలిపెంపుసొంపునకొ = ఈస్త్రీయొక్క కొప్పునెడు మిషచేత, వెన్నఁజొచ్చెకొ = శరణుఁబొచ్చి వెనుకఁ జేరెను అని యర్థము.

చగ వానియొక్క చగవాడు బంధువనియున్నది గనుక జీకటులు తమకు విరోధియైన చంద్రుని గెలిచిన ముఖమును మిత్రమునుగాఁ దలఁచి వెనుకఁ జొచ్చెననుట. అనఁగా గిరికయొక్క కనుబొమ్మలు వంపఁబడినవిండ్లవలె నున్నవనియుఁ జూపులు బాణములవలె నున్నవనియు ముఖము చంద్రునివలె నున్నదనియు న వ్యమృతమువలె నున్నదనియుఁ జెక్కిళ్లు చంద్రప్రభలవలె నున్నవనియు నొసలు చంద్రకళవలె నున్నదనియుఁ గొప్పు గాఢాంధకారమువలె మిగుల నెల్లనై యున్నదనియు ఘటార్థము.

చంద్రుఁడు మృగాంకుఁడగుటచే నకలంకమగు మొగము గెలువఁజాలినది. గెలుపొందినవారోడినవారి సర్వస్వము వినియోగించుకొంఁడురుగావునఁ జంద్రునియందలి యమృతము చిఱునవ్వున, వెన్నలనిగ్గు చెక్కులయందును, కళలసొంపు ఛాలమునను నెలకొల్పెను. వేనలిపెంపునుటవలనఁ బెన్నెటి జంపుగా విశేషముగ నుండెననుట. అలం. అతిశయోక్తి. అపహ్నవము.

చ. బలితపుగుబ్బగుబ్బలులపై నిర వొంది మేలుంగుదీఁగచే
నలరి హృతాబ్జపూగరుచియై నిరవద్యకలారవామృతం

బులకలిమిం బికాంగనల • మూఁకకు మూకత సంఘటించుని
చిలుకలకొల్పికంధర భజింపఁగఁ జెల్లఁచె కంధరాంకమున్.

72

బలితపుగబ్బ గబ్బలులపై నిరవొంది ■ గొప్పవైన చతుఁడలమీఁద నొప్పుచున్నవై యని యర్థము. పొండలమీఁదనుడుట మేఘుధర్మములని తెలియవలయును. మెఱుగుదీఁగెచే నలరి = మెఱుంగైన బంగారుతీఁగెయనెడు భూషణవిశేషముచేతఁ బ్రకాశించియరి కంఠపరమైన యర్థము. మెఱుపుతీఁగెచేత నలరియని మేఘుపరమైన యర్థము. హృల్ = హరింపఁబడిన, అబ్జ = శంఖముయొక్కయు, పూగ = పోక ప్రాసి కుత్తుకయొక్కయు, రుచియు = శోభగలిగినవై యని కంఠపరమైనయర్థము. హృతాబ్జపూగ రుచియై యనఁగా హరింపఁబడిన పద్మసమాహాశోభగలవై యని మేఘపరమైనయర్థము. కమలమునకు మేఘము ప్రతికూలమగుటప్రకటముగదా. (ని. 'అబ్జోధన్వంతరాచంద్రేనిచు' శంఖ పద్మయోః' అని వి. ని. 'పూగః క్రముక బృహద్యోః' అని ఆ.) నిరవద్య = అనిద్యమయిన, కల = అవ్యక్తమధురమైన, ఆరవామృతంబులకలిమి = అమృతప్రాయములైన స్వరములకలిమిచేత నని కంఠపరమైన యర్థము. నిరవద్యమయిన గర్భారవముయొక్కయు జలసందోహములయొక్కయు కలిమి చేతనని మేఘపరమయిన యర్థము. ఆమృతమనఁగా నుపకమునకును బెరు. ని. 'సౌంద్యజ్ఞ కేమింబు నభోరసాయన తీరాబ్జ సోమాన్న సుధాసు చామృతమ్' అని నా. పికాంగనలమూఁకకు = అఁడుకోయిలలయొక్క సమాహమనకు, మూకతసంఘటించు = మూఁగతనము సంపాదించుచున్న, అనఁగా నీకంఠస్వర మాధుర్యముతోఁ దమకంఠనాదము సమానము గాదని సిగ్గుపడి శోయిలలు పలకకుండునని తాత్పర్యము. వర్షర్షువునందుఁ గోయిలలు గూముటలేదు గనుకఁ బికసమాహమలకు మూకత్వమును సంఘటించుటయు మేఘుధర్మంబు యని విచారించవలయును. ఈ చిలుకలకొల్పికంధర = ఈముద్దుగుమ్మయొక్క కంఠము, కంధరాంకము = కంధరమును మేఘసామమును, (ని. 'గ్రీవాయాం కంధరా మేఘే పుమాన్' అని నా.) భజింపఁగఁజెల్లఁచె = వహింపఁగూడదా? అనఁగా పృత్తిసామ్యంబును నామసామ్యంబును గలకంధర, కంధరాంకమును వహించుటకుఁ దగుననుట. పృత్తిసామ్యము నామసామ్యమువలనఁ గంధరాంకము తగియున్నది.

అలంకారము. కావ్యలంగము. పరిణామము.

తా. గబ్బలకుఁ బై నలరి స్వర్ణ భూహలంకృతమై పోకబోచె చెలంపమును మించి కలరచామృత ముచేఁ గోయిలపులుఁగులకు వాకట్టుచు నానతికంఠ మలరారుచున్నది.

మ సమదాభంగమనోజసామజ మురోజగ్రావలీలాధిక
క్లమ మై నాభిసరోంతరంబున మునుంగం బొంగునుద్వేలభం
గము లయ్యెన్ వభు లంతరాళమునఁ దద్గంధానుబంధంబుచే
నమరుందుమైదచాలు నా నొనరె నూఁగా రింతిలేఁగొనునన్.

73

సమద = మదయుక్తమైనదియు, అభంగ = పరాజయములేనిదియనగు, మనోజ = మన్మథుఁడనెడు, సామజము = ఏనుగు, ఉరోజ = స్తనములనెడు, గ్రావ = పర్వతములయందలి, లీలా = క్రీడల చేతఁ అనఁగాఁ బర్వతములయందుఁ జేయఁబడిన వస్త్రకీడలచేత ననుట. అధికక్లమమై = అత్యంత

మయిన బడలికగలదై, నాభీసరోంకరంబునకొంపొక్కలియనెడు కొలఁతులొకపల, మునుంగొం = మునుంగొం, పొంగు = వైకినుపొంగిన, వధులు = కడుపుమీది మడతలు, ఉద్వేలభంగములయొక్కొం = ఉక్కొం మయిన తరంగము లన్నట్టులుగానుండెను. అంతరాళమునకొం = వశలనెడు తరంగములయొక్కొంనడుమ, తత్ = ఆనాభీసరోపరమగు మయిన మన్తభమదసామజముయొక్క, గంధ = మదసారభమందలి, అను బంధంబుచేకొం = ఆనక్తిచేత, అమరుందుమైదచాలునాకొం = ఒప్పుచున్న భీమరపంక్తియేమో యన్నట్టులుగా, ఇంతిలేకొనునకొం = శక్తియొక్క యతిసూక్ష్మమయిన నడుమునందు, నూగారు = రోమావళి, ఒనరుకొం = ఒప్పుచు.

అనగా నీస్త్రీయొక్కకుచములు పర్వతంబులవలె గట్టిగా నున్నవనియును నాభి కొలనువలె లోఁతుగలిగియున్నదనియును గడుపుమీది మడతలు తరంగములవలె వెంబడిగానున్నవనియును నూగారు తుమైదచాలవలెనల్లవై సోగగా నున్నదనియును ఫలితార్థము. అమరుందుమైదచాలు, అన్న చోట అమరుననెడు ఉకారాంతపదముమీదఁ బరుషవర్ణమయిన తకారము పరమగుచుండఁగా నుమాగమువచ్చినది. 'పరుషే సరళే చైవ సమాసే నముతోభవేత్' అని యధర్వణవచనము.

సామజము మదించినది పరాజయము లేనిదిగావున గ్రామముతో లీలఁ గోరాడఁ దొడంగెను. అక్కడికిఁ బరాజయ ముందక బడలినది. బడలినవారు నీట మునుగు టాచారము గావున సరస్సున మునిగినది. వినుగు చాల గొప్పదగుట తరంగములుద్వేలము లయ్యెను. మదపుటేనుగు గావుననే తుమైదచాలు ముసరికొనినది. నాను లేతదగుటచే నారుగూడ నూగుగానుండెను. గుబ్బలబింకము నడుమునన్నదనము ఆరుపలుచన సౌందర్యచిహ్నములు.

అలం. రూపకము. ఉల్లేఖ.

సమదాభంగ యనుచో మదశబ్దము తరుణీయావనాతిశయనూపకము. తారుణ్యమదమునకు దృష్టాంతము.

శ్లో. దృష్టిస్తేరా ముఖేరాగః సస్తి తాపంచితం వచః

లీలావిదగ్ధత్యాద్యా శ్చేష్టా స్యు స్తరుణే మదే.

(రసార్థ వసుధాకరము.)

చ. వనితకుచాద్రులం బొడమి • వాటపుఁబొక్కిలి నిండి యుబ్బి జా
ల్లాని కటిచక్ర మాని మెఱుంగుందొడ లై విరవాసి వచ్చునూ
తనకిరణామృతౌఘముల • దండ హలాంకపదోత్థితంబు లై
మను నుడివోనిగర్భకలమంబులు గావె లతాంగిజంఘికల్.

74

మతకుచాద్రులంబొడమి = ఈస్త్రీయొక్క గుబ్బచన్నులనెడు కొండలయందుఁబుట్టి, వాటపుఁ బొక్కిలినిండి = కుదురైన నాభియనెడు నేలగుంతయందుఁ బూర్ణిభవించి, పొక్కిలి యనగా నాభిని నేలగుంతకును జేరు. ఉబ్బి = అందులోనుండి వైకినుపొంగి, జాల్లాని = జాలుగాఁ బ్రవహించి, కటిచక్రమాని = కటిచక్రదేశమనెడు రాష్ట్రమును లోఁగొని, మెఱుంగుందొడలై = మెఱయుచున్న యూరురూపములై, విరవాసి = రెండుపాయలై, వచ్చు = వీతెంచుచున్న, నూతన కిరణామృతౌఘముల దండక, నూతన = అభినవమైన, కిరణ = కాంతియనెడు, అమృతౌఘముల = జలప్రవాహములయొక్క, దండక = చేరువ, హలాంక = హలరేఖాంకములై న, పద = పాదములనెడు, హలాంక = నాగటిదుక్కి.

గల, పద=స్థానములవలన, అనగా నా=గేటిచేత దున్ని వెదవేసిన మడిచేలవలన నచట. (ని. 'పదం వ్యవసితత్రాణ స్థాన లక్ష్యక్షి' వస్తువు' అని అ.) ఉత్థితబులై=మొలిచినవై, మరు = వృద్ధిబొందు చున్న, ఉడివోని=ఉడిగిపోవడము, గర్భకలముబలుగావె=పొట్టతోనున్న పరివైరులుగావా, లతాంగి జంఘికల్=ఈ చిన్నదానిసిక్కులు, అనగా పరిపొట్టలే యవునచట.

సౌందర్యకాంతులు గుబ్బలువలెనున్న గుబ్బలుందును లోతుగానున్న పొక్కిలియందును గట్టి చక్రమందును తొడలుందును వెల్లివిరియించున్న వచటచే బ్రత్యవయవము యోషనవిలాసములకు నెలవుగానుండెనుట, పదములందు హలాంకములుంట శుభసూచకములు.

ఇక్కడ నుడివోనిసిక్కులను చూచిపోవరిపొట్టులు చుట్టేక్షించినాడు. ఘనలక్ష్మీనెనుగు ననెడి పద్యము మొదలుకొని యీపద్యము తుదిగా నైదుపద్యములలో నవస్థాభేదమయిన ప్రలాప మును జేప్పినాడు. ఇందుకు, క. 'వెలయంగ నలిగొనియాడుట, దలఁప బ్రలాపము' అని లక్షణము.

చ. అని వనితాలలామవినుతాంగతరంగితసౌకుమార్యముల్

గని కొనియాడు సమ్మదము గ్రమ్ముకొనం దల యూచు నవ్వన

వ్వనరుహసూతిచేతి యనివారితచాతురి మెచ్చు గాని య

య్యనఘుఁ డెటుంగఁ డయ్యె మనఃనాంతర మాంతరవిస్తయంబునన్.

75

అని=ఈ ప్రకారముగా, వనితాలలామ=సౌందర్యవతియైన యాస్త్రీయొక్క, (ని. 'లలామం త్రిపు రమ్యే స్యా స్తఖ్య సామర్థ్య లక్ష్య' అని వి.) వినుత=స్తోత్రముచేయఁబడిన, అంగ=ఆపయవ ములయందు, తరంగిత=తరంగప్రాయములుగాఁ జేయఁబడిన, సౌకుమార్యముల్ = శోమలత్వములను, కని=చూచి, కొనియాడుట=స్తోత్రము సేయుచు, సమ్మదము గ్రమ్ముకొనఁ=సంతోష మావరింపఁగా, తలయూచుకొ=శిరశకంపముచేయును, నవ్వన=వెజ్జినవ్వగా నవ్వను, అవ్వనరుహసూతిచేతి=కమల సంభవుడైన యాబ్రహ్మచేతియొక్క, అనివారితచాతురిమెచ్చు=నివారింపఁబడిని చాతుర్యమును మెచ్చుకొనును, కాని=ఇంతయికాని, అయ్యనఘుఁడు=పాపరహితుడైన యావసురాజు, (ని. 'దుశభే నోవ్యనశేవ్యగుప్' అని నా.) అంతర=హృదయమందలి, విస్తయంబున=అశ్చర్యముచేత, మన నాంతరము=మతియొక యాలోచనను, ఎటుంగఁడయ్యె=గుఁడెటుంగఁడాయెను. అనగా విభ్రాంతి పడి చూచుచు సూరకుండెనుట.

తా. ఇట్లు వసురాజు వనితాలలామ సౌందర్యాతిశయముఁ గొనియాడుచు సంతోషవశమునఁ దలయూపుచు నవ్వను బ్రహ్మసృష్టిని గొనియాడుచు నుండెనేగాని హృదయగతమగు నాశ్చర్యాతి శయమువలన వేటువిధమగు నాలోచన మెటుంగఁడయ్యెను.

భు. అపు. డానర్త సఖుండు చేరఁ జని కన్యారత్నముం జూచితే

తపనీయాచలధీర నాపలుకు తాభ్యం బొఁ గదా యింక నే

జపివేమంబునఁ జేరఁ బోయి లలనాజన్మప్రకారంబు దే

టపడం గాంచెదఁ బంపు మన్నను నఖిండప్రేమసామగ్రితోన్.

76

అపుడు=వసురాజేమియు నాలోచనతోచక యున్న సమయమందు, అనర్థసఖుండు=అప్రియ సఖుండు, చేరంజని=సమీపింపబోయి, తపనీయాచలధీర=బంగారుకొండవలె, అనఁగా మేరువువలె ధైర్యయుక్తుడవైన యోవసురాజా, కన్యారత్నముం జూచితే = కన్నెపడుచులభా రత్నమువలె నున్న చిన్నదాని లెస్సగా జూచితివా, నావలకు తధ్యంబొగదా=నామాట నిజమేకదా, ఇంకొక=ఇంక మీఁద, నే జపివేంబునఁ జేరఁబోయి=నేను మునివేషముచేత సమీపముగాఁ బోయి, లలనాజన్మ ప్రకారము=ఈస్త్రీయొక్క పుట్టుపూర్వక్రమమును, లేటపడంగఁచెదన్ = విశదపడునట్టులుగాఁ దెలిసికొనుచున్నాను, పంపుమన్నను=పంపుమనిపలుకఁగా, అఖండ=సంపూర్ణమైన, ప్రేమసామగ్రితోక= అనురాగభరముచేత-దీనికి ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

లేటపడంగఁచెద నన్నచోట లేటయనెడుపద మచేతనార్థకము గనుకను నచేతనార్థకముల మీఁది క చ ట త ప ల కు గ స డ ద వా దేశము వైకల్పికముగనుకను పకారమునను పకారము కలు గంజెప్పఁడయ్యెన్. 'పరుషావాన్వరూపేణ ప్రథమాంతోపరిస్థితాః, కాశాసంబోధనేచాపి త్వవ్యయే కర్తృధారయే, అచేతనార్థకేశబ్రజితి శృంగారభూషణః' అనియు, గీ. 'సంధిగూర్చంగఁ బ్రథమాంతశబ్ద వితతి, కై క చ ట త ప ల కు వికల్పముగఁ జెల్లు, గాకు సంబోధనావ్యయ కర్తృధార, యంబుల నచేతనంబుల నజ్ఞనాభో' అని లక్షణము.

తా. అపుడు వేడుకచెలికాడగు మంత్రి రాజును సమీపించి రాజేంద్రా! కన్యకనుగాంచితిని గద, నేను చెప్పినది నిజమేకదా! ఇంక నేను మునివేషముతో నాచెలువను డాయఁబోయి యాయమ జన్మప్రకారము తెలిసికొనివచ్చెదను. పంపుమా యన వసురా జసురాగాతిశయముగలవాడై.

తే. కుంభగతదీపశోభానిగుంభలీలఁ, గుంభకుచమేనఁ జూడ్కులాగుంబ్బుకొనఁగఁ గాంచువిభుఁ డంగనాప్రసంగంబుకతన, మంత్రివరు నెట్టకేలకు మఱిచూచి.

కుంభగత=కుండలో నిమిడియున్న, దీప=దీపముయొక్క, శోభా=కాంతియొక్క, నిగుంభ లీల=వ్యాపనమువలె, కుంభకుచమేన=కలశములపంటి స్తనములుగల యాస్త్రీయొక్కదేహమందు, క. 'కాయము పేళ్ళయివెలయును, మే యన నొడ లనఁగ మేను మెయినాన్' అని యాంధ్రనామ సంగ్రహము. చూడ్కులు అగుబ్బుకొనఁగ=చూపులు పిక్కిటిల్లునట్టులుగా, కాంచు=చూచుచున్న, విభుండు = వసురాజా, అంగనా ప్రసంగంబుకతన = అస్త్రీసంబంధమైన ప్రసంగమేయైనందున, మంత్రివరు=మంత్రిశ్రేష్ఠుని, ఎట్టకేలకు=కొంతసేపటికి, మఱిచూచి=తిరిగిచూచినవాడై, ఈ పద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

రాజు పరధ్యానమున నుటచేత ఎట్టకేలకుఁగాని మంత్రివాక్యము వినఁజాలఁడయ్యెను. అంతటి మోహావస్థలోనుండియుఁ దెలివిమై మంత్రివాక్యము వినఁగలుగుట యతఁ డెఱుంగఁజేయునది లలనా ప్రసంగమగుటచేతనే. అలం. ఉపమ.

తా. కుంభమునందున్న దీపపువెలుగు కుంభమునం దంతటను సమగ్రముగా వ్యాపించునట్లుల రాజుచూపు లాచిలువవై విక్కిటిల్లెను. మంత్రి చేయుప్రసంగ మాయంగనను గూర్చినదగుటచే గడకు రాజు మంత్రిని చూచి.

ఉ. ఏగతి యోగిరూపము పఱపించెదో యేగతిఁ బ్రాధి మించెదో
యేగతి వేళఁ గాంచెదనొ యేకత మున్న వధూజనంబు నీ

వేగతిఁ బల్కరించెదవో + యిష్టసఖా భవదీయసీతికా

ర్యాగతి నేఁడు చూతము గఁదా యని యంపిన నాక్షణంబునన్.

78

ఏగతి యోగిరూపమువహించెదో = ఏప్రకారముగా మునివేషధారణము సేయుచున్నావో, ఏగతిఁ బ్రాథమిచెదో = ఏప్రకారముగాఁ జతురత్వముచేత నతిశయించుచున్నావో, ఏగతి వేగఁ గాంచెదవో = ఏప్రకారముగా సమయముఁ గనిపెట్టుచున్నావో, ఏకతమున్నవధూజనంబున్ = ఏకాంతముగానున్న స్త్రీసమూహమును, (ని. 'జు సృమూహే లోకేపి' అని నా.) సీవేగతిఁబల్కరించెదవో = సీవేప్రకారముగా మాటాడుచుచున్నావో, ఇష్టసఖా = ఇష్టఁడైన చెలికాఁడా, భవదీయ సీతికార్యాగతి = నీసంబంధమైన సీతికార్యప్రచారము, నేఁడుచూతముగదా = ఈప్రాప్త చూతముగదా, అనియంపెనన్ = అతిపల్కివండుగా, అక్షణంబునన్ = తక్షణమందే, ఈవద్యమునకు ముందరి వద్యముతో నన్వయము. ఏకతమచువదము, ఏకాంతశబ్దతదృవము.

ఇష్టసఖా యనుటచేఁ గోరికల నొడఁగూర్చుదలంచువాఁడవనుట. వధూజనము, అందు నేకతము. కావునఁ జరిచయమునకు వేశయఁ బల్కరించుటకు వెరవు నవసరము. కావునఁ బ్రాథి వలయును ఈకార్యము నిర్వహించితివేని సీసీతికాశలము గణనీయమనుట.

తా. మిత్రమా! ఎటుల యోగివేషముదాల్చెదవో నేరుపు నెటులఁ బ్రచురించెదవో యెటు లవకాశము గలిగించుకొని యెంటరిగానున్న యాచెలువలఁ బలుకరింతువో సీసీతి నేఁడు చూతము. పోయిరమ్మని రాజు నర్హసఖుని బంపఁగా నతఁ డాక్షణముననే.

సీ. కనకవల్లిమతల్లికలపెంపు జడగుంపు పుష్పపరాగసంభూతి భూతి

కమనీయశాఖాప్రకాండంబు దండంబు తరుణపల్లవకోటి + ధాతుకాటి

వల్కలధట్టంబు + వరయోగవట్టంబు జాలకవిసరంబు + జపసరంబు

ఫలరసాసారంబు + పాత్రంబుపూరంబు కింజల్కములచాలు + మాంజినాలు

తే. సేయఁజాలినయమ్మహాశిఖరిశిఖర, రుచిరసురభూజరాజిచే + నుచితవేష

మెనసినరపాలనిరపాయహితవిహార, హారిగడిదేరి యొకజడదారియయ్యె. 79

కనకవల్లిమతల్లికలపెంపు = సువర్ణమయములైన లతాశ్రేష్ఠములయొక్క సమృద్ధిని, జడగుంపు = జటాసమూహముగాను, పుష్పపరాగసంభూతి = పుష్పాడియొక్క సమృద్ధిగూర్చిని, అనఁగా లెస్సగాఁ గలిగియుండుటను, భూతి = భస్మముగాను, కమనీయ = రమ్యమైన, శాఖాప్రకాండంబు = శ్రేష్ఠమై యుండెడు కొమ్మను, దండంబు = యోగవేత్తముగాను, తరుణ = లేతయైన, పల్లవ = చిగురుటాకుల యొక్క, కోటి = సమూహమును, ధాతుకాటి = కాషాయవస్త్రముగాను, (ని. 'వసాదయస్సప్తకఫాద యస్త్రయో భూతానివంచస్యగుణాశ్చ గైరికమ్, శివావికారేంద్రియశబ్దయోనయో లోహాన్వభా వ్యంకనకంచధాతవో' అని నానార్థరత్నమాల) వల్కలధట్టంబు = వల్కలమనఁగాఁ జెట్టువైతాట, దానియొక్కబంధమును, వర = శ్రేష్ఠమైన, యోగవట్టంబు = యోగవట్టెడగాను, జాలక = మొగ్గల యొక్క, విసరంబు = పంక్తిని, జపసరంబు = జపమాలికగాను, ఫలరసాసారంబు = పండ్లరసముయొక్క ధారాపాతమును, పాత్రంబుపూరంబు = కమండలుజల సమృద్ధిగాను, కింజల్కములచాలు = కేసరముల యొక్క పంక్తిని, మాంజినాలు = దర్భములత్రొడును గాను,

చేయఁజాలిన = చేయుసామర్థ్యము గలిగిన, ఆ = పూర్వోక్తమైన, మహాశిఖరి = ఉన్నతమైన
 కోలాహలాద్రియొక్క, శిఖర = శృంగములయందు, రుచిర = ప్రకాశమానములగుచున్న, సురభూజ =
 కల్పవృక్షములయొక్క, రాజిచేత్ = సమూహముచేత, ఉచితవేష మెనసి = యోగియగుటకు దగిన
 వేషమును బొంది, నగపాల = పసురాజుయొక్క, నిరపాయ = ఎడతెగని, హితవిహార = ఇష్టవిహారమందు,
 హరి = పుష్పచున్న, నర్తనభుండు, గడిదేరి = సంకోచము లేనివాడై, ఒకజడదారియయ్యెన్ = ఒకజటాధరుఁ
 డైన యోగీశ్వరుఁ డయ్యెను. జటాశబ్దతదృవము జడ. ఆలం. సమాధి.

తా. కోలాహలపర్వతశిఖరమునందున్న పేల్చుప్రాకుల మహిమచే రాజసభుండు తీవ్రియల
 జడగుంపుగను, బుభూడి విభూతిగను, కాఖను దండముగను, జివురుటాకులను గాఢాయస్త్రముగను,
 జెట్టుతాటను యోగపట్టముగను, మొగ్గలను జపమాలికగను, ఫలరసము జలముగను, కేసరములు దర్భ
 మొలత్రాడుగను గావించి తగినవేషము సంతరించికొని తెగువదారియగు జడదారియయ్యెను.

క. ఆమాయతపసి నియమ, స్థేమాయత నక్షసరముఁ ♦ ద్రిప్పుచు నెలమిన్
 వామాయతనయనాజన, హైమాయతనంబుఁ జేరఁనరుగుచు నచటన్. 80

ఆమాయతపసి = ఆకృత్రిమపుయోగి, నియమస్థేమాయత = నియమస్థైర్యమును బొందిన
 వాఁడగుటచేత, 'నియమస్థేమానంవితీతి నియమస్థేమాయః తస్యభావః నియమస్థేమాయతా' అక్షస
 రముఁద్రిప్పుచున్ = స్ఫటికాక్షమాలికను ప్రేళ్ళమీఁదఁ ద్రిప్పుచును, ఎలమిన్ = ఉత్సాహముచేత, వామ =
 సుందరమైన, (ని. 'వామా వధ్వం సవ్య రమ్య ప్రతీపే స్వేషవాచ్యవతో' అని నా.) ఆయత =
 విశాలములైన, నయనా = నేత్రములు గలస్త్రీలయొక్క, జన = సమూహముయొక్క, హైమాయతనం
 బున్ = సువర్ణమయమయిన గృహమును, చేరనరుగుచున్ = చేరునట్టులుగాఁ బోవుచు, అచటన్ =
 ఆప్రదేశమందు.

తా. ఆమాయముని జపమాలికను నియమానుసారముగాఁ ద్రిప్పుచు సుందరులగువార్లంటు
 లున్న సువర్ణమందిరమునకుఁ జేరఁబోవుచుండ నచట.

తే. గంధగజయానగీతప్రబంధకలన, నలరి యతి లియ్యమైవచ్చు ♦ నరిది మగువ
 లార కనుగొంటిరేయనునాళివాక్య, మొకటివిననై ననిదెవేళయొదవెననుచు. 81

గంధగజయాన = గర్వితగజగమనమువంటి గమనముగల గిరికాదేవియొక్క, గీతప్రబంధకలన్ =
 గీతప్రబంధరచనయందు - అనగా గీతములు చెప్పటయందు, అలరి = డిప్పినదై, యతి = అనగా
 గణాద్యైవనిశ్చమాక్షరము. (శ్లో. 'సంగీతకలనాయాంతు గణాదౌ యతిరుచ్యతే, ప్రాసోవా యతి
 సామిప్యే నాతిదూరే విధీయతే.' అని సంగీతశాస్త్రము.) లియ్యమయివచ్చున్ = కూడఁగలిసికొని
 వచ్చుచుండును, అరిది = ఇది మిక్కిలివింత, మగువలార కనుగొంటిరేయను = చెలులారా చూచి
 గారఁడై యునునట్టి, అళివాక్య మొకటివిననైన్ = చెలికత్తెయొక్క వాక్యమొకటి వినరాఁగానే, ఇజ.
 ఫేళ యొదవె. ననుచున్ = ఇదినయమము దొరకెనని, ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

...ఇందులోఁ జెలికత్తె సంగీతవిషయమయిన వాక్యము పలుకఁగా నర్తనభుండు తనకు నిదియ
 నజయమని తలఁచుట యెట్లనఁగా, గీతప్రబంధకలన నలరి యతి లియ్య మయివచ్చునరిది
 యనెడిచోట గీతప్రబంధాకర్ణనముచేత సంతోషించి యైకానాథ యతీశ్వరుఁ డిపాటతోనే కలిసి

వచ్చునని చెలికత్తియ పలికినట్టులుగా నర్థముచేసి తనకు నిదియ సమయమని తలచె నని యర్థాంతరము. (ని. 'యతి ర్భిక్షో పుమాన్ స్త్రీతు నియమే శ్లోక విప్రమే' అని నానార్థరత్నమాలాశోకము.) ఇది పాత్ర ప్రవేశసూచక మనునాటకరీతి.

ఉ. మేలు లతాంగి నీపలుకు * మెచ్చితినే యతి వచ్చుకాడ యే
లీల నెఱింగి తమ్ము బహుశీకృతచాతురి మించునీవికం
చీలలితార వామృతము * చిత్తము సోకినవార లీకళా
శాలినిఁ జూచి దీవెన లొంగంగక పోవరు సుమ్ము నావుడున్.

82

మేలు=బాగుబాగు, లతాంగి = ఓచిన్నదానా, నీపలుకు = నీవుపలికిన వాక్యము, నేక=నేను, మెచ్చితిన్=మెచ్చుకొంటిని, యతివచ్చుకాడయేలీల నెఱింగితమ్ము = యతీశ్వరుడు వచ్చెడుసంజ్ఞ యేలాగున గుర్తెఱింగితివమ్మా, బహుశీకృత = అనేకవిధములుగాఁ జేయఁబడిన, చాతురిమించు = చమత్కారముచేత నతిశయించుచున్న, ఈవిషయచీలలితారవామృతము=ఈపీణయొక్క మనోహరమయిన నాదామృతము-అనఁగా సుధాప్రాయమయిన నాదము, చిత్తముసోకినవారలు = మనస్సునం దంటిన వారు, ఈ కళాశాలినిఁ జూచి = లావణ్యవతియైన యీచిన్నదానిని జూచినవాడై, దీవెనలొంగక పోవరుసుమ్ము=దీవెనలీయకపోరునుమీ, నావుడున్=అని యాకపటయతి చాటుననుండి పలుకఁగా.

తా. “నుండరి ! మేలుమేలు నీమాటకు మెచ్చితిని. యతీశ్వరునిరాక నీవెట్లు గ్రహించితిని. నేర్పుతో పీణవాయించు నీచెలువ మనోహర గానామృతము హృదయమునకు సోకినవార లీ విద్యా వతిని గాంచి దీవింపకపోరు” అని విదూషకుడనఁగా-

ఉ. అచ్చట నున్న యిందుముఖులందఱు నాఁలు కాలింఁచి తా
నెచ్చటనుండియో యొకయతీంద్రుడు వచ్చెఁ గదమ్మ యంచు లో
నచ్చెరుపాటు సంభ్రమమునందుచు గద్దియ డిగ్గి రంతలో
వచ్చెఁ దపోధనుండు జనవల్లభుడున్ మది మెచ్చె నెచ్చెలిన్.

83

అచ్చటనున్న యిందుముఖు లందఱున్ = ఆగిరికాగృహమునందునున్న స్త్రీలందఱును, అపలుకు లాలింఁచి = యతీశ్వరుండుపలికిన యావాక్యము విని, తా నెచ్చటనుండియో యొక యతీంద్రుడు వచ్చెఁగదమ్మ యంచున్ = తా నేప్ర నేశమునుండియో యొకమునిశ్రేష్ఠుడు వచ్చెఁగదమ్మా యని యనుకొని, లోన్ = మనస్సులో, అచ్చెరుపాటు = అశ్చర్యమును, సంభ్రమమున్ = తొందరయును, అందుచున్ = పొందుచు, గద్దియడ్లిరి = కూర్చున్న గడ్డెపీటలపయనుండి దిగినవారైరి, అంతలోన్ = అనఁగా నాస్త్రీలు లేచునంతలోపల, వచ్చెఁ దపోధనుండు = యతీశ్వరుండును నాగృహములోనికి వచ్చెను, జనవల్లభుడున్ = తీఁగెలచాటునుండి చూచుచున్న వసురాజును, నెచ్చెలిన్ = తనయొక్క నర్తనఖుని, మదిమెచ్చెన్ = మనస్సున మెచ్చుకొనెను.

తా. ఆమునీంద్రునిపలు కాలింఁచినంతన నచటనున్న పడంతుక లందఱు ఎచటనుండియో యతీశ్వరుండు వచ్చెనమ్మా యని హతాదాగమనమున కాశ్చర్యము సంభ్రమము నొందుచు చీకముల నుండి దిగిరి. రాజు నర్తనఖుని నేర్పరికనమునకు మిగుల నానందించెను.

చ. ముని యటు రాఁ దటాలున సమున్నతపీఠము డిగ్గి నిల్పునం
గననిరువేదకౌసు కుచగౌరవ మోర్వక కంప మొందఁగా

జనపతి చూడ్కితోడనే సుసంభ్రమసంభరితానుకంప మై

యెనసి వలగ్నముం బొదివె • నీశులు దీనదయాభుదర్శనుల్.

84

మునియటరాజ్ = యతీశ్వరుఁ డాప్రకారమురాజుగా, తటాలనక్ = తెప్పన, సమున్నత
 పీఠముడ్కి = మిక్కిలి యెత్తుగానున్న గద్దెమీఁదినుండిదిగి, నిల్చు = నిలువఁబడిన, అంగన=గిరికాదేవి
 యొక్క, నిరుపేదకౌను = కేవలమును బీదతనముగలిగియున్న నడుము, కుచగౌరవమోర్వక = స్తన
 భారమును సహింపలేక, కంపమొందఁగాక్ = వడఁకఁగా, జనపతిచూడ్కి = వసురాజుయొక్క
 చూపు, తోడనే = ఆవెంబడిగానే, ససంభ్రమ సంభరితానుకంపమై = సంభ్రమమనఁగా నాదరమును
 సంపేగమును, (ని. 'సంభ్రమ స్సాధ్యనే పిస్యా త్సంపేగా చరతా రప' అని మే.) ససంభ్రమ =
 ఆపేగముతోఁ గూడుకొన్నదియు, సంభరిత = లెస్సగాఁ బూర్ణి భవింపఁబడినదియు, అనుకంపమై =
 వణకుగలదియై, అని యర్థము. ఆదరముతోఁ గూడుకొన్నదియును భరింపఁబడిన దయగలదియు నై
 యనియర్థాంతరము. (ని. 'కృపా దయానుకంపా స్యాత్' అని అ.) ఎనసి = మితమయి, వలగ్నముం
 బొదివెక్ = నడుమును బొదిగిపట్టుకొనెను. (ని. (మధ్యము చావలగ్నంచ మధ్యోస్త్రీద్వైపరా
 ద్వయోః' అని అ.) 'వప్తివాగురిరల్లాప మవాప్యోరుపసర్గయోః' అను వచనమువలన అవలగ్నమును
 పదముమొదటనుండు అకారమునకు లోపము గలదు గనుక వలగ్నమని చెప్పఁబడెను. ఈశులు=
 ప్రభువులు, (ని. 'ఈశ శ్శంభౌ ప్రభౌ తు త్రి ప్వీశా లాజ్ఞలదజ్జకే' అని నా.) దీన = బీదవాండ్ర
 యందు, దయాభు = దయగలిగిన, దర్శనుల్ = చూపుగలవారు అనఁగా యతిని గిరికాదేవి చూచిన
 తోడనే గద్దెపీఠదిగి నిలుచుండఁగా స్తనభారముచేత నడుము జవజవలాడుచుండఁగా నపుడు చాటుగా
 నున్న వసురాజు తొందరపాటును జలంబును గల చూపులచేత నానడుముయొక్క విలాసమును జూచి
 నని భావము. నిరుపేదకౌనునటచే మిగుల వస్తుముగా నుండెననుట. కావుననే రాజు చూపులు అనుకంప
 వహించినది. అనుకంపఁగూడ నిరుపేదలయొడఁ జూచవలసినదె గాన 'దుర్బలస్యజలం రాజా' యను
 ధర్మము ననుసరించి ససంభ్రమసంభరితమైనది. ఆలం. ఆర్థాంతరన్యాసము.

తా. మునివచ్చినంతన నంగన పీఠము తటాలనడిగి నిలిచినంతనఁ జనుగవప్రేగుచే నిరుపేద
 నడుము వడఁకసాగెను. రాజుచూపులు తొందరపాటు దయగలవియై కౌనునకు నాధారభూతములై
 నిలిపెను. రాజులు దీనదయాభుదరగదా!

తే. ఇంతియును నంత నంతంత • నెదిగి పొదలు

నిబ్బరపుగబ్బిగుబ్బులయుబ్బుకతన

నోరగాఁ బాణికంజంబు • లూడి మొక్కె

మక్కువ సఖిమణులు దాను • మౌనిమణికి.

85

ఇంతియును = గిరికాదేయును, అంతక్ = అంతట, అంతంతనెదిగిపొదలు = అంతకంతకు
 వృద్ధిఁబొంది యొప్పుచున్న, నిబ్బరపు = దృఢములైన, గబ్బి = కదలనట్టి, గుబ్బుల = స్తనములయొక్క,
 ఁబ్బుకతనక్ = ఖాంగరింపువలన, అతిశయమువలన, నిబ్బరమనెడుపదము నిర్భరశబ్దముయొక్క
 తద్యవము, పీరగాఁ బాణికంజంబులూడి = ఒకవైపుగా హస్తకమలములు బోడించి, మక్కువక్ =
 త్రిచేత, సఖిమణులక్ = చెలికత్తియలును, తానుక్ = తానును, మౌనిమణిక్ = మునిశ్రేష్ఠునిశి

మ్రోక్ష్మే=దండము సమర్పించెను. జవ్వనులగుబ్బ లంతంతకు ఉబ్బునిబ్బరముతో నొప్పారు ననుట కవిసమయసిద్ధము. చూడుడు. బిల్వణీయము-

శ్లో. “ప్రతిక్షణవిజృంభణాదుభయచూహలంకవత్
స్తనత్రుటితకంచుకం నమతహావనం యోషితాం.”

గుబ్బులయుబ్బుతనము తెలుపుట యువభోగయోగ్యము నూచించుట.

తా. మాటిమాటికి బొంగుచున్న గబ్బిగుబ్బలయుబ్బుచే నెటులో యోగ్యులగు గేలుదమ్ములను మోడ్చి యాచెలువ సభసహితమై మునికి నమస్కరించెను.

వ. అప్పు డప్రతిసవతపోనిధి యొప్పులకున్న యగు నహ్వాణోడియనల్పవినయ కల్పనంబులకు నుప్పొంగి యో యనన్యకన్యాసామాన్యలావణ్యప్రభా వసువల్లభం బెండ్లియాడు మని దీవించి తదీయవివిధపూజావిధానంబులం బ్రమోదమానమానసుం డై యాముద్ధియలిడు పసిండిగద్దియ నధివసించె నయ్యెడం దొయ్యలులు నయ్యతిపసుపునం దమతమయుచితాసనంబుల నలంకరించి రంత నాకంజనయనయనుగుంజెలులలో సమంజసవచనచాతురీరంజిత యగు మంజువాణి యంజలిపట్టి యతికుంజరునితో నిట్లనియె. 86

అప్పుడు=ఆగిరికాదేవి నమస్కరించిన సమయమందు, అహ్వానివకపోనిధి=సాటిలేనినూతన యతీశ్వరుడు, ఒప్పులకుప్పయగు = సౌందర్యరాశియైన, అహ్వాణోడి = ఆగిరికయొక్క, అనల్ప వినయ కల్పనంబులకు=అధికమైన వినయోత్పాదనములకు, ఉప్పొంగి=సంతోషముచేత బొంగిన వాడై, అనన్యకన్యాసామాన్య = ఇతరకన్యలకు సాధారణముగాని, లావణ్యప్రభావ = లావణ్య మునగా ముత్యములలో గలవనించెడు కాంతియొక్క బెరుకువలె నవయవములయందు బ్రకాశించెడు కళకు జేరు. అట్టి లావణ్యమహిమగల యోచిన్నదానా, సువల్లభం బెండ్లియాడుమని దీవించి= మంచి ప్రియపురుషుని వివాహము గమని యాశీర్వదించి యని యర్థము. అనన్యకన్యాసామాన్య లావణ్యప్రభా వసురాజుం బెండ్లియాడుమని దీవించి యనిభావము. తదీయవివిధపూజావిధానంబు ల్=ఆ గిరికాదేవిసంబంధమైన యర్ఘ్యపాద్యాది పూజావిధులచేత, ప్రమోదమానమానసుండై= సంతోషించుచున్న మనస్సుగలవాడై, ఆముద్ధియలిడు పసిండిగద్దియ నధివసించె=ఆ గిరికయొక్క చెలికత్తెలు తెచ్చియుంచిన బంగారు గద్దెపీటమీదఁ గూర్చుండెను. గీ. ‘పసిండి బంగారు బంగరు మైడివహున్న, జాళువాపుత్తడి యనంగ స్వర్ణ మమరు’ అని ఆంధ్రనామసంగ్రహము. అయ్యెడం దొయ్యలులు నయ్యతిపసుపున=ఆసమయమందు దక్కడి స్త్రీలందఱు నాయతీశ్వరుని యనుష్ఠాచేత, తమతమ యుచితాసనంబుల నలంకరించిరి=వారివారియొక్క యర్హ పీఠములను శోభింపజేసిరి, అనఁగా దమతమగద్దెలమీదఁ గూర్చుండిరనుట, ఆకంజనయన యనుగుంజెలులలో=ఆగిరికయొక్క ప్రియ సఖులలో, సమంజః=చక్కదైన, వచనచాతురీ = వాక్యచమత్కృతిచేత, రంజితయగు=ప్రకాశింపఁబడు చున్నదైన, మంజువాణి=మంజువాణియనెడు చెలికత్తియ, అంజలిపట్టి=దోసిలిపట్టుకొన్నదై అనఁగా గేలుమోడ్చి, యతికుంజదన కిట్లనియె = యతిశ్రేష్ఠునితో నొక వాక్యము పలికెను.

ఉ. ఎచ్చటనుండి యెచ్చటికి * నేగుచు నిచ్చటి కద్భుతంబుగా
వచ్చితి రార్యసన్నత భవచ్చరణాబ్జనభేందుయైక్తిచే
నచ్చువు దెల్వ వచ్చె దమ * మంతయు విచ్చె గళాకలాపముల్
హెచ్చె మదాలిభాగ్య మిళ * నిద్రపురంధుల కై నఁ గల్గునే.

87

ఎచ్చటనుండి యెచ్చటికి నేగుచు నిచ్చటి కద్భుతంబుగా వచ్చితిరి=ఎక్కడనుండి యెక్కడికి బోవుచు నిక్కడి కాశ్చర్యమగునట్టులుగా విజయముచేసితిరి, ఆర్యసన్నత=పూజ్యులైనవారిచేత స్తోత్రముచేయఁబడిన మహాత్మా, భవల్ = దేవరవారియొక్క, చరణాబ్జ = పాదపద్మములయొక్క, నభ=గోరసెడు, ఇందు=చంద్రునియొక్క, యుక్తిచే=హాడుకొనుటచేత, అచ్చువుదెల్వవచ్చె= తెలివియఁగగా వికాసమును వెన్నెలయును గనుక, స్వచ్ఛమైన తెలివియనెడు వెన్నెల వచ్చెను, తమ మంతయువిచ్చె=తమమనఁగా నజ్ఞానంబును జీకటియును, అజ్ఞానమనెడు జీకటి విచ్చిపోయెను, కళాకలాపముల్ హెచ్చె = లావణ్యకళలనెడు షోడశకళాసమూహములతిశయించెను, మల్ = నాయొక్క, ఆలి = చెలికత్తెయైన గిరికయొక్క, భాగ్యము = అదృష్టము, (ని. 'దైవం దిష్టం భాగభేయం భాగ్యమ్' అని అ.) ఇళక్ = ఇళకమీడు, ఇంద్రపురంధులకైన గల్గునే=దేవతాస్థీలకైన గలుగునా, అనఁగా గలుగనేర దనుట, అలం. శ్లిష్టరూపకము.

తా. మునీంద్రా! తా మెచ్చటనుండి యెటకేగుచు నిచ్చటి కేగుచుచితిరి. మీరాక మిగుల నచ్చెరువు కలిగించుచున్నది. మీరు మామందిరమునఁ గాలానుటచే మాకు నూతనవికాసము చేకూర్చెను. మాయజ్ఞానము నశించెను. మాచెలికత్తెయ యదృష్టము వేలపులచెలవలకేని కలుగునా?

ఉ. అంబురుహో వ్రతేజ భవఃపంఘుల వ్రాలఁగఁ గల్గును త్రమాం
గం బది యు త్రమాంగము జగన్తహనీయ భవత్కథావిశే
షంబు నులింపఁగాఁ గలరఃసజ్జ రసజ్ఞ భవద్విభావనా
ప్రిం బరిపూర్ణ మై జరుగుదిష్టము దిష్టము శిష్టకోటికిన్.

88

అంబురుహో వ్రతేజ = సూర్యుని తేజస్సువంటి తేజస్సుగలమహాత్మా, శిష్టకోటికి = పెద్దలైనవారికి, భవల్ = దేవరవారియొక్క, అంఘులవ్రాలఁగల్గు = పాదములయందుఁ జేరఁగల్గిన, ఉత్తమాంగంబు=శిరమనునది యేదిగలదో, అది = అదియ, ఉత్తమాంగము = శిరస్సును నుత్తమమయిన యవయవంబును, (ని. 'ఉత్తమాఙ్గం శిర శ్శీర్షమ్' అని అ.) జగన్తహనీయ=జగత్తులయం దధికుడైనవాడా, భవత్కథావిశేషంబునులింపఁగాఁగల = మీయొక్క చరిత్రాతిశయము గొనియాడఁగలిగిన, రసజ్ఞ = నాలుకయేదిగలదో, రసజ్ఞ = అదియనాలుకయును, సమస్తరసములను గుర్తెఱిగినదియును, (ని. 'రసజ్ఞాం రసనా జిహ్వ' అని అ.) భవల్ = దేవరవారియొక్క, విభావనాప్తి = ధ్యానప్రాప్తిచేత, పరిపూర్ణమైజరుగు = సఁపూర్ణమై గలించునట్టి, దిష్టము = కాలమేదిగలదో, దిష్టము = అదియ కాలంబును ఈ భకరమయిన యదృష్టంబును, (ని. 'దిష్టం వైవేచ కాలే స్యాత్' అని నిఘంటువు.)

తా. మునీంద్రా! మీపాదములపై జేర్చి మ్రొక్కఁగలిగిన తలయేకల, మీపాదపరిశ్రమిశేషము కొనియాడఁగలగు నా లకయే నాలుక, మీధ్యానముచేతఁ బూతమైన సమయమే సమయము.

క. లలనాలలామవీణా, కలనాదము మెచ్చి కరుణఁ గమనీయవరా

కలనాదరమున వచ్చిన, యలనాదప్రియుఁడవో మహాత్మ దెలుపవే.

89

లలనాలలామ=కాంతాశిరోమణియైన మాచెలియొక్క, వీణాకలనాదముమెచ్చి = వీణాసంబంధమైన యవ్యక్తమధురధ్వని నంగీకరించి, కరుణఁ = దయచేత, కమనీయవరాకలనాదరమునకే-కమనీయ = ఒప్పుచున్న, వరాకలన = వరములిచ్చుటయందలి, ఆదరమునకే = ఆదరముచేతనని యర్థము. సుందరుడైన పెనిమిటిని ఘటనపఱుచు నాదరముచేత నని యర్థాంతరము. (ని. 'దేవప్రసాదే వరణే జామాతరి వరః పుమాన్, క్లిబేతు మంకుషే శ్రేష్ఠే త్రిస్విష్టే క్వప్యయం పరమ్' నా.) వచ్చిన = విజయముచేసిన, అలనాదప్రియుఁడవో=ఆగానప్రియుండవైన నారమండవేమో, మహాత్మ = మహానుభావా, తెలుపవే = ఆనతియ్యవే.

తా. ఈకాంతాశిరోమణి వీణాగానమునకు మెచ్చుకొని మనోహరవరములు (వరుని) ననుకూర్పుటకు నేతెంచిన నారదమహామునివా? నీవు చెప్పుము.

ఉ. ఓయతులప్రభావయుతఁ గయతిలోకమణి యనంతర

త్నాయతతేజ తావకశుభాంకముఁ గన్న సువర్ణరేఖలం

బాయనికూర్చిఁ దెల్పి యసంపాయముగాఁగ మదీయకర్ణపా

లీయుగళీపరిష్కరణాలీల ఘటంపఁ గదే ముదంబునన్,

90

ఈపద్యమందు యతిలోకమణి, అన్నందున మునివరముగాను మణివరముగాను నర్థద్వయము విచారింపవలయును. విలాగినిన, ఓయతులప్రభావ = సమానరహితమయిన ప్రభావముగలవాడాయని మునివరమైన యర్థము. (ని. 'తులా సావృశ్య మానయోః' అని మే.) తులయనఁగా మానమున, అతుల = మానము నతిక్రమించినదియు, ప్రభావ = ప్రభావయుతమయినదియు నని మణివరమయిన యర్థము. ఓయతిలోకమణి = ఓయతిజనశ్రేష్ఠుఁడా యని మునివరమయిన యర్థము. అతిలోకమణి = లోకాతిగమయిన మాణిక్యమని మణివరమయిన యర్థము. అనంతరత్న = సూర్యునివలె, ఆయతతేజ = విస్తారమయిన తేజస్సుగలవాడా యని మునివరమయిన యర్థము. అసంఖ్యములైన రత్నములయొక్క యాయతమైన తేజముగలదని మణివరమయిన యర్థము. (ని. 'అనంతం గగనే క్లిబే పుమాన్ కేశవ కేశయోః, అనంతా పూర్ణిమా దూర్వా విశల్యా కారిబా మహీ' అని నా.) తావకశుభాంకముఁ గన్న = నీయొక్కశుభమయిన నామముగానేర్పడిన, సువర్ణరేఖలం = యోగ్యమయిన యక్షరపంక్తుల నని మునివరమయిన యర్థము. మాణిక్యాంకిత కాంచనరేఖలని అనఁగాఁ గర్ణాభరణవిశేషములని యర్థాంతరము. పాయనికూర్చిఁదెల్పి = ఎడతెగని ప్రేమచేత నానతిచ్చి, అసంపాయముగాఁగ = అపాయరహితమగునట్లులుగా, మదీయ = నా సంబంధమయిన, కర్ణపాలీయుగళీ=కర్ణద్వయమునకు, పరిష్కరణాలీల = అనఁగాఁ గర్ణసంతుష్టిని, ముదంబున = సంతోషముచేత, ఘటంపఁగదే=ఘటన పఱుచగదే యని మునివరమయిన యర్థము. కర్ణాలంకారమును జేయగదే యని మణివరమయిన యర్థము. అనఁగా గిరికాదేవియొక్క ప్రియసఖయైన మంజునాటి యతిని స్తోత్రము చేసి మీ నానుభవ మానతిచ్చి శ్రవణానంద మగునట్లులుగా జేయవే యని యడిగెనని తాత్పర్యము. ఇది ప్రకృతాప్రకృతశ్లేషాలంకారము.

చ. అన మునిరాజు పల్కు వనితా జనతావినుతాభిధేయుఁడై
యొనరినగౌతముఁ మునికుఁలోత్తముఁ జెప్పఁగ విందువే కదా
యనఘతదన్వవాయకలశాంబుధిఁ బుట్టినవాడ గౌతమా
ఖ్య నెనఁగువాడ నే బరమహాసరస్వతిభానుభావుఁడన్.

91

అనఁ = మంజువాణి యిట్లడుగఁగా, మునిరాజుపల్కుఁ = మునిశ్రేష్ఠుఁడు పలుకుచున్నాఁడు. విమనియనిన, వనితా = ఓచిన్నదానా, జనతా = జనసమూహముచేత, వినుత = స్తోత్రముచేయఁబడిన, అభిధేయుఁడై = పేరుగలవాడై, ఒనరిన = లిప్పిన, మునికుఁలోత్తముఁ = మునికులశ్రేష్ఠుఁడయిన, గౌతముఁ = గౌతముని, చెప్పఁగవిందువేకదా = చెప్పుకొనఁగా వినియుందువేకదా, అనఘ = దోషరహితమైన, తత్ = ఆగౌతమునియొక్క, అన్వవాయ = వంశమనెడు, కలశాంబుధిఁ = తీరసముద్రమందు, పుట్టినవాడఁ = సంభవించినవాడను, గౌతమాఖ్య నెనఁగువాడఁ = గౌతముడనుపేరుచేత నొప్పుచున్నవాడను, నేఁ = నేను, పర = పరమపురుషునియందు, మహాసరస = అధికస్వారస్యముగల, ప్రతిభా = అప్పట్నుటికి వికాసముచు బొందుచుండెడు బుద్ధియొక్క, అనుభావుఁడఁ = ప్రభావముగలవాడను అని యర్థము. పరమ = ఉత్కృష్టమయిన, హాసరస = హాస్యరసమందలి, ప్రతిభా = ప్రభావముగలవాడనని యర్థాంతరము. (ని. 'ప్రజ్ఞాం నవనవోన్నేషకాలినిం ప్రతిభాంవిదుః') హాసరసము గలవాడనఁగా నాయికానుకూల్యమందు నహాయుడైన విదూషకుఁ డని తెలియవలయును. 'సంధానకుశల శ్చేటో హాస్యకారి విదూషకః.' శబద్యపు మొదటిపాదమున తా అనునక్షరముమీఁది సంభోధనవిశిష్టమయిన యాకారము యతిగాఁ జెల్లినది. ఇది కాకున్వరయతిగాని పుతయతిగాని యనంబడును. దీనికి లక్షణము, ని.

క. 'పలుకులకలగలవ్రాలకు, వలనగుచోఁ బ్లుతము నిల్పి వానికి రెండుఁ
వకులుగఁ జెప్పినఁ గావ్యం, బుల నది కాకున్వరంబు పుతవలియు నగుఁ.'
ఇది మొదలుకొని నర్తనచివునివాక్యములు గుణిభూత వ్యంగ్యములుగ నున్నవి.

తల్లక్షణము:—

శ్లో. కావ్యం ధ్వనిర్గుణిభూత వ్యంగ్యం చేలి ద్విధామతం
వాచ్యాతిశయిని వ్యంగ్యే ధ్వని స్తత్కావ్యముత్తమం.
అపరంతు గుణిభూత వ్యంగ్యం వాచ్యా దనుత్తమే వ్యంగ్యే
తత్రస్యా దితరాంగం కాక్వాప్రీతంచ వాచ్యసిద్ధ్యంగం.
సందిగ్ధ ప్రాధాన్యం తుల్యప్రాధాన్య మస్ఫుటమగూఢం
వ్యంగ్య మనుందరమేవం భేదా స్త సోదితా అష్టా. సాహిత్యదర్పణము.

తా. అని మంజువాణి పలుకఁగా మునిరాజు తనవృత్తాంతము నిటులు దెలిపెను. సుప్రసిద్ధుఁడగు గౌతముని వినియుందువుగదా! నే నాతనివంశమునఁ బుట్టినవాడను. నాపేరు గౌతముఁడు. (మహాప్రభావ సంపన్నుడను. హాస్యరసనిపుణుడ నని యర్థాంతరము.)

ఉ. ఓవలమూనమీనసుభుఁగోపమలోలవిలోచనాంతకాం
తా వసునాథు నున్నతనగాహితపాదసనాథు నాత్మసం

సేవక సేవధిం దగ భజించి తదియరహస్యమంత్రసం

భావనచే ననాదిమునిమార్గముఁ గాంచితి నద్భుతంబుగాన్.

౧2

వలమాన=బెళుకుచుండెడు, మినమిధున = చాలుగ చేపబట్టతోడ, ఉపమ=సామ్యముగల, లోల=చలించుచున్న, విలోచన=నేత్రములయొక్క, అంత=వొనలుగల, కాంతా=ఓనువదీ, ఉన్నత= పొడవైన, నగ=పుష్కములయందు, అపిత=ప్రసరింపజేయబడిన, పాద=కిరణములతోడ, సనాథుక= కూడుకొన్నయని సూర్యపరమైన యర్థము. ఉన్నతనగ=మిక్కిలిపొడవైన కోలాచాలపర్వతమునకు, (ని. 'తైలవృక్షో నగావగౌ' అని అ.) అపిత=ప్రతికూలమైన, పాదసనాథుక=పాదముతోఁ గూడు కొన్న యని రాజపరమైన యర్థము. (ని. 'పాదా రక్ష్యజ్ఞీ' తుర్యంతాక' అని అ.) సంసేవక = తెన్నగా సేవించినవారికి, సేవధి=నిధియైన, (ని. 'నిధి ర్నా సేవధి' అని అ.) ఈవిషయము భయపామా న్యము. వసునాథుక = సూర్యుని ననియర్థము. వసురాజునని యర్థాంతరము. ఆత్మక=మనస్సునందు, తగభజించి=యుక్తమగునట్టులుగాఁ గొలిచి, తదియ = ఆసూర్యసంబంధమైన, రహస్యమంత్ర=గోప్యమైన మంత్రముయొక్క, సంభావనచేత = సమ్యక్భావనచేత, అనగా ననుష్ఠానముచే నియర్థము. ఆరాజయొక్క రహస్య కార్యాలోచనమందలి యూహచేత నని యర్థాంతరము. (ని. 'మన్త్రో వేద భేదే స్యా ద్దేవాదీనాంచ సాధనే, గుప్తవాదే' అని అ.) అద్భుతంబుగా = ఆశ్చర్యమగునట్లులుగా, అనాదిమునిమార్గముఁ గాంచితి=అనగా ('సవిద్యతే అదిర్యస్తాత్కృత్య అనాదిః అనాదిశ్చాసౌ మునిశ్చ అనాదిమునిః') అనెడువిగ్రహమువలనఁ బరాతనమునులయొక్క మార్గమును బొందితి నని యర్థము. 'ఆదిశ్చాసౌమునిశ్చ ఆదిమునిః, ఆదిమునిర్నభవతీత్యనాదిమునిః' అనెడు విగ్రహమువలన నూతనమునిమార్గమును బొందితి నని యర్థాంతరము. ఈపద్యపు రెండవపాదమునందును గాకున్దరయతి యని గ్రహించునది.

తా. ఓబేడినమీలపంటి చలియించు కడగంటి చాపులుగలపాలంతీ! వసునాథుని (సూర్యుని) సేవించి తన్మంత్రశక్తిచే నచ్చెరువు గలుగఁజేయునీయనాది (ఆదినుండియు లేని) మునిభావము గడించి నాడను.

తే. నాఁతి విను మేను బిన్నటఁనాటనుండి
యును దదంఘి సేవావృత్తి * నున్నకతన
నిచ్చె నాకుఁ బ్రసన్నుడై * యినుఁ డతండు
సకలపదముల నాత్మానుసరణ మహిమ.

౧3

నాఁతి=ఓమగువా, వినుము=ఆలకింపుము. విశిష్టటనాటనుండియు=నేను చిన్ననాటనుండి యును, నేను చిన్ననాటంగోలె, తత్=ఆసూర్యునియొక్క, అంఘ్రిసేవావృత్తి = అంఘ్రియనఁగాఁ గిరణము, కిరణాస్వాదనవృత్తిచేత, అనగాఁ గిరణపానతపోవృత్తిచేత, ఉన్నకతన = ఉన్నందు చేతనని సూర్యపరమయిన యర్థము. తత్=ఆవసురాజయొక్క, అంఘ్రిసేవావృత్తినున్నకతన = పాదసేవావ్యాపారమున నున్నందుచేతనని రాజపరమయినయర్థము. ప్రసన్నుడై=ప్రత్యక్షమయిన వాడై యనియును, అనుగ్రహించినవాడై యనియును వర్ణద్యయము. ఇరుడతండు=ఇరుడనఁగా సూర్యుఁడును ప్రభువును, (ని. 'ఇనో భూషే రవౌ పునీ ధనిక స్వామినో స్త్రీషు' అని. నా.)

సూర్యుడైన యతఃడనియును ప్రభువైన యతఃడనియును నర్థద్వయము. సకలపదముల నాత్మాను సరణ మహిమన్ = పదమనఁగా స్థానము నధికారమును, అనుసరణమనఁగా ననుగమనంబును ననుకృతి యును, మేరుకైలాసమందరాది స్థానములయందుఁ దనతోడ సంఛరించు ప్రభావమునని సూర్య పరమయిన యర్థము. సకలాధికారములయందును న్నతంత్రప్రవర్తనముసేయుటనని రాజపరమయిన యర్థము. (ని. 'పదం వ్యవసిత త్రాణ స్థాన లక్ష్యం ప్రీ వస్తుభు' అని ఆ.) నాకు నిచ్చెన్ = నాకు దయచేసెను.

తా. ఓపడంతీ! పసితనమునుండి యామహానుభావుని యంప్రీసేవ గావించుటవలన నాయెడఁ బ్రసన్నుడై యాయునుడు త న్ననుసరించు (చుందిరుగు) శక్తి నొసంగెను.

సీ. కావున నుద్యానగతుఁ డైనమత్స్వామితోన మేరుసమేధమానమంజు
లచ్చానులఁ గరంబులరుచు నీలగ్రీవనిలయాభిరామసీమలఁ దెలియుచు [చు
సుమనోమనోజ్ఞ ధామములు మెచ్చుచుఁ బుష్కరసరోవరోర్తిసంభ్రమముఁగను
రంభాదిలాస్యసంరంభము ల్దిలకించుకొనుచుఁ గిన్నరమృదుఁధ్వనులు వినుచు
తే. శిశిరశిఖరిస్థలంబు లీక్షించికొనుచుఁ, జంపకారణ్య మరయుచు • జగతి నదృష్టి
తం బయినపుండరీకేశదారనేతు, వైఖరికి నిచ్చగించుచు • వచ్చివచ్చి. 94

కావునన్ = అట్లుగుటవలన, ఉద్యానగతుడైన మత్స్వామితోన = ఉత్తర్యయానమునుబొందిన నాస్వామితోఁగూడ, అనఁగా సూర్యునితోఁగూడ, మేరు = మేరుపర్వతమందు, సమేధమాన = లెస్సగా వృద్ధిఁబొందుచున్న, మంజుల = మనోహరములయిన, ఛాయలన్ = కాంతులచేత, కరంబలరుచున్ = మిక్కిలియు సంతోషించుచును అని సూర్యపరమైనయర్థము. ఉద్యానగతుడైనమత్స్వామితోన్ = ఉద్యానవనవిహారము నంగీకరించిన మాప్రభువుతోఁగూడ, సమేరు = పొన్నచెట్లయొక్క, సమేధమాన = వృద్ధిఁబొందుచున్న, మంజుల = చల్లఁదనముచేత సంతోషపఱుచుచున్న, ఛాయలన్ = నీడలయందు, కరంబలరుచున్ = మిక్కిలి సంతసమునొందుచున్న, అని రాజపరమైనయర్థము. ని. 'ఛాయా సూర్య ప్రియా కాన్తిః ప్రతిబింబ మనాతపః' అని ఆ. నీలగ్రీవ = శివునికి, నిలయ = గృహమైన కైలాసమందు, అభిరామ = ఒప్పుచుండెడు, సీమలన్ = ప్రదేశములను, తెలియుచున్ = కనుపఱుచుకొించు అని యర్థము. నీలగ్రీవములనఁగా నెరుట్లను, హానికి స్థానభూతములైన ప్రదేశములను జూచుచు అని యర్థాంతరము. సుమనః = దేవతలయొక్క, మనోజ్ఞ = సుందరములైన, ధామములు = మేడలు మొదలైన గృహములను, మెచ్చుచున్ = మెచ్చుకొనుచు అనియర్థము. సుమనః = పుష్పములచేత, మనోజ్ఞ = మనోహరము లగుచున్న, ధామములు = గృహములను, అనఁగాఁబూదరిండ్లను - మెచ్చుకొనుచునని యర్థాంతరము. పుష్కరసరోవర = పుష్కరమనెడు తీర్థమందలి, ఉత్తిసంభ్రమము గనుచున్ = తరంగసంచేకమును జూచుచునని యర్థము. పుష్కరశబ్దము కమలమందును వర్తించును. పుష్కరసరోవర = తామరకొలఁ కులయందలి తరంగసంచలనమును జూచుచు నని యర్థాంతరము. రంభాది = రంభ మొదలుగాఁగల అప్పర స్త్రీనియొక్క, లాస్యసంరంభములు = నాట్యవిజృంభణములను, లిలకించుకొనుచున్ = చూచు కొనుచు నని యర్థము. రంభాది = ఆరంభమొదలైన వృక్షములయొక్క, లాస్యసంరంభములు = చలన సంరంభములను జూచుకొనుచునని యర్థాంతరము. కిన్నర = కిన్నరులనెడు దేవయోనులయొక్క, అనఁగాఁ

దురంగవస్త్రలయొక్క; మృదుధ్వనులువినుచుకొనుచును సామ్యములైన సంగీతనాదముల నాకర్షించుచు నని ఆర్థము. కిన్నరపక్షినాదములను వించునని అర్థాంతరము.

శిశిరశిఖరిస్థలంబు లీక్షించుచునుకొనుచును = హిమవత్సర్వతముయొక్క ప్రదేశంబులను జూచు కొనుచు నని యర్థము, శిశిరశిఖరిస్థలంబులు = చల్లనైన వృక్షప్రదేశములను, జూచుకొనుచునని యర్థాంతరము. (ని. 'తరుణైశా శిఖరికా' అని అ.) చంపకారణ్య మరయుచుకొనుచును = చంపకారణ్య మనెడు పుణ్యభూమిని జూచుచు నని యర్థము. సుపరిగిత్తోటలు చూచుచు నని యర్థాంతరము. జగతి నద్భుతంబయిన=లోకమందాశ్చర్యకరమైన, పుండరీక కేదార సేతువైఖరికి నిచ్చుగించుచుకొనుచును = పుండరీక కేదార, సేతువులనెడు పుణ్యక్షేత్రములయొక్కరీతికి నిష్ఠమును బొందుచు, అనగా సేవించుచు నని యర్థము. పుండరీకకేదార = పద్మములుగల మళ్ళిపట్టలయొక్క, (ని. 'పుష్కరికం సితచ్ఛత్రే కుప్తభేదే సితాంబుజే, నా త్వామై రజలే వ్యాఘ్రే' దిగ్గజే కుజ్జారే స్వరే' అని నా.) సేతువైఖరికికట్టలుండెడు పొందికను, ఇచ్చుగించుచుకొనుచును = మెచ్చుకొనుచునని యర్థాంతరము. వచ్చివచ్చి = వచ్చుచు వచ్చుచు నున్నవాడనై. ఆలం, క్షేమాలంకారము.

తా. వనవిహారతత్పరుడగు మారాజుతోడగూడ బయలుదేరి సురపొన్నలు నెమిట్లు పూలగుత్తులు సరోవరతరంగములు అరటిచెట్టలయందములు దిలకించుచు గిన్నరపక్షులగానము లాలించుచు జల్లని చోటుల మెలగుచు సంపంగిత్తోటలు తమ్మికోలకులు జూచుచు వచ్చి (అర్థాంతరము) ఆకాశ యానముగావించు మాయజమానితోగలసి మేరుపర్వతభాగము కైలాసము మానససరోవరము రంభాద్యప్రసంగతత్వములు జూచుచు గిన్నరగానము లాలించుచు, మంచుకొండ వేల్పులకూటములు గాంచుచు జంపకారణ్యము జూచి సేతుకేదారాది క్షేత్రదర్శనమునకు వచ్చి.

చ. సరసదరీధురీవిః చ సారస సారభ సారపూరితాం

బర మగునిమ్మహానగముః పజ్జనె యానవపద్మినీమనో

హరుండు వెలుంగ నాయన కుఃపాయన మిచ్చటఁ గూర్చువాడ నై

యరయుదుఁ బద్మినీసముదయం బని వచ్చితి నమ్మ నెచ్చెలి.

౪5

సరస=యోగ్యమయిన, దరీ = గుహాప్రాంతములయందలి, ధురీ=ప్రవాహములయందు, వికచ = వికసించిన, సారస = కమలములయొక్క, సారభసార = శ్రేష్ఠమైన పరిమళముచేత, పూరిత=నిండింపఁ బడిన, అంబరమగు = ఆకాశముగలదై, ఇమ్మహానగముపజ్జనె = ఈమహత్తయిన శోలాహల పర్వతము యొక్క ప్రాంతమందే, ఆనవపద్మినీ మనోహరుండు వెలుంగకొనుచు యనఁగా బద్మలతయును బద్మినీజాతిస్త్రీయును, (ని. 'పద్మినీ కరిణీ శ్రీస్త్రీ సరోజిబ్జ సశినీషు చ' అని నా.) ఆ, నవపద్మినీ మనోహరుండు = నూతనమయిన పద్మలతకుఁ బ్రియుండైన సూర్యుండు, ప్రకాశింపఁగా ననియర్థము. నూతన పద్మినీజాతిస్త్రీలకుఁ బ్రియుండైన వసురాజు విలసిల్లఁగానని యర్థాంతరము. ఆయన కుపాయన మిచ్చటఁ గూర్చువాడనై = కుపాయనమనఁగా గానుక, ఆసూర్యునకు గానుక సమర్పించుటకు ఘటన పఱచువాడనై యనియును నావసురాజునకు గానుక యియ్యందలచినవాడనై యనియును నర్థ ద్వయము. అరయుదుఁ బద్మినీసముదయంబనివచ్చితి నమ్మ=పద్మలతాసమాహమును వెదకుదుఁగాక యని యేకేంద్రియము యనియర్థము. పద్మినీజాతి స్త్రీసముదాయమును వెదకుదుఁగాక అని వచ్చితి నమ్మ అని అర్థాంతరము. నెచ్చెలి = సఖిమణి అని సంబుధి.

తా. ఇచటి షేలయేళ్ల యందలి విచ్చిన తామరపూవు లాకాశమంతటనుఁ దావు లాలయించు చుండ మాపద్మ సీమనోహరుఁడు (రాజు-సూర్యుఁడు) ఇట నిలిచెను. అతని కుపాయనముగఁ బద్మ సీమదయమును (తామరకాడలను-పద్మ సీజాతిస్త్రీలను) సమకూర్చుట కరుగు దెంచితిని.

క. అని తెలిపి మఱియు నిట్లును, వనితా యీకన్య నఁఘృవై భవధన్యం

గనుఁగొన వాత్సల్యంబును, ననుకంపయు నద్భుతంబు • నయ్యెడు మాకున్. 96

అని తెలిపి = ఇట్లని తెలియఁజెప్పి, మఱియునిట్లును = మఱల సీలాగ నెను. ఏమనిన, వనితా = ఓమగువా, అనఘ = దోషరహితమైన, వైభవ = విభవముచేత, ధన్య = కృతార్థురాలైన, ఈకన్య = ఈకన్యాయను, కనుఁగొన = చూడఁగా, మాకు = మాకు, వాత్సల్యంబును = ప్రేమయును, అనుకంపయు = కరుణయును, (ని. 'కారుణ్యం కరుణా ఘృణా, కృపా దయా నుకంపా స్వాత్' అని అ.) అద్భుతంబు = ఆశ్చర్యంబును, అయ్యెడు = అవుచున్నది.

తా. చెలువా! విభవముచే గృతార్థురాలుగనున్న యీకన్యాయను జూచినంతన మాకుఁ గరుణ ప్రేమ యాశ్చర్యము జనించుచున్నది.

చ. అనుపమభాగ్యలక్షణసమన్విత యీరమణీలలామ యీ •

మనసిజరాజరాజ్యరమ • మానసవీధిఁ దలంప సింధునం

దన యచలేంద్రనందన యనం గన నయ్యెడి నీలతాంగిపా

వనకులగోత్రభూతి చెలువా చెలువారఁగఁ దెల్పవే యనన్. 97

అనుపమ భాగ్యలక్షణ సమన్విత = సమానరహితములయిన భాగ్యచిహ్నములతోఁ గూడిన, ఈరమణీలలామ = ఈసుందరీశిరోభూషణమైనదియు, ఈమనసిజరాజరాజ్యరమ = మన్తధరాజరాజ్యలక్ష్య యైనదియు నగు నీకన్య, మానసవీధిఁదలంప = మనస్సునందు విచారించుగా, సింధునందన = లక్ష్మీదేవి యను, అచలేంద్రనందన = గౌరీదేవియును, అనంగననయ్యెడి = అన్నట్టులుగాఁ జూడఁదగియున్నది అని అర్థము. (ని. 'సింధుస్తు వారిభా, దేశే నదే గజమదే నా నద్వాంతు స్త్రియా మయమ్.' అని నా.) సింధుశబ్దము నదియందును వర్తించుచున్నదిగనుక శుక్తిమతీనదీపుత్రిక యనియును నచలేంద్రనందన అనఁగాఁ బర్వతశ్రేష్ఠుడైన కోలాహలూని పుత్రిక అనియును గిరికావరమైన ధ్వనితార్థము. ఇక్కడ నప్రకృతవాచకములయిన సింధునందనాదిపదములందు సూచనావ్యాపారమని గ్రహింపవలయును. చెలువా = ఓమగువా, ఈతాంగి = ఈచిన్నదానియొక్క, పావనకులగోత్రభూతి = కులగోత్రములనఁగా వంశంబును, నామంబును పవిత్రక్షల గోత్ర వైభవ మని అర్థము. పావనమనఁగా నుదకంబును, (ని. 'పావనం తు జతే కృచ్చే') అని వి.) కులగోత్రమనఁగాఁ గోలాహలపర్వతంబును, వీనివలన సంభవమని అర్థాంతరము. చెలువారఁగఁదెల్పవే అనన్ = చక్కనగునట్టులుగాఁ దెలియఁజెప్పవే అని అడుగఁగా.

సాటిలేని భాగ్యలక్షణములు కలదిగావుననే లక్ష్మీయనుకొనుట తటస్థించినది. మనసిజరాజరాజ్య రమ యనుటచే జక్కదనములకు నెలవనుట. లచ్చియో గౌరియో కాఁదగును కావుననే యామె కులగోత్రములు పావనమైనవనుట. సింధునందనయనుటచే నదీపుత్రియని అచలేంద్రనందన యనుటచే గోలాహలపుత్రియని యర్థశక్తిచే భావము సంతరించి పలికెననుట ఖాసగదు. ఇతఁ డీకన్యకొలము గోత్రము నెఱుంగఁడు. కాననే యాదృచ్ఛికము సూటిపడెనని కవిజెప్పినాఁడు.

తా. సుందరియగు నీచెలువ సింధుపుత్రియో కైలపుత్రియో యైయుండును. ఈయమకుల గోత్రాదులను చెలువుము.

మ. అతుల ప్రాధవచోనుభావములప్రో • వై మించునావంచనా
యతియాదృచ్ఛికసూక్తి సూటిపడ నన్యోన్యన్యనాలోకనా
యతనానాదృతలీలఁ దేలి మునిమాహాత్మ్యంబు వర్ణించి రా
శతపత్రేక్షణ లెల్ల నుల్లముల విశ్వాసంబు సంధిల్లఁగన్.

98

అతుల=అసమానములైన, ప్రాధవచః=ప్రగల్భవచనములయందలి, అనుభావముల = ప్రభావములకు, ప్రోవై = రాశియై, మించు = అతిశయించుచున్న, ఆవంచనాయతి = ఆకృత్రిమమునియొక్క, యాదృచ్ఛికసూక్తి = తనంతనేపలికిన గరికాదేవి వృత్తాంతసూచకమయిన వాక్యము, (ని. 'వ్యాహర ఉక్తిర్నిపితం భాషితం పచనం పచః' అని అ) సూటిపడ = వాస్తవముగఁ దార్పణపడఁగా, అన్యోన్యన్యనాలోకన=పరస్పరముఖ పీక్షణముతోఁగూడిన, ఆయత=అతిశయమయిన, నానా = బహువిధములైన, అదృతలీలఁదేలి = ఆశ్చర్యమందు మునిగి లేలినవారై, ఆశతపత్రేక్షణలెల్ల = అక్కడి స్త్రీలు దఱును, విశ్వాసంబు సంధిల్లఁగన్ = అప్రత్యక్షజ్ఞాని యనెడు నమ్మకముచిక్కఁగా, మునిమాహాత్మ్యంబు = అబ్బుషియొక్క సామర్థ్యమును, వర్ణించి = ప్రోత్సహించెనీరి. ఇచట రెండవపాదమం దన్యోన్యశబ్దముభయవళలలోనిదిగావున, 'య' అనుదానితోసంబంధించినది. ఇది యుభయయతి. అన్య + అన్య, 'అనుచో'సంధిగత మగునన్యోన్యశబ్దమునకుఁగల పూర్వరూపానుకూలముగ యతిహార్షబడినది. 'అన్యోన్యవిరుద్ధభాషణములాడిన తత్ఫల మాతఁడందెడి' భారతము. మాట సూటిపడుట విశ్వాసము కలుగుటకు హేతువు. ఇది మునిమాహాత్మ్యమనుకొనుటయే యద్భుతలీలకు, ఒకరిమొగము నొకరు చూచుకొనుటకుఁ గారణము.

తా. మాటలాడుటలో నేర్పరియగు నామాయాశపసి పలికినవలుకు సూటిపడినంతన నీముని మహాత్మ్యమే గలవాడని కొనియాడి యాకాంత లందఱు మునియెడ నమ్మకము గలవారైరి.

ఉ. అయ్యెడ మంజువాణి వినోయమ్మున నమ్మునిరాజుఁ బల్కు నో
యయ్య సమస్తలోకభరణాభరణాత్తమహామహోజ్జ్వలుఁ
నెయ్యము మీఱఁ గొల్చి మహానీయశుభోన్నతిఁ గాంచి యున్న నీ
కియ్యఖిలప్రపంచకథలెల్ల నెఱుంగు తెఱుంగు చోద్యమే.

99

అయ్యెడ = అనుమయమందు, మంజువాణి = మంజువాణియనెడు చెలికత్తియ, వినయమ్మున = నమ్రభావముచేత, అమ్మునిరాజుఁ బల్కు = అమ్మనిశ్రేష్ఠునిఁగూర్చి పలుకుచున్నది-విమనిన, హియయ్య=హితండ్రి, సమస్తలోక=సకలభువనములయొక్క, భరణ = భరించుటయే, అభరణ = భూషణముగాఁగల, ఆత్మ=స్వకీయమయిన, మహాత్ = అధికమయిన, మహా = ఉత్సవములచేత, ని. 'మహా ఉద్ధవ ఉత్సవః' అని అ. ఉజ్జ్వలుఁ = వెలుగుచున్న సూర్యుని, నెయ్యముమీఱఁగొల్చి = ఆప్రభావమతిశయించునట్లులుగా నేనించి, మహానీయ శుభోన్నతిఁగాంచియున్ననీకుఁ = ఒప్పిదమయిన శుభాతిశయమును జూచియున్న నీకు, ఇయ్యఖిలప్రపంచకథలెల్ల = ఈసమస్తప్రపంచమందలి వృత్తాంతములన్నియును. ఎఱుంగు తెఱుంగు చోద్యమే = గుర్రెఱిగియుండుట యాశ్చర్యమా?

అనగా దేవరవారికి నీ ప్రపంచములోఁ గలవారివృత్తాంతములన్నియుఁ దెలిసియే యున్నది గనుక నీ కన్యయొక్క వృత్తాంతంబును దెలిసియుండునని భావము. నాలవచరణమందు - ఇయ్యట్లు ప్రపంచకథ లన్నచోట, ఇదట శబ్దార్థమయిన ఈశబ్దమునకు ప్రాస్వంబును సుపర్యక్షరమునకు ద్విత్వంబును జేసి ద్విత్వవిశిష్టమయిన యుపర్యక్షరమును బ్రాసముగాఁ జెప్పినాఁడు - ఇందుకు, ని. 'ఇతమద సేతద్యత్తచ్చబ్దాశ్చబ్దాంతరాన్వయేబహుళమ్, ప్రాస్వం ప్రవద్యదీర్ఘద్విత్వ ముపర్యక్షరస్యజనయంతి.' అని న. ని. 'ఊష్ఠ రేఫాన్వివాద్విత్వ మయ్యుక్తస్య హలామతమ్' అను నధర్వణవచనము. ప్రథమచరణ మందు తచ్చబ్దార్థమైన ఆశబ్దమునకు నిట్టె.

చ. అనుపమభాగ్యలక్షణాసమన్విత యీరమణీలలామ యీ
మనసిజరాజరాజ్యరమ * మానసవీధిఁ దలంప సింధునం
దన యచలేంద్ర నందన యశనం గన నయ్యెడి నంచు నిట్లు పే
ర్కొనియును గ్రమ్మఱం దెలియఁ * గోరుట కూరిమి పెంపునం గదా. 100

అనుపమ=సరిలేని, భాగ్యలక్షణ=భాగ్యలక్షణముతో, సమన్విత=కూడిన, ఈరమణీలలామ = ఈ సుందరీ శిరోభూషణమును, ఈమనసిజ రాజ రాజ్యరమ = మన్తభరాజ రాజ్యలక్ష్మీయు నైనయీకన్యక, మానసవీధి దలంప=మనస్సునందు విచారింపఁగా, సింధునందన = శుక్తిమతీనదీపుత్రికయును, అచలేంద్ర నందన = కోలాహలాద్రిపుత్రికయును, అనంగననయ్యెడినంచు = అనునట్టులుగాఁ గనుపడుచున్న దనుచు, ఇట్లు=ఈప్రకారముగా, పేర్కొనియును = పేరువాడినవారై యుండియు. క్రమ్మఱందెలియఁ గోరుట = మరల దెలిసొనవలయు నని యిచ్చయించుట, కూరిమి పెంపునంగదా = ప్రేమాలికయము చేతనే కదా. అనుపమయనెడు-97 డప పద్యమందు మాయాముని వాక్యమున నర్థద్యయము గలుగు నట్టులుగాఁ జెప్పఁబడిన సింధునందన, అచలేంద్రనందన యనెడుపదములకు మంజువాణి శుక్తిమతీ నదీపుత్రియనియుఁ గోలాహలాద్రి పుత్రియనియును నర్థమును గ్రహించి యీపద్యమందు నీరీతిగాఁ గవటమునితోఁ బలికె నని తెలియవలయును.

కూరిమి పెంపునకు దార్కాణ తెలిసొనినయంశము తెలియనటుల నటించిచెప్పట, మీరు చెప్పినశుభలక్షణములతోఁ గూడిన యీచెలువ మీరు నిశ్చయించినటుల సింధునందనయే(నదీపుత్రియే) అచలేంద్రపుత్రియే (కోలాహలని తనూజాతయే) ఇది మీరలే పేర్కొనిన యంశమనిభావము.

క. కావున నీవనజానన, పావనజననక్రమంబు * భవదీయదయా
శ్రీనలన విన్నవించెద, నే విను మని యవ్వలాసిసీమణి వలికెన్. 101

కావునకో=కాఁబట్టి, ఈవనజానన = ఈకన్యకయొక్క, పావనజననక్రమంబు = అనగాపవిత్ర మైన జన్మప్రకారమని యర్థము. వనజాననపావనజననక్రమంబు అనుచోటఁ దెను గు వ్యక్తీనమాసము గావున వనజాననాశబ్దమునకు ప్రాస్వముగలిగినది. పావనమనగా నుదకంబును గనుక జలమయశుక్తి మతియందలి జననప్రకారమని యర్థాంతరము. భవదీయదయాశ్రీవలనకో = దేవరవారియొక్క కృపా సంపత్తిచేత, నేకో=నేను, విన్నవించెదకో=విన్నవముసేయుచున్నాను, వినుమని=చిత్తగింపుమని, అవ్వలా సిసీమణి=అమంజువాణి, వలికెన్=(వత్సమాణప్రకారంబుగా) వచించెను. విజ్ఞాపనశబ్దమునకుఁ దద్భువము విన్నవము.

తా. సుగమము.

మ. కలఁ దుల్లోకమహోమహోగ్రహుతభుగ్జాలావళీనిర్జల
 స్థలదంభోనిధిలక్ష్యహైమవతపక్షక్షోదదక్షోరుది
 గ్వలభీదుర్భరభేరికాభయదభాంకారైకసంప్రీణితా
 చలవైరిస్తుతీర్తిసాంద్రుడు వసుత్సాపాలచంద్రుం డిలన్.

102

ఉల్లొక=లోకాతీతమైన, మహా = ప్రతాపమునెడు, మహోగ్ర=అత్యంతతీక్షణమైన, హుత
 భుక్=అగ్నియొక్క, జ్వాలావళీ = జ్వాలాసమాహముచేత, నిర్జరస్థలత్ = జలశూన్యప్రదేశముగా
 నాచరించుచున్న, అంభోనిధి = సముద్రమందు, లక్ష్య=చూడదగినది, ఆనఁగాఁ గనఁబడుచున్న,
 హైమవత = హిమవతపర్వత పుత్రుడైన మైనాకునియొక్క, పక్ష=కెక్కలయొక్క, క్షోద =
 చూర్ణీకరణమందు, దక్ష=సమర్థమైనదియు, ఉరు = అధికమయినదియునగు, దిగ్విలభీదుర్భర=దిగం
 తములచేత భరింపశక్యముగానట్టి, భేరికా = రణభేరియొక్క, భయద = శత్రుభయప్రదమయిన,
 భాంకార=భాం అనునట్టి యనుకరణధ్వనిచేత, ఏక=ముఖ్యమగునట్టులుగా, సంప్రీణిత=సంతోషపెట్టఁ
 బడిన, అచలవైరి=పర్వతద్యేషియైన యింద్రునిచేత, స్తుత=స్తోత్రముచేయఁబడిన, కీర్తి=యశస్సుచేత,
 సాంద్రుడు=పూర్ణుడైన, వసుత్సాపాలచంద్రుడు=వసురాజశ్రేష్ఠుడు, ఇలన్=భూమియందు, కలఁడు=
 ఉన్నాడు. అనఁగాఁ దనయొక్క ప్రతాపాగ్నిజ్వాలలచేత సముద్రోదకము నింకింపఁ జేయఁజాలిన
 శౌర్యముగల వసురాజునెడు రాజశ్రేష్ఠుడు కలఁడని యర్థము. (హైమవతపక్షచ్ఛేదదక్షత్వస్య విశేషణ
 గత్యా భేరిభాంకరణజనితసంప్రీణనే హేతుత్వాత్కావ్యలింగమలంకారః.) అలం-అతిశయోక్తి. కావ్య
 లింగము.

తా. వసురాజున నృపాలుండు కలఁడు. లోకాతీతమగు నాతని పరాక్రమాగ్నిచే సముద్ర
 మంతయు నింకుటచే నందుఁ దలదాచుకొను మైనాకుడు బయటఁబడి భేరిభాంకరధ్వనిచే బక్షశూ
 న్యుడగుటవలన దేవేంద్రుడు కైలపక్షచ్ఛేదరూపముగు తనవని నెరవేర్చినందులకుఁ గొనియాడు
 చుండును.

శా. స్వారాజ్యంబునుబోలె నింద్రున కధిష్ఠానం బధిష్ఠాన మై
 యారాజన్యన కింపుసొంపెనుగు నిత్యశ్రీలతావాల మై
 యారామస్థయమానసూనమకరందాసారశై వాలినీ
 ధారావర్ణితమాధురీగుణలసాత్కాంతారకాంతార మై.

103

ఇంద్రునకుఁ=దేవేంద్రునికి, స్వారాజ్యంబునుబోలె=స్వర్గరాజ్యమువలె, అధిష్ఠానంబు=అధి
 ష్ఠానమునెడు పట్టణము, అధిష్ఠానమై=నివాసస్థానమై, ని. 'అధిష్ఠానం పూః ప్రభావ చక్రేచ్ఛధ్యాననే
 పిచ' అని నా. నిత్య=శాశ్వతమైన, శ్రీ=సంపదయనెడు, లతా=తీగెను, ఆవాలమై=పాదై, ఆరామ=
 ఉద్యానవనములందు, స్థయమాన=వికసించుచున్న, సూన=పుష్పములయొక్క, మకరంద=పూదేనె
 యొక్క, అసార = ధారాసంపాతమువలనఁ బుట్టిన, కైవాలినీ=నదియొక్క, (ని. 'తరణిణీ కైవలినీ
 తటినిహ్నాదినీ ధునీ' అని అ.) కైవలినీశబ్దము కైవాలినీశబ్దమునకు రూపాంతరము. ధారా=అన్నిప్రవా
 హముచేత, వర్ణిత=వర్ణించింపఁబడుచున్న, మాధురీగుణ=మాధుర్యముచేత, లసత్=ఽపుష్పమున్ను,
 కాంతార=తెఱవయొక్క, కాంతారమై = తోటలుగలదై, ఆరాజన్యనకుఁ = ఆవసురాజునకు,

ఇంపుసాంపెనగుక్=మనోహరమయి యొప్పుచుండును. కాంతారశబ్దమునకు (ని. 'ఇత్తుదబ్బప్రభేదే స్యా త్కాంతారక' అని వి. ని. 'కాంతారో స్త్రీవనే దుర్గవర్జ న్యత్కాంతరేతునా' అని నానార్థరత్నమాల.) అలం. రూపకము.

తా. సమస్తసంపదల కాటవట్టును సొంపలరు అధిష్ఠాననగర మతనిరాజధాని. స్వర్గము నింద్రుడేలినటుల నతఁడు భూచక్రమును బాలించును. అధిష్ఠానపురమందలి యారామములాని పూజేనియ సోనచే మధురరసావృతములగు చెఱకుఁదోటలు పెంపఁబడుచున్నవి.

తె. రత్న భూషిత యైనయా రాజధాని, యటులే నురుతరముక్తాఫలాభిరామ

దామకం బనఁ జాలి నిద్దంపుఁజవులఁ, బరఁగు శుక్తిమతీనామభవ్యతటిని. 104

రత్న=మణినిబద్ధమైన, భూ=భూమితోడ, ఉషితయైన = ఉండినదియు, రత్నాలంకృతయైన దియునగు, రాజధాని=ఇక్కడ స్త్రీలింగసారస్యముచే నొకానొకస్త్రీ స్ఫురించుచున్నది గనుక రాజధానియనెడు స్త్రీయొక్క, అఱుత = కంఠమందలి, ఇది అఱుతబల్ల సప్తమ్యంతము. ఉరుతర = మిక్కిలి గొప్పదైన, ముక్తాఫల=మత్స్యములతోడ, అభిరామ = ఓప్పుచున్న, దామకంబన = హారమోయనునట్లులుగా, చాలి=అర్హమై, శుక్తిమతీనామభవ్యతటిని=శుక్తిమతియనెడుదివ్యనది, నిద్దంపుఁజవుల = స్నిగ్ధమయిన మధురరుచులచేతను, మాక్తికములచేతను, పరఁగు = ఓప్పుచుండును.

చవులనఁగా రుచులకును మాక్తికములకును భేరు. ఇందుకుఁ బ్రమాణము. ని. క. 'చవులనఁగా నభిధానము లవు సద్రుచులకును ముత్తియంబుల కభవా' అని యాంధ్రనామసంగ్రహము. అనఁగా నభిష్ఠానమనెడు పేరుగల రాజధానియనెడు స్త్రీయొక్క కంఠమందుఁ బ్రకాశించు ముత్యాలహారమోయనునట్లులుగా జలమాధుర్యముచేతను ముత్స్యములచేతను నొప్పుచున్న శుక్తిమతీనదిపట్టణ ప్రాంతమందుఁ బ్రవహించుచుండునని తాత్పర్యము. శుక్తిమతియందు ముత్స్యపుచిప్పలుండుటయు, వానియందు ముత్తియములు పుట్టుటయుఁ బ్రకటంబకదా. దీనికింబ్రమాణము.

క. 'ఓప్పెనఁగుఁ బలదెఱంగులఁ, జిప్పలలో స్వాల్లివానచినుకులు మున్నే

చొప్పునఁబడు నప్పురుసున, నొస్పాదవును మాక్తికంబు లొక్కొకభంగి'

అని రత్నపరీక్షయందుఁ జెప్పఁబడియున్నది.

"అఱుత" అనునది యఱుతశబ్దమునకుఁ గలసప్తమ్యైకవచనరూపము. కౌపవిభక్తికము. "అఱుతన్" అనుటవలన శుక్తిమతి పట్టణమున కుపకంఠమునఁ బ్రవహించుచున్న దనుట.

అలం-రూపకాత్మాసితోత్పేక్ష.

ఉ. జీవన మెల్ల సత్కవిని పేవిత మాశయ మెల్ల నచ్చతా
పావనతాగభీరతలఁపట్టు ప్రచారము లెల్ల విశ్వధా
త్రీవలయత్రికాలఫలఁదేళికము ల్నవకంబు లెల్ల ము
క్తావలివిభ్రమాస్పదము * లానదిపెంపు నుతింప శక్యమే.

105

ఈపద్యమునందు శుక్తిమతీనది ధార్మికురాలగు స్త్రీగను నదిగను సర్థద్వయముచే వర్ణింపఁబడుచున్నది.

జీవనమెల్లసత్కవిని పేవితము = జీవనమనఁగా నుదకంబును బ్రతుకును, (ని. 'సలిలేవిన జీవనమ్' అని నా.) కవులనఁగా జలవత్సలును కవిజనులును, ఉదకమంతయు శ్రేష్ఠులయిన జు

పక్షులచేత ననుభవించబడుచున్నదని యర్థము. బ్రతుకంతయును శ్రేష్ఠులయిన కవిజనులచేత ననుభవించబడుచున్నదని యర్థాంతరము. ఆశయమెల్ల నచ్చతాపావనతాగభీరతలపట్టు = ఆశయమనగా మడుగును మానసంబును, మడుగంతయును నిర్మలత్వముయొక్కయుం బావనత్వముయొక్కయు నగా ధత్వముయొక్కయును స్థానమని యర్థము. మానసము నిష్కల్మషత్వముయొక్కయుం బవిత్రత్వముయొక్కయుం గంభీరత్వముయొక్కయు స్థానమని యర్థాంతరము. ప్రచారములెల్ల విశ్వధాత్రీవలయ త్రికాలఫలదేశికముల్ = ప్రచారములనఁగాజలప్రవాహములును బ్రవర్తనములును-జలప్రవాహములన్నియు, విశ్వధాత్రీవలయ = సమస్త భూపలయములకును, త్రికాలఫలదేశికముల్ = ముక్కారుపంటలు గలుగఁ జేయుచున్నవని యర్థము. ప్రవర్తనములన్నియు సమస్తభూజులకును గాలత్రయఫలంబులను దెలియఁ జేయునట్టి వని యర్థాంతరము. అనఁగా భూతకాలపుణ్యనూచకంబులును, భవిష్యత్కాలశుభహేతుకములును; వర్తమానకాల దురితభంజకములును నని యాశయము. నవకంబులెల్ల ముక్తావళివిభ్రమాన్నదములు, నవ=నూతనమయిన, కంబులెల్ల = శంఖములన్నియు, ముక్తావళి = మాక్తికసముదాయములకును, విభ్రమ = చుట్టురేఖలకును, ఆన్నదంబులు=ఆధారములనియర్థము. ఇక్కడ విభ్రమశబ్దము భ్రమణాశ్రయములయిన ఆరేఖలఁ జెప్పుచున్నది. నవకంబులు = కోమలత్వములు, అనఁగాఁ జక్కఁచనములు, నవకమనునది దేశ్యశబ్దము. ముక్తావళి = ముక్తులైనవారికిని, విభ్రమాన్నదములు = మోహాన్నదములని యర్థాంతరము. (ని. 'పరిత్యక్తేపి ముక్తస్సాన్య న్యుక్తా ముక్తాఫలే స్త్రియామ్' అని నా.) ఆనదిపెంపు నులింపశక్యమే = కాబట్టి యాశుక్తిమతినదియొక్క ఘనత కొనియాడ నలవియగునా, అనఁగా నలవిగా దనుట. అలం-శ్లేషము.

శంఖములలోఁగూడ ముత్తైములు జనించును.

శ్లో. "కర్పిద్రజీమాతపరాహశంఖ మత్స్యహి శుక్తుద్యవవేణుజాని

ముక్తాఫలాని ప్రథితాని లోకే"

తా. ఆనదియందలి జలము నీటిపక్షులకు సేవాపాత్రము. అందలిమడుగులు నిర్మలములు. పవిత్రములు. లోతుగలవి. నదీగమనము భూచక్రమున సస్యరూపఫలప్రదములు. శంఖములు ముత్తైపుఁ బుట్టువుల కాటపట్టులు. నదిపెంపు కొనియాడ వశమా? (అర్థాంతరము) బ్రతుకు కవిసేవితము. హృదయము పరిశుద్ధము. పవిత్రము గంభీరము. గమనము భూతభవిష్యద్వర్తమానఫలబోధకము. చక్కదనము ముక్తులకుఁగూడ భ్రమాన్నదము.

సీ. అనుకూలభేలనాఁయ త్తజీవనమైతి నడరి నర్తద బోటి • యై భజింప
నూర్చి కాకంకణామృతికలాఽము దోష బాహుద కైదండఁ • బరిధవించ
సముదితారావసంభ్రమసాంద్ర యై సారెసారె వేత్రవతి హేచ్ఛరికఁ దెల్ప
గంభీరరసగుంభసంభృతప్రాధిమతో సరస్వతి పల్కుఁదోడు గాఁగఁ

తే. గులములోఁ బెద్దయు నమూల్యగుణమణిప్ర

కాండపరిపూర్ణ రుసును గాన • గారవమున

నఖిలనదులును దనుఁ గొల్వ • ననుదినంబు

నలువకొలుపున కేగు నన్నది యతీంద్ర.

పద—29

ఈపద్యమునందును నదీపరముగను స్త్రీపరముగను సర్వధ్వయము చెప్పబడుచున్నది.

యతీంద్ర=ఓమునీంద్రుడా, అనుకూల=ఇష్టమైన, ఖేలన=క్రీడయందు, ఆయత్త=అధీనమయిన, జీవనమైత్రిక్=ప్రాణస్నేహముచేత, అడరి=ప్రకాశించి, నర్తద = నర్తదానదియనెడు నర్తప్రదయైన, చెలికత్తియ, బోటియైభజింపవో=పరిచారికయై కొలువఁగాననియర్థము. అనుకూలఖేలనాయత్త = కూలమనఁగా దీరము, తీరములనానుకొని విహరించుటయం దధీనమైన, జీవనమైత్రిక్ = జలమైత్రిచేత, అడరి=ప్రకాశించి యనిభావము. బాహుద యనఁగా బాహుదానదియును గైదండ యొనగుస్త్రీయును, ఊర్తికా=ఊంగరములయొక్కయు, (శ్లో. 'అజ్గుళీయకమూర్తికా' అని అ.) కంకణ = బంగారుగాజులయొక్కయు, (శ్లో. 'కంకణం కరభూషణమ్' అని అ.) ద్యుతికలాపము = కాంతిసముదాయము, తోపవో = ప్రకాశింపఁగా, బాహుద = బాహుదానదియనెడు కైదండయిచ్చెడు చెలికత్తియ, కైదండఁ బరిధింపవో = చేయూతయిచ్చుటయం దోప్పచుండఁగా నని యర్థము. ఊర్తికా=తరంగసంబంధములైన, కంకణ=జలబిందువులయొక్క, ద్యుతికలాపముదోపవో=కాంతిసమూహము విలసిల్లఁగా ననిభావము. వేత్రవలియనఁగా వేత్రవలీనదియునువెండిబెత్తము పట్టుకొని కొలువుచేసెడు స్త్రీయును గనుక వేత్రవలీనదియనెడు వేత్రహస్తరాలయినస్త్రీ, సముదితారావ = యోగ్యమయిన వాక్యధ్వనులయొక్క, సంభ్రమ = తొట్టుపాటుచేత, సాంద్రయై = పూర్ణయై, సారసార = మాటిమాటికిని, హెచ్చరికజలుపవో = పరాకుజలుపఁగాను అనియర్థము. ప్రవాహసముదితధ్వని సంభ్రమముగలదియని భావము. సరస్వతియనఁగా సరస్వతీనదియును, వాగ్వతియును, సరస్వతియనెడు మాటకారియగు చెలికత్తియ, గంభీర = నిగూఢమయిన, రస=శృంగారరసముయొక్క, గుంభ = పూర్తిచేత, సంభ్రత = భరింపఁబడిన, ప్రాణిమతోడ = ప్రాణిబృహముతోడ, పల్కుదోడుగాఁగో = సహోక్తిప్రత్యుత్తలు జరిగించునదియగుచుండఁగానని యర్థము. గంభీర=అగాధమయిన, రస=ఊదకముయొక్క, గుంభసంభ్రతి ప్రాణిమతోడ = పూర్తిభరితప్రాణిబృహముతోనని భావము. నర్తదాదిపదములు నర్తప్రదానాది యోగ్యతాభిప్రాయగర్భితములయిన విశేషములు గనుక బరికరాఙ్కురాలంకారము. (ని. 'సాభిప్రాయే విశేష్యేతు భవేత్పరికరాఙ్కురః' అని లక్షణము.)

ఖలములో బెద్దయొక్క = పంశక్రేష్టరా లని యర్థము. స్వజాతిగణములో గొప్పది యని భావము. అనఁగా బెద్దనదియనుట. అమూల్యగుణముణి ప్రకాండపరిపూర్ణయునుగానో = ప్రకాండశబ్దము శ్రేష్టవాచకంబును సమూహవాచకంబును, అమూల్య = విలువలేని, మణిప్రకాండ = మణిశ్రేష్టములవంటి, గుణఃగుణములచేత, పరిపూర్ణయునుగానో = సంపూర్ణమయినదియును గాఁబట్టి యని యర్థము. అన్యగ్గుణములుగల రత్నసమూహముచేతఁ బరిపూర్ణ యని భావము. గారవమునో=ప్రేమచేత, అఖిలనదులును దనుఁగొల్వో = సమస్తనదులును దన్నుఁగొలిచిరాఁగా, అనుదినంబు = ప్రతిదినము, అన్నది=అకుక్తిమతీనది, నలంపకొలుపునకోఁగో = బ్రహ్మదేవునిసభకుఁ బోవుచుండును. అనఁగా నాకుక్తిమతీనది స్త్రీరూపధారణముచేసి నర్తదాదినదులును స్త్రీరూపముచేత మీఁదఁజెప్పినప్రకారముగాఁ బరిచర్య నేయుచుఁ గొలిచి వెంటరాఁగాఁ బ్రతిదినంబును బ్రహ్మసభకుఁ బోయి వచ్చుచుండు నని యర్థము.

ముగ్ధిమ ప్రాణిమ ఇత్యాదులకు ఇమనిచ్చిత్యయమువిచార్యమని వామనునిమతము. శబ్దరత్నాకరమున నీపదము గలదు. 'గంభీర నాకాప్రాణిమ' అని శ్రీనాథుఁడును, 'పాటలీచంపూకృత్వల ప్రాణిమములు' అని ముక్కుతిమ్మనయ్యు బ్రయోగించియున్నారు. సాధుత్వమునకాధారములుమృగ్యములు.

క. ఆలీల నవ్వువానది, నాళీకజుఁ గొల్చి యొక్కనాఁడు ప్రియాశీ
కేళీసంభ్రమవినుతము, రాళిగతు లడర మరలిరా నొకచోటన్.

107

ఆలీల = ఆప్రకారముగా, అవ్వవానది = అగొప్పనదియైన శుక్తిమతి, నాళీకజుఁగొల్చి = కమల
జుండైన బ్రహ్మదేవుని సేవించి, ఒక్కనాఁడు = ఒకానొకదినమందు, ప్రియాశీ = ప్రియసఖులతోడి,
కేళీ = క్రీడయందలి, సంభ్రమ = తొట్టుపాటుతోఁగూడిన, వినుత = స్తోత్రముచేయఁబడిన, మరాళీ
గతులు = ఆఁడు హంసనడుపులవంటి నడుపులు, అడర = ప్రకాశింపఁగా, మరలిరా = తిరిగివచ్చు
చుండఁగా, ఒకచోటన్ = ఒకస్థలమందు, ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

తా. ఈవిధముగా శుక్తిమతీనది చెలిక త్రియలు గొలువ విలాసగమనముతో బ్రహ్మోలుపున కరిగి
తిరిగి వచ్చుచుండ నొకానొక ప్రదేశమునందు,

సీ. సుమనోధివాసభాసురశిఖోన్నతివాఁడు ఘనసారతిలకవాసనలవాఁడు
ఘనసంకుమదసాంద్రగండభాగమువాఁడు నవపద్మరాగదంతములవాఁడు
కలితోపకంఠనక్షత్రమాలికవాఁడు హరిచందనచ్ఛాయఁ నమరువాఁడు
తపనీయమేఖలాఘాళధశ్యమువాఁడు మణిపాదవలయథామంబువాఁడు

తే. వర్ణరత్నావలీవిచిత్రాంబరాభి
రామశృంగారములవాఁడుఁ హైమగర్భ
గేహమున కేగువాఁడు కోలాహలాఖ్యుఁ
డొకధరాధీశుఁ డెదు రయ్యెఁ నునిద కపుడు.

108

ఈపద్యమునందుఁ గోలాహలవర్ణనము పర్వతపరముగను పురుషపరముగను గావించఁబడుచున్నది.

అధివాసమనఁగా గంధమాల్యాదులచేతఁ జేయఁబడు సంస్కారము. (ని. 'సంస్కారో గంధమా
ల్యాదైర్వ్యర్హస్సాన్వితదధివాసమ్' అని అ.) సుమనోధివాస = పుష్పాధివాసముచేత, భాసుర = ప్రకా
శించుచున్న, శిఖోన్నతివాఁడు = సిగముడియొక్క హెచ్చుగలవాఁడును అనియర్థము. సుమనోధివాస
= దేవతానివాసముతోడ, (ని. 'సుమనాః పుష్పమాలతోఽస్మిన్ప్రేదకే' అని వి.) భాసుర = ప్రకాశించు
చున్న, శిఖోన్నతివాఁడు = అగ్రభాగముయొక్క యున్నతిగలవాఁడును అని భావము. ఘనసారతిలక
వాసనలవాఁడు = కర్పూరతిలకముయొక్క పరిమళములు గలవాఁడును అనియర్థము. కర్పూరపరఁటుల
యొక్కయుఁ దిలకవృక్షములయొక్కయు సౌరభముగలవాఁడును అని భావము. ఘన = అధికమయిన,
సంకుమద = జవ్వాది చేత, సాంద్ర = దట్టమయిన, గండభాగమువాఁడు = చెక్కిల్లగలవాఁడును అని యర్థము.
జవ్వాదిచేత నిండిన గండశిలలు గలవాఁడును అని భావము. నవ = నూతనమయిన, పద్మరాగ = పద్మరాగ
మణులవంటి, దంతములవాఁడు = దంతములు గలవాఁడును అని యర్థము. పద్మరాగమణిమయములయిన
సానువులు గలవాఁడును అని భావము.

పద్మరాగములవంటి దంతములనుటవలనఁ బెదవికెంజాయచే ముత్యములవంటి దంతములు
కెంజాయచే నొప్పార ననిభావము. దృష్టాంతము-

శ్లో. తామ్రాదరేషు పతితం ద్రుమపల్లవేషు విశౌతహరగసకావిశదం హిమాంభః
అభాతి లభ్యచరభాగతయాభరోష్ణే లీలాస్థితం నదకనార్పి రివత్వదీయం. రఘు-మం-20 శ్లో.

(ని. 'దంతో' ద్రికటకే కుష్ఠే రదనే 'పున్నతో'వలే' అని నా. 'దంత స్సానుని కళ్ళతే' అని వి.) నక్షత్రమాలికయనగా నిరువదియేడు ముత్యాలు గూర్చినవశరము. (ని. 'నైవ నక్షత్రమాలాస్యా త్సప్తవింశతిమా క్షిక్తే' అని అ.) కలిత = కూడుకొనబడిన, ఉపకంత = కంతప్రాంతమందలి, నక్షత్ర మాలికవాడు = నక్షత్రమాలిక కలవాడును అని యర్థము. సమీపమందలి నక్షత్రసమూహము గల వాడును అని భావము. (ని. 'ఉపకంతాన్తి కాభ్యర్థ్వా భ్యగ్రా' అని అ.) హరిచందనచ్ఛాయ సమరు వాడు=పీతవర్ణముగల చందనానులేపన కాంతిగలవాడు, అని అర్థము హరిచందన వృక్షచ్ఛాయచేత నొప్పుచున్నవాడును అని భావము. (ని. 'హరిచందన మాఖ్యాతం గోశ్చిరే సురపాదపే' అని వి.) తప నీయ = సువర్ణమయమయిన, మేఖలా = మొలనూలుయొక్క, ధాశభశ్యమువాడు = ధశభశ్యము కాంతిగలవాడును అని యర్థము. కనకమయమయిన నితంబప్రదేశము గలవాడును అనిభావము. ఇక్కడ 'మేఖలాశబ్దము' శైలనితంబవరము. (ని. 'మేఖలా ఖడ్గబంధస్యా త్కాశ్చిరైలనితంబయో' అని వి.) మణి=రత్న ఖచితములైన, పాదపలయ=కాశ్యయంజలయొక్క, ధామంబువాడు = కాంతిగల వాడును అని యర్థము. రత్నమయమయిన ప్రత్యంతవర్వతావరణముగలవాడును అని భావము. (ని. 'పాదాశి ప్రత్యంతవర్వతా' అని అ.)

అనర్ఘ్య=విలువలేని, రత్నావళి = రతనములసమూహముచేత, విచిత్ర=వింతగానున్న, అంబర = వస్త్రములవలన, అభిరామ=ఓప్పుచున్న, శృంగారములవాడు = సింగారములుగలవాడును అని యర్థము. అనర్ఘ్య=అమూల్యములైన, రత్నావళి=నానావిధ రత్నకాంతులచేత, విచిత్ర=నానావర్ణమైన, అంబర= గగనభాగముగలిగిన, అభిరామ=సుందరములైన, శృంగ=శిఖరములయొక్క, అరములవాడు=అంచులు గలవాడును అని భావము. హైమగర్భ=బ్రహ్మదేవుని సంబంధమైన, గేహమునకు=సభామందిరమునకు, విగువాడు = పోవుచున్నవాడును, కోలాహలాఖ్యుడు = కోలాహలం డనెడుపేరుగలవాడునగు, ఒకధరాధీశుడు = ఒకరాజు అని యర్థము. పర్వతాధీశ్వరుడు అనిభావము. ఉదీపక = స్త్రీరూప ధారిణియయిన శుక్తిమతికి, ఆపుడు = ఆసమయమందు, ఎదురయ్యె = ఎదురుపడెను.

అలం. శ్లేషము.

చ. అనుపమభాగ్యశాలి కచలాధిపమాళికిః బుత్తుః డై జగ
జ్వనని కనుంగుదమ్ముః డయి ♦ శంకరుముద్దుమఱిదికుట్టయై
మను తనభాగ ధేయమహిమంబున మిన్నులు ముట్టి వచ్చుధ
న్యని నతనికొ భజించి నదియున్ వినయంబున నోరయై చనన్.

109

అనుపమ భాగ్యశాలికి = సమానరహితమయిన భాగ్యములచేత నొప్పుచున్న, అచలాధిపమాళి కి = పర్వతరాజశ్రేష్ఠునికి, అనగా హిమవంతునికి భూపతిశ్రేష్ఠునకనియును నర్థము గ్రహింపవచ్చును. పుత్తుః డై = కుమారుడై, జగజ్వననికి = లోకమాతయైన పార్వతికి, అనుంగుదమ్ముడు = ప్రేమాస్పర్శుడై న తమ్ముడై, శంకరుముద్దుమఱిదికుట్టయై = శివునియొక్క ముద్దులపిన్నమఱిదియై, మను = పృథ్వి బొందుచున్న, తన=తనయొక్క, భాగ ధేయమహిమంబున = భాగ్యాతిశయ ప్రభావముచేత, మిన్నులు ముట్టివచ్చు=ఉభౌగిమిన్నుముట్టివచ్చుచున్న, ధన్యునినతనికొ భజించి = కృతార్థుడైనయాశోలాహ లుని నేమించి, నదీయున్ = శుక్తిమతినదియును, వినయంబున = సన్నత్యముచేత, పీఠయ్యునన్ = పీఠంగా

దొలగి పోవఁగా, ఇందులో మిన్నలు ముట్టివచ్చుచున్నచోట బర్హత మత్కున్నతమగుటచేత మిన్ను ముట్టుటయును, ఓరయయివన నన్నచోట నది పర్హతప్రాంతముల నోరసిద్ధి ప్రవహించుటయును స్వభావమని గ్రహింపవలయును. అలం. సమాసోక్తి.

తా. విశ్వరూపంతుఁడును హిమవంతునకుఁ గుమారుఁడును, బార్హతీనహోదరుఁడును, శంకరుని బావమఱిదియునగు కోలాహలండు మిన్నముట్టివచ్చుచుండ శుక్తిమతి యొరఁగాఁ దొలఁగెను. ఇట్లు తొలంగ-

సీ. బాలకూర్మ విలాసఃపదములు కాంతరంభాప్రతిబింబోరుఃభవ్యరుచులు
సరసనై కతసారఃజఘనసౌభాగ్యంబు సతనాభిరూపఃసభ్రమంబు
బెడఁగారుదరులయొప్పిదమును నామిఁదఁ జనుజక్కవలనిక్కుఁచక్కఁదనమా
కమలకోమలముఖఃకామనీయకము నుత్పలమంజులాలోకఃవిలసనంబు

తే. ఘనఘటానీలవేణియుఁ • గలతరంగిణీరమణినిత్యనిర్మలాఃకారకాంతి
ధార ధారున నెదిరినంతనె నగేంద్రుఁగాఢతరఁదైర్య ముష్పెత్తుఁగా హరించె.

నదీవరముగ స్త్రీవరముగ నీవద్యమున కర్థద్వయము కలదు.

బాలకూర్మ = చిన్న తాఁబేళ్ల యొక్క, విలాసపదములు = విలాసయుక్తములైన స్థానములును, బాలకూర్మ విలాసములవంటి విలాసములంగల మీఁగాళ్లును, కాంత = మనోహరములైన, రంభా = అరటి చెట్లయొక్క, ప్రతిబింబ = ప్రతిచ్ఛాయలయొక్క, ఉరు = అధికమయిన, భవ్య = యోగ్యమైన, రుచులు = కాంతులును, రంభాస్తంభప్రతిరూపములైన యూరువులయొక్క భవ్యకాంతులును, సరస = జలయుక్తములైన, నైకతసారజ = సారములైన అనఁగా శ్రేష్ఠములైన యిసుకది స్నైలవలనఁ బుట్టిన, ఘన = అధికమైన, సౌభాగ్యంబు = సౌష్ఠ్యమును, శృంగారరసయుక్తమును నైకతసారపద్యమును నైన జఘనముయొక్క సౌభాగ్యంబును, (ని. 'సారో బలే స్థిరాంశే చ న్యాయ్యై స్త్రీం వరే త్రిఫ' అని అ.) నత = గంభీరమయిన, నాభిరూప = నాభిసదృశమయిన, వనభ్రమంబు = నీళ్లునుడిగుండమును లేక గంభీరమయినదియును, నాభిరూప = సుందరముగానిదియు, అనఁగా భయంకరమయిన నీళ్లునుడిగుండమును గంభీరనాభ్యావర్తనమును, బెడఁగారు = మెఱుఁగారుచున్న, దరుల = తీరములయొక్క, ఒప్పిదమును = చక్కఁదనమును, తరులనఁగావళిలు, మెఱుఁగారుచున్న వళిలయొక్క చక్కఁదనమును బెడఁగారు దరులన్నచోట గర్హధారయనమాసమును గనుక వికల్పముచేత తకారమునకు దకారము వచ్చినది. ఆమిఁదఁ = ఆతీరముమీఁద, చను = సంచరించుచున్న, జక్కవల = చక్రవాకములయొక్క, నిక్కుచక్కఁదనము = నిక్కడవుఁ జక్కఁదనమును, ఆమిఁదఁ = అవళిల మీఁదనున్న, చనుజక్కవల = చక్రవాకములవంటి కుచములయొక్క, నిక్కుచక్కఁదనము, నిక్కడవు సౌందర్యంబును, కమల = పద్మముయొక్క, కోమలముఖ = కోమలమైన యగ్రభాగములయొక్క, కామనీయకమును = సౌందర్యమును, కమలమువలె గోమలమైన పద్మముయొక్క సౌందర్యమును, ఉత్పల = నల్లగలవలయొక్క, మంజుల = మనోహరమైన, ఆలొక = ప్రభయొక్క, విలసనంబు = విలాసంబును, ఉత్పలములవలె మనోహరములైన పీఠాన్తరభలయొక్క విలాసంబును, (ని. 'ఆలొకౌ ధర్మనద్యోతౌ' అని అ.) వేణీశబ్దము నదీప్రవాహమందును గఱచుచ్చయమందును వర్తించును. (ని. 'వేణీ నదీప్రవాహేన కచోచ్ఛయే' అని ని.)

ఘనఘటా = జలపానాగత మేఘమాలికచేత, నీల = నల్లనైన, వేణియొక్క = ప్రవాహంబును, ఘనఘటా = మేఘమాలికవలె, నీల = నల్లనైన, వేణియొక్క = జడయును, కల = కలిగియున్న, తరంగిణీరమణి = నదీకాంతయొక్క, నిత్యనిర్మలాకార కాంతిధార = నిరంతరనిర్మలస్వరూప కాంతిగల నలిలధారయును, నిత్యనిర్మలమయిన యాకారముయొక్క కాంతిధారయును, ధారుననెదిరినంతనె = హఠాత్తుగా నెదురైనంతమాత్రముచేతనే, నగేంద్ర = పర్వతశ్రేష్ఠుడయిన కోలాహలనియొక్క, గాఢతరఘైర్యము = మిక్కిలి దృఢమయిన ఘైర్యమును, ఉవ్వెత్తుగా హరించె = బొత్తిగా హరించెను. నదీప్రవాహధారలు, పర్వతములను దెగఁగోయుచున్నవని భావము.

శుక్తిమతీనది స్త్రీసహజములగు తనసుందరావయవములచేతఁ గోలాహలని నిలకడను దొలగించి మోహితుని గావించెననియు, శుక్తిమతీ ప్రవాహధారలు కోలాహలపర్వతము దిట్టతనము చెడునటులారని ప్రవహించెననియు భావము. ఆలంఘ్యేషోపమానుప్రాణితమగు కావ్యలింగము.

క. ఆకరణిఁ దరంగిణి నగ, లోకేశ్వరుఁడై ర్య మెల్ల + లోఁగొనిరా నీ

రాకరగభీర! యాసు, శ్లోకుఁడు నాచెలువచెలుపు + లోఁగొని చనియెన్. 111

ఆకరణి = ఆప్రకారముగా, తరంగిణి = శుక్తిమతీనది, నగలోకేశ్వరుఁడై ర్యమెల్ల = పర్వతరాజైన కోలాహలని ఘైర్యమంతయును, లోఁగొనిరాన్ = తనలోఁ జేర్చుకొనిరాఁగా, నీరాకర గభీర = సముద్రునివలె గంభీరుడవైన యతీంద్ర, ఆనుశ్లోకుఁడును = యోగ్యమయిన క్షిత్తిగల యాకోలాహలుఁడును, (ని. 'పద్యే యశసి చ శ్లోక' అని అ.) ఆచెలువచెలుపు లోఁగొనిచనియెన్ = ఆశుక్తిమతియొక్క చక్కదనమును దనలోఁ జేర్చుకొనిపోయెను. అనఁగాఁ గోలాహలుఁడు శుక్తిమతియొక్క సౌందర్యావలొకనమువలన ఘైర్యహీనుడై యాసౌందర్యమును మనస్సునందు నిలుపుకొనిపోయె నని యర్థము. నడులు గట్టను దెగఁదీయుటయును గట్టు నదీజలము లోఁగొనుటయును స్వభావము లని గ్రహింపవలయును.

తా. మునీంద్ర! ఆశుక్తిమతి కోలాహలని దిట్టతనము నంతయు లోఁగొనిపోవఁ గోలాహలుఁడా చెలువ చెలుపు లోనఁ దలంచుచుఁ జనెను.

మ. అలఘుశ్రీనిధి యానగేంద్రతనయుం + డాసై కతశ్రోణియొ

ప్పలు తెప్పార్పక చూచి చన్న మొదలుం + బొంగారి పైపై రసం

బులు జృంభించు భ్రమించు నాశయము కూర్చు ల్పించ దీపించు ను

త్కలికాచాపలము ల్పనోనిబిడచింతాతన్న యత్వంబునన్.

112

అలఘు = అధికమైన, శ్రీ = విశ్వర్యమునకు, నిధి = స్థానమయినదని యర్థము. గురుత్వనిధియని భావము. ఆనగేంద్రతనయుండు = పర్వతరాజపుత్రుడైన యాకోలాహలుఁడు, ఆసైకతశ్రోణియొప్పలు = ఆయుసుకలిమైనవంటి పిఱుఁడులుగలవానియొక్క చక్కదనములని యర్థము. శ్రోణిపంటినైకతముగలదని భావము. తెప్పార్పకచూచి చన్న మొదలుం = తెప్పవాల్పక చూచిపోయినది మొదలుకొనియును, మనః = మనస్సునందు, నిబిడ = సాంద్రమయిన, చింతా = చింతచేతనైన, తన్నయత్వంబునన్ = శుక్తిమతీమయమయిన యంతఃకరణపుత్రి గలుగుటచేత ననియును, శుక్తిమతీస్వరూపత్వముచేత ననియును నర్థద్వయము. అర్థద్వయమునకు నభేదాభ్యవసాయము చేసి శుక్తిమతీధర్మములైన

జూశయములు మొదలైనవి పొడఁజూపిన వని చెప్పవలయును. ఇక్కడఁ జీతయనెడు సంచారి భావము. ('ఇష్టైవధిగమాద్ధ్యానంచితాశాన్యత్వతాపకృత్') పొంగారిపైవైరసంబులు జృంభించుకొనుట = ఇక్కడరసములనఁగా ననురాగములు, అతిశయద్యోతనార్థము బహువచనము. పొంగారి = ఉప్పొంగి, పైపైన్ = మీఁదమీఁదను, రసంబులు = అనురాగములు, జృంభించుకొనుట = విజృంభించుచునుండు, ఉప్పొంగి మీఁదమీఁద రసములనఁగా జలములు వెల్లువవెట్టుననియును నర్థద్వయము. భ్రమించునాశయము = ఆశయమనఁగా మానసంబును, (ని. 'ఆశయ స్స్వ్య దభిప్రాయే మానసాధారయో రసి' అని మే.) మానసము, భ్రమించుననఁగా మోహితమగునని యర్థము. భ్రమణమనఁగా వైచిత్ర్యము గరుక మోహమునెడి సంచారిభావము. (ని. 'మోహస్త మూర్ఛనం భీతి దుఃఖావేశానుచింతనైక' జూఢార స్థలము సుశ్శబ్దమనియును నర్థము. కూర్చుల్లిండుకొనుట = ప్రేమలలితయించును, ఇక్కడఁ జెప్పబడిన ప్రేమలలితుని లోపలఁ జెప్పబడిన యనురాగములకును నవస్థాభేదమువలన భేదమని తెలియవలెను. ఏలాగనిన, (స్తో. 'రాగోఽనువృత్తోఽవిచ్ఛిన్నమనురాగముదాహృతమ్, సప్రేమాయన్నిధోయూనోన్ని రూఢంభావబంధనమ్.') ఉత్కలితాచాపలముత్ = ఔత్సుక్యంబును చాపల్యంబును, దీపించుకొనుట = ప్రకాశించునని యర్థము. ఇక్కడ నౌత్సుక్యచాపల్యములనెడు సంచారిభావద్వయము, ('కాలాక్ష మత్వమాత్సుక్య మప్రాప్తేరిష్టవస్తునః, చాపల్యమనవస్థానం రాగద్వేషాదినాభవమ్.') కూర్చుల్లిండుకొనుట = అడుతాఁదెట్లుఁజిల్లుఁగా, ఉత్కలితాచాపలముత్ = తరంగచాపల్యములు, దీపించుకొనుట = ప్రకాశించు ననియు నర్థము. (ని. 'కథితో త్కలితో త్కణ్ఠా హేలా నలినీచిషు' అని మే.) ఈపద్యమునఁ జీంతామోహకాత్సుక్యచాపల్యము లనెడు నాలుగుసంచారిభావములు చెప్పబడివి.

కోలాహలుండు తన్నుఁ గాంచి పోయినదాది శుక్తిమతియుఁ జంచలము దాల్చె నని భావము. నిమేషశాన్యదర్శనము (ఐష్వలార్పణి చూపులు) లాశోత్తరపద్మదర్శనమువలనఁ గలిగినవిస్తయము నకు సూచన. విస్తయలక్షణముల నాలంకారికు లిటుల నిర్వచించి యున్నాడు-

స్తో. లాశోత్తరపదార్థానా మపూర్వాలోకనాదిభిః
విస్తార క్షేత్రసోయస్త విస్తయ స్సనిగద్యతే.

తా. కోలాహలుండు వలపుచే ఐష్వలార్పణ తన్నుఁ జూచినదాదిగ శుక్తిమతియుఁ జీంత మోహములొనగు మనోవికారములకు లోనయ్యెను.

సీ. తనకూటములఁబ్రోదిఁదాల్చురంభాదులు సరసభావముఁ దప్పి * శిరము వంపఁ
దనలోలతలఁ బెంపుఁ * గనుకలకంఠులు చేరి వైవ్రాలక * చెదరి పలుకఁ
దినవంక నలరుపఁగి నుల్లెఁ దమిఁగానకయవాడిమోములఁగల్గము ముడువఁ
దనమహాభోగంబుల నెసంగుభోగినుల్ దెరలి నిట్టూరుపుఁదెరలు నెఱుప

తే. నకటకట మంచుమలపట్టి * యతనుతాస
వహ్నిపా లయ్యె యురబొప్పువారి యగుచు
నిత్యశ్రుక్తిమతీభావనానిశ్చలాత్మఁ
డగుచు సంచితగహనరోమాంచుఁ డగుచు.

ఈపద్యమునందు శైలములందుఁ గల దావాగ్నివరముగను మోహాగ్నివరముగను నర్థద్వయము గలదు.

కూటమియనగాఁ గలయిక, తనకూటములకొ = తనయొక్కకలయికలచేత, ప్రోదిఁదాల్చు = పెంపుపహించుచున్న, రంభాదులు = రంభమొదలయిన దేవకాంతలు, సరసభావముఁదప్పి = సరసత్వము మాని, శిరము వంకకొ = తలవంచుకొఁగానని యర్థము. కూటమనగా శిఖరము, తనశిఖరములయందుఁ బెంపుపహించుచున్న రంభాదితరువు లార్ద్రత్వముదక్కి వాడుచూపిన యగ్రభాగములను వంపగా నని భావము. (ని. 'శిరోఽగ్రం శిఖరం వాసా' అని అ.) తనలోలతలకొ = తనయొక్కయోన క్తులచేత, పెంపుగను = ఘనతఁబొందుచున్న, కలకంతులు = అవ్యక్తమధురమైన కంఠనాదముగల స్త్రీలు, (ని. 'కలకణ్ఠస్తు శోకిలే, హంసే పారావతే చాపి త్రిషు తేష్వషకలన్వరే.' అని నా.) చేరి వైవ్రాలకొ = దగ్గరవచ్చి వైశానక, చెదరిపలుకొ = తొలగి మాటాడఁగానని యర్థము. తనయందలి లతలయందుఁ బెంపుగను శోకిలుచేరి తనవైవ్రాలకొ తొలగి కూయఁగా నని భావము. తనవంకకొ = తనవలన, ఆలరు = సంతోషించునట్టి, పద్మినులెల్లకొ = పద్మినీజాతి స్త్రీలందఱును, (ని. 'పద్మినీ కరణీ శ్రీస్త్రీ సరోఽబ్జసశీష చ' అని నా.) తమిఁగానకయ = తనవలని తమకము నెంతమాత్రము గనుపఱుచు కొనలేకయే, వాడివికాసముదప్పి, మోము లగ్గలము ముడువకొ = ముఖములు మిక్కిలి ముడిచిపెట్టు కొనఁగాను అని యర్థము. వంకయనగా నేఱు. తనవంకకొ = తనసంబంధమయిన నెలయేటియందు, ఆలరు = వికసించియుండెడు, పద్మినులెల్లకొ = పద్మలతలన్నియును, తమిఁగానకయ = రాత్రిని జూడకయే అనఁగా రాత్రి కాకమునుపే, (ని. 'రజనీ యామినీ తమీ' అని అ.) వాడిమోము లగ్గలము ముడు వకొ = వాడుడేరి యగ్రములు ముకుళించఁగా నని భావము. తనమహాభోగంబులకొ = తనయొక్క యధిక మయిన సంభోగములచేత, ఎసంగు = బిప్పుచున్న, భోగినులు = పట్టపుదేవిగాక యితరలైన రాజభార్యలు, (ని. 'కృతాభిషేకా మహిషీ భోగినోఽన్య నృపస్త్రీయః' అని అ.) తెరలి = చంచలించి, నిట్టూ రుపు డెరలు నెఱుపకొ = నిశ్వాస పరంపరల నింపఁగా నని యర్థము. తన = తనయొక్క, మహల్ = అధి కములయిన, ఆభోగంబులకొ = విస్తారములయందు, ఎసంగు = బిప్పుచున్న, భోగినులు = అడుపాములు, తెరలి నిట్టూరుపు డెరలు నెఱుపకొ = చంచలించి పూత్రార్థములు నింపఁగా నని భావము.

ఆకటకట = అయ్యయ్యో, మంచుమలపట్టి = హిమవత్పర్వతపుత్రుఁడైనశోలాహలుఁడు, అతనుతాప పన్ని పాలయ్యెకొ = మన్ననతాపమునెడు నన్ని పాలయ్యె ననియర్థము. అతనుశబ్దము అనంగశబ్దవర్యాయ పదము. (ని. 'కందరోఽదర్శకోఽనన్దః కామః పంచకరః స్వరః' అని అ.) పర్వతముగనుక నధికతాపదావాగ్ని పాలగుచున్నదని భావము. ఇక్కడ మంచుమలపట్టి యయ్యును దాపముపాలయ్యె నని విరోధము గ్రహింపవలయును. ఝర = జలప్రవాహమువలె నుల్బఠించుచున్న, బొప్పవారియగు చున్ = అశ్రుజలధారలు గలవాడగుచు ననియర్థము. బొప్పమనగా నూష్యంబు, ప్రవాహములయం దలి యూష్యయుక్తజలములు గలవాడగుచున్నాడని భావము. (ని. 'బొప్పన్నేత్రజలోష్ణణోః' అని వి.) ఈత్రైశేష్యబడిన యతనుతాపపన్ని పాలయ్యె ననెడిచోటనున్న భావార్థ మిప్పుడు చెప్పఁ బడిన భావార్థమునందును మీఁదఁజెప్పబడిన భావార్థములయందును పేరుతువుగా గ్రహింపవలయును. నిత్య = ఎడతెగని, శుక్తిమతిధ్యాన = శుక్తిమతివిషయమయిన చింతచేత, నిశ్చల = క్రియారహితమయిన, అత్తుడగుచున్ = గాత్రము గలవాడగుచు నని యర్థము. పర్వతుడుగనుక జలింపఁడని భావము. అంచిత = బిప్పుచున్న, గవన = వివినరూపమయిన, రోమాంచు డగుచున్ = గగురుపాటు గలవాడగుచు నని యర్థము.

(ని. 'రోమాభిష్ఠో రోమహర్షణమ్' అని అ.) ఈచెప్పబడిన వికారములు గలవాడగుచు నతనుతాపవహిని పాలయ్యెనని వెనుక కన్వయము. బాష్పవారియు, నిశ్చలాత్మత్వంబును, రోమాం చంబును నీమూఁడును సాత్త్వికభావములు.

జ్ఞో. 'అశ్రు నేత్రోద్భవం చారి దుఃఖ రోష ప్రహర్షణమ్,
స్తంభస్సన్న్యస్తిన్ద్రియాజ్ఞత్వం రాగభీత్యాదినంభవమ్,
సుఖాదతిశయా జ్ఞాతో రోమాభిష్ఠో రోమనిక్రియా.' అని చెప్పబడియున్నది.

తా. కోలాహలుండు శుక్తిమతిని గాంచినదాది వలపునకు లోనై మత్స్యధవహిచే గ్రాగుచు గన్నీరు విడచుచు మాటిమాటికి శుక్తిమతిని దలంచుకొనుచు గగురుపాటు గలవాడగుచుండెను.

అలం. శ్లేషానుప్రాణితరూపకము.

చ. కులగిరిరాజనందనుండు • కూరిమి నాభువనాభినందితం

దలఁచు దలంపులోపలనె • దర్పకకేతనవల్లనంబు లం

చలయెలగోలు నంబుజవిశాలశిలీముఖతాండవంబు లు

త్వలదళమండలాగ్రములు • పై కొను నెట్టివో తత్ప్రభావముల్.

114

కులగిరిరాజనందనుండు = కులబర్హతశ్రేష్ఠుడైన హిమవంతుని కుమారుడగు కోలాహలుండు, కూరిమి = ప్రేమచేత, అభువనాభినందిత = లోకసన్నుతయైన యాశుక్తిమతి నని యర్థము. జూభి నందితయైన నదినని భావము. ('భువనం ఖాంబు లోకేషు' అని నా.) తలఁచు = తలఁచుగా, తలంపు లోపలనె = తలఁచుకొన్నంతలోపలనె, దర్పక కేతన వల్లనంబులు = మన్తధునియొక్క ధ్వజపలనము లని యర్థము. దర్పకకేతనము మినముగనుక మత్స్యచలనము లని భావము. అంచలయెలగోలు = హంసరూపములైన మన్తధుని యెలగోలుమూఁకలని యర్థము. హంసలయొక్క కోలాహలములని భావము. అంబుజవిశాలశిలీముఖతాండవంబులు = అరవిందరూపబాణవతనములని యర్థము. (ని. 'అర వింద మకోకంచ చూతంచ నవమల్లికా, నీలోత్పలం చ పక్షైలే పృచ్ఛబాణస్య సాయకాః.' ఆమర శేషము.) అంబురువాచిహారి షట్పద నటనములని భావము. శిలీముఖశబ్ద మిక్కడ మధుప్రకరము. (ని. 'అభి బాణౌ శిలీముఖౌ' అని అ.) ఉత్పలదళమండలాగ్రములు = ఉత్పలదళరూపఖడ్గములని యర్థము. ఉత్పలదళమండలముయొక్క యగ్రభాగములని భావము. పైకొను = కమ్మకొనును, ఎట్టివో తత్ప్రభావముల్ = ఆశుక్తిమతిమహిమలెట్టివో అనఁగా విచిత్రాస్పదము లనుట. కోలాహలుండు శుక్తి మతిని దలఁచుకొనినమాత్రముచేతనే మన్తధావిర్భావముగలవాడడవు నని యర్థము. మినవల్లనాది నదీ ధర్మములను మన్తధకేతనచలనాది ధర్మములుగా నధ్యవసించినాడు.

నాయకుండు కులగిరిరాజనందనుండు నాయక భువనాభినందిత యనుటవలన వీరిదాంపత్య మాను కూల్యమును ఆనరూప్యమునని భావము. మదనుతాపవహిని పాలయ్యెనని చెప్పబడుటచే గోలాహలుని దిట విదివఱకె తొలంగెననియు గావుననె తలంపులోనే దర్పకజలముచుట్టుముట్ట నవకాశము చిక్కిన దని యాశయము. తొలుత మన్తధునిటెక్కెము గనిపించెననియు బిదచు బరిచారకలకలము ఆవల ధనుష్పంకారములు ఆపిదప నాయుధహస్త లగుభటులు నాయకుని దరిసెరిని భావము.

అలం. శ్లేషానుప్రాణితరూపకము,

పసు—30

తే. మరునినాళీకసాయశోత్కరము కరము

ధరముఁ దరమిడి మెరము టేయరిది సారిది

నురిది నవి మెట్లు తెగఁ గోయునురునదీర్పు

రంబుల జనింపవో శతారములు గావో.

115

మరుని = మన్నభునియొక్క, నాళీకసాయశోత్కరము = పద్మరూపబాణవరంపర, కరము = మిక్కిలి, ధరముఁ = కోలాహలపర్వతమును, తరమిడి మెరయుట = అంటి మర్త భేదనముసేయుట, వియరిది = విమి యాశ్చర్యము, అనఁగా నాశ్చర్యము గాదనుట. ఏమనిన, సారిదిఁ = యుక్తమగునట్లు లుగా, అవి = ఆపద బాణములు, ఉరిదిఁ = ఉరువడిచేత, మెట్లు తెగఁగోయు నురునదీర్పురంబుల జనింపవో = కొండలు తెగునట్లులుగాఁ బాటునట్టి గొప్పనదీప్రవాహములయందుఁ బుట్టినవి కావా, శతారములుగావో = పర్వతములను భేదించెడు నూఱుచులుగల వజ్రాయుధములు గావా, కాబట్టి కోలాహలపర్వత భేదనము సేయుట యాశ్చర్యముగాదని యర్థము. వజ్రాయుధము నూఱుచుది యనుటకు, (ని. 'శతశోటి స్వరు శృంఖల ద మ్మోళి రశని ర్ద్వయోశి' అని అ.) శతారమునఁగాఁ బద్మము నూఱుజేయుటగదనుట. (శ్లో. 'సహస్రవత్తం కమలం శతవత్తం మశేశయమ్' అని అ.) మరుని సాయకములనక సాయశోత్కరమనుటచే ససంఖ్యాకబాణములచే మర్త భేదనము కలిగి తీరు ననుట, బాణములు శతారములు గావుననే పర్వతక్షోభకారణములయ్యెను. బాణములె గాదు. బాణ జన్మస్థలములగు రురులు నైతము శైలములనొరయుచు మెట్లు తెగఁగోయుట సహజము. అలం. కావ్య లింగము. అర్థావత్తి. శ్లేషము.

చ. కపురపుఁగమ్మతావిఁ జలిఁగ్రమ్మెడుగొజ్జగిపువ్వనీట న

చ్చపునెలతాలవెల్లువలఁ ♦ జందనవాసన నేమిట న్నగా

ధిపు నతితీవ్రతాపశిఖి ♦ దీరకపోయె గతాగతక్రియా

నిపుణఘనాళినీతతటిఁనీలలితామృతధారఁ దక్కుఁగాన్.

116

కపురపుఁగమ్మతావిఁ = కర్పూరముయొక్క మనోహరమైన పరిమళముచేతను, చలిగ్రమ్మెడు గొజ్జగిపువ్వనీటఁ = చల్లఁదనము గ్రమ్మచుండెడు గొజ్జగిపూనీటిచేతను, అనఁగాఁ జల్లని పన్నీటి చేతను, అచ్చపు = స్వచ్ఛమైన, నెలతాలవెల్లువలఁ = చంద్రకాంతశిలలుగఁగి ప్రవహించు ప్రవాహము చేతను, చందనవాసనఁ = శ్రీచందనపువాసనచేతను, ఏమిటన్ = ఏమిటో దేనిచేతను, నగాధిపుఁ = కోలాహలపర్వతశ్రేష్ఠునియొక్క, అతితీవ్రతాపశిఖి = అత్యంతతీక్షణమైన విరహతాప మనెడు నగ్ని, తీరకపోయెఁ = శమించకపోయెను. కర్పూరపరఁటులును, గొజ్జంగులును, చంద్రకాంతశిలలును, శ్రీచందనవృక్షములును నివి పర్వతమందుగల వస్తువులని గ్రహింపవలయును. ఇక సేమనిన, గతాగత = పోవుచువచ్చుచునుండెడు, క్రియానిపుణ = కార్యసఫలీకరణమందు సేర్పుగల, ఘనాళి = పౌఢ సఖజనములచేత నని యర్థము. మేఘులం క్రిచేత నని భావము. నీత = పొందింపఁబడిన, తటిని = శుక్తి మతీనదియొక్క, లలిత = మనోహరమైన, అమృతధారఁ దక్కుఁగాన్ = అమృతమనఁగా నుదకంబును గనుక నుదకధార యనెడు సుధాధారచేతదప్ప మఱియొకదానిచేత శమించకపోయె నని సంబంధము. అనఁగా శుక్తిమతీనదీవిషయమైన కోలాహలపర్వతమయొక్క విరహతాపానలము

కేవల కైత్యప్రదములైన కర్పూరాదులచేత శమింపక మేఘము శుక్తిమతీజలములను ద్రావి వచ్చి యాజలములను గోలాహలమిచ్చి వర్షింపఁగా నందువలనఁ గొంత యువశమించుచుండె ననుట. కష్టతావి యన్నందుకు,

గీ. 'జగతిఁ జప్పనికూరకుఁ జప్పకూర, చనుచు జక్కనిచాయకుఁ జక్కచాయ
హెచ్చు పచ్చనితోఁటకుఁ బచ్చతోఁట, గరిమఁ గమ్మనితావికిఁ గమ్మతావి.' అని అప్పకవి.

విరహవేదనను తాపమనక అతితీవ్రతాపశిఖి యనుటచే దుర్భరముగ పుండెననియును గావుననే సామాన్యకైత్యోజ్జనకములగు శిశిరోపచారములు తగ్గింపఁజాలవయ్యెననియు భావము. తొలుతఁ జలిగ్రమ్ము గొజ్జగిల్పూవునీరు పిదప చంద్రకాంతశిలాజలప్రవాహము చందనకర్దమము నిరుపయోగములయ్యె ననుటవలనఁ దాపాతిశయము సూచితము. సామాన్యప్రతిక్రియలవలనఁ దీఱనియీతాప మమృతసేవనమునఁ దీఱె ననుటవలన నమృతరూపిణియగు శుక్తిమతియే తాపనివారిణి యనుట.

అలం. సమాసోక్తి. క్లేహసుప్రాణితము.

ఉ. కైలకులేంద్రుఁ డిట్లు మదఃశాలిశుకాళిపి కాళిశారికా
జాలకనీలకంఠరవఃసంగతిఁ దాల్చిమి నిల్చుఁ జాల కు
ద్వేలకరాళకంఠుశరఃవేదన దీర నదీరసోర్తికం
దేలక యేల కల్లు మహానీయసుఖం బని నిశ్చితాత్మఁ డై.

117

కైలకులేంద్రుఁడు=కోలాహలవర్షతక్రేష్టఁడు, ఇట్లు = ఈవెప్పఁబడిన ప్రకారముగా, మదశాలి=మదముచేత నొప్పించున్న, శుక=చిలుకయొక్క, అలి=తుమ్మెదలయొక్క, (ని. 'ద్విరేఫ పుష్పలి దృఢంగ పట్నద భ్రమరాళయః' అని అ.) పిక=కోకిలయొక్క, ని. 'పనప్రియః పరభృతః కోకిలః పిక ఇత్యసి' అని అ.) అలి = సమూహములయొక్క, శారికాజాలక = గోరువంకపిట్టల గుంపులయొక్కయు, నీలకంఠ = నెమళ్ళయొక్కయు, (ని. 'నీలకంఠో శిఖిశ్వరా' అని నా.) రవ=కలకలధ్వనులయొక్కయు, సంగతిఁ = కూడికచేత, తాల్చిమి నిల్చుఁజాలక=దైర్ఘ్యము నిలువలేక, ఉద్వేల=అతిశయించుచున్న, కరాళ = భయంకరమైన, కంఠు శర=మన్నభాణ సంబంధమున, వేదన=తాపము, తీరణ = శమించునట్టులుగా, నదీ=శుక్తిమతియొక్క, రసోర్తిక=సంభోగశృంగార రసతరంగమందు నని యర్థము. సలితరంగమం దని భావము. లేలక=పీలకాడక పోయినపక్షి మందు, మహానీయసుఖంబు=అతిశయమయిన సౌఖ్యము, ఏలకల్లం=ఎట్లుగలుగుచున్నది, అని నిశ్చితాత్మఁడయి=అనుకొని నిశ్చయింపఁబడిన యంతఃకరణముగలవాడై, దీనికి ముందఱివద్యముతో నన్వయము.

తా. కోలాహలుఁడు మన్నభోద్ధీవకరములగు కోకిల గోరువంక నెమిలి లోనగు పక్షులకలకల మువలనఁ దమినిలుపఁజాలక మన్నభవేదనఁ దీఱుటకై నదీవతంసమగు శుక్తిమతిని గవయ నిశ్చయించి-
క. రుచిరాజితమణిభూషా, రుచిరాజి వెలుంగ దివ్యరూపాంజ్వులుఁ డై

యచలాధీశ్వరుఁ డొకనాఁ, డచలామణిహార మగుమహానదిఁ జేరెన్.

118

రుచిర=ప్రకాశమానములైన, ఆశిత = విలువకులొఁబడని, అనగా ననర్థములైన, మణి=రత్నమయములైన, భూషా=ఆభరణములయొక్క, రుచిరాజి=కాంతిపుంజము, ని. 'రుచిస్తు కిరణేకాంతా

వభిషక్తా భిలాషయోః' అని నా. వెలుంగఁ = ప్రకాశించుగా, దివ్యసౌందర్యయోగ్యమైన, రూప = ఆకృతిచేత, ఉజ్జ్వలఁడై = ప్రకాశమానుడై, అచలాధీశ్వరుఁడు = కొలాహలుఁడు, ఒకనాఁడు = ఒకానొకదినమందు, అచలా = భూమికి, మణిహారముగ = ముత్యాలహారమువలె నున్నట్టి, మహానదిఁ = గొప్పనదియైన శుక్తిమతిని, చేరఁ = సమీపించిపోయెను. శబ్దా. యనుకము.

తా. వివిధభూషణముల నలంకరించుకొని కొలాహలుఁ డొకనాఁడు శుక్తిమతిని సమీపించెను.

శా. చేరఁ రా నదియుం దటోద్గతఝరీసీమాదికోదగ్రసం

చారశ్రీ నెదు రేగి యూర్తి మయహస్తస్యస్తరాజీవరా

జీరాజస్యణిభాజనంబుల రజశ్శ్రీగంధకింజల్కరే

భారక్తాక్షతము ల్వహించి వరుసం • గావించె బూజావిధుల్.

119

చేరఁ రాఁ = కొలాహలుఁడు సమీపమునకు రాఁగా, నదియుఁ = శుక్తిమతీనదియును, కటోద్గతఁ = తీరమున తిక్రమించి వైకివచ్చిన, ఝరీ = ప్రవాహముయొక్క, సీమాధి కోదగ్రసంచారశ్రీఁ = సీమయనఁగా నిక్కడిమర్యాద, (ని. సీమసీమే ఇమే క్షేత్రే తూల మర్యాదయో రపి' అని నా.) మితి మితి యత్కృతుమగుచున్న సంచారసంపత్తిచేత, ఎదురేగి = ఎదురుగాఁ బోయియుని యర్థము. సీమయనఁగాఁ బోలిమేర, పూజ్యులైనవారు తనయొద్దకు వచ్చుచుండఁగాఁ బోలిమేర దాటి యెదురుగాఁ బోవలసినది న్యాయమైనందున సీమాధికోదగ్రసంచార మనఁగాఁ బోలిమేర దాటిపోవుట యని యర్థాంతరము. అర్థద్వయమునకు నభేదాధ్యవసాయము. ఊర్తిమయ = తరంగరూపములైన, హస్త = చేతులయందు, న్యస్త = ఉంచబడిన, రాజీవరాజీ = పద్మసముహమనెడు, రాజ న్నణిభాజనంబులఁ = ప్రకాశించుచున్న రత్నపాత్రములయందు, (ని. 'భాజనం యోగ్యపాత్రయో' అని. నా.) రజః = పుష్పాడియనెడు, శ్రీగంధఁ = శ్రీచందనమును, కింజల్కరేఖా = కేసరశ్రేణులనెడు, రక్తాక్షతములు = ఎఱ్ఱనియక్షతలను, అక్షతశబ్దము కుశాదిగణములొక జేరినదయ్యు, (ని. 'లుగ్భవే తుక్కుకాదే ర్హోః' న.) అను సూత్రముచే రావలయు మువర్ణలూపము. 'చరితాదికశబ్దానాం స్వరూపంచ యథా భవేత్' అని యధర్వణుఁడు చెప్పటచేత హంసాక్షతాదిశబ్దములకు వికల్పముగాన నిచట అక్షతము లని ప్రయోగించఁ బడియెను. వహించి ఉంచుకొని, వరుసఁ = అర్ఘ్యపాద్యాదిక్రమముచేత, పూజా విధులు = అర్చావిధానములను, కావించెఁ = చేసెను. అనఁగా లోకమందుఁ బూజ్యులైనవారు తనయంటికి వచ్చుచుండఁగాఁ దెలిసికొని పోలిమేర కవతలికి నెదురుగాఁబోయి వెంటఁబెట్టుకొని వచ్చి పశ్చిమములయందు గంధాక్షత లుంచుకొని యర్ఘ్యపాద్యాదివిధులచేతఁ బూజచేయవలయునని మర్యాద గనుక నాప్రకారముగాఁ కొలాహలునికి శుక్తిమతీనది పూజ చేసె నని యర్థము.

అల. రూపకానుప్రాణికోట్పేక్ష.

జే. గిరియునుదదంతికోత్తుంగతరచిరత్న, రత్నలటపీఠిఁ జెందె గౌరవము వఱల

వరలలితవాహినీనైభఃనంబుఁ గాంచి, గాంచె బహుపద్మనిధిలాభఃకౌతుకంబు.

గిరియును = కొలాహలాద్రియును, తల్ = ఆశుక్తిమతియొక్క, అంతిక = సమీపమందలి, ఉత్తుంగభర = ఉన్నతమైన, చిరచ్ఛరత్న = ప్రాచీనరత్నముయ్యైన, లట = తీరమనెడు, పీఠిఁ = పీఠమును,

చెండ్ = అధిష్ఠించెను. ఏలాగుననన, గౌరవము వఱలక = ఖనత మీఱునట్లులుగా ననియర్థము దుర్భరత్వ మొప్పుగా ననిభావము. వర=శ్రేష్ఠమును, లలిత=చిహ్నించుమును నైన, వాహసేనై ధవంబు=శుక్తి మతీనదియొక్క వైభవమును, కాంచి = చూచి, కాంచెహువద్ద నిధిలాభకౌతుకంబుకొ=అనేకములైన వద్ద నిధులయొక్క ప్రాప్తివలని సంతోషమును బొందెనని యర్థము. అనేకవద్దాకరలాభకౌతుకమును బొందెననిభావము. ఈషద్యము ముక్తపాదాంత్యగ్రస్తముగాఁ జెప్పుబడియె.

లలితశబ్దము సౌకుమార్య సౌందర్యద్యోతకము. వర,వైభవములకు విశేషములవలన సౌకుమార్య సౌందర్యముల యలితయము సూచితము. రత్నమయమగు నొద్దకు సింహాసనమున గోళాహుండు కూర్చుండి నదీసౌందర్యమును గాంచి యానందించెనని భావము. లలితము నాలంకారిక విలుల నిర్వచించిరి.

శ్లో. విన్యాసభంగిరంగానాం భూమిలాసమనోహరా

సుకుమారాభవే ద్యుత్ర లలితం తదుదీరితమ్.

(రసార్థవసుధాకరము.)

వ. అప్పు డప్పుణ్యతరంగిణి యన్న గాగ్రణితో ని ట్లనియె.

121

అప్పుడు=అనమయమునందు, అప్పుణ్యతరంగిణి=పుణ్యవదియైన యాశుక్తిమతి, అన్న గాగ్రణితో నిట్లనియె = పర్వతశ్రేష్ఠుడైన యాశోలాహునితో సేరితిగాఁ బలికెను. ఏమని యనెన,

సీ. ఆతుల్యై వలవతీశతములీనెడుమీకు నాయుచ్చు విమలార్ఘ్యతోయ మెంత ప్రాలేయనిలయసంభవముఁ గాంచినమీకుఁ బన్నీట నొనరించుపాద్య మెంత సరసమందార మంజరుల రంజిలుమీకుఁ బెనఁచి పూదండ లచ్చించు లెంత గోరత్నదోహన * గురులక్ష్మిగల మీకు సుపదగామణివర్ణ * మొసఁగు లెంత తే. యనఁగ యెవ్వారలైన గొండంతవారికవనిఁ గొండంతపూజసేయంగఁగలరె భక్తి నే నిచ్చునీపుష్పపత్రతోయ, మాత్రములు గైకొనుటకాకానోత్ర తిలక.

ఈషద్యమునకు సున్నతవంశసంభవునివరముగఁ గోళాహల పర్వతవరముగా నర్థద్వయము గలదు.

ఆతుల=నమానరహితమయిన, శైవలవతీశతములు = నదీశతములను, ఈ నెడుమీకు = ఈత్వాద నము చేయుచుండెడు మీకు, నాయుచ్చు = నేనుసమర్పించునట్టి, విమలార్ఘ్యతోయమెంత = నిర్మల మయిన యర్ఘ్యజల మెంతమాత్రము, అనఁగా నెక్కువలొనిది గాదనుట. ప్రాలేయనిలయ=హిమజల ములకు నివాసమయిన పర్వతమువలన, అనఁగా హిమవంతునివలన, (ని 'ప్రాలేయం మిహికా చాః' హిమానీ హిమసంహతిః' అని అ.) సంభవముఁ గాంచిన = జన్మించిన, మీకు = మీకు, పన్నీటనొన రించు పాద్యమెంత = పరిమళయుక్తమయిన స్వల్ప హిమజలముచేత నిచ్చునట్టి పాద్య మెంతలానిది, సరస = మకరందయుక్తమయిన, మందారమంజరులకొ = కల్పవృక్ష సంబంధములైన పుష్పగుత్తులచేత, రంజిలుమీకు = రక్తిమఁ జెందుచుండెడుమీకు, పెనఁచి పూదండ లచ్చించుటెంత = కలియఁబెనఁచి పుష్పమాలిక లర్పించుట యెంతలానిది, గోరత్నదోహనగురులక్ష్మిగలమీకు = గోశబ్దము గోవునందును భూమియందును వర్తించును. ని. 'స్వరేఫ పశువాగ్వజ్రదిక్షేత్ర ఘృణిభూజలే, లక్ష్మ్యదృష్ట్యో స్త్రీ యాం పుంసి గౌః' అని అ. గో=గోరూఁడయైన భూమివలన, రత్నదోహన = రత్నములను విడువట

గలిగిన, గురు = తండ్రియైన హిమవంతునియొక్క, లక్ష్మిగలమీకుఁ = సంపదగలమీకు, ఉపదగా మణి
పర్గ మొనఁగటెంత = కానుకగా రత్నసమూహము నిచ్చుట యెంతలానిది. 'ని. 'ఉపాయన ముప
గ్రాహ్య ముపహార స్తథోపదా' అని ఆ. భూదేవి గోరూపిణియైనదనియు, హిమవత్పర్వతము వత్స
రూపం బయినదనియు, రత్నాదులు పితుకఁబడిన వనియును బ్రసిద్ధము.

అనఘ=నిష్కల్ప భండవైన యో కోలాహలాస్త్రి, ఎవ్వారలైనఁ = లోకములో నెవ్వరైనప్ప
టికిని, కొండంతవారికిఁ = కొండపొడుగు ఘనతగలవారి కని యర్థము. పర్వతమున కని భావము.
అపనిఁ = భూమియందు, కొండంతపూజ సేయంగఁ గలఁ = కొండపొడుగుపూజ సేయఁగలరా, అనఁగా
జేయలేరుగదా యనుట. ఇంక నేమనిన, భక్తి నేనిచ్చు = భక్తిచేత నేనిచ్చునట్టి, ఈ పుష్ప పత్రతోయ
మాత్రములు = ఈపుష్పము పత్రము ఉదకము ఇంతమాత్రములు, కైకొనుటెకాక = గ్రహింపవలయు
నదియన్యాయముకాక, నే నమర్పించినవి మీకెంతమాత్రమని యర్థము. గోత్రతిలక = వంశశ్రేష్ఠుఁడా
యని యర్థము. పర్వతశ్రేష్ఠుఁడా యని భావము. ఈపద్యమునఁ గోలాహలపర్వత పరిహాసపరముగను
నొక యర్థము స్ఫురించుచున్నది. ఆలం. విభావన.

తా. ఓకోలాహలేంద్రా! నీవు మిగుల గొప్పవాడవు. నేనొసంగు పాద్యము అర్ఘ్యము
పుష్పము కానుకను ప్రీతితో స్వీకరింపుము. కొండంతవారి కెవ్వరు కొండంతపత్రి పెట్టఁజాలరు
గావున భక్తిసూచకముగ నే నొసంగు నీవ్వలములగు పుష్పములు పత్రములు తోయము పరిగ్ర
హింపుము.

చ. విలసితరత్న కూటములు • వేలుపుక న్నైలకూటము ల్సుధా

కలితసరగ్గృహీటములు • కామితనూతనవస్తుజాలదో

హాలసురభూజవాటము లొకప్పడు వాయక కల్లునీకు న

వ్వల నొకయర్థనీయ మగుఁవస్తువు గల్గునె ముజ్జగంబులన్.

123

విలసిత = మిక్కిలియు నొప్పుచున్న, రత్నకూటములు = మణిమయములైన శిఖరములును, ని.
'కూటో స్త్రీ శిఖరం శృంగమ్' అని ఆ. వేలుపుకన్నైల కూటముల్ = దేవతాస్త్రీలయొక్క సాంగత్య
ములును, సుధా=అమృతమువలె, కలిత = మాధుర్యముచేత నొప్పుచున్న, సరగ్గృహీటములు = సరోవర
జలములును, (ని. 'వాతూలే వివ్రవై ద్యౌచ కృహీట ముదరే జలే' అని నా.) కామిత = కోరఁబడిన,
నూతనవస్తుజాల = అభినవ పదార్థసందోహములను, దోహల = ఇచ్చునట్టి, సురభూజవాటములు=కల్ప
వృక్షసమూహములును, ఒకప్పడు వాయకకల్లునీకుఁ = ఏకాలమందును నెడఁబాయక కలిగియుండెడు
నీకు, అనఁగా నీచెప్పఁబడిన వస్తువులుగలవాఁడు దేవేంద్రుఁడు గనుక నింద్రవైభవముగల నీకు, అవ్వల =
ఆవళల, ముజ్జగంబులఁ = మూఁడులోకములయందును, ఒక యర్థనీయమగు వస్తువు గల్గునె=ఒకకోరఁ
దగిన పదార్థము గలుగ నేర్చునా, అనఁగాఁ గలుగ నేరదనుట, ఇక్కడఁ గోలాహలపర్వతమందు నింద్ర
వ్యవహార సమారోపణమువలన సమాసోక్త్యలంకారము.

తా. నీకు మణిమయములగు శిఖరములగలవు గావున సంపన్నుడవు, దేవకాంతల చెలిమిగల
వాడవుగావున భోగపూరుషుడవు, కోరనవస్తువు లొసంగు కల్పవృక్షములు నీకుఁ గలవు గాన నిష్కా
మివి. ఇట్టి నీకుఁ బరులను యాచింపదగిన వస్తువు రీమూఁడులోకములలో లేదు.

క. ఏతాదృశగుణగరిమన, మేతాత్మలు మీర లిచటి + కేలేంచుట మో
శీతాద్రితనయ మదుపరి, జాతాభినవాను రాగంప త్రి గదా.

124

ఏతాదృశ = ఇటువంటి, గుణ గరిమ సమేతాత్మలు = గుణశ్రేష్ఠత్వముతోఁగూడిన యంతఃకరణము గలవారని యర్థము. దుర్భరత్వముతోఁ గూడిన మూర్ఖులవా రని భావము. మీరలు = మీరు, పూజార్థమందు బహువచనము ప్రయోగార్హము. ఇచటికేలేంచుట = ఇక్కడికివచ్చుట, ఓకితాద్రితనయ=ఓహిమత్స్వర్వతమారా, మదుపరి = నామీద, జాత=పుట్టిన, అభినవ = నూతనమయిన, అను రాగసంపత్తిగదా = వాత్సల్యసమృద్ధిచేతగదా యని యర్థము. నామీద నుదయించిన స్త్రీవిషయాచరాగ సమృద్ధిచేతగదా యని భావము.

మదుపరిజాతాభినవానురాగ సంపత్తియనుచోఁ గొందఱు వ్యాఖ్యాతలు నామీదల సీక్ష్మమీందేలు కోరికయని యర్థమని శుక్తిమతీవాక్యమునుండి యబుద్ధిపూర్వార్థము జెప్పియున్నారు. “నిజంబ పల్కితి వవు” అను షడ్భాగముచే నీయంశము నిర్ధారణ చేయుచున్నారు. ఇందు భావము క్లిష్టముగ నుంటచే నెంతవఱకు గద్యభిప్రాయమే నిర్ణయింప వీలుగాదు. అనురాగ మన స్త్రీవిషయమగు ప్రేమయు వాత్సల్యముగాన నిట శుక్తిమతి యబుద్ధికృతముగ భావించెను.

చ. అన విని గట్టురాకొమరుఁ + డాననగహ్వరరోచమాననూ

తనతరదంతహీరరుచిఁ ధారలు వెల్వడ నొక్క లేతన

వ్వు నగి నిజంబ పల్కితి వంపుఁ భువనాశయసన్ని వేశవే

దిన సరసాగ్రగణ్యపు గఁదే యని యన్నది బల్కు వెంబడిన్.

125

అనవిని=శుక్తిమతి యీలాగునఁ బలుకఁగా నాలకించి, గట్టురాకొమరుఁడు = పర్వతరాజునంద నుడైన కోలాహలుఁడు, (గీ. ‘ఒప్పు నిరిపేళ్ళ మల గట్టు లిప్పు మెట్టు, కొండ గుబ్బలి నా మేరుకుధర చాప’ అని యాంధ్రనామసంగ్రహము.) ఆననగహ్వర = గుహవంటిముఖమందు, రోచమాన=ప్రకాశమాన మగుచున్న, నూతనతర=మిక్కిలి నూతనమైన, దంతహీర = వజ్రమణులవంటి దంతములయొక్క, రుచి=కాంతియొక్క, ధారలు = అల్పప్రవాహములు, (ని. ‘ధారా పూకాపి సేనాగ్రం పతదంబౌది సంతతిః, ఖడ్గాదినిశితప్రాతే తురగ్గతివఞ్చకే.’ అని నా.) వెల్వడ = బయలుదేరఁగా ననియర్థము. ఆననగహ్వర = ముఖసదృశమయిన గుహయందు, (ని. ‘గుహ దుభ గహనేషు తు, గహ్వరమ్’ అని నా.) రోచమాన=ప్రకాశించుచున్నవియు, నూతనతర = మిక్కిలి నూతనమయినవియునగు, దంతశబ్దమిక్కడ సానువునందు వర్తించుచున్నది. (ని. ‘దంతస్సానుని కన్యతే’ అని వి.) దంతహీర = సానుసముత్పన్నములైన వజ్రమణులయొక్క, కాంతిధారలు వెల్వడఁగానని భావము. ఒక్క లేతనవ్వునగి=ఒక చిఱునవ్వునవ్వి, నిజంబపల్కితివవు = అగున యథార్థమే పలికినదానవు, భువన = జగత్తులయొక్క, అశయసన్నివేశ=అభిప్రాయస్థితిని, వేదిని = గుర్రెఱిగినదానాయని యర్థము. భువనాశయ = జలాశయమందలి, నన్నివేశ = నత్పురుష ప్రవేశమున, వేదిని = గుర్రెఱిగినదానాయనిభావము. సారసాగ్రగణ్యపుగదే యని = సరసమయిన హృదయముగలవారిలో శ్రేష్ఠురాలవుగదే యనియర్థము. సరసా = జలసహితలైననదులలో, సగ్రగణ్యపుగదే = ముందుగా స్తుతిసేయఁ దగినదానవుగదే యని

భావము. అని = ఇట్లువచించినవాడై, ఆన్పుదిఁ బల్కు వెండియుఁ = ఆనదినగూర్చి మరల నొక వాక్యమును బలికెను. అలం. క్లేషము.

అనురాగము స్త్రీవిషయకరాగము వాత్సల్యముగావున స్త్రీవిషయక రాగముగనే యర్థముఁ జేసికొని కోలాహలండు శుక్తిమతిని భువనాశయ నన్నివేళినివి సరసాగ్రగణ్య వసెను. అనఁగాఁ బఠేం గితగ్రాహిణివి రసికురాలవనుట. లేతనవ్వు ఉత్తమత్వసూచకము. గట్టురాకొమరుండు గాన నాయకుఁ డుత్తమండు.

జ్ఞో. శ్రేష్ఠానాం స్తితహసితే మధ్యానాం విహసితా వహసితేచ

సీచానా మవహసితం కథాతిహసితంచ వచ్ఛేదాః.

(సాహిత్యదర్శనము.)

మ. పరమామోదముతో విశేషతటిసీఁపద్దాస్యలం గూడి నీ

వరవిందోద్భవుఁ గొల్పి యేగుతటి సీయచ్చాచ్ఛభావంబు నీ

సరసత్వంబును నీగభీరతయు నీసర్వంకష ప్రాధి నీ

పరిపూర్ణత్వము గాంచి మెచ్చి మదిలో భావించు ని న్నెప్పుడున్. 126

పరమామోదముతో = ఉత్కృష్టమయిన సంతోషముతోడ, అశేష తటిసీ పద్దాస్యలం గూడి = సమస్త నదీకాంతలను గూడుకొని, సీవు=ఈవు, అరవిందోద్భవుఁగొల్పి = బ్రహ్మదేవుని నేవించి, వీరకటకే = పోవుచుండెడు సమయమందు, సీయచ్చాచ్ఛభావంబు = సీయొక్క యత్యంతస్వచ్ఛ మయిన హృదయము ననియర్థము. నిర్మలత్వమునని భావము. (ని. 'భావః పదార్థే సత్తాయాం క్రియా చేష్టత్వ యోనిషు, విద్వల్లిలా సభావేషు భూత్యభిప్రాయ జుతుషు' అని నా.) సీసరసత్వంబును = సీయొక్కరసికత్వమునని యర్థము. జలసహితత్వము నని భావము. సీగభీరతయు = సీయొక్క గాంభీర్యగుణము ననియర్థము. లోఁతు ననిభావము. సీసర్వంకషప్రాధి = సీయొక్క సర్వ సంగ్రహప్రాధిమ్యము నని యర్థము. సర్వవ్యాపకసామర్థ్యము ననిభావము. సీపరిపూర్ణత్వము = సీయొక్క సంపూర్ణ భావమునని యర్థము. ప్రవాహపరిపూర్ణత్వముని భావము. కాంచి = చూచి, మెచ్చి = మెచ్చుకొని, మదిలో = మానసమందు, భావించునిన్నెప్పుడు = ఎల్లప్పుడును నిన్ను ధ్యానము నేయుచుండును, భావించునిన్నెంతయు = అని పాఠాంతరము. నిన్ను = నిన్ను, ఎంతయు = మిక్కిలి, భావించు = తలంచును, అనియర్థము.

ఆ చ్ఛభావము సరసత్వము గభీరత సర్వంకషప్రాధి పరిపూర్ణత్వము ఉత్తమస్త్రీధర్మములు. నదీధర్మములు. అశేషతటిసీసహితముగా నేగుచుంటి వనుటచే నదీగుణమునందుఁ బ్రధానత్వము సూచి తము. మదిలో భావించుననుటచే సీగొప్పతనమును జీరకాలమునుండి యెన్నుచుంటిననియు సీపది యంత వఱ కెఱుంగవనియు భావము. అలం. క్లేషము.

శా. ఆపద్దోద్భవునోలగంబునకు దిశ్యద్విపిను ల్నిచ్చ రా

రో పోరో వఱి యెందఁజేనియును వాఁడు మేము సంధింపమో

యేపద్మాననఁ జూచినం జెలియ ని న్నిక్షీంచిన ట్లుండ దే

భా పల్కాటలు పూర్వజన్మకృతము ల్లాబోలు నీనెయ్యముల్.

ఆవద్దోద్భవుః=ఆ బ్రహ్మదేవునియొక్క, ఓలగంబునకు = కొలువనకు, దివ్యద్విపినుల్ = దివ్య నదులు, (ని. 'ప్రోతస్వినీ ద్వీపవతీ' అని అ.) నిచ్చ=నిగంతరమును, (గీ. 'ఏపుడు సెవకు యదుగక యెల్లపు డన, నిచ్చ యనయంబు నాగను నిచ్చ లనగ, దనరు నాఖ్యలు సంతతు బనుట కభవ' అని యాంధ్ర)నామసంగ్రహము.) మఱియెందఱేనియును = ఇంకనెందఱైనను, రాజోహో=వచ్చుచుండ లేదా పోవుచుండలేదా, వారు నేముసంధింపమో=వారును మేమును నెదురుకొనలేదా, ఏపద్మా ననఁజూచినన్ = పద్మమువంటి ముఖముగల యేస్త్రీని జూచినప్పటికి నని యర్థము. అనఁమువంటి పద్మములుగల యేనదిని జూచినప్పటికిని నని భావము. ని స్త్రీక్షించినట్లుండదు = నిన్నుజూచినట్లుగా నుండదు, ఏలాపల్లాటలు = బహుభౌతయెందుకు, ఈనెయ్యములు = ఈమక్కువలు, పూర్వజన్మకృతము ల్లాబోలున్ = క్రిందటిజన్మమందు జేయఁబడినవి కాబోలును. మేము అనుపదము పూజ్యార్థమందుఁ బ్రయోగింపఁబడియెను.

వైపద్యమున నమస్తనదీకాంతలు బ్రహ్మదర్శనమునకు వత్తురని చెప్పఁబడినది. ఇపుడు దివ్యనదీ కాంతలుగూడ వత్తురని చెప్పఁచున్నాఁడు. వారలఁ గోలాహలంఁ డెదుర్కొనుచున్నాఁడు. సౌందర్యాతి శయము లటుండ నెవ్వరినిజూచినను శుక్తిమతిని గాంచినటు లుండకపోవుటకు హేతువు ఈనెయ్యము పూర్వజన్మకృతమగుటయే. పూర్వజన్మవాసనావాసితమగునెయ్యము తొలగించుట యసాధ్యమనియే దాని బలిమి తెలుపుట యసాధ్యముగాన వలమాటలేల యనియు భావము.

ఉ. నావలనం బ్రియం బెఱిగినన్నొకమాటును బల్కరింప కీ

వే వెన నోరఁ జేసికొని * యేఁగుదు గాని సరిల్లలామ ని

న్నేవగఁ జేర వత్తు మది * కిం పగునీదునవోదితామృతం

బేవగఁ గ్రోలఁ గాంతు నని * యే నెపుడుం దలపోయుచుండుదున్.

123

నావలనంబ్రియంబెఱిగి = నావలననుండెడు నీవిషయమైన ప్రేమను చెలిసికొని, నన్నొక్క మాటును బల్కరింపక = నన్నొకసారియైన మాటాడక, ఈవే వెననోరఁజేసికొని యేఁగుదుగాని = నీవే త్వరితముగాఁ దొలఁగుపాటుచేసికొనిపోదువుగాని - ఇంతవర్యంతము నదీస్వభావపరముగాను జెప్పవలయును. సరిల్లలామ = నదులకు భూషణమవైన శుక్తిమతీ, నిన్నేవగఁజేరవత్తున్ = నిన్ను నేవిధముచేత సమీపించివత్తును మదికింపగు = మనస్సునకు హితమగుచున్న, నీదు=నీసంబంధమైన, నవ=నూతనమైన, ఉదితామృతంబు=వలొమ్మతమును అనియర్థము. ఆభినవోదితమైన సరిలము నని భావము. ఏవగఁ గ్రోలఁ గాంతున్ = వివిధముగాఁ బానముచేతును, అని = అనుకొని, ఏనెపుడుం దలపోయుచుండుదున్ = నేనెల్లప్పుడును విచారించుచుండును. అనఁగా నామీద నీకుమాత్రమే మక్కువలేదు కాని నాకెల్లప్పుడును నీమీదనే మక్కువ గలిగియున్నదని యర్థము. ఏఁగుదు, చేరవత్తున్ అను పదములు క్రమముగా మధ్యమోతమపురుషైకవచనంబులు కాన, (ని. 'ఉత్స యుతో వనకారౌ స్సార్థతాం మన్యోత్తమైకవచనానామ్' న. అనుమాత్రముచే పువర్ణక నువర్ణకములు కలుగఁ బ్రయోగింపవలసియుండియు, ని. 'భూలేతయోర్వికల్పత్వ మితి కేచిద్భూషితే' అనునధర్వణ వచనము ననుసరించి యీపదములును భూతార్థకద్యోతకములు గాన పువర్ణక నువర్ణక విరహితములుగా గ్రంథకర్త ప్రయోగించెను.) అలం. క్షేపము,

తా. ఓనదీమణి! నేను నీవయి వలపుఁగొనియుండుట నీవెఱింగియు నన్నెపుడు పలుకరింపక తొలఁగి పోవుచుంటివి. నిన్నెటులఁ జేరనగును. నీమాటతేనియలు (నీజలము) ఎటులఁ గ్రోలఁ గలుగునని చిరకాలమునుండి యువ్విశ్రుతాదుచుంటిని.

తే. విమలమధురమనోహరఃస్వత్తి వెలయు

వారిఁ గొనియాడ బుధు లెంతఁదూర మైనఁ

బోవుదురు గాన నేను నీపొందుఁ గోరి

ద వ్వనక వచ్చితి నశేషతాపశమని.

129

విమల=నిర్దోషమును, మధుర=ప్రియమును, మనోహర=చక్కనిదియునయిన, స్వత్తి=వర్తనముచేత, వెలయువారికే = ప్రకాశించెడువారిని అని యర్థము. నిష్కలుషంబును మాధుర్యయుక్తంబును మనోహరంబును నైనస్థితిగలవారి ననఁగా నుదకముననిభావము. (ని. 'స్వాదు ప్రయాచ మధురౌ' అని అ.) కొనియాడకే=వర్ణించుకొఱకని యర్థము. కొని=గ్రహించి, ఆడకే=స్నానముసేయుకొఱకనిభావము. బుధులు = తెలిసినవారు, అనఁగాఁ బెద్దలు, ఎంతదూరమయినఁ బోదురుగానకే = ఎంతదూరమయిన నరుగుదురు గనుక, నేను నీపొందుఁగోరి=నేనును నీయొక్క సొంగత్య మభిలషించి, దవ్వనకవచ్చితికే = దూరమని విచారింపక వచ్చినవాడనయితిని, అశేష = నిశ్శేషమగునట్లులుగా, తాప=మనస్థతాపమును, శమని=శమింపఁజేయఁగలదానా అని అర్థము. దాహము మొదలయిన తాపములను శమింపఁజేయఁగలదానా అని భావము.

తాపమన దప్పియని మోహతాపమని యర్థము గావున నీసమస్తతాపములు శమింపఁజేయఁ దగినదానవు నీవు. కాననే నీస్వత్తి విమలము, మధురము, మనోహరమును,—విమలమనుట జలపరముగ నిర్తలమనియు నదీపరముగఁ బుణ్యక్షేత్రము గలదానవనియు మధురమనుటచే నీజలము మాధుర్యమనియు నీనడవడి ప్రియము గూర్చునదియనియు మనోహరమనుటచే జక్కనిదానవనియు నెదుటివారి మనసు లొఁగొనెదవనియు భావము. అలం. కావ్యలింగము. శ్లేషానుప్రాణితము.

ఉ. చెప్పెడి దేమి నాకుఁ గలఁజీవన మంతయు నీకుఁ గూర్చి యె

ల్లప్పుడు నిన్నుఁ బొయక ప్రియాచరణం బొనరింప నేర్తునీ

చొప్పున కీపు నియ్యకొని • చొక్కపుజక్కవగుబ్బలాడి మేలే

దప్పక యంతరంగమునఁ • దారిచి నన్ను నదీనుఁ జేయవే.

130

చెప్పెడిదేమి=ఇకమీఁద జెప్పఁగలదియేమియన్నది. అనఁగా వేఱొకమాట లేదనుట. నాకుఁ గలజీవనమంతయు నీకుఁగూర్చి=జీవనమనఁగాబ్రతుకు, ఉదకమును, నాకుండెడు బ్రతుకుబండాలము యావత్తును నీకేయింపుగించి అని అర్థము. నాయందుండెడు నిర్లురోదకముల నీయంద చేర్చి యని భావము. ఎల్లప్పుడు నిన్నుఁబొయక=ఎల్లకాలమును నిన్నెడఁబొయక, ప్రియాచరణంబొనరింప నేర్తుకే = ప్రియ మాచరింపనేర్తునని యర్థము. ప్రియుండుచేయుకార్యముఁ జేయనేర్తుననిభావము. ఈచొప్పున కీపునియ్యకొని=ఈ మార్గమునకు నీవును నవ్వులించి, చొక్కపుజక్కవగుబ్బలాడి=చక్కని చక్రవాకములవంటి కుపములుగలదానా యని యర్థము. చక్కనికుపములవంటి చక్రవాకములు గలదానా యనిభావము. మేల్కట్టక=మేలు చెఱువకయని యర్థము. మోహమువిధువక యని భావము. (గీ. 'వలపు

హరిమి మేలు నా నలరుఁ దేన్లు, మోహమునకును శారదాంబుదనిభాంగ' అని యాంధ్ర)నామ సంగ్రహము.) అంతరంగమునఁ దాఱిచి = హృదయమందుఁ జేర్చి, నన్నునదీసుఁజేయవే = నన్ను దీసుఁడుగానివానిఁగాఁ జేయవేయని యర్థము. నదీనాథునిఁగాఁ జేయవేయనిభావము. అనఁగా నన్ను వరించి శుక్తిమతీనదీనాథుఁ డనునట్లులుగాఁ జేయవే యనుట. నాయకుడు నాయకకుఁ బ్రియాచరణ మొనరించుట సహజముగావున నాజీవనమునే నీకిత్తునని కోలాహలుఁడనెను. అనఁగా శైలజలాధారము ననే నదులుట్లుసిల్లుననుట. కాననే నదీయనిగాఁ జేయఁగోఁచెను. నదీజననమునకుఁ గొంతవఱకు శైల ములై కారణముగాన నదీనాయకత్వము సార్థకముఁజేయ శుక్తిమతిని గోలాహలుఁడు కోఁచెను. అలృ. శ్లేషము.

క. అన విని నగరాజుఘన, ధ్వనిగరిమకుఁ గలఁగి ముకుళితక రాంబుజ యై
వినయమునయంబుభయమును, మనమునఁ బెనఁగొనఁగ శుక్తిమతియిట్లునియెన్.

అన విని = కోలాగనివలకఁగా నాలకించి, నగరాజు = కోలాహలవర్షతునియొక్క, ఘన = అధిక మైన, ధ్వని = వాక్యధ్వనియొక్క, గరిమకుఁ = అతిశయత్వమునకు, కలఁగి = వ్యాకులపడి యనియర్థము. మేఘధ్వనియొక్క గరిమకుఁ గలుషితమయిన జలములుకలదై యనిభావము. వినయము = నమ్రభావం బును, నయంబు = సీతియును, భయమును = భీతియును, మనమునఁ పెనఁగొనఁగ = మనస్సునందు సంకలితము కాఁగా, శుక్తిమతి యిట్లునియెన్ = శుక్తిమతీనది యొకవాక్యముఁ బలికెను.

శుక్తిమతి తొలుతఁ గోలాహలుని నతిథియని పూజించెనుగాని వానివాక్యములు ధ్వనిరూప ములై వలపునెఱింగింప వెఱుపుజనించెను. తప్పకొన నుపాయముగానరామి తనజీవితము మిగులహేయ మైనదనియు సీవు మహానుభావుఁడవుగాన నన్నుఁగలిసి కలువమతివి గాకుమని ప్రార్థించు దొడఁగెను.

సీ. నిలు వెల్ల నీచాతిఁసీచోపసరణంబు ప్రకృతి యెల్లను జాడ్యఃపరిణతంబు
పెం వెల్ల నియతగాంభీర్యమానవిహీన మంతరం బెల్ల బంకావిలంబు
జీవనం బెల్ల సంఘితబుద్ధుడప్రాయ ముదయ మెల్లను దుర్దిఁనోస్తుఖంబు
గతు లెల్ల గుటిలప్రకారకారణము లుత్సేకంబు లెల్లభంగాకులములు

తే. నిలుకడ హుళిక్కి తావులు పాలసు వల్పు
నిట్టిమాబోంట్లతోఁ జెల్లి పొసగు
నచలితోత్తుంగధైర్యున కలఘుమతికి
ననఘగతికి నభంగశీలునకు నీకు.

132

నిలువెల్లె = స్వరూప్యమంతయును, సీచాతిసీచోపసరణంబు = హీనాతిహీన ప్రవర్తనముగలది అని యర్థము. నిన్నుఁగలిసిన్నున్ఫలసరణముగలది, అనఁగా బల్లమునకంటె బల్లముగా నుండుచోటికిఁ బాటునది యని భావము. ప్రకృతియెల్లను = స్వభావమంతయు, జాడ్యఃపరిణతంబు = మాండవ్యముచేతఁ బరివర్తమయినదని యర్థము. శైత్యముచేతఁ బర్వమయినదని భావము. (సి. 'జడో' మూర్ఖే హిమ గ్రస్తే' అని అ.) పెంపెల్లె = అభివృద్ధియంతయు, నియత = నియమయు క్తమయిన, గాంభీర్య = గంభీర భావముతోడను, మాన = చిత్తనమున్నతితోడను, విహీనము = తక్కువయైనది, అనఁగా గాంభీర్య మానములు లేనిదని యర్థము. పెంపెల్లె = జూఢిక్యమంతయు, నియత = నియతమైన, గాంభీర్య =

లోతుయొక్క, మానవిహీనము = ప్రమాణములేనిదని భావము. అంతరంబెల్లె = హృదయమంతయు, పంకావిలంబు = పాపముచేతఁ గలుపితమయినదని యర్థము. జలాంతరభూమి యంతయును బురదలో సంతరిత మగుచున్నదని భావము. జీవనంబెల్లె = బ్రతుకంతయు, ఆంచితబుద్ధ్యసప్తాయము = సీరుబుగ్గపంటిది, ఆనఁగా క్షణభంగురమని యర్థము. జీవనమనఁగా నుదకము, అది బుద్ధుడబాహుశ్యమైనదనిభావము. ఇక్కడఁ బ్రాయశ్చిత్తము తుల్యార్థమందును వర్తించుచున్నది. ని. ప్రాయస్తవ్యశనే మృత్యో తుల్య బాహుశ్యయో రసి' అని వి. ఉదయమెల్లను = అభ్యుదయమంతయు, దుర్దినోస్తుఖంబు = దుష్టదినమునకు మీఁదు చూచునదియని యర్థము. ఉదయమెల్లను = ఉత్పత్తియంతయు, దుర్దిన = మేఘుచ్చన్నదినమునకును, ఉన్నఖంబు = మీఁదుచూచుచున్నదని భావము. (ని. 'మేఘుచ్చన్నే హ్ని దుర్దినమ్' అని అ.) అనఁగా సూర్యుండు గనుపడకుండ మేఘము పట్టి వర్షించుటచేత నదులు జలపూరితము లగుచున్నవనుట. గతుల్లె = నడకలంతయు, కుటిలప్రకార = కుటిలభావమునకు, కారణములు = హేతువులైనవని యర్థము. గమనములు వక్రములై యుండుననిభావము. అనఁగా నదులు వంక వంకలుగాఁ బ్రవహించుననుట. ఉత్సేకంబుల్లె = ఉద్రేకములన్నియు, భంగాకులములు = అపజయ సంకులములని భావము. (ని. 'భక్తస్తరక్లేరుగ్భేదే భేదే జయవిపర్యయే' అని వి.)

నిలకడహుళిక్కి = మతి స్థిరత్వములేదని యర్థము. నిలిచియుండుట యెన్నటికినిలేదని భావము. (గీ. 'బద్ధు నా బొంకు నాఁగ దబ్బర యనంగఁ, గల్లనాఁగ హుళిక్కి నాఁ జెల్లు దేళ్ళు, ధర నసత్యంబునకును' అని యాంధ్ర)నామసంగ్రహము.) తావులు = దేహవాసనలు, పొలనువల్చు = సీచువాసన వాసించునని యర్థము. స్థానములు సీచువాసించునని భావము. (క. 'తావులన స్థలముల' పృథు, దావులు నా వాసనలకు దగుదేరు శివా' అని యాంధ్ర)నామసంగ్రహము.) ఇట్టిమాబోంట్లతో = ఇట్లుండెడు మావంటివాండ్రతోడ, అచలిత = చలింపని, ఉత్తుంగ = ఉన్నతమైన, ధైర్యునకు = ధైర్యముగలిగిన, ఆలఘుమతికి = ఘనమైన మనస్సుగలిగిన, అనఘగతికి = పాపరహితమైన నడవడిగలిగిన, అభంగశీలనకు = భంగములేని సద్బుద్ధిగలిగిన, నీకు = నీకు, చెల్లియెట్లుబొసగుం = సహవాస మేరితిగా యుక్తబడును. అనఁగా యుక్తబడవనుట. ఇక్కడఁ గ్రమాలంకారము ప్రథమచరణమునకును జతుర్థచరణమునకును బ్రతిద్వంద్వంగాఁ జెప్పిన అచలితోత్తుంగధైర్యాదికము గాంధీర్యాదులకు బ్రతిద్వంద్వంగాఁ జెప్పఁదగినవానికి నుపలక్షణమని గ్రహింపవలయును.

తా. ఓ యచలేంద్ర! మేము చలించువాండ్రము, నీవు చలింపనివాడవు. మేము మహాసీచులము, నీవు గొప్పవాడవు. మేము పాటిపోవువాండ్రము, నీవు ధైర్యముచెడినివాడవు. మేము మందబుద్ధులము, నీవు గొప్పబుద్ధిగలవాడవు. మేము కుటిలప్రవర్తనముగలవాండ్రము, నీవు కుటిలప్రవర్తనము లేనివాడవు. మేముభంగముతోఁగూడిన శీలముగలవాండ్రము, నీవు భంగములేని శీలముగలవాడవు. కాఁబట్టి యీలాటి దుర్గుణములుగల మాతోడ నిట్టిగుణగరిష్ఠుడవైన నీ కేలాగున సాంగత్యముబొసగును, అనఁగా బొసఁగ నేరదని శుక్తిమతి చెప్పెను.

క. పుడమి నచలేంద్రు లెచ్చట, జడవాహిను లెచట నెచటిసఖ్యము వినఁ జొ

పుడదు పొడ వడరుమీయెడ, నెడపక మారసము లెచటికెక్కుమహాత్మా.

పుడమిక్ = భూమియందు, అచలేంద్రులెచ్చట = పర్వతశ్రేష్ఠులెక్కడ, జడవాహినులెచట = జల మయములైన నదులెక్కడనని యర్థము. భూదేవేంద్రులైన రాజులెక్కడ సీశ్వకడపలు మోయు దాసీ జనుము లెక్కడ నని యర్థాంతరము. ఎచటిసఖ్యము = ఎక్కడిస్నేహము, విసజ్జొప్పుడను = విరుటకే యుక్తముకాదు, పొడవడరు మీయెడకో = అతిశయత్వము చేత నొప్పుచున్నమిమియమై, ఎడపక = ఎడపడక, మారసములు = మాయసురాగములు, ఎచటికెక్కు = ఎక్కడి కందుచున్నవి అనియును బొడవు చేత నొప్పుచుండెడు మీయందుఁ గ్రిందనుండెడు మాజుము లెక్కడికెక్క గలవనియును నర్థము. మహాత్మా = పూజ్యుడవైనవాడా యని యర్థము పృథులమయిన నేహముగల కోలాహలండా యని భావము.

సమానులయెడ నెయ్యము పొసఁగునుగాని యసమానులయెడఁ బొసఁగదు. మీరచలేంద్రులు, పొడవడరువారు. మేము జడవాహినులము. మననెయ్యము వినదగినదికాదు. మీయెడ మా కసురాగము కలుగదని శుక్తిమతి కోలాహలునితో ననెను. అలం. విమమము.

ఉ. నా విని గట్టుతేఁడు వదనంబున విన్నదనంబు దోఁప నో

శైవలినీశిఖామణి నిజంబు భవత్కమనీయకాంతిధా

రావలిలో మునింగితి దయామతిఁ బ్రోవక సుశ్శః బెట్టెదో

నీ విఁకఁ గ్రుచ్చి యెత్తి ఘననిర్వృతిఁ దెప్పలఁ దేల్చెదో యనన్.

134

నావిని = శుక్తిమతి యీలాగని పలుకఁగా నాలించి, గట్టుతేఁడు = పర్వతనాథుడైన కోలాహ లుండు, వదనంబున విన్నదనంబుదోఁక = ముఖమందు దీనత్వము గనుపడఁగా, ఓశైవలినీశిఖామణి = నదీకిరీమణివైన యోశుక్తిమతీ, నిజంబు = సీమాటసత్యమే, అయినను, భవత్ = సీసంబుధముయన, కమనీయః = పుష్పచున్న, కాంతిధారావలిలో మునింగితి = కాంతియొక్క ధారాప్రవాహపరంపరయందు మునిగితినిని భావము. దయామతిఁ ప్రోవక = కృపామతిచేత రక్షింపక, సుశ్శఃబెట్టెదో = నడును శ్వలాఁ బెట్టుచున్నావో, లేక, నీవిఁకఁ గ్రుచ్చియెత్తి = నీవిఁకమీఁదఁ గ్రుచ్చి కఠిలించుకొని, ఘన నిర్వృతిఁ = అధికమయిన సౌఖ్యమందు, తెప్పలఁదేల్చెదో = తెప్పఁదేలునట్టులుగాఁ జేయుచున్నావో, అనన్ = అని కోలాహలుండు పలుకఁగా నని యర్థము. సుశ్శఃబెట్టెదో అన్నచోట నుడిగుండములలోఁ బడవైచుచున్నావో అనియు, తెప్పలఁదేల్చెదో అన్నచోట తెప్పలమీఁదఁ దేలునట్టులుగాఁ దేలఁ జేయుచున్నావో అనియును సారస్యము గ్రహింపవలయును. అనఁగా సీయొక్క ధారాప్రవాహ రూప మయిన లావణ్యమునకు మోహితుడవై యున్నాను గనుక న న్నవలంబించి సుఖంబుఁజేయు చున్నావో లేక నిరసించి వ్యాకులపడఁ జేయుచున్నావో నీకే తెలియు నని కోలాహలుండు శుక్తిమతినిగూర్చి పలికె నని భావము.

కాంతిధారావలిలోఁ దెలిసియో తెలియకయో మునింగితిని. ఇది నిజము. నాకై నే నిక సుత్రీ ఝడ కాఁజాలను. రక్షింపనెంచవేని నుడిగుండములలోఁ బడవేయుము. లేదా తెప్పలఁదేల్చి యుద్ధ రింపుము, అనఁగా ముంచినను దేల్చినను నీవె దిక్కు. కర్తవ్యము సీశ్వయింపదగినది నీచే యనుట.

చ. వెలవెలఁ బొరి శుక్తిమతి • వెండియుఁ గొండలతేని బల్కు న

గ్గల మగువంచ సాయకవికారఘ్నసన్ నిజగౌరవోన్నతు

ల్దలఁపవు గాని మాదృశజడస్థితిఁ దెప్పలఁ దేలుచున్న మీ
కులగిరికోటిలోఁ గడులఘుత్వము గాదె తలంచి చూడుమా.

135

వెలవెలఁపారి = వెలవెలఁపాయి, అనఁగా వివర్ణతనుబొంది, శుక్తిమతి వెండియుఁ గొండలజేసిఁ బల్కున్ = శుక్తిమతీనది తిరుగాఁ బర్వతనాథుండైన కోలాహలునిఁగూర్చి పలుకుచున్నది ఏమనియనిన, అగ్గలమగు = మిక్కుటమయిన, పంచసాయకవికారమునన్ = మన్వధవికారముచేత, నిజ = స్వకీయమయిన, గౌరవోన్నతుల్ = గౌరవంబును నొన్నత్యంబును, తలఁపవు గాని = విచారించుకొనవుగాని, మాదృశజడస్థితిఁ దెప్పలఁదేలుచున్న మీకులగిరికోటిలోఁ గడులఘుత్వముగాదె తలంచి చూడుమా = మావంటిజడులచేత నుద్ధరింపఁబడుట మహోత్సృష్టకులపర్వతసమాహములో మిక్కిలి లాభవము గాదా విచారించి చూడుమా యనియును నీయొక్క గౌరవోన్నతులనఁగాఁ బృథులత్వమును బొడవును విచారించుకొనక మాదృశజడస్థితిచేతఁ దెప్పలమిఁదఁ దేలుచు నుండుట పర్వతశ్రేణిలోఁ జాల కదనముగాదా విచారింపుమా యనియును నర్థము.

నిన్ను సుశృంభెట్టమగాని యెటులనో తెప్పలఁ చేల్పద ననుకొమ్ము. దాన నీకుఁ దేలికతనము వచ్చును. నలుగురిలో నీకుఁ జిన్నతనమగును. మేము జడాత్తులము. మాకలయిక తెప్పలఁదేలుట నీగౌరవోన్నతులకు భంగము. 'కామాంధోనైవ పశ్యతి' యనునటులఁ బంచసాయకవికారమున నీవు హితా హితము లెఱంగకున్నాడపని కోలాహలునితో శుక్తిమతి యనెను. అలం. శ్లేషమూలాభేదాధ్యవసాయము.

మ. మతిఁ గ్రీడారతి గల్గెనేని సకలఃక్షౌపుణ్యదేశాళిఁ గాం

చి తపస్సూర్తిమెయిం గృశించి వనరాశిం జెందుమాబోంట్ల ను

ద్ధతిచేఁ గ్రమ్మగ నేల నీకుఁ గఱవే తారుణ్యలావణ్యజృం

భితరంభాదినిలింపభామ లన భూభృన్మౌళి రాగాంధుఁడై.

136

మతిన్ = బుద్ధియందు, గ్రీడారతిగల్గెనేని = సంభోగక్రీడలయందలి యానక్తిగలిగినట్టులాయెనేని, సకలఃక్షౌపుణ్యదేశాళిఁ గాంచి = సమస్త పుణ్యక్షేత్ర సమాహమును జూచి యని తపస్విసీపరమయిన యర్థము. సమస్తపుణ్యభూమిప్రదేశములయందు వ్యాపించి యని నదీపరమయిన భావము తపస్సూర్తిమెయిం గృశించి = తపస్సుయొక్కస్ఫురణముచేత సన్నగించి యని యర్థము. గ్రీష్మర్తుయొక్క విజృంభణముచేత శుష్కించి యనిభావము. వనరాశింజెందు = అరణ్యసమాహమును బొందుచున్న యని యర్థము. జలరాశిని బొందుచున్న యని భావము. (ని. 'వనే నలిల కాననే' అని అ.) మాబోంట్లన్ = మావంటి తపస్వినులనని యర్థము. మావంటి నదులనని భావము. ఉద్ధతిచేఁ గ్రమ్మగ నేల = బౌద్ధత్వముచేతఁ బ్రకొననేల, తారుణ్య = యౌవనముచేతను, లావణ్య = ముత్యపునీరువలెఁ బ్రకాశించెడు దేహకాంతిచేతను, జృంభిత = విజృంభించుచున్న, రంభాది నిలింపభామలు = రంభమొదలయిన దేవతాస్త్రీలు, నీకుఁగఱవా = నీకులేకయున్నారా, అనఁగా నున్నారగదా, అనన్ = అని శుక్తిమతి పలుకఁగా, భూభృన్మౌళి = పర్వతకేభరుండైన కోలాహలుఁడు. రాగాంధుఁడై = కామాతురత్వముచేతఁ గన్ను గాననివాడై. అలం. శ్లేషమూలాభేదాధ్యవసాయము.

మేము తపస్వినులము. మమ్మధరించే గ్రమ్మట సాహసము. శ్రీ ధారతి నీకున్న వయసుపాంకముచే జక్కందనముచే విజ్ఞపీగురంభాద్యపృరగకాంతలు లేరా? తపోనియమములతో గృహించు తపస్వినుల కంటే గ్రీ ధారతులకు వయసుపాంకములతో నలరు వెల్పువెలనూండ్రే శగినవారు. సౌందర్య తారుణ్యులచే శోభించు నీ కారంభాదులు కఱవు కారు !

సీ. అతనుభూతి ఘటించుదయ్యెనే చదలేటు సీకఁ దాల్చునింధానఁచిత్రకునకు
వరవంశవైఖరి • వదలేనే రవిసుతాపతి యైనదై తేయఁభంజనునకు
వసులాభసంపత్తి • మసలేనే జాహ్నువిఁ జేకొన్న శంతనుఁజ్ఞీతివమణిఁ
గమలోదయఖ్యాతిఁ దెమలెనే నానానదీకాంతుఁ డైనఁజ్ఞాకరునకు

తే. వారికేలాఘవమువచ్చెఁవనితయెంత, మారుమనలెదు వట్టినేఁమములు చాలు
నేలు న న్నని సతికమఁలాలిపట్టు, ప్రబలతరదీర్ఘ భుజశాఖఁ • బట్టుటయును. 137

చదలేటుసీకఁ దాల్చు=ఆకాశగంగను జటాజూటమందుధరించి, ఇంధానచిత్రకునకు=ఆగ్నియే తిలకముగాఁగల శివునకు, (ని. 'తమాలపత్ర తిలకచిత్రకాణి విశేషకం' అని అ.) అతను=ఆధికమైన, భూతి=విశ్వరూపు, ఘటింపదయ్యెనే = కూడకపోయెనా, అనఁగా గూడినదెదాయని యర్థము. అతను=మన్మథునియొక్క, భూతి=భస్మము, ఘటింపదయ్యెనే=ఘటింపకపోయెనా, అనఁగా ఘటించిన దని భావము. రవిసుతాపతియైన = సూర్యునికొమార్తయైన కాళిందికి భర్తయగు, డై తేయభంజను నకు=శ్రీకృష్ణమూర్తికి, వర=శ్రేష్ఠమయిన, వంశవైఖరి = వంశవిస్ఫుర్తి, వదలేనే=వదలిపోయెనా, అనఁగా వదలిపోలేదుగదా యనియర్థము. శ్రేష్ఠవేణుగానవైఖరి గలవాడని భావము. జాహ్నువిఁ జేకొన్న=జహ్నుకన్యకయైన భాగీరథిని బరిగ్రహించిన, శంతనుఁజ్ఞీతివమణిఁ=శంతనుడనెడు భూపతి శ్రేష్ఠునకు, వసులాభసంపత్తిమసలేనే = ధనలాభసంపత్తి గలుగకపోయెనా, అనఁగా గలిగినదికదా యని యర్థము. అష్టమవసువైన భీష్ముడు గలిగినాడని భావము. నానానదీకాంతుఁడైన = సముద్ర నదులకును బెనిమిటియైన, రత్నాకరునకు=సముద్రునకు, కమలోదయఖ్యాతి దెమలెనే=సంపదదయ ప్రఖ్యాతి చలించెనా, అనఁగా జలించిపోలేదుగదా యని యర్థము. లక్ష్మీదేవి పుట్టినదనెడు ఖ్యాతి యనికాక లేక కమలమనఁగా జలముగనుక జలపూరితోదయఖ్యాతి యున్నదనిగాని భావము.

వారికేలాఘవమువచ్చెన్=అనఁగా నదులైన యాకాశగంగను గాళిందిని భాగీరథిని ఇది యది యనక సమస్తనదులను బరిగ్రహించిన శివుడు శ్రీకృష్ణుడు శంతనుడు సముద్రుడు వీరి కేచిన్న తనము వచ్చినది, అనఁగా జులకందనమురాలేదుగదా యనుట వనిత=పీశుక్తిమతీ, ఎంతమారుమన లెదు=ఎంతగా బ్రతికూలభావము పహించుచున్నావు, వట్టినేమములుచాలు=వనికీమాలిన నియమము లింతటితోఁ జాలును, ఏలునన్నని=నన్నేలుకొమ్మని, సతి=శుక్తిమతియొక్క, కమలాభి=పద్మసమూహ మనెడు, పట్టు=పట్టువస్త్రమును, ప్రబలతర=మిక్కిలియు బలిష్ఠమయిన, దీర్ఘ భుజశాఖ= శాఖా సదృశమైనదీర్ఘ బాహువుచేత, పట్టుటయును=పట్టఁగా అని యర్థము. శుక్తిమతీనదియొక్క కమలము లేటి స్థానము గలవి యనియును కోలాహలపర్వతము ప్రబలతరదీర్ఘ బాహుసదృశశాఖలు గలదని యును భావము.

జడస్థితిఁ దెప్పలఁదేలు నదీకాంతలఁ దొల్లి పలువురు పెండ్లాడిరి. వారి కేలాఘవము రాలేదు. శివుడు గంగను, విష్ణువు కాళిందిని శంతనుడు, జాహ్నువిని సముద్రుడు సమస్తనదులను బెండ్లా

డిరి గాన లాఘవము కల్గి. తపస్వినిగా నుంటి ననుట వట్టి నేమములు. ఇట్లు పరిహారముఁ జెప్పి కోలా హలుఁడు శుక్తిమతికొంగు పట్టుకొనెను. భుజకాఖి అనుచో తృతీయకు ద్వితీయ వికల్పము. అలం. శ్లేషమూలకమగు విశేషోక్తి.

ఉ. వేణి చలింపఁ గంపితనవీనమృణాళభుజాగ్రకంకణ

శ్రేణి నటించు లోలశఫరినిబిరీసకటాక్షకాంతి వి

న్నాణము చూప హంసకగణకన్యణనంబులు మీఱ నైకత

శ్రోణి వివర్జితాబ్జముఖశోభిత యై కడు సంభ్రమించినన్.

138

వేణిచలింపఁ = వేణియనఁగా నేటిపాయకును సర్వాకారముగా నల్లినస్త్రీలయొక్క జడకును బేరు. (ని. 'వేణిప్రవాహే సరితాం మేళనే కేశబంధనే, దేవకౌణ్డే' అని నా.) జడ కదలియాడఁగా, కంపితఁచలించుచున్నదియు, నవీన = నూతనమయినదియునగు, మృణాళ = తామరతూండులనెడు, భుజఃబాహువులయొక్క, అగ్రఃకోనలయందు, కంకణఃజలబిందువు లనెడు, కంకణఃహస్తాధరణముల యొక్క, (ని. 'స్యా త్కంకణం హస్తసూత్రే శిఖరే కటకే జలే' అని నా.) శ్రేణిఃపంక్తి, నటించఁ = పర్చించఁగా, లోలఃకదలుచున్న, శఫరిఃమత్స్యవిశేషములనెడు, (ని. 'ప్రాశ్నీ తు శఫరీ ద్వయోః' అని అ.) నిబిరీసఃనిబిడమున, (ని. 'నిబిడం నిబిరీసం చ దృఢం గాఢం ప్రచక్షతే' అని వై.) కటాక్షఃక్రేఁగంటి చూపులయొక్క, కాంతిఃప్రకాశము, విన్నాణముచూపఁ = ఓర్పిదము గనుపఱుపఁగా, హంసకము లనఁగా హంసలును గాళ్ళయందెలను, (ని. 'హంసకః పాదకటకః' అని అ.) హంసక = హంసలనెడు కాళ్ళయందెలయొక్క, గణఃస్తోమముయొక్క, కన్యణనంబులు = అనుకరణధ్వనులు, మీఱఁ = అతిశ యింపఁగా, నైకతశ్రోణి = ఇసుకదిన్నెలనెడు నిసుకదిన్నెలవంటి పిఱుఁదులుగల శుక్తిమతి, వివర్జితః త్రిష్నుబడిన, అబ్జ = కమలమువంటి, ముఖఃనెమ్రెగముచేత, శోభితయైఃఓవ్వచున్నదై, కడుసంభో మించినన్ = మిక్కిలి తొందరపాటు నొందఁగా, ఈవద్యమునకు ముందరి పద్యముతో నన్వయము. విన్నాణమునకు విజ్ఞానశబ్దమునకుఁ దద్భవము. ఇందుకుఁ బ్రమాణము. సీ. 'విజ్ఞానమునకు భావించ విన్నాణంబు విజ్ఞాపనమునకు విన్నపంబు, సంజ్ఞకు నన్న యజ్ఞమునకు జన్మంబు నాజ్ఞప్తి కానతి యాజ్ఞకాన' అని అప్పకవి.

కోలాహలపర్వతము నది నడ్డగించుటచే నీటిపాయ చెదరె ననియుఁ దామరతూండ్లుఁ గలఁ గెననియు జలకణములు చించెననియు బేడిసమీ లెగిరిపడెననియు అంచలు ధ్వనిచేసెననియు దామర పూవులు కలతనొందెననియు శుక్తిమతికొంగు కోలాహలుఁడు పట్టుకొన జడ కదిలెననియు భుజములు వణకటచేఁ గంకణములు మ్రోగెననియు ఓరగంటిమాపు లాపావృతెననియు గాలియందెలు మ్రోసె ననియు దొట్టుపాటుచే మోము ద్రిప్పెననియు భావము.

అలం. శ్లిష్టరూపకము. స్వభావోక్తి.

మ. నిలువెల్లకొ నిరపాయశంబరమయోన్మేషంబునం బొంగురాఁ

గలకూలంకషగాఢగర్వనిధులం • గాంతానుకూల్యంబుచే

దలమే నిల్పఁగ బ్రాతకూల్యపరుషోద్యత్ప్రేఙ్గిగా కంచు న

య్యలఘుం డాస్యము జేపురింప నిజరూపాటోపసంసంభి యై.

139

నిలువెల్లకొ = స్వరూపమంతయును, నిరపాయశంబరమయోన్మేషంబునకొ - శంబరమనఁగా మాయయను జలమును గనుక, నిరపాయఃఅపాయములేని, శంబరమయఃశంబరరాసుధునియొక్కయు

మయ్యనియొక్కయు, ఉన్నేషంబున = వికాసముచేత, అనఁగా వాంఛమాయవంటి మాయ చేత, పొంగురాగల = ఉద్దేశించెడు, కూలంకష = పరిపూర్ణమును, గాఢ=సాంద్రమునయిన, గర్వ = దర్పమునకు, అనఁగా నిర్లక్ష్యభావమునకు, నిధుల = స్థానభూతలయిన, ధూర్తస్త్రీలను, కాంత = పురుషులయొక్క, ఆనుకూల్యంబుచేత = అనుకూలభావముచేత, నిల్వంగ = ఆతిక్రమించిపోక నిలుపుటకు, తలమే = శక్యమగునా, అనఁగా గాదనుట. ఇకనేమన్నను, ప్రాతికూల్య = ప్రతికూల భావముతోడ, పరుష = కఠినమయిన, ఉద్యత్ప్రేక్షి = గాక = ప్రకాశమానమయిన ప్రాగల్భ్యముచేత శక్యమగునుగాక, అంచు = అనివిచారించుచు నని యర్థము. నిలువెల్ల = స్వరూపమంతయు, నిరపాయ = నిర్నిరోధకమయిన, శంభరమయ = జలమయమయిన, ఉన్నేషంబున = వికాసముచేత, పొంగురాగల = వెల్లువవెట్టఁజాలిన, కూలంకష = ఒడ్డురాచికిను ప్రవాహముయొక్క, గాఢ = దృఢమయిన, గర్వ = అహంకారమునకు, నిధుల = స్థానములయినవానిని, అనఁగా వేగాతిశయముగల నడులను, కాంత = అర్హమయిన, ఆనుకూల్యంబుచేత = కూలానుసరణముచేత, నిల్వంగ = నిలువఁజట్టుటకు, తలమే = శక్యమగునా, ఇకనేమన్నను, ప్రాతికూల్యపరుషోద్యత్ప్రేక్షిగాకంచు = అడ్డకట్టుటయందుఁ గఠినమయిన యతిశయప్రాధిమ్యచేతనే శక్యమగునుగాక యని విచారించుచును, అని నదీపరమయిన యర్థము. అయ్యలఘుండు = అయధికుఁడనియును ఆపృథులమయిన శరీరముగల కోలాహలంఁ డనియును నర్థము. ఆస్యము జేపురింప = ముఖము క్రోధాదునిత మగుచుండఁగా, నిజ = స్వకీయ మయిన, రూప = పర్యవరూపమున కర్హమయిన, ఆటోప = ఉద్దేశకార్యజాతవ్యగ్రతయందలి, సంరంభియై = త్వరితముగలవాడయి.

“తాగల గూలంకష” యనుచో ధూర్తస్త్రీలనని శకటరేఫరూపముగను, రాగల = వెల్లువ రాగలయని నదీరూపముగను నర్థద్వయముఁ జెప్పచున్నారు. ద్వర్ధికివితలా నీరేఫశకటరేఫనియ మము గ్రాహ్యము గాదు గావున నీనిర్బంధము పాటించఁజూడు. పొంగురాగల గూలంకషగాఢ గర్వనిధుల అనుచో స్త్రీపరముగ ననుగ్రగర్వకాలినలై పొంగుగయ్యారలనను నర్థమును, పొంగు రాగల కూలంకషగాఢగర్వనిధుల అనుచో నదీపరముగ వెల్లువరాఁజాలిన యొడ్డుల రాచికిను ప్రవాహపుగర్వనిధుల ననునర్థమును కొందఱు వ్యాఖ్యాతలు చెప్పుచున్నారు. రాగల కూలంకష యనుచోఁ గొందఱు పూర్వవ్యాఖ్యాతలు పొంగురాగలనది యను నర్థముమాత్రము చెప్పిరి. జ్ఞేష మునకు రేఫసాంకర్యముచేసి కూలంకషయనుపాతము గ్రహింపవలెనని కొందఱు సూతనవ్యాఖ్యాత లందురు. స్వల్పమగు జ్ఞేష కాసించి వ్యాకరణనియమములను రామరాజభూషణుఁడు తొలంగించె ననఁ జాలము గాన ప్రకృతపాతమే గ్రాహ్యము.

వ. నెట్టన నాగట్టుదొరపట్టి యెట్టకేలకు మట్టుమీటి గుట్టునం బట్ట రానితమకం బునం దట్టువడి కట్టులుకం గట్టులు వడ నేయుకట్టడిమరునియంపనెలకట్టియల బెట్టునం బుట్టుబెట్టిదపునొప్పి దట్టి దట్టంపునిట్టూరుపుపాగలు నిగుడుసాగ సునం దగులుమొగులుతెగల రచ్చల నచ్చటం బెచ్చుపెరుగుజాంబూన దాంబుజకదంబకాలంబకాదంబకాడంబరంబులు వారించుచు రాకరాకలం బై కొనుకోకారి నెకసోకులం బ్రాకినయాకారపాండిమంబునలుపునం జెలు వలరుకలువచెలిచలుపవన్నెల నెలకొన్న వెన్నెలవెల్లువల నుల్లోలకల్లోలమాలికా

ఓలికాకేలికానతురచక్రబాలికాజాలంబులమేలంబులఁ దూలించుచుం దమిఁ
గొలుపునగ్గలపువలపునం గలయలపునం బొడముడగ్గుత్తికఁ దడఁబడ నుడువు
నుడువులవడువున మెఱయుసరయచంక్రమణచలదుపలఫలక మి శ ద ల ఘ ణ త ర
ఘమఘమూర్ఖటి నికటతటవిటవిటపచ్చటారటదపారకీరకిన్నరమిథునాదులం
జడల మెడలం జేయుచుఁ దనయహార్యభావగౌరవంబు కల్లోలినీరయనివారణం
బునుం గామోపభోగసమయసముచితవిజనతాకారణంబునుం గందర్పబలనుం
బాధబాధావధీరణంబునుం గాఁగ మాటిమాటికిం గూటములం బాటించు మని
యబోటిపదంబులం బడినవడువున నడుగున వ్రాలి యడ్డగించి యలముకొని
చెంగల్వతావులు చెదర వేణిఁ దెమలించుచు మకరికలు సులియ గండపాలి
నొక్కును మధురామృతంబులు వడయం బలుదెరసొబగు లానుచు మాక్షికం
బులు జడియం బయోధరంబులం బట్టుచు విశదాంశుకాంతస్థితి దొరలంగ నతి
విపులపులినజఘనారోహంబుల సుతృలపత్రంబుల నెరపుచుం దనివి లేక
తద్దయు నాగద్దరి యమ్ముద్దరాలిం బెద్దయుం బ్రొద్దు నిరోధించుసమయంబున.

నెట్టన = త్వరితముగా, ఆగట్టుదొరపట్టి = పర్వతరాజాశామారుడయిన శోలాహలుఁడు,
ఎట్టికేలకు = కొంతసేవటికి, మట్టుమీఱి = మిలిమించినదయి, గుట్టునంబట్టరాని = గోవృష్టుముగా నిలువఁ
బట్టఁ గూడకయున్న, తమకంబున = అభిలాషయందలి తొందరచేత, తట్టువడి = తిరస్కరింపఁబడి,
కట్టులుకం గట్టులవడనేయు = అతిశయశ్రద్ధముచేత మోపులయి వడునట్టులుగా చేయుచున్న కడు+
అలంక, కట్టులక అనిసంధి. కట్టడిమరుని = కఠినుడయిన మన్మథునియొక్క, అంపనెలకట్టియల =
అంపనెలయొక్క, అనఁగా శరకాండములయొక్క, బెట్టునంబట్టు = పటిమచేత సంభవించుచున్న,
బెట్టిదపునొప్పిదట్టి = మిక్కుటమయిన వృథ సంప్రాప్తించి, దట్టుపునిట్టూరుపు పొగలునిగుడు
సొగసునందగులు = సాంద్రమయిన నిశ్వాసధూమములు వ్యాపించినవో యన్నట్టులుగానున్న, మొగులు
తెగలరచ్చల = తనయందలి మేఘసమాహములయొక్క సమృద్ధములచేత, అచ్చటం బెచ్చు పెరుగు =
అక్కడ అనఁగా శుక్తిమతయం దతిశయించుచున్న, జాంబూనదాంబుజ = సువర్ణకమలములయొక్క,
కదంబక = సమాహమందు, ఆలంబ = ఆవలంబముగలిగిన, కాదంబక = కలహంసలయొక్క,
ఆడంబరంబులు = విజృంభణములను, వారిండుచు = నివారిండుచును, అనఁగా శోలాహలుఁడు
తనకు విరహోద్రేకమును జేయుచున్న శుక్తిమతీ సువర్ణకమల విహారమాణ హంసాడంబరములను
దననిశ్వాసధూమములతో యన్నట్టులుగానున్న తనయందలి మేఘమాలికలచేత నివారింపినాఁ డనుట.
ఇక్కడ మేఘములకును హంసలకును విరోధమని తెలియవలయును. అలం. ఉల్లేఖి.

రాకరాకలం బైకొను = రాకయనఁగా బున్నమ, (ని. 'రాకన్తు పూషణి, రాకా నవరజో
నార్యాం పూర్ణచంద్ర)తిథా వషి' అని నా.) పున్నమనాటి వచ్చుటలచేతను గ్రమ్ముచున్న, కోకారి =
చంద్రునియొక్క, సెక = సెగయొక్క, సోఁకులంబ్రాణిన = అంటుకొనుటవలన వ్యాపించిన, ఆకార
పాండిమంబు నలుపున జెలువలు = విరహతాపసంజనిత శరీరపాండిమయో యన్నట్టులుగా నొప్పు
చున్న, కలువచెలిచలువ = చంద్రకాంతశిలయొక్క, వన్నెల్ = కాంతులచేత, నెలకొన్న = సంభవి

చిన, వెన్నెలవెల్లువలకే చంద్రికా ప్రవాహములచేత, ఉల్లాల=ఉష్ణాంగుచున్న, కల్లాలమాలికా= శుక్తిమతీతరంగశ్రేణులనెడు, జోలికా=తోట్లయందలి, కేళికా=క్రిడయందు, చతుర=ప్రవీణులయిన, చక్రబాలికా=చక్రవాకస్త్రీలయొక్క, జాలంబుల=సమూహములయొక్క, మేలంబులకే = పరిహాసములను, తూలించుచుకొ=భంగపఱచుచు, అనఁగా శుక్తిమతీ జలతరంగమాలికలయందు దూఁగుచున్నవై, తనకు విరహోద్రేకమును జేయుచున్న చక్రవాకస్త్రీలను, పూర్ణిమాచంద్రునియొక్క కాళలు సోఁడుటచేత వ్యాపించిన తనయొక్కవిరహపాండిమ మో యున్నట్టులుగా చున్నచంద్రకాంత శిలాకాంతులనెడు వెన్నెలలచేత దిరస్కరించినాడనుట. ఇక్కడ వెన్నెలకును జక్రవాకములకును విరోధమని తెలియవలయును. అలం. ఉల్లేపిక్ష.

తమిగొలుపు=అభిలాషపుట్టించుచున్న, అగ్గలపువలపునంగల=మిక్కుటమయిన మోహమువలన సంభవించిన, అలపునందోడము = ఆయాసముచేతఁబుట్టిన, దగ్గుత్తిక = గద్గదస్వరముచేత, తడఁబడ నుడువు=వ్యత్యయముగాఁ బలికెడు, నుడువులవడుపునకే=పలుకులొయన్నట్టులుగా, మెఱయు=ప్రకాశించుచున్న, సరయ = వేగముతోఁ గూడుకొన్నట్టులుగా, చంక్రమణి = చెంగలింపుచేత, చలత్ = దొరలుచున్న, ఉపలఫలక=పలకలవంటి రాళ్ళతోడ, (ని. 'పాషాణ ప్రస్తర గ్రావో మూత్సావ శ్చిలా దృవత్' అని అ.) మిశ్రత్=కూడుకొనుచున్న, అలఘుతర=అధికమయిన, ఘుమఘుమారృటి= ఘుమఘుమయ నెడు ననుకరణధ్వనిచేత, నికట=సమీపమందలి, తటవిటపి=శుక్తిమతీ తీరస్థిత పృథ్వులయొక్క, విటపచ్చటా=తరువిస్తారముదాయమందు, (ని. 'పృథ్వీ మహీరుహా శ్చాభి విటపీ పాదవస్తరుః' అని అ.) అనఁగా కాఘామండలమందు, రటత్=రొదసేయుచున్న, ఆపార=అంతము లేని, కీరక్కిన్నరమిఘునాదులకే=తుకదంపతులు కిన్నరపక్షిదంపతులు మొదలయినవాని, చదలమెదలం జేయుచుకొ=మింటికెగిసి తిరుగునట్టులుగాఁ జేయుచు, అనఁగా శుక్తిమతీతీర పృథ్వుశాఖలయందు రొదసేయుచును విరహోద్రేకమును గలుగఁ జేయుచున్న కీరక్కిన్నరపక్షిమిఘునము మొదలయినవాని, శుక్తిమతియందలి మోహతిరేకముచేత దగ్గుత్తికపడి పలికెడు తనవలుకులొ యన్నట్టులుగానున్న దొర్లిపడు రాళ్ళపచ్చడులచేత బెడయకొని వైకెగిరిపోవునట్లు చేసిననాడనుట. ఇక్కడ శిలాపతనశాత ఘుమఘుమారృటికిని బత్తులకును ప్రతికూలమని తెలియవలయును. అలం. ఉల్లేపిక్ష.

తనయహార్యభావగౌరవంబు=తనయొక్క ఖర్వతభావముచేతనైన దుర్భరత్వము నని యర్థము. (ని. 'అహార్యధర చర్వతాః' అని అ.) హరింపఁదగినది హార్యము, హార్యముగానిది యహార్యము. అనఁగా నశాతీయములచేత దిరస్కరింపఁబడని దనుట. ఈవిధమయిన దని భావము. దానియొక్క గౌరవ మనఁగా నతిశయము. (ని. 'నశాతీయై ర్విజాతీయై రతిరస్కృతమూర్తిమాన్, యావ ద్రసం పర్తమాన స్థాయీభావ ఉదాహృతః' అని యున్నది గనుక స్థాయీభావమని యర్థాంతరము.) కల్లోలిని=శుక్తిమతీనదియొక్క, రయ=ప్రవాహవేగముయొక్క, నివారణంబును=నివారకమయినదియును, కామోచభోగసమయ=సంభోగకాలమునకు, సముచిత=అర్హమయిన, విజనతాకారణంబును=వికాంతస్థితికి 'హేతువై నదియును, కందర్పబల=మన్నధబలముయొక్క, సుబాధ=సమర్థమువలననైన, బాధా=వ్యధకు, అపధిరణంబును=తిరస్కారకమయినదియును, కాంగకే=అపుచండఁగా, మాటిమాటికికే=సారెసారెకును, కూటములంబొటింపుమని=కలయకలయందు మన్నింపుమని, అబోజిపదంబులం బడిన పడుపునకే=అశుక్తిమతియొక్క పాదములయందుఁ బడినటులుగా, అడుగున వ్రాలి=కాఘాధుప్రచేతము

నందువ్రాలి, అడుగనఁగాఁ బాదంబు గనుక నిక్కడ చమత్కారము గ్రహింపవలయును. అడ్డగించి యలముకొని=నిరోధించికొనించుకొని, చెంగల్వతావులుచెదర వేణిఁ దెమలించుచుకొ=చెంగల్వపువ్వుల వాసనలు చెదరిపోవునట్లుగా జడఁబట్టి కదలించి యని యర్థము. (గీ. 'ఎనఁగఁ జెందొగ చెంగల్వ యెఱ్ఱకలువ, యనఁగ రత్నోత్పలంబు' అని యాంధ్ర)నామసంగ్రహము.) చెంగల్వలండెడు స్థలములు నలిగిపోవునటులుగాఁబ్రవాహము పొరలఁజేసినాఁడని యర్థాంతరము. అలం. శ్లేషానుప్రాణితరూపకము.

మకరికలునులియకొ=మకరికావత్తరచనలు చెదరిపోవునటులుగా, గండపాళికలనొక్కుచుకొ= చెక్కులు నొక్కుచు నని యర్థము. మొసళ్లు లొత్తుడుపడునటులుగా గండశిల నొక్కినాఁడని యర్థాంతరము. మధురామృతంబుపడయం బలుదెరసొబగులానుచుకొ=అనఁగా మధురమయిన సుధారసప్రాప్తికొను నధరపానము చేయుచును అని యర్థము. చలుతెరయనఁగా దంతాంశుక శబ్దార్థము. ఇక్కడఁ దత్పురుషసమాసము. మధురామృతమనఁగా మధురజలంబును, ఆజలము లభింపఁజేసికొను కొనుకఁ బలుదెరసొబగులానుచు ననఁగా బహుప్రకారములైన తరంగములయొక్క సౌష్ఠ్యములను గ్రహించినాఁ డని యర్థాంతరము. ఇక్కడఁ గర్తృధారయసమాసము. మాత్రికంబులుజడియఁ బయోధరస్థలుటంచుకొ=ముత్యములు చిట్టిపడునటులుగాఁ గుచప్రదేశములంటుచు నని యర్థము. శుక్తిమతీ మాత్రికంబులు చెదరునటులుగా జలధరస్థములంటి నాఁడని యర్థాంతరము.

అలం. శ్లేషమూలరూపకము.

విశదాంశుకాంతస్థినిదొరలంగ నతివిపులపులిన జఘనారోహంబుల నుత్పలపత్రంబులు నెరపుచున్-విశద=శుభ్రమయిన, అంశుక = చస్త్రముయొక్క, అంతస్థిని = లోపలనునికి, తొరలంగకొ= కలుగునటులుగా, అతివిపుల=అత్యంతవికాలమయిన, పులిన=ఇసుకది న్నైలవంటి, జఘన=కటిస్థలమందలి, ఆరోహంబులకొ=ఆరోహణములతోడ, ఉత్పలపత్రంబులు నెరపుచుకొ=ఉత్పలపత్రములనెడు నఖక్షతవిశేషములను సంఘటించుచు అని యర్థము.

ఉత్పలపత్రములనఁగా సంభోగకాలమున నితంబముపైఁ గూర్చునఖక్షతములు. 'భవే దుత్పల పత్రం తద్దళే స్త్రీనఖక్షతే' యని విశ్వము. 'కంతేతు మణిమాలాన్యాత్ కపోలే చంద్రరేఖకా, నితంబే చోత్పలంపత్రం స్థానే శంఖపదం స్పృతం' అని రతిరహస్యము.

విశదాంశు=శుభ్రాంశుడైన చంద్రునియొక్కవలె, ని. 'విధు స్సుధాంశు శ్శుభ్రాంశురోషధీశో నిశాపతిః' అని అ. కాంత=రమ్యమయిన, స్థితి=ఉనికి, తొరలంగకొ=కలుగునటులుగా, అతివిపుల=అతి విస్తృతమైన, పులినజఘన=జఘనసదృశమైన యిసుకది న్నైలయందలి, ఆరోహంబులకొ = ఎక్కుటల చేత, ఉత్పలపత్రంబులనెరపుచుకొ=నల్లకలువజేకులను వ్యాపింపఁజేయుచు నని యర్థాంతరము. తనివి లేక=తృప్తిదీరక, తద్దయకొ=మిక్కిలియు, ఆగద్దరి=ధూర్తుడైన యా శోలాహలండు, ఆముద్దరాలికొ= ఆశుక్తిమతీని, పెద్దయుంల్పొద్దు = తడవునేపు, నిరోధించునమయంబునకొ=అడ్డగించియున్న సమయమందు, ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము. అలం. వైనిదే.

తిర్యగాదిరతియు ననుభయనివృత్తియనుగు శుక్తిమతీశోలాహలుల సమాగమవర్జనము రసాభాస మనియు గావ్యమున వర్ణించఁబడనియుఁ జెప్పఁచున్నారు. శృంగారానాచిత్యలక్షణము.

శ్లో. “అనాచిత్య ప్రబంధత్వే అభాసో రసభావయోః

ఉపనాయకసంస్థాయాం మునిగురుపత్నీ గతాయాంచ

బహునాయక విషయాయాం రతౌ తథానుభయనిష్ఠాయాం

ప్రతినాయకనిష్ఠత్వే తద్వదధమపాత్ర తిర్యగాదిరతే

శృంగారేనాచిత్యం...”

సాహిత్యదర్పణము.

ఇది కథానాయక విషయికమైనదవ్వము. మూలకథలోని దగుటవలనను కథానాయకేతర మగుట వలనను గ్రాహ్యము.

ఉ. ఓవసుధామహేంద్ర కరుణోదధి యీతడ వేల ప్రాప్త రా

వే వసుభూప యంచ నెలుఁగెత్తి వెనక మొఱ వెట్టుచాడ్పునక

శై వలినీరవం బెసఁగె శై వలినీనదంబుకన్న ము

న్నావిలభూరివారివిహంగారవగౌరవ మెచ్చె నెల్లెడఁ.

141

ఓవసుధామహేంద్ర=భూమిలోనిందు నివంటివాడవుచు, కరుణోదధి=హయసముద్రుడవుచు నయినట్టి, వసుభూప = ఓవసుమహారాజా, ఇందులో వసుధామహేంద్ర యనెడు వసురాజువిశేషము కోలాహలపర్వతభంజనము కర్తవ్యమను నభిప్రాయగర్భము. ఈతడవేల = ఈయాలస్యమెందుకు, ప్రాప్తరావే=రక్షించుకొఱుకు నదుగుదేవే, అంచుక = అని పలుకుచు, ఎలుఁగెత్తి=పెద్దగొంతుఁ జేసిగొని, వెనక్కి వెట్టుచాడ్పునక = శిశువుముగా మొఱపెట్టుచున్నట్టులుగా, శై వలినీరవం బెసఁగె = శుక్తిమతీ నదియొక్కధ్వని యతిశయించెను, శై వలినీనదంబుకన్న మున్ను = నదియొక్క ధ్వనికంటె ముందుగా, అనిల=కలకనొందిన, భూరి=అనేకములైన, వారివిహంగ = జలపక్షులయొక్క, ఆరవ = ధ్వనులయొక్క, గౌరవము = అతిశయము, ఎల్లెడఁ = అన్నిదిక్కులయందును, ఎచ్చెక = అధికమాయెను. అలం. ఉచ్చేక్ష.

తా. ఓరాజేంద్రా! వసుభూపాలకా! ఆలస్యము చేయక నన్ను రక్షింపుము అని మొఱపెట్టు నటుల నదీధూపము మిన్నముట్టెను. అంతకుమున్నె జలపక్షులు నైతము కలకత నొంది రొద చేయు చుండెను.

మ. కలగుండై నెల వేది యిట్లు వరటాకారండవాదిద్విజా

వళి ఘోషించుటకన్నమున్న గిరిరాఁడ్వ్యాప్తివిధకల్లోలిని

సలిలోపస్థితభూజను ల్ని జనివాసస్థమసంకూన్య లై

కలకకఁ ఘూర్ణిలుఘోష మొక్కమొగి దిక్పక్రంబులం గ్రమ్మినన్.

142

కలగుండై = గజిదిజిపడి, నెల వేది=నివాసస్థలమువిడిచి, ఇట్లు=ఈప్రకారముగా, వరటా = ఆడు హంసలును, (ని. హంసస్వయోషి ద్వరటా అని అ.) కారండవ = కన్నులేడుపక్షులును, ఆది = మొదలుగాగల, ద్విజ = పక్షులయొక్క. (ని. ‘శకున్తి పక్షి శకుని శకున్త శకున ద్విజాః’ అని అ.) ఆవళి=సమూహము, ఘోషించుటకన్న మున్ను = రొదసేయుటకంటె ముందుగా, గిరిరాట్ = పర్వతా శిఖరుండైన కోలాహలనిచేత, వ్యాప్తి = మర్శింపబడిన, కల్లోలిని = శుక్తిమతీయొక్క, సలిల=ఉద కముచేత, ఉపవృక్ష=ముండుబడిన, భూజనులు=భూమియందలి మనుజులు, నిజ=స్వకీయమైన, నివాస =

గృహమలయందలి, శ్రీమసంకూప్యలై = ఉనికిలేనివారై, కలకక = భయవిహ్వలత్వముచేత, ఘూర్ణిలు = గుబ్బుటిల్లునట్టి, ఘోషము = కోలాహలధ్వని, ఒక్కమొగి = ఒక్కసారిగా, దిక్చక్రంబులం గ్రమ్మిన = దిగ్విలయములయందు వ్యాపింపగా, ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము. అలం. శ్రీషమూలరూపకము.

శుక్తిమతీఘోషము వసురాజు వినినటులఁ జెప్పమికిఁ గారణము స్త్రీస్వరముగావున స్ఫుటముగా లేమియో అంతకెన్నియోరెట్లుగోప్పదియగు పక్షిసంఘఘోషము వినుబడవలసినదెగాని నివాసకూన్య లగు జనులఘోషము దిక్చక్రము లాక్రమించుటచే వినరాదయ్యెను. సలిలోపప్లుతి జనుతోభ గూర్పు టచే నన్నిటికంటె జనుతోభమె మెండయ్యె ననిభావము. ఒక్కమొగి దిక్చక్రంబులకొ జనఘోషము పర్యవసాదమునఁ బ్రవాహ మన్నిదెసల పల్లిగొనెనని యాశయము.

మ. విని యాఱుంతు దురంతశైలమథనావిర్భూతసింధూద్ధత

ధ్వనియో కాక మహోదక ప్రళయసంత్రాసంబు లోకాళిఁ బై

కొని కారించెనో యీసుదుస్సహమహాఘోలాహలోద్వృత్తి కే

మి నిమిత్తం బని భర్త లోకభరణోన్మేషంబు వాటింపఁగాన్.

143

విని=విన్నవాడై, ఆఱుంతు = ఆఱాద, దురంత = అంతములేని, శైల = మందరపర్వతముచేత, మధన=మథించుటవలన, అవిర్భూత = సంభవించిన, సింధు = సముద్రముయొక్క, ఉద్ధత = అతిశయ మైన, ధ్వనియో = ఘోషమో, అని యర్థము. కోలాహలని బాధవలన నావిర్భవించిన శుక్తిమతీ ధ్వనియని యర్థాంతరము. కాక = లేక, మహోదక=మహాజలమందలి, ప్రళయ = నాశనమునుగూర్చి వచ్చిన, సంత్రాసంబు = మహత్తరమయినభయము, లోకాళి = జగజ్జాలమును, పైకొని = ఆక్రమించి, కారించెనో = బాధించెనో యని యర్థము. శుక్తిమతియొక్క మహోదకముసేయు ప్రళయమువలన వచ్చిన భయము జనసమూహము నాక్రమించి బాధించెనేమో యని యర్థాంతరము. సుదుస్సహ = మిక్కిలి సహించవలసిగాని, మహత్ = అత్యధికమైన, కోలాహల = ఈశ్వరధ్వనియొక్క, ఉద్వృత్తి క్కొ = ఉద్రేకమునకు, వినిమిత్తంబు = విమిహేతువు అని యర్థము. కోలాహలని యుద్వృత్తి కేమినిమిత్తమని యర్థాంతరము. అని = ఈలాగని విచారించి, భర్త = ఆవసురాజు, లోకభరణోన్మేషంబువాటింపఁగఁ = జనసంరక్షణమందలి యుల్లాసముదయింపఁగా, ఇక్కడఁ గోలాహలపర్వత వృత్తాంతము దెలియని వసురాజుయొక్క వచనమందు శ్లేషభంగిచేత దద్వృత్తాంతద్యోతకమైన సత్య వాక్యత్వము స్ఫురించుచున్నది. అలం. సమాసోక్తి.

తా. మందరపర్వతముతోఁ దఱచునాటి సముద్రధ్వనియో ప్రళయసంబంధమగు జనుల యాక్రందనమో కాకున్న యీసహించరాని కోలాహల విజృంభణమునకుఁ గారణ మేమై యుండునని వసురాజు లోకసంరక్షణోత్సాహియై యుండఁ

క. నానాజనపదకటక, స్థానాశ్రయు లాక్షణంబు చనుదెంచి వసు

క్షానాథుఁ గాంచి పలికిరి, దీనానూనానులాపదీపితభయు లై .

144

నానా=నమస్తమైన, జనపద = గ్రామములయొక్క, ని. 'జనే గ్రామే జనపదః' అని నా. కటక = వట్టిణములయొక్కయు, స్థానాశ్రయులు = స్థలముల నాశ్రయించి యుప్పువారు, అనఁగా

గాపురమున్నవారు, అక్షణంబు=అప్పుడే, చనుదెంచి=వచ్చి, వసుత్వేనాథుఁగాంచి=వసురాజువజూచి, దీన=దైన్యముతోఁగూడిన, అనున=అధికమయిన, అనులాప=ముహూర్తార్థములచేత, అనఁగా నాడిన మాటలే యాడుటలచేత, దీపిత=ప్రకాశితమగుచున్న, భయులై=భయముగలవారై, పరికిరి=ప్రకారముగా వచించిరి. ఏమని యనిన, పల్లెలనుండియు బట్టణములనుండియు వచ్చిన ప్రజలు వసురాజును గాంచి దీనాలాపములతో నిటులఁ బలికిరి.

సీ. ఇష్టకృత్యము నిర్వహించుఁ గాని దినంబు శుచిమలమసగతుల్ • సూపవెఱచు
దాక్షిణ్యము వహించి • తనరుఁగాని సదాగతి రజోభరభ్రాంతిఁ • దిరుగ వెఱచు
జగతికిఁ దేజంబుఁసమకూర్చుఁగాని మిత్రుఁడు చండకరశక్తిఁ • దొడర వెఱచుఁ
గొలుచునాయమె చూపి • నిలుచుఁ గాని ధరిత్రి జీవనదంబు గర్జింప వెఱచు
తే. దేవ తావకకరుణాసుఁధావిశేష, పోషితాశేషసద్విఘ్నభూతలమున
నేటితుదకీక్షణంబున • నాటుకొనిన, పాటుచుదిఁ జిత్తగింపవేఁపార్థివేంద్ర. 145

దేవ=దేవర, తావక=నీ సంబంధమైన, కరుణాసుధావిశేష=కృపయనెడు సమృథవిశేషము చేత, పోషిత=పోషించబడిన, అశేష=సమస్తమయిన, సద్విఘ్న=ద్విష్టములతోఁ గూడుకొన్న, భూతలమునకే = భూమియందు, అనఁగా నీవు పాలించుచున్న సప్తద్విష్టములతోఁగూడిన భూతలమందనుట. శుచి=అన్నిహోత్రుడని యర్థము. పరిశుద్ధుడని యర్థాంతరము. (ని. 'శుచి ర్ద్రిష్టాన్ని శృంగారే ష్టాషాధే శుద్ధమస్త్రిణి, క్షేప్తే చ పుంసి ధవళే శుద్ధే సుపహతే త్రిషు' అని మే.) దినంబుకే = ప్రతిదినమును, ఇష్టకృత్యమునిర్వహించుఁగాని = హితమయినకార్యమేచేయునుగాని, మలీమసగతుల్యాపవెఱచుకే = కుత్సితమార్గములను జూపవెఱచునని యర్థము. యజ్ఞకార్యమేనిర్వర్తించుచుగాని గృహారణ్యాదుల కుపద్రవము నేయఁడని భావము. అనఁగాదా నిష్టకార్యనిర్వాహకుఁడుగు గృష్టవర్తకుఁడును గనుక గుణ మవలంబించి దుర్గుణము విడిచినాఁడనుట. (ని. 'ఇష్టమాశంసితే పిన్యా త్పూజితే ప్రేయసి త్రిషు' సప్తతస్తా పుమాన్ క్లిజే సంస్కారే క్రతుకర్తణి' అని మే.) సదాగతి=వాయువు అని యర్థము. శుభాగమనము గలనాఁడని యర్థాంతరము. దాక్షిణ్యమేవహించి=మోమోటమేవహించి, తనరుఁగాని=ఓప్పునుగాని, రజోభరభ్రాంతిఁ దిరుగ వెఱచుకే=రజోగుణప్రయుక్తమైన చాంచల్యము చేతఁ దిరుగఁడని యర్థము. దక్షిణదిగ్భవత్వమును బొందియుండునుగాని, అనఁగా మలయమారుతమై యుండునుగాని నుడిగాలియై తిరుగఁడని భావము. మిత్రుఁడు=సూర్యుడని యర్థము. స్నేహితుడని యర్థాంతరము. (ని. 'మిత్రం సుహృది మిత్రోర్మృకే' అని అ. జగతికికే=జగజ్జనులకు, తేజంబుననుకూర్చుఁగాని=జయప్రయుక్తమైన తేజమునే యిచ్చుచుగాని, చండకరశక్తిఁ దొడరవెఱచుకే=తీక్షణమైన భుజశక్తిఁ జూపి నిర్జితులఁజేయఁడని యర్థము. అంధకారనివారణముచేసి ప్రకాశింపఁ జేయునుగాని కిరణములవేడిమి చూపఁడని భావము.

జీవనదంబు=జలదమని యర్థము. జీవనప్రదాయకమని యర్థాంతరము. ని. 'జీవనం వర్తనే నీర ప్రాణ ధారణయోరపి' అని మే. ధరిత్రికే=భూమియందు, కొలుచునాయమెచూపి నిలుచుఁగాని=కొలుపుకొలిపెడుమర్యాదనే కనుపఱచి నిలుచునుగాని, గర్జింపవెఱచుకే = ప్రతిభటత్వముచేత ధిక్కరించి కలక వెఱచునని యర్థము. కొలుచునఁగా ధన్యము - ధన్యనంపద గనుపడఁజేయుఁగాని వృద్ధ

మఱియును మదచి భావము. గుణావలంబనమును దోషత్యాగమును నంతటను జెప్పవలయును. అనఁగా నన్నిప్రభృతులు నీయొక్క రాజ్యములలో న్వేయశుచ్యాది నామానుగుణ్యముగా వర్తించినారనట. ఈలాగుననుండఁగా, నేటితుదకుఁ = ఈదినమువఱకు వెఱచునని యన్వయము. ఈక్షణంబునఁ = ఈ సమయమునందు, నాటకొసినపాటు = తగులుకొన్న యుపద్రవము, పార్థివేంద్ర = రాజాగ్రణీ, మదిఁ జిత్తగింపవే = మనస్సున నవధరింపుము. (ని. 'అత్ర గుణావలంబున' దోషపరిత్యాగేనచాగ్నాదే స్వస్వీయమామానుగుణ్య ప్రవృత్త్యానువర్తనీయరాజప్రతాపాతిశయస్యగమ్యత్యాప్తీస్తుతాంకురాలంకారకం'. ప్రస్తుతే నాప్రస్తుతస్య ద్యోతనే ప్రస్తుతాంకురే ఇతి లక్షణాత్,)

అలా. ప్రస్తుతాలంకారము.

తా. రాజా! నేటివఱకు నీపరిపాలనమున నెట్టికష్టము నెఱుంగక సురక్షితముగా నుంటిమి. నేఁటి కొకశ్రమ సంభవించెను. చిత్తగింపుము.

ఉ. ఒక్కట మిక్కుటం బగురఁయంబున నెక్కడనుండి వచ్చెనో
యొక్కనగంబు వచ్చి నినదోద్ధతి నొక్కట దిక్కటాహము
ల్పిక్కటిలంగఁ బెల్లన గుఁభిల్లన శుక్తిమతీస్రవంతివే
రక్కున వ్రాలి యాఁగె భువనావళి నుద్భటవింధ్యవై ఖరిన్.

146

ఒక్కట = అయ్యయో, మిక్కుటంబగు = అతిశయమైన, రయంబునఁ = వేగముచేత, ఎక్కడ నుండి వచ్చెనో = విస్థలమునుండి వితెంచేనో, ఒక్కనగంబువచ్చి = ఒకపర్వతమువచ్చి, నినదోద్ధతి = ధ్వనితోఁగూడుకొన్న యెగుఱుచేత, (ని. 'శబ్దే నినాద నినద ధ్వని ధ్వాన రవ స్వనాక' అని. అ.) ఒక్కటఁ = ఏకకాలముందు, దిక్కటాహముల్పిక్కటిలంగఁ = కటాహమునఁగాఁగర్పరము, అనఁగా ముండ బొచ్చె, అన్నిదిక్కులు పూర్ణిభవించినట్లులుగా, పెల్లనఁ = ఊద్రేకముచేత, గుభిల్లనఁ = గుభిల్లుమున నట్లుగా, శుక్తిమతీస్రవంతి = శుక్తిమతీనదియొక్క, (ని. 'స్రవంతీ నిష్కుగావగా' అని అ.) పేరక్కున వ్రాలి = వికాలమయిన తొమ్ముమీదవ్రాలి, భువనావళిఁ = లోకసమూహమునని వింధ్యగిరిపరమైన యర్థము. ఉద్భటఁ = పాచైన, వింధ్యవై ఖరిఁ = వింధ్యపర్వతమువలె, భువనావళిఁ = జలసమూహము నని శోలాహలపర్వతమైన యర్థము. ఆఁగెఁ = అడ్డగించెను.

తైలము ఒక్కటఁ వ్రాలెనుటచే హఠాత్సంభవమగుటచే గుఱుతింపఁజాలమైతిమనియుఁ గావుననే యాయానుదఁ దొలంగించుకొనలేకపోతిమనియు భావము. శుక్తిమతి పేరక్కున వ్రాలెనుటచే నదియందలి వికాలమగుప్రవాహభాగము నదియడ్డగింపుచే సర్వతోముఖముగ పెల్లువఁగొనె ననుట.

క. గోత్రాజనవిత్రాసద, గోత్రార్భటి కోర్వ లేక • ఘూర్ణిలి నదియున్

మాత్రాతీతభయభ్రమ, పాత్రాశయ యగుచు ధాత్రిఁ • బదపడి యలమెన్.

గోత్రశబ్దము భూమియందును గోత్రశబ్దము పర్వతమందును వర్తించును (ని. 'గోత్రం నామ్ని ఊలే ఊలే గోత్రా భువి గవాక్షణే, గోత్ర శ్చైలే' అని నా.) గోత్రాజన = భూజనులకు, విత్రాసద = మిక్కిలి భయ ప్రదమైన, గోత్రఁ = శోలాహలాదియొక్క, ఆర్భటికిఁ = ఆరాభటమునకు, పీర్వతే = పూర్వతే, ఘూర్ణిలి = గిరిగిరిదిరిగి, నదియున్ = శుక్తిమతీనదియును, మాత్రాతీత = మితి మించిన, భయఁ = భయంకరముగచున్న, భ్రమ = ముడిగుండములకు, పాత్ర = భోజనమయిన, అశయ

యగుచుకొనెను = జలహారప్రదేశములుగలిగినదై అని అర్థము. అతిమాత్రమైన భయభ్రమములకు భాజన మయిన మానసముగలదై అని అర్థాంతరము. ధాత్రిఁ బదపడి ఆలమెకొనెను = ధాత్రి అనఁగా భూమి యును దల్లియును, భూమిని బ్రత్యాసక్తిచేత నప్పగించెనని అర్థము. తల్లిని గొఁగించుకొనెనని అని అర్థాంతరము. (ని. 'ధాత్రీ జన న్యామలకీ పసుమ త్యుపమాత్మభు' అని వి.)

ఇక్కడ శుక్తిమతీనదియందు, భయగ్రస్తబాలికావ్యవహారావోపముచేసినాడని గ్రహించ వలయును. అనఁగా భూజనులకు భయప్రదమయిన కోలాహలవర్షతముయొక్క పతనవేగమును సహించుజాలక శుక్తిమతీనది తిరుగుడుపడి వెల్లువపెట్టి భూమి నాచ్ఛాదించిన దని అర్థము. కావునదగు జారుడు బలవంతముగఁ బ్రకొనుటచేఁ దొట్టుపాటున శుక్తిమతి తల్లిని గొఁగించుకొనెనని భావము. అలం. సమాసోక్తి.

ఉ. ఏ మని చెప్ప వచ్చు భరణీశ్వర యాబలునేగి తన్నహా
భూమిధరోపరోధమునఁ ♦ బొంగునభంగసరిజ్ఞరంబు పై
పై మహి యెల్ల నల్లుకొనఁ ♦ బల్విడి నం దనుబింబితాభరే
భూమహిమంబు గాన నగు ♦ గ్రక్కున మిన్నులు వడ్డకై వడిన్. 148

భరణీశ్వర = పసుమహారాజా, ఆబలునేగి = ప్రబలమైన యాశీడు, ఏమనిచెప్పవచ్చుకొనెను = ఎంతని చెప్పఁగూడును, అనఁగా జెప్పనలవికాదనుట. ఏమనిన, తన్నహాభూమిధర = మాతృమయిన యా కోలాహలాద్రియొక్క, ఉపరోధమునకొనెను = అడ్డగింపుచేత, బొంగు = ఉప్పొంగిన, అభంగ = నిస్తరంగమయిన, సరిజ్ఞరంబు = నదీప్రవాహము, పైపై = మీఠమీఠ, మహియెల్లనల్లుకొనకొనెను = భూమియూపత్తును వ్యాపింపఁగా, బల్విడి = త్వరితముగా, అందుకొనెను = అవెల్లువయందు, అనుబింబిత = ప్రతిఫలించిన, అభ్రరేఖా = ఆకాశస్వరూపముయొక్క, (ని. 'నభ స్వర్ణాంబుదే వ్యభీష్' అని నా.) మహిమంబు = అతిశయము, మిన్నులువడ్డకైవడికొనెను = ఆకాశమువచ్చి దానిలోఁ బడినట్లులుగా, కాననగుకొనెను = చూడనొప్పును. అనఁగా భూమియు నాకాశము నేకమైనట్లులుగా వెల్లివరదపెట్టినది గనుక నందువలన సంభవించిన యుపద్రవము చెప్ప నలవిగాదనుట. అలం. ఉత్పేక్ష.

తా. రాజా ! ఆమహావర్షతమువలనఁ గలిగిన మహాపాయము నేమని విన్నవించుగలము. కైలా వరోధమునఁ బ్రవాహజలము భూమండలమునిండ నాక్రమించుటచే నందుఁ బ్రతిబింబితమగు నాకా శము మిన్నులు విఱిగి జలములలోఁ బడినట్లులఁ గనఁబడుచున్నవి.

సీ. సర్వసర్వసహాచక్రంబు జడ మయ్యె గ్రామముల్ భంగసంగతము లయ్యె
నాలయవ్రాతంబులవనశూన్యము లయ్యె సాలము ల్కాండ శేషంబు లయ్యె
వివిధజంతువిలాసవిహృతి వారిత మయ్యె వస్తుజాతము లెల్లంనంక లయ్యె
నరలోక మెల్లఁ గంతగతజీవన మయ్యెఁ గలమంబు లప్రాప్తఫలము లయ్యెఁ
తే. దోఁటచేనుకొటారంబుదొడ్డియనెడు, నాసలన్నియు ససుమంతంబయ్యె స్వామి
పాదపద్మంబు లీక్షించుభాగ్యమునికీ, దప్పించుచిత్రి మేము గోత్రతలేంద్ర. 149

సర్వ = సమస్తమయిన, సర్వసహాచక్రంబు = భూవలయము, జడమయ్యె = స్తబ్ధమయ్యెను, అనఁగా నడఁగియున్నదాయెనని యర్థము. ఉదకమాయెనని యర్థాంతరము. గ్రామములన్నియు
పసు—33

సంగతములయ్యె = హిశ్శియునై కల్పముతోఁ గూడినవాడైనని యర్థము. తరంగసహితములాయెనని యర్థాంతరము. ఆలయప్రాకారములు = గృహసమూహములన్నియు, అవసరకాన్యములయ్యె = అవసరమునగా రక్షణము. రక్షాకాన్యము లాయెనని యర్థము. వనమనఁగా నుదకము. వనకాన్యములు గానివి యవసరకాన్యములు. అనఁగా జలయుక్తములాయె నని యర్థాంతరము. సాలముల్ = వృక్షములు, ని, 'అనోకహః కుట స్సాలః' అని అ. కాండశీషములయ్యె = స్కంధశీషములాయెను, అనఁగా గొవ్వులు విరిగి మోశ్యయ్యెనని అర్థము. జలశీషములాయె నని అర్థాంతరము. వివిధ = నానావిధములయిన, జంతువిత్తాన = ప్రాణిసమూహముయొక్క, విపృత = విహారము, వారితమయ్యె = నివారించుబడిన దాయెనని అర్థము. సుజాతవారియయ్యె నని అర్థాంతరము. వస్తుజాలములెల్లె = సమస్తవస్తువులు, వంశలయ్యె = నానానగీగతములాయెనని యర్థము. వంశరయనఁగా నదికిఁ దేరుగఁగ వస్తువులన్నియు నదులై ప్రవహించెనని యర్థాంతరము. నరలోకమెల్లె = జనసమూహమంతయు, కంఠగతదీవనమయ్యె = కంఠగతప్రాణమాయె నని యర్థము. జీవనమనఁగా జలము గనుకఁ గుత్తుకబంటిసిరుగలదయ్యెనని యర్థాంతరము. కలమంబులు = పరివైరులు, ఆప్రాప్తఫలములయ్యె = నష్టమయిన ఫలముగలవయ్యె నని యర్థము. అప్పులనఁగా జలములు, జలప్రాప్తఫలములయ్యెను. అనఁగా జలప్రాప్తిచే ముణిగిపోయెనని యర్థాంతరము. అప్రాప్తము, అప్+ప్రాప్తము, అను రెండువిగ్రహములు ఆప్రాప్త యను శబ్దమునూడి గ్రహింపవలయును. (అచః పరస్మయరోద్వేవాస్తోనత్వచి) యనుపాణిని సూత్రమువలన ఆప్రాప్తిప్రయనుదాపము సిద్ధించినను క్షేపకార్యమునం దాద్విత్వము వికల్పమగును.

తోట చేను కొటారంబు దొడ్డి యనెడు = ఇదితోట ఇదిచేను ఇది కొటారు ఇదిదొడ్డి అను నట్టి, ఆనలన్నియు = ఆనలన్నియు, ఇనుమంశలయ్యె = కించిస్తూత్రములయ్యె నని యర్థము. స్వామి పాదపద్మంబు లీక్షించుభాగ్య మునిక్షే = దేవరవారి పాదారవిందదర్శనముచేసెడు భాగ్యముగలిగియున్నందున, గోత్రాతలేంద్ర = భూలోకదేవేంద్రుడవైన వసురాజుగ్రణీ, తప్పివచ్చితి మేము = మేమా యాపదకుదప్పి జీవముతో వచ్చినారము. ఇక్కడ రెండర్థములును బ్రకృతము లగుటవలనఁ బ్రకృతక్షేపాలంకారము.

కొలాహలావరోధమున నది వెల్లివిరిసెను. మానర్వస్వము నాశనమైనది. మీపదముల దర్శించవలసిన ప్రాప్తముంటచే నెటులో బ్రతికివచ్చితిమని పాదులు రాజున కెఱింగించిరి.

మ. అనుచుక వారలు విన్నవించుటయు లోకానీకరక్షాకళా

కనదుత్సాహరసచ్చవిస్ఫురణమై * కన్దోయిఁ గట్టెట్లు దా
కొన నుర్విజనదై న్యభంజనఘనభూభంగభంగీవిను
తనక క్రధ్వజ ముద్భవిల్ల ఖలగోత్రధ్వంసోదగ్రు డై.

150

అనుచున్నారు విన్నవించుటయు = వైఁ జెప్పినప్రకారము వారు విన్నవముసేయఁగా, లోకానీక = జనసమూహముయొక్క, రక్షాకళా = సంరక్షణమందు, కనత్ = ప్రకాశించుచున్న, ఉత్సాహరస = పీఠరసస్థానభావమయిన యుత్సాహరసముయొక్క, భవి = అరుణవర్ణముయొక్క, ఘృరణమై = సూర్యయో యన్వట్టులుగా, ఇక్కడ సుత్సాహము పీఠరసమునకు స్థాయిభావము

గనుక వీరరసముయొక్క యరుణవర్ణ మే యుత్సాహవర్ణమని తెలియవలయును. కన్దోయిక్ = నేత్ర యుగళమందు, కట్టెట్ట దాగ్గొనక్ = కేవలరక్తిమ వ్యాపింపగా, ఉర్విజన = భూజనముయొక్క, దైన్యభంజన = దీనత్వమును బోగొట్టుటయందు, ఘన = సాంద్రమయిన, పూర్వభంగి = బొమ్మ ముడియొక్క రీతియనెడు, నూతనశక్రధ్వజము = శక్రధ్వజమనగా సుత్సవకాలమందు వస్త్రము కట్టి నిలుపునట్టి ధ్వజముపేరు-అట్టి యభినవశక్రధ్వజము, ఉద్భవిల్లక్ = అపరిచ్ఛిన్నమగు-ఇందుకు రఘవంశమందుఁ జెప్పబడినది.

స్థో. 'పురుహూత ధ్వజస్యేవ తస్యో న్నయనపక్త్యయః,
నవాభ్యుత్థాన దర్శిన్యో ననందు స్సప్రజాఃప్రజాః.'

ఖల = మద్రార్థఁడైన, గోత్ర = కోలాహలనియొక్క, ధ్వంసన = నశింపజేయుటయందు, ఉదగ్రఁడై = ఉద్యుక్తఁడై, ముందరివద్యముతో నన్వయము.

కనులు కట్టెట్టదనము వహించి ధ్వజపటమువలె నున్నవనియు గనుబొమ్మలు ధ్వజపండుములవలె నున్నవనియు భావము. ఇంద్రధ్వజము నెత్తునపుడు ప్రజలు హిహిహినిచ్చితిని శుభప్రాప్తిని నిరీక్షించునటుల రాజు కనుబొమ్మలు ముడివైచి కనులెట్టజేయఁగా కోలాహలబాధానివారణరూప మగు సంతోషము ననుభవించిరని భావము.

వీరరసము ఎట్టఁగానుండుననుట కవినమయసిద్ధము గాన వీరరసస్థాయిభావమగు సుత్సాహము సైతము కట్టెట్టగాఁ జెప్పబడినది. వీరరస మెఱువనుటకు-

అసతోపి నిబంధనా నిబంధనసతోపిచ,
నియమేనచ జాత్యాదేః కవీనాం నమయస్త్రీధా.
అసతోపి నిబంధోయథా—

రత్నాని యత్రకుతాదౌ హంసాస్సల్పజూశయే,
... ..
శుక్లత్వం కీర్తిహాసాదౌ కార్షచాశ్చిర్యమాదిభు,
ప్రతాపే రక్తతోష్ణత్వే రక్తత్వం క్రోధరాగయోః.

కవికల్పలత.

క. నరవరుఁ డభయం బొసగుచు, హరిరథనిరసమనోరఃముంబున నరిగెం

గరిభరణకరణపరిణాత, కరుణాపరిణాహి యగుజగత్పతిలీలన్.

151

నరవరుడు = వసురాజు, అభయంబొసగుచుక్ = ప్రజలకభయప్రదానముచేయుచు, హరి రథ = విష్ణుదేవునిరథమైన గరుత్మంతునిగాని లేక హరియనగా నింద్రుఁడు గనుక నింద్రరథమైన మేఘముననిగాని లేక హరియనగా గురంగముగనుక గురంగమే తురంగముగాగల వాయువునని గాని లేక హరియనగా సూర్యుఁడు గనుక సూర్యరథముననిగాని నాలుగర్థములు చెప్పవచ్చును. (ని. 'హరి ర్యుహార్కాన్వోన్దు విష్ణ్వంద్రాంశుశుకేషునా, వాయుభేకాహి సింహేషు కపాలే త్రిషు.' నానా.) నిరసన=తిరస్కరించునట్టి, మనోరయంబునక్ = మనోవేగముచేత, అరిగె=కోలా హలపర్వతోత్పాదనార్థమై పోయెను. ఎటులనిన, కరిగజేంద్రునియొక్క, భరణకరణ=రక్షణపేయుట

యందు, పరిణామ=స్థితియును, కరుణా=కృపయొక్క, పరిణామ=విశాలతగలవాడు, అగు = అయినట్టి, జగత్పితీలకొ=నారాయణమూర్తియై ఆరిగెనని యర్థమును. జగత్పితీయన రాజునకు విష్ణువునకును నర్థమగును. కరిరక్షణమున విష్ణువు త్వరితగతి పెదవినటులఁ బ్రజారక్షణమున పసురాజు త్వరితగతి సేగెను. ఆర్తప్రాణరాయుడైనను పసురాజు శ్రీవిష్ణువువలె నప్రమత్తుడని భావము. మనోరయమున పసురాజే గెనుటచే నై జాబాధానివారణరూపమగు క్రియాచరణమునకుఁ జూపు నుత్సాహము సూచితము. ఆలం. ఉపమ. శబ్ద. యమకము.

సీ. దశనశంబముల దుష్టరమహీధరకూటకొటి నుగ్గులు సేయుఁకుంజరములు
ఖురధూతగురుధూళిశరభీనసగాలి గుట్టు ధట్టించునాఁరట్టజములు
పటుచక్రచక్రమార్గభ్రమిగొండ లవియించు సమిధభంగశతాంగశతశతంబు
లెత్తు వడ్డమహాకంభృత్తుల నతులితధృతిఁ జీరికిఁ గొనఁగిరభటులు
తే. తడయ కప్పడు పతివెంటఁ * దవిలి నడువ
సమరుబృంహితహేషితఃపుష్పమిలతభు
జాసమాస్ఫాలితంబులఁజడికి నడికి
కులకుధరమండలము గలఁగుండు వడియె.

152

దశనఁదంతములనెదు, (ని. 'రదనా దశనా దంతాః' అని అ.) శంబములకొ = వజ్రాయుధములచేత, (ని. 'శతకొటి స్వర్ణ కృంభో దంభోః రశని ర్ద్వయోః' అని అ.) దుర్ధర = ధరింపశక్యముగాని, మహీధర = పర్వతములయొక్క, కూటకొటికొ = శిఖరసమూహములను, నుగ్గులుసేయు = పొడిపొడిగాఁ జేయఁజాలిన, కుంజరములు=వీనుఁగులును, వీనుఁగులు శైలములదరిసి కొర్రాడుల సహజమువీనుఁగులదంతములు వజ్రాయుధములవలె నుంటచే శైలభేదనసమర్థములై యుండెనని భావము. (ని. 'మత్తజ్ఞో గజో నాగో క్షణ్ణరో వారణః కరీ' అని అ.) ఖుర=గిట్టలచేత, (ని. 'శఘం క్షీణే ఖురః పుమాన్' అని అ.) ధూత = ఎగురగొట్టబడిన, గురు = అతిశయమయిన, ధూళికొ = వరాగముచేత, శరభి=సముద్రమందు, లీల=డాగియున్న, నగాళి=పర్వతసముదాయముయొక్క, గట్టుధట్టించు = మర్తమును భేదించునట్టి, ఆరట్టజములు = ఆరట్టదేశసంభవములయిన గుట్టములును, అనఁగా నాగుట్టములగిట్టలవలన సెగసిన ధూళి సముద్రములోఁబడి నీళ్లనింకింపఁగా నీళ్ళలో డాగియున్న పర్వతములన్నియు బయటఁబడుచున్నవని తాత్పర్యము. పటు=సమర్థమయిన, చక్ర=బండికండ్లయొక్క, చక్రమార్గభ్రమిగొ=దూఁకుడువలనఁబట్టిన ధ్వనిచేత, కొండలవియించు=పర్వతములను బ్రద్దలుసేయఁజాలిన, సమిత్=యంధ్రమందు, ఆభంగ=వరాజయములేసి, శతాంగ = రథములయొక్క, శతశతంబులు = శతసహస్రములును అనఁగా వసంఖ్యములును, రథములు యంధ్రమునందు నభంగములనుటచే మిగుల దృఢతరముగా నిర్మించుబడినవనుట. కావుననే చక్రమణములలో జేడక కొండలనుగూడఁ బ్రతిధ్వనిరూపమున నవియించుచున్నవి భావము. శతశతములనుటచే రథము లసంఖ్యాకము లనియుఁ గోలాహల గర్భభంగసూచనముగఁ దోలుతఁ దామె కొండల నవయించుచుండువలన పసురాజారథబలసంపత్తి యనుపమానము నసంఖ్యమనని యాశయము. ఎత్తుపడ్డమహాకంభృత్తులకొ=లేవలేక యెత్తువడిన మహాపర్వతములను, అతులిత

ధృతిః = నిరుపమానమయిన ధైర్యముచేత, చీకిగోనని = గణానయని, ధీరభటులు = ధైర్యవంతులయిన కానిబాట్లును, ఎత్తువడ్డమహాభృత్తులనన్నచోట పర్వములచగములు గనుక చున్నచోటచుండి లేవనేరవని భావము.

తడయక = జాగుసేయక, అప్పుడు = ఆసమయమందు, పతివెంటక = పసురాజువెంటగా, తవినడువక = అంటినడువకగా, ఆమరు = ఒప్పుచున్న, బృహిత = ఘోరకారముల యొక్కయు, హేషిత = నకిలింపులయొక్కయు, (ని. 'అశ్వానాం హేషా హేషా చ నిస్వరే' అని అ.) ఘుమఘుమిర = ఘుమఘుమధ్వలయొక్క, భుజానమాస్ఫలితంబుల = భుజములయందు జేసెడు మల్లచరచలయొక్కయు నని క్రమాలంకారము. జడికి = అతునకు, అడికి = భయపడి, నలమధరమండలము = కలవర్వత సమూహము, కలుగుండువడియొక = ఆకులత్వమును బొందెను. ఇందుచో, (ని. 'హస్త్యశ్చరః పాదాతం సేనాద్గంస్యా చ్చతుష్టయమ్' అని అ.) చెప్పబడిన చతురంగబలమును జెప్పి చతురంగబలమునకును వర్వత నిర్భేదన నిపుణత్వము గలుగజెప్పించాడు గనుక ముందరజెప్పిన కోలాహలవర్వత నిర్భేదనము సూచించబడినదని తెలియపలయును. ఇది ముద్రాలంకారము. (శ్లో. 'సూచ్యార్థ సూచనం ముద్రా ప్రకృతార్థవదైకవదైకే' అని లక్షణము.)

తా. పసురాజు కోలాహలుని దర్శనమడంచుటకు జతురంగబలసహితుడై బయలువెడల నైన్య కలకలమునకు గులకైలములు కలఁతనొందెను.

ఉ. అంత ననంతవేగభుజాగాంతకుఁ డమ్మహికాంతుఁ డాత్రిత

స్వాంతము సంతసిల్ల సురచారణసన్నతి పర్వ నవ్వనా

భ్యంతరరోధకం బగుమహాప్రి నఖంబున మీటె నభ్రవి

భ్రాంతముగాఁగ దుందుభికిబంధము మీటినరాముకై వడిన్.

153

అంతన్ = అంతట, అనంత = అపరిమితమయిన, వేగ = గమనత్వరయందు, భుజాగాంతకుడు = గరుత్మంతుడైన యని రాజవరమయిన యర్థము. అనంతవేగముగల్గిన వాహనభుజగాంతకుడు గలవాడని శ్రీరామవరమయిన యర్థము. అమ్మహికాంతుడు = ఆపసురాజుని యర్థము. విష్ణుదేవుడని యర్థాంతరము. ఆశ్రితస్వాంతము సంతసిల్లన్ = ఆశ్రితజనహృదయములు సంతోషింపఁగా నని యర్థము. ఆశ్రయించిన సుగ్రీవుని హృదయము సంతోషింపఁగా నని యర్థాంతరము. సురచారణసన్నతిపర్వన్ = దేవతలయొక్కయు జూరజులయొక్కయు స్తోత్రము వ్యాపింపఁగా, అవ్వనాభ్యంతరరోధకం బగు = పనమనఁగా నుదకంబును నరణ్యంబును, (ని. 'వనే సలల కాననే' అని అ.) ఆకుక్తిమతీజలాభ్యంతరమున కవరోధకమయిన, అనఁగా జలముల కడ్డకట్టుయిన యని యర్థము. అరణ్యమున కడ్డకట్టుయిన యని యర్థాంతరము. మహాప్రి = మహత్తయిన కోలాహలవర్వతమును, అభ్రవిభ్రాంతముగాఁగ = మింటికెగసి తిరుగునట్లులుగా, దుందుభియనెడు రాక్షసునియొక్క, కబంధముకొ = మొందెమును, మీటిన = చిచ్చిన, రాముకై వడికొ = రఘురామునివలె, నఖంబునమీటెకొ = కాలిబొటనవ్రేలిగోటిచేతఁ జిచ్చినవాడాయెను. అలం. శ్లేషానుప్రాశితమగు నుపమ.

తా. పనాంతరసంచారమున కాటంకముఁ గలుగఁజేయు దుందుభికాయమును శ్రీరాముడు బొటనవ్రేలుతో దూరముచిచ్చినటుల నదీజలఘనకు నిరోధము కలిగించిన కోలాహలవర్వతమును

వసురాజుమంటికి నెగిరి తిరుగునటుల నెగుఁజియైనను, నురలు సంతోషించిరి. ప్రజలందఱు వసురాజుచేసిన వనికి మిగుల నానందించిరి.

క. వసురా జయ్యెడ బలవ, ద్విపుమరపాద ప్రసారవీర్ణాచలుఁడై
యెసఁగఁగ వసుధావరికీ, త్తసరిన్నిర్ఘరము తత్త ఇంబునఁ దిగిచెన్. 154

వసురాజు=వసుభూపా లుఁడని యర్థము. రత్తి పటలమునకు రాజైన సూర్యుఁడని యర్థాంతరము. ఆయ్యెడ=ఆసమయమందు, బలవత్=బలిష్ఠమయిన, ద్విపుమర=వ్యాపనశీలమయిన, పాద=చరణము యొక్క, ప్రసార=విశ్లేపణముచేత, అనఁగా జిమ్మటచేత, దీర్ఘ=బ్రద్దలుగాఁజేయఁబడిన, అచలుఁడై= కోలాహలపర్వతముగలవాఁడయి యని రాజపరమయిన యర్థము. బలవత్=బలిష్ఠమయిన, ద్విపుమర= వ్యాపనశీలమయిన, పాదప్రసార=కిరణప్రసారణముచేత, (ని. 'పాదారశ్చ్యజ్ఞి' తుర్యాంశాకి' అని అ.) దీర్ఘ=నెరియలు విచ్చునట్లులుగాఁ జేయఁబడిన, అచలుఁడయి=అచలయనఁగా భూమి, భూమిగల వాడై యని సూర్యపరమయిన యర్థము. ఎసఁగఁగ=ఓప్పుచుండఁగా, వసుధా=భూభాగమందు, వరికీర్ణ=వ్యాపించిన, సరిత=శుక్తిమతీనదియొక్క, నిర్ఘరము=ప్రవాహము, తత్త ఇంబున=ఆక్షణ మందే, తిగిచె=తీసిపొయెనని యర్థము. భూచక్రవ్యాపియైన నానానదీప్రవాహము తీసిపొయెనని యర్థాంతరము. ఇక్కడఁ బ్రాచీనులు శబ్దశక్తిమూలధ్వనియనియు నవీనులు ప్రకృతా ప్రకృత శ్లేషాలంకార మనియును జెప్పెనారు.

వసురాజు పాదప్రసారమువలనఁ గోలాహలుని యవయవములు నలినలియయ్యెననియు భూమియంతయు వెల్లివిరిసిన శుక్తిమతీప్రవాహమునెంటనే తీసెననియుఁ బ్రకృతార్థము. సూర్యుఁడు తనవేడికిరణములఁ బ్రసరింపఁజేయ భూమి నెఱియలు బాఱెననియు నదీప్రవాహములన్నియుఁ దీసెననియు నర్థాంతరము.

శా. మొక్కల్ వోయినతెక్క మొక్కగమితోఁమూర్ఖులసత్వంబుతోఁ
జిక్కుల్ నడ్డలతాద్రుమావధులతోఁ శీర్ణోపలశ్రేణితో
నకోలాహల ముర్వి వ్రాలియును నెయ్యం బొప్ప నయ్యేటికే .
గుక్కిల్లింగుచు నుండె నండనె వసుఁజ్ఞోజీధవత్రస్తమై. 155

మొక్కల్వోయిన = తునుకలయిన, తెక్క మొక్కగమితో= మొలకలవంటి తెక్కల గుంపులతోడను, మూర్ఖులసత్వంబుతో= మూర్ఖవలనఁబుట్టిన దుర్బలత్వముతోడను, చిక్కులన్వడ్డలతాద్రుమావధులతో=వ్యత్యాసముగాఁ బెనుచుకొన్న తీఁగెలయొక్కయుఁ జెట్లయొక్కయు సమాహములతోడను, శీర్ణ=జారిన, ఉపల=పాహణములయొక్క, శ్రేణితో=సమాహములతోడను, ఆకోలాహలము=ఆకోలాహలపర్వతము, ఉర్వివ్రాలియును=భూమిమీద నొరగియును. నెయ్యంబొప్ప=శ్రేమయొప్పగా, అయ్యేటికే = ఆశుక్తిమతినిమిత్తమే, గుక్కిల్లింగుచు=గుంజలుమ్రొంగుచు, వసుజ్ఞోజీధవత్రస్తమై = వసురాజుచేత భయపెట్టఁబడినదై, అండనె = సమీపమందే, ఉండె= నిలిచియుండెను.

బహువచనంబు పరంబగునపుడాదేశంబగు ద్విత్వరూపక భవర్ణకోకారము క్రియాపదములు పరంబునపుడు ఉకారలోపము నొందుట కవిప్రయోగములందు దఱచుగాఁ గానవయ్యెడిని. 'వసివాళ్ళొడుచుచున్నయది కర్ణాటాంగనంగంటికే' వీధినాటకము. 'ఇటులె గుక్కిళ్లు+మ్రొంగ

అనుచో గ్రుక్కిళ్ + మ్రింగుననురూపమును రామరాజభూషణుడు గ్రహించెను. ప్రయోగములను బట్టిచూడ నీరూపము సాధువు.

తా. వసురాజుకాలితో నెగజివ్వుబిట్టెగసివడుటవలన కోలాహలనియొక్కలు తురుకలయ్యెను. మూర్ఛజనించెను. తీగలు వృక్షములు కలక్రిందయ్యెను. జాష్ణజాతెను. ఇటులాగిరిపడియుఁ ద్రేమ వశమున శుక్తిమతిగొఱకె గ్రుక్కలుమ్రింగుచు వసుభూపతికి భయపడి పడియుంచెను.

ఉ. పోటనబంతి మీటుగతి * భూవరుఁ డంఘ్రీనఖాంచలంబునన్

మీటిని గట్టు బిట్టెగసి * మేదిని వ్రాలుఘనస్వనంబునన్

హోటకశైలకూటకట*కాళిఁ బ్రతిధ్వని పర్వె నా నభో

వాటి నెసంగె నంత సుర*వారవధూమురవార వార్పటుల్.

156

పోటనబంతిమీటుగతి = పూలచెండు నెగమీటివట్టులుగా, భూవరుఁడు = వసురాజు, అంఘ్రీనఖాంచలంబునన్ = కాలిగోటికొనచేత, మీటిన్ = ఎగమీటఁగా, గట్టు = కోలాహలాద్రి, బిట్టెగసి = మిక్కిలియు నెగసినదై, మేదిని వ్రాలుఘనస్వనంబునన్ = భూమిమీఁదఁబడెడునమయముం దైన గొప్పధ్వనిచేత, హోటకశైల = మేరుపర్వతముయొక్క, కూట = శిఖరములయొక్క, కటక = చరుల యొక్కయు, (ని. 'కటకో స్త్రీ నికంబోద్రేక' అని అ.) ఆళి = సమూహముందు, ప్రతిధ్వనిపర్వెనాన్ = మాటుమ్రోత పుట్టినదో యన్నట్టులుగా, అంతన్ = ఆమీఁదట, సురవారవధూ = దేవతావేశ్యుల యొక్క, అనగా రంభాదులయొక్క, మురవ = మృదుగములయొక్క, ఆరవ = ధ్వనియొక్క, (ని. 'ఆరవా రావ సంరావ విరావా' అని అ.) అర్పటులు = ఆర్పాటములు, నభోవాటి నెసంగెన్ = గగనా వరణముందు నతిశయించెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

వసురాజు నఖాంచలమున బంతిని మీటినటుల శైలమును మీటుటవలన వసురాజుబలాతిశయము సూచితము. సామాన్యపర్వతము కాదు కావున ఘనస్వనముకలుగుటయు నాధ్వనిమేరుపర్వతపు గుహలయందు మాటుమ్రోగటయు జరిగెను. దీనిచే శైలాన్నతి వైశాల్యము సూచితము. దేవకాంత లానందించిమంగళవాద్యములు మ్రోగించిరనుటవలన మేరుశైలవిహారిణులగునచ్చర లాధ్వని నాలించి రనిభావము. మేరువు సురాలయముగావున శైలపతనధ్వని శిఖరముల చరియలలోనుండి యాలించిరని భావము.

క. నా విని పరమాద్భుతకల, నావినివేశమున మించి * నవముని యవధా

నావలితనేత్రుఁ డై చెలి, నావలికథఁ దెలుపు మనియె * నధికప్రీతిన్.

157

నా విని = ఇట్లుమంజువాణిచెప్పఁగా నాలకించి, పరమఁ=ఉత్కృష్టమయిన, అద్భుతకలనా = ఆశ్చర్యసంపదయొక్క, వినివేశమునన్ = ఆవేశముచేత, మించి = అతిశయించి, నవముని = నేషధారి యైన నూతనయతి, అవధాన = అప్రమత్తతచేత, ఆవళిత = వికసితములైన, నేత్రుఁడయి = కన్నలు గలవాఁడయి-అనఁగా వినుటయందలి యత్యాదరముచేత గన్నులు లెస్సగాఁ దెరిచి చూచుచున్న వాఁ డయి యనుట. చెలిన్ = మంజువాణిని, అధికప్రీతిన్ = అత్యంతప్రేమచేత, అవలికథఁ దెలుపుచునియెన్ = తరువాతికథ చెప్పు మని యడిగినవా డాయెను.

ఆ కావ్య సాం త ము.

కా. పరిష్కృప్త తిభావరాశర శరస్వధేనువాణీసుధా
 వార్ధిస్సర్ధియశోధురంధర ధరస్సర్ధిస్సర్ధియశ్రీమహా.
 దోధామర్ధివిశేషభాసుర సురస్తోమస్తుతాజిత్తమా
 దుర్ధర్షధ్వజీసముత్కర కరాధూతేందుధారాధరా.

158

పరిష్కృప్త = పరిష్కరించిన, తిభా = అప్పుటప్పుటి వికాసముచేత నొప్పెడుబుద్ధియందు,
 పరాశర = పరాశరముని వైనవాడా, శర = జెల్లుతోడను, స్వధేను = కామధేనువుతోడను, వాణీ =
 పరస్పరితోడను, సుధావార్ధి = తీరసముద్రముతోడను, సర్ధి = వివాదము గలిగియుండెడు, యశో
 ధురంధర = శ్రీభారమును వహించినవాడా యనియర్థము. ధరస్సర్ధి = పరస్పరగర్వహరుడైన
 మహేంద్రునియొక్క, స్వరు = పరాయుధసమాసమయిన, (ని. 'శతకోటిస్సర్ధి శృంజీ' అని అ.)
 శ్రీ = శోభాయుక్తమయిన, మహత్ = అత్యధికమయిన, దోధామ = బాహుప్రతాపముయొక్క, బుద్ధి
 విశేష = సమృద్ధివిశేషముచేత, భాసుర = ప్రకాశించుచున్నవాడా, సురస్తోమ = దేవతాసమూహము
 చేత, సుత = స్తోత్రముచేయబడిన, ఆజిత్తమా = యుద్ధభూమియందు, దుర్ధర్ష = జయింపగూడని,
 ధ్వజీ = సేనలయొక్క, (ని. 'ధ్వజీ వాహినీ సేనా' అని అ.) సముత్కర = సమూహము గలవాడా,
 కరాధూత = కరాగ్రదానమహిమచేత నిరసించబడిన, ఇందు = చంద్రుడును, ధారాధర = మేఘములను
 గలవాడా, అని కృతినాయకుని గూర్చి సంబోధనము.

క. లజ్జావతీమనోజ ద, శజ్జాతిసుగంధిగుణ కళానళినీభే

లజ్జాలపాద సమరమి, శజ్జాంగలఖానహలహాలత్రిపురహరా.

159

లజ్జావతీ = స్త్రీలకు, మనోజ = మనస్సుతోడ వైనవాడా, దళిత = వికసించుచున్న, జాతి =
 జాతిపువ్వులవలె, సుగంధి = పరిమళించుచున్న, గుణ = సుగుణములు గలవాడా, కళా = విద్యలనెడు,
 నళినీ = తామరతీగలయందు, శేలత్ = శ్రీడించుచున్న, జాలపాద = రాజహంసవైనవాడా, సమర =
 యుద్ధమందు, మిళిత = తారసించిన, జాంగలఖాన = జాంగలదేశాధిపుడైన స్త్రీయొక్కనెడు, హలహల =
 కాలకూటమునకు, త్రిపురహరా = రుద్రుడవైనవాడా, అనగా రుద్రుడు కాలకూటమును
 హరించినట్లుగా జాంగలప్రభువును సంహరించినవాడా యనుట.

పంచచామరము.

వరాహవావదాలవాహా వాహరాజగర్వశా

ర్వరాహరీశ దోర్విటంకవజ్రపీఠలాలితో

ర్వరా హరీశవై భవాభిరామభూమ భూమహా

వరాహ వారణాధిరాజువారిరాశిమందరా.

160

వర = శ్రేష్ఠమైన, ఆవాహ = యుద్ధమేందు, అవదాతవాహ = శ్వేతవాహుడవైనవాడా, అనగా
 అర్జునడవైనవాడాయనుట, వాహరాజ = ఆశ్వపతియొక్క, గర్వ = దర్పము నెడు, వార్యర = అంధకార
 మునకు, ఆహరీశ = సూర్యుడ వైనవాడా యనుట, దోర్విటంక = భుజప్రదేశమునెడు, వజ్రపీఠ = వజ్ర

వీరమందు, లాలిత=లాలనముచేయబడిన, ఉర్వరా=భూమిగలవాడా, హరీశ = హరిహరులయొక్క, తైభవ=విశ్వర్యమువంటి విశ్వర్యముచేత, ఆభిరామ = ఒప్పుచున్న, భూమ=మహత్త్వము కలవాడా, భూ = భూచక్రమునకు, మహావరాహ = ఆదివరాహమైనవాడా, అనగా ఉద్ధారకుడైనవాడా యనుట. వారణాధిరాజ=గజపతియనెడు, వారిరాశి=సముద్రమునకు, మందరా = మందరపర్వతమైన వాడా, అనగా గజపతిని మధించినవాడా యనుట.

గద్యము. ఇది శ్రీరామచంద్రచరణారవిందవందనపవననందన ప్రసాదసమాసాదిత సంస్కృతాంధభాషాసామ్రాజ్యసర్వంకష చతుర్విధకవితానిర్వాహకసాహిత్య రసపోషణరామరాజభూషణప్రణీతం బైనవసుచరిత్రం బహుమహాప్రబంధంబు నందు ద్వితీయాశ్వాసము.

ఇది శ్రీమదాత్రేయకులకలకాంభోనిధిసంపూర్ణసోమసోమభిఘానమంత్రి పరశాత్రుఁడును సోమ సుతసిద్ధేశ్వరమంత్రిశ్వరపుత్రుఁడును శ్రీమత్సర్వతీరాజేశ్వరవరప్రసాదసమాసాదితహృద్యానవద్యచిట్టల విద్యావికారదుండును నగుసోమకవిచేత విరచితం బయినవిద్యజ్ఞనరంజనీనామక ప్రసిద్ధపటికాంబులం బగు వసుచరిత్రనామకాంధ్రకావ్యరత్నవ్యాఖ్యానమునందలి ద్వితీయాశ్వాసము.

వసుచరిత్రము, సవ్యాఖ్యానము

తృ తీ యా శ్వా స ము

శ్రీ తీర్థాదక్షణ

వీక్షణాభుజాగ్ర వివిధారిపురీ

శిక్షణాపాలేక్షణ శుభ

లక్షణాధారేయ తిరుమలమహారాయా.

1

శ్రీ=లక్ష్మీదేవియొక్కయు, శ్రీతి=భూదేవియొక్కయు, రక్ష=రక్షణమందు, దక్షణ=సమర్థమైన, వీక్షణ=వీక్షణములు, దక్షిణాభుజాగ్ర=కుడిభుజముయొక్క యగ్రభాగములగుటవాడా, యథా సుఖ్యాలుకారము. అనగా జూపులయందు మహాలక్ష్మీయును భుజాగ్రమందు భూమియును గలవాడాయనుట. వివిధారిపురీ=సమస్త శత్రురాజ పట్టణములనెడి త్రిపురములయొక్క, శిక్షణ = శిక్షించుట యందు, పాలేక్షణ = లలాటేక్షణముగల దుద్రుడవైనవాడా, విరోధిపురములను దహనముగావించిన వాడా యనుట. శుభలక్షణాధారేయ = శుభ ప్రదములయిన సాముద్రికలక్షణములను ధరించినవాడా, తిరుమలమహారాయా=తిరుమలమహారాయరాజాగ్రణీ-అని కృతిపతింగూర్చి సంబోధనము. దీని బద్ధ పాదాశ్వాసప్రాసము చెప్పబడియును.

తే. ఆవధరింపుము శౌనకాద్యజ్ఞులసన్ను
సీంద్రులకు రామహర్షణి యిట్లు వలుకు
మఱియు నమ్మాయతపసితో మంజువాణి
మంజువాణీవిలాససంపదల ననియె.

2

ఆవధరింపుము = చిత్తగింపుము, శౌనకాద్యజ్ఞులసన్నుసీంద్రులను = శౌనకుడు మొదలుగాగల సమస్తమునిశ్శ్రేష్ఠులకును, రామహర్షణి = రామహర్షణిపుత్రుడయిన సూతుడు, ఇట్లువలుకు = ఈ వక్ష్యమాణ ప్రకారముగా పచించెను. ఏమనియనిన, మఱియు = మరల, అమ్మాయతపసితో = ఆకపట సన్యాసితోడ, మంజువాణి = మంజువాణీయనెడు గిరికాదేవియొక్క చెలికత్తెయ, మంజు = మనోహర మయిన, వాణీవిలాస=వాగ్విలాసముయొక్క, సంపదల = సమృద్ధులచేత, అనియె = పలికెను. మంజు వాణిగావుననే మనోహరములగు వాగ్విలాససంపదలొప్పు భాషించగలైనవి భావము.

క. మందారవర్ష వర్ధన, బృందారకబృందదుంధుభిధ్వని గర్జా
సందోహ మపుడు నృపజయ, నందితశక్రీపసర్వణం బెఱిగించె.

3

మందారవర్ష వర్ధన = పారిజాతమునువర్షమును వృద్ధిబొందించునట్టి, బృందారకబృందదుంధుభిధ్వని - బృందారకబృంద = దేవసమూహములయొక్క, దుంధుభి = దుంధుభులయొక్క, ధ్వని =

వస్తువు, నృప=పసురాజుయొక్క, జయ = శోలాహలవర్వత భంజనహావమయిన విజయముచేత, నందిక=సంతోషపెట్టబడిన, శక్ర = ఇంద్రునియొక్క, ఉపసర్పణం జెడిగించెను=రాకను చెరియ జేసెను, అనఁగా వసురాజు శోలాహలవర్వతమును గోటమిడినసమయముందుఁ బాఠశాల పుష్ప వర్షము గురిసెననియును దేవదుండుభులు మ్రోసె ననియును అది యింద్రుఁ డక్కడికి వచ్చుట నూచించె ననియును భావము.

వర్షము నభివృద్ధినిొందించునది యుజుములెకాన దేవతలు మరియు పూవులవనం దేవతలు మ్రోగించు భేరులమ్రోతయే యుజుములుగ నుండెను. వర్షసమయమున నుజుములమ్రోత విశేషముగ నుండుకావున భేరులుమ్రోగించువారు బృందారకలు కారు. బృందారకబృందమని చెప్పబడెను. ౩, ౩ పాత్రప్రవేశ సూచనము. ఇంద్రుఁడు వర్వతగర్వభంజనుఁడు గానఁ దనవలెఁ బర్వతభంజన సూచించిన వసురాజును గౌరవింప నరుగుచెనెనని భావము.

సీ. గోత్రవర్షము పాదుఁగొల్పినసయశాల్మీకరమున శతకోటిగలుగుమేటి
కల్యాణమయధామగరిమఁ గాంచినధన్యుడహితబలచ్చేది + యైనబోదు
భూరిసంపదఁ దలఁపువృద్ధి వాడనిభోగివరసుధర్మవాప్తి + బరగుసుకృతి
సకలభారము పూనుఁనైదోడు గలవెద్దవిద్యాధరుల నేలుఁచినులేకీర్తి
తే. వేయికన్నులవేల్పు భూవిభుని మెచ్చి
యుచిత మగుపారితోషికం + బొసంగ వచ్చె
ననలుఁ డర్కజుఁ డసురేశ్వరఁ + డభిరాజు
ననిలుఁ డధేశ్వరఁ డలికలోచనుఁడు గొలువ.

ఈవద్వమునందు రాజవరముగను జేపేంద్రవరముగను ఆర్థవ్యయము గలదు.

గోత్రమనఁగాఁ గులంబును పర్వతంబును, (ని. 'గోత్రం తులే బలేనామ్ని గోత్రస్తు ధరణీధర' అని వి.) గోత్రవర్షము = బ్రహ్మణశ్చ త్రియాదికులసమూహమును, పాదుగొల్పిన=సంకరము కాకుండ స్వస్థానములయందు నిలిపిన, నయశాలి = సీతిశాలియనియర్థము, పర్వతసమూహమును తెక్కలు తెగఁగొట్టి స్వస్థానములయందు నిలిపినవాడని భావము. కరమున శతకోటి గలుగుమేటి=చేత ననేక శోట్టభనముగల గొప్పవాడని యర్థము, హస్తమందు వజ్రాయుధము గలవాడని భావము. కల్యాణ మనఁగా మంగళంబును - బంగారంబును, కల్యాణమయ=సకల మంగళరూపమైన, ధామ=గృహము యొక్క, గరిమఁగాంచిన ధన్యుఁడు = గౌరవమునుబొందిన కృతార్థుఁడని యర్థము. కల్యాణమయ= సువర్ణమయమైన మేరుపర్వతమే, ధామగరిమ గాంచినవాఁడు = గృహముగాఁగలవాడని గౌరవముఁ బొందినవాడని భావము. అహితబలచ్చేదియైనబోదు=శత్రునైవ్యచ్ఛేదియైన హరుఁడని యర్థము, అహితుడైన బహుమరుని ఖండించినవాడని భావము. భూరిసంపద = అధికసంపదచేత, తల పువ్వు వాడనిభోగి=తలనున్నపువ్వు వాడునంతమాత్రపు శ్రమయైనను లేనిభోగము గలవాడని యర్థము, అధి శైశ్వర్యముతోడ నెప్పుడును వాడుండుడు పారిజాతపుష్పము తలను ధరించినవాడని భావము. పరశ శ్రేష్ఠమైన, సుధర్మవాప్తి=శోభనమైన ధర్మప్రాప్తిచేత, బరగుసుకృతి=ప్రపత్తింపెడు పుణ్యాత్ముడని యర్థము, శ్రేష్ఠమైన సుధర్మయను మేటి సభయొక్క ప్రాప్తిగలవాడని భావము. సకలభారముపూను

నైదోడుగల పెద్ద=నలరాజ్యభారము వహించునట్టి తమ్ముడుగలవాడని యర్థము, నమ స్తభవనభార ధరుండుడైన యుపేంద్రుడు ఆనంగా విష్ణుదేవుడు తమ్ముడుగా గలవాడని భావము. విష్ణుదేవుడు దేవేంద్రునకుఁ బట్టు దొనట్టులుగా నదితిగర్భమందు వామయందై పుట్టుట ప్రసిద్ధము. విద్యాధరుల నేలు విరుక్తి=విద్యావంతుల నేలెడు నెట్టుకకెక్కిన కీర్తిగలవాడని యర్థము. విద్యాధరుల నెడు దేవ యోనుల నేలుచున్నవాడని భావము ఆత్ర తాపదభేదాధ్యక్షసాయం విగా నఘటత ఇత్యురిశయోక్త్యు ప్రాణితక కావ్యటింగాంకారక.

మొకప్పుడ వేల్పు=నహస్రాక్షుడైన యింద్రుడు, భూవిభునిమెచ్చి=వసురాజును మెచ్చు కొన్నవాడై, ఉచితముగ=ఉర్తమైన, పారితోషికంబు=బహుమానమును, ఒసంగవచ్చెన్ = ఇచ్చు విమితముగా వచ్చెన్. విరాగునైన, ఆనందు = ఆగ్నిహోత్రుడును, అర్కజుడు=యముడును, ఆసురేశుడు=నిర్భయియు, ఆధిరాజు=పరిపాలకుడును, అనిందు=వాయువును, అర్థేశుడు=కుబేరు డును, ఆదికాచచుడు=ఈశాచుడును, కొలువక్ = పరివేష్టించిరిచిరాంగావచ్చెనని సంబంధము.

తా. వర్ణాశ్రమధర్మచాలకుడు, వర్జభారయు సేరుకైలవిహారియు బూసురుని జంపిన వాడును కిల్పకుఁగుముల దొల్పువాడును సుధర్మసభయందు మెలుగువాడును ఉపేంద్రున కగ్రజు డును విద్యాధరాదిదేవతలకు జేడునగు నింద్రుడు తక్కిన దిక్పాలకులు గొలువ వసురాజుదర్శనము నకు వచ్చెను.

తే. వచ్చి యభివాదన మొనర్చుచునునృపాలుఁ
గరము లాలించి కన్నులఁ గప్పికొని య
మందమందారమకరందముధురవచన
రచన లిరవొందఁ బలికె బుందరుండు.

5

పురందరుండు = దేవేంద్రుడు, వచ్చి=విచ్చేసినవాడై, అభివాదన మొనర్చుచునునృపాలుఁ = తనకు నమస్కరించుచున్న వసురాజును, కరములాలించి = మిక్కిలి గరవించి, కన్నులఁగప్పికొని = ఇక్కడఁ గన్నుల బెట్టికొనియె నశబ్ద లాక్షిక్తి ననుసరించి కన్నులఁ గప్పికొని యని యర్థము, మొ కన్నులు గలవాడుగనుక నాటంగన వ్యాజముచేతఁ గన్నుల నలముకొని యని యర్థాంతరము. ఒడలి నిండఁ గనులకలవాడు గావున వసురాజుప్రశస్తి విని సాదరముమెయి కాంచవచ్చినవాఁ డగుటచే మొకనులు విప్పిచూచెనని భావము.

ఆమంద=ఆతిశయమైన, మందారమకరంద = పారిజాతపుష్పరసమువలె, మధుర = మనోహర మైన, వచనరచనలు=వాక్యగుంధనములు, ఇరవొందక్=ఒప్పు గా, పలకెక్=సంభాషించెను. ఏమని యనినఁ జెప్పుచున్నాడు.

కనులు విప్పఁ నెడుటివానిని జూచుట యుత్సాహమునకు సూచనము. ఇటులె శృంగారవైషధ మునఁ జెప్పుబడెను.

తే. ఇందునింపన్య నారాక కెదురుచూచు, నయనములు వేయఁ విరియించి నాకభిర్న్య,
శృంగారవైషధము.

అలం. ఛోక్తి

మ. వివిధోర్విపతులక జగన్నతుల ముక్ వీక్షింపమో వారిమె

పు పరీక్షింపమో నింపమో చెలిమి యేభూపాలనం దైన నీ

భువనత్రాణపరాయణోద్భటభుజాభూరిప్రభాచంబు నీ

జవనాక్షణబలంబు గంటిమె పనుక్త్యైమండలాఖండలా.

6

పనుక్త్యైమండలాఖండలా = భూమండలమున కిండుండవైన పనురాజా, జగన్నతులక = జగజ్జనులచేత స్తోత్రము చేయబడిన, వివిధోర్విపతులక = నమస్తభూపతులకు, ముస్వీక్షింపమో = ముందు చూచినవారము గామా, వారిపెంపుపరీక్షింపమో = ఆరాజులయొక్క మాహాత్మ్యము విచారింపినవారముగామా, నింపమోచెలిమి = వారియందు మైత్రి నిండించినాము గామా, అనగా ఎనియందు స్నేహభావ ముంచినా మనుట. విభూపాలనందైనక = విరాజనందైనచు, ఈ = ఇటుకంటి, భువనత్రాణ = భువనమనగా లోకంబును జలంబును గనుక లోకరక్షణమందనియర్థము, శుక్తిమతీజల రక్షణమందని యర్థాంతరము. పరాయణ = ఆసక్తి గలిగిన, ఉద్భట = ఉద్బంధముయిన, భుజా = భుజ సంబంధమయిన, భూరి = ఆతిశయమయిన, ప్రభావంబుకొనామర్థమును, ఈ = ఈలాటి, పను = పనుముతోగూడుకొన్న, అక్షీణా = తక్కువగాని, బలంబుకొ = పర్వతము నెగమీటుటయందలిశరీరబలమును, కంటిమె = చూచినామా, అనగా జూడలేదనుట.

పెంపుపరీక్షింపమో యన్నచోట పెంపనెడుపదము జడవాచకము గనుక,

క. 'జంగమపదములు దక్క భరం గలపదములు ద్వితీయప్రశ్నయనగు రా

జంగదము లూచ్చె బలిసూ, త్నాంగదములు దాల్చె నా నుదాహరణంబుల్.'

అను లక్షణోక్తిచే నీద్వితీయకు బ్రథమ వచ్చినది. దీనికి బ్రమాణము. 'ఇతరత్రచద్వితీయా తస్యాః ప్రథమాచజడపదానాంస్యాత్' అని న.

క. 'పాసగగం బత్కెడునెడ బెం, పెనగిన ప్రథమాంతములవయిం గలసి కడుం

బసమీటు క చ ట త ప లకు, గ న డ ద వ బ్బొచ్చి వచ్చు గవిజనుత్రా.'

అన్నందుచేత బెంపనెడుపదమువైపున్న పరీక్షాశబ్దాదిను పకారమునకు పకారము వచ్చినది. 'నవికృతిశబ్దాత్పరతస్మాంస్కృతికానాంభవంతి గ న డ ద వా' న. అను సూత్రముచేత బెంపనెడు వికృతిశబ్దమునకంటె బరమయిన సంస్కృతసమమున పరీక్షాశబ్దముయొక్క పకారమునకు పకారాదేశము రాదని విచారింపవలదు. ఎందువల్లననగా,

గీ. "సంధిగూర్పంగ బ్రథమాంతశబ్దవితతి, వై గ చ ట త ప లకు వికల్పంబు నెట్లుం

గాకు సుబోధనావ్యయకర్తధార, యంబుల నచేతనంబుల నబ్జవాభి.'

అని యీ యర్థవిశేషములయందు సంస్కృతాసంస్కృత సాధారణ్యముచేత జెప్పబడి యున్నది గనుక నచేతనార్థకమైన పెంపనెడు పదమువైపున్న పకారమునకు పకారాదేశము వచ్చి వది. ఉత్తార్థవిశేషములయందు వికల్పము చెప్పటచేత దక్కినస్థలములయందు నిత్యముగా రావలసి నప్పటికిని పర్వత్ర యతిస్థానమునందు రాదనియు బ్రాసస్థానమందు వచ్చుననియును గ్రహింప వలయును.

క. 'భిన్నపదప్రథమలవై, నున్నపకారంబు పత్వ మొందును పకుల'

మున్ని జరూపము ప్రాసము, నన్నవరూపముఁ దాల్చు నాళికాక్షఁ' అని

యాంధ్రభాషాభూషణము.

అని తెలుఁగులమీఁది సాంస్కృతికపరుషములకు గ న డ ద వాదేశము వైకల్పికముని సాధించి యున్నాఁడు. సోమకవి తనవ్యాఖ్యలో, 'మెంపు విరక్తింపఁజేయు పాతమును జూపియున్నాఁడు. బహుగ్రంథములందుఁ జెంపు వర్తింపఁజేయు పాతము ముంబలన దానినే గ్రహించితిమి. ద్వితీయాశ్వాసములోని 25-వ వశ్యముచొత ఒకదన్ని యను పాతసాధుత్వము విచారించుచుఁ దెనుఁగుల మీఁది సాంస్కృతికపరుషములకువచ్చు గ న డ ద వాదేశమునకుఁ బ్రయోగములిచ్చియుంటిమి. మహాకవిప్రయోగములందుఁ బ్రాసములందుమాత్ర మిప్రయోగము గనవచ్చెడిని. ప్రయోగాధారమును బట్టి యిది సాధుత్వ. చిన్నయనూ? దీనిని నిషేధించెను.

ప్రపంచమున జగన్నురు లగరాజులు లేకవి లేదు. వారు మాకుఁ జెరికొండ్రెగాని భావములను గాపాడఁచిన మహాప్రభావముగాని ఆశీషముగను జవనబలముగాని వారికి లేదు. నీవు భూలోకదేవేంద్రుఁడవు గావున నీయం దీకొండుసుగుణములు గలవు. కావున నీతో స్నేహముగోరి వచ్చితి నని భావము.

చ. సరయనఖాపసారితరసాధర యీధరణీంద్రకోటిలో

సరయుదుఁ బెద్దగాఁ బృథునరాధిపుఁ గొంత తదియశక్తి నీ
చరణనఖాంచలంబునకు * సాటియె వేయును నేల మద్భుజాం
తరపవిరేఖ నీయడుగునం బడదే శుభలక్షణాకృతిన్.

7

సరయ = సోమతోఁ గూడఁగొన్నట్టులుగా, నఖ = కాలిబొటనవ్రేలిగోటిచేత, అపసారిక = చివ్వుబడిన, రసాధర = కోలాపాలవర్షకముగల వసురాజా, ఈధరణీంద్రకోటిలో = భూమియందు నింద్రునిపించుకొన్న యీరాజనమూహములో, పృథునరాధిపుఁ = పృథుమహారాజును, కొంత = ఒకమాత్రముగా, పెద్దగాఁ = గొప్పవాడనునట్టులుగా, అరయుదున్ = విచారించును, ఇక్కడఁ బెద్దయనెడు పదము పృథుశబ్దార్థకమనియును విచారింపవలయును. ('పృథు స్వామిత్రిపు, త్వ క్షర్ణ్యాం కృష్ణతేరే స్త్రీ పుమా నగ్నౌ నృపాంతరే' అని మే.) తదియశక్తి = అపృథుమహారాజు యొక్క సామర్థ్యము, నీచరణనఖాంచలంబునకు సాటియె = నీకాలిగోటికొనకు సమానముగనూ, అనఁగా గాదనుట. వేయునునేల = బహుభాషలెండులకు, మల్ = నానంబంధమయిన, భుజాంతర = బాహుమధ్యమందలి, పవిరేఖ = రేఖాకృతిగల వజ్రాయుధము, శుభలక్షణాకృతిఁ = మహారాజ పురుషలక్షణమయిన వజ్ర రేఖరూపముచేత, నీయడుగునం బడదేనీపాదమునందుఁ బ్రవేశించినదిగాదా, నీకాలికి నమస్కరించలేదా యనియు భావము.

గీ. 'చరణమునకు నధఃప్రదేశమునకును సమాఖ్య యై యొప్పు నడుగు నా నలికనేత్ర' అని యాంధ్రనామగ్రహము. దీనికి త్ఫి. 'చక్ర సి చాప వజ్రాభా రేఖాః కుర్వంతి భూపతిమ్' అని సాముద్రికకావ్యము. అనఁగా నావజ్రాయుధము వేయనట్టి పర్వతభంజకైయను నీయడుగు చేసి వది గదా యని భావము.

పర్వతభంజనవిద్య నాహస్తమునందలి వజ్రాయుధముకంటె సేవకాఁజూచలమునకు బాగుగా జెలియును గావున శుభలక్షణాకృతిచే నా వజ్రరేఖ యడుగునఁ బడుచున్నది. అనఁగా సున్నత విద్యాభ్యసనము పాదసేవ యొనర్చిచేయుట ప్రసిద్ధముగాన పర్వతగర్వభంజనశక్తి సేవజూచలమువద్ద నావజ్రాయుధము నేర్పఁదగియున్నదని భావము.

తే. ప్రబలఖలగోత్రహృతికిసీపదనఖంబె

చాలు శతకోటిసాధనం + జేల మాకు

నేడుగా సౌమనస్యంబు + నివ్వటిల్లె

నెల్లసురలకు నీయంతఃపాతుఁడు గలుగ.

8

ప్రబల = మిక్కిలియు బలవంతులకు, ఖల = దురాత్ములకు, గోత్ర = పర్వతాధిపతుల యొక్క, హృతిక్ = గర్వావహరణమునకు, సీపదనఖంబెచాలుక్ = సీకాలిగోరెచాలుకు, శతకోటి సాధనంజేలమాకుక్ = మాకువజ్రాయుధమొందుకు, అనఁగా దానితోనిమిత్రములేనయిర్థము. ప్రబలులయిన దుర్జనులయొక్క వంశనిర్మూలము సేయుటకు నీయొక్క యశ్వావయవమైన కాలిగోరె చాలుకు. శతకోటిసంఖ్యాకములయిన సాధనము లెందులకు మా కని యర్థాంతరము. ఇక్కడ సాధన శబ్దముచేత సాధనసముదాయము గ్రహింపబడుచున్నది. శతకోట్లవయవ సాధనసముదాయముచుట. ఎల్లసురలకుక్ = సమస్తమయినదేవతలకును, ('స్త్రీత్వబహుత్వే సురాదేరసమాసే' న.) అను సూత్రముచే నీ సురశబ్దమునకు స్త్రీత్వమును బహుత్వమును జచ్చినది. నీయంతఃపాతుఁడుగలుగక్ = నీవంటి గొప్పవాఁడయిన యిష్టఁడు గలుగుటచేత, నేడుగా = నేటికిఁగదా, సౌమనస్యంబు నివ్వటిల్లెక్ = చిత్తస్యాస్థిమ్యముగలిగెనని యర్థము. దేవత్వముగలిగెనని భావము. (సుమనసాభావః సౌమనస్యం.) నేడుగా అనుశబ్దమందలి 'కా' ఆవధారణార్థము.

తా. దుష్టుల దండించుటకు (తైలదండనమునకు) సీకాలిగోరె చాలుకు. ఇక శతకోటితోఁ (లెక్కసాధనములతోఁ) బనిలేదు. నేడు నీయంతఃపాతుఁడు కలుగుటవలన దేవతలకు దేవత్వము (మనసుకుదురుబాటు) చేకూరెను.

చ. హితసుమనోమనోరథము + లెల్ల ఘటింపఁగఁ జాలులోకన

న్నతునకు నీకు నిత్తు సుమనోరథ మొక్కటి గొప్పటంచు దై

వతవతి రాజవర్యున కవార్యమహార్యమహార్యభీతుసం

యుతమణిభాసమాన మగునొక్కవిమానము చూపి యిట్లనున్.

9

హిత=ఇష్టలయిన, సుమనః = దేవతలయొక్క, మనోరథములెల్లక్=కోరికలన్నట్టివి, ఘటింపఁగఁ జాలు = సమకూర్పఁగలిగినట్టి యని యర్థము. హిత = హితులయినరాజులయొక్కయు, సుమనః = పండితులయొక్కయు, మనోరథములెల్ల ఘటింపఁగఁజాలు = కోరికలను సమకూర్పఁగలిగినట్టి యని యర్థాంతరము. (ని. 'సుమనాః పుష్పమాలతోఽస్మి స్త్రీనియాం నా భీరదేవయోః' అని మే.) లోక నున్నతునకునీకుక్ = లోకములవారిచేత స్తుతిచేయఁబడిన నీకు, సుమనోరథమొక్కటియిత్తుక్, కొమ్మ టంచుక్ = సుమనోరథమనఁగా మంచికోరికయును దేవతావిమానంబును గనుక, ఒకమంచి కోరిక విచ్చి దను గ్రహింపుమనియును ఒకదివ్యవిమానమును ఇచ్చెదను గ్రహింపుమనియును నర్థవ్యయము. ఇక్కడ

సూచ్యార్థమని ప్రహింపవలయును. లేనియెడల నర్థవ్యయమునకును నభేదాధ్యవసాయము నేయవలయును. జైవతకవతి = దేవేంద్రుడు, రాజవర్ణనకు = రాజశ్రేష్ఠునకు, అవార్య=నివారింపశక్యముగాని, మహత్ = ఉత్కృష్టమయిన, ఆర్యులు = సూర్యునివలె, (ని. 'సూరసూ ర్యార్థ ముదిత్య ద్వాదశాత్త దివాకరాశి' అని అ.) మఱి = మనోహరములైన, అభీశు = కిరణములతోడ, ('అభీశుః ప్రగ్రహే రక్తా' అని నానార్థము.) సంయత = కూడుకొన్న, మణి = రత్నములచేత, భాసమానమగు=ప్రకాశమానమగుచున్న, ఒక్కవిమానముచూపి = ఒక దివ్యవిమానమును గనుపఱచి, ఇట్లును = ఈప్రకారముగాఁ జేపెను.

సుమనోమనోరములు గూర్చుట సామాన్యకార్యము గాదు. అది లోకనన్నతులవని. అట్టి వానికి బ్రతిఫలముగా నీయఁదగినది సుమనోరకమే. ఇది యొసంగఁదగినవాడు సుమనఃపతియే ! సుమనోరము మణిభాసమానమైనది. అమణికాంతులు సూర్యకిరణములవలెఁ బ్రకాశించునవి. రాజవర్ణుడు గాన పసురాజు పరిగ్రహణయొగ్గుడు.

చ. జలనిధిసార్వభౌమతనుఃజా దనుజారులయేగు పెండ్లి నాఁ
డలఘుడు విశ్వకర్త యభివాబ్జభవాదులు మెచ్చు జేసె గౌ
ళలమున దీని దీనివయిఁ • జారురమాపరమానుషంగుఁ డై
యలరె గదా గదాధరుఁ డహస్కరుపై నొఱ పై నకై వడిన్.

10

జలనిధి = సముద్రములకు, సార్వభౌమ=చక్రవర్తియైన తీరసముద్రునియొక్క, తనుజా = కొమార్తెయైన లక్ష్మీదేవియొక్కయు, దనుజారుల = రాక్షసవిరోధియైన విష్ణుదేవునియొక్కయు అనగా లక్ష్మీనారాయణులయొక్క, ఏగు పెండ్లి నాఁడు = పెండ్లియూరేగింపునాడు, అలఘుడు = మహాత్ముడైన, విశ్వకర్త = విశ్వకర్తయనెడు దేవతల్ని, అభివాబ్జభవాదులు, మెచ్చు = శివబ్రహ్మాదులు మెచ్చుకొనుటలుగా, దీని = కవిమానమును, కాళలమున = శిల్పమందలి ప్రవీణతచేత, చేసె = నిర్మించెను. దీనివై = కవిమానముమీఁద, చారు = మనోహరమైన, రమా = లక్ష్మీదేవియొక్క, పరమ = ఉత్కృష్టమయిన, అనుషంగుఁ డయి = సాంగత్యముగలవాడయి, అనగా లక్ష్మీదేవితోఁ గూడియున్నవాడయి, గదాధరుడు = శ్రీమహావిష్ణువు, అహస్కరుపై = సూర్యమండలముమీఁద, (ని. 'భాస్కరా హస్కరా బ్రహ్మ ప్రభాకర విభాకరాశి' అని అ.) ఒఱపై నకై వడిన్ = ప్రకాశించుటలుగా, అలరెగదా = ఒప్పుచుండెనుగదా.

'ద్యేయస్పదానవిత్పమండలమధ్యవర్తినారాయణః' అనియున్నది గనుక విష్ణుదేవుడు సూర్యమండలమధ్యవర్తి యగుట ప్రకటించుకదా! కవిమానము లక్ష్మీనారాయణుల పెండ్లినిమిత్రము నృజింపఁబడిన దని చెప్పుటచేత గిరికావసురాజువివాహహేతుత్వము స్ఫురించుచున్నది. (వృత్త్యనుప్రాసాలంకారము.)

విమానము అవార్యసూర్యమనోహరకిరణసంయుతమణిభాసమానము గావున సూర్యబింబమువలె మండెను. విమానము పెక్కిన విష్ణువు సూర్యమండలమం దున్నటులుఁ దోచెను. చేసినవాడు కాళలి యగు విశ్వకర్త. మణిభాసమానమగు మెచ్చినవారు శిల్పనిష్ఠులుగు బ్రహ్మాదులు గాన విమానయాన మమానుషలభ్య మనుట.

ఉ. శ్రీసతీ జేమ మించగ వరించి విరించిగురుండు కాతుకా
వాసములో సురాళి గొలువం గొలు వై రవికోటిబింబసం
భాసిత మైనయీశుభవిమానముఁ దప్పక చూచునాదువే
రాస యెఱింగి నైంధవగజాదులతో నొసఁగెం బ్రియంబునన్.

11

శ్రీ సతిఁ = లక్ష్మీకాంతను, ప్రేమమించగవరించి = ఆసురాగ మతిశయించునట్లుగాఁ బరిగ్రహించి,
విరించిగురుండు = బ్రహ్మకుఁ దండ్రుడైన విష్ణుదేవుఁడు, కాతుకావాసములో = కల్యాణమండపముందుఁ
సురాళిగొలువంగొలువై = దేవతాసమూహము సేవింపఁగాఁ గొలుపుదీరిహర్షచ్ఛవాడై, రవికోటిబింబ =
ఆనేకసూర్యబింబములవలె, సుభాసితమయిన = మిక్కిలిప్రకాశించుచున్న, ఈశుభవిమానమున్ =
శుభాస్పదమయిన యీవిమానమును, తప్పకచూచు = విడువక చూచుచున్న, నాదు = నాయొక్క,
పేరాసయెఱింగి = ఆధికమైన యభిలాషమును దెలిసికొని, నైంధవ గజాదులతో = నైంధవములనఁగా
సింధుదేవమందుఁ బుట్టినగుట్టుములు - అట్టి నైంధవములు, ఏయగులుమొదలయినవానితోఁగూడ, ప్రియం
బున్ = నాయందలి ప్రీతిచేత, ఒసఁగెన్ = ఈవిమానము నా కిచ్చెను.

ఈవద్యపు మూడవపాదమున మొదటియక్షరంబగు బిందుపూర్వక భాకారంబునకుఁ బదియవ
వర్ణమయిన మాకారము యతిగాఁ జెల్లినది. ఇది బిందుయతి యనంబడును. దీనికిం బ్రమాణము.

క. 'పంచమవర్ణాక్షరములు, పంచమవర్ణములఁగూడి వరగ నటించుం
బంచశరజనక పెఱునా, ల్లంచితముగఁ బిఱుద నున్న లంటినచోటన్.'

అని యనంతునిధందంబునందు.

శుభవిమానమని చెప్పుటవలన గిరికా కల్యాణరూపమును శుభప్రాప్తికిది సాధనమని యాశ
యము. తప్పక (తెప్పయార్పక) చూచుట యత్యంతాభిలాషమునకు సూచకమవుటకు.

ఉ. తెప్పలువాల్చు కప్పడమిఱేని మనోహరమూర్తినిచ్చలున్
దప్పకచూచిచూచి విబుధప్రమదల్.

శృంగారవైషధము. ప్రశ్న.

క. భూనాయక యీదివ్యవి, మానం బసమానదివ్యమణిశకలశలా
కానీకనిర్మితం బిది, నానాటి కనంతకాంచనంబులు గురియున్.

12

భూనాయక = వసురాజా, ఈదివ్యవిమానంబు = దేవతాసంబంధమయిన యీవిమానము, అస
మాన = సమానము లేని, దివ్యమణి = చింతామణిరత్నముయొక్క, శకల = తులకలయొక్కయు, (ని. 'భిత్తం
శకల ఖణ్డే వా' అని అ.) శలాకా = కమ్మలయొక్కయు, అనీక = సమూహముచేత, నిర్మితంబు = నిర్మియఁ
బడినది. కాణట్టి, ఇది = ఈవిమానము, నానాటికన్ = ప్రతిదినమును, అనంతకాంచనంబులు గురియున్ =
అపరిమిత సువర్ణములను వర్ణించును.

ఈవిమానము దివ్యము. ఇందుఁ జెక్కినమణులు దివ్యములు గావున విమానము యజమానికి
మితములేని సువర్ణప్రాప్తి కలుగఁజేయును.

మణులను జెప్పక మణిశకలములను జెప్పుట కాంత్యతిశయము దెలుపుట. మణిశకలములే
మణులకంటె బాగుఁగా బ్రకాశించునటుట,

శ్లో. ప్రభిన్నవైదుర్యనివైప్రతాంకురైః,

సమంచితాప్రాతితకంధశీకైః

పను—శిరీ

బుర్రుసంహారము.

సీ. పటుగాత్రయ్యాచిత్రభానూజ్వలమఖర్వస్వలోకాలోకసౌఖ్యమొసగు
 ధాత్రీశ యాదివ్యధామోన్నతమనంత, వాహినీవిభవంబు వరలఁ జేయు
 నరవరోత్తమ యీశునప్రకాశ మభంగమణిచాపశరపరంపరలు గురియు
 సురమిత్ర యీశరంజ్యోతిర్వరాకృతి, శార్వరగర్వభంజన మొనర్చు
 లే. నిది యశేషదోషాంతకంబిది నితాంత, కాంతకలాణనిధి యిది కామరూప
 రమ్యమిదియమృతాన్నసాగ్రదంబు, దీని గొనియాడఁదరమె వాఁగ్జానికైన.

పటుగాత్ర=అవోగదృఢగాత్రుడవైన వసురాజా, ఈచిత్రభానూజ్వలము = చిత్రభానూ
 జ్వలమయిన యాచిత్రభానూజ్వల మని యన్వయము. అంతటను నీరీతిగానే యన్వయింపవల
 యును-అనఁగా, చిత్రభాను=సూర్యునివలె, (ని. 'చిత్రభాను ర్విరోచనః విభావసు ర్గి'వాపతిః'
 అని అ.) ఉజ్వలము=ప్రకాశమానమగుచున్న, చిత్రభాను=విచిత్రమణికిరణములచేత, (ని. 'భానుః
 కరో మరీచిః స్త్రీ పుంసయో ర్ద్విధిః స్త్రీయాం' అని అ.) ఉజ్వలము=ప్రకాశించుచున్న యీవిమా
 నము. అఖర్వ=అధికమయిన, స్వలోక=సమస్తజనులయొక్క, (ని. 'లోకస్త భువనేజనే' అని అ.)
 అలోకసౌఖ్యమొసగుఁ=అక్షిసౌఖ్యము నిచ్చునని యర్థము. (ని. 'అలోకా దర్శనోద్యోతా' అని
 అ.) అఖర్వమయిన స్వభువనవిలోకనసౌఖ్యము నిచ్చునని భావము. గీతమునందలి నాలుగువిశేషణ
 ములు పరుసగా నాలుగుపాదములకుఁ దీసికొనవలయును. అశేషదోషాంతకమనుటవలనఁ జిత్ర
 కిరణకాంతులచే సమస్తరాత్రులను నాశనము చేయుననియు సమస్తపాపములు తొలంగఁజేయుననియు
 భావము.

ధాత్రీశ=ధూమిశ్వరా, ఈదివ్యధామోన్నతము=దివ్యధామోన్నతమయిన యాదివ్యధామో
 న్నతము, అనఁగా, దివ్య=దేవతలకు, ధామ=ఆలయమయిన మేరుపర్వతమువలె, ఉన్నతము=పాద
 వైన, దివ్యధామ=దివ్యమయినప్రభచేత, ఉన్నతము=అధికమయిన యీవిమానము (ని. 'ధామ జన్మ
 ప్రభాస్థాన ప్రభావసుఖ పద్మసు' అని నా.) అనంతవాహినీవిభవంబు వరలఁజేయుఁ=అనంతవాహిని
 యనఁగా నాకాశగంగ-ఆకాశగంగయొక్క విభవముఁ బొందునట్టులుగాఁ జేయునని యర్థము.
 అనంత=అపరిమితమయిన, (ని. 'అనంతం గగనే క్షిణే పుమాన్ కేశవ కేశయోః, అనంతా పూర్ణిమా
 దూర్వా వికల్పా కౌరిభా మహీ.' అని నా.) వాహినీ=సేనయొక్క విభవము పొందునట్టులు చేయు
 వని భావము. (ని. 'వాహినీ స్యా త్రరక్షిణ్యాం సేనా నైస్య ప్రభేదయోః' అని వి.) విమానము దివ్య
 ధామము గావున మేరువు. మేరువును సురాలయ మనుట నుప్రసిద్ధము. కావున నిది నితాంతకలాణని
 ధి అనఁగా శుభముల కునికిపట్టనియు బంగారమును నొసంగుననియు భావము. ఈవిమానము సువర్ణము
 పర్ణించుననుట పూర్వోక్తమే!

నరవరోత్తమ = రాజోత్తమ, ఈభువప్రకాశము=భువమనఁగా మేఘము, మేఘప్రకాశము
 మణి ప్రకాశముగల భువప్రకాశమయిన యీవిమానము, అభంగ=అఖండమయిన, మణిచాప=
 ఇంద్రధనుస్సును, శరపరంపరలు=జలనందిహములను, కురియుఁ=వర్షించునని యర్థము. అభంగము
 లయిన రత్నమయభనుస్సలను బాణసముద్రములను నుత్పాదించునని భావము. విభావము భువప్రకా
 శమే కావున మేఘము. కావున గామరూపరమ్యము. విమానముమై గామరూపమున నంచరింప

పచ్చుననియు మేఘము శరత్తునందు వసంతమున వర్ష ద్రువున నిచ్చువచ్చినటుల వచ్చెలచే మనోహరముగ గనపచ్చునటుల రత్నస్థగితమగు నీవిమానమును రమ్యముగ నుండునని భావము.

సురమిత్ర = దేవసఖుడవయిన పసురాజా, ఈశరజ్ఞోత్తిర్వరాకృతి = జ్యోతిర్వరుడ డనగా దారాధిపతియయిన చంద్రుడు, ఈశరచ్చంద్రాకృతియైనవిమానము, శార్వరగర్వభంజన మైనప్పుడే అంధకార నివారణసేయనని యర్థము, ఘాతుకభంజనము సేయననిభావము. (ని. శార్వరం క్షంధ తమనే ఘాతుకే భేద్యలిక్తకమ్ అని అ.) విమానము జ్యోతిర్వరాకృతియనుటవలనఁ జంద్రునివలె బ్రకాశించి యంధకారమును బోనాడుననియు దుష్టశిక్షణమున కుపయోగించుననియు భావము. అమృతాన్నసారప్రదమనుటవలన దేవతలకు గల ప్రసాదించుననియు దేవతలబలమువంటి బలము నొసంగుననియు భావము.

ఇది యశేషదోహంతకంబు, అనగా నీవిమానము సర్వరాత్రి నిరాసకమని యర్థము. సకల దోహపహరి యని భావము. ఇది = ఈవిమానము, నితాంత = ఎల్లప్పుడును, కారత = మనోహరమైన, కల్యాణ = కాంచనమునకు, నిధి = స్థానమైనదని యర్థము. శుభాన్నదమని భావము. ఇది కామరూప రమ్యము = ఈవిమానము నేకరూపములచేత మనోజ్ఞమైనదని యర్థము ఇది=ఈవిమానము, అమృతాన్న = అమృత మళనము గాఁగల దేవతలకు, సారప్రదంబు = బలప్రదాయక మని యర్థము. ఇది రెండును సాధారణ విశేషణములు. కాబట్టి, దీనికే = ఈ విమానమును, కొనియాడకే = స్తుతిచేయుటకు, వాగ్జనికై నకే = బ్రహ్మకైనను, తరమే = శక్యమగునా-అనగా శక్యము గాదనుట. అలంకారముఁ జేషము. పరికరము.

తే. ప్రకటితామోదదివ్యపుష్పకసహస్ర, మాలికాధార మైనయామణివిమాన రాజమున కెట్లు సరి వసుఁరాజు సారె, పుణ్యజనభర్త బాసినపుష్పకంబు. 14

ప్రకటిత = ప్రసిద్ధమైన, ఆమోద=ఆనందముగల, (ని. 'సౌగంధ్య హర్షానామోదో' అనినా.) దివ్య = యోగ్యమైన, పుష్పక=పుష్పకమనెడు పేరుగలవిమానములయొక్క, సహస్రమాలికా = సహస్రశ్రేణులకు, ఆధారమైన = ఆకరమైన యని యర్థము. ప్రకటిత = ప్రసిద్ధమగుచున్న, ఆమోద = సౌరభముగలిగిన, దివ్యపుష్పక = పారికాతపుష్పములుగల, సహస్రమాలికా = అనేకమాలికలకు స్థానమయినదని భావము. ఈమణివిమానరాజమునకు = ఈరత్నమయమయిన విమానశ్రేష్ఠమునకు, పసురాజు = పీ పసురాజు, సారె = మాటిమాటికిని, పుణ్యజనభర్త బాసిన = కుబేరునెడఁబాసిన, పుష్పకంబు=పుష్ప కాఖ్యవిమానము, ఎట్లునరి = విరీతిగా సమానమగును-అనగా గాదనియర్థము. పుణ్యజనభర్త బాసిన పుష్పకము = పుణ్యుడవును జనభర్తవు నైననిన్ను బొందుచున్న యావిమానముతో సరిగాదనియు నర్థము స్ఫురించుచున్నది. (ని. 'పుణ్యజన స్పృజనే స్యా ద్రక్షసి యక్షే' అని నానార్థరత్నమాల.) పుష్పకపహస్రమలమాలికలుగాఁ దాల్చిన యావిమానమునకు బుష్పకము సాటిగాదు. పుణ్యజన భర్తను బొందిన యావిమానము పుణ్యజనభర్తకు బాసి పుష్పకముకంటె లెక్కవిధముల బ్రత్యక్షమైవది. పుష్పకమును రావణుడు గైకొనెను. అదియు నొకమాటె గాన సారె యనువిశేషణములో సారత్నము లేదనియు బలుమారు కుమారుడు పుష్పకమును గొనిపోయినటుల హేతుద్వైతాంశముల మృగ్యము లుద్భవించును. అందు శ్రేష్ఠమూలకావ్యలింగము.

సీ. మానసీయానంతఃకుణికాంతధామ మైయిది హిమాసీవేళ * నింపునింపు శోణప్రవాళమంజులతానికాంత మైయలరించు నిది వసంతాగమమునఁ దరళముక్తాదీ ప్తిధారాధివాస మైవేసవి నిది మహాఃప్లాస మొసఁగుఁ బ్రబలవజ్రోఽలంప్రాసాదభాస మై తొలుకరి నిది కుతూహలము నిలుపు తే. జనవరోత్తమ యిది సర్వసమయసౌఖ్య, జనకమిందలియా లేఖ్యసాధ్యసిద్ధ కిన్న రాంగనలవిగీతగీతసృత్య, వాద్యములు సూపి నిలుతురుఁచలయునెడల. 15

మానసీయ = మన్నింపదగిన, ఆనంతమణి = సూర్యునియొక్క, కాంత = మనోహరమైన, ధామమై = కాలివంటి కాలిగలదై యని యర్థము. మానసీయ = అంగీకరింపదగిన, ఆనంత = అపరిమితము లైన, మణి = పద్మరాగమంజులచేత, కాంత = సుందరములగుచున్న, ధామమై = గృహములుగలదై యని భావము. (ని. 'ధామదేహగృహేరక్షా' అని హలాయుధము.) ఇది = కవిమానము, హిమాసీ వేళ = శిశిర్దువునందు, (ని. 'హిమాసీ హిమసంహతి' అని అ.) ఇంపునింపుకొ = ఇష్టపరిపూరినిజేయును.

శోణప్రవాళ = అరుణపల్లవములచేత, మంజు = మనోహర మగుచున్న, లతానికాంతమై = లతా గృహములుగలదై యని యర్థము. శోణప్రవాళ = ఎఱ్ఱనిపగడములయొక్క, మంజులతా = మనోహరత్వ మునకు, నికాంతమై = ఆస్పదమైనదై యనిభావము. (ని. ప్రవాళో వల్లకీదక్షో విద్రుమే నవపల్లవే అని వి.) ఇది = కవిమానము, వసంతాగమమునకొ = వసంతర్తువునందు, అలరిందుకొ = సంతోషింపఁ జేయును. శోణప్రవాళములనుటలన మిక్కిలి లేజివురాకు లని తెలియును. కెంజివుల్లతోనుండు పొదరిండ్లు వసంతర్తువున నుపభోగయోగ్యములు. వసంతర్తువున వనవిహారమునకు బదు లీవిమానసంచా రము చాలును. సుఖదాయకముగ నుండుననుట.

తరళ = భాసురమయిన, ముక్తా = మూర్తికములయొక్క, దీప్తిధారా = కాలిధారలనెడు, ధారా = జలధారలకు, అధివాసమై = స్థానమై, ఇది = ఈ విమానము, వేసవికొ = గ్రీష్మర్తువునందు, మహాఃప్లాస మొసఁగుకొ = మహాత్తరమైన యుత్సాహము నిచ్చును. వేసవిని ధారాగృహములు సౌఖ్యదాయక ములు. కుంపురులు ధారాగృహమునుండి పడుచుండునపుడు వేసవితాపముతీరును. ధారాగృహములు గ్రీష్మతాపహరములనుటకు,

జ్ఞో. నిశాశ్శకాంక్షకనీలరాజయః క్వచిద్విచిత్రం జలయంత్రమందిరం,

మణిప్రకారాః సరసంచందనం తుచాప్రియేయాంతి జున్యశేవ్యతాం.

ఋతుసంహారము, గ్రీష్మర్తువు.

ప్రబల = బలిష్ఠములైన, వజ్రోపల = వజ్రమణిమయములైన, ప్రాసాద = పేడలతోడ, భాసమై = ప్రకాశమానమయిన, ఇది = ఈవిమానము, తొలుకరికొ = వర్షర్తువునందు, కుతూహలము నిలుపుకొ = మంతోషమును బొందించును. తొలుకరిమెఱుపులు మనోహరముగఁ బ్రకాశించుచుండును. ఆప్రకాశ మున కనుబింబములుగ నుండు వజ్రోపలప్రాసాదములు తొలుకరికటి నివాసయోగ్యములు.

జనవరోత్తమ = రాజోత్తమా, ఇది = ఈ విమానము, సర్వసమయసౌఖ్యజనకము = అనఁగా నుక్తా పశిష్టములైన హేమంత శరదృతువులయందు యథాయోగ్యమయిన సౌఖ్యసముత్పాదకమనీ యర్థము. ఇందలి = కవిమానమందున్న, ఆలేఖ్య = చిత్రర్తువునందలి, సాధ్యసిద్ధిక్కు రాంగనలు = సాధ్యసిద్ధిక్కురస్త్రీలు

పలయనెడలక్ = కావలసినసమయములందు, అవిగీత = అనివితమయిన, గీత నృత్య వాద్యములు చూపి = గానము నాట్యము వాద్యము వీనిగనుపఱచి, నిలుతురు = నివసించియుండురు-అనఁగా నీ విమానప్రభావముచేత నిందలి చిత్రప్రతిమలు నచేతనములయిన నృత్య గీత వాద్య క్రియలను జరిగించు నని భావము.

శ్లో. 'హిమ శిశిర వసంత గ్రీష్మ వర్షా శరత్సు న్దన తపన వనాం భో హర్ష్యగోక్షీరపానైః, సుఖ మనుభవరాజ్ఞ తద్విష్ణుప్రాయాంతినాశం దివనకమలలజ్ఞా శర్వదీరేజుఃపంకైః.'

అను నీశ్లోకార్థము ననుసంధించి గ్రంథకర్త చెప్పినాడు.

రాజా ! ఈవిమానము అన్నియుతువులయందును దత్కాలానుకూలసుఖములకు నెలతగ నలరారు చున్నది. కావున సర్వసమయసౌఖ్యజనకము. ఇందలి విచిత్రవిగ్రహములందలి వేల్పుచెలవలు గీతాదిక ములచే జనుల నానందపఱచెదరు.

చ. అరుదుగ నీవిమానము ప్రజాధిపుఁడుం బురుషోత్తముండు శం

కరుఁడును దక్క నన్యులకుఁగా దధిరోహ మొనర్ప వారసు

స్థిరకరుణావిశేషమున • జిష్ణుఁడ నై కయికొంటి దీని నే

నరవర సర్వసద్గుణగణంబుల ప్రో వగునీ కొనంగితిన్.

16

అరుదుగ = అద్భుతమగునట్లుగా, ఈవిమానము = ఈవ్యోమయానమును, ప్రజాధిపుఁడు = బ్రహ్మయను, పురుషోత్తముండు = విష్ణువును, శంకరుఁడును = మహేశ్వరుఁడును, తక్క = విను, అన్యులకు = ఇతరులకు, కాదధిరోహమొనర్ప = ఎక్కుటకు దగదు, వారి సుస్థిరకరుణావిశేషమున = ఆబ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరులయొక్క కాశ్వతమయిన కరుణాతిశయముచేత, జిష్ణుఁడనై = జయశీలుఁడనై యని యర్థము. జిష్ణునామము గలవాడనై యని భావము. (ని. 'జిష్ణు శ్చక్రే ధన జ్ఞాయే జిత్వరే చ' అని, దీనిం గైకొంటి = ఈ విమానమును సంగ్రహించుకొంటిని, నే = నేను, నరవర = వసురాజా, సర్వసద్గుణగణంబుల ప్రోవగునీకు = సకలసద్గుణసమూహములకు రాజవైననీకు, (గీ. 'ప్రొగు కుష్మ వామి ప్రోవు తిట్ట యవంగ, రాశి కాఖ్య లగు భరాశతాబ్ద' అని యాంధ్రనామ సంగ్రహము.) కొనంగితి = ఇచ్చినవాడనైతిని.

ఇందులో వసురాజాను సర్వసద్గుణగణంబుల ప్రోవని చెప్పటచేత వావసురాజాను ప్రజాధిప పురుషోత్తమ శంకర జిష్ణుత్వములగులవాడని గ్రహింపవలయును. ప్రజల కధిపతిగావున ప్రజాధిపుఁడు (ప్రజానామధిపి) పురుషులయం దుత్తముఁడుగావునఁ బురుషోత్తముఁడు, పురుషాణామత్తమి, పురుషోత్తమి. సుఖమునుజేయువాఁడుగావున శంకరుఁడు, (శం సుఖం కరోతీతి శంకరః.) జయశీలుఁడు గావున జిష్ణుఁడును అనిభావము. (జయశీలో జిష్ణుః.) ఇందఱయందున్న యన్నిగుణములు నీయొక్కని యందుంటి నీపందఱు మించినవాడవనుట కావుననే నీవు సర్వసద్గుణంబుల ప్రోవుగఁ జెప్పుటచేను. విమాన గ్రహణమువలన నీవును విష్ణువు బ్రహ్మశంకరుఁడు నిండుఁడువలె నమత్తగుణపూర్ణుని న్నిష్ట పడెనిభావము. అలంతులయొగితాలంకారము.

మ. నలినీఖాంధవతేజ యాశుభవిమానం బెక్కి వేడ్క విని

ర్తులనభ్యర్చి విశుభ్రహరి వగుచున్ • మూపీటికి రాకపో

కలు గావింపు ము టంచు నిచ్చిన వసుత్తాజాని యావోమయా
నలరామంబు బరిగ్రహించె భువనానందం బమందంబు గాన్.

17

నలసిబాంధవలేజ సూర్యుని లేజస్సువంటి లేజస్సుగలవసురాజా, ఈశుభవిమానంబెక్కి=శుభా
స్పదమయిన యావిమానముపై నెక్కి, జేడ్కో = జేడుకచేత, వినిర్మల=మిక్కిలియు స్వచ్ఛమయిన,
సన్నార్ద=ఆకాశమందలి, (సతానంత్రాణాం మాన్దస్సన్నార్దకే) విహార = సంచారముచేత, హరివగుచు
= ఒప్పినవాడనై, సన్నార్ద మనఁగా సజ్జనమార్గం బనియును గ్రహింపవలయును. ఇక్కడ నలసిబాం
ధవలేజానకు నాకాశవిహారము యుక్తంబ యని తెలియవలయును. మావీటికో = మాపట్టణమయిన
స్వర్గమునకు, రాకపోకలుగావింపుమటంచుకో = వచ్చుటలనుబోవుటలను జరిగించుచుండుమని, ఇచ్చి
నకో=ఇంద్రుఁడయ్యెగా, వసుత్తాజాని=వసురాజా, ('త్వాభూమిజాయాభార్యాయస్యసః త్వాజానికే')
ఆవోమయావలరామంబుకో=ఆవిమానశ్రేష్ఠమును, (ని. 'వోమయానం విమానో స్త్రీ' అని అ.) భువ
నానందం బమందంబుగాకో = జగజ్జనానందమరికయించునట్లుగా, బరిగ్రహించె = పుచ్చుకొన్న
వా డాయెను.

నలసిబాంధవలేజ యనుటచే సూర్యునివలె బ్రకాశవంతమగు నీవిమానము సీతఁ దగియున్న
దనుట. సన్నార్దసంచారులకు స్వర్గగమనము వలుమాటు సలప నవకాశము కలుగుఁగాన సన్నార్దసంచారిని
కమ్మనిభావము. వసురాజా కోలాహలగర్వ భంజనరాజమున భువనక్షేమము సంకరించె గావున విమాన
ప్రాప్తికి భువన మంతయు నహిమితానంద మొదెను.

వ. ఇట్లు జంభారి కుంభినీపతి కప్రతిమానవిమానంబు సమర్పించి సుఖం బుండు
మని చనుటయు నపరిమితకుతూహలంబున నచటితపసు లాన్యపతి కపుడు
పరిచరనామధేయం బంకించి సంగీర్తనంబు గావించి రసంతరంబ యనంత
విజయకీర్తిలాభసౌభాగ్యధన్యుం డగునారాజన్యుం డనన్యదృశ ప్రమోద
భరంబునఁ బురంబునకు మరలి వచ్చి యఖిలజగజ్జేగీయమానవిమానమహి
మంబునం బ్రతిదివసజాయమానంబు లగుజాతరూపమణికలాపంబుల భూదేవ
తావరులకు సవర్యలు గావించుచు నిష్టావూర్తంబులు నిర్వర్తించుచు
నొక్కొక్కయెడ నవ్విమానంబు నెక్కి నాకలోకాదిలోకంబులు నానానగవ
నానీకంబులు నవద్వయద్వీపసారంబులు నదీనదప్రచారంబులు నీక్షించుచు
శుక్తిమతీమహానది విహారద్వికయను గోలాహలంబు లీలాచలంబునుం గా
మెలంగుచు నుండె నంత నిచ్చట.

18

ఇట్లు=ఈప్రకారముగా, జంభారి = ఇంద్రుఁడు, కుంభినీపతికో = వసురాజానకు, అప్రతిమాన
విమానంబు సమర్పించి=సమానరహితమైన విమానము నిచ్చి, సుఖంబుండుమని చనుటయొకో=సుఖముగా
సండుమని చలికిపోగా, ఇచట సుఖశబ్దమునకు సుఖముకలది యని యర్థము. అపరిమితకుతూహ
లంబునకో = చింతములేనిపంతోషముచేత, అచటితపసులు = ఆశుక్తిమతీ తీరవాసు లైనమునులు, అన్య
పతికో = ఆవసురాజానకు, అపుడు = ఆసమయమందు, ఉపరిచరనామధేయంబంకించి = ఉపరిచర
దేవతలు నామముగలుగుచేసి, (ని. 'అంజో నాటకవిచ్ఛేదే సంఖ్యాయాం యుధీభూషణే, సమీపే
హుళకే స్థానే మతా వృత్త్యం చిన్తాయోః' అని నా.) అనఁగా నపరిచర దేవులచేత; సంగీర్త

సంబుగావించిరి = స్తోత్రముచేసిరి. ఆనంతరంబు = ఆతరువాత, ఆనంత = అంతములేని, విజయ=జయ
ప్రయుక్తమయిన, కీర్తి=యశస్సుయొక్క, లాభ = ప్రాప్తియొక్క, సౌభాగ్య=సౌష్ఠవముచేత, ధన్యుం
డగు = కృతార్థుడైన, ఆరాజ్యుండు = ఆవసురాజు, ఆనన్యదృశ = నిరుపమానమయిన, ప్రమోద
భరంబున = సంతోషాతిశయముచేత, పురంబునకు మఱివచ్చి=పట్టణమునకుఁ దిరిగివచ్చినవాడై,
అఖిలజగ్జ్ఞగీయమాన విమానమహిమంబున = సమస్తజగత్తులచేతను మిక్కిలి కొనియాడఁబడుచున్న
విమానముయొక్క ప్రభావముచేత, ప్రతిదివసజాయమానంబులగు = అరుదినమును సంభవించుచున్న,
జాతరూప మణి కలాపంబుల = సువర్ణ రత్న సముదాయములచేత, (ని. 'చామీకరం జాతరూపం
మహారజత కాఞ్చనే.' అని .అ.) భూదేవ దేవతావరులకు = బ్రహ్మజ్యేష్ఠులకును, దేవతా
'శ్రేష్ఠులకును, సవర్యులుగావించుచు = పూజలు సలుపుచు, (ని. 'సవర్యార్హార్థానాన్సమా' అని అ.)
ఇష్టాపూర్తంబులు నిర్వర్తించుచు = ఇష్టాపూర్తిములనఁగా, (స్కం. 'అగ్నిహోత్రంతప సృత్యం వేదా
నాం చానుపాలనమ్, ఆతిశ్యం వైశ్వదేవం ఇష్టమిత్యభిధీయతే.' వాచీ కూప తటాకాది దేవ
తాయతనాని చ, అన్నప్రధాన మారామః పూర్తమిత్యభిధీయతే.' అని యున్నదిగవుక నట్టియిష్టా
పూర్తములనాచరించుచు, ఒక్కొక్కయొడ నవ్విమానంబెక్కి=ఒక్కొక్క సమయముందు నిండు
డిచ్చిన యావిమానము నెక్కి, నాకలాకాదిలోకంబులు=స్వర్గలోకముమొదలైనలోకములను, నానాగ
వనానీకంబులు = సకలపర్వతారణ్యసమూహములను, నవద్వయద్విపసాగరంబులు = అష్టాదశద్విపములను
సముద్రములను, నదీనద్రప్రచారంబుల = నదులనఁగాఁ దూర్పుసముద్రములొక బ్రవేశించునట్టి యేఱులు,
నదములనఁగాఁ బశ్చిమసముద్రములొక బ్రవేశించునట్టి యేఱులు, అట్టి నదీనదములయొక్క గమనవిశేష
ములను, ఈక్షించుచు = చూచుచు, శుక్తిమతీమవచుది=శుక్తిమతీనది, విహారదీర్ఘి కయును=క్రీడాస
రోవరంబును, కోలాహలంబు = కోలాహలపర్వతము, లీలాచలంబునంగా = క్రీడాపర్వతంబును నగు
నట్టులుగా, మెలంగుచునుండె = ప్రవర్తించుచుండెను. అంత = అంతట, ఇచ్చట = ఇక్కడ, ఈ
పద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము. ద్వీపములకు సప్తసంఖ్యలతేనే యష్టాదశసంఖ్యయు
నుప్రసిద్ధము. ఇందులకు-

సీ. వితతనవద్వయద్విపనానాజయ శ్రీవధూటీసమాశ్చిప్తభుజాడు. శృంగారవైషధము.

సంగ్రామ నిర్విప్త సహస్రబాహుః, అష్టాదశ ద్వీపనిఖిత యూష

అనన్య సాధారణరాజశబ్దో, భద్రూప యోగీ కిల కార్తవీర్యః. రఘువంశము.

వసుచరిత్రమునందు వసురాజునకు ఉపరిచరవసు వసునామము మునులు పెట్టినటులున్నది. భారత
మున నటులగాక దేవేంద్రుడే యాతని సుపరిచరవసువనినటు లున్నది. చూడుడు.

శ్లో. దైవోపభోగ్యం దివ్యత్వ మాకాశే స్ఫూటికం మహత్

ఆకాశగంత్యాం మద్భుతం విమాన ముపపత్స్యతే

త్వమేకః సర్వమర్త్యేషు విమానవరమాస్థితః

చరిత్యుస్యపరిస్థాపి దేవో విగ్రహవానివ.

మహాభారతము.

తే. అఖిలభువననిరోధ కాశావార్యరాజ, గంధనిర్గంధనునిరాకశలిమి నలమి

కొన్నయలజడియుడుగఁ బ్రసన్న యైన, యేటికొయ్యనగర్భంబు * దేటవడియె.

అఖిల=సమస్తమైన, భువన=ఉదకములకు, నిరోధక=నిర్బంధముడైన అనఁగా నుదకముల పక్ష
గట్టిన, ఆవార్యరాజ=కోలాహలపర్వతాధిపునియొక్క, గంధ=గర్భమునకు, నిర్గంధముని=పరివారముడైన

వసురాజుయొక్క, రాకకలిమి = వచ్చుటచేతననియర్థము. సనుస్తలోక నిరోధక వింధ్యాచలగర్వపరి హారముడైన యగస్త్యునియొక్క యుగయముచేత నని యర్థాంతరము. అలమిశొన్న యలజడియుడు గ్ = అనగా బొందిన యాదుగఖము దీరగా నని యర్థము. (క. 'అలజడి నెంజిలి బిమ్మటి, సిలు గుత్తలపాటు పంత నీ నెగు ల్కొండు, పల మలమట దరు గోడు, మృలిక మనంగ గుండు నా నమరు దుగిఖాఖ్యల్.' అని యాంధ్రనామశేషము.) అలమిశొన్న = వ్యాపించిన, అలజడియుడుగ్ = అజడి వాన యుడుగంగా నని యర్థాంతరము. ప్రసన్నయైనయేటికి = కలకడేటికి శుక్తిమతీనదికి, ఓయ్యన = తిన్నగా, గర్భంబు తేటపడియెక్ = గర్భమేర్పడెనని యర్థము. నడియేటు గానవచ్చెనని యర్థాంతరము. అగస్త్యోదయము చెప్పటచేత శరత్కాలము చెప్పబడుచున్నది. అనగా శుక్తిమతీనదికి గోలావాల వర్షత సుయోగముచేత గర్భమేర్పడెనయు చెప్పుడు శరత్కాలసమాగమమైనందుననిర్వలభావంబును జలకోషణంబును సంభవించెననియు దాత్పర్యము.

అగస్త్యోదయము శరత్కాలసూచక ముటకు-

తే. మలయ దుర్ధగిని గహమందిరుండు, తామ్రపరీజల స్నానభాతరులుండు

కలుషితాంభోజప్రావైకకకకఫలము, శోమలియు దాసు నేతెంచె గుంభభవుండు.

భీమఖండము.

మ. స్ఫుటభాయో హృతిశంక వార్ధినిరత్తుల్ మిన్ను జేర్పం దటి

చ్చట లార్వంబుగఁ గారుగంచు ఘనమై త్వ దీర వర్షింప న

చ్చటనుం డొంచి గ్రసించు బోలుకలకిసూనుండు గాతున్న నొ

క్కట దారాగ్రహ భాస్కరేందు మణిశక్తుల్ వ్యక్తమై తోచునే.

విష్ణుచిత్రియము ఆశ్వా ర. ౧౪౫

సీ. నాళికముఖకి నెొన్నడుము గానంగ నయ్యెఁ, దనరునె త్రఱులబిత్తరము దరలె

శఫరాఠీ కున్నతస్థులు లగమ్యము లయ్యె బడిబడి నడ లెల్ల + జడనుపడియెఁ

జారువేణికి వింతచవుల నింపులు మీఁజ్క గనువట్టె విశద మై + గండరేఖ

కంబుకంఠికి సాంద్రకంకణంబులు జారె, నాదంబు మందమంతత వహించె

తే. హంసయానకు నలిమేడకాంచలముల

గుబ్బిపొందమిమొగ్గులు + కొమరు మిగిలె

బ్రకటితావర్తనాభి కేర్పడియె నంత

రుచితరకై వలశ్యామహోమరాజి.

20

కణ్వముందు గర్భిణీస్త్రీపరముగాను శరత్కాలవసరముగాను నర్థద్వయముఁ గలుగ జెప్పినాడు. విలాగనిన, నాళికముఖిక్ = పద్మమువంటిముఖముగలదానికి, నెన్నడుముగానంగ నయ్యెక్ = నెఱు+నడుము నెన్నడుము అని సంధి వచ్చినది. నడుము దొడ్డుపారి కనఁబడియెనని గర్భిణీపరమయన యర్థము. ముఖమువంటి పద్మముగలదానికి నడియేటు గానవచ్చెనని శరత్కాల వసరముయన యర్థాంతరము. కనరునె త్రఱులబిత్తరముదరతెక్ = కలులనగా వహించు పశిత్రయ విలాసము పదధేని యర్థము. వశీపద్మశరంగవిలాసము పదధేని యర్థాంతరము. శఫరాక్షిక్ =

శఢరమనగా మినము - మినములవంటి కన్నులుగలదానికి, ఉన్నతస్థలు = ఉన్నతసాధకులు, అగమ్యములయొక్క = పొందశక్యముగాని వాయెనని యర్థము. కన్నులవంటి మినములుగలదానికి నున్నతప్రదేశము లగమ్యముకాయెనని యర్థాంతరము. బడిబడి నడలెల్ల జడపడియె = క్రమక్రమముగా నడకలు మందగించెనని యర్థము. ప్రవాహవేగము మందగించెనని యర్థాంతరము. చారువేణిక్ = సుందరమయిన జడలగలదానికి, వింతచవుల నిపులుమీఁకె = ఆహారవ్యవస్థములయందలి క్రొత్తరుచులయం దిష్టము లభిశయించెనని యర్థము. సుందరమయిన ప్రవాహముగలదానికి మాధుర్య రుచులచేత నిపులుమీఁకె నని యర్థాంతరము. కనుపట్టె విశదమై గండలేఖ = కపాలపాళిక తెల్లనై కనుపించె నని యర్థము. గండశిలయొక్కసమాహము ప్రకటమును కనుపడియె నని యర్థాంతరము. (ని. 'గడ్డో ప్రణే కపాలే పిటకే గర్వే మృగాకలే యోగీ, మూరిమిష్టభాగే హయభూషణే బుద్ధుడే పుష్పామే చ.' అని నా.) కంబుకంకిక్ = శంఖమువంటి కుండముగలదానికి, సాంద్ర కంకణంబులుజారె = బిగువైన పాస్త్రకంకణములు వదులై జారెనని యర్థము. కండమువంటి శంఖము గలదానికి సాంద్రజలమిదువు లుడిగిపోయెనని యర్థాంతరము. (ని. 'స్యాత్కంకణం హస్తమాత్రే శిఖరే కటకే జలే' అని నా.) నానంబు మందమందతవహించె = నస్వరము గల్గనివహించెనని యర్థము. ప్రవాహధ్వని నన్నుగించెనని యర్థాంతరము.

హంసయానకుక్ = హంసనడకలవంటిచడకలుగలదానికి, ఆతి = తుష్టైదలవలె, మేచక = నల్ల నైస, అంచలములక్ = అగ్రములచేత, గుబ్బుపొందమ్మిమొగ్గలు = బంగారుతామర మొగ్గలవంటి గుబ్బు చప్పులు, కొమరుమిగిలెక్ = బిచ్చెననియర్థము. హంససంచారములు గలదానికి దుష్టైదలచేత నల్లనైన యగ్రములచేత గుబ్బులవంటి బంగారుతామరమొగ్గలు కొమరుమీఁకె నని యర్థాంతరము. ప్రకటితా వర్తనాభిక్ = ప్రసిద్ధమయిన యావర్తముతోఁగూడిన నాభిగలదానికి, అంతక్ = ఆమీదట, రుచి రతర = మిక్కిలిప్రకాశమానమైన, శైవల = నాచుతోఁగవలె, 'జలనీలితైవాల శైవలే' అని అ.) శ్యామ = నల్లనైన, రోమరాజి = నూఁగారు, ఏర్పడియెక్ = స్ఫుటముగాఁ గనుపడియెనని యర్థము. స్త్రీలకు నాభియొక్కచిల మావర్తయుక్తమై యుండవలయునని శాస్త్రము. (శ్లో. 'గంభీరా దక్షిణా వర్తనాభి స్స్యో త్పుఖసంపదే' అని సాముద్రికశాస్త్రము.) నాభి యనగా మధ్యప్రదేశంబును ప్రకటితమయిన యావర్తయుక్తమధ్యప్రదేశముగలదానికి శ్యామరోమరాజివంటి రుచిరతరశైవల మేర్పడియె నని యర్థాంతరము. (ని. 'నాభిర్వ శ్చైవ ప్రధానాన్తే కస్తూరాన్యో ఽక్షుత్రియే నృపే' అని నా.)

గుబ్బుపొందమ్మలన్నచోట స్త్రీపరమయిన యర్థముం దుపమిత సమాసమును, సదీపరమయిన యర్థముండు మధ్యమపదలొక సమాసంబును జెప్పవలయును. ఆంధ్రభాషయందు సకలసమాసములు గలవు. 'ద్విగుకర్తృధారయాతత్పురుషద్వంద్వోబహువ్రీహిః, అన్యేభవేచిదుపమానోత్తరపదామరూప కాఖ్యాద్యాః. పరిపృశ్యాణహ' అని నన్నయభట్టియము. నాళికముఖ, శఫరాక్షి, చారువేణి, కంబు కంకి, హంసయాన ఆవర్తనాభియను నాముములు సదీపరముగ స్త్రీపరముగ వ్యవహృతములు. అల్పక్షేపము.

క. ఆపన్నసత్త్వ యాపగ, యాపగిదిక్ నీరుమోసి • నిధిగతనేవా.

వ్యాపారద్విజమహిళ, ల్లాపాడంగ నొక్కపుణ్యాలగ్నమునందున్,
పసు—36

సత్త్వమునగా జీవుడు (కుష్టేషుద్వారేనత్వస్యస్వకర్తవ్యేనోదితః, గర్భస్సంపద్యతేయంత్రీ
వశాన్మివిచారణా' అనియున్నది.) ఆచ్యుతత్వ యనగా గర్భిణియని యర్థము. (ని. 'ఆపన్నసత్త్వా
స్యాద్భువ్యో బృందరవత్తీ తు గర్భిణీ' అని ఆ.) సత్త్వములనగా జుతువులుగనుక నాపత్యాప్తిమైన
జుజుతువులు గలదని యర్థాంతరము (ని. 'ఆపన్న ఆపత్యాప్తి స్సాస్యత్' అని ఆ. 'సత్త్వమస్త్రీ తు
జుతుః' అని ఆ.) ఆపగ యనగా నది, (ని. 'ప్రాతస్త్విసి ద్ద్వీపవతీ ప్రవంతీ నిమ్నగావగా' అని ఆ.)
అనగా గర్భిణి యైనకు క్షిమితీవది, ఆపగిదిన్నగు మోహి = ఆప్రకారముగా సీరువట్టియని యర్థము. జు
స్వరూపమునకొంది యని యర్థాంతరము. ఆధిగత = పొందబడిన, సేవావ్యాపార = పరిచర్యావృత్తి
గల, ద్విజమహిళలు = బ్రాహ్మణస్త్రీలు, కాపాదగత = రక్షణముసేయఁగా ననియర్థము. ద్విజమహిళ
లనగా ముసాంగుల గలక పొందబడిన యువరూపుత్రిగు మాన లయద్విజాంగనలు కాదు
'నివీడుదఁగా నని యర్థాంతరము. ని. 'ఆద్విజో విప్రే భగే రచే ద్విజా భాగ్నీ శ్చేదకనాః'
'అని నా.) ఒక గర్భలగ్నము నందుకొ = ఒకదానివలన ముసావర్తమునందు, కాపద్యమునకు ముందరి
వద్యముతో న్యాయము. ఆజులకుననితోకానివద ప్రయమునందు సభేదాధ్యవసాయమని గ్రహింప
వలయును.

చ. గురుతరవవ్యవేతననికుంజము రంజిలుచోట హల్లకో
త్కరకరచీపదీధితులు • గ్రమైడుచోట నవారవిందబం
ధురమకరందతైలములునూల్కొనుచోటఁ బరాగరక్షచే
గర మరు దైనచోట నదిగాంచె గుమారుఁ గుమారి కామణి.

గురుతర = అధికతరమును, నవ్య = నూతనమునైన, వేతననికుంజము రంజిలుచోట =
ప్రబులిపొద యొప్పుచుండునదియు, (ని. 'ద్యౌ పరివ్యాఘ్న వితులా నాదేయీ చాంబువేతనే' అని ఆ.)
హల్లక = ఎఱ్ఱగలువలయొక్క, (ని. హల్లకం రత్నసాధ్యకమ్' అని ఆ.) ఉత్కర = సమూహమనెడు,
కరదీప = దివిటీలయొక్క, దీధితులు = కాంతులు, గ్రమైడుచోట = వ్యాపించుచుండునదియు,
నవారవింద = నూతనమైన కమలములయందు, బంధుర = రమ్యమగుచున్న, మకరంద = పూదేనెయనెడు,
(ని. 'మకరందః పుష్పరసః' అని ఆ.) తైలములు = నమరులు, నూల్కొనుచోట = సంఘటితమై
యండునదియు, పరాగ = పుష్పాడియనెడు, రక్షచే = విభూతిచేత, (ని. 'భూతిర్భూతిక భస్మని'
క్షారో రక్షా చ' అని ఆ.) కరమరుదైనచోట = మిక్కిలి వింతగానుండునదియునగు నొకానొక
స్థలమందు, నది = శుక్తిమతి, కుమారుకొ = ఒకకుమారుని, కుమారి కామణి = ఒకచక్కని కొమార్తెను,
కాంచె = కనియెను.

నదీగర్భమున బ్రబులిదుబ్బులు విశేషముగానుండును గాన వేతననికుంజము ప్రసూతిగృహ
ముగఁ జెప్పుటచే, గురుతరము, నవ్యము అను విశేషణములవలన బొదరిల్లు దట్టముగఁ గ్రంధిపుట్టచే
వలరారుచుండెనట. దీపములు ఎఱ్ఱకలువమొగ్గలు. తైలము క్రొత్తగావిచ్చిన తమిళుఁడనియ. రక్షా
ద్రవ్యము పరాగము. ప్రకృతిసహజములగువస్తువు లప్రయత్నముగా సూతికాగృహముగ నుపయుక్త
ముగటవలననే యాచోట కరుదైనదని చెప్పుటచే.

తే. ఆనదీనందన జనించు • ననఘవేళ, నిందుతారాప్రసాదంబు • లెన్నదరమె

తారకాభర్తసుముఖతః దాల్పేదాదకలు శుభాంఘ్రిలనఖర్తః ఖరివహించె. 23

ఆనదీనందన = ఆత్మక్తిమతి కొమార్తె, జనించు ననఘవేళ = పుట్టిన పూజనమయమందు, ఇందు తారాప్రసాదంబు లెన్నదరమె = చంద్ర తారామగ్రహముల నెంచ శక్యమ, అనగా శక్యముగా దనుట. అదేమనిన, తారకాభర్త చంద్రుడు. సుముఖతఃదాల్పే = సుముఖత్వమును వహించెనని యర్థము. ముఖాకృతిని వహించినాడనిభావము. తారకలం = నక్షత్రములు, (సి. 'నక్షత్రమృదుభి తారా తారకా పృథు వాస్త్రీయామ్' అని అ.) శుభాంఘ్రిం = శుభకరమైనపాదములచేత, అఖర్త వైఖరివహించె = ఖరమనగా విక్లమము, (సి. 'లెన్న తీక్ష్ణం ఖరం తవ్యతే' అని. అ.) ఆదిగానది యఖరము అనగా ననుగ్రహము, అనుగ్రహవైఖరిని వహించెనని యర్థము. శుభక్షణావస్థలములైన పాదములయందలి పూకృతిని వహించినవని భావము. ముఖము చంద్రునివలె ముడుటయు నఖములు తారకలవలెముడుటయు సౌభాగ్యాలికయమునకు సూచనము. బాలజన్మకాలమునందు నక్షత్రములు చంద్రుడు ననుకూలస్థానములందుండి శుభదాయకముగ నొప్పిరని తాత్పర్యము. అ. ల. క్లేషము.

ఉ. అయ్యెడ శీతశైలతనయాగ్రణియున్ ముద మంది నెయ్యపుం

దొయ్యలియందుఁ గల్గినతనూభవసంపదప్రేక్షి బావనం

బయ్యె మదన్వయంబు కృతి • నైతి న టంచు వసుక్షీతీంద్రుచే

ప్రయ్యలు వడ్డనెవ్వగ ల • వంబుఁ దలంపక యుండె నెమ్మదిన్.

24

అయ్యెడ = ఆనమయమందు, శీతశైలతనయాగ్రణియున్ = శీతపర్వతపుత్రులలో శ్రేష్ఠుడైన గోలాహలుడును, ముదమంది = సుతోషమునుబొంది నెయ్యపుందొయ్యలి యందున్ = ప్రేమాన్నదురాలైన శుక్తిమతియందు, కల్గినతనూభవసంపదప్రేక్షి = సంభవించిన సుతానసూపత్తి యొక్కఁగూతచేత, మదన్వయంబు = నాయొక్కసంశంబు, ప్రాసనయ్యెన్ = విప్రమాయెను, కృతి నైతి = కృతార్థుడనైతిని. ఆటంచున్ = అనితలంచుచు, వసుక్షీతీంద్రుచేత = వసురాజుచేత, ప్రయ్యలు వడ్డ నెవ్వగ = బ్రద్దలుచేయుటచే మహావ్యభిబ్రద్దలగుటచేతనైన మహావ్యభియగుట. ఇట్టిప్రయోగము లాంధ్రమునంగలవు. నెఱుపగ-నెవ్వగ అని సంధి. లవంబు దలంపక = లేకమాత్రమయినను దలంచుకొనక, నెమ్మదిన్ = స్వస్థచిత్తచేత, నెఱుపమది నెమ్మది, ఉండెన్ = ఉన్నవాడాయెను. అనగా నీ సంతానలాభజనిత మయిన సుతోష మావ్యధను బోగొట్టె నని భావము.

శీతశైలతనయాగ్రణియనుటచే గోలాహలుఁ డేత్తమపురుషుఁ డనుట సువ్యక్తము. ఉత్తమం దవమానము సహించఁజాలకపోయినను అన్వయపావనత విచారమును బోదోలినది. ప్రయ్యలువడ్డ నెవ్వగలవంబు దలంపకయుండెనుటచే మేనిగాయములుమానవున్నను సుతోషాతిశయమును బాధా రూపమగు విచారము మఱపునకు వచ్చెనని భావము. నెయ్యపుందొయ్యలి యని శుక్తిమతినిగోలాహలుడు తలంచుట యనమంజనమని కొందఱందురు. శుక్తిమతి ప్రేమింపకున్నను శైలరాజు ప్రేమించెగాన శైలరాజునకు శుక్తిమతి నెయ్యపుం గొయ్యలియనుట యుక్తమే.

మ. అమితానందరసద్విజారవము చె • న్నారం గుమారోదయ

ప్రమదారంభవిజృంభమాణ యగుచుం • బద్ధాస్య శైలావరో

ధము వారించి తనుక ధరించె వసుపా + చంబంచు నూహించి నె

య్యము వైవార నొనర్చె దద్వసుపదా + ఖ్యానంబు తొల్పాలికిన్. 25

ఆమి = మితములేని, ఆనందరము = సంతోషముగలిగిన, ద్విజారవము = ప్రహ్లాదాశీర్వాదనాదము, చెన్నార్క = చిన్నఁగా నని యర్థము. ఆమితానంద = అధికానందముగలిగిన, రసద్విజారవము చెన్నార్క = జలపక్షి శోలాహల ముంపుఁగానని యర్థాంతరము. కుమారోదయ = పుత్రజననమువలనఁ బుట్టిన, ప్రమాదారంభ = సంతోషప్రారంభముచేత, విజృంభణాయగుచుకొని విజృంభించుచున్నదై అని యర్థము. ఉపాసాగినదై యని యర్థాంతరము. పద్మాస్య = పద్మముమంటి ముఖము గలిగినదని యర్థము. ఆస్యము పంటి పద్మపదల పని యర్థాంతరము. శైలావరోధమువారించి = పర్వతమువలననైన నిర్బంధముగు బోగొట్టి, (ని. 'ఉపరోధో రాష్ట్రం హే శుద్ధాంతే ద్యువరోధనే' అని నా.) వసుపాదంబు = వసుమహా రాజయొక్కకాలు, తరుకధరించె = తన్నురక్షించెను, ఆచునుఁపొంది = అని విచారించి, నెయ్యము వైవారక = భక్తిస్నేహ మతిశయింపఁగా, తొల్పాలికిన్ = తొలుతఁబుట్టికకుమారునికి, తద్వసుపదా ఖ్యానంబు = అవసుపద నామకరణముచు, సుచ్చెక్ = చేసెను. అఁగా వసుపదమఁడని పేరుపెట్టె నని భావము.

ప్రహ్లాదాశీర్వాదనహితముగ నామకరణము గావించుట సూచారముగావున శుక్తిమతి పుత్రో దయానందమునఁ గృతజ్ఞతానూచకముగ వసుపదమఁడని పేరిడెను.

క. గిరిరాజతనయకై వడి, సిరి రాజిల వెలయు నీను + శీల యనుచు నా

గిరికన్య కచటిమానులు, గిరికాశుభనామ మిడిర + కిల్విషఫణితిన్. 26

గిరిరాజతనయకైవడి = హిమవత్పర్వతరాజ పుత్రియైన పార్వతివలె, సిరిరాజిల = విశ్వ ర్థము ప్రకాశింపఁగా, ఈ నుశీల = మంచినస్వభావముగల యాచిన్నది, వెలయున్ = ప్రసిద్ధురాలగుచు, అనుచున్ = అనిపలుకుచు, అగిరికన్యకున్ = శోలాహలపర్వతుని కూతురైన యాచిన్నదానికి, అచటి మానులు = శుక్తిమతి తీరవాసులైన మునీశ్వరులు, అకిల్విషఫణితిన్ = నిర్దోషవాక్యముచేత, (ని. 'కిల్విషం త్వఘే, ఆపరాధేసి' అని నా.) గిరికాశుభనామ మిడిరి = గిరికయనెడు శుభయుక్తమయిన పేరు పెట్టిరి. ఈయమయు గిరిరాజతనయగావున గిరికానామ మొప్పి యున్నదని భావము. శివుఁడణిమాద్య పైశ్వర్యశోభితుఁడు గావున గిరితనయ భర్తృసాహచర్యమున సిరిచే భాసిల్లినటుల వైశ్వర్యశోభితుఁడగు ననుమానపరప్రాప్తిచే గిరిక శోభిల్లఁగలదని భావము.

చ. జలకము లార్చి పాండుజలజచ్చదపాలిక గప్పి తమ్మిం

కులఁ తెలిదేనె లుగ్గు లిడి + క్రొందరంగల్ గదలించుకల్వతో

త్తైలలఁ గుమారుఁ గూతును ఘటించి భజించు నదీలలామ కో

మలకుముదాగతాళికులఁమంజారవంబున జోల వాడుచున్. 27

జలకములార్చి = స్నానములుసేయించి, పాండుజలజ = త్వేతామధ పువ్వులయొక్క, ఛదపాలిక గప్పి = పత్రశ్రేణి యనెడువస్త్రశ్రేణిని గప్పి, (ని. 'పత్రం ఫలాశం ఛదనం దశం పర్ణం ఛదక పుమాన్' అని అ.) తమ్మి = కమలములనెడి, సంకులన్ = శంఖపాత్రలచేత, తెలిదేనెలు = స్వచ్ఛమయిన

మకరందముల నెడు తెల్లదేరియలు, ఉగ్గులిడి = ఉగ్గులునెట్టి, మొదలగునీ వలించు మొదలగునగాఁ గ్రోతకరంగములగాన నవియ నెడుదాడు లూచుచున్న, కల్పితోద్భవం = కలుపపువ్వుల నెడు నయ్యెలలయందు, కుమారు గూతురు ఘటిచి = కొడుకును గూతులనుండఁజెట్టి, నదిలూము = నది భూషణమయిన శుక్తిమతి, కోమల = లేతలయి, కుముద = తెల్లగలవలయి, (ని. 'సింహముచ తైరవే' అని అ.) ఆగతాశివల-ఆగత = వచ్చిన, అశివల = కుమైదగుంపులనెడు, ఆశివల = సభ సమూ హముయొక్క-ఇచట ఆకారము ఆకారమును సవర్ణదీర్ఘముదలకు ప్రక్షేపించినను, మంజురవంజుక = మధురమయిన ఝంకారధ్వని యనెడు లాలిపాటచేత, (ని. 'మందరం దుచరం చారు ముమం పాశు శోభనమ్, పల్ల వామం హరి శాలి రమణీయం మనోహరమ్, కాళం మనోహరం రుచ్యం మనోజ్ఞం మజ్జుమజ్జుశమ్' అని అ.) జోలవాడుచుక = జోలలు పాడుచు, భజించుక = పదవాయక కాపాడు చుండును. ఈవద్యమందు శ్రిష్టాశ్రిష్ట్యవధికరణైక దేశః త్రిరూపములు తెలియఁపగినది.

శుక్తిమతి తనమాతను గొమరుని తెలిదమ్మి తేను పాత్రులొలుపు తెలిదేరియ నుగ్గులెట్టి తరః గలచే గదలుకలువహూవు టుయ్యెలల నూపుచు దేటిపాటలతో జోల పాడుచుండెను.

సీ. మందయానము నేర్పు + నిందింది రాజీవ, రాజీవ రాజ స్త + రాశరాజ
కలికిపల్కులు నేర్పు + లలితనానావాస, నావాసనికట కాననశుకాళి
గొనబుపాటలు నేర్పు + గుముదరసామోద, సామోదమధుస శుద్ధాంతసమితి
నటనలీలలు నేర్పు + దటరూఢకల్పాగ, కల్పాగచర నీలకంఠవితితి
తే. యన్నదీకన్య కఖిలభాగ్యములు గలుగ, మునిపురంధ్రీజనంబు వీవనలొసంగు
నతివసైరంధ్రులై దాదులై వయస్య, లై వివినదేవతలు హృత్కరనుచినంబు.

అన్నదీకన్యకుక = శుక్తిమతీనదీ పుత్రికయైన యాగిరికాదేవికి, ఇందిందిర = కుమైదలయొక్క, ఆజీవ = జీవితలైన అనగా జీవనోపాయములైన, ని. 'అజీవో జీవికావార్తా' అని అ. రాజీవ = కమలములయందు, రాజల్ = ప్రకాశించుచున్న, మరాశరాజ = హంసశ్రేణి, మందయానమునేర్పుక = మెల్లని నడక నేర్పుచు, లలిత = మనోహరమయిన, నానావాసనా = సమస్త పరిమళములకును, వాస = స్థానమయిన, నికటకానన = సమీపవనమందలి, శుకాళి = శుకశ్రేణి, కలికిపల్కులు నేర్పుక = ముద్దు మాటలు నేర్పుచు, కుముద = కలుపపువ్వులయందలి, రస = మకరందమందును, ఆమోద = పరిమళమందును, సామోద = సంతోషయుక్తము లగుచున్న, మధుసశుద్ధాంత = ఆడుతుమైదలయొక్క, సమితి = సమూహము, ఇక్కడ శుద్ధాంతశబ్ద మంతఃపురస్త్రీలయందు వర్తించుచున్నది. గొనబుపాటలునేర్పుక = పిప్పిదమయిన పాటలను నేర్పును, కట = శుక్తిమతీతీరమందు, రూఢ = మొలిచిన, కల్పాగ కల్ప = కల్ప వృక్షసమానములైన, ఆగ = వృక్షములయందు, చర = సంచరించునట్టి, నీలకంఠవితితి = మయూరశ్రేణి, (ని. 'మయూరో బర్హిణో బర్హీ నీలకణ్ఠో భుజద్భుక్' అని అ.) నటనలీలలునేర్పుక = నాట్యవిలాస ములునేర్పును, మునిపురంధ్రీజనంబు = తాపస్త్రీజనము, (ని. 'స్యాత్తు కటుంధినీ, పురంధ్రీ' అని అ.)

అఖిలభాగ్యములు గలుగక = సమస్తైశ్వర్యములను గలుగనట్లులుగా, దీవనలొసంగక = ఆకీర్వాదముల నెచ్చును అనగా దీవించుననుట, వివినదేవతలు = వనదేవతలు, సైరంధ్రులై, (ని.

విహితముయ్య హితమువేయగా, విద్యుత్ = కూతునకు, బరువానొ = భారమగునేమో, ఇవేల కర్మకాలంకృతులందు = ఇవేందుకుఁ గరినపుసొమ్ముని పలుకుచు, నదీలలామయు = శుక్తిమతి యను, హల్లక = పట్టగలపలయొక్క, (ని. హల్లకంరక్తసంభృతమ్ అని అ.) కలాపములు = సొమ్ములను, ఉంచు = ఆలంకరించుచు. గరితంత్రైతైలకులగ్రణియుఁ దల్లి నదీలలామయు సరుటచే నాభిజాత్యము నూచితము. కర్మకాలంకృతులఁ దొలంగుట సౌమమర్యాదితీయము నూచితము. హల్లక కలాపము లలంకరించుటచలనఁ బుష్పకోమలావయములకుఁ బావులే యలంకారము లగు నని భావము.

మ, ఆరుగుంగ్రీడల నెల్లవారలకు ని + ట్లల్లారుముద్దైసకూఁ

తునకు వాహిని వాణిఁ దాల్చుసుకవిస్తోమంబు రప్పించి త
ద్ధ సవిద్యామహిమ ల్కరామలకము + గ్గావించె నాత్మీయనూ
తనవద్దోపచయం బశేషమును దత్ప్రాప్తంబు గావించుచున్.

32

ఆరుగుంగ్రీడల = ప్రియకరమైన యాటలచేత, ఎల్లవారలకు = సమస్తలకును. ఇట్లు = ఈ ప్రకారముగా, అల్లారుముద్దైన = గారాబముగావుచ్చ, కూతునకు = కూతురైన గరికాదేవికి, కూతుళ్ళపు ప్రసవయందుదప్ప రువర్ణకము తక్కిన విభక్తులయందు రాదు. కూతురులు; కూతుళ్లు, కూతురుకు, కూతుళ్ళకు, మొదలగు ప్రయోగంబులు సత్ప్రబంధములయందు మృగ్యంబులు. వాహిని = శుక్తిమతి, వాణిఁదాల్చు = సరస్వతినీ వహించుచున్న అనఁగా విద్వాంసులైన, నుక విస్తోమంబున్ = సత్కవులయొక్క సమూహమును, రప్పించి = పిల్వనంపించి అనియర్థము. వాణిఁదాల్చు = మధురవాక్యములను వహించుచున్న యనియైనను, సరస్వతీదేవిని వాహనములై వహించుచున్న యని యైనను తేషువలయును. నుకవిస్తోమంబున్ = కవులనఁగా నిక్కడ జలపక్షులు, నుకవులనఁగా జలపక్షిశ్రేష్ఠములైన రాజహంసము, వారియొక్క సమూహమును, రప్పించి యని యర్థాంతరము. తత్ = ఆవిద్యకృతయొక్క ఘనవిద్యామహిమలు = ఘనమయిన విద్యా ప్రభావములను, కరామలకముగ్గావించెన్ = కరతలామలకము లగుఁట్టులుగా అనఁగా సర్వము బోధపడునట్టులుగాఁ జెప్పించెనని యర్థము. ఆరాజహంసలయొక్క మధురవాక్యరూపము లైన విద్యాప్రభావములను వేర్పించెనని యర్థాంతరము. గరికాదేవి పద్మినీజాతిస్త్రీ గరుకఁ బద్మినీకి హంసపలుకు లర్హములని విచారించవలయును.

పద్మినీజాతి లక్షణము.

శ్లో. 'వ్రజతిమృదుసలీలారాజహంసీవతస్త్వి త్రిచలిలితమధ్యాహంసవాణీసువేదా,
మృదుతుచిలఘృభుక్తే మానసీగాఢలజ్జా ధవళకుసుమవాసావల్లభాపద్మినీస్సాత్.

అనియున్నది. మఱియుం గళాశాస్త్రమున నీసభాగము.

రాజహంధి సద్రాకేందుబింబాస్యనీలాత్పలక్యామనిర్మలాంః,
సద్గణచారిత్ర సత్యవ్రతాచార తరుణమరంగాజ్ఞధవళనేత్ర,
పాటశాధరరక్తపల్లవమృదుపాణిగానవిద్యాలాలదానవిధవ,

హంసభాషిణిమణిహార విభూషితమదమదావళయాగమధురభక్తి,

విమలవస్త్రంబుఁ బద్మినివేడ్కుఁబట్టు'

అని చెప్పబడియున్నది. ఆత్మీయ = తనసంబంధమైన, మాతన = ఆభినవమైన, వస్త్రోపచయంబు = పద్మయనఁగా లక్ష్మీ, (సి. 'త్రమాశ్చస్థ్యాహస్తిబిద్వో' ఇతి పూర్వాస్తరాహిషు, ఆజ్ఞే శాస్త్రియోః పద్మః క్షీణే పుస్త్యస్త్రీయా స్త్రీమామ్.' అని అ.) లక్ష్మీసమృద్ధిని - అనఁగా సంపత్సమృద్ధిని, అశేషము = సమస్తాబును, తత్వాప్తింబు గావించుచుకొ = ఆసక్కువిప్రాప్తముగాఁజేయుచును అని యర్థము. తన సంబంధమైన నూతనకమలస్తోమమును రాజహంసప్రాప్తముగాఁ జేయుచునని యర్థాంతరము. తద్ధనవిద్యామహిమ ల్గూరామలకము ల్గామించెనని సంబంధము. వాణిదాల్చు సుకవిస్తోమము గిరిక కుపాధ్యాయులగుటచే వివిధవిద్యలను బోధించుటకుఁ దెక్కుఁద్రుక్తులను శుక్తిమతి నియోగించెనని భావము. కావుననే సర్వవిద్యలు ఆరచేతియుసిరికపంచువలె సాధ్యమయ్యెననుట. రఘ్నించెననుటచే విద్యాబోధమునకు శుక్తిమతి యుక్తమోక్షములను వారివారి ప్రఖ్యాతులవిని రావించెనని యాశయము. వారిశ్రమకుఁదగినట్లు సంపదనంతయు వారికి స్యాధీనపఱచుచుండెననుటచే స్వయముగఁ గూమారివిద్యా పరీక్షజేసి యెప్పటికప్పుడె సత్కరించుచుండెనని భావము. నదియంచల రఘ్నించి వానికే దనయందలి కమ్మిసిరి కైవసముచేసి నడదెడంగు నేర్పించెనని యర్థాంతరము.

సోమకవిమతమున ఆలంకారము. అభేదాతికయోక్తి.

శబ్దశక్తిమూలధ్వని యనియుఁ బ్రకృతాప్రకృతశ్లేషమనియుఁ గొందఱు.

ఉ. అన్నగ శేఖరుండును మహామణికుటసమర్పణంబుచేఁ

గిన్నరకోటుల న్నిలిపి * గేయవిశారదఁ జేసె గూఁతునుం

గిన్నర మీట వీణఁ బలికింపఁగ గీతములుం బ్రబంధము

ల్పన్నియం బాడఁ జెప్ప నని* వారితఁచాతురి గల్గునట్లుగాన్.

39

అన్నగ శేఖరుండును = పర్వతశిఖామణియైన యాశోలాహంబుడును, మహామణికుట సమర్పణంబుచేఁ = కూటశబ్దము రాశియందును బర్వతశృంగమందును వర్తించుచున్నది గరుకు, మహల్ = అధికములయిన, మణికుట = రత్నరాసులయొక్క, సమర్పణంబుచేకొ = ఈవిచేత నని యర్థము. మహత్తరఫలయిన, మణిమయ శృంగములయొక్క సమర్పణంబుచేతనని యర్థాంతరము. కిన్నరకోటులన్నిలిపి = కిన్నరులనఁగా దేవయోనివిశేషులు వారిని గొలుపుచి, కూఁతునుకొ = కొమార్తెయైన గిరికాదేవిని, కిన్నరమీటకొ = చెండుతీగెలంగట్టి వాయించునట్టి కిన్నరమీటుటకును, వీణఁ బలికింపఁకొ = వీణను వాయించుటకును, గీతములుం బ్రబంధము లన్నియుం బాడకొ = గీతప్రబంధములు శృంగారముగాఁ బాడుటకును, చెప్పకొ = మఱియొకరికి శిక్ష చెప్పటకును, అనివారితచాతురి గల్గునట్లుగాకొ = అడ్డములేని చాతుర్యము గలుగునట్లుగా, గేయ = సంగీతవిద్యయందు, విశారదఁజేసెకొ = ప్రగల్భ యగు నట్లుగాఁ జేసెను.

అనఁగా గిరికాదేవిని పూర్వపద్యములొక దల్లి సాహిత్యకవిత్వ విద్యాప్రవీణురాలిగాఁ జేయించెననియును నీపద్యములొక దండ్రి సంగీతవిద్యాప్రవీణురాలిగాఁ జేయించెననియును బాక్ష్యర్థము. ఈచెండుపద్యములయందును నభేదరూపాతికయోక్త్యలంకారము.

ప్రబంధలక్షణము సంగీతచూడామణియం దిట్లు చెప్పబడినను.

శ్లో. చతుర్భి ర్థాభి వృద్ధి శ్చాన్తైర్యస్తాత్ప్రయుజ్యతే
ప్రబంధః కథితః.

తల్లి వద్దోపదయము సమర్పించి సాహిత్యవిద్య చెప్పింపు. దండ్రీ మణిసమూహము సమర్పించి కన్నులుచే సంగీతము నేర్పించెను. శిఖరములు కిన్నరనివాసయోగ్యములగుటచే గిన్నరకోటులు బోధ కులగు నవకాశము దిక్కినది. సాహిత్యము కరళలామలకమైనట్లు గిరికతు సంగీతమున ననివారితచాతురి కలిగెను. దీనినే గిరిక సంగీతసాహిత్యములలో నేర్పరియని తెలియును.

శా. వీణావాచనవేళలక్ ఘుమఘుమావిరూఢి నింపక్ జగ

త్ప్రాణాచంచలతైలశూన్యనవదీపశ్రేణి కాపాది యై
రాణింపక్ ముఖలక్ష్మీక్ ముకుర మై + రంజిల్ల లేబట్టిక్
మాణిక్యాయతనం బొనర్చి గిరి యాత్మశ్రీప్రభావంబునన్.

34

వీణావాచనవేళలక్ = వీణావాయిచు సమయములయందు, ఘుమఘుమావిరూఢి నింపక్ = ఘుమఘుమయ నెడు ఘుంకారముయొక్క యావిర్భావమును నిండించుకొనుచు, జగ త్ప్రాణా=వాయువు వలన, ఆచంచల=చంచలములుగాని, తైలశూన్య=తైలాపేక్షలేని, నవ=నూతనములయిన, దీప = దీప ములయొక్క, శ్రేణిక్=పంక్తికి, ఆపాదియయి = సంపాదకమునదై, రాణింపక్ = ప్రకాశించుట కొనుకును, ముఖలక్ష్మీక్ స్తుతరమయి రంజిల్ల=ముఖశోభను అనగా ముఖము గనుపడుటను నద్దమయి యొప్పుచుండెడు కొనుకును, లేబట్టిక్ = లేతప్రాయముగల ముద్దుకూతునకు, గిరి = కోలాహలండు, ఆత్మశ్రీప్రభావంబునన్=తనయొక్క సంపత్ప్రభావముచేత, మాణిక్యాయతనంబొనర్చెన్ = పద్మరాగ మణి మయమయిన గృహమును గల్పించెను.

గిరిక వీణాధికములతో గానము చేయుచుంటుండే దండ్రీ తనసంపత్ప్రభావమున మణిగృహము నిర్మించెను. అందు జెక్కబడిన పద్మరాగములు గాలికారిపోని దీపములుగనున్నవి. ఆమందిరము గిరిక ముఖలక్ష్మీకి దర్పణముగానున్నది. రత్నములు పాపాణజాతులగుటచే బ్రతిధ్వనించుటవలన గానము ఘుమఘుమావిరూఢి నించుచుండే నని భావము. ముఖలక్ష్మీయనుటచే ముఖసౌందర్యాతిశయము సూచితము.

ఉ. ఆనగజాత యీతరుణి + యావనదేవత లీవయస్య లా

మానవనాథపాదనఖమర్దితభూధర మీనగోత్రమం

బీనగమౌళిపై నెసగు + నీమణిధామమా లీకొలంకు లీ

కోనలు నీనికుంజములకుంజరయానవిహారరంగముల్.

35

ఆనగజాత యీతరుణి = ఆకోలాహలాద్రివలన జన్మించినదియ యీచిన్నది. ఆవనదేవత లీవ యస్యలు=ఆవనదేవతలే యీచెలికత్తియలు, ఆమానవనాథ = ఆవసురాజుయొక్క, పాదనఖ = కాలి గోటిచేత, మర్దిత=పీడింపబడిన, భూధరము=పర్వతమే, ఈనగోత్రమంబు = ఈపర్వతశ్రేష్ఠము, ఈనగ మౌళిపై నెసగు = ఈపర్వతశ్రేష్ఠముపై నొప్పుచున్న, ఈమణిధామములు = ఈపద్మరాగమణిమయము లయిన గృహములును, ఈకోలాహలంబులును, ఈకోనలు=కోలాహలలలోనున్న వనప్రదేశ

ములును, కనీశుంజములు=కనీశుదరిండ్లును, (ని. 'నిశ్శ్చ క్షణా వాక్తీ జే లతాపిహితోదరే' అని అ.)
 శుంజరయానవిహారరంగములు=వీరుగు నడుపులవంటి నడుపులగల గిరికాడేవియొక్క విహారస్థలములు.
 (ని. 'మతజ్జబో గజో నాగః క్షణ్యో వారణః కరీ' అని అ.)

తరుణిశుంజరయానయనువిశేషణమువలన గిరికా ద్వితీయయావనము సూచితము. ద్వితీయ
 యకావన ముపభోగ్యుత్తము. ద్వితీయ యావనబక్షణము చరుగవయొక్కయుఁ బిఙ్గుదులయొక్కయు
 ప్రేగుచే మందముగ నడుచుటయుఁ దరుణీపదప్రయోగము సూచించును.

క. అని వనితే యుపరిచరవసు, జననాయకుకథయుఁ గన్యజననాగతియున్

వినయంబున వినుపింపఁగ, విని యమ్మని సమ్మదాభివీచికఁ దేలెన్. 36

అని=కప్రకారముగా, పనిత=మంజువాణి, ఊపరిచరవసు జననాయకు కథయున్=ఉపరిచర
 నామముగల పసురాజుయొక్క వృత్తాంతమును, కన్యజననాగతియున్ = గిరికాడేవియొక్క జన్మపు
 రాకయు, వినయంబున వినిపింపఁగ=నమ్రభావముచేత వినుపింపఁగా, అమ్మని=ఆకపటయతి, విని=
 ఆలకించినవాడై, సమ్మదాభి=సంతోషసాగరముయొక్క, (ని. 'మత్ప్రీతిః ప్రమదోహర్షః ప్రమోదా
 మోద సమ్మదాః' అని అ.) వీచిక=తరంగమందు, (ని. 'భంగ స్తరంగ ఊర్తిర్వా ప్రేయాం
 వీచిః' అని అ.) తేలెన్=ఓలలాడెను.

తనకథయుఁ గన్యకాజననకథ విని పసురాజు నానందించెనని భావము.

మ. లలికాసంవృతగాత్రుఁ డై నిజకథాలాపంబు లాలించుభూ

పతి యచ్చో హితునేర్పు బోటివచసప్రాగల్భ్యముం గన్యయు

న్నతగోత్రోద్భవవైభవంబును మది • స్వర్ణించి యూహించె ధ

న్యత నాశుక్తిమతీర్షురీజనితత్వం బాత్మవిత్తంబుగాన్. 37

లలికా=తీగలచేత, సంవృత=లెస్సగా నావరింపబడిన, గాత్రుఁడై = జీహముగలవాడై-
 అనఁగా దీగలచాటునఁ గనుపడక యున్నవాడై, నిజకథాలాపంబు లాలించు=తనయొక్క వృత్తాంత
 వాక్యములను వినుచున్న, భూపతి=పసుమహారాజు, అచ్చోహితునేర్పు=అక్కడ నర్తసఖునియొక్క
 చాతుర్యమును, బోటి వచసప్రాగల్భ్యమున్=మంజువాణియొక్క వాక్పాండిమ్యమును, కన్యయున్నత
 గోత్రోద్భవ వైభవంబును=గోత్రమనఁగా వంశంబును బర్వతంబును గనుక ఆచిన్నదాని యుక్తమ
 వంశసంభవముయొక్క విభవమునని యర్థము. ఉత్తంగపర్వతమువలని సంభవమని యర్థాంతరము.
 మదిస్వర్ణించి = తనమనస్సునందు మెచ్చుకొని కొనియాడి, ధన్యత= కృతార్థతచేత, ఆశుక్తిమతీ
 ఝరీ జనితరత్నంబు = ఆ శుక్తిమతీనదివలన జన్మించిన కన్యారత్నమును, ఆత్మవిత్తంబుగాన్=తన
 సొమ్ముగా, ఉహించెన్=భావించెను. అనఁగా శుక్తిమతీనది తనయధీనమయి యుండినదిగనుక దాని
 యందుఁ బుట్టిన యోగ్యవస్తువు లన్నియును దనసొమ్ములగుటచేత గిరికాడేవియును దనసొమ్మని
 యూహించెనని తాత్పర్యము.

కన్యయున్నతగోత్రజననము తెలివికత్తై మాటలనేర్పు మిత్రువినైపుణ్యము కలందివంత గిరి
 కను తనధనముగా పసురాజు భావించెనని భావము. హితుడు నేర్పుచే గిరికను సమహృద్భంగుడు.
 బుద్ధికత్తై నేర్పురిగాన నెటులేని యనుకూలపఱుపఁగల్గుడు. గిరికయాభిలాష్యము పరిణయయోగ్యము

గాన వసురాజు గిరిక నాత్మవిత్తముగ భావించెను. తనరాజ్యములోనున్న శుక్తిమతీజనితరత్నములు తనవిత్తములే. “రత్నహారీతు పార్థివక” యన్నట్లు ప్రశస్తవస్తువులన్నియు రాజువెగాన తనవిత్తమని రాజుహించెను.

శా. మాయామానీయు నంతః గొంతతడ వాత్మధ్యానవిజ్ఞానము
ద్రాయత్తంబున నున్నయ ట్లలరి కాంతారత్నముం బల్కు లే
మా యే మాంతరదృష్టి జూచితిమి భామాభావిభాగ్యోదయం
వీయబైననఁ బెండ్లియాడు పసురాజేంద్రుండు వాలాయమున్.

38

మాయామానీయున్ = కపటమునీశ్వరుండును, అంతః = అమీదట, గొంతదడవు = కొంతసేపు, ఆత్మధ్యాన = పరమాత్మధ్యానమందలి, విజ్ఞానముద్రా = చిహ్నరయొక్క, ఆయత్తంబున = అధీనకచేత, ఇది భావప్రధాననిర్దేశము. ఉన్నయట్లు = ఉన్నవానివలె, అలరి = పిప్పినవాడై - అనగా జిహ్వుద్రవప్టి యోగసమాధియందు నున్నవానివలె చుండి యుచుట. కాంతారత్నముంబల్కున్ = మంజువాణినిగూర్చి పలికెను. ఏమనియనిన, లేమా = ఓమంజువాణీ, భామా = గిరికయొక్క, భావి = భవిష్యత్కాలమందలి, భాగ్యోదయంబు = ఆదృష్టముయొక్క యున్నతని, విమాంతరదృష్టి జూచితిమి = మేము జ్ఞానదృష్టిచేత జూచితిమి. అన్న చ్చట్టమనకు బహువచనమున ‘ఏకయోర్భూతౌత్వేషః’ న. అనుసూత్రముచే మువర్ణకము రావలసియుండియు, (ప్రళమాయామేదన్నదః’ న.) అనుసూత్రముచే బ్రతిపదికమయిన నా అను నక్షరమునకు సర్వాదేశముగా ఏకారమువచ్చినది. గాన ఏము అని యయినది. వసురాజేంద్రుండు = వసురాజశ్రేష్ఠుండు, వాలాయమున్ = సిద్ధముగా, ఈ యబైననఁ పెండ్లియాడున్ = ఈగిరికాదేవిని వివాహము చేసికొనఁగలఁడు అని పలికెనని సంబంధము.

మని కొంచెముసేపు ధ్యానముద్రతో నున్నట్లుల నటించి నేనంతరంగదృష్టితోఁ గాంచితిని. ఈ బాలికను వసురాజేంద్రుండు పెండ్లియాడునని చెలికత్తెలకుఁ దెలిపెను.

లే. రమణి యిట్టికాంతాలోకఃరత్న మమరఁ, జేసినవిధాత వసువుతోఁజేర్పడేని

నాతనినిసర్గమధురసృగ్ధాసుభావ, మఖిలభువనప్రసాధనం • బగుట యెట్లు.

39

రమణి = ఓమంజువాణీ, ఇట్టి = ఇటువంటి, కాంతాలోకరత్న మమరఁజేసినవిధాత = స్త్రీజన రత్నమయిన గిరికాదేవిని నొప్పిదమగునట్టులుగా సృజించిన బ్రహ్మ, వసువుతోఁ జేర్పడేని = వసు రాజుతోఁ గూర్చకపోయినట్లు లాయెనేని అని యర్థము. కాంత = మనోహరమయిన, ఆలోక = ప్రకాశముగల, రత్న మమరఁజేసిన విధాత = మాణిక్యము నొప్పిదమగునట్టులుగాఁ బుట్టించిన బ్రహ్మ, వసువుతోఁ జేర్పడేని = కాంచనముతోఁ గూర్చకపోయినట్లు లాయెనేని అని యర్థాంతరము. అతని = ఆ బ్రహ్మయొక్క, నిసర్గ = స్వభావముచేత, మధుర సర్గాసుభావము = మంజులమైనసృష్టి ప్రభావము, అఖిల భువన ప్రసాధనం బగుట యెట్లు = నకల జగదలంకార మగుట యేరీతిగా నని యర్థము. అనఁగాఁ గావేరదని భావము.

ని. ‘అనర్థ మపి మాణిక్యం హేమాశ్రయ మపేక్షలే’ అని యున్నది గనుక మాణిక్యము బంగారముతోఁజేరక యలంకారము కాదని చెప్పినాడు. కావున నీకాంతా(లోకరత్నము) వసువుతో (బంగారముతో) బ్రహ్మ చేర్పడేని స్వభావమధురమగు బ్రహ్మ సర్వప్రతిభ వర్ధకునినుఁ ఉత్తమస్తు

పురుషోత్తమపస్తవులలో గూర్చుటయే సమస్తజగదలంకారము. సేవ్యరియగు బ్రహ్మ గిరికు పసు రాజులలో జేర్చుననుటకు వేఱు తార్కాణ లవసరము లేదు. తనశక్తి జగదలంకారము గామిచుకొని కేని యిరవురసమకూర్చుననిభావము. ఆతని నిసర్గ ఆచుచో 'లోపలవిభక్త్యాదే శ్చక్షేఃసాస్య త్సమాసకా శ్లేష' న. అనుసూత్రముచే యొక్క యచువిభక్తికి లోపమువచ్చినది.

చ. నెలఁతలలోఁ ద్రిలోకసుతఃస్థిలరూపకలాపధన్య యీ
కులగిరిరాజకన్య నృపఃకొటులలో వసురాజు మేటి య
య్యలఘుఁడు నీలతాంగియు లతాంతముఁ దాపియుఁ బోలి యేక మై
వెలయఁగఁ గన్నులారఁ గనుఁవేడుక వేగమ మీకుఁ గల్గెడిన్. 40

నెలఁతలలోఁ = స్థీలలోపల, ఈకులగిరిరాజకన్య = ఈలోలాహలవర్వత రాజపుత్రియయిన గిరికాదేవి, త్రిలోకసుతః=లోకత్రయముచేతను కొనియాడఁబడిన, స్థిల = కళంకరహితమయిన, రూప=రూపమనఁగా, (క్షో. 'ఆలేప్యారోప్య నిక్షేప్య బంధసిద్ధౌ రభూషికమ్, యద్భూషిత మివా భాతి తద్రూప మితికన్యతే.') అని యున్నదిగనుక నాప్రకారముగా వస్త్రాభరణ గుఢమాల్యములచేత నలంకరింపఁబడక యలంకరింపఁ బడినట్లుండుట-ఆట్టిరూపమనెడు, కలాప = భూషణముచేత, ధన్య = కృతార్థురాలైనది. ఇక్కడ రూపంబ యలంకారము గాఁగలది గనుక నలంకారాపేక్ష లేనిదని స్ఫురించుచున్నది. నృపఃకొటులలోఁ=రాజసమూహములలో, వసురాజుమేటి=వసురాజు సర్వోత్త ముఁడుకాఁబట్టి, అయ్యలఘుఁడు = ఘనుఁడైన యావసురాజును, ఈలతాంగియు = ఈగిరికాదేవి యను, లతాంతముఁ దాపియుఁబోలి=పుష్పంబును బరిమళంబును నేలాగున నుండునో యాలాగును, ఏకమయి=భేదములేక, వెలయఁగఁ = ప్రకాశింపఁగా, కన్నులారఁగనువేడుక=కన్నులనిండఁ జూచెను వేడుక, వేగమమీకుఁ గల్గెడి = మీకు శీఘ్రముగాఁ గలంగఁబోవుచున్నది. (వ్యా. 'నెలఁతలలోఁ, నృపఃకొటులలోఁ') అను సిరెండుపదములును నిర్ధారణోద్భవవస్థీవిభక్త్యంతరూపములు, దీనికిఁ బ్రమాణము. 'లోపల నిర్ధారణోద్భవవస్థీ' అని నన్నయభట్టియము. లోపలవర్ణకము లోవర్ణకమున కుప లక్షణము.

గిరిక ద్రిలోకసుతస్థిలరూపకలాపధన్యగాన స్థీలలో సుతమురాలు, వసురాజుమేటి, అల ఘుఁడు గాన నతఁడు పురుషులలో సుతముఁడు. తావిచే బూవువన్నెకెక్కినట్లు వసురాజును జెట్టఁ బట్టి గిరికయుఁ బూవుచేదావి వన్నెకెక్కినట్లు గిరికసుజెట్టఁబట్టి వసురాజు కేకిభావముగఁ దాపిని బూవును విడదీయరానటు లేకాభిప్రాయముతో నలరగలరనిభావము. వేగముగ నీవేడుక చేతురు ననుట వసురాజునమీపమున నుండెనని సూచించుట. అలం. ఉపమ. సమము.

వ. అనిన నవ్వుందయాన సందియంబునఁ ని ట్లనియె. 41

అనిన = కపటయతి యాలాగని శలంకఁగా, అవ్వుందయాన = తిమంజువాణి, సందియంబు న = సందేహముచేత, ఇట్లనియె = ఈలాగనిపలికెను.

ఉ. ఇన్నగరాజుఁ జూడ వసుఁధేశ్వరుఁ డెన్నఁడు వచ్చు వచ్చి యీ
క్రిన్ననతీవజ్ఞంఁములొనకు నెన్నఁడు డిగ్గు డిగ్గి యీ
కన్నియఁ గన్నులారఁ గుతుకంబున వెన్నఁడు గాంఁముఁ గాంచి తా
నెన్నఁడు గారుపించుఁ జెలు + లెన్నఁడు గాంతు రభీష్టుంపదలో. 42

ఇన్నగరాజుఁ జూడఁ = పర్యతశ్రేష్ఠుడయిన యాశోలాహలునిఁ జూచుటకు, వసుధేశ్వరుఁ డెన్నఁడు వచ్చుఁ = వసురా డెన్నఁడు విచ్చేయును, వచ్చి = వితొచినవాడయి, ఈ క్రొన్ననతీవ జొంపముల కొనకు నెన్నఁడు డిగ్గుఁ = క్రొత్తపూఁదీఁగె గుంపులుగల యాశోనకు నెన్నఁడు దిగును. తే. 'తీఁగె తీవయి లత కూన తీవ యనఁగఁ, దనరులతపేట్ల పూవులు ననలు విరులు, పువ్వులలరులునా సుమంబులగు సాంబ' అని సాంబసిఘంటువు. డిగ్గి = దిగినవాడయి, ఈకన్నయిం = ఈగిరికాదేవిని, కన్నులారఁ = సేత్రానంద మగునట్టులుగా, తుతుకంబున నెన్నఁడు గాంచుఁ = హర్షముచేత నెన్నఁడు చూచును. కాంచి = చూచినవాడయి, తానెన్నఁడు గారవింతుఁ = తానెన్నఁడు మన్నించును. చెలు లెన్నఁడు గాంతు రభిష్టసంపదల్ = చెలికత్తియ లిష్టప్రాప్తి నెన్నటికిఁ బొందుచున్నారు. అనఁగా నిది యలభ్యమయిన కార్యముగదా యని భావము. మహారాజగు వసువు పెక్కుక్రీడాకైలములుగలవాడు. అన్నిటిని వీడి యిట కెప్పుడు వచ్చును. వచ్చుఁగాక యీమహాకైలముననున్న యీ పొదరింటికి వచ్చినగదా దర్శనప్రాప్తి. వివిధములగు గిరివిశేషముల వదలి యీకన్నెను జూచుట యెటుల సమ కూరును. శుభదర్శనోత్సవలగు చెలిమికత్తెలొక్కలు తీరుట యెపుడు.

చ. అని జవరాలు వెండియుఁ బ్రియమ్మున నమ్మునిఁ జూచి యోతపో
ధనమణి యీలతాంగి వసుధావరు నెన్నఁడు చెట్టు వట్టునో
యని యసుర క్తి పెంపుమెయి * నాడితిఁ గాక శుభప్రసంగ మం
గనకు నొసంగఁ గొంగుముడి * గాదె భవద్వచనంబు నావుడున్.

43

అని = యిట్లని, జవరాలు = మంజువాణి, వెండియుఁ = తిరుగా, ప్రియమ్మునఁ = ప్రీతిచేత, అమ్మునిఁజూచి = అకపటయతిని వీక్షించి, ఓతపోధనమణి = ఓమునిశ్రేష్ఠుడా, ఈలతాంగి = ఈగిరికాదేవి, వసుధావరుఁ = భూనాయకుడయిన వసురాజును, ఎన్నఁడు చెట్టువట్టునోయని = ఎన్నఁడు పాణి గ్రహణము సేయునో కదా యని, అసుర క్తి పెంపుమెయి నాడితిఁ గాక = అనురాగాతిశయముచేత నంటినిగాని, భవద్వచనంబు = దేవరవారియొక్క వాక్యము, అంగనకుఁ = గిరికాదేవికి, శుభప్రసంగము = శుభసంగతిని, ఒసంగఁ = ఇచ్చుటకొఱకు, కొంగుముడిగాదె = కొంగుముట్లైగాదా. అనఁగా సిద్ధమయియున్నదియకదా యనుట. నావుడున్ = అనిపలుకఁగా, ఈవద్వమున వసుధావరుఁ డెన్నఁడు ఆమపాతముఁజేసి లతాంగిఁ అని ద్విత్వీయ చేసినచో స్త్రీ, పురుషునిఁ జేపట్టుట యనువ్యక్తిమము పోవును. తపోధనమణివాక్యము కొంగుముడి. అనినంతన సాధ్యమగునదనుట. కాని యెన్నఁడు జరుగునో యనుట మునివైన విద్వాసమునఁ గాదు. అసుర క్తి పెంపుగ 'అతిష్ఠే హాపాపశంకీ' యన్నటుల స్థేహాతిశయము సంశయములచేటు గావున నిటులంటిని. చెలికత్తియ మునికి క్షమార్పణము చెప్పినది. మ. లలనా యీయెలనాఁగఁ బెండ్లి యగు వాఁలాయంబు చేదిక్షమా

తలనాథుం డిది నమ్మవేని నిజమంత్రప్రాధి రప్పింతు నా

నల నానత్యసమ్మానుఁ జూడ్చు మని పఠంతం బొప్ప మాయాజపా

కలనాదంభము పూని మాని దిశ లొక్కర్చించి మజ్జా యనన్.

44

లలనా = ఓముజువాణి, ఈయెలనాఁగన్ = ఈగిరికాదేవిని, చేదిక్షమాతలనాథుండు = చేది భూమిశ్రేష్ఠుడయిన వసురాజు, వాతాయంబు = సిద్ధముగా, పెండ్లియగున్ = వివాహముఁగలఁడు. ఇది

నష్టచేన్ = ఈమాట నష్టకపోయినట్టులాయెనేని, నల = నలచక్రవర్తితోడను, నానత్య=అశ్వినీదేవ కలతోడను, (ని. 'స్వైర్వా వశ్వసీసుతో, నానత్యా వశ్వినౌ దస్తా వాశ్వినేయౌ చ తాప్తౌ' అని అ.) సమానుక్ = సౌందర్యమందు సమానుడయిన యావసురాజును, నిజమంత్రప్రాధిక్యముతో = నాయొక్క మంత్రప్రభావముచేత రక్షించుచున్నానని యర్థము. రహస్యాలోచన ప్రాధికారమును చున్నానని యర్థంతరము. చూడుమని = నాసామర్థ్యముచూడుమనిపిపి, పుత్రబాప్తుక్ = శబ్ద మొప్పనట్టులుగా, మానూజవ = అబద్ధపుజపముయొక్క, ఆకలవా = చేయుటయనెడు, వంధముపూని = వ్యాజముపెట్టుకొని, (ని. 'కపటో స్త్రీ వ్యాజ ద మ్నో భయ శ్చర్తకైకే, కస్యతి ప్రికృతి శ్చాక్రమ్' అని అ.) మాని = అమునీశ్వరుడు, దిశ్లాకన్జించి = దిక్కులాలించి, మక్ష్తాయనక్ = మక్ష్తయనెడు నాకర్షణోపయోగియయిన శబ్దమును బలుకఁగా.

ఇక్కడ స్తో. 'సంధానకుశలశ్చేట' అని యున్నది కనుక సంధానకుశలత్వముచేతఁ గ్రీడా సఖునికే జేటత్వము సిద్ధించుచున్నది.

మ. ఇది సంధింపఁగ వేళ యంచు వసురాజేంద్రుండు నీరంధ్రుని
రదవారప్రతీసీర వెల్వడినతా, రాభర్తలీలక లతా
చ్చదసంఛాదిక బాసి నిల్పె నెదుట * సారంగరాగభ్రమ
న్మదభృంగీరుతివందిమాగధకథామాధుర్యముం దెల్పఁగన్.

45

ఇది సంధింపఁగ వేళయంచుక్ = ఇది కలియుటకు సమయమని విచారించి, వసురాజేంద్రుండు = వసురాజశ్రేష్ఠుండు, నీరంధ్ర = దట్టమయిన, నీరదవార = మేఘసముదాయమనెడు, (ని. 'స్తోమాఘ నికర వ్రాత వార నక్షాత న్జాయా' అని అ.) ప్రతీసీర = తెరపూడి, (ని. ప్రతీసీరా యమికా స్వా త్రిరస్కరణీ చసా' అని అ.) వెల్వడిన = నిర్గమించిన, తారాభర్తలీలక = చంద్రునివలె, లతాచ్చద = తీగెలయొక్క యాకులవలన నయిన, సంఛాదికక్ = అవరణమును, పాసి - వదలి - అనఁగా మునుకును విడిచిపెట్టి, నిల్పె నెదుట = స్త్రీలయొక్కయెదుట వచ్చి నిలిచెను. ఏలాగుననిన, సారంగ = మగతుమైదలవిషయమయిన, రాగ = అనురాగముచేత, భ్రమల్ = తిరుగుచున్న, మద = మత్తుగని యున్న, భృంగీ = ఆడుతుమైదలయొక్క, రుతి = ఘుంకారమే, సారంగరాగ = సారంగనామక రాగమందు, భ్రమల్ = సంచారముచేయుచున్న, మదభృంగీరుతి = మదించిన యాడుతుమైదలయొక్క నాదమువంటినాదముగలిగిన - ఈరెండ్రములకు నభేదాధ్యవసాయము. వందిమాగధ = గేయములయిన, కథా = చరిత్రలయొక్క, మాధుర్యముందెల్పఁగన్ = మధురభావమును తెలియజేయుచుండఁగా నిలిచెనని సంబంధము.

సంధింపఁదగిన వేళయని వసురాజు మాయాముని పుత్రముచేయఁగనే నిశ్చయించెను. అంతకు మున్ను చివరులతోఁ దెగఁగన్న తీవగుంపుచాటున వసురాజుండెను. సమయముగనిపట్టి తీవలనిటునటు త్రోసి ముందునకువచ్చెను. మేఘములమరుగునుండి బయటికివచ్చినచంద్రునివలె రాజాప్రకాశించెను. రాజు తీవలందల్చుటచే గోడెతుమైదలపై మరులకొనియున్న మదించినయాడుతుమైదలు భర్షి చేయసాగెను. ఈభర్షి రాజునకప్రయత్నముగ వంధిమాగధస్తోత్రములయ్యెను.

సీ. తలిరుంబ్రాయమువానివలరాజు నలరాజు నలరాజు దెగడుసోముగమువాని
బనీడిచాయలవాని * బగడంబుజగడంబు జగడంబు గలమోవిసోగసువాని

దళుకుఁ జెక్కులవానిఁదులకింపువలు కెంపులు కెంపులొలయునఁవొలుకువానిఁ జికిలినూపులవానిఁసిరిమించుదొరయించుదొరయించు కాంచనాంబరమువాని
తే. నొఱపుగలవాని మకుటఁకీయూర హార, కటక్కునండలచాకచఁక్యములవాని
నవ్వుహీజానిఁగనిలేఁచియమిత్యనయ, సంభ్రమముదోఁచ నిలిచి రఁజ్జాతముఖులు.

తలిరుఁద్రాయమువానికొ = లేతవయస్సుగలిగినవాడును, వలరాజుకొ = మన్మథుని. (గీ. 'మీను మొనరిసిడొబుల మేటిచంద, మామయల్లుఁడువలరాజు మరుఁడులచ్చి, కొమరుఁడను పేళ్ళవిలసిల్లుఁగునును ధ్వని, విగతభవపాశ కాశీనివేశయాశ' అని యాంధ్ర) నామసంగ్రహము.) నలరాజుకొ = నలచక్ర వర్తిని, అలరాజుకొ = ఆచంద్రుని, తొగడు = తిరస్కరించునట్టి, సోయగమువానికొ = చక్కదనము గలిగినవాడును, పక్షిఁడిచాయలవానికొ = బంగారపుఁగాలివంటి కాంతులు గలిగినవాడును, పగడంబు = పగడముయొక్క, జగ = శ్రేష్ఠమైన, డంబు = కాంతితోడ, జగడంబుగల = స్పర్థకలిగిన, మోవిసొగను వానికొ = అధోవృష్టముయొక్క సొగసుగలిగినవాడును, జగమరుపదమునకుఁ బ్రయోగము. (గీ. 'జగ మెఱుంగుదాని జగమెఱుగు' అని విజయవిలాసము ప్రథమాశ్వాసమందు ౪౪ వ పద్యము.) తళుకుఁ జెక్కులవానికొ = తళతళమని మెఱయు చెక్కిల్లుగలిగినవాడును, తులకింపు = సొగసైన, పలు కెంపుఁదంతకురుమిదములయొక్క, పలు = ఆవరిమితములైన, కెంపులు = ఆరుణకాంతులు, (గీ. 'కెంపు తొగరు తొవరు కెంజాయ యెఱు పెఱ్ఱ, యనఁగ నరుణకాంతి కాఖ్యలయ్యె' అని యాంధ్ర) నామ సంగ్రహము.) ఒలయు = వ్యాపించుచున్న, నవ్వొలుకువానికొ = నవ్వుచిందుచుండువాడును, చికిలి చూపులవానికొ = తేటగలచూపులుగలిగినవాడును, సిరిమించుదొర అనఁగా లక్ష్మీదేవిచే నతిశయించు చున్న శ్రీమహావిష్ణువు, ఆయనయొక్క, ఇంచు = న్యూనత్వమును, దొరయించు = పోషకఁజేయుచున్న, కాంచనాంబరమువానికొ = బంగారపువస్త్రము గలిగినవాడును, అనఁగా విష్ణుదేవుని పీతాంబరమువంటి కాంచనాంబరము గలిగినవాడును ననియర్థము.

ఒఱపుగలవానికొ = లేజస్సుగలిగినవాడును, మకుట = కిరీటముయొక్కయు, (ని. 'అథమకుటం కిరీటం పున్నపుంసకమ్' అని అ.) కేయూర = భుజశీర్షలయొక్కయు, (ని. 'కేయూర ముక్తదం తుల్కే, అని అ.) హార = ముత్యాల హారముయొక్కయు, (ని. 'హారో ముక్తావళీ దేవచ్చందో సౌ శతయష్టిక' అని అ.) కటక = కడియములయొక్కయు, (ని. 'కటకం కరభూచణమ్' అని అ.) కుండల = కర్ణాభరణములయొక్కయు, (ని. 'కుండలం కర్ణవేష్టనమ్' అని అ.) చాకచక్యములవానికొ = చక చకాయమా నములైన కాంతులుగలిగినవాడును, అవ్వుహీజానికొ = ఆవసురాజును, కని = చూచి, లేచిఁచూర్చున్న చోటనుండి లేచినవారై, అబ్బాతముఖులు = స్త్రీలు, అమిత వినయ సంభ్రమముదోఁచకొ = ఆవరిమితమైన వినయమును దొందరపాటును గనుపించుగా, నిలిచిరి = నిలుచుండిరి.

ఈపద్యమునఁ బెద్దపాదములయందు వాని యనుపదము సంకల్పప్రాసముగా నుంపబడియెను ఆ పాదములు పాదార్థము క్తపదగ్రస్తములుగాఁ జెప్పబడియెను, అలం. ఉపమ.

మ. తీతిపాలో త్తముఁ డంత సంతసమునం • జేరంగ నేతెంచి 'చిం ✓

తితకల్యాణసన్మృద్ధి' ర' స్తనుచు నున్మిత్రుండు దీవింపఁగాఁ గుతుకస్తేరముఖారవిందుఁ డయి కోఁగ్గుల్గీట నారీజవా ర్పితఁబూసదపీఠి చొల్పె బలజుప్రేంఖన్సారాళం బనన్.

క్షీరిపాల్కాత్తముడు=వసురాజు, ఆంశక్ = అమీచట, సుతమునాశేరంగ నేతాచి = సుతోషముచేత దగ్ధాతువచ్చి, చింతితకల్యాణసమృద్ధిరస్తుమక్ - చింతిత=తలంచుకొనబడిన, కల్యాణ= శుభములయొక్క, సమృద్ధి = పరిపూర్తి, ఆస్తు=ఆస్తుగాక అని అర్థము. తలంచబడిన వివాహ సమృద్ధి యగుగాక యని భావము. అందుకే = ఈలాగనిపలుకుచు, ('అతుకృతే స్తివాక్యతు' చ. అనియుండుట చేత సుతకరణముందు సుస్మృతవాక్యము ప్రయోగింపబడియె.) సర్వత్పుండుదీవింపగాక = మునిషేష ధారణము చేసియున్న ప్రియవశుః దాక్షిర్వదింపగా, కుతుక = సుతోషయుక్తమైన, స్తీర = నత్వ చున్న, ముఖారవిందుడై = పమలసదృశమైన ముఖముగలవాడై, కోర్కుట్టిఱ్ = కోరికలలిత యిచ్చుచుండుగా, నారీజన = గిరికాదేవి చెక్కితైలచేత, ఆర్పిక=సమర్పించబడిన, రాంబూనదస్థితి = సువర్ణమయమైన పీఠముందు, (ని. 'దుక్తం కార్తస్వరం జాంబూనదమష్టావదోస్త్రీయావ, అని అ.) జలజ = తామరపువ్వుమీద, ప్రేంభక్ = తూ.గియాడుచున్న, మరాళోబసక్ = రాజహాసయో యనునట్లులుగా, పాల్చిక్ = ప్రకాశించెను. అనగా సువర్ణపీఠముమీద సుఖానీచుడైయుండె ననుట.

రాజుతనమిత్రుని నైపుణ్యమునకుమెచ్చి సుతోషముతోడేరకచ్చెను. మిత్రుడు "చింతిత కల్యాణ సమృద్ధిరస్తు" అని దీవించెను. తలంచినవివాహము నెరవేరుగాక యరియుండుటచిశుభము నెరవేరుగాకయరియుండు నర్థమొనగుదీవన పద్ధతువలె సుందరముగా రాజు ముఖమునఁ జిలువవ్రేసెను.

చ. అనుపమ కాంతివైభవమున్నితు నావసురాజుః గాంచుప
ద్ధిని సరసాంతరంగమున • మించె వినూతనరాగకందళం
బోనరె నఖండవాసనలు • సుతకృత ల్విలసిల్లె నల్లన
ల్లన నిగిడెం బ్రమోదతరళసితు లై తమిజాపుతుమైవల్.

48

అనుపమ కాంతివైభవమున్నితుక్ = కాంతి యనగా లావణ్యములు బ్రకాశములు, (ని. 'కాంతి శ్శీర్షా వరేణ్యయో' అని అ.) ముత్యములాఁ దిరిగెడు నీరువలె నవయవములందుంబ్రకా శించునది లావణ్య మనిపించుకొనును, అనుపమ = సమానరహితమైన, కాంతివైభవ = లావణ్యసంపద తోడ, సమృద్ధితుక్ = కూడుకొనిన, అవసురాజుక్ = ఆ వసురాజునెడు అనుపమప్రకాశసంపదతోఁ గూడిన యా వసురాజు ననగా సూర్యుని ఇక్కడ పసుపు లనగాఁ గిరణములు. (ని. 'వసురై దేవ భేదేష యోక్త్రాన్ని ధనదాం శుభ, మధురే తు త్రిపుక్షిజే సలిలే ధనరత్నయోః.' అని నా.) వానికి రాజుగావున వసురాజుని సూర్యవరముగా విచారింపవలయును. కాంచు = చూచుచున్న, పద్ధిని=పద్ధిని శాంతిస్త్రీ యయిన గిరికాదేవియనెడు పద్మలతయొక్క, సరసాంతరంగముక్ = సరసమున హృదయమనెడి జలయుక్తమయిన యంతఃస్థిత కందముందు అనగా మూలమునందు, వినూతన = అభినవమయిన, రాగకందళంబు = అనురాగాంతురమనెడు నభినవాయుకాంతురము, మించెక్ = అతిశ యించెను. అఖండ = సంపూర్ణములయిన వాసనలు-అనగా సాత్త్వికభావములైన రోమాంచకంబవ్వ దాదికములనెడు నఖండసారభములు, ఒనరెక్ = ఒప్పెను. ఇక్కడ నఖండవాసనా జన్యములైన సాత్త్వికభావముల నఖండవాసనలని చెప్పినాడుగనుక జన్యజనకముల కభేదోపచారము తెలియ పను—38

వలయును. ఉత్కృశికల్పిలసిల్లెన్ = ఉత్కృశికలనఁగా శంకాసూయాది సంచారిభావములని చెప్పు వలయును.

ఉత్కృశిక యనఁగా గౌత్మకృష్ణమనెడి సంచారిభావము గనుక బహువచనమువలన శృంగార రసముందు బ్రయోగించఁదగిన సంచారిభావములు తెలియఁబడుచున్నది.

శ్లో. 'శక్ష్మాసూయా భయంఘాని ర్వాన్ధి శ్చింతా స్తృతిర్థృతిః'

గౌత్మకృష్ణవిస్తయా వేగా వ్రీడో వ్వాదో వృదా వృథా.

విషాదో జడతా నిద్రా చూషా త్థా చాపః మృతిః

ఇతిభావః శ్రయోక్త్యా శృన్వంతేవ్యభిచారిణః'

అనువి భావములలేక ఉత్కృశికలనఁగా చరంగములుగనుక చరంగసదృశములైన సంచారి భావములు సుత్కృశిక లనఁబడుచున్నవని విచారింపవలయును. అట్టి యుత్కృశికలనెడు సుత్కృశికలు అనఁగా సుదృఢములైన మొగ్గులు విలసిల్లెను. ఇక్కడ సుత్కృశికలవలెనే యుత్కృశికలు అనఁగా చరంగ ములవలెనే సంచారిభావములు చూడఁబడుచున్నవి. వీలాగుననిన, సముద్రమందు చరంగములుగ మించుచు కేసమగుచుండినవై యాసముద్రమునకు సుత్కర్షమును జేయుచును మఱియొక దశ్యరూ పత్వమును బొందుచు నేప్రకారముగా వర్తించునో యాప్రకారముగానే స్థాయిభావమైన రతియందు సంచారిభావములైన శంకాసూయాదులు వర్తించుచును ఆస్థాయిభావమును దమ్మును బోషించుచున్నవై రసాత్మకత్వమును బొందుచున్న వని విచారింపవలయును. ఇందుకు,

శ్లో. 'మజ్జంతశ్చనిమజ్జంతశ్చిల్లోలాస్తేయధార్ణవే

తస్యోత్కర్షం వికనన్వంతి యాంతి తద్రూపతామపి.

తథాస్థాయినీనిర్భగ్నాఉన్నగ్నా వ్యభిచారిణః

పున్వంతి స్థాయినం స్వాంశ్చ తత్రయాంతి రసాత్మతామ్.'

అని చెప్పఁబడియున్నది. అల్లనల్లన నీగిడెం బ్ర మోదతరళశీతులై తమిఁ జూపుతు మైదలు-ప్ర మోద తరళశీతులై - ప్ర మోదమనఁగా హర్షమునెడు సంచారిభావము. శ్లో. 'హర్షోమనస్సముల్లాసో దేవీ గురుమహీభూత్, ప్రసాదాల్పియసంగాచ్చభవేదిష్టార్థలాభకః' అని యున్నదిగనుక హర్షముచేతఁ జంచలస్థితి కలిగినవై, తమిక్ = తమకముచేత, చూపుతు మైదలు=వీక్షణములనెడు భ్రమరములు, అల్ల నల్లననీగిడెన్ = అంతటంతటఁ బ్రసరించెను. వల్లనల్లన యనఁగానీలప్రకారమనిచెప్పవచ్చును. 'ప్రకా రేగుణవచనస్య) యనెడు పాణినీయసూత్రముచేత ద్విరూపము. 'ప్రకృతివద్వికృతి' అని నన్నయ భట్టారకుఁడు.

తా. మనోహరస్వరూపుడగు నావసురాజునుగాంచినంతనఁ బుద్గీశజాతి చెలువయగు గిరకా దేవి కనురాగము హృదయమున జనించెను. పిదప రోమాంచాదులగు సాత్వికభావములు శంకాది సంచారి భావములు కలిగెను. చూపులువసురాజుమై బ్ర మోదతరళశీతిమైనోపెను. సూర్యుఁడుదయింపఁ దప్పిదీయియ దుండయందు నెఱుంగిమొలకొత్తగాఁబుట్టెను. తావులచేనలరి యందు మొగ్గులకలసూకు దుమైదలు సంతసముతోఁ బైచ్చాలుచుండెనని యర్థాంతరము.

అలం. శిష్టానయవరూఢము,

రసవిచారము

ఇక్కడరసవిచారముచేయబడుచున్నది. భావమనగా మనోవికారము. (వి. 'వికారో మానసాభావః' అని అ. భావము.) సజాతీయమైన వాయుకాంతరాసక్తిచేతను, విజాతీయమైన భీత్యాది కముచేతను గొట్టబడక సజాతీయవిజాతీయముల స్వస్వరూపముగాఁ జేయుచు నచభవవ్యంశము నిలిచియుండెనేని స్థాయిభావ మనిపించుకొనును.

శ్లో. 'సజాతీయై ర్విజాతీయై రతిరస్కృతమూర్తిమాణ్

యావద్వృథా వర్తమానస్థాయీభావ ఉదాహృతః.

విరుద్ధైరవిరుద్ధైర్వా భావై ర్విచ్ఛిద్యతేనయః

ఆత్మభావనయత్యన్యాన్ స్థాయీవలవణాకరః.'

రతియనగా సంభోగవిషయమైన యిచ్ఛావిశేషము. ఇందుకుఁబడ్యము,

క. 'తరుణులు బురుషులు నితరేశ్వరసంబంధేచ్ఛ నెలమిఁ దలకొనఁగాఁ ది

త్పరమతిఁ దివురుట శృంగార రసజ్ఞులమతమునందు రతియనఁబడఁగన్.'

రతియ నెడుస్థాయిభావమునకు సుశృంగారరణము విభావమనిపించుకొనును. శ్లో. 'విభావఃకృత తేత్ర రసోత్పాదనకారణమ్' రసమనగా రతియని తెలియవలెను. ఆవిభావ మాలంబనమనియు, నుద్దిష్టనమనియు రెండు తెలుగులై యుండును. ఆలంబనమనగా రత్యాదులకు విషయాభూతులైన నాయికానాయకులు.

ఉద్దిష్టన కారణములు మలయానిల చంద్రాదులు

తత్ప్రబోధాయ మాల్యుర్నచంద సేందూదయాదయః

ఉద్దిష్టన విభావాస్తే సత్తైస్స రతిగచ్ఛతి

మాల్యవస్త్రవిభూషణాదయో మాల్యాదియః

ఋతువయోమదాదయో ఋత్యాదయః

చందనస్నాన రూపాయ శృంభనాదయః

చంద్రోదయో ఘనధ్వని రుహోస్తరణ

మిత్యాద్యా శృంగోదయాదయః.

భోజని సరస్వతీకంఠాభరణము.

ఉద్దిష్టమనగా రూప యోగన లావణ్యాది గుణములును హావభావాదిచేష్టలును నూపురంగ దాద్యలంకారములును మలయానిలచంద్రచందనాది తటస్థములును నిట్లు నాలుగువిధములుగలవై యుండును. శ్లో. 'ఆలంబనంతురత్యాదేర్విషయోనాయకావినా, ఉద్దిష్టంతురదత్కర్తృ హేతుస్తవ్య చతు ర్విధమ్. ఆలంబనగుణత్వైవ తచ్చేష్టాతదలంకృతిః, తటస్తాశ్చేతివిశ్లేయా శృతుర్థోద్దిష్టనక్రమః.' ఆలం బనగుణోరూపయోగనాదిరుదాహృతః, తచ్చేష్టాయోగనోద్భూత హావభావాదికామతాః.' శృంగార చేష్టలు పదునెనిమిదివిధములై యుండును.

శ్లో. 'హావోభావశ్చ హేలాచ మాధుర్యం తైర్య మిత్యసి

లీలా విలాసో విచ్ఛిత్తి ర్విశ్రమః కిలికించితమ్.

మోటాయికం కట్టమికం బిబ్బోకో లలికం తథా,

మలాహలంచ చశతం విహృతిర్హృది ఇత్యం.
 ఏవంశృంగారచేష్టాన్మృతావకామతాః'

హృదయస్థితమైనరతి సభివ్యక్తము నేయుచున్న ప్రావిక్షేపకటాక్షాదిక మనుభావ మనిపించు కొనును. ఙ్గో. 'ప్రావిక్షేపకటాక్షాది వికారో హృదయస్థితమ్, భావవ్యవస్థితీ యస్సాయ మనుభావ ఇతీరితః' వరగతములయిననుభదుఃఖములయొక్క భావనచేతనయచ యంతఃకరణముయొక్క తన్మయీ భావము సత్త్వ మనిపించుకొనును. 'సత్త్వేననిష్పృతా స్సాత్వికాః'

క. 'వరగతనుభదుఃఖాదుల, వరయఁగ భావించి యట్లు లలరుట సత్త్వ స్ఫురణము రుక్మవభావము, లరయఁగ సాత్త్వికములయ్యె నది యెట్లన్నన్.'
 ఙ్గో. 'సంభ ప్రళయ రోమాంచా స్నేహిదో వైవర్ణ్య వేషభూ అశ్రు వైస్వర్య మిత్కష్టా సాత్త్వికాః పఠితీతాః.'

రతికి సహకారులయిన నిర్వేద గ్లాని శృంకాదులు వృత్తిచారిభావము లనిపించుకొనును. ఙ్గో. 'వికత్రనియతాభావా రజ్యంతే వృత్తిచారికాః తవీవాన్యత్ర సంచారా త్సంచారిణ ఇతిస్మృతాః.'

క. 'అహరహము రసోక్ష్మత్తికి, సహాయభావంబు తెలిమి సంచారులగున్' మహి నవి ముప్పదిమూడై, మహితములగు వీనికిం గ్రమము లేర్పడుతున్.'

నిర్వేద శ్రమ వైస్వ జాడ్య నిద్రాశంకార్తిరుగ్ధర్వానంగ చపలతాదులైన సంచారిభావములు ముప్పదిమూడని తెలియవలయును. ఇది స్థాయిభావభావాదుల నిరూపణము. రతియనెడని స్థాయి భావము. కారణములైన యాలంబనోద్దీపన విభావములచేత నుత్పత్తివొందినదయి కార్యములయిన యనుభావములచేతను సాత్త్వికభావములచేతను సభివ్యక్తీవొందినదయి సహకారులయిన సంచారిభావ ములచేతఁ బుష్టివొందినదయి యాస్వాద్యమానమగుచున్న శృంగార మనిపించుకొనును. భరతసూత్రము,

'విభావానుభావ వృత్తిచారి సంయోగా ద్రసనిష్పత్తిః
 విభావానాం రసస్యచ కార్యకారణ భావలక్షణ సంబంధః,
 తథానుభావానాం రసస్యచ జ్ఞాప్యజ్ఞాపక భావలక్షణసంబంధః
 ఏవం వైతాదృ కాత్యంత యోగాద్యథాక్రమ ముత్పత్తిర్జన్తి పుష్టిశ్చభవతీతితదర్థః'

ఙ్గో. 'విభావై రనుభావైశ్చ సాత్త్వికైర్వృత్తిచారిభిః
 అనియమాన స్సాధుత్వం స్థాయిభావో రసస్త్వృత్తిః.'

క. పులకండుంబులు గలిపిన, నలువగునలిలము రసాయనం బగుచగిదిన్' లలితవిభావాదులచే, నలఘుతరస్థాయిభావ మమరున్ రసమై.

విభావము అనుభావము సాత్త్వికము వృత్తిచారులచే నిర్భరానందరూపము వొందింపబడునది యగుస్థాయిభావమెరసము. కలకండ కలిపినతీయనినీరు మధురమగు పానకముగునటుల స్థాయిభావ ములు రసములగును. (రతిశృంగారముగను, హాసముహాస్యముగను, శోకముకరుణముగను, శ్రోధము శౌద్రముగను ఉత్సాహము వీరముగను, భయము భయానకముగను, జాగుప్సవిభ్రతముగను, విస్మయ ముద్మకముగను కమము కాంక్షముగను మాఱును.)

శ్లో. 'యథాహి తంతవోపేమ తురీయాః శ్చ ర్శ్చ
పటాత్తనా పరిణతాః పటవాచ్యా భవంతి తే.
ప్రజైవ స్థాయిసోభావా విభావాదిభి రస్వితాః
రసాత్తనా పరిణతా రసవాచ్యా భవంతి తే'

ఇక్కడ అనుపమకాంతియను నీవద్యములగు గిరికావరమును రవిశృంగమును సంపూర్ణములగు శృంగారరసమును జెప్పినాడు. కాంతియొద్దవనభావము. వసురాజాలంకరభావము. సరసావరంగమున మించె వినూతనరాగకందళం బనగా ననురాగయై క్తమయిన యంతరంగమున దాయకభావము పూర్ణమయ్యెననుట. అనురాగమనగా రతియనెడి స్థాయిభావం. కందళవదనం బగు పూర్ణశృంగమును జెలుపుచున్నది. వినూతనపదము సృష్టార్థము. మించె ననెడిపదము పూర్ణత్వమును జెప్పుచున్నది. అపరిపూర్ణములగు స్థాయిభావమునియల బరిపూర్ణమయిన రసమనియను గ్రహింపవలయును. ఇందు వాసన లనగా సాత్త్వికభావములు. ఉత్కృష్ట లనగా సంఘాతిభావములు. మాంపులనగా ననుభావములు. ఈరీతిగా విభావానుభావ సాత్త్వికసంఘాతి సముల్లసికములు స్థాయిభావములగు యనురాగకందళము సంపూర్ణములగు శృంగారరసమని గ్రహింపవలయును. ఇక్కడ రసవిచారము జెలియఁ జేయనియెడల బద్ధార్థము సృష్టముగాఁ జెలియఁడుగనుక గ్రంథివర్తమగునని కలంకక విపులముగా వ్రాయఁబడెను.

చ. తొలుదొలుతక విలోలగతిఁ • తొంగలితెప్పల నాని కిర్ణకుం
డలరుచిథాశధశ్యములఁడాపున నల్లనఁ బొంది మించు లై
వెలువడి పూర్ణచంద్రుడయి • వెన్నెలపుల్లలచాలు వ్రాలులీ
లల విభుమిఁద వ్రాలె నఁజలానవలాలితదృష్టిజాలముల్.

49

నవలా=గిరికాదేవియొక్క, నవలాలితదృష్టిజాలముల్ = నూతన విలాసముల విక్షణసమూహములు, తొలుదొలుతక = ముందుముందుగా, విలోలగతి = అస్థితిచేతను చలనత్వముచేతను అని యర్థము. (ని. 'లోల శృంఖలన తృప్తయోః' అని వి.) తొంగలితెప్పలనాని. విశ్వగుణసమైక్యలయందుఁ గొంచెము సేపునిలిచి, కర్ణకుండల = చెవులకమ్మలయొక్క, రుచిథాశధశ్యముల = భగవదనున కాంతులయొక్క, డాపున నల్లనఁబొంది = చెంతను దిన్నఁగాఁ గొంతసేపు నిలిచి, ఈచెప్పటచేత గర్హంక విశ్రాంతనేత్రాంతత్వము స్ఫురించుచున్నది. మించులయి = అతిక్రమించినవయస్సునియను మెఱుపు తీరగెలవంటివయస్సునియను అర్థము. వెలువడి = బయలుదేరి, పూర్ణచంద్రుడయి వెన్నెలపుల్లలచాలు వ్రాలులీలక = సంపూర్ణ చంద్రునిమిఁదఁ జూరపక్షిక్రేడి వ్రాలినట్లులుగా, విభుమిఁదవ్రాలె = వసురాజుమిఁదఁ బ్రవేశించెను.

ఈ పద్యార్థమందు లజ్జాతిశయము స్ఫురించుచున్నదిగనుక నాయక ముగ్ధుని తెలియవలయును. శ్లో. 'ఉదయద్యౌవనాముగ్ధాలజ్జావిజితమన్తథా' లజ్జయనునది సంఘాతిభావము. శ్లో. 'చేతస్సంకోచనంబీడా వస్థరాగ ప్రదాదిభిః' అని చెప్పఁబడియున్నది. దాపుశబ్దమునకు డత్వమునకుట్టుటకుం బ్రమాణము.

తే. 'దంధిండిర డోలికా చాడిమాది శబ్దముల కాదివర్ణము ల్సంస్కృతమున

చువరివర్ణశ్రీయై యొప్పునట్లు, చెరుగున దకారము దవర్ణ మొనరుచుండు.

తే. 'దాక దగ్గరి స్థియ దాయబోయి, దావలరు దిగ్గమను వైకృతముల మొదల
దాక దగ్గరి స్థియ దాయబోయి, దావలరు దిగ్గమని దాదరిగి నిల్చి.'

ఆపుకవియము.

నవలాశబ్దము చేశ్యమగుటవలన 'సర్వాకాంక్షాస్వంస్యాత్' అనుసూత్రము వర్తింపదు. 'నచచేశ్య
పదే'యని చెప్పబడెనుగాన నీనియమము చేశ్యములందు వర్తింపదని భావము.

ప్రమోదరచిత్రశీతులైన గిరికచూపులు విష్ణుగల జెప్పలలోఁ బరిచయము గొంచెముసేపుండి
యగుచున్నందులకు కనుల కొనలకుఁజేరి కర్ణకుండల ధవళకాంతుల దరిపొంది వెన్నెలపుటంగులు చంద్రుని
పయి వ్రాలవటుల రాజువ్రాలెను.

పెన్నెలపులులును చూపులును క్షేత్రగణములానివి. (చూపులను నలపుగఁ జెప్పవత్తుముగూడఁ
గలదు. దాని నన్యత్ర చూడవచ్చును) చూపులు తెల్లగా నుండుననుటకు.

శ్లో. శుభ్రాణి భారతీధర్త కేషేశతరుణేందవః

రేణుకేతక భిర్హుర్యోక కటాక్షాహనశస్త్రినీ.

కావ్యకల్పలత.

చంద్రికా, దనుకంజాచలతాగి భూసురుప్రభులన్నేత్రవర్దంబులన్.

మరుచరిత్రము.

క. వసుధానుధాంశుః బోదవుచు, వెన మఱియును మరలి మగుడఁబెడలుచు లలనా
లసమానదృష్టిజాతము, లసమాంబకు చిత్ర శరము * లై విలసిల్లెన్.

వసుధానుధాంశుఃబోదవుచున్ = భూలోకచంద్రుడయిన వసురాజును గ్రమ్ముచును, వెన
మఱియుచున్ = వెంటనే మళ్ళించును, మరలి = మర్లినవయి, మగుడఁబెడలుచున్ = తిరుగా రాజుమీఁ
దికి బోవుచును, లలనా = గిరికయొక్క, లసమాన = ఒప్పుచున్న, దృష్టిజాతములు = వీక్షణసమూహ
ములు, లసమాంబకు = మన్ని ఘోరియొక్క, చిత్ర శరములు = విలసిల్లెన్ = గమనాగమ్యములు. సేయు
బాణములయి ప్రకాశించెను.

చ. వనజదళాయతాక్షినిడఁవాలికచూ పనిమేషవృత్తి నా
ఘనునవకంబుపైఁ బొలసి * కాంతతపీక్షణజాలకంబు పై
ఘోనినఁ ద్రపాభిఁ గ్రుంకియును * గోరికఁ గ్రవ్వుటఁ గూడఁ బారు.మో
హనగుణశక్తి నివ్వటిలఁనవ్వలరాయనినేర్పుపెంపునన్.

వనజదళాయతాక్షి = తామరజేపలవలె వికాశములయిన నేత్రములుగల గిరికాదేవియొక్క,
నిడునాలికచూపు = మిక్కిలియు సోగయయిన వీక్షణము, అనిమేషవృత్తిన్ = జెప్పపాటులేని
వృత్తిచేత వివిధము, అనిమేష మనగా మిశ్రముగనుక మిశ్రవృత్తిచేసనియు నర్థము. ఆఘనునక
కంబుపైఁబొలసి = ఆవసురాజుయొక్క చక్కఁదనముమీఁదఁ బ్రసరించియునియును, ఘనుడనగా
మేఘుడును, కం = ఆనగా నుదకంబును గనుక నామేఘునియొక్క యభినవోదకముమీఁద
వ్యాపించి యునియును నర్థము. కాంత = మనోహరమయిన, తల్ = ఆవసురాజుయొక్క, ఈక్షణ
జాలకంబు-ఈక్షణ వీక్షణము లనెడు, జాలకంబు = పల, (ని. 'జాలం సమూహ అనాయో గవాక్ష
క్షేరకా పి' అని అ.) జాలజాలకకల్పములు సమాచములు, వైకృతనిక = మీఁద నావరింపఁగా

అని యర్థము. శ్రీపాథిఁ గ్రుంకియును=లజ్జయినెడు సముద్రమును మునిఁగించుయును, మోహన గుణశక్తిఁ = సమ్రాహనగుణసామర్థ్యముచేత, నివృత్తిలు = అతిశయించుచున్న, అవ్వలరాయని = అమన్తఁగునియొక్క, నేర్పు పెంపునన్ = నిపుణత్వాతిశయముచేతనయును, మోహనగుణశక్తినివృత్తిలు=గుణమనఁగాఁ ద్రాఁడునకు మోహపుచ్చునట్టి పలట్రాఁచియొక్క సామర్థ్యముతోడ నతిశయించుచున్న, అవ్వలరాయని=పలకు రాయఁడయిన యా బెస్తవారియొక్క, నేర్పు పెంపునన్ = నిపుణత్వముచేత ననియును నర్థము. కోరికగ్రమ్మఱఁ గూడఁబాటున్=అభిలాషచేతఁ దిరుగఁ బురి నానునని యర్థము.

గిరికాదేవియొక్క చూపు పరురాజు చక్కదనముమీఁద వ్యాపించుచుండఁ పరురాజు చూచునప్పుడు గిరికాదేవి నిగ్గుపడి చూపుచున్నప్పుడు మున్నగు భావముచేతఁ నిరుగఁ జూచెనని భావము. ఇందులో గిరికాదేవియందు లజ్జయును మహనీకారులును సమానములుగాఁ జెప్పుటలన మధ్యాత్మము స్ఫురించుచున్నది. ప్రి. 'సమాన లక్షణ మదనామధ్యాన్' అని లక్షణము. గిరిక తొలుత పరురాజును నిడువాలి చూపులతోఁ జూచెను. పరురా జాయచును జూచెను. అప్పుడు గిరికచూపులు లజ్జగొని వెనుదిరిగియు మున్నగుని నేర్పు పెంపుచే పలట్రాఁచిని పరురాజుముఖము పైఁగూడఁ బాటె నని భావము. అలం. శ్లేషము.

తే. కాతుకము పూని యొండొరుఁ గాంచఁ దివురు

చంచలాక్షికి బలికి నేత్రాంచలములు

గూర్చె వలరాచయొజ్జ గోర్కులు చల్లర్చ

నది గదా భావిశోభనవర్ణంజకంబు.

12

కాతుకముపూని = అభిలాషపడి, ఒండొరుఁగాంచఁ దివురు = పరస్పర విలోకనముసేయుట కుద్యుత్తలగుచున్న, చంచలాక్షికిన్=గిరికాదేవికిని, పలికిన్ = పరురాజునకును, వలరాచయొజ్జ= మున్నగుండనెడు సుపాధ్యాయుఁడు, గోర్కులుచల్లర్చన్=కోరికలు చేకూరునట్లుగా, నేత్రాంచలములు గూర్చెన్ = క్రీగంటిచూపులను జతకూర్చెను, అదిగదా=అదియకదా, భావిశోభనవర్ణంజకంబు=భావికాల శుభసూచనము.

నేత్రశబ్దము వస్త్రమందును వర్తించుచున్నది గనుక నేత్రాంచలమును గూర్చుట యన్నది వస్త్రాంచల సంయోజనరూపమయిన భావికాలశుభసూచకమని గ్రహింపవలయును. ని. 'నేత్రం వస్త్రే క్షిప్తై కాఖి గుణ భూరుహ మూలయోః' అని నా వస్త్రాంచల సంయోగమనఁగాఁ జెండ్లి కాలమందు వధూవరుల యుత్తరీయపుః శేఱుగులు రెండునుకూర్చి చేయు బ్రహ్మపాడి-అనుపమ కాంతి యనెడి వద్యము మొనలకొని యీపద్యము తుదిగాఁగల యయిమవద్యములలో గిరికాదేవికి బ్రహ్మపద్యయయిన సయనోత్సవమును జెప్పినాడు. అలం. రూపకము.

సీ. కను గలవింటఁ జొంక్కుపుంజపు ల్బుట్టించి, నారిచేవిభ్రమోన్నతలు పెనచి

తమ్మితూపున రసోదగ్రత సవరించి, కంకేళి బ్రబలరాగంగు నించి

యెలమావిఁ గేలంటియెలమి మీఱఁగఁ జేసి, విరఘాది నూష్టాభివృద్ధి నెఱిపి

కలువచేదమి పెంపుఁ వెలయించిచిగురాకు, మొనలనాకులపాటుఁ మొనయఁజేసి

తే. యసమశరవీరపూగపుః డాత్తసాధ, నముల నన్నింటిచే జూపి • కమిచి పోటు
గంటి దూరినరీతి వాఃబంటిమనము, నవనిపలిచి స్తమును దూరె • నాక్షణమున.

కనుగలవింటఁ జొక్కపుఃశత్రుల్లుట్టింది = కనుగలవిల్లనఁగాఁ గణుపులయొద్దనుండెడు గుంట
లకుఁ గన్నులనిపేరుగనుక నవిగల చెఱుకువిల్లు ఆచెఱుకుమిటిచేతను చవుల్లుట్టింది యనఁగాఁ లేమఁ
బుట్టిందియని యర్థము. ప్రేమలక్షణము. (శ్లో. 'సప్రేమాయస్మి ధోయూనోర్నిరూఢుభావబాధనమ్.)
= ని బహువచన మలిశయద్యోతనార్థము. ఆనఁగాఁ జవుల కాస్పదమైన సాధనముచేతఁ జవులు
పుట్టిందినాఁ డనుట. చెఱుకుతుంటలు తీసిగలవని భావము. కనుగలవిల్లనఁగా జాగరూకమైన విల్లుని
యును విచారింపవలయును. నారీచే విభ్రమోన్నతులు పెనచి=తుపైదనారీచేత బ్రాంత్యతిశయము
లను బెనఁగొనఁజేసి యని యర్థము, భ్రాంతియనునది మోహమును సుచారిభావమున కనుభావము.
(శ్లో. 'మోహస్తు మూర్ఛనం భీతి ద్దక్షణలేకా నుచితస్తైః') విభ్రమోన్నతులుగల సాధనముచేత
విభ్రమోన్నతులు పుట్టిందినాఁడనుట. తుపైదలు భ్రమణముగలవని భావము. తమ్మితూపున రసోద
గ్రత నవరించి, రసమనఁగా ననురాగము, అరవిదబాణముచేత ననురాగాతిశయము గలుగఁజేసి
యనియర్థము. రసోదగ్రతగల సాధనముచేత రసోదగ్రత్వము గలుగఁజేసినాఁ డనుట. అరవిదము
మకరందరసముగలదని భావము. కంకళిఁ బ్రబలరాగంబు నింది=కంకళి యనఁగా నశోకము. అశోక
పుష్పబాణముచేత రాగాతిశయమును బూరించి యని యర్థము. ప్రబలరాగముగల సాధనముచేతఁ
ప్రబలరాగమును నిండిందినాఁడనుట. రక్తాశోకపుష్పము మిక్కిలి రక్తినుగలదని భావము. రక్తా
శోకము మన్దఃపృథ్వికరమని కాస్తము. (శ్లో. 'ప్రమానక్తరశోకస్తుశ్వేతోరక్త ఇలిద్విధా, బహు
సిద్ధికరశ్వేతోరక్తస్తు స్తరవర్ధనః' అని) ఎలమావిగేలంటి యెలమిమిఱుగఁ జేసి = చూతకునును
బాణముచేత హస్తమును స్పృశించి యుత్సాహ మలిశయించునట్లులుగాఁ జేసి యని యర్థము.
కేలంటి యెలమిమిఱుగఁజేయు సాధనముచేతఁ గేలంటి యెలమిమిఱుగఁ జేసినాఁడనుట. చూతము కేల
నంటిను పుష్పించుచున్నదని భావము. విరవాది నూష్టాభివృద్ధి నెఱిసి=విరవాదియనఁగా నవమల్లిక
నవమల్లికబాణముచేత సుతాపాతిశయము ఘటింపఁజేసి యనియర్థము. సుతాపమనునది చింతయను
సుచారిభావమున కనుభావము. ('ఇష్టానభిగమాధ్యానంచితాహునృత్వతాపకృతో') డోష్టాభివృద్ధి
గల సాధనముచేత నూష్టాభివృద్ధిని ఘటింపఁజేసినాఁ డనుట. (ని. 'గ్రీష్మ డోష్టక' అని అ.) విరవా
దులు గ్రీష్మరునందు వృద్ధిబొందుచున్నవని భావము. కలువచే దమిపెంపు వెలయించి=తమియనఁగా
నొత్తుకృమ నీలాత్పలబాణముచేత నొత్తుకృమిశయమును బ్రకటముచేసి యని యర్థము, ఇది
యాంధ్రసమాసము. ఇక్కడ నొత్తుకృమనునది సుచారిభావము. (శ్లో. 'కాశాక్షమత్వనొత్తుకృమ
మనస్తాపత్వరాదికృతో.' తమి పెంపుగల సాధనముచేతఁ దమిపెంపు వెలయించినాఁడనుట. తమి
యనఁగా రాత్రి, (ని. 'రజనీ యామినీ తమి' అని అ.) కలంకలు రాత్రియందు వికసించునట్టి పని
భావము. ఇక్కడ మిశ్రసమాసము. చిగురాకు మొసల నాకులపాటు మొసయఁ జేసి=చిగురాకు
లనెడి మొసలుగల యాయుధములయొక్క మొసలచేత నాకులపాటునఁగా వ్యాకులత్వమును
బొందించి యని యర్థము. వ్యాకులత్వ మనఁగాఁ జాపల్యమనెడి సుచారిభావము. (శ్లో. 'చాపలంత్వన
వస్థానం రాగద్వేషాదిసంభవమ్') అకులపాటునకు హేతువైన సాధనముచేత నాకులపాటు నొందిం
చినాఁ డనుట. చిగురాకులు మొసలుమాపునోర బండుటాకులు రాలించున్న పని భావము.

అసమకర వీరపుంగవుడు=మన్నభండనెడు వీరపురుషశ్రేష్ఠుడు, ఆత్మసాధనముల వన్నింటికీ జూపి=తనయాయుధము తెన్నికలనో యన్నిటిచేతను శూరత్వము గనుపఱచి, కమించి=ఆక్రమించి, పోటుగంటి దూరినరీతికొ=పొడిచితిని పోటుగంటిలో దూరినట్టులుగా, వాల్గంటిమనము = గిరికాదేవి యొక్క మనస్సును, అవనిపతి చిత్తమును = వసురాజుయొక్క మనస్సును, దూరె నాక్షణమునకొ= శతక్షణమునందే ప్రవేశించెను.

అనఁగా గిరికాదేవియును వసురాజును నొకరినొకరు జూడఁగానే మన్నభండన తనసాధనము చేత నుద్దీపనమును బుట్టించి వెంటనే తానును వారి హృదయములందుఁ బ్రవేశించెనని భవితార్థము. మదనవీరుఁడు తనబలమును బూర్తిగ నుపయోగించి తొలుతప్రేమ విదవమోహము ఆవలననురాగము తరువాత ననురాగాతిశయము ఆవైని ఉత్సాహము సంతోషము ఔత్సుక్యతిశయము వ్యాకుల భావము గిరికకు వసురాజునకుఁ గలిగించెను. తనయలకు బాణములచే నాయుకానాయకులకు గంట్లు గూర్చి యిరువురి హృదయములందును ప్రవేశించెను. ఆలం - ఆతిశయోక్తి - సమము.

క. ఆరాజవదన హృదయము, నారాజరేణ్య తలఁపు + నారసి మృదుగం
భీరతర వచనరచనా, పారీణత మంజువాణి + పలికెం బ్రేమక.

ఆరాజవదన హృదయము = ఆ చంద్రముఖులగు గిరికయొక్క మానసమును, ఆరాజరేణ్య తలఁపుకొ ఆ వసురాజుయొక్క సంకల్పమును, ఆరసి=విచారించి, మృదు=చల్లనైన, గంభీరతర = సూధార్థయుక్తమైన, వచనరచనా పారీణతకొ = వాక్యరచనయందలి సామర్థ్యముచేత, మంజువాణి= మంజువాణియనెడు గిరికాదేవిచెత్తతియ, ప్రేమకొ=ప్రీతిచేత, పలికెకొ=పఱచెను. విమనియనిన-చిరకాల పరిచయమువలన గిరికహృదయము మంజువాణి యెఱుంగును. ముఖలక్షణములచే వసురాజు తలంపు నెఱుంగును. గావున పరస్పరదావత్సరసంఘటనమునకు గంభీరతరవాక్య రచనా పారీణతమై పలికెను.

సీ. నేఁడు గా మాకనిందితపర్వసామగ్రి, సవరించె నీరాక + కువలయేశ
నేఁడు గా మాతమోనివహంబు లడఁచె నీ, యాలొకమహిమ లోకై కమిత్ర
నేఁడు గా మాకు నన్నియుఁ గూర్పు నభిమత్కాఢములు నీపన్నిధిరాజరాజ
నేఁడు గా మాకు మాఖితసౌమనస్యంబు, లాసుగె నీపాదాష్టి + వసుధరేంద్ర
తే. సురభిచరితుని నిన్ను నీచో భజింపఁ
గాఁ గలిగెఁ గాన సఫలతాఃఖిత యై వె
లలె మదీయకాంతారాగలక్ష్మి యింకఁ
దరమె మానాతిచిరభాగ్యంగరిమఁ బొగడ.

కువలయేశ = కువలయమనఁగా భూవలయము, భూవలయమున కీకుండైనవాడొ, నీరాక=నీ యొక్క యాగమనము, నేఁడుగా మాకుకొ = నేఁడుగదా మాకు, అనిందిత పర్వసామగ్రి=నిందితము గాని యుత్సవసామగ్రిని, సవరించెకొ=చక్కపఱచె నని యర్థము. అనఁగా నీరాక మాకు యోగ్య మైనపండుగయగునట్లులుగాఁ జేసెనుట. కువలయ మనఁగాఁ గలమ, కలవలకు రాజవైన చంద్రుడొ నీరాకయనఁగా బున్నము. మాకు ననిందితమయిన పర్వకాలమును ఘటించుకొనె నని యర్థాంతరము.

అక్షయము = ఓయి సర్వజనముఖ్యాప్తుడా, నీ యాలోకమహిమ = నీయొక్క దర్శనప్రభావము, సేడుగా = సేడుగదా, మాతమోనివహులు లడంగించెన్ = మాయొక్క యజ్ఞాన సమూహములను బోలొకైనది యర్థము. అక్షయము మనగా అలోకబాంధవుడవైన యో సూర్యుడా నీయాలాక మహిమ యనగా నీ ప్రకాశమహత్త్వము అంధకారపటలము నణచెనని యర్థాంతరము. రాజరాజ = ఓరాజరాజ, సీసన్నిధి = సీసన్నిధానము, సేడుగా మాకు = సేడుగదా మాకు, అన్నియుఁ గూర్చి నభిమతార్థములు = అభీష్టవస్తువుల నన్నిటిని సమకూర్చెనని యర్థము. రాజరాజనగాఁ గుటే రుడు. (ని. రాజరాజో ధనాధిపః' అని ఆ.) ఓయి కుటేరుడా నీ సన్నిధి యనగా శ్రేష్ఠమయిన నిధి కనకాపార్వముల నన్నిటిని సమకూర్చెనని యర్థాంతరము. ని. 'అర్థోఽభిధేయై వస్తు ప్రయో జన నిష్పత్తిః' అని ఆ.) వసుధరేంద్ర = వసునామధేయుడవైన భూమింద్రుడా, నీపాదాస్తి = నీచరణప్రాస్తి, సేడుగామాకు = సేడుగదామాకు, మానితసౌమనస్యంబు లొసగెన్ = నీనియాడబడిన స్వస్థచిత్తతల విచ్చెనని యర్థము. వసు ధరేంద్ర మనగాఁ గాంచన గిరీంద్రము. ఇక్కడ వసువనగాఁ గాంచనంబును ధరేంద్ర మనగాఁ బర్వతేంద్రంబునని తెలియవలయును. (ని. 'మహిభిశిఖరి క్షౌభృద హర్య ధర పర్వతాః' అని ఆ.) ఓయి కాంచనగిరీంద్రుడా, నీపాదాస్తి యనగా నీ ప్రత్యంతపర్వత ప్రాస్తి, (ని. 'పాదాః ప్రత్యంతపర్వతాః' అని ఆ.) మానితసౌమనస్యంబు లొసగె ననగా పూజిత మయిన దేవత్వముల నిచ్చెనని యర్థాంతరము. ఇంతమట్టునకు నాలుగు పాదములయందును ప్రకృతా ప్రకృతశేషము.

సురభిచరితుని నిన్ను నిచ్చోభజించుగాఁ గలిగె గానన్ = పరిఘళించుచున్న చరిత్రములు గల నిన్ను నిక్కడను సేవించగలిగెను గనుక, (ని. 'సురభి ర్హ్వాణతర్పణాః' అని ఆ.) మదీయ కాంతా రాగలక్ష్మీ = ముగిరికాజేవియొక్క రాగలక్ష్మీయనగా నసురాగనంపద. సఫలతాకలితయయి వెలసెన్ = సఫలమయినదై ప్రకాశించె నని యర్థము. సురభిత యనగా వసంతర్తువు, (ని. 'వసంతే పుష్పసమయ స్సురభిః' అని ఆ.) వసంతసమయచరితము గలవాడవయిన నిన్ను భజించ గలుగుటచేత మాయొక్క కాంతారమందలి యగలక్ష్మీయనగా వృక్షసమృద్ధి ఫలసహితమయినని యర్థాంతరము. కాంతార మనగా వనము. ఇంకెదరమె మానాతి చిరభాగ్యగరిమఁబొగడెన్ = ఇంకమీద ముగిరిక యొక్క కాశ్వతమయిన భాగ్యాలిశయమును గొనియాడ శక్యమా. మాన+అతిచిర = మిక్కిలిత్వరలో పమకూరనున్న యనియర్థాంతరము. రాజా! నీరాకమాకుఁబండు వెన్నెలరాకవలె హృదయమున కానంద కరమయ్యెను. నీవుదయతోఁజూచుటచే మమ్మావరించిన తమోనివహము లొలంగెను. సీసన్నిధాన ప్రభావమువలన మాకభిమతార్థములు సమకూరెను. నీపాదప్రాస్తి మామనస్సులకు నిలుకడఁగూర్చెను నిన్నుజూచుటచే మాచెలిరాగము సఫలమయ్యెను. సీసందర్శనమువలన మేము గడించిన భాగ్యగరిమ పొగడఁజాలము.

చ. అనయము నీమహావనము • నందినవారము గాని సజ్జనా
వనగుణధుర్య యేము కడఁవారము గాము సురుయ్య నీవిను
తనవిజయంక గేయములఁ • దావక చాటుకథా సుధారసం
బున నలరింతు మీభువనమోహిని చిన్నటనాటనుండియున్,

సజ్జనావన గుణధుర్య = సుజనసంరక్షణరూపమైన గుణముయొక్క భారమువహించిన రాజా, ఆనయముక్త = నిరంతరమును, సీ మహావనము సంపదనవారముగాని = సీయొక్క మహాత్తరమైన యవనమును, అనంగా సంరక్షణమును బొందియున్నవారమేకాని, విము = మేము, కడవారముగాము సుముయ్యి = మారమున నున్నవారము గాము సుమా స్వామియని యర్థము. ఈశ్వరవియగు యవముచుబొందియున్నవారమేకాని మఱియొకచోట నున్నవారముగాముని యర్థాంతరము. ఇదియెందుగాక, సీ విమాతన విజయాంకగేయములకొ = సీయొక్కయభివృద్ధి జయవిహ్వములతోఁగూడిన గానములచేతను, తావక = సీసంబంధమయిన, చాటుకథా = స్తుతియొగ్గమయిన చరిత్రమనెడు, సుభారసంబునకొ = అమృతరసముచేతను, ఈభువనమోహినికొ = జగన్మోహినియైన యీగిరికాదేవిని, పిన్నటనాఁటచుండియుకొ = చిన్ననాఁటిచుండి, అలరింతుము = సంతోషించుజేయుచుందుము, ఇక్కడ గానంబును గ్రథాకృతంబును దట్టస్థోద్ధివనవిభావములని తెలియఁపలయును. గిరిక చిన్నతనముచుండి సీవిజయాంకగీతములఁపాడ నేర్చినది. మేముగూడ సీమనోహర కథానుధాధారలఁ జవిజుఁపవారము కాన ననురక్తురాలగు గిరిక సీకుఁదగియున్నది. భువనమోహినిగావున రూపవైభవసమృద్ధితో వెలయునీపాలఁటి పరిగ్రహణయోగ్యురాలు. మేము గిరికకు సీవైవలపుఁ జనింపఁజేయుట సీసంరక్షణమును దున్నందులకుఁ కృతజ్ఞత సూచకముగాననుట.

మ. అనఘామూల్యమణిప్రరోహముల నీకర్పించు నేదివ్యవా

హిని గౌరీపతికి హిమాచలమునఁజ్లేగట్టు సీకు విహా

రనగం బై తగు నట్టిశుక్తిమతియుం • బ్రాలేయకై లేంద్రనం

దనుఁడుం గాంచిన కన్యగా నధిప యీతనంగి నెన్న దగున్.

57

అనఘ = నిర్దోషములయిన, అమూల్య = విలువలేని, మణిప్రరోహములకొ = రత్నాంకురములను - అనంగా మొలక ముత్తియములను, సీకర్పించు నేదివ్యవాహిని = విదివ్యనది సీకు నమర్పించుచుండునో - ఈ యర్థమందు శుక్తిమతియనెడు పదము సాధిప్రాయము. ఇక్కడ రత్నాంకుర సమర్పణి యని శుక్తిమతికి జెప్పటచేతఁ దజ్ఞానమయిన గిరికాదేవిని రత్నాంకురముగా నధ్యవసించి యుక్తరత్ర రత్నాంకురసమర్పణిగాఁ గలదనెడి యభిప్రాయము సభివాక్యమున నభివ్యక్తమగుచున్నదని ప్రహింపవలయును. గౌరీపతికి = పార్వతీనాథుఁడయిన శివునకు, హిమాచలమునట్లు = హిమవత్పర్వతమువలెనే, ఏగట్టు = విపర్యతము, సీకు న్విహాదగంబైతగున్ = సీకు గ్రీడాపర్వతముయొప్పుచుండునో - ఇక్కడ గౌరీపతితో పసురాజునకును హిమవత్పర్వతముతోఁ గోలాహలపర్వతమునకును సాదృశ్యము చెప్పినాఁడు గనుక సీసాదృశ్యముచేత పసురాజునకు గౌరీసమాపరాలయిన గిరికాదేవి పరిగ్రహణయోగ్యురాలని స్ఫురించుచున్నది. అట్టిశుక్తిమతియొకొ = అట్టి శుక్తిమతీనదియును, బ్రాలేయకై లేంద్రనందనుఁడుం గాంచిన = హిమవత్పర్వత రాజపుత్రుఁడయిన కోలాహలుఁడును గన్నట్టి, కన్యగాకొ = కొమార్తెనుగా, అధిప = రాజాగ్రణీ, ఈతన్వంగి = ఈచిన్నదానిని, ఎన్నదగున్ = విచారించదగును.

అనగా సీకు ముక్తావణుల నిచ్చుచుండెడు శుక్తిమతీనదియును సీకు గ్రీడాపర్వతముయొప్పు శోలాహలుఁడును గన్నకొమార్తె యగుటచేత సీచిన్నది సీకు న్నగీయయయనదేకాని యయ్య.

రాలు కాదని భావము. మంచుమలకట్టియు దివ్యవాహినియగు శుక్తిమతియుఁ గన్నశిశు పీఠిక. జననీ జనకు లాభిశాత్పులు. తనయందలి యమాల్యరత్నముల నీకర్పించు శుక్తిమతి నీకీ కన్యారత్నము నప్పించువలదు. గౌరీపతికి హిమాద్రివిహారశైల మైవటుల నీకు కోలాహలశైలము విహారగమై యున్నది. కావునఁ గోలాహలుడు పుత్రి సింహుని బాధవ్యము నెఱపునని భావము. అలంకారము. వస్తుభిన్న.

నీ. అడుగు వెట్టదు నవ్యహరిచందనలతాంత సరణిపైఁ గాని యీమరుణచరణ

కేల నంటదు కోరకితపారిజాతవల్లరిఁ గాని యీయతిఁలలితబాహ

తనువుఁ జేర్పదు నవోదారమందారమృజులశయ్యఁ గాని యీసురభిభాంగి

పెదవిఁ జేర్పదు కల్పపృథ్వివీజఫలసంతతియె కాని యీమోచితీపులాడి

తే. గురుకులక్రమాయాత మీఁగిరిజడల్లఁ దనమ్ము జననైకరూఢ మీఁతటినపట్టి

సరసగంభీరభావంబు • సహజస్థి, మీనలిససోదరిమణిఁ మేనితాప.

58

ఈయరుణ చరణ=పట్టియైన పాదములుగల యీచిన్నది, నవ్య=నూతనమయిన, హరిచందన = హరిచందనమనెడు పేరుగల దేవతా వృక్షముయొక్క, లతాంత = చిగురుటాకులతోఁగూడిన, సరణి పైఁగాని=మార్గముమీఁదనేకాని, అడుగు వెట్టదు = అడుగు మోపదు-అనఁగా జిగురుటాకులకంటెనెక్కువకు మారము లయిన పాదములు గలది గనుక జిగురుటాకులమీఁదనే కాని నడువఁ జాలదని తాత్పర్యము. లతాంతశబ్దము పల్లవపరమయినందుకు,

శ్లో. 'నవపరాశపరాశ వనంపురస్ఫుట పరాగపరాగిత పక్కుజమ్

మృదులతాంత లతాంత మలాకయత్'

అని మాఘకావ్య వృత్తసర్గమునందుఁబ్రయోగము.

ఈయతిలితబాహ=అత్యంతసుందరములయిన భుజములుగల యీచిన్నది, కోరకిత = మొగ్గయెత్తిన, పారిజాతమనెడు దేవవృక్షముయొక్క, వల్లరిగాని = తీగనేకాని, కేలనంటదు = చేతముట్టదు, ఈసురభిభాంగి=పరిమళించుచున్న దేహముగల యీచిన్నది, నవోదార=నూతనాతిశయముతోఁ గూడిన, మందార=మందారమనెడు దేవతరువున్నయమైన, మంజులశయ్యఁగాని = మృదువయిన పానుపునందే కాని, తనువుఁ జేర్పదు = పవ్వరింపదు, ఈమోచితీపులాడి = అధరమాధుర్యముగల ఈచిన్నది, కల్పపృథ్వివీజ = కల్పవృక్షముయొక్క, ఫలసంతతియె కాని = ఫలసమూహమునేకాని, పెదవిఁ జేర్పదు = పెదవి మీఁదఁ బెట్టుకొనదు. అనఁగా మఱియొకఫలముల ననుభవించు దనుట. నాలుగు పాదములయందును నమృద్ధిచుద్ధర్షన చేసినాడుగనుక నుదాత్తాలంకారము.

ఈనాల్గుచరణములలో హరిచందనాది దేవతరువులయొక్క - పల్లవకోరకిత పల్లరీ పుష్పఫలముల కును గిరికాదేవియొక్క పాద బాహు గాత్రాధరోష్ఠములకును సంబంధము సాదృశ్య పర్యవసాయి యగుచున్నది గనుక సుపమానాలంకారము-సాదృశ్యమునందు అరుణచరణాంతర, అతిలితబాహ, సురభిభాంగి, మోచితీపులాడి యనెడు గిరికానామము సాభిప్రాయము లగుచున్నవి గనుకఁ బరికరాంత రాలంకారము. (శ్లో. 'సాభిప్రాయే విశేష్యేతు భవే త్పరికరాజుర్ధర' అని లక్షణము.) పల్లవిత కోరకిత-పుష్పిత ఫలితత్వరూపములయిన నాలుగవర్ణలను గ్రహించి నాబుగు దేవతరువులనే చెప్పినాడు.

ఈగిరిజ = పర్వతపుత్రయయిన యీచిన్నదానియొక్క, చల్లదనము = సౌమ్యభావము, గురుతుల ప్రమాదాశము = శ్రేష్ఠమయిన వంశక్రమమువలన వచ్చినదని యర్థము. చల్లదనము = శ్రేష్ఠము, గురు = తండ్రియయిన శోలాహునియొక్క, కులక్రమ = వంశవరుసవలన, ఆయాశము = వచ్చినదని యర్థాంతరము. హిమవంతుని నాటకుండువచ్చినదనుట. ఈతటిపట్టి = శుక్తిమతీనదీ పుత్రకయయిన యీ చిన్నదానియొక్క, సరసగంధీరభావంబు = సరసత్వంబును గాంధీర్యంబునుబుట్టగానే పుట్టినదని యర్థము. సజలత్వంబును లోతును దట్టియయిన శుక్తిమతీనదీవలన జన్మించుటచేత వచ్చినదని యర్థాంతరము. ఈనదీనసోదరీమణి = పద్మములకుఁ దోడఁబుట్టినదయిన యీచిన్నదానియొక్క, మేనితావి = శరీరసహజము, సహజసీధము = స్వభావసీధమయినదని యర్థము. సహజములయిన- ఆనఁగాఁ దోడఁబుట్టినపద్మములవలన సిద్ధమయినదని యర్థాంతరము. ఆర్థాంతరములయందు గిరిజ-తటిని పట్టినదీనసోదరీమణి యనెడి గిరికాదేవి నామములు సాభిప్రాయములని తెలియవలయును.

చరణము లరుణములనియు మేను సురభిశమనియు బాహువులు మృదువులనియు జెప్పుట వలన గిరిక పద్మి నీజాతిస్త్రీరత్న మని యెఱుంగవచ్చును. మోవితీపులాడి యనుటచే నధరము చుండు యోగ్యమనియు సురభిశాంగియనుటచే మేను పరిరంభణయోగ్యమనియు భావము. ఇట్లులే పదప్రయోజనము గుర్తించునది.

నడచినహరివందన ప్రవాళములమైననీ! శోనినఁబారిజాతశోరకములనీ! పరుండినమందారశయ్యయందే! రుచిచూచిన కల్పతరుఫలములనీ! ఇవియాభిజాత్యహుచనములు.

అరుణాచరణ, లలితబాహు, సురభిశాంగియను విశేషణములవలన గిరికాద్వితీయయాచనము సువ్యక్తము. తల్లక్షణము.

శ్లో. ప్రసాపీనా తసుర్నధ్యః పాశౌపాదే చరక్తిమా
డిశూకరికరా కారా వజ్రువ్యక్తాంగసంధికం
నితంబో విపులా నాభిర్గభీరా జఘనంఘనం
వ్యక్తారోమావళీ నైషధ్య మంగళే లలితాక్షిణి
ద్వితీయే యావనే.

రసార్థ వసుధాకరము.

మృపర మేత్తం గలహంసలీల యధరఃస్పందంబు నేయక శుభా
స్వద మౌరాగకదంబకంబు శ్రుతి మాంఛక శ్రీవిలాసంబు కే
ల్లదలింపక సుమమారపల్లవనవైలాలక్ష్మీ వీక్షింప ష
ట్పదియుం బొల్పుచు దరంబె కన్నెఁ గొనియాడక గేయవాక్పృథిమన్.

పదమేత్తక = పదసంజ్ఞగల గీత మారంభింపఁగానే, కలహంసలీల = రాగవిశేషవిలాసము, నడువఁగానే రాజహంసవిలాసము అని యర్థాంతరము. అధరస్పందంబు నేయక = మలుకఁగానే, శుభాష్ట దమా = శుభముల కాధారమైన, రాగకదంబకంబు = స్వరసమూహము, పెదవి గదపఁగానే యెఱుఱు గాన్పించు నని యర్థాంతరము. పొల్పుక = ప్రకటమగును. ఈపొల్పు ననెడిపదము సర్వత్ర దయ కము నేయఁబడుచున్నది. హంసలీల యన్నచోట నిదర్శనాలంకారము. చరణాధరోష్ఠగక్తిమ పొలుచు నని భావము. శ్రుతిమాంఛక శ్రీవిలాసంబు = శ్రుతియనెడు స్వరావయవము గనుపఱుపఁగానే శ్రీరా గము పొలుచునని యర్థము. మోచూచుగానే శ్రీకారవిలాసము. పొలుచుననిభావము. కేల్లదలింపక =

చెయి కదలింపఁగానే, సుకుమార = కోమలమైన, కల్పవ = కల్పవచును గీతావయవముగల, నవ=నూతనమైన, వీలాలక్ష్మి=వీలనామకగీతసమృద్ధి పాలుచునని యర్థము. వీలకితే గెలయొక్క కోభ పాలుచునని భావము. ఇక్కడ ఉభయత్ర భావములయందు నివర్తనాలంకారము. వీక్షింపఁ = చూడఁగానే, పట్నాయుంబొల్పుఁ = పట్నది యనెడు గీతవిశేషము పొల్పుననియర్థము. అడుతుమైద స్ఫురించునని భావము. ఇక్కడ దృష్టిప్రభను భృమరీరూపముచేత నధ్యవసించినాడుగనుక రూపకాతిశయోక్త్యలంకారము. తరంబె కన్నెఁ గొనియాడఁ గేయవాక్పాఠిమ = గేయవాక్పాఠిమ యనఁగా సంగీతవాక్పాఠిమ, దానియందు, కన్నెఁగొనియాడఁ = ఈచిన్నదానివర్ణించుటకు, తరంబె = శక్యమగునా-అనఁగా శక్యముగాదనుట. ఇవట బాదన్యాసాదులవలననే గానసమృద్ధి గాన్పించుచున్నది యని యాశ్చర్యము ద్వనించుచున్నది.

పదము పాడమొదలిడెనేని కలహంసరాగవిశేషము, పెదవికదలించినంతన స్వరసమూహము, శ్రుతిజాచినంత శ్రీరాగసంపద, హస్తముగదలింపఁ బల్లవి చూచినంత పట్నదీగీతావిశేషము పాసఁగును. ఇది గిరికా సంగీతవిద్యాప్రాణికి దార్కాణములు. గిరికగమనము మరాళయాసము. పెదవి కెంపు పఠెనున్నది. కేలు చివురు, చూపులు తుమైదలు. ఈయమరూపముపొగడ నెంతవారికేని దరముగాదని యర్థాంతరము.

క. శ్రీనిధి భవదభినివేశస్తానస యీసింధుతనయ + మహనీయగుణ
శ్రీసుతికి నెక్కె నేఁడీ, మానిదయామందరాగమహిమము కలిమిన్. 60

శ్రీనిధి = సంపదలకు నాపుడమైనవాడా యనియును, లక్ష్మీదేవికి స్థానమైనవిష్ణుమూర్తి యనియును, అర్థము. భవత్ = నీయందు, అభినివేశత్ = అభినివేశముగలది యగుచున్న, మానస = మనస్సు గలిగిన, ఈసింధుతనయ = సింధుశబ్దము నదియందును సముద్రమందును వర్తించునుగనుక నదీ నందనయైన యీగిరికాదేవి యనియును సముద్రనందనయైన లక్ష్మీదేవియనియును నర్థము. నేడు = ఈప్రాద్దు, ఈచూని = మునీశ్వరుడైన యాయనయొక్క, దయా=కృపయనెడను, మందరాగ = మందర గిరియొక్క, మహిమముకలిమి = ప్రభావము గలుగుటవలన, మహనీయ = అతిశయమైన, గుణక్రి = గుణసంపదచేత, సుతికెక్కె = ఎన్నికకెక్కెను.

గుణమనఁగా ద్రాడునుగనుక వాసుకిరూపమైన యాకత్రాటియొక్కకలిమిచేతఁ బ్రసిద్ధికెక్కెననియును నర్థము. కశుద్రుము మొదటి చరణమందు భవదభినివేశస్తానసయని కొన్ని ప్రతులలోను భవదభివేశస్తానసయని కొన్ని ప్రతులలోను నున్నది. అయిన నిందుకు సోమనకవి చేసిన విద్యజ్ఞనరంజనీ వ్యాఖ్యయందు, భవదభినివేశస్తానసయనఁగా-నీయం దభినివేశము గలమనస్సుగలదని యర్థము వ్రాసి నాడు గనుక నావ్యాఖ్యానప్రకారముగానే టీక రచియింపఁబడినది. నీవు శ్రీనిధివిగావున సింధు తనయయగు నీక్రితగును. భవదభివేశస్తానసగావునఁ బరిగ్రహణయోగ్యురాలు. కావునఁ బరిగ్రహింపుచుని భావము.

అలంకారికము.

చ. అన జనభర్త వల్కు ముదిఁతా విధితాతనుమం త్రజాలు ని ✓
మృనిఁ గొనియాడ శక్యమే సుమంజ్జ్వలయావకలాప యైనమీ

యనుఁగవయస్యఁ గాంచునుక్యతాతిశయం బవలీలఁ గూర్చె నీ
యనఁముఁ డితండు మాకుఁ బరమాత్మఁడు గాక మునీంద్రమాత్రుడే.

61

అనన్ = మంజువాణి యిట్టని వలకగా, జువ్వర్తవల్కున్ = పసురాజు పలికెను. విమనియసిన,
మునితా = ఓమంజువాణీ, విదిత = తెలియఁబడిన, ఆతను = ఆధికమైన, మంత్రజాలన్ = మంత్రసముదా
యము గలిగినవాడని యర్థము. విదితమైన యతనుమంత్రజాలమునఁగా మంత్రమంత్రకలాపము
గలవాడని యర్థాంతరము. ఇష్టునిఁ గొనియాడశక్యమే = ఈమునిశ్వునిస్తోత్రమునేయ నలవియగు
నా-అనఁగా నలవిగాదనుట. విమనిన, ఈయనఁడు = ఈపుణ్యాత్ముఁడు, సముజ్జ్వలరూపకలాపయై-
సముజ్జ్వల = మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న, రూప = ఆకృతియే, కలాపమైన = భూషణముగాఁ గలయైన,
మియనుఁగవయస్యఁ గాంచు = మియొక్క ప్రియఁడయైన యాచిన్మదాని జూచునట్టి, సుక్యతాతి
శయంబు = పుణ్యాతిశయమును, మార్పున్ = మాకు ఘటనపడునట్లులు చేసెను. కాఁబట్టి, ఇతండు =
ఈమహాపుణ్యుఁడు, మాకుఁ బరమాత్మఁడుగాక మునీంద్రమాత్రుడే = మాకుఁ గేవలము నిష్ఠుఁడును
మునీంద్రుఁడునునే కాక సాధారణపు మునీంద్రుఁడా యని యర్థము. మాకు విశ్వసనీయుడైన
న్నీహితుడేకాక మునీంద్రమాత్రుఁడా-అనఁగా మునీంద్రుఁడు గాఁడని యర్థాంతరము.

పసురాజు సత్యసంధుఁడగుటచే నబద్ధము చెప్పఁగూడదుగనుక నాతనియొక్తియగు నీపద్యమున
యథార్థ విషయముగ నొకయర్థమును పరభావానుకూలముగ నొకయర్థమును స్ఫురించుచున్నది.
సముజ్జ్వలరూపకలాపయగు కాంతను గాంచుట సుక్యతాతిశయము. అట్టి సుక్యతము సామాన్యప్రయత్న
లభ్యము కాదు. దానినవలీలగాఁ గూర్చుటకు ఆధికమంత్రశక్తికావలయును. (మంత్రశక్తియొక్క
తెలుంగవలయును) ఇట్టి మాహాత్మ్యముగలవాడగు నిచ్చాని నాకుఁ బరమాత్మఁడని భావము.

వ. మఱియు నీతనిమంత్రప్రభావంబున భవాదృశ దివ్యభామినీ మృదుమధురకోమ
లాలాపంబు లాలింపం గలిగె నని మనుజువతి బహుళాశించుటయు నవ్వకాని
సమృద్ధియునఁ గొప్పునెమ్మోముఁ జూచి తప్తికంటి యకుంతిత భువన నిర్మాణాచా
తురీధురీణుం డగుపితామహుం డేతాదృశయోగ్యవస్తుయోజనంబునం బొగడు
వడసి యపారపరీవాదపారావారభంగంబుల మునుంగఁడు సుమీ యదియు
నుంగాక తదీయఘటనావైభవాభంగరంగప్రసంగంబునకుం బూర్వరంగంబు
రసోత్తరంగం బగుట యెఱింగితివి గదా యింక సందియంబు వలన దని
వీడ్కొని యవ్వసుంధరాధరునకు నవ్వరాశోహకు సమూల్యకల్యాణకౌతుక
సమృద్ధియుం గావలయు నని దీవించి వారలవినయసంవిధానంబుల నానంద
మొందుచు మణిమందిరంబు వెడలి చని యనతిదూరంబునం దోరంబు లగు
మందారతరువారంబులయీటంబులలో సారం బగుతపోధనాకారంబు డించి
యథావూర్వవేషంబుతో రాజు నన్వేషించుక్రమంబునం గ్రమ్మట నేతెంచి
యవ్వహీమండలాఖండలుం గాంచి యదృశ్యతంబు నటించి పరిసరంబున నిల్చు
నవసరంబున.

మఱియును = వెండియును, ఈతని మంత్రప్రభావంబున = ఈమునియొక్కమంత్రసామర్థ్యము
చేత నని యర్థము. రహస్యాలోచనముచేత నని యర్థాంతరము. భవాదృశ = నీపంటి, దివ్యభామినీ =

దేవతాస్త్రిలయొక్క, మృదుఃపదసాక్షరవిరహితములును, మధురఃపదభీరార్థయు క్తములును, శోమల= సౌమహార్యములతోఁ గూడుకొనినవియు నగు, ఆలాపములు=వాక్యములు, ఆలింపంగలిగెనని=వివరగలిగెనని, మరుజపతి=వసురాజు, బహుకరించుటయు= మన్ననసేయఁగా, అమ్మాని=ఆకపటమునీశ్వరుఁడు, సమృద్ధమున=సంతోషముచేత, కొమ్మనె మ్రోముఁ జూచి = మంజువాణియొక్క మొగమువంకఁజూచి, తమ్మికంటి=పద్మములపంటి కమ్మలుగల యోమంజువాణి, అమృత=మొక్కవోని, భువననిర్మాణచాతురీ= జగత్తులయొక్క కల్పనమందలి కుశలత్వమునందు, ధురీణుఁడగు = ధురంధరుఁడయిన, పితామహుఁడు= బ్రహ్మదేవుఁడు, వీతాదృశ=ఇటువంటి, యోగ్యుఁడు=శ్రేష్ఠద్రవ్యయుగళముయొక్క, యోజనంబున= హర్షుటచేత, పొగడువడసి = మెప్పువడసి, అనఁగా నీగరికా వసురాజులపంటి యుక్తమ స్త్రీపురుషులకు గూర్చి పొగడఁ గనవఁడు, ఆపార = ఆంతములేని, పరీవాద = నిందయనెడు, పారావార = సముద్రముయొక్క, భంగంబులతో = తరంగములయందు, మురుగుడు సుమీ=మునిగిపోడు సుమా. అనఁగా నుక్తమస్త్రీపురుషులయిన యీగరికావసురాజులను దంపతులనుఁగా గూర్చి లోకమందు స్తోత్రమునే పొందుచున్నాడు సుమా యనిభావము. అవియునుగాక = అంతియకాక, తదియ ఘటనావైభవ = ఆబ్రహ్మహర్షుటయొక్క సంపత్తియనెడు, అభంగరంగప్రసంగంబునకు = వైకల్యరహితమున నాట్యప్రస్తావమునకు, పూర్వరంగంబు = పూర్వరంగమనఁగా నాట్యమునకుఁ బూర్వమందు విఘ్నోపశాంతిఁజూపఁ జేసెడు వినాయకతాళము. అనఁగా బ్రథమ కార్యమునుట. ఇందుకు,

శ్లో. 'యన్నాట్యవస్తునః పూర్వం రక్షవిఘ్నోపశాంతయే,
కుశలవాః ప్రకుర్వంతి పూర్వరక్ష స్సకీర్త్యతే.'

అని చెప్పబడియున్నది. రసోత్తరంగంబులు = భావసూచకమగుట, ఎఱింగిలివికదా = తెలిసికొన్నదానవైతివికదా, ఇంకసందియంబు వలదని = ఇంకమీఁద సందేహింపఁబనిలేదని, వీడ్కొని=నెలపుదీసికొని, అవ్వసుంధరాధరునకు = ఆవసురాజునకు, అవ్వరారోహణతో = ఆగరికాగేవికిని, అమూల్యకల్యాణ=అర్హమయిన శుభముయొక్కయు, కొతుక=సంతోషముయొక్కయు, సమృద్ధియంగావలయునని=పరిపూర్తిగావలయునని, దీవించి = ఆశీర్వదించి యని యర్థము. కల్యాణమనఁగా వివాహంబును గౌతుకమనఁగా గంకణంబునకు వివాహదీక్ష కంకణసంపత్తి గలుగుఁగాక యని దీవించి యనియర్థాంతము. వారల = ఆగరికావసురాజుల, వినయసంవిధానంబున = వినయాచరణమువలన, అనందమొందుచు=సంతోషించుచును, మణిమందిరంబు వెడలిచని=మణిమయమయిన గిరికాగృహము బయలుదేరిపోయి, అన్తదిహారంబున=కొంచెమయినదూరమందు, తోరంబులగు = విస్తారములైన, మందారకరువారంబుల యారంబులతో = మందారములనెడు దేవతావృక్షసమూహములయొక్క పొదలలోపల, పారంబు = శ్రేష్ఠమయిన, తపోధనాకారంబు = మునిమేషము, డించి = సడలించి, అనఁగా దీసివైచి, యథాపూర్వమేంబుతో = పూర్వపుమంత్రిమేషముతోడ, రాజునస్వేషించు క్రమంబున గ్రహుణనే తెంచి=రాజునువెదకుచు వచ్చినరీతిగా మరలవచ్చి, అమృతమండలాఖండలంగాంచి = భూమండలమున కింద్రుడైన యావసురాజునుజూచి, అమృతంబునటించి = అశ్వర్యబడినవానివలె జేష్టులు గమనించి, పరిసరంబునెల్పునవసరంబున=సార్వభౌగమందు నిలుచున్నవసయమునందు, ఈచద్యమునకు ముందరి చద్యముతో వ్యర్థము.

తే. పడఁతు లారాజసచివునిపలుకుఁబడియు

మోముచాయయుఁ గని తొంటిమునియె కాఁగ

నరసి మందాక్షమందమందాక్ష లగుచు

నగుచు భావించి రతని వాఙ్మైపుణములు.

63

పడఁతులు = గిరికాదేవిచెలికత్తెలు, ఆరాజసచివుని=ఆరాజమంత్రియొక్క, పలుకుఁబడియు = మాటకవళికయును, మోముచాయయు = ముఖముకవళికయును, కని = చూచి, తొంటిమునియెకాఁగ నరసి=మునుపువచ్చిన మునీశ్వరునిగానే విచారించి, మందాక్ష = సిగ్గుచేత, ని. ('మందాక్షం ప్రాప్త పాప్రీడా' అని అ.) మందమంద=సూక్ష్మప్రకారమయిన, అక్షలగుచు = ఇంద్రియములుగలవారగుచును, ('మందాని అక్షజియూసాంతా' అని విగ్రహము.) చూపులని యర్థము చెప్పినట్లైన, (మందాని అక్షజియూసాంతా=మందాక్ష్య - దీనికిఁ దల్లమహావము) మందాక్షులు అని యగుచు, నగుచు = నశ్వమను, అతని వాఙ్మైపుణములు = అతనియొక్క వాక్యనిపుణత్వములను, భావించి = ఊహించిన వారైరి.

తొలుత పలుకుఁబడియుఁ బిదప మోముచాయయుఁ జూచి రాజసచివుని తొట్టిటిముని యనుకొనిరి. తమపూరపాటు గురైఱిగి లజ్జనొందిరి. మాయామునిగ వచ్చి భాషించిన మాటలయందలి నేర్పరితనమునకు నందఱు నవ్వుకొనిరి.

క. శోలాహలజైలాధిప, లీలాగతుఁడైనపతి యశీకయతీంద్రుఁ

నీలాలకావలోకక, భాలోలత ననిపె నని తలంచిరి ముదితల్.

64

శోలాహలజైలాధిప = శోలాహలపర్వతశ్రేష్ఠమందలి, లీలా = విహారార్థముగా, ఆగతుడైన = వచ్చిన, పతి = ఈరాజు, నీలాలకా = ఈగిరికాదేవియొక్క, అవలోకకభా = దర్శనక్రియయందలి, లాలక = ఆనక్షితేత, అశీకయతీంద్రుఁ = కపటమునీశ్వరుని, అనిపెనని=పండిచినాడని, ముదితలు=ఆస్త్రీలు, తలంచిరి=భావించినవారైరి. చూపులు నలుపుగను జెలుపుగను వర్ణించుటగలదు. చూపులు తెలుపచుటకు నుదాహరణము లీయఁబడెను. నలుపచుటను.

నీ. ఇందీవరంబుల నీసుక్తాల్లప్పుల శరదిందుముఖులు చామరలు నీవ.

(మనుచరిత్రము)

చ. అపుడొకబాల మేలమున * నల్లనఁ బల్కుచు నింతులార యీ

నృపమణిరాకచే నలరి * యీగిరికానన మిప్పు డెంత చొ

క్కపునీరి దాల్చెఁ జూడుఁ డనఁ * గన్నియ మో మెదఁ జేర్చి సిగ్గు రా

గపుఁదమియుం బెనంగఁ బ్రియుఁగాంచె గుచాంచలహారధారలోన్.

65

అపుడొకబాల=ఆనమయముం దొకచిన్నది, మేలమున = శోడీగముచేత, అల్లనఁ బల్కుచు = తిన్నఁగాఁ జతురోత్తలు పల్కుచును, ఇంతులార = ఓచెలులారా, తన్మృపమణిరాకచే నలరి = ఈరాజశ్రేష్ఠనియొక్క యాగమనముచేత వికాసమును బొంది, ఈగిరికాననమిప్పు డెంతచొక్కపునీరి దాల్చెఁజూడుడు=ఈశోలాహలపర్వతారణ్య మిప్పు డెంత చక్కని శోభపొందినదో చూడుడు అని యర్థము. ఈగిరికాదేవియొక్క ముఖ మిప్పు డెంత చక్కని కళపొందినదో చూడుడు అని యర్థాంతరము. గిరి+కాననమని అర్థాంతరముగను గిరికా+అననమని కథానాయక పరముగను బదనిర్భాగము చేయవలయును.

అనక = ఇట్లువలకగా, కన్నియ=గిరికాడేవి, మోమెదజేర్చి=ముఖము తొమ్ముపై జేర్చుకొని - అనగా: దలవంచుకొని, సిగ్గు రాగవుడమియుం యెనంగ = లజ్జయును ననురాగముయొక్క కమకంబును యెనగులాడగా, కుచాంచల = స్తనపార్శ్వములయందలి, హారధారలతో = ముత్యాల హారముయొక్క కాంతిపూరమందు, ప్రియుఁగాంచె = మనోహరుడైన వసురాజును జూచెను. అనగా హారమాత్మికకాంతియందు బ్రతిబింబించిన రాజుయొక్క రూపమును జూచెనని భావము.

సిగ్గు రాగవుడమియుం యెనంగ ననియెప్పినందున గిరికాడేవి లజ్జామన్వ ధమధ్యస్థురాలైన మధ్యమ నాయకయని తెలియవలయును. ప్లో. 'లజ్జామన్వ ధమధ్యస్థామధ్యమా' అని లక్షణము. గిరికమొకమెత్తిన యెడలదాల్చిన చొక్కపుసిరి రాజునకుఁగానవచ్చును, లజ్జాహేతువుగాననటుల జూడఁజాలదు. రాగవుడమి యూఁజుపండ్సీయదు. కానఁదలవంచెను. బాహుకూలంకషములగు నుబ్బుచనుల ప్రక్క నున్న ముక్తాహారకాంతియందు గిరిక వసురాజునుగాంచి రాగవుడమి నడంచుకొనెను. అలం. సూక్ష్మ.

తా. గిరికచేతనున్న యొకబాలిక పరిహాసమునకుఁ జెలిమికత్తెల గాంచి చెలువారా? రాజు రాకచే గిరికాననము (గిరికముఖము, ఆటవీప్ర చేతము) మిగులకోభవహించెననెను. గిరికలజ్జనొంది కల మందఁగాఁ గుచాంచలహారమునందు బ్రియునిప్రతిబింబముగానవచ్చుటచే రాగవుడమి తీఱెను.

చ. అలికులవేణి కీ లెటిఁగి • యాచెలి వెండియు నేతంబునం
బొలఁతుకలార యీచిగురుబోడికుచార్పిత హారనాయకో
జ్వలరుచిఁ గంటిరే యనినఁ • జంద్రముఖు ల్పిలునవ్వుఁ బూని రా
లలనలఁ జూచి కిన్కయుఁ గలంకయుఁ గొంకులు సంకురింపగన్. 66

అలికులవేణి = గిరికాడేవియొక్క, కీలెటిఁగి=మర్తము చెలిసికొని, ఆచెలి=మేలమాడుచున్నయా చెలికత్తియ, వెండియొ =తిరుగ, ఏకతంబునక = ఏకాంతముగా, బొలఁతుకలార = చెలియలారా, ఈచిగురుబోడి=ఈగిరికయొక్క, కుచార్పిత=స్తనములయందుఁబూన్పఱచి, హార = ముత్యాలహారము నందలి, నాయక - నాయకమణియొక్క, ఉజ్వలరుచి = విఘ్నటమయినకాంతిని, కంటిరే = చూచినారటే యనియర్థము. కుచార్పిత రత్నహారమందు బ్రతిఫలించిన వసురాజుయొక్క యుజ్వలమయిన లావణ్యమును జూచినారటే యని యర్థాంతరము. నాయకశబ్దము హారమధ్యమణి యందును నధిపతి యందును వర్తించును. (ని. 'నాయకో నేతరిశ్రేష్ఠే హారమధ్యమజానపి, అని వి.) అనినక = అనివలకగా, చంద్రముఖు ల్పిలునవ్వుఁ బూనిన = తక్కిన స్త్రీలందఱును ముసిమసినవ్వును వహించిరి, అలలనలఁ జూచి=అరితిగాఁ బరిహాసభావము వహించిన స్త్రీలనుజూచి, కిన్కయు = అనగా నమర్దమనెడు సంచారి భావంబును, (ని. 'అమర్దస్సాస్థిత్వరాధేవుచేతః ప్రజ్వలనమ్' అని అ.) కలంకయు = తదనుభావమయిన ముషకాలువ్యమును ప్రీడయనెడు సంచారిభావమును, (ని. 'చేత స్పంకోచంప్రీడా' అని అ.) అంకురింపగ = పొటమరింపఁగా, ఇందుకు ముందుపద్యముతో నన్వయము,

బొలఁతుకలార యన్నచోట బొలఁతియనెడునామమునకు సాన్ధ్యమందుఁ గప్రత్యమును నాకప్రత్యయము పరమగుచుండఁగా నుకారంబును వచ్చినది. ఇందులకు 'నామ్నూకపర్ణ కస్సాస్థితాస్సార్థే స్యాదుత్స మసివరేతపే' అని నన్నయభట్టియము.

గిరిక అమర్నాది భావములందుట శృంగారమగ్నతను మరుగుచుచుటకు జెలికలై యేకాంతముగ నన్నమాటగావున జెలులందఱు చిఱుకప్పునొగ్గి. ఇది గిరిక కోపమునకు గల ప్రకుం గొంతునకు గారణమయ్యెను.

చ. సొలసి తటిల్ల తాంగి జిగిసూపు వెలుంగులచే గలధ్వను
ల్లలకలకంతులం గదిమిఁగాటపు నెమ్మి నటించ హంసకం
బులు జడియం బయోధరసమున్న తి భంగురమధ్యపుష్కరాం
చల మరదోఁపగా నరిగెఁ జారుఘన ప్రతీసీర చెంతకున్.

67

ఇక్కడ గిరికను దటిల్ల తాంగియనుటవలన నిటనాయికాపరముగను దటిల్లతాచరముగను నర్థ ద్వయము చెప్పవలయును.

సొలసి = క స్తివడి, తటిల్ల తాంగి = మెఱుపు తీగెవంటిచేహముగల గిరికాదేవి-జిగి = కాంతిగలిగిన, చూపు వెలుంగులచే = దృష్టి ప్రభలచేత, కలధ్వనుల = కంఠధ్వనులగలిగిన-అనగా గొణగొణలాడుచున్న, కలకంతుల = సఖులను, కదిమి = ఆచరించినచై యని గిరికాచరముయన యర్థము. జిగిసూపు వెలుంగులచే = కాంతిని గనుపఱుచుచున్న ప్రకాశముచేత, కలధ్వనుల = అవ్యక్త మధురధ్వనులగల, కలకంతుల = అడుకొయలలను, కదిమి = పోదోలి యని తటిత్పరమయిన యర్థము. గాటపు నెమ్మి నటించ = గాఢమయిన ప్రీతి విజృంభింపగా నని యర్థము. మయూరమునటించగా నని యర్థాంతరము. హంసకంబులు జడియ = కాళ్ళయందెలు మ్రోయగా నని యర్థము. హంసలు భీతినొందగానని యర్థాంతరము. పయోధరసమున్నతి = తుచభారముచేత, భంగుర = కృతఘాతమగుచున్న, మధ్యపుష్కరాంచలము = పుష్కరమనగా నాకాశము గనుక నాకాశ సదృశమయిన నడుముయొక్కయగ్రభాగము, అరదోఁప = సగముగనుపింపగా నని యర్థము. పయోధరసమున్నతి = మేఘావరణముచేత, భంగుర = కనుపడకయున్న, మధ్య = నడిమిభాగము గలిగిన, పుష్కర = ఆకాశముయొక్క, అంచలము = అగ్రభాగము, అరదోఁప = సగముగనుపడగానని యర్థాంతరము. చారు = నుండరమయిన, ఘన = గొప్పదైన, ప్రతీసీర = తెరయొక్క చెంతకు = దాపునకు, అరిగె = పోయెనని యర్థము. (చారుఘన మనగా వర్షాకాలము గనుక దెరవలెనున్న నీలమేఘము చెంతకు పోయెనని యర్థాంతరము.)

గిరికాదేవిసఖులు సేయుచున్న పరిహాసములను సహింపక తెరచాటునకు పోయెననుట. ఇక్కడ క్షేపకృత సాధర్మ్యమూలమయిన యుపమాంకారము. జిగిసూపు వెలుంగులన్నచోట జూపనెడు పదము మొదటిచరమునకు రెండర్థములయందును సకారాదేశము వచ్చినది. గిరికాపరముయన యర్థమందు జిగిలచూపులని కర్తృధారయనమాసము గనుకను దటిత్పరమయిన యర్థమందు 'తస్యాకి ప్రథమాచజడపదానాంస్యాత్' న. అనెడు సూత్రముచేత జిగిననెడు పదమందు ద్వితీయకు బ్రథమ వచ్చినది గనుకను సకారాదేశము వచ్చినది. వెలుంగులచే గలధ్వనులన్నచోట వెలుంగులచే ననెడు పదము కొననున్ననకారము గిరికాపరమయిన యర్థమందు గకారము పరమగుచుండగా లోపమును బొందినది-తటిత్పరమయిన యర్థమందు గకారఘోష పరమగుచుండగా నర్థమిందు పగుచున్నది. సఖండ నిర్బిందువులకు క్షేపయందు మేళనముగలదు. ఇందుకు బ్రమాణము. 'క్షేపేనఖండనిర్బిందో ర్దేశనంతుత చిన్దకత్' అని యధర్వణవచనము.

వర్షాకాలమున మెఱపులఁ గాంచి కోకిలములు బెదరికూయఁటమానుటయు నెమిట్లు నాట్యము చేయుటయు అంచలు బెదరి మానసమునకేగుటయు మేఘములవ్యాప్తిచే నాకాశము నగము కాన వచ్చుటయుఁ బ్రసిద్ధములు.

తా. చెలులుగావించు పరిహాసములకు గిరిక కోపించి వారలనందఱను జూపులచే బెదరించి రాజుపైమహ్మద పిక్కిటిల్ల నంజలుమ్రాయుచుండ గుబ్బలప్రేగుచే నడుము జవ్వాడఁ బెఱమాటున కేఁగెను.

తెట్టిత నిజప్రకాశముచేఁ గలకంఠములబెదరించి నెమిట్లు నటన మొనరించుచుండ నంచలు వెఱపునొంద మేఘవ్యాప్తిచే నాకాశము నగముగాన్పింప నీలశిఖమును దరియనేఁగెనని యర్థాంతరము.

క. పరమాణుమధ్య యీగతిఁ, దెరమాటున కరుగఁ దనివిదిరనిచూడ్కిం
బరమానురాగసూచన, పరమానసుఁ డగుచు ధరణిపాలకుఁ డంతన్. 63

పరమాణుమధ్య = (పరమాణు వనఁగా నున్నదనెడిప్రతీతి గలదై దృష్టిగోచరముగాక యుండెడు రేణువు.) నలుసువంటి నడుముగల గిరికాదేవి, ఈగతిఁ = వైనిశిష్టబడిన ప్రకారము, తెరమాటున కరుగఁ = తెరచాటునఁ బోవఁగా, తనివిదిరనిచూడ్కిఁ = తృప్తిబొందనిచూపుచేత; పరమానురాగ = ఉత్కటమైన ప్రేమయొక్క, సూచన = కనుపఱుచుటయందు, పరఁజనక్తమైన, మానసుడగుచుఁ = మనస్సుగలవాడై, ధరణిపాలకుడు = పసురాజు, అంతఁ = ఆమీఁదట-ఈవద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము. ఈవద్యము ద్విప్రాసముగలదిగాఁ జెప్పబడియెను.

సీ. మెఱుగొప్పనెఱిగొప్పఁనెఱగప్ప తఱగప్ప జలదమ్రాలికచొప్పఁదెలుపలేదో
బలువాలుగల నేలుఁతెలివాలుగనుడాల్కలువపూదెరమేలు • దెలుప లేదో
నలు వై నకళ లీనఁగలలేనగవుసోన్గళశాబ్ధితెరమేన • నిలుప లేదో
కనకంపుననసొంపుకడ నుంపురుచివెంపు, పసిడితీగలగుంపు • మెసఁగ లేదో
తే. ప్రాణసఖులార నెయ్యంపుఁటులకఁబూని, యేల యీబాలయీవేళ • నీవిశాల
యవనికాభ్యంతరంబునఁకరిగెననఁగ, ననుఁగునెచ్చలి మఱియు నెయ్యమునఁజేరి.

మెఱుగొప్ప = (అనఁగాగొప్పవత్తమందు నైగనిగ్యముచేతనొప్పటయును, జలదమాలికావత్త మందు మెఱుపుతీగచేత నొప్పటయును గనుక సుభయత్రనమానధర్మము.) నైగనిగ్యముచేత నొప్ప మున్న, నెఱిగొప్ప = గొప్పయైన కొప్పయొక్క; నెఱగప్ప = సంపూర్ణమైన నీలకాంతి, తఱిగప్ప = తఱియనఁగా వర్షాకాలము-దానియందు నాపరించునట్టి, జలదమాలికచొప్ప = మేఘపంక్తియొక్క రీతిని, తెలుపలేదో = కనుపఱుపలేదా-అనఁగా గొప్పయొక్క నీలకాంతి కాలమేఘముగ్రమ్మింట్టులు గ్రమ్మి తన్నుగనుపడకుండఁజేయుచుండ జలం తనంతట దాని కానరాకున్నది. ఇట్టిచోఁజాటువలె పావలపెచ్చికో యనిభావము.

బలంపాలగలనేలుఁవాలుగలనఁగా మీనవోషములం-వాని నేలుటయవఁగా ..నేత్రవత్తమందు దిగ్భ్రమించుటయుఁ గుముదవత్తమందుఁ గ్రిందుపడఁ జేయుటయును గనుక సుభయత్ర నమానధర్మము. గొప్పతన వాలంకేయలను దిగ్భ్రమించుచున్న, తెలి = ధవళకాంతిగలిగిన, పాం = సోగతైన, కను

నేత్రములయొక్క, డాలు=ప్రభ, కలువపూచెరమేలు చెలువలేదొ=కలువపువ్వుల తెరయొక్క సొగసును బొందింపలేదా-లేదా అనగానేత్రప్రభలు కలువపువ్వుల తెరగ్రమ్మివట్టులుగ్రమ్మి తన్నుగనుపడకుండ జేయుచుండలేదా యచట. కనులు తెల్లగానుంటచే జల్లకలువ పూతెరవలె చుడెనిభావము. చూపులను చెలుపుగావర్జించుటగూడఁ గవిసమయమైయున్నది. చూడుడు.

ఉ. నీకనుదోయి నెన్నెలలు నిండక కోర్కెలు నాప నిందునే. హరివంశము. ఆ. ౧

చ. పతిగనిలజ్జనాననము పాయంగ నల్లన వాంచి నమ్మదా
మృతరసపూరితార్థ వినిమిలికలల కటాక్షవీక్షణ
యతనితథీధితుల్ గలయ నద్రిజ విచ్చెమహేశుమీచ రా
జతగిరి మీచనున్నతి నికాకర దీప్తులు గవ్వనొప్పగకె.

నన్నెచోడుని కుమారసంభవము, షష్ఠాశ్వాసము.

క. వాలికలై వెలిదమ్ముల, పోలికలై చందమామ పులుగులకు దా

మేలికలై

నరసభూపాలీయము.

నలువైన కళలీనగల లేచగవుసోస=(కళలీనుటయనఁగా మందహాసవత్తమందుఁ దళతళయను కాంతుల నుత్పాదించుటయను, తీరసముద్రపక్షమందుఁ జుద్రకళల నుత్పాదించుటయను గురక నుభయత్ర సమానధర్తము.) ఒప్పిదమయిన తళతళ కాంతుల నుత్పాదించు జాలినమందహాసమనెడు సోసవాన, కలకాభితెర=తీరసముద్ర తరంగమనెడు తెరను, మేననిలువలేదొ=శరీరమందు వ్యాపించు జేయలేదా. అనఁగాఁ జిఱునగవు సోసవాన తీరసముద్రతరంగము గ్రమ్మినట్టులు గ్రమ్మి నన్నుఁ గనుపడకుండఁ జేయలేదా యచట. చిఱునగవు తరంగములకు నేనావలచుంటినిగావున నాయమను నేను జాడఁజాలకుంటినిగాదా! చాటునకేల యేగవలసివచ్చెనని భావము.

కనకంపు ననసొంపు కడచుంపురుచి పెంపు = కనకమనఁగా సంపదగిచ్చెట్లు ననయనఁగా బువ్వు గనుక సంపదగిచ్చుయొక్కసాదృశ్యము శరీరలావణ్యమునకును బంగారుతీగెలకును సమానధర్తము. సంపదగిచ్చుయొక్క సౌష్ఠ్యవమును దిరస్కరించుచున్న శరీరలావణ్యాతిశయము. పసిడితీగెలగుంపు మెనుగలేదొ = బంగారుతీగెలగుంపు తెరను గలుగఁ జేయలేదా-అనఁగా శరీరలావణ్యాతిశయము బంగారుతీగెలగుంపు గ్రమ్మినట్టులు గ్రమ్మితన్నుఁ గనుపడకుండునట్లు చేయుచుండలేదా యచట.

ప్రాణఖలులార = గిరికయొక్క ప్రాణపదమైన చెలికత్తియలారా, నెయ్యంపుటలుకఁబూని = ప్రణయశోపమును వహించి, వీల = ఎందునిమిత్తము, ఈబాల = ఈగిరికాదేవి, ఈవేళకె = ఈసమయమందు, ఈవికాల యవనికాభ్యంతరంబున కరిగెకె=విస్తారమయిన యీతెరలోపలికిఁ బోయెను. (ని. 'ప్రతిసీరా యవనికా స్వాత్తిరస్కరణీ చసా' అని ఆ. అనగె = అనివసురాజు భుంకఁగా, అనుగు నెచ్చెలి=ప్రియసఖయైన మంజువాళి, నెఱచెలి-నెచ్చెలి-అని సంధిపచ్చినది. మఱియు, నెయ్యమునఁ జేరి=మిక్కిలి మైత్రిచేత గిరికాసమీపమునకుఁ బోయినదై, కనకమనఁగా సంపదగిచ్చెట్లు, (ని. కవళం కాశ్వాసే నాతు దుత్తూరే నాగకేసరే, చంపకే కాశ్వానాగేచ' అని నా.) ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

అలంకారము, ఉత్పమాధ్యయి, ప్రమాధి..

గిరిక నెఱిగుంపు జలదమాలికవలెను, దెలిచాపులు కలువపూవుఁదెరవలెను, లేనగవు ధీరసముద్ర కరంగములవలెను మేనుడివ బంగారుతీవలవలెను నుండెనని భావము. ఆయావయవములే త్రి సీరవలెనుండఁ జాటునకుఁ బోసేలనని వసురాజు చెలిక త్రియల నడుగుచున్నాఁడు.

తే. ఆభినవాలోకినోత్కంఠనధిపుఁ డలర

నలరుఁబోడి సమగ్రలజ్జానుభావ

భావ యై తెరమాటునఁ బగటు చూపఁ

జూపఱకుఁ దోఁచె బరిణయసూస్థి యనుడు.

70

ఆభినవాలోక నోత్కంఠక = తిరిగిచూచుట యందలి యాత్మకృమచేత ననియర్థము. (క్రొత్తగాఁ జూచుట యందలియుల్లాసముచేత నని యర్థాంతరము.) అధిపుఁడలరక = అధిపుఁ డనగా రాజుని యర్థము. (పెండ్లికుమారుడని యర్థాంతరము.) అలరక = ఒప్పుచుండఁగా, అలరుఁబోడి = ఈగిరికాదేవి, సమగ్ర = పరిపూర్ణమైన, లజ్జానుభావ = ముఖము వంచుకొనుట యనెడు లజ్జయొక్క యనుభావముతోఁగూడిన, భావయై = రలియనెడు స్థాయిభావముగలదై, తెరమాటునఁ బగటుచూపక = తెరచాటున మురిపెముగనుపఱుపఁగా, చూపఱకు = చూచువారికి, పరిణయసూస్థి = వివాహస్ఫురణము, తోఁచెక = కరుపడెను, ఆనుడుక = అని యాదృచ్ఛికముగాఁ జలుకఁగా. అలం. — స్ఫురణము.

తా. మరలమరల గిరికను గాంచుటకు వసురా జుత్సాహపడుటయు గిరిక లజ్జాభావముతోఁ దెరచాటున కేగుటయు వివాహ స్ఫురణమును గలుగఁ జేయుచున్నదని చెలివలకఁగా (ముందఱివద్యముతో నన్వయము)

చ. విని కలకాకుఘోష మొదఁచించుమదాలిని బక్షగౌరవం

బెనయ నదల్పి మంజుగతి • నీవనజాతములో మదీయభే

లనముల కెల్లఁ దో డయి మొలంగఁగ నాకలహంసి రాదొఱ్ఱో

జననివయస్య యంచు నగజాత మదిం దలపోయు చున్నెడన్.

71

విని = ఆలకించి, కల = అవ్యక్తమధురమయిన, కాకు = వికారస్వరముగలిగిన, ఘోష మొదఁచు = తుతుసేయుచున్న, మదాలినిక = మదయుక్తమైన తుమ్మెదను, పక్షగౌరవం బెనయనదల్పి = తన తొక్కలయొక్క యతిశయము ప్రకాశించునట్లుగా నదలించి యని యర్థము. మదాలిని = నాచెలి కత్తెను అనగా మంజువాళిని, పక్షగౌరవం బెనయక = సహాయగురుత్వ మొప్పునట్లుగా - కనరుపోని యని యర్థాంతరము. (ని. 'పక్ష స్పహయేషి' అని అ.) అదల్పుటకుఁ గలహంసికత్రి) యని గ్రహించ వలయును. మంజుగతిక = మృదుగలిసి, ఈవనజాతములోక = ఈవనసమూహములో, ఈ తామర యందని యర్థాంతరము.

మదీయ భేలనములకెల్లక = నాయొక్క యాటల కన్నిటికిని, తోడయి = సహాయమై, మెలర గఁగక = నంచరించుటకు, జననివయస్య = మాతల్లియైన శుక్తిమతియొక్క సఖియయిన, ఆకలహంసి = ఆకలహంసస్త్రీ, రాదొఱ్ఱో = రాదాయేమి, అంచుక = అనుకొనుచు, నగజాత = గిరికాదేవి, మదిం దల పోయుచున్నెడన్ = మనస్సున విచారించుచున్న సమయమునందు - జననివయస్య యనుపదమునకు. జనన వయస్య యనుతాతాంతరము గలదు. అపదమునకుఁ బుట్టిన నాటనుండి సఖియయిన యాకలహంసి యని భావము. ఈయర్థమే చిద్విజ్ఞానరంజనీవ్యాఖ్యాత యగుపోతుకవివృద్ధయము.

కలహంసి నాజనని చెలికత్తి, ఆయమవచ్చెనేని నావక్షమూని చెలికదలించి నావనిహారమును సార్థకమొనరించును గదాయని గిరికాడేవి దలంచెనుట ప్రకృతార్థము.

కలహంసి నాజననియగు శుక్తిమతిఁ జెలికత్తె. ఆదియిటనున్న వికృతస్వరముఁజేయు తుమ్మె దలనదలించి యాశమ్మికెలకులలో విహరించుటలో సాయపడుగదా యది యర్థాంతరము.

ఉ. ఆకలహంసి వచ్చి యచలాత్తజుఁ గాంచి కుమారి తాపసా

నీకము నీ కమూల్యశుభనిర్వహణంబు ఘటిల్లఁ గల్పకా

నోకహసూనరాజము లఱచూనమనూత్తులతో నొసంగినం

గైకొని తల్లి ని న్బిలువఁ గాఁ బనిచెక్ విరు లిచ్చు వేడుకక.

72

ఆకలహంసివచ్చి = గిరికాడేవి యేకలహంసిని గూర్చి రాకపోయె నని విచారించుచుండెనో యాకలహంసి వచ్చినవై, ఆచలాత్తజుఁ గాంచి = గిరికాడేవిజూచి, కుమారి = ఓచిన్నదానా, తాప సానీకము = మునిసమూహము, నీకుక్ = నీకొఱకు, ఆమూల్యశుభనిర్వహణంబుఘటిల్లఁ = ఆనర్థ మైన కల్యాణకార్యసిద్ధి నమకూడునట్టులుగా, కల్పకా నోకహ సూనరాజములు = కల్పతరువున్న శ్రేష్ఠములు, అనూన = పరిపూర్ణమయిన, మనూత్తులతో = ఆశీర్వదప్రవాక్యములతోఁ గూడ, ఒసంగిం = ఇయ్యఁగా, గైకొని = గ్రహించి, తల్లి = మిత్రులయైన శుక్తిమతి, విరులిచ్చు వేడుకక = ఆపున్న ములు నీకియ్యవలెనను నంతోషముచేత, నిన్బిలువఁగాఁ బనిచెక్ = నిన్నుఁబిల్వ సంపించెను-ఇచ్చట సంక్షేపమువచ్చినది. ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము. ఆలంకారము.

ఆమూల్యశుభ నిర్వహణము కల్యాణము. మంజువాయీయనిన పరిణయస్ఫూర్తి క్రియాయూప ముదాల్చెను. మునిబృందము అగ్రీశురస్సరముగాఁ గల్ప ప్రమానరాజములను శుభ నిర్వహణము ఘటిలట కొనంగిరి. కాన శుభప్రాప్తి యచిరమున చుడెను. కావునఁ బిలువఁబొందెనని భావము.

క. రా రమ్మనఁ గోమలి కుచ, భారమ్మున నడుము వడఁకఁ బదకటకర్పణ

తార్కరమ్ము లెనఁగఁ గుసుమా, సారమ్ములు కబరిఁ దొరఁగఁజనఁదిప్రరుటయున్. 73

రారమ్మన = రమ్మరమ్మని పిలువఁగా, కోమలి = గిరికాడేవి, కుచభారమ్మున నడుమువడఁకక = స్తనగౌరవముచేత నడుము జవజవలాడఁగా, పదకటక = కాళ్ళయందెలయొక్క, ఝణతార్కరమ్ములు = ఝణఝణధ్వనులు, ఎనఁగ = అతిశయింపఁగా, కుసుమాసారమ్ములు = పువ్వులవానలు, కబరిఁదొరఁగ = కొవ్వనుండి విడివడి కురియఁగా-అనఁగా కొవ్వలోఁ దురిమిన పూవులు రాలఁగా ననుట. చనఁ దిప్రరుటయున్ = పోవ నుద్యోగింపఁగా అనఁగా బోఁజూడఁగాననుట. ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము. ఈపద్యము ద్విప్రాసముగలదిగాఁ జెప్పబడియెను. పదకటకము లనఁగాఁ గాళ్ళయందెలు (ని. హంసః పాదకటకః అని యుమరము.)

చ. నెనరునఁ జెయ్యి వట్టి తరుఁచీ ధరణీసరణీపురందరుం

డనుపక పోవు లెట్లు తగఁవా నగ వారడి వెట్ట నంచు జ

వ్వనిఁ జెలు లెల్ల నిల్చి మహిఁవల్లభ మాచెలిమిఁదిప్రేమ నీ

స్మనమునఁ బాయ కుండు మని పమానినిఁ దోడ్కొని పోవునంతటన్.

74

నెనరనఁ జెయ్యవట్టి = ప్రేమచేత హస్తమును బట్టుకొని, తరుణి = ఓగిరికాదేవి, ధరణి సరణి పురందరుండు = భూమార్గముడైన భూదేవేంద్రుడయిన వసురాజు, రాజునక పురందరుడనుటవలన వసురాజునన్యసామాన్యుడనియు నతనిని బోలువారు వేల్పులెగాని నరులు గారనుట.

అనువక = నెలవిచ్చి పుష్కరముండంగా, పోవు బెట్టు = పోవుటయెట్టిది, తగవా నగ వారడివెట్టె = ఈస్యావకీర్తుల బెట్టుట మర్యాదయే, అనుచు = అనిపలంకుచు, జవ్వనిఁ జెలులెల్లనిచ్చి = గిరికాదేవిని జెలికత్తియలందఱును బోసెయక నిరోధించి, మహివల్లభ = రాజా, మాచెలిమిఁదిప్రేమ నీమనమునఁ బాయకండుమని = మాచిన్న దానిమీఁది యనురాగము నీమనస్సునందు పదలకయుండుమని పల్కి, మానినిఁ దోడ్కొనిపోవునంకటె = గిరికాదేవిని వెంటబెట్టుకొని పోయినమీఁదట, నెనరనఁగాఁ బ్రియము.

తే. 'పేర్తి యర్తి మక్కువ కూర్తి నెమ్మి, నెనరు గాదిలి గారము నెయ్య మింపు,
ప్రేమడి యచుగు ముద్దనఁ బ్రియములకును, నామధేయంబులయ్యెఁ బినాకపాణి.'
అని యాంధ్రీనామకేషము.

ఈ పద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

మ. శతపత్రేక్షణ వెంట నంటినవసుత్తాపాలకాలోకముం
బ్రతిరోధింపఁగఁ జాల దయ్యె భవనప్రాంతోరు కాంతారవే
ల్లిత వల్లివలయంబు తచ్చికురపాళీనీరదాళీమిళ
న్నృతికేళీరసకేళిలోకగరుదున్తిలన్దరుల్లోల మై.

75

శతపత్రేక్షణ వెంటనంటిన = తామరతేకులవంటి కన్నులు గలగిరికాదేవిని వెనుకగిలిన, వసుత్తాపాలకాలోకము = వసురాజు దృష్టిని, భవన = గిరికామణి మందిరముయొక్క, ప్రాంత = సమీప మందలి, ఉరు = అధికమైన, కాంతార = అరణ్యమందు, వేల్లిత = వక్రములైన. (ని. 'వేల్లితంపక్ర మిత్యపి') అని అ.) వల్లివలయంబు = తీర గెలగుంపు, తల్ = గిరికాదేవియొక్క, చికురపాళీ = తలవెండ్రు కలయొక్క గుంపనెడు, నీరదాళీ = మేఘమంత్రితోడ, మిళిత = కూడుకొనుచున్న, నృతికేళీరస = నాట్య క్రీడారతిగల, కేళిలోక = మయూర సమాహమయొక్క, గరుల్ = టెక్కలవల్లనండి, ఉన్తిలల్ = ప్రస రించుచున్న, మరుల్ = వాయువుచేత, లోలమై = చలించుచున్నదై, ప్రతిరోధింపఁగఁ జాలదయ్యె = అడ్డగింప లేదాయెను.

తా. గిరికాదేవిని హంసాంగన వెంట బెట్టుకొనిపోగా మిక్కిలి ప్రేమచేత గిరికాదేవికై చూచుచున్న వసురాజు దృష్టికి నాగిరికామందిర సమీపమందలి పృక్షముల నవలంబించియున్న తీరగెల గుంపు లడ్డముగా నుండిన వయనను గిరికాదేవియొక్క తలవెండ్రుకలవలన మేఘభ్రాంతి జనియించి నాట్యము నేయుచున్న నెమలిగుంపులయొక్క టెక్కలగాడ్పులచేత జెనరిపోవుచు నందిచ్చుచు నుండుటచేత వసురాజుయొక్క దృష్టి నివారింప బడనిదై గిరికాదేవి వెంటనే సాగిపోయెను.

అలంకారము-సమాధి. భ్రాంతిమంతము. వ్యంగ్యము.

చ. వనతరువల్లి కాకుముఁవాసవ లొల్లక శైలకన్యకా
ఘనఘనవేణికాభరముఁకన్యనితావిఁ జిక్కి మ్రోయుచున్

వెనుచనియొక్క ద్విరేఫములు • వేమటు భావివియోగచింతచే
వనరుచు వెంటఁ బోవుచుహింపల్ల భుచూపుల ప్రాప్తలో యనన్.

76

వన = ఆరణ్యమందలి, తరు = వృక్షములయొక్కయు, వల్లికా = తీగలయొక్కయు, కుసుమ = పుష్పములయందలి, వానలొల్లక = పరిమళములయందు విప్లములేక, శైలకన్యకా = గిరికాదేవియొక్క, ఘన = మేఘసమానమును, ఘన = గొప్పదియు నయిన, వేణికాభరము = జడయొక్క, కమ్మనితావికిఁ జిక్కి = మనోహరమయిన పరిమళమునకు లోబడి, మ్రోయుచున్ = ఘుంకారము సేయుచు, ద్విరేఫములు = తుష్పదలు, వెనుచనియొక్క = వెంటఁచటివాడైన. ఏలాగఁడనిన, వేమటున్ = మాటిమాటి కిని, భావి వియోగ చింతచేన్ = ముందు సంభవించుబోవు నెడబాలువలని విచారముచేత, వనరుచున్ = విలపించుచు, వెంటఁబోవు = గిరికాదేవివెంటఁబడిఁ బోవుచున్న, మహిపల్లభు చూపుల ప్రాప్తలో యనన్ = వసురాజుయొక్క దృష్టిసమాహములో యడుపట్టులుగాఁ దుష్పదలు వెనుచనియెనని సంబంధము.

ఇందులో భావివియోగమనఁగా నభిలాషచామక మయిన విప్రలాభ కృంగారము. ఇందుకు.

చ. 'కలయకమున్న రాగ మధికంబగునే నభిలాష యిద్దఱు

గలసినమీఁదఁ బాయుట తగ న్విరహంబు నిశేతుఁ డొందుతొ'

య్యలించి గవయంగ నవ్వనిక యల్లట యీర్ష్య విదేశవాసులై

నిలుచుట దాఁ బ్రవాసము గడింపంగ నిన్నియు విఫలంభముల్.

నరసభూపాలీయము.

అలంకారము. ఉత్పేక్ష.

వనమునందలితరువులు లతలు విరియఁజూచినచుఁ దుష్పదలు వానితావులొల్లక వేణికాభరమును ముసరియొందుటకుఁగారణము వేణికాభరమునఁ గమ్మనితావు లాలయుటయే, ఘనవేణికాభరమునఁ దుష్పదలగుంపులకు సేవసేయమయ్యెను. తావికిఁ జిక్కినతేటులు మ్రోయుచుఁ బెన్నెరివెంట నేసెటలు రాజుచూపులు భావివియోగచింతచే వనరుచు గిరికవెంట నేగెను.

తే. ఆభివాస్తావలంబన • బడర నడుచు, కన్యక దదధీనవృత్తియై • కాంచునట్టి

వసుపతినిరంతరాలోకవైభవంబు, సాగనీ దయ్యెగ గన్నీటిజడి గడంగి.

77

ఆభి = చెలికత్తియయొక్క, వాస్తావలంబనంబడరన్ = కైదండయొప్పుగా, నడుచు = నడిచి పోవుచున్న, కన్యక = గిరికాదేవిని ఆనియర్థము. ('ఉత్తరాయాంత్రయః పాదాః హస్తచిత్రార్థం కన్యా') ఆనియున్నది గనుక వాస్తావత్త్రముయొక్క యవలంబన మొప్పుగా వర్ణించు కన్యారాశిని యర్థాంతరము. తదధీనవృత్తియై = గిరికావశమయిన మనోవ్యాపారము గలవాడై, కాంచునట్టి = చూచుచున్న, వసుపతి = వసురాజుయొక్క, నిరంతరాలోక వైభవంబున్ = ఎడతెగని దృష్టిసంపద నని యర్థము. కన్యారాశి కధీనమయిన వ్యాపారముగలవాడై ప్రాసించుచున్న సూర్యునియొక్క యెడతెగని తేజస్సంపదనని యర్థాంతరము. సాగనీదయ్యెగ గన్నీటిజడి గడంగి = కన్నీటిజడియనఁగాఁ గన్నీర నెడు ముసురువావ, కడంగి = ఉద్రేకించి, సాగనీదయ్యెగ్ = ప్రసరింపసేయదాయె నని వసురాజు దృష్టిపరమయిన యర్థము.

ఘన—41.

మునుదువాన బ్ర సరింప నీయదాయె నని సూర్య లేజగ పరమయిన యథాంతరము.

సూర్యుడు కన్యారాశియందు హస్తానక్షత్ర గతుడైన మునుదుపట్టి వానగురియుట ప్రసిద్ధము గదా? ఇక్కడ వసురాజున కశ్రు సముద్ధమము జెప్పినాడు గనుక నిది సాత్వికభావోదయ మని విచారింపవలయును. ఇందుకులక్షణము,

క. 'సంవోషరోషదుగ్ధా, క్రాంతస్యాంతులకుఁ బొడముకన్నులనీళ్ళం

జింతింప నశ్రులని వర్ణింతురు భావవిమలగు మనీషులు కృతులన్.'

అలంకారము. శ్లేషము.

భావవిమోచింతచే జూచుటయే తదధీనవృత్తిగాంచుట, కావుననే యాలాకనములు నిరంతరముగనుండుట, గిరికాసందర్శనలాలనములగు చూపులను నీక యేదియు నాపజాలదయ్యెను. అని వార్ధమగుకన్నీటి బడిచే జూపులు సాగవయ్యెను.

చ. కలికియు నాన్మపాలకునిఁ • గ్రవ్వుఁ జూచుచు నేగె నేర్పుతో
నలఘుపదాంగదధ్వనికి • నంచలు మూఁగిన నిల్చి నెయ్యపుం
జెలువలఁ గూడఁ బిల్చుకఠిఁ • జిల్కకుఁ బార్శ్వలతాంచలంబులఁ
ఫలము దెమల్చురీతి నలిపంక్తి మోము మలంచుకై వడిన్.

78

కలికియు = గిరికాదేవియును, నేర్పుతో = ఉపాయముతోడ, ఆన్మపాలకుని = ఆ వసురాజును, గ్రవ్వుఁజూచుచు నేగె = తిరిగిచూచుచుఁ బోయెను. ఏలాగుననైన, అలఘు పదాంగద ధ్వనికి నంచలు మూఁగిన నిల్చి = అతిశయమయిన కాళ్ల యందెలమ్రోతవ స్వజాతి పక్షికుల కలధ్వని భ్రాంతిచేత హంసలు కాట్లఁ జూట్టుకొఁగా నిలిచినదై, నెయ్యపుంజెలువలఁ గూడఁబిల్చుకఠి = ప్రియ నఖులను గూడరమ్మని తిరిగిచూచి పిలుచునట్లులుగాను, చిల్కకుఁ పార్శ్వలతాంచలంబులఁ ఫలము దెమల్చురీతి = చేతవ్రాలియున్న చిలుకకుఁ దనపార్శ్వభాగములనున్న కాఖాగ్రములయందలి పండును దిరిగి కోయనట్లులుగను, అలిపంక్తి మోము మలంచుకై వడిన్ = కమల భ్రాంతిచేత వ్రాల వచ్చెడు తుమ్మెదచాలనకు ముఖము ద్రిష్టినటులుగను-అనఁగా నీచెప్పఁబడిన మిషలచేత వసురాజును దిరిగిచూచుచుఁబోయె నని సంబంధము. గిరిక వసురాజును దిలకించుటకు మెలకువమెయి మెలఁగెను. కాలియందెలు మిగులమ్రోయుచుండ నంచ లడ్డమువచ్చెను. వానిని వారించునట్లును, వెనుకనున్న చెలిమికత్తెలను గలుపుకొనుటకుఁ బిలుచునట్లును, బ్రక్కకొమ్మనున్న ఫలముగోసి చిలుకనోటి కందించు నట్లును నటించి తిరిగిచూచుచు నేగెను. చూచిపోవుటకాక చూచుచుఁబోవుట యనురాగాతిశయ మునకు హేతువు.

ఉ. ఆనగరాజ భేదియును • నానగ రానిమనోరథంబుతో

మానిని నాత్మ నిల్చి భృతి • మాని నిరంతరబాష్పవారి గ

న్గోనల నాని మానికప్పు • గోనలలో నెలమావికానలో

నానవల్లు డేవ నలినానన యేగినబాడ నేగుచున్.

79

ఆనగరాజ భేదియును = శోలాహలవర్షణ రాజభంజనుడైన యావసురాజును, ఆనగరాని మనోరథంబుతో = ఆహ్లాదని యభిరామముతోడ, మానిని నాత్మ నిల్చి = గిరికాదేవిని వృద్ధయవధుండు

బాదుకొప్పి, భృలిమాని = భైరవుడిది, నిరంతర = ఎడతెగక క్రమ్ముచున్న, బాష్పచారిక = కన్నీటిని, కన్దోనలనాని = నేత్రకోణములయందు నాగబట్టి, మానికపుంగోనలలోను = మనములములైన చరియలలోను, ఎలమావికానలోక = లేతమామిడి యడవిలోను, ఆ నరవిల్లుండేకక = ఆమచ్చకుండు వేధింపగా, నలినానన యెగినకాడ నేగుచుక = పద్మమువంటిముఖము గల గిరికాడేవి బాష్ప శ్రోవ వెంటనే పోవుచు, ఈపద్మమునకు ముందరిపద్మముతో నవ్వయము. ఇందులో మానిని నాత్త నిల్పి యని చెప్పినందున పసురాజునకు ద్వితీయావస్థ యైనమనస్సుగ మార్భమయెనని తెలియవలెను. నగరాజ భేదిగావున పసురాజు ధైర్యకాలి. అట్టిరాజు భృలిమానుట మానిని నాత్త నిల్పుటవలసిన. అతడు దిట్ట గావున పలపుచే వాపోవక దట్టమైననీటిని గన్దోనలలో నాపగలిగెను. నరవిల్లుండేయటచే మనసుచెదరి చెంతన్న మానికపుంగోనలకు నెలమాది తోటలకునేగెను. అవియు మచ్చ శోధింపవలయును.

నెత్తము లుపభోగయోగ్యములనుటకు-

శ్లో. ఆమేఖలం సంఛరతాం ఘనానాం, ఛాయా మధస్సనుమతాం నిషేవ్య,

ఉద్వేజితాపృష్టిభిరాశ్రయంతే, శృంగాణి యస్యాతవంతి సింధాః.

ఎలమావికాన శృంగారోద్ధింపమనుటకు-

శ్లో. పాంశస్త్రీ విరహానలాహుతి కలా మాతన్వతీ మంజరీ

మాకందేషు వికాంగనాభిరధునా సోత్కంఠమాలాశ్యతే.

భర్తృహరిసుభాషికము

సీ. కాఁబోలు నివి బాలకమనీయపదలీల, లిచటఁ బల్లవజాల * మినుమడించెఁ
గాఁబోలు నిది బోఁటికగుఁగొన్న వనవాటి, యిచటభృంగీకోటిరుచులనెఱసె
గాఁబోలు నీవంక * కలికి పల్కినపొంక, మిచటఁ దేనియవంక * లింక కొదవె
గాఁబోలునీచాయఁకాంత నవ్విసచాయ లిచట సూననికాయఁమింపుమెఱసె
తే. జూచితే వయస్య యనుచు నశోక తిలక, కర్ణికార నమేరు సంఘాతలతల
నలరునారామసరణిలో * నరసి యుపసి, సరసిజాననఁ గానక * సంభ్రమించి. 80

ఇవి = ఈ కనుపడునట్టివి, బాల కమనీయ పదలీలలు = గిరికాడేవియొక్క సుందరమైన పాదవిన్యాసములు, కాఁబోలుక = అయి యుండవచ్చును. ఎందువల్లననిన, ఇచటఁ బల్లవజాల మినుమడించె = ఇక్కడఁ జిగురుటాకులగుంపు రెట్టింపైనది - అనఁగా గిరికాడేవి పాదములనుఁ జిగురుటాకులవంటివి యయినందునఁ జిగు ర్లినుమడించిన వని భావము. ఇంతియకాక యీపద్మగీతిలో నశోకతిలక కర్ణికార నమేరు సంఘాతలతల నలరు నారామసరణిలో నని చెప్పుటచేత గ్రమానుసారముగా నీచరణమందు బాదవిన్యాసరూప దోహదవిశేషముచేత నశోకము చిగిరించుటవలనఁ బల్లవసముదాయ మినుమడించె నని చెప్పినాఁడనియును భావము. ఇది = ఈ కనుపడునట్టిది, బోఁటికగుఁగొన్న వనవాటి = గిరికాడేవి చూచిన వనశ్రేణి, కాఁబోలుక = అయియుండవచ్చును. ఎందువల్లననిన, ఇచట భృంగీకోటిరుచులు నెఱసె = ఇక్కడ నాఁడుతున్నెదగుంపులయొక్క కాంతులు వ్యాపించెను. అనఁగా గిరికాడేవిచూపులు తున్నెదలవంటివి గనుక వానియొక్క వ్యాప్తి తున్నెదలుగాఁ గనుపడు చున్నదని భావము. ఇదిగాక యీచరణముందు నీక్షణరూప దోహదవిశేషముచేతఁ దిలకవృక్షము పుష్పించినదని చెప్పినాఁడనియును భావము.

ఈవంక = ఈపార్వమందు, కలికి వచ్చినపాంకము = గిరికాదేవి సల్లాపము జరిగించిన సంగతి, కాబోలు = అయి యుండవచ్చును. ఎందువల్లననిన, ఇచట దేనియవంక లింకకొడవె = ఇక్కడఁ బూజేనెకాలువ లిగిరిపోక యొప్పుచున్నవి. అనఁగా గిరికాదేవి పలుకులను దేనియలపంటివి గనుక వానివలనఁ బూజేనెకాలువలు మకరందసమృద్ధిని బొందిన పనిభావము. ఇంతియకాక యీచరణ మందు సల్లాపరూప దోహదవిశేషముచేతఁ గొండగోఁగుచెట్టు పుష్పించి మకరందము గురియించిన దని చెప్పినాడనియును భావము. ఈచాయక = శైవపున, కాంతసన్నిహితాయలు = గిరికాదేవి సన్నిహితాదలు, కాబోలు = అయియుండవచ్చును. ఎందువల్లననిన, ఇచట సూననికాయ మింపుమెనె = ఇక్కడఁ బుష్పసముదాయము చూడ నింపుగా చున్నది. అనఁగా గిరికాదేవి నవ్వలను బుష్పములవంటివి గనుక వానివలన నిక్కడిపుష్పసముదాయ మింపగుచున్నదని భావము. పుష్పసామాన్యమును శ్వేతగణములొక జేర్చుట కవినమయసిద్ధము.

శ్లో. సామాన్య గ్రహణేవారి ముచాకృష్టత్వమేవహి

రక్షత్వమేవ రత్నానాం పుష్పాణాం కౌక్లమేవచ.

కావ్యకల్పలత.

దోహదవిధులు-

శ్లో. ఆలింగ నాత్మరువక శృంషకో ముఖదర్శనాత్

చాతో యోషితకరస్పర్శాత్ తిలకో దృక్పిసారణాత్

అకర్ణ నా తక్కికార స్వకోకః పాదతాడనాత్

దాడిమిధూమసందోహాత్ ప్రియాశుర్గాన దర్శనాత్.

ఇంతియకాక యీచరణమందు హనురూప దోహదవిశేషముచేతఁ బొన్నచెట్టు పుష్పించినదని చెప్పినాడనియును భావము.

చూచితె వయస్య యశుచుక = చూచినావా స్నేహితుఁడా యని పలుకుచు, ఆశోకతిలకకర్ణికార నమేరు సంఘాతలతల వలరు = ఆశోకము, బొట్టుగు, కొండగోఁగు, సురపొన్న అనువాని సమూహములయొక్క శాఖలచేత నొప్పుచున్న, ఆరామసురణిలోక = వనమార్గమందు, అరసియరసి = మాటి మాటికినెదకి, సరసికాననఁ గానక = గిరికాదేవి జూడక-అనఁగా నామె కాన్నించక, సంభిమించి = తొందరపడినవాడై, ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము. ఈపద్యము పెద్దపాదములు త్రిప్రాసముగలవిగను ననుప్రాసముగలవిగను జెప్పబడియెను.

చ. కళికలు లేజిగుళ్లు నవకంపుటనంటులు కప్పురంపుఁ ది

ప్పలు ననగుత్తులుక లతలు • పద్మములు నమదాళిజాలము

త్వలయ మనోజరాజభుజవీర్య మవార్య మొనర్చుకానలోఁ

గలయఁ జరించుభూపతికిఁ • గన్నియరూపమె తోఁచు నెల్లెడక.

81

కళికలు = పూమొగ్గలును, లేజిగుళ్లు = లేతచిగురుటాకులును, నవకంపుటనంటులు = శోమల మయిన యరుంటులును, కప్పురంపుఁదిప్పలు = కర్పూరపుఁ ది ప్పెలును, ననగుత్తులుక = పుష్పగుచ్ఛములును, లతలు = తీగలును, పద్మములుక = కమలములును, నమదాళిజాలములు = మదయుక్తములయిన తుమ్మెద గుంపులును, వెలయక = బుష్పముండఁగా, మనోజరాజభుజవీర్యము = మన భుండనెదురాజయొక్క బాహు భరాక్రమమును, అవార్య మొనర్చు = నివారిత పలవిగానిదానిగాఁ జేయుచున్న, కానలో = మనము

లోపల, కలయఁజరించు = అంతటఁ గలయఁదిరుగుచున్న, భూవర్తిక = భూరాజునకు, ఎల్లెడ = విస్తరించుచు, కన్నీయరూపమై తోఁచుకొను = గిరికాదేవియొక్కరూపమే కనుపడుచు. ఇక్కడ వనమందలి తోరక వల్లవా ద్యువమానములచేత గిరికాదేవియొక్క నఖ పాదాద్యువ మేయములు స్ఫురించు చున్నవి గనుకఁ గన్నీయరూపమైతోఁచు నెల్లెడ = ఆ గ్రంథకర్త చెప్పినాడు. ఇందు గిరికాదేవి నఖాది కేశ వర్ణంతాపయవములకు నువమానములు చెప్పబడెను. రాజు వనములఁ గలయఁ జరింప సాగెను. పూర్వోక్తములగు నువమానవస్తువులు కన్నీయరూపమునె స్ఫురింపఁజేయుచుండెను. కానన మసామాన్యమయినది. మన్మథుని భుజవీర్య మవార్చ మొనర్చునది. కావున నెల్లెడ సరిరూపు కన్పించెను.

సీ. కనుగొంటి లతకూన * నని డాయుఁ గాకున్న నభినవతరలతావాప్తిదెలుపుఁ
గంటిఁ బద్మిని నని * గమకించు గాకున్న బరితాపగరిమఁ దామరలఁజూచుఁ
జూచితఁ గొమ్మ నంచు నటించు గాకున్న నలయు శాఖోపశాఖానురక్తిః
దమిఁ జూడఁ గంటి నూతనరంభ ననియేగుఁగాకున్నగదలిచెంగటప్రమించు
తే. నయ్యెడ ననంగళరశఃప్రవాంతరంగ
కలితభావతరంగముల్లప్పికోనఁగ
విభుఁడు చెలివ్రాల నాత్మీయనిభ్రమములు
దేటుపడకుండ నేర్పున * మాటుపటుచు.

82

కనుగొంటి లతకూనని డాయుక్ = లతకూన యనఁగా గన్పెదనుచును, లేతలేఁగయును, లేతలేఁగను జూచి గిరికాదేవి పాదకట్టినట్టుండఁగా జూచితిని దగ్గరకుఁ బోవును, కాకున్న = గిరికాదేవి కాకపోఁగా-నఖునికే దనవిభ్రాంతి దెలియకుండునట్లులుగా, అభినవతరలతావాప్తిదెలుపుక్ = అత్యంతనూతనమైన లతాప్రాప్తిని గనుపఱుచును. అనఁగా నొక లేతలేఁగను గ్రహించినవానివలె దెలియఁజేయునని యర్థము. అభినవమైన తరళత్వముయొక్క యనఁగా బాంచల్యముయొక్క ప్రాప్తిని దెలియఁజేయునని యర్థాంతరము. కంటిఁబద్మినిని గమకించుక్ = పద్మిని యనఁగా బద్మినీజాతి స్త్రీయును బద్మలతయును గనుక బద్మలతను జూచి పద్మినీజాతిస్త్రీయైన గిరికాదేవిని జూచితినిని యుత్సహించును. కాకున్న = గిరికాదేవిగాకపోగా, పరితాపగరిమఁ దామరలఁజూచుక్ = వేదనాతిశయముచేత బద్మములఁ జూచును. అనఁగా బద్మములకై బూచినవానివలె గనుపడునని యర్థము- పరితాపాతిశయముచేత దాను దిరిగి చూచునని యర్థాంతరము.

చూచితి గొమ్మనంచునటించుక్ = కొమ్మయనఁగా స్త్రీయును శాఖయును గనుక బమ్మశాఖను జూచి గిరికాదేవిని జూచితినిని నటనమునలుపును, కాకున్న = గిరికాదేవిగాకపోగా, కాఖ = కొమ్మల యొక్కయు, ఉపశాఖా = చేరువకొమ్మలయొక్కయు, అనురక్తిః = అనురంజనముచేత, అలయుక్ = అలఁకనొందును. అనఁగా గొమ్మలనుబట్టి విడుచుటయందలి యుల్లాసముచేత నలసినవానివలె గనుపడు నని యర్థము. బహువిధజాతానురాగముచేత నలయునని యర్థాంతరము. తమిఁజూడఁగంటి నూతనరంభ ననియేగుక్ = నూతనరంభయనఁగా రుభానసూనమైన స్త్రీయును నభినవకదలికావృక్షమును గనుక నభినవకదలికావృక్షమును గనుక నభినవకదలికావృక్షమును జూచి యానందచేత గిరికాదేవిని జూచితినిని పోవును, కాకున్న = గిరికాదేవి గూకపోగా, కదలికెంగట భ్రమించుక్ = కదలికాతప్ప నవిభ్రమించు

సంచరించును. అనఁగా విరోధార్థమయిన కదలింపుననుసరించుచును వానివలె గనుపడునని యర్థము. చలించిచెంగట భ్రమనొందునని యర్థాంతరము.

అయ్యెడకో = గిరికాదేవి గనుపడకయున్న యాసమయముందు, అనంగశర = మన్వల్లభాణములకు, శరవ్య = గుణియైన, అంతరంగ = అనఁగా రతియనెడి స్థాయిభావముందు, కలిత = కూడుకొన్న, భావతరంగములు = సంచారిభావపరంపరలు (అని యయినను భావములనఁగా సంచారిభావము లనెడు తరంగములని రూపకము చెప్పి యీ రూపకమున కనుగుణముగా నంతరంగమనెడి సముద్రమని రూప కాంతరముగా నైనను జెప్పవచ్చును. విలాగనిన).

శ్లో. 'మజ్జంతశ్చ నిమజ్జంతః కట్టాలాశ్చ యథార్థ వే,
తస్మాత్కర్తృంవిత్తన్వంతి యాంతిత ద్రువతామపి.
తథాస్థాయినీ నిర్త గ్నా ఉన్న గ్నావ్యభిచారిణి,
పుష్కంతి స్థాయినస్తాశ్చ తత్రయాంతి రసాత్తతామ్.'

అని స్థాయిభావమునకు సముద్రసామ్యమును సంచారిభావమునకుఁ దరంగసామ్యమును జెప్పఁ బడినది గనుక సీపద్యముందు మూడుసంచారిభావములు చెప్పినాఁడు. అవియెవ్వయినన, గిరికాదేవిని జూచితిని దాయబోవుట యున్నాదమనెడి సంచారిభావము.

శ్లో. 'ఉన్నాదస్తుల్యవ ర్తిత్వం చేతనాచేతనేష్వపి' అనిలక్షణము.
భ్రాంతిగోచనముసేయుట యవహిత్యయనెడి సంచారిభావము.

'శ్లో. హర్షాద్యాకారసంగ క్తిరవహితేతికథ్యతే' అనిలక్షణము.
తరళత్వాది చతుష్టయము చాఽల్యమనెడి సంచారిభావము.

శ్లో. 'చాపలంత్యనవస్థానరంగ ద్వేషాదిసంభవమ్' అనిలక్షణము.

ఈసంచారిభావములు, కప్పికొనగఁ = అవరించుకొనఁగా, విఘ్నం = వసురాజు, చెలిమ్రోల = నర్మసఖునియెదుట, ఆత్మీయవిభ్రమములు = తనయొక్క విభ్రాంతివికారములు, లేటపడకుండఁ = తెలియబడకుండునటులగా, నేర్పునమాటుపఱుచుకొ = ఉపాయముచేత మఱుంగువఱుచును.

అలంకారము-క్షేపము.

వసురాజు లతకూనను, పద్మినిని, పూగొమ్మను, అరటిచెట్టును గాంచి మదనతాపవశంబున గిరిక యని తలంచి నమించి చూచుభ్రాంతిని దానే మాటుపఱచి కొనసాగెను. రాజు ప్రమాదమును నేర్పున మాటుపఱచి కొన్నవిధము కని యపూర్వార్థపుటనారూపమగు క్షేపముచే ననుక్తించిన విధము చునో హరముగ నున్నది.

శా. ఆరామామణిమీడిప్రేమమున ని ఃట్లారామసీమాసరో ✓
వారంబు ల్బిలకించి యందు నతిఃకుర్వారంబు లై మీలుభ్యం
గారావంబులచే ననంగరుజ వొంకారం గురంగాక్షశృం
గారాగారముఁ జేరి తొల్చి నిలువఁగ రాక గారాముఖన్.

83

ఆరామామణిమీడి ప్రేమమున = ఆగిరికాదేవిమీడి యనురాగముచేత, ఇట్లు = పూర్వోక్త ప్రకారముగా, ఆరామణి = ఉద్యానము ప్రాంతములయొక్కయు, నరః = కొలఁజులయొక్కయు,

వారంబులు = సమాహమలను, లెలించి=విమర్శించి, అందుకొ = అమాన్యలములయందు, అతిమర్శా
రంబులై = మిక్కిలియు నివారించబడనిదై, మీటు = అతిశయించుచున్న, స్పృహావాసంబులచేకొ =
తుష్టిదలయొక్క యుంకారధ్వనులచేత, అనంగరుజభాంగారకొ = మత్స్యవాధి పరిపూర్ణమగు
చుండగా, కురంగాక్షి శృంగారాగారముజేరి = గిరికాడవియొక్క శృంగారగృహమునకు దిరుగా
లైవేళించి, తాల్చినిలుపంగారాక = ధైర్యము నిలుపంగూడక, గారామునకొ = ప్రేమచేత. ఈవద్యము
నకు ముందరివద్యముతో నన్వయము.

ఈవద్యములలో ననంగరుజ యనగా వ్యాధి యనెడి సుచారిభావము.

శ్లో. 'మనస్తాపాద్యభిభవో జ్వరాది ర్వాస్యభిష్యతే'

అని లక్షణము.

రాజు పనమంబెల్లదెడిగి గిరిమీడిప్రేమచే నామె సంచరించిన సహోపరస్రావకము, ఆరా
మము చూచెను. తుష్టెదలడ్డ మాకలక వొద లొనర్చెను. దాన ననంగరుజ రేకెత్తెను. వికాంత ప్రదే
శమున విశ్రమింతమని రాజు గిరికాశృంగారమందిరమున కేగెను. ప్రియాసదనము తాల్చిని భేదించెను.

మ. అవనీనాథుడు వల్కుఁ జూచితే పయఃస్యా యీమణిధామ మా

ధవళాక్షీమణి యేగ శూన్యగతి యై • తద్రూపచిత్రాహితో

తృప్త మేతన్నదుగాన గుంభిత రసార్ద్రం బై తదీయాంగరా

గ వరామోదము పూని మామకమనఃకంజాతముం బోలెడిన్.

రిక్ష

ఈవద్యములలో మణిధామము మామకమనఃకంజాతముంబోలెడికొ అనిచెప్పటచేత మణి ధామ
పరముగాను పసురాజు మానసపరముగాను సర్థద్యయమును విచారించవలయును. ఏలాగున ననిన, అవనీ
నాథుఁడు వల్కుకొ = పసురా జేలాగని పలుకుచున్నాఁడు. చూచితెవయస్యా = ఓయిన్నేహితుఁడా
చూచినావా, ఈమణిధామము = ఈ రత్నమయమందిరము, అధవళాక్షీమణియేగకొ = అగిరికాడవి
పోగానే, శూన్యగతియై = పాడుపడిన రీతిగలదై, తద్రూప చిత్రాహితోత్సవమై-తత్ = అగిరిక
యొక్క, రూప = అకృతిగా వ్రాయబడిన, చిత్ర = చిత్రరూపులచేత, అహిత = పొందింపబడిన,
ఈత్సవమై = కనులకుండువుగలదై యని మణిధామపరమైన యర్థము. తత్ = అగిరికయొక్క, రూప
చిత్ర = చిత్రరూపుబొమ్మవలె నిశ్చలముగా నిలిచియున్న రూపముచేత, అహితోత్సవమై = కూర్చుబడిన
వేడుక గలదయియుని మానసపరమయిన యర్థము, తన్నదుగానగుంభిత రసార్ద్రంబై = తత్ = అగిరిక
యొక్క, మృదుగాన = సత్తులైన సంగీతముచేత, గుంభిత = రచింపబడిన, రస = జలముచేత, అనగా
సంగీతరసముచేతక, గర్జన రత్నకందళజలముచేత ననుట. అర్దంబై = తడుపబడినదై యని మణిధామ
పరమయినయర్థము. అగిరికయొక్క మృదుగానముచేత బూరింపబడిన శృంగారరసముచేత స్తిమి
తమయిన దని మానసపరమయిన యర్థము. తదీయాంగరాగవరామోదముపూని - తదీయ = అగిరికా
సంబంధమై, అంగరాగ = మైపూరితయైన, వర = కుంకుమపువ్వుయొక్క, (ని. వరం కాశ్చీరజం మతప్
అని వి.) ఆమోదము = పరిమళమును, పూని = పహించియుని గృహపరమయిన యర్థము. తదీయ = ఆ
గిరికాసంబంధమయిన, అంగ = అపయవ విషయమయిన, రాగ = ఆసురాగజనితమయిన, ఆమోదము =
సంతోషమును, పూని=పహించి యని మానసపరమయిన యర్థము. మామకమనఃకంజాతముంబోలెడికొ
గాఢయొక్క హృదయకవలమును తోలుచున్నది-చూచితే పయస్యా యని వెనుక కన్వయము.

ఇక్కడ మానసవరమయిన యర్థమందు శూన్యగతియైనదనఁగాఁ జింతయ నెడు సంచారిభావమున కనుభావము. గిరికాన్యరూపము నిశ్చలముగా నిలిపియుండుట చింతాభ్యసంచారిభావము. గానముద్ధికునవిభావము. రసమనఁగాఁ బూర్ణమయిన శృంగారరసము. అంగమాలంబనవిభావము. రాగము రతియనెడి స్థాయీభావము. ఆమోదమనఁగా శృంగారరసానుభావమయిన ప్రమోదము. వీనికి లక్షణములు అనువమకాంతివైభవసమన్విత యనెడు షడ్వముయొక్క వ్యాఖ్యయందుఁ జెలియఁ జేయఁ బడియున్నవి. మఱియు విశేషముగాఁ బ్రతాపరుద్రీయాదులయందుఁ జెప్పఁబడియున్నవి. అలంకారము-శ్లేషానుస్రాశితమైన యుపమ.

సీ. శుచివృత్తి నెన్నాళ్లు • పవరించెనో తీర్థసంవాస మిచటిహంఁసప్రజంబు
సురసాలముల నెన్ని వరఫలంబులఁ జెంది నిలిచెనో యిచటి రాచిలుకచాలు
సుమనోసురక్తి నెట్టిమహాసపంబుల నందెనో యిచటిమత్తాళిసమితి
యదన నెంతతపంబు • తుదిమీఱి నోచెనో యిచటిగంధాంధబర్హిణగణంబు
తే. లలివచెనువెంటఁదిరుగనఁబ్బాక్షిముద్దు, మోవిచవిగొనసతిమోముఁదావిగొసరఁ
గన్యభునకంకణనినాదఁగర్జనలరఁ, గాంచెనని యుస్సురను మహీకాంతుఁడపుడు,

ఇచటి హంసప్రజంబు = ఇక్కడి మరాళసమూహము, శుచివృత్తి నెన్నాళ్లు పవరించెనో తీర్థసంవాసము = శుచియనఁగా బరిశుద్ధంబును, గ్రీష్మర్తువును, (ని. 'శుచి శుద్ధి' సుపహితే శృద్ధారాషఢయో స్పితే, గ్రీష్మే హుతవహేపి స్యా దుపహా శుద్ధమంత్రిణి' అని వి.) తీర్థమనఁగాఁబుణ్యక్షేత్రంబును జలంబును గనుకఁ బరిశుద్ధవ్యాపారముతోడఁ బుణ్యక్షేత్రనివాస మెన్నాళ్లుచేసెనో యని యర్థము. గ్రీష్మసమయ ప్రవర్తనముచేతఁ గాసారజలసంవాసమునేయుంచున్నదని భావము.

ఇచటిరాచిలుకచాలు = ఇక్కడిరాజకీరక్రేణి, సురసాలముల నెన్ని వరఫలంబులఁ జెంది నిలిచెనో=సురసాలము లనఁగా దేవతావృక్షములు. అనఁగాఁ కల్పవృక్షములు. మంచివైన రసాలములు. అనఁగాఁ దియ్యమామిడిచెట్లు. దేవతావృక్షములవలన నెన్ని వరరూపములైన లాభములను బొంది యందెనో యని యర్థము. మంచితీయమామిడిచెట్టవలన శ్రేష్ఠమైన పండ్లను గ్రహించియుంచున్నవని భావము. (సురసాలమనుచో మంచితీయమామిడియని యొకయెడను సురసాలమనుచో వేల్పుమానని యొకయెడను సర్వద్యయము గ్రహించునది.)

ఇచటి మత్తాళిసమితి = ఇక్కడి మదయుక్తమైన తుష్పెదలగుంపు, సుమనోసురక్తి నెట్టిమహాసపము నందెనో=సుమనశ్శబ్దము దేవతలయందును బువ్వములయందును వర్తించును. సపమనఁగా యజ్ఞమును అసపమనఁగా మకరందమునుగనుక దేవతలయందలి యచురాగముచేత నెట్టి మహాయజ్ఞము నాదరించెనో యని యర్థము. (ని. యజ్ఞ స్సవోఽధ్వరో యాగో' అని అ.) పుష్పాసురక్తిచేత మకరందాస్వాదనము పేయుచున్నదని భావము.

ఇచటి గంధాంధ బర్హిణగణంబులు=ఇక్కడి గర్వగ్రస్తమయూర సముదాయములు, ఆదనఁ = కాలమందు, ఎంతకవంబు తుదిమీఱినోచెనో = తపమనఁగాఁ దపస్సును గ్రీష్మర్తువును-ఎంతకవస్సు తుదిముట్టవట్టులుగాఁ జేసెనోయని యర్థము, తపంబు తుదిఁ = గ్రీష్మర్తువుయొక్క చివరయైన వర్షర్తువునందు, మీఱినోచెనో = అతిశయముగా నోచినవని భావము. (ఈలాగునఁ జెప్పట యెందు కనిన),

అతివపెనువెంటఁ దిరుగఁచు=గిరికయొక్క వెంటవెంటఁ దిరుగుటకును, అబ్బాక్షిముద్దుమోచి చని గొనన్=గిరికయొక్క మనోహరమయిన యధరోష్ఠము నుచిఁ జూచుటకును, చనిన్=కాంతిని, కొనన్= బొందుటకు అనియైనను చెప్పవచ్చును. సతిమోముతావిః గొనరన్ = గిరికయొక్క ముఖవాసనను మాటిమాటి కాస్పాదింపుటకును, కన్యఘృతకంఠానినాద గర్జనలరన్ =గిరికయొక్క యధికమయిన కంఠధ్వనియనెడు సురుమువలన సంతోషించుటకును, కాంచెనని = అర్హతవహించెనని, మహికా తుండు=వసురాజు, అపుడు=ఆనమయమందు, ఉన్సరఁచున్=ఉన్సరఁగెడు చతుకరణముతోడ సిబ్బారపు వుచ్చును.

ఇక్కడ గిరికాదేవియొక్క గమనాధర ముఖమోద కంఠధ్వనులయందలి సజాతీయ గమ నారుణ ఫలకమ లామోద గర్జా భ్రాంతిచేతః దదనుసరణాదికమును జేయుచున్న హంసలు మొదలైనవానికి నభేదాధ్యవసాయముచేత లభింపఁబడిన తపశ్శాశ్వతహృదయ స్తుతిచేత హంసాదులు ధన్యములైనవి యని స్తుతియును దదనుసరణాద్యభావమువలన సేవధన్యుడఁ గాకపోలి ననెడు నిదయును దోచుచున్నదిగనుక వ్యాజస్తత్యలంకారము. ప్లో. 'ఉక్తిర్వాజస్తతిత్సిందాస్తతిభ్యాం స్తుతినిదయోః అని లక్షణము.

ఉ. మించినవేడ్కతో నదట • మీనవిలోచన మున్ను వీణవా
యించినచోటు బోటు లలఁయింపఁగ మాటున నున్నచోటు న
య్యించితగాత్రి యేగఁ జెలు • లాఁగినచోటును గాంచి రాగముల్
గాంచుఁ దమోమయావృతులు • గాంచు భజించుఁ జలాచలత్వముల్. 86

మించిన వేడ్కతో = అతిశయించిన వేడుకతోడ, అచట = అనుజిమందిరమందు; మీనవిలోచన = గిరికాదేవి, మున్ను వీణవాయించిన చోటు=మునుపు వీణవాయించిన స్థలమును; బోటు లలయింపఁగ మాటున నున్నచోటు =చెలికత్తియలు కోడిగములాడి వేసట బొందింపఁగాఁ జెరచాటునకుఁ బోయియున్న స్థలమును, అయ్యించితగాత్రియేగన్ = అగిరికాదేవి బోజాడఁగా, చెలలొగినచోటును=నఖులడ్డగించిన స్థలమును, కాంచి=చూచినవాడై, రాగముల్గాంచున్ = శ్రీరా గాదిరాగములను స్పృతికొని జెచ్చుకొనునని యర్థము. అనురాగాలిశయమును బొందుననియర్థాంతరము. ఇక్కడ బహువచన మతిశయద్యోతనార్థమని తెలియవలయును. తమోమయావృతులు గాంచున్ = ఆనఁగాఁ దిమిరప్రచురావరణములను గాంచుననియర్థము. మోక్షరూపములైనయూవరణములను గాంచునని యర్థాంతరము.

ఇక్కడఁ దమస్సదృశ మగుటవల్ల మోహమునకుఁ దమోవ్యవదేశము, భజించు జలాచలత్వములు మట్టిమల్లాడుట నూహించుననియర్థము. చాంచల్యమును బొందునని యర్థాంతరము. ఇక్కడ వీణావాదనాదిస్పృతిని చెప్పినాడు గనుక స్పృతియనెడు పంచారిభావము. చలాచలత్వమునఁగా జాలవ్యను నెడిసంచారిభావము. అర్థధ్వయములకు నభేదాధ్యవసాయము. గానాదినిష్పత్తిస్థానమందు రాగాదినిష్పత్తి యుపయుక్తమని తెలియవలయును.

అలంకారము. శ్లేషము.

గిరిక వీణవాయించినచోటు జేరి వసురాజు రాగములు (అనురాగలిలు శ్రీరాగాదిరాగములు) తలంచుకొనియు, బోటులు వేసటగూర్చి గిరిక మాటునకేగినచోట తమోమయావృతులు (చిక్కితో పను—42

నిండిన యావరణములు మోహవరణములు) పొంది గిరికయ్యగుచుండఁ జెలికత్తియ లాపినచోట చలా చలభావము) (చాంచల్యము చవలమనుసంచారభావము) నొంది పరితపించెను.

చ. జనపతి యిట్లు పంచశరశాతశరాహతిఁ జంచలింపఁగాఁ

గని హితమంత్ర పల్కు మహికాంత నిరంతరచింత నింతవిం
తనెగులు పూన నేల లలనానలిచాస్తుండ వీవు నిన్నుఁ గ
న్గొనినలతాంగియీలువు మనోభవుఁ డింతకుఁ గొల్లలాడఁడే.

87

జనపతి=పసురాజు, ఇట్లు = ఈ ప్రకారముగా, పంచశర = మన్నభునియొక్క, శాత=వాడిగలి
గిన, శర=బాణములయొక్క, ఆహతి=దెబ్బ తాకుడుచేత, చంచలింపఁగా=కంపింపఁగా, కని=
చూచి, హితమంత్ర పల్కు = ఇష్టపచివుడు పలికెను. ఏమనియనిన, మహికాంత = భూమిశ్వరా,
నిరంతరచింత=ఎడతెగనిచింతరముచేత, ఇంతవింత నెగులుపూన నేల=ఇటువంటి యద్భుతవృద్ధులు బొంద
నేటికి, ఈవు=నీవు, లలనానలిచాస్తుండవు=రమణీమన్నభుండవు, నిన్నుఁ గన్గొనినలతాంగియీలువు=
నిన్నుఁజూచిన మగువయొక్క ధైర్యమును, మనోభవుఁ డింతకుఁ గొల్లలాడఁడే=మన్నభుడు ముఖ్య
ముగాఁ జూఱఁగొనఁడా-అనఁగా సఖిమానముఁ దక్కినియ్యడకుట.

మన్నభుపర్యాయపదములు చెప్పుక పంచశరుడకుటచే నాతనిబాణములతాకిడి గాటమైన
దనియుభావము. నీవు లలనానలిచాస్తుండవుగాన నీరూపము స్త్రీలకు మోహజనకము. అట్టిచోనన్యో
న్యసంభాతయగు మనోభవుడు సంకల్పసంభవుడుగానఁ జెలువయభిమానమును గూడఁగొల్లలాడుచుం
డును. తుల్యావస్థలోనున్న మీరిరువుర కామనోభవుడే దాంచత్వము సమకూర్చుకలఁడని యాశ
యము.

చ. అతివగురుండు తావకపదానతుఁ డంగనఁ గన్నతల్లి య

ద్యుతభవదీయశౌర్యరసాపాషితజీవన కొమ్మనెచ్చెలు

ల్పతము నీకథ ల్వాగడ • జాణలు బాల భవద్విలాసమో

హిత హితకార్యసంగతికి • నియ్యెడ సందియ మంద నేటికిన్.

88

అతివగురుండు=గిరికాదేవికృత్రియయిన కోలాహలుండు, తావకపదానతుండు=నీయొక్కపాదా
క్రాంతుడని యర్థము. నీయొక్క పాదాహతి నొందినవాడని యర్థాంతరము. అంగనఁగన్నతల్లి=
గిరికాదేవిని గన్నతల్లియైన శుక్తిమతి, అద్యుత=అశ్చర్యకరమయిన, భవదీయ=నీసంబంధమైన, శౌర్య
రస=శూరత్వముచేత, పాషిత=వృద్ధిబొందింపఁబడిన, జీవన=బ్రతుకుగలిగినదనియర్థము. జలములకు
జలములవలనఁ బ్రబల్యము గనుక శౌర్యరసమనెడి రసముచేతఁ బోషింపఁబడిన రసముగలదని చమ
త్కారాలిత్యమును గ్రహింపవలయును. రసజీవనశబ్దములకు జలమర్థము. కొమ్మనెచ్చెలులం=గిరికాదేవి
యొక్క క్రియసఖులు, సతతము=ఎల్లప్పుడును, నీకథల్వాగడజాణలు=నీయొక్క గుణకథనము నేయు
టకుఁ బ్రాధలు, బాల=గిరికాదేవి, భవద్విలాస మోహిత=నీయొక్కవిలాసములచేత మోహింపఁబడినది
కాబట్టి, హితకార్యసంగతికి=అభీష్టకార్యసిద్ధియౌటకు, ఇయ్యెడ=ఈసమయమందు, సందియ
మందనేటికి=సంకయింపనేటికి, అనఁగా నెవరిసంగతిచారించినను గేవలము స్వాధీనమయియున్నది
గనుక గిరికాదేవిని నీవు పరిగ్రహించుటకు సందేహ మెంతమాత్రమును లేదని తాత్పర్యము.

గిరికాజనకుడు నీకు బాదానకుడు. ఆయమల్ల సేవార్తముచే బడులు దాప్పవని కొమ్మ చెలికత్తెలు నీగుణప్రశంసగాచించునేర్పరులు. గిరిక సీసాంపుజూచి వలచినది. కాష్ఠ సమూలవార్ధమునకు గొంతుగొననేలయని భావము. అల. అర్థావర్తి.

క. బాలాపాణిగ్రహశుభ, వేళాన్తితి కిపుడ * విచ్చేయుము భూ
పాలావతంస యన విని, శైలారి యశీకధైర్యః చాతుర్యముచేన్. ౪౧

బాలా=గిరికాదేవియొక్క, పాణిగ్రహ=వివాహనిమిత్తమయిన, శుభవేళా=శుభములూర్తము యొక్క, నిర్ణీతికో = నిశ్చయమునకు, కిపుడ = కిప్పడే, విచ్చేయుము = వచ్చుమునకు విజయము సేయుము, భూపాలావతంస = రాజశిఖామణి, అచకో = అని వర్తనఘంట వలకుఁగా, విని=విన్నవాఁ డయి, శైలారి=కోలాహలవర్షక భంజకుడయిన పసురాజు, అశీక ధైర్యచాతుర్యమునకో=లేనిధైర్యము యొక్క-అనఁగా దెచ్చుకోలుధైర్యముయొక్క పతురత్వముచేత, ఈవర్షమునకు ముందరివర్షముతో నన్వయము. (ని. 'అశీకం త్వప్రియే నృచే' అని అమరము.)

మనము యత్నింపవలసిన దింక వివాహముచూర్తమనకె. ఆలస్యమున కెడము లేదు. రాఁదగినది దిందుల కిప్పుడ! అని యిష్టనఘంట చెప్పఁగా నేరుపుగఁ దెచ్చుకోలుధైర్యముతో నుండెను.

మ. అగకూటాగ్రము డిగ్గి సంభ్రమసమః గ్రాధోరణాసీతగం
ధగజోత్తంసము నెక్కి చూడ్కి కెలమిం * దత్కుంభహస్తద్యుతు
ల్నగజాచారుకుచోరువైఖరులు దెల్పుం బుట్టుఘర్తంబు నే
ర్పుగఁ దత్కర్ణ విశీర్ణ చామరమరుఃప్రోతంబులం దీర్చుచున్. ౪౨

అగ=కోలాహలవర్షకముయొక్క, కూట = శిఖరముయొక్క, అగ్రము=అగ్రభాగమును, డిగ్గి= దిగినవాడై, సంభ్రమ సమగ్ర = సంభ్రాంతమైన త్వరతోఁగూడుకొన్న, ఆధోరణ = మావటినిచేత, (ని. 'ఆధోరణా హస్తీపకా' అని అ.) అసీత = లేబడిన, గంధగజోత్తంసముకొ=గర్వితగజశ్రేష్ఠమును, ఎక్కి=ఆరోహణముచేసి, చూడ్కి కెలమిం = సేత్రముల కానందమగునట్టులుగా, తల్=అగజశ్రేష్ఠము యొక్క, కుంభ = కుంభములయొక్కయు, హస్త = తుండముయొక్కయు, ద్యుతులు = కోభలు, నగళా = గిరికాదేవియొక్క, చారు = సుందరములైన, కుచ = స్తనములయొక్కయు, ఊరు=తొడల యొక్కయు, వైఖరులు = రీతులను, తెల్పుకో = తెలియఁజేయఁగా, పుట్టు = ఉద్భవించుచున్న, ఘర్తంబు = సాత్త్వికభావజనితమయిన చెమటను, ఇందుకు .

క. 'సమరతిఘర్తాదులచే, విమలశరీరములయందు విస్ఫుటమగు న
చృదులను నభిధానము స్వేదముఁగాఁ బలుకుదురు సమదమున నభిజ్ఞాత్.'

అని లక్షణము.

సేర్పుగకో = ఉపాయముగా, తల్=అగజశ్రేష్ఠముయొక్క, కర్ణ=చెవులనెడను, విశీర్ణ చామరం = అక్షిణి చామరములయొక్క, మరుతోపేతంబులకో = పవనాంకురములచేత-అనఁగా వీల్చివాయువుల చేత, తీర్పుచుకో = పోడిచేసికొంచును-ఈవర్షమునకు ముందరివర్షముతో నన్వయము. ఈవర్షములో శరీరమెందుఁబట్టివ స్వేదమును సేర్పుగా గజకర్ణచామర వాయువుచేత తోఁగొట్టుకొన్నాడను గాని

వృజనాదులచేతఁ బ్రకటము చేసినవాడు గాఁడు. కనుక ఘర్షాకార గోచనరూపమయిన యవహిత్య యనెడి సంచారిభావము చెప్పబడినది.

వనమంతయుఁ గాంతారూపముగాఁ గనిపించిన కామార్తునకు నుపమేయవస్తువు లన్నియుఁ గాంతావయవములను స్ఫురింపజేయుటలో వింతలేదు. కావున సామాన్యగజము కాని తానెక్కిన గంధగజోత్తంసము కుంభములద్యుతులచే జెలువగుబ్బలను తొండపుఁగాంతులచే బొలఁతి యూరువు లను దలపించెను. దానసాత్వికభావజనితమగు చెమటజనించెను. గజములకుఁ గర్ణచాలనము సహజము గానఁ దానజనించు చిటుగాడ్పులు చెమటఁబోకాచ్చెను. ఆలం. వ్యాజోక్తి.

మ. అవసీభర్త వినుతనాతనుపతాకాలోకసంప్రేక్షణీ
యవిలాసంబు గజాధిరాజగమనోదారంబుఁ గాశ్చీరప
త్రవిచిత్రంబుఁ దటిద్విభాసీరుచి యాతద్వాహినీజాతవై
భవమున్ లో వెలిఁ గాంచుచుం జనియె సంపత్ప్రేటికిన్ వీటికిన్. 91

ఈపద్యమునందు వాహినీ జాతవైభవమనుటచే నశిజాతయగు గిరికావరముగను నర్థద్వయము గలదు.

అవసీభర్త = వసురాజు, వినుతన = అభినవమైన, అతనుపతాకా = మన్మథాంకములైన మిగ్గములవంటి, అలోక = చూపులయొక్క, ప్రేక్షణీయ = చూడదగిన, విలాసంబు = విలాసముగలిగినట్టిది యను-అని గిరికావైభవవర్ణనయైన యర్థము. వినుతన = మిక్కిలినుతనమయిన, అతను = అస్తోకము లయిన, పతాకా = ధ్వజములయొక్క, అలోక = కాంతులయొక్క, సంప్రేక్షణీయవిలాసంబు = చూడదగిన విలాసము గలిగినట్టిదియును - అని సేనావైభవవర్ణనయైనయర్థము. (ని. 'పతాకా వైజయంత్యాం చ సాభాగ్యంకే ధ్వజేషిచ' అని వి.) ('అలోకా దర్శనోద్భోతా' అని అ.) గజాధి రాజ = గజశ్రేష్ఠముయొక్క, గమన = నడకవంటి నడకచేత, ఉదారంబున్ = అతిశయమయినదియు అని యర్థము. మత్తగజేంద్ర గతులచేత సరికయమయినదియును అని యర్థాంతరము. కాశ్చీరపత్ర విచిత్రంబు. పత్రశబ్దము మకరికాపత్రములయందును అశ్వములయందును వర్తించుచున్నది. (ని. 'పత్రం స్యాద్వాహనేపర్ణే పక్షేచశరపక్షిణోక' అని వి.) కుంకుమపత్రరచనలచేత విచిత్రమయినదియును అని యర్థము. కాశ్చీరదేశతరుంగములచే విచిత్రమైనదియును అని యర్థాంతరము. తటిల్ = మెఱుపుతీగెవలె, విభాసి = ప్రకాశించుచున్న, రుచి = లావణ్యము గలదియును అని యర్థము. తటిద్విభా = మెఱుపుతీగె యొక్క కాంతివంటి కాంతిగల, అసి = కత్తులయొక్క, రుచి = భాగదగ్గముగలదియును అని యర్థాంతరము. ఔ = అయినట్టి, తద్వాహినీ జాతవైభవమున్ = శుక్తిమతీ నదీసంభవయైన యీగిరికా దేవియొక్క, వైభవము నని యర్థము. సేనాసమూహ వైభవమునని యర్థాంతరము. లోవెలిఁ జూచుచున్ = లోపలను వెలుపలను జూచుచును - అనఁగా గిరికావైభవమును హృదయమందును సేనావైభవమును బాహ్యమందును జూచుచు, సంపత్ప్రేటికిన్ = సంపదలకుఁ బెద్దమందనపుఁ బెట్టయైన, వీటికిన్ = పట్టణమునకు, చనియెన్ = పోయెను.

✓ వసురాజు మిలవంటి చూపులసాంపు. మడిపు దేనుగువంటి వడకపెంపు, మకరికాదిపత్ర పూర్ణగము, మెఱుపుఁదీగవంటి మేనినిగ్గుల గిరికాపొందర్పము హృదయమునందును పతాకముల

విలాసము, మదపుడేరుగుల పాలుపు, తురంగముల యెఱుపుగత్తుల పెఱుపులు, నైన్యవిభవము బాహ్యదృష్టిని దిలకించుచుఁ దన నగరమున కేగను. అలం. క్లేషము.

తే. నగరిపుసమానుఁ డీపితి * నగరి కరిగి, సింధుఁడు డిగ్గి గాంధారఁసింధు కుకుర కాళ ముఖ్యుల ననిపి ప్రకాశవృత్తిది, శాంత మగురాత్మకేళిఁశాంత మొంది.

నగరిపుసమానుఁడు=ఇంద్రసమానుడైన వసురాజు-ఇక్కడ నగరిపుశబ్దము సాధిప్తాయము. ఈ రీతి నగరికరి=ఈచెప్పుబడిన ప్రకారముగాఁ బట్టణమునకుఁబోయి, సింధుఁడు డిగ్గి, గాంధార సింధు కుకుర కాళ ముఖ్యులననిపి = గాంధార సింధు కుకుర కాళ అయిన వేశాధిపతులను నెలవిచ్చి పంపించి, ప్రకాశవృత్తికాంతమగు = మనఃకాంతులచేర నావసరముబడి వింధములంగల దైన, అత్తకేళి నిశాంతమొంది=తనయొక్క క్రీడామందిరమును బొందినవాడై.

చ. అతివలు ద్రిప్సనారతులయట్లు మనంబు శ్రమింపఁ గుంభనీ

పతి జలకంబువేళ యని * భామలు దెల్పుగఁ బల్లెరంబు వె

ట్టితి మని తొయ్యలు ల్బడిబడి నడలేర ననాన్ధతో యథో

చితవిధు లాచరించి పువునెజ్జకు నొయ్యన మేరు దాల్చుచున్.

93

అతివలు ద్రిప్సనారతులయట్లు మనంబు శ్రమింపఁ = స్త్రీలిచ్చుచున్న సీరాజనము శేషీరుగాఁ దిరుగునో యాతీరుగా మనస్సు తిరుగుదు పడుచుండఁగా, కుంభనీపతి = వసురాజు, జలకంబువేళయని భామలుదెల్పుగఁ = స్నానసమయ మని కొందఱు స్త్రీలు విన్నపము సేయఁగాను, పల్లెరంబు వెట్టితి మని తొయ్యలు ల్బడిబడి నడలేర = భోజనపాత్రము సిద్ధపఱచినామని కొందఱు స్త్రీలు వెంటడి వెంటడిగా వచ్చి మనవి చేయఁగాను, అనాన్ధతో = దేనియందును నానక్తిలేక, యథోచితవిధు లాచరించి=అప్పటికిఁ దగినకృత్యములు నిర్వర్తించి - అనఁగా వాకమాత్రముగా నుజ్జన భోజనాదులు జరిగించినవాడై, పువునెజ్జకు నొయ్యన మేరుదాల్చుచున్ - పువ్వుశయ్యకుఁ దిన్నఁగా శరీరము హత్తిం చుచును-అనఁగా బూదబొప్పమీద నొరుగుచును. ఈవద్యమునకు ముందరివద్యముతో నన్వయము. ఇందులో ననాన్ధతో నన్నచోట నాలస్యమునెడి సంచారిభావము. ఇందుకు లక్షణము. (ప్లో. 'మం దోద్యమత్వ మాలస్యం కర్తవ్యేషు ప్రకీర్త్యతే') అని ఇంతవర్సంతము వసురాజునకు జితానంగమును జెప్పినాడు. జలకంబు వేళయనియుఁ బల్లెముపెట్టితిమనియుఁ గాంతలేఱింగించినను దేనియందును నానక్తిలేమిచే రాజు చాలసే పూరకుండెను. వెంటవెంటనే రాదొడంగిరి. మనస్సు చెలులుద్రిప్స చున్న యారతిపల్లెరమువలె మదనకుఁతాపశ్వాలాటలముగ నున్నను, అనాన్ధకీడించుచున్నను యథో చితవిధుల నాచరింపక తప్పినది కాదు. భోజనానంతరము జరుగవలసిన తాంబూల చర్వణాదుల మాని బూలనెజ్జపై మేను పెల్లగాఁజేర్చుటయు సీరసమునకు జిన్నము.

సీ. గిరికన్య మేన నేఁజీభవించినఁగాని, తియ్యవిల్తుని నిరోధింప గాదు

సింధుజ నెద చుంచీసిరులమించినఁగాని, మిహికాంశుఁగనుసన్న మెలవ రాదు

శుభ వాణియభిముఖస్ఫురణఁజూపినఁగాని, పటచుటంచలఁగిందుఁపలుప రాదు

పద్మిని గరముఖప్రాణిఁ దేల్చినఁగాని, లేల ముప్పురమువారింపురాదు

తే. నేర్పున నటంచు నృపతి యానెలతఁ దలఁచి

తలఁచి సగ మగు సాత్త్వికోదయదళాను

భావములఁ జెందు మున్నఁడప్ర సవబాణ

బాణమగ్నతఁ గాంచుఁ దాపము వహించు.

94

నేర్పునఁ = ఉపాయముచేత, గిరికన్యమైన నేకీభవించినగాని = గిరికాదేవియొక్క శరీరముం దొక్కటిగా మిళితమైనగాని యని యర్థము. ఇక్కడవస్త్రీతత్పురుషసమాసము, పార్వతీదేవి తనశరీరముం దేకీభవించినగాని - అనఁగా హరుడనైనగాని యని యర్థాంతరము. ఇక్కడ గిరికన్య యనునది కర్తృపదము. తియ్యలైని నిరోధింపరాదు = మున్నఁడోద్రేకనివారణముసేయనలవి గాదని రాజపరమయిన యర్థము, మున్నఁడనంహరము సేయఁ బోనఁగదని శివపరమైన యర్థము.

సింధుజ నెదనుంచి సిరుల మించిన గాని = నదీసంభవమైన గిరికాదేవిని అగ్రమునఁ జేర్చుకొని వైభవములచేత నతిశయించినగాని యని యర్థము. శ్రీరాభీసంభవమైన లక్ష్మిని పక్షిస్థలమందు నిలిపిన గాని-అనఁగా విష్ణుడనైనగాని యని యర్థాంతరము. మిహికాంతుఁగనునన్న మెలవరాదు = చంద్రుని పశవర్తిగాఁజేసిన నలవి గాదని రాజపరము. చంద్రుని నేత్రరూపముగాఁ బ్రవర్తింపఁ జేయఁ గూడ దని విష్ణుపరము. చంద్రసూర్యులు విష్ణుదేవునికి నేత్రములాట ప్రకటము.

శుభవాణి యభిముఖస్ఫురణఁ జూపినగాని = శుభవాక్కులుగల గిరికాదేవి ముఖమిచ్చి హర్షించుటను గనుపఱచిన గాని యని యర్థము. శుభాస్పదురాలైన వాణీదేవి ముఖమందు నిలిచినగాని అనఁగా బ్రహ్మనైన గాని యని యర్థాంతరము. పఱచుటంచలఁ గ్రిందుపఱుప రాదు = ధూర్తమరాళ ములయొక్క యుద్రేక మణఁప నలవిగాదని రాజపరము. హంసలను వాహనములుగాఁ జేసికొని క్రిందుపఱుపఁ గూడదని బ్రహ్మపరము.

పద్మిని గరముఖప్రాణిః చేల్పినఁ గాని = పద్మినీజాతిస్త్రీయైన గిరికాదేవిని గరనఖరనైపుణ్యము చేత నుల్లసింపఁ జేసినగాని - అనఁగా స్తన జఘసాదులయందు నఖక్షతములు చేసినగాని యని యర్థము. పద్మలతను గిరణప్రసారణము నుల్లసింపఁజేసిన గాని-అనఁగా సూర్యుండు నైనగాని యని యర్థాంతరము. రేలమువ్వురము వారింపరాదు = రాత్రులనముద్రేకమును నివారింప నలవి గాదని రాజపరము. రాత్రులను నిరసెంపఁ గూడదని సూర్యపరము.

అటంచుఁ = ఈలాగని పలుకుచును, నృపతి = పసురాజు, ఆనెలతఁ దలఁచి తలఁచి = ఆగిరికాదేవిని బలమాటు దలఁచుకొని, సగమగుఁ = కృశత్వమును బొందునని రాజపరమయిన యర్థము. అర్థ నారీశ్వరత్వమును వహించినాఁడని శివపరమయిన యర్థము. సాత్త్వికోదయదళానుభావములఁ జెందుఁ = కంఠ స్వేదాది సాత్త్వికోదయభావములను మున్నఁథావస్థలఁ బదింటిని బొందునని రాజపరము. సత్త్వ గుణోదయ దళాప్రభావములనుగాని, లేక సత్త్వగుణోదయమును, దళానుభావము లనఁగా దళావతారములనుగాని బొందునని విష్ణుపరము. ఉన్నద ప్రసవబాణ బాణ మగ్నతఁగాంచుఁ = మదోద్ధతుఁడైన మున్నఁథునియొక్క బాణములయందు ముణిగిపోవుట గాంచునని రాజపరము. ఉన్నదప్రసవ మనగాఁ బద్మము. అది బాణముగాఁ గలవాఁడు గనుక ఉన్నదప్రసవబాణుండు, మున్నఁథుండు. అతని బాణమున్నదప్రసవము. అనఁగా పద్మము దానియందు నితరంతరనివాసము సేయు వని బ్రహ్మపర

ముగాఁ జెప్పవలయును. తావమువహించుకొనుచు తాదావికమువలనఁబుట్టిన వేదము వహించుచుని రాజ వరము. అతవతావమును వహించుచుని సూర్యవరము. ఇందులో వసురాజునకు మొదటి రాజ్యవరముల యందును సంకల్పావస్థయును గీతి మొదటివరమును: గృతత్వావస్థయును జెప్పబడియె.

గిరికన్య, సింధుజ, శుభవాణి, వద్దినియును విశేషములందుల యధాంశములచే నాయుక లోకాత్తరభావము ద్యోతకమునగును. వసురాజు గిరికు శివుడుగారికివలెనే మేననేత్రునివలెఁబోయవల యుననియు విష్ణువు లక్ష్మీనివలె నెవరుచుకొనవలయుననియు బ్రహ్మ సరస్వతిగవలె ముఖముందును కొనవలయుననియు లేదా యాత్రిమూర్త్యాత్మకుడగు సూర్యునివలె గరములనే నలరింపవలయునని తలంచుట మన్తధవంద్రాదులవలని బాధహుచ్ఛటకు యెఱుంగరాది. లోలిచాటుగు పాదములఁగా వసురాజు సంకల్పావస్థయు గీతమునఁ గృతత్వావస్థయు జెప్పబడినది. అందు జ్ఞేయము.

మ. అనిశధ్యాతనదీసుతావయవుఁడై + యమైతి యయ్యేతిశో
భనముక్తావభులన్న నన్నదినవాఁబు బన్న గోరంతనం
టును నొక్కింతముఖానురాగమును బూనుం గాని యేసొమ్ముగై
కొనఁ డేకానుక లిచ్చినం గొనఁడు గోర్కుల్నిండి దైవారఁగాన్. 95

అనిశ=ఎల్లప్పుడును, ధ్యాత = ధ్యానముసేయఁబడుచున్న, నదీసుతావయవుఁడై = నదీకుతయైన గిరికాదేవియొక్క నకలావయవములు గలవాడై, అమైతి=అవసురాజు, అయ్యేతి=అశుక్తిమతీసంబంధ మయిన, శోభనముక్తావభులకొనునోహరములైన మాతృక సమూహములని చెప్పినను, అన్నదినవాఁబు బన్న = అశుక్తిమతీసంబంధమయిన వత్సమనిచెప్పినను, గోరంతనంటును = ఇళుమంత స్నేహమును, ఒక్కింతముఖానురాగమును = ఇంచుకంత ముఖప్రసాదమును, పూనుగాని = వహించునేకాని అనగా ధ్యానము సేయఁబడుచున్న గిరికాదేవియొక్క యవయవముల యందలి నఖవరససాదృశ్యముచేత గిరి కామాతయైన శుక్తిమతీయందుఁ బుట్టిన మాతృకాజ్ఞముల నధాంగీకార మయినప్పటికిని జేయుచుగాని అని యర్థము. అక్కడ గిరికానఖవరస సాదృశ్యమును గిరికామాతృ సంబంధమును మాతృ కాజ్ఞాంగీకరణముందు హేతువులని తెలియవలయును. గోరంతయన్నపదములలోను ముఖానురాగ మన్నపదములలోను జెప్పబడిన గోరు, ముఖము అనెడి పదములు మాతృకా జ్ఞోపమేయ భూత నదీ సుతావయవస్ఫూర్తిని జేయుచున్న వని గ్రహించవలయును. విసొమ్ముగైకొనఁడు = వైరజెప్పబడిన మాతృకములుగాక మఱియేభూషణమును గ్రహించడు. వికారుకలిచ్చినం గొనఁడు=వైర జెప్పబడిన యజ్ఞముగాక యేకానుకలిచ్చినం బుచ్చుకొనఁడు. ఎందువలన ననిన, శోర్కుల్నిండి దైవారఁగాన్ = గిరికా విషయమయిన యభిలాషములు పూర్ణిభవించుచుండగా ననిసంబంధము.

ఇందులో అనిశధ్యాతనదీసుతావయవుఁడై యని చెప్పినాడు గనుకఁ జింతయనెడి సంచారి భావము. విసొమ్ముగైకొనక పోవుటయును, నేకానుకలిచ్చినం బుచ్చుకొనక పోవుటయును అరతియనెడు నవస్థయని తెలియవలయును. ఇందుకు, శ్లో. 'అన్యత్రాప్రీతి రరతిక' అని లక్షణము.

గిరికపై వసురాజునకు గోర్కులునిండి నిబిడికృతములు కాదొడగెను. కావుననే నదీసుతావ యవముల ననిశము ధ్యానము చేయుచుండెను. అవయవచింత దప్ప నితరము లేమి యుచురాగాతితయ సూచితము. వసురాజు నానందపరిణామ వస్తువులులేవు. గిరికాజ్ఞ భూమి యగు శుక్తిమతీయందు జ్ఞాని

చిన మాత్తకములు తామరపూవులనుమాత్రము సొమ్ముగాఁ గానుకగాఁ గైకొనుచున్నాఁడు. నవాజు ములనులచే నపుడుగోసి తెచ్చిన తప్పిపూవులకుట. మాత్తకములను గిరికానభిసాదృశ్యమును బట్టియొక దామరపూవులను ముఖసాదృశ్యమునుబట్టియు గ్రహించుచున్నాఁడు. గిరికావయవధ్యానమునఁగోర్కులునిండినదై వారు వానికిఁజాలనినవి యవయవోపమానపస్తువులెగదా! అవియు సొమ్ముగాఁ గానుకగా వచ్చినవగుటచేఁ బరిగ్రహించుకలగెను. నదీనుతావయవస్వరణగల వసురాజునకు గిరికానహజములగుట వలనను ఉపమానములగుటవలనను మాత్తకములపై గోరుత నెయ్యము. తమ్ములపై మొగమోటుము చూపుచున్నాఁడని భావము,

తే. కన్యలావణ్యరససుధాఃగాహనమున

విభునినయనము లన్వప్నవృత్తిఁ జెంద

మనసు తదురోజహేమాద్రిఃసునికి మరగి

మహితసుతానుభూతికైఃమలయుచుండు.

96

కన్య = గిరికాదేవియొక్క, లావణ్యరస సుధాగాహనమున = కాంతియనెడు నమృతమందలి స్నానముచేత, విభునినయనములు = వసురాజుయొక్క నేత్రములు, అన్వప్నవృత్తిఁజెంద = దేవత్వమును బొందగా నని యర్థము. నిద్రలేకుండుటకుఁ బొందగాఁ నని భావము. మనసు = మానసము, తత్ - ఆగిరికాదేవియొక్క, ఉరోజు = కుచభారమునెడు, హేమాద్రి = కాంచనాచలమందలి - అనఁగా మేరుపర్వతమందలి, మనికి = ఉనికి, మరగి = అభ్యాసము చేసికొని, మహిత = ఓప్పుచున్న, సురతా = దేవత్వముయొక్క, అనుభూతికై = అనుభవమునకుఁగాను, మలయుచుండు = యత్నము సేయుచుండు ననియర్థము. సుభోగానుభవమునకై యుద్రేకించునని యర్థాంతరము. ఇక్కడ వసురాజునకుఁ జతుర్థావస్థయైన శాగరమును జెప్పినాఁడు.

వసురాజు హృదయమున గిరికారూపముఁ జూడఁదొడఁగెనుగాన నయనములు ఆయమలావణ్యతిశయసుధారసముల నాప్తావము గావింపసాగెను. దేవత్వసిద్ధి అమృతమువలనఁ జేహరుటచే నన్వప్న భావముకూడ గలిగెను. అనఁగా వసురాజు గిరికను దలంచుచు గనుకూర్కమానెను. మనసుకూడ సురతానుభావము వలచి గుబ్బులను బంగరుకొండను మరగెను. దేవతలకు హేమాద్రివాసము సుప్రసిద్ధము. అనఁగా వసురాజు గిరికగుబ్బులపై నిలిచి సురతసౌఖ్యమునకై యుద్రేకింప సాగెనని భావము. అలం. రూపము.

సీ. శ్రమమునొందింపఁదోఁజగదదృశ్యతాఖండ, కాండప్రయోగలాఘవముఁ దెలిపి
సాత్త్వికగుణసారసామగ్రి సవరింపఁదోసుమనోధర్మ మొనరఁ దాల్చి
సంకల్పసిద్ధియొసంగఁదోతగువేళ నమితప్రతాపసాహాయ్య మొంది
సవ్యసాహిత్యచింత వహింపఁ జేయఁదో నవరసభావవైభవముఁ జూపి

తే. యతనుఁ డతనికిఁ సహృదయుఁ డై యమేయ

శక్తి నేమేమి గావింపఁజాలఁ డయ్యె

బలియు నితరప్రసంగసంభావనమున

దవులక తదేవరవేతుఁ డవుట యరుదె.

97

కవద్యమున వసురాజునకు మత్తఁగుఁడువకారములఁ జేసిఁటలు జేయఁజే జేసి రాజునకు గల తజేకవరతంత్రభావము ననుధి గనుచున్నాఁడు.

జగదద్భుత = జగదాశ్చర్యకరమును, అఖండ = అప్రతిహతమునైన, కాండప్రయోగ=బాణ ప్రయోగమందలి, లాఘవము=కుశలశక్తియును, తెలిసి=తెలియఁ పడఁజేసించి, శ్రమము నొందింపఁజో= పరిశ్రమమును బొందించినాఁడు కాఁడా, అనఁగా నభ్యాసమును బొందించినాఁడు కాఁడాయని యర్థము. జగదాశ్చర్య కరములయిన యభూతబాణము లనఁగాఁ బుష్పబాణములు, వానియొక్క ప్రయోగవైపుణ్యమును గనుపఱచి, అనఁగాఁ బ్రయోగించి వ్యర్థ నొందించినాఁడని భావము.

సుమనోధర్మ మొరరదాట్పి = విద్యార్థిత్వము నొప్పివముగుకట్టులుగా వహించి, సాత్త్విక గుణ సారసానుగ్రి = శమదమాది గుణములయొక్క యోగ్యమైన సంపూర్ణత్వమును, నవసంపాదో = చక్కపఱచినాఁడు కాఁడా యని యర్థము. పుష్పకోదండము ధరించి సాత్త్వికభావసానుగ్రి నవసించి నాఁడని భావము. సాత్త్వికభావ సామాన్యలక్షణము.

క. పరగత సుఖదుఃఖాదుల, నరయంగ భావించి యట్ల యలరుట సత్వ
స్ఫురణము తదృశభావము, లరయంగ సాత్త్వికములయ్యె నవియొట్టున్.

కావ్యాలంకారసంగ్రహము.

అమిత = మితములేని, ప్రతాప = పరాక్రమముయొక్క, సాహాయ్యమొంది = సహాయతను బొందినవాడై, తగువేళే = యుక్తకాలమందు, సంకల్పసిద్ధి యొసంగఁజో = మనోరథసిద్ధి గలుగఁ జేసినాఁడు కాఁడా యని యర్థము. అమితప్రతాపుఁ డనఁగా వసంతఁ డనిచ్చెప్పవలయును. వసంత సాహాయ్యమునుబొంది విరహకాలమందు సంఖిల్పాఖ్య మన్నభావస్థను బుట్టించినాఁడని భావము. మన్మథదశావస్థలలో సంకల్పము గూడ నొకటి యగుటకు,

హ్లో. చక్షుః శ్రీతిః ప్రథమంచితానంగస్తతోఽసంకల్పః
నిద్రాచ్ఛేదస్తసుతా విషయనివృత్తి స్తపానాశః
ఉన్మాదోమూర్ఛామృతి రిత్యేతే స్మరదశాదైవమ్యుః
దృక్పానస్సంగసంకల్పా జాగరః కృతతారతిః
ప్రీత్యాగోన్మాద మూర్ఛాన్తా ఇత్యనంగదశాదశ
అభిలాషచింతనాను స్మృతిగుణ సక్కిర్తనోద్వేగాః.

నవరసభావవైభవముచూచి=శృంగారాది నవరసములయొక్కయు వాని భావములయొక్కయు వైభవమును దెలియఁజెప్పి, నవ్య సాహిత్యచింత వహింపఁజేయఁజో = నూతనమైన సాహిత్య విద్యా చింతను వహింపఁజేసినాఁడు కాఁడాయని యర్థము. నవరస = అనురాగమనెడి స్థాయిభావము యొక్కయు, భావ = నిర్వేదస్థానిశంకాది సంచారిభావములయొక్కయు, వైభవముఁ జూపి = అనఁగా వైభవము నుదయింపఁజేసి, నవ్యసాహిత్యచింతయనఁగా నూతనసంభోగచింతను వహింపఁజేసినాఁడని భావము. సంచారిక్రమభావములు.

కా. నిర్వేద శ్రమవైవ్యభాజ్యములు స్థానితానశంకార్తి రు
ధర్మావో ధృతిస్సృతుల్ చమతోగ్రత్యాపహితృత్రపాం
తరైర్వృక్ఖమదోత్సుకత్వ మతిపిద్రా మోహబోధాంతము
పను—43

శృంగారస్య వితర్కను ప్రవహతాధ్యానభిమానస్సృతుర్. కావ్యాలంకారసంగ్రహము.
ఎవడనిన, అతనుడు = మన్మథుడు, అతనికి = ఆమెనురాజునకు, నన్మదయ్యుడై = అనగా
నామొడై యనియర్థము. హృదయసంగతుడై యనిభావము. ఆమెయశక్తి = ఎన్నశక్తియుగాని సామ
ర్థ్యముచేత, ఏమేమి కావించ జాలడయ్యెన్ = ఏమిచేయుటకు జాలకపోయినాడు-అనగా నన్ని
కార్యములు చేయజాలినవాడై నాడనుట. కాబట్టి, పతియును వసురాజును ఇతరప్రసంగసంభావ
మున దవులక = మన్మథేతరప్రసంగవరమునందు దగులొనక, తదేకపరపశుడవుట = మన్మథైక
పరాధీనుడగుట, అరుడై = అశ్చర్యమా-అనగా నాశ్చర్యముగాదనుట.

అలంకారము. ఉభయశేషము.

క. సుమనోమార్గణవశుడై, ఊమ యెల్లను దద్దతంబుఁ * గావించిన భూ
రమణునిసాంగయశోజాలములీలం బాండిమం బలరె నెచ్చేనన్. 98

సుమనః = మంచువనస్సుగల, మార్గణ=యాచకులకు, వశుడై=స్వాధీనుడై, ఊమయెల్లను=
భూభాగమంతయును, తద్దతంబుఁ గావించిన = వారలకు సమర్పించిన, భూరమణుని=వసురాజుయొక్క
యని యర్థము. సుమనోమార్గణుడనగా బువ్వుములు బాణములు గాగల మన్మథుడు, అతనికి
వశుడై=ఓర్పుగుణము నంతయు నతనిపాలు చేసినవాడనిభావము. (ని. 'మార్గణో యాచకేశరే
అని వి.) 'క్షీతిక్షాంత్యోః ఊమాప్రాక్తా' అని వి.) సాంగయశోజాలములీలక = సాకారమైనకీర్తి
సముదాయమో యన్నట్టులుగా, నెచ్చేనన్ = శరీరమందు, పాండిమం బలరె = భావశ్య మొప్పు
చుండెను. ఇక్కడ సాత్త్వికభావమైన వైవర్ణ్యమును జెప్పినాడు. యాచకులు సామాన్యులుగాక
పండితులగుటవలనను దానము గూడ నటులే సామాన్యముగాక ఊమయంతయు నొనంగుటగావున
భూరమణుని కీర్తిసాంగమయ్యెనది. మఱియు యశస్సు విస్తృతముగానజాలము. కావుననె మేనిసిండు
బాండుభావము కీర్తిపతి నిండాచెను. వసురాజు పూవుబాణములకు లోనై యొరుషింబుపోయి తెల్ల
బాచుని భావము. అలంకారము. శ్లేషమూలశోలేషిక్ష.

సీ. పెనుగట్టు గోటమీఁటినమేటి కిపు డెంతయరు దయ్యెఁ గన్యాకుఁచాద్రిగరిమ
గగనఘంటాపథక్రమణశీలన కెంతగగన మయ్యె లతాంగిఁకొనుచదలు
బలువెల్లి కిల యెల్ల * నిలిపిరఘున నెంత, సుడివెట్టు సతిదృగంశుస్రవంతి
యనుదినవ్యయితనవస్థసువర్ణరాశి నెంతాను గొల్పె వధూవిభాసువర్ణ
తే. మనుచు విస్తృతహృదయ్యుడై కనికరించి, యవనిపతి కాంతరంగికుండగు ననంగుఁ
డనుపమోజ్జ్వలగాత్రినాయ్యచలరాజ, పుత్రిక దదధీనమానసాంబుజనొనర్చె.

పెనుగట్టు గోటమీఁటిన మేటిక = మహత్తయిన కోలాహల వర్షతమును బదనఖముచేత
నెగమీటిన పురుషశ్రేష్ఠునికి, కన్యాకుచాద్రిగరిమ = గిరికాదేవి చనుగొండలయొక్క గౌరవము,
ఇత్తుడు = తనవయమందు, ఎంతయరుదయ్యెన్ = ఎంతయాశ్చర్యమాయెను - అనగా గిరికాన్తనవర్ష
తములు గోటమీటినశక్తియుగాని వాయెనుట. గగన = ఆకాశమనెడు, ఘంటాపథ = రాజమార్గ
మందలి, క్రమణి = పంచారమే, కిలనకు = స్వభావముగా గలవానికి - అనగా దివ్యవిమానా
యాధుడై యాకాశమార్గమందు నుంచరించువాని కనుట. లతాంగి కొను చదలు=గిరికాదేవియొక్కమధ్య

ప్రదేశాకాశము, ఎంత గగనమయ్యెన్ = ఎంతదుర్లభమాయెను, ఆకాశము గగననామముగలదెట న్యభావమే.

బలుపెట్టికొన్ = బలిష్ఠమైన శుక్తిమతినదియొక్క పరబ్రహ్మ, ఇలయెట్లెట్లినభువన్ = భూమివం తయఁ జెడకుండనిలిపిన మహాత్ముని, నతి = గిరికాదేవియొక్క, దృగంశు = చూపులయొక్క కాంతి యనెడు, స్రవతిమనది, ఎంతనుడిపెట్టెన్ = ఎంతనుశ్శుభెట్టెను, ఆనుదిన = ప్రతిదినమందును, వ్యయత = వ్యయముచేయఁబడిన, నవ్య = నూతనమైన, సువర్ణరాశిన్ = బంగారపు రాసులుగలవానిని, వభూ = గిరికాదేవియొక్క, విభా = కాంతియనెడు, సువర్ణము = బంగారము, ఎంతానఁగొల్పెన్ = ఎంతయాశ పెట్టెను.

అనుచున్ = ఈలాగనిపలుకుచు, విస్మిత హృదయఁడై = ఆశ్చర్యాచిత్తమానఁడై, కనికరించి = దయపలఁచినవాడై, అపనిపతికిన్ = వసురాజునకు, అంతరంగికుడగు = మనస్సుగలిగినవాడైన యని యర్థము. అంతరంగమందు బుట్టినవాడనిభావము. అనంగుడు = మన్మథుడు, ఆపవమోక్షస్థులగా త్రిన్ = ఉపమానరహితమై ప్రకాశమానమయిన దేహముగలిగిన, అయ్యచలరాజుత్వత్రిన్ = శోలాచల పర్వత రాజుత్వత్రికయయిన యాగిరికాదేవిని, తదధీన మానసాంబుజ నొనర్చెన్ = వసురాజున కధీన మైన మనస్సుగలదానిగాఁ జేసెను-అనఁగా వసురాజునందు గిరికాదేవికి ద్వితీయావస్థయయిన చిత్తసంగమమును బుట్టించెనని యర్థము.

వసురాజు సామాన్యుఁడుకాఁడు. గట్టుగోట మీటినవాడు, ఆకాశయానముగలవాడు, నదీ వ్యాప్తినిర్వహించినవాడు. దాత, ఇట్టివాడు, మోహముచెరిచి గలసిగినుటకె యశక్తుడయ్యెను. ఇదియె అంతరంగికుడగు ననుగను కాశ్చర్యమేతువు. కావున నింతగొప్పవాని కిట్టిసిలుగువాటిల్లెనేయని కనికరము. అంతరంగికునకు గనికరము కలుగుటలా నచ్చెరువులేదు. అనంగుడివుడు తనయపూర్వకక్తి నుపయోగించి గిరికను వసురాజు పై వలపుగలదానినిగాఁ జేయవలయునుగాన నామెను దదధీనమానపను జేసెను.

మ. లలనారత్నము నొయ్యనొయ్య మొనప్రేల న్నేల వ్రాయించి ని

శ్చలవృత్తిక వరవర్ణపూర్ణఫలకాశంగంబు నొందించి మి

న్ములు వేమాటుఁ దదధించితనలతో నూల్కొల్పి నెయ్యంపుటో

జ్జులు పైపై నెనయింప సాగె బటుశాస్త్రశ్రేణికాభ్యాసమున్.

100

ఈదృశ్యమునందు గిరికను విద్యార్థినిగను మన్మథుని దేశికునిగను రూపించి చింతావేగముమొదలు పారవశ్యముపఱుకుగల యవస్థలు అక్షరాభ్యాసము మొదలుకొనిగల శిక్షాక్రమముగా నిరూపించి చెప్పుచున్నాఁడు.

లలనారత్నమున్ = స్త్రీరత్నమైన గిరికాదేవిని, దియ్యనొయ్యన్ = తిన్నతిన్నగా, మొనప్రేల న్నేల వ్రాయించి = పాదాంగవృత్తముయొక్క యగ్రముచేత భూశలముమీఁద వ్రాయించి యని యర్థము. అనఁగా జీంతప్రతిబింబి శావప్రేలిచేత నేలవ్రాతలు వ్రాయించియని యర్థాంతరము. నిశ్చలవృత్తిక = చేష్టారహిత వృత్తిచేత నని యర్థము. స్థిరవృత్తిచేతనని యర్థాంతరము. వర్ణశబ్దము రూపమందగు కక్షశబ్దమున వర్ణించుచున్నది. (ని. పర్వోద్వికాదా శుక్లాదా వ్రత రూపయాకాక్షరే అక్షుని.)

వర=వరుడైనవసురాజయొక్క, వర్ణ = రూపముచేత, పూర్ణ = నిండింపబడిన, ఫలకా = చిత్తరువు
 పలకయొక్క, సంగంబునొందించి = సాంగత్యమును బొందించి యనియర్థము. వర=గొప్పలైన, వర్ణ =
 అక్షరములచేత, పూర్ణ=నిండింపబడిన, ఫలకా = పలకలయొక్క, సంగంబునొందించి = సాంగత్యమును
 బొందించి అనగా బలకలుపట్టించి యని యర్థాంతరము. మిక్కులు=పలుకులు, వేమాలు = పల్కాలు,
 తదర్థచింతనలతో = రాజప్రాప్త్యర్థమైన యాలోచనలతోడ, నూల్కొల్పి = సందర్శపఱచి యని
 యర్థము. మిక్కులనగా జదువులును గనుక, చదువులు పలుమాలును దదర్థచింతనలతో నూల్కొల్పి
 యనగా నాశబ్దార్థములయొక్క వల్లనలతో సందర్శపఱచి యనియర్థాంతరము, నెయ్యంపుటొజ్జలు =
 ప్రణయోపాధ్యాయులైన మన్మథుఁ డనియర్థము. ప్రేమగల యుపాధ్యాయులని యర్థాంగిరము. పలు=
 సమర్థమైన, కాస్తప్రేణికా = కాస్తమనగా నిక్కడ నాదేశము. అనగా నాజ్ఞ. (ని. 'నిదేశ
 'గ్రంథయో కాస్తప్రేమ్' అని అ. (స్వకీయమైన యాజ్ఞాపరంపరయొక్క, అభ్యాసము = పరిచయము
 ననియర్థము. వ్యాకరణాది కాస్తాభ్యాసమునని యర్థాంతరము. వైవై సెనయింప సాగె = అంతకంతకు
 బొందింప సాగెను. ఇందులో నిచ్చలవృత్తియనగా స్తంభమ నెడి సాత్వికభావము.

ఇందుకు,

క. 'తలఁగినరాగభీత్యా, దులకతమునఁజేష్టరెల్లఁదొరగి శిలాదా
 రులఁజేసినయట్లుండిన, కలిత స్తంభాఖ్యాసాత్త్వికంబై వెలయున్.' అని లక్షణము.

గిరికాదేవిని మన్మథుఁడు లోఁగొని చింతావరపశము వ్రేలునేల వ్రాయునట్లును, మ్రాన్పాటు
 నొందునట్లును బ్రయనించి తరువు వ్రాయునట్లును, బ్రయచింతనము పలుమాలు చేయునట్లును నొనరించి
 పలు త్రిపుల బెట్టసాగెనని ప్రకృతార్థము.

గురువులొలత దిద్దబెట్టి అక్షరములు వ్రాయించి చదువునేర్పినపిదప శబ్దార్థములు మాటిమాటి
 కనుకొని పఠించునట్లు చేసి యర్థగ్రహణాంతరము కాస్తాభ్యాసము చేయించునని శ్లేషార్థము.

అలం. శ్లేషము.

కా, అతన్వంగి యనంగర్పాంకరణజ్ఞాము క్తచూతాస్త్రని
 ఘ్నం బోర్వక తమ్ము లంచుఁ దటినీగరైభకసంజాతకం
 జాతవ్రాతముమాటుఁ జెంద నవి యేఁచక సాగె మున్నున్ను గా
 'జ్ఞాతి శ్చే దన లేన క' మ్మనెడివాఁచారూఢి సత్యంబుగన్.

101

అక్షన్వంగి=అగిరికాదేవి, అనంగ = మన్మథునియొక్క, ర్పాంకరణవత్ = ర్పాం అనెడిధ్వని
 తోఁపూడిన, జ్యా=నారివలన అనగాఁ దుమ్మెదనారి వల్లనుండి, ముక్త = విడువబడిన, చూతాస్త్ర =
 చూశపుష్పాస్త్రముయొక్క, నిర్ఘాతంబు = ప్రహరమును, అనగా దెబ్బతాఁపడును, ఓర్వక = పహింప
 లేక, తమ్ములంచుకొ = తమ్ములనగాఁ దోడఁబుట్టినవారును బద్ధములును, తోడఁబుట్టినవారిని, కటివీ =
 తనకట్టియైన శుక్తిమతియొక్క, గర్భ=గర్భమువలన, ఏక = ముఖ్యమగునట్లులంగా, సంజాత = పుట్టిన,
 కంశాతవ్రాతము=వద్ద సముదాయముయొక్క, మాటుఁజెందకొ = చాటునకుఁబోఁగా, అవి=వద్దములు,
 మున్నున్నుగా=ముందుముందుగా, ఏచక సాగె = వేధింపసాగెను. ఏలాగనిన, 'జ్ఞాతి శ్చే దన లేక'
 మ్మనెడి వాఁచారూఢి సత్యంబుగన్ = జ్ఞాతియయింప పక్షమందు-అనగా దారూఢి యున్నపక్షమందు
 జ్ఞాతితో నేమి ప్రయోజనము అనునట్టి యనగా వచ్చిచేసెడుకార్యము : జ్ఞాతివలన నగునట్లు నని

భావము. వాచారూఢి=వాక్యనిరూఢి, సర్వముగఁ=యథార్థముగఁబడుటగా, గిరికాజేదిని బద్ధములు వేధింపసాగె నని సుబంధము. ఇక్కడఁ గన్యకు వివాహముగుఱకుః బూర్వము జ్ఞాతిత్వముగలవని కాస్త సిద్ధము గనుక శుక్తిమలియుండు గిరికాజేదితోఁ గూడఁబుట్టిన హేతువువలన సుప్రాప్తమైన జ్ఞాతిద్వేషముచేతఁ బద్ధములు గిరికాజేదిని వేధింపసాగె నని యర్థము.

“యూం” అని నారిమ్రోగుట బాణనిర్ణాతాతిశయమును సూచించును. తన్నుగి (కృశించిన మేనుగలది) గావున నాగాటపు చెబ్బి కోరువలేక తాదాకాలికిఁ దమ్ములను గప్పకొనెను. తమ్ములు తనవలెనే తటిసిగర్భజాతములుగాన శ్రమలొంటి బాలుమంచుకొందు రనుకొనెను. పెండ్లికేముచును స్త్రీలకు సోదరులతో జ్ఞాతిత్వముండును గాన జ్ఞాతివైరముచేఁ దమ్ములు మఱియుఁ దాదాము సూచును.

మన్మథవాదావారణార్థము గిరికతమ్ములజేరుట యనౌచిత్యమని కొందఱుండుదు. తమ్ములనుండి వేదమాత్రమేగావున నట్టిదోషమున కవకాశములేదు. మఱియుఁ దమ్ములచేతనములగుటచే నట్టిదోషావకాశము లేదు.

చ. ఎరువుగఁ జూడ సాగె హరిఃశేఖణ పిన్నటనాటనుండియుం

బరిచితిఁ బూని మంజుగతిఃసూధురియున్ మృదువాగ్నిభూతియు

స్వరుసనె తెల్పి తల్లికడఁవారును దండ్రిభజించువారు నై

గరిమముఁ గన్న సద్విజశిఖామణులన్ వసులుబ్ధచిత్త మై.

102

హరిశేఖణ=గిరికాజేది, పిన్నటనాటనుండియుం=చిన్నప్పటినుండి, బరిచితిఁబూని = చుచ్చిక పడి, మంజు=మనోహరమయిన, గతిఃసూధురియున్=నడకలయొక్క మురిపెమును, మృదువాగ్నిభూతి యున్=మృదువాగ్నిభవనమును, వరుసనె తెల్పి = వెంబడివెంబడిగా నేర్పి యని హంస శుకపరమయిన యర్థము. సత్ప్రవర్తనమును దిన్ననివాక్యములను నేర్పినవారని విప్రపరమయిన యర్థము. తల్లికడవారును దండ్రిభజించువారునై గరిమముఁ గన్న సద్విజశిఖామణులన్ = ద్విజశబ్దము పక్షులయందును విప్రులయందును వర్తించుచున్నది. తల్లియైన శుక్తిమలినదియొక్క యుభయతీరములయందును నివసించినవియును దండ్రియైన కోలాహలవర్షకుని నేవించినవియును నై గౌరవమును బొందిన పక్షి శ్రేష్ఠములయిన హంసకీరములని యర్థము. తల్లిపంకవారును దండ్రియొక్క పోష్యవర్గములొని వారును నై పెద్దఱికమువహించిన విప్రశ్రేష్ఠులని యర్థాంతరము. (ని. ‘దంత విప్రాజ్ఞాకాద్వికాశ’ అని ఆ.) వసులుబ్ధచిత్తయై=వసురాజానందావగలది) గావున గిరికకు పద్విజశిఖామణుల (అంచల చిలంకల)ను వెంటఁబడి జూడసాగెను. మోహతాపవశమున నుంటచే జీరహించితములైవను హంసలనదలు చిలంకల పలుకులు గుంతావశరములయ్యెనునని భావము. ద్విజశిఖామణులెంతవారైనను (రాళ్ళులు) వసులుబ్ధుల నాచరముగఁ గాంచుట సహజమని శ్రేష్ఠార్థము అలం. శ్రేష్ఠమూలక కావ్యలింగమని కొందఱు. శ్రేష్ఠార్థావతానమాసోక్తిమని కొందఱు.

వసులుబ్ధచిత్త (వసురాజానందావగలది) గావున గిరికకు పద్విజశిఖామణుల (అంచల చిలంకల)ను వెంటఁబడి జూడసాగెను. మోహతాపవశమున నుంటచే జీరహించితములైవను హంసలనదలు చిలంకల పలుకులు గుంతావశరములయ్యెనునని భావము. ద్విజశిఖామణులెంతవారైనను (రాళ్ళులు) వసులుబ్ధుల నాచరముగఁ గాంచుట సహజమని శ్రేష్ఠార్థము అలం. శ్రేష్ఠమూలక కావ్యలింగమని కొందఱు. శ్రేష్ఠార్థావతానమాసోక్తిమని కొందఱు.

తే. ఆకులాహార్యనందనః*యలసపవన

జాలములఁ దూలగతిఁ జాలఁ ♦ దూలఁ దొడఁగె

గరిమఁ దా నెంతయచలేంద్రకన్య యైనఁ

బలచ నగుఁ గాదె ఘనవసుప్తానమున.

103

ఆకులాహార్యనందన = కులపర్వతపుత్రియైన యాగిరికాదేవి, అలసపవనజాలముల = మంద మారుత సముదాయములచేత, తూలగతి = దూదివలె, చాలఁదూలఁదొడఁగె = మిక్కిలి తూలి పోసాగెను. అదియుక్తమే. ఎట్లనిన, గరిమ = శ్రేష్ఠత్వముచేత, తానెంత యచలేంద్రకన్యయైనఁ = అచలేంద్రుఁడనఁగా రాజుగనుక దా నెంత రాజకన్య యైనప్పటిని, ఘనవసుప్తానమున = ఘన = అధికమయిన, వసు = అర్థవిషయమయిన, ప్రాథనమున = యాచనచేత, పలచనగుఁగాదె = చులుకఁదన మును బొందుచున్నదేకదా యని యర్థము. గరిమ = దుర్భరత్వముచేత, తానెంత యచలేంద్రకన్య యైనఁ = తానెంత పర్వతరాజునందన యైనప్పటికిని, ఘనవసుప్తానమున = ఘనమైన వసురాజువిష యమయిన యాచనచేత, పలచనగుఁగాదె = కృత్యము నొందుచున్నదేకదా యని యర్థాంతరము.

ఈపద్యమందు నర్థాంతర న్యాసాలంకారము. ఇదియునుంగాక, పూర్వమందుఁ గులాహార్య నందనకు నలస పవనజాలములచేతఁ జలన మయ్యుక్తమని విరోధము కనుపడుచున్నది యగుచుండఁగా ఆమలయైన యహార్యనందనయనెడు సమాసాంతరాశ్రయముచేతఁ దత్పరిహార మగుటవలన విరోధా భాసాలంకారమని చెప్పవచ్చును. తానచలేంద్రకన్యగదా ! కొండకూతున కించుకేని తండ్రగుణముండక పోదు. ఇట్టిచోఁ దూలగతియెటులగలిగిన దన వసుప్రాథనమున (అర్థవిషయక ప్రాథనముచే) బలుచ నయ్యెను. ఆప్రాథనము ఘనముగాన మఱింతపలుచనయయ్యెను. యాచకుఁడు దూదికంటెఁ దేలిక యందురు.

శ్లో. తృణాదపిలఘుస్తూలః, తూలాదపిచయాచకః

వాయునాకింససితోపా, మామయం యాచయేదితి.

అలంకారము. అర్థాంతరన్యాసము.

చ. చెలితేలితెప్పము త్రియపుఁజిప్పుల నొప్పగుబాష్పవారిచి

ప్పిలి చనుగట్టుపైఁ దొరఁగుపెంపు సుతింపఁగ నయ్యె నయ్యెడ

నైలదిమనోగతం బరసి ♦ వెల్వడి శుక్తిమతీస్రవంతి యా

యలికులవేణిఁ గాంచినమహాద్రికిఁ దెల్వఁగ నేగుకై వడిన్.

104

చెలి = గిరికాదేవియొక్క, తెలితెప్ప = తేటగల కనుతెప్పలనెడు, ముక్తైపుచిప్పుల = ముక్తైపు చిప్పులచేత, ఒప్పుగు = ఒప్పుచున్న, బాష్పవారి = కన్నీరు, చిప్పిలి = వెల్లిదిరిసి చనుగట్టుపైఁ, దొరఁగుపెంపు = స్తవశైలముమీఁదఁ బ్రవహించునట్టి యతిశయము, అయ్యెడ = ఆనమయమందు, సుతింపఁగనయ్యె = కొనియాడఁదగి యుండెను. ఏలాగనిన, శుక్తిమతీస్రవంతి = శుక్తిమతీనది, వెలది మనోగతం బర సివెల్వడి = కొమార్తెయైన గిరికాదేవియొక్క యాంతర్యమును దెలిసికొని వెడలిపచ్చి, ఆయలికులవేణిఁ గాంచిన మహాద్రికిఁ దెల్వఁగ నేగుకైవడి = ఆగిరికాదేవిని గన్న కొలాహల పర్వతునికిఁ దెలియఁ కెప్పడి కొఱకుఁ బోవుచున్నది యన్నట్లులుగా, సుతింపఁగనయ్యెనని సంబంధము. కనుతెప్పల

నెడు ముత్తైపుజివులచేత నొప్పుచున్న బాష్పవాఱి పూరమును ముత్తైపుజివులగుల శుక్తిమతి నడిజల పూరముచుగా నుట్టేక్షించినాడు.

బాష్పవాఱి చిప్పిలుటచే గన్నె రవ్వారిగాఁ గార సాగెడుట. కన్నెటిభారను శుక్తిమతీస్రవం తిగ నుట్టేక్షించుటచే బాష్పభారాతిశయము నూచితము. ఉబ్బునచ్చులు కోలాహలమున సాటిగఁ జెప్పుటచే బటువుగను గట్టిగనుడెనట. కావుననే ఆశ్రువులటచుడి తొరుగుట. ఆట. ఉట్టేక్ష.

చ. కొమిరె మనోవ్యధం బొగలఁగొచ్చి కవుంగిటు జేర్చి తల్లి శు

క్తిమతి తదీయశాపశిఖాశీల నింకఁగఁ బోలుఁ గానిచో

రమణి మెయిం బిసాంకురపరంపరలుక్ ఘనసారవాలుకా

సముదయముక్ సుజాతజలఁజాతదళంబులు నల్లసిల్లునే.

105

కొమిరె = కూతురైనగిరికాదేవి, మనోవ్యధంబొగులక్ = హృదయవేదనచేతఁ బరికపింపఁగా, గొచ్చి కవుంగిటు జేర్చి = గట్టిగాఁ గొంగిలించుకొని, తల్లి శుక్తిమతి = దునియైన శుక్తిమతినది, తదీయ = అగిరికాసంబంధమయిన, తాపవిరహవేదనను నెడు, శిఖ = అగ్నియొక్క, శీలలక్ = జ్వాలలచేత, ఇంకఁగఁ బోలుక్ = ఇగిరిపోయియుండవచ్చును, కానిచో = అలాగునఁ గాకపోయినట్లులయిన, రమణి మెయిం = గిరికాదేవిదేహమందు, బిసాంకుర పరంపరలుక్ = లేతతామర తూడులయొక్క సమూహ ములును, ఘనసార = కర్పూరమనెడు, వాలుకాసముదయముక్ = ఇనుక తెరయును, సుజాత = లెస్సగా సంభవించిన, జలజాత = కమలములయొక్క, దళంబులుక్ = జేపలును అనఁగా మనుమారములయిన కమల గర్భదళములననుట, ఉల్లసిల్లునే = చిప్పుచుండునా.

ఇక్కడ గిరికాదేవికి కైత్యోపచారార్థముగా శరీరమందు నిల్విన బిసాంకుర కర్పూరపరాక పద్మదళములను గిరికాలింగననుండు దద్దిరహ తాపానల జ్వాలలచేత శోషించిన శుక్తిమతి సంబంధము లయిన బిసాంకురవాలుకా పద్మదళములనుగా నుట్టేక్షించినాడు. ఈచెప్పుటచేత గిరికాదేవి విరహ తాపాతిశయము ప్రకటమగుచున్నది. ఇచ్చట బిసాంకురాదులవలన శుక్తిమతి శోషము నూపించుట వలన ననుమానాలంకారము.

చ. ప్రసవశోరాఖ్యయోగి బహుభంగుల భావన లిచ్చి మర్దనం

బెసంగఁగ ధాతు వేర్చి బలియించి రసంబు నిశాంత మంతయు

న్వసువుగఁ జేయ మైమఱచి + నాతి దళన్నజిభూషణ లెన్న దా

ప్రసములు చేరి పల్కినను + బల్కుదు చూచియుఁ జూడ దెంతయున్.

106

ఈపద్యమునందు మన్మథపరముగను యోగిపరముగను నర్థద్వయము చెప్పబడుచున్నది.

ప్రసవశోరాఖ్య యోగి = మన్మథుడనెడు రసవాదముసేయు యోగిశ్వరుడు, బహుభంగుల భావన లిచ్చి = అనేకవిధములుగా సంకల్పమును బుట్టించి యని మన్మథపరమయిన యర్థము. పృక్షరస ములచేత భావనలుచేసి యని యోగిపరమయిన యర్థాంతరము. మర్దనం బెసంగఁగ ధాతువేర్చి = పీడన మొప్పుచుండఁగా నింద్రియ మూర్ఛనమును బుట్టించియని యర్థము. నూరుటయతిశయించుచుండఁగా నల్లకాది గైరికధాతుయోగముచేసి యని యర్థాంతరము. (వి 'ధాతు వేర్చియేషుచ, శబ్దయోచి మహాభూత తద్దజేషు రసాదిషు, మనశ్శిలానా ష్టేషాదౌచిషేషాదైకే స్థితః.' అని మే.) బలియం

చిరసంఖ్య = అచరాగము సుస్థిరముగా నిలిపియుని యర్థము. పాదరసమును బద్ధముచేసి యని యర్థాంతరము. (ని. 'రసో గంధరసే జలే, శృక్వారాదౌ విషే వీర్యే తిక్తౌ దౌ ద్రవరాగయోః, దేహధాతు ప్రభేదేష పారదస్వాపయోఃపుమాన్.' అని మే.) నికాంతమంతయు న్వసువుగఁజేయఁ = గృహమందంతట వసురాజు పొడకట్టినట్టులు చేయఁగానని యర్థము. గృహమంతయును బంగారమగునట్టులు చేయఁగానని యర్థాంతరము. మైమఱచి = శరీరస్థితి యెఱుంగనిదై యని యర్థము. మదముచేత శరీర వృక్ష లేనిదై యని యర్థాంతరము. నాతి = గిరికాదేవి, గళన్దణిభూషణుడు = జారిపోవుచున్న రత్నాభరణములను సవరింపదని యర్థము. అక్షసఖులు చేరి పల్కినను బల్కుదు = ఇవ్వసఖులు దగ్గరఁ జేరి మాటలాడినను బల్కుదని యర్థము. ఇవ్వసఖులు పల్కురించిన మారుత్తరమిచ్చి యాదరింపదని యర్థాంతరము. చూచియుఁ జూడఁజెంతయుఁ = సన్నిహితవస్తువులనుగూడఁ జూడదని యర్థము. కన్ను మిమ్ముగానదని యర్థాంతరము.

ఈపద్యములో బహుభంగుల భావనలనఁగా సంకల్పమనెడి యవస్థావిశేషము. మర్దనమనఁగా సంకళకరణ ద్రవీభవనము, ధాతు వేర్పటయనఁగా బ్రళయమనెడి సాత్త్వికభావము. శ్లో. 'ప్రళయ స్సృఖిదుఃఖావైస్త్రి ధ్లాధమింద్రియమూర్ఛనమ్' అని లక్షణము. బలియించిన రసమనఁగా రతియనెడి స్థాయిభావము. వసురాజును సర్వత్ర చూచుట యున్నాదమనెడి సంచారిభావము. ని. 'ఉన్నాదశ్చిత్త విభ్రమః.' అని. అ. మైమఱచుటయును గళద్భూషణము సవరింపకపోవుటయును సఖులకు మారుత్తర మియ్యకపోవుటయును మోహమనెడి సంచారిభావము, వీనికి లక్షణములు, అనుపమకాంతియనెడు పద్యపు వ్యాఖ్యయందు వ్రాయఁబడినవి. అలం. శ్లేషానుప్రాణితమగురూపకము.

ఉ. కొంచక యంబుధిం బడినకొండల పత్రము లూడ్చ దయ్యె నూ

అంచులకత్తి దానియుదు • టంతయు నెంతని కంఠుచేతిను

అంచులకత్తి హత్తి జవఃరాలికుచాద్రుల ముంచె బత్తరే

ఖాంచిత్తవై భవం బెడల • నాతతబాష్పమహాపయోనిధిన్.

107

నూఅంచులకత్తి = అనఁగా శతకోటియైన పశ్చర్యుధము, కొంచక = భయపడక, అంబుధిం బడి = సముద్రమందుఁబడిన, కొండల = పర్వతములయొక్క, పత్రములూడ్చదయ్యెన్ = తెక్కులు గొట్టివైవ దాయెను, దాని యుదుటంతయు నెంతని = అశతకోటియొక్క పొగరెల్లయు నెంతలానిది యని, కంఠుచేతి నూఅంచులకత్తి = అనఁగా మన్మథునిచేతనుండెడు శతకోటియని యర్థము. శతపత్ర మని భావము. హత్తి = తగిలినదై, పత్రరేఖాంచిత్తవై భవం బెడలన్ = తెక్కులయొక్క చక్కదనము వీడిపోవునట్టులుగా నని యర్థము. మకరికాపత్ర రచనలయొక్క సొగసు చెడిపోవునట్టులుగా ననిభావము. జవరాలి కుచాద్రులన్ = గిరికాదేవియొక్క చన్నులనెదు కొండలను, అతత = విస్తారమైన, బాష్ప = కన్నీరనెడు, మహాపయోనిధిన్ = మహాసముద్రమందు, ముంచెన్ = ముంచివైచెను.

అనఁగా బత్తములూడ్చక మైనాకాది పర్వతములను సముద్రమాత్రమందు మునుగునట్టులు చేసిన యింద్రునిచేతి నూఅంచులకత్తికందె బత్తములు వీడిపోవునట్టులుగా గిరికాకుచ పర్వతములను బాష్ప మహాసముద్రమందు ముంచిన కంఠుచేతి నూఅంచులకత్తి యెక్కువది యని యర్థము. అతిశ

యోక్తి మాపకానుసాణితమైన వ్యతిరేకాలంకారము. ఇక్కడ మూడవపదమును జవరాఅన్న చోటనుండు అలనెడు పదముమొదట రేఖాగమము వచ్చినది గనుక విశ్రమము చెప్పినాడు. ఇందుకు,

తే. 'అలకువదంబు మొదలకురాగముంబు, వచ్చునంధికి నుభయంబు వడికిఁ జెల్లు
నతివ జవరాలు బాలితరాలు ముద్దు రాలు భర్తాత్తురా లన రాక్షసారి.'

అని యవ్వకవీయపు లక్షణము. ప్రయోగము 'వికాశమునందును జవరాద్ర' మనుచరిత్రము.

బాష్పమాతకమగుటవలన మహాదధియని చెప్పబడెను. సముద్రమునందున్న యొక కొండ తెక్కల నూఱుచుట్ట కత్తితో నిందుగడు నజుకజాలడయ్యెను. వీరాధివీరుడగు మత్స్యభుడో యట్టి నూఱుచుల కత్తితోనే కన్నీటిసముద్రమునందు మురుగునట్లు తుచాదులకు లెట్టిని బ్రత్యక్షేదన మొనరించి ముంచెను.

క. కంజనయనావిలోకన, ఖంజనయుగ మెదకు వ్రాలఁ + గని వసు వాలో

రంజిలుట దెలిసి శంబర, భంజనుఁ డతినిశితవిశిఖంపంక్తి నగల్గెన్.

103

కంజనయనా=గిరికాదేవియొక్క, విలోకన = పీక్షణముల నెడు, ఖంజనయుగము = కాటుకపిట్టల యొక్క జోడు, (ని. 'ఖంజరీటస్తు ఖంజనశో' అని అ.) ఎదకువ్రాల్ = వృద్ధయప్రదేశమందు వ్రాలగా నని విలోకనపరమైన యర్థము. సుభాగార్థమై వ్రాలగా నని ఖంజనపరమైన యర్థము. కని=చూచి, వసువాలో రంజిలుట దెలిసి=వసువనగా వసురాజును ధనంబును గనుక వసురా జాగిరికావృద్ధయ ములొక బ్ర కాశించుట దెలిసినవాడై యని మన్వంతరమైన యర్థము. ధనము కాటుకపిట్టలు సుభాగార్థమై వ్రాలినభూమిలో నుండుట దెలిసినవాడై యని కిరాతపరమైన యర్థము. శంబర భంజ నుడు=శంబరశబ్దము శంబరాసుదునియందును లేడియందును వర్తించుచున్నది గనుక శంబరాసుర భంజకుడైన మన్వభుడని యర్థము. మృగభంజకుడైన కిరాతుడని యర్థాంతరము. (ని. 'శంబరో వైత్య హరిణ మత్స్య తైల జలూతరే' అని వి.) అతినిశితవిశిఖంపంక్తి నగల్గెన్ = మిక్కిలి వాడిగలిగిన బాణపంక్తిచేత భేదించెనని యుభయత్ర యన్వయము.

కాటుకపిట్టలు సుభాగార్థమై వ్రాలినచోట ధనముండునని చెప్పినందులకు, గద్య. 'ఖంజరీట మిధుననిధువనసంచారోపజ్ఞాతనిధిగ్రహణ కాతుకితమతికిరాతఖన్యమానస్థపుటి కాభ్యాశజలాశయా తస్మిన్నిధిర్భవతి మైథునమేతియస్మిన్' (బ్రహ్మశ్రుతిపిత)

గిరికాదేవి విచారాతిశయముచే దలవ్రాల్చి నాయమదృక్పంజములు వక్షస్థలమున నలరెను. కాటుకపిట్టల జుటయున్నచో నిధులుండును. గిరికావృద్ధయము వసువుంటయెఱిగి మన్వభుడు తొమ్ముగాడ ములుకు లేనెను. వసువన సువర్ణమని విధిపరమగునర్థము.

అలం. క్లేమమూలకరూపకము.

తే. పూటపూట శరత్కోటి + పొడముకతన, విన్ననై యన్నదీకన్యమేటి దూల

సన్నగిలియున్న గతినెన్నఁజనునె యకట, యూర్చి కలుకంకణాకృతినొనరె నపుడు.

పూటపూట శరత్కోటి పొడముకతన = ప్రదివనమందును సంవత్సర కోటి యుద్యమించు చున్న హేతువువలన, అనగా నొకదినము కోటి సంవత్సరములుగా నుండుటవల్ల ననుట. శరత్కాల ధను-44

కోటి పుట్టుటవల్ల-ఇక్కడఁ గోటియనగా భాగమని తెలియవలయును. విన్నవైయన్నదీకన్య=చిన్న పోయినవై యాగిరికాదేవి, పేరిడూలక్ = జడ తూలి పోఁగాననియు ప్రవాహము తీసిపోఁగా ననియు సర్థము. సన్నగిలియున్నగతి=కృశించియున్న విధమును, ఎన్నజనుసె=తలంపఁగూడునా, అనఁగా సెన్నశక్యము గాదనుట. ఆకట = అయ్యయో, అపుడు = ఆసమయమందు, ఊర్తికలు కంకణాకృతి నొనరెన్=ఉంగరములు కంకణములాయె ననియు, తరంగములు జలబిందుప్రాయము లయ్యె ననియు సర్థము. ఇందులొక గార్హస్థ్యవస్థను జెప్పినాఁడు. ఇది సమాసోక్త్యలంకారము. శ్లేషానుప్రాణితము.

గిరికమపూఁట కోటి సంవత్సరములగుటచేఁ జిన్నఁబోయి పెన్నెఱి సవరింపక కృశించి యుం డెను. ఆయమసంతాపస్థితి తెలుపఁ దరముగాదు. చిక్కుటచే నుంగరములు కంకణములయ్యెను. ఇట్లు టను “చ. చిటికెనప్రేలియుంగరము సీతకుఁ గంకణమాయె రాఘవా” యను ఆంజనేయుని వాక్యము సరిచూచునది. శరదాగమముచే నదీప్రవాహము సన్నగిలుటచేఁ దరంగములు జలబిందువు లుగా నుండెనని శ్లేషార్థము.

సీ. మదినున్న మరుఁడు వంశమహోగ్రగతివచ్చు కష్టదెచ్చెరలనఁగద నెనూర్పు
లూర్పుగాడ్పులరాకకులికి పాండుమృణాళకుండలైవై బూనెఁ గుచసురాద్రి
కుచసురాద్రిగరం గెఱుఁగఁగతాపార్శ్వినా, బడ నెఱుఱుప్పొడితోడిఁవలపుఁజెనుట
చెనుటవెల్లువకు ఫేనము లయ్యెఁ బెనుగాక, నవసి నీరుగఁ బొంగుఁగఁగఁమణులు

తే. హారమణివారతారాఘసారమును గ
తోరమూర్ఛాంధకారవిస్తారమును న
పారమై రేయుఁ బగలు నేర్పలుపకునికి
మగువకనుదమ్మ లరమోడ్పు • మరువవయ్యె.

110

మదినున్న మరుఁడు వంశ=మనస్సునందున్న మన్మథుఁడు వంశగా, మహోగ్రగతివచ్చు = మహారౌద్రముగా వచ్చుచున్న, కష్టదెచ్చెర లనఁ=మలయమారుతముతో యన్నట్టులుగా, కదసె నూర్పుల=నిట్టూర్పులు తటస్థములాయెను. ఊర్పుగాడ్పుల రాక కులికి=అనిట్టూర్పులనెడు వాయు వులయొక్క యాగమనమునకు భయపడి, కుచసురాద్రి=స్తనమనెడు సురాద్రియనఁగాఁ గాంచనా చలము, పాండుమృణాళ=తెల్లని తామరతూడనెడు, కుండలి=శేషాహిని, వైఁబూనెక్ = తనపై ధరించెను. తొల్లివాయువు ఆదిశేషపు నేను బలాధికుడను నేను బలాధికుడనని వివాదించిరి. ఆది శేషువు పడగవిప్పి మేరుపర్వతమువైనుండి కదలింపుమని వాయుదేవుఁడు తనసర్వశక్తులు వినియో గించి యోడిపోయిన పురాణకథ నిట ననుసంధించునది.

ఊర్పులు తెచ్చెరలుగా గాడ్పులుగాఁ జెప్పుటచేతను మహోగ్రగతి వచ్చుచున్న వనుటచేతను దట్టము తెంపులేమి సూచితము. సర్పము వాయువును భుజించును గావునఁ జనుగట్టులు మృణాళ కుండలని ధరించెను. విరహతాపము ఘోరతాపాగ్ని కావుననే చనుగట్టులు కరిగి నీరయ్యెను. తమద్యము వందు గిరికాచిరహతాపాతిశయము చెప్పుటయిది.

అలం. ఉచ్ఛ్లేషాలంకారము. రూపకానుప్రాణితకావ్యలింగము.

ఘోర=భయంకరమయిన, తాప=విరహతాపమునెడు, అప్యై=అగ్నిశ్వాలచేత, మచసురాన్రి= స్తనమునెడు కాంచనాచలము, కరంగెనాన్ = కరగినదో యమనట్టులుగా, పడనె బుప్పాడితోడి వలపుఁ జెమట, పుప్పాడితోడి = పుష్పవిశంగవరాగముతోడ, వలపుఁజెమట = పరిమళయుక్తమయిన శ్రమజలము, పడనెన్ = స్రవించెను, చెమటవెల్లువకున్ = ఆశ్రమజలముయొక్క వెల్లివరదకు, పెను కాకన్ = మహత్తరమైన విరహతాపముచేత, అవిసి = కుమిలి, నీరుగఁబొంగు=నీర్లుగాఁ బొంగుచున్న, హరమణులు = హరమాత్రికములు, ఛేదములయ్యెన్ = నురుగులుగా నేర్పడియెను.

హరమణివార=హరమాత్రిక సమూహమునెడు, తారా=నక్షత్రములయొక్క, అపసారము = పోవుటయును, కతోర=కకినమయిన, మూర్ఖా=పరవశత్వమునెడు, అంధకార = కాఱుఁజికిరియొక్క, విస్తారమును = ఆధిక్యంబును, అపారమై=దరిముట్టనిదై, రేయుఁ బగలు నేర్పఱువకున్ = రాత్రి యగుటయుఁ బగలుగుటయు నేర్పాటుగాకయున్నందున, మనువకనుదమ్ములు = గిరికాడేవియొక్క నేత్రములనెడు కమలమలు, ఆరమోదప్పు మరువవయ్యెన్ = అర్ధనిమిలనముచు మానకయుండెను.

గిరికాడేవికి వసురాజ విషయమైన విరహాతిశయముచేత నిట్టూర్పు లుదయించెను; స్తనములు తామరతూండ్లచేతఁ గల్పఁబడియెను; శరీరమంతయుఁ జెమటపడెను; తాపముచేత హరసంబంధములైన ముత్యములు పెడిలిపోయెను; మూర్ఖగ్రమ్మి కన్ను లరగఁజులు పడియెను అని యర్థము. ఈ పద్యపుఁ బాదములు ముక్తాంత్యపదగ్రస్తములుగాఁ జెప్పఁబడియెను.

సీ. వరగుణజాలసంభవనసామగ్రితోఁ, బాశంబు లాశలఁ • బాదుకొల్పి
చటులతాపానలఁజ్వాలిక ల్నెఱపి జీవన మంతయుఁ గలంచి • వనపరాభి
నిస్వనంబులు రేచి • నిగుడుకాతరనేత్ర, శంబరంబులు వాడుశరభగండ
కములుదూలెడుచిత్ర • కాయలీలలుసోయగములునీడ్కొనుభద్ర • గతులుజడియు ||
తే. నాతత స్తబ్ధరోమంబులలసి వ్రాలు, ఘనసీతాపాంగములుగాఁగఁగొండవృష్టిఁ
బఱసి నేట్రాడదొడఁగెశంబరవిరోధి, కాంతయకావనరేఖలోఁగలయ మెలఁగి .

ఈపద్యగీతియందుఁ జెప్పఁబడిన శంబరవిరోధి యనెడువిశేషపదమునకు మన్మథుఁడనియును గిరాతుఁడనియును బ్రకృతాప్రకృతక్షేమఁ గల్పించి యంతట నర్థద్యయము గలుగఁ జెప్పినాఁడు. ఏలాగనిన, వర = పరుఁడైన వసురాజాయొక్క, గుణజాల=రూపయోవనాది గుణ సమదాయ రూప మయిన, సంవనసామగ్రితోన్ = వశక్రియాసామగ్రితోడ నని మన్మథ భరమయిన యర్థము. వర= దృఢకరమైన, గుణ=హరిత్రాశ్శయొక్కయు, జాల = వలయొక్కయు, సంవన=వశక్రియలయొక్క, సామగ్రితోన్=సాధనములతోడని కిరాతపురమైన యర్థము. (ని. 'వశక్రియా సంవనమ్' అని అ.) పాశంబులాశలఁ బాదుకొల్పి = పాశము లనఁగా నిక్కడ బంధనములు, వానినాశలచేత నాపాదించి, అనఁగా నాశాబంధములు గలుగఁజేసియని యర్థము. హరిత్రాక్ష నానాదిక్కుల మోటించి యని యర్థాంతరము.

చటుల = తీవ్రమైన, తాప = సంతాపూపమైన, అనలశ్వాలికలు=అగ్నిశ్వాలలను, వెఱచి= వ్యాపింపజేసి యనియర్థము, తీవ్ర తాపములైన యగ్నిశ్వాలలను వెఱచియని యర్థాంతరము. జీవనమంతయుఁ గలంచి=బ్రతుకంతయును గలతఁజేయించి యని యర్థము. జీవనమనగా నుదయము గమక

సరోవరోదకములను దుద్బవస్తువులు గలపె కలుషితములుగాఁ జేసియని యర్థాంతరము. వనచరాశిని స్వనంబులురేచి=వనచరము అనఁగా శుకపెకాదులును వనచరులనఁగా నెఱుకువాండ్రును, శుకపికాదిపక్షి సమూహముయొక్క కలకలధ్వనులు మీఱునట్లులుగాఁజేసి యనియర్థము. ఎఱుకువాండ్రయొక్క కూకలు బొబ్బలు నతిశయించునట్లు చేసి యని యర్థాంతరము.

నిగుడుకాతరనేత్ర శంబరంబులు = ఉల్బణించుచున్న చంచలనేత్ర జలములును అని యర్థము. బయలుదేరుచున్న దీనదృష్టులైన యెఱ్ఱిజింకలును అని యర్థాంతరము. వాడు=వదలిపోవుచున్న, శరభ= శరమనఁగా తెల్లువెన్ను గనుక దానియొక్క, భ = కాంతిపటికాంతితోఁగూడుకొన్న-అనఁగా విరహ పాండురములైన, గండకములు=కపాలములును అని యర్థము. ఆలయమున్న శరభగండకనామమృగము అని యర్థాంతరము. శరభమనఁగా నెనిమిది కాళ్లుగల మృగంబును గండకమనఁగా గొండామృగంబును, తూలిడుచిత్రకాయలీలలు = తూలిపోవుచున్న చిత్రములైన గాత్రవిలాసములును అని యర్థము. తూలియాడుచున్న వ్యాఘ్రలీలలును అని యర్థాంతరము. (ని. (ద్విపీ వ్యాఘ్రశ్చిత్రకాయః' అని యమరశేషము.) సోయగమువీడ్కొను భద్రగతులు = సొంపుచేడిన శుభయానములును అని యర్థము. మందత్వమువిడిచిన వనగజవిశేషములయొక్క సంచారములును అని యర్థాంతరము. (ని. 'భద్రో మంద్రో మృగ శ్చేచి విశ్లేయా స్త్రివిధా గజాః' అని యమరశేషము.

జడియొ=సమయించున్న, ఆతత = విస్తారములైన, స్తబ్ధ = నిట్టపొడిచిన రోమములును అని యర్థము. భయపడుచున్న యాతతములైన వరాహములును అని యర్థాంతరము. (ని. 'దంష్ట్రీఘోశీ స్తబ్ధరోమా' అని అ.) అలసి వ్రాలు ఘనసీతాపాంగములు = అలసతచేత వ్రాలుచున్న యధికధవళము లైన క్రేగంటిచూపులను అని యర్థము. గమన పటుత్వము లేక వ్రాలుచున్న గొప్ప నెమళ్ళును అని యర్థాంతరము. సీతాపాంగములనఁగా శుక్లాపాంగములని గ్రహింపవలయును. కాఁగ్ = ఆగు నట్టులుగా, కాండప్రవృత్తిబ్రహ్మి = బాణవర్షము గురిపించి, శంబరవిరోధి = మన్నఘఁడని యర్థము. కిరాతుఁడని యర్థాంతరము. కాంత యావనరేఖలొక గలయ మెలఁగి = గిరికాదేవియొక్క యావన సౌష్ఠవములొక గలయ దిరిగి యని యర్థము. కాంతయా = రమ్యమయిన, వనరేఖలొక = ఆరణ్య శ్రేణిలొక, కలయమెలఁగి = కలయదిరిగి యని యర్థాంతరము. వేటాడఁ దొడఁగె = వేటాడఁ జొచ్చెను.

మన్నఘఁడు గిరికాదేవిని విరహాపరితాపాప్తిని బొందించె నని ఫలితార్థము. ఈపద్యములో నాలంబనోద్దీప్తన విభావ సాత్త్వికసంచారిభావములు గ్రంథవిస్తారభయమువలన వ్రాయలేదు.

మన్నఘఁడు వసురాజు గుణాదిసామగ్రి నాధారముఁజేసికొని గిరికామనోహరయావనరేఖలొక గలయఁదిరుగుచు నాయమకుఁదాపముగూర్చి శుకకారికాది ధ్వనులచే వలపు నినుమడింపఁజేసి కలఁత పఱచి కనులసీమారఁ, జెక్కులు తెల్లఁబాఱి, మేనిజిగితొలంగ నడలమురువుచెడ, గగ్గర్నాటు కలనూరు చల్లనికడగంటి చూపులొలయ ములుకులు నాటవేసి వేటాడఁ దొడఁగెనని ప్రకృతార్థము.

అలం. ప్రకృతా ప్రకృత శ్లేషయని పోషకవి. శబ్దశక్తిమూలధ్వని యని యాధునికులు.

చ. అలికులవేడి యిట్లు వలయాంకచిసాంకురపన్న గాలికిం

జలమధివల్లుగాలికిని • జల్మెరభాణ్యుదేజిఁ బోలువూ

విలుతువయాళికి జిగురునిండులసీలిగయాళికి హలా
హలగులికాభద్దు దఘనాళికి నాళికి లోంగి యాత్త లోక.

1'2

అతికులవేణిగిరికాదేవి, ఇట్లు = ఈచెప్పబడిన ప్రకారముగా, ఎలయాంక = సంకలాకారమే చిహ్నముగాగల, బిసాంకుర=తామరతూండులనెడు, పన్నాళికి = సప్తశ్రేణికి, చలమరి చల్ల గాలికిని = చలపాదియైన మలయమారుతమునకు, చక్కెరఘాణపు = తేజియనగా బుడదారయే దాణాగాగల గుట్టము - ఆనగా జిలుక. దానినడిపించునట్టి మన్నభునియొక్క, పన్నాళికి=ఆనగా వాహ్యశ్రేణి, పన్నాళియొక్కెడు కవము వాహ్యశ్రేణిబ్రహ్మనకు దప్పనము. వాహ్యశ్రేణియనగా విసోవాద్ధమయిన సవరివార బలవిహారము. ఇందుకు,

తే. 'ప్రమదనిన్యందతరనేత్రపద్మ లగుచు, జౌరజపలు విలసింపఁ బ్రమదలీల
సముచితానల్పపరివారసహతుఁ డగుచు, నవనినాసగుతుండు వాహ్యశ్రీ వెడల.'

అని శృంగారనైషధమందును,

ఉ. పాలును నీరు నేలునలువంగల మావుల పేదనీధివా
హ్యశ్రీ యొనర్చునేయలికులాలక తానీతవర్ణ యయ్యనే
బాలసువర్ణ దేహమున భాసిలు నానలు మోముపేల్చి ప్రా
యాలు ప్రవీణమామకమహాకృతినాథుఁ గృతార్థు జేయుకన్.'

అని రామాభ్యుదయమునందును బ్రయోగింపబడియెను.

చిగురునిండులసీలి గయాళికి = చిగురే విందుభోజనముగాగల నల్లనిగయ్యాళికి, ఆనగా గోళిల కును, హలాహలగులికాభ=కాలకూటపుముద్దతో సమానమయిన, దుర్దృఢ=దుష్టమయిన మదముగల, ఘన=గొప్పదైన, అళికి = తుమ్మెదకును, అళికి = చెలిక త్రియకును, లోగి=జడిసినదై, అత్త లోక = తనమనములో - ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

దేశ్యమయిన తేజీయ నెడిపదమునకు, 'దీర్ఘాణాం ప్రాస్వస్యాత్' న. అను సూత్రముచే ప్రాస్వముప్రాప్తించి, 'నచదేశ్యపదే' న. అనెడుసూత్రముచే ప్రాస్వప్రాప్తి లేకున్నను, నైకవర్ణే న దేశ్యేషి ప్రాస్వో దేశ్యేతు వా క్వచిత్' అనెడు సధర్వణపదనమువలన ప్రాస్వముపచ్చినదని తెలియ పలయును. గయ్యాళి, గయాళి అని ద్విత్వాదిత్వ రూపభేదముచేత రెండువిధములుగను గలదు ఇందుకు బ్రమాణము. 'అద్విత్వంచ భవేద్విత్వం దీర్ఘోప్రాస్వశ్చ కేఫచిత్' అని యధర్వణ పద నము. ఈపద్యములోఁ దటస్థోద్దీప్యనులును జెప్పినాఁడు. తామరతూండ్లను సర్పములతోఁ బోల్పుట కవుల కాచారము.

తాపోవశమసార్థము చేతికిగట్టబడిన కంకణరూపములగు తమ్మిరూడు మొలకలు సర్పవృక్షము లయ్యెను. చల్లగాలిచలపాది. దానినంగతి తెలుసుబనిలేదు. పూచిలుకుండే తాముగూర్చువాడు, వానివారువము చక్కెరదాణాగల చిలుక. దానివలుకులు చెలికములుకులె. కొయ్యలగయ్యాళి, చెవులు చిందరఁబోవు చివురులమేసి కూయఁదొడగును. తుమ్మెదవిసపుగుళిక. చెలిగుట్టు గ్రహించుటచే లక్ష్య మొనర్చునగునని తెలియఁబోయినది! అన్నియు జాహ్నవోద్దీప్యమాదే!

ఉ అమృతచెల్ల ధైర్యవిభవాతిశయంబునఁ గండ్రి పెంపు లే
శమ్మును గాన నైతి జడజన్మమునఁ జన్యత్రిఁ బోలి పైఁ
గ్రమ్మనిదాఘతాపహారిఁ గ్రాగుచుఁ జిక్కితి లోఁతు దక్కి ని
క్కమ్ముగఁ దండ్రి చాయ గఱకనన్యలు ధన్యలుగా వసుంధరన్.

113

అమృతచెల్ల=అనఁగా నేనేమి నేతునకుట. ఇది సంతాపవాక్యము. ధైర్య విభవాతిశయంబునఁ =
నిశ్చలత్వాతిశయముచేత, తండ్రి పెంపు లేశమ్మును గాననైతిఁ = తండ్రియైన కోలాహలపర్వతుని
యొక్క యతిశయమును లేశమాత్రమునను బొందఁజాలనైతిని. అనఁగా నెంతమాత్రమును దండ్రిని
బోలనైతినుట. జడజన్మమునం జన్యత్రిఁ బోలిపైఁ గ్రమ్మనిదాఘతాపహారిఁ గ్రాగుచుఁ జిక్కితి
లోఁతుదక్కి=జడమనఁగా స్తబ్ధత్వంబును జలంబును, ఇచట ల డ ల క భేదము. నిదాఘమనఁగా నుష్ణం
బును శ్రీష్ణంబును, లోఁతనఁగా గాంభీర్యమును నిమ్నత్వంబును, జడజన్మమునఁ=జడమయిన జన్మము
చేత, జన్యత్రిఁ బోలి=తల్లియైన శుక్తిమతినిబోలి, పైఁగ్రమ్మ=పైని వ్యాపించుచున్న, నిదాఘ
తాపహారిఁ=ఉష్ణమయిన విరహతాపముయొక్క తాఁకుడుచేత, గ్రాగుచుఁ = తపించుచు, లోఁతు
దక్కి=గాంభీర్యముచెడి, చిక్కిరియింపఁచితిని యర్థము. తల్లినిబోలియన్నందునఁ దల్లి నదిగనుక
జలజన్మమును పైఁగ్రమ్మచున్న శ్రీష్ణకాలాతపహారిచేతఁ గ్రాగుచును, నిమ్నత్వముమాని సన్నగిలుట
యను నదిధర్మముని గ్రహింపవలయును. (ని. 'నిదాఘో శ్రీష్ణకాలేస్యా తృష్ణా స్వేదాంబునో
రపి' అని వి.) వసుంధరఁ = భూమియందు, నిక్కమ్ముగఁ=యథార్థముగా, తండ్రిచాయగలకనన్యలు=
తండ్రిపోలికగల కన్యలు, ధన్యలుగా = కృతార్థులుగదా. ని. 'ధన్యాపిత్తముఖోకన్యా ధన్యామాతృ
ముఖ సృతక' అనఁగాఁ దండ్రినిబోలిన కొమార్తె ధన్యరాలనియును దల్లిని బోలినకుమారుడు ధన్యఁ
డనియును నున్నదిగనుక నేను దండ్రిని బోలక తల్లినిబోలినందున నింత వ్యభిచారిని నని యర్థము.
అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

మ. సయిదో ధైర్యసమృత్తపాండురమణీజాలంబు మున్నున్నగా
భయకృత్పల్లవసూచికాస్థితిఁ దపఃప్రారూఢిఁ జేరై నృపా
న్యయచూడామణిపేరురం బెనసె నే నట్లయ్యుఁ బ్రాపింపలే
నయితిం దాదృశవై భవం బకట్ట భాగ్యాయత్రము ల్గా సిరుల్.

114

పాండురమణీజాలము అనుపదమువలన రమణీజాలమునకు మణీజాలమునకు సర్వద్వయము కని
సంఘటించఁజేసెను.

సయిదోడైన=తోడఁబడిన, సమృత్త=మంచివర్తులములైన అని యర్థము. సద్వృత్తిగల అని
యర్థాంతరము. పాండురమణీజాలంబు=శ్వేతమణిసమూహము, అనఁగా ముత్తియములు అని యర్థము.
మృత్త=మంచివృత్తిచేత, పాండు=నిర్మలమైన, రమణీజాలంబు=స్త్రీసమూహము అనియర్థాంతరము.
మున్నున్నగఁ=మొందుమొందుగా, భయకృత్=భయమును జేసెడు, పల్లవ=చిగురువంటి, సూచికా=
సూచియందలి యని యర్థము. సూదులవంటి మన్మథ బాణములయందని యర్థాంతరము. స్థితిఁ=ఉనికి
వేత సాక్ష్యమయిన, తపః=తపస్సుయొక్క, ప్రారూఢిఁ=నిశ్చయభావముచేత-ఇక్కడ ముక్తాఫలములు
సూదులచేతఁ గ్రువ్వఁజూచు గనుక మత్స్యములకు సూచికాగ్రస్థితి నిరూపించుచున్నది. 'పేదై=

హారమై యని యర్థము. ప్రసిద్ధి కెక్కియని యర్థాంతరము. నృపావ్యయ = రాజులముహూ, చూడా
మణి=శిరోరత్నమయిన వసురాజయొక్క, పేరురంబు = విశాలవత్సభమును, ఎనె = పొందిన
దాయెను, విను=నేను, ఆట్లయ్యాక=ఆమెద్యములకుఁ గలిగినవృత్తాదిలక్షణములు లభింప నయ్యెను;
తాదృశ = ఆటువంటి, అనగా ముత్యములుగలగుండేట్టివృత్తి, తైదమంబు=విశాలాచియమును, ప్రాపించ
లేనయితిక = పొందలేకపోతిని, అకట = అయ్యా, సిరులు = సంపదలు, ధ్యానయత్నముగా = పుణ్య
స్వాధీనములైనవి గదా, అనగా జూర్వజన్మ సంబంధమున చుక్కెరకూర భాగ్యుడుగాముగా నచ
త్తులు గలుగుచున్నవి.

మణిహారములు ముక్తాహారములు గ్రీష్మతాపావశమనము లగుటకు బ్రయోగము.

శ్లో. నిశాశృకాంక త్తకసిలరాజయః, క్వచిద్విచిత్రం జలయంత్రమందిరం

మణిప్రకారాః సరసంచందనం, శుభ్రాద్వియా యాంతిజన్మసేవ్యతాం.

శ్లో. నిశంబ బింబైస్సుదుహల మేఘలైః, క్షణైశ్చహరా ధరణైః సచందనైః

శిరోరుహైః సన్నాసకషాయచాసితైః, స్త్రీయోగదాఘం కమయంతిరామిసాం.

బురుసుహారము.

అలంకారము. వృత్తిరేకము. శ్లేషాత్పాపితము.

ఉ. తల్లియుఁ దండ్రీయుక బహువిధంబులఁ గామితము ల్లుటించఁగా

సుల్లము చల్లనై నీరుల * నొందుసుపర్వనరాహిరాట్పురీ

హల్లకపాణులం దొకతె * నై జనియింపక నొడ్ల నొంచుపె

న్వెల్లికి తాతికిం బొడమి * వేటిడి నై తిఁ దలంపు లేటికిన్.

115

తల్లియుఁ దండ్రీయుక = తల్లిదండ్రులు, బహువిధంబులఁ = అనేక విధములచేత, కామితము
ల్లుటించఁగా - శారీరకలను సమహర్ష్యచుండఁగా, ఉల్లముచల్లనై = మనస్సు చల్లబడి, సిరులనొందు =
సంపదలను బొందుచున్న, సుపర్వ=దేవతలయొక్కయు, సర = మనుష్యులయొక్కయు, అహిరాట్ =
సర్వశ్రేష్ఠులయొక్కయు, పురీ = పట్టణములయందలి, అనగా స్వర్గవర్త్య పాతాళలోకములందలి,
హల్లక పాణులందుక = స్త్రీలయందు, ఒకతెనై జనియింపక = ఒకదాననైపుట్టక, ఒడ్లనొందు = వరు
లను పంచన సేయుచుండెడు అని యర్థము. తీరముల సురలఁ దీయుచుండు నదియని భావము. పెన్వెల్లి
కిక = పెద్దవెల్లి వరదపెట్టెడు నదికిని, రాతికిక = పాహణమయ మున్నొండకును, బొడమి =
జన్మించి, వేటిడినైతిక = తొఱమాటన దాననైతిని. తలంపులేటికిక = నాయొక్క తలంపులతో నేమి
నిమిత్తము.

తా. స్వర్గవర్త్య పాతాళములయందు సాధారణముగాజన్మించెడు స్త్రీలలో నొకదాననై
జన్మించిన ట్టుయన వసురాజా విషయమైన నాశోక్కిను దల్లిదండ్రులు ఫలించు జేయుదురుగాదా! అలా
గునఁగాక యేటికిని గొండకును జన్మించినందున నాశోక్కి పఫలముచేయువారు కనుపడరుగనుక నెందు
కును గొఱగాని జన్మముగలదాన నైతిని.

తల్లి యొడ్ల నొంచునది. తండ్రీ తాయి. కలుదుపురముబట్టి వారువేటిడి యగుటలాసవృ
రువులేదు. కాననే తలంచులాభములేదు. సుపర్వనరాహిరాట్పురీనకులు తల్లిదండ్రుల తోబాటుగ

వారుగాననే వారియల్లము చల్లనగుట, సిరులొందుట తటస్థించినది. అలం. క్షేమములక కావ్య లింగము.

వీటిఁడి రూపాంతరము వేఱఁడి. ఇందులకుఁబ్రయోగము భారతోద్ధోగపర్వతృతీయాశ్వా సముచుండి.

‘వేటిఁడియైన మానిసికి వెండి వివేకము గల్గ నేర్చునే’

సీ. సోయగంబున వీణవాయింప మాయంపు, జటిలుఁ డచ్చటికి నేమిటికి వచ్చె
వచ్చుగా కేమి యవ్వసుమహిపాలు బాలామనోభవుని నేలా తలంచె
దలంచుగా కేమి మిథ్యాజపప్రాధి నా, పృథివీశు. నేల రఘ్వించి చూపె
జూపుగా కేమి మాయాపారికాంక్షిద, ర్భితవసుభ్రాంతిఁ జెందిలి ని దేల

తే. తల్లికొటిల్య మెన్నఁడు • దలుగుఁ దండ్రి
హృదయ మెన్నఁటికి గరంగు • నీవియోగ
నీరనిధి నెట్లు గడతు శృం • గారవనికి
నరుగ నన్నియుఁ జక్కనౌ • నచట ననుచు.

116

సోయగంబునకే = విలాసముచేత, వీణవాయింపకే = వీణవాయించుచుండగా, మాయంపుజటి
లుఁడు = కృత్రిమపు మునీశ్వరుఁడు; అచ్చటికి నేమిటికి వచ్చె = ఆమణిమందిరమునకు నేలవచ్చెను.
వచ్చుగాకేమి = వచ్చిన నేమాయెను, బాలామనోభవుని = రమణీమన్తథుడైన, అవ్వసుమహిపాలు =
ఆపసురాజును, వీలాతలంచె = ఎందుకుఁ దలంచెను, తలంచుగా కేమి = తలంచిన నేమాయెను, మిథ్యా
జప ప్రాధి = అబద్ధపు జపసామర్థ్యముచేత, అపృథివీశు = ఆపసురాజును, వీలరఘ్వించిచూపె =
ఎందుకు రఘ్వించి కనుపఱచెను, చూపుగాకేమి = చూపించిన నేమాయెను, మాయాపారికాంక్షి =
కపటమునీశ్వరునిచేత, (ని. ‘తపస్వీ తాపనః పారికాంక్షీ వాచయమో మునిః’ అని అ.) దర్భిత =
చూపుబడిన, వసు = బుగారమందలి, భ్రాంతి = భ్రమను, చెందిలి నిదేల = ఈతీరుగా నెందుకుఁ జెంది
లిని అని యర్థము. పసురాజునందలి భ్రాంతి నెందుకుఁ జెందిలినిని భావము.

తల్లికొటిల్య మెన్నఁడు దలుగు = తల్లియైన శుక్తిమతియొక్క కుటిలబుద్ధి యెన్నఁటికి నశంప
గలదు అని యర్థము. కుటిలప్రచార మని భావము. అనఁగా నదిగనుక వంకవంకలుగాఁ బ్రవహించుట
యనుట. తండ్రిహృదయ మెన్నఁటికి గరంగు = తండ్రియైన కోలాహలనియొక్క నిర్దయ
హృదయ మెన్నఁటికి గరంగుచున్నది అని యర్థము. పాపాణమయహృదయ మని భావము. ఈవియోగ
నీరనిధి నెట్లుగడతు = ఈవిరహ సముద్రము నేలాగు దాటుదును, శృంగార పనికివరుగ = శృంగార
వనమునకుఁబోయిన, అచట = అక్కడ, అన్నియుఁ జక్కనౌ = అన్నికార్యములును జక్కపడును,
అనుచు = అని తలంచినదై, ఈ పద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

పసురాజు బాలామనోభవుఁడు కావుననే తనవలపుఁ జూఱుకొనగలుగుట. తల్లి నది గాన సహజ
కుటిలగమనముగలది. తండ్రి కొండ గాన సంతకుఁ గరగనివాడు. విరహమో యంతలేని సముద్రము.
శృంగారమని కేసి కాలక్షేపము చేయనగునని గిరికాదేవి యుపదేశమున కేగెను.

అలం. క్షేపము.

క. సకీయం గను మొఱుగి మధుకర, చితుర నిజారామవాటిఁ • జేరి ప్రసూనాం
బకథాటిశుకభూటీటీ, నికరాటికనము మనముఁ నివ్వెఱపలుపన్.

సకీయం గను మొఱుగి = చెరిక త్రియమ వంచనచేసి, అనఁగా దప్పించుకొని, మధుకరచితుర = తుప్పెదలవంటి తలవెండ్రుకలు గల గిరికాదేవి, నిజారామవాటిఁ జేరించుకొన్న యుద్ధానవనప్రదేశ మందుఁ బ్రవేశించి, ప్రసూనాంబక = పుష్పములు బాణములుగాఁ గలమచ్చఁగునియొక్క, థాటీ = దత్తుడునందలి, శుక భూటీసకర = చిలుకగుఱ్ఱపు గుంపులయొక్క, ఆటికనము = అగమనము, అనఁగా రాక, ('టీకృతౌ' మనము నివ్వెఱ పలుపన్ = మనస్సు నాశ్చర్యమున బొందింపఁగా, నిందువలె నివ్వెఱ, అని సంధిపచ్చినది. శబ్దమునను ముందరివద్యముతో నవ్వయము. థాటీలక్షణము.

స్లో. 'శత్రుసేవావమర్శాయ నద్య యుగ్ధబభూవకైః,

విజిగ్మప్రవృత్తి ర్థా సా థాటీతి నిగద్యతే.' అని చెప్పబడియున్నది.

ఎటులో మన్నఁగనిబాటినుండి తొలంగి బ్రతుకవచ్చునని యువనమునకుఁ బోఁగా గిరికాదేవికి వనమంతయు నుద్దీపనదాయకముగ నుండెను.

సీ. పవమానమానవఃప్లవమానకైరవ చ్యవమానరజము మైఃసంకుఁ దివురుఁ
గరసారసాగ్రతామరసాతిసాంద్రసీ, ధురసాక్షి గన్నీరుఁ • దుడువఁగోరు
మదనానలప్రభాఃసదనామ్రకోమలచ్చదనార్పితైః జూపు • జరపఁ జూచు
సలయాహతలతాకిఁసలయాగమలయాగనిలయానిలునకూర్పు • దెలుపఁదలఁచుఁ
తే. గుంజపుటగుంజదళిపుంజఃశింజితంబు, వేగ్గలం వైనఁ జెవి యొగ్గి • విసఁ గడంగు
బంచళరభూతపరిభూతఃపంచభూతములఁ దదీయపులంబులఁ గలుపుకరణి.

పవమానమానవ = నివాతపోతముచేత-అనఁగా మందమారుతముచేత, ప్లవమానః=తూఁగియాడు చున్న, కైరవ = కలువల వల్లనుండి, చ్యవమానః=జారుచున్న, రజముః=పుప్పొడిని, మైసంకుఁదివురుఁ = శరీరముచేత స్పృశింపవలయు నని యుద్వృక్తపదులు. ఇందులో మానవ మనఁగా మాణవకము. నలల కభేదనూటవలన మానవమున దని తెలియవలయును. (స్లో. 'రలయో ర్లదయో నైద్యల్లశయో శ్శనయో రసి, వబయో ర్నణయో శ్శాంతే సచినర్గా విసర్గయోః, సబిందుకా బిందుకయో స్సస్య దభేదేనకల్పనమ్.' అని భోజరాజీయము. దేహము పృథ్వీభూతము గావునఁ బృథ్వీభూతజన్యమగు పరాగముతోఁ బృథ్వీభూతమగు మేనును గలఁపఁ జూచెనని భావము.

కరసారస=కమలమువంటి హస్తముయొక్క, అగ్ర=చివరయందలి, తామరస=లీలాపత్తమందు, అతిసాంద్ర = మిక్కిలి దట్టముగానున్న, సీఘరస=మకరందముయొక్క, ఆప్తిక్=వ్యాప్తిచేత, కన్నీరుఁ దుడువఁ గోరుఁ = బాష్పజలములను గడుగఁగోరును, జలవికారమగు బాష్పములను జలవికారమగు పూవుదేనియందుఁ గలుపఁజూచెనని భావము. మదనానలప్రభా = మన్నఁథాగ్ని ప్రభలకు, సదన = ఆలయమైన, ఆమ్ర=మామిడియొక్క, కోమలచ్చదన = చిగురుటాకులనెడు, అర్పితైక్=శ్వాతికమీద, చూపుజరపఁ జూచుఁ = పీక్షణమును బ్రసరింపజేయఁ జూచును, మదనానల ప్రభావదన మని చెప్పబడచేత నామ్రకోమలచ్చదనమందు వర్షిత్వము తెలియఁబడుచున్నది. లయమునఁగా న్యూనాధికత్వ రహిత తాళసామ్యము (ని. 'తాళః కాలక్రియామానం లయ స్సామ్యమ్, అని అ. మాచి చిత్తార్థ మను—45)

మందుచున్నయన్నివలె బ్రజ్జరిల్లును గావున మామిడిబిరుదు మదనానల ప్రభాసదనము. చూపుకాంతుల పనికి పట్టుగాన లేజోవికారము. చూపులు లేజగ ప్రకృతిగానఁ బ్రవాళకాంతి యను లేజస్సుతోఁ గలుపఁజూచెనని భావము.

సలయ = లయతోఁ గూడుకొన్నట్టులుగా, అహత=కొట్టఁబడుచున్న, లతాకినలయ = కాభా వల్లవముగల, ఆగ=వృక్షముగఁగిరి, మలయాగనిలయ=మలయాచలమే నివాసముగాఁగల, అనిలంసకుఁ = వాయువునకు-ఆనఁగా మలయమారుతమునకు, డోర్పుఁచెలఁపఁ దలఁచుకొ = నిట్టూర్పును గనుపఱుపఁ దలఁచును, పిర్పువాయువికారముగాన మందమారుతముతోఁ గలుపఁజూచునని భావము. తుంజపుట= పొదరిండ్లయందు, గుంజతో = మ్రోయుచున్న, ఆళిపుంజ=తుమ్మెదగుంపులయొక్క, శింజితంబు=ఝంకార ధ్వని, వెగ్గలంబైనకొ = మిక్కుటముగాఁగా, చెవియొగ్గివినఁగడంగుకొ = చెవినోరగిలఁ బెట్టుకొని వినఁ జూచును, తుమ్మెదలపళిశబ్దముగాన నాకాశవికారము. చెవి శబ్దేంద్రియముగాన నాకాశవికారము. చెఱిసిగ్గలిపెనని భావము.

ఎట్లన్న, పంచరసమున్న ఘండనెదు, భూత=పెరుభూతముచేత, పరిభూత = పరాధవమొందిన, పంచభూతములకొ=నిజదేహాస్థిత పంచభూతాంశములను, తదియస్థలంబులకొ = పంచభూతములయందు, కలుపుకరణికొ = కలుపురీతిగా ఆని సంబంధము.

ఇక్కడఁ బుష్పపరాగము పృథివీతత్వము, మకరందరసము జలతత్వము, 'మదనానల ప్రభా సదహామ్రకోమల చ్ఛదనార్చి' లేజస్తత్వము, మలయానిలము వాయుతత్వము, శబ్దగుణక మాకాశమని యున్నది గనుక మధుకర ఝంకారధ్వను లాకాశతత్వము వీనియందుఁ దనయందున్న పంచమహాభూతాంశములను గలుపుకరణిని యర్థము. ఇక్కడ మరణమునెడి వ్యభిచారిభావము. 'మరణం మరణార్థస్తు ప్రయత్నకః పుకీర్తితః' అని యున్నది. అలం. సమము. ఉల్లేఖ. చెఱిసిగ్గలిపెనని.

క. ఈరీతిఁ బొదల మెదలుచు, నారీతిలకంబు మేనిఁగచ్చి కయిచ్చు

గోరక నవసహకారక, కోరక మూరుకొని వడి నిఁగుడ గమకించెన్. 119

ఈరీతికొ = మెని జెప్పఁబడిన ప్రకారము, పొదల మెదలుచుకొ = పొదరిండ్లయందుఁ దిరు గుచు, నారీతిలకంబు = గిరికాదేవి, మేనిగచ్చికొ=శరీరపునమ్మకమును, ఇచ్చుంగోరక = మనస్సునం దభి లషింపక, అనఁగా దేహధారణమం దాసక్తిలేకయునుట, నవ=నూతనమైన, సహకారక=తియ్యమామిడి చెట్లయొక్క, కోరకము = పెంగ్గళ్లు, డోరుకొని = ఆఘ్రాణించి, వడి నిగుడగమకించెకొ = శిష్టిముగా నంతమును బొందుట కుద్దొంగించెను. ఈపద్యమందును గ్రంథకర్త మరణాఖ్యభావమునే చెప్పినాడు. సహకారకుమగుంధము విరహిణులక పాయదాయకమునుటకు.

క్షో. సహకారకుమకుశేనర నికరభరా మెదమూర్ఛితదిగంటే. భర్తృహరి శృంగారశతకము.

డి. అత్తటి బిత్తరికొ మడిగృహంబునఁ గానక బోటిక త్రియ

అత్తర మంది ఈ గిరిసుతామణి యెచ్చటి కేగితే కడుం

గొత్త యటంచు గేలివనకుంజము లారయ వచ్చి యచ్చటం

డి త్తజభల్లభగ్న యగుఁచెల్వఁ గనుంగొని సంభ్రమంబునన్.

అక్షటిక్=అనమయముందు, చిక్షరిక్=గిరికాదేవి, ముగ్ధహంబులు గానక = మణిమందిర మందు గానక, బోటిక త్రియలు=చెరిక త్రియలు, రక్షకమంది = లొంకరకడి, హరిమరామణి= అయ్యయో గిరికాదేవి, ఎచ్చటికేగితే=ఎక్కడికేబోతే, కడుంగొత్త=మిక్కిలి మిఠూ చున్నది, అటుయి=అనిపలుకుచు, కేరివనంబము లారయించి = ఉద్యానవనముల పొడిచివెట్టయందు వెదకునిమిత్రముగా వచ్చి, అచ్చట = ఉన్నదక్కడ, చిక్షరిళ్ళిళ్ళయ్యుల = ముగ్ధహంబుల చేత భంగపడిన, చెల్లు గనుగొని = గిరికాదేవిజూచి, సంభ్రమంబుగ = లొట్టుపాటుచేత, ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము. ములుకులు నాటుచున్న మత్తగని నారితమున్న నతడు చిక్షజాడు. అందు గిరిక బాంభగ్నయై యున్నది. కాననే సంభ్రమము. చెలువయనుటచే గిరికాలాళోక్షరసౌందర్యము ద్యోతకము.

చ. కటకట మమ్ము నొక్కత్రుటికాలముఁ బాయనిదాన వొంటిమై
నెటువలె వచ్చి తమ్మ చెలియచ్చటిప్రేక్షపుఁ దేసెవాఁక లీ
నెటువలె నీది తమ్మ తెరువెల్లను బుప్పొడి నీపదాంబుజం
నెటువలె నోర్చె నమ్మ తరుణీ తగు నమ్మ కడిందిచెప్పుముల్.

కటకట=అయ్యయో, మమ్మ నొక్కత్రుటికాలముఁ బాయనిదాన=మమ్మ నొక్కత్రుటిమా త్రకాలమయిన నెడఁబాయనిదానపు, ఒంటిమై = ఒంటిగా, ఎటువలెవచ్చితమ్మ = ఓగిరికాదేవి! విలాగువచ్చితివమ్మ, చెలి = ఓగిరికాదేవి, ఇచ్చటి = ఇక్కడనున్న, ప్రేక్షపుఁదేసెవాఁకలు = ఆశక్య మయిన పూఁదేసెయేలులను, ఈనెటువలె నీదితమ్మ = నీవేలాగున నీది దాటితివమ్మా, తెరువెల్లను బుప్పొడి = మార్గమంతయుఁ బువ్వరాగమయము, నీపదాంబుజం నెటువలెనోర్చెనమ్మ = కమలమువంటి నీపాదమేలాగున సహించెనమ్మ, తరుణీ=పిచ్చిదానా, తగునమ్మ కడింది చెప్పుముల్ = తగునటమ్మ యిట్టిసాహసపుఁజేష్టులు. అనఁగా గూడవుగదా యచట.

ఎప్పుడు నెడఁబాయని చెలువ యొంటిగావచ్చుటయే కడిందిచెయిదము. ప్రోవకడ్డముగాఁ దేసెవాఁకలున్నవి. అవియో ప్రేక్షమైనవి. పుప్పొడియో తెరువంతయు నావరించినది. కాన నీ తెరిచిని దాటివచ్చుట సాహసముగాన గిరికను జెలులు తగునమ్మా యని ముదలందిరి.

ఉ. ఇచ్చ హితాహితంబు గణింపనిగోలవు గానఁ గానకుఁ
వచ్చితి గా కయో పథికివర్గము నొంటిఁ జరింప నిచ్చునే
యిచ్చటియన్యపుష్పచయ * మిచ్చటిమత్తమధువ్రతవ్రజం
చిచ్చటిపల్లవోత్కరము * లిచ్చటిపాంసులవంకబావభుల్.

ఇచ్చ=మాననమందు, హితాహితంబు గణింపని = ఇష్టమును ననిష్టమును నెంచుకొనలేని, గోలవుగాన = ముద్దరాలపుగనుక, కానకుఁ వచ్చితిగాక = వనమునకు వచ్చినావే కాక, అయో= అయ్యయ్యో, ఇచ్చటి యన్యపుష్పచయము=ఈవనమందలి కొకలనమూచాముచు అని యర్థము. ధూర్త సమాహ మని యర్థాంతరము. అనఁగా దలిచిపండ్రులకంటె నన్యతైనవారిచేత బోపింపబడిన విష కాంతులవంటి, ఇచ్చటి మత్తమధువ్రతవ్రజంబు=ఈవనమందలి మకరందపాన మత్తమధువ్రత సమాహ మని యర్థము. మత్తులైన మద్యపాన భరణములయొక్క సమాహమని యర్థాంతరము.

ఇచ్చటి వల్ల వోత్కరములు=ఈవనమందలి చిగురుటాకుల గుంపులును అని యర్థము. విట సమూహము అని యర్థాంతరము. (ని. 'వల్లవో స్త్రీకిసలయే ప్రియే' అని వి.) ఇచ్చటి పాంసుల పంకజావళులు= ఈవనమందలి పరాగభరిత పద్మపంక్తులని యర్థము. పాంసుల=జారులయొక్కయు, ని. (పాంసులః పుంశ్చలే' అని వి.) పంకజ=పాపసంభవులయొక్కయు, (ని. 'అ స్త్రీ పంకం పుమాన్ పాప్తా' అని అ.) అవళులు=సమూహములని యర్థాంతరము. పథికవర్గము=వియోగి జనసమూహము నని యర్థము. మార్గపులనని యర్థాంతరము. ఒంటిఁ జరింపనిచ్చునే = ఒంటిగా సంచరింప నిచ్చునా-అనఁగా సంచ రించిన బ్రతుకనియవనుట.

బాటసారులకు ధూర్జులవలనను బానరతులవలనను జారులవలనను బాపాత్ములవలనను సిలుగులు గలుగును గాన నొంటిఁబోఁజనుదని వ్లేషార్థము. వియోగినిఁగి గోయిలలు, తుమ్మెదలు, చివ్రులు, కమ్మి కొలుకులు నుద్దిషనహేతువులు గాన నొంటి రాఁజనుదని ప్రకృతార్థము.

సీ. ఫలభంగములు సేయుచిలుకకు సాంగమై శ్రోధరసంబు ముక్కుననెయుండుఁ గాలభేదికి మహాకాలమూర్తికి దంటకొయిలఁకెఱుమంట • గురియుఁ గంట మదమరాళికి సదంభస్థితి యుడి వోదు ముఖరాగమును గళంబున విసంబు నలరుఁగొమ్మలబావులార్చి యాసకపూర్తి నెడలించునళికి మేఁనెల్ల మలిన తే. మట్టియిటకేల వచ్చి లీయధరవింబ, మీతలిరుఁగేలునీభుజామృదుమృణాలి కలును నీపుష్పకోమలాంగములుపూని, గట్టుదొరపట్టి వగుబెల్లఁగంటిమబల.

ఫలభంగములుసేయు చిలుకకు=ఫలమనఁగా లాభంబును, రసాలాదిఫలంబును, (ని. 'ఫలం జాతఫలే సస్యే హేతూల్లే వృష్టి లాభయోగ' అని మే.) లాభవైకల్యములను జేయు చిలుకని యర్థము. రసాలాది ఫలభంగంబులును జేయు నని భావము. సాంగమయి శ్రోధరసంబు ముక్కుననె యుండు=సంపూర్ణమయిన కోవము ముక్కుననె యుండునని యర్థము, ఇక్కడ లాకోక్తి నను సంధించి శ్రోధరసంబు ముక్కుననె యుండునని చెప్పినాఁడు, చంచుగ తారుణిమును నిగిర్ణముచేసి సాంగ శ్రోధరసరూపముచేత నధ్యవసించినాఁడు, శ్రోధరసమునకు ఫలభంగమును భావమని తెలియ వలయును.

కాలభేదిన్=ఇక్కడఁ గాలశబ్దము మృత్యుభేదియైనదియు, మహాకాలమూర్తికి=మహాకాలుఁ డనఁగా రుద్రుఁడుగనుక రుద్రమూర్తియైనదియనగు, దంటకొయిలకు=ప్రాధకోకిలమునకుని యర్థము. వసంతకాలభేదియును మహాసిలమూర్తియును అని భావము. (ని. 'కాలా మృత్యోమహా కాలే సమరే యమ కృష్ణయోగ. అని వి.) ఎఱుమంటగురియఁగంటక = కంటియం దెఱుమైన వహ్నికాల్పము వర్షించుచుండునని యర్థము. ఇక్కడఁ గోకిలయొక్క సేత్రారుణాకాంతిని నిగిర్ణముచేసి వహ్నికాల్పా రూపముచేత నధ్యవసించినాఁడు.

మదమరాళికి = మదించినయాడుహంసకు, సదంభస్థితి = కపటయుక్తమయినయనికి, ఊడి వోదు=మావదు. ఇదియెందుంగాక, ముఖరాగమును గళంబున విసంబు=ముఖమండుఁ గోవప్రయుక్తా రుణిమయను గంఠమండు బరువనాకృతరూపమయినవిషమును, ఇక్కడఁ బరువనాకృతమును విషరూపము చేత నధ్యవసించిననాఁడు. విషమునది విషశబ్దకదృవము, అనఁగా మొగ మెఱుమచేసిని విషముగ్రక్కు

చుండుననుట. హంసలకు శ్రేష్ఠమయినయశస్సులయందలి అనగా జలములయందలి యునిమురు ముక్కులయందు రక్తిమయును గంతమందు విశభాదమును గలదని భావము. వ బ ల క భేదమని యున్నది గనుక దినమును దినమని చెప్పిచాడు. దినమనగా దామరరూపుడు, (ని. 'మృగాళం దిన మబ్బాది కదంబే' అని అ.)

అలరుగొమ్మలతావులాన్ని యానవపూర్తి నెడలిండునకికొ = కొమ్మలనగా శ్రీలును శాఖలును, తావులనగా నివాసములును బరిమళములును, ఆనవపూర్తి యనగా ప్రాసంబుంధిపూర్తియగు మకరంద పూర్ణ త్వమును, అలరుగొమ్మల = సుతోషించుచున్న శ్రీలయొక్క, తావులాన్ని = కొండల గూర్చి, ఆనవపూర్తి నెడలిండు = ప్రాభావార్తిని పడరించుచున్న, అనకికొ = తుష్టాదన, మేనెల్లమనము = శరీరమంతయు నపవిత్రమని యర్థము. పుష్పశాఖలయొక్క కరిమగములనుబోగొట్టి మకరందపూర్ణత్వ మును దొలగఁజేయుచున్న దనియును భావము.

అట్టి = అనగా నట్టిశుక కిక హంసికా మధుసము లందునట్టి. ఇటునకొ = కూడనమునకు, ఈయభర బింబము = దొండపండువంటి యామోవియును, ఈభరదుఁగేలును = చిగురువంటి యాహస్తంబును, ఈభుజా మృదుమృగాళికలును = మృదుమృగాళికలవంటి యాభుజములును, ఈశ్చుకోమరాంగములు = పుష్పములవలెఁ గోమలములును యాయవయవములును, పూని = భరించి యని క్రమాలంకారము, విలవచ్చిలివి = ఎందుకువచ్చిలివి, అబల = ముగ్ధవైన యోగినికాదేమి, గట్టుదొరకట్టివగుటెల్లఁ గంటిమి =, నీవు తెలరాజపుత్రివైన లక్షణమంతయుఁజెలిసికొంటిమి.

అనగాఁ గొండకు జన్మించినదానపు గనుక నింత గట్టి గుండె గలదానవైనా పనిభావము. తలిరుఁగేలు అన్నచోట, 'స్తూదా ద్విత్వవిశిష్టాకాలిక' అనెడు వామనవచనమువలనఁ గేలుశబ్దమునకు ద్విత్వమే చెప్పవలయునని శంకింపఁగూడదు. ఎందువల్లననెన నిది నిత్యైకవచనాంతశబ్దము. దినికిం బ్రమాణము. ('బహుత్వం క్వచిదేకత్వం బహుత్వం ప్రత్యయేకవచిత్' అని యధర్వణాక్షి.)

మొదటిపాదము అతిశయోక్త్యను ప్రాణికలోకోక్తియనియుఁ గడమమూఁడుపాదములు అతి శయోక్త్యలంకారమునని యెఱుఁగునది.

చిలుకలు ఫలభంగము చేయునని; నీపెదవి దొండపండుని గంటుపెట్టుననియే. కోయిలలు కాల భేదులు; నీకేలుచివురని లినుననియే. మరాళినదంభసితిగలది, నీభుజములు తమ్మితూడ్డని మెపవునదె. అళిశొమ్మల తావులార్యునది; నీకోమరాంగముల గుట్టునదియే. ఇట్టియెడకు నొంటిగారానగునా? మఱచి లిమి, నీవుగట్టుబిడ్డవుగాన నింతకుఁ దెలిచిలివని గిరికతోఁ జెలులు భావించిరి.

మ. గురువిద్వేషికి విప్రయోగిహరణః క్రూరుండు మారుండు దాఁ
బరమాప్తుండు తేదియభృత్యులు దలంపం గాంచన స్తేయత
త్పరగంధానిలము ల్పహఃపధుసము * ల్లనైత్రిం గాంచెం బిక
స్వరముం బంచమశబ్ద మిందుకు సుదృఘ్గాలంబు రాఁ జెల్లునే. 124

గురు విద్వేషికి = గురుత్వగుండయిన చంద్రునకు, విప్రయోగి = విప్రుడైన యోగియొక్క, అనగా బ్రహ్మణాతియైన హనియొక్క, హరణ = సంహరణముచేత, క్రూరుండు = కఠిమడైన, మారుండు = మనఃపూరు, తాఁ బరమాప్తుండు = తాను ముఖ్యునిపాఠుండు అని యర్థము, విప్రయోగ

మనఁగా విరహముగాన నదిగలవాఁడు విచ్రయోగి. తదీయవారణమందుఁ గ్రూరుఁడైనవాఁడనిభావము. తదీయభృత్యులు దలంపఁ = ఆమన్న భుని కొలువుడుగాండ్రు విచారింపఁగా, కాంచనస్తేయ తత్పర గంధాశీలములు = స్వర్ణస్తేయమం దాన క్తిగల మలయమారుతములును, మహామధుసములు = అత్యంత సురా పానతత్పరములయిన తుమ్మెదలును అని యర్థము. కాంచనమనఁగా సంపంగియును గనుక మలయ పూరుతములు సంపంగిపువ్వులను రాలచ్చుచున్నవనియును దుమ్మెదలు లేనెలుగ్రోలుచున్న వనియును భావము. (ని. 'మధు మద్యే పుష్పరసే క్షౌద్రే' అని ఆ.) పికస్వరము = కోకిల స్వరమును, తన్వై త్రి = ఆపంచమహాపాతకి సాయోగముచేత, పంచమశబ్దము = అయిదవదియైన మహాపాతకిశబ్దమును, కాంచె = పొంచె అని యర్థము.

శ్లో. 'బ్రహ్మహా చ సురాపశ్చ క్షేయీచ గురుతల్పగః
మహాపాతకిన కైవలే తత్సంయోగీచ షడ్భుమః'

పికస్వర మిచ్చెప్పిన నాల్గింటికి నయిదవదాయెనని భావము. పంచమస్వర రూఢిని గాంచెనని యనుభావము. (ని. 'పికకూజతిషడ్భుమమ్' అని ఆ.) ఇందుకు-అనఁగా నీపంచమహాపాతకు లున్న చోటికి సుదృష్టాల్గులు రాజెల్లునే = వివేకి జనము రాజెల్లునా యని యర్థము. సు = శ్రేష్ఠములయిన, ద్యౌః = కన్నులగల స్త్రీలయొక్క, బాలంబు = సమూహము, రాజెల్లునే = రావచ్చునా-అనఁగా స్త్రీ జన సమూహమురావచ్చునాయని భావము.

ఇందుకు-

చంద్రుఁడు, మారుఁడు, మలయమారుతము, తుమ్మెదలు, పికము ఇవి పంచమహాపాతకులు, వీరి షేలిమి యుక్తాయుక్త వివేచనగలవారికి (స్త్రీలకు) దగదు. కాననిటకొంటిమై రాజెల్లుదని భావము.

అలం. క్షేమమూలక కావ్యలింగము.

చ. అని చెలు లెల్ల దూరి ధవళాంబుజభాజనరాజి నావటిం

చినకుసుమాన్న రాశిపయిః * జక్కనిచెందొవజోతి నిల్పి య

వ్వనితకుఁ జొట్టు రా బడసివైచి సగంధపలాశవాటిఁ బా

యనియశరీరిబంటులకు * నామితఁ జేసి రనేకభంగులన్.

125

అని = ఈలాగని, చెలులెల్ల దూరి = సఖులందఱును నిందించి, ధవళాంబుజ = తెల్లతామరపువ్వు లనెడు, భాజన = వర్ణైరములయొక్క, రాజి = సమూహమందు, ఆవటించిన = వడ్డించిన, కుసుమాన్నరాశి పయి = పువ్వులనెడు నన్నపురాశిమీద, చక్కని చెందొవ జోలినిల్పి = చక్కనైన యెఱ్ఱకలువపువ్వు నెడు జోలిని నునిచి, అవ్వనితకు = ఆగిరికాదేవికి, చుట్టురా = చుట్టుతిరిగి వచ్చునట్లులుగా, బడసి వైచి = దిగదుడిచివైచి, సగంధ పలాశవాటిఁబాయని యశరీరిబంటులకు = అనఁగా సౌరభయుక్త వృక్షవాటిఁ బాయని తుక పికాది మన్నభృత్యు లనెడు గర్వయుక్తమాంసాశీధి నెడఁ బాయని బేతాశభృత్యులకు అనఁగా వికాచములకు, (ని. 'పలాశి వృక్ష రక్షసిశి' అని వి.) అనేకభంగులన్ = బహువిధములుగా, అమితఁ చేసిరి = అపారము నొనర్చిరి.

పికాచాదులావేకించినవారికిఁ బెల్లనిపాత్రలో నన్నముంచి నడుమ దివ్యబెట్టి దిగదుడుచుటయు నావలనాయాచారము దూరముగ భూతములకుఁ బాఠవై చుటయు నాచారము. అటులే చెలంబు గిరికకు

తెలికమ్మియూతులూఁ బూవుల నన్నముగా నుంచి చెంగలఁజూలిచేచ్చి విగమిచి యకలి (మచ్చగతేతా కాది) దళములకుఁ బాటవైచిరభావము.

అలంకారము. రూపకము. స్త్రోత్రము.

క. ఆవేశ మంజువాణి య,నాచిలగతిఁ జేరి మర్మహా విలంబపులి

దావలి కావలికరువలి, యావలి కావలితహ్యదయ • యగునతిఁ బలికెన్, 136

ఆవేశ్ = ఆనమయమును, మంజువాణి = మంజువాణియనెను స్త్రీయనభి, అనాచిలగతిః = నీచి = నిమ్మలవగలిచేత సమీపమునకుఁబోయి, మర్మహా = సహించ నలవిగా, విలంబ = తుష్టైవలంబు, పులింబ = బోయలయొక్క, ఆవలికె = సమూహమునకును, పులింబులకుఁ గా విలంబాతిశేషము లు వారు, (ని. 'భేదాక రిరాత శబర పులింబా స్తేఽచ్చశాతయః' అని అ.) ఆ వలికరువలి = ఆచల్లగాని యొక్క, ఆవలికె = బాధకును, ఆవలితహ్యదయ యగు = ద్వాకులచిత్తరాలైన, పలికె = గరికాచేరిని గూర్చి, పలికెన్ = ఒకవాక్యము పలికెను. విమనియనెను,

తే. కలికియలికిర మండలికలికి చూడ, వేల యీ వేల బలుకసి • వేలగోల

నీకటాక్షోర్ధివాక్సధానీకమునకు, జాలిఁబడిగాదె యివియీకుఁజాలిఁబడియె.

కలికి యలి కీర మండలికె = సుందరమైన తుష్టైవలకును శుకబృందమునకును, అలికి = భయపడి, చూడవేల = ఎందుకుఁ జూడవు, ఈవేల బలుకసివేల = నీవెందును నీసమయముందుఁ బలుకకున్నావు, గోల = ముగ్ధవైన గిరికాచేరి, నీకటాక్షోర్ధి వాక్సధానీకమునకు = నీయొక్క కటాక్షపిక్షణ పరంపరలకును వాగమృత ప్రోమమునకును, జాలిఁ బడిగాదె = భంగపడియేకదా, ఇది = అనగా నీ తుష్టైవలకును నీచిలకలును అని ప్రమాణంకారము. ఈవజాలిఁ బడియెన్ = ఈవృక్షపూర్తియందుఁ బడినది. నీవుగోలవుగానఁ బ్రకృతమెఱుంగఁజాలవన్నదానవు. చూచినంతమాత్రమునఁ దుష్టైవలు పలికినంతమాత్రమునఁ జిట్టకులు చెట్టపాలుగానుండనుట గోలకనము చెల్లవుచున్నది. కీరములు తుష్టైవలు మండలి యను కొందువేమో? నీపలుకులు సుధానీకము కటాక్షముబాష్టలుగానజయింప వచ్చును. వచ్చునననీల యవిభంగపడియెనని భావము.

అలం. వ్యతిరేకము. హేతుత్పేక్ష.

నీ. సకలాగమాంతవాఙ్మనలు గాంచి విముక్త కాంచనం బగుమాఘాకరకులంబు

వర్ణిత్యమున దృఢావాప్తిసంయమములై, శౌరిఁ ప్రోక్తునుశుకఙ్గసంతతులును
గన్న పెంచినవారిఁ • గలయక మాధవా, ర్పితసూక్తి మనువసక్రియచయంబు
పద్మాసనాభ్యాసఁపారవశ్యమున బ్రహ్మాధీనగతు లై సహంసతతులు

తే. పుష్పఫలపత్రజలమాత్రముల శరీర, యాత్ర గడపుచు సన్మార్గ • మధిగమించి
యెసఁగనివి యెల్లనీ కేలయై గ్గొనర్చు, వనితయావంతయావంతఁవలవనవ్వు. 137

సకల = సమస్తమయిన, ఆగమాంత = వేదాంతములయొక్క, వాఙ్మలుగాంచి = జ్ఞానములను బొంది, విముక్త = విడిచిపెట్టఁబడిన, కాంచనంబగు = సువర్ణముగలదైన, మాధుకరకులంబు = భిక్షుకకులుం బును అని యర్థము. సకలాగమాంతవాఙ్మలు గాంచి = సమస్తములైన యగమాంతములనఁగా లతాంత ములు-అనఁగాఁ బుష్పములు వానియొక్క పరిమళములను బొంది, విముక్తకాంచనంబగు = కాంచన

మనఁగా సంపదగిపువ్వు, విడిచిపెట్టబడిన సంపదగిపువ్వుగలదైన, మాధుకరకులంబు = భృంగసముదాయ మని భావము.

వర్ణిత్యమునకే = బ్రహ్మచారిత్వముచేత, (ని. 'వర్ణి స్యా ల్లేఖికే చిత్రకారేషి బ్రహ్మచారిణి' అని వి.) వృథావాప్తి = గృథముచుట్టులుగా, సంయమములై = జోడుగూడినవై, శౌరిఁబేర్కొను = రామ రామ యని పలుకుచుండెను, తుకసంకతులను, చిలుకగుంపులని భావము. ఈయర్థమందు, (ప్రశస్తావర్ణా హరి శారుణావేహం స్తఇతివర్ణితకే) అని మతుబర్థమందు ఇని ప్రత్యయము. (శ్లో. 'భూమనిదా ప్రశంసాసు నిత్యయోగేతికాయినే, సంబుధేస్తీ వివక్షాయాం భవంతిమతుపాదయకే' అని వచనము.) కన్న పెంచిన వారిఁ గలయక = కన్నవారిని బెంచినవారిని - అనఁగాఁ దల్లిదండ్రులు మొదలైనవారిలోఁ గలసి యుండక, మాధవాన్నితసూక్తిమును = వాసుదేవునియందుసమర్పించబడిన సద్భాషణములచేత జీవించు చున్న, వనప్రియచయంబు = వనవాసప్రియసమూహములను, అనఁగా వానప్రస్థులును అని యర్థము. కన్నకోయిలలను బెంచినకాకులను గలయక, మాధవాన్నితసూక్తి ననఁగా వసంతర్తువునందు వినియోగ పఱుపబడిన మధురవాక్కులచేత మనుచున్నకోకిలసమూహ మని భావము. (వి. 'మాధవస్తు వసంతే స్యా చైవ కాభే గరుడధ్వజే' అని వి.) ('వనప్రియః పరభృతః కోకిలః పిత ఇత్య పి' అని. అ.)

పద్మాసనాభ్యాస పారవశ్యమునకే = యోగవిహితమయిన పద్మాసనముయొక్క యభ్యాస పరవశత్వముచేత, బ్రహ్మాధీనగతులైన = బ్రహ్మాధీనములైన చిత్రవృత్తులుగలిగిన, హంసతతులు = యోగులును అని యర్థము. పద్మముల యందుఁ గూర్చుండెడు నభ్యాసమువలని పరవశత్వముచేత బ్రహ్మాధీనమయిన గమనములు గలవైన, అనఁగా బ్రహ్మకు వాహనములయిన రాయంచలనిభావము. పుష్పఫలపత్ర జలమాత్రములకే = పుష్పలు పండ్లు చిగురుటాకులు ఉదకము, ఇంతమాత్రపు స్వల్పాహారముచేత, ఇక్కడఁ గ్రమాలాకారము. శరీరమాత్రగడపుచుకే = శరీరవర్తనమును జరిగించుచు, సన్నార్థ మధిగమించి = సద్వృత్తిని బొంది యనియర్థము. ఆకాశము నవలంబించి యని భావము. ఎనఁగ = ఒప్పుచుండునట్టి, ఇవియెల్లకే = ఈచెప్పబడినవి యన్నియును, నీకేల యెగ్గొనర్చుకే = నీకెందుకుఁ గిట్టమి నేరమును. కాఁబట్టి, వనిత = ఓగ్రికాదేవి, ఆవంత = ఆవిచారము, ఆవంత = ఆవగింజంతయయినను, వలవదవ్వు = అక్కఱలేదవ్వు - అనఁగా మన్నన భృత్యులగు తుమ్మెదలు చిలుకలు కోకిలలు హంసలు నీచెప్పబడిన సన్నార్థావలంబకు లనుట.

తుమ్మెదలు భిక్షుకత్వ మవలంబించి తావిమాత్రముచేతను, చిలుకలు బ్రహ్మచర్యమునూని ఫల మాత్రమునను, గోయిలలు వానప్రస్థముననుండి పత్రమాత్రమునను, హంసములు యతిత్వము నొంది జలమాత్రముచేతను దృష్టి నొందుచున్నవి కాన నివి సన్నార్థము నొందినవి. ఇవి నీకు ఆవగింజంతయేని యెఱ్ఱచేయుఁజాలవు. కాన పీనివలనిభయము మానఁదగినది. అలం. కావ్యలింగము, రత్నావళియు.

ఉ) సారసకై రవంబులకుఁ • జంద్రదినేంద్రవిరోధ మంచకుం

బారము లేనిమందగతిఃభారము దెమ్మరకుఁ ఫణిగ్రహ

క్రూరవిఘాత మంగజానకుం గడతేరనిభీమవీక్షణాం

గారకవైర మింత తలఁకం బని లేదు ఘనోజాథాటికిన్,

సారస కైరవంబులకు = పద్మములకు గలవలకు, చంద్రదిగేంద్ర విరోధము = చంద్ర సూర్యులయొక్క ప్రాతిపదికము-ఆనగా పద్మములకుఁ జంద్రుడు గలవలకు సూర్యుడును కైరు లని యర్థము. పద్మములు రాత్రియందు మునుపించుచున్నవనియును గలవలకు విశాఖాగమందు మును పించుచున్నవనియును భావము. అంచుకొ = హంస, పాదము లేని ముదగలిభారము = పన్నటికిని గడముట్టని శనిగ్రహగతియొక్క భారము-ఆనగా హంసకు శని చాలాడని యర్థము. పన్నటికిని మందయానముయొక్క యతిశయము గలదని భావము. తెప్పెరకు = చులయమారుతమునకు, భని గ్రహక్రూరివిఘాతము = రాహుగ్రహముయొక్క కరిగనయిన విరోధము-ఆనగా చులయమారుతము నకు రాహువు చాలాడని యర్థము. వాయువు పర్వములకుఁ జేరింపబడుచున్నది భావము. అంగ జానకుకొ = మన్మథునకు, కడలేకరి = అంగముచిక్కరి, పేమిందా = ఉగ్రపృష్ఠిగరిన, అంగార కైరము = అంగారకవిరోధము-ఆనగా మన్మథున కంగారమందు చాలాడని యర్థము భీమశక్తియు హరునియందును వర్తించుచున్నది గనుక హస్తేత్తాల భస్మీకృతుడని భావము. కాబట్టి, వినిత = ఓరికొకాడేసి, మనోజాఘాటికొ = మన్మథునియొక్క దాడి, కలకుంబులేదు = భయపడ నక్కఱలేదు- ఆనగా గ్రహచారబలము చాలకయున్న మన్మథునివలకు నరని వదివారమువలకు నీకు భయము లేదని తాత్పర్యము.

మన్మథుని బలగమంతయుఁ గడలేని యావదలలో మునిగియున్నది. కష్టలకుఁ జంద్రుడు కలువలకు దినకరుడు వైరులు. అంచలు నడువఁ జేతానిని. తెప్పెరకుఁ బామువలసిభయము. ఇది కాక మన్మథుడు శివునికంటి చిచ్చునకు బూడియైనవాడు గాన భయమున కెడపే లేదు. అలం. విరోధాభాసము.

ఉ. నమ్మిక మీఱ నెత్తు వదళన మ్మిక నెమ్మది కోర్కి నెమ్మితో
నిమ్మని యేము నీదయకు * నిమ్మని కమ్మనిపింటిబోదుపా
దమ్ములు మెట్ట కెంపువిడిదమ్ములు చేచ్చి భజితు మమ్మరో
రమ్మని బోటి కోమలిక * నమ్మనివార్యగతిం దెమల్వుగకా.

130

నమ్మికమీఱకొ = నమ్మక మతిశయ మగునట్టులుగా, ఎత్తువదనమ్ము = పంచిన ముఖమెత్తుము, ఇకకొ = ఇకమీద, నెమ్మదికోర్కికొ = మనస్సునఁ గలవాంఛితమును-ఆనగా వసురాజు పరిగ్రహ మును, నెమ్మితోనిమ్మని = ప్రేమతోడఁ గలుగఁ జేయుమనియును, విము నీదయకునిమ్మని = మేము సేవ్యులకు స్థానమనియును-ఆనగా నీకృపకుఁ బాత్రులమనియును, కమ్మనిపింటి బోదుపాదమ్ములు = మన్మథుని చరణములు, మెట్టకెంపువిడిదమ్ములు చేచ్చి = మెట్ట కెందామరపువ్వులన్నించి, భజితుము = సేవించు చున్నాము, అమ్మరో రమ్మని = పితల్లి రావేయని, బోటి = చెటికొత్తియయైన మంజువాణి, కోమలి = గిరికా డేవియొక్క, కరమ్ము = హస్తమును, అనివార్యగతికొ = విడిపించుకొనఁ గూడనట్టులుగా, తెమల్వుగకొ = చట్టితీయఁగా, ఈవద్యమునకు మందరిమ్మముతో నన్వయము.

విరిదమ్ము లన్నచోటఁ గర్తృధారయ సమావముగనుక వర్తతృతీయ వర్ణమును జెప్పినాడు. ఎత్తు వదనమ్ము అనుచో, ('ప్రార్థనార్థే మురేకల్వే కశ్యలే మధ్యమార్థకః, విభాషితంపదస్త్యేకే వప్రా జేతు కదాచన' అని మువర్ణకమునకు వికల్పత్వము చెప్పించియె గాన నిక్కడ ఎత్తుము అని మువ ర్ణము గలుగఁ బ్రయోగింపఁదయ్యె.

మన్నఁగుని పరివారము సచ్చార్థసంగతము. ఇంక నాపదలో మునిగియున్నదిగాన నీకు మరుఁడు కీడు తలంపఁడు. మేము మన్నఁగుని పూజించి సముఖుని గాచితిమి. సంతయును మానుమని మధుర వాణి గిరికాదేవి హస్తముచు బట్టుకొనెను. ఆలం. చర్యాయోక్తము.

క. సోలుచుఁ జెలి కెదురాడక, తూలుచుఁ గైదండ యొసఁగుఁ తోయ్యలిమేనక
వ్రాలుచుఁ జింతాజలనిధిఁ, దేలుచుఁ గై నేయుసఖులఁ • దెగడుచుఁ గంటకా.¹

సోలుచుకొ = సొటసొటలాడుచును, చెలికెదురాడ = చెలికత్తియకు నడ్డుమాటచెప్పక, తూలుచుకొ = తూలిచూచుచును, కైదండయొసఁగు తోయ్యలిమేనక వ్రాలుచుకొ = చేయూత యిచ్చుచున్న చెలికత్తియొక్క దేహముమీద నొరంగుచును, చింతాజలనిధిఁ దేలుచుకొ = విచార మనెడు సముద్రముదుఁ దేలూడుచును, కై నేయుసఖులకొ = అలంకరింపవచ్చునట్టి చెలికత్తియ లను, కంటకా = పురుషులచేత, తెగడుచుకొ = ఆదరించుచును. ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

ఇందులో సోలుటయును దోయ్యలి మేనవ్రాలుటయును ద్వానియనెడి సంచారి భావమున కును భావము. 'ద్వావిర్బలస్యాపదయో వైవర్ణ్యరతి కారణమ్' అని లక్షణము. చెలికెదురాడక పోవుట ముగ్ధాలక్షణము. తూలుట యున్మాదాచుభావము. శ్లో. 'వినావిచారమాచార ఉన్మాద ఇతి లక్షణమ్' కంటఁదెగడుట యమర్తాచుభావము. శ్లో. 'అమర్త స్సాపరాధేభు మనః ప్రజ్వలనం మకమ్' అని లక్షణము.

సీ. నిబిడదుస్సహదీర్ఘనిశ్వాసపవనంబుఁబలుచు తేటలు బరాబరులునేయు
నుజ్వలావయవతాపజ్వాలికల వేడిఁచివురుజొంపములపై • నవఘళింప
లలితాననేందుమండలపాండురచ్చాయ, వనరుహావళివళావళి యడంప
శ్రమజలాభివ్యక్తసహజ సాంకవమదా, మోదంబు చిలుకలమూల కొత్త
ఆ. నెసఁగుభసలములను • గిసలములను నీర, జాతములను గీర, జాతములను
విగ్రహింపనీనివిరహంచె తోడుగా, వెలది వెడలె విహిఁనీధులకును. 132

నిబిడ = దట్టమును, దుస్సహ = సహింప నలవిగానిదియు, దీర్ఘ = పొడవునైన, నిశ్వాసపవనంబు = నిట్టూర్పువాయువు, పలుచు తేటలుకొ = పరుగెత్తి పుయికివచ్చెడు దుండగపుఁ దుమ్మెదలను, బరాబరులు మేయొ = పార్శ్వములకుఁ దొలగఁ దోయఁగాను, ఉజ్వల = ప్రజ్వరిల్లుచున్న, అవయవతాపజ్వాలికల వేడి = అవయవములయందలి విరహతాపాగ్ని జ్వాలలయొక్క వేడిమి, చివురుజొంపములపై నవఘళింప = చిగురుటాకుల గుత్తులమీద వ్యాపింపఁగాను, లలిత = ఓప్పుచున్న, ఆనన = ముఖము నెడు, ఇందు మండల = చంద్రిమండలముయొక్క, పాండురచ్చాయ = విరహపాపాడిమయ నెడు చంద్రిక, వనరుహావళి = వద్దనమూహముయొక్క, వళావళియడంపక = అడావడి నడంపఁగాను, శ్రమజల = చెమటనీరువలన, అభివ్యక్త = ప్రకటమయిన, సహజ = స్వభావసిద్ధమయిన, సాంకవమదా మోదంబు = సాంకవ మనఁగా జవ్వాదిగనుక జవ్వాదివాణన, చిలుకలమూలకొత్తకొ = చిలుకలను బరాభవ మొందింపఁగాను, ఇక్కడ జవ్వాదిపిల్లికిఁ బిల్లలు భంధపడుచున్నవని యాశయము. స్త్రీలకీరమందు సాంకవామోదము గల దనుట ప్రసిద్ధము. ఇందుకుఁ బ్రయోగము.

సీ. 'వింబోష్ఠి యని సేత్ర చెవరించదు శుకంబు నాచివామోద యుగంబురాంగి'

కలకంఠమునోభేదామము.

ఎనుగు భసలములను గిరలములను సీరజాతములను గీరజాతములను విగ్రహించినీ = భసలము లనఁగాఁ దుమైకలు, (సి. 'మిథరశ్చ మిథిరశ్చ వింబోభే భరకా నమా' - సి) చూచువిధములువు. కిసలము లనఁగాఁ జిగురుటాకులు, (సి. 'కిసాలయం కిరలయం కిసాలం కిసలం కిరలం', అని ద్విరూప కోశము. ఇందుకుఁ బ్రయోగము;

సీ. 'జీర్ణవర్ణదు సంక్లిష్టాకాదుగో విభామాయాగిరలచందమావదేము'

అని ప్రయోగించుఁ బడియున్నది. ఎరుగి = విజృంభించుచున్న, భసలములను = తుమైకలు, కిసలములను = చిగురుటాకులను, సీరజాతములను = వర్ణములు, గీరజాతములను = భుజకమునామములను, విగ్రహించినీ = విరోధమునేయనియ్యది, విరహంచెత్తోధింకా = విరహాగమేరహయమునానని ప్రమాలుకారము. వెలుది వెడతె విసిన పిట్టలగును = నిరకాదేవి వనఁటికలను బయలుదెవలెను.

ఇందులో భసలములను గిరలములను, సీరజాతములను గీరజాతములను, విగ్రహించినీ అని భసలాదులయం దనాదర భావవ్యోజనము చేయఁనెదల విహితమయిన గిర్వము నూచితమయినదని స్వారస్యము గ్రహించవలయును. ఇందుకుఁ జ్ఞో. 'తత్రచి చ్చర్వకదానాం తనదత్తీర్మదోషకృత్, తత్రస్యాద్దిత్వ మాద్యగ్యవమతా హ్రస్వసేర్ణరాకే' అని యభివ్యంజనము. శ్రమజునున్నచోట శ్రమమనఁగా నుచారిభావము. చ్ఞో. 'శ్రమః కేదోధ్వరత్యాజే ద్ధారక్సేదాతి భూమికృత్' ఇకర భావము లన్నియు బుద్ధిమంతులచేత నూహ్యములు. అందు. కావ్యలింగము.

ప్రాద్దుగదుపుట కేదేని యుపాయము గావలయును గావున చువనమునందు విరియఁబూచి యున్న వివిధములగు పూవులసొంపులు చెలుపుచుండిరి.

క. లలనామఃసు లపు డుపవన, తలనానాసూనఃపంజరాలు కలకంఠి

కలనాదకుఁ దెలిపిరి తత్కలనాదంభమునఁ బ్రోద్దుగదపుర మనుచున్. 133

లలనామఃసు = చెలికత్తెలు, అపురం = ఆనమయమందు, ఉపవనశలం = ఉద్యానవనప్రదేశమందలి, నానా = సమస్తమైన, అనూన = తక్కువగాని, సంపదలు = వైభవములు, కలకంఠం = అడవికొయిలయొక్క వలె, కలనాదకుఁ = అవ్యక్త మధురమయిన కంఠనాదముగల నిరకాదేవి, తెలిపిరి = తెలుపఁబూనిరి, ఎందుకొఱకనిన, తత్కలనాదంభమునఁ = ఆతెలుపుట యనెడు విషయేత, ప్రాద్దుగదపుర మనుచున్ = ప్రాద్దు పుచ్చుదమని విచారించినవారై తెలిపిరిని సంబంధము. ఈపద్యము ద్విప్రాసముగలదిగాఁ జెప్పఁబడియెను.

సీ. కనకగంధము తెలుంగనివాని కిష్టాప్తి, కాయహీనునకును + గరణపటిమ

వెక్కు కాలపునూఁగఁకెక్కుడువాక్పిఠి, యతిచంచలాత్తుని + కలఘువృత్తి

యిలఁ బుట్టుగ్రడ్లకుఁహితదర్శనప్రీతి, యగమకోటికిఁ బల్లఁవాభివృద్ధి

జడజాతమునకు శాశ్వతబోధసామగ్తి, కోపనాపలికి భావోపశమము

తే. నెరపునిరుపమమాధవనిత్యసన్ని, ధానమున బొల్పుభవదీయఁతాతపాద

సన్నిహితసద్గుణరామఁసరణియి దెల, తాంగిగనుగొనుమిచటిశోభాతీతయము.

కనకగంధములెఱుంగనివాని క్షిప్రాప్తి = కనకమనఁగా సువర్ణంబును జంపకంబును, గంధమనఁగా లేశంబును సౌరభంబును, (ని. 'గంధో గంధక ఆమోదే లేశే సంబంధగర్వయోః' అని వి.) సువర్ణ లేశము నెఱుంగనివాని క్షిప్రవస్తుప్రాప్తియును అని యర్థము. చంపక సౌరభములను గుర్తెఱుంగని తుమ్మెదలకు మకరంద రసప్రాప్తియనిభావము. కాయహీనునకును గరణపటిమ = కరణశబ్దము గాత్రమందును సాధనమందును వర్తించుచున్నది. (ని. 'కరణం సాధకతమక్షేత్ర గాత్రేంద్రియేష్వపి' అని అ.) ఆశ రీతికి గాత్ర పటిమయును అని యర్థము, మన్త ధనుకుఁ బుష్పవల్లవరూప నానాసాధన పటిమయని భావము. వెక్కుకాలపు మూఁగ కెక్కుదువాక్పాఠి = బహుకాలమునుండి మాటలులేక యున్న మూఁగవానికి నతితయమయిన వాక్పాఠిధీమయును అని యర్థము. పది నెలల వర్మంతమును బలుకుట లేని కోయిలకుఁ గల న్నర్వర మనిభావము. అతి చంచలాత్మన కలఘువృత్తి = అత్యంతచలనవన్వభావము గలవానికి నైర్వృప్తవృత్తియును అని యర్థము. వాయువునకు వేగరహితవృత్తి - అనఁగా మందవృత్తియని భావము. ఇలక = భూమియందు, పుట్టుగడ్డపక = జాత్స్వంధులకు, హితదర్శనప్రీతి = హితజ్ఞదర్శనము వల్లనైన సంతోషమును అని యర్థము. ఇలఁబుట్టు గ్రుడ్డనఁగా భూమియందు మొదట గ్రుడ్డుగాఁ బుట్టినవి గనుక పక్షులని చెప్పవలయును. శుకపికాది పక్షులకు ఫలవల్లవా ద్యభిష్ట వస్తులాభజనిత ప్రీతి యని భావము.) ఆగమకోటికిఁ బల్లవాభివృద్ధి = పల్లవమనఁగాఁ బాదనిలాసము - అనఁగా సంచార మనుట. (ని. 'లహో లేశే విలాసేచ' అని వి.) ఆగమకోటి యనఁగా గమనశక్తిలేని కుంటివాండ్ర యొక్క సమూహములును పృథ్విలతాదులయొక్క సమూహమును, కుంటివాండ్రకు సంచారసమృద్ధి యును అని యర్థము. పృథ్విలతాదులకుఁ గిసలయాభివృద్ధి యని భావము.

జడజాతమునకు కాశ్వతబోధసామగ్రి = జడజాతమనఁగా నజ్జాలయొక్క సమూహమును, జలజాతంబును అనఁగా బద్ధంబును, లడల కభేదముగాన జలము జడము అని చెందు రూపములు గలవు. ఆజ్ఞ జనసమూహమునకు సంకత జ్ఞానసామగ్రియు నని యర్థము. పద్మమునకు సమ్యగుత్పన్నవికాస సంపూర్ణత్వమని భావము. (ని. 'పున స్సదార్థయో శ్వశ్వత్' అని. అ.) కోపనావళికి భావోపశమము = కోపశులైనవారికిఁ బ్రేక్షకాంతియని యర్థము. కోపనలనఁగాఁ గోపముగల స్త్రీలుగనుక వారికిఁ గోపకాంతియని భావము. (ని. 'కోపనా నైవభామినీ' అని అ.) నెఱుపు = ఘటనపఱుచుచున్న, నిరుపమ = సమానరహితుఁడయిన, మాధవ = విష్ణుమూర్తియొక్క, నిత్యసన్నిధానమునక = ఎడతెగని సాన్నిధ్యముచేత, పొల్పు = ఓప్పుచున్నయని యర్థము. వసంతునియొక్క నిత్యసాన్నిధ్యముచేత నొప్పుచున్న యని భావము. (ని. 'మాధవస్తు వసంతే స్యావైవకాళే గరుడధ్వజే' అని వి.) భవదీయతాత = నీతండ్రి యైన కోలాహలునియొక్క, పాదసన్నిహిత = చరణసన్నిహితులైన, సద్గుణారామ - సద్గుణ = మంచి గుణములచేత, ఆరామ = అంతట మనోహరులైనవారియొక్క, సరణియిడె = మార్గమిడె సుమా యని యర్థము. కోలాహలాద్రియొక్క ప్రత్యంతవర్వత సన్నిహితమును సద్గుణసంపన్నమయిన యారామ సరణియు నిదేసుమా యని భావము. లతాంగి = ఓగిరికాదేవీ, ఇచటి కోభాలికాయము = ఇక్కడనుండెడు వైలక్షణ్యాలికాయమును, కనుంగొనుము = చూడుము.

ఈ ప్రదేశము మాధవసాన్నిధ్యమునఁ బొల్పు నీతండ్రిచెంతయందు సుత్రమోత్రముల కునికిపట్టు. ఈమాధవ్యుడు సామాన్యుడు కాఁడు. దరిద్రులకునువర్జిస్తాప్తి, దేహాపహీనునకు గాత్రపటిమ, మూఁగకు

మాటలాడునేడుపు, చుచులలకు స్థిరభావము, స్రుజ్జివాని కమలకనశక్తి. కుటివాని బాదవిలాసము, మందమతులకు భావము, కోపకీటర కోర్పు ప్రసాదించును. హృదయప్రభావము కంటివేయని భావము. తుమ్మెదలు మకరందపావము చేయుచున్నవి. మున్నగుఁ జీట నవయవసంపన్నులై నోగన్నాడు. కోయిలలు గూయుచున్నవి. మారుతము మందమందముగా విడుచుచున్నది. చెట్లు చివ్విరులలో నలడుచున్నవి. వసుంతసౌభాగ్యము చూచితివాయని యథాంతము కలం. శబ్దకక్షిమూలభవతి.

చ. పరిమిలిత ప్రవాళనవపట్టపటధ్వజమాతమాతన

స్వరరథభరాజమున్ భ్రమరజాలగుణాంచితపాంచుదక్రము

లైరల మహాబలంబు దరలింప లతావనితాళి ఋవ్యలై

మరువపుబంతులట్ల శుకమండలి యాడెడి గంటె వైచయిన్.

135

శుభవ్యమునందుఁ జాతవర్ణమునందు రథోత్సవము సంపాదించి చెప్పుచున్నాఁడు.

పరిమిలిత = కూడుకోబడిన, ప్రవాళ = ఆరుణపల్లవములనెడు, నవపట్ట పటధ్వజమాతనమైన పట్టపస్త్రపు టెక్కములుగల, చూత=మామిడిచెట్టనెడు, చూతన = ప్రత్యక్షన, స్వరరథభరాజమున్ = మున్నగు దేవతయొక్క రథశ్రేష్ఠమును, భ్రమరజాల = తుమ్మెదబారులనెడు, గుణ = మోహత్రాళ్యచేత, అంచిత = ఒప్పుచున్న, పాంచుదక్రములు = సుగురుస్థులుగాఁ దిరుగుచుండెడు శున్నవరాగపటలములనెడు రథచక్రములు, కెరలన్ = దొర్లునట్లులుగా, మహాబలంబు దరలింపన్-మహాబలంబు = నాయువనెడు శాతరతువచ్చిన ప్రజలు, తరలింపన్ = తరలిండుగాను, లతావనితాళిఋవ్య-తీగలనెడు స్త్రీ సమాహము మీఁద ఋవ్యచున్న, లేమరువపు బంతులట్ల = లేచమరువముచేత గట్టుబడిన బంతులొ యన్నట్లుగా, వైచయిన్=మీఁదమీఁద, శుకమండలి యాడెడిగంటె = చిలుకలగుంపు దిరుగుచున్నది చూచితివా. చివురుటాకులతో మాచిచెట్టలరిపట్టుపలువటెక్కముగాగల కొత్తరథములై నుండెనయ్యు, దుమ్మెదలబారు రథముగాగు వగ్గుములనలెను, సుట్టుగా రాలుచున్నామలు రథచక్రముల రీతిగను, నలరి రథయానము సమకూర్పుచుండ లతలవైచుండి లేచి మాసివెవ్రాలు చిలుకలగుంపులు రథోత్సవమయమున రథముపైనుండు మరువపుబంతులవలెనుండెనని భావము. ఆనగాఁ దీయమావులు చివించ నందు దుమ్మెదలువ్రాలుచున్నవనియు, బరాగమురాలుచున్నదనియు, గాలించుటచేఁ జెట్లు కదలుచున్నవనియుఁ జిలుకలు లతాదికములవిడి రసాలముపై కేగుచున్నవనియు ఛలితార్థము. అలా. ఉత్పేక్ష.

చ. మరునకుఁ జైత్రమంత్రి వనమండలరాజ్యఫలైకకాంచనో

త్కరము కరం బొసంగుటయుఁ దావుల బచ్చులు చేరి తచ్చదా

వరణముఁ బాయ విప్పి పరువంబుగ నెన్నిక కెక్క జేయుచున్

దొరయగనీవు గంటె చెలిధూర్తవతంశులీమసాఖులన్.

136

వరునకున్=మున్నకుండనెడు రాజానకు, చైత్రమంత్రి = వనమండలనెడు మంత్రి, వనమండల రాజ్యఫలైక కాంచనోత్కరము = వనమండలమునెడు రాజ్యమనియుండును, వనమునెడుమండలరాజ్య మనియయినం జెప్పినచ్చును. వనమండలరాజ్య = వనమండలరాజ్యముయొక్క, ఫలైక = ఫలములలో ముఖ్యఫలమయిన, (ని. ఏకేముఖ్యా న్య 'కేవలా' అని అ.) కాంచనోత్కరము=సంపదగి మొగగుంపనెడు సువర్ణస్తోమమును, కరంబొసంగుటయున్ = ఆపునమీయగా, (ని. 'భాగభయో కరో బలి' అని అ.) తావులబచ్చులుచేరి = తావులనగా వాగుబును స్థానములను బచ్చులనగా వాగులను

సరాబులును, తావులబచ్చులనఁగా వాసనల నాశము జెలిసిన వాయువులనెడు నాస్థానమందుండెడు సరాబులును, చేరి = వచ్చినవాడై, తత్ = ఆనందగులయొక్క, భద్రావరణము = పత్రావరణ మనెడు వస్త్రావరణమును, పాయవిప్పి = తొలఁగఁదీసి-నఁగా ముల్లెలువిప్పి యుచుట. పరువంబుగ నెన్నిక కెక్కఁజేయుచుకొ = ఆనఁగా వాయువులను పట్టునఁ బరువము కలుగనట్లుగా సుతికెక్కఁ జేయుచు ననియును, బచ్చులపట్టున సుత్తుక మగునట్లులుగా లెక్కపెట్టుచుననియును నర్థము. ధూర్తమనగా సుమ్రేతపువ్వు, (సి. 'ఉన్నత్త కితపో ధూర్తో ధుత్తారక కనకాహ్వయక' అని అ.) ధూర్తవతంస = ఉమ్రేతపువ్వులయొక్క యగ్రములయందుండునట్టి, మలీమన = మలినములయిన, అశులక = తుమ్రెదల నని యర్థము. ధూర్తాగ్రే నరులయిన మలినజనులను, ఆనఁగా బోరులని యర్థాంతరము. దొరయఁగ నీవు = చేరినచుచువిగావు, చెలి = ఓగిరికాదేమి, కంటె = చూచితివా.

బచ్చునెడు పదమునకుఁ బ్రయోగము. తే. 'వసుధఁ జెల్లింపఁ దరమె యెవ్వారికైన, మెచ్చు వాఁ డొరపలరాచబచ్చువాఁడు, అనియున్నది. (దొరయఁగనీవు అనుచోట దొరయఁగనీరు అని పాఠముఁజేసిన బచ్చులను కర్తృపదమునకు మహదర్థక క్రియతో సుబాధము బాగుగ నుండును.)

మనస్సరాజునకు వసంతసచివుఁడు కాంచనములరాశి కట్ను మొనంగెను. అనఁగా వికసితములగు నంపంగి పూవులను వసంతుండు మనస్సప్రీతికరముగా వికసించు జేసెను. కాంచనము రాశి బాగోగులు పరిశీలించువారు బచ్చులు. వారాపరిశీలనముచేయుతఱి దుష్టులను జేరనీయక పోవుట సాజమెకదా ! అనఁగా నానందంగి పూవులతావు లరయునవి మారుతములు, నంపంగిపూవులపై మలయుగాడ్పులు తుమ్రెదల దరిచేరినీయమి సహజముగదా యని భావము. అలం. సమాసోక్తి.

నంపంగి పూవును దుమ్రెద మూర్ఘిన దనుటకు.

శ్లో. చరన్వనాంతే నవమంజరీధ సమట్టదిగంధ ఫలీమజ్జిమితో,
సాకిన్నరమ్యా స చకిన్నరంతా బలీయసీ కేవల మీశ్వరాజ్ఞా.

చ. రతిపతిధర్తకర్త ఋతురాజబలావళి నొంచి గేగుదు
ర్మతుల మథించి కైకొనినమానధనంబుల ముద్ర వెట్టుచోఁ
బ్రతినవదీపికాశిఖర గంఠం గెడులక్కయుఁ బోలె వంజుల
నీత మయి తేటి వెగలపుఁదేనియ గ్రాయుటఁ గంటివే చెలి.

137

రతిపతిధర్తకర్త = మనస్సునియొక్క ధర్మస్థాపకుఁ డైన, ఋతురాజు = వసంతుండు అని యర్థము. వసంతుండు మనస్సునికీ విల్లియిన పువ్వులకుఁ గర్తయని భావము. లేక మనస్సధర్మమైన రాగమును బోషించువాడని యయినను భావము. ఈయర్థమందు రతిపతియనెడు మనస్సధనామము ఆసురాగపర్యాయమైన రతికిఁ బరిత్యజింపి యర్థాంతర క్రోడీకారముచేత సుపయోక్త మగుచున్నది. (సి. 'రతిస్సర్వప్రియాయాంచ రాగేషి సురతేషివ' అని వి.) అబలావళి నొంచి యేగుదుర్మతుల మథించి = స్త్రీజనులను విరహవ్యధ పాలుచేసి యెడఁబాసిపోవుచున్న పాంథులను మర్దించి, కైకొనిన మానధనం బులకొనబుచ్చుకొన్న మానమనెడి ధనములను, అనఁగా వారిప్రణయకోపము లనెడు ధనములను, ముద్రపెట్టుచో = ముల్లెలకట్టి సికాముద్రచేసెడు సమయమందు, అబలాశబ్దము దౌర్బల్యాభిప్రాయ గర్భమనియును దుర్మతి శబ్దము దౌర్జన్యాభిప్రాయగర్భమనియును గ్రహింపవలయును. ప్రతి భవదీపికాశిఖర గంఠం గెడులక్కయుఁ బోలె = ప్రతిదీపపుఁడిమీదను గరగినదియుఁ గరగినదై

యించుకంత జారుచున్నదియనగు లక్ష్మణాయుష్షులు, మంజులమున నున్నాము. కర్మాగోచరుడు. (ని. 'మంజులఁడోకే' అని అ.) మంజుల్యమునఁజూచి పుష్కరమును నిలిపి, లేచిఁజూచెదన, వెగలపుఁ జేసియగ్రాయుటకొనెక్కడమైన లేక వెదలుఁ గ్రమ్మటను, వెలిఁజూచిరా, పంజరేనాచి తివా, ఇక్కడ దీపకానికి కర్మాగోచ పుష్కరమునందు, దుష్కరమునందు కరుణ జారుచున్న లక్ష్మణ సముదము దుష్కర వెదలుఁ గ్రమ్మచున్న చేరియగుట గదానాచమయిభావము. నిగూఢమలయును.

మన్మథుడు కలిపి, స్త్రీప్రవహలకు కలి పడెను. అది భక్తములకు నిర్వహించు వాడు ఋతురాజు. కాననే రాజప్రవృత్తుసారమును ముమ్మలకు కెప్పించునాకెను. అంజులని (చెలువలను, దుర్బలలను) వంచించిబాప్త వంచనల (వాసనలను) నిర్వహించు. వారి మన భావము హరించి బొక్కనమునుజేర్చి వైమురురాజు లక్ష్మణో ముక్తి. ముల కప్పుడు కరణలక్కవతః బాచిన యెట్టియశోకమునుండి లేనియడదయుచున్నది భావము. కర్మాగోచములు భూతెననియు వానివైచదుమైదలు చేరియుండెననియు నిది ప్రణయవీచవరకళులగు సాగులగు విరహోద్దీకముగను బ్రోషితభర్తృకలకు విచారకరముగను చుండెనని భావము.

ఉ. తుమైదదిప్తురీందు పయిఁబోచుపిశంగిమపద్మినీనిశాం
కమ్మది తాఁ బరాగపటిం • గప్పి మధుప్రతిఁ జేరఁ బోవుచుకొ
నమ్మిక కంగజ ప్రహరణమ్ముల ముట్టెడుఁ జూడవచ్చు ప
ల్లొమ్మలఁ జెందువారలు తగు ల్విరియాటలు నేర కుందురే.

133

తుమైదదిప్తురీందు=దిప్తురీ దనఁగా మిక్కిలి సువరించువాఁడని యర్థము. ఇక్కడ దుష్కర యనెడు ననేక స్త్రీ విహరముగలవాడు, పయిఁబోచు పిశంగిమ = మైని గపించునట్టి వసప్రవృత్తు మనెడు, పద్మినీనిశాంకమ్ము=పద్మినియనఁగా బద్మలతయును స్త్రీవిశేషమును, నిశాంకమునగా రాత్రి ప్రాప్తమయిన చిహ్నమని యుద్ధయత్ర చెప్పవలయును. పద్మలతాపక్షముందు దుష్కరము రాత్రి పద్మములయందు జిక్కుపడుచున్నది గనుక నిశాప్రాప్తమయిన పద్మలతాగాన మని విచారింపవలయును. స్త్రీపరమయిన యర్థముందు బరపుడుపనికి రాత్రిసంభోగము గలుగుచున్నది గనుక నిశాప్రాప్త మయిన చిహ్నమని విచారింపవలయును. ఇక్కడ నిశాకల్పము హరిద్రా చాచించును గనుక నిశాంక మనఁగా హరిద్రాస్పృశాంకమును అని యుద్ధయత్ర చెప్పవలయును. రాత్రిపేళ్లన్నియు బసపునకు జెల్లును. అది=అపద్మినీనిశాంకమును, తాకొ = తాను, పరాగపటిఁగప్పె = తెల్లని పుష్పాదీయనెడు పస్త్రముచేతఁ గప్పి, మధుప్రతిఁ జేరఁబోవుచుకొ = మధుప్రతి యనఁగా వాడు తుమైద గనుక, మధుప్రతియనెడు నాయికను గలయఁ బోవుచును, నమ్మికకు=అనాయికను నమ్మికపుట్టెనుగొనుట, అంగజ ప్రహరణమ్ముల ముట్టెడుకొ=మన్మథునియొక్క యాయుధములను ముట్టి బాససేయు చున్నది యని యర్థము. మన్మథాయుధములు పున్నములంగనుకఁ బున్నముల నంటుచున్నదని భావము. చూడ వచ్చు=వీక్షింపవచ్చు, అయ్యని నిది వింత గాదు. విరునిన, పల్లొమ్మలఁ జెందువారలు = అనేక స్త్రీలను బొందువారని విటవరమయిన యర్థము. అనేక తరుణులను బొందువారని భృంగపరమయిన యర్థము. తగు ల్విరియాటలు నేరకుందురే = తగులయ విరియాటలు అని పదవిభాగము. తగులన్నది యుద్ధయత్ర సాధారణపదము. విరియాట లన్నది జిప్టపదము. విరియాటలనఁగా స్వేచ్ఛానిహరములని విట

పరమయిన యర్థము. పుష్పక్రీడయని భృంగపరమయిన యర్థము. అనగా బహుస్థిలతోఁ బొందు చట్టి పిటులు తగులాటమును స్వేచ్ఛావీహరములును నేరమందురా యనియును ననేక తరుకాఖిలకు బొందెడు భృంగమును తగులాటమును బుష్పక్రీడలును నేరమందురా యనియును నర్థము.

తుష్టైద త్రివృత్తిశు కాననే పద్మినితో రేయిగడుపుటచే: గలిగిన పచ్చనిచిన్నెలు పుష్పాడి వలువతోఁ గప్పుకొనెను. ఎందుల కింతయాయాస మన మధువ్రతిని గలయఁబోవలయు నని, మధు వ్రతి నవ్వనపుడు బాసచేయవలయుచుగదా! అందులకె మన్తభాయుధములగు పూవుల నంటుచున్నది. అదియే బాసచేయఁట. మేలుబుద్ధి గలచెలువలయెడల విరియాటలు సాగును. పద్మపరాగము పసపు రంగుగా నుండును. ఇది పద్మిని నికాంతముగ మధువ్రతి యనుమానింపఁ దగియున్నది. సామాన్యపుష్ప రజము తెల్లగానుండుఁగానఁ బుష్పాడివలువతోఁ గప్పెనని భావము.

చ. వెడలు మిళిందబృందములు పీపుషితంగిని కైతవంబునకే. (మసచరిత్రము)

జలం, రూపకము, ఆర్థాంతరన్యాసము.

చ. అనిలకుమారకుండు మరుదధన్వనిరోధిపలాశిమండలీ
ఘనవనరాశిలోఁ బుడమికానుపుపద్మిని చిక్కి స్రుక్కగా
నినకరముద్రఁ జూపి వెలయుంచి తదంబుజరాగపాలిఁ గై
కొనుచుఁ బ్రవాళతేజమునఁ గూరిచెఁ గంటె పలాశవీధులన్.

139

ఈపద్యమునందు అనిలకుమారుడని కర్తృపదముచెప్పఁబడుటచే నాంజనేయుని పరముగాను జీటుగాడ్చుపరముగను నర్థద్వయము కలిగియున్నది.

అనిలకుమారకుండు=పిన్న వాయువని యర్థము. హనుమంతుడని యర్థాంతరము. మరుదధన్వని రోధి=భేదరమార్గమునడ్డగించిన, పలాశిమండలి=వృక్షమండలముచేత, ఘన=అధికమగుచున్న, వనరాశి లాన్=ఉద్ధానవన సమూహములానని యర్థము, మరుదధన్వనిరోధి = దేవతామార్గ నిరోధకమయిన, పలాశిమండలి=రాక్షసమండల మనెడి, ఘనవన రాశిలోకే=అధికమయిన సముద్రములానని యర్థాం తరము. పుడమికానుపు పద్మినిచిక్కి స్రుక్కగా=పుడమికానువైన అనగా భూమియందుఁ బుట్టిన పద్మిని యనగా మెట్టతామరలీల చిక్కుకొని వాడఁగా నని యర్థము. భూపుత్రియును బద్మినిజాతియు నయిన సీతాదేవి చిక్కుపడి వ్యధపడఁగా నని యర్థాంతరము. ఇనకరముద్రఁ జూపివెలయించి=సూర్య కిరణ ప్రసారణమును గనుపఱచి, వివసంపదజేసి యని యర్థము. వెలిమిటియైన క్రీరాముని చేతియుం గరము గనుపఱచి సంతసంపదజేసి యని యర్థాంతరము. తదంబుజ రాగపాలిఁ గైకొనుచు=తడియ కమలరాగపంక్తిని గ్రహించుచు నని యర్థము. ఇక్కడ రాగపదముచేత రాగాశ్రయమయిన పరా గమని చెప్పవలయును. సీతాదేవియొక్క పద్మరాగమణిపాలిని గ్రహించునని యర్థాంతరము. ఇక్కడఁ జాలియనఁగాఁ జిన్నము అనగా నానవాలనుట. ప్రవాళతేజమునఁ గూరిచెఁ గంటె పలాశవీధులన్ = వృక్షవాటికలను, ప్రవాళతేజమున గూరిచెగంటె = చిగురుటాకులయొక్క కాంతితోడఁ గూర్చు పిక్కించిలివా యని యర్థము. పలాశవీధులన్ = రాక్షసవీధులను, ప్రవాళతేజమునఁ గూరిచె ననఁగాఁ బ్రకృష్టమయిన వాలగతివహ్నితోఁ గూర్చు జూచిలివా యని యర్థాంతరము. ('లళయో రభేదః') అని యున్నది గాన వాలము వాళము అని యెందుదూషణలు గలవు.

శా. అంచల్లీల హరించె గొంచక యయుఁకైఘ్నమభోగముల్

పంచాస్త్రం డని యాకు లెత్తె గని పైఁపైఁ గాంచనన్నాన మా

డించె మాధవుఁ డీదదాగతిని గంటే కన్నె పున్నాగ మె

క్కించె కోకిల కాహళు ల్తొటయ నేగించె వనీవీధులన్.

140

పంచాస్త్రండు = మన్తఘండు, అయుక్తలనఁగా వనతోగలియనివారు - అనఁగా శత్రు లనుట. అయుక్తులు = శత్రుసమూహముయొక్క, శూమాభోగములు = భూమిని భవములు, కొంచక = సంకోచించక, అంచల్లీల = బిడ్డివసుకుడులుగా, హరించె = పుష్పహరించె, అయుక్తలనఁగా విరహి విరహిణీజనులు, వారి తమయనఁగా సహనము, దానియొక్క యాభోగము లనఁగా బరి పూర్ణతలు, వారి హరించినాడని భావము. అని యాకులెత్తెగని = ఈలాగని పత్రికలెత్తెనఁజూచి అనియర్థము. పద్మములు లేచునట్లులాగా పీచుటయని భావము. మాధవుడు = విష్ణుదేవుడు, ఈ సదా గతిని = ఈశుభాగమనము గలవానిని, కాంచనన్నాన మాడించె = కనకన్నాన మాడించెని యర్థము. ఇక్కడ సదాగతి యనఁగా, సత్ = యోగ్యమయిన, ఆగతి = ఆగమనము గలవాడు, సదాగతి-అనఁగా బుత్రవిజయ వార్తావశి గతుక సదాగతియనుట. మాధవుడనఁగా వసంతుడును సదాగతియనఁగా వాయువును గాంచనమనఁగా జువకంబును గతుక వసంతుడు ముయవాయువును జువకపుష్పవ్యాప్తము గావించె నని భావము. కన్నె = పీ గిరికాదేవీ, పున్నాగ మెక్కించె = పురుషజమునెక్కించెను, కంటే = చూచితివా యని యర్థము, కన్నెపున్నాగ మెక్కించె = లేతపాన్న చెట్టెక్కించెను చూచితివా యనిభావము. కన్నెపున్నాగమన్నది యిక్కడ సమానపదము. 'సంస్కృతవదేన పరిమిత మాంధ్రీ' ఛంద కర్తధారణా భవతి' యని న. కోకిల కాహళు ల్తొరయ నేగించె నన్నివీధులన్ = కోకిల ధ్వనులనెడు తుతారాలు మ్రోయఁగా వనవీధు లనెడు పీఠులయందు నూరేగించెను, చూచితివా యని సంబంధము. తమ తమూరులు దిగ్విజయమున కేగినపుడు విజయవార్త చెచ్చివానిని రాజులు మిగుల గౌరవించుట ప్రసిద్ధము. మాధవుడు సదాగతునివలన బంచాస్త్రండు విరోధిబృందమును జయించిన వారి సమస్తైశ్వర్యములు లోఁగొనుట పత్రికారూపమునఁ గాంచి స్వర్ణాభిషేకము వాద్యములతోఁ గూడిన గజోత్సవము సదాగతున కొనసాగెనని శ్లేషార్థము.

వియోగినుల యోరిమిసంపదనంతయు వసంతమున మన్తఘండు లోఁగొని వారికి వలపుయాచ్యె ననియుఁ బండుటాకులు రాలసాగెననియు, సుమంగి పూదావులచే మారుతము మనోహరముగ పీచు చున్నదనియు పున్నాగములు కోకిలకూతలు మనోహరములుగా నుండెనని ప్రకృతార్థము.

తే. కానఁ గడుమానియై పెద్దకాల ముండి, వాక్యసంసిద్ధి మాధవుఁవలనఁ గన్న

మ త్తకోకిలకవివాక్యసూజ మెల్లఁ, బంచమశ్రుతి వింటివే చంచలాక్షి.

141

కాన = అరణ్యమందు, కడుమానియై పెద్దకాలముండి = మిక్కిలి మానవ్రతముచేతఁ జీరకాల ముండి యని యర్థము. పది నెలలమట్టుకుఁ బలుకుట లేక యుండి యని భావము. వాక్యసంసిద్ధిమాధవు వలనఁగన్న = వాక్యపరిపాకమును విష్ణుదేవునివలనఁ బొందిన యని యర్థము. పలుకుట పసంతునివలనఁ బొందఁ బడినదని భావము. మత్తకోకిలకవి = మదించిన కోయిల యనెడు కవియొక్క, కోకిల = చిట్టి కోయిలయను, వి = పక్షియనియుం జెప్పువచ్చును. వాక్యసూజమెల్లఁ = వచస్సముదాయ సంతయు,

పంచమశ్రుతి = పంచమవేదమయిన భారతమనియర్థము. పంచమస్వర మని భావము. వింటివే చంచ లాక్షి=ఓగిరికాడేవీ వింటివా యని యర్థము.

పంచమస్వరమును గోయల పలుకుచున్నదని శాస్త్రము. పంచమశ్రుతియనగా స్వరారంభ కావయవమయిన శబ్దవిశేషము. ౧. 'ప్రథమశ్రవణాచ్ఛబ్దశ్రుతియతే ప్రాస్వమాత్రకః, సాశ్రుతి స్సంపరిజ్ఞేయా స్వరావయవలక్షణా.' అని సంగీత శాస్త్రమునఁ జెప్పబడియున్నది. చిరకాలము తపము చేయుటవలననే మాధవానుగ్రహమున వాక్యసంసిద్ధి చేకూరినది. కావునఁ బలికినపలుకులు ఐదవ వేదములైనవనియు వసంతానుగ్రహమునఁ గోయిలలు పంచమశ్రుతితోఁ బలుకుచున్నవనియు భావము. అలం. కావ్యలింగము.

మ. నునుగ ప్రంపుటనంటివిప్పపార యన్తో కెక్కి మాధ్వీమహా
వనధిం బుప్పొడిదీవికి మధుకరవ్యాపారు లేలేరఁ ద
ద్లు నకర్పూరపటంబు లందుకొని వేడ్కం గోరకవ్యూహమో
హనముక్తావళి దార్చె నీతరగుగాఁడ్చ బ్రాక్షి వీక్షించితే.

142

చును గ ప్రంపుటనంటివిప్పపారయన్తోకెక్కి = జోకనఁగా దోనెగనుక నున్ననికర్పూరపరఁటి విచ్చు పార య నెడుదోనెపై నెక్కి, మాధ్వీమహావనధి = మకరందరస మనెడు గొప్పనమ్మద్రమందు, పుప్పొడిదీవికి = పుప్పొడి తిప్పయనెడి ద్వీపమునకు, మధుకరవ్యాపారు లేలేరఁ = తుమ్మెదలనెడు బేరగాండ్లు రాఁగా, తద్లు నకర్పూరపటంబులందుకొని = వారలయొక్క కర్పూరములనెడి వస్త్రములను దీసికొని, ఈతరగుగాడ్చు = ఈతరగరివాయువు, వేడ్క = వేడుకచేత, గోరకవ్యూహ = మొగ్గల యొక్క సమూహమనెడు, మోహనముక్తావళి = మనోహరములైన ముత్తియములను, తార్చెను = పొందించెను. అనఁగా వస్త్రములను దీసికొని వానికి బదులుగా ముత్యాలిచ్చె ననుట. అబ్రాక్షి = ఓగిరికా డేవీ, వీక్షించితే=చూచితివా. ఉపవనమునందు లేనియ సమ్మద్రమువలెనుండెను. పుప్పొడిద్వీపమువలెను గప్పరపుటనంటి విచ్చుపారదోనెవలెను గాలి తరగరిగనుముండెను. ఆదోనె నెక్కినతుమ్మెదబేరగాండ్లు కప్పరపుటనంటి పలుపలనిచ్చి మొగ్గ లనుముత్తెములఁ బుచ్చుకొని రసిభావము. లేనెసోవనైన ననఁటి పొరలు దోనెలవలెఁ దేలియాడుచుండ నందు దుమ్మెదలు పెలంగుచున్నవనియు ననంటిపారదోనెలు పుప్పొడితిన్నెకడకేఁగి యాగుచున్నవనియుఁ బుప్పొడిమఱుగున మొగ్గ లలరారుచున్నవనియుఁ దెలియవలెను.

అలం. రూపకము.

మ. అలినీలాలక కంటె చిల్క భవదీయాలాపలీలాప్తి నిం
పలరం గోరి విపక్వ దాడిమ తరువ్యాలంబి శాఖాఫల
జ్వలనావాఙ్ముఖ మై తపంబు సవరింపక సాగె నే లభ్యడిం
దలక్రిం దైన ననూనవాగ్గ్రహణమేధాశక్తి బింబాశికిన్.

143

అలినీలాలక = ఓగిరికాడేవీ, కంటె=చూచితివా, భవదీయ=నీసంబంధమైన, అలాపలీలాప్తి = వాగ్విలాసస్థాపిచేత, ఇంపలరంగోరి = ఇంపొందవలెనని కోరి, అనఁగా నీయొక్క వాగ్విలాసము కనకు లభింపవలయు నని కోరినదై యనుట. విపక్వ = మిగులఁబండిమగిలిన, దాడిమతర్దు వ్యాలంబిశాఖా .

ఫల = దానివృత్తెట్టుయొక్క ప్రలుదుకొప్పుయందలి ఫలమునట్టి, జ్వలన = అగ్ని, అవాహుభమై=అభోముఖమై, తపంబు నవరింపక సాగె = తపస్సుచేయసాగెను. అయినను, బింహాకే = బింహమొద్దు దినుదానికీ, తలక్రిందైనను = తలక్రిందుగా తపస్సు చేసివృత్తిని, ఆహార = మధ్యార్థమయిన, వాగ్గీహరి = వాక్యగ్రహణమందలి, మేధాశక్తి=బుద్ధిబలము, విలబ్ధిశక్తి=పండుకలభించుచు-అనగా లభింపదనుట.

స్థో. 'సవ్యోబుద్ధిహరంబిందు సవ్యోబుద్ధిశక్తివచా' అని చెప్పుబడియున్నది గనుక, బింహమందు తిన్నవారు బుద్ధిహీనులగుదు రనుట ప్రసిద్ధము. అందుచే దలక్రిందుగాదవముగాబించియు ఫలములేక పోయెను. ఘోరతపముచేయువారు తలక్రిందుగచుండుట ప్రసిద్ధము. తపస్సునను నన్ని వర్గినిదానిని లోని యెట్టివిత్తులు. వివక్షఫలముగావున బీజములగుచుబడుచుండును. గాననే శుక మవాహుభముగ రసాస్వాదనము చేయుచుండుట. వాగ్గీహరిశక్తి బింహమందు విన్నవారిని గలగ్రహణన జలక వృద్ధము వృథాయయ్యెను. గిరికాదేవి పలుకుట చిలకపలుకుటకంటె ప్రతిపాకముగా చుండెనుట.

అలం. ఉల్లేఖ. పరిణామము.

మ. అసితాబ్జేక్షణ చూడు కేతకీ శివత్యాగావవాదంబు పీ

ర్ప సముద్ధూళితధూళికాభసిత యై + బద్ధాలిరుద్రాక్ష యై

యసివత్రాసిక బూని నిల్పుటయు నయ్యప్తాత్మత్రైలోక్యశీ

వసముజ్జీవిక యైనమూర్తి దరియన్వప్యై సదాక్షిణ్యతేన్.

144

అసితాబ్జేక్షణ = నల్లకలువలవంటి శేత్రములుగల యోగిరికాదేవి, చూడు = చిత్రింపుము. కేతకీ = మొగలిపువ్వు, శివత్యాగావవాదంబు = దీర్ఘ = సాంఘ్యూర్తిచేతః బరిహరింపబడుటవల్ల సంభవించిననందను బోగొట్టుకొనెదమోఱుక, ('నవేతక్యా సదాశివ' అనియున్నది.) సముద్ధూళిత = లెస్సగా బూయబడిన, ధూళికా భసితయై = ధవళపరాగమనెడి భస్మముగలవై, బద్ధ = కట్టబడిన, ఆలి = తుప్పెదబారులనెడు, రుద్రాక్షయై = రుద్రాక్షమాలికలుగలవై, అసివత్రాసిక(బూని) = అసి పత్రమునగా మొగలియాకు గనుక నదియనెడు ఖడ్గలతనుబూనుకొని, నిల్పుటయొక్క = నిలువగా-అనగా బ్రమాణము చేసికొనుటకు సిద్ధపడగా నని భావము. అయ్యప్తాత్మ = అప్తమూర్తియైన యానదాశివునియొక్క, త్రైలోక్య = మూడులోకములయందలి, జీవ = జుతువులకును, సముజ్జీవిక = ఉజ్జీవనకరమైన, మూర్తి = అనగా నప్తమూర్తులలో నొక మూర్తియైన వాయువు, సదాక్షిణ్యతేన్ = మోమోటుమతోడ నని యర్థము. దక్షిణాదనగా దక్షిణపుదిక్కునం దుండెడువాడు, వాని భావము దాక్షిణ్యము. దాక్షిణ్యసహితుడు సదాక్షిణ్యుడు, వానిభావము సదాక్షిణ్యత, గనుక సదాక్షిణ్యతతోడ నని భావము. దరియన్వప్యై = సమీప మగునట్టులుగా వచ్చెను. ప్రత్యక్ష మాయె నని భావము.

శివుడు తను బరిగ్రహింపలేదను వాడు బోగొట్టుకొనుటకై మొగలి పుష్పాడియను విభూతి మేనదాల్చి తుప్పెదలను రుద్రాక్షలదాల్చి కేతకుత్తిగని ప్రాణత్యాగమునకు సిద్ధపడగా శివుఁ డనుగ్రహించి తనయప్తమూర్తులలో నొకటియగు దక్షిణానిలమును త్రైలోలయించెననిభావము. ఘన తమునందు మొగలిరేకులు పుష్పాడిచే నలరి తుప్పెదకదుపులతోనుండి దక్షిణానిలస్వర్గునే మగంధము తాండోలుచున్నదనుట. అలం. హేతుల్లేఖ. పరికరము.

తే. కన్నె మరునకుఁ బూదూపులెన్ని లేవు, కన్నె గేదంగి విరి కెనఁగావు గాక
సూనబాణాభియాతికిఁ దీనిగాలి, సోకినను గాదు తలయేటుసోకు నెప్పుడు.

కన్నె = ఓగిరికా, మరునకు = మన్నభునకు, పూదూపు లెన్ని లేవు = పుష్పబాణము లెన్ని లేవు, అనఁగా ననేకము లున్నవనుట. ఆవియన్నియు, కన్నె గేదంగివిరి కెనఁగావుగాక = లేత మొగలిపువ్వు నకు సమానముగావుగాక - అనఁగా బుష్పబాణము లనేకములున్నను లేత మొగలిపువ్వుతో సరిగా వనుట. అదేమనిన, సూనబాణాభియాతికి = మన్నభవిరోధియైన హరునికి, దీనిగాలి సోకినను గాదు = దీనిగాలి పూజనవృత్తినిగోని గొఱకాదు - అనఁగా గాలియును విరోధించుచున్నదనుట. తలయేటు సోకు నెప్పుడు = దీనిగాలిసోకెనేని నెప్పుడును దలనొప్పి కనుపించునని యర్థము. శిరోగంగ యలముకొను ననిభావము.

మన్నభునకఁ బెక్కుబాణములున్నను నందు నసమానమైనది చిత్తురు మొగలికేకు. శివుడు కక్కినములుకులను తెక్కింపఁడు. మొగలిగాలిసోకినంతస గంగయలముకొనుననిభావము. శిరోబాధ కలుగుననుట. ఆలం. కావ్యలింగము.

చ. కనఁ బద మూనఁ బాడఁ బలుక న్నొగ మెత్తుకొన న్నధింపఁ జే
య నలమఁ జల్ల నూర్చ నగఁగుటను జాలవు గాక కాకచే
భునకుచ పువ్వు తీచె తిలకింబు నశోకము ప్రేంకణంబు గో
గును కనకంబు కేసరము • గ్రోవియు వావిలిపొన్న మాలియున్. 146

భునకుచ = ఓగిరికాదేవీ, కాకచే = విరహతాపముచేత, కన = చూచుటకును, పదమూన = కాలుమోపుటకును, పాడ = గానము సేయుటకును, పలుక = సంభాషించుటకును, మొగమెత్తు కొన = ముఖరాగముఁ గనుపఱచుటకును, మదింపఁజేయ = ముఖసీధువు నించుటకును, ఆలము = కొరికించుకొనుటకు, చల్లనూర్చ = చల్లనిముఖవాయువును గూర్చుటకును, నగ = నవ్వుటకును, అంట = కరస్పర్శము సేయుటకును, చాలవుగాక = ఓవక యున్నావు గాని, తిలకంబు = బొట్టుగు చెట్టును, అశోకము = అశోకవృక్షంబును, ప్రేంకణంబు = మంకెనఁజేయును, గోగును = కొండగోగు చెట్టును, కనకంబు = చంపకమును, కేసరము = పొగడచెట్టును, గ్రోవియు = కోవిదారమును, వావిలి = సింధువారమును, పొన్న = సురపొన్నయును, మాలియు = తియ్యమామిడియును, పువ్వులివె = పుష్పములను సమర్పింపవా - అనఁగా నీవు వైసి జెప్పఁబడిన వీక్షణాది దశవిధ దోహదవిశేషములను జరిగించి నట్టులయినఁ దిలకము మొదలైన వృక్షములు పుష్పింపవా యని యర్థము. దీనం గ్రమాలంకారము జెప్పఁబడియెను. పృక్షదోహదములు కొంతవఱకు వెనుకఁ జెప్పఁబడెను.

సీ. కలికి నీచేఱట్టుంగలది మాకందంబు సలి నీవు గనునది • సరసతిలక

మబల నీయొడఁజేరునది తావిగ్రోవి తొయ్యలి నీవు పదముంచునది యశోక
మతివ నీయిర వొందఁనది దగుఁ బొగడ బిత్తరి నీవు నగునది • దా నమేరు
వమలాంగి నీదురాగము గన్నది ప్రియాభి వగజ నీ వెదిరించునది సువర్ణ
తే. మింతినీచే గృతాశ్వాసమింద్రసురస, మఱికచభవన్నదూక్షిక్లభరణముఁ
గాంచునది కర్ణికారంబుగానఁ గాన, నెరవునేయక చెలి వీనివిరులు గొనుము.

కలికి = ఓగిరికా, నీచేటట్టుగలది మాకందము = నీయొక్క కరస్పర్శము గలది రసాలవృక్ష మని యర్థము. నీయొక్క హస్తావలంబమైన వస్త్రవే మాకు సంపద్యమని యర్థాంతరము. లేక మా యనగా లక్ష్మీగతుక లక్ష్మీస్థానమని యెనకు తెప్పువచ్చును. (ని. 'ఇదిరా లోకమాతా మా రమా చుక్కదేవతా' అని ఆ.) సలి=ఓగిరికా, నీవు గనునది సరసతలము = నీవుచూచునది తిలకవృక్ష మని యర్థము, నీచేతఁ జూడఁబడువస్త్రవే సరసశ్రేష్ఠమని యర్థాంతరము. ఆఱు = ఓగిరికా, నీయెడఁ జేరునది తావిగ్రోవి=నీటిొమ్మడు జేరునట్టిది పరిమళయుక్తమైన శోభిదార వృక్షమని యర్థము. నీవక్ష స్థలమందుఁ జేరి యాదరించు దగుచున్న వస్త్రవే పరిమళములకు స్థానమని యర్థాంతరము. లోయ్యగ్ర= ఓగిరికా, నీవు పదముంచునది యశోకము=నీవు పాదము తాంబూలది యశోకవృక్షమని యర్థము. నీచేత నడుగు మోటుబడిన వస్త్రవే శోకరహితమైన దని యర్థాంతరము.

అలివ=ఓగిరికా, నీయిరవొందునది దగ్గుబొగడ=నీయొక్క సురాగంధాశ్శమును బొందునది యర్హమైన పొగడచెట్టని యర్థము. ఇక్కడ ఇరాశబ్దము సురయును వర్తించుచున్నది. (ని. గంధో త్రమా ప్రసన్నేరాకాదంబర్యః పరిస్మృతా' అని ఆ.)

బీత్తిరి=ఓగిరికా, నీవు నగునది దానమేరువు=నమేరువనగాఁ బొన్న, నీవు దరహాసము సేయు దగినది పొన్నచెట్టని యర్థము. నీచేత మందహాసమును గూర్చునువస్త్రవే తానే మేరువు అని యర్థాంతరము. అనులాంశి=ఓగిరికా, నీదురాగము గన్నది ప్రియాశువు=నీయొక్క గాఢమును గన్న దియ ప్రేంకణమని యర్థము. నీయనురాగమును బొందినది హృదయంగమ మని యర్థాంతరము. ఇక్కడ 'ప్రియగతా' అనెడు ధాతువువలన హృదయమునుగూర్చి గమించునది గమకః ప్రియాశువని విచారింపవలయును. అగజ=ఓగిరికా, నీదెడించునది సువర్ణము=నీవు ముఖరాగమును నించునది చందక మని యర్థము. నీచేత నెదిరించు బడువస్త్రవే బంగారమని యర్థాంతరము.

ఇంలి=ఓగిరికా, నీచే గృతాశ్వాసము=నీచేతఁ జేయఁబడిన ముఖవాయువు గలది, ఇంద్రసు రము=వానిలి చెట్టని యర్థము. నీచేతఁ జేయఁబడిన యూఱిదింపు గలవస్త్ర వింద్రప్రియ మని యర్థాంతరము. అశికవ = ఓగిరికా, భవన్తృదూక్షి=నీయొక్కమృదువైన నల్లావముచేత, కర్ణాధర ణము గాంచునది=కర్ణావతంసములై పుష్పముల నుత్పాదించునది, కర్ణికారుణు=కొండగోరుచెట్టని యర్థము. (ని. (అశ ద్రుమోత్పలః, కర్ణికారః పరివ్యాధః' అని ఆ.) నీభావణమును కర్ణభూషణము గాంచినవస్త్రవే కర్ణికాయుక్తమని యర్థాంతరము. అనగా వలంకృతములైన కర్ణముగలదనుట. 'కర్ణికాం కర్ణభూషణమియద్రీతి కర్ణికారక' అని సమాసము. 'బుగతా' వి. 'కర్ణికా కర్ణభూషణే' అని ఆ. కాంచుటయనగా బ్రసూరియగుటయును బొందుటయును, కానక=కాంబట్టి, కానము= ఈషణమును, ఎరవుసేయక=భేదముగా విచారింపక, చెలి=ఓగిరికా; నీవివిరులు గొనుము=కప్పుక్షముల యొక్క పుష్పములను సంగ్రహింపుము. అనగా గరస్పర్శాది దోహదక్రియలు జరిగించి రసాలాది వృక్షముల పుష్పములను గ్రహింపు మని భావము.

(ఇకరత్రచద్వితీయా తస్యాః ప్రథమా చ జడపదానాం స్వాత్' అనెడు శబ్దానుకాశ సూత్రముచేత నిరాశబ్దము జడవాచకము గనుక ద్వితీయము ప్రథమవచ్చినది. ప్రథమకుఁడె బర మగుటచేత పొందు నశబ్దమదము మొదటి భకారమునకు వకారాంతము వచ్చినది. ఇరవారేగా నెలవు.

నీయొక్క నెలవును బొందుచున్నవస్తువే పొగడఁ దగినదని యర్థాంతరము. తగుఁబొగడ యనునది క్రియాజన్య విశేషణసమాసము. పకారము క్రియాపదావయవము గనుక నిక్కడ లుగ్విషయము గాదయ్యెను. కాఁబట్టి పరమందున్న పకారమునకుఁ బకారమువచ్చినది మించు గ్రొమ్మించు ఇత్యాది పదములయందు వలెనని గ్రహింపవలయును.

ఈపదమును వేఱుగాఁ దలంపకుము. నీయనుగ్రహపాత్రమైనది. కావున సత్సాహము దీతి విరులను గోసికొనుము. అనుచుఁ జెలులు గిరికతుఁ డెలిపిరి. ఆలం. క్లేహనుప్రాణితకావ్య లింగము.

క. అని వనితలు జవ్వని క, వ్వనివిభవముఁ దెల్పి కవ్వవలపులు గొనుగా

ద్వేనయమికి ఘణులఁ బెనచిన, యనువున జడలడరఁ గుసుమహారణోత్సుకలై.

అని=ఈలాగని, వనితలు=స్త్రీలు, జవ్వనికిఁ = గిరికాదేవికి, అవ్వనివిభవముఁ దెల్పి=అయ్య ద్యావపన వైభవమును దెలియఁ జెప్పి, కవ్వవలపులు గొనుగాడ్పు = మనోహరమయిన పరిమళమును హరించునట్టి మలయమారుతము, ఎనయమికిఁ = సోఁకక యుందుకొఱకు, ఘణులఁ బెనచిన యను వునఁ=వాతాశనములయిన పర్వములను జత చేసికొన్నారో యన్నట్లులుగా, జడలడరఁ=వేణీబంధ మును ప్రకాశింపఁగా, కుసుమహారణోత్సుకలై=పువ్వులు గోయుటయం దుద్యుక్తలై—ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

వనము వసంతావృతమగుటచేఁ గవ్వవలపుగాడ్పు లవ్వారిగా పీవసాగెను. విరహిణికి సుగంధ వాయు ప్రసారము గ్రహకరముగావున వాయునిరోధమునకుఁ దగినవి పాములు. కాన పాములవలె జడలు వైచిగొని పూలుగోయ నేగిరని భావము.

పు ష థ గ తి ర గ డ.

బాల బాలరసాల మిది పికపాలిపాలిటియమరసాలము

గేలి గే లిడి గ్రుచ్చు గడు రాగిల్లు గిల్లుము తత్ప్రేవాళము

కొమ్మ కొమ్మ గదల్చి ననగైకొనక కొన కదియేల నిక్కెదు

ర మ్మరమ్మన మోష గురువకరాజి రాజిలు నెంత పొక్కెదు

నాతి నాతిచిరప్రసూత ననంతి నంటి కదల్చ నేటికి

నీతి నీతిలకంబు వలపులునించు నించుక చూచుబోటికి

నోమి యోమితమధ్య నీవదముంచు ముంచు నశోకవాసన

లేమ లేమరువములు నీ కవలీల లీలల వీకలోఁ జన

రామ రా మన కొనరఁ గూర్పు సురాలు రాలుతు ననలు వై శము

భామ భామహనీయ మగు నీపాట పాటవమునఁ బ్రియాశము

నింతు నింతులకంటఁ బుప్పొడినెరసు నెరసులు పల్క నింతయుఁ

గాంత కాంతముఖానురాగము * కనక కనకము పూయ దెంతయుఁ

గ్రొమ్మి గ్రొమ్మిగి మొగ్గ మరుబరిగోల గోల యి డేల దాటితి

నవ్వు నవ్వునవాటిఁ జొన్నలు * ననుచు ననుచు నెఱుంగఁ జాటితి

ముదిత ముదితమనోజ్ఞ మై తెలిఁమొల్ల మొల్లము మెచ్చి మాటికి
 మదిర మది రహిఁ బూసి వకుళముఁచున్న మన్నన మధువకోటికిఁ
 జెలువ చెలువపుఁదాచి యూరుపుఁసిందు సింహర మింపు మీఁజుగ
 వలదు వలదుదుమధుమధు ప్రతిఁవాసవారంతిలు దూరంగ
 వసిత వసి తరు లతల యలరులఁవాడి వాడిత కొప్పువ్రేఁగుర
 మనము మనమునఁ గోరి చెలులకు * మాట మాటలు వచ్చుగోఁగుర
 వెలయ వెల యని చూపెదవు కురుఁజేరు వేరుగఁ బల్కుఁ దగుదునె
 యలసి యల సిరిగండ మడలెడుఁనాడ నాడ భుజంగి రగురువె
 వాసి వాసి తెమల్తురా విరఁవాచి వా విడ వత్తు రింతులు
 గాసిగా సిర మంత్రి నలవకఁకప్పు కప్పుర మేల జుంతులు
 లతిక లతికమనీయకరకిసలయముల యమున నాడె ని త్తజీ
 నతనునతనుయశోభరం బస * నలరు నలరులు చూడ బి త్తరి
 తావితా విది గంధవహకంఁదళము దళముగ పిచు నెప్పుడు
 కావ కావలిజాజు లిపు డవి * ఘనము ఘనములు మించు నప్పుడు
 మూలమూలల మల్లె లెంతటిఁమోహమో హరిణాక్షి దాచితి
 యేల యేలకిరీదలు వెదకెద * వింత వింతలె యెందుఁ జూచితి
 గోర గోరఁట నిందితివా కలిఁగొట్టు గొట్టుగఁ గోయఁ బోసగవు
 నారి నారికడంపుబాలెలు * నాకు నాకులవృత్తి నోసఁగవు
 కలయ కలయకలంకకేతకి * కలిక కలికచ పఱచెఁ బిల్లమె
 యలిక యలికి వడంకె నీయిభయూన యా ననవిల్లుఁ గొల్తమె.

149

ఈరగడలో పనితలు పువ్వులు గోయు సమయమందుఁ బల్కువాక్యములు చెప్పబడి యున్నవి గనుక బ్రత్యేకముగా నన్వయము. విరాగనిర, బాల=పిఁచెలియా, బాలరసాలమిది = లేకజైన యీ తియ్యమామిడిచెట్టు, పికపాలిపాలిటి యమరసాలము = కోకిలసమూహము పాలిటి కల్పవృక్షము-అనఁగాఁ జిగురుటాకులచేత నభిష్టస్థితి నేయునని భావము. గేలిఁ గేలిడి గ్రుచ్చు గదురాజ్ఞుఁ = క్రీడ చేతఁ జెయిపెట్టి గ్రుచ్చుగానే మిక్కిలి రుజిల్లుకు గనుక, తత్ప్రసాదము గిల్లుము = దానిపల్లవము ద్రుండుమనియర్థము. ('శ్లో. 'కరస్పర్శేనమాకందః') అని యున్నదిగనుక హస్తస్పర్శరూపమైన దోహదముచేత రసాలము రుజిల్లుచున్నదని భావము. ఇక్కడఁ జరణాంతమందున్న యమరసాలకట్టము ప్రథమాంతముగనుక దత్పరమందున్న కేశిశబ్దాది కకారమునకు గకారాదేశము వచ్చినది. నకారాంత పదమునకుఁ బరమందున్నదిగనుక రెండవ కకారమునకు గకారము వచ్చినది. కొమ్మ = పీ చెలియా, కొమ్మ గదల్చి = పువుగొమ్మను గదలించి, నన గైకొనక = పువ్వుమును సుగ్రహింపక, కొన కదియల నిక్కెదు = కాభాగ్రమున కేల ప్రాకుచున్నా పని యర్థము. రమ్మ=ఇటురమ్మ. దీరమ్మన మోహన్ = పక్షిపల్లవమందు నానించుకొనఁగానే, కరువకరాళ రాజులు = ఎఱ్ఱపువ్వులుగల పెద్దగోరంటచెట్టు ప్రకాశింపును, విలపాత్మెదు=అందుకుఁ జింతించుచున్నావు అని యర్థము. ('అలిప్తనా క్కురువకః'

అని యున్నది గనుక నాలింగన రూపమైన దోహదముచేతఁ గురువకవృత్తములు ప్రకాశించుచున్నవని భావము.

శొమ్మ శొమ్మ ననుచోట పర్గప్రగమపర్గములుగాని పర్గతృతీయపర్గములుగాని రెండును జెప్ప వచ్చును. చరణాంత సంధియును సముద్ధృతసంధియును వైకల్పికము. 'నన్యోద్వాక్యవిరామేతు సంధిర్వాచాపి దోషకృత్' అను వచనముచేత సంధి రాదయ్యె. ఇక్కడ వాక్యమనఁగాఁ జదంబు.

గీ. 'సంధిగూర్పంగఁ బ్రగమాంత శబ్దవితతి, వైకచటతవలకు వికల్పంబునెల్లుఁ
గాకు సంబోధ నావ్యయ కర్తృధార, యంబుల నచేతనంబుల నబ్జనాభ.' అని యున్నది.

నాతి = ఓచెలియా, నాతిచిరప్రసూతను = కొద్దిదినములవాఁడు గెలవేసిన, అనంటిక్=అరటి చెట్టును, అంటి కదప్పనేటికిక్ = ముట్టి కదలింపనేల యని యర్థము. నీలిక్=నియమముతోడ, ఈతిల కంబు = ఈ బొట్టుగుచెట్టు, ఇంచుకచూచుబోటికిక్ = కొంచెముగాఁ దనవంకఁజూచిన స్త్రీకి, వలపులు నించుక్ = వాసనలను నిండించుచు అని యర్థము. (శ్లో. 'తిలశో వీక్షణేనచ') అనియున్నది గనుక వీక్షణరూపమైన దోహదముచేతఁ దిలకవృత్తము పుష్పించుచున్నదని భావము. ఓమితమధ్య = సూక్ష్మమైన మధ్య క్రదేశముగల యో చెలియా, ఓమి=పోషించి, నీపదముంచు = నీయొక్క పాదస్రావ్తి గలుగఁ జేయుము, ఆలాగునఁ జేయఁగానే, ముంచు నశోకవాసన = అశోకపుష్ప పరిమళము గ్రమ్ముచున్నదని యర్థము. (శ్లో. 'అశోకశ్చరణాహత్యా') అనియున్నది గనుక బదతాడన రూపమయిన దోహదముచేత నశోకము పూయు చున్నదని భావము.

లేమ = ఓచెలియా, లేమరువములు=లేత మరువములు, లీలలవీకలాఁ జనక్ = లీలావిహారము సేయునెడల, నీకవశీల = నీకు సులభముగా లభింపఁబడునని యర్థము. రామ = ఓచెలియా, రామము, రాలుతుననలువై శము=శీఘ్రముగాఁ బువ్వులు రాల్చుచున్నాను, మనకొనరఁ గూర్పునరాలు = మనకు సరిపోవునట్టులుగా దండలు గ్రుచ్చుము అనియర్థము. భావ = ఓచెలియా, సీపాట పాటవమునక్ = నీయొక్కాన వైపుణ్యముచేత, ప్రియాశము = ప్రేంకణము, భా మహనీయమగు = కాంతిచేత ఘనమవును అనియర్థము. ('గీత్యాప్రియాశుక') అని యున్నది గనుక గానరూపమైన దోహదముచేతఁ జ్రేంకణము ప్రకాశించుచున్న దని భావము. ప్రియాశుశబ్ద మకారాంతమును గలదన్నందుకు, ('చూతైః ప్రియాతైః పసనైః) అని శ్రీభాగవతమందుఁ బ్రయోగము. ఇంతుల కంటక్ = సఖులయొక్క కన్నులయందు, పుష్పాడినెరసు = పుష్పపరాగపు నెరసులు, నింతుక్ = నిండించుచున్నాను, నెరసులు వల్కు నింతయుక్ = ఇంతైనను దప్పలు వల్కునని యర్థము. కాంత = ఓచెలియా, కాంత ముఖాను రాగము కనక = గిరికాదేవియొక్క ముఖరక్తిమను గాంచక, కనకము = సంపద, పూయ దంతయుక్ = ఎంతమాత్రమును బుష్పింపదు అనియర్థము. (శ్లో. 'ముఖరాగేణ చంపక') అనియున్నది గనుక ముఖరక్తిమ రూపమయిన దోహదముచేతఁ జంపకము పుష్పించుచున్నదని భావము. అనురాగపద మచేత నార్థకము గనుకఁ దత్పరమయిన కకారమునకు గకారాదేశము చెప్పినవాఁడు గాఁడు.

గోల = ముగ్ధులైన యో చెలియా, క్రొవ్వినుమించి, ఇది=ఈకనుపడునట్టి, క్రొవ్విరి=క్రొత్తగా వికసించిన పువ్వుము, మరు బరిగోల = మన్నఘని బాణముగదా, నిలదాటితి=ఎందుకు దాటితివే యని యర్థము. ఇక్కడఁ జరణాంత సంధిసేయఁగూడదు. నవ్వుక్ = నవ్వుగాను, అవ్వునవాటిక్=అవ్వపిథి

యందు, బొన్నలు=బొన్నచెట్లు, నరుచుకొ=పుష్పించుచు, ఆరుచు నెఱుంగు జాటిలికొ=అరి తెలియఁ జెప్పిలిగదా యని యర్థము. (శ్లో. 'నమేయ స్త్వసికేరవ') అనియున్నది గనుక హాసహాస్యమైన దోహదముచేతఁ బొన్నలు పూయునని భావము. ముదిర=ఇది ప్రాప్తమైనవచనము. అనఁగా నాముదిర, ముదిరమనోబ్బయై = సంతోషించినమునకలము గలదై, తెఱిమొట్టమొట్టము = తెల్లని మొట్టమొట్టయొక్క శృంగారమును, మాటికికొ = కలుపఁజూపు, మెచ్చెకొ = మెచ్చుకొనెను అని యర్థము. వసు శము=పొగడచెట్టు, ముదిర=మద్యముచేత, ముదిరహిం బూరి=అనఁగా విరాళమును పొంది, మున్నకొ = ఉండినట్టయిన, మధువకోటికొ=భృంగసమాహునకు, మున్నున=బహుకులి యగును అని యర్థము. మధువశబ్దము సాధిప్రాయమని విచారించవలయును. (శ్లో. 'వసుకో ముఖశిభునా') అనియున్నది గనుక సురాగంధహావరూప మయిన దోహదముచేతఁ బొగడచెట్టున్నట్లు మున్నునని భావము.

చెలవ=ఓచెలియా, సిందురము=అనఁగా వాచిలిచెట్టు, మొపుమొఱుగకొ=హాశ్చర్యచేత నతిశయించునట్లులుగా, చెలవపుఁ దావియూరుపు = మనోహరమయిన పొరకముల ముఖవాయువును, చిందు=ప్రసరింపఁ జేయుము అని యర్థము. (సిందువాచో ముఖానిలకొ) అని యున్నది గనుక ముఖవాయురూపమయిన దోహదమువలన వాచిలిచెట్టు కల్లవించుచున్నదని భావము. ఇక్కడఁ జర కాంతసంధి నేయలేదు. సంఖ్య్యంత వచనమునకంటెఁ బరమైన కెంతటి చకారమునకు వకారా దేశము రాలేదు. ఊరుపు ననెడిపదము జడవాచకము గనుక ద్వితీయకుఁ బ్రకమపచ్చి, ప్రకమాంత పదపరమయిన చిందనెడుపదము మొదటిచకారమునకు సవారాదేశము వచ్చినది. వలగొ=చుంచుచు చున్న, ఊరుమధు=అధికమరుదమము గలిగిన; మధుప్రక=కుమైదలకు, వాచినివాసములయిన, వాసం తికలు=బుడిగురువింద తీగెలు, (ని. వాసంతీ మాఘపిలతా' అని అ.) మారకొ=మారిపోవఁగా, వలదు=వద్దు అని యర్థము. మధుప్రశశబ్దము సాధిప్రాయము. వనిక=ఓ చెలియా, వని=వనమందలి, తరులతల = వృక్షములయొక్కయొం పిఁగెలయొక్కయొం, అరులకొ = పుష్పములను, వాడి=వ్యయ మఱచి, అనఁగాఁ బుష్పావలయముచేసి, కొప్పువేరగనకొ = కబళికావరముచేసి, వాడిలికొ = బడలి పోలి నని యర్థము. మనము మనమునఁ గోరి=మనము మానసము దాశవడి, చెలలకు మొలకొ=తోడి చెలికత్తియల కియ్యక మాటిలే, గోరిగనకొ = హిందగోరిగుమాలమున, మొలకు వచ్చుకొ=వివాద ములు రాగలవు అనియర్థము. ('సల్లాపకః కర్ణికారక') అని యున్నది గనుక సల్లాపరూప మయిన దోహదమువలనఁ గొండగోరిగుచెట్టు పుష్పించునని భావము.

కురుపేరు=అనఁగాఁ బరిమళవృక్షవిశేషము, చెలయకొ = గోల్లియించుదఁగా, 'చెలయని చూపె దపు=మిగుల విలువయని మాకుఁ గనుపఱచుచున్నావు, పేరుగఁ బ్రకటించుదువె=భేదముగా మాట్లాడఁ దగుదువదే యనియర్థము. అలసి=శ్రమముఁజేసి, అలసిగింద మడచెనునాడకొ=ఆశ్రీచందనవృక్షము ప్రకాశించుచుండెనుచోట, అడకొ=శ్రీడించుటకు, భుజంగివగుదువై=సర్పాంగనచామమే యని యర్థము. భుజంగియనఁగా విట స్త్రీకిని జేరుగనుకఁ బరిహాసార్థకవచన మనియును గ్రహింపవల యును. వాసివాసి=తారతమ్యమును బాసి, విరవాది=విరవాదీని, తెమల్లురా=కదలింతురా, ఇంతులు= తోడిచెలులు, వాదిదవత్తురు=జగదీమాద వత్తురుమీ యనియర్థము. వాసియనెడు పదము జడవాచకమైనందున ద్వితీయకుఁ బ్రకమ వచ్చినది గనుకఁ బరమందున్న చకారామునకు వకారాదేశము వును—48

వచ్చినది. గాసిగా సిరము బైకొ = బాధకమగునట్లులుగాఁ దలకెక్కును, కప్పురము = కర్పూరమును, నలపక = నలసి పొడిచెయ్యక, కప్పు = కప్పి పెట్టు, విలఱుతులు = కోలాహలము లేందుకు అని యర్థము. ఇత్తఱిక్ = ఈసమయమందు, లలితలు = పువ్వులీఁగెలు, అలికమనీయ = అత్యంత సుందరమైన, కర కిసలయము = కరసదృశకిసలయముయొక్క, లయమునకొ = లయప్రకారముచేత, ఆడిసు = వర్తింపెను అని యర్థము.

బిత్తిరి = పీచెలియా, అతసు = మన్నఘనియొక్క, ఆరసు = అధికమైన, యశోభరంబునకొ = కీర్త్యతి శయ మనునట్లులుగా, ఆలరులు = పుష్పములు, ఆలరుకొ = దివ్యులు, చూడకొ = చూడగా నని యర్థము. 'పష్టాక్షతోచియమైన' అనెడు శబ్దానుశాసన సూత్రముచేత మొదటిపై న యతసు శబ్దాంతముందు సుమాగమము వచ్చినది, ఇది = కృప్రదేశము, తావి = పరిమళముయొక్క, తావు = స్థానము, కాబట్టి, గంధపవాకదళము = పవనాంకురము - అనగా మందమారుతము, దళముగకొ = తఱుచుగా, వీచునెప్పుడు = ఎప్పుడును విరుచుచుండును అని యర్థము. ఇక్కడఁ జరణాంతసాధి చేసి గసడదవాదేశము చేప్పఁ గూడదు, ఆవలిజాబులు = ఆవలిజాటిఁగలను, ఇప్పుడు = ఈసమయమందు, కావకు = కనిపెట్టకుము, ఘనములు మించునప్పుడు = మేఘములతిశయించెడు సమయమందు. అనగా వర్షకాలమందు, అవి = ఆ జాబులు, ఘనము = అతిశయము. అనగా నావలిజాటిఁగలు వర్షకాలమందుఁ బూయుచున్నవి గాని యిప్పుడు పుష్పింపవు గనుక వానిఁ గాచియున్నను వినియోగము లేదని యర్థము. జాటి వానకాలమునఁ బూయు ననుట కవి సమయసిద్ధము.

పీహరిణాక్షి = పీచెలియా, ఎంతటి మోహము = ఎంత మోహమో కాని, మల్లెలు = మల్లెపువ్వులను, మూలమూలకొ = కనుపడకయుండునట్లు చాటుచాటులను, దాచితి = దాచి పెట్టుకొంటివి అనియర్థము. విలయేలికపొదలు వెదకెదవు = ఎందుకొకట నేలకి పొదలు వెదకుచున్నావు, ఇంతవంతరె = అనగా సీతాటివంత రెక్కడనైనను గలవా, ఎందుఁజూచితివి = ఎక్కడఁజూచి నేర్పితి వని యర్థము. గోర గోరంట నించితవా = గోళ్ళను గోరంటాకు పెట్టుకొంటివా యేమి, గోరంటాకునూరి గోళ్ళకుఁబెట్టు కొనుట ప్రకటము, అయిన, కలిగొట్టు = పాటలీపుష్పములను, గొట్టుగకొ = అశక్యమగునట్లులుగా, కోయఁబొసఁగవు = కోయఁజాలవు అని యర్థము. అనగా గోరంటాకు పెట్టుకొన్న గోళ్లెట్టిగా నుండుట చేతను గలిగొట్టుపువ్వులు నెఱ్ఱగానే యుండుటచేతను భ్రాంత్యవరోధము కలుగును గానఁ గోయఁ జాలవని భావము. నారి = పీచెలియా, నారికడంపుఁబాశెలు = కొబ్బరిబొండ్లాలు, నాకు నాకులవృత్తి నొసఁగవు = నాకు వ్యాకులము నియ్యవని యర్థము. అనగా నవి యెంతపొడవున నున్నప్పటికిని ననా యానముగా నెక్కి కోయఁగలుగుదునని భావము. కలయక = నాతోఁగలయక, ఆల యకలంకేశతకి కళికకుకొ = కలంకరహితమయిన యామొగలి పూమొగ్గయున్న దిక్కునకు, అళికచ = గిరికాడేవి, పఱుచెకొ = పరుగెత్తెను, పిల్లమె = ఆహ్వానముచేయుదమా యని యర్థము. అనగా మరణోద్యోగముచేసి యసివృత్తములుగల మొగలిపూ మొగ్గకై పఱుచెను గనుకఁ బిలుతమని యనుట.

ఈయభిరూప = గిరికాడేవి, అళికి = భయపడి, అళికికొ = తుమ్మెదకు, పదంకెకొ = కంపించెను, అననవిల్లొ గొల్తమె = ఆమన్నఘనిఁ బూజింతమా యని యర్థము.

ఇది పృథ్వీగతిరగడయనంబును, దీనికి నిరువది యెనిమిది మాత్రలండవలయు, లఘు వొక మాత్రగలదియు గురువు రెండుమాత్రలు గలదియుఁ గాన నట్టిమాత్ర లిరువది యెనిమిదియనుట, షడి

యేనవమాత్ర మొదట యతి యుండవలయును. రెండురెండుపాదము లొక్కప్పుడొక్కప్పుడై యుండవలయును, ఇది సంఖ్యార్థహిత పాదవృత్తములలో నొకటి గనుక నిచ్చునట్లున్నవాద వ్యయములు గలగంజెప్పవచ్చును. ఈరకడయందుఁ గావ్యగుణములలో నొకటి యగు కాంతిగుణము చెప్పబడియెను. కావ్యగుణములు పది, అవి యెవ్వయనఁగా శ్లేష, ప్రసాదము, మాధుర్యము, సౌరు మార్యము, సమతార్థము, దీపనము, బౌధార్యము, రాతి, ఓజస్సు, సమాధి అనునవి. అందుఁ గాంతి యనఁగా జిత్రవర్ణ క్రమస్థితులకు మొందిగఁ గూర్చుట.

చ. అని వనకేళి సల్పి లలితాంగు లతాంతలతాంతకోటిలో

వనపవనానుచంగమున * వాచన వోపనివానిఁ దేనియ

ల్లొనుకనివాని బుప్పొడులు * దూలనివాని మదాళిమాలిక

ల్పైసకనివాని భావభ్రష్టశేషకు నేర్పున నేర్పరించుచున్.

110

అని = నైసిజెప్పిన ప్రకారముగా నట్లాచములవల్ల, వనకేళిసల్ప = వనవిహారముచేసినవారై, లలితాంగులు = స్త్రీలు, అతాంత = వాదని, లతాంతకోటిలో = పుష్పముదాయములో, వన పవ నానుచంగమున = వనవాయు సంపర్కముచేత, వాచన వోపనివాని = పరిమళము పోకయున్న వియు, తేనియ ల్లొనుకనివాని = పూదేనియలు చిందిపోక యున్నవియు, పుప్పొడులు దూలని వాని = పుప్పొడులెగిరిపోకయున్నవియు, మదాళిమాలిక ల్పైసకనివాని = ముడిచిన తుప్పైద గుంపులు ముట్టకయున్నవియు నైన పుష్పములను, భావభ్రష్టశేషకు = వచ్చినభ్రాతృమృగా, నేర్పున నేర్పరించుచున్ = మెలఁకువచేత నేర్పఱచి సంగ్రహించుచును. ఈచద్యమునకు ముందరివద్యముతో నన్వ యము. తావిపోనిది, తేనియతొలంగనిది, పుప్పొడిరాలనిది, తుప్పైదలంటనివియగు పూవులు మన్నన పూజ కుపయు క్తములు. అట్టివానిని నమకూర్చుటలో నేర్పుకావలయును. విరులంగోయఁదగిన చేనము చేసికొని చెలవలు మెలఁకువతో బూజాకుసుమములు నమకూర్చిరని భావము.

సీ. కుసుమవాసన లెల్లఁగొల్లలాడితిమింక, బహుచటామని యెంతఁబర్వ లిడునొ
చివురుజొంపములెల్లఁజిదిమివై చితిమింక, బగఱతోనిలయెంతఁయెగసిపడునొ
ఫలపరంపర లెల్లఁనులిచివై చితి మింక, గొదనుచిల్క లవెంతఁనదరుకొనునొ
కమ్మదేనియ లెల్లఁగుమ్మరించితి మింక, గట్టల్క నళు లెంతఁచుట్టుకొనునొ

తే. యెఱుంగ రా దింతులార యీలెఱవ నిచట

మసలఁగానీక తోతెండుఁమనము గొనిన

కుసుమ కిసలయ ఫల నవఁప్రసవరసము

లసమశరునకు నర్పింత * మనుచు వెడలి.

151

కుసుమవాసనలెల్లఁగొల్లలాడితిమి = పుష్పవాసనల నన్నిటిని లాఱుపుచ్చితిమి, ఇంక = ఇంక మీఁదట, బహుచటామని = చ్రల్లదపు వసుతుడు - బహు అనునది యుకారాంతశబ్దము గనుక టుగాగతుము వచ్చినది. ఎంత పర్వలిడునొ = ఎంత పర్వగులెత్తునో యని యర్థము. చివురుజొంపము లెల్లఁ జిదిమివై చితిమి = చిగురుటాకు గుత్తు లన్నిటిని ద్రుంచివై చితిమి. ఇంక = ఇంకమీఁదట, ఫలపరంపర యెంత యెగిరిపడునొ = విరోధియై యున్న శోకిల యెంత యెగిరిపడునో యని

యర్థము. ఫలవరంపరలెల్ల సులిచివైచితిమి = పండ్లగెలల నన్నిటిని నలిపితిమి, ఇంకకో = ఇంకమీఁదట, కొదమచిల్క లవెంత వదరకొనునో = తరుణవయస్సుగల యాచిల్క లెంత తవ్వకూతలు కూయునో యని యర్థము. కమ్మ దేసియలెల్ల గుమ్మరించితిమి = మధురమయిన మకరందములనన్నిటిని నొలకఁ బోసితిమి. ఇంకకో = ఇంకమీఁద, కట్టల్క నకులెంత చుట్టుకొనునో = మిక్కిలి కోపముచేతఁ దుష్టైద లెంత చుట్ట చేసికొనునో అని యర్థము. ఇక్కడ వసంతుడు సర్వత్ర వ్యాపించు ననియును గోయిల పక్షి గనుక నెగసిపాల్చుచున్న దనియును జిలుకలు పరిపరివిధములుగాఁ బలుకుచున్నవనియును దుష్టైదలు గుంపుగట్టి ముసురుకొంచున్నవనియును భావము.

ఁజుగరా దింతులార = ఓచెలియలారా తెలియ శక్యముగాదు, ఈతెఱవకో = ఈగిరికాదేవిని, ఇచట మసలఁగానీ = ఇక్కడ చాలస్యముగా నుండనియ్యక, తోతెండు = వెంటఁబెట్టుకొనిరండు, మనము గొనిన = మనము సంగ్రహించిన, కునుమ = పువ్వులను, కిసలయ = చిగురుటాకులును, ఫల = పండ్లును, నవప్రసవరసములు = నూతనమైన పూదేనియలును, అనమశరునకు నర్పింత మనుచుకో = మన్న ఘనకు సమర్పితమని పలుకుచు, వెడలి = అవసములోనుండి బయలుదేరి, ఈవద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము. ఈవద్యములో శంకయనెడి సంచారిభావము చెప్పబడియె. శ్లో. 'అనిష్టా భ్యాగమోత్ప్రేక్షా శంకారోహిషికారణమ్' అని లక్షణము.

క. మందారముకుశకుహారీ, కందళితమరందతుందిశమిళిందవధూ

బృందాభినందితం బగు, మందానిల మొలయ విజితఃసూర్గశ్రమలై. 152

మందార = దేవతావృక్ష భేదములయొక్క, ముకుళ = మొగ్గలయొక్క, కుహారీ = గుత్తులయందు, కందళిత = ఉత్పన్నమగుచున్న, మరంద = మకరందమువల్ల, తుందిక = బలిసి, మిళిందవధూ = అడు తుష్టైదలయొక్క, బృంద = సమాహమచేత, ఆభినందితంబు = మిక్కిలి స్తుతిచేయఁబడుచున్నది, అగు = అయినట్టి, మందానిలము = మందమారుతము, ఒలయకో = విసరఁగా, విజితఃసూర్గశ్రమలై = జయింపఁబడిన మార్గాయాసముగలవాలై, ఈవద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

కుహారీశబ్దము పూగుత్తియందు వర్తించినందుకుఁ బ్రయోగము.

చ. 'ప్రతివనచారు కేసరపరాగశలాటు మిళింద బృందచి
త్రితకుహారీయంగంబు గతిఁ గ్రేవలఁ గర్ణకలాపరత్నని
ర్గతరుచిమంజరు ల్దనరఁగాఁ గ్రముకద్రుమ కంఠలక్ష్మికిం
బ్రతిభటవృత్తిఁ జూపెడును భామిని కంఠము'

అని సూరపరాజు చెప్పినాడు.

చ.) వనజముఖు ల్లనుంగొని రఃవారిత వారితరంగరంగన

ర్తనసలిలభ్రమభ్రమఃకరంగదభంగరథాంగధామముక

మననిజహామకుండనిభఃమంజులకంజగతాళిధూమముక

ధనదసరోజధామసమఃధామము నొక్కసరోలరామమున్.

153

వనజముఖులు = గిరికాదేవిచెలికత్తియలు, అవారిత = నివారింపఁబడని, వారితరంగ = తరంగములనెడు, రంగ = నాట్యస్థానమందలి, సర్తన = నాట్యమందు, నలిలభ్రమభ్రమః = నీళ్లునుడి

యందలి తిరుగుటయనెడు సుడిపలఁ దిరిగెడు చక్రనాట్యముచేత, రంగల్ = రంగితములగుచున్న, అభంగ = భంగములేని, రథాంగ = చక్రవాకములకు, ఛామముకొ = స్థానములగుచును, మనశిజ = మన్మథునియొక్క, హోమకుండ = హోమాన్నికుండములతోడ, నిద్ర = సమాధిములైన, ముజుల కంజ = మనోహరములయిన యెఱ్ఱదామరలకు, గత = పొందియున్న, ఆశి ఛామముకొ = పొందఁజేయుమై దలు గలిగినదియు, భవద = కుడేసునియొక్క, సరోజిఛామ = పద్మనిలయ మయిన మూలగసరోవరముతోడ, సమ = సమానమయిన, ఛామముకొ = ప్రభగలిగినదియును. విక్రమరొలఁచామముకొ = వికసరోవరమును, కనుంగొనిరి = చూచిరి. ఈదృశ్యము పృత్యైశుప్రాసము గలదిగాఁ జెప్పెను.

వారితరంగము లవారిరమలు, అందరిసుడిగుండములు చక్రవాకములకు నాట్యరంగములవలె నుంటచే నరస్సు చక్రవాకముల కునికిపట్టె యందముగ చున్నది. తామరపూవులం మన్న ఘని హోమకుం డమువలెను దుమైదలచాలు పొగవలె చున్నది. అనగా సరోవరము చక్రవాక శ్రీహామోమము వచ్చి గత భీమరవాసమునై మానససరస్సువలె నుండెను.

శబ్దాలంకారము. పృత్యైశుప్రాసము.

వ. కనుంగొని కురంగట మెలంగువనదేవత లాత్మీయచిత్రపత్రలతాతీలకజాలకా లోకంబు లాలోకింపం గోరి గమలాకరముకురంబు వేమటు మెటుం గిడఁ గ్రేవలం దొరఁగురాపొడ్డికైవడిం దటకటకరూఢ ప్రాశతదపటలపరిపతిత పరాగబృందంబులు నెరయునంగంబున కానందంబు నొందుచు, నందనారామ సీమావిహారపరిశ్రాంత లగుతమకు నుపభోగ్యంబుగా వినమ్రశాఖాంచలప్ర వాళతాళవృంతంబుల విసరివిస్త్రు మృదులపవనపలనగళితకుసుమసముదయంబులం బువ్వుగట్టి యబ్జాకరవారిపూరంబు నదీతుపారంబు నపారసోరభోదారం బునుండేయు శిశిరకిరణశిలాఫలపాలిశాస్తాపిత సౌపానోపాంత కల్పితాలవాల మూల సలిలనేకసంవర్ధితసేవంతికామల్లి కాదివల్లికలయల్లికల కుల్లసిల్లుచుఁ బై తామహాశ్రమంబునం గిరణమాలినాహాయ్యరంజితకింజల్కకీడికామధ్యంబు నం బెక్కుకాలంబు నిల్చినకతంబున నాత్మమాలిన్యంబు దొటంగి యభివవ సువర్ణ తేజోవిరాజమానంబు లగులెఱంగునఁ దరంగితతపీయరజోచువంగ పిశంగితాంగంబు లగుభృంగంబులం గని యుప్పొంగుచుఁ దరుణతరణికిరణచ్చ దచ్చటాచ్చాదితంబును దపనీయవర్ణకర్ణికాధివాసంబును దామ్ర కేసరవ్రాత జాతరూప స్తంభసంభార సంభృతంబును దటిద్రాగ పరాగ పరభాగ పరంపరిత పట్టాంబరవితానసండిమంబును నగునిందిరామహాదేవి యెక్కినశోణారవింద సన్మందనంబు క్రిందటం బటికంపుటిరుసున సంఘటించినభర్తరథాంగయుగ్గంబుల భంగి నంగీకృతైకమృదుమృణాళకాండమండితతుండంబు లగురథపరణదంప తులసాంపున కింపు మీటుచుఁ ద్రిభువనయువలోకమోహాప్రపంచనిర్మాణమం చుం డగుపంచళరవిరించునకుఁ బడివాగె పట్టినకలధౌతఖిలీనసూత్ర పంకలిత కింఖాణ రాజంబు లై సంపదేతచంచూపుటకోరకేతసరసవిసఖండంబులాయ

మానతంతుసందానితాంచంబు లగుహంసంబులం బ్రశంసించుచుఁ దరళతరంగ
 మాలి కాస్ఫాలననటత్కమలకఁ పుటసరయశముత్పతనపతనబంధుర గంధాంధ
 పుష్పంధయ స్తంభంధయదంభంబున జంభరిపుశిలాసంఘటితఘటి కావినోదంబులు
 సలుపు సరోవరలక్ష్మీజలభ్రమతాటంకచక్రంబులం దళుక్కురను తిర్యక్ష్ప
 సాదితకటాక్షచాకచక్యంబుఁపగిది నెగడుమగజేడిసమొత్తంబుల బిత్తరంబులు
 చిత్తగించుచు జలాధిదేవత తనకు నఖర్వసార్వకాలికసర్వతోముఖసమృ
 ద్ధికై వరలక్ష్మీ నావహింపం జేసి కింజల్కపుంజరక్తాక్షతంబులుం గీర్ణపరాగ
 హరిచందనంబులుం గీలితాగ్రశైవలపలాశంబులుం గ్రీడదళిధూపధూమంబు
 లుం బరిధవ్వి నోమినసుధాధాతనూతనపూర్ణకలశంబులసొంపు సంపాదించు
 నమందమకరందపూరితోదరదర వికస్వరపుండరీకపండంబులమెండునకు నిండు
 వేడుక నెఱపుచుఁ జంచరీకకుటుంబినీర్పుం కారమంగళసంగీతనాదంబులతోఁ
 జలాచల క్రౌంచకారండవమండలీపక్ష పటపటత్కార పటహారవంబులతోఁ
 జపలతరతరంగభుజోత్తిష్ఠశీకరాచారలాజంబులతో విహారదీర్ఘక యనతి
 దూరమున వచ్చుతెచ్చునెదుర్కొనం గత్యంతరంబులు గడచి యేతెంచు
 సొంపు దెలుపునిజవదనచంద్ర చంద్రికావృత ప్రతీర చంద్రకాంతజాతనూతన
 స్రోతోభరంబులయుబ్బునకు నబ్బురపాటు దొరయుచు మఱియుఁ దత్కా
 సారం బపరిమితపాండుపక్షవిశేషభూషితంబు గావునఁ బ్రదర్శితభార్తరాష్ట్ర
 ముఖశ్యామికం బై బహులహరివిలాసభాసురంబు గావునం బ్రథమానమీన
 కూర్తాద్యవతారధారకం బై యూర్తిలాభాసమానంబు గావున లక్ష్మణోప
 భోగభవనం బై మానసజయమహానీయంబు గావున నంతరున్ది లితనాభిరోపరివి
 కస్వరకమలకర్ణికానిర్నిరోధబోధమాధురీధురీణం బై రాజించుట కుదంచిత
 రోమాంచకంచుకితదేహ లై యవ్వరావోహాలు ముదంబునం దదంబుఖేల
 నాయత్తచిత్తలై.

కమంగొని = చూచినవారై, కరంగటమెలంగు వనదేవతలు=నమింపమందు సంచరించు వనాధి
 దేవతలు, ఆత్మీయ = స్వకీయమయిన, చిత్ర = విచిత్రమయిన, పత్ర = ఆకులయొక్కయు, లతా =
 తీగలయొక్కయు, తిలక=తిలకవృక్షములయొక్కయు, జాలక=పూముగ్గలయొక్కయు, ఆలోకంబులు
 =ప్రకాశములను, ఆలోకింపంగోరి = చూడనిచ్చయించి యని వనపరమయిన యర్థము. స్వకీయమైన
 చిత్రిత మకరికాపత్ర లతారచనలయొక్కయుఁ గుంకుమాది రచిత తిలక జాలములయొక్కయుఁ
 ప్రకాశములను జూడఁగోరియని దేవతాస్త్రీపరమయిన యర్థము. కమలాకరముకురంబుకొ = సరోవర
 మనెడి యర్థమును, వేమణుమెఱుంగిడకొ = పలుమాణును మెఱుంగుపెట్టఁగా, క్రేవలందొరగురా
 జాడికైవడికొ = పార్శ్వమునయందు రాలిన రాజాడియొ యన్నట్టులుగా, తటకటక=పలయాకారతీర
 మందు, రూఢ = మొలిచినవియును, ప్రాధ=ప్రవృద్ధములైన, తరు=వృక్షములయొక్క, పటల=సమూ
 హమువల్లనండి, పరిపతిక = అంకటరాలిన, పరాగబృందంబులు = పుష్పాడులకుప్పలు, నెరయునందం
 బుభుకొ = వ్యాపించియున్న శృంగారమునకు, ఆనందంబు నొందుచుకొ = సంతోషమునుబొందుచును,

అర్థముభూతిని మెఱుగుఁబాసినపుడు కాపాడితో మెఱుగుఁజెల్లుట ప్రసక్తము. అర్థమువలనెలం
కుల నాకాపాడి జాటును. వనదేశలకు వస్తువత్తఁజేర్చుటలరాదులు కాదుగియును గమలాకర
మును నర్థమునకు మెఱుగింప నటకలకుల రాని కాపాడినది వరుసతివత్తవ్వగవలరాదుచున్నదని
భావము. అలం. శ్లేషమూలకఁడేష్టిత.

సంపద = సంతోషకరముయన, ఆకాను = ఉన్మాదకరముయొక్క, వీరూ = చివరవయ్యెనదై,
విహార = సంపారమువలన-అనగా మూరవిహారముచేర నగుట. నీమాళ్ళు సూరారా.నక్షేపిరము.
(ని. 'నీమసీమే స్త్రీయా ముఖే' అని అ.) పరివ్రాంతలగు = మిక్కిలియొక చలనవచ్చెన. శమనక =
శమము, ఉపభోగ్యంబుగా = అనుభవయోగ్య మగునటులుగా, వివస్ర = మిక్కిలి పరిగిన, కాభి =
విప్లవయొక్క, అంచల = అస్థములయందలి, ప్రవాళ = చిక్కిరియించునెడు, తాళవృతంబుల = విసన
కట్టలచేత, విసరివిసరి = పలుమాటులు విసరి, మృదుల = కోమలముయన, వహన = వాయువుయొక్క, చలన =
చలనముచేత, గణిత = జాచిన, పనును సముదయంబుల = పుష్ప సమూహములచేత, పుష్పగట్టి = వాసనా
యుక్తముగాఁజేసి, అబ్ధాకర వారిపూరంబు = సరోవరమందలి జలసమృద్ధిని, అతితుహారంబు =
అత్యంత శీతలముగాను, అపారపారభోదారంబులుండేయు = మిలిలేని చరిమళముచేత సరితయముగు
నటులుగాను గాలికి రాలిపడిన పుష్పలచేతఁ బరిమళము ప్రచురములుగాను జేయుచున్నదని గ్రహింప
వలయును. అలాగునఁ జేయుచున్నట్టి శిశిరకిరణ = చంద్రసంబంధములయన, శిలాఫలక = రాతిపలకల
యొక్క అనగా జంద్రకాంత శిలయొక్క, పాళికా = శ్రేణిచేత, స్థాపిత = కట్టబడిన, సోపాన =
మెట్టయొక్క, ఉపాంత = సమీపమందు, కల్పిత = రచింపబడిన, అలవాల = సామకలయొక్క, మూల =
మొదళ్ళయందలి, సలిలనీక = నీళ్ళపోతచేత, సువర్ణిత = వృద్ధిపొందింపబడిన, సేవంతికా = చేమంతు
లును, వాసంతికా = బుడిగురువిందలును, మల్లికా = మల్లెలును, ఆవి = మొదలుగాఁగలిగిన, వల్లికల = లీల
యొక్క, అల్లికలకు = అల్లసొనిన వైఖరులను, ఉల్లసిల్లుచు = ఉల్లాసమునుబొందుచు, చంద్ర
కాంత శిలాలవాలములలో వాసంతికామల్లికాదులను చాటిసీరుపాసిపించిరి. ఆవి పెరిగి పెద్దవియై రీతి
యలుసాగి కొనలనున్న చివురు జొంపములచే వనవిహారక్రాంతలగు చెరువలను విసరుచు బూలతాచిచే
సరోవరజలమును సుగంధయుతముగను జీవుళ్ళవైదలమంచు చిరుకులచే వైత్యముగను జేయుచుండె
ననియు లకలు రమణీయముగానున్న పనిభావము. అలం. ఉదేష్టిత.

వైతామహాశ్రమంబునకొ = ప్రయాగయందని యర్థము.

శ్లో. 'క్షేత్రంప్రజాపతేః పుణ్యంసర్వేహమేవదుర్గభమ్,
లభ్యతేపుణ్యసంభావైర్నాన్యదాప్తస్యరాణిభిః'

అని ప్రయాగమహిమానువర్ణనమందుఁ జెప్పబడియున్నది. వైతామహానకు ననగా బ్రహ్మ
కాశ్రమమయిన పద్మమందనిభావము. కిరణమాలి సాహాయ్యరంజితకింజల్క కీలకీకామధ్యంబునకొ = కిర
ణమాలి యనగా సూర్యుఁడు. అతని సాహాయ్యముచేత రంజితములైన కింజల్కము లనెడు, అనగా
బద్ధకేసరములనెడు నగ్నిత్వాలలయొక్క మధ్యప్రదేశమందని యర్థము. నాలుగుదిక్కులను ల్లిఖి
రిల్లించున్న యగ్నిచతుష్టయము సూర్యునితోఁగూడి పంచాగ్ని లగుచున్నది గనుక నిక్కడ సూర్యసా
హాయ్య రంజితకింజల్క పుంజములయొక్క మధ్యప్రదేశమును పంచాగ్ని మధ్యప్రదేశమునగాఁ జెప్పి

నాఁడు. పెక్కుకాలము నిల్వనకతంబునకొనఁగఁ జైతామహాశ్రమంబునఁ బంచాగ్ని మధ్యమందుఁ దడవుకాలము నిలిచి తపస్సు చేసినహేతువువల్ల ననియర్థము. పద్మమందుఁ గింజల్కములనడుముఁ దడవుకాలము నివసించుచున్నచనిభావము. ఆత్మమాలిన్యంబు దొరంగి=మనోమాలిన్యమును విడిచి యనియర్థము. దేహదైత్యమును బోగొట్టుకొని యని యర్థాంతరము. ఆభివనువర్ణ తేజోవిరాజమానంబు లగు తెఱంగునకొనఁబర్ణము బ్రహ్మవర్ణముగనుక బ్రహ్మతేజోవిరాజమానములైనట్టులుగా ననియర్థము. బుగారపుఁ గాంతిపంటి కాంతిచేత విరాజమానము లైనట్టులుగా ననియర్థాంతరము. తరంగిత = తెర తెరలుగా ప్యాపించుచున్న, తదీయరజః = అపద్మసంబంధమైన పరాగముయొక్క, అనువంగ = సంపర్కముచేత, విశంగితాంగంబులగు = పసపుచాయగాఁ జేయఁబడిన శరీరములుగలిగిన, భృంగంబులంగని యుష్మాంగుచుకొనఁ = తుష్పదలనుజూచి మిక్కిలి సంతోషించుచు, పద్మకింజల్కములలోదడవు నివసించిన కతంబున మేనిమాలిన్యముతోలంగి సువర్ణ కాంతితో విరాజిల్లినటుల మేనఁబసిమిరంగుల్లసిల్లి మెలంగు తుష్పదలనుగాంచి గిరికయుఁ జెలిమికత్తె లుల్లసిల్లిన భావము. అలం. రూపకసంకీర్ణమగు నుత్పేక్ష.

తరుణతరణి=బాలసూర్యునియొక్క, కిరణ=కిరణములనెడు, ఛద = వస్త్రములయొక్క, ఛటా = సమూహముచేత, ఆచ్ఛాదితంబును = కప్పుఁబడినదియును, తపనీయవర్ణ = సువర్ణచ్ఛాయగల, కర్ణికా = మిదైయ నెడు రథకర్ణికకు, అధివాసంబును = స్థానమైనదియును, తామ్రకేశర = ఆరుణకింజల్కములయొక్క, ప్రాతః=సముదాయమనెడు, జాతకూపస్తంభ సంభార=కాంచనస్తంభ సమూహముచేత, సంభృతంబును=లెస్సగు భరింపఁబడినదియును, తటిద్రాగ = మెఱుఘలేగెవలె నెఱుఱుగానున్న, పరాగ = పుష్పాడియొక్క, పరభాగ = గుణోత్కర్షణము లనెడు, (ని. 'పరభాగో గుణోత్కర్షణై') అని శోశము. పరంపరిత = పరంపరగా నాచరింపఁబడిన, పట్టాబరవితాన = పట్టువస్త్రపు మేల్కట్టచేత (ని. 'ఆస్త్రీవితానముట్టోచక' అని అ.) సందీపితంబును = లెస్సగాఁ బ్రకాశించుచున్నదియును, అగు = అయినట్టి, ఇందిరామహాదేవి యెక్కిన లక్ష్మీదేవి యారోహణము సేసిన, శోణారవింద స్తంభనంబుక్రిందటఁ = అరుణకమలమనెడు రథముక్రింద, పటికంపుటిసురు సుఖుటించిన=స్పటికమయమగు నిరుసునఁ బూన్చిన, భర్తరథాంగ యుగ్మంబులభంగి = సువర్ణరథచక్రములలో యున్నట్టులుగా, అంగీకృత = స్వీకరింపఁబడిన, వికఃపిక్కుడైన, మృదు = శోమలమైన, మృణాళకాండ = తామరతూండుచేత, మండిత = అలంకరింపఁబడిన, తుండంబులగు=చంచువులుగలిగిన, రథచరణదంపతులు = చక్రవాకమిధునములయొక్క, సౌంపున కింపునిూఱుచుకొనఁ = చక్రదనమునకు నిష్ఠమువహించుచు, లక్ష్మీదేవి యెఱుఱుతామర లేరెక్కిన. ఆ తేరునకుఁ గింజల్కసమూహము కాంచనస్తంభములు, పుష్పాడిమేల్కట్టలగుపట్టువలువలు నోటఁ దప్పితూడుకొనియున్న యంచఱుటచక్రములు. నోటగల తూ డెరును. రథకర్ణికతప్పిగిదియ. సూర్య కిరణములు పట్టువస్త్రములుగా నున్నచనిభావము. దానిని గాంచి యానందించినటులు.

అలం. రూపకము.

త్రిభువన=స్వర్గమర్త్యపాతాలములయందలి, యువలాల = యౌవనపురుషసమూహముయొక్క, మోహప్రపంచ=మోహవిస్తారమనెడు ప్రపంచముయొక్క, నిర్మాణ=సృష్టియందు, చుంచుండగు=ప్రసిద్ధుడైన, (నిర్మాణచుంచుం డనికలిపి యర్థము వ్రాయవలెను. చుంచుండని విడఁదీసినచో 'చుంచు' అను నది ప్రత్యయముగావునఁ బ్రకృతినిబిడచి ప్రత్యయమున కర్థముఁజెప్పరాదు.) ('తేనీది తత్త్వంచువుకు పా',) అని ప్రసిద్ధార్థమందుఁ జుంచుప్రత్యయము. చంచళరవిరించునకుకొనఁ = మన్మథుడనెడుబ్రహ్మణ

‘విరిభ్యోః విరిభ్యోః విరిభ్యసో’ అని మూడువిధములుగా ప్రయోగములు గలవు. కడివారెడదీర=బాల్క
తీలుపట్టిన, కలభాత = వెండితోడిజేసిన, భిరీసూక్ర = కట్టెత్త బ్రాహ్మలవోద, కంకిత=మానుకొన్న,
కంఖాణరాజుబులై = హయశ్రేష్ఠములై, సంచరిత = సంచరించుచున్న. చంచుపు = కొక్కులకుంటి
ముక్కులయందు, కంచుకీత = కట్టెమైయున్న, సరదవిసఖంజ = వచ్చితామరకూడులయొక్క,
సంతాయమాన = దీర్ఘములగుచున్న, కంతు = సూక్ష్మములకేర, చందానిత = కట్టెబడిన, అంఠము
లగు = మూపులంగరిగినవైన, హంసాబుల = మరాఠీములను, ప్రకంశించుచు = విడిచివేయుచును,
మన్వగప్రపంచము = మోహప్రపంచము, తకనియకృందములు హంసములు అని తెలియగలిగెను. హంసము
తనయంసమవతము ప్రేలుచున్న కృష్ణకూడు నోట గొలియును. వెండికట్టె నోటదెట్టి పొడవైన
కట్టెపులగములు వీపుపై వైచిన మన్వభాక్ష్మములవలె సంచరులు కలించుచున్నవని భావము. అలం
రూపకసంకీర్ణోల్లేపింక.

తరళ = చంచలించుచున్న, తరంగ = కరుళ్ళయొక్క, మాలికా=మంత్రులయొక్క, ఆస్థాన=
తామడులచేత, నటల్ = కదలిమాడుచున్న, కమల = పద్మములనెను, కరపుల = విడిచివిడలనుండి,
సరయ = పేగముతోఁ గూడుకొన్నట్టులుగా, సముత్పకన = కైకెగములచేతను, కరక=నగని లిరుగా
బడుటచేతను, బంధుర = సుందరములగుచున్న. గంధాంధ = మహాంధములైన, పుష్పాంధయ=కుష్మేదల
యొక్క, సనంధయ = పిల్లలనెను, దంభునక = వ్యాజముచేత, జంభరిపు = ఇంద్రసంబంధమైన,
శిలా = రాళ్ళచేత-అనగా నింద్రసిలములచేత, సంఘటిత = రచించబడిన, ముడికా=గుండ్లయొక్క,
విసోదంబులునలపు = ఆటలాడుచున్న, సరోవరలక్ష్మీ=వద్దాకలక్ష్మీయొక్క, జలభీమ=సరిలావర్తము
లనెను, తాటక చక్రంబుల = చక్రాకారములైన కాజాలములయందు, తనముగ్రము=తనముగ్రుని
మెఱయుచున్న, తిర్యక్ప్రసారిక = అర్ధముగా ప్రసరించుచున్న, కటాక్ష=గంటి చూపులయొక్క,
చాకచక్యంబులవగిడిక = చకచకాయమానములొ యన్నట్టులుగా, నెగడు = ప్రలమగుచున్న,
మగబేడిసమొత్తంబుల = గండుబేడిస చేపరంజములయొక్క, విత్తరంబులు = వివాసములను, చిత్త
గించుచుకొ = మనస్కరించుచును, సరోవరలక్ష్మీ మాదుకొను తానిక, కరంగముల తాకిడిచే గడులు
తప్పిపూ లామె కరపుటములు, అందుండి యెగురుచు వ్రాలుచున్న కుష్మేదలు ఇంద్రసిలకాకట్టికము
లగు నచ్చనగండ్లు, ఎగసిపడుచున్న బేడిసమీలు చెవిగల వల్లాలములవై దనముగ్రము గడగంటి
చూపులగ నిండు జెప్పుబడిన.

అలం. రూపకసంకీర్ణోల్లేపింక.

జలాధిదేవత = సరిలాధిదేవత యనెడు దేవకాంత, తనమక = తనను, అభిర్వ=ఉన్నతమును,
సార్వకాలిక = కాశ్యపమునైన, సర్వతోముఖ = అంతటవ్యాపించునట్టి, సమృద్ధికై = సువదనాంజన
యర్థము. ఆధికమును సర్వకాలస్థితము నైన సర్వతోముఖముయొక్క, అనగా సుదంతముయొక్క
సమృద్ధింజాని భావము. వరలక్ష్మీ నావహించుచేసి = వరలక్ష్మీదేవి నావ్యాసముచేసి యని యర్థము.
పద్మములు లక్ష్మీదేవికి విహరిస్తానములని భావము. కింజల్కపుంజరత్నాక్షతంబుల = పద్మకేసరములనెడి
యెఱ్ఱనియక్షతలను కిర్రపరాగ హరి చందనంబులకొ=వ్యాప్తమైన పుష్పాడియనెడుపచ్చని శ్రీచందనం
బులను, కీలితాగ్రకైలపరాశంబులకొ = అంతన్నిశ్రీప్రము లైనమొదట్ల గల వైకలములనెను,
అనగా నామతే గలనెను నామలును, శ్రీదత్ =విహించుచున్న, అభి=కుష్మేదలనెను, ధూపధూమం
సము—49

బులు = అగరు సాంబ్రాణి ధూపములయొక్క పొగలును, పరిధివిల్ల = ఒప్పుచుండునట్లులుగా, నోమిన=నోచినట్టి, సుధాధాత=సున్నముచేత దెల్లనైన, నూతన = నవీనములైన, పూర్ణకలశంబుల = జలపూరితములైన కలశములయొక్క, సౌపుసంపాదించు=శృంగారమును గలంగజేయుచున్న, ఆనగా వానివలెనే యున్నట్టివనుట. అమంద = ఆలిశయమయిన, మకరంద=పూఁదేనియచేత, పూరిత=నిండింపబడిన, ఉదర = గర్భములుగలిగిన. దరవికన్వర = కొంచెముగా వికసించిన, దరవిన్వరములు గనుక గలశములవలె చున్నవని చెప్పినాడు. అటువంటి, పుండరీక మండంబుల=శ్వేతపద్మ సమూహములయొక్క, మెండునకు = బాహుళ్యమునకు, నిండువేడుక నెఱపుచు = పూర్ణోత్సాహమును బ్రకటించుచు, కొంచెముచిచ్చి తేనెనిండిన తామరపూలు జలదేవత లక్ష్య నాహ్వయముఁజేసి పూజించుపాత్రము లటు లున్నవనియుఁ గింజల్కము లక్షతలవలెను, పరాగము గందమువలెను, నాచు పాత్రాంతమందుండిన యాకులవలెను, తుప్పెదలు ధూపమువలెను, లోనితేనియ పాత్రాంతరమునగల జలమువలెను నుండెని భావము. అలా. రూపకసంకీర్ణ నిదర్శన.

చంచరీకటంబిని = అడుతుప్పైదలయొక్క, ఝంకార=ఝంకారములనెడు, మంగళ సంగీత నాదంబులతో = మంగళార్థకములైన సంగీతరవములతోడను, చలాచల = చలితములైన, క్రౌంచ = కొంగలయొక్కయు, కారండవ = కన్నెరేడు పులంగులయొక్కయు, మందలీ=సమూహములయొక్క, పక్ష = ఔష్కలయొక్క, పటపటత్కార = పటపట యను ధ్వనులనెడు, పటనారవంబులతో = తప్పెటలయొక్క నాదములతోడను, చపలతర = మిక్కిలి చలించుచున్న, తరంగ = కరుళ్ళనెడు, భుజ = హస్తములచేత, ఉల్లి పు=ఎగజల్లుబడుచున్న, శీకర=తుంపురులనెడు, ఆచారలాజుబులతో = మంగళాచారలాజములతోడను, ఇందుకు, (శ్లో. 'ఆచారలాజైరివ పారకన్యాః') అని రఘువంశమందు బ్రయోగము. లాజములనగా పరిపేలాలు. విహరదీర్ఘిక = క్రీడానరోపరము, అనతిదూరమున = సమీపమందు, వచ్చు = వచ్చుచున్న, తమ్మునెదుర్కొనన్ = తమ్ము నెదురుకొనెడుకొఱకు, కక్ష్యాంతరంబులు గడచి యేతెంచుసొంపుచెలుపు = బలవంతులయొక్క యంతరములు దాటివచ్చునట్టి యొయ్యారము గనుపఱుచుచున్న, కక్ష్యయనగా బవంతి. (ని. 'కక్ష్య ప్రకోష్ఠే హర్షాదేశి' అని అ.) నిజ = తమయొక్క, వదన = ముఖములనెడు, చంద్ర=చంద్రులయొక్క, చంద్రికా=వెన్నెలచేత, ఆవృత= ఆవరింపబడిన, ప్రతీర చంద్ర కాంత=తీరమందలి చంద్ర కాంతమణులవల్ల, (ని. 'కూలం రోధశ్చ తీరశ్చ బ్రతీరశ్చ కటం త్రిపు' అని అ.) శాత = పుట్టిన, నూతన=నవీనములయిన, ప్రోతః=జలప్రవాహములయొక్క, భరంబుల=ఆలిశయములయొక్క, ఉబ్బునకు = హెచ్చునకు, అబ్బురపాటు దొరయుచున్ = ఆశ్చర్యమును బొందుచు, పాలతుకలమోము జాబిల్లిచలువచే సరోవరపుగట్టునఁ గల చంద్రకాంత శిలలనుండి నీరుబుకుట చెలువల నెదుర్కొనవచ్చునట్లుగను, లేటిప్రాంతలు సన్నాయిగను పక్షరవములు మద్దెలుగను, దరంగములనుండి లేచుతుంపురులు లాజములుగను నుండి స్వాగతవస్తుసంతతివలె నలచెని భావము. ముఖచంద్ర నివలనఁ జంద్రకాంతశిలలు స్రవించుట, కలువలు వికసించుట లోనగనవి కని సమయసిద్ధములు.

అలం. రూపకసంకీర్ణోత్పేక్ష.

మణియుఁ దత్కాసారంబు = మణియు నాశీలను, అపరిమిత = మితములేని, పాండురాజ సంబంధులైన యుధిష్ఠిరప్రభృతులయొక్క, పక్ష = బలముచేత, విశేష భూషితంబుగావునన్ = మిక్కి

లియు నలంకరించు బడినది గనుక, ప్రకృతి = కరుణమును బడిన, ఛాత్రరాష్ట్రము = ముస్లిం సామంతులయొక్క, ముఖ్యామికంబై = ముఖ్యమైనదైయున్న గలదై యని యర్థము. హంతునదనునదిగాఁ జెల్లఁజెక్కలు గలహంతులు, (సి. 'హంసాస్తు స్వేదాదుః' అని ౩.) ఛాత్రరాష్ట్రమునఁగా ముస్లింసల్తనైన ముక్కులను బాదిములుచుగల హంతులు, (సి. 'ఛాత్రరాష్ట్ర స్థితేనై' అని ౩.) రాష్ట్ర యను మితములైన హంతులేమములచేత రోధింపబడియు ఛాత్రరాష్ట్రములనెదు హంతులయొక్క చుండు చరణ నైల్యముగలదియునని భావము. క్షేపములక వాప్యలింగంబుకావము. బహుల = ఆచరిమితము లయిన, హరిహరి = నారాయణునియొక్క విలాసములచేత, ఛాతురయి గావున = ప్రకాశమాన మయినదిగనుక, ప్రమాద = ప్రసిద్ధిమగుచున్న, విరాజితాద్వైతారాధారకంబై = ముస్లింసూత్రా ద్యవతారయుక్తమయినదై యనియర్థము. బహు = ఆచేతములయిన, అహరి = మహాత్తరంబయొక్క, విలాసభాసురంబు = విలాసముచేత ప్రకాశమానమయినదియును, ముస్లింసూత్రాదివిలంబులయొక్క యావిర్భావములచేత భారాశమునదియు నని భావము. ఛాత్రికాభానమానంబు గావున లక్ష్యభావ భోగభవనంబై = ఛాత్రిశయనంగా లక్ష్యబడిభార్య. ఛాత్రికాభానోదః ప్రకాశమానమయినది గనుక లక్ష్యజనకుఁ గేళిగృహమయినదై యని యర్థము. ఛాత్రి = తరంగములయొక్క, లాభ = ప్రాప్తిలోడ, ఆనమానంబు = ఆనమానమయినదియు, లక్ష్యణ = ఆదుఁడైగురువయ్యలకు, ఉపభోగభవనంబై = భోగార్హ మయినదియు నని భావము. లక్ష్యణాశబ్దము సారసములనెదు పెరుగుల దెగ్గురువయ్యలయొక్క యాదు వత్తులకుఁ బేరు. (సి. 'హంసస్యయోషి ద్వరటా సారసస్య తు లక్షణా' అని ౭.) మానసజయమునా నీయంబుగావున = మనోజయముచేత మహానీయమయినది గనుక, అంబునై లిర = అంబునై మయిన, నాళికోపరి = పట్టుములోపరిస్థితమయినట్టి, ఇక్కడ నాళికశబ్దము కమలపరము. వికస్వర కమలకర్తికా = సహస్రారపద్మ కర్తికాకార చంద్రమండలమువల్లయుండి, సిర్సిరోఫ = నిరర్గళమగునట్లులుగా, బోధ = ఉద్భవమయిన, మాధురి = సుధామాధురికి, భురీణంబై = భురుంధర మయినదై యని యర్థము. ఈ యర్థము సాంబభుజంగమందుఁ జెప్పబడినది.

శ్లో. 'తమో మోచకై రేచకైః పూరకాన్తైః స్వమన్దైః తాభారవిప్లవజ్జైః,
హతాల్లంబికారాజయోగప్రభావా ళ్లితత్కుండలివృక్షముత్తావకాశమ్,

సహస్రారపద్మసి తాపారవారాం సుధామాధురీం సాధురీత్యాపిబద్ధిః.'

అని సాంబభుజంగమునఁ గలదు గనుక నీశ్లోకార్థ మనుసంధింపవలయును. మానససరోవర జయము చేత మహానీయ మయినదియు నంతదుస్థిలితనాళికములును అనఁగా లోపల చుక్కన్నమగు చున్న నాళములును, ఇక్కడ నాళికశబ్దము నాళపరము. ఉపరివికస్వరకమల = ఉపరిభాగమందు వికసించుచున్న కమలములును, కర్తికాన్తిరోధబోధమాధురి యనఁగా, కమలములయందలి మిఠైల యొక్క నిరోధాభావమయిన వికాసమును, వీని, భురీణంబు అనఁగా భారవాహినియైనదియు నని భావము. మధురసంబుధమయినది మాధురి, మాధురి యనఁగా సిక్కడ మనోహరత్వమని తెలియవల యును. రాజించుటకై = ఈలాగునై యొప్పుటకు, ఉపచిరమోమాచ = ఉత్పన్నమయిన గగ్గురు పాటుచేత, కంఠకిత = వ్యాధుములయిన, దేహదై = శరీరముగలవాడై, అవ్వారారోహులు = అస్త్రీలు, మందంబున = సంతోషముచేత, తదంబుఖేలనాయత్తలై = ఆసరోవరజలక్రీడాధీనమయిన మానసములు గలవాడై, ఈపద్మమునకు ముందరిపద్మముతో నన్వయము.

సీ. తనయిల్లు దామరతంపమై మెఱయ న్నలినాక్షి గాఢపున్నచోటు
 వలరాజు మజ్జగంబులు గెల్పి దర్ప మేర్పడ నిజాంకశరంబు + లిడినచోటు
 వలిగాలి వన్న గాఢవలిగాహితగ రాగ్నిఘోరసంజ్వరము వీడ్కొనినచోటు
 తొగకొమ్మదమిగ్నవ్వుతగురాజుకరమంటి, యెండక న్నెఱుంగకయెసగుచోటు
 తే. ఇందుముఖులార యిది సుండి + యిందుఁ గ్రుంకి
 మదనుఁ బూజింపఁ గోర్కులు + పొదలు ననుచుఁ
 దొడవు లటు పెట్టి వలిపెపావడలు గట్టి
 శృంగములు వట్టి నీరాడఁ + జేరునపుడు.

155

తనయిల్లు దామరతంపమై మెఱయన్ = తనయొక్క యిల్లు పుత్రపాత్రాభివృద్ధి గలవై
 ప్రకాశించునట్లులుగా, సంపన్నలినాక్షి (సంపత్ + నలినాక్షి) = లక్ష్మీదేవి, కాపున్నచోటు = కాపురమున్న
 స్థలము అని యర్థము. తామర యిల్లుగాఁ గలదైయున్నదని భావము. ఆభివృద్ధి పడయమై తామరతంప
 ముట లాశోక్తి. ఆర్థద్వయమునకు నభేదాధ్యవసాయము. తనయిల్లు దామర తంపమై మెఱయ నని
 చెప్పటచేత నభివృద్ధికరత్వంబును సంపన్నలినాక్షి కాపున్నదని చెప్పటచేత నిశ్చలసంపత్ప్రదత్వంబును
 జోటునకుఁ దెలియఁబడుచున్నది. వలరాజు = మన్మథుఁడు, మజ్జగంబులుగెల్పి = మూఁడు లాశము
 లను జూచి, దర్పమేర్పడక = గర్వము లేటవడునట్లులుగా, నిజాంకశరంబు లిడినచోటు = అంక
 మనఁగా ధ్వజంబును, శరములనఁగా బాణములను గనుక దనయొక్క ధ్వజబాణములను బెట్టియంచిన
 స్థలమని యర్థము. మినములను బద్దములను గలిగియున్నదని భావము. త్రిభువనజయసాధనాశ్ర
 యత్వము చోటునకుఁ దెలియఁబడుచున్నది. వలిగాలి = చల్లగాలి - ఆనఁగా మలయమారుతము, పన్ను
 గావలి = మలయాచలమందలి సర్పసమూహమువల్ల, గాహిత = ప్రవేశించిన, గరాగ్ని = విహనలము
 యొక్క, ఘోర = భయంకరముయైన, సంజ్వరము = సంతాపమును, వీడ్కొనిన చోటు = పోగొట్టు
 కొనిన స్థలమని యర్థము. శీతలాదకములు గలదని భావము. ఉపద్రవనివర్తకత్వము చోటునకుఁ
 దెలియఁబడుచున్నది. తొగకొమ్మ = కుముదినీకాంక, తమిగ్నవ్వు = తమకముగ్నవ్వుగా, తగురాజుకర
 మంటి = తగురాజుయొక్క పాణిగ్రహణమువడసి, ఎండక న్నెఱుంగక యెసగుచోటు = కష్టలేశమును
 గురైఱుంగక యొప్పుచున్న స్థలమని యర్థము. తమిగ్నవ్వు = రాత్రికాఁగానే, తగురాజు కరమంటి =
 యుత్పదైన చంద్రునియొక్క కిరణస్పర్శగలవై, ఎండక న్నెఱుంగక యెసగు = సూర్యరశ్మిని గురైఱు
 గక యెన్నదని భావము. తగురాజుకరమంటియని చెప్పటచేత శుభహేతుత్వంబును, ఎండక న్నెఱుంగక
 యెసగుట యని చెప్పటచేత సుఖసంపాదకత్వమును జోటునకుఁ దెలియఁబడుచున్నది.

ఇందుముఖులార యిదిసుండి = ఓచెలలారా యీపైన జెప్పబడిన గుణములుగల స్థలమునుండి
 యిది, ఇందుఁ గ్రుంకి = కళిలయలో న్నానము చేసి, మదనుఁ బూజింపఁ గోర్కులు పొదలు ననుచుఁ
 మన్మథుని పూజింపఁగాఁ గోరికలు సిద్ధించునని యొకరి కొకరు చెప్పుకొనుచు, తొడవులటుపెట్టి =
 ఆభరణములు తీసి యొక్కచోటునుంచి, వలిపెపావడలుగట్టి = సన్నపుబట్టలుదొడిగి, శృంగములువట్టి =
 చిన్ననఁగ్రోవులుచేతఁబట్టుకొని, నీరాడఁజేరునపుడు = జలక్రీడనలుపునిమిత్తమై చేరినసమయమందు.

లక్ష్మీగృహము తామరతంకర యగుటయు, వలరాజు మూఁడులాశములు గెలుచుటయు, వలి
 గాలి ఘోరసంజ్వరము తొలంగుటయు, గలువకన్న యెండయొఱుంగక ప్రతుకుటయు నశోభర

ప్రశస్తిహేతువులు. ఇన్నియు మహాశ్రీలెరములైన గాన మన్నభూవాక్కు మందు స్వాగమయేయుట యొప్పియున్నదని భావము. ఆలం. ఆతిశయోక్తి. రావ్యరింగము.

చ. కరముల మూపు లూడుకొని * కన్నెలు చన్నులబంబి నొడొరుల్

బరిగొని నిల్వొడ త్తరిది ప్రాశువృగంశుకలావహరితే

తర మయి పొల్చె భావభవవైవతభావితహేమకుంభసం

భరితమృణాళమండలితవర్షమయగ్లవమండలం బనన్.

156

కరములమూపులూడుకొని = హస్తములచేత భుజములవట్టుకొని, కన్నెలు = చదుచులదిబ్బులు, చన్నులబంబి = కుచములపర్వతమైన నీటియందు, బంబొరు ల్బరిగొనినిల్వొక = పరస్పరమును జాట్టులాదిరిసినిలువగా, తత్పరిధి = ఆకన్నెలయొక్క పరివేషకారమండలము, ప్రాశు=వెన్నెర, వృగంశు కలావ=నేత్రకాంతి స్తోమముచేత, పూరిత=నిండింపబడిన, ఆంశరము = మధ్యప్రదేశముగలదై, భావ భవ=మన్నభుండనెడు, వైవత = దేవునిహృదయ, భావిత = కల్పించబడిన, హేమకుంభసంభరిత = సువర్ణకుంభములచేత లెస్సంగా భరింపబడినదియు, మృణాలమండలిత = తామరతూడులచేత మండలాకారము జేయబడినదియునగు, పద్మమయగ్లవ = తామరపువ్వుల తెప్పయొక్క, మండలంబన్ = ఎలయమో యన్నట్టులుగా, పొల్చె = ప్రకాశించెను.

ఇక్కడఁ గుచయుక్తమైనదియు భుజావలయిత మయినదియునగు మండల మధ్యప్రదేశమందు బ్రసరించిన నేత్రకాంతిస్తోమమును హేమకుంభ సంభరితంబును మృణాళమండలితము నైన మండలాకార పద్మపల్లవమునుగా నుల్లేఖించినాడు. బరియనెడు పదమండలి రేఖము శకటరేఖమని సంశయింప జనదు. గుబ్బలు పయికి గానుపించ జేయు చంద్రాకారముగా నీటిలాదిరిన సాగిరి. వారిగుబ్బలు కుండలవలెను, వారిచూపులు పగ్గములవలెనుటచే జెప్పయొత్పవమునాటి పడవలవలె జేయు కాన్పించిరి. కాని జరుగవలసినది భావభవైవత తెప్పయొత్పవము గాన గుబ్బలు తమ్మి మొగ్గలవలెను జూపులు తమ్మితూడులవలెనుండి వానితో గట్టిన పడవవలె వారియుని యుండెనని భావము. ఆలం. ఉల్లేఖ.

చ. నెలతలు బంతి గట్టుకొని * నీ రెగఁ జల్లఁ దదీయమంజులాం

జలికలితోదకం బెగయుఁజాడ నుతంపఁగ నయ్యెడ దత్తుచా

చలజఘనాభిఘాతములు * నైచక మోయుచు బర్షయుక్త మై

కొలను సరోజబాంధవునకు మొఱి వెట్టగ నేగుకై వడిన్.

157

నెలతలు బంతిగట్టుకొని=స్త్రీలు చుట్టుకైవారముగాఁ బంక్తిగట్టుకొని, నీరెగజల్ల = నీరుపై నెగజల్లగా, తదీయ = స్త్రీలసంబంధమైన, మంజుల = మనోహరములైన, అంజలి = దోసిల్లయందు, కలిత=ఒప్పుచున్న, ఉదకంబు=నీరు, ఎగయుజాడ = ఎగనెమరీతి, నుతంపఁగనయ్యెడ = కొనియాడఁ దగియుండెను. ఏలాగుననవిన, తల్ = ఆస్త్రీలయొక్క, కుచాంచల = స్తనాగ్రములయొక్కయు, జఘన = కటిపురోభాగములయొక్కయు, అభిఘాతములు = తాడుడు దెబ్బలు. నైచక = నహించలేక, మ్రోయుచు = ధ్వనిపేయుచు, పద్మయుక్తమై = కమలములతో గూడుకొన్నదై, కొలను = సరోవరము, సరోజ బాంధవునకు మొఱివెట్టగ నేగుకైవడి = కమలములకాపుడైన నూచ్యునకు మొఱివెట్టుకొనుటకు తోవుచున్నదో యన్నట్టులుగా, నుతంపఁగనయ్యె వని సంబంధము.

ఇక్కడ సంజలియుక్తములైన సరోవరసరిములయొక్క సముత్పతనమును సరోజయుక్త మయ్యి సరోవరము సరోజబాంధవునితో మొఱచెప్పబోవుటగా రుత్ప్రేక్షించి నాడు. అనఁగా సరో వరము దనయందుఁ బుట్టిన సరోజములతోఁ గూడుకొని యాసరోజములకు బాంధవుడైన సూర్యుని యొద్దకు మొఱపెట్టఁ బోవునట్లుండెనుట. నెలఁతలు బాలిగట్టుకొని కుచాంచలాభిహారములు జను నాభిహారము లొనర్చుట దుస్సహ మయ్యెను. కాన మ్రోయటయే మొఱపెట్టుకొనుట. పద్మము లతోఁ గలసి సరోవరము మొఱపెట్టుకొననేఁగట పద్మబాంధవుని సహాయముఁ బడయుటకు. అనఁగా సరోవరమందు సతులు జలక్రీడగామింప జలము కట్టాలమయ్యెననియు వినోదమునకై సతులు జల మెగఁజెప్పుచు జలక్రీడలు గామించిననియు భావము. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

మ. చిగురుంజివ్వునగ్రోవిలో నొకతె రాజీవాసవం బుంచి పై
నిగిడింపక గమకింప నొక్కవపలానెమ్మైము వే ద్రిష్ఠిన
జగజంపై నెఱిగుంపు గప్పకొనియె నత్తిప్తమాధ్వీరసం
బు గొనం బంచినచంచరీకృతనాఁపుంజంబుచందంబునన్.

158

చిగురుంజివ్వున గ్రోవిలో = చిగురుటాకులచేత రచింపబడిన చివ్వునగొట్టములూ, ఒకతె = ఒకస్త్రీ, రాజీవాసవంబుంచి = పద్మసంబంధమైన మకరందమునునింపి, నైనిగిడింపక గమకింపక = వైనఁ జిమ్మట కుద్యుక్తపడఁగా, ఒకవపలా = ఒకస్త్రీ, నెమ్మైము వే ద్రిష్ఠిన = ముఖమును కీర్ణముగా నవతటికి మట్టించఁగా, జగజంపై నెఱిగుంపు = సొగసుమించి తలవెండ్రుకల యొక్క గంపు, కప్పకొనియె = ముఖమును గ్రమ్మకొనియెను. అనఁగా ముఖము ద్రిష్టంగానే కొప్పవీడి వెండ్రుకలు పరపంజె నని యర్థము. విలాగనిన, తల్ = ఆమొదటిస్త్రీచేత, తీప్త = చివ్వుబడిన, మాధ్వీరసంబు = మకరందమును, కొనక = హరించుకొఱకు, పంచిన = పంపబడిన, చంచరీకృతనాపుం జంబు చందంబునకే = భ్రమర సేనాసమూహమో యన్నట్టులుగా కప్పకొనియె నని సంబంధము.

నెఱిగుంపుసొంపు నెఱపెక అని సోమకవిపాఠము. అనఁగా గొప్పవీడ్చి వెండ్రుకలబఱచె ననుట. పెన్నెఱిజగజంపు (మిక్కిలిజంపు)గానుటవలనఁ జంచరీకములనక చంచరీకృతనాపుంజంబుని చెప్పబడినది. తుమ్మెదసేనలగుంపులు గానఁ జివురాకుగ్రోవిలోనిలేనె గ్రోలుట సామాన్యకార్యమె. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

ఉ. కొందఱుమందగామినులకొమలపాణితలంబు లొక్కయిం

దిందిరసీలవేణితెలిసెమ్మెగ మంబుల ముంచునొప్పు నె

న్నం దగుఁ దావుబల్కి నలిసెమ్ములు దొమ్ములు గూడి క్రమ్మి పూ

ర్ణేందుని మున్ను గొన్నరుచు లి మ్మని నీటికిఁ దార్చుకై వడిన్.

159

కొందఱు మందగామినుల = కొంతమంది స్త్రీలయొక్క, కొమలపాణితలంబులు = మృదువైన హస్తతలములు, ఒక్కయిందిందిరసీలవేణి = ఒకానొక స్త్రీయొక్క, తెలిసెమ్మెగము = తేటగల చక్కని ముఖమును, అంబుల ముంచునొప్పు = జలములయందు ముంచుచున్న సొగసును, ఎన్నందగు = కొనియాడఁదగును. విలాగని, తావుబల్కి = స్థానబలముచేత, నలిసెమ్ములు = కమలములు, దొమ్ములు గూడి క్రమ్మి = దొమ్మిచేచుట్టుకొని, పూర్ణేందుని = సంపూర్ణచంద్రుని, ఇక్కడ ముఖపర్వదు నని

భావము. మున్నగున్నరుమరియైన = మున్నగునీటిన్న కాంతలను-అనగా వాన్రిహరినికమామొక్క
 గోభల నివ్వని, నీటికి దాన్పుచేయక = నిర్లభానికి బహుళమున్నవో యన్నట్లుగా ఎన్నవగుని
 నంబంధము. ఇక్కడ స్త్రీలయొక్క హస్తలములగున మనయొక్క స్త్రీయొక్క మంభములకును
 హస్తచంద్రులకును సువమేయోపమానభావ మని ప్రకారమలయును.

కలుపుదు చెలవలు కరముల పాచి యొకచెలవ మోమున నీటిలో ముంచుకొని. ఇది స్త్రీలకుల
 ముచే దామరపూవులు విచ్చిచేసి కమ్ము ముగించుకేసి కాంతిగాని పూర్వచంద్రుని విచ్చిచేరాంతు
 లివ్వని నీటిలోనికి బహుళగుమున్నటులంబెను. అలం. ఉద్దేశ్యము. సమాధానము.

ఉ. బంగరుకొమ్ము పూని యొక ప్రాశ కయంబున నీరు చచ్చు ము
 గ్ధాంగన యొత్తు వక్త్రకిరణాన్తః గరంగెడు చంద్రకాంతపుక
 శృంగము పూని దాని శైలిచే వెన నక్షయకాండలభి
 ప్పొంగరె రాజరత్న పరిపూర్ణ బలంబున నెట్టివారలున్.

160

ఒక ప్రాశ = ఒకప్రకల్పమొకస్త్రీ, బంగరుకొమ్ముపూని = బంగరపుచిమ్మన గ్రోవి బట్టి, కయం
 బున నీరుచల్లక = వేగముగా నీర్లుచిమ్ముచుండగా, ముగ్ధాంగనయొత్తు = ఒక ముగ్ధరాలై వక్త్ర, వక్త్రకిర
 ణాన్తఃగరంగెడు = ముఖకాంతి వ్యాప్తిచేర గరంగి నీరగుచుండెడు, చంద్రకాంతపుక శృంగముపూని =
 చంద్రకాంతమణి కల్పితమైన చిమ్మనగ్రోవిబట్టి. దానిశైలిచే = సరహించ నీరగుచున్న ప్రాశ
 స్త్రీనిజయించెను. ఇక్కడ వక్త్రముమన బుద్ధిప్రాంగిని దెచ్చులయును. ఎట్టివారలున్ = ఎటువంటి
 వారైనను అనగా ప్రాధిమి చాలనివారైనను, రాజరత్న పరిపూర్ణ బలంబున = రాజశ్రేష్ఠునియొక్క
 పరిపూర్ణబలముచేతనైన, నక్షయకాండలభి = నక్షయదాహభాగముచేత, వెన = కిన్నమున,
 ఉప్పొంగరె = ఉత్సాహమును బొందరా యేమి యని యర్థము. రాజనగా జుండుడం, రాజరత్న
 మనగా జుండు కాంతమణి, దానియొక్క పరిపూర్ణబలముచేతనైన నక్షయకాండలభి నగనగా నక్షీ
 ణోదక లాభముచేత చుప్పొంగరా యని భావము.

చంద్రకాంతపుక శృంగము అన్నచోట 'సమాసేష సుమోచో' అనెడు శబ్దానుకాశన
 సూత్రమందలి 'సమాసేష' అనెడు బహువచనముచేత బుంపాని వికారమునకంటె బరముగ
 సుమాగమము వచ్చునని యర్థము. కనుక నిక్కడ జుండుకాంతపుక శృంగము సుమాగమము వచ్చినది.
 కరంగుకురంగభృన్తణీశృంగమని సోమకవిసాతము. ఇది ఇట్టి సూరియమున కెడములేమగాని ప్రశ్నోత్తర
 ములలో నీపాతము గానరామి నిది సోమకవికల్పితమేమోయని తోచెడిది. ప్రాశ తొలక బంగరు
 క్రొవితో నీరు ముగ్ధవై రయంబున జల్లెను. ముగ్ధ చంద్రకాంతశృంగముతో మరల నీరుజిప్తు మొద
 లిడెను. సువర్ణశృంగము నీటముంచుట తీయటతో నాలస్యము జరుగ ముగ్ధ ముఖచంద్రసహాయమున
 దనశృంగము నక్షయకాండలభిగ నొనర్చి జయించెను. ముగ్ధ గెలుచుటకు గారణము రాజరత్నము.
 అలం. సమాధి. అగ్ధాంతరన్యాసము.

ఉ. హాసవిలాసచంద్రికల కల్పిని మోము ముడుంచు దీని కు ✓
 ద్భాసిరమావలీసము గదా యని యొత్తు దళిప్రకాండము

ల్లాసిలఁ జేసి కైకొనియె • గర్జికఁ దత్కమలాధివాససిం

హాసనమున్ హరించి నిజహస్తగతంబుగఁ జేయుచాడ్పునన్.

161

ఓర్పు=ఒకవనిత, హాసవిలాసచంద్రికలకున్ = నాయొక్క చంద్రికాసదృశమయిన నవ్వుయొక్క విలాసములకు, అబ్జిని మోము ముడుంచున్ = కమలము ముఖము ముడిచిపెట్టుచున్నది-అనఁగా సహించక యున్న దనుట. దీనికిన్ = శకమలమునకు, ఉద్భాసి = మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న, రమా = సంపద్యవయమయిన, అవలేపముగదాయని = గర్వముగదాయని యర్థము. కమలము లక్ష్మీస్థానముని భావము. ఓర్పు = ఒకస్త్రీ, దశప్రకాండముల్లాసిలఁజేసి = దశములనఁగా దామరతేకులును సేనలును, శ్రేష్ఠమయిన తేకులనెడు సేనాసమూహములు గాసిపడునట్లుచేసి, తత్కమలాధివాససింహాసనమున్ హరించి నిజహస్తగతంబుగఁ జేయఁచాడ్పునన్ = ఆలక్ష్మీవాసమయిన సింహాసనమును దీసికొని తన హస్తగతము చేసికొన్నట్టులుగా, కైకొనియె గర్జిక = ఆకమలమందలి మిదై చేతిలోకి దీసికొనెను. తమ్మిపూవు చెలులనగవు వెన్నెలఁగాంచి యెరువక మూలి ముడుచుచున్నది. దీనికి రమావలేపముగదని కిమకనొంది యొకచెలి దశములుగిల్లి కమలాసింహాసనమును వశపఱచికొనినటుల తమ్మిలోనిగద్దయఁ జేకొనెను. అలం. ఉత్పేక్ష. సమాసోక్తి.

శా. ఓలోలాంబక యోల యోల యన నోలో లంచు మేలంబునన్

లో లంబాలక యోర్పు గ్రుంకి బిసవల్లు ల్లున్ తూటాడి కెం

గేలం బట్టి తటాలునన్ నెగనె నశ్శీణాంబునాథాంబుజా

శ్శీలోకంబు జయించి వారలయశశ్శ్రీ దెచ్చుచందంబునన్.

162

ఓలోలాంబక = చంచలస్త్రములుగల యోచెలియా, ఓలంబాలకయని పాఠాంతరముగలదు. ఆవక్షమన, లంబ = ప్రేలుచున్న, అలక = ముంగురులుగల యోచెలియాయని యర్థమగుచున్నది. ఓల యోలయనన్ = మీఁద నీరుదల్లుచు ఓలయోలయని యొకస్త్రీచెప్పఁగా, ఓలోలంచు మేలంబునన్ = ఓలయోలయని తిరిగిపలుకుచు గోడగముచేత, లోలంబాలకయోర్పు = లోపలప్రేలుచున్న ముంగురులు గలయొక్క స్త్రీ, రలయోరభేదకి అని యున్నది గనుక లోలంబాలక రోలంబాలక యగును. అనఁగా దుష్టదలవంటి ముంగురులుగల స్త్రీయని యయినను జెప్పవచ్చును. (ని. 'ఇందిరిర శ్చంచరీతో రోలం బో బంధరోపిచ' అని అ.) రోలంబాలకయనెడు అహోబలవత్సంగీకృతపాతమందును దుష్టదలవంటి ముంగురులుగల యొకస్త్రీయని యర్థము. గ్రుంకి=నీటిలోమునిగి, బిసవల్లుల్లున్ తూటాడి = తామర తూండ్లను ద్రుంచి తునుకులుచేసి, కెంగేలంబట్టి = చేతఁబట్టుకొని, తటాలునన్నెగనెన్=గుప్పనఁ బైకి లేచెను. నిలాగనిన, అశ్శీణ = సుపూర్ణమయిన, అంబునాథ = జలాధినాథుడైన పరుణునియొక్క, అంబుజాశ్శీ లోకంబున్ = స్త్రీజనసమూహమును, జయించి=సౌందర్యముచేత గెలిచి, వారల యశశ్శ్రీ దెచ్చుచందంబునన్ = వారియొక్క కీర్తిసంపదను దీసికొని వచ్చినట్టులుగా, తటాలున నెగనె నని సుబ ధము. తటాలున నెగనె నన్నచోట నెగనె ననెడివిధము నకారాదిపదమేకాని స్వరాది పదముగాదని గ్రహించవలయును.

ఈయన్యమునందలి రెండవపదము మొదట రోలంబాలక యను నహోబలవత్సంగీకృతపాత మ యుక్తము. రేఘవనకును లకారమునకును విశ్రమము చెల్లదు గనుక లోలంబాలక యనెడి పాతమే

సాధువు. లోబలి లంబాలయని యర్థము. అది లంబావతిగాఁ గావనూర్చునుకవివర్ణించి చెప్పినాడు. దీని నమృతించక యహోబలపతి వ్రాసినది యేమనిన, కేఫలకారముల కేదేము గనుక విక్రమము చెల్లుచున్నదనియు నిది చెల్లదని యప్పుకవి విచారించక చెప్పినాడనియు. 'రాయంచక్కావలకయ మున్నె' అనునది మొదలుగాఁగల యొకవిక్రమోగములు సాధువులయి యున్నవనియును వ్రాసి నాడుగాని తత్వలుట యనెనుచోట దౌలుట యరుకలులుగా వక్రతమమువచ్చుటచే నానరమేమో తెలియఁజేయఁడయ్యె. ఇట్లే, 'అయ్యకమాచేకా వక్రతమేణ సర్వత్ర వక్రతమయోర్వా' అనెడు సూత్రముచేత వచ్చినదని చెప్పెనువక్షమందు నామాత్రము న్యభావసిద్ధమయిన వక్రతమములకు అయి అవు అనెడు భాదేశములు విన్నముగా వచ్చునని యున్నచేకాని యాదాటి వ్యవస్థములకు వక్రతమాచేశము వచ్చునని యుండలేదు గనుచి రాయంచక్కా వక్రతమమున్నె అనెడు వాగ్యమునకు 'హంకాశ్చ' పత్రలమన్నెయని ఒకదమును చన్నది గనుచి కేఫలకారములకు విక్రమము భారతాది మహాకవి ప్రఖ్యాతములయొక్కదను గనుడలేదుగనుచి లోలంబాలక యనెడు పాతమే సాధువని విచారింప దగియున్నది. లోలంబాలక యనియే రామరాజభూషణకవివృద్ధయ మని తోచుచున్నది. విద్యజ్ఞరంజనీ వ్యాఖ్యాత యనుసోమకవియు నిట్లే వ్యాఖ్యానము వ్రాసెను. రేఫలకు డవర్ణముతో యరిప్రాసములమైత్రి శైలిపుట యాధునిక కావ్యములలో గ్వాచిత్కముగా గలదు.

“లలి నొకటిడుఁ జూపంగ దరందె”

శమత్కారమంజరి

తొలు అనురూపమునకు బ్రసంగములు కాకరావు రాని సాధువనాంధమియును సిక్రింది ప్రయోగము గలదు.

“సుస్థిదని సుమావిభూ డనుమరికొ వెనదాతెన మందరయనకొ.”

ఇట్టిప్రయోగములు తఱచుగాఁ గాకరామిచే గవ్యభిప్రాయ మిది యంటి విది తోడ్పడఁ జాలదు. అల. ఉల్లేఖితు.

సీ. కేలం దమ్మి ఘటించి • పాలమున్నీటిలోఁ బొడమినజవరాలిఁ బోలె నొకతె
యమలమృణాళనాళాక్షసూత్రముఁ బాణిఁ గీలించి యజరాణిఁబోలె నొకతె
వెలిదమ్మితేకుజేనలి నంట లేనెల్లపువ్వుఁ దాల్చుభవానిఁబోలె నొకతె
కలువపుప్పొడిరాలిఁ కాయజాస్త్రములత్కన్నలునుల్పురతిదేవిఁబోలె నొకతె
తే. సారకాసారసాగరజనితజలజ

కుండమాధ్వీసుధాధారగోలఁ దివురు

ప్రబలరోలంబమాలికాఁరావలఁ బఱపి

దంభనారాయణి యనంగఁ • దనరె నొకతె.

163

ఒకతె = ఒక స్త్రీ, కేలదమ్మిఘటించి=హస్తమందుఁ గమలము ధరించి, పాలమున్నీటిలోఁబొడ మినజవరాలిఁ = క్షీరసముద్రము దుద్యవించిన స్త్రీవి-ఆనందగాఁ గమలపాణియైన లక్ష్మీదేవిని, పోలె= పోలినదాయెను. ఒకతె = మఱియొక స్త్రీ, అమల = స్వచ్ఛమయిన, మృణాళనాళ = తామరతూట్ల కాడయనెడు, అక్షసూత్రముఁ=స్పటికపుఁ బూసల జవమాలికను, పాణిఁ గీలించి=హస్తమందుఁ ముఖ ము—50

టించి, అజురాణిఁ బోలెఁ = సరస్వతీదేవిని బోలినదాయెను. ఒకతె = మఱియొకస్త్రీ, వెలిదమ్మిజేసఁ = తేల్చదామరపువ్వయొక్క జేసు, వేనలినంటఁ = కొప్పునందంటుకొనఁగా, లేనెలపువ్వుఁదాల్చు = బాల చంద్రరూపమయిన పుష్పమును ధరించిన, భవానిఁ = పార్వతీదేవిని, పోలెఁ = పోలినదాయెను. ఒకతె = మఱియొకస్త్రీ, కలవపుప్పొడిరాల్చి = కలవపువ్వులయందలి పుష్పపరాగమును దులిపి, కాయజాస్త్రముల తుప్పలుడుల్చు = మన్మథబాణములయొక్క తుప్పవదలించుచున్న, రలిదేవిఁ = మన్మథభార్యయైన రలిదేవిని, పోలెఁ = పోలినదాయెను.

ఒకతె = ఒకస్త్రీ, సారఁ = శ్రేష్ఠమయిన, కాసార = సరోవరమనెడు, సాగర = సముద్రమువలన, జనిత = పుట్టిన, జలజకుండ = కమలమనెడు కలశమందఁ, చూడ్చి = ముకరందమనెడు, సుధాధారఁ = పుష్ప పూరమును, గ్రీలఁదివ్రు = పానము సేయుటకు యత్నుపడుచున్న, ప్రబలరోలంబమాలికా = బలిష్ఠమయిన మధుకరపంక్తియనెడు, రాహుఁ = రాహుగ్రహమును, పఱిసి = వెడలఁగొట్టి, దంభనారాయణి యనఁగఁదనఁ = దంభనారాయణి యనఁగా నమృతము పంచిపెట్టునెడల రాక్షసులను వంచించు కొఱకు నారాయణుఁడు మోహిసీరూపముఁ దాల్చినాఁడు గనుక నట్టి మోహిని యనునట్టులుగా నొప్పిన దాయెను. ఒకచెలవ తేనెనిండియున్న తమ్మిమొగ్గను గొనివచ్చుచుండఁ దుప్పెదలు ముసకెను. వానిని మోసగించి తమ్మిమొగ్గను చేతనుంచుకొనుట సముద్రజన్యమగు నమృతము దేవతలకుఁ బంచకటి రాహువు రాఁగా వానిని జక్రాహతిని విధించి యమృతరక్షణ మొనరించినటు లుండెను. అలం. ఉపమ.

ఉ. ఆటకొలకునం గరఁగి • యంబుజగంధులగంధసారము

ల్లాటుకయుఁ హరిద్రయును • గానఁగ నయ్యె నితాంతధన్య ల
జ్జోటులు మున్దువేళఁ బరిశుద్ధసితాసితనిర్మలంబు ల
న్నీటఁ బిశంగవర్ణతటిసీమణితోఁ దలచూపెనో యనఁ.

164

ఆటకొలకునంగరఁగి = శ్రీడాసరోవరమందుఁ గరఁగినవై, అంబుజగంధుల = ఆస్త్రీలయొక్క, గంధసారములు = చందనములు, (ని. గంధసారో మలయజః అని అ.) కాటుకయుఁ = కన్నుల కాటుకయును, హరిద్రయును = పసపును, కానఁగనయ్యెఁ = చూడనొప్పెను. నిలాగనిన, నితాంత ధన్యలు = మిక్కిలి పుణ్యవతులైన, అజ్జోటులు = ఆస్త్రీలు, జోటియనునది యోషిచ్ఛబ్జతద్భవము. మున్దువేళఁ = స్నానము సేయుచున్న సమయమందు, పరిశుద్ధ = పవిత్రములైన, సితా సిత నిర్మలంబులు = గంగా యమునా సంబంధములైన తెల్లనివియు నల్లనివియునగు ప్రవాహములు, అన్నీటఁ = ఆసరోవరజలమందు, పిశంగవర్ణ తటిసీమణితోఁ = పచ్చని వర్ణముగల నదితోడ - అనఁగా సరస్వతీ నదితోఁ గూడ,

శ్లో. 'సరస్వతీ రజోరూపా తమోరూపా కళిందజా,

సత్త్వరూపాచ గంగాత్ర త్రితయం బ్రహ్మనిర్గుణమ్'

అని చెప్పఁబడియున్నది గనుకఁ బిశంగవర్ణతటిసీమణి యనఁగా సరస్వతీనది యని తెలియవలయును. తలచూపెనోయనఁ = పొడచూపినదో యన్నట్టులుగా, చూడనొప్పె నని సంబంధము. కరఁగిన గంధ సార కణ్ణుల హరిద్రలను గంగా యమునా సరస్వతులనుగా నుల్పేక్షించుటచే ధన్యలగు నాకన్యలు స్నానము చేయునపు డీ పుణ్యనదులు పొడచూపె నని యర్థము.

పొలంతులు సహోవరమునందు స్నానముజేయుచుండ వారి గంభము, కాటుక, కడవుపెట్టెలసి గంగాయమునానరస్థతీరపాదములతో సరస్సు తరలెను. అప్పుడు మును ప్రవక్తములచే నొప్పెవ్వరును. అజోటులు సంతానభవనము గానటు లొనగనివెను. అలం. కావ్యరంగము.

తే. కొలన నీరీతి నీరాశిఁకొప్పు లంబు, రానిన్గతవాప్తి కాంక్షములం బోల
నాత్మనిరసనభీతి నాన్ద్రాంబరములు, తమలతలనంటు బెరుగఁగఁ త్రుటముఁ జేరి.

కొలన నీరీతినిరాశి = సహోవరము దీరీతిగా స్నానము చేసి, వర్షము = కడభాకముల, అంబు రాశి = నముద్రమువల్లముండి, నిగత = బయలుపడలుచున్న, వాప్తికాప్తిములఁబోలక = వర్షాల మేఘములవలె నుండఁగాను, అత్మనిరసనభీతి = తప్పుపడిచి వెట్టుచున్నా కనెడుభయముచేత, అన్ద్రాంబరములు = తడిపావడలు, ప్రవలతలనంటు బెరుగక = తేగలవంటి చేహముల నంటు నిలిచుండఁ గాను, త్రుటముఁజేరి = అలనియొక్క యెద్దనఁ జేరవచ్చు - కుమ్మరున. కుంబిమృదుముతో నన్వయము.

కొప్పులు నీరాశి వచ్చుటచే నీరు వదిలుచుండెను. అందుచే వర్షప్రభములగు వానరాలపువ్వులు లులులనుండెను. తప్పుపడెనుచున్నది వెంటచి తడివస్త్రములం మేనితో గండ్రిసాయెను. స్నానాంత రము కట్టుకొనిన నన్ననివలంప మేనితో నంటుకొనుట సహజము. అలం. ఉచదు. ఉత్పేయ.

ఉ. కామిను లన్న గాత్మజకుఁ * గల్పకభూరుహద త్రకోమల
త్రోమముఁ గట్ట నిచ్చి యలక ల్గడి యార్చి విరుట్టించి ము
క్తామణిభూషణంబు లిడి * గంధ మలంది వెలందియానతి
దాము నలంకృతాంగు లయి * దర్శకరాడ్మజనాదరంబునన్.

166

కామినులు = గిరి కాదేవి చెలకత్తెలు, అన్నగాత్మజకుఁ = మన్మథప్రేమి యాగిరికాదేవి, కల్పక భూరుహదత్త = కల్పవృక్షముచేత నిర్మయబడిన, త్రోమల = మృదువైన, త్రోమముఁ = దురింపవస్త్రమును, కట్టనిచ్చి = కట్టుకొనుటచేచ్చి, (ని. 'త్రోమం దుకూలే స్వా కనీకముపేక్షి.' అని విశ్వప్రకాశముల నిఘంటువు.) అలకల్గడియార్చి = కుటులు తడియూరునట్టులుచేసి, విరుట్టించి = కొప్పుపెట్టి పువ్వులు దురిమి. ముక్తామణిభూషణంబుఁడి = ముక్తములసొమ్ములుపెట్టి, గంధమలంది = చందనముఘ్రాసి, అనఁగా వస్త్ర మాల్యా భరణ చందనాలంకృతురాలిగా జేసి యనుట. వెలంది యానతి దాము నలంకృతాంగులయి = అగిరికాదేవియొక్క యనుమతిచేత దామును నలంకరించుబడిన దేహముగలవచ్చె, దర్శక రాడ్మజనాదరంబునన్ = మన్మథమహారాజ సేవయందలి ప్రీతిచేత. ఉత్పేయమునకు ముందరివద్యముతో నన్వయము.

అలకల నెదుపదము కుకాదిగణముతోఁ జేసినదిగావున లుగ్భవే తుక్కుకాదే ర్హక' న. అనుసూత్ర ముచే మువర్ణ కలాపము వచ్చినది. ఇందుకు లాక్షణికోక్తి, క. 'పులకము లలకము లనఁగా, బులక లలక లనగ' అని చెప్పబడియున్నది.

దర్శకరాజభజనము జరుపవలసియున్నది. అది యాదరమున జరుగఁదగినదిగాన గిరికాదేవిని విలువ లేనివస్తువులతో నలంకరించిరి. పూజావిధానమునఁ జేలఁలసాయకారము వలయునుగాన గిరిక చెలికత్తి యందుగూడ నలంకరించుకొను మమేక.

సీ. నారంగములు వాసనారంగములు గొన్ని, యలినాదమంత్రముః తైలుపుచోటఁ
దిలకంబు లవనీజః తిలకంబు లవి గొన్ని, ప్రసవాసవార్హ్యంబు • లొసఁగుచోటఁ
గాంచనంబులు వనై • కాంచనంబులు గొన్ని, కళికాప్రదీపము • ల్నిలుపుచోట
సహకారములు వైత్ర • సహకారములు గొన్ని, తలరాకుటారతు ల్లాల్పుచోట
తే. ముప్పిరిఁ బెసంగి ద్రాక్షలుఁగప్పికొనిన, గొప్పకప్రంపుటనఁటులఁచప్పరాల
నొప్పు రాలినకప్పురాఁలుపురాలఁ, బెసచువలిగాడ్పుధూప ముప్పించుచోట.

వాసనారంగములు = సౌరభస్థానములైన, నారంగములుగొన్ని = కొన్ని నారంజిచెట్లు, అలినాద
మంత్రము తైలుపుచోటఁ = తుమ్మెదలయొక్క ఝంకారముల నెడు మంత్రములు చెప్పఁచుండునదియు,
అవనీజతిలకంబులు = భూరూప్రకృష్టములైన, తిలకంబులు = బొట్టుగుచెట్లు, అవిగొన్ని = కొన్నియైనవి,
ప్రసవాసవార్హ్యంబులొసఁగుచోటఁ = ప్రసవాసవము లనఁగా బుష్పమకరందములు, అవియ నెడు
నర్హ్యములిచ్చుచుండునదియు, వనై కాంచనంబులు = పనమునకు ముఖ్యప్రకాశకములైన, కాంచ
నంబులు = నంపంగిచెట్లు, కొన్ని = కొన్ని, కళికాప్రదీపము నిలుపుచోటఁ = మొగ్గల నెడు దీపములు
నిలుపుచుండునదియు, వైత్ర సహకారములు = వసంతుఁడే దోడుపాడైన, సహకారములు = తియ్య
మామిడిచెట్లు, కొన్ని = కొన్ని, తలరాకుటారతు ల్లాల్పుచోటఁ = పల్లవసీరాజనములు వహించు
చుండునదియు,

ముప్పిరిఁ బెసంగి = ముప్పేటగాఁ బెసఁగొని, ద్రాక్షలు = ద్రాక్షతీగెలు, కప్పికొనిన = అల్లు
కొన్న, గొప్ప కప్రంపుటనఁటుల చప్పరాలఁ = గొప్పలైన కర్పూరవరఁటి చప్పరములవల్ల, ఒప్పురాలిన
కప్పురాలు = ఒప్పిన మగునటులుగా రాలినకర్పూరమును, ఒప్పురాలఁ బెసఁచుఁడోర్ధ్వభాగములను బొందు
చున్న, వలిగాలి = మలయమారుతము, ధూపముప్పించుచోటఁ = ధూపసమర్పణము నేయుచున్న
దియు నగు నొకానొకస్థలమందని యర్థము.

పూజావిధానమునకు వలయుచోటు నిశ్చయింపవలసియున్నది. తుమ్మెదలరవళియే మంత్రములు.
తిలకకుసుమాసవము అర్ఘ్యము. సంపంగి మొగ్గలు దీపములు. తీయమావిచివురు లారతులు. కర్పూరపుట
నంటులపైనుండి వచ్చి శీతపవమానము ధూపముగా నలరి మన్తధర్మాజకు న్వతస్సిద్ధముగాఁ దగియున్న
గెలవును గన్గొనిరి. అలం. అతిశయోక్తి. పృత్యనుప్రాసము.

ఉ. గొజ్జగిమంచునంగలపి • కూర్చినపుప్పొడితిన్నెమీఁద లా
మజ్జక కాయమాన లసమానవిమానముక్రింద నొక్కపూ
నెజ్జ ఘటించి యం దొకకుఁ శేతయకర్ణిక నిల్చి యందు సు
పజ్జలజేక్షణాసుతునిభావము వ్రాసి కురంగనాభికన్.

163

గొజ్జగిమంచునంగలపి = గొజ్జగిపువ్వులమీఁదనుండి కురిసినమంచు అనఁగాఁ బిప్పిరు, దాని
చేతఁ గలయంగలపి, కూర్చిన = సంఘటించిన, పుప్పొడితిన్నెమీఁదఁ = పువ్వుపరాగవేదికమీఁద,
రామజ్జక = పట్టివేళ్లయొక్క, (ని. ఆభయం నశదం నేవ్య మమృతాళం జలాశయమ్, రామజ్జకం లఘు
లయ మవదా హేవ్యకావళే. అని ల.) కాయమాన = పండితీయందు అనఁగా పట్టివేళ్లపండితీయందు,
అనుమాన = ఒప్పుచున్న, విమానముక్రిందఁ = పువ్వుపర్పరముక్రింద, ఒక్కపూనెజ్జఘటించి = ఒకపువ్వు

శయ్యనునిర్మించి, అందొకకుశేశయకర్మ కనిల్పి=ఆశయ్యయం దొకతామరమిడ్డెనిలిసి, అందుకొ = ఆమిడ్డె
యందు, సంపజ్జలజేత్తణాసుతుని = లత్తిపుత్తుడైన మన్మథునియొక్క, భావమువ్రాసి=యథాస్థితమైన
రూపమును లిఖించి, కురంగనాభి= కస్తూరిచేత, కురంగనాభి= ఆ నెడు సీపదము కాకాక్షిన్యా
యమున పూర్వమునకు సుత్తరమునకును సన్వయింపవలయును. ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో
సన్వయము. పట్టివేళ్ళపండిరియందు గొజ్జుగిసీటిచే బుప్పొడి గలిపి వేదిక యొనరించి యందుఁ
బూవులతో శయ్య నమర్చి యొకతమ్మిగద్దియ కిలగఁజేసి దానివై మన్మథునిపదమును గస్తూరితో వ్రాసి
చెలులు నిలిపిరి. మన్మథునిభావము వ్రాయుటగాన మనీషలయును కస్తూరియే మనీ.

తే. అతనివామాంకమున రతి + నావహించి

మ్రోల నుడురాజు ఋతురాజుఁ + గీలుకొల్పి

క్రేవల సగంధపవన కోకిల మరాళ

కీరసారంగముల వ్రాసి + చేరి చెలులు.

169

అతనివామాంకమునకొ = ఆమన్మథునియొక్క యెడమ తొడమీద, రతినావహించి=రతీదేవిని
నిలిపి, మ్రోలకొ=సన్నిధియందు, ఉడురాజుకొ = చంద్రుని, ఋతురాజుకొ = పసంతుని, కీలుకొల్పి=
సంఘటించి, క్రేవలకొ = పార్శ్వములయందు, సగంధపవన = సారభయుక్తమయిన వాయువును-
అనగా మలయమారుతమును, కోకిల=కోయిలను, మరాళ = రాజహంసమును, కీర=చిలును, సారంగ
ములకొ=తొమ్మెదలను, వ్రాసి = లిఖించి, చెలులు = స్త్రీలు, చేరి = సన్నిధికి జేరినవాడై-ఈపద్యమునకు
ముందరిపద్యముతో సన్వయము. మన్మథునకుఁ జుక్కలజేడు, పసంతుఁడు, మలయమారుతము, హంస
ములు, చిలుకలు, గొరువంకలు పరిజనము. భార్య వామాంకస్థాయిని గాన వామభాగమున వ్రాసిరి. ఆళ్ళా
పాలకుడగు పసంతుఁడు మ్రోల, పరివారము ప్రక్కల నుంట ప్రసిద్ధిముగాన వలజ్జేసిబలగమునటులే
లిఖించిరని భావము.

సీ. ధ్యానంబు హృదయవాస్తవ్యకుటుంబికి, నావాహనము జగద్వాప్తపకునకు
సర్వవిపాద్యములు నారాయణప్రియసూతికభిషేకమభిషేకాన్యాయకళాయి
కలదుదోయిల్ల పువ్వులవింటిదొరకు గంధము గంధగిరిమరుద్బాంధవునకు
ధూప మప్రతిమప్రతాపాప్తసురభికి, దీపంబు తిమిరభయాపహనకు

తే. మధురపథలోపహారంబు + మధుపకీర

పరిజనపరాయణున కంచు + భక్తి నొసఁగి

మానమథనాయ మదనాయ + మధుగళాయ

మనసిజాయ నమో నమో + యనుచు మ్రొక్కి.

170

హృదయవాస్తవ్యకుటుంబికికొ = హృదయమందుఁ గాపురమున్న గృహమేధికి, ధ్యానంబు =
ధ్యానమనియర్థము. హృదయమందయున్నవాని హృదయమందు నిల్చి ధ్యానముసేయుట స్థితస్థాపన
తుల్యము. అనగా హృదయమంద యున్నవాని హృదయమందు నిలుపుటయే యని యాశయము. ఉత్త
రశ్రయీలాగుననే యాశయమును గ్రహింపవలయును. జగద్వాప్తపకునకొ = జగత్తు నావహించి
యున్నవానికి, ఆవాహనము = ఆవాహనమని యర్థము. నారాయణప్రియసూతికికొ = నారములనఁగా
జలములు-నారములే స్నానముగాఁ గలవాఁడు నారాయణుఁడు.

శ్లో. 'అపో నారా ఇతిప్రాప్తా ఆపోవై సరసూనహి,

తాయుస్సాయసం పూర్వం ప్ర నారాయణ స్సృతిః'

అని మనుశ్చత్రావలయందు జెప్పబడియున్నది. ఉదకములు స్థానముగాగల నారాయణ నకుఁ బ్రయనంబునఁ జూడవచ్చునని, ఆర్ఘ్యపాద్యములు = ఉదకముచేత నియ్యబడెను నర్ఘ్యమును బాద్యమును అని యర్థము. ఆర్థికన్యాంకశాంకః = జలధికస్యయైన లక్ష్మీదేవియొక్క తొడలపై శయనించువానికే, ఆభిషేకము = జలాభిషేకమని యర్థము.

పువ్వులవిండిదోరకః = పువ్వుధనుస్సు గలవానికి, ఆలంబోబద్ధః = పుష్పాంజలంబని యర్థము. గంధగిమఃపద్మాంధవనకుః = గంధగిమఃయనఁచువనఁ-ఆనందగా మలయమారుతమునకు బాంధవుడైన వానికి, గంధము గంధమయర్థము. అప్రతిమ ప్రతాపోష్మసురభిః = అప్రతిమ = సమానరహితమైన, ప్రతాపోష్మ = ప్రతాపముయొక్క పేడిమిచేత, సురభిః = పరిమళించుచున్నవానికి, ధూపము = ధూప మనియర్థము. ఇక్రద సౌరభ్యము గలవానికి ధూపముచేత నేమని యాశయము. లేక ప్రతాపోష్మ యనఁగా ధూపోష్మ, దానిచేత బరిమళించుచున్నవానికి ధూపమనియర్థము. ధూపజనిత సౌరభ్యము గలవానికి ధూపముచేత నేమి ప్రయోజనమని యాశయము. తిమిరభిరూపహనుకుః = అంధకార భయ నాశకుడైనవానికి, దీపము = దీపమని యర్థము. రాగయంత్రులకు సంధకారభయము లేకపోవుట ప్రకటముకదా.

మధుపకీరపరిజనపరాయణనకుః = మధురసఫలము భక్షించునట్టి మధుపకీరములనెడు పరిజనము నం దానత్తుడైనవానికి, మధురసఫలోపహారంబునుచుకొ = మధురసమనఁగాఁ దేసెగనుకఁ దేసెయను ఫలములును గానుకయని పలుకుచు, భక్తిచోసగి = భక్తిచేత సమర్పించినవారై, మానమగ్ననాయః = స్త్రీ పురుషులయొక్క ప్రణయతోడములను బోగొట్టువాఁడును, మదననాయ = స్త్రీ పురుషులను మదింపఁజేయు వాఁడును, మధుసఖియ = మనఃతునికి మిత్రుడైనవాఁడును నగు, మనసికాయ = మనస్సునందుఁ బుట్టిన వానితోఁజుకు, సమోనమః = సమస్కారము సమస్కారము, అనుచు మ్రొక్కి = అని నేవించినవారై,

సమోయనుచు మ్రొక్కియన్నచోట 'లోపోనమ ఆదికేవినర్గస్య' అనెడు శబ్దానుశాసన సూత్రముచేత నమయనుచు నని చెప్పవలసినను, 'సమశ్చబ్దవినర్గస్య ాపక్షిత్వ మపీవ్యతే' అనెడు నధర్వణ వచనమువలన సమోయనుచు ననియును జెప్పవలయును. 'అనుప్రతీతి వాక్యంతు'న. అను సూత్రముచే నచట ననుకరణమందు సంస్కృతవ్యాకృతము ప్రయోగింపబడియెను. హృదయనాస్తవ్యమని ధ్యానము చేయుట జగద్వ్యాపకుని నాహ్వానము చేయుట, పూలవింటివానికి బుష్పాంజలి యొసంగుట, ఆభిషేక మర్థికన్యాంకశాయి కొసంగుట వస్తువస్తుధిగలవానికి వస్తువుల నొసంగుటవంటిది. భక్తియే ప్రధానము గాన నటుల సత్య లిప్పించిరని భావము. అలం, సమాలంకారము.

క. కామ కమలాస్త్ర కమలా, కాముకసుత కామనీయశకనిధి యనుచుం

గామినులు విన్నవించిరి, కోమలకోకూయమానఃకోకిలఫణిలిన్.

171

కామ = కాముడనెడు పేరుగలవాఁడా, కమలాస్త్ర = పద్మ బాణముగలవాఁడా, కమలాకామ కసుత = లక్ష్మీకామకుడైన విష్ణుదేవునికి కుమారుడైనవాఁడా, కామనీయశకనిధి = సౌందర్యమునకుసాన భూతుడైనవాఁడా, అనుచుకొ = అనిపలుకుచు, కోమల = మృదువైన, కోకూయమాన = కుహు కుహు

అనెడు ధ్వని గలుగుచున్న, కోఁలఘోషికోఁకోఁలయొక్క పలుకులవై భరిచేత, కామియలు=గిరికాదేవి
శాలిక త్రియలు, విన్నవించిరి = విజ్ఞాపనము చేసిరి. విన్నపము ఆచనది విజ్ఞాపనశబ్దముయొక్క తదభవము.

శా.) వాతాందోళితచందనాగరులతావ్యాలీధకేళీవనీ

జాతంబు ల్భవదీయనర్తగృహములై పుత్రుండు నీబంటు నీ

కేతత్కాననజాతవస్తునిచయంబే మిచ్చి పూజించుటల్

శీతాంశో రమృతార్పణ మ్మనుక్రియంజేకొమ్ము చేతోభవా.

172

చేతోభవా = చిత్తసంభవుడయిన యోమన్మథుడా, వాత = వాయువుచేత, ఆందోళిత=ఊచర
బడుచున్న, చందన=క్రిగంధముయొక్కయ, అగరు = కృష్ణాగరుయొక్కయ, లతా = కాఖలతోడ,
వ్యాలీధ = కూడుకొన్న, కేళీవనీజాతంబులు = క్రీడావనసమాహములు, భవదీయనర్తగృహములు = నీ
యొక్క కేళికామందిరములు-అనగా ఊకాందోళిత డోలాస్థానీయము లని భావము. పుత్రుండు నీ
బంటు=వసంతుండు నీయొక్క భృత్యుండు, నీకు = కల్యాణినిడవైననీకు, ఏతత్కానన = ఈవనమందు,
జాత = పుట్టిన, వస్తునిచయంబు = పుష్పఫలాది వస్తునముదాయమును, విమిచ్చుటలు = మేమిచ్చుట
యన్నది, శీతాంశోరమృతార్పణ మ్మనుక్రియం=చంద్రున కమృతసమర్పణ మనునట్లులుగా విచారించి,
చేతోమ్ము=గ్రహింపుము.

అమృతమయఁడయిన చంద్రున కమృతనివేదనము సేయుట యెక్కువలొనిది గాదుగనుక నా
లాగుననే మేము సమర్పించిన పుష్పఫలాదికము లెక్కువలొనిది కాకపోయినను నీ పనుగ్రహించి
త్రైకొనవలయునని తాత్పర్యము. నీవు అనుబదమును చేతోమ్ము అను క్రియకు గర్తగా గ్రహింప
వలయును.

మ. బలవస్తేరుశరాసనంబును బరబ్రహ్మస్త్రముం గల్లుబ

ల్విలుకానిం దృణ మైవచాపమున గాలిం బోవులేయల్లులం

జల మానించి సగంబు చేసి తేవు నొంకల్పసిద్ధి ల్లానం

బలుమేరుక నిరసింప లేఁజిగురుగొమ్మం జేవ గా కుండునే.

173

బలవస్తేరుశరాసనంబుక = బలవస్త్రమయిన మేధుధనుస్సును, పరబ్రహ్మస్త్రముక = పరబ్రహ్మ
మయిన విష్ణురూపాస్త్రమును, కల్లు = కలిగియుండునట్టి, బల్విలుకానిక = మేటివిలుకాడయిన హనుని,
తృణమయినచాపమునక = గడ్డిపోచవలె లఘువైనవింటిచేతను, గాలింబోవులేయల్లులక = గాలి కెరిపిపోవు
మృదుతరబాణములచేతను, చలమానించి = చలమాపాదించి, సగంబుచేసితత్సనాక = కృశించి సగమగు
నట్టులుగాఁ జేసితిని మేలుమేలు అని యర్థము. తృణమయిన చాపమునగాఁ జేతను తృణవృక్షము
ములలొనిది గనుకఁ జేతనువిల్లినియును గాలింబోవు లేయల్లు లనగాఁ బుష్పబాణము లనియును సగ
మవుట యర్థ నారీశ్వరత్వ మనియును భావము. తృణశబ్దమునకు, (ని. 'నడాదయస్తృణం గర్తు చాఘ్రి
మాకప్రముఖా అపి' అని ఆ.) సంకల్పసిద్ధిల్లానక = సిద్ధసంకల్పములు చేపట్టిన, బలుమేరున్నిరసింపక =
బలిష్ఠమయిన మేరుపర్వతమును జయించుటకు, లేఁజిగురుగొమ్మం జేవ గాకుండునే = లేతచిగురుగొమ్మ
యందే చేప పుట్టకపోవునా-అనగాఁ బుట్టుచున్నదియనుట. సంకల్పసిద్ధుడనగామన్మథుడని భావము.
సంకల్పముచేత సిద్ధుడనుట. సంకల్పసిద్ధుడనినను సంకల్పసంభవుడనినను మన్మథుడనుట సిద్ధము

సీ. సుకల్పగుంభవాస్థానపీఠకవోలె వెడఁదయై కనుపట్టు వివియురము. (మనుచరిత్రము)

వెండియుక్ వెండిక్ ఉండియుక్ ఉండినలె గొమ్మయుక్ అనుచోఁ గవి కొమ్మక్ జేస
యని ప్రయోగించెనని యొకసంస్కృత యూహించుచున్నాఁడు. ఇది యసమంజసము. 'కొమ్మక్' అని
సప్తమ్యంతముగా గ్రహించుటయే యుక్తము. వ్యాకరణవిరుద్ధముగా కొమ్మక్ అనుదానికి కొమ్మయునని
జెప్పి దోషము నెటులొ సరిపుచ్చుకొనుటలొన రసతర మేమాత్రము లేదు. ఇది కవిమతమునకుఁ బూర్వ
వ్యాఖ్యాతల మతమునకు స్పృశిరేకము. అధునికులు కొమ్మక్ అనుచో సమచ్ఛయార్థ యుపర్ణము
లొపించె నని వాదించుచున్నారు.

ఉ. కొండఁట విల్లు వేదలఁకుండలిరాజఁట నారి య మ్మనం
తుండఁట బైటిపల్లి యలు * దున్నినవాడఁట యెందురెండు భ
ర్గుం డిది నిండుపౌరుష మొకో యని గెల్వఁ ముజ్జగంబులు
ద్దండత నొక్కతుంటిపిలు * దాలిచి యంటినఁ గందుతూపులన్. 174

కొండఁటవిల్లు=విల్లువిచారించిన మేరువుపర్వతమఁట, వేదలల కుండలిరాజఁట నారి=అల్లెత్రాడు
విచారించిన మేముతలలగల శేషహియఁట. అమ్మనంతుండఁట = అమ్మ అనగా బాణము విచారించిన
విష్ణుమూర్తియఁట. ఇట్టి ప్రలసాధనములు గలిగియుండియును, భర్గుండు = శివుఁడు, ఒండురెండు =
ఒకటిరెండు-అనగా బహు స్వల్పముయన, బైటిపల్లియలు = చాటులేక బట్టబైట నున్నపల్లెలను, తున్నిన
వాడఁట = సంహరించివాడఁట. ఇది నిండుపౌరుష మొకోయని = ఇది నిండానైనపరాక్రమమాయని,
(ని. 'పౌరుషం పురుషస్యోక్తం భావేర్తస్యిలేజసి' అని వి.) ఉద్దండత = పరాక్రమముచేత,
ఒక్కతుంటిపిలుదాలిచి=ఒకమిటితునునచేతబట్టి, అంటినఁ గందుతూపులన్ = చేతస్పృశించినగండి
పోవు బాణములచేత, ముజ్జగంబులు = లోకత్రయములను, గెల్వఁ=జయించినావుగావా, కాబట్టి నీజే
సామర్థ్యముగాని శివుని జేమి సామర్థ్యమని యర్థము.

బైటిపల్లియ లనగా నంతరిక్షము దున్న చనియును ఒండు రెం డనగాఁ ద్రిపురము లనియును
బౌరుషమనగా బురుషత్వమనియును నర్ధసారీశ్వరుఁడుగనుక సంపూర్ణపురుషత్వము లేదనియును దుంట
యనగాఁ జెఱుకుతుంట యనియును నంటినఁ గందుతూపులనగాఁ బుష్పబాణములనియును భావము.
శివుఁడు కొండ విల్లు జేసికొని యాదిశేషుని నారిగానలరించి విష్ణుని బాణముగా నొనర్చిచేసిన పని బైటి
పల్లెలురెండుమూడు తునుముట, నీవో తుంటింటితో నంటగండు పూదూపులతో మూడులొకములు
గెలిచితిమిగాన మన్మథుఁడా నీవె నేర్పరిపని చెలులుప్రశంసించిరి. అలం. విభావము. వ్యతిరేకము.

ఉ. సూనశ రాస నీశరముఁసొచ్చినధాతకు నీమహాభరం
బానక రాప్యభూధరగుఁహఁగృహ మీఁగినకూలికిం ద్వదీ
యానఘశైర్యత క్షిప్రాదఁమంబునఁ బూసురమావిలాసికిఁ
మానదు వో రజంబును దఁమంబును సాత్త్వికముం గ్రమంబునన్. 175

సూనశరాస = పుష్పధనుస్సుగల మన్మథుఁడా, నీశరము సొచ్చినధాతకు = నీ బాణమునాఁటి
బ్రహ్మకును అనియర్థము. మన్మథబాణము పద్మము గనుకఁ బద్మమండఁ జొచ్చియున్నాడని
భావము. నీమహాభరంబానక రాప్యభూధరగుహఁగృహ మీఁగినకూలికి = నీయొక్క తేజోలితయ

మన కాగలేక కైలాసాచలగుహ యనెడు గృహమందు డాగియున్న హరునకు అని యర్థము. కైలాసనిలయుఁ డని భావము. భరమనఁగా నతిశయమన్నందుకు, వి. 'అథాలిశయో భరః' అని అ. త్వదీయానఘశౌర్యశక్తి హృదయంబునఁ బూనురమావలసికిఁ = సీయొక్క యవ్యాజపరాక్రమ శక్తిని మనస్సునఁ బూనిన విష్ణుదేవునకును అనియర్థము. లక్ష్మీదేవిని పక్షస్థలమందు ధరించినాఁ డని భావము. (ని. 'హృదయం మానసో రసోః' అని వి.) లక్ష్మీదేవి నిగరణముచేసి యనఘశౌర్యశక్తి రూపముచేత నధ్యవసించినాఁడు. ఈభావార్థమందు రమావలసి యనెడుపదము సాభిప్రాయము. క్రమంబుఁ = వరుసవెంటడిగా, రజంబును = రజశకార్యమయిన యనురాగమును, తమంబును = మోహ మును, సాత్త్వికముఁ = సాత్త్వికభావమును. మానదువో = మానిపోదుగదా యని యర్థము. రజో గుణంబును దమోగుణమును సాత్త్వికగుణమును మానదనిభావము. త్రిమూర్తులను స్వతంత్రులగుగాఁజేసి కొన్నవాడవుగదా యని తాత్పర్యము. సీశరముసూచివధాతకు అన్నచోట శరమందుఁ జొచ్చిన యనెడు సప్తవ్యర్థమందు, స్తో. 'అన్యస్యాకస్యచిదభవేచ్ఛాన్యా' న. అనెడు సూత్రముచేతఁ బ్రథమ వచ్చినది గనుక రెండర్థములయందును బ్రథమాంతమయిన శరమనెడు పదమునకంటె బరంబైన చకా మునకు పకారాదేశము వచ్చినది. మన్మథునిధాటికిఁ ద్రిమూర్తులు లోనైనరనుటకు.

స్తో. శంభుస్వయంభుహరయోహరణేక్షణానాం, యేనాక్రియంతనతతం గృహమంభదాసాః
వాచామగోచరవిచిత్రచరిత్రితాయ, తస్మై నమో భగవతే కుసుమాయుధాయ.

భర్తృహరిసుభాషితము.

అలం. ఉత్పేక్ష. పర్యాయోక్తము.

క. మొన యంగనకా కటకట, మొనయం గనకాద్రి ధరుడె + ముదిత నుపవనా

తనుపవనావతి కొసంగక, తనుపవనా మదన నీయుదంచితకరుణన్.

176

మదన = ఓయిచున్న ఘనడా, మొనయంగనకా = మొనయనఁగా బారుదీటుటగనుక నట్టి మొన, అంగనకా = ఈయాఁడు చిన్నదానికొఱకా, అనఁగా నిది యేమి ఘనకార్య మునుట. కటకట = అయ్యయో, మొనయన్ = తారించుటకు, కనకాద్రి ధరుడె = మేరు విల్లుగా ధరించినహరుఁడా యేమి? ముదితన్ = గిరికాదేవిని, ఉపవన = ఉద్యానవనమందలి, అతను = అధికమయిన, పవన = పులయమారుతము యొక్క, అలాలికిన్ = తాఁకుడునకు, ఒసంగక = ఒప్పుగింపక - అనఁగా మలయమారుత వేధకుఁ బాలుపలు పక, సీయుదంచితకరుణన్ = సీయొక్క ఘనమయిన దయారసముచేత, తనుపవనా = తనియనట్టులు చేయవన్నా, తనుపవు అనా యని పదవిభాగము. అనఁగా నీదయాపాత్రురాలినిగా జేయవయ్యా యనుట. అలం. యమకము.

మన్మథా నీవు మూడులోకములు జయించిన జగజ్జెట్టివి. ఈతెలువ నీమం దెంత. ఈయమ యీలువు మలయమారుతము పాలుపలుపక నీదయచే గాపాడుమని భావము.

సీ. లోక త్రయాజయోత్సేకంబుఁ దెల్పునీసడగ నా. రాయణ ప్రథమమూర్తి
రెం డంటఁ జేయునీకాండచాతురికి న్నాద్యనిదర్శనంబు వాఁమూర్ధజాని
గాఢనాళీకసంగ్రస్తుఁడై నేడును, నీడాగువాఁడు వాఁజీవిలాసి
యొక్క త్రొక్కనిచోటు, ద్రొక్కించునీయాజ్ఞ గడువఁడు పద్మి నీకాముకుండు
నను—51

తే. కాంత లన నెంత నీయంతఃఘనున కింక
నభిచికురఁ బ్రోవవయ్య పద్మాక్షిఁ గావ
వయ్య శుకవాణిఁ గరుణింపవయ్య పూర్ణ
చంద్రముఖ నేచకయ్య యోచకనయ్య.

177

లోకత్రయాజయోత్సేకంబుఁ బెల్లు = లోకత్రయాజయమనఁగాఁ బురాణవేద త్రయాజయమని యర్థము. లోకశబ్దము పురాణవాచక మైనందునకు-

శ్లో. 'నాశ్చిర్యం భవతు మర్త్యే విశ్వమేత దృష్టిశ్చిర్యంతు నితరామయథాప్రమాణమ్,
తల్లఁజేదవిదితేశ్వరఃపరమేన కోయం ప్రభుః కతిచిదీశ్వరమన్యమాహుః.'

అని శివసూక్తిమాలయందుఁ బ్రయోగము. భువనత్రయజయమని భావము. దానియొక్క, ఉత్సేకంబుఁపెల్లు = విజృంభణమును చెలుపుచున్న, నీపడగ = నీయొక్కధ్వజము, నారాయణప్రథమ మూర్తి = నారాయణునియొక్క ప్రథమమూర్తియైన మత్స్యమని యర్థము. రెండంటఁజేయునీకాండ చాతురీకే = రెండువస్తువు లొకటిగాఁ గలిసికొనునట్టులు చేయునట్టి నీబాణచాతుర్యమునకు, వామార్థ జాని = అనఁగా నెడమపార్శ్వము నగమును భార్యగాఁగల సాంబమూర్తియే, ఆద్యనిదర్శనంబు = మొదటి స్థానము. ఇక్కడ, శ్లో. 'వికమేవద్విధాకర్తుం బహవస్సంతిధన్వినః, మారసికోమహాధన్వీద్యయమేకం కరోత్యసా' అనునీశ్లోకార్థ మనుసంధించి భావము గ్రహింపవలయును.

గాఢ = దృఢముగా, నాశీకసంగ్రస్తుడై = నాశీకమనఁగా బాణమును బద్దమును గనుక బాణ రూపపద్దముచేత గ్రహింపఁబడినవాడై, నేడును = ఇప్పటికిని, వాణీలింపి = బ్రహ్మదేవుఁడు, నీడాగు వాడు = నీయొక్కలాంఛనము గలవాడై యున్నవాడని యర్థము. మన్మథుఁ డరవిందబాణుఁడగుట యును బ్రహ్మ నిరంతరమును బద్దమంద యుండుటయును బ్రకటముగదా. ఎక్కి త్రొక్కినిచోటు ద్రొక్కించు నీయాజ్ఞ = ఎక్కిత్రొక్కిరానిచోటునెల్లఁ గాముకులచేతఁ ద్రొక్కించునట్టి నీయాజ్ఞను, పద్మనీకాముకుండు = అనఁగా స్త్రీకాముకుడైన సూర్యుండు, గడువఁడు = అతిక్రమింపఁడని యర్థము. అనఁగా నెక్కిత్రొక్కిరానిచోటుఁ ద్రొక్కుచున్నాడనుట. నలిసిప్రియుఁడనియును గగనాగ్ర భాగమున కెక్కి నర్వత కిరణప్రసారణము సేయుచున్నాఁ డనియును భావము.

కాబట్టి, నీయంతఃఘనునకు = నీయంతగొప్పవానికి, కాంతలన నెంత = స్త్రీలనఁగా నెంతమాత్రము, ఇంక = ఇకమీఁద, అభిచికురఁ బ్రోవవయ్య = తుపైదలవంటి తలపెండ్లుకలుగల యీచిన్నదాని రక్షింపవయ్యా, పద్మాక్షిఁ గావవయ్య = పద్మములవంటి నేత్రములుగల యీచిన్నదాని గావవయ్యా, శుకవాణిఁ గరుణింపవయ్యా = చిలుకపలుకులవంటి పలుకులుగల యీచిన్నదాని దయఁజూడవయ్యా, పూర్ణచంద్రముఖ నేచకయ్య = పూర్ణచంద్రునివంటి ముఖముగల యీచిన్నదాని బాధ పెట్టకుమయ్యా, ఓచకనయ్య = సుందరుఁడైన యోమన్మథుఁడా యని యర్థము.

అతి పద్మశుకపూర్ణచంద్రులు నీకు మార్పి, బాణ, వాహన, బంధువులు గనుకఁ దత్సదృశములైన చిరురనేత్రవాణీపదనములుగల గిరికాదేవి నీచేత సంరక్షణీయురాలునుమీ యని భావము. త్రిమూర్తులను ద్రిమూర్తిస్వరూపుఁడగు సూర్యభగవానుండు నీకు లోనైరి. కాన నీవు ఘనుఁడవు. కావున నీముందుఁ గాంత తంతవారు? అలం, విభావనము. వ్యతిరేకము.

“డాగు” అనగా గుఱుతనుటకు బ్రయోగము.

చ. విరహిజనంబులకొ మరుడు పీపుల డాగులు వేయఁబూని ని
ష్యురుణ నిజప్రతాపశిఖి గ్రాచగఁ గ్రాగునలకలో యనక
ధరపయి నెల్లెడక దరుల దట్టములై చిగురాకుజొంపమున్
నిరుపమలీలఁ బొల్పెఁ దరుణీ కనుగొంటె మిటారిచూపులన్.

చంద్రభానుచరిత్రము.

క. వలదు కొల దాచు సు వ్వుని, చెలువలు మరుఁ గొసర విసరు ♦ జిలిబిలిగాడ్పు
బ్బలజల నలరులు రాలెను, గలకల మనుశుకపికాళికలకల మెసఁగెన్. 178

వలదు = వద్దవద్దు, కొలదాచునువ్వుని = స్త్రీహత్య దగులును సుమా యని, చెలువలు మరుఁ
గొసరకొ = స్త్రీలు మన్మథుని వేడఁగా, వినె జిలిబిలి గాడ్పులు = మలయమారుతములు వినఁచెను, జల
జల నలరులురాలెను = పువ్వులు జలజల రాలెను, కలకలమను = కలకలగూయుచున్న, శుకపికాళి కల
కల బొసఁగెన్ = చిలుకలయొక్కయుఁ గోయిలలయొక్కయుఁ దువ్వెదలయొక్కయుఁ గోలాపాల
మతిశయించెను.

చ. అఱిమి రమాకుమారుఁ డపు ♦ డగ్రతలంబున వచ్చి నిల్చిన
ట్లఱిముఱిఁ దోచినం గువలయాక్షి వడంకి కడంకఁ దూలి మై
మఱిచి సగంధగంధగిరిమారుతపాతితవల్లి కాభ యై
యొఱిగిన సంభ్రమించి చెలు ♦ లుద్రతబాష్పతరంగితాక్షు లై.

179

అఱిమి = అనఁగా గదమాయించి, రమాకుమారుఁడు = మన్మథుఁడు, అపుడు = ఆసమయమందు,
అగ్రతలంబున వచ్చి నిల్చినట్లు = ఎదుటవచ్చి నిల్చినట్లులుగా, అఱిముఱిదోచినకొ = నిశ్చయముగాఁ
గనువడఁగా, కువలయాక్షి = గిరికాదేవి, వడంకి = కంపించి, కడంకఁదూలి = తైర్మముచెడి, మైమఱిచి =
శరీరస్పృతిదప్పి, సగంధ = గర్వసహితమైన, గంధగిరిమారుత = మలయవాయువుచేత, పాతిత = పడ
వేయఁబడిన, వల్లికా = తీగయొక్క, అభయై = కాంతివంటి కాంతిగలదై, ఒఱిగినకొ = మూర్ఛ
గొనివ్రాలగా, సంభ్రమించి = తొందరగొని, చెలులు = గిరికాదేవియొక్క చెలికత్తియలు, ఉద్రత =
బయలుపెడలుచున్న, బాష్పు = కన్నీళ్ళచేత, తరంగిత = సంజాతతరంగములైన, అక్షులై = కన్నులు
గలవారై, ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

ఈపద్యములో వడంకి యన్నది. వేపథు వనెడి సాత్త్వికభావము. (క. ‘మోదముననైన రోష
భయాదులనేనియును గంప మధికం బగుఁ దా, నేదేహిదేహమున నది, మేదిని వేపథు వనంగ
మెఱయుచునుండుకొ’ అని లక్షణము. మైమఱిచియన్నది మొదలుగొని ‘మోహమునెడిసంచారిభావము.
క్లీ. ‘మోహస్తుమూర్ఛనంభీతి దుశ్శఖావేశానుచింతనైక’ అని లక్షణము. కువలయాక్షి యనుటవలన
గిరికావయసు బింకము సూచితము. జవ్వనులకనుల నల్లగలువలతో నమముగఁ గవులు చెప్పదురు.
మన్మథుఁడు కనఁబడక గిరికకుఁ దోచుటకు గారణము అతఁ డనంగుఁడు గాననే. తొలుత వణఁకుట,
పిదప దాలిమి దూలుట, ఆవల మైమఱిచుట, ఒఱిగుట ఇవి భయవశమునఁ గ్రమముగా జరుగునని.
చెలులు కారణ మెఱుంగరుగాన సంభ్రమించిరి. మఱియు బాష్పతరంగితాక్షు లైరి.

సీ. మోహఃపదేశతః మోముద్రితములైన కనుదమ్ముల హిమాంబు ♦ లునుప రాదు
శ్రమబిందుతారకాగమఖన్నకుదకోకములఁ జంద్రనామంబుఁ ♦ దలఁచ రాదు
శిర్యదాశావృంతశిథిలితాసులతాంత్రమసియాడ వీవన ♦ ల్విర రాదు
పటుతాపపుటపాకః పరిహీనతను హేమమింకఁ బల్లవపుటాః ప్పిడఁగ రాదు
తే. లలన కానంగకీలీకీలాకలాప, సంతతాలీఢహృదయపాత్రాంతరాళ
పూరితస్నేహపూరంబు ♦ పొంగి పొరలఁ, బల్లనిపటీరసలిలంబుఁ బల్ల రాదు.

మోహ = మూర్ఛాదికమనెడు, అపదేశ = వ్యాజముగల, (ని. 'వ్యాజోపదేశోలక్ష్యః' అని అ.) తమః = అంధకారముచేత, ముద్రితములైన = ముకుళింపఁబడిన, కనుదమ్ముల = నేత్రవద్దముల యందు, హిమాంబు లునుపరాదు = పన్నీరుంచరాదని యర్థము. తుషారోదక మునుపరాదనియును నర్థము. ఆర్థద్వయమునకు నభేదాధ్యవసాయము. ఉత్తరత్ర యర్థద్వయ మున్నచోట నభేదాధ్యవ సాయము సేయవలయును. కనులు మోహాంధకారముచే ముకుళించినవి గావున నైత్యోపచారములగు హిమాంబుసేకనము లిట తగదు. మంచునీరు సోకుటచే మఱిత ముకుళించును. చల్లఁదగిన హిమాంబు వులు చల్లరాదనుట శబ్దశ్లేషచే గవి సాధించెను.

శ్రమబిందు = శ్రమజలబిందుదయమనెడు, తారకాగమ = నక్షత్రోదయమువలన, ఖన్న = ఖేద యుక్తములైన, కుచకోకముల = చనుజక్రవలవిషయమైన, చంద్రనామంబుఁ దలఁచరాదు = చంద్ర నామమనఁగాఁ గర్పారము గనుకఁ గర్పారమును దలఁపఁగూడదని యర్థము. (ని. 'ఘనసారశ్చంద్ర సంజ్ఞః' అని అ.) చంద్రునిపేరు దలఁచరా దనియును నర్థము. చెమ్మబొట్టు లను చుక్కలరాకకుఁ గుచచక్రవాకములు విచారపడుచున్నవి. ఇంకఁ జంద్రునినామము తలంచుట మఱియు విచారకారణము. విరహిణులకు గుబ్బులవైఁ గప్పురపుఁబూతఁ బూయుట యాచారము. దానికి స్లేపమహిమచే ననుపపత్తి యధ్యవసరింపఁబడినది.

శిర్యత = జాఱుచున్న, అశా = వసురాజవిషయమయిన యాశయనెడు, వృంత = తొడిమెవల్ల నుండి, (ని. 'వృంతం ప్రసవబంధనం' అని అ.) శిథిలిత = నడలిన, అసులతాంతము = ప్రాణమనెడు పుష్పము, అసియాడ = (అప్పుడో పడిపోయెడుదానివలె నుండుచుండఁగా) ఇంచుక కదలునటుల, వీవనల్విసరరాదు = వివనకఱ్ఱలచేత విసరరాదని యర్థము. గిరికప్రాణ మచుపూవు తొడిమచుండి నడలి నది. జారుటకు సిద్ధముగా నున్నది. కావున నించుకేని కదలునటుల వీవనతో వీచుట ప్రమాదకరము. పోను సిద్ధముగనున్న ప్రాణము లాసచే నెటులో పోకున్నది. వీవనగాడ్పు అసులతాంతమున కపాయ కరమని యధ్యవసితము.

పటు = సమర్థమయిన, తాప = చింతాదికృతసంతాపమనెడి, పుటపాక = పుటములయొక్క పవనముచేత, పరిహీన = తరిగి కడవ న్నెమట్టుకు నిలిచిన, తను హేమము = దేహరూపసువర్ణము, ఇంక = ఇగిరిపోవునట్లులుగా, పల్లవపుటాః ప్పిడఁగ రాదు = కిసలయశయ్యారూపమయిన యగ్నిశ్వాల పెట్టరాదనియును బల్లవపుటమనెడి పుటవికేషముయొక్క యగ్ని నిడరా దనియును నర్థము.

పుటపాకలక్షణము-

శ్లో. పుటపాకస్య పాశోయం లేపస్యాంగారవర్ణతా

లేపం ద్వ్యంగుళం ఘ్రాం మర్యాద్వాగ్నింగుళిమాత్రకం

కాశ్చీరపటజంబూదిపత్రై ర్దేవ్యన ము త్తమం.

పల్లవపుటార్చియనఁ జిగురునెజ్జయని పుటభేదమని భావము.

లలనకుఁ=గిరికాదేవికి, ఆనంగకీలి=మన్న భాగ్నియొక్క, కీలాకలాప = జ్వాలాసమాహముచేత, సంకత=ఎల్లప్పుడును, ఆలీఢ=వ్యాప్తమయిన, హృదయ = డెందమనెడు, పాత్ర=పాత్రయొక్క, అంత రాళ = లోపల, పూరిత = నిండియున్న, స్నేహపూరంబు = స్నేహమనెడు చమురు, పొంగిపొరలకొ = పొంగునట్లుకాగి తెల్లుచుండఁగా, చల్లనివలీర సలిలంబు చల్లరాదు = చల్లనైన చందనసలిలమనెడు సలిలము చిల్కిరింపరాదని యర్థము. ఈషద్యమందుఁ జెప్పఁబడిన కనుదమ్ములు మొదలైనవానికిని హిమాంబులు మొదలైనవానికిని సహజవిరోధమని భావము. అలం. రూపకానుప్రాణిత కావ్యలింగము.

క. ఏ మంద మేమి నేయుద, మేమం దని మందలింత * మే మందమొ యిం

దేమందయాన నడుగుద, మే మందఱ మనుచు దరళహృదయాంబుజ లై.

ఏమందము = ఏమనిచెప్పదుము, ఏమినేయుదము = ఏమిక్రియచేయుదము, ఏమందనిమంద లింతము=ఏయావధమని మనము మందలింతము, ఏమందమొ = ఏమిచందమో, ఇందేమందయాననడుగు దము = ఇక్కడ నేస్త్రీనినడుగుదము, ఏమందఱమనుచుకొ = మేమందఱమునని పలుకుచు, తరళహృద యాంబుజలై = చంచలమయిన హృదయకమలములు గలవారై. ఈషద్యమందు విషాదమనెడు సంచారి భావము చెప్పఁబడియెను.

మందలింతుట యనఁ దలంచుట.

సీ. ము క్తకంచుక స క్తముక్తాఫలంబుల మందలింతురు గురువెందట్టు.

కాళహ స్తిమాహాత్మ్యము.

సీ. జవరాలియడుగులఁజివురాకు లంటించి, పొలఁతియూరులనంటిపొరలఁ బొదివి
కొమ్మచేదోయి చెందమ్ముల హ త్తించి, లేమబాహులుమృణాళికలఁ బెనచి
యతివగు త్తపుగుబ్బులలరుగుత్తులఁగూర్చి, కాంతచెక్కులఁజంద్రఖండ మలది
కలికిక్రేగన్నులఁకలువజేకులఁ గప్పి, లలనపెన్నెఱుల వాలంబు ముడిచి
తే. నవనవగుణానుబంధ బాంధవములైన, చలువలెన్నేనిఁగావించిచెలువఁచెలులు
నెలఁతేకివసులూభంబునించుమంచు, నించువిల్కాని మఱిలఁబ్రార్థించుటయును.

జవరాలియడుగులఁ జివురాకులంటించి = గిరికయొక్క పాదములయందుఁ జిగురుటాకుల నంటించి, పొలఁతియూరులనంటి పొరలఁబొదివి=గిరికయొక్కతొడల నరఁటిచెట్టు వైపొరలచేతఁబొదిగి, కొమ్మచేదోయి చెందమ్ములహ త్తించి=గిరికయొక్క హ స్తద్వయము నెఱ్ఱిదామరపువ్వులయందుఁ గదియించి, లేమబాహులు మృణాళికలఁ పెనచి=గిరికయొక్క భుజమును దామరతూడులతోఁ పెనచి, అతివగుత్తపు గుబ్బులలరుగుత్తులఁగూర్చి = గిరికయొక్క బిగిచమ్ములు పూగుత్తులతో జోడించి, కాంతచెక్కులఁ జంద్ర ఖండమలది = గిరికయొక్క చెక్కులయందుఁ గర్పూరముఁ బూసి, ఇక్కడ సాదృశ్యమందుఁ జంద్ర శకల మని చెప్పవలయును.

కలికిక్రేగన్నులు కలువజేకులఁగప్పి = గిరికయొక్క నేత్రపార్శ్వములు కలువజేకులచేతఁ గప్పి, లలనపెన్నెఱుల వాలంబు ముడిచి = గిరికయొక్క గొప్పకలవెండ్రు కలయందుఁ గురువేరు ముడిచి, ఈ

యర్థమందు వాలమనఁగాఁగూర్చు వేరనియును సాదృశ్యార్థమందుఁ జమరీవాల మనియును జెప్పవలయును. (ని. 'వాలః కచే శ్వాదిపుచ్చే హీదేరేతు నపుంసకమ్' అని నా.) నవనవగుణాను బంధబాంధవము లైన = నవమనఁగా నభినవమును భిన్నభిన్నార్థమును, అభినవములైన రక్తిమాఁవగుణానుబంధముచేత నదృశ్యములైన పని యర్థము. ఏతీరుగుణము గలవారికి నాతీరు గుణముగలవారు బంధువులని యర్థాంతరము. చలువలెన్నేనిఁ గావించి = తైత్వోపచారము లెన్నెన్నియో చేసి, చెలువచెలులు = గిరికాదేవి చెలికత్తియలు, నెలఁతకుఁ = గిరికాదేవికి, ఈవు = నీవు, అనులాభంబు నించుచుచుకొ = ప్రాణలాభము గలుగఁజేయుమని పలుకుచు అనియర్థము. నెలఁతకు నీవనురాజలాభము గలుగఁ జేయుమని యును ఆర్థము. ఇంచువిలుకాని మఱుల బ్రాధించుటయును = ఇంచనఁగా నిష్కుశబ్దతదృశ్యము అనఁగా జెఱకు గనుకఁ జెఱకువిలుకాఁడైన మన్మథుని మఱుల బ్రాధింపఁగా.

అడుగులకుఁ బిచ్చులు, చేదోయి కెఱ్ఱదామరలు, గుబ్బలకుఁబూవులగుత్తులు, పెన్నెలులకు వాలములు గుణానుభావబాంధవముగలవి. మార్దవరక్తిమావర్తులాదిగుణములందు నెయ్యము లని భావము. ఏతీరు గుణముగలవారి కాతీరుగుణములవారె తగినబాంధవులుగాన నవయవముల కనుగుణములగు శిశిరవస్తువస్తుద్దిన జతఁజరిచిరిని భావము.

శా. ఆవాక్యంబులలో సుధామయకుబై • కాయ త్రచి త్రేతసం
జ్ఞావర్ణంబు లొకింత వీలు లెనయక • సంజాతచైతన్య యై
పూవుంబోడి సుధాంశుబింబసుషమాపూర్ణాభిషేకప్రమీ
లావీతోత్పలవల్లివోలెఁ గనుగల్గవ్వ ల్విప్ప నాభీజనుల్.

183

ఆవాక్యంబులలో = చెలికత్తెలు పలికిన యావాక్యములలో, సుధామయ=అమృత ప్రాయము లైన, శుభైకాయత్ర = శుభాధీనములైన, చిత్రేతసంజ్ఞావర్ణంబులు = హృదయేశ్వరుఁడైన వసురాజు యొక్క పేరిటియొడరములు, వీరు లెనయక = చెవులుసోకఁగా, సంజాతచైతన్యయై=పుట్టినచైతన్యము గలచై, పూవుంబోడి = గిరికాదేవి, సుధాంశుబింబ = సంపూర్ణ చంద్రబింబముయొక్క, సుషమాపూర = శ్రేష్ఠకాంతి పూరముయొక్క - అనఁగా జంద్రికాపూరముయొక్క, అభిషేక = తడుపుటచేత, ప్రమీలావీత = సంఠోచరహితమయిన, ఉత్పలవల్లివోలె = కలువతీగవలె, కనుగల్గవ్వల్విప్ప = కలువలవంటి కన్నులుదెఱవఁగా, అభీజనులు = సఖిజనులు. ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యములో నన్వయము.

ఈపద్యమందు బోధమనెడి సంచారిభావము చెప్పబడియెను. అందుకులక్షణము-

క. 'జగతిం బిత్తనిమిలన, మగునిద్ర యనంగ మూర్ఛ నందుటె మోహం
బగుబోధ మెఱుకఁ జెందుట, యగధుతమృతియత్నమంత మగునెట్లున్న'

అని నరసభాషాల్లియమునఁ జెప్పబడియున్నది.

వసుశబ్దము గిరిక చెవులకు సుధామయమై సోకుటవలన సంజాతచైతన్య యయ్యెను, ఉపచారములు నిరర్థకములగుట, పూవుంబోడియనుచోఁ బోడిశబ్దముతోఁ బూవుశబ్దము సమసించునపుడు "సరశేషరుషేచైవసుషమాషేనుముతో భవేత్" అను నాధర్వణసూత్రానుసారముగ నుగాగమము పచ్చి పకారమునకు సరశాదేశము నుకారమునకు వింద్యాదేశము సిద్ధంచెనని తెలియనగును.

అప్పువుంటోడులు మువ్వరతో.

మను. ఆ. 6

చిగురుంటోడి యెటుంగుదే.

కళాపూ.

ఉ. కొందల మేల బాల మనకూర్పుసవర్ణకు మెచ్చి యిందిరా . . .

నందనుఁ డిందు సన్నిధి యొనర్చె సుమీ సుమనగ ప్రసాదముం
జెందె సుమీ శుకోక్తిఁ గలఁసేమము దెల్పి సుమీ సమీహితం
బందెడు సందియంబు వలదవ్వు యటం చభయంబు దెల్పుచున్.

184

కొందలమేల = విచారమందుకు, బాల = ఓగిరికాదేవి, మనకూర్పుసవర్ణకు మెచ్చు = మనము చేసినపూజకు హృదించినవాడై, ఇందిరానందనుడు = మన్మథుడు, ఇందుసన్నిధియొనర్చె సుమీ = ఇక్కడ సాక్షాత్కరించి నాడుసుమా, సుమనగ ప్రసాదముం జెందె సుమీ = అనఁగా బుష్పప్రసాదమునుబొంది నాడుసుమా, శుకోక్తి = శుకవాక్యమునెడు వాక్యముచేత, కలసేమము ముదెల్పె సుమీ = సిద్ధముగాఁగల కుశలమును దెలిపినాడుసుమా! కాబట్టి, సమీహితంబు దెడుకొ = కోరికసిద్ధించుచున్నది. సందియంబు వలదవ్వు = సందేహపడ నక్కరలేదవ్వు, అటంచున్ = అనివలకుచు, అభయంబు దెలుపుచున్ = భయము లేకపోవుటను దెలియఁజెప్పచు. ఈపద్యమునకు మందరిపద్యముతో నన్వయము.

మన్మథుడు ప్రత్యక్ష మగుటవలన దా మర్పించు సుమనగ ప్రసాదము జేదినట్లును, చిలుకల వలకులవలనఁ గలసేమము నెఱిగించినట్లును, నిశ్చయించికొని చెలిమికత్తెలు గిరికాదేవి కభయమును దెలిపిరినిభావము. ఆలం. శిష్టాశిష్టసంకరము.

క. కేళికమనీయ కానన, పాళిక వెలువడి కురంగపాళికళావించి

బాళికలు బాళికడిమిఁ, బాళిక దెచ్చిరి విహారభవనంబునకున్.

185

కేళి = క్రీడచేత, కమనీయ = సుందరమగుచున్న, కాననపాళిక = వనప్రదేశమును, వెలువడి = బయలునెడలి, కురంగపాళి = మృగలాంఛనుడైన చంద్రునియొక్క, కళా = కళకు, బీంబ = ప్రతిబీంబ మైన, అళికలు = ఫాలభాగములు గలమగువలు, (ని. 'లటాటమలికంగోధి' అని ఆ.) ఇక్కడఁ జతుర్థి నాటి చంద్రునితోడను విదియచందురునితోడను అష్టమినాటిచంద్రునితోడను చెలలఫాలమునకు సావ్యశ్యముగలదు గనుకఁ గళావించాళికలని చెప్పినాడు. బాళికడిమిన్ = చింతాతిశయముచేత, బాళికదెచ్చిరి. విహారభవనంబునకున్ = క్రీడాగృహమునకు గిరికాదేవిని వెంటఁబెట్టుకొని వచ్చిన వారైరి. ఈపద్యము ద్విప్రాసము గలదిగాఁ జెప్పఁబడియెను.

ఆ శ్వా సాం త ము.

శా.పశ్యత్ఫాలవిలోచనానలశిఖాభాస్వన్నహోమిత్ర మి
త్రశ్యామారమణేక్షణప్రవణచేతగపద్మపద్మాంగభూ
ద్యశ్యాగద్యుతినంగ సంగరమదోద్యుతైరిరాహుత్తరా
ద్యేశ్యాలోకభుజంగ జంగమనగద్యేదండపూర్ణాంగణా.

186

పశ్యత్ఫాల = చూచుచున్న నొనలుగలచంద్రునియొక్క, విలోచనానల = నేత్రాగ్నియొక్క
శిఖా = జ్వాలికవలె, భాస్వత్ = ఉజ్జ్వలమగుచున్న, మహా = ప్రతాపమే, మిత్ర = సహృద్భావముగా
గలవాడా, మిత్ర = సూర్యుడును, శ్యామారమణి = విశాఖతియైన చంద్రుడును అనఁగా సూర్యచంద్రులు.

ని. 'శ్యామా యావనమధ్యస్థా త్రివృతా కారిబా నిశా' అని నా. ఈక్షణ = నేత్రములుగా గల విష్ణుదేవునియందు, ప్రవణ=అన క్తమైన, చేతఃపద్ధ=చిత్తకమలము గలవాడా, పద్మాంగభూ=మన్మథుని యొక్కవలె, దృశ్య = చూడఁదగిన, అంగద్యుతి = దేహకాంతితోడ, సంగ = కూడుకొనినవాడా, సంగర = యుద్ధములయందు, మదోద్బృత = ఉన్మాదముచేత సముద్భవులైన, అరి = శత్రుసంబంధులైన, రాహుత్తరాట్ = యోధాగ్రేసరులనెడు, పేశ్యాల్పాక=వేశ్యాజనమునకు, భుజంగ=విటుడవైనవాడా, జంగమనగల్ = సంచరించెడు పర్వతములవలె నాచరించుచున్న, వేదండ=వినుంగులచేత, పూర్ణ=నిండిన, ఆంగణ = ముంగిలి గలవాడా యని కృతిపతిగూర్చి సంబోధనము. ఈపద్యము ముక్తపదగ్రస్తము గల దిగాఁ జెప్పబడియెను.

క. శంబరనయనానూతన, శంబరహర విమతకుధరశంబ రణజయా

డంబరపీఠాంబర యెం, తెంబరగండాంక యతులధృతినిశ్శంకా.

167

శంబరనయనా = లేడికన్నులపంటి కన్నులుగల స్త్రీలకు, నూతనశంబరహర = అభినవమన్నఁగుడ వైనవాడా, విమత = శత్రువులనెడు, కుధర = పర్వతములకు, శంబ = వజ్రాయుధమయినవాడా, ని. 'శతకాటి స్వరు శృంగుః' అని అ. రణజయాడంబరపీఠాంబర = యుద్ధజయసంరంభమందు విష్ణుడవైన వాడా, ఎంతెంబరగండాంక = ఎంతెంబరుడనెడు రాజునకు మగఁడవుగనుక నెంతెంబరగండఁ డనెడు బిరుదుగలవాడా, అతులధృతినిశ్శంకా = సమానరహితమయిన ధైర్యముగలవాడవుగనుకనే శంకారహితుడవయినవాడా అని సంబోధనము. ఈపద్యము ద్విపాసముగలదిగాఁ జెప్పం బడియెను.

కవిరాజవిరాజితము. అనయనిషూదన శశ్వదసాదనప్రతిపాదన దివ్యర్పురీ

వనమదనోదనకీర్తినినోదనవైరివనాదనమత్తకరీ

ఘనఘననాదనటజ్జయవాదనగాఢనినాదనతేంద్రగిరి

వివమదసూదన మల్కువినోదనవీరబరీదనరాదహరీ.

188

అనయ = నీతిరహితులైనవారికి, నిషూదన = సంహారకుడవైనవాడా, శశ్వత్ = ఎల్లప్పుడును, అసాద = తీజింపని, నయ=నీతియొక్క, ప్రతిపాదన=ప్రతిపాదకుడవైనవాడా, సాదశబ్దము కార్య వాచకము. ఇందును రఘువంశమందు, శ్లో. 'శరీరసాదాదనమగ్రభూషణా' అని ప్రయోగము. దివ్యర్పురీ = ఆకాశగంగయొక్క, వన = ఉదకముయొక్క, ని. 'వనే నలల కాననే' అని అ. మదనో దన = మదాపహరియైన, కీర్తినినోదన = కీర్తినినోదకుడవైనవాడా, ఇక్కడ నాకాశగంగయొక్క యుదకము తెల్లనిదని తెలియవలయును. వైరివనాదన = శత్రువులనెడు వనములయొక్క భక్షణ మందు - అనఁగా భంజనమందు, మత్తకరీ = మదపుట్రేయగు వైనవాడా, ఘన = అధికమయిన, ఘన నాద = మేఘగర్జనమువలె, నటల్ = ప్రవర్తించుచున్న, జయవాదన = జయభేరియొక్క, గాఢనినాద = నితాంతధ్వనికి, నత = పంకిన, ఇంద్రగిరి = మహేంద్రపర్వతము కలవాడా, వినమల్ = మిక్కిలి నమ్ర లగుచున్నవారికి, అనూదన = సంహారకుడవు గానివాడా-అనఁగా రక్షకుడ వైనవాడా, మల్కువినో దన = మ్రోయుటకు పరిహరించువాడా, వీర = పరాక్రమవంతుడయిన, బరీ = బెడదకోటనవాంబు సంబంధు లనెడు, నరాద=రాక్షసులకు, హరీ=నారాయణుడవైనవాడా యని సంబోధనము. ఈపద్యము

మిరువదిమూడవ ఛందంబగు వికృతిచ్ఛందంబునం బుట్టినది. దీనికి నజజజజజజ జ గణము లుండవలయును. ఐదు నాలవయక్షరము యతిస్థానము. ఈష్టత్తము పృత్యనుప్రాసాంకృప్రాసములు గలదిగాఁ జెప్పబడియెను.

గద్యము. ఇది శ్రీమద్రామచంద్రచరణారవిందవందనపవననందనప్రసాదసమాసాదిత సంస్కృతాంధ్రభాషాసామ్రాజ్యసర్వంకషచతుర్విధకవితానిర్వాహకసాహిత్యరసపోషణరామరాజభూషణప్రణీతం ధైరవసుచక్రం బహుమహోచ్చబంధంబునందుఁ దృతీయాశ్వాసము.

ఇది శ్రీమదాత్రేయకులకలకాంభోనిధి సంపూర్ణసోమ సోమాభిధానమంత్రివరపాత్రుండును సోమసుతసిద్ధేశ్వరమంత్రి శ్వరపుత్రుండును శ్రీమత్సార్వభౌమరాజేశ్వరవరప్రసాదసమాసాదితహృద్యానవ్యంజులపద్యావికారదుండును నగుసోమకవిచేత విరచితం బయినవిద్యజ్ఞవరంజనీనామక పూర్వవ్యాఖ్యానమునందలి విశేషవిషయసహితముగాఁ బరిష్కృతం బయి యొప్పారు ప్రతిపదికారూపంబగు పసుచరిత్రనామకాంధ్రకావ్యరత్నవ్యాఖ్యానమునందుఁ దృతీయాశ్వాసము.

శ్రీ రత్న వసుచరిత్రము, సవ్యాఖ్యానము

చతుర్థాశ్వాసము

రంగరాజకలశాం

భోరాశినిశాసహాయ • భూభువనధువా

ధారేయ పింగోష్ఠీ

ధీరాద్యుత్తరాంపరాయ • తిరుమలరాయా.

1

శ్రీరంగరాయ = శ్రీరంగరాయఁ డనెడు, కలశాంభోరాశి=తీరసముద్రమునకు, నిశాసహాయ= చంద్రుడ వైనవాఁడా, భూభువన = భూలోకముయొక్క, ధరా=భారమునకు, ధారేయ = ధురం ధరుడ వైనవాఁడా, పిరగోష్ఠీ=వీరులయొక్క సభకు, (ని. 'సమశ్చా పరిష ద్దోష్ఠీ సభా సమితి సంపదకే') అని అ. ధీర = మనోహరమును, అద్యుత = ఆశ్చర్యకరమునైన, సాంపరాయ = యుద్ధముగలవాఁడా, తిరుమలరాయా = తిరుమలరాయఁడను పేరుగలవాఁడా అని సంబోధనము. (ని. 'సాంపరాయో స్థీయాం ద్వంద్వం యుద్ధం' అని యమరశేషము.) ఈపద్యము పృత్యుప్రాసము గలదిగాఁ జెప్పం బడియెను. అలం. రూపకము.

తే. అపధరింపుము శౌనకాన్యభిలసన్తు, నీంద్రులకు రౌమహర్షణియిట్లు పలుకుఁ జెలులకై దండఁబూనియాచిగురుఁబోడి, చారుమణిధామ మల్లనఃజేరఁజనుడు.

అపధరింపుము = చిత్తగింపుము. శౌనకాన్యభిల సన్తునీంద్రులకుఁ=శౌనకుఁడు మొదలుగాఁ గల సమస్త మునిశ్రేష్ఠులకు, రౌమహర్షణి = రౌమహర్షణి పుత్రుడైన సూతుఁడు. ('రౌమహర్షణి స్యావత్యంపుమాక్ రౌమహర్షణి' అని.) ఇట్లుపలుకుఁ = ఈచెప్పఁబోవు ప్రకారముగా వచించెను. విమనియనిన, చెలుల కైదండఁ బూని = నఖులయొక్క చేయూత నవలంబించి, అచిగురుఁబోడి = అగ్నికాజేవి, చారుమణిధామము = సుందరమైన మణిమందిరమును, అల్లనఁ జేరఁ జనుడు=తిన్నగాఁ జేరఁబోగా.

సీ. పతి వంచనామానిఁబంచి మించినవేడ్కఁ బొందియుండినపువ్వుఁబొదలు సూచి సమయానుగుణ సమాగమలీలఁ గాంచిన నరనాథు చరణాంకఃపరణిఁ జూచి రమణీకృతోపచారము విచ్చు గైకొన్నప్రియుఁ డున్న సౌవర్ణపీఠిఁ జూచి రమణానుబింబభాగ్యములు నోచిన చకచకితమాణిక్యభిత్తికలు సూచి

తే. హైమగృహవాటి నాటివఁరావలోక, కౌతుకం బప్పు డటుగన్నకరణిఁ దోప నలసి సొలసి ప్రవాళశయ్యాతలమున, నల సితాపాంగ మై సేర్చియడలునంత.

పతి వంచనామానిఁ బంచి = వసురాజు కపటయతిని బంపించి, మించిన వేడ్కఁజేరి
చిన వేడుకచేత, పొంచియుండి = డాగియున్న, పువ్వుబొదలుసూచిపూజబలము జూచియును,
సమయానుగుణ సమాగమలీలఁ గాంచిన = సమయమున స్వేచ్ఛ మగునట్లులుగా వచ్చిన రాకడయొక్క విలా
సమును బొందియున్న, నరనాథుఁడనురాజుయొక్క, చరణాంక = పాదములచేఁ జిహ్నితమైన, సరణి
జూచి = మార్గమును జూచియును, రమణీకృతోపచారము రిచ్చయైన = స్త్రీలచేతఁ జేయఁబడిన
యపచారముల నాసక్తిచేత నంగీకరించిన, ప్రియుడు = మనోహరుడు వసురాజు, ఉన్న =
కూర్చున్న, సౌవర్ణపీఠి జూచి = సువర్ణమయమయిన పీఠమును జూచియును, రమణ = రమణుడైన
వసురాజుయొక్క, అనుబంబ = ప్రతిబింబముయొక్క, భాగ్యములనోచిన = భాగ్యములు గలుగునట్లు
లుగాఁ బూర్వజన్మముందు నోములునోచిన, చకచకిత మాణిక్య భిత్తికలు సూచించకవాయుస్సూము
లగుచున్న రత్నకుద్యములను జూచియును,

మౌనుగృహవాటిక = సువర్ణమయమైన గృహప్రవేశమందు, నాటివరాపలాక కాతుకంబు =
నాడుపొందిన వసురాజు దర్శన జనితమైన సంతోషము, ఆవృద్ధులగుకరణి దోఁనక = ఆవృద్ధులై
పొందినట్లుగాఁ దోచుచుండగా, ఆలసి సాలసి = వృధనొంది యుచి, ప్రవేశకయ్యాతలమునకే =
చిగురుటాకుల పానునందు, ఆలసికాపాంగ = ధవళములైన క్రేగములుగలయాగిరికాదేవి, మైసెర్పి =
చేనామును హత్తించి, అడలఁనంతకే = విచారపడుచున్నమీఁదట.

ఈపద్యమందు భూతార్థసాక్షాత్కారవర్ణనము చేసినాడు గనుక భావికాలంకారము. సి.
'భావికం భూతభూవృద్ధసాక్షాత్కారవర్ణనమ్' అని లక్షణము.

చ. భవదనుజాత్మజక వసున్మః సాలుడు గైకొను నెల్లి నేట న
య్యవనివరప్రసాదమున నంటదువో భవదీయజాతికిం
బవిభయ మంచు మంచుమలఁజట్టికి భావిశుభంబు లోకబాం
ధవుఁ డెఱిగింపఁ బోయినవిధంబున నేఁగెఁ బయోధిచెంతకున్.

4

భవల్ = నీయొక్క, అనుజ = తమ్ముడైన కోలాహల పర్వతునియొక్క, ఆత్మజక = కూతురైన
గిరికాదేవిని, వసున్మఃసాలుడు = వసురాజు, గైకొను నెల్లి నేటక = చేపటనేట బిగ్గరిపించుచున్నాడు -
అనఁగా బాణిగ్రహణము సేయుచున్నాడు. అయ్యవనివరప్రసాదమునకే = ఆరాజుయొక్క
యనుగ్రహముచేత, భవదీయజాతికే = నీసంబంధమయిన పర్వతకులమునకు, పవిభయము = వశ్రా
యంధ సంబంధమయిన భయము, అంటదువో = తగులదునుమీ, అంచుకే = ఇట్లని, మంచుమలపట్టికే =
హిమవత్పర్వత పుత్రుడయిన మైనాకునికే, భావిశుభంబు = ముందుగాఁగల శుభమును, లోకబాంధ
వుడు = సూర్యుడు, ఎఱిగింపఁబోయినవిధంబునకే = తెలియఁజేప్పెడుకొఱకుఁ బోవునట్లులుగా,
పయోధిచెంతకుకే = పశ్చిమసముద్ర ప్రాంతమునకు, ఏగె = పోయెను. అనఁగా సూర్యుడస్తమించు
సమయమాయెనని తాత్పర్యము. ఇందులో లోకబాంధవశబ్దము సాభిప్రాయము. తాను లోకబాంధవుఁ
డగుటచే హితము దెలుప వలచి గిరికను వసురాజు పెండ్లాడు ననియు తెలఁజాలి లింకమీఁదట వసు
రాజునుగ్రహపశమున వశ్రభయ మండదని మైనాకున కెఱిగించుటకుఁ బోవునటుల భాస్కరుఁడస్తం
గతుఁడయ్యెను. మైనాకుడు వశ్రపాతభయమున సముద్రమున నుండెఁ గాన నటకుఁ బోయినటుల
నస్తమించెను. ఆలం. ఉత్పేక్ష.

ఉ. కాలవశంబునం దనయఃఖండితచండిమ దూలి హేళి య

స్తాలయవాటికిం జనుచు * నాత్మకరావృతదుర్గపాలి నా

ప్రాలి నమచ్చె నాఁ బరిణఃతాతపము ల్లిరు లెక్క నిక్కెఁ ద

న్మూలములం దనాతపసఃసూహము పేరిటియిల్ల వేలముల్.

5

ఈపద్యమునందు దొల్లిఁటివిభవము గోల్పోయిన రాజావరముగను సూర్యునివరముగను నర్థ ద్వయము గలదు.

కాలవశంబునకొ = సంధ్యాకాలాగమముచేతనని యర్థము. కాలవివర్ణయముచేత నని యర్థాంతరము. తన యఖండిత చండిమ దూలి = తనయొక్క సంపూర్ణమైన తీక్షణత్వము చెడిపోయి యని యర్థము. తనయొక్కయకాష్ఠత్వము చెడిపోయి యని యర్థాంతరము. హేళి = సూర్యుఁడు, ఆస్త = ఆస్తాచలమునెడు, ఆలయవాటికిం జనుచుకొ = గృహప్రదేశమునకుఁ బోవుచు, ఆత్మ = స్వకీయమయిన, కర = కరణములచేత, ఆవృత = ఆవరింపబడిన, దుర్గపాలికొ = వర్షకనమూహములయం దని యర్థము. నిజహస్తావృతగిరిదుర్గపాలియం దని యర్థాంతరము. అనఁగా దనకు హస్తగతములైన దుర్గములయం దనుట, ఆప్రాణినమచ్చెనాకొ = ఆప్రజనసమూహమును గావలి పెట్టినాఁడో యన్నట్టులుగా, పరిణతాతపము ల్లిరులెక్కొ = వందఁ బాదిన యొడలు వర్షతాగ్రముల కెక్కిగా, తన్మూలములందుకొ = ఆవర్షతములయొక్క యడుగుమట్టయందు, అనాతప సమూహము పేరిటిఅనాతప = నీడలయొక్క, సమూహము పేరిటి = గుంపుల నెడు, ఇల్ల వేలముల్ = చీకటులయొక్క దండ్లు, నిక్కెకొ = విజ్ఞప్తి గెను.

కాలవశమున సూర్యుఁడు తనబీరము శోలుపొయి యస్తాచలము దరియ నేగుచుఁ దొల్లి తాప కరములచే నలరించిన దుర్గములం దుంచిన యాత్మలకలె సంధ్యారాగాదుబ్రభలు శైలాగ్రముల గను పించెను. శైలము ముట్టడింపవచ్చిన విరోధిసమూహములె నీడలను జీకటిగుంపులు విజ్ఞప్తిగసాగెను. సూర్యుఁ డస్తంగతుఁడు కానుండ శైలాగ్రములసంజకావి మించె ననియం నీడలు చీకటులవలె శైల మూలముల నలరె ననియు భావము. అలం. ఈతేవ్రత్రూరూపకసాంకర్ష్యము. సమాసోక్తి.

తే. అప్పు డవరానుపంగ లఃఖాంగరాగ, మేర్పడఁగ నతీగతుఁడైనఁమునుని జూచి పద్మ నిముడించె నెవ్వ్రాముఃప్రభదలిర్ప, దయ్యె వెంబడిఁజనక ఛాయయసుమతలె.

అప్పుడు = ఆసమయమందు, అవరా = ఆవరదిశయొక్క, అనుమయి = సంగతివలన, లబ్ధ = ప్రాప్తమైన, అంగరాగము = ఆకారముయొక్క రక్తిమ, ఏర్పడఁగొ = ప్రుటమగునట్టులుగానని యర్థము. అన్య కాంతాసంభోగమువలన బ్రాప్తమయిన మయిత్రులె ప్రకట మగునట్టులుగా నని యర్థాంతరము. అతీగతుఁడయిన = దృగ్దోషదుఁడయినయని యర్థము. ద్వేష్యుఁడైన యనియర్థాంతరము. (ని. 'ద్వేష్యే త్వత్కీగతః' అని అ.) ఇంకవర్ణంతము నభేదాభ్యవసాయము నేయవలయును. ఇనునిజూచి = సూర్యుఁ డనెడు పెనిమిటిని జూచి, పద్మ నిముడించె నెవ్వ్రాము = పద్మలతయ నెడు పద్మనీజాలిస్త్రీ ముఖము ముడిచి పెట్టుకొనె నని యర్థము. ఇక్కడ బద్ధముకునమును మోము ముడుచుటగా నభ్యవసించి నాఁడు. ప్రభదలిర్పదయ్యెకొ = ప్రభయనెడుస్త్రీ దలిర్పదయ్యె నని యర్థము. తలిర్పకపోవుట ప్రభా పక్షమందు మఁదిమగుటయును, స్త్రీపక్షమం దుల్లసిల్లక పోవుటయును నని తెలియవలయును. వెంబడి జనక ఛాయయను మతలెకొ = ఛాయయనెడు స్త్రీ వెంటఁ బోవక మతలెనని యర్థము.

వెంబడిఁ జనకపోవుట యనఁగా ఛాయాపక్షమందు వెనుకకు సాగుటయును, స్త్రీపక్షమందు ననుసరణము మాని మఱిలుటయును. ఇక్కడ సుభయత్ర యేకదేశవర్తిరూపకము.

ఇక్కడ ఖండితయనెడు నాయకను జెప్పినాఁడు. ఇందుకు లక్షణము-

క. 'ఇతరదిశ రాత్రి రతిచి, ప్నితుండగు పతియాపు గని సహింపనియది ఖం
డితయగుఁ గలహంబరితయుఁ, బతి నవమానించి పిదపఁ బరితప్తయగున్.'

అని నరసరాజీయమునందుఁ జెప్పఁబడియున్నది.

ఇందులో ముఖముకుశనభావమాత్రముచేత, పద్మలతాస్త్రీని ముగ్ధయనియును వర్ణింపఁబోవుట చేతఁ బ్రభాస్త్రీని మధ్యయనియును వెంబడిఁ జనఁ మఱిలుటచేత ఛాయాస్త్రీని ప్రాథమనియును చెలియవలయును. పద్మినియందు ముగ్ధాచేష్టయును బ్రకటము ననినాఁడు గనుకఁ బ్రభాస్త్రీయందు మధ్యాచేష్ట చెప్పవలయును. ముగ్ధాదులకు లక్షణము-

ష్టో. 'ఉదయద్యౌవనా ముగ్ధా లజ్జా విజితమన్తథా
లజ్జామన్త్యఃపథ్యస్థా మధ్య మేదితయావనా
స్మరమందీకృతప్రీడా ప్రాధా సంపూర్ణయావనా.'

నాయకుఁడు భృష్టుఁడని తెలియవలయును. 'వ్యక్తాపరాధో గతభీ స్సభృష్ట ఇతికథ్యతే' అని లక్షణము.

సూర్యబింబము అస్తంగత మగుచుండ సంజకావి విస్తరిల్లెననియు, దామరలు ముకుళించెననియు, బ్రకాశము మందగించెననియు, సీదలు వెనుమఱిలి నిడుదలుగా సాగుచుండె ననియు భావము.

అలం. రూపము. క్లేషమూలకసమాసోక్తి.

సీ. వనజాలయము మూసి + యినుజాడఁ దిలకించు లలితాబ్జిని రాగలక్ష్మి యనఁగ
ఘనపవాయసఙ్క్తికఁ దమోంజనము కట్ట నపరాశ యిడిన దీపార్పి యనఁగ
గప్పు చూపుచుఁ బాంథగణము నేచు ప్రదోషకరిమేని ధాతుశృంగారమనఁగ
ద్విజసూక్తిఁ బతిరాకఁదెలిసి మోమెత్తి రాత్రిసహించు కాశ్చీరతిలక మనఁగ
తే. సమయమృగహృత రవిరఘూత్తమునిసతిఁ బ్ర
భామయిఁ దమోనిశాటుండు + పఱవకుండ
ననలథామంబులో డాచి + యమరు లిడిన
వంచనాగౌరగాత్రి వా + వరలె సంధ్య.

7

వనజాలయముమూసి = కష్టలములనెడు నిల్లుకలుపుమూసి, ఇనుజాడఁదిలకించు=('సాయంకాలే త్వయం విష్ణుకే') అని యున్నది గనుక విష్ణుస్వరూపుఁడయిన సూర్యనిజాడఁ జూచుచున్నదియు, లలిత = ఒప్పుచున్నదియు నగు, అబ్జిని=పద్మలతయొక్క, రాగలక్ష్మియనఁగ=అనురాగలక్ష్మియొకట ట్టులుగా నని యర్థము. రాగలక్ష్మి యన్నచోట సామ్రాజ్యలక్ష్మిత్యాది స్థలములయందుంబలి విచారించవలయును. ఈవరణముందు నభిసారిక యనెడునాయకను జెప్పినాఁడు. ఇందుకు లక్షణము-(క్షో. కాంతాభి సరణోద్యుక్తా స్మరార్తా సాభిసారికా' అని తామరపూవులు ముకుళించె ననియు సంధ్యా

రాగము వ్యాపించెనియు భావము. తప్పియెట్లు మైకెత్తికొనియుండును గాన నిచుని చిలకించుచున్నటు లుండెనుట. ఆలం. రూపకాంతాప్రేక్ష.

ఘనపదాయనపట్టిక = ఆకాశమనెడు నిరుపతేజసుడు, తమోగనము పట్టక = చీకటి యనెడు కాటుక పట్టడుకొఱకు, ఆపరాశ = పైన దీపార్చయనంగై = పచ్చిమదికయనెడు స్త్రీ పెట్టిన ద్వీపకాలయో యన్నట్లులుగా ననియర్థము. ఈచరణమందు వానకసజ్జిక యనెడు నాయకను జెప్పినాడు.

శ్లో. 'ప్రియాగమనవేళాయా మండయంతీ ముహూర్తహాః
కేళీగృహం తథాత్మానం సాస్యా ద్వానకసజ్జికా.'

అని లక్షణము. దీపార్చి యపరాశ నిడినటుల జెప్పబడుట పచ్చిమదిక్కుచుండి సంధ్యారాగము బయలుండలుచున్నదనియు నాకాశము ఆయనపాత్రమువలె నున్నటులుండ జీకటు లావరించి మిగిలిన దిశలు నల్లగానున్నవనియు భావము. ఆలం. ఉల్లేక్ష.

రవ్యమాపుచుక = నైల్యముగనుపఱచును, పాంగణమునెడు = విరహాలనెడు తెరువదిలను వేధించుచున్న, ప్రదోషకరిమేసి = ప్రదోషకాలమునెడు నేనుగళశరీరమందలి, ధాతుశృంగార మనంగై = రాజుచేత రచింపబడిన రేఖాలంకారమో యన్నట్లులుగా నని యర్థము. శృంగారమనగా గజమండన మనకు జేయ. ('శృంగార స్ఫురతే నాట్వే రసే గజమద్దనే' అని వి.) ఏనుగుదేహమందు జాజు రేఖలువ్రాయుట ప్రసిద్ధము. ప్రదోషకాలమున చీకటులు పిక్కిటిల్లసాగెను చీకటులు సంధ్యయను నేనుగళవలెనుండెనియు, సంధ్యారాగ మామేనుగు మేనంగల ధాతువర్ణ మువలె నుండెనియు భావము. ఆలం. రూపకమిశ్రేష్టేక్ష.

ద్విజసూక్తి = పక్షిపకలమునెడు బ్రహ్మణవాక్యములవలన, (ని. 'దంత విప్రజ్ఞానా ద్విజాః' అని అ.) పతిరాజుచెలిసి = చంద్రుడనెడు వెనిమిటియొక్క రాకడనెఱింగి, మోమెత్తి = ప్రదోష మనెడు ఘుఘమెత్తి, మోమనగా రఙినిముఖము. అనగా బ్రదోషమును, వక్త్రంబును, ('ప్రదోష రఙినిముఖమ్' అని అ.) రాత్రి = ఇక్కడ స్త్రీలింగమహిమముచేత నొకానొకస్త్రీ స్ఫురించుచున్నది గనుక రాత్రియనెడుస్త్రీ, పహించు కాశ్చీరతిలక మనంగై = ధరించిన పంకుమపుబొట్టో యన్నట్లు లుగా నని యర్థము. ఈచరణమందు ద్విజసూక్తి బతిరాక చెలిసి యనెడు పర్యంతము ప్రోషితభర్తృ కావ్యను జెప్పినాడు. ఇందుకు 'దేశాంతరగలేకాలే ఖన్నా ప్రోషితభర్తృకా' అని లక్షణము. పక్షులు కలకలము గావించుచుండెను. రాత్రికాంత మోమనఁ దీర్చిన సిందూరతిలకమువలె సంజకాచి యలరెను. చీకటులు దిగంతముల వ్యాపించెనియు సంధ్యారాగవిస్తృతి తగ్గెననియు భావము. ఆలం. ఉల్లేక్ష.

మోమెత్తి రాత్రి పహించు కాశ్చీరతిలకమనగా ననెడుపర్యంతము వానకసజ్జికను జెప్పినాడు. సమయ = సాయంకాలమునెడు, మృగ = మాయామృగముచేత, హృత = తీసికొనిపోబడిన, రవి = సూర్యుడనెడు, రహూత్తముని = శ్రీరామునియొక్క, ప్రభామయి = ప్రభయనెడు, సతిక = భార్యను, తమోనికాటుండు = చీకటియనెడు రాక్షసుడు-అనగా రావణుడు, పఱవకుండక = ఎత్తు కొనిపోకుండునట్లుగా, అనలధామంబులొక = అగ్ని లేజమునఁడు, ఉభయత్ర తుల్యము. దాచి = దాచి

పెట్టి, అమరులు = దేవతలు, ఇడిన = ఎదుట నిలిపిన, పంచనాగారగా త్రినాక = పసపుచాయ శరీరముగల మానూసీతయో యన్నట్టులుగా, సంధ్య = సుధ్యారాగము, వజ్రలే = ప్రకాశించెను.

సూర్యునికాంతి దినాంతమునందు నన్నిని జెందుట శ్రుతిప్రసిద్ధము. మానూసీతావృత్తాంతము అధ్యాత్మరామాయణమునందు జెప్పబడియున్నది.

శ్లో. 'అధరామోపి తత్సర్వం జ్ఞాత్వా రావణచేష్టికమ్
ఉవాచ సీతా మేకాం లే శృణు జానః మద్వచః
రావణో భిక్షరూపేణ హ్యగమిష్యతి లేఽంతికమ్
త్వంతుచ్ఛాయాం త్వదాకారాం స్థాపయిత్వోటజే విశ
అగ్నా వద్యశ్యరూపేణ వర్షం తిష్ఠ మమాజ్ఞయా
రావణస్య వధాంతే మాం పూర్వవ తాప్రిస్సస్యే శుభే.'

అని చెప్పబడియున్నది.

సూర్యునికాంతి దినాంతమునందు దన్నిని చెందు ననుట శ్రుతిప్రసిద్ధము.

ఉ. అంబుజినీపురంధ్రి హృదయాధిపుః గానక స్రుక్కి యజ్జవ
క్రంబునఁ దేఁటియూరుపుపొంగ ల్వెడలం గడు మూర్ఖు వోవఁ గో
కం బది హేళికిం దెలుపఁ గాదె ప్రియప్రమదావియోగశో
కంబు గణింప కేఁగె నిజకార్యము లెఱుఁచె మిత్రతత్పరుల్.

8

అంబుజినీపురంధ్రి = పద్మలతయ నెడుస్త్రీ, హృదయాధిపుః గానక = హృదయేశ్వరుడైన మాత్యుని గానక, స్రుక్కి = వాడుడేరి, అజ్జవక్రంబున = పద్మమనెడు ముఖమును, తేఁటియూరుపుపొంగ ల్వెడల = తుమ్మెదల నెడు నిశ్వాసధామములు బయలుదేరఁగా, కడుమూర్ఖువోవ = మిక్కిలిమూర్ఖు పోఁగా, కోకంబు = చక్రవాకము, అది = అనఁగా నాపద్మలత మూర్ఖువోవుట, హేళికిం దెలుపఁగాదె = సూర్యునికి దెలియఁ జేయుటకొకకదా, ప్రియప్రమదా వియోగ శోకంబు గణింపక = ప్రియాం గనావియోగమువలని దుఃఖమును లెక్కనేయక, ఏఁగె = పోయెను. (అది యుక్తమేగదా.) ఎట్లు నిన, మిత్రతత్పరుల్ = సుహృత్పక్షపాతముగలవారు, నిజకార్యములెఱుఁచె = తమకార్యములను విచారించి చూతురా - అనఁగా విచారించరని యర్థము. చక్రవాకములు సూర్యునియం దాసక్తి గలిగినవని భావము.

మిత్రశబ్దము మిత్రత్వముగలవానియందును సూర్యునియందును వర్తించుచున్నది. తమద్వయము విరహోత్కంఠిత యనెడునాయకను జెప్పినాడు. ఇందుకు లక్షణము-

క. 'విరహోత్కంఠిత యనునది, పరునితడవు నైఁవలేక పగ నొందున దీ
శ్వరుఁ డిక్కుతు రాకుండిన, భరపడునది విప్రలబ్ధ భావజాకాళి.'

అని నరసరాజీయమున జెప్పబడియున్నది.

తామరపూవులు సూర్యుఁ డస్తగతుఁ డగుచుండ ముకుళించెను. తుమ్మెదలు తమ్ములను నీడి పోవుచుండెను. చక్రవాకము కపవీడి వియోగావస్థలోఁ దవించుచుండెను.

తుష్టేదలఁ ముకులింపచున్న తప్పులను పిడిపోవు ననుటకు-

చ. బుగబుగతావులం బొదలు పుప్పొడిచే మకరందభారచే

నొగిం దముఁ బ్రోచినంత వడియున్ గడు నర్కలిఁ జేరి కొల్చి మా

చగుటయుఁ దుష్టేదల్ జలరుహంబుల తొల్లిటిరూపు దప్పినన్

దగఁ గొగల న్వసించెను గృతఘ్నుల నెందుచు నవ్వవచ్చునే. విప్రనారాయణచరిత్రము.

చ. మొగము మొగంబుఁ గూర్చి బలుముచ్చటఁ బక్షిపుటాంతరంబులన్

బిగియఁ గవుంగిలించి తనప్రేయసి ముంగలఁ జంచుపాలికా

విగళితనాళదంభమున * వేగనె రాఁ గత మిచ్చి యేగె లో

నొగులుచు నొక్కజక్కవ యిఁచుండు సనం దదధీనవృత్తియై.

9

మొగము మొగంబుఁగూర్చి = ముఖమునందు ముఖముచేర్చి, బలుముచ్చటన్ = అధికమయిన ప్రేమచేత, పక్షిపుటాంతరంబులం బిగియఁ గవుంగిలించి = తెక్కలయొక్క లోపలిపార్శ్వములచేత గాఢమగునట్టులుగాఁ గొగిలించునొని, తనప్రేయసిముంగలన్ = తనభార్యముందర, ఇక్కడఁ ద్రేయసీ శబ్దముచేతఁ ప్రోషితభర్తృ యనెడు నాయన్ స్ఫురించుచున్నది. చంచుపాలికా = ముక్కుపండి, విగళితఁజారివ, నాళఁమృదాళనాళమనెడు, దంభమునన్ = మించుచేత, వేగనెరాఁగతమిచ్చి = కతమనఁగా హేతువు, ఇక్కడ గుఱుతని చెప్పవలయును. ప్రాతఃకాలము కాఁగానే వచ్చుటకుఁగాను గుఱుతిచ్చి యని యర్థము. వద్దనికానము ప్రాతఃకాలలక్షణము గనుక బర్తనాళము ప్రాతఃకాలాగమనజ్ఞాపకమని తెలియవలయును. శీఘ్రముగా వచ్చుటకు గుఱుతిచ్చి యని యర్థాంతరము. వేగ ననెడుపదము కుకాదిగణపతితము గనుక మువర్ణమునకు లోపము వచ్చినది. లోనొగులుచున్ = లోపల వ్యవహరించుచు, ఒక్కజక్కవ = ఒకానొకచక్రవాకము, ఇంచుడుసనం దదధీనవృత్తియై = సూర్యుఁ డస్త్రాడికి బోవఁగా సూర్యానుగమనము గలదై యని యర్థము. ప్రభువు జైత్రయాత్ర పోవఁగాఁ దదధీనజీవనముగలదై యని యర్థాంతరము. ఇక్కడ వృత్తియనఁగా జీవనము. (ని. 'ఆజీవో జీవికావార్తా వృత్తి ర్వర్తన జీవనే' అని అ.) ఏఁగెన్ = వెంటినెడఁబాసిపోయెను.

ప్రోషితభర్తృకాలక్షణము-

క. 'ఒకదేశమునకుఁ దననా,యకుఁ డేగినఁ జిన్నవోవునది ప్రోషిత భ

ర్తృక నిలుపొవక ప్రియునొద్దకుఁ జనునభిసారికాభిధాన దలంపన్.'

. అని నరసరాజీయము.

మ. నటదీశానశిరస్తటశ్రుతితరత్నచ్చాయఁ గల్గోలిసి

విటమధ్యంబున వ్రాలె నభ్రమణి తదేగ్గొగాభిపాతోన్నమ

త్పటుపాఞ్గోలవభార తార లెగనెం * దద్భిందుసంధానితో

త్కటసంధ్యానలధూమకందళము లై * కన్నట్టై గ్రొండేకటుల్.

10

నటల్ = సుధ్యాకాలమందు నాట్యము పేయుచున్న, ఈకాన = శివునియొక్క, శిరస్తటఁశిరః ప్రాంతమువలననుండి, శ్రుతిక = తెగివడిన, రత్నచ్చాయ = మాణిక్యమో యన్నట్టులుగా, కల్గోలిసివిట మధ్యంబునన్ = నదీనాథుఁడయిన నముద్రునియొక్క మధ్యప్రదేశమందు, అభ్రమణి = సూర్యుడు,

వ్రాతే = పడినవాడాయెను, తద్యేగపాత = ఆమణియొక్కవేగముతోఁగూడిన పతనముచేత, ఉన్న
 మల్ = మీఁదికెగయుచున్న, పటు = సమర్థమయిన, సాధోలవధార = సముద్రజలబిందుపక్తియన్నట్లు
 లుగా, తారలెగనెక్ = నక్షత్రములెగనెను, తద్బిందు = ఆజలబిందువులతోడ, సంధానిత = సంగతమైన,
 ఉత్కట = అతిశయమయిన, సంధ్యానల = సంధ్యారాగమనెడు నన్నివలన బుట్టిన, ధూమకందశములై =
 ధూమాంకురములొ యన్నట్లులుగా నున్నవై, క్రొండేకటుల్ = తొలుకటిపీచీకటులు, కన్పట్రైక్ = కానఁ
 బడియెను-అనఁగా ముందుగా సూర్యాస్తమయమాయెను. ఆవెంబడిగాఁ జూకలు గనుపడెను, ఆవెంబడిగా
 సుదైవీకటులు గనుపడియె నని తాత్పర్యము.

“రక్షత్వమేవరత్నానాం” అను కావ్యకల్పలతాసూక్త్యనుసారము రత్నములు రక్షవర్ణగణము
 లుగా నెంచుట కవిసమయము. ఆభీచుణిశబ్దము సాభిప్రాయము. శివుఁ డభీకేతుఁడు గావున సూర్యుఁడు
 శివశిరోరత్నమని భావము. నటదీశానుఁడు గాన శిరోరత్నము ప్రుతితమగుట సంభవించెను. అట్టి రత్న
 రక్షకాంతులే సంధ్యారుణకాంతులు. అపుడు సంద్రమునుండి లేచినటుంపురులే నక్షత్రములు. సంధ్యా
 రాగ నున్నిగాన నందుండి పొగ లెగయుట సాజము. మొలకపీచీకటు లాయన్నినుండి బయలు వెడలిన
 పొగవలె నుండెను.

అలం. ఉత్ప్రేక్ష. రూపకము.

మ. అరవిందోదరమూర్తి భానుఁ డపు డూష్మాంతంబుగా సంకుచ
 త్వరసీజేక్షణుఁడై పయోనిధిఁ జొరకఁ + సంధ్యాతటితూర్పుమై
 నెరసెం జీఁకటికాత్మాగు ల్గలిపై + నిమ్నోన్నతాభోగము
 ల్గురి గావించుచు సర్వతోముఖమహాసారప్రసారంబులన్.

11

ఈపద్యమునకు విష్ణుపరమగు సూర్యపరమగు సర్వద్యయము గలదు.

అరవిందోదరమూర్తి = అరవింద ముదరమందుఁగలవాఁడు గనుక నరవిందోదరుఁడు అనఁగా విష్ణువు
 యొక్కమూర్తిగలవాఁడు గనుక నరవిందోదరమూర్తి యనఁగా సూర్యుఁడని యర్థము. (శ్లో. ‘సాయం
 కాలేత్వయంవిష్ణుః’ అని ప్రమాణము.) అరవిందోదరసదృశమైన యరుణమూర్తిగలవాఁడని యర్థాం
 తరమును విచారించవలయును. భానుఁడు = ఆట్టిసూర్యుఁడు, అపుడు = అసమయమందు, డోష్మాంతంబు
 గాఁ = డోష్మయనఁగా నెండయును గ్రీష్మర్తువును గనుక నెండయొక్క తాపము తీరిపోగానని
 సూర్యపరమైన యర్థము. గ్రీష్మర్తువుయొక్క యంతముకాఁగా నని విష్ణుపరమైన యర్థము. (‘గ్రీష్మ
 డోష్మకః’ అని అ.) అనఁగా వర్షర్తువు రాఁగానేయనుట, సంకుచల్ = మునుఁగించుచున్న, సరసీజేక్షణుఁడై =
 ఈక్షణములవంటి సరసిజములు గలవాడై యని సూర్యపరమైన యర్థము. మూఁతపడుచున్న పుండరీక
 సదృశేక్షణములు గలవాడై యని విష్ణుపరమయిన యర్థము. పయోనిధిఁజొరకఁ = (ని. ‘పయః తీరం
 పయోంబు చ’ అ.) అనియుండుటవలన బయళ్ళబిడ్డము జలమందును తీరమందును పర్తించుచున్నది
 గనుక బిళ్ళిమజలధిలోఁ బ్రవేశించగానే యని సూర్యపరమైన యర్థము. తీరసముద్రమందు బవ్వ
 శింపగానే. యని విష్ణుపరమైన యర్థము. విష్ణువు వర్షర్తువు రాఁగానే తీరసముద్రకాయ యగుట
 ప్రకటముగదా, సంధ్యాతటితూర్పుమై = సంధ్యారాగమనెడుమెఱపు తొలుతఁగాఁ గలిగినదై, పీకటి
 కాత్మాగుల్ = అంధకారమనెడునీలమేఘము, జగతిపై = భూమిమీఁద, నిమ్నోన్నతాభోగముల్గురి
 గావించుచుఁ = వల్లమును మెరకను సమమగునట్లులుగాఁజేయుచు, సర్వతోముఖ మహాసార ప్రసా
 పను—రీతి

రంబులకొనసర్వతోముఖ = సర్వదిగ్విశిష్టయైన, మహాసార = అధికజలయుక్తమయిన, ప్రసారంబులకొన ప్రసరణముల చేతనని యంధకారపరము. సర్వతోముఖ = జలములయొక్క, (ని. 'కబంధముదకం పాక్షః పుష్కరం సర్వతోముఖమ్' అని అ.) మహాసార = అధిక ధారాసంపాతములయొక్క, (ని. 'ధారా సంపాత ఆసారః' అని అ.) ప్రసారంబులకొన = ప్రచారములచేత నని మేఘపరము, నెరసెకొన = వ్యాపించెను.

అనఁగా నాచోపతాపకాలియగు దుందుఁగా మునుకొనుచున్న కమలములగులవాండ్రై సూర్యుండు పశ్చిమనము ప్రమాదుఁ గ్రుంకెననియును గాఢాంధకారము సర్వదిక్కులయందు వ్యాపించె ననియును దాత్సర్యము. సూర్యమండలమున విష్ణు వుండెనుటకు "నిత్యసంభృత విశ్వంభరుల, ధ్యేయస్పదాన వికృమండలమధ్యస్థి" యనునంశములు తార్కాణములు. ఎవ్వరువున శ్రీవిష్ణువు క్షీరసాగరమున కయనించుట కేగ మెఱుపులు నీలమేఘములు మించెనను మిట్టపల్లము లేకమగునటుల పర్వముగరిసె నని క్షేపార్థము. సూర్యుఁడస్తమించ దామరపూవులు ముగిలించెనయు సుధ్యారాగము పెచ్చరిల్లె ననియు, జీకటి యావరించెనియుఁ బ్రకృతార్థము. అం. ప్రకృతాప్రకృతశ్లేషము.

సీ. హరిహయవాహనాహంకారము హరించి వేడివేలుపుజాడ * వెంట నంటి
తపనజాయనదండతాండవం బెడలించి దనుజఘోరాకారవర్ష మడచి
కడలితోనబిడార * మడుగుముట్టఁ గలంచి గాలి రబోవ్యాప్తి * గాకు చేసి
ధనరాజనిధిముద్ర * దనవశం బొసరించి యిభదైత్యహరునిపట్టెల్ల జెడిచి
తే. యవనిఁ గబలించి నభమెల్లనాక్రమించి, కమలజాండకటాహంబుగడవఁ బెరిగెఁ
జాలితాదిత్యసంధ్యాభిచారహోమ, వీతిహోత్ర భవాభీలవృతమూర్తి. 12

ఈపద్యమునం దంధకారపరముగను వృత్రాసురపరముగను సర్వద్వయ మెఱుంగుచును.

చాలితాదిత్యసంధ్యాభిచారహోమవీతిహోత్రభవాభీలవృతమూర్తి = ఆదిత్యశబ్దము సూర్యుని యందును దేవతలయందును వర్తించును. (ని. 'ఆదిత్యో భాస్కరే దేవే' అని మే.) వృత్రశబ్దమంధాకారమందును వృత్రాసురునియందును వర్తించును. (ని. 'ధ్వాంతా రి దానవా వృత్రా' అని అ.) చాలిత = చలింపఁజేయఁబడిన, ఆదిత్య = సూర్యుండుగల - చలింపఁజేయఁబడిన దేవతలగుల అనియు, సంధ్యా = సంధ్యారాగమ నెడు, అభిచారహోమ = పరహింసాహోమనిమిత్తమైన, వీతిహోత్ర = అగ్ని యందు, భవ = పుట్టిన, ఆభీల = భయంకరమయిన, వృత్రమూర్తి = గాంధాంధకారమనెడు వృత్రాసుర మూర్తి, (ని. 'హింసాకర్తాభిచార స్సౌత్' అని అ.) హరిహయ వాహనాహంకారము హరించి- హరిహయ = ఇంద్రునియొక్క, వాహన = వాహనములైన మేఘములయొక్క, అహంకారముహరించి = గర్వము వశహరించి యని యంధకారపరమైన యర్థము. ఇంద్రాశ్వగర్వమడచి యని వృత్రాసుర పరమయిన యర్థము. హరిలిగానే యభయపరముగా సర్వత్ర చెప్పవలయును. వేడివేలుపుజాడ వెంట నంటి అగ్ని అగ్నియొక్క మలిపమార్గము నాక్రమించి యనియును నగ్నిదేవుని వెనుదగిలి యనియునునర్థము.

తపనజాయనదండ తాండవం బెడలించి-తపనజ = సూర్యపుత్రుడైన యమునియొక్క, ఆయన ఛండతాండవంబెడలించి = ఇనుపకాలదండము నాక్రమించి యనియును, కాలదండనముద్గండకర్వము నట్లొంది యనియును నర్థము. దనుజ ఘోరాకారవర్ష మడచి = నిర్భయియొక్క భయంకరమయిన

నీలాకృతి నాక్రమించి యనియును, అతనిభయంకరత్వ ముడచి యనియును నర్థము. కడలిజేసి = పడుచునియుంట్లు, బిడారము = సేనాస్థానమునగా జలము, దానినడుగు ముట్టఁగలచి యంచగా నడుగునందుడు నీలవంకము నాక్రమించి యుచుట. అతనివైభవము నడుగుముట్టఁ గలఁతపెట్టి యనియును నర్థము. గాలి రజోఽస్వాప్తిఁగాఁకుఁడనివాయువుదేవునియుంట్లు పర్యాఽస్వాప్తి నాక్రమించి యనియును, అతనిరాజనాస్వాప్తి నడచి యనియును నర్థము. దున్ను నలుపకుట కవినమయఃస్థము, పృష్ఠాంతము-

సీ. ద్యుమణిరథాంగహత్యుక్తమునాఁగునా శరతీశసృష్టకాంబరిక యనంగ

...

...

...

...

గీ. బౌర యలిసీలదీప్తిజాఁగూర్చి, నమరె నవ్వేళ నిర్వేలతిమితరాఁ.

చంద్రికావరిణయము, ఆశ్వా. ౪.

మ. .... సురీసిటలభాగవ్యస్తకస్తూతితో

నవనీరేణువు సాటియై పరగె నాకాకాశసేయంబులన్.

విక్రమార్కచరిత్రము.

ధనరాజ నిధి ముద్రఁ దనవశంబుగఁ జేసి = కుదేరునియుంట్లు నిధులయందలి ముద్రికానీలాంకము లాక్రమించి యనియును, అతని పెన్నిధులు తనవశము చేసికొని ముద్రించి యనియును నర్థము. (ని. 'సాక్షరాంగుళిముద్రా సా' అని అ.) ఇభవైత్యహరుని పట్టెల్లఁ జెఱిచి = గజాసుర సంహారముఁ దైన యీకానునియుంట్లు, పట్టనఁగా గజచర్మరూపమైన వస్త్రము, దానినాక్రమించి యనియును, అతఁడు పట్టినపట్టెల్లఁ జెడఁగొట్టి యనియును నర్థము. ఈనాలుగుచరణములయందును సంధకారమునకు నష్టవిగ్వాధ్యవసమనా వృత్తాసురున కష్టవిగ్వాధ్యవసమమును జెప్పినాఁడు. ఆంధకారవరమై యుపమాలంకారము సృష్టము. అవలఁ గబళించి = భూమిని దిగమ్రింగి, నభమెల్ల నాక్రమించి=ఆకాశమంతయు నావరించి, కమలజాండకటాహంబు గడవక = బ్రహ్మాండభౌండమును మించునట్టులుగా, పెరిగక = ఎదిగెను.

ముద్రికాంకము నీలముగాఁ జెప్పట ప్రసిద్ధము. చూ. చమచరిత్రమునందులి ఆ ౩. ౧౩ ౭ వ పద్యము. మఱియు-

మ. పురిణేయంబు పయోధియం గసి జనంబుల్ రెంటికొ భేద మే

ర్షణువంజాలకయున్న బ్రహ్మ విపరింపంబూసి వారాశివై

గరమొప్పకొ మసిముద్ర వేసె నదియకా గాతున్న నీలచ్చవికొ

ధరియింపం గత మేమి? యెటికి నమ్మద్రభ్యాతి మున్నీటికిన్. ఉత్తరరామాయణము.

ఇం దష్టవిగ్వాధ్యవసమము వృత్తాసురుఁడు జయించె ననియుఁ జేకటి యష్టవిగ్వాధ్యవసంబంధములగు నీలాంకముల నలిశయించి భూమాభికాశములు బ్రహ్మాండము వ్యాపించెననియు భావము. ఇప్పద్యమున సంధకారవ్యాప్తితీతయము చెప్పబడినది అలం. ఉపమ. శ్లేషాలంకారము.

సీ. తమి నహల్యాచారతారతాశయుఁ దైన జంభారి కిది రత్నజాల మయ్యె
వల్లవీరతిఁ గూడి * మల్లాడు మాయగొల్లవి కిది చూడాకలంప మయ్యె
దారుకావన మానిదార కాముకుడైన పశుపతి కిది గళాభరణ మయ్యె
దారాభిసార సాదరతఁ ద్రిమృగిన తిమ్మలదాయ కిది యురోముద్ర యయ్యె

తే. సభిమత నవీన వరనిధానాస్తిహేతు

దివ్యసిద్ధాంజనం బై నదీనివంటి

యనుగుం గనుగవ నొత్తు టేయరు దటంచు

గులటలు నుటంప దిమిరంపుగుంపు లెనుగె.

13

తమిక్ = రాత్రియందు, (ని. 'రజనీ యామినీ తమి' అని అ.) లేక తమకముచేత, అహల్యా = గౌతమభార్యయైన యహల్యయొక్క, జారతారత = జారత్వరతికార్యముదలి, ఆశయుడైన = అభి ప్రాయము గలవాడై, జంభారికి = ఇంద్రునికి, ఇది = ఈయంధకారము, రత్నజాలమయ్యై = ఇంద్రసీలమణిమాలికారూపమైన యలంకార మాయెను. వల్లవీతలి = గూడి = గోపికానమూహమును గూడి, మల్లాడు = ప్రిడించునట్టి, మాయగొల్లసికి = కపటగోళుడైన శ్రీకృష్ణమూర్తికి, ఇది = ఈయంధ కారము, చూడకలాపమయ్యై = మయూరసింహాసనమైన శిరోభూషణమాయెను. (ని. 'కలాసో భూషణో బస్వత్త తూణీరే సహతా పసి' అని అ.) నెమిలియొకలను మిగుల నలుపుగా జెప్పుట కవి సమయము.

ఇందులకు దృష్టాంతము చూడుడు—

నీ, నవవింధమయభూష లవధరించి నటించు పరిజాక్షునిచెల్వ నుండుడిగి...

కటికి చీకటి రోడ్లగుహ్యరమున.

మరుచరిత్రము.

దారుకావనమాని దారుకాముకుడైన = దారుకావనముదలి మునిపత్నులకు గాముకుడైన, పశుపతికి = శివునికి, ఇది = ఈయంధకారము, గళాభరణమయ్యై = కంఠాభరణమాయె నని యర్థము. కంఠకాలిమ యని భావము. తారా = బృహస్పతిభార్యయైన తారయొక్క, అభిసార = అభినరణముం దలి, సాదరత = ఆదరసహితత్వముచేత, త్రిమృగిన్ = ప్రవర్తించిన, తమృలదాయకు = కమలవిరోధి యైన చంద్రునకు, ఇది = ఈయంధకారము, ఉరోముద్రయయ్యై = ఉరస్థస్థలంకార మాయెనని యర్థము. కళంకమని భావము. ఇక్కడ రాత్రియం దహల్యాది కాంతాభిసార మందాదరసహితమైన యింద్రాదులకు సమయానుకూలమయిన తదలంకార చతుష్టయమే కల్పమనోపయోగియై యహల్యాది స్త్రీలకు దదాస్తి హేతువయ్యెనని తెలియపలయును. చంద్రునియందలి కళంకము మిక్కిలి నలుపుగా బిట్టణీయమునందు పర్జింపబడియున్నది.

“ఇంద్రా యద్దళి తేంద్రసీలకలక్యామందరీ దృశ్యతే

తత్సాంద్రం నిశీత మంధతమనం కుక్షిన్ధ మాచక్షహే”

ఇదియునుగాక, అభిమత = మిక్కిలియిష్టులైన, నవీన = అప్పుటప్పుటికి నూతనులైన, వర = ప్రియం లనెడు, నిధాన = నిక్షేపములయొక్క, ఆస్తి = ప్రాప్తికి, హేతు = కారణమయిన, దివ్యసిద్ధాంజనంబైన = దివ్యమైన సిద్ధులచేత గల్పింపబడిన యంజనమయిన, దీనివంటి = ఈయంధకారమువంటి, అనుగుం = చుట్టమును, కనుగవ నొత్తు టేయరుదటంచు = కన్నల గప్పుకొనుట యేమియాశ్చర్యమని వలు కుచు అని యర్థము. అంజనపక్షమందు గన్నులధరించుటయనియును చుట్టమువట్టున గన్నుల గప్పు కొనుట యనియును ప్రేమకార్యముగను, దిమిరముపట్టున దృష్టిప్రతిరోధకత్వ మనియును పర్థత్ర యము గ్రహింపబయును. కులటలనుట = జారస్త్రీలు ప్రాత్రము చేయగా, తిమిరంపుగుంపు లెనుగె = అంధకారమూహము లలికయింపెను.

తే. తపసుఁ దఱిమి దురంతసంతమను మతని, సంతతులఁ బట్టి తెచ్చి శిష్టములపై ని
జాంక మిడి కాచివిడిచెనా * నగ్రకలిత, కజ్జలము లైనగృహదీపకళిక లమరె. 14

తపసుఁ దఱిమి = సూర్యుని పడలఁ దఱిమి, దురంతసంతమను = అంతములేని కఠికపాఠకటి,
(ని. 'విష్వ క్షంతమసమ్' అని అ.) అతని సంతతులఁ బట్టి తెచ్చి = ఆసూర్యునియొక్క సంతానములను
బట్టి తీసికొనివచ్చి, శిష్టములకై = తలలమీఁద, నిజాంక మిడి = కనయొక్కలాంఛనము నిలిపి,
అనఁగాఁ దననిమోసించేసి, కాచివిడిచెనా = క్షమించి విడిచిపెట్టిపదో యన్నట్టులుగా, అగ్రకలిత
కజ్జలములయన = అగ్రభాగములయందుఁ గూడుకొన్న కాటుకగల, గృహదీపకళికలమరె = గృహముల
యందలి దీపములు ప్రకాశించెను.

సంతమను = దురంతమైనదిగావున దానిపాఠకలు మిగుల కుండగిచ్చెను. కానినే సూర్యుని
దఱుముటతో శాంతింపక యాతనిసంతతులగు దీపములను బట్టి తెచ్చి పెట్టివై దనముద్రవైచెను. ఆదియొ
దీపముపైఁ గాననగుపడి యని భావము. అలం. ఉత్పేక్ష. సమాసోక్తి.

సీ. నటదీశహాసనిస్ఫుటితవేఘోండరేఖలఁ దోచువరజాంబుకణిక లనఁగఁ
బెల్లుబ్బునిర్లపెన్వెల్లి నెల్లపదార్థములు ముగ్ధ బొడముబుద్బుదము లనఁగ
రవికి మందేహానిర్లభనసాధనము లై వచ్చిన ద్విజయంత్రవర్ణము లన
వారిపదంబును నీశుశిరము నైననభంబున నభోగతులు నించు నన లనఁగఁ

తే. జరమగిరి యనుమరకాడుజలధిసరణి, దరణి డించిననతఁడు తత్సలిలమగ్న
విమలముక్తాఫలంబులుపిలికిఁ జొరిపె, ననఁగ నవతారకానికామంబు లడరె.

నటదీశహాస విస్ఫుటితవేఘోండరేఖలఁ దోచు-నటదీశహాస విస్ఫుటితాజ్జకాండరేఖ లనియును
బాతాంతరము. నటత్ = సంధ్యాకాలమందు నాట్యముజేయుచున్న, ఈశ = రుద్రునియొక్క, హాస =
అట్లహాసముచేత, విస్ఫుటిత = పగిలిన, వేఘోండరేఖలఁ = బ్రహ్మాండముయొక్క పగుళ్లయందు,
తోచు = కనుపడుచున్న, వరజాంబుకణికలనఁగ = ఆవరణజలబిందువులతో యన్నట్టులుగా,
బ్రహ్మాండమున కన్నివైపుల జల మావరించియున్నటులఁ బురాణప్రసిద్ధము. మహాశబ్దవశమున నెంతటి
దృఢమస్తువేని పగిలిపోవుటకలదు. శివుఁడు నృత్యము గావించుచుఁ బెనుబొబ్బలు గావించుటచే బ్రహ్మాం
డము పగులుబాయుటచే నాపగుళ్ళనుండి కాటు నావరణజలబిందువులవలెఁ జొక్క లలరారుచుండెనని
భావము.

ధ్వనివలన బ్రహ్మాండము పగులననుటకు-

మ. తలఁపం జొప్పడి యొప్పె నప్పుడు తదుద్యక్షేత్రయాత్రానము

త్కలికారింభదసంఖ్యసంఖ్యజయవత్తంఖానిరింఖానిశ్శం

ఖలసంఘాతధరాపరాగపటలాక్రాంతంబు మిన్నే రన

ర్గళభేరిరవనిర్గళగ్ధనరేఖాతేజవంకాకృతిక్.

(రాఘవపాండవీయము.)

అలం. ఉత్పేక్ష.

పెల్లుబ్బునిర్లపెన్వెల్లిక్ = మిక్కిలియు నుల్బఁగించుచున్న పేకటి వెల్లువయందు, ఎల్లపదార్థ
ములు = సకలవస్తువులును, ముగ్ధ = మునుంగఁగా, బొడమ = పుట్టుచున్న, బుద్బుదములనఁగ = నీడబుద్బుద

యన్నట్టులుగా, అం. ఉల్లేఖ. రహిత్ = గూర్చును, మందేహ నిర్వృణ్ సాధనముల = మందేహరాక్షస సంహారమునకు నాయుధములు. వచ్చిన ద్విజమంత్రపర్వములనక = వచ్చిన బ్రాహ్మణమంత్రాక్షరముల యన్నట్టులుగా, సూర్యునియొక్క యువయాత్రయకాలములందు మందేహాదిరాక్షసులు వచ్చి నిరోధించగా నానయములయందు బ్రాహ్మణోత్తమలచేత నియ్యబడిన మంత్రాస్థ్యజలబిందువులు వక్షానుధప్రాయములు యారాక్షసులు వసించునన్న వని ప్రసిద్ధము. ఇందుకు బ్రహ్మణము స్కాందిమనందు.

శ్లో. 'మందేహదేహనాకార్య ముదయే సమయేరహి,

సమిహితే ద్విజోత్సప్త మంత్రతోయాశ్చలత్రయమ్'

అని పుష్కరితమున్నది. అం. ఉల్లేఖ.

హరివదంబును నీతులమునైన నభయనక = విష్ణువునకు బాదమును హరునకు శిరస్సునునయిన యాకాశమునందు, (ని. 'వియ ద్విష్ణువదమ్' అని అ. 'వ్యామకేనో భవో భీమః' అని అ.) నభంగతులు నిందు. దేవతలుపూజ చేసిన, నవలనంగక = అష్టములలో యన్నట్టులుగా, అం. కావ్యలంగాను ప్రాణితము. చరమగియరు మరకాడు = ఆస్తాద్రియ నెడు నోడనరంగు, జలధిసరణిక = సముద్రము లోని మార్గమందు, తరణిదించినక = గూర్చునించగా, అటడు = గూర్చుండు, శక్తులమగ్నవిమల ముక్తాఫలములు. అనముద్రితమందు మనిగియన్న నిర్మలచూక్తికములను, వెలికి తొలిపెన్గక = బయటికి జెచ్చెనో యన్నట్టులుగాను, నవతారకాదికాయంబు లడరక = నూతనములయిన నక్షత్ర సమూహములు ప్రకాశించెను.

స. ఘనతరగాఢసంతమఃకల్పనహోదధి సన్న లోకముల్

తనయుదయారుణద్యుతివిశాసముపేరి రజోగుణంబుచే

ననువువడక సృజించ గమలాసనుడై ద్విజరాజు రా నను

ర్చిన ధవళాబ్జిత మును. జెన్నెలరెం దొలితెల్పు తూర్పునన్.

16

ఘనతర = అత్యధికమైన; గాఢ = దట్టమైన, సంతమన = కటికిఁబడితియనెడు, కల్పనహోదధి సన్న = ప్రళయసముద్రము తీసిపోయినప్పటి, (ని. 'సంపర్తః ప్రళయః కల్పక' అని అ.), లోకముల్ = భువనములను, తనయుదయారుణద్యుతివిశాసముపేరి రజోగుణంబుచే = తనయొక్క యుదయకాల రక్తిమయనెడు రాజసగుణముచేత, అనువువడక సృజించక = విప్పిదమగునట్టులుగా సృజించుకొను, రజోగుణ మరుణవర్ణమని ప్రసిద్ధము. కమలాసనుడై ద్విజరాజురా = బ్రహ్మయై చంద్రుడు రాగా నని యర్థము. కమలములను దిరస్కరించినవాడని భావము. ద్విజరాజుగనుక గమలాసనుడైనాడని స్వారస్యమును గ్రహించవలయును. అమర్చినధవళాబ్జితమునక = అమర్చిపెట్టిన తెల్లదామరగద్దెయో యన్నట్టులుగా, తూర్పునక = పూర్వదిక్కునందు, దొలితెల్పు = ప్రథమధవళము, జెన్నెలరక = విష్ణు చుండెను. వీరకటి లోకమునం దంతటను వ్యాపించుటచే ననుస్తలోకము లగోచరముగ నుండెననియఁ జుందుడు తన యువయకాలమునందలి రక్తకాంతులచే బ్రపంచమునంతయు వెలిగించుటకై తూర్పు పునః జలిహారం దోడ నుదయించెనని భావము. వీరకటియను ప్రళయసముద్రము. లోకములను నుంచివేయ చంద్రుడను బ్రహ్మ రజోగుణవశమున మణిల సరాసరిగ సృజించ నరుదెంచ నమర్చిన

తెలిదమ్మి గద్దియవలె దూరుపుదిక్కునఁ జెల్లనిచాయ వోచెను. చంద్రవయమునకు ముందు ఆకాశము తెలిచాయతో నలరు ననియు నుదయించుచుండు డెట్టిగానుండు ననుటకు-

సీ-గీ. ప్రాచి తెలిచాయ యునుచు ప్రబలభావ్య, దంతుకవిహీనావున నందు శోర్వః
జాల కూన్చిన నవకీలఁకమనఁగ, నపుడు తొలికెంపుతో సారసారి బోలెచె.

చంద్రికాపరిణయము ఆశ్వా. ౪.

క. అంతటఁ బ్రాచినిశాపతి, యంతికగతుఁ డగుట విని ముఖాలంబితముః
కుంతలములు దీర్పఁగఁ గొను, చంద్రుడువెన్నయనుంగ భవళిను వోచెన్.

మ. స్ఫుటస్థాంభికరాగరత్నరుచి మైంబూనెక్ జపానమ్మి
స్ఫటికంబ ట్లుడయాద్రిగైగిరిశిఖాస్థానస్థితిక్ జూన్ముడు. మరుచరిత్రము. ఆశ్వా-త్వ.

మ. హరిదాభోగుహలోచన ల్లగనరఁ గాభోగరంగ త్రమో
భరసేవభ్యము నొయ్య నొయ్య సడలింపఁ రాత్రిశైలూషికిక్
వరుసక్ మాత్తికపట్టముక్ నిటలముక్ * వక్త్రంబును దోచె నా
హరిణాంకాకృతి వొల్నై రే కయి సగం బై బింబ మై తూర్పునన్. 17

హరిల్ = చిక్కులనెడు, అంభోరుహలోచనల్ = స్త్రీలు, గగనఁఆకాశమునెడు, రంగాభోగఁ = నాట్యస్థానపరిపూర్ణతయందు, రంగల్ = ఒప్పుచున్న, తమోభరఁ = వీరకటియనెడు, సేవభ్యముక్ = తెరలు, ఒయ్యనొయ్యసడలింపఁ = తిన్నతిన్నఁగాఁ దగ్గింపఁగా, రాత్రిశైలూషికిక్ = రాత్రియనెడు నాట్య స్త్రీకి, వరుసక్ = క్రమముగా, మాత్తికపట్టముక్ = ముత్యాలపట్టయును-ఆద్రగా నొనటికైన ముత్యా లతోఁగూర్చి యడ్డముగాఁ గట్టుకొనెను చట్టయనుట, నిటలముక్ = నొసలును, వక్త్రంబును = ముఖమును, దోచెనాక్ = ప్రకాశించెనో యన్నట్టులుగా, హరిణాంకాకృతి = చంద్రునియొక్క రూపము రేకయి = రేఖాకారమై, రేఖాశబ్దకదృవము రేక, సగంబై = సగపాలై, బింబమై = సుపూర్ణమై, తూర్పునక్ = తూర్పుదిక్కున, వొల్నై = ప్రకాశించెను. దీనఁ గ్రహాలంకారము చెప్పబడియెను.

సేవభ్యమనఁగాఁ జరయన్నందుకు విచారము. 'సేత్రయోః వ్యం సేవభ్యమ్' అని వ్యుత్పత్తి ఇది వృషోదరాదిగణములొక జేరినదిగనుకఁ ద్రకారలోపము వచ్చినది. ఇందుకుఁ బ్రయోగము. స్తో. 'సేవభ్యాంతరితాభూత్వా నర్తకీనృతమాచరేత్' అని నృతప్రస్తావనందుఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఆలం. ఉల్లేపిక్ష.

చ. తనుఁ గడుపారఁ గాంచిన సుధానిధిఁ గ్రాచుమహార్వణీలముల్
కనదుదయాంశుదంభమునఁ * గైకొని వచ్చి యరిత్ర జంబునె
మృనమున వైచి పాండురుచిఁమండలకీర్తికలాప మొందునిం
దునిమొయిఁ గందు దోచె నతిదుర్భరతద్భరణప్రసంగతిన్. 18

తనుఁగడుపారఁగాంచినఁతన్న కడుపారఁగఁగన్నట్టి, సుధానిధిఁ = తీరనముద్రుని, గ్రాచుఁ = ఉడికించుచున్న, మహార్వణీలముల్ = మహాత్తరములయిన బదబాగ్నిశ్వాసలను, శ్యావకీలశబ్దములు స్త్రీ పులింగంబులు గలవు. ని. 'ద్యయో శ్వాసలకీల' అని ఆ. కనల్ = ప్రకాశించుచున్న, ఉదయాంశుఁ = ఉదయకాలారుణశిరణముల నెడు, దంభమునక్ = వ్యాజముచేత, గైకొనివచ్చి = తీసికొనివచ్చి, అరి

ప్రజాబు నెత్తునమునైచి=శత్రువగ్గుముయొక్క, హృదయమందు నైచి యని యర్థము. చక్రవాక్ముల యొక్క హృదయమందునిచి యని భావము. హృదయమందు బడబాగ్ని వైచుట యనగా నత్యంత శోకము-పుట్టించుటయని తెలియవలయును. పాడుచుచిమాడల = చంద్రికాశాలమనెడు, కీర్తికలాప మొందు=కీర్తిసముదాయమును బొందుచున్న, ఇందునిమొక్క = చంద్రునిదేహమందు, అతిదుర్భర= మిక్కిలియు భరింప శక్యమునాని, తల్ = అబడబాగ్నిశ్వాలలయొక్క, భరణప్రసంగతి=భరణప్రసంగమువలన, కందువోచె=కమిలి కందు గనుపడియెను. అనగా నగ్నిభరణమునేత మాడి మచ్చ యేర్పడియెను.

చంద్రుని కీరసముద్రుడు కడు పారఁ గనెను. కావున విఘ్నాణము దీర్చుకొనుటకు జంద్రుడు సుధానిధిని గ్రాచు గొప్పబడబాగ్నిశ్వాలలు అగ్నిజహృదయముల నిచ్చెను. కావున జంద్రుడు కీర్తి కలాపమును గడించెను. శుద్ధిని గ్రాచు పడబాగ్నిశ్వాలలు మ్రోయుటచే జంద్రునిమేను కమిలి మచ్చబడెను. అదియె శోకము. శవ్పరణము అతిదుర్భరము గావున మచ్చ గాటముగా నుండె ననుట. అలం. అతిశయోక్తి. సమాసోక్తి. ఉత్పేక్ష.

మ. పటుతారాపటఖండమండితనిజఃప్రాగంశుధారాపరి

స్ఫుటసూత్రంబులఁ బ్రోగువారి వెన సంభోవాహమార్గాఖ్య మా

నటవిం బ్రాక్షనభిల్లమాలిమణి వేటాడఁ మదానేకప

చ్చట లోదంబులఁ బడ్డయట్లు తమముల్ + జారెఁ బిలశ్రేణికిన్.

19

పటం = దృఢమయిన, తారా = చక్షుశ్రములనెడు, పటఖండ = పస్త్రఖండములతోడ, మండిత= పిప్పుచున్న, నిజ = తనయొక్క, ప్రాగంశుధారా = ధారానదృశములైన ప్రధమకిరణములనెడు, పరిస్ఫుటసూత్రంబుల = ప్రకాశములయిన నూలుపగ్గములచేత, ప్రోగువారి = కూడబారినవాడై, వెన = కిష్టుముగా, అంభోవాహమార్గాఖ్యమా = మేఘమార్గమైన ఆకాశమనెడు, అటవి = అరణ్య మందు, ప్రాక్షనభిల్ల పురాతనకిరాతుడయిన హరునియొక్క, మాలిమణి = చూడారత్నమయిన చంద్రుడనెడు, ప్రాక్షనభిల్లమాలిమణి = ప్రాచీనకిరాతశ్రేష్ఠుడు, వేటాడఁ = వేటాడగా, మద=మదయుక్తములయిన, అనేకపచ్చటలు = గజసమాహములు, ఓదంబులఁ బడ్డయట్లు = ఓదము లనగా నడవిలో వేటకాం ద్రేనుగులను బట్టునపుడు వాని మోసపుచ్చెడుకొఱకు న్నించునట్టి కపటపుగుంటలు గణక వానియందుఁ బడ్డట్లుగా, తమముల్ = చీకటులు, బిలశ్రేణికిన్ = బిలసమూహములోనికి, జారెన్ = చొచ్చెను. అనగా ముందుగా జంద్రకిరణప్రసరమాయెను వెంటనే చంద్రుడుదయించెను. అంతట చీకటులు విచ్చిపోయె నని తాత్పర్యము.

ఉదయించుచంద్రునికిరణములు ప్రకాశవంతములగు నూలుపగ్గములనలె నుండెను. తారకారు చులు పగ్గములు మిగులఁ గట్టిగా నుండుటకు జుట్టినగడ్డపేలికవలె నుండెను. అకసమును నడవిలో శివుడను వేటకాం దాపగ్గములను గట్టెను. వినుంగులు త్రాళ్ళచెంతనున్న ఓదములలో బడినటులు చీకటులు గుహలలో జేరెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

మ. ఉదయోలూఖుల మెక్కి నిక్కి సమాజాంగోపేంద్రసంయుక్తుడై

ఛద లకబూద శశాంకసీరి కరవిస్తారంబులక బట్టి బి

ట్టదమం గారె జకోరగోపతతి పాలై చంద్రికాక్షీరముల్
పొదవెఁ ఘూర్ణితదుగ్ధధామనిబిడఁ ప్రోద్బాతసంరంభముల్.

20

శకాంశ = చంద్రుడనెడు, నీరి = బలరాముడను, సహజ = తనతోఁగూడఁ బొడచూపిన, అంశ = చిన్నను నెడు, సహజాంశ = కూడఁబుట్టిన శ్రీవత్సనాంభసముగల, ఉపేంద్ర = వృష్ణునితో నని యయినను లేక తోడఁబుట్టినవాఁడనెడు సంజ్ఞగల కృష్ణునితో నని యయినను నర్థము. సంయుక్తఁడై, ఉదయాలూఖల మెక్కినిక్కి = ఉదయాచలమునెడు రోటివై నెక్కి పొడవుగా నిక్కి, చదల న్నూదన్ = ఆకాశమునెడు బూదకుండను-అనఁగా నుట్టిచేరున్న పాలకుండను, కరవిస్తారంబులుబట్టి = కిరణవిస్తారములనెడు హస్తవిస్తారములతోఁ బట్టుకొని, బిట్టదమన్ = గట్టిగా నొత్తఁగా, చంద్రికాక్షీరముల్ = వెన్నెలలనెడు పాలు, చకోరగోపతతి పాలై = చకోరగోపపు లనెడు సహచరగోపకుల కువయో గించిన, కారె = ప్రవించెను. ఘూర్ణిత = తిరుగుపడుచున్న, దుగ్ధధామ = క్షీరసముద్రమనెడు పాలుంచెడు గృహమందు, నిబిడ = సాంద్రమగునట్లులుగా, ప్రోద్బాత = ఉద్భవించుచున్న, సంరంభముల్ = జలసంరంభములు-అనఁగా గలకలములు, పొదవెఁ = వ్యాపించెను. అంశశబ్దమునకు, (ని. 'అజ్ఞో నాటక విచ్ఛేదే సుఖ్యాయా యుధి భూషణే, సమీపే రూపణే స్థానే మతా వుత్సర్గ చిహ్నయోః.' అని నానార్థరత్నమాల.) ఉదయాచలమెక్కికళంకసంకలితమగు చంద్రబింబము కిరణకాంతులు బ్రహ్మాండమునం దంతటను బ్రజ్వలించు జేయనాగును. చకోరము లానందముతో వెన్నెలను భుజించుచుండెను. చంద్రోదయమువలన సముద్ర ముబ్బొంగెనని భావము. అలం. రూపకసంక్షిప్తోచ్ఛేషిక్ష.

శా. ఆవేశం బతి సంభ్రమానుగుణ గంగాంభోర్ధురంబుల్వలె
ద్యోవీధిం దెలవెన్నెల ల్నిగుడ నిండుం డందుఁ గ్రీడించుచే
వావాసద్విష మయ్యెఁ దన్తథితకంభ్రాబ్జంబు లై తారెఁ దా
రావర్గంబులు తత్కరోదకములై * కాలేం దుమారాంబువుల్.

21

ఆవేశ = ఆసమయమందు, పతి = వెనిమిటియైన సముద్రనియొక్క, సంభ్రమ = సంతోషజనిత భీమణములకు-అనఁగా నుత్సాహముచేత ఘూర్ణిల్లుటకు, అనుగుణ = అనుకూలమున, గంగాంభోర్ధురంబుల్వలె = ఆకాశగంగాజలప్రవాహములో యన్నట్లులుగా, ద్యోవీధి = ఆకాశవీధియందు, తెలవెన్నెలల్నిగుడన్ = ధవళచంద్రికలు వ్యాపింపగా,

‘అర్తాస్తే ముదితా హృష్టే ప్రాప్తితే మలినా కృశా,
మృతే మ్రియేత యానారీ సాస్త్రీ జేయా పతిప్రతా.’

అని శాస్త్రమున్నది గనుక నిక్కడఁ బతి సంతోషింపఁగాఁ దాను సంతోషించుటవలన గంగానదికి బతిప్రతాధర్మసిద్ధి యగుచున్నది. కావునఁ దనభర్త యగుసముద్రుఁ డానందవశమున వెల్లివిరియఁ బతిప్రతయఁ బతిసంభ్రమానుగుణయనగు గంగాప్రపంతియు వెల్లివిరినెనుట. ఇందుండు = చంద్రుడు, అందుఁ గ్రీడించుచేవావాసద్విషమయ్యెన్ = ఆచంద్రికారూపమైన యాకాశ గంగాప్రవాహమందు విహరించెడు స్వర్లోకగజమో యన్నట్లు - అనఁగా నైరావతమో యన్నట్లుం డెను. తారావర్గంబు = నక్షత్రసమూహములు, తల్ = ఆచంద్రరూపమైన యైరావతముచేత, మధిత = పెకలించఁబడిన, కుభ్రాబ్జంబులై తారెన్ = తెల్లదామరపువ్వులో యన్నట్లు కాంఠిహింసఁగ ను-54

లాయెను. తుహారాంబువులు = మంచుతుంపురులు, తత్కరోదకములై రారెక్ = ఆచంద్రుడనెడు నైరావతముయొక్క తుండమువలన జారిన యాకాశగంగాజలశీకరములతో యన్నట్టులుగా రాలెను. ఆనఁగా జుహోదయానంతరమందు సముద్ర ముప్పొంగి ఘూర్జిల్లె ననియు నాకాశమందు దెల్లనివెన్నె లలు గానెననియు జుక్కులు కాంతిదర్శి ననియు మంచు గురినెననియు భావము.

సముద్రుడు వెల్లివిరియగాంచి యాకాశగంగయు వెల్లివిరిసెను. ఆవెల్లియందు జంద్రుడై రావతమువలె నుండెను. తెల్లదామరపూవులకు గంగనుండి వెకలించినటులు గాంతిహీనములంగ జుక్కు లొప్పెను. వినుగుపీల్చి విడుచు జలబిందువులవలె మంచు కరియుచుండెను. ఆలం. ఉల్లేపిత.

సీ. మిత్రాధికారంబు + మీఱ రా దని కాక వెను బట్టవగలు గావించ లేదె
మ్రాకులక్రింది సోమరు లెంత యని కాక మలసి నీడలరూపు మావలేదె
బాడబాక్షేప పాపమున కోపక కాక యార్వాన్మై నెన జల్లార్ప లేదె
రాజకాంతాకృతి ప్రతిసర్గ మని కాక శిల లెల్ల సరసముల్ + సేయ లేదె
తే. జగతి నిది యని జగములు + వొగడ నెగడె
వారునితల యెక్కి తెలితప్పి + నడంగ వొక్కి
కలశవారాశినెమైన + గలయ బ్రాణి
కుముద రుచి నేలి కొముదీపముదయంబు.

22

కొముదీపముదయంబు = చంద్రికాస్తోమము, మిత్రాధికారంబు మీఱరాదని కాక = మిత్రుడనఁగా నావుండును సూర్యుండునుగనక నాప్రజనాధికారము నతిక్రమింపరాదని కాక యనియర్థము. సూర్యాధి కారమును మీఱరాదని కాక యని యర్థాంతరము. వెను బట్టవగలు గావించలేదె = క్షిప్రముగా బట్టవగలుగా జేయఁజాలదా, అనఁగా జేయనేకల దనుట. వగులుగావించుట సూర్యాధికారమని తెలియవలయును. మ్రాకులక్రింది సోమరు లెంతయని కాక మలసి నీడలరూపు మావలేదె = చెట్ల క్రింద బడియుండెడు నత్యంతాలను లెంతటివారని విచారించియే కాక, లేకపోయినం దైకి వ్యాపించి నీడలను నశించజేయఁ జాలదా-అనఁగా నీలవర్ణము ధవళవర్ణముగా జేయఁజాలదా యనుట. ఇక్కడ నీడలనే సోమరులని చెప్పినాడు. నూపు అనెడుపదము ఉకారాంతము. ఇందుకు, (సి. 'ధూర్త మూర్ఖా సీచభిష్టావుదస్తా వపి సమృతో, ఉల్లేపై నైవ భవం త్యన్యే ప్రయోగస్తత్రకారణమ్.' అని యధర్వణవచనము.

బాడబాక్షేపపాపమున కోపక కాక = బ్రహ్మణాక్షేపదోషమునకు సహించక కాకయని యర్థము. బాడబాసలమార్పుట యని యర్థాంతరము. బొర్వాన్మై నెన జల్లార్ప లేదె = సముద్రజలమందుండియును నారయిడబొగ్గి నైసను దవలైత్యగుణముచేత జల్లారజేయఁజాలదా-అనఁగా జేయఁజాలు ననుట. రాజకాంతాకృతి ప్రతిసర్గమనికాక = రాజాంతఃపురస్త్రీలయొక్క యాకారములకు ప్రతిస్పృహయని కాకయని యర్థము. చంద్రకాంతశిఖాకార ప్రతిస్పృహయని యర్థాంతరము. శిలలెల్ల సరసముల్ సేయలేదె = రాశ్యనన్నిటి నీరుగాజేయఁజాలదా - అనఁగా జేయఁజాలునే యనుట. జగతినియని జగములువొగడెక్ = జగత్తుమందు సీచంద్రికాస్తోమము వైసజేప్పబడిన ప్రకారము సేయనేకలదని లోకములలో వారు స్తోత్రము సేయునట్లులుగా, వారునితలయెక్కి = ధవళిమచేత వారునితో సమా

నమై యని యర్థము. హరుడు చంద్రశేఖరుడు గనుక దచ్చిరోవ్యాకృతమై యని యర్థాంతరము. హరుని శిర మాకాశము గనుక దానియందు వ్యాపించి యనియును నర్థాంతరము.

తెలిదమ్మ నడగఁ ద్రోక్కి = పుండరీకమునకు సమానమై యని యర్థము. పుండరీకమును ముకుళింజనేయని యర్థాంతరము. స్వకాంతిచేత దిరోహితముచేసి యనియును నర్థాంతరము. కలశ వారాశిసైమేనఁ గలయఁ బ్రాకి = తీరసముద్ర సమానమైన యని యర్థము. తీరసముద్రములో నేర్ప వించి యని యర్థాంతరము. ఆలింగనముచేసి యనియును నర్థాంతరము. కుముదరుచినేలి = తెల్లగలువల కాంతితో సమానమై యని యర్థము. స్వకాంతిచే బోషించి యని యర్థాంతరము. నెగడె = ఆభివృద్ధి పొందెను. ఈగీతిలో నుపమా సమాసోక్తి మీలితాలంకారము లాహ్వాంబులం. అనఁగా జంపి కాస్తోమ మత్స్యంశశుభ్రమై మిక్కిలి చల్లదనము గలదై లోకములయందు దులభ వ్యాపించెనని తాత్పర్యము.

పెన్నెల పట్టపగటివలెనుండు ప్రకాశముతోడను నీడలనైనఁ జెల్లఁగఁజేయు వెలుగుతోడను, బడబాగ్నినైనను జల్లార్పఁగల చల్లదనముతోడను శిలలన్నింటిని జుద్రకాంతములగ నొనర్చి జల జల జలముగారించు నపూర్వశక్తితోడను జెల్లనివస్తువులయన్నింటి కలదన్ని యలరారెను. ఆలం. ఆతిశయోక్తి.

వ. వెండియు నఖండశశిమండలకుండలితకుసుమకోదండ కాండాసనహిండితకరకుముద కాండ ప్రకాండతాండవితపాండురపరాగమండలంబున మెండుకొనుచు, నిండా ర విరసినబొండుమల్లియలతండంబులం బొదలు మృదులదళపుటాంతరంబుల వడి గొనిన తేటతేనియం దోచిన శిశిరకరకిరణాపారంబు లుత్సుల్లహల్లకపరాగ మధురాచ్ఛమత్స్యందికాపుంజంబులం బొరలించి పుక్కిళ్లకు వెక్కిసంబుగా ముక్కునబంటి మెక్కి మెడలు నిక్కించు చలచ్ఛంచుసుందరీబృందంబుల యానందబాష్పబిందుసందోహంబులం గ్రందుకొనుచు, జిగి మిగులు తోగల దొర నిగనిగల మిగుల బుగులుకొను నెగులునం దనమగని నగణితవనప్రదే శంబుల నరసియరసి వేసరి యోసరిలి సరసీమధ్యంబునం దననీడఁ జూచి కంటిఁ గంటి నంటుకాని ననుచు నంటం బోవ నదియునుం దవుల కవలఁ జననాసన్నుం డయ్యు నొల్లండు వల్లభుం డేల యని యుసురుసురనుచు నసురుసురై సొక్కు జక్కినజవరానిబహువిధావిలవిలాపంబులకుం గనికరించినతెఱుం గునం గరంగుకురంగధర కాంతకందశంబుల జలజలని తెల్లనీటిజాలునం గ్రాలుకొనుచు నచ్చవెన్నెల విచ్చలవిడిఁ బెచ్చుపెరిగి పచ్చతామానికంపుఁ జిప్పలం బరిశ్రద్ధాసవంబు నింపకయ నించినట్లుండఁ జంచలనఖాంచలంబులం బయలు చిందించువారును బూర్ణపాత్రంబులం దోచు నిండుచందురుం బిండి యమృతం బని వాసితాసవంబుఁ గ్రోలుచుఁ గలంకశంకం గలువతేకు దిగిచి వైచువారును బ్రతిఫలితతారకంబులు ద్రాక్షఫలంబు లని రిత్తపప్పురించు వారును నిజాననాంభోజభాజనంబులం బట్టిన మైరేయంబు మగలకుఁ ద్రావించు నెడ వారు వాసనార్పితసహకారపల్లవం బని చక్కెరమోవి చుట్టుకున

నొక్కినం గలక్వణితకంకణాంకితకరంబులు విదుర్పుచుం గనీనకలు రెప్పల
తుదల నప్పించుచుం గమనీయ సీతార్కరకంఠనాదఘనంబులం గులుకరించుచుం
బాసశాలాపురోభాగభాసమాన నలదకాయమానంబులం బొడము పొడ
వెన్నెలలఁ బువ్వు లని యెత్తి టువ్వంబోవువారును కాదంబరిమదోన్మాదమ్మన
మోదమ్ములు వెరిగి చేదమ్ములు చరచుచుం జుదులుగ నాడుచుం బాడుచుం
దమన్మత్తంబులకు మెచ్చి నెత్తమ్ములపగఱ పుత్తైంచినయుడుగరలని ముంగిళ్ళ
రంగు మీటు ముత్యాలయరుంగులచెఱంగులం దుఱంగలించు మెఱుం
గులు కరాంగుళుల విప్పి కప్పకొనఁబోవువారును నై యతిప్రబంధగంధో
త్తమాగంధానుబంధబంధుర లగుసింధురయానల యుదస్తనాసామణిప్రభా
స్తబకంబుల నుల్లసితగల్గసితలోధ్రచూర్ణంబుల నున్నమితావటువిలంబిహా
రంబులఁ జేరెంబులు వారెనోయనం గొన్ని యెడల నున్నతచంద్రశాలాబహి
రంగణంబుల నడుగులకు మడుగులు పఱచినా రని చరణకిసలయాయాసంబు
లెఱుంగక చందనతిలకంబులు గరంగఁ జారుహారంబు లెగరఁ జలకుండలహీర
కోరకంబులు వెలుంగ భావిపుంభావసంభావనాపరిచయంబు సంపాదించు
వెంపునం బింజిల్లి గూయు కలికికొమిరెలమొలకచనుమోసులం దులకరించిన
తళుకుసిద్ధింపుఁదళతళల దళముకొనియెనో యన నొక్కొక్కగడం గడవ
రానితమచేడియల దెడంగునుడుగుల నడుగు లామడలుగా వచ్చి యభినవవిహార
హర్షంబులు సొచ్చి శాతకుంభస్తంభంబుల నత్తమిల్లి యుత్తరీయంబులు
వట్టి తివియ నీడిగిలఁబడుచుం దనులతలయడంకువలందరగనివడంకులం దను
తాన ముడి నడలునిద్దంపువలున లదరిపాటునం జరణాంగుళిదంశికలం బట్టి
నుసేమిన మిట్టిపడి యిట్టట్టు గదల నేరక పరులహృదయపంజరంబులు దూఱి
యెట్టకేలకుం జిట్టకాలకుం జెవి యొగ్గినసిగ్గరిక త్రియలు వాతాయనంబులడగ్గర
మెలంగుచలిసిగ్గులగనిం గని తొంగి చూచుధూర్తసఖిసుస్థితవదనం బని
యదరిపడి పొదవుకొన్ననున్నచేలలఁ జిన్నారి నెరికలఁ జెన్నారుమిసమిసలఁ
గన్నంబు వెట్టి కైకొనియెనో యనఁ గతిపయస్థలంబులం బచ్చి దేరుసంగమచ్ఛం
బులతో వచ్చి తచ్చనవినయంబులు దెచ్చుకొని మోవి మాటి మాటాడియుఁ
జేతులు గట్టుక నిలిచియు గట్టువాతనంబున కొడిగట్టినదిట్టవిటులంబట్టి పూదం
డలం గట్టి ప్రేలింపం జాలాగతకిరణదండంబులకుఁ జెయి సాచుముగుదమగు
వలకరసఖరకాంతిభంగంబులం బొంగిపారలెనో యన వేటొండుచాయలం
గోయక కోయకాయజానిమాయకత్తుల రాయడిం బడలేక ధవళాంబరమాల్యా
నులేపనసేవభ్యంబులు పూని మునిమాపు చూచివచ్చినకర్పూరకదళికాంకిత
కుంజంబులకు వచ్చి యచ్చట నఖిలకుంజంబులు నట్ల యుండఁ గొండొకనేపు
వివరింప లేక వలపువలనం దెలిసి నిజసమయనిలయంబు లీగఁ నిత్యరీజనంబుల

మనంబు లరయ వలసి మార్తగలు మాటున కరుగుటయు నవ్వేళ నెవ్వరిం గానక
యరణ్యరోదనంబు నిజం బయ్యెనని నిశ్చయంబుగా నేప్పుచుం జేయునది లేక
చేష్టలు దక్కియున్న యన్నెలుగులు వారింప సన్నిహితులై వారు కన్నీరు
దుడిచి కవుఁగిట మన్నించినం గనుదెఱచి చూచునన్నెంతలవిస్తయసూచన
లోచనప్రభాదట్టంబుల నిట్టవొడిచెనో యన మఱియుం బెక్కునెళ్ళవులం గళల
యిక్కువలు దెలిసినయదన మదనకదనంబున సవరుదంబు లగునంగంబుల
నంగదట్టంబులు మార్పడ వైచుకొని యుప్పరిగలబయళ్ళకు నేగుదెంచి
చందమామగుటికలు గ్రేలుమందయానలచెక్కుల వెలుంగువలి వెలుంగుం
జూపి మీ మొగములమిలమిలలు గిలుబాడ వచ్చెఁ జూపి వెన్నలబచ్చు
ముచ్చు వీఁ డిచ్చోట మసలుట మనకు నేర మని నారులం బునారతంబులకు
నెలయించి కొనిపోవు వలకారులజారుకొప్పలం దొరఁగువిరిగుత్తులతోఁ బొత్తు
గలనెనో యన వెలసి యభివ్యక్తశుద్ధవర్ణబ్రహ్మంబు గావున నుర్విం గలవారి
నెల్ల సర్వజ్ఞులం జేయుచుఁ దారవాదధోరేయంబు గావునఁ గొండల నెల్ల పెండి
కొండలఁ జేయుచుఁ బద్మాహారపాదప్రభూతనూతనస్తోత్రవిశేషంబు గావున
నఖిలభువనమాలిన్యంబులఁ దొలంగింపుచుఁ బంకజభవాండమంటపంబు సంకు
చేసినపొంకంబున నంకింపుచు నకలంకమీనాంకనిరంకుశయశోమరీచివీచీసధీ
చీనం బై విజృంభించునమయంబున.

నండియొక్క = మఱియును, ఆచంద్రికాస్తోమము, ఆఖండ = సంపూర్ణమైన, శశిమండల = చంద్రు
బింబునెడను, కుండలిత = చక్రకృతిగా నాచరించబడిన, కుసుమకోదండ = మన్మథునియొక్క, కాండా
నన = పుష్పధనుస్సువలన, హిండిత = బయలుదేలుచున్న, (హిండితా' అనిధాతువు.) కర = కిరణము
లనెడు, కుముదకాండప్రకాండ = పవలయబాణశ్రేష్ఠములయందు, తాండలిత = సంజాతతాండవము
లయిన-ఆనందగా గాలిక లేచియాడుచున్న, పాండర పరాగ మండలమునకొ = తెల్లని పుష్పాడియొక్క
సముదాయముచేత, మెండుకొనుచుకొ = దళముపాటుచును, చంద్రబింబము ఆఖండముగావున పొడవ
కళాభిరామమనియుఁ గాననే పాండరకాంతిపుంజములు మెండుకొనెననియు, భావము. కుసుమకోదం
డము కుండలితమనుటపలన మన్మథుఁ డాకర్ణాంతముగ లాగెననియు నందుండి విడువబడిన కలువ
పూములుకులు మెండుకొనుట సంభవించెననియు గ్రాహ్యము.

నిండారవిరిసిన = సంపూర్ణముగా వికసించిన, పొండుమల్లియల = పొండుమల్లై పువ్వులయొక్క,
తండంబులంబోదలు = సమూహములయందొస్తచున్న, మృదుల సళిపుటారతరంబులకొ = కోమలము
లయిన రేకులనడుమనుండి, వడిగొనిన = లోచనలికి వడిగొని, లేటలేనియల్ = లేరి లేటగానున్న పూదేని
యలయందు, తోచిన = వ్యాపించిన, శిశిరకరకిరణాసాదంబులు = చంద్రకిరణధారాసంపాతములను,
ఉత్సుల = లెస్సగావికసించిన, చల్లక = ఎఱ్ఱగలువలయొక్క, పరాగ = పుష్పాడియనెడు, మధుర = తియ్య
వైన, అచ్చ = స్వచ్ఛమైన, మత్స్యందికా = ఖండశర్కరయొక్క, (ని. 'మత్స్యందీ పాశితం' ఇతి
వికారే శర్కరా సితా' అని అ.) పుంజంబులకొ = పొళ్ళయందు, పొరలించి = పొలిపి, పుక్కిళ్ళకు

వెక్కునంబుగా = వవడలకు వెక్కువోనట్లుగా; ముక్కునబంటిమెక్కి = ముక్కులకువెళ్ల భక్షించి, ముక్కునబంటి అన్నందుకు, (శ్లో. 'మాత్రాద్యధేతు బుట్టాది ప్రకటి పూర్వేతు నః క్వచిత్' అని యధర్వణవచనము.) మెడలనిట్టించు=వత్తులు వైకెత్తుకొన్న, చలచ్చంచు సుందరీబృందంబుల=చకోర స్త్రీసమూహములయొక్క, చలచ్చంచువు లనగా చకోరము లన్నందుకు, (ని. 'చలచ్చుళ్ళు ద్విజ జ్యోత్యాన్ని ప్రియాశ్చ విషహవకాః' అని వి.) ఆనందబాష్ప బిందు సందోహంబుల = సంతోష బాష్ప జలకణములయొక్క సమూహములచేత, క్రందుకొనుచు = సందడిపడుచు - అనగా బలిష్ఠ శూచును. ఇక్కడ నిండావకసించిన చొండునుల్లెపువ్వులు పండిగి న్నెలకు బ్రతియనియును, వానిలో పూచేనియ మద్యమునకు బ్రతియనియును, అందువ్యాపించిన చంద్రకరణములు పొండురథక్షు విశేషములకు బ్రతియనియును తెలియజలెను.

కొమిగులు = కాంతిచేమించుచున్న, తొగలడార = చంద్రునియొక్క, నిగనిగల = తళతళల వల్ల, మిగులక బుగులును=ఆవరించుచున్న, నెగులన = చింతచేత, తనమగని = తనయొక్క పెని మిటియైన పురుషపక్షిని, అగణిత వనప్రదేశంబుల నరసియరసి = అనేకములయిన జలాశయములందు వెదకవెదకి, వేనరి=విసిగి, ఓనరిలి = ఒత్తిలినవై, సరసిమధ్యంబున = నివాసస్థానమయిన కొలంకులో చల, తననీడజూచి = తనయొక్క ప్రతిబింబమునువీక్షించి, పండిగంటి నంటుకొనిననుచు నంటం బో = అంటుకొండనగా బ్రయుండు, ప్రియమిజూచిలి నని దాపునకు బోవగా, అదియునుం దవుల కపలక జన = అనీడయును జిక్కిక యవతలక బోగా, ఆనన్నుండలయొక్క = సమీపమునను వచ్చినవాడయ్యును, ఒల్లండు వల్లభుండేలయని = పెనిమిటి నన్నొల్లండు దీనికేమిహేతువో యని, ఉసురుసురును = నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు, అసురునులై = బడలినవై, పొక్కు = వ్యభవదుచున్న, జక్క వజవరాచి = చక్రవర్తియొక్క, బహువిధ = అనేవిధములయిన, అవిల=కలకనొందిన, విలాపంబుల కు = దుఃఖాలాపములకు, కనికరించిన తెఱుగునం గరంగు = జాలిపడ్డినట్లులుగాగ గరంగుచున్న, కురంగ ధరకాంతందళంబుల = మొలలపంటి చంద్రకాంతమణులవలన, జలజలని=జలజల ప్రపించుచున్న, తెలిసిజీతాలున = ధవళశలప్రవాహముచేత, క్రాలుగొనుచు = ప్రకాశించుచు, వెన్నెలవెలుగు మొదైనకొలది చక్రవాకి విచారము మొండయ్యెను. అందుచే బ్రయునిొఱకు వెదకవెదకి వేసారిప్రతి బింబమును బ్రయుండని తలంచి చేరబోవ నది దూరమయ్యెను. అది గని మగఁ డొల్ల డయ్యెనని జక్కవ జవరాలు చింతింపసాగెను. దానివిచారముచే కన్నీరు జారిపడినట్లుల బంద్రకాంతములనుండి జలమారుచుండెను. జక్కవజవరాలు ప్రతిబింబమును భర్తగా నరయు ననుటకు-

నీ. ... ..

అని కన్నీటితో మరలి తామర యొక్క వదన మెండగ సరోవారి నద్దు
నద్ది త్రావగ నైవ కట్టిట్టు గన్గొని ప్రతిబింబ మిక్షించి భ్రమసి యుండును

... ..

గీ. సంజ త్రియఁ దాసి వగ నొక్క చక్రవాకి.

మనుచరిత్రము. శృంగే.

అచ్చవెన్నెల=వ్యచ్చమైనచంద్రిక, విచ్చలవిడి బెచ్చువెరిగి = అడ్డములేనట్లులుగా విజృంభించి, వచ్చతామానికంపుఁ జిప్పల = మరకముజీపాత్రలయందు, విరళుద్ధావంబు = తెల్లసారా, నింపకయె నించినట్లుండక = పోయకయే పోసినట్లులుగానుండగా, చంచల నఖాంచలంబులం బద్ధులు చిందించు

వారును = చలించుచున్న గోశ్యకొనలచేత వెలువలికి జిడుగొట్టెడువారుకొందఱును, ఆనవమనఁగాఁ జేఱుకరసముతోఁ జేయఁబడిన మద్యము. సంపూర్ణపాత్రంబులందోఁచు = సంపూర్ణపాత్రములయందుఁ బ్రతిబింబించిన, నిండుచందురుం బిండి = సంపూర్ణచంద్రుని నాపాత్రములలో నలిపి, ఆమృతంబని = అచంద్రునివలన స్రవించిన యమృతమేయని నిశ్చయించి, వానితానపంబుఁ గ్రోలుచుకొ = కలువలు మొదలయిన పువ్వులచేత వాసనాయుక్తముగాఁ జేయఁబడిన మద్యమును బానముచేసి, కలంకశంకం గలవఱేకు దిగిచివైచువారును = ఆనవములోఁనున్న నల్లగలువఱేకును బిండఁబడిన చంద్రునివలన జాతిన కళంకమని తీసివైచువారు కొందఱును, ఆవశ్యమగు చెఱుకురసముతోఁ జేయఁబడునది యానవచునియుఁ బశ్యమగు రసముతోఁ జేయఁబడునది సీఘ్రచియు గేవలవృక్షసారము మద్యమయ్యు వ్యవహరింతురు. మరకతపాత్రములలో బాడువెన్నెల ప్రసరింప దానినిండుఁ జెల్లసారాయము నిండినటు లుండఁ చెలియక కొందఱు కొంత గోళ్లతోఁ జివ్వుసాగిరి. మద్యములో సుగంధము కలుగుటకు గలువపూవులు చేయుదురు. పానసయమునఁ బూవులు తీయటయందుఁ బ్రతిబింబించిన చంద్రునిలోని యమృతము పిండి కళంకము పాఱవేయునటు లుండె ననుట.

ప్రతిఫలితతారకంబులు = పానముసేయఁబడుచున్న యానవమందుఁ బ్రతిఫలించిన నక్షత్రములు, తారకశబ్దము నపునకలంగంబును గలదు. (ని. 'కనీనికాయా నక్షత్రే తారకం తారకా పిచ' అని వి.) ద్రాక్షఫలంబులని = ఆనవములో వైవంబడిన ద్రాక్షపండ్లని బ్రమిసి, రిత్త చప్పరించువారు = పట్టిదే చప్పరించువారు కొందఱును, నిజాననాభోజభాజనంబులం బట్టినతమయొక్క ముఖపాత్రములచేతఁ బట్టినఆనఁగాఁ దమపుక్కిళ్లతోఁ బట్టిన, మైరేయంబు = మైరేయమనఁగా ధాతకీ పుష్పమిశ్ర గుడ సహిత ధాన్యాంబుకృతమైన మద్యముపేరు గనుక నట్టిమద్యమును, మగలకుఁ ద్రావించునెడకొ = ప్రియులకుఁ దమపుక్కిళ్లతోదనె త్రాగించునమయమందు, వారుఁజిప్రియులు, వానగార్పితసహకార పల్లవంబని = పరిమళయుక్తముగాఁ జేయఁబడిన తియ్యమామిడి చిగురుటాకని, చక్కెరమోచి చుఱు క్కున నొక్కినకొ = చక్కెరవలెఁ దియ్యవైన పెదవిని జారుక్కునుచునట్లు దంతక్షతముసేయఁగా, కల క్షణిత = సంజాతాన్యక్తమధుర నివాదములైన, కంకణ = హస్తాధరణములచేత, అంకిత = చిహ్నితములైన, కరంబులు = చేతులు, విదిర్బుచుకొ = విదళించుచును, పసినికలు = జెప్పలకుదల, అప్పళించుచుకొ = నల్ల గ్రడ్డు కొనఁబెట్టలచేతఁ గ్రమ్ముచును, కమనీయ = ఒప్పుచున్న, సీతార్కర = నొప్పిచేత సీయనిపలికెడు సీతార్కరములను, కంతనాచుంబు = ఆనఁగా రతికాలమందు స్త్రీకంతజనితములైన పారావత నాద సదృశనాదములను, గలంకరించుచుకొ = మురిపెములుగాఁ బలుకుచును, పానకాలా = మద్యపానముసేయు గృహవిశేషముయొక్క, పురోభాగ = ముందర, భానమాన = ప్రకాశించుచున్న, నలద = పట్టివేళ్ళచేత నిర్మింపఁబడిన, (ని. 'నళదం స్యా త్పుష్పరసో శీరమాంసీషు నద్యయోకే' అని మే.) కాయమానంబు లకొ = పందిళ్లయందు, పొడము = సంభవించుచున్న, పొడవెన్నెలలకొ = వెన్నెలపొడలను, పువ్వులని = తెల్లనిపువ్వులని భ్రమిసి, ఎత్తిఱువ్వందోవువారును = వానిని దీసికొని యాప్రియులమీఁద ఱువ్వఁబోయెడు వారు కొందఱును, గుబ్బెకలు పుక్కిలనిండ మైరేయ ముంచుకొని మగల ద్రావించుచుండిరి. మైరేయ మునఁ దానికి మాచిచివురు లుంతురుగానఁ జేలంబెదవులు మాచిచివురులని ప్రియులు చురుక్కునుటలు మునఁ దానికి మాచిచివురు లుంతురుగానఁ జేలంబెదవులు మాచిచివురులని ప్రియులు చురుక్కునుటలు కొక్కిరి. చెలలు సీతార్కరములతో నావలి కేగి పందిళ్లకు గట్టిన పట్టివేళ్ల తడికలమండి ప్రసరింపు

వెన్నెలపాడలను బువ్వులని ప్రియులవై రువ్వబోయితి. సీతార్థము ప్రియులకు రలిసమయముశితాదుల వలె నానందకరముగ నుండెను.

సీతార్థములు పురుషుల కానందకరము లనుటకు-

క్లో. 'సీతార్థాంచితలాంచనా నపులకం యై శృంఖిలా మానినీ'

ప్రాప్తంతై రమృతం శ్రమాయ మథితో మూఢై స్సరై స్సాగరః.' అమరుకావ్యము.

కాదంబరీ మదోన్మాదంబున = మద్యపానజనితమైన యున్నతృతచేత, (పు. 'కదంబరస్య కన్పితాంబరస్య సీతాంబరస్య ఇయం, కాదంబరీ' అని వున్నది.) బలరామునికే బ్రీయమైనదిగనుక గాదంబరియనగా మద్యము, (ఓ. 'గంధోత్తమా ప్రసన్నే రాకాదంబర్యో' అని అ.) మోదమ్ములు మోదోన్మాదోన్మాదోన్మాదము లతిశయించి, చేదమ్ములునరచుచున్ = చప్పట్లుగొట్టుచును, చిందులుగనాడు చుండుచున్ = చిందులుగొట్టుచునుగా నాడుచును బాటలుపాడుచును, తమన్మత్తంబులకు మెచ్చి = తమయొక్కనాట్యములకు మెచ్చుకొని, నైత్తమ్ముల చగఱ = కమల విరోధియైనచంద్రుడు, పుత్తైచిన = పంపించిన, ఉడుగరలని = కట్టుములని విచారించి, ముంగిళ్ళరంగుమోటు = గృహంగణములయందు వచ్చెమోటుచున్న, ముత్యాలయరంగులచెఱుగులన్ = ముత్యాలుగూర్చిన వేదికలయొక్కతుదలను, తుఱుంగలించు మెఱుంగులు = ప్రకాశించుచున్న వెన్నెలతళుకులను, కరాంగులవిప్పి కప్పకొనఁ బోవు వారు = చేతులతోవిప్పి కప్పకొనబోవువారు విందలును, వి = అవుచునుండి-అనగా సీతైన జెప్పఁ బడిన వారి కందఱకు నన్నవిధములుగా వెన్నెల భ్రాంతి పుట్టించుచున్నదని తాత్పర్యము. కాదంబరీ మద మును ఉన్నాదమును గలిగించుచుగానఁ బానముచేసినవారు వికారనృత్యములు గావించుటయు నొరులు మెచ్చి బహుశృతి నలిపిరని తలంచుటయు సహజము.

అతిప్రబంధ = మిక్కిలివాసనగట్టిన, గంధోత్తమా = మద్యముయొక్క, గంధ = వాసనాస్వాదన మందలి, అనుబంధ = ఆసక్తిచేత, బంధురలగు = ఒప్పుచున్నవారైన, సింధురయానల = స్త్రీలయొక్క, ఉదస్త = మద్యపానార్థమై మీడికత్తబడిన, నాసామణి = ముంగరము త్రియములయొక్క, ప్రభాస్త బకంబులన్ = కాంతిపుంజములచేత, ఉల్లసిత = ఒప్పుచున్న, గల్ల = చెక్కిళ్ళయందలి, సితలోధి)చూర్ణం బులన్ = (అలంకారార్థమై ధరించిన) తెల్లనిలొద్దుగుపుప్పొడిచేతను, స్త్రీజన మలంకారార్థమై ముఖ మందుఁ జెల్లని లొద్దుగుపుప్పొడి ధరించుట కలదు. ఇందుకుఁ గాళిదాసప్రయోగము. క్లో. 'సీతాలోధి) ప్రసవరజసా పాణ్ణుతా మాననే శ్రీ' అని యున్నది. ఉన్నమిత = ఎత్తబడిన, అవటు = మోదవంపుల యందు, విలంబి = ప్రేలుచున్న, హరంబులన్ = ముత్యాలపేరులచేతను, పేరంబులు వారెనోయనన్ = పరుగులెత్తెనో యనునట్లులుగాను, (తుదవాక్యమందుఁ జెప్పబడిన వెలసి, అనెడు క్రియాపదమును నంతట నన్వయింపవలయును.)

కొన్నియెడలన్ = మఱికొన్నిస్థలములయందు, ఉన్నత = పొడవైన, చంద్రకాలా = శిరో గృహములయొక్క, బహిరంగణంబులన్ = బయటి ముంగిళ్లయందు, అడుగులకు మడుగులు పఱచి నారని = పాదములక్రిందఁ జలువచేసినవస్త్రములు పఱచినారని యనుకొని, చరణానిల యాయానంబు లెఱుంగక = చిగురుటాకులవంటి పాదములయొక్క యాయానములను గుర్రెఱుంగక, చందనలెలకంబులు గరగన్ = చెరుటచేత శ్రీగంధపుఞ్జాకొట్టు కరగిపోగాను, చారుహరంబు లెగరన్ = సుందరమైన ముత్యాలపేరు లెగయగాను, చపల = చలించుచున్న, కుండల = కర్ణాభరణములయందలి, హీరణ్మోరకం

బులు = మొగ్గలవంటి వజ్రములు, వెలుంగఁ = ప్రకాశింపఁగాను, భావి = ముందరఁజేయుఁబోయెడు, పుంభావ=ఉపరిసురతముయొక్క, సుభావనా = విచారములయందలి, పరిచయంబు = అభ్యాసమున, సంపాదించుసాంపున = సంపాదనము చేసికొనురీతిగా, పింపిట్లగూయు = చిడుగుడుకూయుచున్న, కలికిమెరల=చక్కని చిన్నపడుచులయొక్క, మొలక చనుమోసుల = మొలకలవంటిపూపచున్నల యందు, తులకరించిన = పొటనురించిన, తళుకునిబృంపుడశతశ = తళుకుగలశోభయొక్క తళకళ యనుకాంతులచేత, దళముకొనియెనోయన = సాంద్రమైనదో యన్నట్లులుగాను, ఇందులొక జువన తిలకములు గరఁగుటయును జారుహారము తెగురుటయును జలములైన కర్ణకుండలములయొక్క హీర శోరకములు వెలుగుటయును, శ్రీ డావికేషమందు నుపదిసురతమందును సంభవించుచున్నవని తెలియ వలయును. పింపిట్లగూయుట మణితరచనముగఁ జెప్పబడెను. పురుషానుతమునఁ దిలకము కరఁ గుట, హారముతెగురుట, కుండలాదులరత్నములు ప్రకాశించుట, గుబ్బలపిగ్గులు ప్రబ్బికొనుట సాజము. కలికిమెరలుగాననే పుంభావనాభ్యాసమున కలవాటుపడుట. ప్రాథమిక నం దాటితేరియే యందుదురు. కలికిమెరలుకాననే పూపచున్నలు.

ఉపరిసురతమందలి నాయకావస్థ యిట్లు చెప్పబడెను-

శ్లో. ఆలోలామలకావళి సకుసుమాం బిభ్రచ్చలత్కుండలం

కించిన్తృప్తవికేషకం తమతరైః స్వేదోద్గమః సీకరైః

తన్వాయత్సురతాంతతాంతనయనం పక్తం రతివృత్తయే

తత్త్వాంపాతు చిరాయ కిం హరిహరబ్రహ్మాదిభిర్దైవతైః.

(ఆమరుకావ్యము)

కుండలములు కదలుటయుఁ దిలకము కరఁగిపోవుటయు సీక్లకమునఁ జెప్పబడెను. ఇటులే తక్కినవికేషములు కవిప్రయోగములవలన గ్రాహ్యములు. విస్తరభీతిచే నుదాహరింపమైతిమి.

ఓక్కిక్కడక = ఓక్కికదిక్కున, గడవరాని తమచేడియల = త్రోయరాని చెలికత్తియల యొక్క, బెడంగునుడుగుల = ప్రాధావ్యములచేత, అడుగు లామడలుగావచ్చి = ఓక్కిక్కయడు గొక్కిక్కయూమడ యగునుట్లుగా యత్నాతిశయముచేత వచ్చి, అభినవవిహారహర్ష్యంబులుసౌచ్చి = నూతనములైన శ్రీ డాసౌధములయందుఁ బ్రవేశించి, కాతకుంభ స్తంభంబుల నత్తమిల్లి = సువర్ణస్తంభం బులయందుఁ జేరఁగిలబడి నిలిచి, ఉత్తరీయంబులుపట్టితిమియ = మీదనున్నవస్త్రములవట్టి పెనిమి టులు దియ్యఁగా, ఈడిలిం బడుచు = రాకమారుమనలుచును, తనులతల యడంతువల = తీఁగెల వంటి దేహములయొక్క సంకోచములచేతను, తరగని వడంతుల = శమింపని కంపములచేతను, తను దాన ముడినుడలు=తనంతట తానే ముడిపిడిన, నిద్దంపువలువలు=నుచుపుగలవస్త్రములు, అదరిపాటున = ఏమరిపాటున, చరణాంగుళీదంశికలబట్టి = దంశికయనఁగా బట్టుకారు, పట్టుకారువలె జోడించిన కాలిన్రేళ్ళచేతబట్టి, నుసిమిన్ = కాగిటిలోనలుచుగా, మిట్టిపడి = బెదురుకొని యదరిపడి, ఇట్టట్టు గదలనేరక = ఈవలావలఁ గదలఁజాలక, వరులహృదయ పంజరంబులదూటి = పెనిమిటులయొక్క పంజ రములవంటి వక్షస్థలములయం దడఁగియుండి, ఎట్టకేలకు = కొంతసేపటికి, చిట్టకాలకుఁ జెవియొగ్గిన = సయ్యాటముల కనుకూలించిన, సిగ్గరికత్తియలు = లజ్జావతులు - ఆనఁగా ముగ్ధాంగనలు, ఇందు ముగ్ధా సంగమ మభివర్ణితము. సిగ్గరికత్తియలుగాన సురతమునందు వెఱపుమొండు కాననే గడువరాని చెలిమికత్తి యలనేరుపుమాటలే యడుగామడయైనను గమ్యస్థానము జేర్పించినవి. యత్నాతిశయముచే వచ్చినను ఘను—రీ 3

జొరవలేకుండుటచే సిగ్గరికత్తియలు బుగరుకంబముమాటునఁ జేరఁగలిగిరి. మీఁదివలనఁ బ్రియులెడలించి లాఁగఁ ఈడిసింబడుట, మేనుముడుచుట, వడఁకుట ముగ్ధానవాజకృత్యములు. ప్రియులువలువలులాగ నవి నునుపువిగానఁ దద్వరలో ముడిపీడెను. అపు డెటులొక ప్రియులు కొఁగిటఁ దార్చిరి. నయ్యాటములకు విధిలేక యుచుకొనించిరి.

వాతాయనంబుల డగ్గరమెలంగు = గవాక్షముల సమీపమునం దిరుగుచున్న, చలినిగ్గులగనిం గని = చలినిగ్గులగని యనఁగా శీతశీరణముల కాకరమయిన చంద్రుఁడు గనుక నట్టిచంద్రునిఁజూచి, తొంగి చూచు ధూర్జసస్థిత వదనంబు = గవాక్షములనుండి తొంగిచూచునట్టి దుండగపుఁ జెలికత్తె యొక్క నవ్వుమొగ ముచూపి, అదరిపడి పొదపుకొన్న = సిగ్గుచేత బెదరుకొని కప్పకొన్న, నున్నచేల లక = చురుపుగల వెలివస్త్రములయందును, చిన్నారి నెఱికలక = చిలుత పావడలయందును - అనఁగా దాబుదులయందును, చెన్నారు = పిచ్చుచున్న, మినమినల = కాంతివిశేషములను, కన్నంబువెట్టి కైకొని యెనో యన = కన్నమునిడి దొంగిలించినదో యన్నట్టులుగా, కతిపయస్థంబులక = కొన్ని ప్రజేశములయందు, వచ్చిదేరు నంగమచ్చంబులతో వచ్చి = వచ్చియారని దంతక్షతాది చిహ్నములతో వచ్చి, తచ్చన విచయంబులు చెప్పుకొని = కొడిగపువినయములు గల్పించుకొని, మోవి మాటిమాటాడియు = పెదవి గనుపడనియ్యక మాటలాడియును, చేతులుగట్టుక నిలిచియు = చేతులు జోడించుకొని నిలిచి యును - అనఁగా నలివినయములుచేసియునుట. గట్టువాతనంబున కొడిగట్టిన = ధూర్జత్యమున కాలాయపడిన, దిట్టవిటులఁ బట్టి = గడుగుగాయలైన విటులనుబట్టుకొని, పూదండలగట్టి = పుష్పమాలికచేతఁ గట్టివైచి, ప్రేలింపక = వేలాడఁదీనెడుకొఱకు, చెయిసాచు = చెయిచూచుచున్న, ముగుదమగువల = ముగ్ధస్త్రీలయొక్క, నఖరకాంతి భంగంబునక = నఖకాంతి తరంగములచేత, పొంగిపారలెనో యనక = పైఁజొంగి పొరలినదో యన్నట్టులుగా, ఇక్కడఁ గరనఖరకాంతి తెల్లనిదని తెలియవలయును, విటులు గడునరులు, చెలవలు ముగ్ధులు. కాన విటులమేనున్న దంతక్షతాదిచిహ్నములు పరకాంతాభోగమును సూచించుట యెఱింగి ముగ్ధులగు ప్రియుర్రాండదరి మాటుపఱచికొనుచుండిరి. కృత్రిమవినయము, మోవిమాటిడుకొనుట, చేతులుజోడించి నిలచుట ఇవి యంగమచ్చములు మరుగుపఱచు చేతలు. చెలవలిది యెఱింగి శిక్షింపఁబూనిరి. కొపముతో శిక్షించుటకాదు. ప్రణయ కొపమున. కానఁ బూదండలతో బంధింపఁ బూనిరి.

వేటొందుచూయలక = మఱియొకవైపులను, కొయకొయ = కొసినట్టులు గనుపడకయ కొంత వెట్టునట్టి, కాయజు మాయకత్తుల = మన్నధుని మాయకత్తులయొక్క, రాుండిబడలేక = శ్రమకు సహించు జాలక - అనఁగా మదనవేదనకు సహించుజాలక యనుట. ధవళాంబర మాల్వ్యానులేపన నేష్యంబులు పూని = తెల్లవస్త్రములు పుష్పమాలికలు మైపూతలు పీనితోఁగూడిన వేషములు వహించి, ముని మాపు చూచివచ్చిన = సాయంకాలమందుఁ జూచివచ్చిన, కర్పూరదళికాంకిత సంకేత నికుంజంబులకు వచ్చి = కర్పూరపరట్లచేత గుఱుతుగాఁజేయఁబడిన సంకేతపు బొదరిండ్లకువచ్చి, ఇక్కడ ధవళాంబర మాల్వ్యానులేపనములు ధరించి సంకేతనికుంజములకు వచ్చినారని చెప్పినాఁడు గనుక జ్యోత్స్నాభి సారికలని తెలియవలయును.

క్రీ. 'మల్లికామల్యధారిణ్య స్సర్వాన్జీవార్థచక్షవాః,

శైమావత్యో న లక్ష్మ్యస్తే జ్యోత్స్నాయా మభిసారికాః'

అని చెప్పబడియున్నది. అచ్చట నఖిలకుంజంబులు నట్లయై యుండఁ = కక్కడ నన్ని పాదలను నారీతిగానే యుండఁగా - అనఁగా వెన్నెలచేత నన్ని పాదలను గర్భూరకదళికాంకిత సంకేతనికుంజ ములవలెనే యుండఁగా ననుట. కొండొకనేపు వివరింపలేక = కొంతనేపు తమసంకేతనికుంజముల సేర్పాటు చేసికొని తెలియలేక, వలపులవలనఁ దెలిసి = కర్పూరవాసనలవలనఁ దెలిసికొని, నిజసమయనిల యంబు లీఁగు = తమరు సమయము చేసికొన్న పాదరిండ్లు దూరిన, ఇత్వరీజనంబుల = జారస్త్రీ జనముల యొక్క, (ని. 'పుంశ్చలీ తర్దణీ బన్ధ క్యసతీ కులదై త్వరీ' అని అ.) మనంబు లరయవలసి = మన స్సులు గనవలసి, మార్త గలు = ఉపశతులు, మాటునకరుగుటయొక్క = చాటునకుఁ బోఁగా, అవ్వేళ సెవ్వరిం గానక = అసమయముం దెవ్వరినిగానక, అరణ్యోదనంబు నిజంబయ్యెనుని = అడవియెడఁబున్న మాట నిజమాయెనని, నిశ్శబ్దంబుగా నేడ్పుచుకొ = అలుకుడుగాకుండ నేడ్పుచు, చేయునది లేక = ఏమి యుం దోఁచక, చెయ్యులు దక్కియున్నకొ = నిశ్చేష్టితలైయుండఁగా, ఇక్కడ అవ్వేళ సెవ్వరిం గానక నిశ్శబ్దముగా నేడ్పుచున్నారని చెప్పినాడు గనుక విప్రబద్ధ లనెడి నాయక లనియును బరకీయ లనియును గ్రహింపవలయును. విప్రబద్ధలకు-

శ్లో. 'కృచి త్సక్తేత మావేద్య దయితే నాశవశ్చిత్తా,

స్తరాంతా విప్రబద్ధేతి కళావిద్భిః ప్రకీర్తితా'

అని లక్షణము. అన్నెగులువారింప నన్నిహితులై = ఆవిచారమును బోగొట్టెడు కొఱకు దగ్గర వచ్చినవారై, వారికన్నీరుదుడిచి కవుంగిటమన్నించినకొ = ఆస్త్రీలయొక్క కన్నీళ్లు దుడిచి కాగిటిలోఁ జేర్చి మన్ననసేయఁగా, కనుదెఱచిచూచు = కన్నులు విచ్చిచూచునట్టి, అన్నెలంతల = ఆచార స్త్రీలయొక్క, విన్నయసూచనలోచన ప్రభాదట్టంబులకొ = ఆశ్చర్యద్యోతకములైన సేత్రకాంతిస్తోమ ములచేత, నిట్టవాడిచెనో యనకొ = నిగ్గినదో యన్నట్లుగాను, మఱియుం బెక్కుసెళ్లవలకొ = మఱియు ననేకఫలములయందు, కళల యిక్కువలకొ దెలిసి = మన్తధకళాస్థానములు గురైఱిగి, కలసినయదనకొ = సంభోగముచేసినసమయమందు, మదనకదనంబునకొ = మన్తధయిద్ధమందు, సదమదంబులగు నంగంబు లకొ = బడలి నలినలియైన దేహములయందు, అంగదట్టంబులు మార్పడవైచుకొని = అనఁగా స్త్రీపురుషు లొకరిపావడ లొకరు పైని గవ్వకొని యనుట. ఉప్పురిగల బయళ్ళకు నేగుదెంచి = మేడలయొక్క బయళ్ళకువచ్చి, చందమామగుటికలుగ్గోలు = చంద్రకిరణాస్వాదనము సేయుచున్న, మందయానల = స్త్రీలయొక్క, చెక్కుల వెలుంగు = చెక్కిళ్ళయందుఁ బ్రతిఫలించిన, వలివెలుంగుం జూపి = చంద్రుని జూపి, మీమొగంబుల మిలమిలలు గిలుబొడవచ్చెఁజూపి = మీవదనములయందలి తళతళలను సంగ్రహించుకొనెడుకొఱకు వచ్చినాడునుమా, వెన్నెలబచ్చు = వెన్నెల నాణెగాఁడు-అనఁగా సీచంద్రుడు, ముచ్చువీడు = వీడుదొంగ, కాబట్టి, ఇచ్చోట మసలుట మనకు నేరమని = ఇక్కడ నాలస్యము సేయుట మనకుఁ దప్పిన మని వలికి, నారులం బునారతంబులకు నెలయించికొనిపోవు = స్త్రీలను బున ప్పంభోగముల కుల్లసిల్లఁజేసి వెంటఁ బెట్టుకొని పోవునట్టి, వలకారుల జారుకొప్పులం దొరంగు = విటుల యొక్కఁ జారుసిగలవల్లనుండి రాలించున్న, విరిగుత్తుల = పువ్వుమంజరులతోడ, పొత్తుగలసెనో యనకొ = జతగూడినదో యన్నట్లులుగా, వెలిసి = ప్రకాశించి, అభివ్యక్త = ప్రత్యక్షమయిన, శుద్ధవర్ణబ్రహ్మాంబు గావునకొ = పరిశుద్ధాక్షర బ్రహ్మముగనుక, ఉర్విఁ గలవారి నెల్లకొ = భూమిలోఁగలవారి నందఱును, సర్వ

జ్ఞులజేయుచున్ = సకలవిద్యాపారంగతుల జేయుచు నని యర్థము. కళాస్థానములను కాస్త్రానుగుణముగా గుర్తించి కలసినయెడల: జెలువలు త్వరగాఁ బరితృప్తి నొందుదురు. దాన బడలిక పెచ్చరిలి తమ్ము; దాము మఱిచునంతటి బుద్ధకమునకు లోనగుదురు. కాననే యంగదట్టములు మార్పడుట సంభవించెను.

కళాకాస్త్రమునఁ గళాస్థానములు పదియాఱుని యిట్లు చెప్పబడెను-
సీ. తల యురస్థులి వామ దక్షిణకరములు పలిదున్న లూరు లాపర్తనాభి
ఫాలజాతరనితంబస్థలంబులు వీపు చంకలు గుహ్యంబు చరణతలము
ఆదిగాఁగల పదియాఱుతానకములఁ బ్రతిదినంబునఁ బంచబాణం డుండు
గావున స్త్రీయంగకంబులు శుక్లపక్షంబుల నెక్కు గృష్ణముల దిగును

తే-గీ. విటులు తలములు పదియాఱు విస్ఫులింగ
భావములుగాఁగఁ జూచి యప్పట్లు దలఁచి
పొందనేర్చినమోహంబు పొదలుచుండు...

లేక శుద్ధవర్ణబ్రహ్మమనఁగా ధవళవర్ణబ్రహ్మము హరుఁడని చెప్పి యాదేవుఁ డభివ్యక్తుడైన తాను సర్వజ్ఞుఁడు గనుక నుర్విగలవారి నెల్ల సర్వజ్ఞులఁ జేయుచున్నాడనఁగా సారూప్య దేదీప్యమానులఁ జేయుచున్నాడని యర్థాంతరము. అభివ్యక్త ధవళవర్ణ ప్రవృద్ధ మనియును, ఉర్విగలవారి నెల్ల సకలపదార్థజ్ఞానము గలవారిని జేయుచున్నదనియును జుద్రికాపరమయిన భావము. బ్రహ్మమనఁగా, 'బ్రహ్మబ్రహ్మ' అనెడి ధాతువువలనఁ బ్రవృద్ధమయిన వస్తువని తెలియవలయును. తారవాదధారేయంబు గావునఁ గొండల నెల్ల వెండిొండలఁ జేయుచున్ = తారమనఁగా రజతము గనుక దానియొక్క వాచము తారవాదము-అనఁగా రజతచ్ఛాయ. లేక తారవాదమనఁగా రసఘటికకును బేరు. విలాగినన, తరుసంబంధమయినది తారవము-అనఁగా పృక్షరసము దాని భిక్షించునది గనుకఁ దారవాదమని తెలియవలయును. తారవాదధారేయము గనుకఁ గొండల నన్నిటిని వెండిొండలుగాఁ జేయుచు నని యర్థము. తారకబ్రహ్మ నక్షత్రార్థ మయినప్పుడును నపునకలింగ మవుచున్నది. ఇందుకు శ్రీనాథుని ప్రయోగము.

సీ. 'గ్రహతారనక్షత్రగణము నాస్ఫాలించి విధుకిరీటునిమాళి వెల్లి గొల్పి'

అని యున్నది గనుకఁ దారవాదధారేయ మనఁగా నక్షత్రములతోడ వాదధారేయమయినది. అనఁగా నక్షత్రకాంతి నడఁగించునది యనియును గొండల నన్నిటిని ధవళములుగాఁ జేయుచున్నదనియును జుద్రికాపరమయిన భావము.

పద్మాహిత పాదప్రభూత సూతన స్తోతోవిశేషంబు గావున నఖిలభువన మాల్స్యంబు లడఁగించుచున్-పద్మా = లక్ష్మీదేవికి, హిత = ప్రీయఁడైన విష్ణుదేవునియొక్క, పాద = పాదమువలన, ప్రభూత = సంభవించిన, సూతనస్తోతోవిశేషంబు గావునన్ = అభిననప్రవాహవిశేషము గనుక, అనఁగా విష్ణు పాదోబ్బవయైన భాగీరథి గనుక, అఖిలభువన = సమస్తలోకములయొక్క, మాల్స్యంబు లత్కరించుచున్ = పాతకపటములను భంగించుచు నని యర్థము. పద్మ = కమలములకును, అహిత = కత్తువైన భువ్రునియొక్క, పాద = కరణములవలన, ప్రభూత = అట్టి, సూతనస్తోతోవిశేషంబు గావున భువన

పూర్ణమైనదనియును సకలభువనాంధకార నివారకమనియును భావము. ఇక్కడఁ జంద్రికయందుఁ జంద్రక్రిరణ జనిత స్తోత్రోవిశేషారోపము చేసినాఁడు గనుక రూపకాలంకారము. చంద్రక్రిరణ జనిత స్తోత్రోవిశేషము కవికల్పితము గనుక రూపకము గాదనఁగూడదు. ఆదేమన్నను, (స్వర్గంగావిమనస్కకోకవదన స్రస్తమైన మృణాళీలత కవికల్పితమయినదైనను, ఇది రూపకాలంకారమున తుదాహరింపఁబడియున్నది గనుక నది తెలియవలయును. పంకజభవాండమండపంబు సుఖచేసిన పొంకంబున నంకించుచున్ = బ్రహ్మాండమనెడు గృహ విశేషమును దెల్లరంగు చేసినరీతి నుల్లసిల్లుచును, ఆకలంకమీనాంక నిరంకుశ యశోమరీచినధీచీనంబై - ఆకలంక = నిర్మలమయిన, మీనాంక=మన్వభునియొక్క, నిరంకుశ = అడ్డములేని, యశః=క్రియొక్క, మరీచి = కాంతితోడ, సధీచీనంబై = సమానమైనదై - అనఁగా మన్వభయశకాంతియో యన్నట్లులుగా నున్నదై యనుట. విజృంభించునమయంబునన్ = ప్రకాశించుచున్ననమయమునందు.

శా. అచ్చంపుం దెలిసిండువెన్నెలలతో • నబ్జారి వచ్చెం గడున్
హెచ్చెం బచ్చనివింటిజోదు చలిగా • డ్వేతెంచె నిచ్చోట ము
చ్చిచ్చుం గూడిన నోర్పునే చెలి యయో • చెల్లంచు నాళీజనం
బిచ్చన్ మెచ్చంగ మంజువాణి సకలాభీష్టక్రియాధుర్యయై.

24

అచ్చంపుం దెలిసిండు వెన్నెలలతోన్ = స్వచ్ఛమైన ధవళకాంతిగల సంపూర్ణచంద్రికలతోడ, అబ్జారివచ్చెన్ = చంద్రుఁడు వచ్చెను. కడున్ హెచ్చెం బచ్చనివింటిజోదు=మిక్కిలి మన్వభుఁడు పెచ్చుపెరిగెను, చలిగాద్వేతెంచెన్ = మలయమారుతమువచ్చెను, ఇచ్చోట ముచ్చిచ్చుం గూడిన్ = ఇక్కడ నన్నిత్రయమును గూడినదగుచుండఁగా, ఓర్పునేచెలి = గిరికాదేవి తాళఁగలుగునా, అయోచెల్లంచున్ = అయ్యయో సేజెల్ల నని పలుకుచు, అళీజనం బిచ్చనైచ్చంగన్ = సఖీజనము మనస్సున మెచ్చుకొనునట్లులుగా, మంజువాణి = మంజువాణి యనెడు చెలికత్తియ, సకలాభీష్టక్రియాధుర్యయై = సమస్తహితకార్యధరుంధరురాలై, ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

ఒక్కయగ్ని కోర్పుటయే మిగుల కష్టము. ఇప్పుడు గిరికతు మూడు చిచ్చులు ప్రవైనవి. ఒక చిచ్చు పండువెన్నెల, మఱియొకచిచ్చు మన్వభుఁడు, వేటొకచిచ్చు మలయమారుతము. మంజువాణి కోరికలొనగూర్పు చెయిదములలో నారితేటిన నడుసరి. కానఁ జెలులు మెచ్చ సమయోచితకార్యముల కుపక్రమించెను.

సీ. రిక్తరాయనికళఁబ్బెక్కు గీటక మున్న వెడతూపు దృగ్విధిఁ • బడక మున్న
యెలతున్నెదలదిమ్మ • తలఁ గ్రవ్వుకయమున్న చిగురు చేపట్లకు • డిగక మున్న
కలికికోయిల గళఁగ్రహము సేయక మున్న రాచిల్కమాటకు • రాక మున్న
నిసువుతెచ్చెదదంట • యసువు లంటకమున్న కలహంస కాళ్లఁ దపులక మున్న

తే. యబ్జముఖులార యే బోయి • యచలకన్య
యు తలముఁ దెల్పి వసురాజుఁచిత్త మరసి
వత్తు నత్యంతకుభవార్తఁ • దెత్తు ననుచుఁ
గొమ్మహారంబు పూని యేఁగినుటయు నిచట.

25

అబ్జముఖులారా = చెలికత్తెలారా !, క్కరాయనికళ ల్చెక్కుగీటకమున్న = చంద్రునియొక్క కళలు గిరికాదేవియొక్క బుగ్గలు పొడవకమునుపే యని యర్థము. వెడతూపుదృగ్విధి బడకమున్న = వెడతూపు అనగా వెణ్ణిఁబుట్టించునట్టి మన్నభునిబాణము అనగా గమలము గనుక నది దృష్టిషణ్ణమునఁ బడకమునుపే యని యర్థము. ఇటఁ జంద్రకళలకుఁ జెక్కులకుఁ గమలములకుఁ జూపులకు సాదృశ్యము గ్రాహ్యము. ఇందుఁ జంద్రుఁడు తామరపూవులు బ్రతికూలచేష్టితములగు బుగ్గలు పొడుచుట చూపు ప్రోవక్షువడుట యను క్రియలు చెప్పబడెను. మన్నభునిబాణము లైదింటిలో మొదటిది తామరపూవు. ఇది యున్నాదకరముగాన వెడదూపని పేరొంచెను. ఉన్నదనబాణమనియు నున్నాదబాణమనియు దీనిని వ్యవహరింతురు. ఉన్నదనబాణము మరులుకొన్నవారిని లోఁగొనుననుటకు-

ఉ. ఆపసుధాధినాథుని మహాధృతికాలి జయించు తెంపునకే

భావజూఁడప్పు డున్నదనబాణము తియ్యనివింటఁ గూర్చుచోఁ

గేవలసాహసంబు మదిగీల్కొనఁజేసియు ముంచె దాఁద్రిలో

కీవిజయార్జితంబులగు కీర్తిభరంబులు సంశయాంబుధిన్. శృంగారనైషధము. ఆత్వా. ౧.

ఉన్నదనబాణమె వెడబాణము. ఇది మదనునిపంచబాణములలో నొకటి.

శ్లో. ఉన్నాదన స్తాపనశ్చ శోవణస్తంభనస్తథా,

సప్తాహనశ్చ కామస్య పంచబాణాః ప్రకీర్తితాః.

మన్నభాణముల కృత్యములు.

క. కూడుడిగించు నశోకము, వాడించును మల్లెవిరి, వివర్ణతఁ జేయున్

జూడఁగఁ జూతము, తలఁపుల్, జోడించును తమ్మి చంపఁ జూచున్ గలువల్.

ఎలతుమైదలదిమ్ము = కొదమతుమైదలయొక్క రొద, తలఁగ్రమ్మకయమున్న = తలపట్టుకొనక మునుపే యని యర్థము. చిగురుచేట్లకు డిగక మున్న = చిగురుటాకు చేసరసములకు రాకమునుపే యని యర్థము. కలికికొయిల గళ గ్రహము సేయకమున్న = చక్కని కొయిల గొంతు పట్టుకొనక మునుపే యని యర్థము. రాచిల్లమాటకు రాకమున్న = రాజీరము వాదమునకు రాకమునుపే యని యర్థము. నినువు తెప్పెరదంట = బాలసమీర మనెడుగడుసరి, అసువులంటకమున్న = ప్రాణము లంటక మునుపే యని యర్థము. కలహంస కాళ్ళక దవులకమున్న = హంసవిశేషము కాళ్ళకుఁ దగులకమునుపే యని యర్థము.

విఁబోయి = నే నచ్చటికిఁ బోయి, అచలకన్యఁగిరికాదేవియొక్క, ఉత్తలముఁ దెల్పి = వ్యాకుల మును దెలియఁజేసి, వసురాజుచిత్తమరసి = వసురాజుయొక్క మనస్సును విచారించి, వత్తున్ = వితెంచు చున్నాను. అత్యంత శుభవార్తఁ దెత్తున్ = అత్యంతమైన శుభవృత్తాంతమును దెచ్చుచున్నాను. అనుచున్ = అని పలుకుచు, శిష్టహారంబు పూని యేగుటయున్ = గిరికాదేవియొక్క మాక్తిక హారము చేతఁబట్టుకొని పోగా, ఇచటన్ = గిరికాదేవి యున్నయీస్థలమందు, మన్నభవరికరములగు చంద్రుఁడు, తమ్మిచూపు, తుమ్మెదలు, చిగురులు, శోకిల, రాచిలుక, తెప్పెరలు, రాజహంస బుగ్గలు తొడుచుట, కంటలుడుట, తలనుగ్రమ్మకొనుట, గళము గ్రహించుట, మాటకడ్డుపడుట, ప్రాణములఁ గల్గించుట, కాళ్ళకడ్డుపడుట లాఁగుచేతకు ప్రతికూలచేష్టితములు. చంద్రుఁడు చెక్కులతోఁ బోలుట.

లోకగునవి సాదృశ్యములు. ఇందు సదృశసంబంధములు బ్రాహ్మకాల్యవివక్షితములగు గల్పితములు. అలం. అతిశయోక్తి.

ఇక్కడ 'రాయంచకాశ్వః' దౌలకయమున్న యని పాఠాంతరము. అది యహోబలవత్సంగీ కృత పాఠము. ఆ పక్షమందు రేఫలకారములకు విశ్రమము చెల్లవలయును. కవిచారము తృతీయా శ్వాసములో 162 పదియైన, ఓలోలాంబక యనెడు పద్యపుటికయందు వ్రాయఁబడినది గనుక నక్కడఁ జూడఁదగినది. ఇంతమట్టుకుఁ జంద్రాదిపద్యపులు తటస్థోద్ధిష్టవవిభావములు గనుక విరహ పేదనాహేతువులని తెలియవలయును. ఇందులో గిరికాదేవియొక్క కపాలాద్యవయవములకు రిక్కు రాయనికళ్ళు మొదలైనవానితో సాదృశ్యసంబంధము స్ఫురించుచున్నది. సుమత్య తెచ్చెరదంట యనువు లంటక మున్న యన్నచోటఁ బ్రాణవాయులకు సాజాత్యసంబంధము స్ఫురించుచున్నది.

శా. శ్రీ డామందిరజాలమార్గములచక్కి నిక్కి జాబిల్లితా
గోడ ల్నీరుగ జారఁ ద్రోచి నెలతఁకుల్ లొచ్చి వెన్నాడి మై
నాడం గోమలి యోర్వ లేక వలవంతం బద్ది నీజాతికిం
గీ డానుగ్రశిఖామణిం బలికె సఃఖీతానులాపంబులన్.

26

శ్రీ డామందిర = కేశిగృహముయొక్క, జాలమార్గములచక్కి నిక్కి = గవాక్షరంధ్రములనుండి సాగిపోయి, జాబిల్లితాగోడల్ = చంద్రకాంతభిత్తికలకు, నీరుగ జారఁద్రోచి = నీచై హోహానట్టులు చేసి, నెలతఁకుల్ = చంద్రకళ్ళలు, చొచ్చి = లోపలఁ బ్రవేశించి, వెన్నాడి = వెంటనుండి, మైనాడన్ = దేహమందుఁ దగులఁగా, గోమలియోర్వలేక = గిరికాదేవి సహింపఁజాలక, వలవంతన్ = విచారముచేత, పద్ది నీజాతికింగీడా నుగ్రశిఖామణిన్ = పద్ది నీజాతిస్త్రీలకు నేగియైన యుగ్రజనశ్రేష్ఠునిగూర్చి యని యర్థము. చంద్రుఁడు నవినీజాతికి విరోధియనియును నుగ్రముగల హరునకు శిఖామణియనియును భావము. ఉగ్రుడన శివుఁడు. ఉగ్రః కపద్ధి శ్రీకంఠః శితికంఠః కపాలభృత్ అని అ) అక్షిణి = తక్కువగాని, అనులాపంబులన్ = ముహూర్భాషణములచేతను-అనఁగా చెట్టింపుమాటలచేత, (ని. 'అను లాపోముహూర్భాషా' అని అ.) పలికెన్ = వక్ష్యమాణప్రకారముగా వచించెను.

ఉగ్రశిఖామణియన శ్రువలయందు మిన్న. అట్టివాడు గవాక్షములనుండి చూచి గోడల దాటి వెన్నాడుటకు సాహసింపఁ గోమలు లోర్వలేకపోయిరి. ఇట్టివారిసంవర్గము పతివ్రతామణు లగు పద్మినులకుఁ గీడు. కాన వలవంతతో గిరికాదేవి చంద్రునిగూర్చి భాషింపఁ దొడఁగెను. అలం. సమాసోక్తి. పర్యాయోక్తము.

శా. రాజీవాక్షుల నేచుపాతకిని చంద్రా రాజవా నీవు నీ
రాజత్వంబునఁ జక్రము ల్చనియెనో, రంజిల్లి సత్సంతతుల్
లేజం బందెనొ డిందెనో యహిభయోద్రేకంబు తాఁ జెల్లరే
రా జై పుట్టుట రక్షిమాత్రఫలమే • రా జౌట దోషార్థమే.

27

ఈపద్యమునందు దుష్టుఁడగు రాజావరముగను చంద్రునివరముగను నర్థద్వయము గలదు.

చంద్రా = ఓయిచంద్రుడా, రాజీవాక్షుల నేచుపాతకిని = కమలాక్షులైన స్త్రీలకు బాధించు నట్టి పాపాత్ముఁడవు, రాజీవాక్షుల నెడు స్త్రీవిశేషము సాభిప్రాయము. రాజవానీవు = నీవు రాజభేషా

యని యర్థము. రాజనామము గలవాడని భావము. నీరాజత్వంబునకే = నీ ప్రభుత్వము చేతనని యర్థము. నీచంద్రత్వముచేత నని భావము. చక్రముల్పనియెనో = రాష్ట్రము లేమున్న మనియెనా యని యర్థము. చక్రవాకములు మనియెనా యని భావము. రంజిల్లి = సంతోషించి, సత్సంతతుల్లేజంబుచెనో = సత్సురుడు సమూహములు ప్రభావమును బొందెనా యని యర్థము. లేజశృంఖల మిక్కడఁ బ్రభావ పరము. నక్షత్రసమూహములు ప్రకాశమును బొందెనా యని భావము. డిందెనో యహిభయోద్రే కంబు = అహిభయమనఁగా రాజులను స్వవత్సమువలనఁ బుట్టిన భయము, అది యేమైనను దక్కు వాయెనా యని యర్థము. (ని. 'మహిభుజా మహిభయం స్వవత్స ప్రభవం భయమ్' అని అ.) సర్వ రూపుఁడైన రాహువునని భయ ముడఁగెనా యని భావము తాజెల్లరే = నేఁజెల్లఁబో, రాజైపుట్టుట = లోకమందు రాజై జన్మించుట యని యర్థము. రాజనామముచేతఁ బుట్టుట యని భావము. రశ్మి మాత్రఫలమే = ధనమాన్వించుమాత్రపు ఫలమేనా యని అర్థము. కిరణసంపత్తిమాత్రపు ఫలమేనా యని భావము. రాజౌట దోహదమే, ('రాజ్యాంతే నరకం ధృవమ్') అని యున్నది గనుక రాజపుట పాతకముకొఱకేనా యని యర్థము. రాత్రికొఱకేనా యని భావము. దీనిచే నికారకశబ్దార్థము స్ఫురించుచున్నది.

స్త్రీలయభిమానములను గాపాడుట, రాష్ట్రమును జక్కఁగాఁ బాలించుట, పండితుల సంతోషింపఁజేయుట, ఈతిభాధలు తొలగించుట రాజధర్మము. రాజై పుట్టుట ధనము బొక్కనమునందు నించుటకుఁ గాదని యర్థము. చంద్రుడు విరహిణులను జక్రవాకములను సంతాపింపఁజేయు ననియు నక్షత్రములు కాలిమాయుట, రాహుగ్రహణభయము కలుగుట రాత్రియేర్పడుటదక్క నతనివలన లాభము లేదనియు నర్థాంతరము. అలా. శ్లేషము.

ఉ. ఇంతుల నేచుపాతక మందంతట నంతటఁ బోదు పాంథలో

కాంతక నిన్ను ఘోరతమ • మై ఘన మై యజహత్కళంక మై
వంతలఁ బెట్టి యాటుపది • వ్రక్కలు నేయక పూర్వపక్షపుం
గంతుల కేమి చూచెదవు • గా తుది నీబహుళార్తిభేదముల్.

23

పాంథలోకాంతక = విరహిణులమారకుడవైన యోచంద్రుఁడా, ఇంతులనేచు పాతక మది = స్త్రీలను బాధపెట్టెడు పాప మేది గలదో యది, నిన్నుఁ ఘోరతమమై = అతిఘోరమైయని అర్థము. భీకర రాహురూపమై యనిభావము. (ని. 'రాహు ధ్వాంతే గుణే తమః' అని వి.) ఘనమై = మహోల్బణమై యని అర్థము. మేఘమై యని భావము. అజహత్కళంకమై = విడువని యపవాదమయి యని యర్థము. చిహ్నమైయని భావము. (ని. 'కళాఙ్గిష్కాపవాదయోః' అని అ.) అక్కడ రాహు మేఘ కళంకత్వముల నవహ్నించి పాతకత్వ మారోపించినాఁడు. పాతకము నీలవర్ణమని కవిసమయ సిద్ధము. వంతలఁ బెట్టి = బాధలఁ బొందించి, అటుపదివ్రక్కలు నేయక = పదియాఱు తునుకలుగా నొనర్పక, ఇంతటఁ నంతటఁ బోదు = పోరకే యింత టుతటిలోఁ దప్పిపోదని యర్థము. పోదకకళలని భావము. కాబట్టి, పూర్వపక్షపుం గంతులకేమి = ముందరికిరాని యిప్పటి గంతుల కేమి వచ్చె నని యర్థము. శుక్లపక్ష దినది నాభివృద్ధి కేమి వచ్చెనని భావము. చూచెదవుగదా తుది నీబహుళార్తిభేద ముల్ = చివరకు నీ సుహృత్తరమున పృథ్వలని దుఃఖములను నీవే చూచెద వని యర్థము. బహుళార్తిభేదముందలి దినదినక్షయము లని భావము. అలా. శ్లేషము, అపహ్నావము.

చంద్రకిరణప్రసారము విరహిణులకు వ్యధాకరము. కాన పాంశులోకాంతకుండకు చంద్రుని కిది పాపము. ఈపాపము విడువరాని ఘోరశంకమై చంద్రుని పదియాఋణుభాదములు చేయుచున్నది. ఈయార్థి యంతయు బహుళపక్షమునం దనుభవమునకు రానే వచ్చుచున్నది.

సీ కమలించె గాక యంగజవిరోధి శిరోధిఁ దల కెక్క జాలెనే హలహలంబు
క్రాచె గాక పయోధిఁకాండప్రకాండంబు: వైకి బొంగించెనే బాడబంబు
తూరె గాక ముకుందతుండ ప్రఘాణంబు వెడలెనే యెనఁ గాలి + వివినకీలి
యడచె గాక శిలోచ్చయచ్చవాహంకృతు ల్లరచెనే నీరుగాఁసురపహేతి
తే. నీకరణి నిట్లు దయలేకలోక మేర్పు, నీకరణి యైన యలయత్రినేత్రమునకు
ఖరక రాలోకగాఢనిష్ఠురతపోగ్ని, బెటిలిపడ కున్ని భరమె కృపీటజన్మ. 29

కృపీటజన్మ = కృపీట మనఁగా నుదకము, దానివలనవైన జన్మము గలవాఁడు, కృపీటజన్మ - అనఁగా నన్నియును జంద్రుఁడును గనుక, పీయి యగ్నిహోత్రుఁడా అనియర్థము. చంద్రుఁడా యని భావము. ఈరెండర్థముల కభేదాద్యవసాయము. హలహలంబు = కాలహాటము, అంగజవిరోధి = మన్మథ వైరి యైన హరునియొక్క, శిరోధి = కంఠము, కమలించె గాక = కమలి నల్లఁబడునట్టులు చేసెను గాని, నీకరణి = నీవలె, తలకెక్కజాలెనే = నెత్తికెక్కఁగలిగెనా యని యర్థము. చంద్రుఁడు హరశిరోభూషణ మైనవాడని భావము. ఈవద్యగీతికి మొదటనున్న నీకరణి ననెడుపదము సర్వత్ర అన్వయింపవలయును.

బాడబంబు = బడబానలము, పయోధి = సముద్రముయొక్క, కాండప్రకాండంబు = ప్రశస్తోదకమును, క్రాచెగాక = కాలునట్టులు చేసెనుగాని, వైకి బొంగించెనే = నీవలె బొంగి పొరలనట్టులు చేయఁజాలెనా యని యర్థము. చంద్రోదయసమయమునందు సముద్రము పొంగుచున్నదని భావము. నీవు సముద్రమున జనించితివి. నీవలెనే బడబానలముగూడ సముద్రమున జనించినది. బడబానలము సముద్రోదకమును గ్రాచుచున్నది. నీవును నకలజుతూపద్రవకరముగాఁ బూర్ణిమారాత్రులందు సముద్రుని పొంగఁజేయుచున్నాడవు. ఇది లోకవిప్లవదాయకము.

వివినకీలి = దవానలము, ముకుందు = శ్రీకృష్ణవతారమును బొందిన విష్ణుదేవునియొక్క, కుండ = ఉదరమనెడు, ప్రఘాణంబు = గృహవిశేషమును, తూరెగాక = దూరియడఁగిపోయెను గాని, ప్రఘాణ మనఁగా దలవాకిటి ముందరనుండు నల్పగృహము, (ని. 'ప్రఘాణ ప్రఘాణా లింద బహిర్ద్వార ప్రశోష్టకే' అని అ.) వెడలెనేయడఁగాలి = నీవలె హృదయము దహించి బయలు వెళ్లెనా అని యర్థము. చంద్రుఁడు విష్ణుదేవుని మనస్సువలనఁ బుట్టినాఁడనుశ్రుత్యర్థ మనుసంధింపవలయును. కృష్ణస్వామి దావానలపానము సేయుట పురాణప్రసిద్ధము. కృష్ణుఁడు గోవులను గోపాలరస గాపాడుటకై దావానలము మ్రింగినకథ భాగవతదశమస్కంధమునందుఁ గలదు.

సురప = సురల కధిపతియైన యింద్రునియొక్క, హేతి = ఆయుధమైన వజ్రము-అనఁగా వజ్రాయుధము, శిలోచ్చయ = పర్వతములయొక్క, ఛద = తెక్కులయొక్క, అహంకృతుల్ = అహంకారము లను, అడచె గాక = అడఁగించెను గాని, కరచెనే నీరుగా = శిలలు నీరువునట్టులు కరఁగియఁజాలెనా యనియర్థము. చంద్రకిరణప్రసారముచేత జంద్రకాంత శిలలు గరఁగుచున్నవని భావము. అనఁగాఁ గాలహాటబడబానల దవానల వజ్రాయుధములకంటె నీవు తీక్షణమయినవాడవని తాత్పర్యము. ఇట్లు = పను = 56

ఈ ప్రకారముగా, దయలేకలాకమేర్పు = నిర్దయుడనై లోకములను దహించుచున్న, నీకు = అనగా నన్నిహోత్తుడనైననీకు, ఆరణియైన = జన్మస్థానమయిన, అల అత్రి నేత్రమునకు = అత్రి మహాముని లోచనమునకు, భరకరాలోక = సూర్యవలోకనరూపమును, గాఢ = దృఢమును, నిష్ఠుర = కఠినమునునగు, తపోస్విక్ = తపస్సువల్ల జుట్టిన అగ్నిచేత, పెట్టిపడకున్ని = పెట్టిపడిపోకయుండుట, భరమె = అది యొక భారములానిదా అనగా గాదరుట. భరకరశబ్దము సాభిప్రాయము.

చంద్రుడు కృతీటజన్మ. హోహాలము, బడబానలము, దోహాన్ని, వజ్రాయుధము చంద్రుని యంత తీవ్రమయినది కావు. ఇవి నిర్దయభావముతో లోకమును దహింపలేదు. చంద్రుడు డిందటి కంటె దీప్తిండు. కాలకూటాదులకంటె దీప్తతరుడగు శశిని గనెను గాన అత్రి సూర్యలోకన మొనర్చుచు ఘోరతపము గావించుటలో నచ్చెరువు లేదు. అలం. పరికరము. రూపము.

మ. విషరాశి జనియింపవో విషసహావిరూపి వాటింపవో

విషభృన్ద్రాగము నంటవో విషధరు + లేవ్వింపఁ గా లూఁదవో

విషభుకూలిక విన్ననాడె కనవో + విభ్యాతకౌటిల్యము

విషచం బెట్లగు నీకు జీవశృతి ద్వేషంబు వోహకరా

30

దోహకరా = పాపములకారమైన చంద్రుడాయని యర్థము. రాత్రినిజేయువాడని భావము. దోహశబ్దము రాత్రివాచక మయినప్పుడు అవ్యయము. ని. 'దోహ న క్తభృంజనా వపి' అని అ. విషరాశింజనియింపవో = విషపుంజమందు జుట్టినావు కావా యని యర్థము. విషమనగా జలం బును గనుక జలరాశియందు జుట్టినాడవని భావము. విషసహావిరూపివాటింపవో = కాలకూటవిష ముతోఁ గూడ నావిర్భవించినావుకావా అని అర్థము. విషభృన్ద్రాగమునంటవో = విషమును భరించిన వారియొక్క ప్రవర్తనము నవలంబించినావు కావా అని అర్థము. విషమనగా జలము దాని భరించి నవి మేఘములు వానిమార్గ మాకాశము గనుక నాకాశము నంటియున్నావని భావము. విషధరు లేవ్వింపఁ గాలూఁదవో విషభుకూలిక = విషమునుధరించినవారు పరివేష్టించగా విషభోజియైనవాని తలయెక్కియున్నావుకావా అని అర్థము. విషధరులనగా సర్పములును, విషభోజిహారుడును గనుక సర్పములు పరివేష్టించగా హరునిశిరస్సునం దున్నాడని భావము. (ని. 'సర్పప్రాతకలాపకు క్షికకల్మి రాస్త్విక్కిరసచ్చేభరమ్' అని చెప్పబడియున్నది.) పిన్ననాడె కనవో విభ్యాతకౌటిల్యము = బాల్య ముండే ప్రసిద్ధమైన కుటిలభావమును బొందినావు కావా అని యర్థము. బాలచంద్రుడు వక్రకారము గలవాడని భావము. కాబట్టి, నీకు = ఇట్టివాడనైననీకు, జీవ = ప్రాణులయందు, కృత = చేయబడిన, విద్వేషంబు = విరోధము, విషమంబెట్లగు = అనర్హమయినది యేలాగగుచున్నది. అనగా సర్పముగు చున్నదని అర్థము. జీవశబ్దము బృహస్పతియందును వర్తించుచున్నది గనుక బృహస్పతియందు జీవం బుండే విరోధము విషము గాలేదని భావము. (ని. 'జీవ ప్రాణిని గీష్వతో' అని విశ్వనిఘంటువు.)

... నీవు దోహకరుడవు. నీవుట్లువు, విషమనందు - తోబుట్లువు విషజన్మయగు కాలకూటము. (ని. విషమంబులేదనవచ్చు. నిలుకడ విషధరధారియగు విషభోక్తమైని. నీకు బుట్టుకతోఁ గుటిలము కలదు కాని బ్రతుకల పొందించుటలో నీకు విషమభావము లేదు. అలం. క్షేమమాలక కావ్యలింగము.

మ. కమలాభస్త్ర భవద్విరోధిషయిః జుక్రంబుం బ్రయోగింప ను
 త్తమశస్త్రం బది యాత్త నామకభిదాదర్పాంధు నిస్సుక్ మొరం
 గి మహారాహువుఁ దున్దియుం దునుమ కేఁగెం గాక చక్రంబుచే
 దుమురై పోవనివారులుం గలరె నీదోషంబు గాదే శశీ.

31

శశీ = ఓయిచంద్రుడా, కమలాభస్త్ర = ఇది సాభిప్రాయపదము, లక్ష్మీనాథుడైనవిష్ణువు, నీవు
 లక్ష్మీసోదరుడవు గనుక, భవద్విరోధిషయి = సీతత్రువైన రాహువుమీద, చక్రంబుం బ్రయోగిం
 పకో = నుదర్శనచక్రమును బ్రయోగింపగా, ఉత్తమశస్త్రంబది = శ్రేష్ఠమయిన, అనగా నప్రతిహత
 మయిన యాచక్రము, ఆత్మనామకభిదాదర్పాంధునిన్మోరంగి, ఆత్మనామక = చక్రమనెడు తన
 పేరు పొందిన చక్రవాక్ములయొక్క, భిదా = భేదనమందు, దర్పాంధు = గర్వాంధుడైన,
 నిన్మోరంగి = నిన్ము మోసముచేసి, మహారాహువు = అధికుడయిన రాహువును, తున్దియుం దును
 మకేఁగెంగాక = చంపినట్టులుగాఁ గనుపఱచి చంపయే పోయెను గాక అనియర్థము. శిరశ్చేదనము
 చేసియును జీవతునిగాఁ జేసెనని భావము. లేనట్లయిన, చక్రంబుచే దుమురైపోవనివారలుం గలరె =
 చక్రాయుధముచేతఁ బొడిపాడియే పోనివారునుగలరా? ఇంతకు నేమనిన, నీదోషంబుగాదే = నీవు
 చేసికొన్న పాపమేకదా.

అనగా నీయందలి బంధవాత్సల్యముచేత విష్ణుదేవుఁడు బ్రయోగించినప్పటికిని జక్ర మమోఘ
 సాధన మయినప్పటికిని జక్రహతిచేతఁ దలదెగినవాడైనప్పటికిని రాహువు బ్రతికియుండుట యతని
 చేత నెప్పటికిని బాధపడవలయునట్లులుగా నీవు చేసికొన్న పాపకర్త మేగాని మఱియొకటి కాదని
 తాత్పర్యము. ఇక్కడ స్వపక్షాభిమానియైన విష్ణుదేవునిచేత నుండునది గనుక జక్రమును స్వపక్షాభి
 మానము నిలిపినదని యాశయము. ఇక్కడ నుల్లాసాలంకారము. శ్లో. 'నీతస్య గుణదోషాభ్యా ముల్లా
 సోన్యస్యతౌ యది' అని లక్షణము.

చ. సమధిక కాలనేమిగుణశాలివి నీ వ్రదరస్థలోకసం

ఘములకుఁ గీ డొనర్తు వని * కైటభదానవభేది యంతరం

గము వెడలించె గాని నిను * గండడఁగింపక పోయె నిందిరా

రమణిఁ బలంచి రాత్రి చరాగనిమగ్నుల కేడ ధర్మముల్.

32

రాత్రిచర = ఓరినికాచరుడా, అనగా రాక్షసుడా యని యర్థము. చంద్రుడా యని
 భావము. సమధికకాలనేమిగుణశాలివి = కాలనేమియనెడు రాక్షసునియొక్క గుణములవంటి గుణ
 ములు గలవాడ వనియర్థము. కాలమునకు నేమిగుణశాలి యనియెప్పుటచేతఁ గాలమునకు జక్ర సామ్యము
 గమ్య మగుచున్నది. నీవ్రదరస్థలోకసంఘములకుఁ గీడొనర్తువని = నీవు తనకుఁజీలోనున్న లోకసమూహ
 ముల కుపద్రవముల సేయుదువని, కైటభదానవభేది = విష్ణుదేవుఁడు, అంతరంగము వెడలించెగాని =
 లోకనుండి బయటికి వెడలఁద్రోచినవాడాయెనుగాని, ఇందిరారమణిఁ దలంచి = నీతోడఁబుట్టిన లక్ష్మీ
 దేవిని విచారించి, నిను గండడఁగింపక పోయె = నిన్ను జంపకపోయె నని యర్థము. అంతరంగము
 వెడలించుటయనగాఁ జంద్రుఁడు విష్ణుదేవుని మనస్సువలనఁ బుట్టినాడనిభావము. రాగనిమగ్నుల
 కేడధర్మముల్ = స్త్రీకాముకత్వమునకు లోబడి మునిగియుండువారికి మర్యాద లెక్కడివి-అనగా వారికి
 మర్యాదయందలి విచారమే లేదనుట. విష్ణునియుదరమునందుఁ బదునాలుగులోకము లున్నవి. నీవు

కైటభరాక్షసునివలె లోకవిద్రోహిణి విష్ణు డెఱింగియు లక్ష్మీవంక నీకుగల చుట్టటికము విచారించి సంహరింపక పృథ్వీమయముచుండి వెడలఁగొట్టెను. లక్ష్మీయందలి యనురాగముచే విష్ణుఁడు తనధర్మమగు దుష్టశిక్షణము వదలెను. కావున రాగమగ్నులు ధర్మము నెన్నఁబడి నిర్వహింపఁజాలరనుటకు చంద్రా! నిన్ను విష్ణుఁ డూఱక వదలుటయే తార్కాణము. ఆలం. ఉచ్చేక్ష. అర్థాంతరన్యాసము.

ఉ. కొండొకసేపు నిన్ను మదిఁ • గూర్చి మాధవునంతవానికిం
బండె వధూవధప్రబలఁపాతక జాతకళంక మింక నీ
దుండగ మేమి చెప్పఁ దగుఁ • దోయజవైరి శిఖండవీధి నీ
ఖండము పూను శంకరుఁ డఁఖండజగన్తథుండు గాఁడొకో.

33

తోయజవైరి = కమలవిరోధిడైన యోచంద్రుఁడా, కొండొకసేపు = కించితకాలము, నిన్ను మదిఁగూర్చిన మాధవునంతవానికి = నిన్ను నాంతర్యమందుఁ జేర్చుకొన్న విష్ణుసంతవాని కనియర్థము. మానసమువలనఁ బుట్టకముందు చంద్రుని విష్ణుదేవుఁడు మానసముందు నిల్పినాఁడని భావము. వధూవధ ప్రబలపాతక జాతకళంకము = నీయందున్న వధూవధప్రబలపాతకజాతకళంకము, పండె = ఫలించెను. అనఁగా సమకూడె ననియర్థము. ఇక్కడఁ జంద్రపక్షముందు విరహిణీవధవలని ప్రబలపాతక సమాహారావయవ మాలిన్యమని చెప్పవలయును. కలఁడత్వము నవహించి పాతకత్వార్తోపణము చేసి నాఁడు గనుక నవహ్నిచాలంకారము. విష్ణుదేవుని పక్షముందు భృగువత్సీపథ వలని ప్రబలపాతకసంజాత మైన యపవాదమని చెప్పవలయును. జాతమనఁగా సమాహంబును సంజాతమైనదియును, కళంక శబ్దముకందును నపవాదమందును వర్తించుచున్నది. (శ్లో. 'కళంకం కొంకా పవాదయో' అని ఆ.) మాధవుఁడు భృగువత్సీహాసము చేసి భృగుకావమువలన దశావతారము లెత్తుట దేవిభాగవతములొ జతుర్థస్కంధముందు ౧౦-౧౨ వ అధ్యాయములలోఁ జెప్పఁబడి యున్నది. ఇంక నీదుండగ మేమి చెప్పఁ దగున్ = ఇంకమిఁద నీయొక్క ధూర్తత్వ మేమని చెప్పవచ్చును. కాఁబట్టి, శిఖండవీధి = లలాటోపరిప్రదేశముందు, (శ్లో. 'కావక్ష శిఖణ్డక' అని ఆ.) శిఖండముపూను = నీయొక్క అర్ధాకృతిని మాత్రము ధరించిన, శంకరుండు = సుఖరూఢుడైన హరుఁడు. ఖండజగన్తథుండుగాఁడొకో = నీవలె నమగ్రలోకసంహారకుడు గావపోవునాఅవుచున్నాఁడనుట.

“సంసర్గజా దోషగుణా భవంతి” యను నార్యోక్తి ననుసరించి నీసావాసము కొన్నాళ్లు మాధవుఁడు గావించి వధూవధపాపము నార్జించెను. శివుఁడు తలవై నీయందలి భాగమునే ధరించెను. అతఁ డఖండజగన్తథుఁ డైనాఁడు. కావునచంద్రా! నీదుండగ మింతయన వర్ణింపరానిది. స్వల్పకాలము మాధవుఁడు మదిగూర్చియు, శంకరుండు ఖండము దాన్నియుఁ బావ్యత్వములకు లానగుట నీదుండగమువలననే. ఆలం. ఆతిశయోక్తి. పరికరము.

శా. ఈ వజ్రుండవు నీటఁ బుట్టితి సుమీ • యే నంచు మోమోటపుం
ద్రోవ ల్సేష్టఁగ సిగ్గు గాదె మఱి నీతోఁబుట్టు శ్రీదేవీ
లావాసంబు నీరు ల్హరింతు వనుచో • నయ్యో కళాదుండు చే
తోవీక్షి సమాజాధనాపహరణోద్వోగంబు నెగ్గించునే.

34

తోయజవైరి = శంద్రుఁడాఅని అధ్యాహరణము. నీతోఁబుట్టు = నీతోడఁబుట్టినదైన, శ్రీదేవి = లక్ష్మీదేవియొక్క, లీలావాసంబు = శ్రీ దాగృహముయొక్క, నీరుల్హరింతువనుచో = సంవదల నవహరించు

చున్నావని చెప్పుచుండగా నని యర్థము. లక్ష్మీనివాసమైన వద్దముయొక్క నోభను హరించుచున్నాడని భావము. ఈవట్టుండవు=నీవు నీటియందు బుట్టినవాడవు, నీట బట్టితిమి=మేము నుత్తమతీజలమందు బుట్టినాముమా అని, మోమోటప్రసాదమైన నీవుగానె మఱి=చుట్టటికము కలియఁబెల్పునని నీవు మోమోటమును బొందునట్లుగాఁజెప్ప నాకు లజ్జగాదా ముచు, అందుగా సాక్షాత్తుగాఁ దోడఁబుట్టిన లక్ష్మీదేవియొక్క యింటిసంపద హరించిన నీకు నీవును నేనును నీటియందు బుట్టినవాండ్రముగదా నాయందు బట్ట మవలంబించుచునని యంతలపొంతల చుట్టటికములు చెల్లువు కొన్నందువలన దయపుట్టునా అనుట. ఇక్కడ ముఖసామ్యంబును జుద్రుచును స్ఫురించుచున్నది. అయ్యో=అయ్యయో యొక్కడనైనను, కళాదుండు = కంసాలవాడు, (ని. 'నాడినను స్వర్ణకారక కళాదో దుక్తకారక' అని అ.) చేతో'సిధిక్=చునస్సునందు, సహజా = తోడఁ బుట్టినదాని యొక్క, భనావహరణోద్యోగంబునకే = సొమ్ము దొంగిలించునట్టి యత్నమును, ఎగ్గించునే = అయ్యత్నమని విచారించునా-అనగా విచారింపఁడనుట, లోకములలో గంసాలవాడు తోడఁబుట్టినది చేయుమని తన చేతి కిచ్చిన సొమ్ములొంగూడ దొంగిలించునని ప్రతీతిగలదు గనుక దాని ననుసరించి చెప్పినాడు. కళాదుఁ డనగా దేవతలకుఁ గళాప్రదానము సేయుచుండుఁ డని భావము.

చంద్రా! నీవు నీట జనించినంతన మంచివాడవు కాఁజాలవు. తోఁబుట్టువగు లక్ష్మీ మందిరమైన కమలమునే నీవు ముకుళింప జేయుచున్నాడవు. కాన నీగుణప్రకంస లజ్జాకరము. ఆలం-అర్థాపత్రి-అర్థాంతరన్యాసము.

తే. నీరజారాతి నినుఁ దనఁ నెలవు గూల

నేల సృజియించె విధి సృజియించుఁ గాక

యేల జై వాత్మకునిఁ జేసె + నేల తప్పుఁ

బుడమిఁ "బాపీ చిరాయు" నొనెడగునుడుగు.

35

నీరజారాతి=ఓ చంద్రుడా, విధి=బ్రహ్మదేవుడు, తన నెలవుగూలకే=తనయిల్లుధ్వంసముగాను, విల సృజియించె = నిన్నెందుకుఁ బుట్టించె నని యర్థము. బ్రహ్మగృహము నీరజముగనుక నది ముడుచుకొని చెడిపోవునట్లులుగా నేల నిన్ను సృజించె నని భావము. నీరజారాతియనెడు సంబోధనము సాశిప్రాయము. సృజియించుగాక = పుట్టించినసేమాయెను, విలజై వాత్మకునిఁ జేసె = జై వాత్మక శబ్దము దీర్ఘాయుష్షంతునియందును చంద్రునియందును వర్తించుచున్నది గనుక దీర్ఘాయుష్షంతుఁ డవు నట్లులుగా నేల చేసె నని యర్థము. జై వాత్మకనామము గలవానినిగాఁ జేసినాడని భావము. (శ్లో. జై వాత్మక కృతే చంద్రే) భేషకా యుష్మతో రసి' అని యర్థము.) అయిన, పుడమి = భూమియందు, పాపీచిరాయువ న్బుడగునుడుగు, శ్లో. 'పాపీచిరాయు స్సకృతీకతాయుః' అనెడిమాట అనగాఁ బాపాత్ముడు దీర్ఘాయుష్యము గలవాఁ డగుచున్నాఁ డనెడుమాట, విలతప్పు = ఎందుకుఁ దప్పును. నిన్ను సృజించుకతన బ్రహ్మయిల్లు కూలినది. పద్మములు ముకుళించుచున్నవనుట. అట్టి రోహి నిన్ను దీర్ఘాయుష్షంతునిజేయుట బ్రహ్మలోప మన నోరు రాకున్నది. పాపాత్ముడు కలకాలము బ్రదుకును గదా! ఆలం. శ్లేషము.

నీ. స్వామియై నిగమాతిః భూమియై సురపురోగామియై యభిజాః కామి యుండ

హరియై హలహలాహరియై భవదంకుఠారియై ప్రసవాయుః ధారి యుండ

థాత యై కుశలసంఘాత యై భువననిర్మాత యై వాగ్వధూనేత్ర యుండః
మిత్రుః సై పరమహామిత్రుః సై విమలచారిత్రుః సై నలినీకళత్రుః డుండః
తే. దోలు దోలుతఁ గృష్ణవర్తకుఁ గళ యొసంగి
నంటు గావించు తెల్ల నానాభయువతి
జనతనూదాహసాహాయ్యమునకుఁ గాక
కానవా వారి నెవ్వారిఁ గమలవైరి.

36

కమలవైరి = చంద్రుడా, స్వామియైన = నకలమునకు నధికాభుండైన, నిగమ=వేదములకు, ఆతిభూమియై=ప్రతిపాదించ నలవిగానివాడై, సురపురగామియై = దేవతలలో నగ్రేసరుడై, అభిజా కామియుండకొలకట్టికాముకుండయిన విష్ణుదేవుడగుండఁగాను, హరియై = సమస్తగుణములచేత నొప్పు చున్నవాడై, హలహలాహరియై = జగదుపద్రవకరమున కాలహుటమును హరించినవాడై, భవమం తుధారియై=కేవలము సీయొక్కకళను ధరించుచున్నవాడై, ప్రసవానుధారియుండకొలకట్టినిగోధి యైన శివుడగుండఁగాను, ధారయై=జగత్తులను ధరించినవాడై, కుశలసంధాతయై=జీవమును బొందించు వాడై, భువననిర్మాతయై = లోకములను నిర్మించువాడై, వాగ్వధూనేత్రయుండకొలకట్టి = సరస్వతీనాథుడయిన బ్రహ్మాయుండఁగాను, మిత్రుడై = మిత్రత్వము గలవాడనియును, మిత్రనామము గలవాడని యును సర్వధ్వయము చెప్పవలయును. పరమ = ఉత్కృష్ట మగునట్లులుగా, పవిత్రుడై=తాను స్వత స్సిద్ధముగాఁ బవిత్రుడై, యస్యలను బవిత్రులనుగాఁ జేయువాడై, విమలచారిత్రుడై = నిర్బద్ధమైన చరిత్రముగలవాడై, నలినీకళత్రుడగుండకొలకట్టి = సూర్యుం డగుండఁగాను,

తొలదోలుతఁ గృష్ణవర్తకుఁ గళ యొసంగి, క్లృ. 'ప్రభమాం మితే వహ్ని ర్ద్వితీయాం పిబతే రవిః' అని యున్నది గనుక, ప్రప్రభమునందు నగ్నిహోమస్థితికి గళాప్రదానముచేసి, నంటుగా వించుటెల్లకొలకట్టి హామచేసినట్లు యంతయు, నంటు అనెడిపదము నకారాది, అనాథయువతిజన తనూదాహ సాహాయ్యమునకుఁగాక = నాథులులేని స్త్రీలయొక్క దేహములను దహించుటయందలి సహాయత్వముతోఁజేసి, కాక=లేనట్లయిన, కానవావారి నెవ్వారికొలకట్టి మొదలయినవారి నెవ్వరిని గానవా-అనఁగా వారిలో నెవరి కయినను ముందుగాఁ గళాప్రదానము సేయరాదా యనుట.

ఇందులో హరిహర హిరణ్యగర్భ కమలాప్తలయొక్క విశేషణములు సత్సాత్రతాభిప్రాయము లును గృష్ణవర్తకమనెడి యగ్నినామ మపాత్ర తాభిప్రాయగర్భము నని తెలియపలయును. పూర్వోక్త పుణ్యమూర్తులు నలువురు లోకోపకారులు దాన యోగులు. వారలయోగ్యతల నించుకేని గమనింపక యగ్నికి గళ లొసంగి చెలిమి గావించుట సహవాసదోషముచే వేడియెక్కిన కిరణములచే విరహిణుల మేను కాలింపటకె. విరహిణులకు జంద్రకిరణములు వేడిగానుండుననుటకు-

క్లృ. 'చంద్రః చండకరాయతే మృదుగతి ర్వాతోపి వక్త్రాయతే
మూల్యం సూచితులాయతే మలయజాలేపం స్ఫులింగాయతే
అలాక స్త్రీమిరాయతే విధివకాత్ ప్రాణోపి భారాయతే' (శృంగారతిలకము)
అలం. ఉల్లేఖ. చురకరము.

ఈపద్య ముపకలినడిసిన మని తెలియవలయును. సీసపద్యములు నమ సర్వతఃప్రాసాక్కిలిప్రాస పడినసాపకలినడిసిన పదమునీసంబు లని యేడుతెలుంగులం బరగు.

క. అని మఱియుఁ బెక్కుభంగుల, వనజారిని దూరి నారి • వనితాజనతా
ఘనతాపవజ్రఘనతా, భిరుతాంబకధరుని మరునిఁ • జేర్కొని కిరుకన్. 37

అనిమఱియుఁ = ఈలాగనిపలికి మఱియును, పెక్కుభంగుల = అనేకవిధములచేత, వనజారినిదూరి=చంద్రునిదూషించి, నారి=గిరికాడేవి, వనితాజనతా = విరహిణీస్త్రీసమూహముయొక్క, ఘనతాప = అధికమయిన తాపమనెడు, వజ్ర = అశనికి, ఘనతా = మేఘమువంటి దగుటచేత, అభిరుత = మిక్కిలి కొనియాడఁబడిన, ఆంబకధరునిఁ = బాణముధరించిన, మరునిఁ = మన్మథుని, సేర్కొని= చేరుపుచుకొని, కిరుకన్ = అత్యంతమయిన కోపముచేత.

క. వలదాశుగళిఖిలల, వల దాశుగళి నిగుడ్చు • వలరాయఁడ చె
ల్వలదాయవె కలదా కే,వలదారుణస్పృత్తి దయ లఃపంబును వలదా. 38

వలరాయఁడ = మన్మథుఁడా, వలల్ = చుట్టఁబెట్టుచున్న, ఆశుగళిఖిలల = బాణాగ్నిజ్వాలలను, ఆశుగతి నిగుడ్చువలదు = తీవ్రగతిచేతఁ బ్రయోగింపవద్దు. ఏమనిన, చెల్వలదాయనె = నీవేమయినను స్త్రీలకుఁ బగవాడవా, కలదా కేవలదారుణస్పృత్తి=కేవలము నింక దారుణవ్యాపార మెక్కడ నయినఁ గలదా, దయ లపంబునుకలదా = వయయన్నది కించిస్తాత్రమైన చుడఁ జక్కఁజలేదా. (ప్ర. ఎదాతొ సశ్చ లక్షణో భవతో న.) అను సూత్రమునను, చెల్వలదాయనె = కలదా, కలదా అను నేతత్వదత్త్రయాంత్యములయందును, ఎ,ఆ అను ప్రక్షార్థధ్యోతకము లగునచ్చు లుంబులుటచే నివి ప్రక్షార్థకములని తెలియవలయును. ఈపద్యము ద్విప్రాసముగలదిగాఁ జెప్పుటచేయెను. మన్మథుఁడా! నీవు స్త్రీ జనమునకు నహజనిరోధివి కావు. స్త్రీలు దయాభావముతోఁ జూడఁదగినవారు. కావున దయా లేకముతో వర్తింపుము.

ఉ. శంబరవై రి వీవు పటుఃశంబరహోషణశాలి యాతఁ డ
బ్రాంబకధారి వీవు మథితాబ్జుఁ డతండు నిశాటరూప
ర్పం బడఁగించుబల్లిదునిపట్టివి నీవు నిశాటుఁ డాతఁ డో
యంబుచరాంక నీకుఁ దగునా హరిణాంకునితోటి కూటముల్. 39

ఈపుఁనీవు, శంబరవై రివి=శంబరహరిణశాలివి. ఆతఁడు=ఆచంద్రుఁడు, పటుశంబరహోషణశాలి= శంబరభరిణశాలి యని యర్థము. నీవు శంబరాసుర హరుఁడ వనియు నతఁడు మృగధరుఁ డనియును భావము. (ని. 'శంబరం నలిలే పుంసీ మృగ దైత్యవిశేషయోః' అని మేదిని.) అబ్రాంబకధారివీవు = నీపట్టుబాణధరుఁడవును, అతండు = ఆచంద్రుఁడు, మథితాబ్జుఁడు = అబ్జవిరోధియు నని యర్థము. నిశాటరూప దర్పం బడఁగించు బల్లిదుని పట్టివి నీవు = నీవు రాక్షససమూహ గర్వాపహరకుఁ డయిన విష్ణు దేవుని కుమారుఁడవును, అతఁడు=ఆచంద్రుఁడు, నిశాటుఁడు = రాక్షసుఁడును అని యర్థము. రాత్రి యందు సంచరించువాఁ డని భావము. హియంబుచరాంక = జలచరాంకుఁడవయిన యోమన్మథుఁడా, హరిణాంకునితోటి కూటములు = హరిణమనగా నిట్టి, భూమియందు సంచరించునది గనుక భూచరాంకుడైన చంద్రునితో నేహములు, నీకుఁ దగునా = అనగా నీకు నర్హముగాదనుట. ఇక్కడ హరిణశబ్దమునకు వలయుని యర్థముచెప్పి వల జలచరాంకునకు విరోధి గనుక జలచరాంకునకు హరిణాంకునితో నేహ మర్హముగాదని చెప్పుచున్నారు. ('హరిణో మృగవారిణో' అని యాశరము విను చుడుచున్నదిగాని యది యేనిఘంటువులానితో విచారింపవలసియున్నది.) మారుఁడా! సమానులకే

చెలిమికుదురుట సాజము. విరుద్ధప్రకృతిగల చంద్రునితో నీకు జెలిమి యెటుల ననివడినది. నీవు శంఖ రాసురుని జంపితివి, అతఁడో శంఖరపోషణుఁడు. నీకు దమ్ములు ముల్గులు, అతఁడు తమ్ములదాయ. నీకుఁ ద్రాత్రించరుల జంపినజెట్టి, అతఁడు రాత్రించరుఁడు కాన చంద్రునిచెలిమి నీ కనుచితము. అలం. జ్ఞేమమాలక కావ్యలింగము.

ఉ. అద్దిర జీవయాత్రచరితార్థక నీయెడ గాలివోయె న
స్తద్దయనీయవాక్యములు * శాంభవలోచనవహ్నిఁ గ్రాగి పె
న్నిద్దురఁ బూని మే నెఱుంగఁ నేరక యుండెడునీకు మ్రొక్కి వే
సుద్దులు చెప్పినకొ మనసుచొచ్చునె బోధము పుట్ట నేర్చునే. 40

అద్దిర=జోరా, జీవయాత్రచరితార్థక = ప్రాణధారణయాత్రముచేతఁ జరితార్థఁడమయినవాఁడా. అనఁగా బోధకరక్షాస్యండా యని యర్థము. జీవాములేనివాఁడని భావము. అస్తల్ = నానంబంధ మయిన, దయనీయవాక్యములు = దయపుట్ట నాడినమాటలు-అనఁగా నా దీనవాక్యములు, నీయెడ గాలి వోయె = నీయందు గాలికి బోయెను-అనఁగావ్యర్థమాయెనుట. ఇక్కట గాలిపిశాచమువలెనుండు నీయందు గాలికి బోవలయునని స్వార్థము. శాంభవలోచనవహ్నిఁ గ్రాగి = శంభుదేవుని సంబంధ మయిన నేత్రాన్ని చేతఁ దపించి, పెన్నిద్దురబూని = గాఢనిద్రవహించి, మే నెఱుంగనేరకయుండెడు = శరీరస్థులైతఁ యుండునట్టి యని యర్థము. దీర్ఘనిద్రను బొందినవాఁడనియు, ననంగుఁడనియును భావము. నీకు మ్రొక్కి=నీకుదండముపెట్టి, వేసుద్దులుచెప్పినకొ = వేయిమాటలు చెప్పినప్పటికిని, మనసు చొచ్చునె = మనస్సునందుఁ జొచ్చునా, బోధముపుట్టనేర్చునే = తెలివి పుట్టనేర్చునా-అనఁగా నీరెం దును లేవనుట. ఇక్కడ నిద్రపోవువానికాళ్ళకు మ్రొక్కికట్టుల్లాకోక్తి ననుసంధింపవలయును. నీవు గాఢనిద్రావస్థలోనుండువలన మ్రొక్కినను బెక్కుసుద్దులు తెలిసినను నిష్ఫల మయ్యెను. కాననే బోధము జనింపదాయెను. మన్మథుఁడు శివలోచనాన్నిచే గ్రాగి మరణించి యతఁడు డయ్యెను. జీవాము లేని నీ కింతకుంటె రాసున్న యాపద యేమున్నదని నామనవి యాలకింపకున్నాఁడనని యర్థాంతరము.

అలం. ఆర్థాంతరన్యాసము.

మ. అణుమధ్యాతతిమీఁద నంతవిరసం * బౌచాపముకొ నీధుపా
రణమత్తా గొని సోలునారి శిఖమిత్రం బైనతేరుకొ వనాం
గణలుబ్రానుగకోటిఁ బూని వెడలంఁగా నిట్టిదే ధర్మ మే
గుణ మేయొక్కు డివేబలంబు సుమనఃకోదండ నీకెంతయున్. 41

సుమనఃకోదండ = పుష్పమయముయిన ధనుస్సుగల మన్మథుఁడా, అంత విరసంబౌచాపముకొ = అంతటి విరోధియయినధనుస్సును, నీధుపారణ = సురపాసముచేత, మత్తాగొని = మత్తుగొని, సోలు = పోలిపడుచున్న, నారి = మార్పియును, మత్తాయనుపద మాకారాంతమైన దేశ్యపదము గనుక ప్రాప్త్యము రాలేదు. ఇందు, (శ్లో. 'దీర్ఘాకాం ప్రాప్త్యాస్యా న్న చ దేశ్యపదే' అని శబ్దానుశాసనసూత్రము) శిఖమిత్రంబైనతేరుకొ = అన్నికల్పమయిన రథంబును, పూని = వహించి, అణుమధ్యాతతిమీఁద = స్త్రీజనుమూహముమీఁద, వెడలంఁగా = బయలుదేరుటకు అని యర్థము. విజ్ఞయిన చెఱుకుతుంట యంతమందు రహములేని దుమియును నారియయిన తుమ్మెదలు మకరందపానముచేత మత్తిల్లి పోలు చుండునని యనియును రథమయినవాయు వగ్ని మిత్ర మనియును ననుసంధింపమాహమయిన శుక

కికాది పక్షిగణము వసనివాసలుబ్ధ మనియును భావము. లుబ్ధకబ్ధము కిరాతునియుండును గాంక్షగల వాని యందును వర్తింపచున్నది. (ని. 'లుబ్ధో మృగయు కాంక్షిణో' అని వి.) సీకెంతయున్ = సీకెట్లు విచారించినను, ఇట్టి దేధర్మము = అనఁగా నిదియేమి న్యాయమనియును నేమిప్రశస్తమయిన ధనుస్సని యును నర్థము. విగుణము = అనఁగా నేమిగుణమనియును నేమిప్రశస్తమయిన నారీయనియును నర్థము. వీయెక్కుండు = అనఁగా నేమియతిశయమనియును నేమిప్రశస్తవాహన మనియును నర్థము. ఇదే బలంబు = అనఁగా నిది యేమిసామర్థ్యమనియును నేమిప్రశస్తమయిన సైన్యమనియును నర్థము. దీనం గ్రమాలంకారము చెప్పఁబడియెను. ఆలం. శ్లేషమూలకాతిశయోక్తి.

మ. అనిదానాగ్రహముం బ్రియోత్తుల నమర్షాధిక్యముం బాంధమ

ర్దన సీకున్ మధుమత్తభావమునఁ గాదా కల్గెఁ గాకున్న సీ

నిలాంకూరము నెక్కి యాడుదువో వన్యానీడజశ్రేణిచే

బనిపాటల్ గొనఁ జూతువో మఱితువో • ప్రఖ్యాతకాయక్రియల్. 42

పాంధమర్దన = విరహజనుమర్దనఁగా యనియర్థము. త్రోవరలఁ గొట్టెడువాఁడా యని యర్థాంతరము-అర్థద్వయమునకు నభేదాధ్యపనాయము, సీకున్ = సీకును, అనిదానాగ్రహమున్-అనిదాన = కారణములేని, ఆగ్రహమున్ = నిగ్రహమును, ప్రియోత్తుల నమర్షాధిక్యమున్ = ప్రియమయినవాక్యములచేతఁ గోపాధిక్యమును-అనఁగా మంచిమాటలాడినం గోప పుతిశయించుటయును, మధుమత్త భావమునఁ గాదాకల్గెన్ = సురాపానమత్తవలననేకాదా కలిగెను అని యర్థము. మన్మథుండు మధు మాసమందు విజృంభించుచున్నాడని భావము. కాకున్న = ఆలాగునఁ గాకపోయిన, సీవనిలాంకూరము నెక్కియాడుదువో = సీవు లేతవాయువుమీఁద నెక్కి క్రిడింతువా, వన్యానీడజశ్రేణిచే బనిపాటల్ గొనఁజూతువో = వసనమూహమందైన పక్షిశ్రేణిచేత బనిపాటలు చేయింపఁ జూతువా, మఱితువో ప్రఖ్యాతకాయక్రియల్ = ప్రసిద్ధములైన శరీరచేష్టలు మఱిచిపోదువాయని యర్థము.

అనిలారూఢత్వమును బక్షినిరూపకత్వమును జేష్టారహితత్వమును సురపానమువలనఁ బుట్టెడు గుణము లనియును మన్మథస్వభావగుణము లనియును చెలియవలయును. మద్యపానము గావించి మత్తు గొనియున్నవాఁడు మంచిన చెడుగాఁ దలంచుట, గాలికి సోలంబు, జుతువులు పక్షులు మొదలగువానికి బనిపాటలు చెప్పుట శరీరధర్మములు మఱిచుట సహజము. మన్మథుని విజృంభణము మధుమత్తుని యున్నాదచేష్టాదికముగా నిందు జెప్పుటచేసెను. ఆలం. శ్లేషము.

సీ. మునుప లేఁడాయెనే • సూహాకగ్రాహసంగ్రస్తసామజవరిః • త్రాణమునకు

మనుప లేఁడాయెనే • మనుజాశనునిఁ జీరి యసంఘనిష్ఠాయుక్తు • నాత్మభక్తుఁ

బెనుప లేఁడాయెనే • పృథ్వీసుపవృకుమూరునిర్గతజీవమూరుతముల

నునుప లేఁడాయెనే • యుగ్రఫాలాగ్నిఁ దూలినలోక మెల్లఁ దొల్లింటిపగిది

తే. శౌరి యఘటితఘటనావిహారిహారి

యేమి గావింపఁగా నేరఁ • డామహాత్ముఁ

డనదృశచరిత్రు నినుఁ బుత్తుఁ • డనక కిసుక

గిరిశఫాలాగ్నిఁ బడ నుచేక్షించె గాక.

43

సూహాక = వంచనకారియైన, గ్రాహ = మొసలిచేత, సంగ్రస్త = లెస్సగా గ్రహించుట, త్రాణము = పను—57

సామజఃగజేంద్రునియొక్క, పరిత్రాణమునకు = సరక్షణమునకు, మునుపలేఁడాయెనే = ముందుగాఁ దానుసమర్థుఁడు గాకపోయెనా, మనుజాశసునిజీరి = సరభోజముడైన హిరణ్యకశిపునిఁబట్టి బద్ధుఁగాఁ జీల్చి, అనఘ=విష్కల్పమయిన, నిష్ఠా=భక్తిప్రబల్తనివృత్తోడ, యుక్తుఁ=కూడుకొన్న, ఆత్మభక్తుఁ= తనభక్తుడైన ప్రహ్లాదుని, మునుపలేఁడాయెనే = బ్రతికింపఁ జాలకపోయెనా,

వృక్షీసుపర్వకుమారుఁబ్రాహ్మణకుమారునియొక్క, నిర్గతజీవమారుతములకు = లేచిపోయిన ప్రాణ వాయువులకు, పెనువలేఁడాయెనే = తిరిగి పెనుచేయ. జాలకపోయెనా-అనఁగా మృతినొందిన బ్రాహ్మణ కుమారుని మరల జీవించుకొనిఁ జేయఁజాలకపోయెనా, ఉగ్రఫాలాగ్నిదూర్ణలలోకమెల్లకు = రుద్రునియొక్క ఫాలశక్తివలనఁజేత ననఁగాఁ బ్రళయాగ్నిచేత నశించిపోయిన లోకమునంతయును, తొల్లింటిపగిడికొ=పూర్వప్రకారముగా, ఉనువలేఁడాయెనే=కూడునట్టులు చేయఁజాలకపోయెనా,

అఘటిత = పొందింపఁబడని కార్యముయొక్క, ఘటనావిహార = పొందించునట్టి సామర్థ్యము చేత, హరి = బహుచున్న, శౌ = విష్ణుమూర్తి, ఏమిగావించఁగానేరదు = ఏమి చేయఁజాలఁడు గనుక, ఆవిష్ణుమూర్తి, అనదృశచక్రము = లోకవిరుద్ధాచరణ శిలుఁడవయిన, నిరుక్ = నిర్ము, పుత్రుఁడనక = కుమారుఁడని విచారింపక, విరుక్ = వివముచేత, గిరిశఫాలాగ్నిబడకు = రుద్రుని ఫాలశక్తివలనఁ బడఁగా, ఉపేక్షించెఁగాక = చూచుచు నూరకుండెనుగాక-లేచిపక్షమందుఁ నిర్ము బాగవఱువలేక పోయినాఁడా యని తాత్పర్యము. ఈ సీనపద్యముయొక్క ప్రథమచరణముందు గజేంద్ర మోక్ష వృత్తాంతమును రెండవచరణముందు బ్రహ్మాదచరిత్రమును మూడవచరణముందును శ్రీరామస్వామి చేతఁగాని శ్రీకృష్ణస్వామిచేతఁగాని ప్రాణదానము సేయఁబడిన బ్రాహ్మణకుమారుని కథయును నాలు గవ చరణమునందు శ్రీమహావిష్ణుమూర్తిగిరిగల సర్వలోక సరక్షణకర్తయును సూచింపఁబడినది. ఈపద్య మచ్చిలిప్రాససీనము. ఆలం. ఉల్లేఖ.

తే. అనుచు ననవంటి పెనుదంట + నాడ రాని

గెంటసము లాడి మఱియు నఁపుంటమారి

గలయ నెక్కించుకొని వచ్చు + మలయనగభు

జంగవిషదగ్ధపవచుపైఁ + జలము వొడమ.

44

అనుచు = ఈలాగనివలంతుచు, ననవంటి పెనుదంటకు = పుష్పచాపము గలధూర్తశ్రేష్ఠుని- అనఁగా మన్మథుని, ఆడరాని గెంటసములాడి = ఆడదగని కంటసపుమాటలాడి, మఱియు నమ్మంట చూరికొ = మఱియును గోపశిలుఁడైన యామన్మథుని, కలయనెక్కించుకొనివచ్చు = కదియన్నట్లు లుగాఁ దనవై నెక్కించుకొని వచ్చుచున్న, మలయనగ = మలయాచలమందలి, భుజంగ = సర్పముల యొక్క, విష = విషముచేత, దిగ్ధ = పూయఁబడిన, పవచుపై = వాయువుమీఁద-అనఁగా మలయ మారుతముమీఁద, చలము వొడమకు = చల ముదయింపఁగా, ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

మన్మథుఁడు తాపకారిగావున మంటలమారి. అతని గొనివచ్చువాఁడు దోషిగావున మలయ మారుతముపైఁగూడ గిరికాదేవికిఁ గినుక పొడమెను. సాము విషపుమైపూత గలవాఁడుగావున మలయ మారుతుఁడు చలమునకుఁ దగినవాడె. ఆలం. కావ్యలింగము.

ఆ. విరియుఁ గువలయంబు విధిపడంబు చలించు, నెఱుగు భువనభంగమీవువొలయు
మలయ వల దుపసన * జలదవేణికలపై, మలయచలదుపవనలయభవన. 45

మలయ = మలయాచలమును, వలన్ = పరివేష్టించుచున్న, ఉపవన = ఉద్యానవనమలయొక్క, పలయ = ఆవరణమే, భవన = ఆలయముగాఁ గలగిన, పవన = పవనఁడననగా మలయమారుతమా యనుట. ఈవువొలయన్ = నీవు వ్యాపించినమాత్రముచేత, విరియుఁగువలయంబు = భూమియ మవని పోవునని యర్థము. కలువ వికసించుచున్నదని భావము. (ని. 'కువాలయం కువలయం కువాలం కువలం కువమ్' అని ద్విరూపతోశము.) విధిపడంబుచలించున్ = బ్రహ్మస్థానమైయుండు సత్యలోకము కంపించునని యర్థము. కమలము చలించుచున్నదని భావము. ఎఱుగు భువనభంగము = భువనమనఁగా లోకమును జలమును, భంగమనఁగాఁ బ్రళయమను దరంగమును గనుక లోకప్రళయము సంభవించునని యర్థము. జలతరంగము లలితయించునని భావము. కాబట్టి, జలదవేణికలపై = మేఘసదృశములైన జడలుగల స్త్రీలమీఁద, మలయవలదు = విసరవద్దు. ఇక్కడ జలదవేణికలు గనుక నీకు నాగజాల రని యాశయము.

మారుతమా ! నీధాశకు భూపలయమే యవినిపోవును. సత్యలోకము విజయమును. ప్రపంచమునకుఁ బ్రళయము కలుగును. ఇట్టిచో నుకుమారిజలగు చెలుల లోర్వంగలరా ? కాన వారిపైక్షేగ్రహమని భావము. గాలిపివ గలుపలు విరియుటయుఁ బమ్మలు కడలుటయు నీటినుండి యలలు లేచుటయు మేఘములు విచ్చిపోవుటయుఁ బ్రసిద్ధము. ఆలం. క్లేషమూలకకాష్ఠలంగము.

ఉ. కీలియు నీవుఁ గూడి యుడికింతురు లోక మటంచు నెప్పుడున్
మూలల వై చె మిమ్ము నలుమోములవేల్పుట వైచినం జనం
జాలక హవ్యవాహనునిసంగతి నుండి జగంబు గాలుపం
గాలుపదంబు చేరితి ప్రళంపన నీ వనుకంప చాలమిన్. 46

ప్రళంపన = లోకములను మిక్కిలి కంపించజేసెడు పవనుఁడ యని సంబోధనము, ఈపదము సాభిప్రాయపదము. కీలియు నీవుఁగూడి = ఆగ్నిహోత్రుఁడును నీవును గలిసిగాని, ఉడికింతురు లోకమటంచున్ = లోకము నుడుకునట్లు చేయుదురని విచారించి, నలుమోములవేల్పు = పరుర్బుఖప్రహ్లా, ఎప్పుడు స్థూలమైనచె మిమ్మున్ = ఎప్పుడును మిమ్ము నామూల నొకరిని నీమూల నొకరిని బడవైచెనని యర్థము. వాయువ్యాగ్నేయ కోణములయం దుంచినాడని భావము. ఆటువై చినన్ = ఆలాగుననుంచినప్పటికిని, చనంజాలక = ఒకరినొకఁడఁబాసిపోలేక, నీవు హవ్యవాహనుని సంగతినుండి = నీవు నగ్నిహోత్రుని యండనుండి, జగంబు గాలుపన్ = జగత్తును దహించెదవోమను, గాలుపదంబుచేరితి = యమునియొక్క స్థానమును చేరితివి. ఎందువలనననిన, అనుకంపచాలమిన్ = దయాగుణము లేకపోవుట వలన నని పేనుక కన్వయము. వాయు ఎగ్గినఁబు డనియను దక్షిణదిశాసంభవమును బొందుచున్నాడనియును భావము.

ఆగ్నికి గాలి తోడైన ప్రపంచము నిలువదని ప్రహ్లా మియిరవురను జేరి యొకమూలను బడవైచెను. ఆటులుండియు నగ్నిహోత్రు వదలక దయాకూన్యుడవై ప్రాణిలోకవధకు యమునిస్థానము చేరితివి. ఇవి దయాకూన్యుని చేష్టలు. (ఆగ్నికి వాయువు తోడైన ప్రపంచవిక్షవమగునని ప్రహ్లా అప్పదిక్కులలోఁ బెరిగి బ్రత్యేకస్థలములలోఁ జేర్చినట్లు. మలయమారుతము యమునిదిశ మద్యది

చు గావున లోకసంహారమునకు బ్రక్కబున్న యన్ని చెల్లివేసి చెలరేగెనని భావము. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. గోలలనావల్ల భుజిడిసి, గోలలచలయుసురు పోసుకొందు వని పని
బాలానిల నిను మెచువం, గాలాహికి నేండ్ల వేయు * గావించె వెనక. 47

..లలనావల్లభుడు = వాగ్వనితాప్రియమైన బ్రహ్మదేవుడు, గోశబ్దము వాక్కునందుచు పురించును. (శ్లో. 'స్వదేవు పశు వాగ్వజ్జి విశ్వేత్రపుంః భూజలే, లక్ష్మ్యదృష్ట్య స్త్రీయాం పుంసి గాశి' అని అ.) ఇదిగో లలచలయుసురు పోసుకొనువని=ఇదిగో యాత్రకారముగా స్త్రీలయొక్క ప్రాణములను బుచ్చుకొనుచున్నానని, పనిదాలానిల = పనసంబంధమైన బాలసమీరజుండ - అనగా మలయమారుతమా యుట. నిను మెచువక = నిన్ను చిరుఱితికై, కాలాహికి = కాలసర్పమునను, విండ్లు వేయు గావించె వెనక = యుక్త మగునట్లులుగా, నాయుర్వత్సరములు వేయి యుగనట్లులుగా జేసెను.

అనగా సహస్రసంవత్సరములు సప్తభిక్షితుడ నైనప్పటికిని నశింపక యున్నావు గనుక నీ బ్రతుకు మిక్కిలి మొండిబ్రతుకుగదా యని భావము. శ్లో. 'గృహ్లోలాకశుకధాండ్ల సర్వాణాం తు సహస్రకష్' అని యున్నది గనుక సర్పములకు పన్న సహస్రజీవము ప్రసిద్ధము. అలం. ఉత్పేక్ష.

మ. అమితోల్లాసిపలాశివృత్తి నయి బాల్యావస్థ నొల్లాడి తో
సుమనస్సంపద నింక నీవతనుచిఁస్సూర్తికి విజృంభింప లో
కము ధూళిం జనదే ప్రభంజన రమాకాంతుం డనంతాంతా
రమహాయత్నము పూని కాని నినుఁ ధీర్వం జాలఁ డల్పంబునన్. 48

ప్రభంజన = ఓయిపవనుడా యని సాబోధనము. మిక్కిలి భంజించువాడు గనుక ప్రభంజ నుడని సాధిప్రాయము. అమిత = మితము లేకుండునట్లులుగా, ఉల్లాసి = వికాసముచు బొందిన, పలా శివృత్తియిం=రాక్షసకృత్యము గలవాడనై, బాల్యావస్థ = పిన్నగాడే, నొల్లాడి తో సుమనస్సంపద = దేవతలయొక్క సంపదను జూఱగొంటివి యవునుభా అని గుర్తము. పలాశివృత్తియు రాక్షసుని యందును వృక్షమందును పురించును. (శ్లో. 'పలాః పృక్ష రక్ష రాశి' అని వి.) సుమనశ్శబ్దము దేవతల యందుఁ బుష్పములయందును వర్తించును. (శ్లో. 'సుమనాః పుష్పమాలతోఽస్మి ప్రదక్షిణే కోవిదేపి చ' అని వి.) బాలసమీరము వృక్షములయందుని వర్తనము గలదై పుష్పములను రాలిచ్చు నని భావము. ఇంక నీవతనుచిఁస్సూర్తి నిజృంభింప = ఇంకమీద నీవధికస్ఫురణముచేత ననగాఁ బ్రోత్థత్యముచేత విజృం భించినపక్షమందు, లోకముధూళింజనదే = లోకమంతయు నెరిసిపోదాయని యర్థము. అతను డనగా మన్తధుండును గనుక మన్తధివిఘ్నార్తిచేత నీవు విజృంభించినపక్షమందు లోకమంతయుఁ బాతల మవునని భావము. పెద్దగాలి వినరి దుమ్ము గప్పచున్నదనియు దేహవిఘ్నార్తియొక్క యభావముచేత విజృంభించుచున్నదనియును వాయుస్వభావపరముగా జెప్పువలయును. రమాకాంతుండు = విష్ణు దేవుడు, అనంతాంతాంతరమహాయత్నముపూనికాని = అసంఖ్యములయిన యవతారములయొక్క యధిక ప్రయత్నమును పొందినమీదట గాని, అల్పంబునన్ = కొంచెమున, నినుఁదీర్పంజాలడు = నిన్ను నుహరింపలేదాయె నని యర్థము. అదికేహవతారముఁ దాల్చియు నిన్ను మర్దింపలేదాయె నని భావము. (శ్లో. 'కేహవత్త' అని అ.) ఈభావార్థంబును నన్వాయించుచున్నది. కేహుడు సహస్ర

ముఖం దని సాభిప్రాయము. చిన్నతనమున సీవు రాక్షస్సుత్రితో దేవతలసంపద కొల్లఁపాడితివి. పెద్ద వాడైన లోకముల దుష్టులెందువని విష్ణుఁడు సిద్ధు మహావ్రతము లొనర్చియు సంహరించు జేయలేకపోయెను రాక్షసులు వేల్పుల బాధింప విష్ణుఁడు వారియులు పురాణప్రస్థము. వాయువు చెల రేగుటచే బూవులతావులు వ్యాపక మగుచున్నచనియు కింకను బాగుగా గాని నిజెనేని పుష్పరము దిగంతవ్యాప్త మగుననియు భావము.

క. చలదలఘుచటులకీలా, హలహలమున నఖిలభవహారణక్రీడా
హలహలిక వెలయుబలియునిఁ, గలయం బవమాన నీవ * కాంచితవి గదా. 49

పవమాన = పంపినమీఁదలదా, చలత్ = చంచలములగుచున్న, లలఘు = మహా శ్రవణములగు, చటుల = తీక్షణములైన, కీలా = జ్వాలితలనెడు, హలహలమునకొ = కాలహలముచేత, అఖిలహారణ క్రీడాహలహలికకొ = సమస్తలోకములయొక్క సంహారక్రీడయందలి తొట్టుపాటుచేత, వెలయు = ప్రకాశించుచున్న, బలియునికొ = అనగా బ్రశయాన్నిని, కలయకొ = సహజమునబట్టులగా, లేక సంకటగలయనట్టుగా, నీవకాంచితవిగదా = నీవేకంటివిగదా యని యర్థము.

వాయువువలన నన్నిపుట్టినని శ్రుతియున్నది గనుక నన్నిని వాయుకుమారునిగా జెప్పినాఁడు. అనగా నట్టివ్రతయాన్నిక జనకుండ వై నావు గనుక చతుశ్వికంబై ప్రారంభించి తాత్పర్యము. హలహల మనుటకు-('హలాహలా హలహలా హలాహల ఇతిశ్రుతః' అని శిశము.) క్రూరుల జనకుడవగు నీవు మిగులఁ గ్రూరుడవని భావము.

చ. నిబిడతమోనుబంధమహానీయమహామహిజాతమైత్రి మైత్రి
బ్రబలుశనైశ్చరుండ పతిపాంసుల నీ విఁక భీకరాకృతిం
గభశము గొందు గాక త్రిజగంబు పడంక బెడంక నిత్తువే
యబలలజీవనానిలము * లస్మియు నార్దువకేతుసంగతిన్. 50

అతిపాంసుల = అతిపాపాత్ముడా యని సంబోధనము. పరాగకలితు డని భావము. నీవు = కోవు, నిబిడ = ఎడ తెగని, తమఁ = రాహువుయొక్క, అనుబంధ = సాంగత్యముచేత, మహానీయ = దివ్య చున్న, మహత్ = అధికుడైన, మహిజాత = భూపుత్రుడైన యంగారకునియొక్క, మైత్రిమైత్రి = సఖ్యముచేత, ప్రబలఁ = అతిశయించుచున్న, శనైశ్చరుండవు = శనిగ్రహమవు అని యర్థము. నిబిడతమోనుబంధ = సాంద్రమయన యంధక రసాంగత్యముచేత, మహానీయ = మహానీయములైన, మహామహి జాత మైత్రిమైత్రి = గొప్పవృక్షములయొక్క సంబంధముచేత, ప్రబలుశనైశ్చరుండవు = ప్రబలచున్న మందగామివని భావము. ఇఁకకొ = ఇంకమీఁద, భీకరాకృతికొ = భయంకరమయినరూపముచేత, అర్దు పకేతుసంగతికొ = మిగులుదున్న కేతుగ్రహ సాంగత్యమువలన నని యర్థము. ర్దువకేతుఁ డనగా మిగులకేతుడైన మన్మథుఁడు గనుక మన్మథసాంగత్యమువలన నని భావము. త్రిజగంబుపడంకకొ = మూడులోకములనుసంచలనమునుబొందునట్టులుగా, అబలలజీవనానిలములస్మియుకొ = స్త్రీలయొక్క ప్రాణవాయువులనున్నిటిని, కభశముగొందుగాక = మింగుదువేకాక, బెడంకనిత్తువే = బెణిపొనిత్తువా అనగా దొంగిలొనిత్తువా యనుట. (శ్లో. 'మూరా భావతమ శ్వసి ధ్వజకుజాకే' అని కలామృతమున మన్నది గనుక నిక్కడఁ బావగ్రహతూటము గలుగునట్లులుగా జెప్పినాఁడు.

క. అని వనిక నాల్గిగాల్గం, గనలుచు బోనాడి తుహినకరకరిణిగర్భిణి

మునుగ జన జెలుంగని హా, యని వనరుచు నడ్డగింక * ననిశోకమునన్. 51

అని = కలగని, పనితగిరికాడేది, నాల్గిగాల్గం = పటిలకారియైన మందమారుతమును, గనలుచు బోనాడి = శోభించుచు నిండించి, తుహినకరకరిణి = చంద్రకిరణ ప్రవాహమందు, మునుగ జనన్ = మునుగవలయునని బోగా, జెలుంగని = చెలికత్తియలుచూచి, హా యని వనరుచున్ = అయ్యాయని విచారపడుచు, అడ్డగింక = నివారించగా, అనిశోకమునన్ = అత్యంతదుఃఖముచేత, మందరివద్యముతో నవ్వయము.

గిరిక మలయమమానము, మారుడు చంద్రుడు తామరలగుటచే నోరుపజాలక ప్రాణ త్యాగమునకు సిద్ధపడెను. బలమందు దుమి మరలంప నెంచెను. బలమేది. చంద్రకిరణములను నెల రుట మునుగ యత్నించెను. విచారపేతువు గాన జెప్పెట్లు పరిపంప దొడంగిరి.

శా. ఆజాబిల్లి వెలుంగువెల్లికల డాయన్ లేక రాకానిశా

రాజశ్రీసఖ మైనమోమున బటాగ్రం బొత్తి యెల్లెత్తి యా

రాజీవానన యేడ్చె గిన్నరపథూ రాజత్కరాంభోజకాం

భోజీమేళవిపంచి కారవసుధాపూరంబు తోరంబుగాన్.

52

ఆజాబిల్లి వెలుంగువెల్లికల డాయన్ లేక = ఆచంద్రునియొక్క కాంతిపూరములను దాపించి పోజాలక, రాకానిశారాజశ్రీసఖమైన-రాకా = పున్నమసాటి, నిశారాజ = చంద్రునియొక్క, శ్రీ = శోభకు, సఖమైన = మిత్రమయిన-అనగా రాకాచంద్రునిసదృశమయిన, మోమునన్ = ముఖమందు, బటాగ్రంబొత్తి = పైటకొంగుచేర్చి, ఎల్లెత్తి = గొప్పగొంతు చేసికొని, ఆరాజీవాననయేడ్చెన్ = ఆగిరికాడేది రోదనము చేసెను. పిలాగనిన, గిన్నరపథూ = గిన్నరస్త్రీలయొక్క, రాజల్ = ప్రకాశించుచున్న, కరాంభోజ = హస్తకమలమలయందలి, కాంభోజీమేళ = కాంభోదిరాగ మేళముతోఁ గూడిన, విపంచి కారవ-విశాస్వరమునెడు, సుధాపూరంబు = అమృతప్రవాహము, తోరంబుగాన్ = విస్తరించునట్లు లుగా-అనగా గిన్నరస్త్రీ కరకలితకాంభోజీరాగ మేళవికారవతులిత మగునట్లులుగా రోదనము చేసెనని సంబంధము.

కాంభోజీరాగము దీనస్వరమగుట ప్రకటనముగదా. ఇక్కడ గరుడాత్మక వియోగశృంగారమును జెప్పినాడు. ఇందుకు సరసరాజీయమున-

క. పనిత వరోక్షంబున బలియను చ్చి యని వరోక్షమున బయోజాక్షియు రో

దన మొనరించుట వర్ణించిన గరుడాత్మకవియోగశృంగారముగన్. అని లక్షణము.

విరహాతిశయముచే వెన్నెలవెల్లులు నాయితకు మిగుల వేడిగా నుండెను. కాన సమీపించ జాలకపోయెను. కాన నెలుగెత్తి యేడ్చెను. ఎలుగెత్తుటవలన విచారాతిశయము సూచితము. కాంభోజీ రాగము దీనస్వరము గావున గిరికావిలాపము వినువారికి మిగుల జాలి కలిగించుచుండెనని భావము.

ఉ. అప్పుడు ముద్దరాలి జెలు * లక్కున జేర్చి ముఖాబ్జ మెత్తి కన్

తెప్పలబొప్పము ల్బడిచి * తేవె నృపాలుడు గారవింప ని

వొప్పల కుప్ప వై సిరుల * శొందెద వేటికి గుండె దప్పు మా

యప్పపు గా మదిం దలంప * కప్పు నిమాతనసాహసంబులన్.

53

అప్పుడు = అపుడు, ముద్దరాలికొ = ముగ్ధయైన గిరికాదేవిని, చెంబు = చెవికత్తెలు, అప్పుడు = అప్పుడు, కేర్చి = కొరికించుకొని, ముఖాబ్జమెత్తి = ముఖమును మీదికెత్తి, కక్షతెప్పల బాష్పముల్లుడిచి = కనుతెప్పలయందు నిండిన కన్నీళ్లు దుడిచి, తోవెచ్చుపాలుడు గారవింపక = నేడు లేదు తోవటిదినమే వసురాజు మన్నింపగా, నీవొప్పులకుప్పవై = నీవ యొప్పుల కన్నిటిని గుప్పవై-అనగా నకలశుభములకు నాన్నదురాలవై, సిరులనొంచెదవు = సంపదలకు బొందుచున్నావు. కాబట్టి, విటికిఁ గుండెవ్వు = ఎందుకు విచారవడుచున్నావ్వా, మాయప్పపుగామనాయనపుగా-ఇది యత్యంత ప్రేమచేతఁ బలికెడు వాక్యము. పినూతన సాహసములకొ = ప్రక్షప్త ప్రేమ తెగువలను - అనగా మరణోద్యోగముల ననుట. మదిం దలఁపకమ్మ = మనస్సునొక దలఁచుకొనక బోకమ్మ.

చ. అని మన సూర నూజిడిల * నాని యయో మనమంజువాణియుం
జని తడ వయ్యె నేమిటికి * జా గొనరించెనొకో నగేంద్రనం
దనమదికొందలం బెఱుగదా తగదా పగదాయవెన్నెలక
మునిఁగెడుబాల నెత్తి నయముం బ్రియముం దయ మున్నుగాఁ గనన్. 54

అని = కలగని, మనసూరకొ = మానసము కాండఁ జెందుకట్టుగాను, ఊజిడిలకొ = ఊజిడు బొందునట్లుగాను, అడి = పలికినచారై, మనమంజువాణియును జని తడవయ్యెకొ = మనమంజువాణియును వసురాజునన్నిధానమునకుఁ బోయి చాలసేపాయెను. ఏమిటికి జాగొనరించెనొకో = ఎందునిమిత్త మాలస్యము చేసెనో, నగేంద్రనందన మని కొందలం బెఱుగదా = గిరికాదేవి మనస్సున పుండెడు విచారము తాను గుర్రెఱుగదా, పగదాయవెన్నెల స్మరింపెడు బాల నెత్తి = ఇప్పుడు పగదాయయైన-అనగా శత్రువయ్య వెన్నెలయందు మురుగుచున్న గిరికాదేవిని లేపనెత్తి, నయముకొ = మన్ననయును, ప్రియముకొ = హితవును, దయమున్నుగాఁగనకొ = దయాపురస్కరముగాఁ జూచుటకు, తగదా = అర్హురాలు కాదా యని అర్థము. ముందరివద్యముతో నన్వయము.

కా. ఎట్టో కా కని యన్ను లన్ని దెసల * స్వీక్షింప నప్పట్టునం
బుట్టుంగెంపున నింపు మీఱుని వెంపుం బెంపి దట్టంపుఁగెం
బట్టుంబుట్టమురంగు నింగిరమ కాపాదించుదివ్యప్రభా
ధట్టం బొక్కటి పుట్టె గట్టెదుర సంధ్యాల్క్షికిం జుట్ట మై. 55

ఎట్టోకాకని = మంజువాణి రాదాయెనేమో కాని యని, అన్నులు = స్త్రీలు-అనగా గిరికా సఖులు, అన్ని దెసల స్వీక్షింపకొ = సమస్తదిక్కులను జూచుచుండఁగా అప్పట్టునకొ = ఆసమయమందు, పుట్టుంగెంపుననింపుమీఱు = ఉదయరక్తిమచేత మనోహరుఁ డగుచున్న, రని = సూర్యునియొక్క, వెంపుకొ = అతిశయతల్పమును, వెంపి = పోఁగొట్టి-అనగా నిరసించి, దట్టంపు కెంబట్టుం బుట్టమురంగు = దట్టమయిన యెఱువట్టుచీరయొక్క శృంగారమును, నింగిరమకాపాదించు = ఆకాశలక్షికి ఘటించు జేయుచున్న, దివ్యప్రభాధట్టం బొక్కటి = ఒకానొక దివ్యమయిన కాంతిస్తోమము, సంధ్యాల్క్షికిం జుట్టమై = సంధ్యారాగసంపదకుఁ జుట్టమై-అనగా సంధ్యారాగపద్యశబ్దై, కట్టెదురకొ = సూటిగా నెట్టయెదుట, పుట్టెకొ = సంభవించెను. అనగాఁ గనుపడియెనుట. సాంధ్యారాగమువంటి రక్తకాంతి యాకాశమున గాన్పించెను. ఉదయించు సూర్యుని కెంజాయను మించిన యాకాంతిస్తోమము ముఖా

కొనంగిన పద్మరాగాంగులీయక ప్రభయని మీదిపద్యమువలనఁ దెలియును.

సీ. ఇది తప్పికంటిపై • నీసడించిననిశాధవుఁ దోలులోకబాంధవునిపాడపు
పాడపు గా దిది తల్లి • పడఁతి కెత్తఁగఁ దెచ్చు రక్తరాజీవనీరాజనార్పి
యర్పి గా దిది సహజానురక్తి నగాత్తజను బ్రోవఁ గదియునోషధులచాయ
చాయ గా దిది కూతుఁచు మారయ వచ్చు కోలాహలునిరక్తకూటదీప్తి
తే, దీప్తిమాత్రంబు గా దిది • దివ్యభామ
మనుచుఁ జెలు లాడుకొన వచ్చె • సంత నాన్పు
సార్పితనవాబ్జరాగముఁద్రాంగులీయ
రంజితాత్మియపాణి యై • మంజువాణి.

56

ఇది = ఈకనుపించుచున్నరక్తిమ, తప్పికంటిపై = కమలములపంటి కన్నులుగల గిరికాదేవి
మీద, కనడించిన=విరోధించిన, నిశాధవుఁ = చంద్రుని, తోలు = పలాయనమును బొందించుచున్న,
లోకబాంధవుని = సూర్యునియొక్క, పాడపు = ఉదయము-ఇక్కడఁ దప్పికంటి యనెడుపదము సాళి
ప్రాయము. కమ్మలకుఁ బ్రియుడయిన సూర్యునిచేతఁ దప్పికంటి రక్షణీయురాలని యభిప్రాయము.
లోకబాంధవశబ్దంబును సాళిప్రాయము. లోకములకు బంధువు గనుక నార్తజనరక్షణము కర్తవ్యమని
యును నాశయము.

పాడపుగాదిది=ఇది సూర్యోదయముకాదు. ఇంక నేమనిన, తల్లి = గిరికామాతయగుతుక్తిమతి,
పడఁతికెత్తఁగఁ దెచ్చు = గిరికాదేవి కన్పించునిమిత్తమై తీసికొనివచ్చుచున్న, రక్తరాజీవ నీరాజనార్పి =
అరుణారవిందరూపమయిన నీరాజనదీపజ్యోతిక, అర్పిగాదిది = ఇది యాజ్యోతిక గాదు. ఇకనేమనిన,
సహజానురక్తి = లోడఁబుట్టినదనియందలి యనురాగముచేత, నగాత్తజను బ్రోవఁగదియు = పర్వత
పుత్రియైన గిరికాదేవిని రక్షించునిమిత్తమై కదియవచ్చుచున్న, ఓషధులచాయ = ఓషధులనఁగా సంజీవ
సంధాన విశల్ప సౌవర్ణకరణులు గనుక వానియొక్క ఛాయ. ఇక్కడ నగాత్తజ యనెడుపదము
సహజత్వమును సమర్థించుచున్నది.

చాయగాదిది = ఇది యోషధులయొక్క ఛాయ గాదు. ఇకనేమనిన, కూతు చంద మారయ
వచ్చు=కూతురగు గిరికయొక్క వర్తమానము విచారింపవచ్చెడు, కోలాహలుని రక్తకూటదీప్తి = కోలా
హలపర్వతునియొక్క గైరికధాతుమయ శిఖరములయొక్క యరుణకాంతి, దీప్తిమాత్రంబుగాదిది =
ఇది సాధారణకాంతిమాత్రము గాదు. మణియేమనిన, దివ్యభామము=వివిధా యొకదివ్యమైనతేజస్సు,
అనుచు = తఱుగనుచు, చెలులాడుకొన = సఖి లచుకొనుచుండఁగా, అంత = అంతట, అన్పసా
ర్పిక = ఆపసురాజుచేత నియ్యఁబడిన, నవాబ్జరాగ ముద్రాంగులీయ = అభినవపద్మరాగమణిముద్రాన్విత
మైన యుంగరముచేత, రంజిత = ప్రకాశించుచున్న, ఆత్మియపాణియై = తనయొక్క మాస్తముగలదై,
మంజువాణి=మంజువాణియనెడు గిరికాదేవియొక్క ప్రియసఖి, వచ్చె =వీతించిన దాయును.

మంజువాణి పద్మరాగముద్రికాంగులీయకముతో వినుత్రోవను వచ్చునపుడు దూరమందుండ
నుదయరాగమువలెఁ దోచెను. కొంచెము సమీపించు తుక్తిమతి గిరికాదేవి కొనంగు కెంగలువని
వాణివలె నుండెను. ఇంకను సమీపించు గోలాహలాగ్రస్థితములగు నోషధులకాంతివలెను, జేరువకు
రాగా నెఱ్ఱని చఱియవలెను సమీపించు పద్మరాగనిర్మితదివ్యభవనమువలెను దోచెను. సమీపించిన
కోలాది కాంతి యతిశయించె ననుట. అలం. సందేహము.

క. వచ్చి వసురాజశేఖరుఁ, డిచ్చినముద్రిక లతాంగియెదుట నిడి చెలుల్
గ్రచ్చుకొని యడుగ నిట్లను, నచ్చేడియ దనయుదంతఁ మాద్యంతంబున్. 57

వచ్చి = వీలెంచినదై, వసురాజశేఖరుఁ డిచ్చినముద్రిక = వసురాజశ్రేష్ఠుఁ డావాలుగా నిచ్చినయుంగరము, లతాంగియెదుటనిడి = గిరికాదేవియెదుట నుంచి, చెల్లుల్చుచ్చుకొని యడుగన్ = చెలికత్తెలందఱును గ్రచ్చుకొని యడుగఁగా, నచ్చేడియ=ఆమంజువాణి, తనయుదంత మాద్యంతంబున్ = తనపుత్రాంతమంతయు, ఇట్లును = ఈలాగనిపలికెను. (వి. 'వారా ప్రవృత్తి ర్వృత్తాంత ఉదంతః' ఆని ఆ.)

ఉ. అప్పునుజేంద్రచంద్రహృదయ వృది యెట్టిదయో యెఱింగి యీ
కొవ్వమనమ్మనం గలుగుకొందల మంతయుఁ దెల్పి రమ్మ పో
పో వుని మీరు పంపఁ బనిఁ • బూని పొలంతుకలార కార్యవే
గమ్మన నంబరోత్పతనకాశల మందితిఁ దక్షణంబునన్. 58

అప్పునుజేంద్రచంద్రు = ఆవసురాజుయొక్క, హృదయ వృది యెట్టి దయో యెఱింగి = చిత్త మేరితిగానున్నదో తెలిసికొని, ఈకొవ్వమనమ్మనంగలుగు కొందలమంతయుఁ దెల్పిరమ్మ = ఈగిరికా దేవియొక్క మనస్సునగల విచారమును యావత్తును తెలియఁజెప్పిరా, పోపో వుని మీరుపంపన్ = పోపో ఆని మీరందఱు పంపింపఁగా, పనిఁబూని = కార్యముపహించి, పొలంతుకలార=ఓచెలియలారా, కార్యవేగమ్మనన్ = పూనుకొన్న పదవియందలి త్వరచేత, తక్షణంబునన్ = ఆక్షణముదే, అంబ రోత్పతన కాశలమందితిఁ = ఆకాశమున కెగయునేర్పుచు బొందితిని - అనఁగా గగనమార్గసుగతు రాలనైతి ననుట.

నీ. బడివాయ కిల నగప్రతతితో టివ్వున నెగిరిన టై తోఁచు • మగువలార
వైవై సమీరణార్థటి నింగి భోరున నరచిన టై తోఁచు • నతివలార
నిఖిలభూములు జవనిక వాప దారున నెదిరిన టై తోఁచు నింతులార
చనఁజన వెడఁద యై • శశిమేరు గ్రక్కునఁ బెరిగిన టై తోఁచు • దరుణులార
తే. గొండ లచ్చనగం డ్లయి • నిండుచెరువు
లెల్ల నద్దంపుబిల్ల లై • యేర్లు ముత్తి
యంపుసరు లై యరణ్యంపుఁగుంపు లెల్ల
నారు లై తోఁచుఁ బొడవున • నారులార. 59

మగువలార=ఓచెలియలారా, బడివాయక=నెంటనెడఁబాయక, ఇల=భూమి, నగప్రతతితో = పర్వతసమూహముతోఁగూడ, టివ్వునన్ = అతివేగముగా, ఎగిరినట్టై తోఁచున్ = మీది కెగసి వచ్చినట్లుగాఁ గనుపడును, అతివలార = ఓచెలియలార, వైవై = మీఁదమీఁద, సమీరణార్థటిన్ = వాయువుయొక్క యార్థాటముచేత - అనఁగా వాయువుయొక్క తాఁకుడుచేత, నింగి = ఆకాశము, భోరున నరచినట్టై తోఁచున్ = భోరుమని రొదచేసినట్లులుగాఁ గనుపట్టును, ఇంతులార = ఓచెలియ లారా, నిఖిలభూములు = సమస్తలోకములును, జవనికవాపన్ = తెరదియ్యుగానే, దారున నెదిరి నట్టై తోఁచున్ = తెవ్వన నెదిరిపడునట్లులుగాఁ గనుపడును, తరుణులార, చనఁజున్ = అరుగనరుగ, పును—58

శశిమేను = చంద్రునిదేహము, వెడదయై = వికాలమై, గ్రహునఁ బెరిగినట్లై తోచుకొను = అతి
 క్షుణ్ణముగా వృద్ధిబొందినట్లు గనుపట్టును, నారులార = ఓచెలియలారా, కొండలచ్చనగండ్లయి = పర్వ
 తములన్నియు నచ్చనగాయలంతలై, నిడుచెరువులెల్ల నద్దంపుబిళ్ళలై = పూర్ణీ భవించియుండెడు తటా
 కములన్నియు నద్దంపుబిళ్ళలంతలై, విద్దుముత్తియపునరులై = నదులన్నియు ముత్యాలపేరులంతలై,
 అరణ్యంపుగుంపులెల్ల నారులై = వనసమూహములన్నియు నారుపోసిన మొలకలంతలై, తోచుకొను =
 కనుపడును. ఎప్పుడనిన, పొడవునకొ = ఊర్ధ్వభాగమందుఁ బోవుచున్న సమయమందు, ఈపైనిఁ జెప్పఁ
 బడిన ప్రకారముగాఁ గానవచ్చె నని సూచింపఁబడినది. శైలములు మహోన్నతములు గావున మంజువాణి
 శైలములపై కెగయఁవఱకుఁ గొంతకాలము పట్టును. అంతవఱకుఁ గొండలు తనవెంటవచ్చుచున్నటులఁ
 దోచెను. ఊర్ధ్వలోకములు నాటకములొకఁ దెఱచియు వేషధారు లెదురైనటు లెదురుపడెను. ఇంక
 నెత్తున కేగుటచేఁ బ్రపంచమునందలి జీవనదులు ముత్తెపునరులుగను కొండలచ్చనగండ్లుగను దోచెనని
 భావము. అలం. సహజము.

చ. పురములు దుర్గము ల్పిబిరఁగము ల్నెలిపేటలు నూళ్లు పల్లియల్
 ధరపయిఁ గుప్ప వోసినవిధంబున నేర్పడ కున్కిఁ గొంతనే
 పరయుట కై వినిశ్చలతఁ రాకృతి నుండి వసుక్షమాతలే
 శ్వరనగరీలరామకముఁచాయఁ గనుంగొని సంభ్రమంబునన్. 60

పురములు = పట్టణములును, దుర్గముల్ = గిరిదుర్గములును, శిబిరముల్ = సేనానివేశములును-
 అనఁగా దండుదిగియుండెడు స్థలములును, వెలిపేటలు = పట్టణములొకటొకటి పేటలును. ఊళ్లు =
 గ్రామములును, పల్లియల్ = పల్లెలును, ధరపయిఁగుప్పవోసినవిధంబున నేర్పడకున్కిఁ = భూమిమీద
 రాశిపోసినట్లులుగా నిదియదియని యేర్పఱుపరాకుండుటచేత, కొంతసేపు = కించితకాలము, అరయు
 టకై = విమర్శచేసెడిఁజొరకై, వినిశ్చలతఁ రాకృతినుండి = కదలకనిలిచియుండి, వసుక్షమాతలేశ్వరనగరీ
 లరామకము చాయఁగనుంగొని = వసురాజుయొక్క పట్టణ శ్రేష్ఠపుజాడఁ దెలిసికొని, సంభ్రమంబునకొ =
 ఉద్వేగకార్యజనితత్వరచేత, ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

మంజువాణి మిగుల నెత్తేగుటవలన జనపదములు గ్రామములు పల్లెలు గుప్పవలెఁ గానరాఁ
 దొడఁగెను. గమ్యస్థాననిర్ణయ మిందుచే మిగులఁ గష్టసాధ్య మయ్యెను. వసురాజురాజధాని సామాన్య
 నగరము కాదు. నగరీలరామము. అదియుఁ గుప్పవలెనుటచేఁ గనుంగొనుట దుస్సరము గావున నిలుకడగ
 నిలిచి చూచుటచేఁ గనఁబడెను.

సీ. పోవఁబోవఁగఁదోచెఁబురసమామకుటమాల్యంబులై భర్తహార్త్యధ్వజంబు
 లేగ నేగ నెదిర్చె • గృహదేవతామాలి కలితాబ్జకళికలై • కలశతతులు
 చేరఁ జేరఁ దలిర్చె • వీరలక్ష్మీవాస వనజాతదళములై • వప్రశిఖలు
 చనఁ జనఁ దులకించె • జగతిసతీకాంచి హీరపర్వంబులై • తోరణంబు
 తే. లరుగ నరుగంగఁ జూపట్టె • నీరియనంత, తనువులై మల్లఖురళికాభినయవాటి
 కాకరితురంగళాలికాఁగంధవిపణి, కాముఖార్పితమణిపుత్రి, కాచయంబు. 61

పోవఁబోవకొ = భూమికై దిగి యరుగఁగా నరుగఁగా, పురసమామకుటమాల్యంబులై = పుర
 లక్ష్మీయొక్క కిరీటమందలి పువ్వుమాలికలొ యన్నట్లులుగా, భర్తహార్త్యధ్వజంబులు = భంగారుపేడల

మీఁదనుండెడు కేతనపటములు, (ని. 'ధ్వజ శ్చిహ్నపతాకాయామ్' అని వి.) తోఁచెఁ = కనుప
డెను, ఏగ నేగఁ = మఱియును బోఁగాఁబోఁగా, గృహదేవతా = గృహధిదేవతయొక్క, మాళికలత =
శిరస్సునందొప్పుచున్న, అబ్జకళికలై = తామరమొగ్గలో యన్నట్టులుగా, కలశతతులు = గృహలోపరిభాగ
ములయందలి కలశసమూహములు, ఎవిచ్చెఁ = ఎదురుపడెను, చేరఁజేరఁ = మఱియు సమీపించిపోఁగా
బోఁగా, వీరలత్తీవాస వనజాతదళములై = వీరలత్తీవాసములైన పద్మములయొక్కజేతులలో యన్నట్టు
లుగా, వప్రశిఖలు = కోటకొమ్మలు, (ని. 'సాను ప్రాకారయో ర్వప్రక' అని వి.) (ని. 'శిఖా శిఖా
యాం చూడాయాం జ్వాలాయా మగ్రమాత్రకే' అని వి.) తలిచ్చెఁ = చూడనొప్పెను, చనఁజనఁ =
మఱియును బోఁగాఁబోఁగా, జగతీసతీ = భూకాంతయొక్క, కాంచి = మొలనూలునందలి, హిరవర్వం
బులై = వజ్రగంధులలో యన్నట్టులుగా-అనఁగా వజ్రపుకట్టలో యన్నట్టులుగాను, (ని. 'వర్వ స్సాన్వీదు
శ్వవే గ్రంథా' అని వి.) తోరణములు = బహిర్ద్వారములు, (ని. 'తోరణో స్త్రీ బహిర్ద్వారమ్' అని
అ.) తులకించెఁ = ప్రకాశించెను.

అరుగనరుగంగఁ = మఱియును జనఁగాజనఁగా, సిరియనంతతమవులై = లక్ష్మియొక్క యనేక
మూర్తులలో యన్నట్టులుగాను, మల్లఖురళికా = సాముగరిడీలయొక్కయు, అభినయపాటికా = నాటక
కాలయొక్కయు, కరితురంగశాలికా = గజాశ్వకాలయొక్కయు, గంధవిపణికా = పరిమళద్రవ్యము
లపైడునంగడిపీఠులయొక్కయు, ముఖ = మొగదలలయందు, అర్చిత = నిలువబడిన, మణిపుత్రికా
చయంబు = రత్నప్రతిమలయొక్క సమూహము, చూపట్టెఁ = కనుపించెను. మల్లఖురళిక లనఁగా సాము
గరిడీ లన్నందుకుఁ బ్రయోగము-

గీ. 'బహువిరోధిమణిప్రభావల్లవార్గ, మల్లసంగ్రామఖురళికామండలాయ

మాన నానాపరిష్కారమహితగాత్రి, మనుజపుత్రిక యాస్థానమునకు పచ్చె' నని శ్రీనాథుండు.

హర్ష్యములు భర్తమయములు గావునఁ బురలక్ష్మీకిరీటుమవలెను నందుండు బెక్కెములు
కిరీటుమనందలి మాల్వములవలెను నుండెను. దీనిని జూచుచు బోవఁబోవ గృహములవైఁగల బాగాదు
కుండలు, కోటకొమ్మలు, బహిర్ద్వారములు కనిపించెను. లక్ష్మీదేవిస్వరూపాంతరములవలె నాట్యగృహము
లందు హయకాలలందు సుగంధవస్తువిపణులందు మణివిగ్రహములు లెక్కకు మిగుల గోచరించెను. అలం
రూపణోత్సేహులు.

క. అందు ఘనసారమృగమద, చందనకాశ్చీరసారఃసారభలహరి

సందోహదోహదానిల, కందలి నుపశమితగగన + గమనశ్రమ నై .

62

అందుఁ = అట్టిపట్టణమందు, ఘనసార = కర్పూరముయొక్కయు, పృగమద = కస్తూరి
యొక్కయు, చందన = శ్రీగంధముయొక్కయు, కాశ్చీర = కుంకుమపూవుయొక్కయు, సార = శ్రేష్ఠ
మయిన, సారభ = పరిమళముయొక్క, లహరీసందోహ = మహాతరంగసమూహమునకు, దోహద =
ఉత్పాదకద్రవ్యమయిన - అనఁగా గర్పూరాదులయొక్క పరిమళమును బ్రకటింపఁజేయుచున్న,
అనిలకందళిక = పవనాంతరముచేత - అనఁగా బిన్నవాయువులచేత, ఉపశమిత = నివారించబడిన,
గగనగమనశ్రమనై = ఆకాశగమనజనితమయిన శ్రమగలదాననై - కాపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో
నన్వయము. విపణులయందున్న సుగంధవస్తువుల తావియే కాదు. తమత్పాదకమగు ద్రవ్యమున నని
లకందళములు బొలసినవి. మంజువాణి యాకసమునుండి యంగడిపీఠులచేతకు దిగెను. మనోహర

సుగంధసంపత్తి యాకాశగమనాయాసము తొలగించెను. పరిమళము లహరిసందోహముగ నుటయు మాత్రము ఆదోహదములతోఁ బోలయుఁ బురసౌభాగ్యాతిశయమును దెలుపును.

చ. అదె యిదె వింతనీడ యని * యారెకు లూరక సంభ్రమింపఁగాఁ
జెదరి కపాతముల్ గొణిగె, చేరక తారకవీధిఁ బాఱఁగా
నిదురఁ దొఱంగి కేకిరమణీనివహంబు విధూతపక్ష మై
రొద లొదవింపఁగా నొకశిరోగృహపాళిక వ్రాలి యున్నెడన్.

63

అదె యిదె వింతనీడయని=అదిగో యిదిగో ప్రత్యక్షమైన గమించుచున్నదని, అరెకులు=తలలు-అనఁగా గస్తుదిరిగెడువారలు, ఊరకసంభ్రమింపఁగా= ఏమో తొందరపడఁగాను, చెదరి = గుంపుచెడి, కపాతముల్ = పావురాలు, తారకవీధిపాఱఁగా= ఆకాశమందు సంచరింపఁగాను, నిదురఁ దొఱంగి = నిద్రనువిడిచిపెట్టి, కేకిరమణీనివహంబు = ఆడునెమళ్ళయొక్క సమూహము, విధూతపక్షమై = చలింపఁజేయఁబడిన టెక్కలుగలదై, రొదలొదవింపఁగా= రొదలుసేయఁగాను, ఒకశిరోగృహపాళిక = ఒకానొక చంద్రకాలాప్రదేశమందు, వ్రాలియున్నెడన్ = ప్రవేశించి యున్న సమయమందు.

మంజువాణి మేడపై వ్రాలినది రాత్రికాలము గావున గస్తుదిరుగువారి కది నీడవలెనుండెను. ఆనందడిక జూఱులందు నిదురించు పారావతములు బెదరిపాటెను. మేడకొనలందు నిదురించుచున్న యీడునెమిళ్ల టెక్కలు విదిర్చి హయసాగెను. అనఁగా మంజువాణిరాక యారెకు లెఱుంగరనియు మేడపైఁ జేరనియు భావము.

ఉ. సాలము యంత్రపీఠము విశాలకవాటికఘట్టసంబు దృ

క్షీలన మైందవామృతసః మేతపతాకిక జిహ్వ చంద్రికా

జాలము భూతిపూత నవఃచంద్ర శిలాంబువు లశ్రుధారగా

ప్రోలు ప్రకాంతఘోష మయి * పూర్ణ సమాధిఁ జెలంగె నయ్యెడన్.

64

సాలము=ప్రాకారమే, (నిఁప్రాకారో వరణ స్సాలః) అని అ.) యంత్రపీఠము=యంత్రమయ మయినపీఠమును, విశాలకవాటికఘట్టసంబు=విశాలములయిన తలుపులయొక్క మూతయే, దృక్షీలనము =కనుమూతయును, విందవ=చంద్రునివలనఁబుట్టిన, అమృత=జలముతోడ-అనఁగా హిమజల ముతో ననుట. సమేత=హృదుకొన్న, పతాకిక=కేతనమే, విందవ=సహస్రారకమలమందలి చంద్ర మండలమువలన ప్రవించిన, అమృత=అమృతముతోడ, సమేత=హృదుకొన్న, జిహ్వ=జిహ్వయును, అని మైందవామృతసమేతపదము పతాకికకును జిహ్వకును విశేషణము. చంద్రికాజాలము=చంద్రికా సమూహమే, భూతిపూత=భస్మలేపనమును, నవచంద్ర శిలాంబువులు=నూతనమయిన చంద్రకాంత శిలవలన ప్రవించుచున్నజలములే, అశ్రుధారగా=ఆనందబాష్పధారగాను, ప్రోలు=పట్టణము, ప్రకాంత=వివరించినది, ఘోషమై=శబ్దముగలదై, పూర్ణసమాధి=సంపూర్ణమైన లంబికాయోగసమాధి చేత, అయ్యెడన్=ఆ నిశితకాలమందు, చెలంగె=ఒప్పుచుండెను.

సమాధిలక్షణము-

శ్లో. 'కబ్బదీనాంచ తస్మాత్త్రయావత్కర్ణాదిఘ్నీతాః

కాఢదేవ కృతం ధ్యానం స్వాత్మసాధితకః పరమ్.

జలసైంధవయో స్నాన్యం యథా భవతి యోగతః
తథాత్మమనసోరై క్యం సమాధి రిహ భజ్యతే.

ఇత్యాదులు తెలియునది. సమాధియన మనస్సును శబ్దాదులనుండి పూర్తిగాఁ జొలంగించి యాత్మతోఁ జలయింపజేయుట. సమాధినిష్ఠాయుక్తుఁడు యంత్రప్రీతముచేతః గమల మూసికొని సహస్రారకమలమందలి చంద్రమండల సుధాసారము గ్రోలుచు భూతిపూతతోఁ జననదబాష్పములతో నిశ్శబ్దప్రదేశమునం దుండును. అటులే ప్రాకారములమధ్యనున్న పురమున జనులు కనుమూసి నిదురించుచుండిరి. చంద్రకాంతములనుండి జలము కారుచుండెను. ప్రకాంతముగా నుండెనని భావము. ఆలం. రూపకసంకీర్ణోత్పేక్ష.

సీ. పతిగళార్పితభుజాలతికలై రతికేళి యల పార్వ ముంగిళ్ళ • మేలఁగువారు
నలిగి యేఁగుచుఁ బ్రియు • ల్నిలిపిన నిజభుజంగీభావ మేర్పడఁ • గెలువారు
వరు లొండుకడ కేఁగఁబురుషభూమికఁబూని తెరువాఁగిభంగింఁ • దివురువారు
రాకుమారులయిండ్ల • కేకతంబునఁ దదాప్తులవెంట బుడిబుడి • బోవువారు
తే. మదనమంత్రరహస్యము • ల్మదనవలభి, నిభృతపారావతములకు • నేర్పువారు
నై నవెలయాండ్రచే నప్పఁగరాధిరాజ, వేశవాటిక చూడ్కికి • వేడ్క యొసఁగె.

పతి=నిటులయొక్క, గళ=కంఠములయందు, అర్పిత=చేర్చబడిన, భుజాలతికలై = తీఁగెలవంటి బాహువులుగలవారై, రతికేళి = సురతక్రీడలయందలి, ఆలపార్వ = ఆలయకదీర్చుకొనుకొఱును, ముంగిళ్ళమేలఁగువారు = ఇంటిముంగిళ్ళయందు సంచరించుచుండువారు కొందఱును, అలిగియేగుచుకొ = ఆలుకవహించి లేచిపోవుచు, ప్రియుల్నిలిపినకొ = ప్రియవిటులు పోకుండ నడ్డగించుకొనఁగా, నిజ భుజంగీభావమేర్పడకొ = భుజంగియనఁగా సర్పాంగనయును విటకత్తెయును గమకఁ దమయొక్క సర్పాంగనాచేష్ట ప్రకటమగునట్టులుగానని యర్థము. తమయొక్క విటకత్తెన మేర్పడునట్లుగా నని భావము. (శ్లో. 'భుజక్లో విట సర్పయోః' అని ఆ.) (ని. భావ స్వత్రా స్వభావా భిప్రాయ చేష్టా త్తజ్జన్తు' అని ఆ.) కెరలువారు=చిరాకుపడువారు కొందఱును. వరు లొండుకడకేఁగకొ=తమయొక్క ననువుకాండ్రుఅనఁగా లంకేశాండ్రు మఱియొకఁడలమనకుఁ బోఁగా, అనఁగా నన్యకారితా సంభోగ మునకుఁబోఁగా, పురుషభూమికఁ బూని=తాము పురుషవేషము ధరించి, (శ్లో. 'భూమికా రచనా యాం స్యా స్తూర్వంతరపరిగ్రహే' అని వి.) తెరువాఁగి = దారిగాచి, భంగింపఁదివురువారు = భంగ పఱుపవలెనని యుద్వృక్తులయ్యెడువారు కొందఱును, రాకుమారులయిండ్లకుకొ = రాచకుమారుల యిండ్లకు, ఏకతంబునకొ=రహస్యముగా, తదాప్తులవెంటకొ = ఆరాజకుమారుల కిష్టులైనవారితోఁగూడ, బుడిబుడిబోవువారు = తెప్ప తెప్పన బోయెడువారు కొందఱును,

మదనమంత్రరహస్యము = మన్మథమంత్రములయొక్క రహస్యార్థములను, సదనవలభి = ఇండ్ల చూరుపట్టెలయందు, నిభృత = చలించుకుండునట్టి, పారావతములకుకొ = పావురాలకు, నేర్పువారు = ఉపదేశము సేయువారు కొందఱును, విన = అయినట్టి, వెలయాండ్రచేకొ = వేశ్యాంగనలచేత, ఆహ్వా రాధిరాజవేశవాటిక = ఆపట్టణశ్రేష్ఠుడందలి వేశ్యాజనసమాశ్రయము. అనఁగా బోగముపీఠి, చూడ్కికి వేడ్కయొసంగెకొ = చూపుటకు వేడుక పుట్టించెను. (శ్లో. 'వేశో వేశ్యాజనసమాశ్రయో' అని యథుర నిఘంటువు.)

పురమంతయు నిద్రావస్థలో నున్నను వేశ్యలుమాత్రము విటసంబర్కమున రేల జాగరణము గావించుచు వినోదపరాయణులై యుండిరనియు నిద్రావస్థలోనున్న యానగరమున వేశ్యవాటి దర్శనీయముగ మనోహరముగ నుండెను. అలం. స్వభావోక్తి.

సీ. కమనీయకౌముదీకాంతి వారివియోగ గాఢఘండిమపాత్తు • గలయఁ బోలు
వలివెల్లుతావెల్లువలు వారిమదనవహ్ని జ్వాలికలవేడి • నిగురఁ బోలు
ప్రతిహట్టరత్నదీపములు వారిదృగంతు యమునోర్తిమాలిక • నడఁగఁ బోలు
యామికారభటిభయంబు వారిమనోజ భూవరాజ్ఞాసిద్ధి • బోలయఁ బోలు
తే. బండువెన్నెల యనక యాపయి విధూప
లాంబు వనక యాత్రోవరత్నాంకుగార్పు
లనక యామీద నారెకు • లనక చనిరి
తరుణు లొకకొంద అవి యెల్ల • నరసికొనుచు.

66

కమనీయ=ఓప్పుచున్న, కౌముదీకాంతి = చంద్రికయొక్క ధవళకాంతి, వారివియోగగాఢఘండిమపాత్తుగలయఁబోలు-వారి = ఆస్త్రీలయొక్క, వియోగ = విరహమువలనఁబుట్టిన. గాఢఘండిమ= సాంద్రమయిన ధవళితోడ, పాత్తుగలయఁబోలు = జతసూడఁబోలును-అనగా మిళితమైయుండఁ బోలును. వలివెల్లుతావెల్లువలు-వలివెల్లుతా = చంద్రకాంతశీలలయొక్క, వెల్లువలనఁగా వెన్నెలచేతఁ గరఁగి న్రవించిన జలప్రవాహములు. అట్టి చంద్రకాంతశీలా జలప్రవాహములు, వారి = ఆస్త్రీలయొక్క, మదనవహ్నిజ్వాలికలవేడి = మన్నఠాన్నిజ్వాలలయొక్క వేండ్రముచేత, ఇగురఁబోలు = ఇగిరిపోయియుండవచ్చును, ప్రతిహట్టరత్నదీపములు = ప్రతియంగడివీధులయందు నుండెడు రత్నమయదీపములు, వారి = ఆస్త్రీలయొక్క, దృగంతు = దృష్టికాంతులనెడి, యమునోర్తిమాలిక = యమునాజలతరంగపంక్తిచేత, అడఁగఁబోలు = అణగిపోయియుండవచ్చును, 'యామికారభటిభయంబు = తలారులయొక్క యార్ఘ్యటముపలనిభయము, వారి = ఆస్త్రీలయొక్క, మనోజభూవరాజ్ఞాసిద్ధి = మన్నగమహారాజయొక్క యాజ్ఞాసిద్ధిచేత, పాలియఁబోలు = నాశనమయి యుండవచ్చును.

కనుకనే, పండువెన్నెలయనక=ముదురువెన్నెలగదాయని విచారింపక, ఆపయి=అటుమీదట, నిధూపలాంబువనక = చంద్రకాంతశీలాజలపూరమని విచారింపక, ఆత్రోవరత్నాంకుగార్పులనక = ఆమార్గమునందు రత్నదీపజ్వాలికలన్నవని విచారింపక, ఆమీద నారెకునక = అటుమీదఁ దలారులున్నారని విచారింపక, తరుణులొకకొందఱు = కొమరువయసుగల స్త్రీలు కొందఱు, అవి యెల్ల నరసికొనుచు = వానినన్నిటినిజూచుచు, చనిరి = పోయినవా రయిరి.

కొందఱు జారస్త్రీలు ప్రియసంకేతములనుగూర్చి పోవునెడలఁ బండువెన్నెలయును జంద్రకాంతశీలాజలపూరమును రత్నదీపకాంతులను దలారులయొక్క యార్ఘ్యటములను విరోధములయినప్పటిని గామాతురత్వముచేత వాని సౌతమాత్రమును విచారింపకపోయి రని తాత్పర్యము.

చ. వారిహయసౌధసన్నిభము • లన్నియు నన్నియు నద్భుతాకృతుల్
హరితమణి ప్రకల్పితము • లన్నియు నన్నియుఁ జిత్రకేతువుల్

హరిపదమార్గలంఘనము • లన్నియు నన్నియు హేమవప్రము
ల్పరిభవనంబు లిందు నృపపుంగవుఁమంగళధామ మెద్దియో.

67

పురిభవనంబులు = పట్టణమందలి గృహములు, అన్నియున్ = నకలములును, హరిహయసౌధ
సన్నిభములు = ఇంద్రునిమేడతో సమానము లయి యున్నవి, అన్నియున్ = అన్నియు, అమృతాకృ
తుల్ = ఆశ్చర్యకరమైన రూపముగ లిగియున్నవి, అన్నియున్ = అన్నియు, హరితమణిప్రకల్పిత
ములు = హరితమణులనఁగాఁ బచ్చలు గాన నాపచ్చలచేత నిర్మింపఁ బడియున్నవి, అన్నియున్ =
అన్నియు, చిత్రకేతువుల్ = విచిత్రములయిన ధ్వజములు గలిగియున్నవి, అన్నియున్ = అన్నియు,
హరిపదమార్గలంఘనములు = హరిపదమనఁగా విష్ణుపదము - అనఁగా నాకాశము గనుక నాకాశ
మార్గముయొక్క యతిక్రమణము గలిగియున్నవి, అన్నియున్ = అన్నియు, హేమవప్రములు = సువర్ణ
ప్రాకారములు గలిగియున్నవి. కాఁబట్టి, ఇందున్ = ఈగృహములలో, నృపపుంగవు మంగళధామ
మెద్దియో = వసురాజశ్రేష్ఠునియొక్క శుభాస్పదమైన గృహ మేదో కదా - మందరి పద్యముతో
నన్వయము.

మ. అని చింతించుచు నొక్కధామమునకున్ • యత్నంగన ల్పష్కర
ధ్వనితోఁ జారణకన్యక ల్పటులవాఁగైచ్చిచిత్రితోఁ బన్నగాం
గన లుద్యన్తణిదీపమాలికలతో • గంధర్వకాంత ల్పకం
తనినాదాతిశయంబుతోఁ బ్రహరి చుట్టం గంటిఁ జిత్రంబుగాన్.

68

అని చింతింపుచున్ = పూర్వోక్తప్రకారముగా విచారించుచు, ఒక్కధామమునకున్ = ఒకా
నొకగృహమునకు, యత్నంగనల్పష్కరధ్వనితోన్ = పుష్కరమనఁగా వాద్యభాండముఖము, (ని
'పుష్కరం కరి హస్తాగ్రే వాద్య భాణ్ణ ముఖే జలే' అని అ.) యక్షస్త్రీలు పుష్కరమనెను వాద్య
భాండముతోడను, చారణకన్యకల్ = చారణస్త్రీలు, చటులవాఁగైచ్చిచిత్రితోన్ = పటులమైన వాక్యచ
మత్కృతితోడను, పన్నగాంగనలు = సాగకన్యకలు, ఉద్యన్తణిదీపమాలికలతోన్ = ప్రకాశించు
చున్న రత్నదీపశ్రేణులతోడను, గంధర్వకాంతల్ = గంధర్వస్త్రీలు, సుకంఠనినాదాతిశయంబుతోన్ =
యోగ్యమయిన కంఠధ్వనివిశేషముతోడను-అనఁగా బాటతోడను, ప్రహరిచుట్టన్ = ఆలంగముచిరుగు
చుండఁగా, చిత్రంబుగాన్ = ఆశ్చర్య మగునట్లులుగా, కంటిన్ = చూచితిని.

ఇక్కడ యక్ష చారణ పన్నగ గంధర్వ కాంతలకుఁ దత్తదుచితవ్యాపారమును జెప్పినాడు.
అన్నియు దివ్యభవనములుగాఁ బొడసూపుటచే మంజువాణి రాజమందిరము గుర్తింపఁజాలదయ్యెను.
యక్షకాంతలు వాద్యము లొనరించుట, చారణకాంతలు పొగడికపాటల బాడుట, సాగాంగనలు
మణిమాలికలతో నివాళుల నిచ్చుట, గంధర్వకాంతలు పాడుట రాజభవన నిశ్చయమునకుఁ దోడ్పడెను.
వారందఱు నొకభవనమునఁ బ్రదక్షిణము గావించిరి.

మ. నరలోకంబట సిద్ధసాధ్యఫణిగంధర్వాంగనాసేవనా
పరిపాకంబట యెంతవెంటె యనుచుం • బల్లాలు వీక్షించి యే
సురరాడ్డ త్తవిమానచిత్రమహిమ • ల్పా యంచు నూహించి యా
ధరణీనాథకులావతంసభవనాద్వారంబు సేరం జనన్.

69

నరలోకంబట = లోకము విచారింపగా మనుష్యలోకమట. సిద్ధసాధ్యుని గంధర్వాంగ నాసేవనాపరిపాకంబట = పరిచర్య విచారింపగా సిద్ధ సాధ్యు షుగ గంధర్వ స్త్రీలయొక్క పరిచర్యా సిద్ధి యట. ఎంతమితయనుచుకొ = ఎంతయాశ్చర్య మిది యని తలంచుచును - అనఁగా మనుష్య లోకములో దేవతాస్త్రీలు సేవసేయుట మిక్కిలి యద్భుతము గదా యని తలంచుచు ననుట. పల్నాటు పీఠించి=మాటిమాటికిజూచి, ఏక=నేను, సురరాట్ = దేవేంద్రునిచేత, దత్త=వసురాజుకొఱ కియ్యఁ బడిన, విమాన=దివ్యవిమానముయొక్క, చిత్ర=అద్భుతకరములయిన, మహిమల్సాయంచుకొ=ప్రభావ ములు సుమీ యని, ఊహించి = భావనచేసి, అధరణీనాథ కులావతంగ భవనద్వారంబు సేరంజనకొ = రాజకులశ్రేష్ఠుఁ డయిన యావసురాజుయొక్క గృహద్వారమును సమీపించి పోగా.

మనుష్యలోకమునందలి రాజభవనమునకు వెలుపుఁబ్రోయొందు ప్రదక్షిణము తిరుగుట మిగుల వింత. ఇందులకు సురరా తొనంగిన విమానమహిమయే కారణము. ప్రదక్షిణములు చూడ రాజభవన మిది యని మంజువాణికిఁ దెలిసెను.

క. దానాగతసికాలిస, దానాహతగీతి చెవుల * నంటంగ నిదురల్

పూననిబహిరంతరవీ, రానేకపరాజి యచట * నచ్చెరు వొసఁగెన్. 70

దాన=మదజలాస్వాదనముకొనుట, అగత = వచ్చిన, రసిక = సరసములయిన, అళి = తుమ్మెదల యొక్క, సదాతనాహత=ఎప్పుడు నెడతెగని, గీతి=ఝంకారధ్వనియని యర్థము. దాన=అర్థప్రదానము కొనుట, అగత=వచ్చిన, రసికాళి = రసికజను సమూహముయొక్క, సదానాహత = సంకతమును గొట్టు పడకయున్న, గీతి = గానస్వరమని యర్థాంతరము. చెవులనంటఁగొ = కర్ణములయందు సోకఁగా, నిదు రల్పానని = నిద్రఁజెందక యున్నట్టి, బహిరంతర వీరానేకపరాజి = బాహ్యభ్యంతరములయందలి మత్త మాతంగశ్రేణి యని యర్థము. జాగరూకులయియున్న బహిరంతరవీరశ్రేష్ఠసమూహమని యర్థాంత రము. అచటకొ = అపట్టణమందు, అచ్చెరువొసఁగెన్ = అశ్చర్యమును బుట్టించెను.

మదధారల కాసింది తుమ్మెదలు దిమ్మచేయుటచే మెలఁకువతోనున్న యేనుగులును, ఈవి కాసింది స్తోత్రపాఠములు పండితు లానర్చుటచే జాగరూకులగు వీరోత్తములు రాజమందిరమునందుఁ గనిపించిరి. అలం. శ్లేషము.

నీ పటుపీఠములెచాలుఁ బాలసున్న మొనర్చు శక్తాశ్తములెచాలు * జాదువూయ శశికాంతములెచాలు * జలసేక మొనరింపఁ గలికిపచ్చులెచాలు * నలికివైవ విద్రుమంబులెచాలు * వింతజాఙ్గఘటింప ముక్తామణులెచాలు * ముగ్గు లిడఁగ వై దూర్యములెచాలు * వన్నెల తెరలుంపఁ దేటకెంపులెచాలు * దివియ లెత్తఁ

తే. జకచకితపుష్కరాగమాళికలె చాలు

గగనచిత్రవిశానసంగతి యొసంగ
నిమ్మహాస్థాని కనఁ దోఁచె * నృపుహజార
మామహామంటపము దాటి * యవలఁ జనుచు.

71

ఇమ్మహాస్థానికొ = ఈనభామంటపమునకు, పాలసున్న మొనర్చుకొ = మెఱుంగునున్నము చేయు టకు, పటుపీఠములెచాలొ = సమర్థమయిన వజ్రమణులెచాలును-అనఁగా జెక్కబడినవజ్రములే మెఱుంగునున్ను చేసినట్లులుగా గనుపడుచున్న వనుట, సర్వత్రయాలాగుననే గ్రహింపవలయును.

శక్రాశ్చ ములెచాలుఁ జాదుపూయఁ=చాదనగా నల్లరంగుచేసెడు వర్షద్రవ్యము గనుక నదిపూయుటకు,
శక్రాశ్చ ములెచాలుఁ=ఇంద్రసీలమణులెచాలును. జలసేకమొనరింపఁ = నీళ్లుచల్లుటకు, శశికాంతములె
చాలుఁ = చంద్రకాంతమణులెచాలును. అలికివైపఁ=అలకుటకు, కలికిపచ్చలెచాలుఁ = సుందర
మయిన మరకతమణులె చాలును. వింతజాబుఁటింపఁ=వింతగానుండెడు నెఱ్ఱజాబుపట్టెలు తీర్చుటకు,
విద్రుమంబులెచాలుఁ=పగడములెచాలును. మ్రుగ్గులిడఁగఁ = రంగవల్లికలు పెట్టుటకు, ముక్తామణులె
చాలుఁ=ముత్రైములెచాలును. పన్నెల తెరలుంపఁ = పన్నె పన్నెల తెరలు-అనఁగాఁ బరదాలుంచుటకు,
వైదూర్యములెచాలుఁ = వైదూర్యమణులెచాలును. దివియలెత్తఁ = దీపములు పెట్టుటకును, తేట
కెంపులెచాలుఁ=తేటగల పద్మరాగమణులెచాలును. గగనవిచిత్రవిశాససంగతియొసంగఁ = ఊర్ధ్వ
భాగమందు విచిత్రమయిన మేలుకట్టు కట్టడమునకు,

చకచకితపువ్యరాగమాలికలెచాలుఁ = చకచకాయమానములయిన పువ్యరాగమణిపంక్తులె
చాలును. అనఁ = అనునట్లులుగా, నృపుమాజారము = రాజాయొక్క యిలుపుమాటము, తోఁచెఁ =
కనుపడియెను. ఆమహామంటపముదాఁటి=మహాత్తరమయిన యాసభామంటపము నతిక్రమించి, అదలఁ
జనుచుఁ = అవతలఁ బోవుచును, ముందరిపద్యముతో నన్వయము. ఇందులో నవరత్నములకును దక్ష
ద్వర్ణోచితక్రియలను జెప్పినాఁడు. మణిమయమైన యామహామండపము నర్వవిధాలంకృతులతో
దర్శనీయముగా మనోహరముగ నుండెను. పువ్యరాగములు మాలికలుగాఁ గూర్చిఁబడి సభామందిరమున
వ్రేలాడఁగట్టఁబడి యుండెను. అవి కదలుచుటచే కాంతులు వెల్లివిరిసి వైభాగమునం దంకటను
బాగుగాఁ బ్రసరించుటచే నాకాంతిపుంజములు మైనిగట్టిన చాందినీపలె నుండెననిభావము.

చ. తభుకుపసిండియోవరులు ♦ దంతపుఁజావడు లర్పనాగృహం

బులు గుడిసీరు మేడలును ♦ భోజనశాలలు గెంపుటోడువి

శృలగరిడిలు శీతలశిలాతలము ల్భువనేశ్వరంబులు

జ్వలజలయంత్రధామములు ♦ సజ్జలు దాఁటి ధరావతీర్ణనై.

72

తభుకుపసిండియోవరులు = మెఱుపుగలబంగారపు కేశీగృహ విశేషములును, దంతపుఁజావడులు=
దంతపుఁజవికలును, అర్పనాగృహంబులు=దేవపూజామందిరములును, గుడిసీరు మేడలును = పానీయశాల
లును, భోజనశాలలు=భోజనచావట్లును, కెంపుటోడువిశృలగరిడిలు = కెంపులచే జేయఁబడిన గూఁసెం
కులుగప్పిన సాముగరిడిలును, శీతల శిలాతలముల్ = చంద్రకాంత శిలాకట్టిమములును-అనఁగాఁ గట్టు
నేలలును, భువనేశ్వరంబులు = చుట్టుజవంతులును, జ్వలజలయంత్రధామములు=ప్రకాశములయిన
యాతుఖానాలుండెడు గృహములును, సజ్జలు = గృహవిశేషములును, దాఁటి = అతిక్రమించి,
ధరావతీర్ణనై = భూమిమీఁదికి దిగినదాననై-ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

సీ. ఒకవంక నిర్మలోదకశంక సంకుచత్పరిథాన నై రిత్తఁ ♦ బాఱఁ దలఁతు

నొకచోట విఘటితోనుకవాటగృహవాటమనిమిన్న కయతూఱిచుఁ దలఁతు

నొకయిక్క నిదివితర్దిక నిక్కమని పదాగ్రమునిక్క రహితైక్కఁగాఁ దలఁతు

నొకచాయఁజిత్తభిత్తికాయనుచు సోయగమునఁ బాయకదాయఁగాఁదలఁతు

తే. నిట్లు గృహరాజకీలతానేకరత్న

వివిధరుచివైభవంబులు ♦ వెగడుఁడుప

ఫసు—59

నిదియ కాఁబోలు నృపుకేళిసదన మనుచు
నచట మాయాబలతిరోహితాంగి నగుచు.

73

ఒకవంక = ఒకవైపున, నిర్మలాదకశంక = స్వచ్ఛమయిన యుదకమనెడు సందేహము చేత, సంకుచత్పరిధాననై = దైకిముడువబడుచున్నవస్త్రముగలదాననై, రిత్తబాఱదలఁతు = ఏమియు లేనిదే వడిగానడువఁజూతును, ఒకచోట = మఱియొకస్థలమందు, విఘటిత = తెరువఁబడిన, ఉరు కవాట = గొప్పతలుపులుగల, గృహవాటమని = గృహపంక్తియనుకొని, మిన్నకయతూటి చనఁ దలఁతు = హిరకదూరిపోఁజూతును, ఒకయిక్క = మఱియొకస్థలమందు, ఇది వితర్కిక నిక్కమని = ఇది నిజముగా నడువకాని మఱియొకటికాదని, (ని. 'స్వా ద్వితర్కిస్తు వేదికా' అని అ.) పదాగ్రమునిక్క = పాచములచివర లెత్తబడునట్లులుగా, రహి నెక్కఁగాఁదలఁతు = ఉల్లాసముచేత నెక్కఁజూతును, ఒకచాయ = మఱియొకవైపున, చిత్రభిత్తికగా యనుచు = చిత్రపువ్రాసిన గోడగదా యనుకొను చును, సోయగమున = విలాసముచేత, పాయక డాయఁగాఁ దలఁతు = తొలఁగిపోక సమీపించిపోఁ జూతును.

ఇట్లు = ఈ ప్రకారముగా, గృహరాజమందిరశ్రేష్ఠమందు, కీలిత = కూర్చుండిన, అనేకరత్న = బహువిధములయిన రత్నములయొక్క, వివిధ రుచివైభవములు = నానాప్రకారములైన కాంతిసంపదలు, వెఁడుపఱువ = విభ్రాంతి పొందించుచుండఁగా, ఇదియకాఁబోలునృపుకేళిసదనమునకు = రాజయొక్క శ్రీడాగృహమిదేకాఁబోలు నని యూహించుకొని, అచట = ఆగృహమందు, మాయాబల తిరోహితాంగి నగుచు = మాయాప్రభావముచేత బరులకు దృగ్గోచరముగాని దేహముగలదా ననై - అనగా నదృశ్యాకారముగలదాననై యనుట. ముందరిపద్యముతో నన్వయము, ఈపద్య మక్కిలి ప్రాససేసము.

రాజగృహమునందు జెక్కబడినరత్నములు లెక్కయిడరానియన్ని కావున వానికాంతులు విచిత్రరుచివైభవములు. మణికాంతు లాయాస్థలములఁ బ్రసరించి మంజువాణిని విభ్రాంతురాలినిగా నొనరించెను. ఇదియన్నియుఁ గ్రీడాగృహమిచ్చుములు. వీనిమూలమున నది రాజమందిరమని గుర్తించి మంజువాణి మాయాబలముచే నదృశ్య మయ్యెను.

చ. అనుపమరత్న సౌధకమలాలయ వాటిక నొత్తగిల్లి పైఁ
జనుమొన దోఁచ నొంటివలిజక్కవతో నరవిందము ల్తాగి
ఛ్చినయెలదమ్మిలీవియలఁతీవిఁ గనుంగవ మూసి యున్నయం
గనల నంగదేవతలఁ గాంచితి రాజసమీపభూములన్.

74

అనుపమ = సమానరహితమైన, రత్నసౌధ = రత్నమయమైన మేడయనెడు, కమలాలయ వాటిక = సరోవరప్రదేశమందు, ఒత్తగిల్లి = ఒత్తగిలిపరుండి, పై జనుమొనదోఁచ = మీది ప్రక్కనున్న కుచాగ్రము గనువడఁగాను, ఒంటివలిజక్కవతో = చక్రవాకి నెడఁబాసియొంటిగానున్న చక్రవాకము తోడను, అరవిందముల్లాగిడ్చిన = వద్దములను ముకుళింపఁజేసిన, ఎలదమ్మిలీవియలఁతీవి = నూతనపద్మలతల వలెను, కనుంగవమూసియున్న = కన్నులుమూసియున్న, అనంగదేవతల = మదనదేవతలవలె సుండెడు, అంగనల = కొందఱు స్త్రీలను, కాంచితి రాజ సమీపభూముల = వసురాజుసమీప ప్రదేశములయందుఁ జూచితి ననియర్థము, చంద్రసమీపప్రదేశములయందని యర్థాంశరము.

వసురాజ కేశీసాధనం దాయనసమీపస్థలములను గొందఱుస్త్రీ లొకవైపు చతుమైనలు వైకి-
గనుపడునట్లులుగా నొత్తగిలి పరుండి కన్నులు మూసికొని నిద్రింపఁగా వా రేలాగునఁ గనుపడిరనినఁ
జంద్రోదపాంతస్థల కమలాకరమందు స్త్రీవియోగముచేత నొంటిగానున్న చక్రవాకముతోఁ గూడు
కొనియున్న తామరమొగిడిగల లేతతమ్మితూడులేమో యనునటులొడిసి. ఇందు మేడకుఁ దమ్మింకొలుకు
నకును నిదురించుచేలవ యొంటికుచమునకును గవబాసిన యాడుజక్కవకును, ముకుళించిన తామర
పూవునకు మోడ్చిన కనులకును లేతతామరతూండ్రును అంగనలమేనులకును గలపోల్కి తెలియు
నది. అలం. రూపకోపమల సంకరము.

సీ. ఒకతె చన్నులమీఁది • యుదిరికిన్నరగాలిఁ బలుకవంతచలించి • బయలుమీఁటు
నొకతె యూరుపుగాలి • సురిలిపూసురటిలేనియచిందఁ గనువిచ్చి • బయలువిసరు
నొకతె చంద్రాశ్చ వే • దికముఖద్యుతిఁ జల్లఁబడ నుల్కిచేయాకు • బయలుసాచు
నొకతె కప్రపుగళా • చిక దేంట్లు సందడింపఁగ మిట్టిపడి కేలు • బయలుపట్టు
తే. నిదురతమి నైన నుడిగంపుఁ • జదురు లిట్లు
వాసనాబలమునఁ బూను • వనజముఖులఁ
గంటిఁ గని తత్ప్రదేశంబు • గడచి చనఁగ
నువిద లిద్దఱు పతియొద్ద • నుండి వచ్చి.

75

ఒకతె=ఒకస్త్రీ, చన్నులమీఁది=స్తనములమీఁదనున్న, ఉదిరికిన్నర=శుద్ధసువర్ణమైన వీణావిశే-
షము, గాలికే=వాయువశముచేత, పలుక=తనంతట తాను మ్రోయఁగా, ఇంతచలించి=ఇంచుకంత
చలనమును బొంది, బయలుమీఁటు=రితబయలున ప్రేళ్ళతోమీఁటును, ఒకతె=మఱియొక స్త్రీ,
ఉరుపుగాలి సురిలి=నిశ్వాసమారుతముచేత సురలఁబడి, పూసురటిదేనియచిందఁ=పువ్వులచేతఁ గట్టఁ
బడిన విననకఱ్ఱయందలి లేనియ పైనిజిందఁగా, కనువిచ్చి=మెలఁకువదగిలి-కన్నులు తెఱచి, బయలు
విసరు=బట్టిబయలువిసరును. ఒకతె=మఱియొక స్త్రీ, చంద్రాశ్చ వేదిక = తానునిలుచున్నచంద్రకాంత
శిలారచితమయిన యరుంగు, ముఖద్యుతిఁజల్లఁబడఁ=ముఖచంద్రకాంతిచేతఁ జల్లఁబడఁగా, ఇక్కడఁ
జంద్రుడని చెప్పకపోయినఁ జంద్రకాంతస్రవణము సంభవించనేరదని తెలియపలయును. ఉల్కి=
ఉలికిపడి, చేయాకు బయలుసాచు=చేతనున్నయాకుమడుపును బయలున కందిచ్చును, ఒకతె=
మఱియొక స్త్రీ, కప్రపుగళాచిక = కర్పూరసహితమయిన పేటికావిశేషమును-ఆనఁగా నొకవిధమయిన
పెట్టెను, లేంట్లుసందడింపఁగ=తుష్టెదలు కదలింపఁగా, మిట్టిపడి=అదరిపడి, కేలుబయలుపట్టు=
హస్తమును బయలునకుఁ జాపి పట్టును.

నిదురతమినైక = నిద్రాపరవశత్వముచేతనైనను, ఉడిగంపుఁజదురులు = ఉడిగపుఁబయలుయందలి
మెలఁకువలు, ఇట్లు = ఈచెప్పఁబడిన ప్రకారము, వాసనాబలమునఁబూను = పూర్వపరిచితియొక్క దార్ఢ్య
ముచేత వహించుచున్న, వనజముఖులకే=పరిచారికా స్త్రీలను, కంటికే=చూచితిని, కని=చూచి, తత్ప్ర-
దేశంబు గడచి చనఁగ=అన్యము దాటిపోగా, ఉవిదలిద్దఱు=ఇద్దఱు స్త్రీలు, పతియొద్దనుండివచ్చి=
రాజగృహినుండి వచ్చినవారై, మందరిపద్యముతో నన్వయము. నిద్రాపరవశలై యుండి బయలు
మీఁటుచేలవ వీణావాద్యమునందు నేర్పరి, బయలువిసరుచున్నపతి వీవనతో రాజునకు విసరుపకత్తియ,

బయలునఁ జేయిసాచుపొలఁతి తాంబూలము నందిచ్చుపరిచారిక, బయలు కేలఁ బట్టుముగుడ నుగంధ ద్రవ్యవిశ్రమగు కళాచివట్టుచెలి. పూర్వపరిచితకార్యములు నిడురలోఁగూడ నిర్వహించుట రాజభక్తి విశేషమునకుఁ దార్కాణములు.

శా. ఏమే హేమలతా యటంచుఁ బని యేమే మాధవీ యంచు నీ
భామామన్న భుచంద మెట్లగుచుఁ జెప్పం జాల భూపాలుఁ డా
రామక్షోణికిఁ జన్ననాటఁగోలె నిద్రాసౌఖ్యము ల్లానినాఁ
డేమో యంచు వచింప వింటిఁ దమలో * నేకాంతలీలాగతిన్.

76

ఏమే హేమలతాయటంచున్ = ఓసి హేమలతా యేమే యనియును, పనియేమే మాధవీయం
చున్ = ఓసిమాధవీ కార్యమేమేయనియును, ఈభామామన్న భుచంద మెట్లగుచున్ = స్త్రీజనమన్నభుఁ
డయిన యీయనవర్తమాన మేటాగంటిదే యనియును, చెప్పంజాలన్ = నేఁజెప్పజాలను, భూపాలు,
డారామక్షోణికిఁ జన్ననాటఁగోలె = రాజు శ్రీ డావనభూమికిఁ బోయినది మొదలుగొని, నిద్రాసౌఖ్య
ముల్లానినాఁ డేమోయంచున్ = నిద్రాసంబంధములయిన సుఖభావములను మానినాడు. అనఁగా
నిద్రఁజెందకయున్నాడ నదెందవల్లనో కాని యనియును, తమలో నేకాంతలీలాగతిన్ = తమలోఁ
దాము రహస్యప్రకారముగా, వచింపన్ = అయిద్దఱును సుభాషింపఁగా, వింటిన్ = నేనువింటిని, ఇందులో
ను క్షిద్వయమును బ్రత్యక్షిద్వయమును నని విచారించవలయును.

క. ఆమాట కొంత చెవులకు, నామెతగాఁ బ్రియము విస్తయము నాదుమనో
భూమిఁ దళుకొత్త నృపమణి, ధామాభ్యంతరము సొచ్చి * తడయక యచటన్.

ఆమాట = అనఁగా రాజు వనభూమికిఁ బోయి వచ్చినది మొదలుగొని నిద్రాసౌఖ్యము మానినాఁ
డన్నమాట, కొంతచెవులకు నామెతగాన్ = కొంతకొంతచెవులకును విందగునట్లులుగాను, ప్రియము =
ఇష్టమును, విస్తయము = ఆశ్చర్యము, నాదుమనోభూమిఁ దళుకొత్తన్ = నామనస్సున హస్తఁ
గాను, నృపమణి ధామాభ్యంతరము సొచ్చి = రాజయొక్క రత్నమందిరములోఁ బ్రవేశించి, తడయక
యచటన్ = ఆలస్యముచేయక యాస్థలమందు, మందరిపద్యముతో నన్వయము.

చ. మొలక మెటుంగు కేంపు మొనముక్కుల నిక్కుకిరీటిపచ్చతా
చిలుకలకోళ్ళతోఁ జికిలిఁ చెంద్రకవన్నియ పట్టుపట్టెతోఁ
దొలఁకువసిండివ్రాత తేరతో నెఱతావుల మేలుకట్టుతోఁ
జలువలు చిందుము త్రియపుఁజిప్పరమంచమువై మహాన్నతిన్.

78

మొలక మెటుంగు కేంపు మొనముక్కులనిక్కు = పద్మరాగరత్నాంకురములచేతఁ గల్పింపబడిన
ముక్కులుగలిగి నిక్కుచున్న, కికిలిపచ్చతాచిలుకలకోళ్ళతోన్ = మరకతమణి నిర్మితములైన చిలుకలు
గల కోళ్లతోడను, చికిలిచెంద్రకవన్నియ పట్టుపట్టెతోన్ = తపసుగల సిందూరవర్ణపు పట్టునవారు
తోడను, దొలఁకువసిండివ్రాత తేరతోన్ = తులకించుచున్న బంగారపువ్రాతపసిగల తేరతోడను, నెఱ
తావుల మేలుకట్టుతోన్ = సింహారంబున నువాసనలుగల చందువతోడను - అనఁగా వితానముతోడను,
చలువలు చిందు ముత్రియపుఁ జిప్పరమంచమువై = చలువలు గ్రుమ్మరించుచున్న ముత్యాలుగూర్చిన

దోమతెర మంచముమీద, మహాన్నతిక్ = అధికాన్నత్యముచేత, ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

సీ. సేనకొప్పున జాటుచెంగల్వ మొగడలు జాగరాణకటాక్షముల నెనయ
నిద్దంపుగపురంపునిడుదయెంటులచాయ గండపాండిమకుఁ గైదండయొసఁగ
నెత్తమ్మినూలిజున్నదము శయ్యావివర్తనలూనహారసూత్రములఁ బెనఁగఁ
బలుచనివలపెనుఁవల్లునతావియ చిక్కఁ బూసినగందంపుఁబూతఁ బోల

తే. నొప్పుపుప్పొడిపరుపువై • నొత్తగిల్లి
మోముదమ్మి తలాడవై • మోపి యడుగుఁ
జివురు చిగురాకుబటువునఁ • జేర్చి చిత్ర
ఫలక మీక్షించునాసార్వభౌముఁ గంటి.

73

సేనకొప్పునజాటు = చెంతకొప్పువలన జాటుచున్న, చెంగల్వమొగడలు = ఎత్తగలవమొగడులు, జాగర=నిద్ర వేగించుటచేత, అరుణ = ఎత్తఁబడిన, కటాక్షములక్ = క్రేగన్నులతోడ, ఎనయక్ = మిళితమగుచుండఁగాను, నిద్దంపు = తేటగలిగిన, కపురంపు = కర్పూరముతోఁజేయఁబడిన, నిడుదయొంటులు = సోగలయిన పాలకాయయొంటులు - అనఁగాఁ గుండలములు; వానియొక్క, చాయ = కాంతి, గండపాండిమకుఁ గైదండయొసఁగక్ = చెక్కులయందలి విరహజనిత ధవళిమకుఁ జేయూతయియ్యఁగాను, నెత్తమ్మినూలిజున్నదము = మృణాలతంతు నిర్మితమైన యజ్ఞోపవీతము, శయ్యావివర్తన = వరపువైని పొర్లాడుటచేత, లూన=తెగిన, హార = ముత్యాలహారములయొక్క, సూత్రములక్ = దారములతోడ, పెనఁగక్ = పెనచుకొనఁగాను, వలుచని వలపెదువల్లువ = తేలికయైన సన్నపుమప్పటి, తావియచిక్కఁబూసినగందంపుఁబూతఁబోలక్ = పరిమళముమాత్రమే నిలుచునట్టులు వలచనఁగాఁ బూసిన శ్రీచందనలేషణముతో సమానమై కనుపించఁగాను,

ఒప్పుపుప్పొడిపరుపువై నొత్తగిల్లి = ఒప్పుచుండెడు పుష్పవరాగముచేత రచింపఁబడిన శయ్యమీద నొత్తగిల్లి పరుండి, మోముదమ్మి తలాడవై మోపి = కమలనదృశమైనముఖము తలగడమీద నానించి, అడుగుఁజివురు = పాదపల్లవము, చిగురాకుబటువునఁజేర్చి = చిగురుటాకులతోఁజేసిన బటువుబిళ్ళమీదను అనఁగా గుండ్రని చిన్న బాలీసుమీద మోపి, చిత్రఫలకమీక్షించు = చిత్రరవువ్రాసిన వలకను జూచుచున్న, ఆ సార్వభౌముఁ గంటిక్ = సర్వభూమిపాలకుడైన యావసురాజును జూచితిని. కడగంటి చూపులందుఁ గెంజాయయుఁ జెక్కులందుఁ బొండువర్ణమును జన్నిదములు హారములతోఁ బెనఁగొనుటయు మేను, గందపుఁబూత యలరుటయుఁ బుప్పొడిపఱపువై దమ్మితలగడనుకుయోగించుటయుఁ జూడ పసురాజు వలపురాయిడిచే నిదుర మా నెననియు, విరహవ్యభాభరమున శయ్యపైఁ బొరలుచుండెనియు, వలపుతాపమునకు నైషఁజాలక శిశిరోపచారములు గావించుకొనుచుండె ననియుఁ దోచుచున్నది. ఇందులకుఁ దార్కాణము చిత్రపథమును సందర్శించుట.

ఇం దనంగదకావిశేషములగు జాగరణము కృశించుట లోనగునవస్థలు చెప్పఁబడినవి. అనంగదశలు.

శ్లో. "చక్షుఃప్రీతి ర్ననస్సంగ స్సంకలాపిధప్రజాగరః

ఆరతి స్సంజ్వరః కార్య్యం లజ్జాత్యాగో భ్రమో మృతిః

దశావస్థా భవం త్యేతే విప్రలంభేభిరాచతే"

“అభిలాషచింతనానుస్మృతిగుణసంక్తిరనోద్వేగాః”

“చక్షుః శ్రీతిః ప్రసమం చింతానంగస్తతోఽసంకల్పః

నిద్రాచ్ఛేదస్తమతా విషయనివృత్తిస్తపానాశః”

చ. కనుఁగొని యాన్మపాలకశిఖామణిడెందము శైలకన్యకా
మననమహానురాగఝరమగ్నమొకాక ప్రియాంతరస్పృహ
ఘనరసపాపరూపితమొ • కందము గా కని గంధతైలభా
జనభవనప్రదీపికలఁచాటున నల్లనఁ బొంచి యుండఁగాన్.

80

కనుఁగొని = చూచినదాననై, ఆన్మపాలకశిఖామణిడెందము = ఆరాజశ్రేష్ఠునియొక్క హృదయము, శైలకన్యకా = గిరికావచయమైన, మననమహానురాగ = అనుసంధానయుక్తమైన యధికప్రేమయనెడు, ఝర = ప్రవాహమందు, మగ్నమొ = మునిగియున్నదో - అనఁగా గిరికానురాగాధీనమైయున్నదో, కాక=అట్లుకాక, ప్రియాంతర = మఱియొక ప్రియురాలివిషయమైన, స్పృహ = ఆసక్తియనెడు, ఘనరసపాప = జలసమృద్ధిచేత, రూపితమొ = వ్యాపింపఁబడినదో - అనఁగా ముంపంబడినదో, కందముగాకని=చూతముకాక యని, గంధతైల = సంపంగినూనెలోఁగూడిన, భాజన=పాత్రలయందలి, భవనప్రదీపికల = గృహదీపములయొక్క, చాటున = మరుగున, అల్లఁ బొంచియుండఁగా = తిన్నగా డాగియుండఁగాను, ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము. వసురాజా అనురాగముతో వంతునొందుచున్నాడని మంజువాణి తెలిసికొనెనుగాని గిరికాదేవి కొఱకా? అన్యకాంతకొఱకా యనునది విచారణీయాంశముగానఁ జెలిసికొనుటకు బొంచియుండెను.

చ. ఉసురనుఁ గన్న మోడ్పుఁ దలఁయూచుఁ దలంచు నగుం జెమర్చు న
లైసలు గనుంగొనుం బొరలు • లేచు వడంకుఁ జలింపకుండు హా
ప్రసవసుగంధి యంచుఁ బువ్వుపాన్పున వ్రాలు నృపాలపుంగవ్రం
డసమశరప్రవీరనిశితాశుగడుద్దినధూయమానుఁడై.

81

నృపాలపుంగవుండు = నరపాలశ్రేష్ఠుడైన వసురాజా, అసమశర = మన్మథుడనెడు, ప్రవీర = వీరశ్రేష్ఠునియొక్క, నిశిత=వాడిగలిగిన, ఆశుగ = బాణములవలన నయిన, దుద్దిన = ముసురుదినముచేత - అనఁగా వర్షముచేత, ధూయమానుడై = కంపింపఁబడుచున్నవాడై, ఉసురను = ఉన్నరని నిట్టార్పుపుచ్చును, కన్న మోడ్పు = కన్నలు మూసికొనును, తలయూచు = శిరఃకంపము సేయును, తలంచు = తలఁచుకొనును, నగు = నవ్వును, చెమర్చు = చెమటతోఁగూడుకొనును, నలైసలు గనుంగొను = నాలుగుదిక్కులను గలయఁజూచును, పొరలు = పొరలుకాడును, లేచు = దిగ్గన లేచును, వడంకు = కంపించును, చలింపకుండు = కదలక యూరకుండును,

హాప్రసవసుగంధియంచు = హాపుష్పగంధీయని, పువ్వుపాన్పున వ్రాలు = పుష్పశయ్యమీఁదఁ బడును. ఇందులో నుసురునుట పొరలుట చింతయనెడు సంచారిభావమున కనుభావములు. పొరలుట తాపకార్యము, తాపము చింతాకార్యము, తలయూచుట స్మృతియనెడు సంచారిభావమున కనుభావము. తలంచుట స్మృతియనుసంచారిభావము, నగుటయును నలైసలు గనుంగొనుటయును లేచుటయును, హాప్రసవసుగంధియంచు జుత్తిపాన్పున వ్రాలుటయును సున్వాదమనెడు సంచారిభావమున కనుభావములు.

చైవర్యుటయును వడంకుటయును జలింపకుండుటయును స్వేదవేషఃస్తంభములనెడు సాత్త్వికభావములు. ఇచటఁ గ్రియాసముచ్చయాలంకారము.

క. భావగతభావనాసం, భావితభావంబు లిట్లు • మల్లడిగొని గో

త్రావల్లభుఁ డిట్లు జి, త్రావేళితవనితఁ గని మహామోహమునన్.

82

భావగత=చిత్తగతములైన, భావనా = సుస్కారములచేత, సంభావిత = స్వీకరింపబడిన, భావనంబు=సాత్త్విక సంచారిభావములు, ఇట్లు = ఈమెనిఁజెప్పబడిన ప్రకారముగా, మల్లడిగొనక = చుట్టఁబెట్టఁగా, గోత్రావల్లభుఁడు = వసురాజు, చిత్రావేళిత వనితఁగని = చిత్రరువులొఁ జేర్పబడియున్నస్త్రీనిఁ జూచి, మహామోహమునన్ = అధికమయిన మోహముచేత, ఇట్లును = చక్షుమాణప్రకారముగా నొక వాక్యము పలికెను.

ఉ. ఏమిటి కల్పితే కువలయేక్షణ పల్క విదేటికే చధూ

టీమణి యేల తాకటికిఁడెందము పూనితివే లతాంగి య

య్యో మనసారఁ దావకఁమోధరపాళి దృఢాంకపాళి యీ

వే మృదువాణి నీకు నొకయెగ్గును జేయఁ గదే తలోదరి.

83

ఏమిటికల్పితే కువలయేక్షణ = కలుపఁజేసులవాటి కప్పులుగలదానా యొందుకల్పితివే, వధూటీమణి=స్త్రీలలోపల శ్రేష్ఠురాలవైనదానా, పల్కవిదేటికే = మాటలాడవిది యొదుకే, లతాంగి = తీఁగె వంటి దేహముగలదానా, ఏల = ఎందుకొఱకు, తా = తాయివాటి, కటికి = కఠినమైన, డెందము = హృదయమును, పూనితివే = వహించితివే, అయ్యో = అక్కటా, మనసారక = మనస్సుదీరునట్టులుగా తావకమోధరపాళి = నీయొక్క కుచపాళియొక్క, దృఢాంకపాళి = గాఢాలింగనమును, (ని, 'అంకపాళిః పరివృద్ధ స్సంక్షేపః ఉపగూహనమ్' అని యమరశేషము.) ఈవే = ఇయ్యవే, మృదువాణి = మృదువైన వాక్యములుగలదానా, నీకు నొకయెగ్గును జేయఁగదే = నీ కొక్క తప్పిదమైనను జేయలేదు గదే, తలోదరి = ఓవనితా.

ఇక్కడ ఏమిటి యనెడు పదమునందలి మధ్యమివర్ణము లుచ్చమైనదిగనుక ఏటికనియును బ్రయోగింపబడినది. ఇందుకు, (శ్లో. 'భూయోపి దేశ్యకద్దేష లోపవర్ణాగమశ్రుతిః') అని యధర్మణవచనము.

చ. అశలకు మోము ద్రిప్తగతి • నంచల రాఁ జెలిఁ బిల్పరీతి రా

చిలుకకుఁ బండ్లు గోయుక్రియఁ • జిత్రగృహంబుననుండి పోవుచున్

సాలపున నీవు న స్తఱలి • చూడఁ ద్రిశుద్ధిగ నేలి తంచు నే

నలరితిఁ గాని భావజని • కగ్గము నేయు పెటుంగఁ గోమలీ.

84

అశలకు మోముద్రిప్తగతికే = ముఖపద్మవాసనకు ముసురుకొనెడు తుమ్మెదలకుఁగాను ముఖము మళ్ళించినట్టులును, అంచలరాఁ జెలిఁ బిల్పరీతికే = పార్శ్వమందుఁగూడవచ్చెడు నిమిత్తము చెలికత్తియను వెనుకఁదిరిగి పిలిచినట్టులును, రాచిలుకకుఁ బండ్లుగోయుక్రియకే = రాజకీరమునకుఁ బండ్లుగోయునిమిత్తము వెనుకకు మళ్ళించినట్టులును, చిత్రగృహంబుననుండి పోవుచున్ = రత్నచిత్రతమయిన గృహములొఱుండి పోవుచును, సాలపున నీవు న స్తఱలిచూడకే = దీనభావముచేత నీవునన్ను

వెనుకదిరిగిచూడఁగాను, త్రిశుద్ధిగ నేలితంచు నేనలరితిఁగాని = త్రికరణశుద్ధియనఁగా మనోవాక్కాయ శుద్ధిగా నన్నుఁ జేకొంటివని నేను సంతోషించితినిగాని యని యర్థము. త్రివారదర్శనమనిభావము. కోమలీ = ఓతరుణీ, భావజుని కగ్గము సేయుటెఱుంగఁ = మన్మథునికప్పుగించుట గుర్తెఱుంగనయితిని. ఆకులకు మోముద్రిప్పటకుబట్టి నాయొక పద్మినీజాతియని దోర్భకకమగును. కావుననే ఆకులు మూఁగుటయు మోము ద్రిప్పటయునని యెఱుంగునది. పద్మినీస్త్రీలక్షణము.

శ్లో. “పద్మమునుశమృద్వీపుల్లరాజీవగంధీ సురతపయసి యస్యాః సారభం దివ్యమంగే,
చకితమృగదృగ్భావే ప్రాంతరక్తేవనేత్రే ప్లవయుగళ మనర్థం శ్రీఫలశ్రీవిడంబి.
ప్రజతి మృదుసలీలం రాజహంసీవతస్వి త్రివళిలలితమధ్యా హాసవాణీసువేషా,
మృదుశుచిలఘుభూక్తే మానిసీగాఢలజ్జా ధవళకుసుమవాసా వల్లభా పద్మినీస్యాత్.”
(రతిరహస్యము.)

అంచలరాజ్ అనుచో అంచలరాజ్ అనుపాఠముకల్పించి యొకవ్యాఖ్యాత హంసలు వెంట పచ్చుచుండ నను నర్థము తెలిపి అంచల = అనఁగా బార్హ్వమున నను నర్థము కనుపింపదని వ్రాసి యున్నాడు. కాని అంచలయనఁ బార్హ్వముం దనుటకుఁ బూర్వకవిప్రయోగములు గలవు.

ద్విపద. జాళువాగిండి యంచలఁ దాల్చి శుకుండు.

విష్ణుమాయాచిలసము.

ఆ. గురునిగుణమురొజగిరులుగాంచినఁ గాంచుఁ, గాక నీమనంబు ♦ గాంచనేల

తల్లికుటిలవృత్తి ♦ తగుఁ గాక కురులకు, నింత నీదుచెయ్యు ♦ లెనయ నేల. 85

ఇంతి = ఓమగువా, గురునిగుణము = సీతం ద్రియైన కోలాహలగిరియొక్క కాశిన్యమును, ఉరో జిరులు గాంచినఁ గాంచుగాక = సీకుచగిరులు పొందినఁ బొందుచుగాక - అనఁగా గిరిగుణము గిరుల కుపయుక్తమనుట. ఇక్కడ గురుత్వవాచకమయిన గురుశబ్దమును బుచ్చుకొన్నాఁడు గనుక గురుఁ డయిన కోలాహలని కాశిన్యపుగుణము గురువులయిన సీకుచముల కుపయుక్తమనియును జెప్పవచ్చును. నీమనంబు గాంచనేల = నీ మనస్సును నట్టికాశిన్యపుగుణము నేల పొందవలయును, తల్లికుటిలవృత్తి = సీకుచదల్లియై కుటిలగామినియైన శుక్తిమతియొక్క కుటిలత్వము, తగుఁ గాక కురులకు = సీ తలవెండ్రు కలకుఁ దగుఁగాక-అనఁగా గుటిలగామినియొక్క కుటిలత్వము కుటిలములయిన కురుల కుపయుక్తమనుట. నీదుచెయ్యు లెనయనేల = నీయొక్క చేష్ట లట్టి కుటిలత్వము నెందుకు పొందవలయును.

సీ. కలికిపెన్నెఱులంద్రశిలలయందముఁ జూపుఁ జూపుకొన్న నవిల్లుతూపుచిలుకు చిలుకు తెనియల జొబ్బిలుమోవి సురమణి రమణీయవజ్రాళిరదనపాలి

పాలిండ్లు పసిడిగుఁబ్బలులయి చెన్నారు నారు శాతకృపాణియంద మెఱుంగు మెఱుంగుచక్రముమించుమించులజఘనము ఘనమూరురుచికరికరముకన్నఁ

తే. గన్న శవుసేయఁ గచ్చపాకారగరిమఁ, గరిమ రాళికయాన నీచరణమహిమ మహిమనోభవమణిపుత్రిమాడ్కినీకు, నీకుటిలర్కశతమానునేలకలికి. 86

కలికిపెన్నెఱులు = నుందరమైన సోగవెండ్రుకలు, ఇంద్రశిలలయందముఁ జూపుఁ = ఇంద్ర సీలచ్చాయలను దెలుపును, చూపు = కనుచూపు, కొన్ననవిల్లుతూపు చిలుకు = మన్మథబాణము ఘొక్క యలఁగు-అథఁగా ముఖికి యనుట. చిలుకుతేనియల జొబ్బిలుమోవి = చింఘుచున్న తేనియల

చేత జొబ్బిల్లుచున్న యెఱ్ఱనిపెదవి, సురమణి = చింతామణి, రదనపాళి = దంతపంక్తి, రమణీయ వజ్రాళి = చక్కని వజ్రమణిశ్రేణి, పాలిండ్లు = స్తనములు, పసిడిగుబ్బలు లయించెన్నారెన్ = బంగారు కొండలవంటివై యొప్పును, అరు = నూగారు, శాతకృపాణి యందమెఱుంగున్ = తీక్షణమైన ఖడ్గము యొక్క సౌందర్యమును గుఱెఱుంగును - అవంగా నారీతిగానే యుండు నచట. జఘనము = కటిపురో భాగము, మెఱుంగచక్రమున్ = మెఱుంగల రథచక్రమును, మించులన్ = కాంతులచేత, మించున్ = అతిక్రమించును, ఊరురుచి = తొడలయొక్కశోభ, కరికరముకన్నున్ = గజతుండమునకంటె, ఘనము = శ్రేష్ఠము.

కరి = వినుంగుయొక్కయు, మరాళిక = హంసాంగనయొక్కయు, యాన = నడకలవంటి నడకలు గలదానా, నీ చరణమహిమ = నీయొక్కచరణోపరిభాగసౌందర్యము, కచ్చపాకారగర్భమున్ = కూర్చా కృతియొక్క యతిశయమును, కన్నశృవునేయున్ = అగడుసేయును. ఎట్లనిన, మహిన్ = భూమి యందు, మనోభవ మణిపుత్రిమాడ్కిన్ = మన్నభునియొక్క రత్నప్రతిమవలె, నీకున్ = నీకును, ఈ కుటిల కర్మశత మానునేల కలికి = ఈ యసాధ్యమయిన కఠినత్వము-అవంగా నిర్దయత్వ మెందుకు మానునో సుందరీయని యర్థము.

ఈ పద్యమందు గలికియనెడుపదమును నాద్యంతములయందు జెప్పినాడు. 'కలికియొప్పి దంబుకాంతమయ్యె' నని నిఘంటువు. దీనం గాంతియను కావ్యగుణము చెప్పబడియెను. కరిమరాళిక అనుచోట సమాహారపద్యము గావున నవుండుకము. మరాళిక అని స్వార్థక ప్రత్యయము జేసినచో ననుకూలముగా నుండును. కఠినభావమును బట్టి మణిపుత్రియనియు వలపు నెఱుపుటబట్టి మనోభవమణి యనియు భావము. పూర్వపద్యమునందలి కఠినత్వము కుటిలత్వ మిందు జెప్పబడినది.

చ. అని విభుఁ డింతిఁ బల్కు విని యప్రతిమానసుధాపయోధిఁ
వనములఁ దేలినట్లు బహువాసరపుణ్యఫలంబు కన్నులం
గనుఁగొనఁ జాలినట్లు త్రిజగంబులు నొక్కట యేలినట్లు ప
ద్మనయనలార సంతసముఁ దాల్చితి మామకమానసంబునన్.

87

అని = ఈ ప్రకారముగా, విభుఁడు = వసురాజు, ఇంతిఁబల్కున్ = గిరికాదేవినిగూర్చి పల్కుగా, విని = విన్నదాననై, ఆప్రతిమాన = అసమానమయిన, సుధాపయోధి = అమృతసాగరముయొక్క, జీవనములన్ = జలములయందు, తేలినట్లు = ఓలలాడినట్లులుగాను, బహువాసరపుణ్యఫలంబు = అనేక దినములు చేసిన సుకృతఫలము, కన్నులం గనుఁగొనఁజాలినట్లు = కన్నులఁజూచినట్లుగాను, త్రిజగం బులు నొక్కట యేలినట్లు = మూడులోకములు నొక్కసారిగానే యేలినట్లులుగాను, పద్మనయన లార = ఓ చెలలారా, మామకమానసంబునన్ = నామనస్సునందు, సంతసముఁ దాల్చితి = సంతోష మును వహించితిని.

సుధాప్లావనము, తపశ్శఫలసందర్శనము, త్రిజగత్పరిపాలనము సంతోషకారణములు. వసు రాజు గిరికను వలచినట్లుల నిశ్చయింపఁదగినఫలుకులు ఈమూటికంటె మిగుల సంతోషప్రదములు గాన మంజువాణి యానందము నిర్దుష్టమానము.

ఉ. వెండియు దూలుచుండెఁ బృథ్వీపతి యానరలోకపుష్పకో
దండునిఁ బల్కరించి వనితామణియున్నియుఁ దెల్పి యాత్మకుం
బండు వొనర్తు నంచు నృపమంచసమంచితయంత్రపుత్రికా
మండలిలోన నొక్కమణిమండితపుత్రిక నై రయంబునన్.

88

వెండియున్ = మణియును, దూలుచుండెఁ బృథ్వీపతి = వసురాజు గిరికాదేవి సుద్దేశించి నిర్మలవాక్యములు పలుకుచుండెను. ఆనరలోక పుష్పకోదండునిఁ బల్కరించి = నేను నానరలోక మన్న ధుః
డయిన వసురాజును మాట్లాడించి, వనితామణియున్నియుఁ దెల్పి = మనగిరికాదేవియున్న యెని
కియు నాయనకు విశదపఱచి, ఆత్మకుంబుడువొనర్తునంచున్ = ఆయాత్మకు సుతృవము సేయుదుఁ
గాక యని, నృపమంచసమంచిత = రాజయొక్క మంచముదాపున నొప్పుచున్న, యంత్రపుత్రికా =
కీలుబొమ్మలయొక్క, మండలిలోనన్ = గుంపులోపల, ఒక్కమణిమండితపుత్రికనై = నేనును రత్న
మయమయిన యొక బొమ్మనై, రయంబున్ = శిశువుముగా, ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో
సన్వయము.

రాజు మరల మరల దూషించి గిరిక నగడుసేయుట వలపు పరుసమున, ప్రతిక్రియ చెలియునికి
యెటుంగఁజేయుట అది భూలోకమన్న ధుః డగు రాజున కుత్సవకారణము. అందులకు మంజువాణి
రాజును మణియు సమీపించెను.

చ. పకపక నవ్వి యోవసున్మృపాలక బాలిక దూతె దేల సా
రెకుఁ బరతంత్ర లింతులు పరింతురె కాంతులఁ దమ్ముఁ దామ క
నన్యకలకు నేరమా యది యనన్యకలిన్ సుదతిన్ మనోజుబా
రికి నెరఁ జేసి లోఁ గనికరింపనివారివి కాక నేరముల్.

89

పకపకనవ్వి = పకపకనవ్వి నదాననై, ఓ వసున్మృపాలక = ఓ వసురాజా, బాలికదూతెదేలసారెకున్ =
ఆచిన్న పడుచు నెందుకు పలుమాఱును నిందించుచున్నావు, పరతంత్రలింతులు = స్త్రీలు పరాధీనలు,
పరింతురె కాంతులఁ దమ్ముఁదామ = కాబట్టి తమకుఁదామే పెనిమిటులను పరింతురా - అనఁగా
పరింపరుగదా యనుట. కన్యకలకు నేరమాయది = అట్లుపరింపకపోవుట పడుచులకునేరమా - అనఁగా
నేరముకాదనుట. ఇక నేమనిన, అనన్యకలిన్ = మణియొక రేలుకొనఁదగినవాడు లేకయున్నట్టి, సుదతిన్ =
స్త్రీని, మనోజుబారికి నెరఁజేసి = మన్ననబాధకు బాల్కుడఁచేసి, లోఁగనికరింపనివారివిగాక నేరముల్ =
మనస్సులో జాలిపడకుండెడువారివే తప్పిదములు గాక, కన్యకలు పురుషులను దామై పరింపకపోవుట
నేరము గాదని సంబంధము. వసురాజు సంభాషణము పరిహాసపాత్రముగ నున్నది. కావున బ్రోడయగు
మంజువాణి పకపక నవ్వి నది. ఇంతులు పరాధీనలు. అందు గిరిక కన్యక తనకయి తాను పరింపజాలదు.
ఈలోపము బాలికను పలపునకు గుఱి యొనరించి కనికరించనియగువానిది. అట్టిచో వసురాజు గిరికను
దూషించుట యయుక్తము.

తా. మాయాశీలరు చంచలాత్మ లనుకంఠాశ్రయస్య లాతైకకా
ర్యాయత్తు ల్మమయానుకూలహృదయవ్యాపారగోపాయనో

పాయజ్జుల్లగవార లాపయి మహిపాలు ర్నహవైభవ
శ్రీయోగాంధులు నెప్ప నేల మగవారిక నమ్మగా వచ్చునే.

90

మాయాశీలురు = కృత్రిమస్వభావులు, చంచలాత్మలు = నిలకడలేని మనస్సుగలవారును, ఆశు
కంపాశూన్యులు = దయారహితులును, అత్యైకకార్యయత్తుల్ = స్వకార్యపరులును, సమయానుకూల =
అప్పటిసమయమునకుఁ దగునట్లులుగా, హృదయవ్యాపార = మనోవ్యాపారముయొక్క, గోపాయన =
రక్షణమందలి, ఉపాయజ్ఞుల్ = నేర్పు గుఱైఁగినవారును, మగవారలు = పురుషులు-ఆనఁగాఁ బురుష
సామాన్యులే యిట్టివారనుట. ఆపయి = అందుమీఁదట, మహిపాలురు = భూపాలుకులు, మహావైభవ
శ్రీయోగాంధులు = అధికవైభవమృద్ధియొక్క సాంగత్యముచేతఁ గన్నుగాననివారు కాబట్టి, చెప్ప
నేల = వారిమాటచెప్ప నేవనిలేదు. మగవారిన్నమ్మఁగావచ్చునే = మగవారినినమ్మవచ్చునా-ఆనఁగా నెన్ని
విధములచేతను బురుషులను నమ్మనేకూడదనుట. అనుకంపయనుటకు- (ని. 'కృపా దయానుకంపా
స్యా దనుక్రోశః' అని యమరము.) మగవారే వుంటిరు. అందు రాజులు విశ్వరూపయోగముచే
గనులు గలిగిన గ్రుడ్డివారు. మగవారిని నమ్మరాదు. విశ్వరూపిశిష్టలగురాజుల సంతకుమున్నె నమ్మరా
దనుట. ఆలం. కావ్యలింగము.

ఉ. అంటి ననంగ నంగజ నిభాంగుఁ డభంగురవిస్త యార్జవం
బంటినచూడ్కితో విని ప్రియాహృదయానుశయాగ్నిసూచనం
గంటకితాఖిలాంగుఁ డయి * కంతువనాటవిపాటర్హాటసం
లుంటిత మైనదెందము ఝలుక్కని పెక్కుతలంపు లూరఁగాన్.

91

అంటి = ఈ ప్రకారముగా నేనంటిని, అనంగ = ఆనఁగానే, అంగజనిభాంగుఁడు = మన్తభా
కృతివంటి యాశ్చరిగల యావసురాజు, అభంగుర విస్తయార్జవం బంటినచూడ్కితోవిని = అవిచ్ఛిన్న
మయిన యాశ్చర్యసముద్రముచేత నావరింపఁబడిన చూపుతో విన్నవాడై, ప్రియా = ప్రియురాల
యిన గిరికియొక్క, హృదయానుశయాగ్ని = హృదయతాపానలముయొక్క, సూచన = సూచనచేత,
కంటకిత = గురుభూడిచిన, అఖిలాంగుఁడయి = సకలాలయవములు గలవాడై, కంతు = మన్తభుండనెడు,
వనాట = కంతునియొక్క, విపాటర్హాట = విదారణార్థమయిన శస్త్రవిశేషముచేత, (ని. 'ర్హాటో
నికుష్ణో కాంతారే వ్రణాదీనాం చ మారణే' అని మేదిని.) సంలుంటితమయిన = లెస్సగా భేదింపఁ
బడిన, దెందము = హృదయము, ఝలుక్కని = ఝల్లుమని, పెక్కుతలంపులూరఁగాన్ = అనేకభావము
లుండుంపఁగా-ఈవద్యమునకు ముందరివద్యముతో నన్వయము.

ఉ. చారణకన్యయో ఖచరసారసగంధియో కాక కిన్నరాం
భోరుహపాణియో చిలువపొల్తుకయో మఱి శైలకన్యకా
ధీరవయస్య యైనవనదేవతయో యొకమంజువాణి యే
తేరంగ బోలు బాలగతి * దెల్పంగ నిచ్చటి కద్భుతంబుగాన్.

92

చారణకన్యయో = చారణస్త్రీయో, ఖచరసారసగంధియో = దేవతాస్త్రీయో, కాక = లేక,
కిన్నరాంభోరుహపాణియో = కిన్నరస్త్రీయో, చిలువపొల్తుకయో = నాగకన్యకయో, మఱి = ఇదియునుం
గాక, శైలకన్యకాధీరవయస్యయైన వనదేవతయో = శోలావాలశైలకన్యకయైన గిరికాదేవియొక్క

ప్రాధసఖయైన పనదేవతయో, ఒకమంజువాణి = మనోహరమయిన వాక్యములుగల యొకానొక స్త్రీ, బాలగతిఁ జెప్పఁగఁ = గిరికయొక్క రీతిని చెలియఁజేసెడుకొఱకు, ఇచ్చటికిఁ = ఈస్థలమునకు, అద్భుతంబుగాఁ = ఆశ్చర్యమగునట్లులుగా, ఏతేరఁగఁబోలుఁ = వచ్చియుండవచ్చును. పయస్య యనుటకు. (ని. 'అశి స్సభో వయస్యా చ' అని యమరము.)

గిరికకు పనదేవతలు దేవతాంగనలు చెలిమికత్తియలు. కావుననే మంజువాణియు బాలిక యవస్థ యెఱిగింప నరుఁడెంచి యుండును. మంజువాణి పేరు చెలికత్తెమఁగూడ సరిపోవుట స్వారస్యము.

మ. అని యూహించి నదీతనూజతలఁ పాహా మామక ప్రేమబం

ధనిమగ్నం బని పల్క వింటి నిక నాతాపానలం బాటె బ్రా

క్తనపుణ్యంబు ఫలించె బంచశరశస్త్రశ్రేణిని జీరికిం

గొనఁ బో నే నిక నొక్కఁ దాప్రియతమాఘోరా ర్తికిం గుండెదన్. 93

అనియూహించి = పయసి జెప్పఁబడిన ప్రకారముగా నూహించి, నదీతనూజతలఁపు = గిరికాదేవి యొక్కమనస్సంకల్పము, ఆహా = ఆశ్చర్యము, మామక = నాసంబంధమయిన, ప్రేమ=అనురాగమనెడు, బంధ = బంధనమందు, నిమగ్నంబని = మునిగియున్నదని-అనఁగా నా గిరికాదేవియొక్క కోరిక నా యనురాగమందు లీనమైయున్నదని, పల్కవింటిఁ = వచించుగా నాలించినవాడనైతిని, ఇక నాతా పానలం బాటెఁ = ఇకమీద నాయొక్క తాపాగ్ని చల్లారెను, ప్రాక్తనపుణ్యంబు ఫలించెఁ = పూర్వసకృతము ఫలించెను. ఏను=నేను, పంచశరశస్త్రశ్రేణిని జీరికిం గొనఁబోఁ = మన్తధాయుధ పంక్తిని గణ్యముసేయనుగదా, ఇకనొక్కఁడు = ఇకమీద నొకటి గలదు. అదియేమనిన, ఆప్రియ తమా ఘోరా ర్తికిం గుండెదన్ = ప్రియతమరాలయిన యాగిరికయొక్క ఘోరమయిన వ్యధనుగురించి విచారపడుచున్నాను.

శా. నాడెందంబుననుండి కంచెనొ కటాః నన్నాత్మలో నుంచి తా

వాడంబాటెనొ నేనె తా ననుట నావర్ధిష్ఠుసంతాపది

తాడోలాకలనంబు దా నెనెనో తథ్యంబు నావంకకై

తా డస్సెన్ నవలా యటంచు నొఱగెఁగెఁ దల్పప్రమాణంబునన్. 94

నాడెందంబుననుండి కంచెనొ = విరహగ్నితప్తమైన నాహృదయమందు నిలిచి కమలిపోయెనో, కటా = ఆయ్యో, నన్నాత్మలోనుంచి తావాడంబాటెనొ = లేక తపించుచున్న నన్ను దనహృదయ మందు నిల్పుకొని వాడిపోవుచున్నదేమో, లేక, నేనెతానగుటఁ = నేనే తానైయున్నందున-అనఁగాఁ దన్ను ధ్యానముచేసి తనయొక్క తాదాత్మ్యమును బొందియున్న దగుటచేత ననుట, నా=నాయొక్క, పరిష్ఠా=వృద్ధినిండుచున్న, సంతాప=పరితాపముగల, చింతా=విచారమనెడు, డోలాకలనంబు=ఉయ్యెల యందలి యాంధోళనమును, తానెనెనో = తానుబొందెనో, తథ్యంబు నావంకకై తాడస్సెన్ నవలా యటంచుఁ = మీఁదఁజెప్పిన మూఁడువిధములచేత నిశ్చయముగా నానిమిత్తమై గిరికాదేవి తాను శ్రమపడినదా యని పలుకుచు, తల్పప్రమాణంబునన్ = శయ్యాంగణమందు, ఒఱగెఁ = వ్రాలెను. కుండుట, వాడంబాటెట, చింతనొందుట, బడలుట విరహోపస్థావిశేషములు. ఇవియన్నియుఁ దననుండి కలిగిన యవస్థలుగావున గిరికాస్థితి రాజునకుఁ బరితాపకారణ మయ్యెను. కావుననే శయ్యపై నొరిగి గుఱతాపాలికయము ననుభవించెను. కుండుట, వాడంబాటెట అనంగదశావిశేషములు.

చ. ఒఱిగినఁ జూచి యాన్యపక్షలోత్తము చిత్తము కూర్చి కాత్త ని
వ్యైఘడి తాపవారకము + విస్తయనీయము నింతనెయ్యపు
న్దులుతును నై నమత్కరవిఁనూతనహారము ఛేరఁ బోయి యా
నెఱిదొరకంఠపీఠమున + నిల్పితి నిల్పఁ బ్రభుల్ల నేత్రుఁ డై.

95

ఒఱిగినఁజూచి = ఆరీతిగా శయ్యమిఁద వ్రాలఁగాఁ జూచి, ఆన్యపక్షలోత్తము చిత్తముహ
ర్షికిఁ=ఆరాజపంశశ్రేష్ఠునియొక్క మనఃప్రేమకు, ఆత్మనివ్వైఘడి = చిత్తమందాశ్చర్యపడి, తాపవార
కము=తాపమును బోగొట్టునదియును, విస్తయనీయము = ఆశ్చర్యపడఁదగినదియు, ఇంతి నెయ్యపు
న్దులుతును=గిరికాదేవియొక్క ప్రీతిపూర్వకమయిన యానవాలును, ఐన = అయినట్టి, మత్కరవిఁనూతన
హారము = నాచేతనున్న నవీనముక్తాహారమును, ఛేరఁబోయి = దగ్గరగాఁబోయి, ఆనెఱిదొర కంఠపీఠ
మున నిల్పితి = ఆమహారాజుయొక్క కంఠపీఠికయం దుంచితిని, నిల్పఁ = ఆలాగున నుంచఁగానే,
ప్రభుల్ల నేత్రుఁడై = వికసించిన నేత్రములు గలవాఁడై.

ఉ. అబ్బలభిన్నిభుండు మణిహారముఁ దప్పక చూచి యకార యెం
తబ్బుర మీయమూల్యమణిహారము రాఁ గల మెద్ది యొక్కొ యే
గుబ్బెతహార మొక్కొ యిది + కూరిమి నేచెలి దెచ్చె నొక్కొ హా
నిబ్బర మైనతాపము జనింపదు వో యిది మేను సోఁకఁగాన్.

96

అబ్బలభిన్నిభుండు=ఇంద్రసమానుడయిన యారాజు, మణిహారముఁ దప్పక చూచి = ముత్యాల
హారమును జలంపక చూచి, డౌర=భౌళా, ఎంతబ్బురము=ఎంతయాశ్చర్యము, ఈయమూల్యమణిహారము=
విలువలేని యీమూత్యాలహారము, రాఁగలమెద్దియొక్కొ = వచ్చుటకుఁ గారణమేమో, ఏగుబ్బెతహార
మొక్కొ = ఏజవరాలియొక్క హారమో, ఇదికూరిమి నే చెలిదెచ్చెనొక్కొ = ఈహారము ప్రేమ
చేత నే స్త్రీ తీసికొనివచ్చెనో, హా = హా, ఇదిసుఖమం దనుకరణము. ఇది మేనుసోఁకఁగాన్ = ఈ
హారము శరీరము తగులఁగా, నిబ్బరమయిన తాపముజనింపదువో = నిశ్చలమయిన తాపము పుట్టక
యున్నదిగదా. బలభిన్నిభుం డనుటవలన వసురాజు సౌభాగ్యతిశయము సూచితము. తప్పకచూచుట
ప్రేమాతిశయమువలన, ముత్తైపు హారములు తాపనివారణములు గావున నిక విరహతాపము జనింపదని
నిశ్చయించుకొనెను. హారము మణిమయము, అమూల్యము నగుటవలన ఎవలెహారము ఎవరు తెచ్చిరి.
ఎటులవచ్చెనని వసురాజు సంశయించెను.

హారములు తాపనివారణము లనుటకు-

శ్లో. 'సచందనాంబువ్యజనోద్భవానిలైః సహాయప్తి ప్రసమండలార్పణైః

నవల్లకీకాకలిగీతనిన్నై ర్విబోధ్యతే నుప్రథవాద్య మన్తభక్తి.' గీష్వర్తువర్ణవము. ఋ-సం.

తా. ఈహారం బొకమాటు పిచ్చుటికి నే + నెచ్చోటనో కన్నయ
ట్లుహం బయ్యెడి నీయమూల్యమణిహారోత్తంసముం జిత్రక
న్యాహారంబు నుదారవైఖరి నొకం + డై తోచె నీహారమా
నీహారాదిజకన్యహార మగు సందేహంబు లే దెంతయున్,

97

ఈహారంబు = ఈముత్యాలహారము, ఒకమాటు = ఒకసారి, పెన్సుటిక్ = పెన్సుటిక్-అనగా ముందు, నేనెప్పటినుో కన్నయట్టాహంబయ్యెడిక్ = నేనెక్కడనుో చూచినట్టులుగాఁ దోచుచున్నది, ఈయ మూల్యముణి హారోత్తంసమక్ = విలువలేని యీముత్యాలహారంబును, చిత్రకన్యాహారంబును = చిత్రదువుపలకయందలి చిత్రకగిరికయొక్క ముత్యాలహారంబును, ఉదారవైఖరి నొకండైతోచెక్ = అతిశయరీతిచేత నొక్కటిగాఁ గనుపడెను. కాబట్టి, ఈహారము = ఈముత్యాలహారము, అనీహారా ద్రిజకన్య హారమగుక్ = హిమాచలనందముడయిన కోలాహలని హిమారైయొక్క హారమే యవును, సందేహంబు లే దంతయుక్ = ఇందు కెంతమాత్రమును సంశయము లేదు.

ఈహశబ్దమునకు ('సంభావనం యదితథం స్యా దిత్యూహో న్యన్య సిద్ధయే') అని చంద్రాలోక మునందుఁ బ్రయోగము. ఒకండనునది యమహత్తయిన హారమునకు విశేషణంబైనను డుజ్ఞు వచ్చినది. ఇందుకున్లో. 'కృచిదమహతోపిడుఞ్స్యోత్' అని శబ్దానుశాసనసూత్రము. ఈసూత్రమందలి యపి శబ్దమువలననే కాదిశబ్దములకును దుజ్ఞువచ్చునని యర్థము. ఇదిగాక 'ఏకాదేరమహతాంచడావున్న' అనెను శబ్దానుశాసనసూత్రముచేత డుజ్జీవర్ణము పరమమైయుండినను ఉత్కష్టమరాదయ్యెనని గ్రహిం పవలయును.

మాలినీవృత్తము. అని విభుఁ డెద నుంచుక్ + హార మందందఁ గాంచుం

గనుఁగవఁ గదియించుం + గంతపీఠిక్ ఘటించుం

దను వఖలము చేర్చుం + దత్తజన్మేదధారా

ఘననయనజలంబుల్ + గాఢతనైత్రిఁ జూపున్.

93

అనిఁబట్టినపలికి, విభుఁడు = పసురాజు, హారము = ముత్యాలహారమును. ఎదనుంచుక్ = తొమ్మి యొడ నిలుపును, అందందఁ గాంచుక్ = మాటిమాటికిని జూచుచు, కనుఁగవఁ గదియించుక్ = నేత్ర యుగళముందుఁజేర్చును, కంతపాఠిక్ ఘటించుక్ = కంతపీఠికయందుఁ గూర్చును-అనగా పెడను భరించుకొనును, తనువఖలముచేర్చుక్ = శరీరమం దంతట హత్తించును, తత్తజ = అక్షణమందయిన, స్వేదధారా = శ్రమజలధారలచేత, ఘన = అధికమగుచున్న, నయనజలంబుల్ = బొప్పజలములను, గాఢ తన్వైత్రి = దృఢమైన యాగిరికాదేవియందలి స్నేహభావమును, చూపుక్ = కనుపఱుచును. ఈమాలి నీవృత్తమునకు న న మ య య గణము లుండవలయును. తొమ్మిదవయత్కరము యతిస్థానము.

క. ఈగతి నారా జుపకం, తాగతనక్షత్రదామ + మభినవకరసం

యోగమున గారవించుచు, రాగోపనిబద్ధబంధుశంబుగఁ బల్కెక్.

90

ఈగతిక్ = ఈప్రకారముగా, ఆరాజు = అచుసురాజు అని యర్థము. అచంద్రుడని యర్థాంతరము. ఉపకంతాగత నక్షత్రదామము = కంతప్రాప్తవైష నక్షత్రమాలికయనెడు ముక్తాహారము ననియర్థము. ని. 'నైవనక్షత్రమాలా స్యా త్సప్తవింశతిమాక్షికైః' అని ఆ. ఉపకంత = సమీపమునుగూర్చి, అగతః వచ్చిన, నక్షత్రదామము = అశ్వినాది నక్షత్రసమూహము నని యర్థాంతరము. అభినవకరసంయోగ మన గారవించుచుక్ = నూతనహస్తస్ఫుర్ణముచేత మన్నించుచు నని యర్థము. కిరణస్ఫుర్ణముచేత మన్నిం చుచు నని యర్థాంతరము. ఇంతవర్ణంకమును బ్రకృతాప్రకృత శ్లేషాలంకారము. రాగ = స్వరవిశేష ముచేతను ననురాగముచేతను, ఇక్కడ నర్హద్యయంబును బ్రకృతవరముగానే చూడవలయును. ఉప

నిబద్ధ = కట్టబడినదై, బుధురంబుగఁ = మనోహర మగుచుండునట్లుగా, పలికె = వచించెను. అనఁగా స్వరభేదము ననురాగమును గనుపడునట్లుగా వచించె ననుట. ఏమనిన,

మ. కమనీయద్యుతిధామమా విమలముఃక్తాదామమా సేమమా
కమలామోదకుఁ దత్సఖీసమితికిం ♦ గల్యాణమా తస్మరా
శమయూరీశుకశాబశారికల కెల్లఁ భద్రమా తెల్పుమా
ప్రమదారత్నముపేరుగా నెద నినుం ♦ బాటించి ప్రార్థించెదన్.

100

కమనీయ = మనోహరమైన, ద్యుతి = కాంతికి, ధామమా = స్థానమైనదానా, ఇక్కడ ధామశబ్దము ద్యుతివాచకమును గలవలె బునరుక్తవదాభాసాలంకారము. విమల = స్వచ్ఛమైన, ముక్తాదామమా = మాత్రాక్షిపహరమా, కమలామోదకుఁ = పద్మగంధియైన గిరికాదేవికి, సేమమా = కుశలమా, తత్సఖీసమితికిం గల్యాణమా = ఆగిరికయొక్క సఖీసమూహమునకు శుభమా, తత్ = ఆగిరికయొక్క, మరాళ = పెంపుడువాంసలకును, మయూరీ = ఆడునెమళ్ళకును, శుకశాబ = చిలకపిల్లలకును, శారికలకుఁ = గోరవంకలకును, ఎల్లఁ = అన్నిటికిని, భద్రమా = సుఖమా, తెల్పుమా = తెలియఁజెప్పుము. ఏమనిన, ఆ ప్రమదారత్నముపేరుగా నెద నినుం బాటించి ప్రార్థించెదన్ = స్త్రీరత్నముయిన యాగిరికాదేవి మారుగా పక్షస్థలమందు నిన్ను మన్నించి వేడుకొనుచున్నాను అని అర్థము. ఆగిరికాదేవియొక్క ముత్యాల పేరుగా నిన్ను పక్షస్థలమందు మన్నించుచున్నానని భావము. కమలామోద యనుటవలన నాయిత వద్ది నీజాతియనుట, సఖీజనులు వలపు గొలుపుటలొక జెలిమి నెఱిగిరి గావున వారిసేవమును చెలిసికొనుట, మరాళమయూరాదులు గిరికనెచ్చెలులు విరహోద్దీపనదాయకములు. కగిరికవలపు మిక్కుటము చేయుటకుఁ దనయం దామెను బద్ధానురాగ నొనర్చుటకు నవియే ప్రధానములుగాన వాని సేవమును చెలిసికొనఁ గోరెను.

మ. నిను భాగ్యాక్షరపంక్తిగాఁ దలఁతునో ♦ నిర్వేలమూర్ఖాపనో
దనదివ్యామృతధారగా మనమునం ♦ దర్శింతునో కాక మ
ద్ధనపుణ్యద్రుమకోరకావలియ కాఁ ♦ గన్గొందునో ప్రేమ నే
మని వర్ణింతుఁ బ్రియాపయోధరవిహారా హారవంశోత్తమా.

101

ప్రియా = ప్రియురాలైన గిరికయొక్క, పయోధర = కుచములమీఁద, విహార = విహరించునట్టి, హారవంశోత్తమా = ముక్తాహార కులశ్రేష్ఠమా, నిను = నిన్ను, భాగ్యాక్షరపంక్తిగాఁ దలఁతునో = మాయొక్క భాగ్యవర్ణశ్రేణినిగా విచారించునా, నిర్వేల = అమితమైన, మూర్ఖాపన = అబద్ధిబొందిన మూర్ఖయొక్క, అపనోదన = పోగొట్టుట యందలి, దివ్యామృతధారగా = యోగ్యమైన యమృతధార యగునట్లులుగా, మనమునందర్శింతునో = మనస్సునం దూహించునా, కాక = అట్లుకాక, మత్ = నాయొక్క, ఘన = అధికమయిన, పుణ్య = సకృతమనెడు, ద్రుమ = వృక్షముయొక్క, కోరకావలియ కాఁ = భ్రూమొగ్గలయొక్క పంక్తిగానే, కన్గొందునో = చూతునా, ప్రేమ నేమనివర్ణించునో = నాకునీయందుండెడు ప్రేమచేత ఏమనికొనియాడుదును - అనఁగాఁ గొనియాడుకాల ననుట.

హారవంశోత్తమాయనెడు సంబోధనమందు మువర్ణముచెప్పి తద్విశేషణమయిన ప్రియాపయోధరవిహారాయనెడు సంబోధనమందును మువర్ణకము చెప్పునందుకు సభర్తాణవచనము. శ్లోక ఆరు

భృక్షాదిశబ్దభ్యో మ్యాది రామంత్రజేతువా' అని చెప్పబడియున్నది. హారము సామాన్యమైనది కాదు. హారవంశోత్తమము కావుననే ప్రియామయోధరప్రాంతవిహారభాగ్యాతిశయమును గడిపగలగెను. హారగత రత్నములు పుణ్యాక్షరపంక్తివలెను, హారమువరుస అమృతధారవలెను, హారమణులు శోరకములవలెను నుండెనని భావము. ప్రియమైనదానిని సౌభాగ్యాక్షరపంక్తిగా వర్ణించుదురు. ఇందులకు-

శ్లో. 'సౌభాగ్యాక్షరమాలికేవ లిఖితం పుష్పాయుధేన స్వయం

మధ్యస్థాపి కరోతి తాపమధికం రోమావళిః కేనసా.'

(భర్తృహరి.)

చ. వనజముఖి కుచోపరినివాససుఖోన్నతి నున్ని మాని నా

మనికిత మార్ప వచ్చితివి • మాక్తికహారమ నీగుణంబు లే

మని వినుతింతు నట్టిద కదా యవదాతనువృత్తమూర్తు లెం

దును నిజసౌఖ్యభంగము గనుంగొన రార్తుల బ్రోచువేళలన్.

102

వనజముఖి = గిరికాదేవియొక్క, కుచోపరి = స్తనములయొక్కయుపరిభాగమందలి, నివాస సుఖోన్నతి = నివాసమువలని సుఖాతిశయముచేత, ఉన్ని = ఉండుటను, మాని = విడిచి పెట్టి, నామనికిత మార్పవచ్చితివి = నాయొక్కమనోవ్యభిసం బోగొట్టవచ్చినదాన వైతివి, మాక్తికహారమ = ముక్తాదుని హారమా, నీగుణంబు నేమని వినుతింతు = నీయొక్క సద్గుణము లేమని కొనియాడుదును - అనఁగా గొనియాడఁజాల నని యర్థము.

మత్స్యాలయొక్క ఆణి సుపాణి సుతారము లనెడు మూఁడుగుణము లని భావము. ఇందుకుఁ బ్రమాణము-

క. 'అటలేని చుక్కఁజెఱుగున, మెఱయు సుతారంబు మేలిమిగ వట్టువయై

మెఱుంగొందు పాణి ఘనమై, నెఱసిరి పట్టువ సుపాణి నిర్మలకాంతిన్.'

అని రత్నపరిక్షయందు, అట్టిదకదా = అదియుక్తమేకదా. విమనిన, అవదాత = పరిశుద్ధమైన, సువృత్తఃసద్వర్తనముగలిగిన, మూర్తులు = స్వరూపముగల సుజనులని యర్థము. మత్స్యములు శుభ్రంబును. వర్తులంబునైన మూర్తిగలవని భావము. (శ్లో. 'అవదాత స్సితే పీలే విశుద్ధే ప్రవరే పిచ.' అని వి.) ఎందును = ఎక్కడను, ఆర్తుల బ్రోచువేళలన్ = వ్యభిసంబుచున్నవారిని రక్షించు సమయములయందు, నిజసౌఖ్యభంగము గనుంగొనరు = తమయొక్క సౌఖ్యము చెడిపోవుటను విచారించరు.

వనజముఖి కుచోపరినివాసము సుఖోన్నతి. అదిమానివచ్చుట రాజామనోవ్యభిసంకార్యుటకు, అట్టిరాకగలవానిగుణములు అనిర్వాచ్యములు. నిజసౌఖ్యభంగము పుణ్యాత్ములు పాటింప రనుట కిదియే తార్కాణము. సువృత్తము లనుటవలన హారమణులు పట్టునగను అవదాత యనుటవలనఁ దెల్లగను నున్నవని భావము. హారము శ్వేతగణములొని దనుటకు వరస్వతీప్రార్థనము చూచునది.

చ. చెలుల మొఱంగి నాడు మణిచిత్రగృహంబున మోము వాంచి తొ

య్యలి భవదేకదర్శితమౌదాకృతిఁ జూచె గదా వినీలకుం

తలవ్యాదయంబు నీకు విడిఁతంబు గదా యిక దాచ నేటికిఁ

వెలదిమనంబు దెల్పఁ గదా వే మణిహారమ నిన్ను వేఁడెదన్.

103

చెలుల మొఱంగి = చెలికత్తియలను వంచన చేసి, నాడు = అనఁగా నే నక్కడికివచ్చియున్న భాడు, మణిచిత్రగృహంబునన్ = రత్నచిత్రమయిన గృహమందు, మోమువాంచి = సిగ్గుచేత ముఖము

పంచుకొని, తోయ్యలి = గిరికాదేవి, భవదేకదర్శితమదాకృతి = సీచేత ముఖ్యమానట్లులుగా గనుపడిన-
అనగా నీయందుఁ బ్రతిఫలించిన నాయొక్కరూపమును, చూడెగదా = చూడెనుగదా, విసీలకుంతల
హృదయంబు నీకు విడితంబుగదా = ఆగిరికయొక్క మనస్సు నీకుఁ దెలియఁబడియున్నదిగదాయని
యర్థము. ఆగిరికయొక్క వక్షస్థలము నీకుఁ దెలియఁబడియున్నదిగదా యని భావము. ని. 'హృదయం
మానసో రసోః' అని వి. ఇకదాచ నేటికి = ఇకమీఁద దాచిపెట్టవలసిన దేమి, వెలదిమనంబుదెల్పఁ
గదవే = గిరికాదేవియొక్క మనం దేలాగునున్నదో తెలియఁజెప్పుగదవే, మహిహారము = ముక్తామణి
హారము, నిన్ను వేడెడక = నిన్ను ప్రార్థించుచున్నాను. అని వెనుక కన్వయము.

గిరికరాజునుజూచి సిగ్గుపెంపున దలచుచున్నది. కావునరాజవర్షనము హారమణియందుఁ దక్క-
గనుపించుదగావున భవదేకదర్శితమని చెప్పుచుండెను. హృదయము విడితమచటవలన గుబ్బులనొరసియుండు
గావున నాయొకలంపునెఱింగి యుండువనుట.

ఉ. గ్రావసుతాకుచాగ్ర పరివంభ నిగుంభసుభోపలంభ సు

భావిత భావిమత్కరవిమర్దన కోడకుమీ విశుద్ధము

క్తావలి బాలికానవసమాగమయోగ్యమహోపలాలన

శ్రీ వెలయింతుఁ గాని నినుఁ జిక్కులఁ బెట్టఁ జూమీ రయంబునన్. 104

గ్రావసుతా = పర్వతపుత్రియైన గిరికాదేవియొక్క, ని. 'గిరిగ్రావా చల శైల శిలాచ్ఛయాః'
అని అ. కుచాగ్ర = చను మొనయొక్క, పరివంభనిగుంభ = ఆలింగనసంఘటనమువలన నైన, సుభోపలంభ =
అనందానుభవముచేత, సంభావిత = పూజితమయినదానా, ఇక్కడ గ్రావసుత యన్నందునఁ గుచముల
యందుఁ గాతిన్యము స్ఫురించుచున్నది. భావిమత్కరవిమర్దన కోడకుమీ = ముందుగలుగఁబోయెడు
నాయొక్క హస్తపీడనమునకు భయపడఁబోకుమీ, విశుద్ధముక్తావలి = పరిశుద్ధమైన ముక్తామణిమాలికా
యని యర్థము. శుభ్రవర్ణము గలదని భావము. బాలికా = గిరికాదేవియొక్క, నవసమాగమ = ప్రథమ
సంగమమునందు, యోగ్య = ఉచితమయిన, మహోపలాలన శ్రీ వెలయింతుఁగాని = మహాత్మరమయిన
బుజ్జగింపు సంపదచేత నుల్లసించఁజేయుదునేకాక, నినుఁ జిక్కులఁబెట్టఁజూమీ రయంబునన్ = తర్హితముగా
నిన్ను మనిషిత్వములఁ బెట్టనుమా యని యర్థము. చిక్కుపఱువ నని భావము.

ముక్తావలి విశుద్ధమైనది. అనఁగా నిష్కళంకమైనది. కావున నిట్టిదానికిఁ జిక్కులుగూర్చు
జును. గిరికతో జరుగనున్నది నవసమాగమము. అందు యోగ్యములగు మహోపలాలనములందును
అట్టిచో బుజ్జగించుచు గుచములనంటుట తటస్థించునగావున ముక్తావలి చిక్కులపాలనగావలసిన
యవసరముండదనిభావము.

కా. శుక్తిశ్రోడకుటిగుహావసతి వై • సూచ్యగ్రసంస్థాయి వై

ముక్తాహారమ వై భజించితి గదా • ముద్ధాకుచద్వంద్వసం

సక్తిం దాదృశభూతి తావకకృపాసంసిద్ధిలే కబ్బునే

ముక్తాహారత నున్నయంతనె తలంపు ల్నింపు నా కింపుగాన్. 105

శుక్తిశ్రోడకుటిగుహావసతివై - శుక్తి = ముత్యము, శ్రోడ = మధ్యప్రదేశమనెడు,
కుటిగుహ = కుటిరమునంటి గుహయందలి, వసతివై = ఉనికిగలదనవై, 'సూచ్యగ్రసంస్థాయివై' = సూచి
విను—61

మొకమీఁద నిలిచినదానవై, ముక్తాహారమునై = వర్ణింపఁబడిన యాహారముగలదానవై యరియర్థము. అనఁగా సీతెఱ్ఱబడిన గుహావసతియును సూచ్యగ్రనివాసమును నిరాహారత్వమును దవశ్యాలుర యొక్క ధర్మములుగఁగనక నట్టి తాపసధర్మములు గలదానవై, తపస్సుచేసినదానవై యరుట. ముత్తీయ ములు ముత్తెఱ్ఱఁజిప్పయందుండు చున్నవియును సూచిమొకచేత రుద్ధిముచేయఁబడుచున్నవియును గనుక వానిచేతఁ గూర్చఁబడిన హారమరిభావము. ముగ్ధా = నవోఢమైన గిరికయొక్క, పువద్యంధ్య = పువ ద్యయముయొక్క, సుసక్తి = సుపర్కమును, భజించితిగదా = పొందితివిగదా, ముక్తాహారతపస్సు యంతనె=గుహావాసమును సూచ్యగ్రనివాసమును చేయలేక నేను నిరాహారత్వమాత్రముచేత నున్నందు వలననే, తాదృశభూతి = అనఁగా సీతెత సుపాదింపఁబడిన గిరికాపదసంపర్కగూఢమున వైభవము, తావకృపాసాన్నిధిలేకఱ్ఱునే = గుహావాసమును సూచ్యగ్రనివాసమును నిరాహారత్వమును గలిగిన సీ కృపాపరిపాకము లేకయే ప్రాప్తమగునా, కాఁబట్టి, తలపుల్నింపు నాకింపుగాక = నాకిప్తమగునట్లులుగాఁ గోరిక లొనగూర్చుము - అనఁగా గిరికాపదసంపర్కము గలుగఁజేయుమరి యర్థము. నిరాహారత్వ మును ముక్తావశిత్వముగా నధ్యవసించి తనయందు ముక్తావశిత్వమాత్రమును దెలిపి నీవలె నేనును ముక్తావశి గనుక నాకును సంపర్కమోగ్యత యున్నందున, దత్వాప్తి నొనఁగూర్చుమరి ప్రకా రాంతరము.

ముత్తెఱ్ఱఁజిప్పలయందుఁ జిరకాలము నివసించి నూచి బెజ్జములతోర్చి చేరులుగానుటచే ముగద గుబ్బలవై నధిపసిండుసౌభాగ్యాతిశయము లభించెను. ఇతరసుకృతాతిశయములలేక కేవలముక్తాహారత (అహారవిసర్జనము) నొందినరాజున కాయదృష్ట మెట్లు కలుగును? ముత్యములు గుహలలో నూచిపై నిలిచి తపముఁజేసి యాహారాదుల మానుటవలననే పూర్వోక్తసుకృతాతిశయము కలిగెనని భావము. అలం. కేవలము.

ఉ. చిన్నటనాట నుండియును • జెల్వకుఁ గూర్చినదానవౌట నేఁ
డెన్నిక కెక్కఁ దద్వ్యధకు • నీవును గుందితి గాన సద్గుణా
భ్యున్నతతత్త్వమాలిక యఁద్రో నిను మచ్చిమశీకర్తాద్రో
పిన్నవగంధసారములఁచే దెలి వొందఁగఁ జేయు లెన్నఁడో.

106

చిన్నటనాటనుండియును=చిన్నప్పటినుండియు, చెల్వకుఁ గూర్చినదానవౌట = గిరికాదేవికాప్త మయినదాన వైనందున నని యర్థము. గిరికాదేవికొఱకు నఖిలచేతఁ గూర్చఁబడినదానవని భావము. నఖిల నధ్యాహరింపవలయును. (ఇక్కడ, శ్లో. 'అన్యస్యాః క్వచిద్భవేచ్ఛాన్యా' శ్లో. 'కర్తాదేః కర్తృత్వం ప్రథమాద నవర్ణకశ్చ తద్వత్స్యాత్' అనెడు శబ్దానుశాసన సూత్రద్వయముయొక్క యర్థ మును విచారింపవలయును.) కేడెన్నికకెక్క=నేడు ప్రసిద్ధికెక్కునట్లులుగా, తద్వ్యధకు నీవును గుందితి = అగిరికాదేవియొక్క విరహవ్యధకు నీవును డస్సినదానవముతివి అని యర్థము. గణనకెక్కిన దవియును గిరికాదేహితావముచేతఁ గందినదనియును భావము. కాన్ = కాఁబట్టి, సద్గుణాభ్యున్నత రత్నమాలిక = సఖ్యపంజరూప సద్గుణములచేత నతిశయించిన మణిహారమా యని యర్థము. సూత్రము నందు 'నోకదానిమీఁద నొకటిగాఁగూర్చఁబడి యున్నతస్థినినొందిన రత్నములయొక్క మాలికయని, భావము. అద్రోక్త, అకటా, నిను = నిన్ను, మల్ = నాయొక్క, శ్రమ=రతిశ్రమవలనఁ బుట్టిన

కీకర = బలకణస్రవణముచేత-ఆనందము నొందుచుండుచేత, అర్చ్య = తదానందము, యోషిల్ = గిరికాదేవయొక్క, నమ = నూతనమయిన, గంధసారములచేత = చందనములచేత, తెలివొందగలజేయు టెన్నుడో = ఉల్లసింపజేయు టెన్నుటితో కదాయని యర్థము. కందు పోగొట్టుట యనిభావము. గంధసారప్రభృతి వస్తుచార్ణనమేతలములయందు గందు పోవుట ప్రకటము కదా.

అబాల్యస్తేహముచే గిరికాశరీరతాపమును భరించి రత్నమాలిక కందిపోయినది. ఇది సద్గుణాభ్యున్నత రత్నమాలికకు రాదగనియవస్థ. దీనికి ప్రతికృతి తడిసినగంధముతోఁ గలియతోముట. అటు లానరించిన దానియుఁ బూర్వకాంతియుఁ గలుగును. ఇవి వసురాజు గిరికతోఁ దొలికూటమి చేయు నపుడు రాజు మేనిచెనుట గిరికగుబ్బలవైగల గంధపుఁబూఁకతోఁ గలిసి రొంపి యగునపుడు తటస్థించు నని భావము.

మ. అని రాజేంద్రుడు రత్నపుత్రిఁ గని యీ హారాధిరాజుంబుఁ దె

చ్చిన యోయప్రతిమోపకార సుకృతశ్రీగణ్య దాక్షిణ్యశా

లినీ నీకుం బ్రతిమాపదేశ మింక నేలే పల్కవే సన్నిధి

వనితాచల్లభజీవితంబులు సఖివాక్యస్థితంబు ల్లదే.

107

అని=ఈలాగని, రాజేంద్రుడు = రాజశ్రేష్ఠుడు, రత్నపుత్రిఁగని = రత్నమయమైన ప్రతిమను జూచి, ఈహారాధిరాజుంబుఁ దెచ్చిన = ఈహారశ్రేష్ఠమును దీసికొనివచ్చిన, ఓయప్రతి మోపకారసుకృత శ్రీగణ్య దాక్షిణ్యకాలినీ - అప్రతిమ = సమానరహితమయిన, ఉపకార = ఉపకృతిరూపమయిన, సుకృతశ్రీ = పుణ్యసమృద్ధిచేత, గణ్య = కొనియాడఁదగిన, దాక్షిణ్య = పరకార్య నిర్వహణ శక్తిచేత, కాలినీ=ఓప్పుచున్నదానా యని యర్థము. అప్రతిమా=ప్రతిమగానిదానియొక్క, ఉపకారసుకృతశ్రీగణ్యదాక్షిణ్యకాలినీ యని యర్థాంతరము. సీతుక్ = ఈలాటినుకు, ప్రతిమాపదేశ మింకనేలే=ప్రతిమ యనెడు వ్యాజ మింకమీద నెందుకు, పల్కవే సన్నిధి = సమీపముందు మాటాడవే, వనితాచల్లభ జీవితంబులు = నాయికానాయకులయొక్క బ్రతుకులు, సఖివాక్యస్థితంబుల్లదే=దూతికావాక్యములయందున్నవే కదే. అలం. కావ్యలింగము.

సీ. అన విని రఘునందనుని సన్నిధి బ్రభూతచైతన్య యై నిల్చుచుట్టు పొలతి

కరణి రత్నపుబొమ్మ * గతి మాని ధృతి పూని ఊతిజానికి జోహారు * చేసి నిలిచి

పలికితి నోమహాభాగ తావకమహామహితోక్తి దప్పునే * మంజువాణి

నచలకన్యకబోటినగుదుఁ గన్నియయున్నిఁ దెలుపవచ్చితిఁ గదా * తెఱవనిట్లు

తే. పంచశర శాతశర హేతిపాలుచేసి, తిరిగిచూడవు దగునయ్య * దొరలకెందు

మఱపుగలిగిన ననదలముఱతురయ్య, వెలది దూఱినదూఱులువిసగదయ్య.

అనవిని=ఈలాగనిరాజుపలకఁగావిని, రఘునందనుని సన్నిధి = రఘురాముని సన్నిధానమందు, ప్రభూత = పుట్టిన, చైతన్యయై = చేతుభావముగలదై, నిల్చు = నిలవఁబడిన, చట్టుపొలతికరణి = పాపాదూరపమైన యహల్యవలె, రత్నపుబొమ్మగతిమాని = మణిపుత్రికనై యుండుటమాని, ధృతి పూని=దైర్య మవలంబించి, ఊతిజానికి జోహారుచేసి నిలిచి=భూకాంతునకు దండము సమర్పించి నిలువఁబడి, పలికితి = సంభాషించితిని. విమని యవిన, ఓమహాభాగ = మహాభాగ్యవంతుడ మయిన

వాడా, తావక మహామహితోక్తి దప్పనే = నీయొక్క ఘనమయిన సత్యవాక్య మబద్ధమగునా, కాబట్టి, మంజువాణి నవలకన్యకబోటి నగుదున్ = నేను మంజువాణి యనెడు / పేరుగలదానను గిరి కాదేవితెలిక త్రియను నవుదును. ఇక్కడ, చారణకన్యయొనెడి ౯౨వ పద్యమందలి మఱితైలకన్య కాధీరపయస్వయైన వనదేవతయో, యనెడి వాఙ్మును మంజువాణియనెడిపదమును ననుసరించివెప్పి నాడు. కన్నీయయున్నిఁ జెలుపవచ్చితినిగదా=గిరికాదేవి యున్నయునికిఁ జెలియఁ జేయవచ్చినాను ఖరేదా,

తెఱవన్=అచిన్నదానిని, ఇట్లు=ఈప్రకారముగా, పంచశర = మన్మథునియొక్క, శాత=వాడి గలిగిన, శర = బాణములయొక్క, హేలి = అగ్నిజ్వాలలయొక్క, పాలుచేసి = వశముచేసి - అనఁగా మన్మథబాణాగ్నిజ్వాలల కొప్పుగించి, తిరిగిమాడవు తగునయ్య = అట్లై తిరిగిమాడక యున్నావుగదా యిదిసీకుఁ దగునటయ్యా, దొరలకెందు మఱపుగలిగినన్ = ప్రభువులకు మఱిదేనియందు మఱపుగలిగి నప్పటికిని, అనదల మఱతురయ్య = అనన్యగలికులైన దీనులను మఱచిపోదురటయ్యా, వెలఁదిదూతిన దూఱులు వినఁగదయ్య = మూగిరికాదేవి నిన్నుగుఱించి నిందించినమాటలు కొన్నిగలవు వాని వినఁగద పయ్యా వసురాజేంద్రా. దుర్బలస్య బలంరాజా యన్నటులఁ బ్రభువు లనదలకాపాడుట ధర్మము. విర హతాపమనకుఁ జెలిసి గైవసముజేసి చూచిచూడనటులుంట తగదు. మన్మథుడు కాఁడువాడు పంచ శరడు. వానిములుకులు సామాన్యములుగావు శాతశరములు. శరకాంతులుజ్వాలలు. ఇంతకుఁ జెలియ యోరువఁజాలదు. పలపుపెంపునైవలే నిన్నుదూతినది. అనిందావాక్యములు విన్నయామె మోహతిశ యము ద్యోతకమగును గావున నాపలుకులు వినఁదగినవి.

ఉ. తావక శైలభేదనకథాబిరుదాంకము లేము పేర్కొనం

దా విని వెచ్చ నూర్చి వనితామణి నిత్యకఠోరము ల్కుల

గ్రావము లండ్లు వానిఁ బదఃకుట్టనఁ గీటడఁగించినట్టిగో

త్రావరుఁ డింక నేమిటఁ గరంగు నయో యని నించు బాష్పముల్. • 109

తావక = నీయొక్క, శైలభేదనకథా = కోలాహలవర్వత భంజనచరిత్రతోఁగూడిన, బిరుదాంక ములు=బిరుదావళిలు, విముపేర్కొనన్=మేమువచింపఁగా, తావిని=తానువిన్నదై, వెచ్చనూర్చి=వేడి నిట్టూర్పులుపుచ్చి, వనితామణి=గిరికాదేవి, నిత్యకఠోరముల్కులగ్రావములండ్లు=ఎప్పటికిని గఠినములు కులవర్వతములని చెప్పుదురు, వానిఁ బదఃకుట్టనఁ గీటడఁగించినట్టి = అట్టికులవర్వతములను బాదఃకుట్టము చేత గర్వభంగముచేసినట్టి, గోత్రావరుడు = భూకాంతుఁడు-అనఁగా వసురాజా, ఇంక నేమిటఁ గరం గున్=ఇకమిఁడు దేనిచేతఁ గరఁగఁచున్నాఁడు - అనఁగా మెత్తఁబడుచున్నాఁడు, అయోయని=అక్క టాయని, నించుబాష్పముల్=కన్నీరునించును. వెచ్చనూర్చుట విరాశావశమున.

మ. జవలోకస్పృహణీయభవ్యసుపమాసౌభాగ్యమున్ భాగ్యవ

జ్జుభో గానుగుణత్వముం దదితరాశానిత్యదైన్యవ్యథా

జవకత్వంబును గల్గఁ జొచ్చియొ భరాజంభారి కంభోజజం

జొనరించె పడునాను మంచు నవలాఁయూహించు మోహంబునన్.

జనలోకః=జనసమూహమునకు, స్పృహణీయః=అశించదగిన, భవ్య = యోగ్యమయిన, సుషమా సౌభాగ్యముక్ = ఉత్కృష్టకాంతి సుభగత్వమును, ని. 'సుషమా పరమాకోభా' అని ఆ. భాగ్యవజ్జన భోగానుగుణత్వముక్=భాగ్యవంతులకు భోగానురూపత్వమును, తదితరాఽపిత్వైన్యవ్యభాజనకత్వం బుచు=అభాగ్యులగు నాశాస్త్రైన్యక్షేత్రం పాదకత్వమును, కల్పజూచియొ=కండజూచియే కాబోలును, ధరాజంభారికిఁ=భూదేవేంద్రునికి, అంభోజజుండు=బ్రహ్మదేవుడు, పసునామము=పసుననెడి నామ ధేయమును, ఒనరించెఁ=చేసెను. అంచుక్ = అని యాప్రకారముగా, నవల యూహించు మోహం బునక్=గిరికాదేవి వ్యామోహముచేత నూహించెను. పసువనగాఁ గాంచనముగాఁ బైనిఁజెప్పబడిన కాంచనసంబుధగుణములు రాజునందుఁ గలిగినందున రాజు గాంచనార్థకమయిన పసునామముగల వానిగా బ్రహ్మదేవుడు చేసెనని తాత్పర్యము.

సీ. అనుఁగుదమ్ములఁబాసి * కనుసన్నల మెలంగునిందిరఁ దృణముగా * నెంచుననినఁ
గూర్తాసనాభ్యాసకర్తత యై భజించుధరిత్రిఁ జలుకగాఁ * జూచు ననిన
మధురాధరస్పందవిధివశంపద యైన భాష నొండొకమాటు * పల్కు డనిన
నాత్మపాణిస్పర్శనాయత్త మగుకీర్తి నెనసి దిక్కులకడ * నునుచు ననిన
తే. జగతిఁ గొఱనోమునోచిన * జలజముఖుల
కూరిమి గణించి యతఁ డేల * గారవించు
వరుని బహువల్ల భామనోహరునిఁ గోరు
ముదిత ముదితయై యని బొలఁమోము వాంచు.

111

అనుఁగుదమ్ములఁ బాసి = స్త్రీయానుజాల నెడఁబాసి, కనుసన్నల మెలంగు=ఆక్షాపశురాలై ప్రవ ర్తించుచున్న, ఇందిరక్ = లక్ష్మీకాంతను, తృణముగా నెంచుననినక్ = లాభువయుక్తముగాఁ జూచు నని చెప్పఁగాను అనియర్థము. ప్రేమాస్పదములయిన తామరలను రాత్రియం పెడఁబాయుచున్నదని యును దృష్టిప్రసారములపై నుదయించుచున్నదనియును నర్థుల కిచ్చునెడఁ దృణపాయముగాఁ జూడఁ బడుచున్నదనియును భావము. కూర్తాసనాభ్యాస కర్తతయై = కూర్తాసనము నెడు నానువిశేషమందలి యభ్యాసమువలనఁ గర్తృశూరురాలై, (ని. 'కర్తృశూరస్తు కర్త తః' అని ఆ.) భజించు=సేవించునట్టి, ధరి త్రిక్=భూకాంతను, చులకగాఁ జూచుననినక్=అగౌరవముగాఁ జూచునని చెప్పఁగాను అని యర్థము. ఆదికూర్తముమీఁద నిలిచియున్నదనియును దన్నుఁ బొందినదనియును, దుష్టనిగ్రహము చేసి భారము లేకుండునట్లు చేయఁబడుచున్నదనియును భావము.

మధురాధరస్పందవిధివశంపదయైన = పెదవిని గడలించినమాత్రముచేత వత్స్యురాలైన, భాషక్ = వాణీకాంతనుగూర్చి, ఒండొకమాటు పల్కుడనినక్ = రెండవసారి మాటాడఁదని చెప్పఁగాను అని యర్థము. స్వకీయమధురాధరస్పందనిభావమువలన స్వాధీనురాలనియును, గంభీరుడుగనుకఁ బలుమాటు పలుకఁడనియును భావము. ఇక్కడ విధియనఁగా బ్రహ్మదేవుడును భావయనఁగా సరస్వతీదేవియును గనుకఁ బ్రకృతములును సహవతితములులైన సరస్వతీ బ్రహ్మవాచకపదములఁ జెప్పటజేత రత్నా వశ్యలంకారము. (శ్లో. 'క్రమికం ప్రకృతార్థానాం న్యాయం రత్నావశం విదుః' అని లక్షణము.) ఆత్మపాణిస్పర్శనాయత్తమగు కీర్తిక్ = నిజపాణిగ్రహణాధీన యైన కీర్తికాంతను, ఎని దిక్కులకడ

నునుచు ననినన్ = కలిసి చేరువనుంచి యాదరింపక దూరముగాఁ జేసి నాడనిచెప్పఁగాను అనియర్థము. తనయొక్క బాహుపరాక్రమాధీనమై యున్నదనియును దిగంతములయందు వ్యాపింపఁ జేయఁబడుచు న్నదనియునుభావము. ఇక్కడఁ గీర్తికిని స్త్రీలింగమహిమచేతఁ బ్రతీయమానయైన నాయితకును నభేదా భ్యవసాయము.

జగతిన్ = భూమియందు, కొఱియోమునోచిన్ = తక్కువనోములునోచిన, జలజముఖుల = తనవంటి స్త్రీలయొక్క, కూరిమిగణించి = ప్రేమనుచిచారించి, అతఁడేల గారమించున్ = ఆరాజెందుకు మన్నించుచు, పరునిబహువల్లభామనోహరునిగోచు = పెక్కుండ్రగుప్రియరాండ్రకు వల్లభుడయినపురుషుని వాంఛ సేయునట్టి, ముదితఁస్త్రీ, ముదితయె = సంతోషచిత్తురాలైనా, అని = ఈ ప్రకారముగాఁ జెప్పి, బాల = గిరికాడేవి, మోమువాంచున్ = చింతచేత మొగము వంచుకొనును.

కేవలభాగ్యశాలినులుచు బ్రియరాండ్రునైన శ్రీ భూ వాణీ క్షిరీకాంతలనే యాదరింపనివాఁడు భాగ్యహీనురాలనయిన నచ్చుమన్నించునా యనియును నట్టిబహుస్త్రీవల్లభుఁ డయినవానిని గోరినందున సంతోషపరిపూర్తి యగునా యనియును తాత్పర్యము.

చ. అనుటయుఁ బిన్ననవ్వు వొలఁయం బ్రణయంబున సారెసారెకున్
వినుచుఁ దదు క్తికాశలము • వేమటు నాత్మఁ దలంచి మెచ్చుచున్
జనఁతి యాదరాతిశయసాంద్రముగా నుచితోత్తరంబుగా
ఘనరసభావబోధకము • గాఁ బలికెన్ గిలికించితంబుగాన్.

112

అనుటయొక్క = నే నీలాగని పలుకఁగా, పిన్ననవ్వువొలయెన్ = మందహాసము వ్యాపించునట్టులుగా, ప్రణయంబున సారెసారెకు న్నించుచున్ = ప్రేమచేత మాటిమాటికి నాలకించుచును, తదుక్తికాశలము = ఆవాక్యనిపుణత్వమును, వేమటునాత్మఁదలంచి మెచ్చుచున్ = పలుమాటును మనస్సునందుఁ దలఁచుకొని మెచ్చుచును, జనవతి = వసురాజు, ఆదరాతిశయసాంద్రముగాన్ = మన్ననయొక్క యతిశయముచేత నిదిడమగునట్టులుగా, ఉచితోత్తరంబుగాన్ = నేనాడినమాటలకు నుచితమయిన ప్రత్యుత్తరమగునట్టులుగా, ఘనరసభావబోధకముగాన్ = ఘన = అధికమయిన, రస = అనురాగముగల, భావ = తాత్పర్యమునకు, బోధకముగాన్ = తెలియఁజేయునట్టిది యగునట్టులుగాను-అనఁగాఁ దనయొక్క యనురాగమును తెలియఁజేయునట్టులుగాను, కిలికించితంబుగాన్ = (జ్ఞా. 'క్రోధాశ్రుహర్షభీత్యాదే స్సంకరః కిలికించిత' అని చెప్పఁబడియున్నది గనుక) కొరపమును గన్నీరును సంతోషమును భయమును మొదలయినవానియొక్క సంకరము కిలికించిత మనఁబడుగనుక నట్టికిలికించిత యుక్తమగునట్టులుగాను, పలికెన్ = వచించెను. ఏమని యనిన,

శా. ఏమేమీ జగతిం గఠోగ్రములు శైలీంద్రంబు లొఁగా తదీ
యామేయస్త్రయభేది యంతకుఁ గఠోరాకారుఁ డానే కదా
యామేటిన్ ధృతి వాపి చూపులనె యూటాడించువా రెంతవా
రో మీనేక్షణ తా నెటుంగదె తదాఁరూఢప్రభావోన్నతుల్.

113

ఏమేమీ = ఏమియేమోయంటివి, జగతిన్ = భూమియందు, కఠోరములు = కఠిన్యముగలవి, శైలీంద్రంబులొఁగాఁపర్వతములనుగదా, తదీయ = ఆపర్వతసంబంధమయిన, అమేయ = ఆపరిమితమయిన, జ్ఞయంగర్వమును, భేది = భేదించునాడు, అంతకుఁగఠోరాకారుఁడనేకదా = ఆపర్వతములకంటెఁ గఠి

నాత్మచేకదా, ఆమటికొధృతివాసి = ఆట్టికొడుని యైర్వమును బోగొట్టి, చూపులనె యూటాడించు వారు = చూచుటచేతనే యుట్టూకలూగించువారు, ఎంతవారో = ఎంతటివారో, తత్ = ఆకతార వస్తుత్రయములూపల, అహూత = కారినోక్కన్నస్థానమేవో దానియొక్క, ప్రభావోన్నతుల్ = మహిమాలిశయములు, మీనేక్షణ = ఆగరికాదేవి, తానెఱుంగజ = తాచునైఱుగదా-అనగా గారినోక్కన్న స్థానముగనుక గరికాదేవి యాహూతురాలని తెలియవలయును.

తైలములు కఠినములు. తైలగర్భమువాసినమేటి యంతకంటెను గణించుడు. ఆట్టికొనికనుని జూపులచే నాటలాడించుగరిక యాత్మబలము నెఱుంగజాలకున్నది. చెలువలచూపులు ఇంద్రాదులక గూడ జయించుచుట ప్రసిద్ధము. ఇందులకు.

స్థో. నూనంహితే కవివరా విపరీతవాచో, ఏవిశ్వమాహు రబలాభితి కామినిస్తాః
యాభి ర్విలాంబితరతారకదృష్టిపాతైః, శక్రదయోసి విజితా స్త్వబలాః కథంతాః.

ఉ. ఆసలఁ బెట్టి యేచు వసు + వంచు వచింపఁగ నేల సుతతో
ద్భాసినిజాభిజాత్యమునఁ + దద్వసువున్ వెలఁ గొన్న మోహసం
వాసవదంబు దా రమణి + వారక శుక్తిమతిన్ జనించె ల
క్షీసముదగ్ర మై జగ ముశేషము నివ్వెఱ గందఁ జేయఁగాన్.

114

ఆసలఁ బెట్టియేచువసువంచు వచింపఁగ నేల = వసువరఁగాఁ గాంచనమును వసురాజును గరుకఁ గాంచనమాశగొలిపి శ్రమవెట్టుచున్నదని యెమిటి కనవలెను అని యర్థము. వసురాజుని భావము. సంతత = ఎల్లప్పుడును, ఉద్భాసి=మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న, నిజఃస్వకీయముయన, అభిజాత్యమునఁ = కులీనత్వముచేత నని యర్థము, సౌందర్యముచేత ననిభావము. (ని. 'అభిజాత స్థితే న్యామ్యై కులీన ప్రాప్తరూపయోః' అని వి.) తద్వసువు నైవలగొన్న మోహసంవాసవదంబు = ఆకాంచనమును గొనిన మోహనివాసస్థానమయిన, ఉదారమణి = శ్రేష్ఠరత్నము - అనగా ముతామణియని యర్థము. (ని. 'ఉదారో దాతృమహతోః' అని అ.) ఆవసురాజును గొనిన మోహనివాసస్థానమయినగరిక యని భావము. ఇక్కడ గరికాదేవిని నిగరణముచేసి మణిగా నధ్యవసించినాడు. వారకశుక్తిమతిన్ జనించి = వాలాయముగా శుక్తిమతియందుద్భవించి, లక్షీసముదగ్రమై = కాంతిచేతఁ బరిపూర్ణమైయని యర్థము, సంపదచేతఁగాని లాప్యణముచేతఁగాని పరపూర్ణమై యనిభావము. జగ ముశేషము నివ్వెఱగందఁ జేయఁగాన్ = సమస్తప్రపంచమును విభ్రాంతిని బొందునట్లులు చేయఁగా - ఆసలఁపెట్టి యేచువసువంచు వచింపఁగ నేల యనిసంబంధము.

ప్రసిద్ధమగు జాతిశ్రేష్ఠతచే గాంచనమును లోగొన్న మోహనివాసస్థానమైన శ్రేష్ఠత ముక్తారత్నము శుక్తిమతియందు జనించి కాంత్యతిశయముచే సమస్తజగమునకు విభ్రాంతి గూర్చుచుండఁ గాంచనమాశగొల్పి వేధించుచున్నదనుట పొసఁగదని యర్థము.

ఎడతెగని యుత్కృష్ట సౌందర్యముచే వసురాజును లోగొన్న సుందరీమణియగు గరికాదేవి శుక్తిమతియందుజన్పించి సంపదచేతను లావణ్యముచేతను సలికయించి జగత్తునంతయు శ్రమింపజేయుచుండ వసురాజు ఆనగోల్పుచున్నాడననేల యవిభావము. అలం. హావకాంతియోక్తి.

శా. శ్రీవాణీధరణీముఖాంగనలపైఁ • జిత్తంబు లే కున్ని కే
మీ వేమాటును దూఱ నిత్యగుణలక్ష్యే సంతతావక్రవృ
త్తావిర్భావ నఖండరూపనిధిఁ గన్వయ గోరువాఁ డేల సం
భావించుకొ నీరిపెంపు వాగ్విలసన ప్రాధిక్ మహీభోగమున్.

115

శ్రీ వాణీ ధరణీ ముఖాంగనలపైఁ = లక్ష్మీయు సరస్వతియు భూమియు మొదలుగాఁగల శ్రీల
మీఁదను, చిత్తంబులేకున్నికే = మనస్సులేకపోవుటనుగురించి, ఏమీవేమాటునుదూఱకొనుట = చలనమాటును
నిందింపవలసినదెందుకు, నిత్యగుణలక్ష్యే = అచంచలమయిన గుణములంగల లక్ష్మీయునని యర్థము. ఆచం
చలగుణనమృద్ధి గలదనిభావము. సంతత = ఎల్లప్పుడును, అవక్రవృత్త = అకుటిలవృత్తితోడ, ఆవిర్భావక =
ఆవిర్భవించిన సరస్వతియును, అఖండరూపనిధి = పూర్ణ సౌందర్యమునకు స్థానమయిన భూమియును
నయినట్టి, కన్యంగోరువాఁడు = కన్యనుగోరెడువాఁ డని యర్థము. లక్ష్మీదేవి చంచలగుణముగల దనుట,
సిరులు నిలకడలేని దని భావము. సరస్వతియైతే సంతతమును నవక్రవృత్తావిర్భావము లేనిదనుట,
వక్రవృత్తావిర్భావము గలదని భావము. అనఁగా గురువులు వక్రకారములును లఘువు లవక్రకారము
లును నగునట్లులుగా వ్రాయఁబడుచున్నవి గనుక గురులఘు యుక్త వృత్తరూపావిర్భావము గలదని
తెలియవలయును. భూమి ఖండరూపనిధియనుట - నవఖండస్వరూపము గలదని భావము. నీరిపెంపు =
లక్ష్మీయొక్క యతిశయత్వమును, వాగ్విలసన ప్రాధిక్ = సరస్వతియొక్క విశాసప్రాధిమ్యమును, మహీ
భోగమున్ = భూమియొక్క సుఖమును, విలసనభావించుకొ = ఎందుకుమన్నించును-అనఁగా మన్నింపఁ
దనుట.

గుణకాలియైన గిరికాదేవిని గోరుచున్నతాను శ్రీవాణీధరణీకాంతలయొక్క పెంపును ప్రాధిమ
యును భూసౌఖ్యమును భోగంబును సంభావించ వ ననియర్థము. సంపదలయొక్క యభివృద్ధియును విద్యా
ప్రాధిమయును భూసౌఖ్యమును దనుట రుచింపకున్న దని భావము. ఇక్కడ నభేదాధ్యవసాయము.
ఇందులో నరతి యను నవస్థాభేదంబును జెప్పినాఁడు. శ్లో. 'అన్యత్ర ప్రీతి రరతి' అని లక్షణము.
అలం. క్లేషమూలకకావ్యలింగము.

క. నా విని చతురాస్యుడ వరు,దే వచన ప్రాధి నీకుఁ • దెఱవ యిక వియో
గావృత్తి కోర్వ దేచెద,వో వెను బ్రోచెదవో తెలుపు • ముల్లం బనినన్. 116

నావిని = వసురా జీలాగని పలుకఁగా విని, చతురాస్యుడవు = అనఁగా బ్రహ్మపని యర్థము.
చతురవాక్యములు గలవాడవని యర్థాంతరము. అరుదే వచన ప్రాధి నీకుఁ = వాక్పాధిమ నీ కొక
యాశ్చర్యమా, తెఱవ యిక వియోగావృత్తి కోర్వదు = గిరికాదేవి యికమీఁద విరహమయొక్క
పునఃప్రాప్తి సహింపఁజాలదు, ఏచెదవో వెను బ్రోచెదవో = ఈలాగుననే వ్యథపెట్టుచున్నావో లేక
యింకట రక్షించుచున్నావో, తెలుపు ముల్లం బనినన్ = నీమానసమును తెలియఁ జేయు మని నేను
బలవఁగా-

ఉ. నామదిలోనఁ బాయనియఁ,చారతసారతరాసురాగచిం

తామయదామయం త్రపరిఃకాహము దాహము మోహము బురం
ధ్రీమణి నీవ చూచితి గదే తగదే జగదేకధన్వియ.

కామునియాన సందియముఁగా నను బల్కి యఘంబు గైకొనన్.

117

నామదిలోనఁ బాయని = నామనస్సునం దెడఁబాయని, అనారత = నిశ్శయమైన, సారకర=బలిష్ఠమయిన, అనురాగ = ప్రేమతోఁగూడిన, చింతామయ = చింతారూపమయిన, దామయంత్ర = ఊరిత్రాఁటియొక్క, పరిణాహము = వికాలతయను, (ని. 'పరిణాహో వికాలతా' అని అ.) దాహము=తాపమును, మోహము = అపేక్షయును, పురంధ్రీమణి = స్త్రీరత్నమవయిన యోమంజువాణి, నీవచూచితిగదే = నీవే కంటివిగదా. కాఁబట్టి, జగదేకధన్వి = జగత్తులోపల మెటిపిలుకాఁడయిన, అక్కామునియాన = ఆమన్మథునితోడు, ఆనయనెడుపద మాజ్ఞాశబ్దమునకుఁ దన్మమము. సందియముగానరుఁబల్కి = సంశయమున్నట్టులుగా నప్పుగురించి వచించి, అఘుబుగైకొనక = పాపముగట్టుకొనుటకు, తగదే = సీమ నర్హముగాదే, అనగా నాదురవస్థను జూచియును నాయందు సందేహమున్నట్లుగాఁ బల్కి పాపముగట్టుకొనుట నీ వచితముగాదే యునుట. అచరాగము చింతామయమైనది. అది వికాలమగు నుత్తాడు. దీనికిఁ దోడు విరహతాపము. మోహము మిక్కుటమైనది. ఇవి యన్నియు మంజువాణి కనులారఁ జూచుచున్న సంగతులు. గిరికను వసురాజు వలచినవిషయము సంశయాస్పదమనుట పాపము కట్టుకొనుటయె.

ఆ. నాతి విను నగేంద్రనందన గురుజనా, ధీన గాన మనసు + గాన కుంట

నెనుగు సందియమున + నిన్నాళ్లు నీభేద, జలధిఁ గడువఁ దెప్పగలిగ నేడు.

నాతి విను = ఓమంజువాణి వినుము, నగేంద్రనందన = కోలాహలపర్వతరాజపుత్రి యైనగిరిక, గురుజనాధీన గాన = తల్లిదండ్రులయొక్క యధీశురాలు గరుకను, మనసు గానకుంట = అగిరికయొక్కమానసము దెలియకపోవుటవలనను, ఎనఁగుసందియమునక = అతిశయించుచున్న సందేహముచేత, ఇన్నాళ్లు నీభేదజలధి గడువక = ఇన్ని దినములపర్యంతమును దుఃఖసముద్రమునందు నీచుచుండగా, తెప్ప గలిగె నేడు = నేటికి నీవనెడు తెప్ప సంప్రాప్త మాయెను.

ఉ. మన్ననబోటి నేటిమునుమాపు మహేంద్రభుజివ్య వచ్చి తా

నన్నియుఁ దెల్పె నింద్రుఁడు మదాశయ మాత్మ నెఱింగి భక్తిసు

పన్నతఁ బాణిపీడనశుభం బొనఁగూర్చుటకై నగోత్తముం

గన్నియ వేడ వచ్చునట + కొతుకసాంద్రమునింద్రకోటితోన్.

119

నేటిమునుమాపు = నేటిసాయంత్రము, మన్ననబోటి = బహుమానపాత్రురాలయిన, మహేంద్ర భుజివ్య వచ్చి = మహేంద్రునియొక్కపరిచారిక వచ్చి, తా నన్నియుఁ దెల్పె = తనంతట తానే యన్ని వర్తమానములును జెప్పెను. ఏమనిన, ఇంద్రుఁడు మదాశయమాత్మ నెఱింగి = ఇంద్రుఁడు నాయభిప్రాయమును మనస్సునందుఁ దెలిసికొని, భక్తిసంపన్నత = భక్తిసమృద్ధిచే పాణిపీడనశుభం బొనఁగూర్చుటకై = పాణిగ్రహణరూపమయిన శుభకార్యమును సంఘటనపఱచుకొఱకుఁ గాను, కొతుకసాంద్ర మునింద్రకోటితోన్ = సంతోషమగుమయిన మునిసమూహముతోడ, నగోత్తముం గన్నియ వేడవచ్చునట = కోలాహలపర్వతశ్రేష్ఠుని గన్నెనడిగడు నిమిత్తమువచ్చునట. ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

క. ఆచల్లనితియ్యనిశుభ, వాచావిభవంబు విన్నవాడ నయి సుమీ

వాచాల మదనగుణనా, రాచార్ఘ్యటి కోర్చినాడఁ + బ్రాణంబులతోన్.

120

ఆ చల్లనితియ్యనిశుభవాచావిభవంబు = శీతలమయినదియు మధురమయినదియు శుభకరమయినదియు నగు నాయుచ్రపరిచారిక పలికిన వాగై వ్యభవమును, విన్నవాడనయిననుమీ = ఆలకించినవాడయినందువలన నుమా, వాచాల = మ్రోయుచున్న, మదనగుణ = మన్మథునివింటి నారియొక్కయు, నారాచ = బాణపాతముయొక్కయు, ఆర్భటికిక = ఆర్భటమునకు, ప్రాణములతోక = ప్రాణములతోడను, ఓర్పినాడక = సహించియున్నాడను.

ఉ. ఈశుభవార్త మీచెలియ ♦ కిప్పుడ పోయి యెటుంగఁ జెప్పి కా

మాశుగపీడితంబు లగుప్రాణము లూఱడిలంగఁజేయు మో

వేశలవాణి యంచు ననుఁ ♦ బేర్కొని యీమహితాంగులీయ ము

ర్వీశుఁ డొసంగి వీడ్కొలిపె ♦ నేనును వచ్చితి నీక్షణంబునన్.

121

ఈశుభవార్త = శుభకరమయిన యీవృత్తాంతము, మీచెలియకుక = మీగిరికాదేవికి, ఇప్పుడ పోయియెటుంగఁజెప్పి = ఇప్పుడే వెళ్ళి తెలియఁజెప్పి, కామాశుగపీడితంబులగు = మన్మథబాణముల చేత బాధించబడుచున్న, ప్రాణములు = ఆగిరికయొక్క ప్రాణములు, ఊఱడిలంగఁజేయుము = ఊఱటఁబొందునట్లులుగాఁ జేయుము, ఓపేశలవాణియంచు ననుఁబేర్కొని = ఓమంజువాణి యని నన్నుఁ జేరఁ బిలిచి, ఈమహితాంగులీయము = ప్రశస్తమయిన యీముద్రిక, ఊర్వీశుఁడొసంగి = వసురాజు నాచేరికినిచ్చి, వీడ్కొలిపెక = పంపించెను, ఏచును వచ్చితి నీక్షణంబునన్ = ఈక్షణమందే నేను వచ్చితిని.

ఇది శుభవార్త. శుభస్య శీఘ్రమందురు గానఁ ద్వరగా నెఱింగింపఁ జనును. గిరికప్రాణములు కామాశుగపీడితములు. కాన నూఱడించుట యావశ్యకము. సంతాపస్థితిలో నున్నగిరిక యీమాటలు విశ్వసించదనుకొందువేమో! ఇదిగో మహితాంగులీయకముఁ జూపుమనుటచేఁ గొనివచ్చితినిని భావము.

చ. అని యఖిలంబుఁ దెల్పి రమణాంగులిముద్రిక మంజువాణి యి

చ్చిన నవలా విలాసమునఁ ♦ జేకొని కై శ్యపయోదపద్ధతిం

దనరంగఁ జేయు నేత్రనలినంబుల నొత్తు ఘటించు నున్నత

స్తనయుగళిరథాంగములఁ ♦ దద్రవిలేజము నేకతంబునన్.

122

అని యఖిలంబుఁ దెల్పి = ఈలాగని యావద్యవృత్తాంతమును జెప్పి, రమణాంగులిముద్రిక = ప్రియుడయిన వసురాజుయొక్క సికాయుంగరమును, మంజువాణి యిచ్చినక = మంజువాణి యియ్యగా, నవలా = గిరికాదేవి, విలాసమునఁ జేకొని = శృంగారచేష్టచేతఁ గైకొని, కద్రవిలేజముక = సూర్యప్రభవంబి ప్రభలుగల యీ ముద్రికను, ఏకతంబునక = ఒంటరిపాటున, కైశ్య = కేశబృంద మనెడు, (ని. 'తద్బృందే కైశ్యం కైశ్యమ్' అని అ.) పయోదపద్ధతిక = మేఘమార్గమందు-అనఁగా నాకాశమునందు, తనరంగఁజేయుక = బిచ్చనట్టులుగా నొనర్చును - అనఁగా మేఘమువంటి కొప్పువైఁ జేర్చుకొనునటు, నేత్రనలినంబుల నొత్తుక = కమలములవంటి కన్నులనొత్తుకొనును, ఘటించు నున్నత స్తనయుగళి రథాంగములక = చక్రవాకములవంటి యున్నతకుచయుగళిమందు హత్తించుకొనును.

ముద్రికను రవిలేజమని చెప్పినాడు గనుకఁ గైశ్యపయోదోద్ధతియందును నేత్రకమలముల యందును స్తనచక్రవాకములయందును జేర్చుకొన్నదని చెప్పట యానుకూల్యమని విచారించవలయును.

రవిలేజమని చెప్పినందుననే ముందరవర్తింపగల సూర్యోదయము సూచించుబడుచున్నది గనుక ముద్రా లంకారము (శ్లో. 'సూర్యార్ధ సూచనముద్రాప్రకృతార్థపరైఃపదైః') అని దీక్షిలక్షణము. ముద్రి కాశబ్దవిశేషణమయిన రవి లేజమ నెడుపదమునకు, 'ఉభయవిధముమహతీనామ్' అనెడు సన్నయసూత్రము చేత, నపుంసకలింగత్వము నస్తుతమని తెలియవలయును. గిరిక ముగ్ధ, కావన స్క్రి. తొలత వసు రాజును జూచునపుడే చెలులు పరిహసించిరిగావున ముద్రిక నేకతమునఁ గేశములందుఁ గనులందు గుబ్బు లందు నుంచినొనెను. ప్రియుడు ప్రేమతోఁ బంపిన వస్తువు గాన గిరిక తనయనురాగము నాముద్రి కకు నైకొనుటతోఁ గాదు విలాసముగాఁ నైకొనుటతోఁ బ్రకటించెను. విలాసమన శృంగారరసము ల్లాసము. చూపులయందు విలాసముదాల్చెనని భావము. విలాసలక్ష్యమిటులఁ జెప్పబడెను-

క. ఇరుగడల పెడలి నుడిగొని, తరళములై వెలికి బెళికి తళతళ మనుచున్
బరుగురువారపుఁజూపుల, హరిణాక్షీ నృసింహవిభున కారతిఁ జేసెన్.

క. పతిఁ గనఁ దాత్కాలికమగు, నతులవికారము విలాసము... సరసభూపాలియము.

ఉ. మున్నుగ నన్నగాత్తజకు * ముద్రికపైఁ బతిపేరు సూడఁ దోఁ
చె న్నపుఁ జూచినట్లు నును*సిగ్గు తదూర్తిక ప్రేలఁ బూన భా
గ్యోన్నతిఁ దత్కర్తృహమ*హోత్సవ మప్పుడే కాంచినట్లు మిం
చె న్నవకాంతివిభ్రమవి*శేషసంభ్రమవైభవోన్నతుల్.

123

మున్నుగన్ = ముందుగా, అన్నగాత్తజకున్ = అగ్రికాదేవికి, ముద్రికపైఁ బతిపేరుసూడన్ = ముద్రికమీఁదనున్న పసురాజయొక్క సామధేయమును జూడఁగానే, నృపుఁజూచినట్లు = ఆపసురాజును జూచినట్టులుగా, నునుసిగ్గు = వృద్ధుడైననజ్జ, తోఁచెన్ = ఉదయించెను. తదూర్తిక ప్రేలఁబూనన్ = ఆయంగుళీయకము తనప్రేలఁ బెట్టుకొనఁగా, భాగ్యోన్నతిఁ = భాగ్యతిశయముచేత, తత్కర్తృహ మహోత్సవ మప్పుడే కాంచినట్లు = ఆపసురాజయొక్క పాణిగ్రహణమహోత్సవము నప్పుడే పొంది నట్టులుగా, నవకాంతి = నవినలావణ్యమును, విభ్రమవిశేష = విలాసవిశేషములను, సంభ్రమవైభవః = ఆదరసమృద్ధితోఁగూడిన, ఉన్నతుల్ = ఔన్నత్యములను, మించెన్ = అతిశయించెను. (ని. 'సంభ్రమ స్సాధ్యపేషి స్సా త్సంపే గాదరయో రపి' అని విశ్వనిఘంటువు.

సీ. ఒకనాఁడు చూచె బా*లిక నిలాపతి యంచుఁ బతియంచుఁ దనకు న*స్పార్ధి వేంద్ర
నతివ గోరఁగమించె * నంగజానలమంచు నలమంచుచాయవాఁ * డబల నేచ
నుర్వీశుకడ కేఁగెనొకబో*టికొమ్మంచు గొమ్మంచు నతఁడును * గుఱుతోసంగి
చెలియతోఁ దెలిపె దొ*య్యలిమీఁదితమి యంచుఁ దమి యంచు ముట్టునం*
తే. వచ్చునట విందునకు నిందు * వనిత నడుగ
[తనె బలారి
ననుచు ననుచువయస్య లా*ద్యంతమును నె
ఱుంగఁ జెప్పిన విని మహా*భంగగరిమఁ
బొంగె జనయిత్రి మి న్నందె * భూమిధరము.

124

ఒకనాఁడుచూచె బా*లిక నిలాపతియంచున్ = పసురాజొకనాఁడు గిరికాదేవిని జూచెను యను, పతియంచుఁ దనకు నస్పార్ధి వేంద్ర నతివ గోరఁగ మించె నంగజానల మంచున్ = తనకు

దెనిమిటి యని యావసురాజును గిరికాదేవి యిచ్చయింపఁగా మన్తఠాగ్ని యతిశయించె ననియును, అలమంచుచాయవాఁ డబల నేచ సుర్వీకుడ కేగె నొకబోటికొ మ్మంచుకొ = మంచుచాయవాఁడు - చంద్రుడు గిరికాదేవిని వేధింపఁగా వసురాజుయొక్కనన్ని ధానమునకు నొకబోటికొమ్మ యనఁగాఁ జెలికత్తై పోయె ననియును, కొమ్మంచు నతఁడును గుఱుతోనంగి చెలియతోఁ దెలిపెఁ దొయ్యలిమిఁది తమియంచుకొ = పుచ్చుకొమ్మని యావసురాజు తనయుంగర మానవాలిచ్చి యాచెలికత్తైతో గిరికాదేవి మిఁదఁ దనకుంగల యభిలాషమును దెలియఁ జెప్పె ననియును, తమి యంచుముట్టునంతనె = రాత్రి తుదముట్టఁగానే-అనఁగాఁ దెల్లవాఁఁగానే, బలారివచ్చునట విందునకు నిందు వనిత నడుగననుచుకొ = ఇంద్రుడు విందునకు ననఁగా నాపుఁడయిన వసురాజునకు గిరికాదేవి నడిగెడు నిమిత్తమై యిక్కడికి వచ్చునట యనియును,

ననుచువయస్యలు = ననువు అనఁగా నెనరుగాన నెనరుగల గిరికాసఖులు, ఆద్యంతమును నెఱుంగఁ జెప్పినవిని = మొదటినుండి చివరవఱకు జరిగినపుత్తాంతమును దెలియఁజెప్పఁగా విని, మహాభంగ గరిముఁ బొంగె జుయిత్రి-జుయిత్రి = గిరికాదేవితల్లియైన శుక్తిమతి, మహా = ఉత్సవముయొక్క, ఆభంగ = అవిచ్ఛిన్నమైన, గరిముకొ = అతిశయముచేత, పొంగె = ఉప్పొంగె నని యర్థము.

మహాశబ్దమునకు నర్థ మిక్కడ సుత్రవపరంబును ఆకారాంతంబును అని విచారించవలయును. మహాత్మయిన తరంగాతిశయముచేతఁ బొంగెనని యర్థాంతరము. మిన్నందె భూమిధరము = కిలాహల పర్వతము మిన్నముట్టె నని యర్థము. గగనపర్యం తొన్నత్యము గలిగియుండె నని యర్థాంతరము.

చ. అపు డరవిందగంధి హృదయాంబుజఘోద మడంప వచ్చి తో

రపురుచితో వెలుంగు వసురాజుకరోర్తి కఁ గాంచి భీతిమైఁ

జపలవిలోచనం బొదువఁ జాలక తారభటాలితో నిశా

ధిపునిబలంబు లేగినగతికై రహి వీడెను బొండుచంద్రికల్.

125

అపుడు = ఆసమయమందు, అరవిందగంధి = గిరికాదేవియొక్క, హృదయాంబుజఘోదమడంప వచ్చి = అంబుజమువంటి హృదయముయొక్క భిన్నత్వమును నివారించవచ్చి, వసురాజుకరోర్తికకై = అనఁగా వసురాజు చేతియుంగరమునని యర్థము. వసువులనఁగా రత్నము వానికి రాజు సూర్యుఁడును, ఆయన కిరణోర్తిక నని యర్థాంతరము. ఈయర్థమం దూర్తికయనఁగా రేఖయని చెప్పవలయును. తరంగము రేఖాకృతియగుట ప్రకటముగదా. ఇది ప్రకృతజ్ఞేషము. కాంచిభీతిమైఁ జపలవిలోచనం బొదువఁజాలక = అనఁగా గిరికాఘోదనివారణార్థ మై వచ్చిన రాజుచేతియుంగర మనుసూర్యకిరణమును జూచి భయముచేత గిరికాదేవి నాక్రమింపఁజాలక సూర్యోదయము కాఁగానే వివాహప్రసంగ మా రభ్యమగుచున్నది గనుక సూర్యోదయము గిరికాదేవి కానందమగుటచేత సూర్యకిరణప్రసరమును గిరికాఘోదనివారణముకొఱకు వచ్చుటగా వర్ణించినాఁడు, తారభటాలితోకై = నక్షత్రసదృశులైన భటులయొక్క సహవాసముతోడ నని యర్థము. భటులవంటి నక్షత్రములతోడ నని యర్థాంతరము. నిశాధిపుని బలంబు లేగినగతికై = చంద్రుడనెడు రాజుయొక్క నైన్యముల ధీనిపోయినవోయన్నట్టు లుగా, రహివీడెను బొండుచంద్రికల్ = తెల్లని వెన్నెలలు కాలికినను లాయెను. ఇది యుల్లేఖ లంకారము.

నాయక ఆరవిందగంధి. హృదయము ఆరవిందము. కావ్యము సమరాజుకర్తృక తోరపుదుచితోఁ దోడ్పడవచ్చెను. చంద్రుఁడీకఁ దనప్రయత్నములు సాగవని నైక్యులముతోఁ జెలి నేమట మాని పోయినటుల వెన్నెలలు తెల్లనయ్యెను. అనఁగా ఉంగరము చూచినంత గరికఁకు జింత తొలంగె ననియు సంతలోఁ జెల్లవాడెనియు భావము.

మ. ఒకనాఁ డింద్రుని యంతవేలుపు మదియొత్తి స్విడంబించి తా

నొకకాలం బెఱిగింప వచ్చి మునికాపొద్వృత్తిపాలయ్యె మా

మకశబ్దం బిది యల్పమే త్రిమునిసంభాష్యత్రికాలీవిభో

ధక మకరీతిఁ ద్రిభంగిగా మొరనెఁ జెంతం దామ్రచూడొఘముల్.

126

ఒకనాఁడు = ఒకానొకదినమందు, ఇంద్రుని యంతవేలుపు = చేవుండైన ఇంద్రుని మఱివాఁడు, మదియొత్తిస్విడంబించి = నాయొక్కశబ్దము ననుకరించి, తానొకకాలం బెఱిగింపవచ్చి = తానును నొకానొకటైన ప్రాతఃకాలమును చెలియఁజేయవచ్చి, మునికాపొద్వృత్తిపాలయ్యె = గౌరవమునియొక్క కాపాతీశయమునకు స్వాధీనుడాయెను. మామకశబ్దంబిదియల్పమే = నాయొక్క శబ్దంబిది స్వల్పమా - అనఁగా మహాభువనమయినదనుట. ఏమనిన, త్రిముని = వ్యాకరణకాస్త్రప్రవర్తకులైనపాణిని, కాత్యాయనుఁడు, పతంజలి యనెడు మునిత్రయముచేత, సంభాష్య = ఆదరింపఁదగిన, త్రికాలీ = కాలత్రయమునకు, విభోధకము = తెలివిడిపఱుచునట్టిది, అకరీతిఁ = అన్యట్లుగానని యర్థము. త్రికాలీయనఁగా హ్రస్వ దీర్ఘ ప్లుత కాలములనుట, మొరనె = సమీపమందు, తామ్రచూడొఘముల్ = కుక్కుటసమూహములు, ని. 'కృకవాకు స్తామ్రచూడః కుక్కుట శ్చరణాయుధక' అని ఆ. త్రిభంగిగామొరనె = ప్రకారత్రయవిశిష్టముగా ధ్వనిచేసెను.

ఇంద్రునిొక్కటేకాలము - ఒకమునిచేతనైనను సంభాషితమైనదికాదు. (చేపేంద్రునియంతవాడె తమయెఱుపు ననువదించెను. దానికే గౌరవముఁడు కినిని కావము నొసంగెను.) అటుల గలము చెప్పి యొకమునివలననైతము చేపేంద్రుఁడు గౌరవముపొందలేదు.

తమకు మూఁడుకాలములను మునిత్రయముచేత సంభాషితములైన వన్నట్లులుగాఁ గుక్కుటములు మూఁడు ప్రకారములు గలుగునట్లు మొరనెనని యర్థము. మునిత్రయమును గుక్కుటధ్వనియందున్నట్టి ఉ డొ డొ 3 అనెడి హ్రస్వ దీర్ఘ ప్లుత కాలముల ననుకరించి యకారాదిస్వరములకు హ్రస్వ దీర్ఘ ప్లుతములను జెప్పినారు గనుక గుక్కుటశబ్దమందలి కాలత్రయమును మునిత్రయసంభాష్యమని తెలియవలయును.

క. ఆతటి నొకకాతరనే, త్రాతిలకము కలికెఁ బలికెఁ బ్రాభాతికశో

భాతిశయవత్కుశేశయ, నూతనమధుమధురతామనోహరఘణితిన్.

127

ఆతటిఁ = ఆనయమందు, ఒకకాతరనేత్రాతిలకము = స్త్రీలలో శ్రేష్ఠురాలైన యొకవెఱుఁజూపుల చెలికత్తియ, ప్రాభాతిక = ప్రాతఃకాలసంబంధమైన, శోభాతిశయవత్ = కాంత్యతిశయము గలిగిన, కుశేశయ = కతపత్రములయందలి, నూతన = నవీనమైన, మధు = మకరందముయొక్క, మధురతా = మాధుర్యమువంటి మాధుర్యముచేత, మనోహర = ఓషిదమైన, ఘణితిఁ = వాగ్విభిచేత, కలికెఁబలికె = గిరికాదేవినిగూర్చి యొక వాక్యము పలికెను.

మ. ఆమృతాంశుండు నిశాసతిం గలసి శీఘ్రచ్ఛంద్రికాగంధశి
 ల్పముతోఁ బుష్కరశయ్యఁ బాసి చన జేఁబాదూతి తత్కాలసం
 భ్రమసంశీర్ణతరోడుహారమణివారం బేరి తా నొక్కచో
 గుమిగాఁ బోసెనొ నా మినుక్కురనువేగుంజుక్కఁ గంటే చెలి.

128

ఆమృతాంశుండు = చంద్రుడనెడునాయకుడు, ఇక్కడ నేకదేశవివర్తి రూపకము, నిశాస
 తింగలసి = రాత్రియనెడు నాయకను గూడి, శీఘ్రచ్ఛంద్రికా గంధశిల్పముతోఁ = విశిష్టమగుచున్న
 వెన్నెలయనెడు గంధపుఁబూతతోడ, శిల్పమనఁగా రచన, పుష్కరశయ్యఁ బాసి చనఁ = ఆకాశ
 మనెడుపానుపు విడిచిపోఁగా, (ని. 'పుష్కరు పంకజే వ్యోమ్ని పయశిరకరాగ్రయోః' అని వి.)
 వేదాదూతి = ఉపశకాలమనెడు దూతిక, తత్కాల = సద్యస్కాలమనెడు రతికాలమందలి, సంభ్రమ =
 సంవేగముచేత, సంశీర్ణతర = మిక్కిలివిశిష్టములైన, ఉడు = నక్షత్రములనెడు, హరమణివారందేరి = హర
 మాత్రికముల నేర్పఱచి, తానొక్కచోగుమిగాఁబోసెనొనాఁ = తానొక్కచోట రాశిగాఁ బోసినదో
 యన్నట్లులుగా, మినుక్కురను = తళుక్కుమని మెఱయునట్టి, వేగుంజుక్కఁగంటే = వేగుచుక్కను
 జూచితివా, చెలి = ఓగిరికాదేవీ యని యర్థము.

వెన్నెలలు పలుచఁబాటుచుండెనియు, జుద్రుడ న్తంగతుడయ్యెననియు జుక్కలన్నియు
 గాంతిమానెననియు వేగుచుక్కదోఁచెననియు భావము. వెన్నెలలు పలుచఁబాటుట చంద్రుఁడు నిశా
 సతితోఁగవయ మేనిగందపుఁబూత రాలనట్లును, ఆకాశమువదలుట శయ్యవదలుటగను వేగుచుక్క
 దోఁచుట రతినంభ్రమమున దెసముతైములను గుప్పగాజేయుటగను నుల్పేక్షింపబడెను. వేగు
 చుక్క చుక్కలన్నింటికాంతిని గ్రహించి వెలుగుచుండెనని ఫలితార్థము. అలం. ఉల్పేక్ష.

మ. తొవకుం దూరపునంటు రేమగువపొందుం బూర్వపక్షంబు వ
 మ్మవుఁ దారారుచి మద్విభూతి నది గా • కబ్జారితో వారికే
 యవినాభావము నాకుఁ గాక యని చంద్రాపాయవేళం బ్రదీ
 పవిపాండుద్యుతిపేరఁ జంద్రిక శిఖం • బ్రాపించె నీక్షించితే.

129

తొవకుం దూరపు నంటు = కలువతీగెకు దూరపు స్నేహమని యర్థము. చంద్రునకును గుము
 దములకును ద్విలక్షణోజన వ్యవధానమని భావము. నంటనెడుపదము నకారాదిగాని స్వరాదికాదు.
 రేమగువపొందుం బూర్వపక్షంబు = నిశాకాంతసంగతియును నిలుకడలేనిదనియర్థము. శుక్లపక్షమందే
 యోగమనిభావము. (శ్లో. 'అన్యస్యాః క్వచిద్భవేచ్ఛాన్యా.' న.) అనెడుసూత్రముచేత సప్తమ్యర్థ
 మందుఁ బ్రథమవచ్చినది, పమ్మవుతారారుచి మద్విభూతిఁ = రుచియనఁగా నభిరతియును గాంతియును
 గనుక నశ్విన్వాది తారలయందలి యభిరతి నాయొక్క సంపదవలన వ్యర్థమైపోవునని యర్థము.
 వెన్నెలవలనఁ జుక్కలు కాంతి రహితము లగుచున్నవని భావము. అదిగాక = అదియునుంగాక, అబ్జా
 రితోఁ = చంద్రునితోడ, వారికేయవినాభావము నాకుఁగాక = అవినాభావమనఁగా నెడతెగని
 కూటమి, కుముదలతకును రాత్రికిని దారలకును గమనాగమనములు సంభవించవు గనుకను దనకు సుభ
 వింశుచున్నది గనుకను గుముదలతాదుల కవినాభావము లేదనియును దనకుఁ గలదనియును దాక్షుర్యము.
 అని = తలఁగని, చంద్రాపాయవేళఁ = చంద్రుడ పాయమును బొందినసమయమందు, చంద్రికః

వెన్నెలయనెడునాయిక, ప్రదీపవిపాందుద్యుతిపేరక = దీపములయొక్క భవళికాంతియనెడు మిష చేత, శిఖంబ్రాపించెక = అగ్నిప్రవేశమాయెను, అనగా సహగమనము చేసెను, ఈక్షించితే = చూచితినా యని యర్థము.

కలవకన్నెకు జంద్రునకు దూరము. కేమగువకు జంద్రునకు మైత్రి పూర్వపక్షము. చుక్కల కాంతి వెన్నెలవెలుంగుచే నశించుచున్నది. కావున జంద్రునకు వెన్నెలకు ఆవిరాభావసంబంధము కలదు. అట్టియెడ సహగమనము యుక్తమని వెన్నెల యగ్నిని జొచ్చెననియర్థము. చంద్రాస్తమయ సమయమున దీపములు తెల్లబాడెనని భావము. అలంకారములక కావ్యబీగము. సమాసోక్తి.

శా. తారానన్యము పండినక గగనకేదారంబునం జంద్రికా

నీరం బారగగ గోసి తద్రుచిఫలానీకంబు ప్రాతర్తహా

నీరిగ్రామణి తూరుపెత్తె నన దోఁచెం దూర్పునం దెల్పు త

దూరన్యస్తపలాలరాశిక్రియ నిండుం డేగె నిస్సారుడై.

130

తారానన్యముపండినక = సత్కృతములనెడు పరివైరుపండకారంగా, గగనకేదారంబునక = ఆకాశమనెడు పరిమదియందు, చంద్రికానీరంబారగగ = వెన్నెలయనెడు నీరెడిపోవగా, గోసి = గోతగోసి, తద్రుచిఫలానీకంబు = ఆసత్కృతకాంతి పుంజమనెడు ధాన్యరాశిని, ప్రాతర్తహానీరిగ్రామణి-ప్రాతః = ప్రాతఃకాలమనెడు, నీరమనగా నాగలిగాన నది గలవాడు, నీరి-అనగా గాఢపు వాడు, మహానీరిగ్రామణి యనగా బెద్దకాపువాడు, తూరుపెత్తెనదోఁచెం దూర్పునందెల్పు = తూరుపుదిక్కునందు దూర్పారంబట్టెనో యన్నట్టులుగా దూర్పుదిక్కునందు దెలుపు గనుపించెను-అనగా దూర్పు తెల్లవారెనుట, తల్ = తూర్పున యాధాన్యరాశికి, దూరన్యస్త = దూరముగా దీసిన, పలాలరాశిక్రియక = పొల్లరాశియో యన్నట్లు, (ప్రో. 'పలాలా స్త్రీసవిష్కల' అని అ.) నిస్సారుడై = కాంతిహీనుడై, ఇందుండు = చంద్రుడు, ఏగె = సడనుటదిక్కునకు పోయెను.

పరిపండిపిదప నీరిపురనిచ్చి పంటగోసి ధాన్యమును దూరుపారంబట్టుదురు. పొల్లంతయు దూరముగా బడును. వెన్నెల లంతరించుట నీరిపురనిచ్చుటవలెను, బడమటివైపుకాంతి శూన్యంబై చంద్రుడు దూరముగాబడిన పొల్లధాన్యమువలెను నుండెనని భావము. అలంకారము-ఉల్లేఖ.

మ. సిరి నెత్తామరయింటికి మగుడి రాఁ జెంతక ద్విజారావమా

ధురి బుణ్యాహముఁ దెల్పుచుక గురుతరు ఁ ట్లోఁద్రో నటత్పల్లవో

దరనీహారజలంబు చిల్కంగ నయుక్తం బొంటిమై నుండ నం

చు రథాంగంబు ద్విజాతిగాన గవ యై ఁ చూపట్టె నప్పట్టునన్.

131

సిరి = లక్ష్మీదేవి, నెత్తామరయింటికి న్నగుడిరాక = విడిచిపెట్టిన కమలగృహమునకు: దిగిరిరాగా ననియర్థము. ప్రాతఃకాలమందు గమలములు శోభాయుక్తము లగుచున్నవని భావము. చెంతక = సమీపమందు, ద్విజారావమాధురిబుణ్యాహముఁ దెల్పుచుక = ద్విజశబ్దము బ్రహ్మజలయందును బక్షుల యందును వర్తించుచున్నది గనుక బ్రహ్మజమంత్రధూమధూర్వముచేత బుణ్యాహవాచన మాచరించుచు నని యర్థము. పక్షికలకలనమాధూర్వముచేత మనోజ్ఞమైన దినమును దెలుపుచునని భావము. ఇక్కడ బుణ్యమునగా మనోజ్ఞము. (ని. 'పుణ్య మనోజ్ఞ విహితం తథానుకృతధర్మయోః' అని వి,

అహమనఁగా దినమును, గురుతరులు = పెద్దలైనవారని యర్థము. గొప్పవృక్షము అనిభావము. తోడ్తోడ్ = పుణ్యాహవాచనము కాఁగానే యనియర్థము. పక్షులు కలకలధ్వనులు సేయఁగానే యనిభావము. నటత్పల్లవ = హస్తవశమువలన నటించుచున్న చిగురుటాకులచేత, ఉదరసీహరజలంబు చిల్కఁగఁ = కలశోదరమందలి పుణ్యాహవాచనసంబంధమైన పన్నీరు చిలుకరింపఁగా ననియర్థము. వాయువశము చేత నటించుచున్న పృథ్వీపల్లవముచేత నుదరగతమైన మంచునీరును జిలుకరింపఁగా ననిభావము. రథాంగంబు = చక్రవాకము, ద్విజాతిగానఁ = ద్విజాతియనఁగా బ్రాహ్మణుఁడు, బ్రాహ్మణజాతిగనుక, ఆయుక్తంబొంటిమై నుండనంచుఁ = ఒంటిగా నెదురుపడియుండుట యనుచితమని, అప్పట్టునఁ = ఆలక్ష్యగృహప్రవేశకాలమందు, కవయైచూపట్టెఁ = జోడై కనుపడె నని యర్థము.

చక్రవాకము పక్షిగనుక జన్మద్వయము గలదనియును బ్రాతఃకాలమున నాఁడుపక్షితో జోడు గూడె ననియును భావము. అనఁగా బ్రాతఃకాలమందు సరోవరకమలములు వికాసమునుబొందెనని యును సరోవరతీరములయందలి గొప్పవృక్షములపైనున్న పక్షిసమూహము కలకలధ్వనులు చేసెనని యును వాయువశముచేతఁ జలించుచున్న యాపృథ్వీపల్లవములవల్లనుండి మంచునీ శృంగమలముమీఁదఁ బ్రసరించె ననియును జక్రవాకములు రాత్రియెల్ల నెడఁబాసియుండి యప్పుడు తిరుగా జోడు గూడె ననియును దాత్పర్యము. తెల్లవారుతరి పతకము లఱచుటయుఁ జిటుగాడ్పులు వీచుటయు సహజము. తెల్లవారఁగ నె చక్రవాకము జంటపులుఁగును గలసిఱొనుననుట కవిసమయసిద్ధము. ద్విజాతులగు చక్రవాక ములు తెల్లవారఁగ నే జోడుగూడెను. బ్రాహ్మణులిద్దఱగపడుట మంగళమని భావము. ఇందులకు-

శ్లో. కన్యాగౌభేరిశంఖం దధిఫలకుసుమం పావకం దీప్యమానం

యానంవా విప్రయగ్ధం...

చ. ఎలమి మనోజలుబ్బుఁ డెనఁయించినజక్కవదీము పెంటి పే

రెలుఁగునఁ బిల్చి చూడ్కిఁ గదియించి యెదుర్కొని మేను మేను ని

శ్చలగుణసంగతిం బెనఁచి • చక్రము దామరతెంకిఁ జేర్చె ద

త్కలకలశంకఁబోలె విహంగంబులు వీడెఁ గులాయుకూటముల్.

132

ఎలమిఁ = ఉత్సాహముచేత, మనోజలుబ్బుఁడు = మన్నఁకుండనెడు కిరాతుఁడు, ఎనయించిన = పొందించిన, జక్కవదీము పెంటి = దీమనఁగా నొకజాతిపక్షులను మోహపెట్టెడుకొఱకుఁ దజ్ఞాతి స్త్రీపక్షియంచి యందులొ నురులొడ్డియుంచెడు బోనుపెట్టెకుఁ బేరుగనుకఁ జక్రవాకియనెడు దీము పెంటి, పేరెలుఁగునఁబిల్చి = పెద్దయెలుఁగుచేతఁ బిలిచి, చూడ్కిఁగదియించి = ఆలాగునఁ బిలువఱుడి వచ్చునట్టి పురుషపక్షియందు దృష్టినిలిపి, ఎదుర్కొని = ఆభిముఖమైనది. ఈమూఁడుచోట్లను బ్రకృతాప్రకృతసాధారణమని విచారింపవలయును. మేను మేను నిశ్చలగుణ సంగతిం బెనఁచి = శరీర ములు చెందును నిశ్చలత్వసంగతియనెడు నిశ్చలసూత్రసంగతిచేతఁ బైనవైచి, చక్రము = చక్రవాకమును, తామరతెంకిఁ చేర్చెఁ = తామరయనెడు నివాసస్థానమును జేర్చుగా ననియర్థము. ఈయర్థమందుఁ జక్రమనెడుపదమునందలి ద్వితీయకుఁ బ్రథమవచ్చినది గనుకఁ దామరయనెడెడమునందలి మొదటి కకారమునకు దకారాదేశము వచ్చినది. దామర యనఁగా నురుగట్టినద్రాడు గనుకఁ దామరతెంకిఁ

జేర్వంగానే యని యర్థాంతరము. తత్కలకలశంకఃబోధే = ఆయురిహఃబడికపక్షియొక్క కలకల మనెడు సందేహముచేతవలెను, విహంగులు = పక్షులు, మలాయహటములు = నివాసస్థానములైన గూళ్ళును, వీడె = విడిచిపెట్టెను. (ని. 'మలాయో సిద మస్త్రీయామ్' అని ఆ.)

ప్రాతఃకాలము కాంగానే రాత్రి చక్రవాకము నెడఁబాసియున్న చక్రవాకి యెలుగిచ్చి పిలిచి రాంగానే చూచి యెదురుకొని తనశరీరము దానిశరీరముతోఁ జెడఁచికొని వాసస్థానమును తామరకుఁ బ్రవేశపెట్టెననియును సమస్తపక్షిజాతములును నాహారార్థము గూళ్ళవిడిచి పోయెననియును నర్థము. తెంకి యనుపద మిచటఁ దకారాదియేకాని టకారాది కాదు. ఇందుకుఁ బ్రయోగము- డ. 'తెంకులువేదము ల్రఘువతీశరణాగతపజ్రపజరా' అని పజ్రపంజరశతకమునందు. ఆలం. రూప కానుప్రాణితోఁజేప్పిక్ష.

ఉ. పంచశలీముఖుండు తుదఁ బాణమునక జగ మెల్ల గెల్చి య

భ్యంచితపుష్పవృష్టి మరుదావళి నిండుగ నిప్పు డల్లము

ద్రించినజాడఁ దెల్పె సుదంతి మధుపంబు పరిచ్ఛదచ్ఛటా

కంచుకితోత్పలంబుతుదకచ్చునఁ జిక్కి యచంచలకృతిన్.

133

పంచశలీముఖుండు = అయిదుబాణములుగల మన్మథుఁడు, తుదపాణమునక = అనఁగా, ని. 'అర విద మశోకంచ మాతంచ నవమల్లికా, నీలోత్పలంచ పంచైతే పంచబాణస్య సాయకా' అని యున్నదిగనుకఁ దుదపాణమునఁగా నీలోత్పలము.

కాఁబట్టి యట్టినీలోత్పలబాణముచేత, జగమెల్ల గెల్చి = అనఁగా రాత్రియందే తనకు నుద్రే కంబును రాత్రియందే నల్లగలువలకు వికాసంబును గనుక నల్లగలువచేతనే ప్రపంచమునంతయు జయించి, అభ్యంచితపుష్పవృష్టిమరుదావళినిండుగ = మరుచ్ఛబ్దము దేవతలయందును వాయువుల యందును వర్తించును. ని. 'మరుతౌపవనామకా' అని ఆ. మిక్కిలియు నొప్పుచున్న పుష్పవర్ష మును దేవతాశ్రేణి గురిపింపఁగానని యర్థము. వాయువులు పువ్వులురాల్యుఁగా ననిభావము. ఇప్పుడు = ఈ సమయమందు, మధుపంబు = తుమ్మెద, ఉపరిచ్ఛదచ్ఛటా = వైచున్నపత్రస్తోమముచేత, కంచుకిత = ఆచ్ఛాదింపఁబడిన, ఉత్పలంబు = నల్లగలువయొక్క, తుదకచ్చునఁజిక్కి = చివరఁజేతులకప్పుటఁ జిక్కి పడి-అనఁగాఁ గొంతదేహము వైకిఁ గనుపించునట్లులుగాఁ జివరను జిక్కికొన్నదై, అచంచలకృతిన్ = చలించనిదేహముతోడ, అల్లముద్రించినజాడ, దెల్పెన్ = నీలోత్పలబాణపుటలుగుమీఁద సికాచేసినరీతిని దెలియఁజేసె ననియర్థము. ఇక్కడఁ దైచున్నపత్రస్తోమముచేత నాచ్ఛాదితమైనదని యుత్పలపరమైన యర్థము.

ఉపరిభాగమందు పస్త్రచ్ఛటాచ్ఛాదితమని బాణవరమైన యర్థము. ఛదశబ్దము పస్త్రపర మయినందుకు, శ్లో. 'ఇభేఁదార్థాజి నాచ్ఛచ్ఛదః' అని కాళిదాసప్రయోగము. ఆలం. పరికరము. నిదర్శనము.

మన్మథుఁ డరవిందము మొదలైన మీఁది నాలగుబాణములును బ్రయోగించినమీఁదఁబ్రయో గించెడు బాణముగనుకఁ దుదపాణమన్నాఁడని తెలియవలయును. ఇందుకుఁ బద్యము-

క. 'కూడుడిగించునశోకము, వాడించును మల్లెవీరి విపర్జితజేయుం
ఘను—౧౩

జూడంగఁ జూతము తలఁపు, ట్టాడించుం దమ్మి చంకుఁ జూచుం గలువల్.

అని చెప్పఁబడియున్నది గనుక సర్వజ్ఞుడైన యమరకోశకారుఁడును నీ యభిప్రాయముచేకనే నీలోత్పలమును దుదను జెప్పినాఁడు.

ఉ. తమ్మిఁతంగపత్ని తమిఁ ♦ దాల్చినపాండురకోరకాండము

ల్లిమ్మి నిమిలితచ్ఛదపరంపరచేఁ బ్రసవాప్తివేళ రా

నిమ్ముగ వాని నోయ్య విరియించిన హేతుగుణాప్తి బాంధవ

ర్గముల నేచు లేటిపిలుక ల్వెడలెక సహజానితచ్ఛవిన్.

134

తమ్మి=పద్మలతయనెడు, పతంగపత్ని=పతంగశబ్దము పక్షియందును సూర్యనియందును వర్తించు చున్నది గనుక బక్షికాంతయని యర్థము. సూర్యపత్నియనిభావము. తమిఁదాల్చిన = రాత్రియందుఁ బెట్టిన, (ని. 'రజనీ యామినీ తమి' అని అ.) పాండురకోరకాండమున్ = తెల్లని మొగ్గలనెడు గ్రుడ్లను, నిమిలితచ్ఛదపరంపరచేఁ = ముకుళితవ్రతపరంపరయనెడు నాకుంచితపక్షపరంపరచేత, క్రమ్మి=పొదిగి, ప్రసవాప్తివేళరాక = వికసించి పుష్పములయ్యెడు సమయమనెడు ప్రసవకాలమురాగానే, అన్యగా గ్రుడ్డు నవియించునట్టికాలము రాగానే, (ని. 'స్యాదుత్పాతే ఫలే పుష్పే ప్రసవో గర్భమోచనే' అని వి.) ఇమ్ముగ = యుక్తముగా, వానినోయ్యవిరియించిన = ఆ మొగ్గలను వికసించుజేయగా నని పద్మలతాపరమయన యర్థము. గ్రుడ్లను ముక్కుతోఁ బొడిచి యవియింపగానని పక్షిపరమయన యర్థము. ఉభయవ్రత యభేదాధ్యవసాయము. హేతుగుణాప్తి = హేతువైన రాత్రియొక్క గుణప్రాప్తిచేత, పాంధవర్గములనేచు=విరహిజనసమూహములను వ్యభిచేట్టునట్టి, లేటిపిలుక = తుమ్మెదలనెడుపిల్లలు, సహజానితచ్ఛవిన్ = స్వభావసిద్ధమయిన నీలకాంతిచోడ, వెడలెక = బయలుదేరెను. రూపకాలంకారము.

ఇక్కడ రాత్రికారణమును రాత్రియందుఁపెట్టిన కోరకాండములవలనఁబుట్టిన లేటిపిలుకలు కార్యములను నపుచున్నవి గనుక, 'కారణగుణాహి కార్యగుణానారభంతే' అనెడు న్యాయముచేతఁ గారణమగురాత్రియొక్కగుణములైన పాంధవర్గబాధకత్వమును నశితచ్ఛవియను కార్యములైన లేటి పిలుకలయందుఁ గనపడియెనని యెఱుంగునది. పులుఁగుచెలవ ముడువఁబడిన టెక్కలచే దరుణము పఱకుఁ జెల్లని గ్రుడ్లను పొదిగి యుంచితకాలమున ముక్కుతోఁ బొడిచి పిల్లలను బయటికి వెడలించి నట్లు పద్మలత రేయెల్లదళములతోఁ బద్మకుట్టలభయగు తుమ్మెదలనుగప్పి తెల్లవారగనే విడిచిపెట్టినట్లు తుమ్మెదలు బయలుపెడలెనని భావము.

చ. సమయమహర్షి బోధగుణాశాలి మహాదయభూమిభృద్వృతం

సమునకుఁ బ్రాగ్భూటియెడఁ ♦ జక్రహితుండు నశేష దేవతాం

శము నగుసూనునిం దలంచి ♦ సాంధ్యమహామయహామవహ్ని దీ

ప్రముగ నొనర్చెఁ దారచరుఁభక్తశతావతిపూర్వకంబుగాన్.

135

సమయమహర్షి = ప్రాతఃకాలమనెడి ఋషిశ్వరుఁడు, ఆయనయెట్టివాడనిన, బోధగుణాశాలి = మేలికొనుటయనెడు బుద్ధిజ్ఞానముచేత నోహుచున్నవాడు, ఆయన, మహాదయభూమి భృద్వృతంబ ముఖున్ = మహత్తయన యుధయగిరిం ద్ర మనెడు మహాభృద్వయముగల రాజశ్రేష్ఠునకు, (ని. 'ఉద

యస్తు పుమా నూర్వపర్వతే చ సమున్నతౌ' అని మే. (ని. 'భూభృద్భూమిభరే నృపే' అని అ.)
 ప్రాగ్వధూటియెడఁ = పూర్వదిశయ నెడు ధర్మపత్నియందు, చక్రహితుండుఁ = చక్రవాకహితుండును
 అశేషదేవతాంశమునగు = సమస్తదేవతాత్మకుఁడునును, సూనునిఁ = సూర్యుఁడనెడు, చక్రహితుం
 డును = రాష్ట్రహితుండును, అశేషదేవతాంశమునకు = ఆవృద్ధికాలకాంక్షమునయును, సూనునిఁ = కుమా
 రుని, తలఁచి = సంకల్పించి, ఇక్కడ నభేదాధ్యపసాయము. సూనుశబ్దమునకు, (ని. 'సూనుః పుత్రే
 నజేరవా' అని వి.) సూర్యుఁడు సమస్తదేవతాత్మకుఁ డన్నందుకు నాదిత్యహృదయమందు, (శ్లో. 'విష
 బ్రహ్మచ విష్ణుశ్చ శివః స్కందః ప్రజాపతిః, మహేష్టో' ధన్వంతరీ కాలో యమ స్సోమో హ్యపాం
 వతిః') అని చెప్పబడియున్నది. రాజకుమారుఁ డవృద్ధికాలకాంక్ష మన్నందుకు, (శ్లో. 'ఆవృద్ధి ర్లోక
 పాలానాం మాత్రాభి ర్విర్జితోనృపః') అని చెప్పబడియున్నది. సాంధ్యమహోమయ హోమవహ్నిఁ =
 ప్రాతస్సంధ్యారాగమనెడు హోమాగ్నిని, తారచరుభక్తశతాహుతిపూర్వకంబుగాఁ - తార = నక్షత్రము
 లనెడు, చరుభక్తశతాహుతి పూర్వకంబుగాఁ = హోమయోగ్యపక్వాన్నభాగశతాహుతిపూర్వకము
 గాను, దీప్తమగనోనర్చెఁ = ప్రకాశమానమగునట్లుగాఁ జేసెను.

భక్తమనఁగా అన్నము, (ని. 'భిస్సాస్త్రీభక్తమంధోన్నమ్' అని అ.) అనఁగా మేలుకొనుట
 యనెడు పరిజ్ఞానముచేత నొప్పుచున్న ప్రాతఃకాలమనెడు ఋషీశ్వరుఁడు, మహాత్మయిన యుదయాచ
 లేంద్రమనెడు మహాభ్యుదయముగల రాజకేష్ఠునకుఁ బ్రాశ్నియనెడు ధర్మపత్నియందుఁ జక్రహి
 తుండును సమస్తదేవతాత్మకుండును నయిన సూర్యుఁడనెడు రాష్ట్రహితుండును నవృద్ధికాలకాంక్ష
 మును నయిన కుమారుండు గలుగునట్లుగా సంకల్పించి సంధ్యారాగమనెడు హోమాగ్నిని నక్షత్రము
 లనెడు హోమయోగ్యపక్వాన్నభాగశతాహుతిపూర్వకముగాఁ బ్రకాశమానమగునట్లు చేసెను. అనఁగా
 బుత్తకామేష్టిహోమము చేసెనని తాత్పర్యము.

మ. కుముదాధారవిహారము ల్కమల కన్గోఁ జాల కంభోజగే
 హము మూయం దెఱపింతు వేగ నని వామాలోకము న్నాటి యా
 సమయోపేంద్రుఁడు దక్షిణాక్షిఁ దెఱచెఁ ♦ సంజాతరాగానుబం
 ధముతో నా విధుఁ డేగెఁ బ్రొద్దు వొడిచెఁ ♦ బంధూకబంధుచ్ఛవినన్. 136

కుముదాధారవిహారముల్ = శుశబ్దము భూమియందు వర్తించుచున్నది గనుక సవలియైన భూదేవి
 యొక్కప్రీతి కాధారములైన విహారములని యర్థము. (ని. 'గోత్రాకుః పృథ్వీ పృథ్వీ' అని అ.)
 కుముదముల కన్గఁగాఁ గలవల కాధారములయిన విహారములనిభావము. కమల = లక్ష్మీదేవి, కన్గోఁ
 లక = చూడఁజాలక - అనఁగా జూచి యోర్వలేక యనుట. అంభోజగేహముమూయఁ = తామర
 యింటివాణిలి మూయఁగానే యనియర్థము. రాత్రియందుఁ దామరలు ముకుళించుచున్నవనిభావము.
 తెఱపింతువేగనని = అనఁగా శిఘ్రిముగాఁ దెఱపింతునని యర్థము. తెల్లవారఁగానే తామరలు వికసించు
 చున్నవనిభావము. అనమయోపేంద్రుఁడు = ప్రాతఃకాలమనెడు క్రిమవశిష్టపు, వామాలోక
 మున్నాటి = ఎడమకన్నమునని, సంజాతఁపుట్టిన, రాగానుబంధముతోఁ = ఎడతెగని యనురాగముతోడ,
 దక్షిణాక్షిఁ దెఱచెఁ = కుడికన్న తెఱచినవాఁడాయెనో, నాఁ = అన్నట్లుగా, విధుఁడేగుఁ = చంద్రుఁ
 డస్తంగతుఁడాయెను, బంధూకబంధుచ్ఛవినన్ = బంధూకమనఁగా మంకెపువ్వు గనుక దానితో సమాన
 మయిన కాంతితోడ, ప్రొద్దువొడిచెఁ = సూర్యుఁ డుడయించెను.

అనఁగా నసురాగ మరుణవర్ణముని మహావి ప్రసిద్ధము గనుక నసురాగయుక్తమయిన కుడి కన్ను తెఱచెనో యన్నట్లులుగా మంకెనపువ్వుతో సమానమైన యరుణకాంతితోడ సూర్యుఁ డుద యించెనని తెలియఁపలయును. దృష్టికిని నసురాగయుక్తత్వము ప్రతాపరుద్రీయమందుఁ జెప్పఁబడి నది. (శ్లో. 'కాకతిత్త్వపతేర్దృష్టి రసురాగతరజితా, లగ్నాకల్పారమాలేప వధ్వాస్తుజ్ఞకుచద్వయే.') అని విష్ణునకు సూర్యుఁడు కుడికన్ను, చంద్రుఁ డెడమకన్ను, కుముదాధారవిహారము సవతిపెంపు గాన నది నైఋతాలక లక్ష్మీ తనగృహము మూసికొనెను. కుడికన్ను విష్ణునకు సూర్యుఁడు గానఁ గుడికన్ను తెఱచఁగనే సవతిపెం పడఁగెను. లక్ష్మీమందిరముఁ దెఱువఁబడెను. అనఁగాఁ గలువలు ముకుళింపఁ దమ్ములు వికసింపఁ దూర్పుకట్టెఱవార సూర్యుఁడుదయించెనని తా. అలం. ఉల్లేపిక.

కా. ఓచామికరచారుగాత్రి నిను గోత్రోత్తంసముక్ వేడి నే
డాచేదిక్షితిపాలశేఖరునితో • హత్తింపఁగా వచ్చు త
త్యాచీభర్తకుఁ బట్టుపట్టుగొడుగై • భానుండు దోపం బ్రభా
వీచు తల్లతరత్తుగుచ్చముల తీవిం బొల్చెఁ బ్రాంతంబునన్.

137

ఓచామికరచారుగాత్రి = చామికరమనఁగా బంగరము, (ని. 'చామికరం జాతరూపం మహా రజతకాశ్చనే' అని అ.) బంగారపుఁ గణికవంటి దేహముగల యోగిరికాదేవీ, నినుగోత్రోత్తంసము న్నేడి = నిన్ను పసురాజాశీఱకుఁ బర్వతశ్రేష్ఠుడైన శోలాహలునియూచించి, సేడు = ఈదినమందు, ఆచేదిక్షితిపాలశేఖరునితో హత్తింపఁగావచ్చు = చేదిదేశకాధీశ్వరశ్రేష్ఠుడైన యావసురాజాతోఁగూర్చు టకై వచ్చుచున్న, తత్యాచీభర్తకు = పూర్వదికానాథుడైన యాయుంధ్రునకు, ఇది సాఖిప్రాయ పదము. పట్టు=పట్టిన, పట్టుగొడుగై=పట్టుపట్టుగొడుగో యన్నట్లుగా నున్నవాడై, భానుండుదోపఁ = సూర్యుఁడు గనుపింపఁగా, ప్రభావీచుల్ = తరంగప్రాయములయిన యరుణకాంతులు, ప్రాంతంబున = నమివమందు, తల్లతరత్తుగుచ్చములతీవింబొల్చెన్ = ఆసూర్యుడనెడు గొడుగునంటియున్న కెంపు మణులగుత్తులవలెనే ప్రకాశించెను.

సూర్యుఁడు ఇంద్రునకుఁ బట్టిన కెంబట్టుగొడుగువలె నుండెననియు సూర్యకిరణము లా గొడుగు నకుఁ గట్టిన జాలరులవలె నుండెననియు భావము. అలం. రూపకోపమలు.

క. అని విన్నవించుటయుఁ గ్రొన్ననపానుపు డిగి ప్రసన్ననలినానన దా

ననఘదినాననకృత్యము, లొనరించి గురుక్ భజించి • యుండెం బ్రీతిన్. 138

అని విన్నవించుటయున్ = ఈలాగని చెలికత్తై విజ్ఞాపనము సేయఁగా, గ్రొన్ననపానుపుడిగి = పుష్పశయ్యమీదినుండి క్రిందికిదిగి, ప్రసన్ననలినానన = విలాసయుక్తమయిన పద్మమువంటి ముఖము గల గిరికాదేవి, తాన్ = తాను, అనఘదినాననకృత్యములొనరించి - అనఘ = దోషరహితమయిన, దినాననమనఁగా నహర్నభము. అనఁగాఁ బ్రాతఃకాలముగనుకఁ బ్రాతఃకాలకృత్యములు జరిగించి - అనఁగా ముఖప్రత్యేనాదికార్యములు నిర్వర్తించి, గురుక్ భజించి=తండ్రియైన శోలాహలుని సేవించి, ఉండెంబ్రీతిన్ = సంతోషముతో నుండెడు.

ఆ క్వా సాం త ము.

ము. అధరీభూతజయంతకంతుసుకుమా•రాకార రాకారజ

న్యధికో త్రేణితరాజబింబరుచిథా•రాథార రాథారమ

ణ్యధినాథాంఘ్రిసరోరుహద్వితయనేః వాచార వాచారమా
మధురా శేషవిశేషభూషితసుధీమందార మందారతా.

139

అధరీభూత=తిరస్కృతులైన, జయంత=ఇంద్రునిసమారుడైన జయంతుండును, కంతు=మనఃకు
డును గల, సుకుమార=మృదులమైన, ఆకార=రూపముగలవాడా, రాకారజని = పూర్ణిమారాత్రిచేత,
అధిక్షాత్తేజిత = అత్యంతమగవట్టులుగా బ్రకాశింపజేయబడిన, రాజవింబ = చంద్రబింబముయొక్క,
రుచిధారా=కాంతి ప్రవాహములవంటిలావణ్యధారలకు, ఆధార = ఆస్పదమైనవాడా-అనగా జంద్ర
బింబమందలి లావణ్యమువంటి లావణ్యముగలవా డనుట. రాధారవణి = రాధికాజేవియొక్క, అధి
నాథ = ప్రాణనాథుడైన శ్రీకృష్ణస్వామియొక్క, అంఘ్రిసరోరుహద్వితయనేవా = పాదారవిందద్వయ
నేవయే, ఆచార=ఆచరణముగాఁ గలవాడా, వాచారమా = పచోలక్ష్యియొక్క, మధుర=మనోహరము
లయిన, అశేషవిశేష=సమస్తవిశేషములచేత, భూషిత=ఆలంకృతులయిన, సుధీ=విద్వాంసులకు, మందార=
మందారమనెడు దేవతావృక్షమైనవాడా-అనగా వారియొక్క వాంఛితార్థముల నిచ్చెడువాడ ననుట.
మందారతా - మంద=అలసులయందు, అరతా=ఆసక్తిలేనివాడా అని యాశ్వాసాంతమందుఁ గృతిపతి
సంబోధనము.

క. అబ్రాశిధీరధీరచితబ్రాస్తీదవవివేక • తరుణచరణభా

గిబ్రామశరణ సకలక, కుబ్రామాభరణకరణ • గుణసంభరణా.

140

అబ్రాశి=జలరాశివలె-అనగా నముద్రునివలెనే, ధీర = తొణకనివాడా-అనగా గంభీరుడైన
వాడా యనుట. ధీ=స్వకీయమైనబుద్ధిచేత, రచిత=విరచితమైన, బ్రాస్తీధవ = బ్రహ్మయొక్క, వివేక =
యొక్కాయొక్కపరిజ్ఞానముగలవాడా-అనగా వివేకమందు బ్రహ్మసమానుడాయనుట. తరుణచరణభా =
కోమలమైన పాదములనుబొందిన-అనగా బాదప్రణతుడైన, ఇబ్రామ = ఇబ్రామునెడు రాజునకు,
శరణ=రక్షకుడైనవాడా, సకల=సమస్తమయిన, కుబ్రామా=దిక్పాలకులకు, ఆభరణకరణ = ఆలంకా
రములయిన, గుణ = గుణములను, సంభరణ=భరించినవాడా అని సంబోధనము. ని. 'దిశస్త కతుభిః
కాష్టా' అని యనునము.

మాలినీవృత్తము. పరిచితకరహాటిస్తాప్తకర్పూరవీటి
విరుతకటకలాటివిశ్రుతస్వర్ణశాటి
స్థిరవిజయకిరీటి • తిమ్మమాగర్భపేటి
వరమణినిభ ధాటివల్లుధారాటఘోటి.

141

పరిచిత=పరిచితురాలైన, కరహాటి=కరహాటదేశస్థిచేత, స్తాప్త = పొందబడిన, కర్పూరవీటి =
కర్పూరతాంబూలము గలవాడా, విరుతకటక=ఝణఝుణత్కారముగల కంకణములు గలిగిన, లాటి=
లాటదేశస్థిచేత, విశ్రుత = తెలియబడిన, స్వర్ణశాటి = తదియొత్తరియ నువర్ణశాటిగలవాడా,
స్థిరవిజయకిరీటి = స్థిరమయిన విజయమంద ద్దరునుడ వైనవాడా, తిమ్మమాగర్భపేటి వరమణినిభ =
తిమ్మాంబయొక్క గర్భమనెడుపెట్టెకు మాణిక్యమువంటివాడా, ధాటివల్లుధారాటఘోటి - ధాటి =
దాడిపెట్టెటయందు, వల్లు = మనోహరమయినదియు, ధారా=అశ్రుగతిమంచకముచేత, అట=సంచరించ
నిదియు నగు, ఘోటి=గుట్టములుగలవాడా, లేక, ధారాట = ధారాటదేశగుంభవములయిన, ఘోటి =

అడుగుజుత్తుములుగలవాడా - అనగా మాదువాను గుఱ్ఱములు గలవాడా యనుట. ధారాశబ్దము జేశ విశేషవాచక మైనందుకు నాముక్తమాల్యదయందు బ్రయోగము. ప. 'బాప్టికపారసీకశకధారారట్ట ఘోట్టాణముల్' అని చెప్పబడియున్నది.

గద్యము. ఇది శ్రీమద్రామచంద్రచరణారవిందవందనపవననందనప్రసాదసమాసాదిత సంస్కృతాంధ్రభాషాసామ్రాజ్యసర్వంకషచతుర్విధకవితానిర్వాహకసాహిత్యరస పోషణరామరాజభూషణప్రణీతం బయినవసుచరిత్రం బనుమహాప్రబంధంబు నందుఁ జతుర్థాశ్వాసము.

ఇది శ్రీమద్రామాయణకలకాంభోనిధిసంపూర్ణసోమ సోమాభిధానమంత్రివరపాత్రుండును సోమ సుతసిద్ధేశ్వరమంత్రి శ్వరపుత్రుండును శ్రీమత్సర్వతీరాజేశ్వరవరప్రసాదసమాసాదితహృద్యానవద్యనిఖిల విద్యావిశారడుండును నగుసోమకవిచేత విరచితం బయిన విద్యజ్ఞసరంజనీనామకపూర్వ వ్యాఖ్యానమందలి విశేషవిషయసహితంబుగాఁ బరిష్కృతంబయి యొప్పురుప్రతిపదటీకారూపం బగు వసుచరిత్రనామ కాంధికావ్యరత్నవ్యాఖ్యానమునందుఁ జతుర్థాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు వసుచరిత్రము, సవ్యాఖ్యానము

పంచమాశ్వాసము

సదృశవెంగళాంబా

భాసురలాటాంఘ్రిశంఖపద్మశుభాంక

ప్రాసాదకేళిరసీకసు

ధీసన్నతగుణనికాయః తిరుమలరాయాః.

1

శ్రీసదృశ = లక్ష్మీసమానురాలయిన, వెంగళాంబా = వెంగళమ్మయొక్క, భాసుర = ప్రకాశమానమైన, లాటా = లత్తుకచేత, రంజిత = రంజింపబడిన, ఆంఘ్రి = పాదములయందలి, శంఖపద్మ = శంఖములను బద్మములను సూచనసేయుచున్న, శుభాంక = శుభచిహ్నములుగల - అనగా నెఱ్ఱని శంఖపద్మరంగవల్లి కలచేత - అనగా మ్రుగ్గులచేత నలంకరింపబడినదానివలెనున్న, ప్రాసాద = మేడయందలి, కేళి = క్రీడయందు, రసీక = రసీకుడైనవాడా, ఇక్కడ వస్తువుచేత నలంకారధ్వని. సుధీ = విద్వాంసులచేత, సన్నత = స్తోత్రముచేయబడిన, గుణనికాయ = సుగుణసమూహము గలవాడా, తిరుమలరాయా = తిరుమలదేవరాయా, అని యాశ్వాసాదియందుఁ గృతివలెయొక్క సుబోధనము.

తే. అవధరింపుము శౌనకాద్యఖిలసర్వు
సీంద్రులకు రామహర్షణిః యిట్టు లనియె
నాత్మకన్యోపలానానామైత్యహృదయః
దై హిమావార్యసుతుః దున్నయవసరమున.

2

అవధరింపుము = చిత్తగింపుము, శౌనకాద్యఖిలసర్వు సీంద్రులకు = శౌనకుడు మొదలయిన సమస్తమునిశ్రేష్ఠులకును, రామహర్షణి = రామహర్షణుఁడైనవాఁడు, ఇట్టులనియె = ఈలాగని వలికెను, హిమావార్యసుతుఁడు = హిమవత్పర్వతకుమారుఁ డయినకోలాహలుఁడు, ఆత్మకన్యా = తన కూతురైనగిరికాదీవియొక్క, ఉపలాన = గారవించుటయందు, ఆయత్త = అధీనమయిన, హృదయః దై = చిత్తము గలవాడై, ఉన్నయవసరమునకే = ఉన్నసమయమందు, తక్షద్యమునకు ముందరి పద్యముతో నన్వయము.

సీ. తొలుదొల్ల బారిజాతలతాంతమాలికాపవనంబు ఘుమ్మనః • బరిమళించె
నావెన్న నాకాండికాశ్రుగర్జారభటి ఋభుదుందుభుల్లభుల్లభులు మనియె
నాపిమ్మట వియచ్చురీపాణివల్లకీగుంభస్వరంబులు • ఘుమ్మ రనియె
నాపిదవ నఖండ • మై దండిమై నొక్కదివ్యతేజము ధిగధిగ వెలింగె

తే. జదల నొకకొంతసేపునశిదివిమాన, పంక్తి యనియును వీరు దిశ్కాల్పరనియు
మునులనియు లేఖభామినులనియు నవనిగలజనులకద్భుతంబుగాఁగ నానయ్యె.

లోలుదొల్తొ = ముందుముందుగా, పారిజాత లతాంత మాలికా కవనంబు = పారిజాత పుష్ప
మాలికలయొక్క వాయువు, ఘమ్మనఁబరిమళించె = ఘమ్మమని వాననగొలిపెను, ఆవెన్కొ = ఆతరు
వాత, ఆకాండిక = అకాలసంభవమయిన, అభి = మేఘముయొక్క, గర్భార్పణి = ఉజ్జముల యార్థా
టములవంటి యార్థాటములచేత. బుభుదుందుభులు = దేవదుందుభులు, గుభులుభులుమనియె =
గుభులుగుభులు మని మ్రోసెను, ఆసివ్వుట = ఆవెనక, వియచ్చరీ = దేవతాస్త్రీలయొక్క, పాణి = హస్త
ములయందలి, వల్లీ = వీణలవలన, గుంధ = కల్పితములయిన, స్వరంబులు = వడ్డపంచమాదిస్వరములు,
ఘమ్మరనియె = ఘమ్మమని వినఁబడియెను, ఆపిదవ = ఆసివ్వుట, అఖండమై = అవిచ్ఛిన్నమై, దండి
మై = బలమగునట్లులుగా, ఒకదివ్య తేజము = ఒకానొక దివ్యతేజస్సు, ధిగధిగవెలింగె = దిగధిగ
యని ప్రకాశించెను.

చదల నొకకొంతసేపునకు = ఆకాశమందుఁ గొంతసేవటికి, ఇది విమానపంక్తి యనియును =
ఇది విమానశ్రేణియనియును, వీరుదిశ్కాల్పరనియె = వీరుదిశ్కాల్పకలనియును, మునులనియె = వీరు
మునులనియును, లేఖభామినులనియె = వీరుదేవతాస్త్రీలనియును, అవనిగలజనులకు = భూలోక
మం దుండెడు జనులకు, అద్భుతంబుగాఁ గాననయ్యె = ఆశ్చర్య మగునట్లులుగాఁ గానవచ్చెను.

పారిజాతసుగంధము మిగుల వ్యాప్తిగలదిగానఁ దద్వాసన లింద్రామసూచకముగఁ గొలుతఁ
బొలసెను. తరువాత వేల్పులు మ్రోగించు దుందుభులమ్రోత వినవచ్చెను. సమాపింప వేలంపుఁజెలుల
వీణాగానము వినఁబడెను. రత్నస్థగిత మగుటచే విమానకాంతి వెలింగెను. చేరువకురాఁగా నందున్నవారి
గుర్తింప నవకాశము కలిగెను. ఆలం. సహజోక్తి.

క. హరిముఖ హరిదీశానులు, హరిహయ సామజ విమానహరిహరిణాక్షీ

హరిముఖములును దోఁచుగ, హరిహరి యంబరము చిత్ర మై విలసిల్లెన్. 4

హరిముఖ = ఇంద్రుఁడుమొదలైన. హరిదీశానులు = దిక్పతులును, హరిహయ = దేవేంద్రుని
యొక్క, సామజ = ఏనుగును-అనఁగా నైరావతగజమును, విమాన = విమానమును, హరి = గుఱ్ఱమును-
అనఁగా నుచ్చైశ్రవమును, హరిణాక్షీ = అప్పురసలును, హరిముఖ = అశ్వముఖులైన గంధర్వులును,
ముఖులును = మొదలుగాఁగల వారందఱును, దోఁచుగ = కనుపడఁగా, హరిహరి = అనఁగా నాశ్చర్య
పూర్వకమయిన హరిస్తరణ, అంబరము = ఆకాశము, చిత్రమైవిలసిల్లె = చిత్రరూపువ్రాయఁబడినదానలె
నున్నదై ప్రకాశించెను. హరిశబ్దమునకు - (ని. 'హరి ర్వాతా ర్క చంద్రేంద్ర యమో పేంద్ర
మరీచిభ, సింహశ్వ కపి భేకా హి శత లోకాంతరేభ చ' అని విశ్వనిఘంటువు.)

మ. ప్రబలాకారముతో గిరిశశిరముం బ్రాపింపఁ బెఱతాఁగ నాఁ
గ బెడం గయ్యె జనాపవాద మిది యుక్తం బొనె నా కంచుఁ దా
నబలాకారముఁ బూని చయ్యున గిరిశావాప్తికి వచ్చె న
వ్విబుధేంద్రావగ. పద్మ పాదపదపీఠిన్యస్తభృంగాక్షియై.

ప్రబలాకారముతోడ = ప్రబలమైనరూపముతోడ, గిరిశశిరముంబ్రాపించుకొ = కైలాసాధీశ్వరుఁ
డైన శివునియొక్క తలపై నెక్కినందున, పెద్దాంగనాఁగ బెడంగయ్యె జనావవాదము = పెద్దతాఁగ
యనఁగా ధూర్తస్త్రీ యరుచుట్టులుగా జననిద యతిశయించెను, ఇది = ఈజననిద, యుక్తంబై నా
కందుకొ = నాకుఁదగునా యని, తా నబలాకారముః బూని = ప్రబలముగాని యల్పాకారమును
వహించి, చయ్యనకొ = శిఘ్రిముగా, గిరిశావాహ్నికీ న్వచ్చెకొ = గిరిశుని జెందుటను వచ్చెనని యర్థము,
స్త్రీరూపము దాల్చి పర్వతశ్రేష్ఠుఁడైన కోలాహలనిఁ జేరవచ్చెనని భావము. ఎవ్వరని, అవ్విబుధేం
ద్రాభా = ఆదేవనది యనఁగా నాకాశగంగ, ఏలాగునవచ్చెనని, వద్ద పాదపదవీమ్యస్తభృంగాక్షియై =
వద్దనదృశమయిన పాదపద్మలియం దునుపబడిన భృంగసమానశేత్రములు గలవైయని స్త్రీపరమయిన
యర్థము. పాదములవంటి పద్మములయం దునుపబడిన శేత్రనదృశభృంగములవలె యని యాకాశ
గంగాపరమయిన యర్థము, తాఁగలక్షణము నెత్తినెక్కుట, ఇది జనావవాదహేతువు. కాన నిది
యయుక్తము, సాధ్యధర్మ మబలాకారభారము. పరులఁ దిలకింపక నేలను దిలకించుట సాధ్యధర్మము.
గంగ సాధ్యధర్మముని కోలాహలనిచెంత కరుదెంచెనని భావము. అలం. ఉత్పేక్ష.

సీ. తవిలి యర్థపులాయితమున జోడనఁ జూపు నోజ జేజేరాచతేజి డిగియెఁ
దులకించు మొనవ్రేలఁదలవంచుకొన్నవన్నియ మీఱ వేల్పుకన్నయలు డిగిరి
కరఘాతపతనబ్ధఘటఁ గొమ్ముకొనఁ జిమ్ముతమి దోనెదొగ్గి చౌదంతి డిగియె
రేచకాభ్యాససంసూచకాత్మియ చాతురిఁజేసి బాసవాల్టారలు డిగిరి
తే. గిరిగరుచ్చేదిముఖ వియఁబృథులయుచిత
గమనకథనకటాక్షరేఖాగుణముల
వెంబడిన దివ్యరథకందంబులు డిగియె
వసుధ సుద్రీపు లై యెల్లవారుఁ జూడ.

6

తవిలి=అంటి, అర్థపులాయితమునకొ = మండలగతివిశేషమందు, జోడనఁజూపునోజకొ = కారి
తకగతి గనుపఱచినట్టులుగా-అనఁగా కావాదిరినట్టులుగా, జేజేరాచతేజి డిగియెకొ = ఇందునిగుఱ్ఱము-
అనఁగా సువ్రైశ్చ్యవము క్రిందికి దిగెను, తులకించు మొనవ్రేలఁ దలవంచుకొన్నవన్నియ మీఱకొ =
ఒప్పుచున్న కాలి బొటనవ్రేలియందుఁ దలవంచి చూచుకొనెడిరీతి యతిశయించువట్టుగా, వేల్పుకన్న
యలు డిగిరి = అవ్వరసలు దిగిరి, మొనవ్రేలికై తలమఝునుట స్త్రీలకు స్యాభ్యావికమయిన చేష్ట
విశేషము.

కర=తుండముచేత, ధూత=కదల్చుబడినదై, పతకో = పడుచుండెడు, అబ్ధఘట = మేఘమాలికను
కొమ్ముకొనఁజిమ్ము = దంతాగ్రముచేతఁ జిమ్మివైచెడి, తమిక్ = కోతచేత, దోనె దొగ్గి=క్రిందికి మోక
రించినాని, చౌదంతి డిగియెకొ-చౌదంతి = చతుర్దంతదంతావళము-అనఁగా నైరావతము, డిగియెకొ =
దిగెను, రేచకాభ్యాస = రేచకమనఁగాఁ బ్రాణవాయువు నభోముఖముసేయుట గనుక దానియందలి
యభ్యాసమును, సూచక = తెలియఁజేయునదియయిన, ఆత్మియ=స్వకీయమయిన, చాతురిఁజేసి=చాతుర్యము
వలన, బాసవాల్టారలు డిగిరి = వాక్కులే కత్తులుగాఁగల మునీశ్వరులు దిగిరి-అనఁగా మాటలచేతి నే
కత్తిచేయుటని చేయుమునులు దిగిరనుట,

గిరిగరుచ్చేది ముఖవియచ్చరుల = పర్వతపక్షచ్ఛేదియైన యింద్రుడు మొదలైనవారియొక్క, ఉచిత=తగిన, సమసంధకను, పక్షన=తెలియజేసెడు, కటాక్ష రేఖా=కైంగంటిచూపులయొక్క పంక్తుల నెడు, గుణముల = త్రాళ్ళయొక్క, వెంబడిన = వెంటనే, దివ్యరథకదంబాబు డియెక్ = దివ్యవిమాన సమూహము దిగియెను. విలాసననన, వసుధక్ = భూమియందు, ఉద్గ్రీవులై=ఎత్తబడిన కంఠములు గలవారై, ఎల్లజారుజూడక్ = సమస్తమైనవారును జూచుచుండగా, వైనిఃశిష్యబడిన వారందఱును గ్రిందికి దిగిరిని సంబంధము. ప్రజలదఱు మెడలు పైకెత్తి విమానములరాక మిగుల నానందముగాఁ జూడసాగిరి. ప్రజలకటాక్ష రేఖలు దివ్యరథములకు వేలుపుచెలువలకు, ఐరావతమునకుఁ ద్రోవలుసూపు చున్నటులుండెను. కటాక్షములు రేఖాగుణములు-అనగా వర్ణములు. వర్ణములసహాయమున రథములు సూటిగా దిగెను.

రేచకలక్షణము:-

సీ. హృదయగతప్రాణుఁ డేతెంచునాసికావివరంబువలనను వెలికి ద్వాదశాంగుశఃపర్వంత మది రేచకంబగు... (సీతారామాంజనేయము.)

మ. సకలము ర్మ్యభటాళికిఁ భటుల నాచౌదంతికిఁ దంతిఁ దే జికిఁ దేజిఁ మణిబింబదంభమునఁ దాల్చెం గాక వై వచ్చువ జ్జికి గ స్టేమియు నల్కుఁ డయ్యె వసుధాశ్రీభృన్నభాగ్రంబువే తకు బిట్టోర్చినగట్టు దా వెఱచునే • దంభోళిభృత్కేళికిన్.

7

సకలము ర్మ్యభటాళిన్భటులక్ = సమస్తదేవభృత్యసమూహమునకును నాలాటిభృత్యులను, ఆచౌదంతికిఁ దంతిఁ=ఆవెల్లయేనుఁగునకును నాలాటియేనుఁగును, లేజికిఁదేజిక్=ఉచ్చైశ్శ్రీవ మనెడు గుఱ్ఱమునకు నాలాటిగుఱ్ఱమును, మణిబింబదంభమున్=తనయందలిమణులయందుఁ బ్రతిఫలించిన ప్రతి బింబముల నెడుమిషచే, తాల్చెంగాక = ప్రతిబింబత్వమువహించెనేకాక-అనగాఁ బ్రతిఘటించినాఁడే కాని, వైవచ్చువజ్జికిఁ = తనపైకివచ్చుచున్న వజ్రాయుధముగల యింద్రునికి, గట్టేమియునల్కు డయ్యెక్ = కోలాహలపర్వతుం డెంతమాత్రమును భయపడఁ డాయెను. ఏమనిన, వసుధాశ్రీభృన్న భాగ్రంబువేతకుబిట్టోర్చినగట్టు=పసురాజుయొక్క పాదసభాగ్రముచేతిఁబట్టు మిక్కిలియు సహించిన కోలాహలపర్వతుండు, తావెఱచునేదంభోళిభృత్కేళికిఁ = వజ్రాయుధముధరించిన యింద్రునియొక్క యాటలకుఁ దాను వెఱచునా, అనగా వెఱవఁడనుట. కోలాహలపర్వతమందున్న మణిహూటముల యందు అమర్మ్యభటులయఁ జౌదంతియు, లేజియుఁ బ్రతిబింబము లలరి వైనుండివచ్చు వజ్ర నెదిరింప నలరించిన బలమువలెఁ జూపఁజెను. వజ్రాయుధముకంటె పసురాజుసఖము మిగులఁ గఠినమైనది. దాని కోర్చినమేటిగాన నింద్రునివజ్రమునకుఁ గోలాహలుండు వెఱవలేదని భావము. అలా. అపహ్నవము.

చ. అమరసమాగమావిలమ్మగౌఘవిలంఘనదీర్ఘధాతుచూ ర్ణము బహువర్ణరత్న శిఖరద్యుతితో నపు డభ్రమార్గముం గమిచె నగేంద్రుఁ డింద్రశుభకార్యసమాగతి కిచ్చ మెచ్చి త త్సముచితచాపపంచదుపదాధరుఁ డై యెదు రేఁగుకై వడిన్.

8

శుభద్యమందలి యింద్రశబ్ద మింద్రునికో సమానకక్షనుఁ జెలుపుచున్నది. సరేంద్రుండు = పర్వత క్రేముడైన కోలాహలుండు, ఇంద్రశుభకార్యసమాగతికిఁ = ఇంద్రునియొక్క శుభకార్యమును

గురించివచ్చుటకు, ఇచ్చమెచ్చి = ఆత్మయందు మెచ్చుకొని, కల్ = ఆయిద్రుసే, సముచిత = తగిన, చాప = మణిచాపమునెడు, సంచల్ = ప్రకాశించునట్టి, ఉపదాధ్యుడై = కామకవట్టిగనాడై, ఎదురేగు కైవడి = ఎదురుగాబోయినాడో యన్నట్టులుగా, ఆమర = దేవతలయొక్క, సమాగమ = రాకకు గురించి, ఆవిల = కలతనొందిన, మృగౌను = మృగసమాహమయొక్క, లంఘన = హటువడుగులచేత, ద్విర్జ = భేదింపబడిన-అనగా నలిగిన, ధాతు = గైరికాదిధాతువులయొక్క, చూర్ణము = పరాగము, బహు వర్ణ రత్నశిఖరద్వ్యుతితో = అనేకవర్ణములుగల రత్నములచేత బ్రచురములైన శృంగములయొక్క కాంతితోడ, ఆపుడు = ఆసమయమందు, ఆశ్రమార్థముగమిచే = గగనమార్గమును ప్రాప్తించు, ఆశ్రమార్థమనగా మేఘమార్గమైన యాకాశమనియెనను జెప్పవచ్చును. (సి. 'ఆశ్రమార్థ స్పర్శ వహి హకేషు' అని వి.) ఇక్కడ గైరికాదిధాతుచూర్ణపటలమునకును గోళాహునినీ, బహువర్ణరత్న శిఖరద్వ్యుతికిని మణిచాపమునకును సుపమానోపమేయభావము. అలా. ఉచ్ఛేష.

హరిణములు సహజభయలోలములు. దేవతలరాక కవి వెఱచి దుముపచుండుటచే కైలధాతువులు చెదరి ధాతుచూర్ణము బహువిధరత్నశిఖరకాంతులతోగలసి మిన్నంటెను. ఇది శుభకార్యార్థమువచ్చు నింద్రునెదుర్కొనుటకు సముచితమగు మణిమయ ధనుస్సు గొని కోలాహలం దెనురేగుచున్నటు లుండెనని భావము. ధాతుచూర్ణము, రత్నకాంతులు మిన్నంటుచున్న వనుటచే కైలాసైతి సువ్యక్తము.

సీ. సరసవర్ణస్యసంజ్ఞాధురంధరుడు రా నాతఁ గాంతారఘోరానలార్చి
శతకోటిదీప్తిదీపితకరుం డరుదేర దరలె గుహంతరధ్యాంతరాజి
సకలజగన్నియామకుడు చెంగట నిల్వ వదలె జంతుజజాతివైరనిహృతి
సతతస్వర్తుసేవితుడు చెంతకు జేరఁ జనియె గేకపికాదిశుభయముద్ర
తే. యమరపతి జంగమస్థావరాభివాద, నీయ చరణాంబుజండు సన్నిధి యొనర్చి
ధరణిధరరాజమునంగల్గితరు లతాప, రంపకలు మించె బహు ఫలప్రసవవృష్టి.

సరసవర్ణస్యసంజ్ఞాధురంధరుడు రా = వర్ణమృదంగగా నింద్రుడును మేఘుడును, (సి. 'వర్ణవోర్థ మేఘశబ్దేపి ధ్వన దమ్ముద శక్రయోగి' అని వి.) సరస = రసీకుడైన, వర్ణస్యసంజ్ఞాధురంధరుడు రా = వర్ణస్యసామము వహించిన యింద్రుడు రాగానే యని యర్థము. జలసహితుడైన మేఘుడు రాగానే యని యర్థాంతరము. కాంతార = వనసంబంధమైన, ఘోరానల = భయకరాన్నియొక్క, అర్చి = జ్వాలిక-అనగా దావానలజ్వాలిక, ఆఱె = చల్లారెను, శతకోటి = వజ్రాయుధముయొక్క, దీప్తి = కాంతిచేత, దీపిత = ప్రకాశింపబడుచున్న, కరుడు = హస్తముగల యింద్రుడు, ఆరుదేర = రాగానే యని యర్థము. శతకోటి = అసంఖ్యములైనవియును, దీప్తిదీపిత = కాంతిచే బ్రకాశ మాసము లగుచున్నవియునగు, కరుడు = కిరణములుగలసూర్యుడు రాగానే యని యర్థాంతరము. తరలె గుహంతరధ్యాంతరాజి = గుహలయందలి తిమిరసమాహము విసిసిపోయెను.

సకలజగన్నియామకుడు చెంగటనిల్వ = త్రిభువననియంతయైన యింద్రుడు సమీపమందు నీల్వగా నని యర్థము. సమస్తభువననియామకుడైన యాశ్వరుడు చెంగట నిల్వగా నని యర్థాంతరము. జంతుజ జాతివైర విహృతి - జంతుజ = జంతువులవలనబుట్టెడు-అనగా మృగపక్షి ప్రభృతు లకుఁ గలిగియుండునట్టి, జాతివైరవిహృతి = అనగా సాజన్యవైరవిహారము, వదలె = విడిచిపోయెను,

సతత=నిరంతరమును, సర్వర్థ=సమ ప్రమైన ఋత్యధిదేవతలచేత, సేవితుడు=సేవింపబడిన యింద్రుడు, చెంతకుఁ జేరక = చేరువకు రాఁగానే, చనియెఁ గేకి పికాదినమయముద్ర = నెమళ్లు కోయిలలు మొదలైనవానియొక్క వాఙ్మయమును వదలిపోయెను-ఆనఁగా వర్షర్తువందుఁ గేకారపములు సేయుట నెమళ్ళకును పసంతర్తువందుఁ గుహూకారములుసేయుట కోకిలములకును నియతము గనుక నానియమము వదలి యవియును ధ్వనులు చేసె నని తాత్పర్యము.

జగమ స్థావరాభివాదనీయ చరణాంబుజాండు = చరాచరభూతలముచేత నమస్కరింపఁ దగిన పాదపద్మములు గలిగిన, అమరపతి = దేవేంద్రుడు, సన్నిధియొనర్చుకొను విధానము సేయఁగా-ఆనఁగా సమీపస్థుడు కాఁగా, ధరణిధరరాజమునఁ గల్గు = కోలాహలపర్వత శ్రేష్ఠమందుఁ గలిగిన, తరులతాప రంపరలు = పృథ్విములయొక్కయఁ దీఁగెలయొక్కయు సమూహములు, బహుఫలప్రసవవృష్టికొ = ఆచరిమిత ఫల పుష్ప పర్వముచేత, మించెకొ = అతిశయించెను, అలం. శ్లేషానుప్రాణిత కావ్యలింగము.

మ. కతయాభ్రప్రబలప్రపాతర్షురము + ల్వాద్యంబుగాఁ దిర్యగా

యతమందారతద్రప్రసూనఘటనం + బావిధానంబుగా

నతదివ్యోపలకూటదర్శనము నానారత్నపూజాసమా

గతిగా నింద్రున కన్నగేంద్రుడు నతు + ల్గావించె నత్యున్నతిన్.

10

పతయాభ్ర = పడుచున్న, ప్రబలప్రపాత = బలిష్ఠములైన తటములయందలి, (ని. 'ప్రపాత స్తు తటో భృగుః' అని అ.) ఝరముల్ = ప్రవాహములు, పాద్యంబుగాకొ = పాదములయందర్పించునట్టి జలములుగాఁగాను, తిర్యక్ = అడ్డముగా, ఆయత=విస్తరించియున్న, మందారతరు=మందారము లనెడు దేవతాపృథ్విములయొక్క, ప్రసూనఘటనంబు = పుష్పసంఘటనము, అర్వావిధానంబుగాకొ = పూజా విధానముగాఁగాను, నత = వసురాజు పాదఘట్టనముచేత వంగిన, దివ్యోపలకూట = దివ్యములైన మణి శృంగములయొక్క, ఇక్కడ నుపలశబ్దము మణిపరము. (ని. 'ఉపలః ప్రస్థరే మణౌ' అని వి.) దర్శనము=చూచుట, నానారత్నపూజాసమాగతిగాకొ = నానావిధరత్నసమర్పణ రూపమయిన పూజావిధిగాఁ గాను, ఇంద్రునకుకొ = దేవేంద్రునికి, అన్నగేంద్రుడు = పర్వతశ్రేష్ఠుడైన యాకోలాహలుడు, అత్యున్నతినొ = అత్యధికొన్నత్యముచేత, నతుల్గావించెకొ = ప్రణామములు చేసెను. అతిధిపూజ యవ సరముగాను నాగతుడగు నింద్రునకుఁ దొలుత తమంతట తటములనుండి దొరలు నెలయేటిసిటితోఁ బాద్యము, న్నాలియున్న మందారశాఖలయందలిపూలతో నర్పావిధము. దిగియున్న మణికూట సందర్శనముచేఁ బూజావిధి కోలాహలుడు నెఱవేర్చెను. తా నన్నతాత్ముడు గావున నతు లన్నియు నత్యున్నతిని నెఱవేర్చెను. ఉన్నతుడు నతుడగువిధము శ్లేషచేఁ బరిహరము.

తే. వెండియు నగేంద్రతనయుండు + వేడివేల్పు

మున్నుగా వేడి వేల్పుల + మునుల కెకగి

గంగ నలరించి క్రమ మెనుఁగంగఁ గ్రతుభు

గంగనల నందఱ మృదూక్తి + నాదరించి.

11

వెండియుకొ = మఱియును, నగేంద్రతనయుండు = పర్వతరాజుత్తుండైన కోలాహలుడు, క్రమమెనుఁగంగకొ = పరుసవడి యొప్పునట్లుగా, వేడివేల్పుమన్నుగాకొ = అన్ని దేవుడు మొదలుగా,

వేల్పులక్ = దేవతలను, వేడి=ప్రాధిచి, ముచులకెరగి=ముసిశ్వరులకు చనుస్కరించి, గంగనలరించి= ఆకాశగంగను వినయసంభాషణములచేత సంతోషించుజేసి, క్రతుభుగంగనలకంఠి = దేవతాస్థిల సందఱు, మృదూత్తినాదరించి=మృదువాకృతములచేత మన్నించినవాడై, ముందరివద్యముతోనన్వయము. ఉ. నాకులదై వతంబు లలనాకులభూషణ మిలతాంగి మే

నాకులభూధరేంద్రులయనాకులనిర్మలభాగ్యరాశి మై
నాకులముద్దుకూతురు పినాకులకోడలటంచుఁ దెల్పి నా
నాకులపాలిక ల్వాగడ • నాకుల మ్రొక్కగఁ బంపెఁ గన్మియన్.

12

కాలతాంగి=కాచిన్నది, నాకులవై వతంబు=నాయొక్కవంశమునకు దేవతయైనదియు, లలనాకుల భూషణము = స్త్రీసమూహమునకు భూషణమైనదియును, మేనాకులభూధరేంద్రుల = మాతలిదండ్రులయిన మేనకాదేవియొక్కయొక గులవర్వతశ్రేష్ఠుడైన పిమమతునియొక్కయు, ఆనాకుల నిర్మలభాగ్య రాశి=ఆవ్యాకులమును నిష్కల్మషమునయిన భాగ్యమునకు నిధియైనదియును, మైనాకులముద్దుకూతురు=మాయన్నుగారైన మైనాకవర్వతులయొక్క గారాబవుగూతులైనదియును, ఇక్కడఁ బూజ్యార్థమందు బహువచనమని తెలియవలయును. ఇందుకు, (శ్లో. 'స్యాత్పూజ్యత్వవికృత్యాం మహతాం బహుతామతా' అని యధర్వణవచనము.) పినాకులకోడలు = పినాక మనెడు ధనుస్సుగల వారు నకు మేనగోడలైనదియును, ఇక్కడను బహువచనము, పూర్వప్రకారంబు యని యెఱుంగువది. వారు నకు మేనగోడ లేలాగున ననిన కోలాహలుండును బార్వతియును దోడఁబుట్టినవారు గనుకఁ గోలా హలుని కూతురు పార్వతికి మేనగోడలైనందున నామె పెనిమిటియైన వారునకును మేనగోడలని తెలియవలయును. అటంచుఁదెల్పి = అని తెలియఁజెప్పి, నానాకులపాలికల్వాగడ = నమస్తమయిన కుల స్త్రీలు కొనియాడఁగా, కన్మియన్ = కూతురైన గిరికాదేవిని, నాకులక్ = దేవతలకు గూర్చి, మ్రొక్కగఁ బంపె = నమస్కారము చేయుకొఱకు నియమించెను-అనఁగా దేవతల కందఱును మ్రొక్కించెనట. కులపాలికాశబ్దమునకు-(ని. 'కులస్త్రీ కులపాలికా' అని యమరము.) మైనాకుల పినాకులని బహువచనము జెప్పట పూజ్యార్థము గావున ఇందులకుఁ ప్రయోగము భాస్కరరామాయణమునుండి-

క. ఆకరుణానిధులగు వ్యాల్మీకులకాపాక్షరములు మితనమవర్ణ
క్రీకరపాదవతుమ్మ, శ్లోకం బయి జగతిఁ బరఁగె నుశ్లోకంబై.

క. గురుననుమతి గురుకుచభృతి, సరి నవనతిఁ గాంచి నిలుచుచున్నై లజఁ గనఁగా

సురలయనిమేషభాషము, హరిబహులోచనతయం గృతార్థతఁ జెందెన్.

13

గురుననుమతిక్ = తండ్రియైన కోలాహలుని యాజ్ఞచేత, గురు కుచభృతిక్ = గొప్పలైన కుచములయొక్క భారముచేత, సరిక్ = సమానముగా, అవనతిఁ గాంచి నిలుచు=నమ్రత్వమును బొంది నిలుచున్న, లైలజఁ = గిరికాదేవిని, కనఁగాక్ = చూడఁజూడఁగా, సురలయనిమేషభాషము = దేవతల యొక్క తెప్పపాటు లేమియును, హరి బహులోచనతయంక్ = ఇంద్రునియొక్క సహస్రాక్షత్వమును, కృతార్థతఁ జెందెక్ = సార్థకత్వమును బొందెను.

అనఁగా గిరికాదేవి చక్కదనము చూచునెడల దేవత లంధఱును తెప్ప వ్రాల్చుక చూచిరి శ్రేష్ఠేంద్రుఁడు పెగన్నులచేతఁ జూచెను. దేవతలకుఁగల తెప్పపాటులేమి సహజమైనను నింతవఱకు

సార్థకము గాలేదు. అనితరహాపసౌందర్యవిలాసభాసురయగగిరికను తెప్పార్థక యదియ చూపుగాఁ జూచుటవలన వేలుపులచూపులు కృతార్థత నొంచెను. వేలుపులదొర వేయకన్నులుగలవాఁడు గావున నన్నింటికనుకూలముగ సౌందర్యమును సందర్శింపఁగలిగెనుగాన నాతఁడును గృతార్థుఁ డయ్యెనని బాపము.

ఇందుఁ డాదరాతిశయమున వేయకనులతోఁ గాంచుననుటకు-

తే. ఇందుబింబాన్య నారాక కెదురునూచు

నయనములు వేయు విరియించి నాకభర్త.

శృంగారనైషధము. ఆ. ౪.

సీ. తలయైత్త దయ్యెఁ గేవలజడస్థితి రంభ జఖకుచూపులఁ జూడఁసాగె హరిణి
కుందుకుందునఁ జెంది • కొదఁ దెల్పె శశిరేఖ పలపల నై వెల్లఁవారె దార
యుచిత కార్యవివేక • ముడిగె మదాలస మానె నుద్ధతభాష • మంజుఘోష
మరువక పూనె మైమరువు వరూధిని చెయ్యు లన్నియుఁ దక్కి • జిత్రరేఖ
తే. రావడియెసానుమతిసాంద్రతాపమునఁగ, సంగె హేమాభిధాన నిర్జ్వరలతాంగు
లిట్లు దనుఁ జూచి సిగ్గుపాఁటెనయ వినయ, వినతయై యున్న నగరాజుతనయఁజేరి.

రంభ = అనఁగా నొకయప్పరసయును నరఁటిచెట్టును - రంభయనెడు నప్పరస. కేవలజడ స్థితి = కేవల మందభావముచేత, తలయైత్తదయ్యె = వంచినతల యైత్తదయై ననియర్థము. అరఁటి చెట్టు కేవలజడస్థితిచేత నగ్రభాగము వంచుకొనియుండె నని యర్థాంతరము. లడల కభేదము. జఖకు చూపులఁ జూడసాగె హరిణి = హరిణియనఁగా నొకయప్పరసయును లేడియును - హరిణియనెడు నప్పరస యెదిరించి చూడఁజాలని చూపులచేతఁ జూచెనని యర్థము. లేడి స్వభావసిద్ధమయిన బెదురు చూపులచేతఁ జూచెనని యర్థాంతరము. కుందుకుందునఁదెల్పె శశిరేఖ = శశిరేఖయనఁగా నొకయప్పరస యును జంద్రరేఖయును - శశిరేఖ యనెడు నప్పరస. కుందు కుందునఁజెంది = కృశించుటయనెడు చింతనుబొంది, కొదఁదెల్పె = లోపము గనుపఱిచెనని యర్థము. చంద్రరేఖ తీణభావమునుబొంది తక్కువై పోవుట గనుపఱిచెనని యర్థాంతరము. పలపల నై వెల్లవారెదార = తారయనఁగా నొక యప్పరసయును నక్షత్రంబును-తారయనెడు నప్పరస. పలపల నై వెల్లవారె = డిల్లపడి వెలవెల పోయెనని యర్థము. నక్షత్రము పలచపారి కాంతిహీన మాయెనని యర్థాంతరము.

ఉచితకార్యవివేక ముడిగె మదాలస = మదాలసయనఁగా నొకయప్పరసయును మద్యపాన మదముచేత నలసురాలయినదియును-మదాలసయనెడు నప్పరస. సౌందర్య పరాభవమువలని చిత్తవిభ్రా మముచేత, ఉచితకార్యవివేక ముడిగె = అర్హకృత్యమందలి వివేకమును విడిచిపెట్టెనని యర్థము. మద్యపానమదాలసురాలు, వివేకమునశించి యకార్యము లాచరించె నని యర్థాంతరము. మానె నుద్ధత భాష మంజుఘోష=మంజుఘోషయనఁగా నొకయప్పరసయును మనోహరకంఠనాదము గలదియును-మంజుఘోష యనెడు నప్పరస. మానెనుద్ధతభాష = దృఢసంభాషణ మానెను - అనఁగా మాటలు హింసవ్వరము పడియెనని యర్థము. మనోహరకంఠనాదము గలది పరుషభాషణములు మానెనని యర్థాంతరము. మరువకపూనె మై మరువు వరూధిని = వరూధిని యనఁగా నొకయప్పరసయును సేన యును, మైమరువనగాఁ బైనిమునుకును గవచంబును, వరూధిని యనెడు నప్పరస పైమునుకు సేన

రక వహించెనని యర్థము. సేన కవచ మేనురక పూనెనని యర్థాంతరము. చెయ్యలన్నియుఁ దక్కుఁ జిత్రరేఖ = చిత్రరేఖయనగా నొక యప్పురసయును చిత్రరేఖయనెడు నప్పురస చేష్టలు మానెనని యర్థము. చిత్రరేఖ నిశ్చలత్వమున వహించె నని యర్థాంతరము.

రావడియెసానుమతి = సానుమతి యనగా నొక యప్పురసయును సానువులు - అనగా గొండచరులు అవి గలదియును, సానుమతియనెడు నప్పురస రావడివడె నని యర్థము. సానువులు గలది పామణమయమాయె నని యర్థాంతరము. సాంద్రతావమున గరంగెహేమాభిధాన = హేమాభిధాన యనగా హేమయను పేరుగల యప్పురసయును బంగారమును హేమయనెడు నప్పురస గాఢ పరితాపముచేత నీరైపోయెనని యర్థము. బంగారము గాఢాన్నిసంతాపముచేత గరంగెనని యర్థాంతరము. నిర్జరలతాంగులిట్లు = దేవతాస్త్రీ లీప్రకారముగా, తనుజూచి సిగ్గుపాడెనయన్ = తన్ను జూచి తమయందలి సౌందర్యహీనతచేత సిగ్గుపడుచుండగా, వినయవినతయైయున్న = అడకుపడేతఁ దలవంచుకొనియున్న, నగరాజతనయజేరి = గిరికాజేరి సమీపమునకుఁబోయి - ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

గిరికాజేరి సౌందర్యాతిశయము వేలుపు పూవుబోండ్ల సౌందర్యాతిశయమును మించియుండె నని భావము. ఉపమానములగు నాయావస్తువుల స్వాభావికచేష్టలు క్షేపచే సమర్థింపఁబడినవి.

ఉ. మన్నన నీశమాళిమణిమండన యై శుచివృత్తి జల్లంగా
మన్న నదీలలామ గరిమన్ ననబోణిని గొగిలించి యో
యన్నవపట్టి నిన్ గనినయన్ను వసుంధర సింధుజాతిలో
వన్నియ కెక్కె నీవు గలుగవన్ నియతోన్నతిఁ గాంచె దండ్రయన్. 15

మన్నన్ = అదరముచేత, ఈశమాళిమణిమండనయై = ఈశుండనగాఁ బెనిమిటియును శివుఁ డును - పెనిమిటికి శిరస్థాన్యుమై యని యర్థము, శివశిరోభాగమునకుఁ ముత్రైపుదండవలె మన్నదని భావము. శుచివృత్తి జల్లంగామన్న = పరిశుద్ధవృత్తిచేత సుఖముగా మనన యనియర్థము. పావన వృత్తిగలదనియును వైత్యప్రకృతియనియును భావము. నదీలలామ = నదులలో భూషణమయిన యాకాశగంగ, గరిమన్ = గౌరవముచేత, ననబోణిని గొగిలించి = గిరికాజేరి నాలింగనము చేసి కొని, ఓయన్నవపట్టి = ఓచిన్నబిడ్డా, నిన్ గనినయన్ను = నిన్నుఁగన్నట్టిమగువ, వసుంధరన్ = భూమియందు, సింధుజాతిలో = నదీజాతిలో, వన్నియకెక్కెన్ = ప్రసిద్ధికెక్కెను, నీవు గలుగవన్ = నీవు గలుగఁగా, తండ్రయన్ = మీజనకుండయిన తోలావాలఁడును, నియతోన్నతిఁ గాంచెన్ = ప్రమాణమయిన యాన్నత్యమును గాంచెనని యర్థము. పర్వతము గనుక నున్నతమయిన దని భావము. ఈపద్యములో నాలవపరణమందు కలుగుననెడి పదమందలి యంత్యకారమునకు- ణ్. 'క్వచిద్గకారోపః' అనెడు శబ్దానుశాసనసూత్రముచేత పకారాదేశము వచ్చినది.

మ. చరణాగ్రాసమితాచలేశ్వరునిగా • సన్మార్గసంచారిగా
స్థిరకల్యాణసమాఖ్యుగా హరికృపన్ • శీఘ్రంబ చేపట్టి యో
గిరికన్యా యర లేక నీ వతఁడు నేకీభావముం జెందుమా
గిరికన్యామణికన్య ధన్య వయి యుజ్జీణానుమోదంబునన్. 16

చరణాగ్ర = పాదములయొక్క యగ్రభాగమందు, ఆనమిత = నమ్రములై నమస్కరించు చున్న, అదలేశ్వరునిగాఁ = భూమిశ్వరులు గలవానిగాను అని యర్థము. పాదాగ్రనిపాతిచేత లెస్సగావంగిన పర్వతాధీశ్వరుడైన కోలాహలుడుగలవానిగా నని యర్థాంతరము. సన్తార్థసంచారిగాఁ = సజ్జనమార్గప్రవర్తకునిగా నని యర్థము. విమానముతో గగనమార్గసంచారముగలవానిగా నని యర్థాంతరము. స్థిర = కాశ్యపమైన, కల్యాణ = శుభమును, సమాఖ్య = క్షీరియును గలవానిగా ననియర్థము (ని. 'యశోక్షీర్తి ససమాఖ్యా చ' అని ఆ.) కల్యాణమనగా నుపర్జమును సమాఖ్యయనగా నామమును గనుక గల్యాణసమాఖ్యయైన పసుసంజ్ఞగలవానిగా ననియర్థాంతరము. హాకృపక్ శిఖ్రం బచేపట్టి = భగవదనుగ్రహముచేతఁద్వారగాఁ జెట్టఁబట్టి యనియర్థము. ఇంద్రునియొక్క దయచేత శిఖ్రముగాఁ జేపట్టి యని యర్థాంతరము. ఓగిరికన్యా = పర్వతపుత్రియైన యోగిరికాదేవి, అరలేక = భేదములులేక యనియర్థము. ఆర్ధశరీరత్వములేక యని యర్థాంతరము. (ఇది పార్వతీకంటె ధన్యయచుటకు హేతువు) సీవతఁడు నేకీభావముంజెందుమా = సీవును నీ పెనిమిటియును నేకమగుటను బొందుమా యని యర్థము. ఏలాగునననిన, గిరికన్యామణికన్న ధన్యవయి = హిమవత్పర్వతపుత్రియైన పార్వతీకంటెఁ గృతార్థురాలవై, అక్షీణానుమోదంబున = సంపూర్ణమైన సంతోషముచేత, నీవ తఁడు నేకీభావముం జెందుమా యని సంబంధము.

రాజులచే నుతు లొందువాఁడును గీర్తికాలియు సన్తార్థసంచారియునగు పసురాజు శివుఁడు. గిరిక పార్వతి. ఈయిరువురివివాహము పార్వతీ పరమేశ్వరుల దాంపత్యముకంటెఁ బొనఁగియున్నది. పార్వతీపరమేశ్వరుల దాంపత్య మర్ధాంగీకారము. అందుచే ఆరంగబడి. ఈదాంపత్య మేకీభావము కాగలదు గావున నక్షీణానుమోదకరము. కావున గిరికన్యకంటె గిరిక సర్వవిధముల ధన్యరాలని భావము.

క. అని యనిమిషమనిది వలికిన, విని వినియతహృదయుఁడగుచు • వినయమునఁ బునఁ
పునరవనతి సలిపి సురేం, ద్రున కవనిధరేంద్రుఁ డిట్లఁచుఁ గృతాంజలి యై. 17

అని = ఈలాగుని, అనిమిషమనిదివలికిన = దేవతానది యనగా నాకాశగంగపలకగా, విని = విన్నవాడై, వినియత హృదయుఁడగుచు = నియముక్తమైన మనస్సుగలవాఁడగుచు, వినయమున = నమ్రభావముచేత, పునఃపునరవనతిసలిపి = మాటిమాటికి నమస్కరించి, సురేంద్రునకు = దేవేంద్రునికి, అవనిధరేంద్రుఁడు = పర్వతశ్రేష్ఠుడైన కోలాహలుడు, కృతాంజలియై = దోసిలిపట్టినవాడై, ఇట్లుచు = వక్ష్యమాణప్రకారముగాఁ బలికెను.

మ. ఘనము ల్వాహనము ల్వదాన్యమణి యాకల్పంబు కల్పాగము

ల్వనము ల్వేలుపుగిడ్డి దొడ్డిపసి దేవా నీకుఁ బావార్హుని

త్తునో రత్నాంజలి యిత్తునో యలరుఁబెత్తు ల్వివ్యసవ్యస్తు లి

త్తునో యీ వేమిట మెత్తు వేమి దగ నిత్తు భక్తపుంజప్రియా. 18

భక్తపుంజప్రియా = భక్తసమూహమున కిష్టుండవైన మహాత్ముడా, ఘనముల్వాహనముల్ = సమస్తమైవ జంతువులను జలప్రదానము చేసెడు మేఘములు నీయొక్కఁడు గుఱ్ఱములు, పదాన్యమణి = యజ్ఞలవస్తువులమనిచ్చు చింతామణి, ఆకల్పంబు = నీయాభరణము, కల్పాగము ల్వనముల్ = అభీష్ట

ఫలదాయకములైన కల్పవృక్షములు నీయుద్ధానవనములు, వేలుపుగిడ్డి దొడ్డిపసి = కామధేవునీ దొడ్డిలాని వనరము, దేవా = స్వామి, సీమన్ = అనగా సర్వవస్తుప్రదాకలైన మేఘాదులుగలసీమ, పాదార్థ్యమిత్తునో = పాద్యమనియుత్తునా, రత్నాంజలియిత్తునో = రత్నములయొక్కదోసిలి యని యిత్తునా, అలరుటెత్తునో = పూదండలును, దివ్యసద్వస్తులు = దివ్యములైన యనగా దేవతాసంబంధములైన శ్రేష్ఠవస్తువులను, ఇత్తునో = ఒనగుదునా అని క్రమాలంకారము. ఈమేమిటమెత్తువు = నీవు చేసి చేత మెచ్చుకొందువు, ఏమిదగనిత్తు = వివస్తువు నీకుదగనట్టులుగా నిత్తువు - అనగా నేను నీకేదగు వస్తువులన్నియు నీయధీనములుగాన నేదియును నీకుఁ దగినట్లుగా నీకాలననుట.

దేవేంద్రుఁడు మహావైభవశాలి. అతనివాహనము జలొత్పత్తిప్రధానమగుచేయును. జలముతోఁ బాద్యమిచ్చుట యెంత? ఆభరణము చితారత్నము. రత్నములతోఁ బూజించుటయెంత? కామధేవులు దొడ్డిపశువులు. సద్వస్తువులనిచ్చుట యెంత? కావున వస్తురాజియొనగా దేవేంద్రుని సాకృష్టి పఞ్చమన్నఁ గోలాహలకృత్తి చాలను. భక్తపుంజస్థియుండు గావున భక్తిపూర్వక పరిచర్యా విశేషములచేఁ బరికృష్టి నొనర్పవలసియున్నది. అలం. పరికరము. పరిశేషము.

సీ. మహనీయ యోగపన్నహసాధకుండనై యనఘాపగాంబుగాఁ హనముగనుట
వసురాడఖర్వతీప్రతరాంఘ్రిసహుండనై గాఢసంతాపాగ్నిఁ గ్రాగుచుంట
బహుదూరగతభూరింపక్షగౌరవుండనై పరమనిశ్చలవృత్తిఁ బాదుకొనుట
యనవాప్తగురుబాంధవనిబంధకుండ నై గిరికానన రనై కంపరత మనుట
తే. యిది మదీయాపదానంబు ఁ కృప సపార
తరతపోరచనంబుగాఁ దలఁచి నన్నుఁ
గాన వచ్చితో యహహ వెంగలికిఁ దోడు
వేల్పు లనుమాట నిజముగా ఁ విబుధవర్ధ.

19

మహనీయ = అతిశయమైన, యోగ = సంభోగముయొక్క, పన్నహ = ప్రయత్నముందు, సాధకుండనై = సాధించినవాడనై, అనఘః నిష్కల్తమైన, అపగాంబు హనము గనుట = శుక్తిమతీనదీ జలప్రవేశముగనుట - అనగా శుక్తిమతీప్రాప్తిగనుట యని యర్థము. అతిశయమయిన యష్టాంగ యోగప్రయత్నసాధకుండనై పుణ్యనదీస్నానము చేయుట యని యర్థాంతరము. వసురా డఖర్వ తీప్రతరాంఘ్రి సహుండనై = వసురాట్టనఁగా వసురాజును సూర్యుండును - అంఘ్రిశబ్దము పాదమందును రక్తియందును వర్తించుచున్నది. వసురాట్ = వసురాజుయొక్క, అఖర్వ = అధికమైన, తీప్రతర = మిక్కిలి తీక్ష్ణమైన, అంఘ్రి = పాదాహతిని, సహుండనై = సహించినవాడనై, గాఢసంతాపాగ్నిఁ గ్రాగుచుంట = దృఢమైన పరితాపమునెడు నగ్నిచేత వేగుచుంట యని యర్థము. సూర్యునియొక్క యధికతీక్ష్ణకిరణములను సహించినవాడనై నాలుగుదిక్కులను గాఢసంతాపమయిన యగ్నిచేత వేగుచుండుటయని యర్థాంతరము.

బహుదూరగత = ఎక్కడనోపోయిన, భూరి = అపరిమితమయిన, పక్షగౌరవుండనై = ఐక్యలయొక్క గౌరవముగలవాడనై, పరమనిశ్చలవృత్తిఁ పాదుకొనుట = కేవలము కదలనేరని విధముచేత నీరముగా నలిచియుండుటయని యర్థము. బహుదూరప్లావయిన కాంచనవిషయమయిన గౌరవము
ఘన—65

గలవాడనై యంత్రప్రవృత్తమైన నిశ్చల మనోవ్యాపారముచేత స్థిరీభూతుడనై యుండుటయని యర్థాంతరము. (ని. 'భూరిప్రాజ్యనువర్ణ యోః' అని వి.) అనవాప్త = బౌందబడని, గురుబౌంధవ=గురువులును బంధువులునునైన పర్వతములయొక్క, నిబంధనుడనై = కూడికలుగలవాడనై, గిరికాననరనై కపరత మనుట = కొమార్తెయైన గిరికయొక్క, ముఖావలోకనానురాగ పరత్వముచేత బ్రతుకుట యనియర్థము. గురువులయొక్కయు బంధువులయొక్కయు సాంగత్యములు విడనాడినవాడనై పర్వతారణ్యముల యందును జలములయందును ముఖ్యానక్తితోడ మనుట యని యర్థాంతరము.

ఇది = ఇటువంటి, మదీయాపదానంబు=నాచేతఁజేయఁబడిన కార్యమును, (ని. 'అపదానంకర్తృ పృత్తమ్' అని ఆ.) కృషక్ = దయచేత, అపారతరతపోరచనంబుగాఁ దలఁచి=అనంతమైన తపశ్చరణముగా విచారించి, నన్నుఁగావవచ్చితో = నన్నురక్షింపవచ్చితివా యేమి. విలాసనననిన, అమాహ= అశ్చర్యము. వెంగలికిఁదోడు వేల్పులనుమాట నిజముగాఁ = వెట్టివానికి సహాయము వేల్పులు అను లోకోక్తి నిజమానట్టులుగా, నన్ను గావవచ్చితిగా యని సంబంధము. నిబంధవర్త = దేవతాశ్రేష్ఠుడాయని సంబోధనము. ఇందులో నర్థాంతరములు తపోరచనపరములని గ్రహింపవలయును.

నిర్తలజలావగాహనము, సంతాపాన్ని క్రాగుట, నిశ్చలవృత్తినుండుట, గిరికానన ప్రీతిని మెలంగుట కోలాహలని కర్తవ్యత్రములు. అర్థాంతరముచే నిమి తపోరచనములు. తపస్సంపన్నులకు ఇంద్రుడు తోడ్పడుట కలదు. కోలాహలుండు నిజముగాఁ దపస్సంపన్నుండు కాఁడు. ఇట్టియెడ సింద్రుండు తోడ్పడ నరుడెంచుట వెంగలికి వేల్పుతోడనుసామెత సార్థకము చేయుటకువలె నున్నది.

ఉ. ఇచ్చటఁ జేదిరాజనఖఃపేతిహతిఁ గతి దూలి యున్నదా

పిచ్చుకగుంటుమీఁదఁ గృష్ణవెంపున నామరలోకవాహిని

దెచ్చితిగా నగారి జగతిం గృతి నైతి భవత్ప్రసన్నతః

పాచ్చె మదీయగౌరవ మహీన మహీధరజాతిలోపలన్.

20

ఇచ్చటఁ = ఈస్థలమందు, చేదిరాజ=చేదిదేశాధీశ్వరుండైన వసురాజుయొక్క, నఖ = పాదనఖ మనెడు, హేలి=ఖడ్గముయొక్క, హతిఁ = దెబ్బచేత, గతిదూలి = గతిచెడియనియును, గమనములేక యనియును నర్థము. ఉన్న = ఉన్నట్టి, ఈపిచ్చుకగుంటుమీఁదఁ = పిచ్చుకవలెఁ గుంటివాడైన పీని మీఁద - అనఁగాఁ దనమీఁదను, కృష్ణవెంపునఁ = దయాసమృద్ధిచేత, అమరలోకవాహిని దెచ్చితిగా = దేవలోకమందుఁ బ్రవహించునట్టి గంగను దెచ్చితివిగదా. ఇక్కడ పిచ్చుకగుంటుమీఁద భాగీరథి యనెడు లోకోక్తి ననుసంధింపవలయును. నగారి = పర్వతవిరోధివైన యింద్రుడా, జగతిం గృతి నైతిఁ = గంగవచ్చుటచేత లోకమందుఁ బుణ్యాత్ముండనైతిని. ఇదియునుంగాక, భవత్ప్రసన్నతః = సీయొక్క యనుగ్రహముచేత, అహీనమహీధరజాతిలోపలన్ = అధికమైనపర్వతకులములొ, మదీయ గౌరవము=నాయొక్క యతిశయమును బృథుత్వమును, పాచ్చె = మించినదాయెను. దేవేంద్రుండు నగారి. అట్లయ్యె నగమువద్దకు వచ్చుటయు, వచ్చునపుడు గతిదూలియున్నాడని పిచ్చుకుంటు వనుగ్రహించి గంగను వెంటగొనివచ్చుటయుఁ గోలాహలుండు కృతార్థుడగుటకును గౌరవకాలి యరుటకును సేతువులు, ఇట్టిరాకతుఁ గారణము ఇంద్రునకు సహజములగు కృష్ణవెంపు ప్రసన్నభావము.

మ. అన నింద్రుం డను లాఁతిరితి నచలేంద్రా యేల యిట్లాడ నీ
జనకుం డధ్వరభాగభోక్త యనిమేషశ్రేణిలోఁ బెద్ద త
త్తనయగ్రామణి వైననీకు నరుదే • ధాత్రీధరేంద్రాభినం
ద్యునితాంతోన్నతకీర్తిగౌరవము మేనాశుక్తిముక్తామణి.

21

అననింద్రుండనుకొ = కోలాహలుఁ డీరితిగాఁ బలుకఁగా విని దేవేంద్రుం డంచున్నాఁడు.
ఏమని యనిన, అచలేంద్రా = పర్వతాధీశ్వరా, లాఁతిరితి = ఆవ్యునివలె, ఏలయిట్లాడకొ = ఈలాగన
నేల, నీజనుండు = నీకుండ్రయైన హిమవంతుండు, అధ్వరభాగభోక్త = యజ్ఞభాగ ముచుభవించువాఁడు.
ఇదియునుంగాక, అనిమేషశ్రేణిలోఁ బెద్ద = దేవసమాహములో గొప్పవాఁడు, తత్తనయగ్రామణి
వైననీకుకొ = ఆహిమవంతునియొక్క కుమారశ్రేష్ఠుడవైన నీకును, ధాత్రీధరేంద్ర = పర్వతశ్రేష్ఠుల
చేత, అభినంద్య = కొనియాడఁదగిన, నితాంతోన్నత = మిక్కిలియు పావైచ్చన, కీర్తి = యశస్సును,
గౌరవముకొ = అతిశయమును ననియర్థము. ఉన్నతుడనెడు కీర్తియును బృథుక్త్వమును నని యర్థాం
తరము. ఇక్కడ కీర్తిగౌరవము అన్నప్పుడు, ('కాతిరప్రాణినామ్') అనియుండుటచేత నేకవద్యావము
వచ్చినది. మేనా = మేనకాదేనియనెడు, శుక్తి = ముత్యపుఁజీవుకు, ముక్తామణి = ముత్యమైన కోలాహ
లుఁడా, అరుదే = ఆశ్చర్యమా-అనఁగా నీకు నీకీర్తిగౌరవములు స్వభావసిద్ధములే కాని యాశ్చర్యము
లానిది కావనుట.

శా. చేదిత్తావరపాదకంజకృతఖంజీభావముం జెందునీ

భేదం బార్పగఁ గల్గె నీతనయ లక్షిం గన్నదుగ్ధాబ్ధి నా
నాదాతాయణి గన్న పెన్నగము నా • నర్వాధినాథార్పణా
హ్లాదం బందఁగ రాదె మామకనియోగాయ త్తచిత్తుండ వై.

22

చేదిత్తావర = చేదిదేశాధిపతియైన వసురాజుయొక్క, పాదకంజ = పదకవలముచేత, కృత =
చేయఁబడిన, ఖంజీభావముకొ = కుంటితనమును, చెందు = పొందిన - అనఁగా గుంటివాడనైన, నీ =
నీయొక్క, భేదంబార్పగకొ = దుఃఖమును బోగొట్టెడుకొఱకు, కల్గెనీతనయ = ఈశామతై నీకుఁ గలి
గినది కాఁబట్టి, లక్షింగన్న దుగ్ధాబ్ధినాకొ = లక్షీదేవినిగన్న తీరసముద్రునివలెను, అదాతాయణి
గన్న పెన్నగమునాకొ = ఆపార్వతినిగన్న హిమవత్పర్వతునివలెను, అర్వాధినాథార్పణాహ్లాదంబందఁగ
రాదె మామకనియోగాయ త్తచిత్తుండవై = తగినవరుని కిచ్చుటవలని సంతోషమును బొందరాదా
నాయొక్క యనుజ్ఞ నంగీకరించినవాడవయి - అనఁగా నా యనుమతి ప్రకారముగాఁ దగినవరుని
కిచ్చునుట. గిరికాజునముచే వసురా జెగురమీటుటవలనఁ గలిగిన విచారము కోలాహలంకుఁ దొలగఁ
గలదు. ఇందులకుఁ బ్రతిక్రియ అర్హులగునగు గిరిక నొసంగుటయే. దాన తీరాబ్ధివలె హిమవంతుని
వలె కోలాహలుని పెంపతిశయము కాగలదు. ఇందుల కనుమఱించెనేని ఇంద్రుని నియోగము
నెఱవేర్చుటయే కర్తవ్యము.

క. అగతనయ యగతనయ నిగ, నిగనిగనిమెఱుంగు దెగడునీకన్నియకుకొ

మగనిఁ దగునతని గుణగరి, మగని నిగ్గునుపింతు విచుము • మత్ప్రాణసఖుకొ, 23

అగత = అనాగతమైన, నయ=నీతిమార్గము గలిగిన, అగతనయ = చర్వత పుత్రుడవయిన కొలా
హలుఁడా, నిగనిగని మెఱుంగుచెగడు = నిగనిగని మెఱుము మెఱుపుతీఁగెను దిరస్కరించుచున్న,
నీకన్నియకుఁ = నీసుతకు, తగునతనికొ = తగినవాడైన, గుణగరిమగనికొ = గుణగౌరవమునకు గనియైన,
మగనికొ = పెనిమిటిని, మత్ప్రాణసఖుఁ = నాకుఁ బ్రాణస్నేహితుఁడైనవానిని, వినుపింతుకొ = తేలియఁ
జెప్పచున్నాను. వినుము = ఆలకింపుము.

మ. చరణాగ్రానమితాచలేంద్రుఁడు సదానన్తార్థసంచారి సు
స్థిరకల్యాణసమాఖ్యుఁ డాపసుధరాధీశుండు వో గోత్రశే
ఖర గంగావచనం బపార్థ మగునే • కల్యాణి నీకన్నె న
న్నరనాథాగ్రణిరాణి జేసి కనుమా • నానావిధైశ్వర్యముల్. 24

చరణాగ్ర = పాదాగ్రమందు, అనమిత = నమ్రులై నమస్కరించుచున్న, అచలేంద్రుఁడు =
భూమిశ్వరులగలవాఁడును - పాదాగ్రనిహతిచేత లెస్సగా వంగిన పర్వతశ్రేష్ఠుఁడు గలవాఁడును,
సదానన్తార్థసంచారి = ఎల్లప్పుడును సజ్జనమార్గ ప్రవర్తకుఁడును - విమానముతోడ గగనమార్గసంచా
రము గలవాఁడును, సుస్థిర = కాశ్వతమైన, కల్యాణ = శుభమును, సమాఖ్యుఁడు = కీర్తియును గల
వాఁడును - కల్యాణమనఁగా సువర్ణంబును, సమాఖ్యయనఁగా నామమును గనుక గల్యాణ సమాఖ్య
యైన పసుసంజ్ఞ గలవాఁడును, పసుధరాధీశుండువో = ఆపసురాజేసుమా, గోత్రశేఖర = శుభభూష
ణుఁడా యని యర్థము. పర్వతశ్రేష్ఠుఁడా యని భావము. గంగావచనం బపార్థ మగునే = గంగ
యొక్కమాట నిరర్థకమవునా. వినునీన, మైనొజెప్పఁబడినవిశేషణత్రయముగల వరుని జేవట్టుమని
యామె యాశీర్వచనము చేసినది గనుక నావిశేషణములు గలవాఁడు పసురాజేయైనాఁడు. కాఱ్ఱి,
కల్యాణికొ = శుభస్వరూపురాలయిన, ఈకన్నెకొ = ఈచిన్నదానిని, అన్నరనాథాగ్రణిరాణి జేసి =
ఆరాజశ్రేష్ఠునియొక్క భార్యయగుజేసి, కనుమా నానావిధైశ్వర్యముల్ = నకల వైభవములను
బొందుమా.

గంగ గిరికాదేవికి నాశీర్వచనము సేయుట యీయాశ్వాసమునందు చరణాగ్రానమితాచలేశ్వ
రునిగా అనెడు ౧౬ వ పద్యమందుఁ జూడఁదగినది. గంగావచనము సార్థకమగును గావున బుద్ధి
పూర్వకముగా నామోదించుట నానావిధైశ్వర్యములకు సాధనము. రాజు సామాన్యుఁడు కాఁడు.
సరనాథులలో నగ్రణి. అంతియగాదు. ఇంద్రునకుఁ బ్రాణసఖుఁడు. కాన నీసంబంధ మెంతయు
నొప్పియన్నది.

శా. లోక త్రయ్యభినందనీయవిమలాలోకుండు సుశ్లోకుఁ డా
లోకాలోకధరాధురీణుఁ డతఁ డట్లుం డయ్యెడికొ నీతపశ
పాకం బెట్టిదొ కాని పాదనిహతిం • బైకొన్నవాఁ డంఘ్రినా
లీకద్వంద్వనతుండుగా నెఱవఁ గల్గెం గల్గియున్ బల్గియున్. 25

లోకత్రయ = మూఁడులోకములవారిచేతను, ఆభినందనీయ = మిక్కిలి స్తోత్రముచేయఁదగిన,
విమల = స్వచ్ఛమయిన, ఆలోకుండు = ప్రకాశముగలవాఁడు - అనఁగా బ్రతాపము గలవాఁడనుట.
సుశ్లోకుఁడు = యోగ్యమయిన కీర్తిగలవాఁడు, ఆలోకాలోకధరాధురీణుఁడు = చక్రవాళిబర్హంకషయిన

భూమియొక్క భారమును వహించినవాడు. ని. 'లోకాలోక శ్చక్రవాళి' అని అ. అక్షడు = అట్టి యాచనురాజు, అల్లండ్లయ్యడిక్ = సీకల్లు: డగుచున్నాడు. సీకవపాకం బెట్టిదొ కాని = సీవు చేసిన తపస్సుయొక్క పరిపాకమెట్టిదోకాని, పాదనిహతింబైకొన్నవాడు = చరణాహతిచేత నాక్రమించిన వాడు, అంఘ్రీ)నాశీకద్వంద్వనతుండుగాక్ = సీచెండుకాళ్లకు పంగి మ్రొక్కెడు వాడగునట్టులుగా- అల్లండు మామకాళ్ళకు మ్రొక్కుట ప్రసిద్ధము. కల్పియక్ = విశ్వర్యమును, బల్పియక్ = సామర్థ్యమును, నెటపగల్గెక్ = ప్రకటము సేయఁ గల్గెను.

వసురాజు సమస్తలొకనంద్యకీర్తికాలి. అట్టివా: డల్లు: డగుట తపవపిపాకవిశేషమే. నాటి పాదనిహతి సీహృదయముననుటచే ననుమతింపవేమో? పులిక నొసంగెదవేని యల్లుండు పాదము లపై నొరగి నమస్కరించును. వైకొన్నవాడు ప్రణతు: డగుట కల్పికి బల్పికి: గారణములు.

ఉ. నా వలచుట్టి హర్షకః + నావలమానమనోంబుజంబుతో
నావలవై రి బల్కు నచః + హగ్రణి మామకశోకవార్ధికి
నావ లతాంగి నభిరశః + నావలయేశ్వరుకేలః గూర్చెదే
నావలవంత దీర్చెదే యః + నంతకృపారసవాస వాసవా.

26

నాక్ = అనియింద్రుడు పలుకఁగా, అచలాగ్రణి = శోలాహలుడు, వలచుట్టి = ప్రదక్షిణము చేసి, హర్షకలనా = సంతోహతిశయముచేత, వలమాన = ఆవరింపబడుచున్న, మనోంబుజంబుతోక్ = మనఃపద్మముతోడ, ఆవలవై రిబల్కు = బలానురవై రియైన యాయింద్రుని గూర్చి పలికెను. వల వై రియన్నచోట పబలకభేదము. మామకశోకవార్ధికిన్నావ = నాయొక్కపరాభవ జనితమయిన దుఃఖ సముద్రమునకు నోడయైన, లతాంగిక్ = తీరగెవంటిదేహముగల నాశొమార్తెను, అభి = సముద్రములు, రశనా = మొలనూలుగాఁగల భూమియొక్క, పలయ = ఆవరణమునకు, ఈశ్వరు = ప్రభువైన వసురాజు యొక్క, కేలఃగూర్చెదే = హస్తమందుఁ గూర్చుచున్నావా-అనఁగా వసురాజుపాణిగ్రహణము సేయిం చుచున్నావా. నావలవంతదీర్చెదే = ఇంతటితో నాచింత దీర్చుచున్నావా, అనంత = అపరిమితమయిన, కృపారస = కరుణారసమునకు, వాస = నివాసస్థానమయిన, వాసవా = ఇంద్రుడా యని సంబోధనము. వసురాజు సముద్రముచే నావరింపబడిన సమస్తభూపలయమున కధిపతి. అట్టివా: డల్లు: డగుట శోక వార్ధి తరించు నుపాయము. ఇట్టి శుభప్రాప్తికి గారకుడని ఇంద్రునకు వసురాజు ప్రదక్షిణము గావించెను. ఇంద్రుడు అనంతకృపాకాలి గావున శోలాహలున కిట్టి యల్లునితోడిపాత్తుఁ గూర్చెను.

తే. అవని నొకవేల్పు ప్రత్యక్ష + మైన సిరులు

దొరలు నం ద్రెందతే వేల్పుదొరలు గొలువ

నీవ ప్రత్యక్షమై కృప + నింపఁగా ఫ

లింపవె తలంపు లెల్ల నిలింపరమణ.

27

అవనిక్ = భూమియందు, ఒకవేల్పు ప్రత్యక్షమైనక్ = ఒకానొకదైవము ప్రత్యక్షమయిన మాత్రముచేతనే, సిరులు దొరలునంద్రు = సుఖదులు పొందునని చెప్పదురు, ఎందఱువేల్పుదొరలు గొలువక్ = అనేకులైన దేవతాధిపతులు సేవింపఁగా, నీవ ప్రత్యక్షమై కృపనింపఁగాక్ = నీయంతకు నీవే సాక్షాత్కరించి దయారసము పూర్ణ మవునట్లులు చేయఁగా, ఫలింపవెతలంపులెల్లక్ = శోకం నిర్మయం ఫలింపవా-అనఁగా ఫలింపచున్నవనుట, నిలింపరమణ = దేవాధిపా యని సంబోధనము.

చ. సతి నడిగించుభవ్యగుణశాలి వసుండఁట వేడ వచ్చువాఁ
డతులితదేవరాజ్యభరణైకధురంధరుడై సయాశత
క్రతుండఁట సత్కృపామహిమఁ • గన్నియ నిచ్చుట సర్వదేవతా
హితమఁట యితకన్న శుభ • మెయ్యది తొయ్యలిఁ గన్నవారికిన్. 28

సతి నడిగించు భవ్యగుణశాలి వసుండఁట = కన్యనామగనంపించిన శుభగుణశాలి వసురాజుఁట,
సత్కృపామహిమఁ = యోగ్యమయిన కరుణాతిశయముచేత, వేడవచ్చువాఁడు = అడుగవచ్చినవాఁడు,
దేవరాజ్యభరణైకధురంధరుడైన = దేవతారాజ్య భరణమందు ముఖ్యసమర్థుడైన, ఆశతక్రతుండఁట =
శతాశ్వమేధియైన యా యింద్రుండఁట, కన్నియనిచ్చుట = కన్యను వసురాజునకిచ్చుట, సర్వదేవతా
హితమఁట = సమస్తదేవతలకు నిష్ప్రమయినదఁట, తొయ్యలిఁ గన్నవారికిన్ = ఈ చిన్నదానిఁగన్నవారికి,
ఇంతకన్న శుభమెయ్యది = ఇంతకంటె వేటొండు శుభమేదిగలదు - అనఁగా నిదియే శుభముగాని
యితకంటె మఱియొకటి లేదనుట.

ఉ. ఇచ్చుని వేడ వేటొకడఁనే భవదీయజనుండఁ గానె నా
సాప్తన నెద్ది నీయదియ • సు వృఖలమ్మును దేవ యాయదూ
రమ్మున నున్న శుక్తిమతి • రాఁ గరుణించి తదీయబంధుజా
తమ్ము మదాపులం బిలిచి • తావకమిత్రున కిమ్ము కన్నియన్. 29

ఇచ్చునివేడఁ = కన్యనిచ్చునియడుగుటకు, వేటొకడఁనే = నేనన్యఁడనా, భవదీయజనుండఁగానె =
నేను నీవాడనుగానా - నాసాప్తనఁగా నేమియున్నది. నీయదియనువృఖలమ్మును = సమస్తమునీదే నుమా,
దేవ = స్వామి, ఈయదూరమ్ముననున్న శుక్తిమతిరాఁగరుణించి = ఈ సమీపమందేయున్న శుక్తిమతి
యిక్కడికి వచ్చునట్లు దయచేసి, తదీయబంధుజాతమ్మున్ = ఆ శుక్తిమతియొక్క బంధుసమూహమును -
అనఁగా నదీసమూహమును, మదాపులన్ = నాయొక్క బంధువులను-అనఁగా బర్వతసమూహములను,
పిలిచి = ఆహ్వానము చేసి, కన్నియన్ = చిన్నదాని, తావకమిత్రున కిమ్ము = నీ స్నేహితుడైన
వసురాజునకు సమర్పింపుము - అనఁగా వసురాజున కిచ్చి వివాహము సేయు మనుట .

ఇంద్రునిహితులలోఁ గోలాహలం డొకఁడు గాన సతని యంగీకార మనవసరము. కోలాహలని
సర్వస్వము దేవేంద్రునిదే గాన నిట కొంకబనిలేదు. శుక్తిమతి, ఇతరబంధువులు ఈ సంబంధము
శాలింపట వారియంగీకృతి పడయటతదవుగ వసురాజునకుఁ గన్య నిచ్చి పెండ్లిచేయనగును.

చ. అనుటయుఁ దాతపార్శ్వగత • యై తగునాలతకూన దా సతా
నన యయి కేలికేళినలింబుమొన ల్నఖరాంచలంబులం
దునుముచు నుండె వజ్రధరఁదోరశనిప్రతిమానమీనలాం
ఛనవిశిఖంబు లింక నఖిసాధ్యము లంచు గణించుకై వడిన్. 30

అనుటయున్ = కోలాహలం డింద్రునితో నీలాగనిపలుకఁగా, తాతపార్శ్వగతయైతగు = తండ్రి
కురుసున్నట్టి యొప్పుచున్న, ఆలతకూన = అగిరికాడేవి, తాన్ = తాను, నితాననయయి = పంపబడిన
ముఖముగలదై, కేలి = వాస్తవమందున్న, కేళినలింబుమొనల్ = లీలాపద్మముయొక్క చివరలను,
నఖరాంచలంబులందునుముచు నుండెన్ = గోటికొనలచేతఁ ద్రుంచుచుండెను. ఎటువలెననిన, వజ్రధర =

ఇంద్రునియొక్క, దోః = భుజమందలి, అశని = వజ్రాయుధముతోడ, ప్రతిమాన = సమానమైన, మిస
లాంఛనవిశేషములు = మనస్తథాబాణములైన పద్మములు, ఇంక = ఇంకమీద, నఖసాధ్యములందుగఱించు
కైవడి = గోటం జిమ్మివైవఁ దగినవని యెంచినట్లులుగాఁ దురుముచుండె ననిసంబంధము.

గిరిక లజ్జాతిశయమునఁ దలవంచెను. దానిని మఱుగుపఱచుటకై కేలఁచునైతామరపూవును
గోటితో గంట్లు పెట్టుచుండెను. చూచువారి కిది మస్తథాబాణము లింక గోటగిల్గివేయవచ్చునని గిరిక
తలంచుచున్నట్లులుండెను, పార్శ్వగతయనుటచే గిరిక యింద్రునిసంభాషణము కోలాహలినని యంగీకృతి
నాలకించెనని భావము. అలం. ఉత్పేక్ష.

ఉ. అంతకు మున్న సర్వకలుషాంతక మానగవైరివాక్యముం

జెంతకు వచ్చునెచ్చెలులచే విని పుణ్యమహాతరంగిణీ

కాంతలు దాను శుక్తిమతి + కాశికుఁ గొల్వంగ వచ్చె దేవతా

సంతతి యాత్మ నాత్మశుభఃసంతతికిల్లికి సంతస్థిలగాన్.

31

అంతకుమున్న = అంతకుముందుగానే, సర్వకలుషాంతకమా = సమస్తకల్మషావహరమైన, నగ
వైరివాక్యము = దేవేంద్రునియొక్క వాక్యము - అనఁగా పసురాజునిమిత్రమై గిరికనడిగినమాట,
జెంతకువచ్చు నెచ్చెలులచే విని = తన సమీపమునకువచ్చిన చెలికత్తియలవలన విని, పుణ్యమహాతరం
గిణీకాంతలు దాను = పుణ్యప్రదలయిన మహానదీకాంతలు దానును, శుక్తిమతి = శుక్తిమతీమహా
నది, దేవతాసంతతి = దేవసమూహము, ఆత్మ = మనస్సునందు, ఆత్మశుభఃసంతతికిల్లికి = తన
యొక్క శుభసంతానపుఁ గలిమికి, సంతస్థిలగాన్ = సంతోషించుగా, కాశికుఁ గొల్వంగవచ్చెన్ =
దేవేంద్రుని సేవింప వచ్చినదాయెను. (ని. 'మహేంద్ర గుగ్గులా లూక వ్యాకృతాహికాశిక' అని
యమరము.)

సీ. అమృతమూర్తివహించు హరజటాసంభవ సుమనోమణులఁ బోచుసోమకన్య

ధర నుద్ధరించుభూదార రాజతమాజ తమమెల్ల వారించుశవసపుత్రి

కాలవైషమ్యము + గడపురుద్రాంఘ్రిజ చలవలువెడఁజల్లు + మలయదుహిత

యభవసాధనరత్న + మగుపిపాశోత్పన్నయార్యాప్తి నెనుగుశీతాద్రిజాత

తే. మఱియుఁ దక్కినపుణ్యనిఘ్నగలు మరుద, ధీశభగ్యనిదేశాపదేశమున ని

జాప్తశుక్తిమతీతనయావివాహ, మహామనకువచ్చి రాత్రియనుహిమ మెఱసి,

అమృతమూర్తివహించు హరజటాసంభవ = అమృతమనగా మోక్షము గనుక మోక్షస్వరూపము
వహించు నాకాశగంగయును అనియర్థము. హరుఁ డమృతస్వరూపుఁడు గనుక నతని జడలవలనఁ
బుట్టిన గంగయు నమృతస్వరూపమును వహించినదనుట. అమృతమూర్తి యనఁగా జుద్గుడు గనుక
హరుఁడు చంద్రునివహించినాఁడు గనుక హరజటాసంభవయైన గంగయును చంద్రునివహించినదని
ప్రకారాంతరము. అమృతమనగా నుదకము గనుక నుదకస్వరూపములు వహించినదని భావము. ఇక్కడ
గంగయమృతమూర్తిని వహించినదనఁగా గంగోదకములు సుధామధురము లనియును నుమమయును
దెలియఁజడుచున్నది. సుమనోమణులఁద్రోచు సోమకన్య = దేవతాశ్రేష్ఠులను ద్రోచెడు సర్పదా
భదియును అనియర్థము. సోముఁడు దేవతాశ్రేష్ఠులను ద్రోచెడువాఁడగు గనుక నతనివలనఁ బుట్టిన

నర్తదయును దేవతాశ్రేష్ఠులను బ్రోచుచున్న దనుట. మంచి మనస్సుగలవారిని రక్షించుచున్నదని భావము.

ధరసుద్ధరించు భూదారరాజకనూజ = భూమి సుద్ధరించెడు భూదారరాజకనూజ యనెడు నది యని యర్థము. ఆదివరాహము భూమి సుద్ధరించినది గనుక దత్సంభవయైన నదియును భూమి సుద్ధరించుచున్నదనుట. భూమి జనుల సుద్ధరించుచున్నదని భావము. తమమెల్లవారిండు తపనపుత్రి = అంధ కారనివారణముసేయు యమునానది యని యర్థము. సూర్యుడ డంధకారనివారకుడు గనుక దత్సుత్రియును నంధకారనివారణము సేయుచున్నదనుట. అజ్ఞాననివారణము సేయుచున్న దనిభావము. కాలవైషమ్యము గడపు రుద్రాంఘ్రిజ = కాలవిపర్యాసమునుగడపుచున్న రుద్రాంఘ్రిజయనెడు నదియును అనియర్థము. రుద్రుడు కాలత్రయాబాధ్యుడు గనుక దదంఘ్రిజయును గాలత్రయాబాధ్యయనుట యమదండనము లేకుండునట్లుగా జేయుచున్నదని భావము. చలువలు వెదజల్లు మలయదుహిత = శైత్యములను వెదజల్లనట్టి తామ్రపర్ణివదియును అని యర్థము. మలయపర్వతము చందనాలయమై చలువలు వెదజల్లుచున్నదిగనుక దత్సుత్రియును జలువలు వెదజల్లుచున్న దనుట. అతిశీతలోదకము గలదని భావము.

అభవసాధనరత్న మగుపినాశోత్పన్న = అభవునికి సాధనశ్రేష్ఠమయిన పినాకినీనదియును అని యర్థము. పినాక మభవునకు సుత్రమసాధనము గనుక దదుత్పన్నయును నభవునకు సుత్రమసాధన మనుట. అభవమనగా జన్మరాహిత్యము గనుక దత్సాధనములలో శ్రేష్ఠమగుచున్నదని భావము. ఆర్యాప్తి సెనగుశీతాద్రిజాత = గౌరీప్రాప్తిచేత నొప్పుచున్న శీతాద్రిజాత యనెడు నదియును అని యర్థము. శీతాద్రి గౌరీప్రాప్తిచేత నొప్పుచున్నది గనుక దత్సంభవయును గౌరీప్రాప్తిచేత నొప్పు చున్నదనుట. ఆర్యజనప్రాప్తిచేత నొప్పుచున్నదని భావము.

ఇంతవఱకును శ్లో. 'కారణగుణాహికార్యగుణాసారభంఠే' అనెడుస్థాయము ననుసంధించిచెప్పి నాడు. మఱియున్ = వెండియు, తక్కినపుణ్యనిమ్నగలున్ = శేషించినపుణ్యనదులును, మరుదధీశ = దేవతాధిపతియైనయింద్రునియొక్క, భవ్యఃముఖ్యమయిన, నిదేశఃరవ్యసుమనీ యాజ్ఞాపించుట యనెడు, అవదేశమునన్ = వ్యాజముచేత, నిజాప్తఃతనకాపురాలైన, శుక్తిమతీఃశుక్తిమతీనదియొక్క, తనయా = కూతురై నగిరికాదేవియొక్క, వివాహమహమునకున్ = వివాహోత్సవమునకును, అత్యయమహిమమెఱసి = స్వకీయప్రభావముచేత బ్రకాశించి-అనగా గామరూపత్వముచేత స్త్రీరూపధారణము చేసి యనుట, వచ్చి = వికెంచిరి.

నెయ్యురాలగు శుక్తిమలిచేయు పుత్రికాపరిణయమున కుత్సాహముతో గంగ, నర్తద, వారాహి, యమున, రుద్రాంఘ్రిజ, తామ్రపర్ణి, పినాకిని, శీతాద్రిజాతయను నదీకాంత లరుడెంచిరి. నదీ కాంత లరుడెంచుటకు అత్యయమహిమలు తోడ్పడెను.

శ్లా. ఉత్సాహంబున నిట్లనేకతటిసీవ్యూహంబు లేలేరగా
 ఘత్సాల్కి వెనుకొన్న గోగణములేవన్ వచ్చెన్ దోడ్తో మహి
 . శృత్సందోహ మభంగశృంగమును నాఁపీనన్నుతాంచన్నితం.
 : తోలేధంబు వృషాఃసర్పణవిధానయోగ్యకమంబుం దగన్.

ఉత్సాహమున = ఉత్సాహముచేత, ఇట్లు = ఈప్రకారముగా, అనేకతటిసిన్ధూహులు = బహునదీసమూహములు, ఏలేరుగా = రాగా, వత్సానిన్ద్రునిన్ద్రు = లేగదూడలను వెంబడించి వచ్చిన, గోగణములేవ = అవులగుంపువలె, లోడో = ములపెంట, మహాభృత్యునిహము = పర్వత సమూహము, వచ్చె = వలెచెను. ఏతీరుగానైన, శృంగములనగా శిఖరములను గొమ్ములును, (ని. 'శృంగ ప్రభుత్వే శిఖరే చిహ్నా పి జలయంత్రకే, విహానో ప్కర్తయో' అని వి.) ఆభంగ = వైకల్యములేని, శృంగములు = శిఖరములు అని పర్వతపరమయైన యర్థము. వైకల్యరహితములై కొమ్ములును అని గోగణపరమయినయర్థము. ఆసీన = అంతట స్థూలములైన, (ని. 'స్థూల ప్రస్థ స్సాను రస్త్రియామ్' అని అ.) స్థూలము కొండచరులయందు వర్తించును గనుక, స్థూతా = చరులుగలుగటచేత, అంచల్ = ఒప్పుచున్న, నితంబ = కటకప్రదేశములయొక్క, ఉత్సేధము = దొన్నత్యము అని పర్వత పరమయిన యర్థము. ఆసీనమనగా బొదుగు. (ని. 'ఉత్సేధ స్త్రీ బహుసీనమ్' అని అ.) స్థూతమనగా స్రవించునట్టిది. (ని. 'స్థూతం నీణా శ్రుతం స్థూతమ్' అని అ.) ఆసీన స్థూత = స్రవించునట్టి పొదుగులయొక్కయు, అంచస్థంబ = ఒప్పుచున్న పిఱుడులయొక్కయు, ఉత్సేధము = దొన్నత్యమని గోగణ పరమయిన యర్థము. పృషభానుసరణయోగ్యక్రమము = పృషభము నకారాత్మమై యింద్రుని యందు వర్తించును గనుక నింద్రానుసరణమందలి యోగ్యమైనరీతియును అని పర్వతపరమయినయర్థము. పృషభానుసరణయోగ్యక్రమ మని గోగణపరమయిన యర్థము. తగ = తగియుండగా, వచ్చెనని సంబంధము.

ఈపద్యములలో 'వత్సానిన్ద్రునిన్ద్రుగోగణములేవ' అనిచెప్పుట యొందుకనిన, నదులన్నియుఁ బర్వతములవలనఁ బుట్టినవి గనుక లేగదూడలు ముందర నడువఁగా నావులు వెనుకదిలి నడిచినట్టులు నదులు ముందుపోఁగాఁ బర్వతములు వానిపెంటనే పోయె ననుటకు గోగణమునకును పర్వతసమూహమునకు సుపమానోపమేయభావము గల్పించి యర్థద్వయము గలుగఁజెప్పినాడు.

పొడవైన శృంగములు, ఎత్తగుచుండును ఇంద్రునియాన పాలించురీతితో తైలములు వచ్చెనని ప్రకృతార్థము. పిఱుగనికొమ్ములు, పిఱుడులపెంపు; పొదుగుక్రేగు, అచోటు అనునరిపఁదగినసాంపున గోబృందము వచ్చెనని శ్లేషార్థము. అలం. శ్లేషము.

సీ. ఆజ్ఞాతగోత్ర యఃనాదిశక్తిసుగోత్ర భవయయ్యో నితనిగర్భమునఁ బుట్టి
యాదిభిక్షుండు దుర్గాధ్యక్షుఁ డయ్యో సీతనిపాదతీర్థ మకాశల భరించి
మితలేజుఁ డగుజగన్మిత్రుఁ డుత్కటవసుస్థితి నొందె నీతనిదిక్కుఁ జేరి
కులమువా రభిరామగో రత్నములు గాంచి రితనిశేషంబున • కిచ్చగించి
తే. తన కొకమఖాంశ మొనఁగుసిన్ధూనిమిషులకు
ననవరతయాగభాగభోజనము లొసఁగి
యితఁ డపరైకగురుఁ డన • నెఁగు ననుచు
నాకులు నుతింప వచ్చె మేనాకుటుంబి.

ఈపద్యములలో హిమవత్పర్వతమును వర్ణించినాడు. విలాసిన, ఆజ్ఞాతగోత్ర = గోత్రమున నిక్కడఁ గలమని యర్థము, తైలయజ్ఞుని కులముగలదయన, అనాదిశక్తి = అదియెప్పుడనిశక్తి, నిను—66

ఇతనిగర్భమునఁబుట్టి = ఇతని కడుపునఁబుట్టి, సుగోత్ర భవయయ్యోక్ = సత్కుల ప్రసూతురాలాయెనని యర్థము. కులములేనిదనియును హిమవత్పర్వతమునకుఁ బార్వతిగాఁ బుట్టినదనియును భావము.

అదిభిక్షుండు = జన్మమెత్తినదిమొదలు భిక్షుకుడైనవాఁడు, ఈతనిపాదతీర్థ మాదలధరించి = ఇతని పాదోదకము శిరస్సునధరించి, దుర్గాధ్యక్షుడయ్యోక్ = దుర్గాధిపతి యయ్యెనని యర్థము. అది భిక్షుడనెడు నామముగల శివుఁడు హిమవంతునియొక్క పాదములయందు - అనఁగాఁ బ్రత్యంతపర్వత ములయందుఁ బ్రవహించుచున్న గంగను శిరస్సున ధరించినాఁడనియును దుర్గాదేవికిఁ బెనిమిటి యయినాఁ డనియును భావము. (ని. 'పాదాః ప్రత్యంతపర్వతాః' అని అ.)

మితలేజుఁడగు జగన్పితృండు = అల్పలేజుడైన లోకోపకారకుఁడు, ఈతనిదిక్కుజేరి = ఇతని ప్రాపునఁజేరి, ఉత్కట వసుస్థితినొందెక్ = అపరిమిత ధనస్థితిని బొందెనని యర్థము. జగద్బంధుఁ డయిన సూర్యుఁడు దక్షిణాయనమందు మితలేజుఁడగుచున్నాఁడనియును నుత్తరాయణమందు ఉత్కట లేజుఁ డగుచున్నాఁడనియును భావము. (ని. 'దేవభేదే న రే రక్షేవసూ రత్నే ధనేవసు' అని వి.) హిమవంతుఁ డుత్తరదిక్కునం దుండెడువాఁడు గనుక నీతనిదిక్కు జేరి యని చెప్పినాఁడు. హిమవం తుఁడు భూభాగమునకు ఉత్తరదిశయందుండు ననుటకుఁ బ్రమాణము.

శ్లో. అస్త్రితరస్యాం దిశి దేవతాత్తా హిమాలయో నామనగాధిరాజః

పూర్వాపరౌ వారినిధి విగాహ్య స్థితః పృథివ్యాఇవ మానదండః. (కుమారసంభవము.)

కులమువారు = కులమువారందఱును, ఇతనిశేషంబున కెచ్చుగించి = ఇతని భుక్తశేష మనుభవించుటకు సమర్థులించి, అభిరామ గోరత్నములు గాంచిరి = మనోహరణప్రకాశముగల రత్నములను గాంచి రని యర్థము. ఇక్కడ గోశబ్దము కిరణవాచకము, సమస్తపర్వతములను వత్సాకృతియైన హిమవం తుని యెంగిలి కెచ్చుగించి యభిరామములయిన గోరూప భూసంబంధి రత్నములను బొందిన వని భావము. ఇక్కడ గోశబ్దము భూవాచకము. (ని. 'స్వరే షు పశు వా గ్వజ్విది జ్ఞేత్ర ఘృణి భూ జలే, లక్ష్మ్య దృష్ట్యో స్త్రీయాం పుంశి గౌః' అని అ.) పూర్వకాలమందు సమస్తమయిన పర్వతములును భూమిని గోవునుగాను హిమవంతుని లేగనుగాను జేసి రత్నములను నోవధులనుం బిరికినవని పురాణప్రసిద్ధము. ఈయంశమే కుమారసంభవమునందుఁ గాళిదాసుఁ డీవిధముగాఁ జెప్పియున్నాఁడు-

శ్లో. యం సర్వత్రైలాః పరికల్ప్య వత్సం మేరౌ స్థితే దోగ్ధరిదోహదశే

భాస్వంతి రత్నాని మహాపథీశ్చ పృథూపదిష్టాం దుదుహౌ ధరిత్రీం.

తనకొకమఖాంశమొనఁగు = తనకు నొక్క యజ్ఞభాగమిచ్చిన, అనిమిషులకుఁ = దేవతలకు, అనవరత యాగభాగ భోజనము లొనఁగి = సంతతమును యజ్ఞభాగభోజనములుపెట్టి యని యర్థము. యజ్ఞాంగములయిన సోమలతాదుల కుత్సత్రిస్థానమనియును నిజోపరిప్రదేశకృత యాగభాగ భోజనము లొనఁగూర్చి ననియును భావము. ఇతఁడపరైక్తగురుఁ డననెనఁగుఁక్ = అపగతమయిన ఋణముగల వార లవర్ణులు - అనఁగా ఋణములేనివారు. ఇతఁడు ఋణములేనివారికి ముఖ్యగురువు-అనఁగా నన్యజిక్రేష్ఠుఁ డగునట్లుగా నొప్పును అని యర్థము. ఋణములేనివాఁడు పరమసంతుష్టుఁడని మహాభారత ఘండలి యారణ్యపర్వమందుఁ జెప్పియున్నది.

శ్లో. 'పశ్య మేహని వత్సే వా కాకం పచతి స్నేగృహే,
అన్యతో హ్యపరప్రేవ్య స్మరాత్రించర మోదతే.'

అని యక్షప్రశ్నలలో, కోమోదతే యన్న ప్రశ్నకు భర్తరాజు చెప్పినయు త్తరము గౌరీజనకుఁ డని భావము. అనుచున్ = అనివలయుచును, నాకులుచుతింపన్ = దేవతలుపొగడఁగా, మేనాకుటుంబి = మేన కాదేనికి భర్తయైన హిమవంతుఁడు, వచ్చెన్ = విఁగు జొచ్చెను. పార్వతి హిమవంతుని గర్భావాసమునఁ బుట్టి సుగోత్రజాత యయ్యెను. ఇతని పాదతీర్థము తలదాల్చి కీవుడు దుర్గాధిపతి యయ్యెను. జగన్నిత్రుఁ డీతని దిశచేరి బాగుగా బ్రకాశించెను. ఇతనియొగిలి తిని కులమువారు వస్తురాజముల నొందిరి. ఒకయజ్ఞభాగ మొసంగి దేవత లీతనివలన నిత్యము యాగభాగము లొందుచున్నారు. కావున నిట్టి యోగ్యతగలవాడని వేలుపులు హిమవంతుని పెంపు పొగడుచుండిరని భావము.

తే. అవడఁకుమెట్టదొరకు హస్తావలంబ
మగుచు మేనక వచ్చె భవ్యగుణమంజి
మ నమరాలిమానసమున * మన మరాలి
మనమరాలినివాహసంభ్రమముఁ జూడ.

35

అవడఁకుమెట్టదొరకున్ = అహిమవత్పర్వతరాజునకు, హస్తావలంబమగుచున్ = చేయూత యగుచు, మేనకవచ్చెన్ = మేనకాదేవివచ్చెను. ఎందుకనిన, భవ్యగుణమంజిమన్ = సుగుణములయొక్క మంజులత్వముచేత, అమరాలిమానసమునన్ = దేవతానమూహముయొక్క మానసమనెడు మానససరో వరమందు, మనన్ = మనుటకు, మరాలి = హంసాంగనయైన, మనమరాలి = కుమారుని కూతురైన గిరికియొక్క, వివాహసంభ్రమముఁ జూడన్ = కల్యాణోత్సవమును జూచుకొంటు, వచ్చెనని సంబంధము. ఈవద్యమునందు మనమరాలనునెడ మనమరాలని చెప్పబడెను. మనమరాలను నకారకూటము లాక్షణికగ్రంథములయందుఁ గానరాదు. మనమరాలని యందుమనన ననుప్రాసముభంగమగును కావునఁ గవ్యశిప్రాయము మనమరాలేయనుట స్పష్టము. సుగుణసంపదచే గిరికి, వేలుపుమనస్సులను మానస సరోవరమునందు వివారింపఁదగియున్నదని భావము. వచ్చువాడు వడఁకుమెట్టదొర, కావుననే మేనక హస్తావలంబముగా నేతెంచెను. వడఁకుచున్నవాని కెవరేని తోడ్పడవలయును గదా !

సీ. పిదుగుకై దువుపెట్టుతడకట్టుగాఁ బయోధి మహాపాధిరసంబుచమరె ననఁగఁ
గడలికరళ్ల రాఁయిడి గీడ్పడి తటాంతవనరాజి మై నంట * వ్రాలె ననఁగ
మున్నీటి వెన్నీటి * ముదురుచిల్వలయలజడికిఁ బచ్చలజోడు * దొడిగె ననఁగఁ
దనకుందనపుఁజాయ * పెనునీటికుప్పక పెనుసినపను బస * రెక్కె ననఁగ

తే. సంతతజలాంతరాళసంస్థానమహిమఁ
భ్రాంచి పట్టినమేనితో * బయలు మెఱసి
వచ్చె వలిగట్టుతోలిపట్టి * వాసవాధి
వాహితనిజానుజభ వావివాహమునకు.

36

పిదుగుకై దువుపెట్టు = వజ్రాయుధపుడెబ్బకు, తడకట్టుగాఁ = స్తంభనమగునట్టులుగా, పయోధి = సముద్రుఁడు, మహాపాధిరసంబు చమరెనఁగన్ = సిద్ధమాలికలయొక్క రసము పూవెనో యన్న

ట్టులుగాను, కడలికళ్ళ రాయిడి గీడ్పడి = సముద్రతరంగ ఘట్టనముచేత మరలబడి, తటాంతవన రాజి=తీరమందలి వనసమూహము, మైనంటవ్రాలెనంగ = దేహ మంటునట్టులు వ్యాపించెనో యన్న ట్టులుగాను,

మన్నీటి=సముద్రముయొక్క, పెన్నీటి ముదురుచిల్వల=పెద్ద నీరుతాచుపాములయొక్క, అల బడికి = విషవేధకు=అనగా విష మెక్కుచుండునట్టులుగా, పచ్చలబోడు దొడిగెనంగ = గరుడ పచ్చలచేత నిర్మించబడిన కవచము దొడిగినాడో యన్నట్టులుగాను, గరుడపచ్చలు విషహరములని ప్రసిద్ధము. గరుడపచ్చలను ధరించినవారికి సర్వవిషభయ ముండ దనుట ప్రసిద్ధము.

క్లో. విషరోగోపకమనే కర్మస్వాధ్యక్షేషుచ, శస్యతే మనిభి ర్యస్తా దయం మరకతోమణి.

(గరుడపురాణము)

కనకుందనపుణ్డాయ = కుందనపుబు గారమువంటి తనదేహకాంతి, పెనుసీటికుప్ప=మహాజలరాశి యొక్క, క పెనుసిన = నీలిమగల=అనగా, పసంబసరెక్క ననంగ = మెఱుపుగల వనరుచాయ యేర్ప డియెనో యన్నట్టులుగాను, కుందనపుణ్డాయ మేనికాంతివలెనుండును.

లే-గీ. కుందనమువంటి మేను మధ్యందినాత, పోష్టహాలి గంజ వడదాకె.

(మనుచరిత్రము, ద్వితీ.)

సంతత=నిరంతరమును, జూంతరాళ=ఉదకముయొక్క యంతగప్రదేశ మే, సంస్థాన=నివాసముగాఁ గలిగిన, మహిమ = ప్రభావముచేత, ప్రాచిపట్టిన = పచ్చప్రాకుడుపట్టిన, మేనితో = శరీరము తోడ, బయలుమెఱసి = సముద్రపుఁ గుతీవల్లనుండి బయలుదేరి, వలిగట్టు తొలిపట్టి = హిమవంతుని ప్రళయపుత్రుడయిన మైనాకుడు, వాసవ=ఇంద్రునిచేత, అధివాహిత=పూనుకొనబడిన, నిజానుజభవా వివాహమునకు = తనతమ్మని కూతురైన గిరికాదేవిపెండ్లకి, వచ్చె = అరుగుజెంచెను.

మైనాకుడు ఇంద్రునివజ్రపాతమునకు వెఱచి చిరకాలము సముద్రమునఁ బడియుండెను. అట్టివాఁ డింద్రుడు చేయించు వివాహమునకు వచ్చుట యెటులన, జరుగనున్నది తనసోదరునిబిడ్డపెండ్లి. కోలాహలని పురస్కరించి తనను మన్నించునని.

చ. ఇరువురు దేవసంభరణు • లిర్వరు నబ్జధరోన్నమత్కరాం

తరమహనీయు లిర్వరు ననంతగుణాధ్యులు గావునం బర

స్పరసమతాసమగ్రతరసఖ్యమునం గవగూడి మేరుదుం

దరధరణీధరాన్వయవతంశులు వచ్చిరి తత్త్వ ణంబునన్.

37

ఈపద్యమున మందరపర్వత మేరుపర్వతములకు చెంటికిని నర్థద్యయమును గలుగఁజెప్పినాడు గనుక నభేదాధ్యపసాయ మని తెలియవలయును. ఎట్లనగా,

ఇరువురు దేవసంభరణులు = ఇద్దఱును దేవసంభరణులనంగా దేవతలకు గృహమయి భరించిన వాడని మేరుపర్వతపరమయిన యర్థము. దేవతలచేత సముద్రమథనార్థమయి భరింపబడినవాడని మందరపర్వతపరమయిన యర్థము. ఇర్వరు = ఇద్దఱులు, అబ్జధరో న్నమత్కరాంతర మహనీయులు = అబ్జశబ్దము చంద్రునియందును శంఖమందును వర్తించుచున్నవి గనుక, అబ్జధర = చంద్రధరుడయిన హనునియొక్క, ఉన్నమత్కరాంతర=ఎగచియన్న హస్తమందు, మహనీయుడు=హావమయి యొప్పిన

వాడని మేరుపర్వతపరమయిన యర్థము. అజ్ఞానర = పాంచజన్యధరుడయిన శ్రీమహావిష్ణువుయొక్క, ఉన్నమత్కరాంతరములచే దరువఃబడినవాడని మందరపరమయిన యర్థము. (ని. 'అజ్ఞో ధన్వంతరౌ చంద్రే నిచుశే శబ్ద పద్మయోః' అని వి.) ఇద్దరు ననంతగుణాఘ్నలు = ఇద్దఱును ననంతగుణాఘ్నలనగా శేషరూపశింశిగుణయుక్తుడని మేరుపరమయిన యర్థము. దీర్ఘము వాసుకీరూపమైన కవ్యపుండ్రాటితోఁగూడినవాడని మందరపరమయిన యర్థము. కావున = ఆయినందున, పరస్పర = ఒకరితోనొకరికైన, సమతా = సమానధర్మమువలని, సమగ్రతర = సమపూర్ణమయిన, సఖ్యమునకొ = మైత్రిచేత, కవగూడి = జతగూడినవనై, మేరు మందర ధరణీగ్రాన్థాయ వతుసులు = మేరుమందర పర్వతకుల శ్రేణులు, వచ్చిరి తక్షణంబున = అక్షణమంద యరుడైచిరి.

ఉ. రోహణశైలరాజము మరుద్గిరితోడనె వచ్చి నిల్చి నై
వాహిక కార్యకర్త మఖవంతుఁ డనంతసువర్ణరత్నసం
దోహము రాశి వోసి విబుధు ల్కనుజు ల్బుజగు ల్బుతంపఁగా
నాహిమవత్కుమారతనయామణి కుంకువ దెచ్చెనో యనన్.

38

రోహణశైలరాజము = రోహణాచలశ్రేష్ఠము, మరుద్గిరితోడనెవచ్చినిల్చె = మేరుపర్వతముతోఁ గూడ వచ్చి నిలిచెను. ఎటులననినను, నైవాహిక కార్యకర్త = పెండ్లికార్యముచక్కఁపఱచునట్టి, మఖవంతుఁడు = ఇంద్రుఁడు, అనంతసువర్ణ రత్నసందోహము రాశివోసి = అపరిమితమైన బంగారముయొక్కయు మణులయొక్కయు సమూహము కుప్పఁగాఁ బోసి, విబుధులు = దేవతలను, మనుజులు = మానవులను, భుజగులు = చున్నగులను, నుతింపఁగా = కొనియాడఁగా, అహిమవత్కుమారతనయామణికొ = హిమవత్పర్వతపుత్రుఁడైన యాశోలాహలునియొక్క పుత్రికారత్నమునకుఁ - అనగా గిరికాదేవికి, ఉంకువ దెచ్చెనోయనన్ = ఉంకువయనఁగాఁ బడుచుగలవారి కెచ్చునట్టియెలలి గనుక నట్టియెలలిచెచ్చినాడో యనునట్లులుగా, సువర్ణరత్నమయములైన మేరు రోహణాచలశ్రేష్ఠములు వచ్చి నిలిచెనని సంబంధము. అలం. ఉత్పేక్ష.

మ. మఱియున్ వచ్చిరి ధాత్రిఁ గల్గునగసామ్రాజ్యైకధారేయులం
దఱుఁ దదృఘ్నిభరాష్ట్రి గ్రంగునవనిం దామ్యత్పణారాజిఁ బ
ల్కలు సంధించుచు నుండెఁ గాని వసుకల్యాణంబు వీక్షింప రా
వెఱచెన్ శేషుఁడు శేషవృత్తికగునే విప్రసంభవచారముల్.

39

మఱియున్ = పెండియును, ధాత్రిగల్గు = భూమియందులగిగిన, నగసామ్రాజ్యైకధారేయులందఱున్ = పర్వతసామ్రాజ్యమునకు ముఖ్యధురంధరులైనవారందఱును - అనఁగా బర్హతాధీశ్వరులందఱును, వచ్చిరి = వితెంచిరి. తల్ = అపర్వతశ్రేష్ఠులయొక్క, భూరి = అధికమయిన, భర = భారముయొక్క, ఆస్తి = ప్రాప్తిచేత, గ్రంగు = దిగఁబడుచున్న, అవనిన్ = భూమిని, శేషుఁడు = శేషహి, తామ్యత్ = సుడిపడుచున్న, ఫణారాజిన్ = పడగగుంపునందు, పల్కలుసంధించుచున్ = మాటిమాటికిని గుదురుపఱచుచు, ఉండెఁగాని = ఉండెనేకాని, వసుకల్యాణంబు వీక్షింపరావెఱచెన్ = వసురాజానినాహము చూచునిమిత్రము వచ్చుటకు జడినెను. వసుకల్యాణ మన్నచోట కాంచనార్థకమైన శబ్దవ్యయమును బుచ్చుకొన్నాడుగనుక బునదు క్తవదాభాసాలంకారము. శేషవృత్తికిన్ =

దానవృత్తిగలవానికని యర్థము. శేషశబ్దవృత్తిగలవానికని భావము. పృత్తియనగా నభిధానవృత్తి, విస్తంభసంచారముతో = ప్రణయసంచారములు-అనగా వేడుకతోఁజేసిన విహారములు. అగునే = అవునా-అనగా యుక్తపడ వనుట. అలం. ఆర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

ఉ. వచ్చినసింధుకాంతల సావారితసత్కరుణాభివృద్ధిచే

హెచ్చుగఁజేసి గోత్రశిఖిరీంద్రుల నున్నతి గౌరవించి వై

యచ్చరలోకభర్తయు హిమాలయసూతికి నాస్పదంబుగా

నచ్చట నొక్కనూతనమహానగరంబు మదిం దలంచినన్.

40

వచ్చిన సింధుకాంతలకు = వివాహార్థమై వచ్చిన నదీకాంతలను, అవారితసత్కరుణాభివృద్ధిచే హెచ్చుగఁజేసి = అనివారితమైన సత్కృపారసాభివృద్ధిచేత సతిశయింపఁజేసి, గోత్రశిఖిరీంద్రులకు = కులపర్వతశ్రేష్ఠులను, ఉన్నతిగౌరవించి = ఔన్నత్యముచేతఁ బెద్దఱికిముచేసి, అభివృద్ధి యన్నచోట ఉన్నతి యన్నచోటను స్వార్థస్యము స్పష్టము. ఏమనిన, ఏధర్మముగలవారియందు నాధర్మ మాపాదిం చినవాడాయె ననుట. వైయచ్చరలోకభర్తయు = స్వర్గలోకాధిపతియైన యింద్రుఁడును, హిమాలయసూతికి నాస్పదంబుగా = కోలాహలపర్వతను కాధారమగునట్లుగా, అచ్చట నొక్కనూతన మహానగరంబు మదిందలంచినన్ = ఆస్థలమంగోక నవీనమైన మహాపట్టణమును మనస్సునఁ దలం పఁగా-ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

సింధుకాంతలు నదులు, నదు లభివృద్ధిచే హెచ్చునవి. గోత్రశ్రేణింద్రులు ఉన్నతిచే గౌరవము నొందుదగినవారు. కావున సింద్రుఁడు చితవిధమున గౌరవించెను. వివాహమునకు సామాన్య మందిరముగాని సామాన్యనగరముకాని చాలదు. నదు లభివృద్ధిస్వభావలు. శైలములు ఉన్నతిగలవారు. వీరు పెండ్లిపెద్దలు. వీరలందఱు నివసించు గ్రాతనగరము కావలసివచ్చినది. అనుకూలస్థల మా నమావేశ ప్రదేశముననే. ఇంద్రుఁడు వియచ్చరలోకభర్త-కావున సంకల్పమాత్రముననే నిర్మించెను.

సీ. నిమ్నప్రపాతాంతఃనిర్ధరపరిఖితోఁ గనుపట్టె గోట యై • కటకపరిధి
మణిచిత్రకిరణితోఁ నణమాలికలతోఁ బ్రకాశించె గృహములై • గహ్వరములు
శుచికరోపలభంగఃసోపానసరణితోఁ జలఁగె సౌధాళి యై • శిఖరపాలి
ఘనసారవసుసారఃగంధసారములతో నలరె నంగడు లై తటాజిరములు
తే. కలమధురకోకిలావాస • కలనతోడఁ, జెన్నలరెఁ గన్నెలై కొన్ని • చిన్నిలతలు
సమధికస్కంధశాఖాఘోషములతోడఁ, దనరెఁ దరుణాగ్రగణ్యులై తరువులెల్ల.

నిమ్న = లోఁకైన, ప్రపాతాంతః = ప్రపాతమునఁగాఁ బర్వతశిఖరముక్రింద నుండెడు నున్నతప్రదేశము. (ని. 'ప్రపాతస్తు తటో భృగుః' అని అ.) అట్టిప్రపాతముల చివరలను బ్రవహించునట్టి, నిర్ధర = నెలయేఱులనెడు, (ని. ప్రవాహో నిర్ధరో యురః' అని అ.) పరిఖితో = ఆగడ్డతోడను, కటకపరిధి = కటకమునఁగా సానువు, (ని. 'కటకంపలయే సానా' అని వి.) పరిధియన్వఁగా వలయము. (ని. 'పరివేషస్తే పరిధి' అని అ.) వలయాకారసానువు = అనఁగా వలయాకారముగానున్న నిలవు బాదలచాటు, శోటయై = ప్రాకారమై, కనుపట్టె = చూడఁబడియెను. మణి = రత్నములయొక్క, చిత్ర = నానావిధములైన, కిరణి = కాంతులనెడు, తోరణమాలికలతో = తోరణసంఘటలతోడ, గహ్వర

రములు = గుహలు, గృహములై = చుదిరములై, ప్రకాశించె = విలసిల్లెను. పలయాకారముగనున్న శిలలు శోట యయ్యెను. సెలయేను లగడ్డయయ్యెను. జరుగచున్నది వివాహశుభకార్యముగాన మణి తోరణములతో గుహలు గృహములయ్యెను.

శుచికర = ధవళిరణుడైన చంద్రునియొక్క, ఉపల = శిలయొక్క - అనగా జంద్రకాంత శిలయొక్క, భంగ = శకలములనెడు, సోపానసరణిలో = పెట్టుచాలపులతోడ, శిఖరపాళి = శృంగ చక్రి, సోధాళియై = హర్షిత్రేణియై, చెలఁగె = ఒప్పెను. ఘనసార = కర్పూరపరఁటులనెడు కర్పూరముతోడను, పసుసార = రత్నశ్రేష్ఠములనెడు యోగ్యతరమణులతోడను, గంధసార = చందనవృక్షములనెడు చందనముతోడను, తటాజీరములు = అజీరమనగా నంగణము గనుక తటాంగణములు, అంగడులై = ఆపణములై, అలరె = ఒప్పెను. చంద్రకాంతశివప్రతిమలగు శిఖరములు సోధములంగను ఘనసారగు యుక్తములగు నంగణములు సుగంధభౌండాగారములంగను మాజెను.

కలమధుర = అవ్యక్తమధురములైన, శోకిలాలాప = శోయిలపలుకులనెడు, కలనతోడ = అవ్యక్త మధురములైన శోయిలపలుకులపంటి పలుకులతోడ, కొన్ని చిన్నిలతలు = కొన్ని లేదీగెలు, కన్నెలై = కన్నెపడుచులై, చెన్నలరె = బాగుమీఱెను, సమధిక = ఉన్నతములైన, స్కంధ = ప్రకాండములనెడు భుజశిరస్సులుగల, కాఖ = శిష్టలనెడు, భుజములతోడ = బాహువులతోడ, తరువుల్లె = వృక్షములన్నియు, తరుణాగ్రగణ్యులై = తరుణపురుషజన్మస్థులై, తనరె = ఒప్పుచుండెను. ఇక్కడ నిద్రానుగ్రహముచేత నిర్దురాదులకుఁ బరిభాషిరూపములు సిద్ధించుటవలన సారోపశంక నేయఁ గూడదు. తీవెలు కన్నెలైరి. వారి మాటలు శోయిలపలుకులు. వృక్షములు సమధికములు, స్కంధకాఖలు భుజములుగ నొప్పుటచే నవి యెల్లఁ దరుణపురుష సముదాయ మయ్యెను.

ఉ. ధాతుపరాగరక్తియును • దంతవిభక్తియుఁ జామరప్రకా

శాతిశయంబు సంకులమదాంకనముం గవలీకదంబను

భూతియుఁ గర్పూరాకృతియుఁ • బుష్కరభూతియుఁ బూని భద్రతా

ఖ్యాతి వహించె మించెఁ బృథుఁగండము లచ్చట నద్భుతంబుగాన్.

42

ఈ పద్యమందుఁ గోలాహలవర్షకస్థి తగండశిలలు పట్టణోచిత భద్రగజత్వఖ్యాతిని వహించినవని చెప్పినాడు గనుక గండశిలాధర్మములన్నియును భద్రగజధర్మములుగాఁ జెప్పఁబడుచున్నవి.

వీరాగనిన, ధాతుపరాగరక్తియును = నైరికధాతుపరాగరక్తియును - నైరికరోషాశృంగారరంజనంబును, దంతభక్తియు = దంతశబ్దము సానువునందును వర్తించుచున్నది. (ని. 'దంతస్సానుని కథ్యతే' అని వి.) సానువిభాగమును = గజదంతవిభాగమును, చామరప్రకాశాతిశయంబు = చమరీమృగ సమూహముయొక్క ప్రకాశాతిశయమును - విరామరలయొక్క ప్రకాశాతిశయమును, సంకులమదాంకమున = సంకులమనఁగా జవ్వాదిపిల్లులు గనుక వానియొక్క మదచిహ్నము నని యర్థము. సంకులమైన గజమదచిహ్నమునని యర్థాంతరము. కదలీకదంబసంభూతియు = కదలీవృక్షములయొక్కయును గదంబవృక్షములయొక్కయును సంభవమును, లతాకాపమూహసంభవమును. (ని. 'కదలీ వై యనుస్త్యాం చ రమ్భాయాం హరిణాస్తరే' అని వి.) (కదంబ మాచు స్సిద్ధార్థే నీపేషి వికురుంబతే' అని వి.) శర్పూరాకృతియు = శర్పూరయొక్క నీలవర్ణమును గణనీలవర్ణమును, పుష్కరవర్ణమును.

జలమును గఱకుండగ్రమును, (ని. 'పుష్కరం కరిహస్తాగ్రే వాద్య భాణ్ణిముఖేజలే' అని అ.) భూతి
యనఁగా నమృద్ధియును మాతంగశృంగారమును, (ని. 'భూతి ర్వాతజ్జశృణ్ణారే జాతౌ భస్మని సంపది
అని వి.) పుష్కరభూతియుఁ = జలనమృద్ధిని, కుండదండశృంగారమును, పూని = ధరించి, వృథు
గండములు = మహాత్తరములైన గండశిలలు, అవటఁ = ఆస్థలమందు, అద్భుతంబుగాఁ = ఆశ్చర్యమగు
నట్లులుగా, భద్రతాఖ్యాతివహించిమించెఁ = భద్రశబ్దము భద్రగజమందును శుభమందును వర్తించు
చున్నది. గనుక భద్రగజశృంగారాన్ని వహించి, అనఁగా భద్రగజములయి మించెనని యర్థము.
గండములనఁగా గండదోషములును గనుక గండదోషములు శుభములయ్యెనని యద్భుతార్థము.
సంకులన్నచోట, (శ్లో. 'అసంబుద్ధాభవేద్వాపురస్త్రీయాం ల్యాదివర్గకే' అనెడు నధర్మణి వచనముచేత
పుత్రశ్రవణము చెప్పినవాడు గాఁడు. సంకులమదాంకమన్నది వస్త్రీతత్పురుష తత్సమసమానము.)
(వస్త్రీభవే ద్వితీయా తుల్యా తత్పురుషసంస్థితానామ్నామ్' న. అనెడుసూత్రముచేత వస్త్రీస్థానమందు,
సంకులఁ అని ద్వితీయవచ్చినది)

ఏనుఁగులపై నలంకారముగాఁ బతాకములు గట్టుటయుఁ జామరములు గట్టుటయుఁ గలదు.
ఇటులే యశ్వములకును గట్టుదురు. అశ్వములకుఁ బతాకములు గట్టుదు రనుటకు గ్రంథాంతరములందు
దృష్టాంతములు గలవు. ఏనుఁగులపతాకములు గట్టుటకు—

“కదళీకాంచన కక్ష్యలం బొలుచు లేఖస్వామిచాదంతిపైఁ” ఘన.

ఉ. జాతికి నెల్ల రాజపరిచర్యయు గాలికి నెక్కు డన్నది
ఖ్యాతియు రాఁ గురంగములు † గట్టున నేమితపం బొనర్చెనో
యాతతశృంగభారరహితాత్మమహాముఖకాంతతాత్తి నౌ
రా తనరారె నన్నియుఁ దురంగములై తదభీష్టసంపదన్.

43

జాతికి నెల్లఁ = తమయొక్క కురంగసామాన్యమునకంతటికిని, రాజపరిచర్యయుఁ = నృప
సేవయును అని యర్థము. చంద్రసంగతి యని భావము. గాలికి నెక్కుడన్న విఖ్యాతియుఁ = గమనమేగము
చేత వాయువునకంటె నధికమనెడు ప్రఖ్యాతియు అని యర్థము. వాయుదేవునకు వాహనమని
భావము. రాఁ = కురెండును వచ్చుకొఱకు, కురంగములు = లేళ్లు, గట్టున నేమితపం బొనర్చెనో = కోలా
హలవర్షతమందు నెట్టి తపస్సు చేసెనో, తదభీష్టసంపదఁ = వాని కోరికప్రకారముగా, ఆతత = చివ్వు
చున్న, శృంగభారరహిత = కొమ్ములులేనట్టి, ఆత్మమహాముఖ = స్వకీయమహాముఖములయొక్క, కాంత
తాత్తి = సౌందర్యప్రాప్తిచేత, బౌరా తనరారెనన్నియుఁ దురంగములై = అన్నియును దురంగ
ములైయొప్పెను భిక్షాయని యర్థము. శృంగమనఁగా నుకారముగనుక, ఆతతశృంగరభారరహితఁ = ఊకార
రహితమయిన, ఆత్మమహాముఖ = తమకురంగశబ్దముఖవర్ణమయిన, కాంతఁ = కకారముయొక్క యంతము -
అనఁగా లోపముగల, తాత్తి = తకారప్రాప్తిచేత, తురంగములై తనరారె ననియును నర్థము.

అనఁగా నుకారరహితమయిన కురంగశబ్దాది కకారము కేవలకకార మని గ్రహించవలయును.
కేవల కకారస్థానమందుఁ దకారము వచ్చి కకారముమీఁది యుకారముతోఁ గూడుకొని తువర్ణ
మయనదని యాశయము. అనఁగాఁ గురంగాకారము తురంగాకారమై కురంగశబ్దము తురంగశబ్దమై
యాకృతిచేతను నామమచేతను గురంగములు తురంగము లయ్యె ననుట. కురంగములతపఃఫలము శృంగ
భారము లొలుగుట, ముఖకాంతతాత్తియగుట (కొమ్ములుపోయి చక్కనిమొగముతో నలరుట), గవళు
మోమునకుఁ గొమ్ము లడ్లుపడకుండుటయు మొగ మందముగ నుండుటయుఁ దపఃఫలము లయ్యెను.

చ. హరివరతం త్రవృత్తియు మహామణిచాపశరాసుబంధబం
ధురతయు రాజహంసకః||నోదనముం బవిఘోషఘ్నర
స్వరమును జిత్రవిగ్రహవిశంకటభావముఁ బూని శైలరా
ట్పురి నరదంబులై శరదఃము ల్నెరసెం జలరాంభుసంపదన్.

44

ఈపద్యమందుఁ గోలాహలపర్వతమందలి మేఘములు పట్టణోచితరక్షము లయ్యెనని చెప్పినాడు
గనుక మేఘధర్మము లన్నియును రథధర్మములుగాఁ జెప్పఁబడుచున్నవి. ఏలాగనిన,

హరివరతం త్రవృత్తియన్ = హరిశబ్దము జేపేంద్రునిమందును నశ్వమందును వర్తించుచున్నది
గనుక నింద్రపరాధీనవృత్తిని నశ్వతరాధీనవృత్తిని, మహామణిచాప శరాసుబంధ బంధురతయై =
మణిచాపమనగా నింద్రధనుస్సును రత్నమయచాపమును, శరమనగా జలమును బాణమును,
గనుక ఇంద్రచాప జలసాంగత్య సౌందర్యమును రత్నమయ చాపబాణ సాంగత్య సౌందర్యమును,
రాజహంస = రాయంచలనెడు, కవి = జలకక్షులయొక్క, నోదనము = తిరస్కారమును-లేక, రాజ =
చంద్రునియొక్కయు, హంస = సూర్యునియొక్కయు, కవి = శుక్రునియొక్కయు, నోదనము = ఆచ్ఛా
దనమును, రాజహంస = రాజశ్రేష్ఠులయొక్క, వినోదనము = క్రీడను, పవిఘోషఘ్నరస్వరమును =
ఘర్షరస్వరమువంటి యనగా సేమిధ్వనివంటి వజ్రనిర్ఘోషమును అనగా గర్జితమును వజ్రనిర్ఘోష
సదృశమయిన సేమిధ్వనిని, చిత్రవిగ్రహ విశంకటభావము = కామరూపశరీర మహత్త్వమును నదృ
తాకార మహత్త్వమును, (ని. 'విశంకటం పృథుభూ ద్వికాలం పృథులంపమాత్' అని అ.) పూని =
వహించి, శైలరాట్పురి = గోలాహలపర్వతరాజ పట్టణమందు, ఆరదంబులై = రథంబులై, శరదముల్ =
మేఘములు, చపలా = మెఱుపులై గలయొక్క, అంశుసంపదన్ = కిరణసంపత్తిచేత నని మేఘవరమున
యర్థము, చంచలములయైన కాంతిసంపదలచేత నని రథవరమున యర్థము. నెరసెన్ = వ్యవహరించెను.

చ. గిరివరఘోరకందరలఁ • గేవలవన్యగజైకవృత్తిచే
దరలక యున్నసత్కృతము • తప్పునె యప్పురికేసరు ల్నొకే
సరు లయి పూర్ణపౌరుషః • శాలత మించె మహాన్యకేసరిం
బరునకు మార్కొగం బిడమి • భక్తుని బ్రోవ నట ల్పటంపమిన్.

45

గిరివర = గోలాహలపర్వతసంబంధములైన, ఘోర = భయంకరమైన, కందరలఁ = గుహలయందు,
(ని. 'దరితు కందరో వాస్తీ' అని అ.) కేవల = ముఖ్యమగునట్లులుగా, వని = వనమందలి, అగ = వృక్ష
ములవలన, జంతుజీవి ఫలాదికములయందైన, ఏకవృత్తిచేత = ఒకవృత్తిచేత - అనగా గేవలవనవృక్ష
ఫలాద్యాహారనియతవ్యాపారముచేతను అని యర్థము. అడవియేరుగులే ముఖ్యాహారముగా నుంచున్న
వని భావము. తరలకయున్నసత్కృతము = చలింపకయున్న సత్కార్యము - అనగా దశశర్పర్య,
తప్పునె = వ్యర్థమవునా, కాదుకనుకనే, కేసరుల్ = సింహములు, అప్పరిన్ = ఆపట్టణమందు, నృకేస
రులై = పురుషశ్రేష్ఠులై, పూర్ణపౌరుషాంత = సంపూర్ణవరాక్రమాలిశయత్వముచేత ననియర్థము,
పూర్ణపురుషాకృతిచేత ననిభావము. (ని. 'పౌరుషం పురుషస్యాక్తిం భావే కర్తృణి తేజసి' అని ని.)
మహాన్యకేసరిన్ = మహా నృసింహుని, మించెన్ = ఆతిక్రమించెను. ఎందువల్లననిన, బరునకు మార్కొగం
బిడమిన్ • శత్రువునకు విముఖత్వము పహించక పోవుటచేతను, భక్తుని బ్రోవ నటల్పటంపమిన్ = నట
ము-67

లనఁగా నసత్యములు గనుక భక్తజనరక్షణమున కసత్యము లాడకపోవుటచేతను, మహాన్యసింహుని మించెనని సంబంధము. మహానరసింహుఁడు పరునకు మార్గము పెట్టినవాఁడును భక్తులకు బ్రోచుట కసత్యములు ఘటించినవాఁడును అని దోషారోపము.

మార్గొగంబిడుట యనఁగా సింహపక్షము వహించినవాఁడనియును, నటలుఘటించుట యనఁగా మెడమీఁద పెండ్లుకలు గలవాఁడనియును భావము. కేసరులు నృకేసరులై మహాన్యకేసరిని జయించిన వన్నందున కేసరు లుత్కృష్టమయిన నృకేసరిజన్మమును బొంది యాజన్మమందుఁ దమకంటె నధికుఁ డయినమహాన్యకేసరిని జయించిన సర్వోత్కృష్టదశకు జేదెనని స్వార్థస్వము స్ఫురించుచున్నది. సటయన్నపద మసత్యవాచకమన్నందుకు - క. 'చలపులు నట వావులు నహి' అని సారంగధరచరిత్రమునందుఁ బ్రయోగింపఁబడియున్నది. పూర్వపారుషభావములేమియుఁ బరునకు మారుమొగ మిడుటయు నటలు ధరించుటయు నృకేసరియెడఁగల గుణములు. పూర్తిగ మగబీరము లేనివాఁడనియు వేటొక మోముగలవాఁడనియుఁ గల్లలాడువాఁడనియు నృకేసరి లోపములు తెలుపుచో క్షేమార్థము. అలం. క్షేమానుప్రాణితవ్యతిరేకము.

సీ. విపులవప్రంబులు • విప్రవరావాసవాటము ల్కల్యాణకూటములును
భూదారవర్గము • లూభరికంచుకిఖడ్గి హరి రాజతతులు యూఁథాధిపతులు
శ్యామాసమాజము • ల్సామోదవిటపప్రకాండము ల్వరసులతండములును
నిర్జరస్థానము • ల్నిరుపమగణికావినోదము ల్సంశీనినాదములును
తే. గలుగుఁగాకేమి నగములః • గలుగుటరు దె, కలయనివియెల్ల నిజనామగరిమవదల
కచటనుచితార్థగతిఁబూనుటరిదిగాక, యనగ హరికృపబట్టణంబయ్యె వనము.

విపులవప్రంబులు = విస్తారములైన సానువులును, విప్రవరావాసవాటముల్ = పక్షిశ్రేష్ఠనివాస వాటములును, కల్యాణకూటములును = కాంచనశృంగములును, (శ్లో. 'కూటో స్త్రీశిఖరం శృంగమ్' అని అ.) భూదారవర్గముల్ = వరాహసమూహములును, భూరికంచుకి = అనేకసర్పములయొక్కయు, ఖడ్గ = ఖడ్గమృగములయొక్కయు, హరి = సింహములయొక్కయు, రాజ = యక్షులయొక్కయు, తతులు = సమూహములును, (ని. 'రాజా ప్రభౌ నృపే చంద్రే యక్షే క్షత్రియశక్రయోః' అని వి.) యూఁథాధిపతులు = మృగయూఁథాధిపతులును, శ్యామాసమాజముల్ = ప్రేంకణపుత్రీఁగగుంపులును, సామోద=పరిమళయుక్తములయిన, విటప=తరువిస్తారములుగల, ప్రకాండముల్ = వృక్షస్కంధములును, సరసులతండములును = శిలఁకులయొక్క సమూహములును, నిర్జరస్థానముల్ = దేవ తాస్థానములును, నిరుపమగణికావినోదముల్ = సమానరహితములయిన యడవిమొల్లలయొక్క వినోదములును, (ని. 'గణికా యూధికాంబు' అని అ.) సంశీనినాదములును = బొంగువెదుళ్ళయొక్క నాదములును, కలుగుఁగాకేమి=కోలాహలాద్రియం దుండఁగా నేమాయెను, నగములఁ గలుగుటరుదె = పర్వతములయందుండుట యాశ్చర్యమ-అనఁగా నాశ్చర్యము కాదు.

ఇక నేమనిన, కలయనివియెల్ల = తోచెప్పఁబడిన పస్తాదులన్నియును, నిజనామగరిమవదలక = స్వకీయసామధేయ గౌరవమును విడిచిపెట్టక, ఆచట = ఆస్థలమందు, ఉచితార్థగతిఁబూనుట = పట్టుకొనిచిరదీపింప వహించుట, అనఁగా, విపులవప్రంబులు = విస్తారములయినకోటలును, (ని. 'సాను

ప్రాకారయో ర్వప్ర' అని వి.) విప్రవరాహసవాటముల్ = బ్రహ్మణశ్రేష్ఠులయొక్క నివాసశ్రేణులు, కల్యాణకూటములు = శోభనగృహములు, (శ్లో. 'వానక మాటో ద్వయో శ్శాలా' అని అ.) భూదార వర్గముల్ = భూవలసమాహములు, భూరికంచుకీ ఖడ్గిహరిరాజితతులః-భూరి = ఆశేషులయన, కంచుకీ = కపచభాసులయొక్కయు, ఖడ్గి = ఖడ్గదరులయొక్కయు, హరి = ఆశ్వముల యొక్కయు, రాజ=క్షత్రియులయొక్కయు, కతులు = సమాహములు, యూథాఫితతులు = సేనానాయకులు, శ్యామాసమాజముల్ = యౌవనమధ్యస్థులయన స్త్రీలయొక్క సముదాయములు, సామోదవిటప ప్రకాండముల్ = సంతోషయుక్తులయన విటశేఖరసమాహములు, (శ్లో. 'విటసో నస్త్రీయాం స్తంబ శాఖా విస్తార పల్లవే, విటాధిపే నా' అని మేదిని.) సరసుల తుండములు = రసక జనులయొక్క సమాహములు, నిర్జరస్థానముల్ = యువజననివాసస్థానములు, నిరుపమ గణికా వినోదముల్ = ఆనందమైన వేశ్యాంగలయొక్కవినోదములు, పంకినినాదములు = పిల్లన గ్రోవులయొక్క సునాదములు, ఆవుట, ఆదిగాక = ఆశ్వర్యముగాక, అనగణ్ = అచునట్టులుగా, హరికృపణ్ = ఇంద్రానుగ్రహముచేత, వనము = కోలాహలపర్వతారణ్యము, పట్టణంబయ్యోక్ = ఒక పట్టణమాయెను.

వప్రములు, భూదారవర్గము, శ్యామాసమాజము, గణికావినోదములు లానగునవి నగముల యందు సహజముగాఁ గలవు. ఇవియన్నియుఁ దొట్టిటినాచుములతోనే యలరి యుచితార్థములచే నగరానుకూలపక్షసమృద్ధిగా మాటుట ఆశ్చర్యకరము. హరికృపయున్న నసాధ్యములేదని భావము.

మ. ఘనఘోషార్భటియుక్ సమీరణముఖాఘాతాహితానాహత

స్వననానాసుషిరావలీఘమఘమవ్యాపారముం గిన్నరీ

నినదంబుం గలకంతికారపసుథానిష్ఠాన్యతియుక్ ఝర్ఝరౌ

ఘునినాదంబును నందుఁ గ్రందుకొనుచుం గప్పెం గకుప్పాలికన్.

47

ఘనఘోషార్భటియుక్ = మేఘగర్జనయును అనియర్థము. తాళాదికాంస్య వాద్యఘోషమని యర్థాంతరము. (శ్లో. 'కాంస్యం తాళాదికం ఘనమ్' అని అ.) సమీరణ=వాయువుచేత, ముఖాఘాత= ముఖప్రదేశమందలి తాడుడుచేత, ఆహిత = కూర్పుబడినదియు, అనాహత = ఆప్రతిహతమైనదియు నయిన, స్వన = నాదముగల, నానాసుషిరావళి = నానావిధ బిలసమాహమందలి, ఘమఘమవ్యాపార ముక్ = ఘమఘమకారమును అనియర్థము. ('సమీరణ సమ్యక్ శరణం సమీరమ్' అని వృత్తుత్తి.) అనగా లెస్సగా బలకుచున్నదైన, ముఖ=ముఖముచేత, ఆఘాత=పూరించుటచేత, ఆహితానాహత= ఆహితమును అనాహతము నైన, స్వన=నాదముగల, నానా = నానావిధములైన, సుషిరావళి=పంకాది వాద్యములయొక్క ఘమఘమవ్యాపార మని యర్థాంతరము. (శ్లో. 'పంకాదికం తు సుషిరమ్' అని అ.) కిన్నరీనినదంబుక్ = కిన్నరపక్షికాంతా నినాదమును అని యర్థము. కిన్నరీవాద్యవిశేష నినాద మని యర్థాంతరము. కలకంతికా = అడుకోయిలలయొక్క, ఆరపసుథానిష్ఠాన్యతియుక్ = నాదామృత విశ్లేషనము అనియర్థము. ఆవృత్తమధురమైన కంతనాదముగల స్త్రీలయొక్క మధురాపమవి యర్థాంతరము. ఝర్ఝరౌఘునినాదంబును = విశిష్టనదీప్రవాహనినదమును అనియర్థము. వాద్యవిశేష ద్రుత వినదమని యర్థాంతరము, అనగా జేగంటలనాదమనుట. (శ్లో. 'వాద్యప్రళేహా హమరు

మడ్డు డిండిను రుద్దు రాజి' అని. అ.) (శ్లో. 'విలంబితం ద్రుతం చుధ్యం తత్వ మోహో ఖనం క్రమాత్' అని అ.) అందు గ్రంథకానుచు = ఆశోలాహలాచలపట్టానుదు సంకులధ్వని యవుచును, కనుపాశికత్ = దిక్పరమాహమును, కప్పెత్ = ఆచ్ఛాదించెను, అనగా దిక్కులనున్నిటిని గ్రహెనుట. (శ్లో. 'దిశస్తు కనుభః కాష్ఠాః' అని యమరము.)

మ. అగురుక్షోదపటిభేదఘనసాః రామోదసభేదము

ల్పగనాభిద్రవచర్చిక ల్వికచమల్లిమాలిక ల్క్లిరరా

జగరుద్రాజివిరాజితోరణము లం చచ్చామరంబు ల్గ

ధగితామూల్యమణీవికాసకములుం * దమ్భామి బొల్పెం దగన్.

43

అగురుక్షోద = అగురువృక్ష చాన్దముయొక్కయు, పటిరభేద = చందన భేదముయొక్కయు, ఖనసార = కర్పూరపరకలుయొక్కయు, ఆమోదసభేదముల్ = పరిమళ మేళములని యర్థము. అగురు చందన కర్పూర మేళములని యర్థాంతరము. మృగనాభిద్రవచర్చికల్ = మృగములయొక్క నాభి రక్తపువ్వాళలని యర్థము. కస్తూరికా కర్దమ చర్చలని యర్థాంతరము. వికచమల్లి మాలికల్ = వికాస యుక్తములైన మల్లెతీగలయొక్క చాల్పులని యర్థము. వికసించిన మల్లెపూలందలని యర్థాంతరము. కీరరాజగరుద్రాజి విరాజితోరణములు, ఉరణములు = నిండగొట్టెలు విరాజితోరణముల వలెనుండెడు రాజకీరములయొక్క టెక్కలచాల్పులని యర్థము. కీరరాజగరుద్రాజిసదృశవిరాజితోరణములని యర్థాంతరము. అంచచ్చామరంబుల్ = చిప్పచున్న చమరీమృగ సమూహములని యర్థము. వింజామరలని యర్థాంతరము. ధగధగితామూల్యమణీవికాసకములున్ = ధగధగమెఱుంగు విలువలేని గుణిస్తోమము లని యర్థము. రత్నముల మేలుకట్టలని యర్థాంతరము. (శ్లో. 'అస్త్రీ వితాన ముట్టాచక' అని అ.) తద్భామిబొల్పెందగన్ = ఆస్థలమందు యుక్తమగునట్టులుగా బ్రకాశించెను.

పర్వతమనందలి సుగంధవస్తువులగు అగురుగంధము పద్మకప్పరము కస్తూరి లోనగు నలంకార వస్తుసమూహము నగరోచితవస్తుసమృద్ధిగా నలరారెనని భావము.

సీ. పద్మనీనవపాత్రపాలికానీతగంధరజంబు లొకవంక * దావు లీన
వరవర్ణి నీవర్ణంపరికల్పితాంగ రాగవిశేష మొకచాయ * గడలుకొనంగ
రంభోరుకాండోత్కృతపురోముఖస్య స్త ఫలజాత మొక దెనుఁబరిధిల్లె
బూగీసుకంధరాఘంభితక్రముకతాంబూలీదళము లొక్కపాంత నెనంగ

తీ. మిత్రకాంతాభిలక్షితాః రాత్రికములు

శ్రుతిహితద్విజకామినీసుస్వరములు

మృగవికాలేక్షణాద త్రామృగమదములు

బలసి యందు శుభార్థవైభవము దెలుప.

49

పద్మనీ = పద్మలతచేత, నవపాత్రపాలికా = పాలికాకారనూతనపత్రసమూహముచేత, అనీత = స్వీకరింపఁబడిన, గంధరజంబులు = పరిమళయుక్తములయిన పుష్పాదులని యర్థము. పద్మనీ కాళిస్త్రీలచేత, నవపాత్రపాలికా = నూతనపాత్రకేణిచేత, అనీత = చేబడిన, గంధరజంబులు = గంధ కాళ్యని యర్థాంతరము. ఒకవంకదావులన్ = ఒకవైపున వాసనలు గుర్మిగాను, వరవర్ణి నీవర్ణ = వైభవ

జపుతీగెలయొక్క సమూహముచేత, పరికల్పిత = కల్పించబడిన, అంగ = స్వతీయాకారముయొక్క, రాగవిశేషము = రక్తచ్ఛాయావిశేష మని యర్థము. ప్రేంకణపుతీగె తెల్లగానుండును. పరవర్తినివర్గ = స్త్రీసమూహముచేత, పరికల్పిత = చేయబడిన, అంగరాగవిశేషము = మైశ్రాంతయని యర్థాంతరము. 'స్త్రీరత్నే చ ఫలిన్యాచ దృశ్యతే వర్ణస్థిని' అని వి. ఒక చాయఃగడలునంగె = ఒకవైపున బ్రకాశించుగాను.

రంభా = అరటిచెట్టచేత, ఉరు = గొప్పలయిన, కాండ = క్షుద్రములయొక్క, ఉక్కుర = సమూహముయొక్క, పురోముఖ = అగ్రభాగముందు, నృప్త = ఉండుబడిన - అనగా గెలవేయబడిన, ఫలజాతము = ఫలసమూహ మని యర్థము. రంభోరు = స్త్రీలయొక్క, కాండ = సమూహముయొక్క, ఉక్కుర = ఉన్నతకరములయొక్క, పురోముఖ = అగ్రభాగముందు, నృప్త = ఉండుబడిన, ఫలజాతము = గానావిధ ఫలసమూహ మని యర్థాంతరము. ఒక దానఃపరిధిల్లె = ఒకవైపున నొప్పుచుండగాను, పూగీ = పోకచెట్టచేత, సుకంధరా = యోగ్యముయిన కంకప్రదేశముందు, పుంఖల = నిండింబడిన, క్రముక = పోకచెట్టచేత, తాంబూలీదళములు = తమలపాకులతోగలుగు అని యర్థము. అనగా పోక చెట్టును దమలపాకులతోగలుగు మెలగి యున్నవనుట పూగీసుకంధరా = పోకపోకలపంటికంతములగుల స్త్రీలచేత, పుంఖత = మార్పబడిన, క్రముకతాంబూలీదళములు = పోకలను దమలపాకులు అని యర్థాంతరము. ఒక్కపొంతనెనుగె = ఒకవైపున నతిశయించుగాను,

మిత్రకాంత = సూర్యకాంతములచేత, ఆభిలక్షిత = కనుపఱుపబడిన, ఆరాత్రికములు = రాత్రి భావముగల సమయములని యర్థము. అనగా సూర్యకాంతమణిప్రేతలచేత రాత్రులును బగళ్ళవలె నుండుచున్నవని భావము. ఇక్కడ రాత్రి యను పదముపై బహువ్రీహియందు కప్రత్యయము. మిత్ర జనులయొక్క కాంతలచేత నివాళించబడిన, మంగళ = శుభనిమిత్తములయిన, ఆరాత్రికములు = ఆరతులని యర్థాంతరము. శ్రుతిహిత = శ్రవణానందకరములయిన, ద్విజకామినీ = పక్షికాంతలయొక్క, సుస్వరములు = యోగ్యమైన కంఠనాదములని యర్థము. శ్రుతిహితద్విజ = వేదాధ్యయనపరులయిన బ్రహ్మజోత్తములయొక్క, కామినీ = స్త్రీలయొక్క సుస్వరములు = యోగ్యమైన పెండ్లిపాటయొక్క స్వరములని యర్థాంతరము. మృగవికారేక్షణ = కస్తూరీమృగకాంతలచేత, దత్త = ఈబడిన, మృగ మదములు = కస్తూరికలని యర్థము. మృగములయొక్క నేత్రములవలె వికాలములయిన నేత్రములగు స్త్రీలచేత నీబడిన మృగమదములని యర్థాంతరము. బలసి = ఈ చెప్పబడినవన్నియు బలిష్ఠములయి, అందుకొ = అతోలాహలపర్వతపట్టణమందు, శుభార్థవైభవము దెలుపకొ = శుభనిమిత్తమైన విభవమును దేటపఱుచుగా, ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

గంధరజము తావులీనుట, అంగరాగకాంతులు న్యాపించుట, అనంటులు ఫలములతో నలరుట, పూగీతాంబూలదళము లొకచో నుండుట, ద్విజకామినీసుస్వరములు ఇవి యన్నియు వివాహ మంగళసూచకములు. ఆయా ప్రదేశములందు సహజములగు పరికరములు కళ్యాణశుభసూచకముగా నుండెని తాత్పర్యము.

చ. కనుగొని కన్నె నెచ్చెలులు + కాననదేవత లాయహార్యకా
సవవసువాసవ ప్రబలగుఱ్ఱము నాత్మమనోరథ ద్రుమా

తను ఫలపాకరేఖయు ముదంబున నెన్నుచుఁ బుణ్యవాహినీ
వనితలు దారు సామయికవై భవముల్ సమకూర్చునంతటన్.

50

కనుఁగొని = చూచి, కన్నె నెచ్చెలులు = గిరికాడేవియొక్క ప్రియసఖులయిన, కానవదేవతలు = వనదేవతలు, ఆయవార్యశాసనపనువానప్రబలసఖ్యము = పర్వతభంజకులయి యేకకార్యధుర్యులయిన వసుభూమింద్ర మహేంద్రులయొక్క ప్రబలమైన స్నేహమును, ఆత్మమనోరథద్రుమా తను ఫలపాకరేఖయొక్క = తమకోరికలనెడు పృథ్విమలయొక్క ఫలపరిణతియును - అనఁగా ఫలింతుట యును, (ని. 'పలాశీద్రు ద్రుమా గమాః' అని అ.) ఎన్నుచు = కొనియాడుచు, ఇక్కడ నెచ్చెలులు వనదేవతలుగనుక వారికి పృథ్వి ఫల సంబంధము స్ఫురించుచున్నది, పుణ్యవాహినీవనితలుదారు = పుణ్యనదీకాంతలును దామును, సామయికవై భవము ల్సమకూర్చునంతటన్ = సమయసంభవములయిన వై భవములను సిద్ధపఱచుచున్నవిదట. ముందరిపద్యముతో నన్వయము. వసురాజును దేవేంద్రుఁడును పర్వతగర్వభంజకులు. సమర్థులగు నీయరువురిచేలిమి వనదేవతల కుత్సాహకరముగా నుండెను. కావున వారికోర్కి ప్రాసులకు వీరిచేలిమి ఫలరేఖవలె నలరెను. సమయసంబంధములగు శుభవస్తువుల సంతరించి శుభకార్యములలో బాల్గొనువారు పుణ్యనదీకాంతలు.

క. ఈరే యొకశుభలగ్నం, బీరే వివరించి వరున • కింతికిఁ గుశలం

బీరే యన వాచస్పతి, యీరేడుజగంబు లేలునేలికఁ బలికెన్.

51

ఈరేయి = ఈరాత్రి, ఒకశుభలగ్నంబు = ఒకమంచిముహూర్తమును, ఈరేవివరించి = మీరే విచారించి, వరునకింతికి = వధూవరులకు, కుశలంబీరేయనన్ = క్షేమమియ్యరే యని పలుకఁగా, వాచస్పతి = బృహస్పతి, ఈరేడుజగంబు లేలునేలికఁబలికెన్ = చతుర్దశభువనపరిపాలకుఁడయిన యింద్రుని గూర్చి యొక్క వాక్యము పలికెను.

శా. సూర్యాదిగ్రహతారకాతదధిఃస్తోమంబుతో నిట్టిన

తార్కర్యం బీవు భరింప శోభనముహూర్త ధ్యేయపుణ్యాపగా

వార్యస్వాములు పెండ్లి పెద్ద లయిరా • నస్తత్ప్రతాచార్యకం

బార్యప్రస్తుత మై వధూవరుల కత్యైశ్వర్యమీఁ జాలదే.

52

సూర్యాదిగ్రహ = సూర్యుఁడు మొదలయిన నవగ్రహములతోడను, తారకా = అశ్వినాది నక్షత్రములతోడను, తదధిఃస్తోమంబుతో = ఆనక్షత్రముల కధిదేవతలయిన యశ్వినీదేవతలు మొదలైనవారితోడను, ఇట్టి సత్కార్యంబీవుభరింపన్ = ఇట్టి సత్కార్యము నీవు పూనుకొనఁగాను, శోభనముహూర్తధ్యేయపుణ్యాపగావార్యస్వాములు = సుముహూర్తకాలమందు మహాసంకల్పములొ జేపుటచున్న గంగాది పుణ్యనదులును మేరు ప్రముఖపర్వతములును, పెండ్లి పెద్దలయిరాన్ = పెండ్లికి దీర్పరులైనవారై పచ్చియుండఁగాను, అస్తత్ప్రతాచార్యకంబు = నాచేతఁ జేయఁబడిన యాచార్యత్వము, ఆర్యప్రస్తుతమై = పూజ్యులచేత స్తోత్రము చేయఁబడినదై, వధూవరుల కత్యైశ్వర్యమీఁజాలదే = వధూవరుల కత్యంతవై భవము నియ్యఁజాలదా-అనఁగా నియ్యఁగలుగుననుట. నక్షత్రాధిపతులనిర్ణయము కాలావృత గ్రంథమునందు 3 వ శ్లోకమందుఁ జేపుట యిచ్చుది.

మహానాకల్యమునందు గంగాదిపుణ్యనదులు మేర్పాడిమహాక్షైలములు చెప్పుబడుచున్నవి. వీరు పెండ్లిపెద్దలుగాఁ జనుచెంచుట, సూర్యాదిగ్రహములు ఆశ్వినాస్వాదినక్షత్రములు, వానికధిపతులగు నశ్వినాదిదేవతలు వెంటరాఁగ నిడుద్రుఁడు శుభకార్యమునకుఁ జూచుకొనుట శుకృతవశమున ననుమారి నవి. ఇట్టియెడ బృహస్పతిపెట్టులగ్నము ప్రోతపాత్ర మనుటలో విశ్వరూపదాయక మనుటలో సంతకములేదు.

చ. అభిఘటమీనకేరశిః • రాసనగోమకరంబులం గచం

బులఁ గుచనేత్రమధ్యముల • భూకటిజంఘికఁ జయించి ని

స్తలత నజాంగనాధికయశోనిధి యైనయవక్రవృత్తికిం

గలికి నియ్యెడ న్నిఘనకలవన యోగ్య మటంఘు బల్కినన్.

గీ

అభి ఘటమీన కేరశి శరాసన గోమకరంబులన్ = ఆభియనగా వృశ్చికమును దుష్టైవయును (ని. 'అభి ర్వృశ్చిక భృగ్గయోక' అని వి.) గోవనఁగా వృషభమును భూమియును, వృశ్చిక కుంభ మీన సింహ ధను ర్వృషభ మకరరాసుల ననియర్థము. కచంబులన్ = కలవెద్రుకలచేతను, కచ = కుచముల చేతను, నేత్ర = నేత్రములచేతను, మధ్య = నడుముచేతను, భూకటిజంఘికఁ - భూ = కరుదొమలచేతను, కటి = నితంబోపరిభాగముచేతను, జంఘికలన్ = పిక్కలచేతను, జయించి = తిరస్కరించి యనిక్రమాలంకారము. ఇక్కడఁ గచములచేత నభిని జయించినదనఁగాఁ దుష్టైవను జయించినదనియును గట్టిచేత గోవును జయించినదనఁగా భూమిని జయించినదనియును భావము. ఘటాదిపదముల కర్థద్వయము నుష్టము. (ఇచటఁ బ్రాణ్యంగముల కేకపద్యావము చేసి కుచనేత్రమధ్యమున భూకటిజంఘిమునన్ - అనిపాఠముఁ జేసిన బాగుగా నుండును.) నిస్తలతన్ = అనఁగా దులారాశి నతిక్రమించుటచేత నని యర్థము. నమానరహితత్వముచేత ననిభావము. అజాంగనాధికయశోనిధియైన = అజమునఁగా మేషరాశి యును గనుక వీనికంటె నధికరాలనెడికీర్తికి నిధియైన యని యర్థము. అజాంగనయనంగా సరస్వతి గనుక నాయమకంటె నధికధవళియైనకీర్తికి నిధియైనదని భావము. అవక్రవృత్తికన్ = కర్కటరాశివలె వక్రవృత్తిలేనిదాని కని యర్థము. చక్రని నడకగలదనిభావము. కలికిన్ = ఇట్టిగిరిరాదేవికి, మిఘన కలవనయోగ్య మటంచుబల్కినన్ = మిఘనలగ్ననిర్ణయము యుక్తమనివలకఁగా అనియర్థము. మిఘన రాశి స్త్రీపురుషయుక్తరూపము గనుక మిఘననామక లగ్నకలవనయోగ్యమనియును నర్థము. ముందరి పద్యముతో నన్వయము.

శా. ఆచార్యోదితలగ్నమంగళ మహార్యస్వామికిం దెల్పి యా

ప్రాచీపాలుఁడు చేదిభర్త కెఱిగింప న్వచ్చెఁ జంచత్పతా

కాచాంచల్యము కార్యసిద్ధియు సురీగానంబు కల్యాణవ

ర్యాచారంబును దూర్యఘోషము వరాహాస్వనంబు సూచింపఁగాన్.

54

ఆచార్య = బృహస్పతిచేత, ఉదిత = చెప్పుబడిన, లగ్నమంగళము = ముహూర్తరూపమైనశుభమును, అహార్యస్వామికిందెల్పి = పర్యవేక్షింపబడినదిని ౪^వ లాహలనిఁ దెలియఁజేసి, ఆప్రాచీపాలుఁడు = తూర్పుదిక్కును బాలించునట్టి యాయుర్ద్రుఁడు, చేదిభర్తవన్ = వసురాజునకు, చంచత్పతాకాచాంచల్యము కార్యసిద్ధియన్ = ప్రకాశించుచున్న భ్వజపటచలనము కార్యసిద్ధియగుటను, సురీగానంబు

కల్యాణచర్యచారములు = దేవతాస్త్రీలయొక్క సంగీతము వివాహముగభాచారములు, తూర్వభూషణము
వరాహానందము = చతుర్విధవాద్యధ్వని-అనగా గాంధ్యతాశమ్యదంగ వేణువిణానాదము వరుని బిలు
చుటకును, సూచించుగా = సూచన సేయుగా, ఎఱిగించు = తెలియజేయుటకు - అనగా వివాహ
కార్యసిద్ధిని దెలియజేయుటకు, వచ్చె = అరుగుదెంచెను.

అనగా నింద్రుఁడు వసురాజునకు వివాహకార్యము సిద్ధపఱచి వచ్చిన లక్షణములు ధ్వజపట
చాంచల్యాదులచేత సూచన సేయుచును దద్వైతాంతము వసురాజునకుఁ దెలియజేసెడుకొఱకు వసు
రాజునొద్దకు దేవేంద్రుఁడు వచ్చెనని తాత్పర్యము. కాలాచితయత్నము లందుటకుఁ దొలుతఁగోలా
హలని హెచ్చరింపవలసియున్నది కావున బృహస్పతిచెప్పిన ముహూర్తము దేవేంద్రుఁడు కోలా
హలనకుఁ దొలుతఁ జెప్పెను. ఇచటిప్రయత్నములు త్వరలోఁబూర్తియగుచుకావునఁ జేదిభర్తవద్ద
కింద్రుఁడు స్వయముగా బయలుదేరెను. కేతనచలనము కార్యసిద్ధికి, వేల్పుచెలులగానము శుభాచారము
నకు, మంగళవాద్యములు వరాహానందమునకు సూచకములుగా నుండెను.

ఉ. నిందుమనంబున దనమనీషిత మెల్ల ఘటింప వచ్చునా

ఖండలురాక చారణముఁఖంబున మున్న యెఱింగి చేదిభూ

మండలభర్త గాంచె నతిమాత్రముదం బది యెందుఁ జిత్రమే

కొండలు పిండి నేయుశతశోటియుతుండు హితుండు గల్గినన్.

55

నిందుమనంబున = సంపూర్ణభావముచేత, తనమనీషితమెల్ల ఘటింపవచ్చు = తనవాంఛిత
మంతయు సమకూర్పవచ్చిన, ఆఖండలురాక = దేవేంద్రునియొక్క పచ్చుటను, చారణముఖంబున =
చారణముఖపంచనమువలన, మున్నయెఱింగి = ఇంద్రుఁడురాకముందుగానే తెలిసికొని, చేదిభూమం
డలభర్త = చేదిరాజ్యాధిపతియైన వసురాజు, అతిమాత్రముదంబు = అతిశయమయిన సంతోషమును,
కాంచె = పొందెను. అదియెందుఁజిత్రమే = ఆలాగునసంతోషించుట లోకములో నాశ్చర్యమా-
అనగా గాదనుట. ఏమనిన, కొండలుపిండిసేయు = చర్మతములను సుగ్ధసుగ్ధచేసెడు, శతశోటియుతుండు =
వక్త్రాయుధహస్తుఁడు, హితుండుగల్గినన్ = అప్పుడుగాఁగా నని యర్థము. ఇది వెనుక కన్వయము.
అసాధ్యసాధకుడైన శతశోటిపధార్థము గలవాఁడు హితుండుగాఁగా ననియు నర్థము స్ఫురించుచున్నది.
దేవేంద్రునిరాక తనకార్యమును నెఱవేర్చుటకు. శుభకార్యసాధనమున కింద్రుఁడు రానున్నసంగతి
మందుగనె వసురాజు విసేచుకావున నింద్రాగమనమును వసురాజు కోరిక నెరవేర్చుటకుగా నిశ్చ
యించెను. కార్యసిద్ధి యచిరకాలములో నున్నదనియు నింద్రుఁడంతవాఁడు చెలికాడయ్యెననియు
వసురాజు మిగుల నానందించెను.

తే రత్నకూటవిహారగౌరవమే కాని

యెందుఁ గుస్పృష్టి యెఱుంగనియింద్రుపదము

లపుడు నిజమాళిరత్న కూటాగ్రసరణి

గూర్చె నుచితంబుగా వసుఁక్షోణిభర్త.

56

రత్నకూట = రత్నసమూహముమీఁది, విహార = సంచారమందలి, గౌరవమేకాని = ఘనతయేకాని,
పుండు = ఎప్పుడును, కుస్పృష్టియెఱుంగని = కుల్పితజన స్ఫుర్మయెఱుంగని, ఇంద్రుపదములు = దేవేంద్రుని

పాదములను అనియర్థము. ఇందునిపాదములు, రత్నకూటమనఁగా మేరువర్వతముగనుకదానియందు సంచరించునని యనియును గుప్తప్రియనఁగా భూస్పర్శముగనుక నది యెఱుంగుననియును భావము. అపుడు=అసమయమందు, వసుకోణిభర్త=వసురాజు, ఉచితముగా=చర్చమగునట్లుబఁగా, శిష్యాశి రత్నకూటాగ్రసరణిఁగూచ్చెత్ = తనకిరీటమందలి రత్నసమాహమయొక్క యగ్రభాగమందు సందర్శముచేసెను. అనఁగా రత్నకూటవిహారముగల యింద్రుడములకు రత్నకూటవిహారమే యొనఁ గూర్చినాఁడని యర్థము. అనఁగా నింద్రునిపాదములు తనకిరీటముమీఁద సోఁకునట్లులుగా నింద్రునకు వసురాజు నమస్కరించె నని తాత్పర్యము.

క. అడుగుల కెఁగినఁ బెండిలి, కొడుకవు గ మ్మనుచు నలమిఁకొని వజ్రిమువం బడఁ నొడల్లెఁ గన్నులు, గడలుకొని జూచి యవనిఁకాంతునిఁ బలికెన్. 57

అడుగులకెఁగినఁ = పాదములకు నమస్కరింపఁగా, పెండిలికొడుకవు గమ్మనుచుఁ = పెండి కొడుకవు గమ్మని, అలమిఁకొని = కొఁగిలించుకొని, వజ్రి = దేవేంద్రుఁడు, ముదంబడఁ = సంతోష మతిశయింపఁగా, బడల్లెఁగన్నులు గడలుకొనిజూచి = తన గాత్రమంతయును నేత్రమయ మగునట్లు లుగా నతిప్రీతిచేతఁ జూచి యని యర్థము. గాత్రకలిత సహస్రనేత్రుఁడని భావము. అవనికాంతునిఁ బలికెఁ = వసురాజునుగూర్చి యొకవాక్యము పలికెను. బడల్లెఁ గన్నులుగాఁ జూచుటయాద రాలిశయమున నని భావము.

హో. సజానే సముఖాయాతే ప్రియాణి పదతి ప్రియే

సర్వాణ్యంగాని కిం యాంతి శేత్రతా మత కర్ణతాం.

తే-గీ. ఎల్ల చిగురాకులొండ్రకు నెంతవేడ్క, యంతవేడుక తనలోన నతిశయిల్ల

నొక్కగుబ్బలొమరాలు చక్కపచ్చి, కనియె నొడల్లెఁ గన్నులై మునుజుభుని.

శృంగారస్తై-ఆ. ౬.

ఉ. నిన్నటిమాపు మాపురవఁజీరమణీయసభావిభాగభా

గున్నతరత్నపీఠిఁ గొలు * వుండి సురాంగన లాడఁ గిన్నరు

ల్కిన్నర మీటి పాడఁ దిలఁకించుచు నియ్యెడ కేల రాడకో

మన్నిరవద్యమిత్రుఁ డని * మక్కువ మీఱ నినుం దలంచితిన్.

58

నిన్నటిమాపు = నిన్నటిదినమురాత్రివేళ, మా=మాయొక్క, పురమణీ=పట్టణశ్రేష్ఠమైనస్వర్గము దలి, రమణీయ = సుందరమైన, సభా=సభర్తాభ్య సభయొక్క, విభాగ = వికదేశమును, భాగ = భాంధి యన్న, ఉన్నత = పొడవైన, రత్నపీఠ = చింతామణి రత్నమయసంహారమందు, కొలువుండి = కొలువుదీరికూర్చుండి, సురాంగనలాడఁ = రంభాద్యప్రసలు వృత్తము సేయఁగాను, కిన్నరు ల్కిన్నర మీటిపాడఁ = కిన్నరులనెదు దేవయోనులు విజావిశేషములుమీటుచు గానము సేయఁగాను, తిలకించుచుఁ = విమర్శించుచుచు, ఇయ్యెడకేలరాడకో మన్నిరవద్యమిత్రుఁ డని = నాయొక్క సర్వోత్కృష్టుడైన స్నేహితుఁ డిక్కడి కెందుచేత రాఁడాయెనో యని, మక్కువమీఱ నినుం దలంచితె = ప్రేమ యతిశయింపఁగా నిన్ను దలంచితిని.

ఈ తల్పభి భవదీయమానస, తలచింత యెఱింగి యెంత * తల్పకెనొకో నా

వసు-68

చెలి వేరామనిచెలికిం, గలువలచెలి కనుచు నిదుర ♦ కంటికి రామిన్. 59

తలఁచి = తలఁచుకొని, భవదీయమానసతల చింతయెఱింగి = సీమనక్షప్తదేశమందలి విచారమును దివ్యజ్ఞానసంపత్తిచేతఁ జెలిసికొని, నాచెలి = నా స్నేహితుఁడు, వేరామనిచెలికిం = వసంతునికి సఖుఁడయిన మన్మథునిని, కలువలచెలికిన్ = చంద్రునకును, ఎంతతలఁకెనొకో = ఎంత భయపడెనో కదా, ఆసుచున్ = అని విచారించుచు, నిదురకంటికిరామిన్ = కంటికి నిద్రరాకపోవుటచేత అని యర్థము. దేవత లస్వప్నులని భావము. ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

ఉ. అంబకపంచకంబుఁ గలఁజుం బచరించుచు నంబకత్రయా
డంబరశాలిచేఁ గడు విడంబితుఁడై నయనంగుఁ డాసహ
స్రాంబకబాంధవుం జెనకి ♦ యారడిఁ బెట్టెడివాఁడె యంచుఁ జి
త్తంబునఁ దావకాంగభవతాపనివారణతత్పరుండ నై. 60

అంబకపంచకంబున్ = బాణపంచకమును, కలయంబచరించుచున్ = కలియనట్టులుగాఁ బ్రయోగముసేయుచును, అంబకత్రయాడంబరశాలిచేన్ = బాణత్రయముగలవానిచేత, కడువిడంబితుఁడైన = మిక్కిలి తిరస్కృతుఁడయిన, అనంగుఁడు = అంగరహితుఁడయిన మన్మథుఁడు, ఆసహస్రాంబకబాంధవుంజెనకి యారడిఁపెట్టెడివాఁడెయంచున్ = సహస్రబాణములుగలవానియొక్క స్నేహితుని దగిలి బాధపెట్టెడువాఁడాయెనా యని తలంచుచును అని యర్థము. అంబకశబ్దము నేత్రమందును వర్తించుచున్నది గనుక మారుఁడు త్రిలోచనుఁడు దేవేంద్రుఁడు సహస్రలోచనుఁడును అని భావము. చిత్తంబునన్ = మనస్సునందు, తావకాంగభవతాపనివారణ తత్పరుండనై = సీయొక్క మన్మథతాపమును నివారించుటయందలి యాసక్తిగలవాఁడనై - ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము. ఇందులో ననంగపదమువలన నంగరహితుఁడు గనుక దుర్బలుఁడని సాధిప్రాయము.

మన్మథుఁడు ఆయిదు అంబకములు గలవాఁడు. మూడంబకములు కలవానిచే దిరస్కరింపఁ బడెను. మైగా అనంగుఁడు. అట్టివాఁడు మేయింబకములుగలవాని చుట్టమును దాఁగొని బాధపెట్టుట సాహసము. ఇందులకుఁ బ్రతిక్రియఁ గావించుటకు ఇంద్రుఁడు రాసెంచెను. చేయవలసినపని యంగభవతాపనివారణము. ఆలం. కావ్యలింగము. ఇంద్రునిముందు మరుఁడెంత యనుటకు-

తే-గీ. మూడుకన్నులవానితో మోహించి, నేడు దేహంబు లేకయున్నాఁడు దాను
వేయికన్నులవేల్పుతో విగ్రహించి, వనిత యింకేమి కానున్నవాడో మరుఁడు.
శృంగారనైషధము.

ఉ. ప్రాద్దన వచ్చి శీతనగపుత్రుని గన్నియ వేడి గట్టురా
పెద్దలఁ బుణ్యవాహినులఁ ♦ బెండ్లికి రా నియమించి నీకు న
మ్ముద్దులకన్నె నిచ్చునగఁముఖ్యున కొక్కపురీలలామకం
బుద్ధవిడిక సృజించి సుముహూర్తము నేఁడె యనక రయంబునన్. 61

ప్రాద్దనవచ్చి = నేటియుదయకాలమునవచ్చి, శీతనగపుత్రునిగన్నియవేడి = హిమవత్సర్వత పుత్రుఁడయిన కొలాహలుని జెన్నదానినడిగి, గట్టురాపెద్దలన్ = పర్వతశ్రేష్ఠులైన మేరుమందరాదు లను, పుణ్యవాహినులన్ = పుణ్యనదులను, పెండ్లికిరానియమించి = వివాహోత్సవమునకు వచ్చునట్లుగా

నాశ్లాపించి, నీకు నస్తుద్ధలకన్నెనిచ్చు నగముఖ్యుడకుఁ = నీకాచక్కని కన్నెనిచ్చునట్టి కోలాహలు
నికి, ఒక్కపురీలలామకుం బుద్ధవిడికఁ నృజించి = ఒకఁటణక్రేవ్యముచు కిఘి)ముగా నిర్మించి, నుము
హూర్తము నేడెయనఁ = మంచిముహూర్తము నేడే యని బృహస్పతిగారు చెప్పఁగా, రయంబునఁ =
కిఘిగతిచేత-ఈపద్యమునకు ముదరిపద్యముతో నన్వయము.

కా. గంధర్వానకదుందుభిధ్వనులతో • గంగాసాక్షీరమా

బంధుశ్రీవరిణీతిగానములతో • భవ్యద్విజాశీర్వచ

స్సంధానంబులతో నగేంద్రతనయాసాంద్రానురాగద్విప

స్కంధారూఢుని నిన్నుఁ పెండ్లికొడుకుం • గావింపఁగా వచ్చితిన్.

62

గంధర్వ = గంధర్వులచేత వాయంపఁబడునట్టి, ఆనక = నిస్సాణములయొక్కయు, దుందుభి =
భేరులయొక్కయు, ధ్వనులతోఁ = నాదములతోడను, గంధర్వానకధుంధుమధ్వనులతో నని పాఠాం
తరముగలదు. అప్పుడు ధమధమ యని యానకధ్వని కనుకరణ మగుచున్నది. గంగాది = మందాకిని
మొదలయిన, సాక్షి = పుణ్యాంగనలయొక్క, రమాబంధుశ్రీవరిణీతి గానములతోఁ = లక్ష్మీనారా
యణులయొక్క పెండ్లిపాటలతోడను, భవ్యద్విజాశీర్వచస్సంధానంబులతోఁ = యోగ్యులయిన బ్రహ్మ
ణులయొక్క యాశీర్వాదసంఘటనములతోడను, నగేంద్రతనయా = గిరికాదేవియందలి, సాంద్రాను
రాగ = దట్టమైన యనురాగమనెడు, ద్విపస్కంధారూఢుని నిన్నుఁ = వినుగునెక్కిననిన్ను, ఇక్కడఁ
పెండ్లికొడుకులకు విహితమైన శ్వశురగృహగమనకాలకర్తవ్యమైన గజారోహణమును సూచించినాఁ
డని స్వారస్యము గ్రహింపవలెను. దీని ముద్రాలంకారము చెప్పబడియెను. పెండ్లికొడుకుం గావింపఁగా
వచ్చితినఁ = పెండ్లికొడుకును జేసెడునిమిత్తము వచ్చినాను.

దుందుభిధ్వనులు సాక్షిగీతములు ద్విజాశీర్వాదరావములు వివాహశుభలక్షణములు. శ్వశుర
గృహగమనము కర్తవ్యము. ద్విపస్కంధారూఢుడై యరుడెంచుట శ్రుతివిహితముగాన నటుల
జనుదెచ్చును స్వారస్యము గ్రాహ్యము.

చ. అనిన మహేంద్రునానతి ముఖానతి గాంచుమహేమహేంద్రునె

వృనము నవంబుగా నెఱిగి • మంత్రిపురోహితదండనాథకా

సనధరు లాక్షణంబ శుభశుంభమసన్నహనానులాఘుల

మొనపగ నమ్మహానగరముం గయినేయగఁ బంచి రెంతయున్.

63

అనిన మహేంద్రునానతిఁ = ఈలాగనివలికిన దేవేంద్రుని యనుమతివలన-ఇక్కడ నానతి
యనెడుపద మాజ్ఞాపితబ్రహ్మమునకుఁ దద్భవము. ముఖానతిగాంచుమహేమహేంద్రుఁ = ముఖానతియనఁగా
సిద్ధుచేత ముఖమువంచుట గనుకఁ దర్క్మియనుబొందిన ధరాపురందరుడయిన పసురాజుయొక్క-
ఇక్కడ నానతివలన నానతిఁ గాంచెననియును మహేంద్రునకు పసురాజు ప్రతిమహేంద్రుడని
యును జమత్కారము గ్రహింపవలయును. నెవ్వనము నవంబుగా నెఱిగి = మనస్సు సరసమగుటను
గ్రహించి, మంత్రి పురోహిత దండనాథ కాసనధరులు = మంత్రులను మురోహితులు సేనానాయకు
లును నాశ్లాధారకులును, అక్షణంబ = క్షణము, శుభ = శుభకార్యప్రయుక్తమైన, శుభిను = ఆత్మ
ముతోఁ గూడఁకొన్న, సన్నహన = ప్రయత్నమందలి, అనులాఘులు = ముహూర్తానుభవములు-అనుగా

మాటిమాటికిని జెప్పబడెడువాక్యములు, మొనపంగల్ = ప్రకటమగునట్టులుగా, అమృతశృంగరముఁ గయినేయఁగఁ బరిచితయుఁ = ఆ యధిష్ఠానమనెడు మహావట్టణమును శృంగారింఁచుకొనుట, పురజనుల కందఱకు నాజ్ఞాపించిరి.

వసురాజు మహిమహేంద్రుఁడు. అట్టిచో మహేంద్రునిగాంచి తలవంచుట సిగ్గుపెంపునని భావము. రాజు తలవంచుటచే నంగీకారము తెలిపెను. జరుగవలసినది నగరాలంకరణము. కావున శాసనధరులకార్యము సంభ్రమము, సన్నహసము, అనులాపములు మొనపుచు బరిజనుల కాజ్ఞాపించి రని భావము.

సీ. పన్నిరి మేరువు • ల్బహుసంఖ్యలకొలంది చంద్రసూర్యాకల్పశతముతోడ
నాటిరి హరిచందనగంబు లేన్నేని సధికాయమానరంభాభితోడ

సవరించి రింద్రరత్నవితానములు పెక్కు వజ్రహుటప్రభావలులతోడ
నిలిపిరి చిత్రరేఖలచాలు మితి మీఱ నతులహేమాకృతిప్రతితితోడఁ

తే. గట్టి రగణితపుండరీకప్రజంబు, తగునెడ ననంతమముదనసంతతులతోడ

వాసవపురస్థితానేకవస్తుమహిమఁ, జూచి వాసవపురివారు • చోద్యమంద. 64

చంద్రసూర్య = చంద్రసూర్యులనెడు, ఆకల్పశతముతోడఁ = అసంఖ్యాలంకారముతోడను, బహుసంఖ్యలకొలంది = అసంఖ్యములుగాను, మేరువులు = మేరుపర్వతములను, పన్నిరి = అమర్చి రని యర్థము. చంద్రసూర్యరూపవన్నిములను సారువులను బన్నిరనిభావము. అధికాయమాన = అధికమగు నట్టులుగా నాచరించుచున్న-అనఁగా నసంఖ్యమైన, రంభాభితోడఁ = రంభానామకయైన యప్పరస్త్రీ సమాహమతోడను, ఎన్నేనిఁ = అసంఖ్యములయిన, హరిచందనగంబులు = హరిచందనసంజగల దేవతావృక్షములను, నాటిరి = పాదుకొలిపి రని యర్థము.

అధికాయమాన = కాయమానమనఁగా బందిలి, పందిళ్లనుమించిన, రంభాభితోడఁ = కదలి పృక్షములతోఁగూడను, హరిచందనగంబు లనఁగా బీతచందనపృక్షములను నాటిరని భావము. (సి. 'హరిచందన ముఖ్యాతం గోశ్చిరై సురపాదపే' అని వి.) వజ్రహుట ప్రభావలులతోడఁ = వజ్రాయుధసమాహములయొక్క కాంతిసముదాయములతోడను, ఇంద్రరత్నవితానములు పెక్కు = ఇంద్రనీలసమాహములను దఱుచుగా సవరించిరి = తుదురుకొలిపి రని యర్థము. వజ్రమణి సమాహ కాంతులతో నీలములుగూర్చిన వితానములు-అనఁగా మేలుకట్టు తఱుచుగా గట్టిరని భావము. (సి. 'వజ్రో స్త్రీహీరకే పహే' అని అ.) ఆతుల = సమానరహితమయిన, హేమాకృతిప్రతితితోడఁ = హేమాభిధాన లగునప్పరస్త్రీసమాహమతోడ, మితిమీఱఁ = అధిక మగునట్టులుగా, చిత్రరేఖల చాలు = చిత్రరేఖానామకప్పరస్త్రీలయొక్క పంక్తిని నిలిపిరని యర్థము. కాంచనపు బ్రతిమలను జిత్రపటములను నిలిపినారని భావము.

అనంత = అపరిమితమయిన, మముదనంతతులతోడఁ = మముదనామక దిగ్గజసమాహములతోడను, తగునెడఁ = ఉచితస్థలమందు, అగణిత పుండరీకప్రజంబు = అసంఖ్యపుండరీకనామక దిగ్గజ సమాహమును, కట్టిరి = బంధించిరనియర్థము. మముదములనఁగా దెల్లగలువలును, బుండరీకములనఁగా దెల్లదామరలును గనుక దెల్లగలువలును దెల్లదామరలును దోరణములుగా గట్టిరని భావము.

హిమగునననిన, వానపపురస్థితానేకవస్తుమహిమః జూచి = వసురాజు సంబంధమును పట్టణమందున్న వస్తువులయొక్క మహత్త్వమును జూచి, వానపపురివారు చోద్యమందే = స్వర్గపురసంబంధములను వారు. అనగా దేవతలు ఆశ్చర్యమును బొందునట్లులుగా అని సంబంధము. అనగా నధిష్ఠానపురమును స్వర్గపురమును వానపపురములయొక్క మేరువు మొదలయిన వస్తువులయొక్క యనేకత్వముచేత నధిష్ఠానపురము స్వర్గనివాసుల కాశ్చర్యకరమాయె నగుట. ఈ భావార్థములయందు జెప్పబడిన ప్రకారముగా నధిష్ఠానపురమును శృంగారించిరి ఫలితార్థము. అలం. ఆతిశయోక్తి - కావ్యలింగము.

చ. పరిణతదివ్యగంధఫలభారసమత్కదళీపరంపరా

పరివృతకాయమానములఁ బరువుఫలావళిఁ జూచి పైపయిం

బరిగొని వచ్చురాజశుకపంక్తులచొప్పున నొప్పె నప్పుడ

ప్రసవవిపణిప్రభూణముల భూరిహరిన్చిత్తోరణావళిల్.

65

పరిణత = కాలవ్యవస్థ, దివ్యగంధ = యోగ్యపరిమళముగలిగిన, ఫల = పండ్లయొక్క, భార = బరువుచేత, సమత్ = వంగుచున్న, కదళీపరంపరా = అరటిచెట్లయొక్క చాల్పులచేత, పరివృత = ఆవరింపబడిన, కాయమానములఁ = పండిత్యమును, పరువు = ప్రేలుచున్న, ఫలావళిఁజూచి = పండ్లగెలలు జూచి, పైపయింబరిగొనివచ్చు = మీదమీదఁ జాల్పుగట్టివచ్చుచున్న, రాజశుకపంక్తుల చొప్పునఁ = రాచిలుకలయొక్క చాల్పులా యేమి యన్నట్లులుగా, అప్పుడు = ఆశృంగారించినసమయమందు, అప్రసవవిపణిప్రభూణములఁ = ఆ పట్టణపుటంగడులయొక్క బహిర్ద్వారస్థాములయందు, భూరిహరి న్నణితోరణావళిల్ = అనేకములైన మరకతమణితోరణములు, ఒప్పెన్ = ప్రకాశించుచుండెను. అనగా నాయధిష్ఠానపురమందలి యంగడులమందరి చోపాలయందుఁ బండిత్యవేసి పండ్లగెలలతోనున్న యరటిచెట్టు నిలిపి వానిమీద మరకతమణితోరణములు గట్టగా నవి యేలాగుననుండెనన నా యరటి పండ్ల నిమిత్తముగా బాద్లగట్టుకొని వచ్చినచివర రాచిలుకచాల్పుల యన్నట్లులుగా నుండెనని తాత్పర్యము. ప్రభూణశబ్దమునకు (ని. 'ప్రభూణప్రభూణాశించా బహిర్ద్వారప్రశోవృత్తే' అని యమర నిఘంటువు.) అలం. ఉత్పేక్ష.

పండితులందు శుభసూచనార్థము కదళీతరువులను గట్టిరి. వానికి దివ్యగంధముగల పరిణత ఫలములు గలవు. ఫలభారముచే దరువులు వంగి గ్రహణయోగ్యముగ నుండెను. దివ్యసుగంధము గావున ఫలముల తావి దూరము వ్యాపించెను. రామచిలుకలు గుంపులుగా పరుగునవచ్చుట ఫలసుగంధ మాఘ్రాణించియే. మరకతతోరణములు ఫలగ్రహణార్థము వచ్చిన చిలుకగుంపువలె నుండెనని ఫలితార్థము.

చ. పసిడికురుంజాలక్ మెలఁగుఁబంగరుబొమ్మలఁ జూచుదేవతా

ప్రసవసుగంధులక్ ధ్వజపరంపరఁ బిల్చి వివాహవీటికా

విసర మొసంగ నెత్తువసువీరపురేందర బాహులో యనక

లనదహివల్లి కావృతఫలక్రముకంబులు నాటి రెల్లెడన్.

66

పసిడికురుంజాలక్సైలం = బంగారుమంచెలమీద నువరించుచున్న, బంగరుబొమ్మలఁజూచు = బంగారుపుంగిలుబొమ్మలను వింతగాఁ జూచుచున్న, దేవతాప్రసవసుగంధులక్ = దేవతాస్త్రీలను,

ధ్వజవరంఽరఃబిల్వి = కేశనపటాంచలములచేతఁ బిలిచి, వివాహవీటికావినరమొసంగఁ = పెండ్లి తాంబూలము లిచ్చెడుకొఱకు, ఎత్తు = మీఁదికెత్తిన, వసువీరపురేందర = వసురాజపురలక్ష్మియొక్క, బాహుల్యంఽనఁ = భుజదండములొ యన్నట్టులుగా, లనల్ = ఒప్పుచున్న, అహివల్లికా = నాగవల్లీ లతలచేత - అనఁగా దమలపాకుతీగలచేత, (ని. 'తాంబూలవల్లీ తాంబూలీ నాగవల్లీ' అని అ.) ఆవృత = ఆవరింపఁబడిన, ఫల = ఫలసహితములైన, క్రముకంబులు = పోకచెట్లను, ఎల్లడఁ = అంతటను, నాఁటిరి = పాదుకొలిపిరి. కురుజాలన బురుజాలని లోగడవ్యాఖ్యాతలు వ్రాసిరి గాని యీ యర్థమున్నటులఁ గానరాదు. ఎత్తైనమంచెలను కురుంజాలందురు.

ఉ. ఆవృడు వారు తీర్పురుల నందులకుఁ సమకూర్ప జాభవ

యొప్పలకుప్పలై మెఱయుచుండెడిమేరువులుకొ గురుంజాలుకొ

జప్పరముల్ వితానములు సర్వము నాయితజెట్టి.

విజయవిలాసము - ఆకావ్య. ద్వి.

మందిరములముందునాఁటిన యన్నతములగు పోకమ్రాకులు పురలక్ష్మిబాహువులవలెను, పోకలతో నలరుచున్న తమలపాకుదీవియలయాకులు పెండిలికరుదెంచు వేలుపుఁబూపుబొండ్లకొసంగు తాంబూలము వలెను, గాలికొగడలు దెక్కిములు దేవకాంతలఁ బిలుచునట్లును నలరాచెనని భావము. వేలుపుఁ జెలువలు మంచెలవైచున్న విగ్రహములను దిలకించుటకు వచ్చిరి. చేరువకు వచ్చినవారిని నావ్యోనించుట ధర్మము. ధ్వజము లాచని యెనరించునవి. వివాహసరముగావునఁ తాంబూలము లొసంగుట యవసరముగాన నవి నాగవల్లీలతాలింగితక్రముకవృక్షము లొనర్చినవి.

చ. హిమసలిలాభిషిక్తయును • హేమపటావృతయుం బటిరకుం

కుమరసలిప్తయుం గుసుమః•గుంభితయు న్నవధూపధూమసం

భ్రమపరిజ్ఞంభమాణశిఖిబర్హశిరోజయు నై యెసంగె భూ

రమణపురాధిదేవత హి•రన్తయదర్పణదీప్యమానయై

67

ఈ పద్యములొక బురాధిదేవత యని చెప్పినాడు గనుక స్త్రీలింగ స్వారస్యముచేత స్ఫురింపఁ బడుచున్న నాయికాపరముగా రెండవయర్థము చెప్పఁబడుచున్నది. ఎట్లనిన,

హిమసలిలాభిషిక్తయును = అనఁగా శీతోదకములచేతఁ దడుపఁబడినదని పట్టణపరమైన యర్థము. హస్తీజీవిత సన్నానము నేయింపఁబడినదని నాయికాపరమైన యర్థము. హేమపటావృతయుం = కనకవస్త్రములచేత నావరింపఁబడినదని యర్థము. కనకపీతాంబరము గట్టుకొన్నదని యర్థాంతరము. పటిరకుంకుమరసలిప్తయుం = శ్రీచందన కుంకుమ రసములచేతఁ బూయఁబడినదియును, కుసుమగుంభితయుం = పువ్వుములచేతఁ గూర్పఁబడినదియును అని యుభయత్ర సమము. నవ = నూతనమైన, ధూప ధూమ = కృష్ణాగరుధూప ధూమముచేత లక్ష్మితమగుచున్న మేఘమందలి, సంభ్రమ = ఆదరముచేత, పరిజ్ఞంభమాణః=విస్తీర్ణములగుచున్న, శిఖిబర్హశిరోజయుం = శిరోజములవలె సుండెడు నెమిలిపించుములు గల్గిన యర్థము. నవధూపధూమాఘార్థమయిన యాదరముచేత విస్తీర్ణములై నదియు శిఖిబర్హసదృశములైన శిరోజములు గలదనియు నర్థాంతరము. ఐ=అయినదై, భూరమణపురాధిదేవత = వసురాజయొక్క పట్టణాధిదేవత, హిరన్తయదర్పణ దీప్యమానయై = గోడలయందుఁ గూర్పఁబడిన నువర్ణ మయదర్పణముల చేతఁ బ్రకాశమానమయినదై యని యర్థము. అవలోకనార్థమై తేఱఁబడిన కాంచనదర్పణమొ

బ్రతిబింబించిన రూపముచేతఁ బ్రకాశించినదై యని యర్థాంతరము. ఎనంగె = ఒప్పినదాయెను.

అనఁగా వసురాజుయొక్క పట్టణము చల్లనినీటిచేత సంతటఁదడుగుబడినదియను సువర్ణమయములైన ధ్వజపటములచేత నావరింపఁబడినదియను శ్రీచందన కుంభమరసములచేతఁ బూయఁబడినదియను బుష్పమాలికలచేత నలంకరింపఁబడినదియను గృహ్యగరుడూపఘ్రామములు గలగుచుండఁగా, వానియందలి మేఘభ్రాంతివలన నటించుకెమిళ్ళచేత విప్పబడినకింఘములు గలదియు గోడలయందుఁ గూర్చబడిన సువర్ణమయదర్పణములు గలదియు దై ప్రకాశించె నని తాత్పర్యము. అలా క్షేపము.

ఉ. కాంచనపత్రికావళులఁ • గౌతుకసూచకవాచికంబు వ్రా

యించి సమస్తదేశవసుధేశుల కంచిన వారు మాళి సం

ధించి సువర్ణపట్టభృతి • నేడు గదా మన కంచుఁ దెచ్చి ర

భ్యంచితపత్రయోగ్యనవహాటకపుష్పఫలౌపహారముల్.

68

కాంచనపత్రికావళులఁ = బంగారపుటాకులయందు, గౌతుకసూచక = వివాహసూచకమైన, వాచికంబు = సందేశవాక్యమును, (ని. 'సందేశవా గ్వాచికం స్వాతీ' అని అ.) వ్రాయించి = లేఖనముచేయించి, సమస్తదేశవసుధేశులకంచినఁ = సమస్తదేశముల రాజులకును బంపఁగా, వారు మాళి సంధించి = ఆరాజులు తలమీఁదఁ బెట్టుకొని, సువర్ణపట్టభృతినేడుగదా మనకంచుఁ = సువర్ణపట్టభృతి యనఁగాఁ గాంచనపట్టికాభరణంబును శోభనవర్ణయుక్త పట్టికాభరణంబును - అనఁగా రాజచిహ్నమయిన కాంచనపట్టికాభరణంబును భాగ్యసూచక వర్ణయుక్త పట్టికాభరణంబును మనకు నేడు గదా యని, అభ్యంచిత = మిక్కిలియునొప్పించును, పత్ర = వాహనరూపమయినదియను, యోగ్యనవహాటక పుష్పఫల = యోగ్యమయిన హాటకరూపమయినదియు, నూతనములైన పుష్పఫల రూపములైనదియు నని క్రమాలంకారము. ఉపహారముల్ = కానుకలు, తెచ్చిరి = తీసికొనివచ్చిరి. అనియైనను, లేక అభ్యంచిత = ఒప్పించును, పత్ర = సువర్ణ మయశుభలేఖకు, యోగ్య = అర్హమగునట్టులుగా, నవ = నూతనమయిన, హాటక = సువర్ణ మయములైన, పుష్పఫల = పుష్పఫల రూపములైన, ఉపహారముల్ = కానుకలు, తెచ్చిరి = తీసికొనివచ్చి రని యైనను సర్థము. పత్రయోగ్యములగు నుపహారములు పుష్పఫలములు. పత్రము సువర్ణమయముగావున నుపహారములును నటులేనవహాటకమయములు. కావుననే పత్రయోగ్యములు. వివాహసందేశముగలశుభలేఖలను సమస్తదేశవసుధేశులు మాళిదాల్చుటవలన వసురాజు సార్వభౌముడని తెలియును.

సీ. వైణికవల్లకీశ్రేణి నిమ్మల మీఁటె గాయకగాంధర్వగమకరేఖ

గాంధర్వగమకరేఖఁ బరాహతము చేసి వాంశికవంశికావైభవంబు

వాంశికవంశికావైభవం బెగ నూఁదెఁ దాళి కాధరకరతాళగరిమ

కరతాళగరిమంబు • కంచుమించుగ నొత్తై నానద్దపటులతూర్వప్రజంబు

తే. పటులతూర్వప్రజము నంటఁ • జరచెఁ బరిణ

యాగతదిగంతస్యపతిసాగాశ్వరథప

దాతికోలాహలంబు రికిదసి నఖండ

మగుచు నాదాత్మకబ్రహ్మ • మతిశయిల్లు.

69

వైశిక = వీణవాయించువారియొక్క, వల్లకిశ్రేణిక్ = వీణాసమూహమును, గాయకగాంధర్వ
గమకరేఖ = గమకమనఁగా, (శ్లో. 'స్వనస్సకంపాగమకస్సచపశ్చవిధస్సృతికా') అని యున్నది గమక
సంగీతమందలి కంపము పేరు, గాయక = సంగీతపాఠకులైనవారియొక్క, గాంధర్వగమకరేఖ = సంగీత
విషయమైన స్వరకంపము - అనఁగా గంఠనాదమందలికదలిక, ఇమ్ములమిటెక్ = ఉచితభంగిని నఖ
వాదము చేసెనని యర్థము. ఇక్కడ మీటడగినదాని మీటినదని యానురూప్యము గాయకులగాన
గమకము వీణానాదములను మీటెను. అనఁగా నణఁచెననిభావము. గాంధర్వగమకరేఖక్ = అట్టి
గాంధర్వగమకమును, వాంశిక = పిల్లనగ్రోవుచువాయిించువారియొక్క, పంశికావైభవంబు = వేణుగానము,
పరాహతముచేసిక్ = ఆహతానాహతస్వరలక్షణము -

శ్లో. 'ఆహతోనాహత శ్చేతి ద్విధా వాదో నిగద్యతే

సోయంప్రకాశతే ఖణ్డి స్తస్మాత్ఖణ్డో విధీయతే

తత్ర చానాహతం నాదం మునయస్సముపాసతే

గురూపదిప్తమార్ద్రణ ముక్తిదం నతు రజ్జాకమ్

అహతః కేవలం లోకరజ్జాకో భవబుధకః

శ్రుత్యాదిద్వారతః'

(సంగీతకాస్త్రము)

పర = ఉత్కృష్టమైన, ఆహతముచేసెననఁగా ఖండసంజ్ఞ చే గేవలలోకరంజకమయినదానిఁగా
జేసెననియర్థము. ఇక్కడ నాహతస్వరమైనదాని నాహతస్వరముగాఁ జేసినదని యానురూప్యము.
అట్టిగాయక గాంధర్వ గమకమును వాంశికులయొక్క వేణుగానము పరాహతముచేసెననిభావము. వాంశిక
పంశికావైభవంబు = అట్టివాంశికులయొక్క వేణుగానమును, తాళిగాధర = తాళిగాండ్రయొక్క, కర =
హస్తములయందలి, తాళగరిమ = కాంస్యతాళ గౌరవము, ఎగనూఁచెక్ = నిశ్వాసమారుతముచేతఁ
బూరించెననియర్థము. ఇక్కడ నూఁచుదగినదాని నూఁచినదని యానురూప్యము. ఆవేణుగానమును
గాంస్యతాళనాద మెగనూఁచెననఁగా నిలిచి కనుపడకుండఁ జేసెననిభావము. కరతాళగరిమంబు = అట్టి
తాళగౌరవమును, అనద్ధ = మృదంగాదికములయొక్క, చటులతూర్పుప్రజంబు = వడిగలవాద్యధ్వని
సమూహము, కంచుమించుగానొత్తెక్ = కాంస్యముమించుగ నొత్తెననియర్థము. ఇక్కడఁ గాంస్య
మయినదానిఁ గాంస్యముమించుగ నొత్తినదని యానురూప్యము. ఆతాళనాదమును మృదంగాదివాద్య
రవము చెదరఁగొట్టెనని భావము.

చటులతూర్పుప్రజముక్ = అట్టివడిగల మృదంగాదివాద్యధ్వని సమూహమును, పరిణయాగత =
పెండ్లికివచ్చిన, దిగంతస్వరతి = దిగంతములయందలి రాజాలయొక్క, నాగాశ్వ రథ పదాలి = వినుగులు
గుట్టములు రథములు కాల్బంట్లు ననునచతురంగబలముయొక్క, కోలాహలంబు = కలకలధ్వని, అంటఁ
జరచెక్ = లెస్సగా వాయింపెననియర్థము. ఇక్కడ వాయింపదగినదాని వాయించిన దని యాను
రూప్యము. ఆమృదంగాదివాద్యధ్వనులను జతురంగబలకోలాహల మడఁగఁ గొట్టెనని భావము.
వీరితిగా నవిన, రోదసి యనఁగా భూమ్యంతరిక్షములు. ని 'ద్యావాపృథివ్యా రోదస్యా' అని ఉ.
రోదసిక్ = భూమ్యంతరిక్షములయందు, అఖండమగుచుక్ = సంపూర్ణమయినదై, నాదాత్మక బ్రహ్మము =
శబ్దాత్మక బ్రహ్మ, అతిశయిల్లక్ = అధికమగునట్టులుగా, చతురంగబల కోలాహలధ్వని యంటఁబఱచెనని
సంబంధము.

ఈపద్యము మొదటిసాలుగుపదములయందు పీఠమును, గీతంబును, వేణువును, దాళంబును, మృదంగాదికమును గూడ పంచవిధవాద్యములను జెప్పినాడు. ఎత్తుగీతియందు జతుర్విధబలమును జెప్పినాడు. ఈచెప్పబడిన భావార్థములందుఁ బూర్వవస్తువులకంటె సుతరోక్తపద్యపులయందు నాధిక్యమని తెలియపలయును. ఈసీసపాదములు ముక్తపద్యములుగాఁ జెప్పబడియెను. తొలుత వీణవాయించు గాయకులు పిమ్మట పిల్లనగ్రోవి పాడువారు వారివెనుక తాళములను మ్రోగించువారు ఆవల వాద్యములను మ్రోగించువారును బయలుపెడలిరి. ఈ సంగీతసంకులధ్వనియంతయుఁ బెండ్లి కరుచెంచిన సమస్తరాజస్యుల చతురంగబలముల కోలాహలమునందు సీసమయ్యెను. బ్రహ్మము సర్వత్ర పెరిగి యుండునది. నాదము నటులెయుంటవలన నాదాత్మకబ్రహ్మమని చెప్పబడినది.

క. హరియనుమతి సప్తవ్రతి, హరిమధ్యలు దెచ్చి రరిచి హరివాణములన్

హరితశతపర్వి కాఫల, హరిచందనవీటి కాశుభాక్షతవితతిన్.

70

హరియనుమతి = ఇంద్రునియనుజ్ఞచేత, సప్తవ్రతిహరిమధ్యలు = సప్తమహర్షులయొక్క భార్యలు, అరిచి హరివాణములన్ = గొప్పవల్లెరములచేత, హరిత = పసుపుపర్ణముగల, శతపర్వికా = గణికయును, (ని. 'దుర్వాతా శతపర్వికా' అని అ.) ఫల = ఫలములును, హరిచందన = పీతవర్ణచందనమును, వీటికా = పోకలాకులును, శుభాక్షతవితతి = శుభప్రయుక్తమున పచ్చనీయక్షతలును, తెచ్చిరి = పట్టుకొనివచ్చిరి.

హరిశబ్దమునకు-

'హరి ర్యమా రాగ్నా శ్చాగ్నిం దు విష్ణిం ద్రాంశు శుకేషుచ'

నాయు భేకా హి సింహేషు కపాచ కపిలే త్రిషు' అని నానార్థరత్నమాలాశోకము.

చ. అకుటిలసౌమ్యమాననిలయస్ఫురణంబును నాతిమాత్రతా

రకపరివర్తనంబు శుభరాగమిత్యుపపల్లవాంకము

ద్రీకయును బెంపు మీఱ నజున్దృష్టులఁ బోలినసింధుకన్యకా

ప్రకటనివాహగీతికలు పాడిరి పుణ్యపురంధ్రికామణుల్.

71

అకుటిల = నిర్వక్రమును, సౌమ్య = రమ్యమునయిన, మాన = ప్రమాణముగల, ని = నివాద స్వరముయొక్కయు, లయ = లయలయొక్కయు, స్ఫురణంబును = స్ఫూర్తియును అని గీతికావర మయిన యర్థము.

నివాదస్వరమునకు-

'శ్రుతిభ్య స్స్పృశ్య స్వరావచ్ఛర్త భాగంధారమధ్యమాః'

షడ్జమో ధైవత శ్చానధ నిషాధ ఇతిసప్తలే'

లేహంసంక్షా స్ఫరిగమపథనీ త్యవరామతాః' అని లక్షణము. లయకు-(శ్లో. 'తాళాంతరాన

వర్తీయః కాలోసౌలయన్తాల్లయః' అని లక్షణము.) అకుటిలమును సౌమ్యమును మాననిలయమునైన స్ఫురణమని దృష్టిపరమయిన యర్థాంతరము. నాతిమాత్ర = అతిశయముగాని, తారకపరివర్తనంబు = ఉచ్చైచ్చస్వర సంచారమును అని యర్థము. అతిశయముగాని కనీసికలయొక్క పరివర్తనమని యర్థాంతరము. తారకశబ్ద మిక్కడఁ గనీసికావరము. శుభరాగ = రాగవిశేషములతోడ, మితలే = కూడుకొన్న, పదపల్లవాంకము ద్రీకయును = పదపల్లవులయొక్క యంకితమును అని యర్థము. శుభ =

శుభకరమయిన, రాగ = రక్తిమతోడ, మిశ్రత = కూడుకొనుచున్న, చదవల్లవాంకము ద్రికయును=చరణ కిసలయమందలి యంకముద్రిక యని యర్థాంతరము. అనగాఁ బాదవిశ్వస్తదృష్టు లనుట. పెంపు మీఱఁ = అంతకంతకు మిక్కుటముగా, నిజదృష్టులబోలిన = తమచూపులచుబోలిన, సింధుకన్యకా= నము ద్రునికొమార్తెయైన లక్ష్మీదేవియొక్క, ప్రకట = ప్రసిద్ధములయిన, వివాహగీతికలు = పెండ్లి సంబంధమయిన పాటలు, పుణ్యపురంధ్రికామణుల్ = పుణ్యాంగనారత్నములు, పాడిరి = అనగా లక్ష్మీ కల్యాణములు పాడిరనుట. సింధుకన్యకాశబ్దము సాధిపాయము.

పృథ్వీవృత్తము. సుపర్వణి కామణిస్ఫురణతాసుధారమృపా
త్రపాలికలతో శుభార్థ మగువేలుపున్నానితో
నృపాలగృహసీమఁ జెందె హరిరాణి రామాసుధా
సుపాత్రతరుమాత్రవత్సరపదర్ప మల్పంబుగాన్.

72

సుపర్వణి కామణిస్ఫురణతో = అపూర్వస్త్రీరత్నములయొక్క స్ఫూర్తితోడ ననియర్థము. సుపర్వ = మంచిజుపులుగల, గణికా = అడవి మొల్లతీఁగయొక్కయు, మణి = రత్నముయొక్కయు, ఇది శోభార్థమై తేబడెను. స్ఫురణతోననిభావము. సుధారమృపాత్రపాలికలతో = అమృతవీరిష్ట కలశములతోడ ననియర్థము. సుధయనగా సున్నంబును గనుక సున్నముపూసిన జాజాలమూకుళ్ళతో లేక కుండలపరుసతో నని భావము. శుభార్థ మగువేలుపున్నానితో = శుభనిమిత్తమయిన పారిజాతవృక్షముతో ననియర్థము. కులదేవతయగు పృథువీశ్వరునితో ననిభావము. హరిరాణి = లక్ష్మీదేవి యనియర్థము. హరిరాణియనిభావము. అనగా నరివేణియనుట. రామాసుధాసుపాత్రతరుమాత్రవత్సరపదర్పమల్పంబుగాన్ = అపూర్వస్త్రీలను నమృతకుంభములగు బారిజాతవృక్షమునుమాత్రము గల యింద్రునిగర్వము తీణమగునట్టులుగా, నృపాలగృహసీమఁ జెందె = పసురాజుగృహమందుఁ బ్రవేశించెను.

పసురాజుగృహమందు హరిరాణిరాకడ యెక్కువచెప్పినందున నింద్రునిదర్శనమడఁగెనుట. నమద్రువధనకాలమందు లక్ష్మీదేవి యింద్రుని పరింపక శ్రీమహావిష్ణువును పరించుట ప్రకటము. రామా సుధాపాత్ర, తరువులు పసురాజునకును ఇంద్రునకును నమానము. హరిరాణిచెందుటచే పసురాజు ఇంద్రుని మించిపోయెననిభావము. ఈవృత్తమునకు జ స జ స య వ గణము లుండవలయును. తొమ్మిదవయత్నము యతిస్థానము.

ఉ. ముజ్జగ మేలువేల్పు తలమోసలనుండి వివ్వాహయత్నమున్
సజ్జ మొనర్ప నాతనిప్రసాద మెరింగి సురాంగనాజనం
బుజ్జగతీమహేంద్రశిరఃసంఘట నలుం గిడ బుజ్జవంబునన్
మజ్జన మార్ప గల్పకుసుమంబులు గూర్ప గడంగి రయ్యెడన్.

73

ముజ్జగ మేలు వేల్పు = మూడులొకము లేలుచున్న దేవుడు-అనగా మహేంద్రుడు, తల మోసలనుండి = తలవాకిటనిల్చి, వివాహయత్నమున్ సజ్జ మొనర్పన్ = పెండ్లిప్రయత్నమంతయు సిద్ధ పఱచుచుండగా, అతనిప్రసాద మెరింగి = ఆయింద్రునియొక్క యనుగ్రహాలికయమును గుర్తెఱిగి,

సురాంగనాజనంబు = దేవతాస్త్రీసమూహము, ఆజ్ఞగీతమహేంద్రు = భూమియందు మహేంద్రుడయిన యావసురాజాయొక్క, శిరసంట్ = తలయందుంటును, నలంగిడక్ = నలుగురెట్టుంటును, బుజ్జవంబున న్నజ్జమార్పక్ = లాలనముచేత స్నానముచేయుచుంటును, కల్పకుసుమంబులగుర్పక్ = కల్పవృక్షములయొక్క పుష్పము లలంకరించుటకు, కడంగిరయ్యెడక్ = ఆనయమందుఁ జూచుకొన్నవారైరి. జగతీమహేంద్రపదములొని మహేంద్రపదము రాజునకు నప్పరస్త్రిసేవార్హతఁ జెలుపుచున్నది.

మహేంద్రుడు ముజ్జగముటను బరిపాలించువాడయ్యెననురాజుమోసాల నాశ్రయించి వివాహయత్నములు గావించుచుండెను. వివాహము జగతీమహేంద్రునిది. కాన నింద్రప్రసాదము గురైఱిగిన సురాంగనలు రాజున కుచిత్రసేవలు గావింపసాగిరి. ఇంద్రునియొకవాడు పెండ్లిపెత్తనము చేయుచుండ నింద్రానుగ్రహపాత్రులగు నప్పరస్త్రిలు వివాహోచిత రాజసవర్య గావించుటలొ విశేషము లేదనిభావము.

మొగసాలరూపాంతరము మోసల. మోసలయగుటకు-

‘మో, నలఁ గొల్వై కలవంచి ఖిన్నుడయి చాంచల్యంబుతో నుండఁగన్.’ మను. కృతీ.

సీ. ఈరాజుఁ గరమొప్పుఁజేరి సేవలుసేయఁ దఱితారసిలే గదే • తారయనుచు
రాజమాత్రుడై ధరేంద్రస్వామి యితనిమై నంటుమైనంటు మేనకయటంచు
నీసర్వమంగళావాసుని శిరసంట్ శశిరేఖ నీన పో • జూచుచుచు
గమనీయగతిఁ దిలొ • త్తమనేర్చు గాఁ నూనియ యంట నెవ్వారునేర్తురనుచు
తే. బరమవసుంధవహసలీలఁ • బరిధవిల్ల
రత్నమంజరి నీవ నేర్పరి వటంచు
నతిచటులచాటుచతురోక్తు • లాడుకొనుచు
గదిసి తత్ఫలమున శుభాక్షతము లునువ.

74

ఈ పద్యమందు నప్పరసలు తమలొక దాము చతురవాక్యము లాడుకొనుచు వసురాజునకు సేవ సేయ నారంభించిరిని చెప్పివాడు. విలాగిన,

తార = అనఁగా నొకయప్పరసయును నక్షత్రంబును గనుకఁ దారయనెడు పేరుగల యొమగువా, ఈరాజు = ఈ వసురాజును, కరమొప్పుఁజేరి = మిక్కిలి యొప్పిదమగునట్లులుగా సమీపించి, సేవలుసేయఁ = పరిచర్యలుసేయుటకు, తఱితారసిలే గదే = సమయము తటస్థమాయెను గదా, అనుచున్ = అని వలకుచును అనియర్థము. తార = తీనక్షత్రమా, ఈరాజు = ఈచంద్రుని, కరమొప్పుఁజేరి = కరమవఁగాఁ గిరణంబును గనుకఁ గిరణప్రసారణముచేత నొప్పునట్లులుగాఁజేరి, అని యాయర్థమందు కరమన్నప్పుడు తృతీయచెప్పి యన్వయింపవలయును. సేవలుసేయఁ దఱితారసిలేగదే యని యర్థాంతరము.

మేనక = అనఁగా నొకయప్పరసయును హిమవంతునిభార్య యైన మేనకాదేవియును గనుక మేనక యను పేరుగల యొమగువా, ధరేంద్రస్వామి = భూమింద్రశ్రేష్ఠుడయిన యావసురాజు, రాజమాత్రుడై = సామాన్యపురాజులవంటివాడా-అనఁగా రాజాధిరాజుగదా యనుట, ఇతనిమై = ఈయన

శరీరమును, నంటుమైకో = కారాబముచేత, అంటు = చమురంటుము. ఇక్కడఁ బ్రార్థనార్థక మువర్ణకము రాదయ్యె. అంటుచుకో = కని పలుకుచు అని యర్థము. మేనక = ఓ మేనకాదేవీ, ధర్మేంద్రస్వామి = పర్వత శ్రేష్ఠుడైన హిమవంతుడు, ఇతనిమై = ఇతనిశరీరమును, నంటుమైనంటు = ప్రేమచేతను హత్తుకొనుము అని యర్థాంతరము.

శశిరేఖ = అనఁగా నొక యప్పురసయును చంద్రరేఖయును గనుక శశిరేఖయనెడుపేరుగల యోమగువా, ఈసర్వమంగళావాసుని శిరసంటుకో = సకలశుభాన్వద్యుడయిన యీవసురాజుయొక్క తలయంటుటకు, నీవసోజాణ వనుచుకో = నీవేనుమా చమత్కారముగలదానవు అని పలుకుచు అని యర్థము. శశిరేఖ = ఓ చంద్రరేఖ, ఈ సర్వమంగళావాసుని = సర్వమంగళయనఁగా బార్వతి గనుక నామెను వామాంగమందు వహించిన హరునియొక్క, శిరసంటుకో = శిరస్సునంటియుండుటకు నీవేతనిన దాన వని యర్థాంతరము.

కమనీయగతికో = ఓప్పిదమగునట్టులుగా, నూనియయంటుకో = నూనెయంటుటకు, తిలోత్తమ నేర్పుఁగాక = తిలోత్తమయనఁగా నొకయప్పురసయును నుత్తమతలలుగలదియు గనుక దిలోత్తమయను పేరు గల యప్పురసయే నేర్పుఁగాక, ఎవ్వరునేర్తురనుచుకో = మఱియెవ్వరు నేర్తు రనిపలుకుచును అని యర్థము. ఉత్తమతలలుగలదే నేర్పుఁగాక మఱియెవ్వరు నేర్తు రని యర్థాంతరము. రత్నమంజరి = అనఁగా యప్పురసయును మణిగుచ్ఛమును గనుక రత్నమంజరి యను పేరుగల యోమగువా, వరమ = అంగీకార మగునట్టులుగా, వసుసంవహనలీలఁబరిఘ్నిల్లకో = వసురాజుయొక్క శరీరమద్దన క్రియచేత విలసిల్లుటకు, నీవనేర్పివటంచుకో = నీవేనేర్పుగలదానవని పలుకుచును అని యర్థము. ఓమణిగుచ్ఛమా యుత్కృష్ట కాంచనవహనముచేత విలసిల్లుటకు నీవేతనినదాన వని యర్థాంతరము. వసుశబ్ద మిక్కడఁ గాంచన పరము. ఈలాగున, అతిచటుల = అత్యంతపరుత్థములైన, చాటు = అదరపూర్వకములైన, చతురోక్త లాడుకొనుచుకో = చాతుర్వృత్తమాటలాడుకొంచును, కదిసి = సమీపించి, తత్ఫలమునకో = ఆ వసు రాజు నొనటియందు, శుభాక్షతములునుపకో = శుభప్రయత్నముయన వచ్చనియక్షత లుండు గాను.

పద్మమునకు ముందరిపద్మముతో నన్వయము. ఈ పద్మమం దప్పర స్త్రీనామములైన తారాది పదములు నక్షత్రాద్యర్థాంతర చాచకములును గనుక సర్వద్యయమునకును అభేదాద్యవసాయముచేసి యనురూపవ్యాపారముచేయవలసినిదిగాఁ జెప్పినాడు గనుక నతిశయోక్త్యనుప్రాణితమైన సమాలం కారము.

చ. తఱు లరనిక్కఁ బూతనెఱతావియ చిక్క నసాంగమాలికల్

మెఱుంగులు గ్రక్క మారుపుఁ మేలిమిఁ దేటులు చొక్క హారముల్

కుఱుచలు ద్రొక్క మంగురులు • గ్రొంజెమటం బద నెక్క వేలుపుం

దెఱవ యొక ర్తు చేదిజగఁ తీపతికిఁ శిర సంఘ వేడుకన్.

75

తఱులరనిక్కఁ = తఱులనఁగా గడుపుమీది మడతలుగనుక నవిసగ పాలుపైనిక్కఁగాను, పూతనెఱతావియచిక్కఁ = మైపూతయొక్క నిండుపరిమళముమాత్ర మే శీషింపఁగాను - అనఁగా గంధపుఁబూతరాలిపఁగా నన్నిభావము. అసాంగమాలికల్ = క్రేగంటిచూపులు, మెఱుంగులు గ్రక్కఁ = కాంటలు పెదచల్లుగాను, ఊరుపులమేలిమిఁ = నిశ్వాసమారుతములయొక్క వాసనా

సౌప్తవముచేత, తేటులుచొక్క = తుష్టేదలు పారవశ్యముచు బొందగాను, హారముల్కులు చలుదొక్క = ముక్తాహారములు తుపెనలాడగాను, ముంగురులు గ్రొత్తెమటు బడనెక్క = నొసటిపై ముంగురులు గ్రొత్తెమటుచేరఁ దడియఁగాను, వేలుపుర జెఱవయొక్కర్తు = అప్పరస యొక్కతె, చేదిజగతీపతికి = చేదిభూపతియైన వసురాజునకు, వేడుక = వేడుకచేత, శిరసాదె = తలయందెను.

వసురాజును సీతముపైఁగూర్చుండజెట్టి యొకవేలుపుముగద తలయందెను. తలయందువారిండుక యెత్తుగనుదురు గావున మేనువంచయింటుతఱి వగులు సగముగా నలచెననిభావము. రాజును దాఁకుటచే వేలుపురజెలువకు మేనుపులకించెను. దాన్ గదము రాలిపోయి తాపిమాత్రము మిగిలెను. తలయందు తఱి హస్తాదులచలనమువలన గుబ్బులపైచున్నహారము లెగిరిపడుచుండెను. అందుచే గుఱుచలుగా హారములు కనిపింపసాగెను. ఇటులే నిక్కానస్వేదాదులు గ్రాహ్యములు.

సీ. భ్రమరకంబుల చిక్కువాపవే యన నింక భ్రమరకంబులచిక్కువాయుననుచుఁ బృథులకుచంబు లుబ్బింపకే యనఁ బృథుల కుచప్రకాశకాలం బటంచుఁ గరఁగెఁ బో వరతిలకం బన సున్నేహకలనఁ గరఁగె వరతిలక మనుచుఁ గడు మొరయింపకేకటకంబులనమ్రాముఁగటకముల్కుభయత్నంగరిమ ననుచుఁ

తే. జెలిపలుకుఁ గేరడించుచుఁ జికిలిగొల్ల
సాగసుసోకులఁ గళలు నించుచు మెఱుంగు
ముంగురులు గూడ చువ్వును • ముడికిఁ దార్చి
మజ్జనపువేళ తడ వేల • మహిష యనుడు.

76

ఇటఁ గవి తలయందుచెలువకును నాయమచెలికత్తెకును గలుగు చతురోక్తి ప్రత్యుక్తిని జెప్పచున్నాడు.

భ్రమరకంబులచిక్కువాపవేయన = భ్రమరకములనఁగా ముంగురులును దుష్టేదలును గనుక ముంగురులచిక్కు విడదీయవేయని చెలికత్తెపలుకఁగా, ఇంక భ్రమరకంబులచిక్కు వాయు ననుచు = ఇంకమీఁద ముంగురులచిక్కు వీడిపోవుచున్నది యని పలుకుచు అని యర్థము తుష్టేదలవలని విరోధ మింకమీఁద వీడిపోవుచున్న దని యర్థాంతరము. పృథు = గొప్పలయన, లకుచంబులు = నిష్పవండ్లు, (ని. 'లకుచో లికుచో డహుక' అగ అ.) ఉబ్బింపకేయన = వట్టియొత్తకే యని యనఁగా, పృథుల కుచప్రకాశకాలంబటంచు = పృథువులైన కుచములయొక్క ప్రకాశకాలమే యిది యని పలుకుచు నని యర్థము. అభ్యంజనకాలమందుఁ దలకు నిష్పవండ్లరసము పెట్టుటగలదు. పృథులములైన కుచముల యొక్క ప్రకాశకాలమే యిదియని యర్థాంతరము. వలపుగొన్నచెలువలకు స్వర్ణమాత్రమున గుబ్బులుబ్బుట సాజము కావున అచ్చరపొలంతికి నటులే గుబ్బులుబ్బుచుండు జెలులు పరిహసింపసాగిరిని భావము. గుబ్బులుబ్బునూపుటకు-

కా. "ప్రాంచద్భూషణబాహుమూలరుచితో పాలిండ్లు పొంగారి నై

యంచుల్ మోవఁగఁ గొంగిలించి యధరు బాసింబ"

మను. దిగ్వి.

క్లో. "మోతుం నై వేద్యతి కుచపటి మాత్మ నానైవభిన్నా."

విల్వ. జీ.

క్లో. "ప్రాగుత్తుంగళున ప్రసాంగణగళచ్చాయ తరీయాంచలా"

శుక్ల. చి.

కరఁగెఁబో పరతిలకంబున్ = పరమనఁగాఁ గుంతుము, (ని. 'పరంకాష్ఠీ రజంమతమ్' అని ఆ.)
 వరుడనఁగాఁ బురుషుఁడును-ఆనఁగాఁ బెండ్లికొమారుఁడును, పరతిలకంబు=కుంతుమతిలకము, కరఁగెఁబో=
 కరఁగిపోయినదినుమీ, ఆనన్ = అని పలుకఁగా, సున్నేహకలన్ = స్నేహమనఁగాఁ జైలంబును
 విశ్వాసంబును మంచితైలస్పర్శచేత, కరఁగుపరతిలకమునుచున్ = కుంతుమతిలకము కరఁగుచున్నది యని
 పలుకుచును అని యర్థము. విశ్వాసముచేత పరశ్రేష్ఠుఁడు కరఁగుచున్నాడని యర్థాంతరము. కడు
 మొరయింపకేటకంబులన్ = కటకములనఁగా గాజులును బాదపలయములును గనుక, గాజులు మిక్కిలి
 చుప్పుడుగానీయకే యని చెప్పఁగా, మ్రోయుఁగటకము ట్టుభయత్నగరిమ ననుచున్ = శుభయత్న
 గరిమయనఁగాఁ బెండ్లిపలయొక్క బాహుళ్యమును, సంభోగమును గనుక పెండ్లిపలయొక్క
 బాహుళ్యముచేత, కటకములు = గాజులు, మ్రోయన్ = మ్రోయఁచున్నది యని పలుకుచును అని
 యర్థము. సంభోగక్రియచే బాదపలయములు మ్రోయఁనని యర్థాంతరము.

చెలిపలుకుఁ గరడించుచున్ = ఈలాగని చెలికత్తెయొడిసమాట పరిహాసపర్యవసానముచేయించు,
 చికిలిగోళ్లసొగసు సోఁకులన్ = వాఁడెలగోళ్లయొక్క యెయ్యారపు బెజుకులచేత, కళ్లునించుచున్ =
 కాంతులను బూర్ణి భవంపఁజేయుచును, మన్నగళలూరఁ జేయుచును అని యర్థము. మెఱుంగు
 ముంగురులు గూడదువ్వుచున్ = మెఱుంగల ముంగురులు గూడఁబారునట్టులుగాఁ గలయ దువ్వుచును,
 ముడికిదార్పి = తలపెండ్రుకలు ముడివైచి, మజ్జనపువేళ=సానినసనయము, తడవేల=అలస్యమెందుకు,
 మహిప = వసురాజా, అనుడున్ = అనిపలుకఁగా, ముందరిపద్యముతో నన్వయము. తుష్టైదలబాధ
 తొలంగుట, గుబ్బలుబ్బుసూపుట, ఆచురాగాతిశయమునఁ బ్రియుండు కరఁగుట, సంభోగమునందుఁ గట
 కాదులు మొరయుట లోనగనవి సంభోగక్రీడానుకూలక్రియలు. 'పెండ్రుకలు చిక్కుదీయుట, సిమ్మ
 పండ్లసమునించుట, తిలకముకరఁగుట, కంకణాదు లభ్యంగవశమున' మొరయుట యభ్యంగనోచిత
 ధర్మములు. సమయోచితాభ్యంగధర్మములు సంభోగవ్యాపారముల కన్వయించి చెలులు పరిహాసంపఁ
 దొడఁగిరిని భావము.

తే. సింహగతిమీటువసురాజుఁచెంతనొక్క, తోయధరవేణిపాదముల్లుడిచిమెట్లు
 పట్టెనొకకన్యహస్తమర్పింపవచ్చె, సలిలభివనంబునకుఁబ్రబోత్సవముమెఱయ.

సింహగతిమీటు వసురాజుచెంతన్ = సింహపరాక్రమముచేత సతిశయించుచున్న వసురాజు
 చెంతనని యర్థము. సింహరాశి సతిక్రమించుచున్న సూర్యునిచెంత నని యర్థాంతరము. ఒక్కతోయ
 ధరవేణి=మేఘమువంటి జడగలయొక స్త్రీయని యర్థము. వేణివంటి మేఘమని యర్థాంతరము. పాదము
 ల్లుడిచి 'మెట్లువెట్ట' = అడుగులు దుడిచి పాదుకలుంపఁగానే యని యర్థము. కిరణప్రసారణముగా
 కుండఁజేసి నిలుకడపఱుపఁగానే యనియర్థాంతరము. ఒకకన్య హస్తమర్పింపన్ = ఒకమగువ కైదండ
 యొనఁగఁగా నని యర్థము. కన్యారాశి హస్తసత్త్వమందుఁ బ్రవేశము సేయింపఁగా నని యర్థాం
 తరము. ('హస్తచిత్రార్థకన్యా' యని యున్నదని తెలియఁవలయును.) ప్రబోత్సవము మెఱయన్ =
 ప్రజలయొక్కసంతోషము ప్రకాశించునట్లులుగా, సలిలభివనంబునకున్ = మజ్జనగృహమున కని
 యర్థము, జలరాశికి లేక జలీతృత్తికని యర్థాంతరము. వచ్చెన్ = వీతెంచెను.

భవనమనఁగా గృహంబును సత్ప్రతియును ఆని విచారించవలయును. అనఁగా సింహపరాక్ర
 మముచేత సతిశయించుచున్న వసురాజునన్నిధి నొకయప్పురస యాయనయడుగుల్లు దుడిచి పాదుకలు

పెట్టగానే మఱియొకయప్పురస త్రైనండ యియ్యగా మజ్జగృహమునకుఁ బ్రజానంతోషము ప్రకాశింపఁగా వచ్చెనని యర్థము. సింహరాశి నతిప్రేమించుచున్న సూర్యునిసమీపమును నొకనీలమేఘము కిరణప్రసారము గాకుండఁజేసి నిలకడఁజేయఁగానే కన్యారాశి హస్తానక్షత్రముందుఁ బ్రవేశము సేయుటగాఁ బ్రజానుమోదము ప్రకాశించునట్లుగా నలిలోత్పత్తికి వచ్చె నని యర్థాంతరము.

చ. పతియభిషేకవేళఁ గరఃభావితకుంభకురంగభృన్వణి

ప్రతిమలు నిర్జరీసుముఖభావముఁ గన్గొని నీరు వంచి య
య్యతివలు సిగ్గునం గనలి + యాశ్చర్యము వంచిన నూర కుండె న
ప్రతిమరసజ్జరత్న పరిపాకము లిట్టిని గావె ధారుణిన్.

78

పతియభిషేకవేళఁ = వసురాజుయొక్క స్నానసమయముందు, కరభావిత = కరస్థితములైన, కుంభ = కలశములుగల, కురంగభృన్వణి ప్రతిమలు = చంద్రకాంతరత్నప్రతిమలు - అనఁగా హస్తగత చంద్రకాంత కలశములైన చంద్రకాంత ప్రతిమలకుట, నిర్జరి = అప్పురసలయొక్క, సముఖభావము = సముఖత్వమును, కన్గొని = చూచి, నీరువంచి = కలశములవలన నీరుగుమ్మరించి అని యర్థము. ఇక్కడఁ బ్రతిమాహస్తములయందలి కుంభములు కించిదధరములుగా నుండు చున్నవని తెలియవలయును. నిర్జరీముఖములచూచి చంద్రభ్రాంతిచేత స్రవించినవని భావము. అయ్యతివలు సిగ్గునంగనలి యాశ్చర్యమువచ్చినట్లు = అయప్పురసలు కమకుఁ బ్రయత్నసాధ్యమైన ప్రయోజన మప్రయత్నముగాఁ బ్రతిమలు చేసినందున సిగ్గుపడి కోపించి ముఖమువంపఁగానే - అనఁగా వైముఖ్యమును బొందఁగానే, కీరకుండె = నీరుగుమ్మరించుట చూసి యూరకుండె నని యర్థము. చంద్రభ్రాంతిజనకములైన ముఖములయొక్క వంచుటచేత స్రవించకపోయెనని భావము. ధారుణిన్ = భూమియందు, అప్రతిమ = అసమానులైన, రసజ్జరత్న = రసజనశ్రేష్ఠులయొక్క, పరిపాకములు = స్వభావములు, ఇట్టినిగావె = పరిపాకవేళగానా యని యర్థము.

రసజ్జరత్నములనఁగా జంద్రకాంతములు అప్పుచురములైన ప్రతిమలు అనఁగా జలప్రచురములైన ప్రతిమలు వేసివల్లనో యవి యప్పులిమములు. అవియ రసజ్జరత్నములు, వానియొక్క పరిపాకము లీలాటివే కానా యని యర్థాంతరము. అచ్చరలమోములు నిండుజాబిల్లివలె నుండెను. జాబిల్లినిగాంచినంతన చంద్రకాంతశీలముండి జలమూరుట ప్రసిద్ధము. అచ్చరలు మోమెత్తి చూచినంతన గించిదధరములగు పాత్రములనుండి జలము స్రవించెను. తమమముఖత రాజుగ్రహించునేమొ యను జంకున మోములిప్పు నూరకుండెను. ముఖచంద్ర సందర్శనమునఁ జంద్రకాంతములనుండి జలము స్రవించునకుట కవిసమయము. అలం. ధ్లేషోత్థాసితార్థాంతరన్యాసము.

మ. ఘనచాంపేయకవాసనావివశభృంగశ్రేణిఁ జేపట్టి చ

ల్లనిపూఁదేనియ చల్లి లేర్చుమధుచేళాలక్ష్మీయో నాఁగ సో
గనెలు ల్పంపఁగి నూనెనిగ్గు సడలఁగాఁ బైపయిన్ దువ్వి నే
ర్చున గంధామలకంబు వెట్టె నొకయఁభోజాక్షి భూజానికిన్.

79

ఘన = అధికమైన, చాంపేయక = సంపదయొక్క, వాసనా = పరిమళముచేత, వివశ = మూర్ఛఁ జెందిన, భృంగశ్రేణి = తుమ్మెదచాలును, చేపట్టి = చేతఁబట్టుకొని, చల్లనిపూఁదేనియచల్లి = శీతలమైన

మకరందము చిల్కరించి, తేర్పు = సేదదేర్పునట్టి, మధువేళాలత్తీయోనాగ్ = వసంతలత్తీయో
యన్నట్టులుగా, సోగ నెఱులపగిచూనె నిగ్గునడలంగా బై పయిందువ్వి = సోగలైన తలవెండ్రుకలు నం
పగిచూనెయొక్క జిడ్డువదలునట్టులుగా మీఁదమీఁదదువ్వి, నేర్పున = మెలకువచేత, ఒకయంభో
జాక్షి = ఒకయవ్వన, భూజానిక్ = వసురాజునకు, గంధామలకంబువెట్టె = పరిమళయుక్తమైన
యసిరికపిండియటకలి శిరస్సువై బెట్టెను. అనఁగా జమరువదలునట్టులు పులుముటకై గంధపుటట
కలి పెట్టె ననుట. గంధామలకము అభ్యంగావసరమున నుపయోగించుట ప్రసిద్ధము.

“వరగంధామలకంబు వెట్టెను సుధావారాశిలొట్టికి”

తారాశశాంకము.

సోగ నెఱులకు సంపగిచూనెపూయట, దువ్వుట, గంధామలకంబువెట్టుట, వసంతసమయము
నందు సంపెంగపూదావికి తుమ్మెదలు సొమ్మసిలుట, వనలత్తీ తుమ్మెదల బుజ్జగించుట చల్లనిపూదేనియ
చట్టుటగా గవి యుత్పేక్షించెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

చ. కరముల నుజ్జ్వలాభినవగైరికకుంభము లంటఁ గూర్చి పు
ష్కరములు కంకణప్రకరసంభ్రమ మొప్పఁగ వంచి రాజకుం
జరునకుఁ గుంభినీభరణసమృద్ధశాలికిఁ బద్మినీపరం
పర పరమానురాగమున • మజ్జన మార్చెఁ బయోగృహంబునన్. 80

కవిద్యమునందు రాజకుంజరశబ్దముచే రాజపరముగను గుంజరపరముగను నర్థద్వయము తెలియు
చున్నది.

కరముల = హస్తములయందు, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశమానములును, అభినవ = మిక్కిలి నూత
నములైన, గైరికకుంభములు = కనకకలశములను, అంటఁగూర్చి = దృఢముగా సంధించి యని యర్థము.
కరముల = కుండములను, ఉజ్జ్వలాభినవగైరిక = ప్రకాశమానములును నూతనములు నయినజాజాచేఖలు
గల, కుంభములంటఁగూర్చి = కుంభస్థలములయందు సంఘటించి యని యర్థాంతరము. ని. ‘గైరికం
కనకే ధాతే’ అని వి. పుష్కరములు = ఉదకములను, కంకణప్రకర సంభ్రమ మొప్పఁగ = హస్తకం
కణములయొక్క రుణరూపాభివృద్ధి లూపుగా, వంచి = క్రమమొనరించి యని యర్థము. పుష్కరములు =
శుంభాగ్రములు, కంకణప్రకరసంభ్రమ మొప్పఁగవంచి = జలబిందునందోహములయొక్క చిందుట
యొప్పఁగాఁ గ్రిందికి వంచి యని యర్థాంతరము. పద్మినీపరంపర = పద్మినీజాతిస్త్రీపరంపర యని
యర్థము. పద్మములనఁగా బిందుజాలకములు. అనఁగా నెఱునిపొడలు గనుక నవిగలది పద్మిని యనగా
స్త్రీగజము గనుక స్త్రీగజపరంపర యని యర్థాంతరము. (ని. ‘పద్మకం బిందుజాలకమ్’ అని అ.) పర
మానురాగమున = అతిశయప్రేమచేత, పయోగృహంబున = మజ్జనశాలయందు దని యర్థము. సరో
పరమందని యర్థాంతరము. కుంభినీభరణసమృద్ధశాలికి = భూభరణమందలి సంతోషముచేత నొప్పు
చున్న, రాజకుంజరునకు = రాజశ్రేష్ఠున కని యర్థము. కుంభినియనగా స్త్రీగజము గనుక గరిణీ
భరణశాలియైన పురుషగజశ్రేష్ఠమునకని యర్థాంతరము. మజ్జనమార్చె = స్నానముచేయించెను.
హస్తములందు బంగారుకలశములను ధరించి కంకణములు మాఱుమ్రాయుచుండ వంచుచు బద్మినీ
జాతి స్త్రీరత్నములు సంతోషముతో వసుభూషాలనకు జలకమార్చిరని భావము. మగయేనుంకలకు
అదుమాతంగములు కొలంకులందుండి తుండములను గుంభస్థలములంట నెత్తి యంబుకణములు రాలు
నట్లు జలక మార్చెనని యర్థాంతరము.

చ. పడఁతియొక్కర్తు చెందిరికఃపాపడఁ బైతడి యొత్తివైవసు

గ్గడితప్రజీబునేత్ర మొకఃకామిని గట్ట నొంగ సంజకెం

పెడలిచి నిండువెన్నెల పఃపించి పయోనిధిమండలంబు వె

ల్వడునుడురాజు నా నలకఃశానిధి యంబుగృహంబు వెల్వడన్.

81

పడఁతియొక్కర్తు = ఒక యపురస్త్రీ, చెందిరికఃపాపడఁ = చందరకావిపాపడచేత, పైతడి యొత్తివైవక్ = శరీరముపైనుండెడు తడినుడిచివైవగాను, చుగ్గడితప్రజీబునేత్ర మొకఃకామినిగట్ట నొంగుగ్ = చక్కని సన్నపు తెల్లవస్త్రము నొకయపురన కట్టనియగాను, ఇవట స్ఫుగ్గడితము, జీబు అనుశబ్దములు విశేషణవిశిష్ట వస్త్రవాచకములైనను నేత్రశబ్ద సాన్నిధ్యమువలన విశేషణమాత్రపర్యవ సన్నములగును. (ని. 'నేత్రం వస్త్రే స్త్రీ వైశాఖగుణ భూరుహ మూలయోక' అని నా.) సంజకెం పెడలిచి = ఉదయసంధ్యారణిమకు వదలి, నిండువెన్నెలపఃపించి పయోనిధిమండలంబు వెల్వడు = పూర్వసముద్రమండలమువల్లనుండి బైలుదేరిన, ఉడురాజునాన్ = చంద్రుడో యచుట్టులుగా, అల కఃశానిధి = లావణ్యనిధియైన యావసురాజు, అంబుగృహంబు వెల్వడన్ = మజ్జనశాలలయలు వెళ్ళుగా నని యర్థము.

కఃశానిధియనగాఁ జంద్రుడనియును నంబుగృహమనగా సముద్రమనియును జమత్కారము గ్రహింపవలయును. చంద్రకావిపాపడకు చుదయసంధ్యారణిమకును దట్టమైన సన్నపుఁ తెల్లవస్త్ర మునకును నిండువెన్నెలకును మజ్జనశాలలోనుండి బయలుదేరిన వసురాజునకును బయోనిధిమండలము బయలుదేరిన చంద్రునకును నుపమేయోపమానభావమని తెలియవలయును. అలా. ఉల్లేఖ.

తే. నవన వాచ ర్తమండలోఃన్న మితకదు

విద్రుమంబులఁ ద్రిప్పుసాముద్రభద్ర

విమలతరపీచికలచంద మమర నమర

రమణు లెత్తిరి మంగళాఃరాత్రికములు.

82

నవనవ=మిక్కిలినూతనములైన, ఆవర్త = సుళ్ళయొక్క, మండల=సమాహమందు, ఉన్నమిత = పైకిలేచిన, కదు = పిశంగవర్ణములైన - అనగా నెఱుపుమించిన వసపుచాయగల, (ని. 'కడారః కపిలః పిఙ్గ పిశంగౌ కదు పింగళే' అని ఆ.) విద్రుమంబులన్ = పొగడపుతీగెమోసులను, త్రిప్పు=తిరుగు నట్టులుగాఁ జేయుచున్న, సామద్ర = సముద్రసంబంధమును, భద్ర=రమ్యమును, విమలతర = మిక్కిలి వ్యచ్చములు నయన, పీచికల = తరంగములయొక్క, చందమమరన్ = రీతి గనుపడునట్టులుగా, అమర రమణులు = దేవతాస్త్రీలు, ఎత్తిరిమంగళారాత్రికములు = మంగళపునఁగతు లిచ్చిరి.

ఇందులో నావర్తమండలమునకు నారతవర్ణైరములకును, విద్రుమములకును, దీపకళికలకును, తరంగములకును, దేవతాస్త్రీలకును చుపమానోపమేయ భావమని తెలియవలయును. ఆవర్తములు నూతనములుగాన వానితో విద్రుమలతలును బయటికి వచ్చినవి. నూతనములుగానిచో మునిగిపోయెడివే. విద్రుమములు ద్రుమములు గావున విస్తృతినిబట్టి రమణులందఱును బట్టుమంగళపుటారతులవలె నుండెనని భావము. అలా. ఉపమాలంకారము.

శా. అంభోజేక్షణువక్షమో యన శుభాంశాలంకృతంబున్ జతు

స్తంభశ్రీకరవైభవాన్వితము భద్రశ్రీకృతామోదమున్

శుంభన్నూతనవైజయంతికము నై * శోభిల్లువైవాహికా

రంభస్థాపితవేదిః జేందె వసురాండ్రత్నంబు భవ్యోన్నతిన్.

83

అంభోజేక్షణపక్షమో యనక్ = శ్రీమహావిష్ణువుయొక్క పక్షస్థులమో యనునట్లులుగా శుభాంకాలంకృతంబున్ = శుభచిహ్నములచేత నలంకరింపఁబడినదియును అని వేదికాపరమైన యర్థము. శుభాంశమునగా శ్రీవత్సలాంధనము గనుక దానిచేత నలంకరింపఁబడిన దని విష్ణుపక్షస్థుల పరమైన యర్థాంతరము. చతుస్తంభ = నాలుగు స్తంభములయొక్క, శ్రీకరవైభవ = శోభాకరమయిన విభవములతోడ, ఆన్వితము = కూడుకొన్నదియును అని యర్థము. చతుః = నాలుగైన, స్తంభశోభవంతి శోభగలిగిన, కర = హస్తములయొక్క, వైభవాన్వితము = వైభవముతోఁ గూడుకొన్న దని యర్థాంతరము. భద్రశ్రీ = చందనముచేత, (ని. 'భద్రశ్రీ శృందనో స్త్రీయామ్' అని అ.) కృత = చేయఁ బడిన, ఆమోదమున్ = పరిమళము గలదియును అని యర్థము. భద్ర = శుభాన్నదురాలయిన, శ్రీ = లక్ష్మీదేవికి, కృత = చేయఁబడిన, ఆమోదము = సంతోషము గలదని యర్థాంతరము. శుంభల్ = ప్రకాశించుచున్న, నూతన = నవీనమైన, వైజయంతికము = పతాకముగల దనియు నని యర్థము. ప్రకాశమానమైన వైజయంతీమాలిక గలదని యర్థాంతరము. ఐ = అయినదై, శోభిల్లు = ప్రకాశించుచున్న, వైవాహికారంభస్థాపితవేదిక్ = వివాహకర్తారంభమందుఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన వేదికను, వసురాండ్రత్నంబు = వసురాజశ్రేష్ఠుడని యర్థము. వసుశబ్దము రత్నపరంబును గనుక, వసురాట్ = రత్నశ్రేష్ఠమయిన, రత్నంబు = మణి-అనఁగాఁ గౌస్తుభమణియని యర్థాంతరము. చెందెన్ = పొందెను.

వసురాజు శుభాలంకారసమన్వితము చతుస్తంభవిరాజితము శ్రీచందనవాసితము వివిధపతాకాలంకృతమునగు వివాహవేదికను జేసెనని భావము. రత్నశ్రేష్ఠము కాస్తుభము. శ్రీవత్సాంశితము చతుర్భుజాభిరామము. లక్ష్మీనమ్మైవకరము వైజయంతీవిరాజితమునగు శ్రీమహావిష్ణుని పక్షస్థులము బ్రాపించెనని యర్థాంతరము.

సీ. ఆగిరిజానక్తుఃసౌదలతడి యార్చె నొకశరద్రమ్యరాఃబోజ్జ్వలాస్య
యా రాజహంసుపై * నడరించె మృదుజలార్ద్రానిలం బొకమానసాభిరామ
యామోహనాగ్రణికలరు లందిచ్చె నొక్కొలతానిభాత్యంతఃకోమలాంగి
యాజగజ్జీవను * నలరించె వరగంధపరిలేపమున నొక్కసురభిచరిత

తే. ఘటితఘనకంఠాశుభాంకంగరిమఁ దాల్చు
నాయగణ్యలావణ్యరత్నాకరునకు
బహువిధామూల్యమణికలాంసంబు లునిచె
నిర్మలస్వాతివిఖ్యాతినిధి యొకర్తు.

శరత్ = శరత్కాలమందు, రమ్య = ఒప్పుచున్న, రాజచంద్రునివలె, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశమావ మగుచున్న, ఆస్య = ముఖముగల యొకస్త్రీ, ఆగిరిజానక్తు = పార్వతీయందానకుడైన యాహరణి యొక్క, సౌదలతడి = శిరోగంగను, ఆర్చెన్ = కాంతిచేత నడఁగించెనని యర్థము. గిరికాదేవియందానకుడైన యాహరణియొక్క తల తడియార్చినని భావము. శరద్రాజనిభాన్వయమట ముఖకాంతి

విశేషము సూచితము. శరచ్చంద్రుడు ధావశ్యాతిశయిండు గావున చట్టి ముఖముచే నాకాశగంగా ధావశ్య ముడుచెనని భావము.

ఒక మానసాభిరామ = మానససంపరమువలె జక్కనిదైన యొకస్త్రీ, ఆరాజహంసులై = ఆ రాజహంసమీద, మృదు = మందముచు, జల్ద్రా = శీతలమునందున, ఆనిలంబు = వాయువును, అడరించె = వ్యాపింపజేసె నని యర్థము. ఆ రాజశ్రేష్ఠునిమీద విసవకట్టచే నొకసుందరి జల్ద్రామగు చిఱుగాడ్పులు వీచునట్లు విసచెనని భావము.

ఒక్కొక్క = ఒకతెదైన, లతా = తీగతోడ, నిభ = సమానమైన, ఆత్మకళామలాంగి = ఆతి మృదులదేహముగలస్త్రీ, ఆమోహనాగ్రణికో = ఆ మన్మథునకు, ఆలరు లందిచ్చెన్ = పువ్వు లందిచ్చెనని యర్థము. సుందరపురుషులలో నగ్రణి యైనరాజునకు బువ్వు లందిచ్చెనని భావము. లతా యన ప్రేంకణపు దీవయని యొకానొకరు వ్రాసియున్నారు. మరునకు బూదూపులకు బూవులు రావలయును గావున బూవులందించినది లత. లతకు బ్రత్యేకించి ప్రేంకణమగుటకంటె తీగయని చెప్పట యుక్తము. సామాన్యలతావరముగఁ జెప్పటయే కవ్యభిప్రాయము.

ఒక్కసురభిచరిత - సురభి = వసంతునియొక్క, చరిత = చరిత్రవంటి చరిత్రగలదని యర్థము. ప్రఖ్యాతమయిన చరిత్రగలదని భావము. అట్టి యొకస్త్రీ, ఆజగజ్జీవకు = జగత్ప్రాణుడైన యా వాయువును, వరగంధపరిలేపమునక = శ్రేష్ఠమయిన సౌరభయోగముచేత, అడరించె = సంతోషింపఁ జేసెనని యర్థము. జగతోపేక్షకుడైన యా రాజును గుంతుమగంధానులేపముచేత సంతోషింపఁ జేసెనని భావము. వరకబ్బ మిక్కడఁ గుంతును.

గుంటిత = సంఘటింపఁబడిన, ఘన = మేఘముయొక్క, కంకణ = జలకణిరూపమయిన, శుభాంక గరిమఁదాల్చు = శుభచిహ్న గౌరవమును వహించిన, ఆ = అట్టి, అగణ్య = అప్రమేయమైన, లావణ్య రత్నాకరునకు = లవణసముద్రమునకు, ఇక్కడ లవణమే లావణ్యమని విచారించవలయును. నిర్మల = స్వచ్ఛమయిన, స్వాతి = స్వాతీనక్షత్రమువంటి, విఖ్యాతి = కీర్తికి, నిధి = స్థానమయిన యొక యచ్చరస యని యర్థము. స్వకీయమయిన యతివిఖ్యాతినిధి యని భావము. బహువిధ = అణి సుపాణి యనునవి మొదలుగాఁగల యనేకవిధములైన, అమూల్య = విలువలేని, మణి = ముక్తామణులయొక్క, కలాపంబు లునిచె = సమూహముల నునిచె నని యర్థము.

గుంటిత = సంఘటింపఁబడిన, ఘన = ఘనతరమైన, కంకణ = వివాహసూత్రమనెడు, శుభాంకగరిమఁ దాల్చు = శుభచిహ్న గౌరవమును వహింపఁగల, అయగణ్యలావణ్యరత్నాకరునకు = అప్రమేయమైన లావణ్యమునకు నముద్రుడైన యా రాజునకు, బహువిధామూల్యమణికలాపంబులునిచె = అనేకవిధము లైన అమూల్య రత్నాభరణములను ధరింపఁ జేసెనని భావము. తాల్చు ననెడుపదము పరమాసార్థకమును భవిష్యదర్శకము నని గ్రహించవలయును.

ఈ పద్యములో మూడవపరణమందు నొక్కయనెడు పదములోనికొకరమందు వ్రాస్తమైన క్రమంబుండనగును. ఇందుకు లక్షణలక్ష్యము లప్పకపీయములో వర్ణపరిచ్ఛేదమందుఁ జెప్పఁబడినది.

ఒక్కయనుటకు మాఱుగా ఒక్కయనుటకు-

మ. నమదాటోపత వాయునందనుడు భృష్టద్యున్నకై నేయు లే

కమనోపృత్తి గడంగి తో నడువ దోర్లరస్వంబు శోభిల్లు కా

ర్యము సొంపార నిలింపజోటి పొగడక రారాజునైన్యంబు లా

క్కిమొగిట్ జెల్లగిలంగ బిట్టదిమె సక్రంధాంతరంగంబునన్. భారతము కర్ణవర్ణము.

కం. ఇటు బాండవకారవు లా, క్కిట నందలు గురు నచుజ్ఞగొని. భారత. ఆది. ఆశ్వా. గ.

చ, ఘనఘనసారచూర్ణతిలకంబు వహించి నిధీశద త్తనూ

తనమకుటంబు దాల్చె వసుధాపతి వక్రనతంభుండచం

ద్రుని దిగఁ ద్రోచి యక్షయశిరోమణిభావవిభాసమాను నా

యునుపమభాను భానుఁ దనయాదలఁ బూనుమ హేళుకై వడిన్.

85

వసుధాపతి = వసురాజు, ఘనశ్రేష్ఠమైన, ఘనసారచూర్ణ = కర్పూరవిరచితమైన, తిలకంబు = నెలవంకనామమును, . వహించి = ధరించుచి, నిధీశ = కుబేరునిచేత, దత్త = ఇయ్యబడిన, నూతన మకుటంబు = నవీనమయిన కిరీటమును, తాల్చె = ధరించెను. ఎటువలెననిన, వక్రవతంభుండ చంద్రుని దిగఁ ద్రోచి = వక్రకారుడైన యవతంసార్థచంద్రుని దిగువగాజేర్చి, అక్షయ = నాశము లేని, శిరోమణిభావ = చూడామణితృప్తిముచేత, విభాసమాను = మిక్కిలి ప్రకాశమానుడగుచున్న వాడును, ఇక్కడ హరుడు వ్యోమకేశుడు గనుక వ్యోమమణివృషహారముగల సూర్యుఁ డాయనకు శిరోమణి యగుచున్నాడని తెలియవలయును. చంద్రుడు క్షయింపఁడు గనుక నక్షయశిరోమణి కాడనుట. ఆ=అట్టి, అనుపమభాను = సమానరహితములైన కిరణములు గలిగినవాడునునగు, భాను = సూర్యుని, తనయాదలఁబూను = తన శిరసునందు ధరించిన, మహేళుకై వడిన్ = హరునివలెనని సంబంధము.

మహేశవదము రాజవరంబును గనుక స్వారస్యము గ్రహింపవలయును. కుబేరుడు నిధీశుడు గనుక నతనికి రత్నకీరీతమకుట ప్రదాతృత్వమును జెప్పినాడు. ఉత్తరత్ర దాతృదాతవ్యసంబంధము విచారించవలయును. వసురాజునకు నెలవంకనామమును నొసటతీర్చి కుబేరదత్తమగు మణికిరీటమును శిరమున నలంకరించుకొనెను. ఇది సహజవక్రఁడు భండస్వరూపుడగు చంద్రుని దిగువకుఁ ద్రోసి యనుపమకాంతిసమేతుడగు సూర్యుని దలపై మహేశ్వరుడు ధరించుట లుండెనని భావము. అలం. ఉత్పేక్ష.

మ. వసురాజన్యకిరీటవీధి ననఘస్వర్లోకవాస్తవ్యభ

వ్యసతీకల్పితకల్పదామఘటితం • బై ముత్తైపుం బాసికం

దెసఁగెం గాంచలకై లరోహణమహాశృంగంబుపై నుద్భవిం

చుసురద్వీపవతీత్రిరూపవిపులఁ ప్రోతోవిశేషం బనన్.

86

వసురాజన్యకిరీటవీధి = వసురాజయొక్క కిరీటపాథికయందు, అనఘ=నిర్దోషమైన, స్వర్లోక వాస్తవ్య = ఇంద్రునియొక్క, భవ్యసతీ = శ్రీయాంగనయైన శచీదేవిచేత, కల్పిత = కట్టబడిన, కల్పదామ = కల్పవృక్షకుసుమాలికలచేత, ఘటితంబై = కూర్చబడినదై, ముత్తైపుంబాసికంబు = ముక్తామయమయిన బాసికము, ఎసఁగె = ఒప్పెను. ఎటువలెననిన, కాంచనకైల = మేరుపర్వతమందలి, లోహణ = రోహణమనెడు పేరుగల, మహాశృంగంబుపై = మహత్తరమయిన శిఖరముమీద, ఉద్భ

బించు=పుట్టిన, సురద్విపవతీ = దేవతానదియొక్క-అనగా గంగయొక్క, త్రిరూప = మూడువిధములైన, విపుల = విస్తారమున, స్తోత్రోపశేషమునకే = ప్రవాహవిశేషమొయన్నట్టులుగా, పంచగవని సంబంధము.

ఈలాగనిచెప్పటచేత పసురాజు కాంచనక్షేత్రమువలె సున్నాడనియుఁ గిరీటము రత్నమయమైన రోహణశృంగమువలె సున్నదనియు ముత్యపుబాసికము మూడుమార్గములుగాఁ బ్రవహించిన గంగా ప్రవాహమువలె సున్నదనియును దాత్పర్యము. రోహణము మేరుపర్వతశిఖరము. పసురాజు బంగారు వంటి మేనిచాయగలవాడుగావున మేరుగిరివలెనుండెను. రత్నకీలకముగిరీటము శిఖరముగు రోహణాద్రివలెనుండెను. కల్పకుసుమమాలికాలంకృతమై స్వచ్ఛకాంతితో నలరారు బాసికము త్రిపథగయగు గంగవలె నుండెననిభావము. ఆలం. ఉత్పేక్ష.

ఉ. ఊణీబలారికిఁ బలనిఃపూదనదత్తములైనగొప్పక.

ట్టాణిసుపాణియొంటు లలరాఁచె నగాత్మజలక్షణంబు శ
ర్వాణికి శక్తరాణికిని * వాణికి గాన మటంచు నాఘన
శ్రోణివిధంబు దెల్పు గురుఃశుక్రులు వీనులు నేరిరో యనక.

87

ఊణీబలారికిఁ = భూలోకదేవేంద్రుడైన పసురాజునకు, బలనిఃపూదనదత్తములైన=ఇంద్రుని చేత నీయబడిన, గొప్పకట్టాణిసుపాణియొంటులు = గొప్పలైన కట్టాణి సుపాణి యనెడు భేదములుగల ముత్యాలగుర్చిన చెవులయొట్టు-అనగా నంటుపోగులు, అలరాఁచె = మిగులనొప్పించుండెను. విలాగుననెను, నగాత్మజలక్షణంబు = గిరికాదేవియొక్కవైభవి, శర్వాణికిఁ=పార్వతికిని, శక్తరాణికిని=శక్తిదేవికిని, వాణికిఁ = సరస్వతికిని, కానమటంచుకొ = ఉన్నట్టులుగాఁ జూచినవారముగామని, అఘనశ్రోణివిధంబు దెల్పకొ=గొప్పపీఠులుగల యాగిరికయొక్కలక్షణము తెలియజేప్పెడుకొఱకు, గురుశుక్రులు = బృహస్పతి శుక్రులు, వీనులునేరిరోయనకొ = చెవులయొద్దకువచ్చిరో యనునట్లులుగా, కట్టాణిసుపాణియొంటు లలరాఁచెని సంబంధము.

బలనిఃపూదనండు ఊణీబలారికిచ్చెనన్నచోట బలారి ఊణీబలారికిచ్చె నని స్వారస్యము గ్రహించవలయును.

మ. వెలిదివి దెలిబావిలో నమృతము * స్వేత్రావి దివ్యాంబుదం
బులు వర్షింప సుధాబ్ధిలోఁ బొడముబల్బానల్లు టింపకొ సుధా
గుళికానిర్మలహార మయ్యె నిది కైకొ మ్మాయురారోగ్యము
ల్లలుగు స్నీ కని యబ్ధినాథుఁ డొకముఃక్తాహార మర్పించినన్.

88

వెలిదివికొ = శ్వేతద్విపమందు, తెలిబావిలోకొ = అమృతపుబావియందలి, అమృతము స్వేత్రావి= అమృతమును శిఘ్రిముగాఁ బానముచేసి, దివ్యాంబుదంబులువర్షింపకొ = దేవసంబంధములయిన మేఘములవర్షింపకొగా, సుధాబ్ధిలోఁబొడము = క్షీరసముద్రములోఁబుట్టిన, బల్బానల్లు టింపకొ = బలిష్ఠములైన ముక్తామణులు కూర్చుటవలన, సుధాగుళికానిర్మలహారమయ్యెకొ = అమృతగుళికలచేతరచించబడిన మాదన్యరహితమైన హారమైనది. ఇది=దీదివి, కైకొమ్మ=పరిగ్రహింపుము. ఆయురారోగ్యముల్లలుగు స్నీకకొ = వీకుఁ జిరకాలాయుష్యంబును రోగరహితత్వంబును గలుగుచున్నది. అని యాప్తకారముగాఁ

జెప్పి, అభినాథుడు = సముద్రముల కథినాథుడైన వరుణుడు, ఒకముక్తాహార మర్పించినా = ఒక ముత్యాలహార మియ్యగా, ముందరిపద్యముతో నన్వయము. అమృతమును బాసము చేయుటవలన మేఘములు దివ్యాంబుదము లయ్యెను. దివ్యాంబుదములు సుధాబ్ధిలో వర్షించుటవలన సుధాగుళికలవంటి రమణీయహారము లయ్యెను. అమృత మాయురారోగ్యకరముగావున సుధాగుళికానిర్మలహారముగూడ నటులే యాయురారోగ్యకరదాయకమనిభావము. సముద్రజన్యమగునిట్టిహార మన్యజనాలబ్ధముగావున నభినాథుడు గడించి వసురాజున కర్పింపఁగలిగె ననుట.

ఉ. మానవనాథుఁ డయ్యమృతమాక్షికహారము పేరురంబునం

బూనె నగాత్తజాభజనభూరిసుఖాచిరలాభహర్షసం

ధానవిశల్యకౌషధమున న్నది నాటినపంచసాయకా

మానలతాంతకోరకసముత్కరము న్నెలిఁ బర్యేనో యనన్.

89

మానవనాథుడు = వసురాజు, అయ్యమృత మాక్షికహారము = అమృతమయమైన యా ముత్యాలహారమును, పేరురంబునంబూనె = వికాలవక్షస్థులమందు ధరించెను, నగాత్తజా = గిరికా దేవియొక్క, భజన = పొందికవలని, భూరిసుఖ = అధికసౌఖ్యముయొక్క, అచిరలాభ = కీఘప్రాప్తి వలననయిన, హర్ష సంధానః సంతోష సంఘటనమనెడు, విశల్యకౌషధమున = విశల్యకరణిచేతఁగూడ నాటిన బాణములను బయటికి వెడలించునట్టి మహాషధముచేత, మదినాటిన = హృదయమందు నాటుకొన్న, పంచసాయకః మన్మథ సంబంధమైన, అనూనః అధికమయిన, లతాంతకోరక = పుష్పకళికా రూపబాణములయొక్క, సముత్కరము = సమూహము, వెలిఁబర్యేనోయనన్ = బయలు వెడలెనో యన్నట్టులుగా, పేరురంబునంబూనె నని సంబంధము. హారమును మునుపె పేరురంబునం బూనెనని చెప్పి మరల నిచటఁ జెప్పటవలనఁ బునరుక్తవదాభాసాలంకారము. తల్లక్షణము-

శ్లో. 'యత్రార్థః ప్రథమే కించి ద్భాసతే పునరుక్తవత్'

పునరుక్తవదాభాస సాన్నిలంకార స్సతాం మతః.'

విశల్యకౌషధమునన్ అనుచో సంధానశబ్ద మోషధీవరముగావున నిట రత్నావళ్యలంకారము. తల్లక్షణము-

శ్లో. క్రమికాం ప్రకృతార్థానాం న్యాసం రత్నావళిం విదుః.'

విశల్యకరణి యెదనాటినములుకులను వెడలించునట్టిది. రత్నహారము గిరికాసంధానవిశల్య కరణి కావున మరుఁడు గాటముగా నెదనాటినములుకుల వెలికిఁ దీయఁగలిగెను.

ఈపద్యమునకే పాతాంతర మీక్రింద వ్రాసి టీక చేయఁబడుచున్నది.

ఉ. మానవనాథుఁ డయ్యమృతమాక్షికహారము పేరురంబునం

బూనె నగాత్తజాపృథుసమున్నతవృత్తకుచోపగూహన

శ్రీసీరవద్యవైభవము • చెంతకుఁ దెచ్చినభాగ్యవర్ణసం

తానము తద్భుజాంతరమునం బ్రకటం బయి తోచెనో యనన్.

90

మానవనాథుడు = వసురాజు, అయ్యమృత మాక్షికహారము = అమృతమయమైన యాముత్యైపు ణంబు, పేరురంబునం బూనె = వికాలవక్షస్థులమందు ధరించెను, ఎటువలెననిన,

నగాత్తా = గిరికాదేవియొక్క, వృక్ష = గొప్పలైన, సమున్నతమిక్కిలి యున్నతములైన, వృక్ష = వట్టువలునయిన, తుచ = ప్రసములయొక్క, ఉపగూహనశ్రీ = అతింగనసంపత్తియొక్క, నిరవస్య = ఉత్కృష్టమైన, వైభవము = విభవము, చెంతకు జెచ్చిన = సమీపమునకు జెచ్చిన, భాగ్యవర్ణ సంతానము = భాగ్యక్షరపంక్తి, తద్భుకాంతరమునం బ్రకటంబు తోచెనోయనక = ఆపసురాజు యొక్క బాహుమధ్యమునందు స్ఫుటమై కనుపించెనో యన్నట్లుగా, పేరుంబునం బూనె = వికాలవక్షస్థలమందు ధరించె నని సంబంధము.

చ. గరుడసమర్పితాభినవః గారుడరత్నమయాంగదంబు భూ
వరభుజపీఠిః బొల్చె నగవర్యసూతావరాభ్యసూయచే
దరలని భూతధాత్రియనః * దత్సతిః బల్లట నూరడించువై
ఖరి నడరెం దదీయభుజః కాండపరిస్ఫురణంబు లయ్యెడన్.

91

గరుడ = గరుత్మంతునిచేత, సమర్పిత = ఈబడిన, అభినవ = నూతనమయిన, గారుడరత్నమయ = గరుడవచ్చులుజేర్చిన, ఆంగదంబు = బాహుపురి, భూవరభుజపీఠిః బొల్చె = వసురాజుయొక్క బాహుపీఠమందుఁ బ్రకాశించెను. విలాగనిన, నగవర్యసూతా = గిరికాదేవియొక్క, వరణ = పాణి గ్రహణవియమయిన, అభ్యసూయచే = ఆసహిష్టుత్వముచేత, తరలని = కదలకనిలిచియున్న, భూత ధాత్రియన = భూకాంతయో యన్నట్లుగా నని వెనుక కన్వయము.

అయ్యెడన్ = ఆ సమయమందు, తత్సతిః బల్లటనూరడించువై ఖరి = ఆభూకాంతకు మాటి మాటికి నూరడించుచున్నట్లుగా, తదీయః = ఆపసురాజుయొక్క, భుజకాండ = దక్షిణబాహుదండము యొక్క, పరిస్ఫురణంబులు = అదరుటలు - అనఁగా జలనములు, అడరెన్ = పిప్పెను.

ఇక్కడఁ బురుషునకు దక్షిణభుజ మనరుట శుభకరమని శాస్త్రసిద్ధము.

శ్లో. 'దక్షిణాక్షి పరస్పందా దక్షిణస్య భుజస్య చ
మనసశ్చ ప్రసాదేన సానుకూల్యానిలేన చ
ఏవంనిమిత్తై ర్నిశ్చిత్య విజయం భూవతి ర్వాజేత్.' అని మానసార్జునము.

కాళిదాసుఁడుగూడ నిటులె వామభుజస్పందనము శుభహేతువుగాఁ జెప్పియున్నాఁడు.

శ్లో. 'కాంత మిద మాశ్రమపదం స్ఫురతిచ బాహుః కుతఃఫల మిహస్య

అథవా భవితవ్యానాం ద్వారాణి భవంతి సర్వత్ర.'

అలం. ఉల్లేపిత్.

భూదేవిశ్యామలవర్ణమని మనకుచి ప్రసిద్ధము. ఇందుకు ముచరిత్రములొకటి బ్రహ్మపద్యమందు-
కా. 'శ్రీ వక్షోజశరంగనాభమెడవై జెన్నంద విశ్వంభరా, దేవి దత్కమలాసమీపమునఁ బ్రీతి
న్నిచ్చినాడో యనంగ'నని యల్లసాని పెద్దనామాత్యుండు చెప్పినాఁడు. హరిద్వర్ణము శ్యామలవర్ణమం
దంతరూపము గనుక గారుడరత్నమయాంగదమును భూదేవిగా నుల్లేపించినాఁడు. ఈలాటి
వర్ణనము లనేకములు గలవు. సీ. ఉరుభుజకాఖలనుండు డేటులఁబోలెఁ గేలఁ బచ్చలకడియాలు దగ్గరె
ఆన నీశ్యాదులు.

శా.సుత్రామప్రియమిత్రపాణియుగళిక్ • శోభిల్లై జిత్రప్రభా
పాత్రస్ఫారవిదూరజాభరణము • ల్పర్జన్యరాడ్ధత్తముల్
క్షేత్రశ్రీకరసూత్రసన్నహనలక్ష్యేం దన్నపాగామిన
క్షేత్రశ్రీకరసూత్రసన్నహనలక్ష్యేవైఖరు లైల్పుచున్.

92

సుత్రామ=దేవేంద్రునకు, ప్రియమిత్ర = ఇష్టసఖుడయిన వసురాజుయొక్క, పాణియుగళిక్ = హస్తద్వయమందు, పర్జన్యరాడ్ధత్తముల్ = మేఘశ్రేష్ఠునిచేత నీబడిన, చిత్రప్రభా = చిత్రకరములైన కాంతులకు, పాత్ర = భాజనములును, స్ఫార = అధికములును, విదూరజ = వైదూర్యమణిమయముల నయిన - అనగా వైదూర్యమణిఖచితములయిన, ఆభరణముల్ = హస్తకంకణములు,

ఇక్కడ మేఘధ్వనివలన వైదూర్యరత్నములు పుట్టుచున్నవి గనుక బర్జన్యరాజు విదూరజా భరణము లిచ్చినాడని చెప్పినాడు. ఇందుకు-

శ్లో. 'తయాదుహిత్రాసుతరాంచకాశే స్ఫురత్ప్రభామండలయానవిత్రి
విదూరభూమి ర్నవమేఘశబ్దా దుద్భిన్నయారత్నశలాకయేవ'
అని కుమారసంభవమందు బ్రయోగము.

క్షేత్ర = ఆవైదూర్యరత్నములయందలి, శ్రీకర = శోభాకరములైన, సూత్ర = నూలుదిరుగుటల యొక్క, సన్నహనలక్ష్యే = ప్రయత్నసమృద్ధిచేత, తన్నప్ర = ఆవసురాజుయొక్క, ఆగామి = ముందు రాగల, సక్షేత్ర = ఉత్తమకళత్రముయిన గిరికాదేవికి, (ని. 'క్షేత్రం శరీరే కేదారే సిద్ధస్థాన కళత్రయో' అని అ.) శ్రీకర = సౌభాగ్యకరమైన, సూత్ర = మంగళసూత్రముయొక్క, సన్నహన = బంధనము చేతనైన, ఈశబ్దము 'ణహబంధనే' యనెడు ధాతువునలన నిష్పన్నమైనది, లక్ష్యే వైఖరుల్ = శ్రేయో వైఖరులను, తైల్పుచుక్ = సూచనసేయుచు, శోభిల్లై = ప్రకాశించెను.

వైదూర్యరత్నమందు సూత్రములు దిరుగుచున్నవి యనుటకు లక్షణము-

గీ. 'వగలు గొందిఁ గానఁబడెడుబిడాలంబు, కన్నుఁబోలి వెలుగుగలిగి నూలు
దిరుగునట్లు మీఁదఁ జెరబారువైదూర్య, రత్నమునకు దీప్తయత్నమునకు.'

అని రత్నపరీక్షయందు జెప్పబడియున్నది. వైదూర్యమునందు సహజముగా నూలుదిరుగునటులఁ గనిపించును. ఇది గిరికాకాంతమునందు గావించుబోవు మంగళసూత్రబంధనమును సూచింపసాగెనని భావము. అలం. ఉత్పేక్ష.

మ. అలకారాజకుమారుఁ డద్భుతముగా • నర్పించుచొక్కంపుఁగెం
పులపెండేరము చేదిరాజచరణాంభోజంబునం బొల్పై నీ
బలవద్దీప్తి బ్రదీప్తమయ్యె నిదె నాపార్శ్వద్వయం బంచు నా
వలయగ్రావము వందనప్రవణ మై • వర్తిల్లుచందంబునన్.

93

అలకారాజకుమారుడు = కుబేరపుత్రుడైన నలకూబరుడు, అద్భుతముగా నర్పించు = ఆశ్చర్య మగునట్లులుగా నమర్పించిన, చొక్కంపుఁగెంపుల పెండేరము = చొక్కముయిన యనగా సతిశయ కాంతిసంపన్నములైన కెంపులచెక్కిన గండపెండేరము, చేదిరాజచరణాంభోజంబునం బొల్పై = వసు రాజు పాదమందుఁ బ్రకాశించెను. విలాగిన, నీబలవద్దీప్తి = నీయొక్క బలివృత్తిన, యరుణకాంతిసే,

ఇదే = ఇదిగో, నాపార్శ్వద్వయంబు = నాయొక్క వెనుకముందరైపులు, ప్రదీప్తమయ్యెన్ = మిక్కిలియుం బ్రకాశించెను, ఆంచున్ = ఆని పలకుచు, ఆపలయగ్రాసము = ఆచక్రవాళిపర్వతము, పందన ప్రవణమై = నమస్కారమందలి యాసక్తిగలచై, పర్తిల్లిచుదంబున్ = ప్రవర్తించుచున్నదో యన్నట్టులుగా, ప్రకాశించె నని సంబంధము. చక్రవాళిపర్వతము భూమండలమును జాట్టుకొనియుండుట వలన దానికావలిభాగమునందు సూర్యచంద్రక్షరణప్రసారము లుండెను. అందుచే నావలి భాగమంత యును సంధికారబంధురము. చక్రవాళిమున కావలఁగూడఁ బ్రకాశము వ్యాపించుటకు వసురాజు ప్రతాపము కారణము. ఆపలఁ బ్రతాపహావమునఁ గాంతి ప్రసరింపజేయుటచేఁ గృతజ్ఞత నెఱపఁ జక్రవాళిము పెండెరముగాఁ బాదముల నేమించుచున్నదని భావము. ఆలం. ఉల్లేఖ.

మ. చెఱుగు ల్పూతపసిండివ్రాతమిసిమిం ♦ జిత్రాతిచిత్రంబులై
మెఱయున్ రత్నపుగుచ్చు లంచులబడిన్ ♦ మించుల్లువాళించున్
మైఱుగుంజెంద్రికకావిపట్టు సురభూమిజార్పితం బిచ్చె నా
తలుచుంగన్నులవేల్పుపట్టి వసుగోత్రామండలస్వామికిన్. 94

చెఱుగుల్పూతపసిండి వ్రాతమిసిమిన్ = ఆంచుల మెలమా బంగారపు వ్రాతపనియొక్క కాంతివిశేషముచేత, చిత్రాతిచిత్రంబులై మెఱయున్ = ఆదృశములైన వానికంటె మిగుల నదృశములై ప్రకాశింపగాను, రత్నపుగుచ్చులు = ముత్యాలకుచ్చులు, అంచులుబడిన్ = అంచులవెంట, మించుల్లువాళించు = కాంతులను వెదచల్లుచున్న, మైఱుగుంజెంద్రికకావిపట్టు = క్రొత్తమెఱుగుగల చంద్రకావిపట్టుతాప్తాను, సురభూమిజార్పితంబు = కల్పవృక్షముచే నర్పింపఁబడిన దానిని, ఆతలుచుంగన్నుల వేల్పుపట్టి = ఆవేగన్నులగల యింద్రునికుమారుడైన జయంతుఁడు, వసుగోత్రామండలస్వామికిన్ = భూమండలాధీశ్వరుడైన వసురాజునకు, ఇచ్చెన్ = సమర్పించెను. అమూల్యము ఆనమానము నగు నాచంద్రికకావిపట్టువలనచెఱుగుల బంగారుపూత అంచు ముత్రైములకుచ్చులు సమకూర్చినది. ఇట్టియుత్తమవస్త్రము నొసంగినది కల్పభూరుహము. వసురాజున కొసంగినది జయంతుఁడు. ఇతఁడును సీసంబంధమునెడ నభిమాని యని భావము.

ఉ. వీశ వివర్తితాస్య యయి ♦ వేలుపుటింతి యొకర్తు చేదిభూ
పాలమపేంద్రు కట్టెదుటఁ ♦ బట్టె మణిమయదర్పణంబు శో
భాలలితానురూప్యమునఁ ♦ బార్థివ యీముకురంబు మేలొ నా
మేలిమి చెక్కుటద్ద మిది ♦ మేలొ కనుంగొను మన్విధంబునన్. 95

వీశన్ = సిగ్గుచేత, వివర్తితాస్యయయి = అడ్డముగా మరలింపఁబడిన ముఖముగలచై, వేలుపుటింతియొకర్తు = ఆహారస్త్రియొకతె, చేదిభూపాలమపేంద్రుకట్టెదుటన్ = వసురాజునెట్టయెదుట, పట్టెమణిమయదర్పణంబు = రత్నవికారమయిన యద్దమును బట్టినదాయెను. విమనియనిన, శోభా = శాంతిచేత, లలిత = బహుచున్న, ఆభిరూప్యమునన్ = చక్కఁదనముచేత, పార్థివఁపీయిరాజా, ఈముకురంబుమేలొ = ఈయద్దముబాగో, నా మేలిమి చెక్కుటద్దమిదిమేలొ = వాయొక్క మేలిమి బంగారము వంటి చెక్కుటద్దముబాగో, కనుంగొనుమన్విధంబునన్ = చూడుమని యన్నట్టులుగా, అద్దము నెదుట బట్టెని సంబంధము.

వేలుపుటింటి వెనుకనిలిచి వసురాజున కద్దమును జూపుచుండెను. వసురాజు భూపాలమహేంద్రుడు. తాను వేలుపుటింటి గానఁ దనప్రతిబింబము దర్పణగతమగుటకు సిగ్గుపడెను. అపుడు సురకాంత మోమోరఁ జేసెను. మోము త్రిప్పటచే జెక్కు లద్దమునఁ బ్రతిబింబించెను. ఇదియంతయు వేలుపుటింటి వసురాజును నాచెక్కులు మెఱుంగుగానున్నవా? దర్పణముమెఱుంగుగానున్నదా యని ప్రశ్నించినటులుండెనని భావము. అలం. ఉత్పేక్ష.

చ. వసువసుధాసుధాంశునకు • వారిదవాహనుఁ డాక్షణంబునం
దసవృశచిహ్న మొక్కటి మహామహానీయమహాచితంబుగా
నొసంగఁ దలంచి దివ్యసరిదుద్భవరత్నమృణాలినీవిన
ప్రసవసరంబు మంగళకరంబు గరంబున నెత్తి యిట్లనున్.

96

వసు వసుధాసుధాంశునకు = భూలోకచంద్రుడైన వసురాజునకు, వారిదవాహనుడు = మేఘవాహనుడైన యింద్రుడు, ఆక్షణంబునందు = తక్షణమందు, అనదృశచిహ్న మొక్కటి = సమానరహితమయిన యొకలాంఛనమును, మహాత్ = ఆధికమయిన, మహానీయ = శ్రేష్ఠమయిన, మహా = ఉత్సవమునకు, ఉచితంబుగా = తగియుండునట్లుగా, ఓసంగఁ దలంచి = ఈదలంచినవాడై, మంగళకరంబు = శుభకరమయిన, దివ్యసరిత్ = ఆకాశగంగయందు, ఉద్భవ = సంభవించిన, రత్నమృణాలినీ = రత్నమయమైన తామరతీగయందలి, వినప్రసవ = పద్మములచే రచింపబడిన, (ని. 'వినప్రసూన రాజీవ పుష్కరాంభోరుహణి చ' అని అ.) సరంబు = మాలిక, కరంబున నెత్తి = తనహస్తము చేతఁ బైకెత్తి, ఇట్లనున్ = పక్ష్యమాణప్రకారముగా నొకవాక్యము పలికెను.

వివాహశుభోత్సవమునకుఁ దగిన యనదృశచిహ్నమును దేవేంద్రుడు వసురాజున కొసంగఁ దలంచెను. అది పద్మమాలిక. దానిజననము ఆకాశగంగయందలి రత్నమయమైన తామరతూడునందు. అది గైకొన నర్హమైనది వివాహశుభోచితమైన వసురాజు. మంగళకరము.

ఉ. కవ్వపసిండిగట్టుపయి • గ్రమ్మెడువేలుపుటేటిపార్శ్వదే
శమ్ముల నీమ్ములై పొదలుచాగపుమ్రాకులమానికంపుఁబూ
డుమ్ములు రాలఁగా నయినతోరపుఁబేరసటం జనించె నీ
తమ్ములు చిత్రదీప్తిమహితమ్ము లొసంగు నభీప్సితమ్ములన్.

97

కవ్వపసిండిగట్టుపయి = మనోజ్ఞమైన కాంచనాచలముమీఁద-అనఁగా మేరుపర్వతముమీఁద, గ్రమ్మెడు = వ్యాపించుచున్న, వేలుపుటేటి = దివ్యనదియొక్క-అనఁగా నాకాశగంగయొక్క, పార్శ్వదేశమ్ముల = రెండువైపులను, ఇమ్ములైపొదలు = గుబురులైయొప్పుచున్న, చాగపుమ్రాకుల = చాగమున పదము త్రొగ్గశబ్దతదృశము గనుక ద్రొగ్గశీలములైన వృక్షములయొక్క - అనఁగాఁ గల్పవృక్షములయొక్క, మానికంపుఁబూడుమ్ములరాలఁగానయిన = మాణిక్యమయపుష్పపరాగము లాగంగలో రాలినందున నేర్పడిన, తోరపుఁబేరసట = విస్తారమయిన పెద్దబురదయందు, జనించెనీతమ్ములు = శత్రువులు జన్మించెను. ఇవియెట్టివియనిన, చిత్రదీప్తిమహితమ్ములు = విచిత్రకాంతిచేత నొప్పుచున్నవి, ఇవి, అభీప్సితమ్ముల = వాంఛితార్థములను, ఓసంగున్ = ఇచ్చును.

ఇక్కడఁ జిత్రదీప్తిమహితత్వమును నభిషిక్త ప్రదానమును మోడఁజెప్పుచున్న తమ్ముల యొక్క విశేషణములు హేతువులని గ్రహింపవలయును. ఈపద్ధతులు లోకోద్దేశములు. కావునఁ జిత్రదీప్తి మహితత్వములు. మేరుపర్వతమునందు ఆకాశగంగాతీరమున గుబురుగాఁగని కల్పవృక్షముల నుండి మాణిక్యమయపరాగము రాలి యదియే బురదగాఁ బేరుకొనెను. అం దీతత్వము జరించిన పగు టచే నభిషిక్త ప్రదములై యున్నవి.

ఉ. అవ్యయనవ్యవాసన లోకవృక్షం వీడక వాడ కుండు నీ
దివ్యసరోజదామకము * దీధితిమాత్ర దినేశమిత్రతా
భవ్యము దీనిఁ గన్న నెడఁబాయఁ బ్రదోషము లన్నచోఁ బ్రదో
షవ్యసనంబు వైకొనఁగఁ * జాలునె దీని జగత్త్రయంబునన్. 93

అవ్యయ = నాశనములేని, నవ్య = నూతనములగుచున్న, వాసనలు = పరిమళములు; విడవృక్షం వీడక = ఒకానొక నమయమందును పదలక, వాడకుండు=వాడిపోకుండునట్టి, ఈదివ్యసరోజదామకము= దివ్యమయిన యీకమలమాలిక, దీధితిమాత్ర దినేశ మిత్రతా భవ్యము=దీధితిమాత్ర=కాంతిమాత్రము చేత, దినేశ = సూర్యునియొక్క, మిత్రతా = స్నేహమునకు, భవ్యము = యోగ్యమయినది - అనఁగా లోకములలో గమలమువలెఁ గాంతి నపేక్షించి సూర్యునకు మిత్రములు గావనియును నమానకాంతిచేత మిత్రములైనవనియును చెలియవలయును. దీనిగన్న నెడఁబాయఁ బ్రదోషములన్నచోఁ=దీనిజూడఁ గానె ప్రదోషకాలము లెడఁబాయనని చెప్పుచుండఁగా, ప్రదోషవ్యసనంబు వైకొనఁగఁ జాలునె దీని జగత్త్రయంబునన్ = వ్యసనమనఁగాఁ ద్వేదము, ప్రదోషకాలమందు నుదయించెడి స్త్రీవిరహాశ్లేషము దీనిం బ్రైకొనఁజాలునా మూడులోకములయందును అని యర్థము.

ప్రదోషకాలకృతమయిన దృష్టి విరోధత్వము దీనిం బ్రైకొనఁజాలునా యనియును బ్రదోష కాలమందలి ముకుళీభావము దీనిఁ బ్రైకొనఁజాలునా యనియును బ్రకారాంతములు. ప్రదోషమనఁగాఁ బాతకము గనుక నిపద్దమాలికను జూడఁగానే పాతకము లెడఁబాయు నని చెప్పుచుండఁగాఁ పాతక జనితశ్లేషము దీనిం బ్రైకొనఁజాలునా యనియును జెప్పవచ్చును. ఈ నాలుగర్థములలోఁ బ్రథమ ద్వితీయ చతుర్థార్థములు పద్దమాలికను ధరించినవారికే చెప్పవలయును. తృతీయార్థము పద్దమాలికకుఁ జెప్పవలయును. ప్రదోషశబ్దమునకు - (ని. 'ప్రదోషః కాలభేదే స్యా త్ప్రదోషో దోష ఇవ్యలే' అని వి) వ్యసనశబ్దమునకు - (ని. 'వ్యసనం త్వశుభే తక్తా ఛాన స్త్రీ మృగయాదిషు' అని విశ్వ నిఘంటువు.)

తావులు నీడకుండుట, వాడకుండుట, దివ్యసరోజదామకము గావున, దివ్యపద్మము లెప్పుడు వికసించియే యుండును గావున నీదివ్యపద్మములకు సూర్యుఁడు సమానకాంతిచే మిత్రుఁడు. దీనిని చాల్చుటవలన లభ్యమగు ఫలము ప్రదోషవ్యసనపరిహారము. అలం. ఆర్థాపత్తి.

క. ఈశరజాతములకు నెన, యేశరజాతములఁ గాన * మివి బవరములొ
నాశరజాతము పరపెడ, నాశరజాతముల నడఁచు * నభినవమహిమన్. 99

ఈశరజాతములకు నెన యేశరజాతములఁ గానము = ఈపద్మములకు సమాన మేపద్మములను జూడము. మిమనిన, ఇహి=ఈపద్మములు, బవరములొ=యద్ధములొ, ఆశరజాతము పరపెడ=రాక్షస

సమూహము ప్రయోగించునట్టి, ఆశరజాతముల నడచు నభినవమహిమన్ = ఆ బాణసమూహములను బ్రతిహతము సేయును నూతనప్రభావముచేత నని యర్థము. -

ఆశరలనగా రాక్షసులన్నందుకు బ్రయోగము - కందార్థము. దాశరథీ కీశరథీ, యాశర నిర్వపణ పేకటాచలరమణా' అని యున్నది. ని. 'సప్ర ఆశరకీ' ఈపద్యము పంచప్రాసకందమని యెఱుంగునది. ఈదివ్యాఖ్యముల మహిమ యభినవము, యుద్ధమునందు రక్తములు ప్రయోగించు బాణముల నివి యడంచును. కావుననే యిట్టిపద్యములు లోకమున లేవని చెప్పట. ఈపద్యము పంచప్రాసము ఆలం, కావ్యలింగము.

శా. సోక న్వచ్చుశిలీముఖంబుల నడంచుక రాజహంసాలి న

త్రాకం బెట్టు ననంతరత్నరుచి వోనాడుం దపశ్రీలకు

స్వీకం బై వెలయుక ఘనోదయమున • స్విప్పారు నిప్పద్దముల్

వీకం జిత్రచరిత్రపాత్రములు గావే ధాత్రి నూపింపగన్.

100

సోకన్వచ్చుశిలీముఖంబులనడంచుక = శిలీముఖశబ్దము తుమ్రెదయందును బాణమందును వర్తిం చును. (ని. 'అశిబాణో శిలీముఖ' అని అ.) ముట్టవచ్చెడుతుమ్రెదల నివారించునని యర్థము. నాట వచ్చెడు బాణములను బ్రతిహతము సేయునని భావము. 'రాజహంసాలి నత్రాకంబెట్టుక' = రాయంచలను రాకుండ నడ్డగించు నని యర్థము. రాజశ్రేష్ఠుల నిరాకరించునని భావము. అనంతరత్నరుచివోనాడుక = అనంతరత్నమనగా సూర్యుడు గమక నతనియందలి స్త్రీతి నిరసించునని యర్థము. అపరిమితములైన పద్మరాగమజులయొక్క కాంతిని దిరస్కరించు నని భావము. తపశ్రీలకు స్వీకంబై వెలయుక = తపస్సనగా గ్రీష్మర్తువందలి యాతపదీపుల కసాధ్యమై ప్రకాశించునని యర్థము. తపస్సంపదలకు దుర్లభములని భావము. ఘనోదయమునస్విప్పారుక = మేఘాగమమందు - అనగా వర్షర్తువందు వికసించునని యర్థము. అధికాభ్యుదయముచేత నుల్లసిల్లునని భావము. ఇప్పద్దములు = ఏతాదృశగుణ విశిష్టములైన యీపద్దములు, ధాత్రిక = భూమియందు, ఊపింపగన్ = విచారింపగా, వీకక = ప్రభావముచేత, చిత్రచరిత్రపాత్రములుగావే = అద్భుతచరిత్రకు దగినదిగావా.

అనగా మీఁద నర్థముగాఁ జెప్పఁబడిన భృంగనివారకత్వాది వచ్చే తరఫర్తములు గలిగినవగుట చేత సీపద్దములు చిత్రచరిత్రములు గలవి యగుట. ఈపద్యము నాల్గవచరణమందుఁ గాకున్వరయతి. ఆలం. కావ్యలింగము.

ఉ. కమ్మనివింటిజోదు నెఱుకై దువు లై నమిటారిత్రము లీ

త్రమ్ముల నెట్లు వోలు సతతమ్ము లతాంగులమానయుక్తచి

త్రమ్ములఁ గూడఁబాటు నవి • త్రమ్ము లసన్తహిభామనోంబుజా

త్రమ్ములు గూడి మోహనహిత్రమ్ములుగా నివి మించు మించులన్.

101

కమ్మనివింటిజోదు = మన్మథునియొక్క, నెఱుకై దువులై న = ఉత్తమాయుధములైన, మిటారి త్రమ్ములు = చక్కదనముగల పద్దములు, ఈత్రమ్ముల నెట్లు వోలుక = ఈపద్దముల సేలాగునఁ బోలఁ గలవు-అనగాఁ బోలలేవనట. ఎందువల్లననిన, అవి = ఆమన్మథాయుధములైన పద్దములు, సతతమ్ము = నిరంతరమును, లతాంగుల = స్త్రీలయొక్క, మానయుక్తచి త్రమ్ములఁగూడఁబాటుక = అటుకతోఁగూడిన

చిత్తములను వెంబడించును, ఇవి = ఈమాలికలయందలి పద్యములు, తమ్ము = తమ్ము, లనల్ = పిల్లలను, సన్నహిళా = శ్రేష్ఠలయిన స్త్రీలయొక్క, మనోంబుజాతమ్ములు = మనశకమలములు, మాడి = కలిసికొని, మోహనహితమ్ములుగా = మోహయుక్తమగునట్లులుగా, మించులక = కాయలచేత, మించు = అరికయించును.

మన్మథాయుధములైన పద్యములు స్త్రీలచిత్తముల ననుసరించునట్టివియును, నీపద్యములు స్త్రీల చిత్తములచేత దామసునంపబడునట్టివియును. ఇంక నాపద్యము నీపద్యములకు సరికావనియర్థము. మన్మథుడు సామాన్యపువలుకాడు గాఁడు జోడు. వాని నెఱుకైదువులు మిఱారికమ్ములు. అయిన నేమి? చెలువలయలకనిండిన చిత్తముల నివి వెంబడించును. ఇది యొకలోపము. ఇట్టిలోపము లేక పోగా నీదివ్యకమలములు లతాంగుల మనోంబుజములకు మోహయుక్తము లొనర్చుచున్నవి. కావున నివి యితరతామరసముల మించినవని భావము.

ఉ. తమ్ములకెల్ల బెద్ద యగుతామనసోదరనాభికాసరోజమ్మది
జమ్మది విశ్వము నిర్విధివశమ్మునగాని సృజింపజాలదీ
తమ్ములయెత్తు చిత్రచరితమ్ము జగత్త్రయసారవస్తుజా
తమ్ము సృజింప నేర్పు నిరంతమ్ము దలంచినయంతలోపలన్

102

తమ్ములకెల్ల బెద్దయగు = కమలములకన్నిటికిని మొదటిదైన, తామరసోదరనాభికాసరోజమ్మది = విష్ణుదేవుని నాభియందలి యా కమలము, విశ్వము నిర్విధివశమ్మునగాని సృజింపజాలదు = ప్రపంచమును దైవవశముచేతగాని నిర్మించుజాలదు అనియర్థము. బ్రహ్మములముచేతనని భావము. ఈతమ్ములయెత్తు = ఎత్తనగా నొన్నత్యంబును బుచ్చమాలికయును గనుక నీకమలమాలిక, చిత్రచరితమ్ము = అద్భుతచరిత్రముగలది. ఎందువలనననిన, నిరంతమ్ము = నిరంతరమును, తలంచినయంతలోపలన్ = తలచుకొన్న మాత్రముననే, జగత్త్రయసారవస్తుజాతమ్ముసృజింపనేర్పున్ = మూడులోకములయందుండెడు శ్రేష్ఠవస్తుసమూహమును గల్పింపనేర్చును.

తమ్ములకెల్ల బెద్దయన్నచోట ననుజాల కగ్రజూడనియును, తమ్ములయెత్తున్నచోట ననుజాల యొన్నత్యునియును జనుత్కారము గ్రహింపవలయును. ఈ చెప్పటవలన దమ్ములకందఱికి బెద్దయయ్యును దైవవశముచేతనేకాని స్వతంత్రచేత బ్రపంచనిర్మాణము చేయజాలని విష్ణునాభి కమలమునకంటె దమ్ముల యొన్నత్యముచేతనే జగత్త్రయసారవస్తుజాతము సృజింపబడుట గలిగిన యా పద్మమాలిక యధికప్రభావము గలది యుట. అలం. వ్యతిరేకము.

ఉ. వాసవమాలికాంకమున * వర్తిలుసీనిరవద్యవాసనా
వాసవరాసవాభినుతవారిజదామము ధాత్రి కెందియున్
వాసవమాలికాంకమున * వర్తిలు దావక మై వసుక్షమా
వాసవ చాల నెత్తయినవారికి నెందును బేరు దప్పనే.

103

వాసవమాలికాంకమున వర్తిలు = వాసవమాలిక యనెడు నాచుముచేత బ్రవర్తించుచున్న, ఈ నిరవద్య = ఈయుత్కృష్టమైన, వాసనావాసములమునకు వాసస్థానమైన, వరాసవశ్రేష్ఠమైన మకరందముచేత, అభినుత = కొనియాడబడుచున్న, వారిజదామము = పద్మమాలిక, ధాత్రి కెందియున్ =

లోకమును బొందియు, వసుక్షమావాసవ = భూలోకదేవేంద్రుడైన వసురాజు, తావకమై = నీ సబంధమైనదై, వాసవమాలికాంకమున వర్తిల్లు = వాసవమాలికానామముచేతనే వర్తిల్లును, చాల నెత్తయిన...దప్పునే = మిగులచున్నతిగలవారి కెందయినను బ్రసిద్ధి తప్పనూ యని యర్థము. (ఎత్తన నున్నతియుఁ బూదండయు.)

ఇక్కడ స్వర్గమందు వాసవుని మాలికగనుక వాసవమాలిక యనియును భూమియందు వసుసంబంధియైన మాలికగనుక వాసవమాలిక యనియును చెలియవలయును. లేక, వసురాజును త్తమావాసవుఁడని చెప్పినందున వసురాజును వాసవుఁడే గనుక వాసవునియొక్క మాలిక యనియును జెప్పవచ్చును. చాల నెత్తయినవారికి నెందును బేరుదప్పునే = ఎత్తనగా నున్నతమగు బువ్వుదండయును, పేరనగా నామమును హారమును గనుక మిక్కిలి యాస్పత్యముగలవారి కెక్కడనైనను బ్రసిద్ధిదప్పునూ యని యర్థము. పువ్వుదండఁకు బేరని చెప్పటదప్పునూ యని యర్థాంతరము. ఈపద్యము ద్విప్రాసముగలదిగా జెప్పఁబడియెను. అలం. క్లేషమూలకార్థాంతరన్యాసము.

చ ఉరగుల కీసుపర్ణ రుచియుక్తము డాయఁ గడించి ధాత్రిపై
నరులకుఁ బోల దీకమలనాయకతేజముఁ దేరి చూడ నీ
పరమమహేంద్రమాలిక సుపర్వుల కై న భరింప భార మో
గిరిహర నీవు నే నని సఖత్వము మీఱఁగ నీ కొసంగితిన్.

104

ఉరగులకు = పాతాళవాసులైన పన్నుగులకు, ఈసుపర్ణరుచియుక్తము డాయఁగడించి = సుపర్ణుడనగా గరుత్మంతుఁడు గనుక గరుత్మంతునియొక్క ప్రతాపముతోఁ గూడుకొన్న యీపర్ణ మాలికను సమీపించిపోవుటకే కఠినము అని యర్థము. సుపర్ణము లనఁగా శోభనవత్తములు గనుక వానియొక్కకాంతితోఁ గూడుకొన్నదని భావము. ధాత్రిపై నరులకు = భూమిపైనున్న మనుష్యులకు, ఈ కమలనాయకతేజముదేరిచూడఁ = కమలనాయకుఁ డనగా సూర్యుఁడు గనుక సూర్య ప్రకాశముగల యీపర్ణమాలికలను దృష్టినిలిపి చూచుటకే, పోలదు = శక్యముగాదని యర్థము. కమలనాయకము లనఁగా గమలశ్రేష్ఠములు గనుక వానియొక్క తేజము గలదని భావము. ఈ పరమమహేంద్రమాలిక = ఉత్కృష్టమైన యీ యింద్రమాలిక, సుపర్వులకైన భరింపభారము = దేవతలకయినప్పటికిని భరింప నలవిగాదు. అనఁగా స్వర్గ మర్త్య పాతాళవాసు లయినవారి కెవ్వరికిని భరింప నలవిగాదనుట. అయినప్పటికిని, ఓగిరిహర = పర్వతభంజకుండైన యో వసురాజు, నీవు నేను = అనఁగా నీవు బర్హతభంజకుడవు నేనును బర్హతభంజకుండను గనుక నీవు నేనుగాని పేరుగాదని, సఖత్వముమీఱఁగ = మిత్రభావ మతిశయించునట్లులుగా, నీకొసంగితిన్ = నీ కిచ్చితిని.

ఈహారము నాగులకును నరులకును సుపర్వులకును సాధ్యము గాదు. త్రిలోకోత్తరుడవుగాన నీకొసంగితిని. ఉరగులు సుపర్ణుని సమీపింపలేరు. ఇదిసుపర్ణరుచిసహితముగావున వారు భరింపజాలరు. మనుజులొక పర్ణనాయకతేజము సహించి చూడలేరు. ఇదిమహేంద్రమాలికగదా? దేవతలు భరింపలేరు. భరింపదగినవాడు గిరిహరుఁడు. ఇరువురము గిరిహరులముగావున సఖత్వము దలంచి యీదివ్యహారము నీకొసంగితిని భావము. అలం. కావ్యలింగముః పరికరము.

శా.భూనాథోత్తమ యస్య దీయవరసంభూతామరత్వంబుతో

దీనిం గొమ్మని వానవుం డొసంగఁ జేసిస్వామి నెమ్మేస న
హ్లానస్వచ్ఛసరోజమాల్య మది చాలం బొల్పె నిండ్రై క్షణి
తొనిరేత్తమహాసహస్రనయనీసాభాగ్యముం బెల్పుచున్.

105

భూనాథోత్తమ = రాజాగ్రణీ, అస్య దీయవర = నాయుత్పవరమువలన, సంభూత = సంభ
వించిన, అమరత్వంబుతో = దేవత్వముతోడ, దీనిం గొమ్మని = దీనిగ్రహించును, వానవుండొసంగ =
ఇంద్రుడియ్యగా, చేదిస్వామి నెమ్మేస = వసురాజుదేహముందు, అహ్లానస్వచ్ఛసరోజమాల్యమది,
అహ్లాన = ఎప్పుటికిని వాడిపోని. స్వచ్ఛ = నిర్మలమైన, సరోజమాల్యమది = ఆ పద్మమాలిక,
చాలంబొల్పె = మిక్కిలియు బ్రకాశించెను. ఏలాగునని, ఇంద్ర = ఇంద్రునితోడ, బిక్ష్మదీక్షా
నిరేత్త = అభేదదీక్షను నిర్ణయపఱచుచున్న, మహాసహస్రనయనీ = అధికమయిన సహస్రలోచన
ములయొక్క, సాభాగ్యముం బెల్పుచున్ = చక్కఁదనమును తెలియఁజేయుచు, చాలం బొల్పెనని
సంబంధము.

కమలములు శేత్రములపంటివి గనుక వసురాజు కమలమాలికను ధరించినవాడై సహస్రలోచ
నుడయిన ఇంద్రునివలె నుండెను. దివ్యకురుమమాలిక ధరించదగినవారు దివ్యులు. కావునఁ దొలుత
వసురాజునకు దివ్యత్వము వరప్రసాదరూపమున నింద్రుఁ డొసంగెను. సరోజమాల్యము అహ్లానము.
వాడుట యెఱుంగనిది. రేకు లెప్పుడు వికసించియుండును. వికసితములగు పత్రములు సహస్రనయనముల
వలెనుండెను. గిరిహరరూపముననే కాక సహస్రనయనరూపమునఁగూడ వసురాజు ఇంద్రునివలె నుండెనని
భావము. సహస్రనయనీ యనుచో నేకపద్మావీక్షిగుఱు.

క. ఆవేళ దివిజమురజవి, రావము హరిరచితగిరిపురప్రాంగణవీ

ధీవితతం బై గిరిజా, వై వాహికకలనమునకు * వడిఁ దరు విడియెన్.

106

ఆవేళ = అసమయముందు, దివిజమురజవిరావము = దేవతాసంబంధమయిన మర్దలవల్లని.
హరి = ఇంద్రునిచేత, రచిత = నిర్మింపబడిన, గిరిపుర = కోలాహలపర్వతపట్టణమయొక్క, ప్రాంగణ
వీధి = ముంగిటియందు, వితతంబై = విస్తరించినదై, గిరిజావై వాహికకలనమునకున్ = గిరికాదేవియొక్క
వివాహసంబంధమయిన వ్యాపారమునకు, వడిఁదరువిడియెన్ = త్వరగా దరువుపెట్టెను - అనఁగా
దొందర పుట్టించెను.

కోలాహలపర్వతనగరమందు వసురాజునొద్ది దేవతామురజభ్యులు వివరబడఁగానే గిరికావినాహ
సంబంధమయిన వ్యాపారము త్వరగా జరిగింపవలయు నని యక్కడివా రందఱును దొందరపడిరని
భావము.

ఉ. ఆయెడ సంభ్రమం బెసంగ * నాత్మసఖికుల ముత్సవాకులం

బై యగకన్యక జేరి శిర * సంటుండు మజ్జన మార్పు డర్థి గై

నేయుండు లేతముం దడవు * నేయగుఁ డంచు ముహూర్త మెంతయుం

డాయంగ వచ్చె నంచు వినుఁడా నృపతూర్యము లంచు బల్కుగాన్.

107

ఆయెడ = అనఁగా వసురాజునొద్ద వాయించిన దేవతామురజభ్యులు వివరబడునపుడు, సంభ్ర
మంబెసంగ = సంభోషముతోఁ గూడిన తొందర యతిశయింపఁగా, ఆత్మసఖికులము = గిరికాదేవి

యొక్క యిష్టసఖీజనసమూహము, ఉత్సవాశులంబై = వేడుకచేతఁ దొట్టుపడుచున్నదై, అగకన్యఁ జేరి=గిరికాదేవిని జేరఁబోయి, శిరసంటుండు=తలయంటుండు, మజ్జనమార్పుండు=స్నానము చేయుంపుండు, అర్థిగై సేయుండు = చక్కగా నలంకరింపుండు, లేశముం దడవు సేయకుఁ డంచుకొ=ఎంతమాత్రము నాలస్యము చేయకుఁ డనియు, ముహూర్తమెంతయుం డాయఁగవచ్చెనంచుకొ = పెండ్లిలిగ్నము మిక్కిలి సమీపించి వచ్చెననియు, వినుడాన్యపతూర్యములంచుకొ = వసురాజు తరలివచ్చెడు భేరిమృదం గాది వాద్యధ్వను లాలకింపుఁడీ యనియును, పల్కుగాకొ = ఒకరితో నొకరు సంభాషించుకొనఁగా, ఈ పద్యమునకు ముందఃపద్యముతో నన్వయము. ఇందు వినుడా యచునది పుతయతి. ఉత్సవాశులముచే సంభ్రమము. శిరసంటుండు కై సేయుఁడని లొందరించుట ముహూర్తము సమీపించెనని. నృపతూర్య రవములు రాజాగమన సూచకములు. రాజు వచ్చువఱ కలంకారములన్నియుఁ బూర్తిచేయవలయునని భావము.

చ. హరికరుణాకటాక్షమహిమాగతదివ్యవివాహమందిరో

దరకురువింద వేదియెడఁ • దార్పిసనిర్మలవజ్రపీఠిపై

ధరసుత నుంచి నెన్నుదుటఁ • దామ్రతరాక్షతము ల్లుటించి పె

ట్టిరి నలుగు ల్నకుంకుమపఃటీరరజంబునఁ బుణ్యభామినుల్.

103

హరి=దేవేంద్రునియొక్క, కరుణాకటాక్షమహిమాగత = దయాసహితమైనకటాక్షప్రభావము చేత సంప్రాప్తమయిన, దివ్యవివాహమందిరోదర = యోగ్యమయిన పెండ్లిచవికలోనున్న, కురువిందవేది యెడఁ = కెంపులచేతఁబట్టబడిన యరుగునందు, తార్పిస = ఉంచిన, నిర్మలవజ్రపీఠికై = స్వచ్ఛమయిన వజ్రపుఁబీటమీద, ధరసుతనుంచి = గిరికాదేవిని గూర్చుండఁబెట్టి, నెన్నుదుటఁ దామ్రతరాక్షతములల్లుటించి = నొసట నెఱ్ఱిని యక్షతలుపెట్టి, పుణ్యభామినుల్ = ముత్తయిదువలు, సకుంకుమపటీర రజంబునఁ = కుంకుమపువ్వు గలిపిన శ్రీచందనచూర్ణముచేత, పెట్టిరినలుగుల్ = నలుగులిడిరి. వివాహమందిరమునందుఁ గురువిందవేదికయు వజ్రపుఁబీటము నమర్చబడెను. ఈపీఠమును హరికటాక్షమహిమాగతము దివ్యముగావున నింద్రకల్పితము. కుంకుమమిశ్రమగు పటీరరజమువలెఁ గురువిందవేదికపై వజ్రపీఠ ముండెనని స్వార్థస్యము.

నీ. కంకణగోమేధికచ్ఛాయ దొలుదొల్లఁ దేటనూనియనిగ్గు • నీటు నెఱుపఁ

దరళవక్షోజముక్తాధార బడిబడి జాళువాబిందెల • జాలుపటుపఁ

గమనీయనిశ్వాసకందళం బెడనెడ సురటివట్టువగాలిసాగను దెలుపఁ

దరుణారుణాంగులీకిరణము ల్పయిపయిఁ జెంగల్వరేకులఁ చేరుచెరువ

తే. మున్నుగా నాత్మశృంగారములై లతాంగి

మంగళన్నానవిభవసామగ్రిఁ గూర్చు

గమ్మనఁ బిసాళివలపులు • గ్రమ్మరించు

కమ్మజవ్యాదిఁ దల యంఁకు • గలికి యొకతె.

109

కంకణగోమేధికచ్ఛాయ = హస్తకంకణములయందలి గోమేధికరత్నకాంతి, దొలుదొల్లఁ = ముందుముందుగా, దేటనూనియనిగ్గునీటునెఱుపఁ = తేటగలనూనెయొక్క మెఱపును జక్కపఱుపఁగాను,

అనగా నూనెను గలంగఁజేయఁగానగుట. ఇక్కడ గోమేధికరక్షములు గోమూత్రచ్ఛాయగలవి గనుక నూనెతోఁ బోలికచేసి నాఁడు. ఇందుకు ప్రమాణము-

క. 'గోమేధికమణినిర్మల, గోమూత్రచ్ఛాయః కాలః గౌమతై మేనం
బ్రేమధరించిన విజయో, ద్వామంబుగ నలవిధుండు దర్శితుఁడగున్.'

అని రత్నపరీక్షయందుఁ జెప్పబడియున్నది.

తరళ=కదాచిచ్చులనముగల, పక్షి=జముక్తాధార=కుచాగ్రములమీఁది ముత్యాలహారముయొక్క ధారారూపమయినకాంతివిశేషము, బడిబడి = వెంబడివెంబడిగా, జాభవాబింబలజాలవజువక్=బుగారు బింబలనుండి బయలుదేరునట్టి సీశ్యకాలును శిష్యింపఁగాను, బిగువుగుబ్బలమీఁదనున్న ముత్రైపురులు గొంచెము గొంచెము చలించుచుండెను. ముక్తాహారకాంతి ధారారూపముగను గబ్బిగుబ్బలకాంతిజాభవా బింబలవలెను నుండెను. ముత్రైపురులు తరళములగుట గుబ్బలకదలుటవలన, గుబ్బలకదలుట నీరు పోయంతటి బిందియ పంచుటవలె నుండెనని యాశయము.

కమనీయ=మనోహరమయిన, నిశ్వాసందళంబు=నిట్టూర్పువలని మొలకవాయువు, ఎడనెడన్ = అంతటంతట, సురటివట్టువగాలి సొగసు దెలుపక్ = వట్టువగానుండెడు విసన్కజ్జిగాలియొక్క సొగసును గనుపఱువఁగాను, తరుణ=శోమల్లములయిన, ఆరుణ=ఎఱ్ఱని, ఆంసుశీ=శ్రేష్ఠయొక్క, కిరణములు=కాంతులు, పయవయిక్ = మీఁదమీఁద, చెంగల్వజేతులచేరుచెరువక్ = ఎఱ్ఱగలువజేతులందంతటను జేర్చుఁగాను, నిశ్వాసములు కందళములుగావున నిశ్వాసమారుతము సురటిగాలివలెఁ దగుమాత్రముగా నుండెను. చిఱుగాడ్పు లెడతెగక వీవవు. అంతటంతట వీచునుగావున నెడనెడయని చెప్పబడెను నిశ్వాసములు హృదయరంజకముగాఁ దగువిధముగాఁ బోలయుచున్నవిగావున గమనీయములు.

మనుస్మగ్ = ముందరగా, ఆత్మశృంగారములె = తనయొక్కసొగసులే, లతాగినుంగళన్నాన విభవసామగ్రిఁ గూర్చున్ = గిరికాదేవియొక్క వివాహప్రయుక్తమయిన మంగళన్నానమునకుఁ దగిన వైభవసామగ్రిని ఘటనపఱుచుచుండఁగా, గమ్యనదిసాళివలపులు స్రుప్తురించు = గమ్యుచునుట్టులుగా దట్టమయిన వాననలు వెదచల్లుచున్న, కమ్యజవ్వాదిక్ = మనోహరమయిన జవ్వాదిచేత, కలికియొకతె = ఒక సుందరియైన చెలికత్తె, తలయందెక్ = గిరికాదేవికి శిరసుదెను.

స్నానోచితవ్యాపారములు నూనెయంటుట, నీరుపోయుట, సురటితోవీచుట, కెంగలువలు మేనఁజేర్చుట. ఇవి యన్నియు గోమేధిక కంకణములు, చలించుగుబ్బలవైనిగల ముత్రైపురులు, నిట్టూర్పులు రక్తాంగుళులు నిర్వహించెను. అందుచే నచ్చరమిన్న సౌందర్యమె గిరికకు మంగళన్నాన మాచరించునటులుండెనని భావము. అలం. సమాధి.

ఉ. మంజులచంద్రకాంతమణిమజ్జనశాలవిశాలహేమవీ

తి జపలేక్షణార్పితః, తీరజలోక్షితకేశపాశయై

కంజవిభాస్యవోల్పై నతిగౌరవసాధానిధిమధ్యవీచికా

పుంజితఫేనయుక్తయయా • పుట్టుసరోరుహగేహయోయనన్.

110

మంజుల = మనోహరమైన, చంద్రకాంతమణి = చంద్రకాంతమణియయైన, మజ్జనశాల = స్నానగృహమందు, విశాలహేమవీతిక్ = విశాలమయిన బుగారువీటమీద, చపలేక్షణా = స్త్రీల ఖణ్ణు—72

చేత, అర్పిత = అర్పించబడుచున్న, పరీరజల = చందనోదకముచేత, ఉషిత = తడువబడిన, కేశ
పాశయై = తలవెండ్రుకలు గలదై, కంజనిభాస్య = పద్మమువంటి ముఖముగల గిరికాదేవి, పౌల్పై =
ప్రకాశించెను. ఏలాగునననిన, అతిగౌర = మిక్కిలి తెల్లనైన, సుధానిధి = తీరసముద్రమందలి, మధ్య
పీచికా = నడిమినీటి తెరచేత, పుంజిత = నిండించబడిన, ఘన = చురుగుతోడ, యుక్తయయి = కూడుకొన్నదై,
పుట్టు = ఉద్భవించుచున్న, సరోరుహ = గేహయోయన = పద్మమేగృహముగాగల లక్ష్మీదేవియో
యనునట్లులుగా, పౌల్పైని సంబంధము.

ఇందులోఁ జంద్రకాంతమణియమజ్జనశాలకును తీరసముద్రమునకును, హేమపీతమునకును
నానుపద్మమునకును, చందనోదక మర్పించుచున్నస్త్రీకిని మధ్యపీచికకును, చందనోదకమునకును ఘన
మునకును, గిరికాదేవికిని లక్ష్మీదేవికిని సుపమానోపమేయభావము, లక్ష్మీకేశపాశము తుమ్మెదల బారువలె
నల్లగనుండవలసినదేగాని తీరసముద్రమీదీరస్పర్శమువలనఁ దెల్లగానుండెను. అటులే చందనద్రవము చే
దడువబడుటచేత గిరికాదేవికేశపాశముగూడఁ దెల్లగానుండెను భావము.

మ. ప్రమదాభ్యున్నతిఁ జెక్కుదోయి చెమరింపం బూర్ణశృంగారతఁ

సుమనోదంతులు శాతకుంభకలశీశుద్ధాంబువు ల్నింపఁగాఁ

గమలాభ్యంబితపాణి వొల్పె సురరాట్కారుణ్యలబ్ధానివా

రమ్యహైశ్వర్యకులాద్రిధుర్యగృహసాక్షాల్లక్ష్మీచందంబునన్

111

ప్రమదాభ్యున్నతిఁ = ఆనందాతిశయముచేతనని స్త్రీపరమైన యర్థము. మదాతిశయముచేత
నని దేవతాపరమైన యర్థము. చెక్కుదోయిచెమరింపఁ = చెక్కులు చెచ్చటిల్లఁగానని యర్థము.
గండగ్ధలములు మనజలార్ద్రములుగాఁగానని యర్థాంతరము. పూర్ణశృంగారతఁ = సంపూర్ణముయిన
సింగారముతోనని యర్థము. సిందూరలేఖాశృంగారముతోనని యర్థాంతరము. ఇక్కడ శృంగార
మనఁగా గజమండనమునకుఁబేరు. సుమనోదంతులు = సుమనములనఁగాఁ బుష్పములు-అనఁగా మొల్లులు
వానివంటిదంతములుగల స్త్రీలనియర్థము. దేవతాగజములని యర్థాంతరము. శాతకుంభ = సువర్ణ
మయములైన, కలశి = కుంభములచేత, శుద్ధాంబువుల్నింపఁగాఁ = నిర్మలాదకములు పైనిబోయు
చుండఁగా, కమలాభ్యంబితపాణి = కమలములవలె మిక్కిలియు నొప్పుచున్న హస్తములుగల గిరికా
దేవి, కమలాభ్యంబితపాణి = కమలములచేత నొప్పుచున్న హస్తములుగలదైన, సురరాట్ =
దేవేంద్రునియొక్క, కారుణ్య = ఆనుగ్రహముచేత, లబ్ధ = పొందబడిన, అనివార్య = అడ్డములేని,
మహైశ్వర్య = మహావైభవముతోఁగూడిన, కులాద్రిధుర్యగృహ = కులవర్షతాధ్యక్షుఁడయిన శోలాహ
లుని గృహమందలి, సాక్షాల్లక్ష్మీచందంబునన్ = ప్రత్యక్షలక్ష్మీయో యన్నట్లులుగా, పౌల్పైఁ =
ప్రకాశించెను.

ఇక్కడ, డి. 'లక్ష్మీద్వివై ర్గజేంద్రై ర్మణిగణభుచితై స్సాన్నిహితాహేమకుంభై' అనెడు
శ్లోకపాదార్థము ననుసంధింపవలయును. గజలక్ష్మీస్నాన మిట ననుసంధింపబడినది. లక్ష్మీయొ గిరిజయొ
గమలాభ్యంబితపాణులు. ఇరువురిని స్నానముఁజేయుచువారు సుమనోదంతులు. చెక్కుదోయిచెమరుట,
శాతకుంభకలశీశుద్ధాంబువులునించుట సుభయత్త (వినుటు, అచ్చరలయెడ) సమానధర్మములు.

చ. మెలఁతలు నైలరాత్తనయఁ మేతడి యొత్తఁగఁ గూర్పునిడువె
 నైలపారవంటి దువ్వలువ * నిద్రపుగుబ్బల వ్రాలుచుం గళం
 బలముచుఁ జెక్కు లంటుచు నువచితరాగరసార్ద్ర మయ్యెఁ బూ
 పల మెయి సోఁకిన నిద్రిమలభావము నిల్పునె యెట్టివట్టునన్.

112

ఈషద్యమందు గిరికాదేవిశరీరము తడిదుడుచుటకై స్త్రీలు సంఘటించిన వెలివట్టుదుప్పటి
 యందు నాయకత్వావహముచేసి యర్థద్వయము గలుగఁజెప్పినాడు. ఏలాగనిన,

‘మెలఁతలు = స్త్రీలు, నైలరాత్తనయ = గిరికాదేవియొక్క, మేతడియొత్తఁగఁ = శరీరపుఁ
 దడి దుడుచుటకు, కూర్పు=సంఘటించిన, నిడువె నైలపారవంటిదువ్వలువ = సంపూర్ణమయిన వెన్నెల
 పారవలెనున్న దువ్వలువ - అనఁగా వెల్లవట్టు దుప్పటి, నిద్రపుగుబ్బలవ్రాలుచున్ = నిద్రలోలవచ్చుల
 మీదవ్రాలుచును, గళంబలముచున్ = కంఠము నప్పళించుచును, చెక్కులంటుచున్ = కపోలస్పర్శము
 సేయుచును, ఈమూఁడు కార్యములు నాయకకృత్యములుగాను గ్రహింపవలయును. ఉదంచిత
 రాగరసార్ద్రమయ్యెన్ = ఓవ్వుచున్నకుంకుమాదులయొక్క రత్నమిఁగూడిన జలముచేత దడుపబడిన
 దాయె నని యర్థము. అనురాగరసార్ద్రమయ్యెనని నాయకపరమయిన యర్థము పూఁపల మెయి
 సోఁకిన్ = కొమరుప్రాయముగల పడుచులయొక్క శరీరమునంటినమీదట, ఎట్టివట్టునన్ = ఎటు
 వంటి వెలివట్టువస్త్రమందైనను, విమలభావము నిల్పునె = ధావశ్యము నిల్పునా యనియర్థము. ఎట్టి
 తట్టునన్ = విఫలమందైనను, విమలభావము నిల్పునె = పరిశుద్ధత్వమునిల్పునాయని నాయకపరమయిన
 యర్థము. గుబ్బలవైనను గంఠమునందును జెక్కులయందును గుంకుమపూవు పూయఁబడియుండుటచే
 జెలిదువ్వలువను గెంజాయ నిండాచెను. చెలికత్తెలు స్నానానంతరము గిరిజగుబ్బలను గంఠమును
 జెక్కులను దువ్వలువతోఁ దడియొత్తిరని భావము. గుబ్బలు కంఠము చెక్కులు కళాస్థానములు.
 ఉచితకాలములందు వానిని దాఁకిన రాగరసార్ద్రభావము జను లొందుదురు.

చ. కళుకు మెఱుంగుక్రొంబసిడి * కాంచిక యై కటి మించఁ జాలు నం
 చులమణు లంఘిభూష లయి * శోభిలఁ జాలుఁ జెఱుంగుము త్తీయం
 బులె యెద నుంపఁ జాలు సుము ల్పటవాసకసౌరభంబె మై
 గలపము నింపఁ జాలు ననఁ * గట్టిరి దివ్యదుకూల మింతికిన్.

113

కళుకునఁగా దళుకు, ఇందుకుఁ బ్రయోగము. చ. ‘కళుకులు దేరుగండములు గండము లాక
 శిఖండలక్ష్మికిన్’ అనియున్నది. కళుకుమెఱుంగుక్రొంబసిడి = కళుకుగలకాంతిఁగూడిన బంగారపుఁ
 దగటు, కాంచికయై కటిమించఁజాలున్ = గంటలమొలనూలై పిఱుఁదలయందలిశయింపఁజాలును,
 అంచులమణులు = అంచులయందుఁగూర్చిన రత్నములు, అంఘిభూషలయి శోభిలఁజాలున్ = పాద
 భూషణములయి ప్రకాశింపఁజాలును, చెఱుంగుముత్తీయంబులె = వైఁటకొంగునందుఁ గూర్పఁబడిన
 ముత్యములే, ఎదనుంపఁజాలు సరముల్ = చక్షుస్థలమును నశరములను గల్పింపఁజాలును, పటవాసఁ =
 వస్త్రములఁ బరిమళింపఁజేయు బుక్కాముయొక్క, సౌరభంబె = పరిమళమే, మైన్ = శరీరమందు,
 కలపమునింపఁజాలున్ = సుగంధద్రవ్యములుగూర్చిచేసిన మెయిపూతను గల్పింపఁజాలును, అన్ =
 ఈలాగనువట్టులుగా, దివ్యదుకూలము = దివ్యమయిన వెలివట్టువీరె, ఇంతికిన్ = గిరికాదేవికి, కట్టిరి
 కట్టించిరి. గిరికకుఁగట్టినవలన దివ్యముగావున దానిప్రభావ మనన్యమైనది. అచిదెడదును మెఱుంగులు

గ్రక్కుజలతారుపనితనములు గలవుగాన గట్టుకొన్నంత మొలకుగంటలుగల యొడ్డాణము వలెను, కొనలందు మణులగూర్చియుండుటచే బాదములకు రత్నభూషణములవలెను, జెఱంగులకు ముత్రైములు గూర్చబడియుండుటచే గుబ్బలపయి ముక్తాహారముగను అవలువ తావిమేనికి గలవమువలె నుండెను.

చ. తమతమతమ్ములం దిగిచి + తన్నుఖలక్షికిఁ ద్రిప్పరీతి ను
తమతమపుణ్యసింధువనిత ల్బహుచిత్రదళంపుటారతుల్
క్రమమున నెత్త నయ్యచలకన్యక వచ్చె నమూల్యపద్మమా
ల్యమున నెసంగు చేదిపభుఁజాంతరకల్పవివాహవేదికిన్.

114

ఉత్తమతమ = అత్యంతశ్రేష్ఠముగలిగిన, పుణ్యసింధువనితల్ = గంగాయమునాది పుణ్యనదీ కాంతలు, తమతమకమ్ములందిగిచి = తమతమయందుండెడు పద్మములను దీసి, తన్నుఖలక్షికిఁ ద్రిప్పరీతిన్ = ఆగిరికాడేవిముఖసౌందర్యసంపత్తికి బడిమి ద్రిప్పినట్టులుగా, బహు = అనేకములయిన, చిత్ర = వింత వింతలైన, దళంపుటారతుల్ = జేకులుగల పద్మమయనీరాజనములను, క్రమమున నెత్తన్ = వరుసవెంబడి నమర్చింపగా, అయ్యచలకన్యక = ఆగిరికాడేవి, అమూల్య = విలువలేని, పద్మమూల్యమున నెసంగు = ఇంద్రుఁడిచ్చిన పద్మమాలికచేత నొప్పుచున్న, చేదిప = పసురాజుయొక్క, భుజాంతరకల్ప = వక్షస్థల సమానమయిన-అనగా నమూల్యపద్మమాలికాలంకృతమయిన, వివాహవేదికిన్ = పెండ్లియరుగుమీదికి, వచ్చెన్ = వలెంచెను.

ఇందు అమూల్యపద్మమూల్యమున నెసంగు ననెడిపదము వక్షస్థలమునకును వివాహవేదికిని సాధారణవిశేషణము. అరతులొసంగువారు పుణ్యనదీకాంతలు. వారొసంగునారతులు చిత్రమైనవి. తప్పిదశము అరతిపట్టెరము. విచ్చినకెందామర యందుంచినదీపము. దళపుటారతులు గిరికాముఖలక్షికిఁ దమయందలితామరపూవులను దిగదుడిచివేయునటు లుండెనని భావము. పసురాజు వక్షస్థలమును వివాహ వేదికయు నమూల్య పద్మరాకాలంకృతములె. అలం - ఉపమా - ఉత్ప్రేక్ష.

క. ఆకల్పలలామకములు, నాకల్పకదామకములు + నపు డగసుత కా

ర్యాకల్ప కనిచె హరిసతి, యాకల్పవిభూతి గలుగు + నాశీతలిచేన్.

115

ఆకల్పలలామకములన్ = అలంకారశ్రేష్ఠములను, ఆకల్పకదామకములన్ = ప్రసిద్ధకల్పప్రసూన మాలికలును, హరిసతి = ఇంద్రునిభార్యయైన శచీదేవి, అపుడు = ఆసమయమందు, ఆర్యాకల్పకున్ = పార్వతీసమానురాలైన, అగసుతకున్ = గిరికాడేవికి, ఇక్కడ అగసుతయనెడి గిరికానామ మార్కా సామ్యమం దుపయుక్త మగుచున్నది. ఆకల్పవిభూతిగలుగన్ = కల్పావధికమయినయైశ్వర్యముగలుగు నట్టులుగా, ఆశీతలిచేన్ = నభిసమూహముచేత, అనిచెన్ = పంపించెను. ఈపద్యము ద్విప్రాసముగలదిగా జెప్పబడియెను.

సీ. జవరాలినెటివేణిజడవాహములమించఁ దడియార్చి ముడిచెఁ బై + దలియొకర్తు
తరుణిక్రిష్టదత్తువై + దలదాటుదాటు సంపగిదంటచెరివెఁ గో + మలియొకర్తు
చెలువ వేనలిచిమ్మ + వీకటిగికురింపఁ జంద్రసూర్యులనుంచె + జామయోర్తు
మగువకొప్పునభంబు + దెగడ నిర్దోషంపుఁజొక్కచేరుఘటించె + నుదతియోర్తు

తే. నెలతతులుము మహామహానీలరాశిఁ

బకపకహాసింప మరకతశకలకలిత

మృదులదూర్వాంకురములలోఁ గదియఁ జేసె

జకతసారంగళాబలోఁచన యొక్క.

116

జవరాలినెలతేణి = గిరికాదేవికేళబంధము, జడవాహములమించు = మేఘముల నతిక్రమించుకొనుట, తడియార్చి ముడిచె బైదలి యొక్క = ఒకచెలికత్తె తడిమడిచి ముడిచెను, తడిలేకపోవుటయును ముడిగొనుటయును మేఘములకు సంభవింపవని భావము. తరుణిక్రొవ్వెద = గిరికాదేవికొప్పు, తుమ్మెదల దాటు దాటు = తుమ్మెద గుంపు నతిక్రమించుకొనుట, సంఘగిదండచెరిపెఁ గోమలియొక్క = ఒకచెలికత్తియ సంఘగిహూదండ చుట్టెను, తుమ్మెదలకు సంఘగిపువ్వులయొక్క చాంగత్యము లేదని భావము. చెలువచేలి = గిరికాదేవికొప్పు, చివ్వుచీకటిఁగికురింపఁ కాటుచీకటిని చుంచుకొనుట, చంద్రసూర్యులనుంచె జామయొక్క = ఒకచెలికత్తియ చంద్రసూర్యుల చునిచేసిన యర్థము. చంద్రసూర్యులపాభరణముల నుంచినదని భావము చీకటి చంద్రసూర్యులురాగా విరిసిపోవునని భావము. చామయనెడు పదము శ్యామాశబ్దమునకుఁ దదృశము.

మగువొప్పు = గిరికాదేవికచభారము, నభంబు దెగదఁ = ఆకాశమును దిరస్కరించుకొనుట, నుదతియొక్క = ఒకచెలికత్తియ, నిర్దోషంపుఁ జుక్కచేరు ఘటింపఁ = రాత్రియందు యుండును చుక్కచాలును ఘటింపెనని యర్థము. ఆకాశమందు రాత్రి లేకపోయినచోఁ జుక్కలు గాన్పించవని భావము. (ని. 'దోషా నక్తశ్చరజనా' అని అ.) దృశ్యాదిదశవిధదోషరహితమయిన ముత్యాలచేరు అని భావము.

నెలతతులుము = గిరికాదేవికొప్పు, మహామహానీలరాశిఁ = గొప్పలయిన మహానీలములయొక్క నమూనామును, పకపకహాసింపఁ = పకపకనవ్వెడుకొనుట - అనఁగా నవహాస్యముచేసెడుకొనుట, చకిత సారంగకాబలోచనయొక్క = భయపడిన లేడిపిల్లకప్పులవంటి కప్పులుగల యొకచెలికత్తియ, మరకత శకలకలిత = మరకతపుంబువలయొక్క మొలకలవలె నొప్పుచున్న, మృదుల = శోమలములైన, దూర్వాంకురములఁ = లేతగిటిపొచలను, లోగదియఁజేసె = లోపల నడఁగియుండునట్లులుగా ముడిచెను - అనఁగా నంతర్లీనము చేసెననియర్థము.

మహానీలములు తృణము నంతర్లీనముగాఁ జేయవనుట. శుభార్థముగా దూర్వులను గొప్పునఁ గూర్చి నారని భావము. మహానీలమనఁగా, (ప్లో. 'సింహళ స్వాకరో ద్భూతా మహానీలా స్తు లే ప్పుతాః') ఇందుకు లక్షణము.

క. 'కప్పెనగువెన్న వెదిరికి, పుష్పారవన్నియకు సవతుబోలుననంగా
ముప్పాతికరంగులతో, నొప్పుమహానీల మది శుభోన్నతిఁజేయున్.'

క. కనవుల నినువులు గరమున, వెనది నీలంబుమీఁద విడనూడుటయు
నెవ్వరు నెగిసిపోకనిలిచిన, వసుధ దృఢాగ్రాహి యనఁగ వర్ణన కెక్కున్.'

అని రత్నచరిత్రయందుఁ జెప్పబడియున్నది.

సూర్యచంద్రులను భూషణవిశేషములను నెఱులందుఁ బూర్వము దాల్చు నాచారము గలదు. ఇటులనుటకు-

చ. తరణిశకాంతు లాభరణదంభమునక వదనాక్షికైతవాం
బురడసితోత్పలాగ్రమున ముద్దియ కుంతలదేశ మాక్రమిం
చి రొకఫలంబు గాననగుఁ జివ్వనుచుం బరదూపవంక్తి ని
బ్బరముగ నంతసాంతముగ బ్రహ్మయొనర్చిన సీమపొల్చుగన్. సర్వకామదాపకయము.

మ. ఘనశృంగారరసోత్తరంగరుచిరంగద్యేణికిం బాసికం
బున దండం బలుగట్ట గట్టి విలసన్ముక్తాకలాపచ్చలం
బునఁ దూ మేర్పడఁ బెట్టి బోటి గిరిజాభూపుండ్ర సౌభాగ్యము
ల్లనరం గస్తురిరేఖ దీర్చె నవకుల్యావై ఖరి న్నించఁగన్.

117

ఘన = అధికమైన, శృంగారరస = శృంగారరసము నెదుర నముచేత-అనఁగా జలముచేత, ఉత్తరంగ = సాంద్రమయిన అని వేణీపరమయిన యర్థము. ఉన్నతతరంగములు గలదని నదీప్రవాహపరమైన యర్థము. రుచిరంగల్ - రుచి = కాంతియనెడు మాధుర్యరుచిచేత, రంగల్ = రంజితమయిన, వేణికో = జడయనెడు నదీప్రవాహమునకు, బాసికంబునక = బాసికముచేత, దండక = సమీపమందు, బలుగట్ట గట్టి = దృఢమైనకట్టగట్టి, విలసత్ = బిప్పుచున్న, ముక్తాకలాప = ముత్యాలబొట్టనెడి, ఫలంబునక = మిష చేత, తూ మేర్పడఁ బెట్టి = తూముకట్టి, బోటి = చెలికత్తియ, గిరిజా = గిరికాదేవియొక్క, భూ = కనుబొమ్మల నెడు, పుండ్ర = ఎఱుపుగలిసిననల్ల చెఱుకుయొక్క, సౌభాగ్యముల్లనరక = సౌవ్యవము లొప్పునట్లుగా, ఇక్కడ భూసౌందర్యంబును నిక్షుమాధుర్యంబును నని గ్రహింపవలయును. పుండ్రమనఁగా, నెఱుపు గలసిన నల్లచెఱుకన్నందుకు - (శ్లో. 'ఇత్యుః పీతః పుండ్రకః కృష్ణరక్తః కాంతారస్యాచ్ఛేదకపీతస్తైవ' అని యాకరము వినఁబడుచున్నది.) నవ = నూతనమయిన, కుల్యా = కాలవయొక్క, వై ఖరిక = రీతిచేత, మించఁగక = అతిశయించునట్లులుగా, కస్తురిరేఖదీర్చక = రేఖాకృతిగాఁ గన్పూరిబొట్టు దీర్చును. ఇందులొక జెఱుకునకు మంచిసిట్ల పాఠింందునఁ దీసి పుట్టును గనుక రుచిరంగద్యేణి యని చెప్పినాఁడు. అలం. రూపకము. ఆపహ్నుతి.

శా. శ్యామోజ్జృంభితతార కావరరుచిఁ సంధించి యెంచు న్వసు
స్వామిఁ గన్గొనుచుం బ్రకామశరవన్నస్ఫూర్తిఁ జెన్నొంది ని
త్యామోదంబున మించు మంచుఁ జెలి నేత్రాబ్జంబుల న్వశ్యల
క్షీమాలం బగు గావు నించె నన నుంచెం గజ్జలం బింతిన్.

118

ఈ పద్యములొ నేత్రాబ్జంబులక - అని చెప్పటచేత నబ్జపరముగాను నేత్రపరముగాను సర్థ ద్వయము విచారింపవలయును. వీలాగనిన,

శ్యామోజ్జృంభిత తారకా వరరుచిఁ సంధించి-శ్యామా = రాత్రియందు, ఉజ్జృంభిత = ప్రకాశ మానుడైన, తారకావర = చంద్రునియొక్క, రుచిక = ప్రీతితోడ, సంధించి = కూడుకొనియని యబ్జ భువైన యర్థము. (ని 'శ్యామాస్య చార్చరిబా నికా' అని అ.) శ్యామ = నీలకాంతిచేత, ఉజ్జృంభిత = ప్రకాశమానమయిన, తారకా = కనీసకలయొక్క, వర = శ్రేష్ఠమయిన, రుచిక = కాంతితోడ

సంధించి యని నేత్రపరమైసభావము. ఎదుర్కొనుట = సకలవిక్రమయందును, పనుస్వామివర్ణనచుకొనుట = సూర్యునిజూచుచునని యర్థము. పనురాజునుగర్హించుచునని భావము. ప్రకాశవర్ణవర్ణసూక్తిజే న్నొంది-ప్రకాశము=అధికమయిన, శరవర్ణసూక్తి=జలవర్ణసూక్తిచేత, చెన్నొంది=సాంపు పహించి యని యర్థము. అధికమైన మన్మథబాణ వర్ణమృగముచేత: జెన్నొందియని భావము. నిత్యా మోదంబున మించుము=కాశ్యతమయిన పరిమళముచేత సతిశయింపుమని యర్థము. ఆనందముచేత సతిశ యింపుమనిభావము. అంచుకొనుట = ఆనందముచు, చెలి = చెలికత్తియ, ఇంటికొనుట=గిరికాజేరికి, నేత్రాబ్జం బులకొనుట=కమలములవంటి నేత్రములయందు, వశ్యలక్ష్మీమూలంబు = అనగా జుర్రచూర్మాదిమిత్ర మిత్రవశ్యసంపత్తికి మూలమయిన. కావునించెనకొనుట = కావనిజుట్టుపెట్టినదో యన్నట్లులుగా నని యర్థము. పనురాజువశ్యసంపదమూలమని భావము. ఉంచెగజ్జలంబు = కాటుకపెట్టెను. శరవర్ణమునకు- (ని. 'శరవో దధ్యాద్యగ్రసారే బాణే కాష్టే తృణాకరే, శరంతుసేకే' అని నానార్థరత్నమాల.) తామర పూవులు చంద్రకాంతిని సహించజాలవు. సూర్యుని దర్శింపగలవు. అధికమగు వర్షకాలమున దావుల గోలుపోవును. కనుదమ్ములు చంద్రకాంతిని దిలకింపగలవు. సూర్యకాంతిని నదర్శింపజాలవు. వర్ష కాలమున నామోదము గోలుపోవు. మిత్రులను మిత్రులుగా జేసికొనుట కాదు. శత్రువులను మిత్రులుగా జేసి కొనుట కర్తవ్యము. ఇందులకు వశ్యాంజనముల బెట్టుకొనుటలు గిరిక కులకు: గాటుక: బెట్టుకొనె నని భావము. అలం. క్షేమము. ఉత్పేక్ష.

మ. అతితీవ్రాశుగవృత్తిమై నతనుధాన్వాభోగసీమన్లతా

గతము ల్నల్పి భ్రమించులోలతరవీక్షాపాతపాంథాళికే

శ్రుతికూపాంతసుధానిపానకములై + శ్రోభిల్లునిత్యప్రభాం

చితివజ్రోపలకుండలంబులు ఘటింఁచెన్ బోటి పూజోడికిన్.

119

అతితీవ్రాశుగవృత్తిమై - ఆశుగళబ్దము బాణమందును వాయువందును వర్తించుచున్నది. (ని. 'ఆశుగౌ వాయు విశిఖౌ' అని అ.) అతితీవ్ర = అత్యంతతీక్షణమయిన. ఆశుగవృత్తిమై = బాణ వృత్తిచేతనని వీక్షాపరమయిన యర్థము. అతివేగముగల వాయువృత్తిచేతను-అనగా వడగాలి వేగము చేత నని పాంథపరమయిన యర్థము. అతనుధాన్వాభోగసీమన్ - అతను = మున్నగునియొక్క, ధన్వా భోగసీమన్ = ధనుగవిపూర్ణ త్వసీమయందునని వీక్షాపరమైన యర్థము. ఇక్కడ సుమనసమయిన మున్నగుచాపముచేతనే యువమేయమయిన భూవల్లిని జెప్పినాడు. అతను=అధికమయిన, ధన్వాభోగ సీమన్-ధన్వయనగా జాంగలదేశంబును గనుక మరుభూప్రదేశమందని పాంథపరమయినయర్థము. (ని. 'ధన్వజాక్షలదేశేస్యా ధన్వ చాపే స్థలే ౭వీచ' అని వి.) గతాగతములన్నిభ్రమించు = రాక పోకలుచేయుచుం దిరుగుచుండెడు, లోలతరవీక్షాపాతపాంథాళికే = లోలశబ్దము చలనమందును తృప్తి గలవానియందును వర్తించుచున్నది. (ని. 'లోల శ్చలన తృప్తయోశి' అని వి.) లోలతర = మిక్కిలి చంచలములైన, వీక్షాపాత = దృష్టిపాతములనెడు, లోలతర = మిక్కిలి తృప్తితోఁగూడిన, పాంథాళికే = పథికసమూహమునకు, శ్రుతికూపాంతసుధానిపానకములై - శ్రుతి=కర్తవ్యములనెడు, కూప = బావుల యొక్క, అంత = సమీపమందలి, సుధానిపానకములయి = సుధయవలగా సున్నమును సమృతమున, నిపానమునగా నీళ్ళకుఁ గట్టించిన ధర్మగాడియను జలాశయమును, (శ్లో. 'అనశున్తు నిపానం స్యాదువ

కూపజలాశయే' అని ఆ.) సున్నపుగచ్చుచేసిన నిపానములయి యని యర్థము. లేక యమృత జలాశయములనియును జెప్పవచ్చును. శోభిల్లు = ప్రకాశించుచున్న, నిత్యప్రభాంచిత = నిత్యమును కాంతి చేత నొప్పుచున్న, వజ్రోపలకుండలంబులు = వజ్రమణిమయములయినకమ్మలు, పూబోడికి = గిరికా దేవికి, బోటి = ఒకచెలికత్తియ, ఘటించె = సంఘటనముచేసెను-అనగా జెవులబెట్టెననుట. కను బొమ్మలు మరునివిండ్లు. ఇందుండివచ్చుములుకులు వీక్షాపాతములు. అవి శీవ్రములు, లోలతరములు. కడకంటిచూపులు కర్ణపర్యంతము ప్రసరించి యటనుండి మఱులుచున్నవి. అంతతో నాగక రాశపాకలు చేయుచున్నవి. ఇదియంతయు పెనుగాలిచే నలసినబాటసారి మరుభూమిలో నిటునటు తిరిగి జలాశయము జేరి నీరుద్రావి విశ్రమించినటు లుండె నని భావము.

చూపులు శ్రవణనీమలను విశ్రమించుచున్నవనుటచే నపాంగములదైర్ఘ్యము కటాక్షముల దైర్ఘ్యము సూచితము. చూపులు చెవివద్ద నాగుననుట సుప్రసిద్ధము.

తే-గీ. 'శ్రవణపుటకూపవినిపాతసాధ్వనమున, నిగిడి యవ్వలి కటు పాక నిల్వె గాక
యధికచపలస్వభావంబు లైనయట్టిదీనికన్నులు తలచుట్టు తిరిగి రావె.' శృంగారరత్న. ఆ. 3
శ్లో. 'శ్రుతేరసి పరం పారంగతే లోచనే.'
భర్తృహరి.

మ. శ్రుతికూపామృతము న్వతంసకళికాశ్లోయంత్రసంక్రాంతదీ
ధితిదండోజ్జ్వలవర్తులాభరణపాత్రి న్నించి తాటంకక
ల్పితకుల్యాముఖపీఠసారకిరణోద్భేదంబుపేర న్వలా
ర్పితటిద్దేహకు నవ్యపత్రలతికాశ్రీ నించి రాజీజనుల్.

120

శ్రుతికూపామృతము = చెవియనెడు బావియందలి యుదకమును, వతంస = కర్ణపూర మైన, కళికా = పూమొగ్గయనెడు, ఆశ్లోయంత్ర = వితపుసిడియందు, సంక్రాంత = తగులుకొన్న, దీధితి = కాంతియనెడు, దండ = దండకావ్యముచేత, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించుచున్న, వర్తులాభరణ = రత్నపుబిరయనెడు, పాత్రి = పాత్రయందు, నించి = నిండించి, తాటంక = కర్ణకుండలమనెడు, కల్పితకుల్యాముఖ = కుల్యాముఖమనగా గాలువ మొదలునుండెడు నేతపుబానలో నీళ్లుగుచ్చ రించెడు మోటతొట్టి గనుక కల్పింపబడిన కుల్యాముఖముయొక్క, పీఠసారకిరణోద్భేదంబుపేర = వజ్రమణియొక్క శ్రేష్ఠమయిన కిరణప్రసరణమనెడు మిషచేత, వెలార్పి = వెళ్ళబోసి, తటిద్దేహ కు = మొఱపుతీగెవంటి దేహముగల గిరికాదేవికి, ఆశీజనుల్ = సఖిజనులు, నవ్య = నూతనమయిన, పత్రలతికా = చుకరికాపత్రరచనలనెడు, పత్రలతికా = పత్రయుతములైన తీగెలయొక్క, శ్రీ = నమృద్ధిని, నించిరి = కలుగజేసి.

ఇందులో గిరికాదేవియొక్క కర్ణావతంసమయిన పూమొగ్గ నేతపుసిడిగాను రత్నపుబిరను నేతపుబానగాను బిరయొక్కకిరణమును దండకావ్యముగాను, ననగా నేతపుగడగాను వజ్రకుండల మును బానలో నీళ్లు గుచ్చరించెడుకాలువ మొదటితొట్టిగాను గుండలహరికిరణప్రసరణమును శ్రుతికూ పాదకనిస్సరణముగాను పత్రరచనలను పత్రయుతలలుగాను జెప్పినాడు. గిరికకు వజ్రమయము లగు కర్ణభూషణములు, రత్నభుచితములగు బిరలు నలంకరించినియు జెక్కులమకరికాపత్రాతిరేఖలు చెవిపువ్వు నలంకరిని భావము. చెవియం దలంకారముగా ఖాత్తునో పూమొగ్గనో యలంకరింతురు,

సీ. 'అవతంసకుసుమంబునం దున్నయెలదేటి రులికించిదాచితశ్రుతులసిన.'

మహాచక్రము.

చ. సురభికురంగనాభిశఱి • చొక్కపుఁగుంకుముః గప్పి కుంకుమ
స్ఫురితమహోద్ధఁ గప్పగపుఁసోకుల మానిపి కప్పరంపుఃజ
ల్లిరి మెఱుఁగుంజవాది నెడలించి కదంబము గూర్చి నెచ్చెలు
ల్లరుణి కలంది రన్నియును • దత్తనువాసనఁ బూవుగట్టుచున్.

121

సురభి=మనోహరమయిన పరిమళముగల, కురంగనాభి=కస్తూరియొక్క, కఱి=డాగు, చొక్కపుఁగుంకుమకప్పి=శ్రేష్ఠమయిన కుంకుమపువ్వుచేత గచ్చికపఱచి, కుంకుమస్ఫురితమహోద్ధఁ = ఆకుంకుమపువ్వునందు స్ఫురించుచున్న యెక్కువకాకను, కప్పరంపుఁకులమానిపి = కర్పూరమేళనముచేత నివారిచి, కప్పరంపుఁజల్లిరి = ఆకర్పూరమందలిశైత్యమును, మెఱుఁగుంజవాది నెడలించి = నిర్మలజవ్వాదిచేతఁబోగొట్టి, కదంబముగూర్చి=కలపమేర్పఱచి, అన్నియును దత్తనువాసనఁబూవుకట్టుచున్ = ఈచెప్పఁబడిన పరిమళద్రవ్యము లన్నిటిని నాగరికాదేవియొక్క శరీరపరిమళముచేత వాసనాయుక్తములనుగాఁ జేయుచును, నెచ్చెలులు = చెలికత్తియలు, కరుణికిన్ = గిరికాదేవి, అలాదిరి = పూసి. గిరికమేన సుగంధవస్తువు లుదవలయుఁగానఁ దొలుతఁ గన్పరి బూసిరి. అది నల్లగ నుండుటచేఁ గుంకుమచే నాకఱి గప్పిరి. కుంకుమపూవు వేడిగాననావేడిని బచ్చకప్పరంపుఁబూతతో నివారిచిరి. బచ్చకప్పరము చలువగాన నాచలవ జవాదితో సువశమింపఁజేసిరి. అన్నియుఁ దొలంగించి కలప మలందిరి. సుగంధవస్తువులకంటె నాయితమే నే సుగంధముగా నుండెననిభావము.

సీ. అధరమాధుర్యభిక్షాగతం బగుసుధాఘ్రిటిక నా ముంగరం • గుదురుపఱచి
సమయానుగుణమహోచ్చగతగ్రహణినా జనుదోయి నవరత్నసరమువైచి
కిషలకొరకభృంగకీరవల్లంబు నా దోర్లల్లి బలువన్నెతోడవు లునిచి
ఘనకుచాంగజదుర్గఁకల్పితాధరవప్రపరిధి నా నొడ్డాణ • మిరవుకొల్పి

తే. యనఘజఘనానుషంగ మఘ్రింగయోగ
కలన నివి గాంచె నన వజ్రకాంచిక లిడి
యంగజితరతిబిరుదాంక • మంఘ్రిం గట్టు
కరణి మణిమయమకరనూపురము దొడిగి.

122

అధరమాధుర్యభిక్షాగతంబగు = అధరోష్ఠమందలి తియ్యదనముయొక్క భిక్షమడుగుకొనుమిత్తమయివచ్చిన, సుధాఘ్రిటికనాన్ = అమృతగుళికయో యన్నట్టులుగా, ముంగరంగుదురుపఱచి=ముక్కుముత్తయమును గుదురుగాఁబెట్టి, సమయానుగుణమహోచ్చగతమనెడువిశేషము గ్రహణిని నవరత్నసరమునకును సుభయత్ర చెప్పువలయును. విలాగనిన,

సమయానుగుణ = వివాహసమయమున కనురూపముగా, మహోచ్చగత=పరమోచ్చుచు బొందిన, అని గ్రహణిపరముగాఁ జెప్పవలెను. సమ్యక్ = లెస్సయిన, అయ = శుభావహశర్త దేనియందో యది సమయము. ని 'అయ శ్శుభావహో విధి' అని అ. అటువంటియు, అనుగుణ=గుణమనఁగా సూత్రము గనుక ననుగతమయినసూత్రము దేనికీ గలదిో యది యనుగుణము, అటువంటియు, మహోచ్చగత = కుచరూపమయిన యన్నతస్థానమును బొందినదియు నని నవరత్నసరముపరముగాఁ జెప్పువల

యును. అనఁగా సమయానుగుణ మహోచ్చగతగ్రహపంక్తియో యన్నట్టులుగా సమయానుగుణ మహోచ్చగత నవరత్న సరమును జనుదోయియుండు వైచి యని యర్థము. నవరత్నములను వర్ణసామ్య నిమిత్తముచేత నవగ్రహములనుగా నుత్పేక్షించినాఁడు. గ్రహపరమయిన యర్థమహోచ్చగతులన్నందుకు సూర్యాదిగ్రహములకు మేఘాదిరాసు లుచ్చస్థానములు. మేఘాదిరాసులయొక్క ౧౦-3౨౮-౧౫-౫౬౨౭౨౦ భాగములు పరమోచ్చభాగములు. ఉచ్చస్థానమున కేడవదిచస్థానము. ఇందుకు, శ్లో. 'అజవృషభమృగాక్షనాకుశీరార్పుషపణిజౌచ దివాకరాదితుక్లాః, దశశిఖిమయ్యుక్తిధీద్రియాన్తైస్త్రీనవకవింశతిభస్తనస్తనీచక' అని జ్యోతిశ్శాస్త్రము.

కిసల = ఎఱ్ఱని చిగుళ్లయొక్కయు, (ని. 'కిసాలయం కిసలయం కిసాలం కిసలం కిసమ్' అని ద్వీరూపకోశము.) కోరక = తెల్లని పూమొగ్గలయొక్కయు, భృంగ=నల్లని తుమ్మెదలయొక్కయు, కీర= పచ్చనిచిలుకలయొక్కయు, వర్గంబునాఁ = సమామామో యన్నట్టులుగా, దోర్వల్లిక్ = బాహువనెడు తీఁగెయందు, పలుపన్నెతోడవులునిచి = రక్త శ్వేత నీల హరిద్వర్ణములు గల పద్మరాగ మాత్మిక హరి నీల మరకతమణిమయము లై సభూషణములుపెట్టి, ఘన = గొప్పలయిన, కుచ = స్తనములనెడు, అంగజ దుర్గ = మనఃసాధిదుర్గములకు, కల్పిత = రచింపఁబడిన, అధరవప్ర = క్రిందికోటయొక్క, పరిధిసాఁ = పలయమోయన్నట్టులుగా, ఒడ్డాణమిరవుకొల్పి = ఒడ్డాణముపెట్టి,

అనఘ = రమ్యమయిన, జఘన=కటిపురోభాగముయొక్క, అనుపంగము=సాంగత్యమును, ఇవి= కవచకాంచికలు, అష్టాంగయోగకలనఁ = (యమ నియ మాసన ప్రాణాయామ ప్రత్యాహార ధ్యాన ధారణా సమాధిరూపాష్టాంగయోగములచేత నని యర్థము.) అష్టధారాయోగముచేత నని భావము. వజ్రమున కవ్వధార లుండును.

ఇందుకుఁ బ్రమాణము-

క. 'రూపాదవి చులకనై మెఱుఁ, గేపారంగ వానిధార తెనిమిది యగుచుఁ'

దా పొల్పు మూలలాట్రై, చూపట్టుట వజ్రమణికి శుద్ధగుణంబుల్.'

అని రత్నపరీక్షయందుఁ జెప్పఁబడియున్నది.

కాంచెనక = పొందినవోయన్నట్టులుగా, వజ్రకాంచికలిడి = వజ్రమణిమయములైన మొల నూట్లపెట్టి, అంగ = శరీరసౌందర్యముచేత, జిత=జయింపఁబడిన, రతి=రతీదేవియొక్క, (ని. 'అథోరతిః, రతీ కామప్రియాస్త్రీత్యోకీ' అని నానార్థరత్నమాల.) బిరుదాంకము = మకరాకారముగు బిరుదు టెక్కెమును, అంఘ్రిగట్టుకరణిక్ = కాలసు గట్టినట్టులుగాను, మణిమయమకరనూపురము దొడిగి = రత్నమయమయిన మకరాకారమండరమును దొడిగినవారై, (ని. 'పాదాబ్జం తులాకోటి ర్నృణో నూపురోస్త్రీయామ్' అని యమరము.)

గిరికాదేవి నాసికకు ముంగరయు, గుబ్బలపై రత్నహరములు, బాహువులకు రత్నఖచిత వివిధభూషణములు, నడుమునకు నొడ్డాణము, కటిపురోభాగమునందు వజ్రకాంచికలును, బాదములకు మణినూపురములు చెలికత్తె లలంకరించిన భావము. అలం. ఉత్పేక్ష.

చ. చెలువలు బాల నిట్లు గయినేయంగఁ బైదలి యోర్తు రాగ మం

ముల నలరించి చూచితిరె • కొమ్మలు తమ్ము లినాంఘ్రిరాగకం

దళిం దగు ధాత్రి నీయరిదితమ్ము లినోజ్జ్వలమాళిరంజనా

కలనము లంచు బల్కు జెలికన్నుల నించుక నించె రాగమున్.

123

చెలువలు = చెలికత్తియలు, బానిట్టుగయిసేయక = గిరికాదేవి సేవకారము శృంగారించగా, పైదలియార్డు = వారిలో నొకచెలికత్తి, రాగముఘ్రింబలించి = అపారముచు పాదములయందలంకరించి, చూచితిరొమ్ములు = చెలులందఱును జూచివారలె, ధాత్రిక = భూమియందు, (ని. 'ఉపమాతా చ ధాత్రీ స్వా ద్భూమి రామలీక స సా' అని నానార్థరత్నమాల.) తమ్ములు = ప్రసిద్ధములయిన కమలములు, ఇనాంఘ్రిరాగకందళిందగు-ఇనశబ్దము పలియందును సూర్యునియందును వర్తింతుచున్నది. (ని. 'ఇన స్ఫూర్త్యే నృపే పత్యే' అని వి.) ఇన = పలియొక్క, అంఘ్రి = పాదములయొక్క, రాగకందళిక = రక్తిమాంకురములచేత, తగుక = ఒప్పుచుండును, అని యర్థము. అనంగా దద్రంజితములనుట. సూర్యకిరణజన్య రక్తాంకురములచేత దగు నని భావము. ఈయవివర్తనలు = అనంగా నీగిరికాచరణరూపము లయిన విచిత్రకమలములు. ఇక్కడ జరణములను నిగరణముచేసి తమ్ములని చెప్పినాడు. ఇన = పలియొక్క, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశమానమగుచున్న, మాళి = కిటికముయొక్క, (ని. 'మాళి స్పంయతకేశేష చూడాయాం మకుటే ద్వయోకే' అని నానార్థరత్నమాల.) రంజన = రంజనమందు-అనంగా గిరిటమును ప్రకాశించజేయుటయందు, అకలనములు = సమర్థములయినవి, అంచుక = ఈలాగని, పల్కు = పచింపగా-అనంగా సురతబంధవిశేషమందుగాని ప్రణయతోపనివారణార్థముగాని, పెనిమిటిచేత శిరసావహించ బడుచున్నవని తాత్పర్యము. చెలి = గిరికాదేవి, కన్నులక = నేత్రములయందు, రాగముక = రక్తిమను, ఇంచుకనించెక = కొంచెముగా నింపెను. అనంగా జెలికత్తిపలికినవర్తొక్తి లజ్జాయుక్తమయిన కోపముచేత నించుకంత కన్నెఱ్ఱ జేసెనుట.

ఈపద్యమున లళలకభేదప్రాసము. దీనికి లక్షణము-

లే. 'రేఫమునకుఁ బైసుండు మాతృకకుఁ బెద్ద

కాయభేదావ్యయప్రాస మై యెసంగు.'

అని యప్పకవీయము.

కమలములు ఇనాంఘ్రిరాగకందళమున రాగవంతము లగుచుండును. గిరికాపాదము లరిదితమ్ములు. కావున ఇనోజ్జ్వలమాళిరంజనాకలనములు. అనంగా గిరికాపాదములు సురతవిశేషములందును, ప్రణయతోపమునందును పసురాజుచే శిరసావహించబడనున్నవని భావము. గిరిక కనులందు రాగము (అనురాగము కేంజాయ) నించుట యంచుక చెలికారముకొలది కోపము సూచించుటకు.

శా. కాంత ల్మత్తమతీనగేంద్రభవముఁకైరత్నరాజిం దదే

కాంతస్వచ్ఛశరీరయుక్తి సనుజాకల్యాణవేళార్హస

త్కాంతు ల్నించిరి గాక కానియెడ లోకశ్లఘ్యసౌభాగ్యవ

త్కాంతాలొకవణి న్నణితములం గై నేయంగా ముగ్ధలే.

124

కాంతల్ = గిరికాదేవిచెలికత్తిలు, శుక్తిమతీ = శుక్తిమతీనదివల్లను, నగేంద్ర = కోలాహలనివల్లను, భవ = సంభవించిన, ముక్త = ముత్యములయొక్కయు, రత్న = పద్మరాగాదిమణులయొక్కయు, రాజీ = కమూహమందు, ఇక్కడ శుక్తిమతీసంభవములయినవి ముత్యములనియు కోలాహలవర్షతసంభవములయినవి పద్మరాగమణులనియు గ్రహణార్హము. కల్ = అగిరికాదేవియొక్క, వికాంతస్వచ్ఛ =

నితాంతనిర్మలమైన, శరీర = దేహముయొక్క, యుక్తి = యోగముచేత, అనుజా = తోడఁబుట్టినదైన గిరికాదేవియొక్క, కళ్యాణవేళా = వివాహసమయమునకు, అర్హ = తగిన, సత్కాంతుల్ = శ్రేష్ఠమయిన కాంతులను, నిందిరిగాక = నిండఁజేసిరే కాక, ఇక్కడ శుక్తిమతీనగౌరవభవయనెడు ముక్తారత్న రాజియొక్క విశేషణము గిరికాదేవికి రత్నానుజత్వమును సమర్థించుచున్నది. అనఁగా రత్నముల కనుజయైన గిరికాదేవియొక్క వివాహసమయమునకు దగునట్లులుగా గిరికాదేహకాంతులచేత నలంకరించినారనుట. కానియెడఁక = అనఁగా గిరికాదేహకాంతులచేతనే రత్నముల నలంకరించుట గాకపోయినట్లయిన, లోకాక్షాఘ్న = లోకములవారిచేతఁ గొనియాడఁదగిన, సౌభాగ్యవత్ = సౌందర్యముగలిగిన, కాంతా లోక = మనోహరప్రకాశము గలిగిన, మణిక్ = రత్నమును అని యర్థము. (ని. 'అలోకాదర్శనద్యుతీ' అని అ.) కాంతాజనరత్నమని భావము. మణీశకలములకొరత్నసమూహములచేత, కైసేయఁగాక = ఆలంకరించుటకును, ముగ్ధలే = తెలియనివారా-అనఁగా గారుట. (ని. 'అథ త్రిషు, ముగ్ధ స్సౌమ్యే నపే మూఢే' అని నానార్థరత్నమాల.)

గిరికాదేవికి నలంకరించినరత్నాభరణము లామెయొక్కదేహకాంతిచేతః బ్రకాశించుచున్నవే కాని యాభరణము లామెదేహమును ప్రకాశింపఁజేయఁజాలక యుండెనని ఫలితార్థము. ముత్యములు శుక్తిమతీసంజనితములు, రత్నములు తోలాహలనూజాతములు. ఈరెంటికిని గిరిక యనుజ. తోఁబుట్టువు వివాహమున నగ్రజాతు లలంకరించుకొనవలయును గదా! గిరికాదేవియొక్క యేకాంతస్వచ్ఛతను సంపూర్ణమున ముక్తారత్నము లలంకృతములయ్యెను. సోదరీవివాహమున నగ్రజాతములగు ముక్తారత్నముల నలంకరించుట జరిగినది. మనోహరాకారములకు భూషణము లలంకరణములు కాఁజాలవు. ఇటు లనుటకు-

శ్లో. 'సరసిజమునివద్ధం శైవలేనాపి రమ్యం, మలినమపి హిమాంశోః లక్ష్యలక్ష్యీం తనోతి
ఇయ మధికమనోజ్ఞావల్గలేనాపి రమ్యా, కిమివహి మధురాణా మాకృతి ర్నండనానాం.'
అభిజ్ఞానకామంతలము.

శా. నానాభూషణరత్నజాలములలోనం బొల్చునాత్మీయకా
యానుచ్ఛాయలచే గరం బలరె మేనాపత్యసత్పుత్రి నె
మైను ల్లాల్చి శుభాధిదేవతలు సంప్రీతిం బ్రవేష్టింప ని
త్యానందంబున నంద మొందునరవిఁదావాసచందంబునన్.

125

నానాభూషణరత్నజాలములలోనక = సకలాభరణములయందలి రత్నసమూహములలోనల, బొల్చు = ప్రకాశించుచున్నది, ఆత్మీయకాయానుచ్ఛాయలచేత = నిజశరీరప్రతిబింబములచేత, మేనా = మేనకాదేవియొక్క, అపత్య = కుమారుడయినతోలాహలనియొక్క, సత్పుత్రి = కుమారికయైన గిరికాదేవి, కరంబలరె = మిగుల నొప్పుచుండెను. వివాగనిన, నెమైనుల్లాల్చి = చక్కని శరీరములు ధరించి, శుభాధిదేవతలు = మంగళాధిదేవతలు, సంప్రీతింబ్రవేష్టింపక = అధికప్రేమచేత బరివేష్టించిఁబోలువగా, నిత్యానందంబున నంద మొందు = నిత్యమయిన యానందముచేత నొప్పుచుండెడు, ఆరవిందావాస చందంబునక = లక్ష్యదేవతలె, కరంబలరె నని సంబంధము.

ఇందులో భూషణ రత్నసమూహములయందు బ్రతిబింబించిన గిరికాదేహములను శుభాధిదేవతలుగాను గిరికాదేవిని లక్ష్యదేవినిగాను శెప్పినాడు. అలం. ఉపమ.

క. విదువగాణీలశుభా, పాదనగేయములపేర • భారతి సతిపై

మోదమున ధవళవర్ణ, ప్రాదుర్భావంబు నెఱవె • బలుమటు నచటన్. 126

విదువగాణీల = గాణీకబ్బము గాయనికబ్బతప్పవము. ముత్తైవలయున గాయకులయొక్క, శుభా పాదనగేయములపేర = మంగళ గానములనెడు వ్యాజముచేత, భారతి = సరస్వతీదేవి - అనగా గేయ రూపభారతియగుట. సతిపై మోదమున = గిరికాదేవిమీఁది సుతోషముచేత, ధవళవర్ణప్రాదుర్భావంబు నెఱవె బలుమటు నచటన్ = మాటిమాటికి నివాసస్థలముదు శుభస్వరూపప్రాదుర్భావమును ఘటింపజేసెననియును ధవళాక్షరప్రాదుర్భావమును ఘటించజేసెనని యర్థము.

ధవళవర్ణములనగా బెండ్లిపాటలయొక్క రాగములని భావము. పెండ్లిలో ధవళముపాడుట ప్రకటము. భారతీకబ్బమునకు, (ని. 'బ్రాహ్మీతు భారతీభాషా గీర్వాన్వాణీ సరస్వతీ' అని యమరము.) ధవళములు వివాహములలో బాడుట ప్రసిద్ధమగుటకు గ్రంథాంతరములందు పైక మాధారములు గలవు.

క. ఎడలేదు లగనమునుచున్, బడిబడి పిలువంగ నపుడు బలువాయువమున్

గడలుకొనంగా నచ్చర, పడఁతుల ధవళములు పెండ్లిపాటలు చెలఁగెన్.

యయూతిచరిత్రము. ఆ ర.

ఆ శ్వాసాంతము

శా.సంధాభార్గవ భార్గవహ్నినయనఃజ్వాలాభశౌర్యప్రభా

సంధానాదర నాదరక్తిరసికః శ్యామామనోవారణా

స్కంధారోహణ రోహణప్రతిమదోః శ్చారుక్షమాపాలసం

బంధాపాదన పాదనప్రహయరాఘ్వాస్వత్సపాదాంకనా.

127

సంధా = ప్రతిజ్ఞ యందు, భార్గవ = వరశురాముడనైనవాడా, ని. 'సంధా ప్రతిజ్ఞా మర్వాదా' అని ఆ. భార్గ = భర్గ సంబంధియైన - అనగా శివసంబంధియైన, వహ్నినయన = అగ్నినయనేత్రము యొక్క, జ్వాలా = మంటలయొక్క, అభ = ప్రకాశమువంటి ప్రకాశముగల, శౌర్యప్రభా = ప్రకాశ ప్రకాశముయొక్క, సంధాన = కూర్చుంటుందలి, అదర = అసక్తిగలవాడా - అనగా బ్రతాప కీలుండనుట, నాదరక్తిరసిక = గానమందలి రసికత్వముగల, శ్యామా = యౌవనమధ్యస్థలైన స్త్రీల యొక్క, మనః = మనస్సనెడు, వారణస్కంధ = గజస్కంధమందలి, ఆరోహణ = ఎక్కుటగల వాడా యని యర్థము. గానరసికత్వముగల శ్యామలయొక్క, అనగా యౌవనమధ్యస్థలైన ప్రేంకణపుఁ దీలయొక్క, మనః = మనస్సనెడు, అవారణస్కంధ = అవార్యప్రకాండమందలి, ఆరోహణ = ఎక్కుటగలవాడా యనియును నర్థాంతరము. ప్రేంకణమునకు గానము దోహదక్రియ యని ప్రసిద్ధము. శ్యామయనగా నప్రసూతాంగనయును ప్రేంకణమును, స్కంధమనగా భుజమాలమును పృక్ష ప్రకాండంబును, అనగా వృక్షమూలము మొదలుకొని కొమ్మలపర్యంతముండెడు మ్రాగు, ని. 'స్కంధః ప్రకాండే కాయేచ బాహుమూల సమూహయోః' అని ఆ. రోహణప్రతిమ = రత్నప్రదాన మందు రోహణాచలసమానమయి, దోః = దక్షిణబాహువుచేత, చారు = చిహ్నమున్న, క్షమాపాల = రాజులతోడ, సంబంధాపాదన = సంబంధముచేసినవాడా, పాదనప్ర = పాదప్రణామమున, హయ రాత్ = ఆశ్వరథయొక్క, భాస్వత్ = ఆవర్ణ్య భాసురమయిన, సపాదాంకనా = సపాదందనెడు నానుముగలవాడా, అని యాశ్వాసాంతమందు గృహీతమింతోధనము. ఈ పద్యము ముక్తకవిగ్రామము గలదిగాఁ జెప్పబడియెను.

క. ఖల్యాభయకర హరఖుర, హల్యాహతజన్యజాంగలాంగణఫలసా

కల్యావహా బహువిగ్ధయ, కల్యాణ నిజామగుక్తకల్యాణహరా.

128

ఖల్యా = ఖలసమూహమునకు, భయకర = భయంకరుడైనవాడా, ని. 'ఖలీనాం ఖలీనీ ఖల్యా' అని అ. హయ = గుఱ్ఱములయొక్క, ఖుర = గిట్టలనెడు, హల్యా = హలసమూహముచేత, ని. 'హల్యా హలానాం' అని అ. ఆహత = దున్నబడిన, జన్య = యుద్ధమునెడు, జాంగలాంగణ = ని. 'జాంగలా జల నిర్మకదేశే' అని వి. జలనిర్మకప్రదేశమునకు, ఫలసాకల్యావహా = సస్యసమగ్రతాసంపాదకుడైన వాడా యని యర్థము. ఫలమనగా బాణాగ్రమని భావము. ని. 'సస్య బాణాగ్రయోః ఫలమ్' అని వి. నిర్జలప్రదేశమందు సంపూర్ణఫలప్రాప్తిచేసినాడని యద్భుతార్థము. బహువిగ్ధయకల్యాణ = అనేక దిగ్భయరూపమయిన మంగళముగలవాడా, నిజామ = నిజాముచేత, గుక్త = రక్షింపబడిన, కల్యాణ = కల్యాణ వట్టణమును, హరా = సాధించినవాడా యని యర్థము. నిజామునిచేత దాచబడిన సువర్ణమును హరించినవాడా యని యర్థము.

తరల. ద్రమిళలాటకురువరాటాదహళభోటకుంభినీ

రమణజూటతటకీరీటత్పాటలప్రభా

కమలర్పూట కలితకూటకనకవాట సంభ్రమ

ద్భ్రమితఘోట బెడదకోటపటుకవాటపాటనా.

129

ద్రమిళలాటకురువరాటాదహళభోట = ద్రమిళ లాట కురు వరాట దహళ భోట అనెడు దేశములయొక్క, కుంభినీరమణ = రాజులయొక్క, జూటతట = శిరస్సులయందలి, కీరీట = కిరీటముల యందలి, రత్న = మణులయొక్క, పాటలప్రభా = తెలుపుగలిగిన యెఱుపుచాయలనెడు, కమలర్పూట = పద్మవనముగలవాడా, కలిత = ఉన్నతములయిన, కూట = శిఖరములుగల, కనక = కనకగిరియొక్క, ఇక్కడ, ని. 'నామైకదేశే నామగ్రహణమ్' అని యున్నది గనుక గనకశబ్దముచేత గనకగిరి చెప్పబడినది. వాట = మార్గమందు, ని. 'వాటోమార్గైవృత్తిస్థానే' అని మేదిని, సంభ్రమత్ = ధాటివేగము చేత, భ్రమిత = భ్రమించుచున్న, ఘోట = గుఱ్ఱములుగలవాడా, బెడదకోట = బెడదకోటయనెడు పట్టణముయొక్క, పటు = సమర్థములయిన, కవాట = పెద్ద దరవాజాతలుపులయొక్క, పాటనా = భేదనముగలవాడా అనగా బెడదకోటపట్టణపు దలుపులు బ్రద్దలుచేసి లోపలికిఁబోయి జయించినాడనుట, ఈ వృత్తమునకు న భ స న జ ర గణము లుండవలయును. పదునొకండవ యక్షరము యతి స్థానము.

గద్యము. ఇది శ్రీమద్రామచంద్రచరణారవిందవందనకవననందనప్రసాదసమాసాదిత సంస్కృతాంధ్రభాషాసామ్రాజ్య సర్వంకషచతుర్విధకవితానిర్వాహకసాహిత్య రససోషణరామరాజధూషణప్రణీతం బయిన వసుచరిత్రం బనుమహాప్రబంధంబు నందుఁ బంచమాశ్వాసము.

ఇది శ్రీమదాశ్రేయకులకళాంధోనిధి సంపూర్ణసోమసోమాభిధానమంత్రి పరశురామమును, సోమకుతసిద్ధేశ్వరమంత్రి శ్వరపుత్రుండును శ్రీమత్పార్వతీరాజేశ్వరపరప్రసాదసమాసాదితహృదయవద్య నిఖిలవిద్యావికారధుండును నగుసోమకుచిత విచితం బయినవిద్యజనరంజనీనామకపూర్వవ్యాఖ్యాన మందలినిశ్చయవిషయసహితంబుగాఁ బరిష్కృతంబయి యొప్పురు ప్రతిపదటీకారూపంబగు వసుచరిత్ర శామకాంధ్రీకావ్యరత్నవ్యాఖ్యానమునందుఁ బంచమాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు వసుచరిత్రము, సవ్యాఖ్యానము

షష్ఠా శ్వాసము

రామచరణవందన

పారీణ యపారరణకృపారీణధను

ర్నారాచ నవ్యదీవ్య

ద్వీరాచరితాంకగేయః తిరుమలరాయా.

1

శ్రీరామః=శ్రీరామస్వామియొక్క, చరణవందన=పాదప్రణామమునందు, పారీణ=తుదముట్టిన వాఁడా, అపార = అమితమైన, రణ=యుద్ధమునందు, కృపారీణ=దయారహితమైన, (ని. 'స్యన్నరీణిమ్' అని అ.) ధనుర్నారాచ = ధనుర్పాణములు గలవాఁడా, నవ్య=నూతనమైన, దీవ్యత్ = ప్రకాశమానమయిన, వీరాచరితాంక = శౌర్యాంకములచేత, గేయ=స్తోత్రము చేయఁ దగినవాఁడా, తిరుమలరాయా = తిరుమలరాయనామధేయుడ పయనరాజాగ్రణీ, అని యాశ్వాసాదియందుఁ గృతిపరినికూర్చి సంబోధనము.

తే. అవధరింపుము శౌనకాద్యఖిలసర్సు
సింద్రులకు రామహర్షణి యిట్లు పలుకు
నితర దిక్పాలకాంతలు నిగురుబోడి
కర్హూమావిశేషంబు లనిపి రపుడు.

2

అవధరింపుము = చిత్తగింపుము, శౌనకాద్యఖిలసర్సు సింద్రులకు = శౌనకుఁడు మొదలుగాఁగల సమస్తమునిశ్రేష్ఠులకు, రామహర్షణి యిట్లు పలుకు = రామహర్ష జపుత్రుఁ డయిననూతుఁ డీవక్ష్యమాణ ప్రకారముగాఁ బలుకుచున్నాఁడు. విమనియనిన, ఇతరదిక్పాలకాంతలు = మున్నుచెప్పినశబ్దవిగాత తక్కినదిక్పాలకులభార్యలును, ఇగురుబోడికి = గిరికాదేవికి, అర్హూమావిశేషంబు లనిపి రపుడు = తనియలంకారవిశేషముల నావివాహసమయమునందుఁ బులికి.

శా. పౌలోమీప్రభృతు ల్కుమారి నిటు సంభావించుగా మున్ను ది
క్పాలు రూపు నలంకరించి శుభలగ్నంబు బ్రతీక్షింపగా
నాలోఁ దాను దదర్శ వస్త్రణివిశేషాన్వేషనన్నద్ధుడో
నా లోకాప్తుడు చేరె రాగమహిమ స్రత్నాకరప్రాంతమున్.

3

పౌలోమీప్రభృతు = శబ్దవిమొదలయినవారు, కుమారి = గిరికాదేవిని, ఇటుపరిభావించుగా = ఈ ప్రకారము సన్మానము చేయఁగాను, మున్ను=ఇంకకుముందుగా, దిక్పాలర్ = దిక్పాలకులు,

భూపు నలంకరించి = వసురాజును శృంగారించి, కుభలగ్నంబుంబ్రతీక్షింపఁగో = వివాహముచూపార్చు
మున కెదురుచూచుచుండఁగాను, అలొదాసు = ఆనమయమందుఁదాసును, తల్ = అగ్రికావసురాజు
లకు, అర్హ = తగిన, సప్తజివిశేష = శ్రేష్ఠమయిన మణివిశేషములయొక్క, అన్వేష = వెదకుటకు, సన్న
ద్ధుడోనా = యత్నపడినవాడో యన్నట్లులుగా, లోకాపుండు = లోకబాంధవుండయినసూర్యుడు,
రాగమహిమ = ప్రేమాతిశయముచేత ననియర్థము. రత్తిమాతిశయముచేత ననిభావము. రత్నాకర
స్రాంకము = రత్నములకు స్థానమయిన పశ్చిమసముద్రముయొక్కనమీపమును, చేరే = చేరినవాడాయెను,
ఆనఁగా సూర్యాస్తమయమాయె ననుట.

ఇందులో లోకాపుండ్రునెడుపదంబులు రత్నాకరమనెడుపదంబులు సాధిప్రాయములు. దిక్పా
లురు, అన్నచోట దిక్పాలశబ్దము లకారాంతముగనుక, స్తో. 'లాంతాత్తురురాతయోక్రమేణస్తే.
న. అనెడు సూత్రముచేత బహువచనమునకుఁ బ్రథమా రువర్ణకము వచ్చినది. 'కుత్రచిద్రేఖగన్యస్యా
దుతోల్పక ప్రయోగతః' అనెడు నధర్వణవచనమువలన దిక్పాలురు అనెడిశబ్దమందలి రేఖముమీది
యుకారమునకు లోపము వచ్చినది. పౌలోమీప్రభృతులు దిక్పాలవత్తులు. పత్తులు నాయికను భర్త
లగు ఇంద్రప్రభృతులు వసురాజు నలంకరించిరి. ఇందటిన్నివిధముల సత్కరించినపుడు లోకాపుండు
గూడ లోకేశ్వరుని సత్కరింపవలయును. సత్కరింపఁదగిన దర్శమణులతోడను గావున వెదకఁదగిన
చోటు రత్నాకరము. అలం. ఉత్పేక్ష.

మ. వసుసన్మూర్ధిరికాకరగ్రహమహావ్యాలోకనానందసాం
ద్రసురేంద్రప్రమదాశ్రయం బగునభిసాసాదదేశంబునన్
ఘుస్పృణాలేప మొనర్చి ధూప మిడి మ్రుగ్ధులైవ్విరో నాఁ గరం
బెనఁగెన్ సంజయు నిర్లుఁ దారకలు భూయిష్ఠప్రకాశంబునన్.

4

వసుసన్మూర్త్ = వసురాజుయొక్కయు, గిరికా = గిరికాదేవియొక్కయు, కరగ్రహమహా =
పాణిగ్రహమహాత్మవముయొక్క, వ్యాలోకన = విశేషదర్శనమందలి, ఆనందసాంద్ర = ఆనందము
చేతఁ బూర్ణిభవించిన, సురేంద్రప్రమదా = ఇంద్రనిభార్యయైన శబీదేవికి, ఆశ్రయంబగుఁజ్ఞానమై
యున్న, నభిః = ఆకాశమునెడు సాసాదదేశంబునన్ = మేడయందు, ఘుస్పృణాలేపమొనర్చి = కంకుమ
పూతపూసి, ధూపమిడి = కృష్ణాగరుధూపమిచ్చి, మ్రుగ్ధులైవ్విరోనా = ముత్యాలమ్రుగ్ధులు తీర్చి
నారో యనునట్లులుగా, సంజయున్ = సంధ్యారాగంబును, ఇర్లున్ = చీకటులును, తారకలు = నక్ష
త్రములును, భూయిష్ఠప్రకాశంబునన్ = అతిశయప్రకాశముచేత, కరంబెనఁగెన్ = మిగులనొప్ప
చుండెను.

ఇక్కడ సంధ్యారాగమును గుంకుమపూతగాను జీకట్లను ధూపధూపములుగాను, నక్షత్ర
ములను ముత్యపుమ్రుగ్ధులుగాను నుల్పేక్షించి చెప్పినాడు.

గిరికావసురాజుల వివాహము వేలుపుటింతులకు సంతోషకారణము. కాన వారు ఆకాశహర్ష్య
ములందుండి క్రిందివిశేషములను దిలకింపసాగిరి. గృహాలంకరణము కంకుమపూవుతో నలుకుట. ఇది
సంజకావి. ధూపము బీకటులు. మ్రుగ్ధులు నక్షత్రముదాయము. అలం. ఉత్పేక్ష.

ఉ. బిప్పునసంతసోధమున • నుండి తదుత్సవచిత్రసంపదల్
ముప్పదిమూఁడుకోట్లసురముఖులపట్టపుదేవు లందఱుం

దప్పక చూడఁగా నిడిన దట్టపుసోరసగండ్లు నా దెస
లగ్నపురుచిప్రరోహములఁ గానఁగ నయ్యె నపారతారకల్.

5

ఓప్పు = ప్రకాశించుచున్న, అనంతసౌధముననుండి = ఆకాశమనెడి మేడలోపలనుండి, తదుత్పన్నచిత్రసంపదలు = ఆ వివాహమహోత్సవముయొక్క విచిత్రవైభవములను, ముప్పదిమూడు కోట్లసురముఖ్యులపట్టపుదేవులందఱుకొ = ముప్పదిమూడుకోట్ల దేవతాకేవులయొక్క భార్యలందఱును, తప్పకచూడఁగా నిడిన = తప్పకచూచెడుకొఱు కేప్పజించిన, దట్టపుసోరసగండ్లునాకొ = సాంద్రగవాక్షములతో యన్నట్లుగా, అపారతారకలు = మిరములేని నక్షత్రములు, దెసలప్పు = దిక్కుల నాచ్ఛాదించుచున్న, రుచిప్రరోహములకొ = ప్రభావములచేత, కానఁగనయ్యెకొ = చూడ నొప్పెను.

చుక్కలపుడే తలసూపుటచే వానికాంతు లొక్కములు. అందుచు బ్రకాశాతిశయముగా నుండెను అపారములుగావున. వివాహోత్సవము చిత్రసంపదలతో నిండారుచి. తిలకించుచు ముప్పది మూడుకోటుల వేలపులపట్టపురాణులు. కావున దిశాలసౌధమువావలయును. కాననేయంతసౌధము పట్టపుదేవు లవరోధకాంతలు కావున మరుగుననుండి చూడఁదగినవారు. అట్టిచో గవాక్షములైన నెడటి వారికి గమనింతురు. కావున సోరణగండ్లు ఉచితము. సోరణగండ్లను తెజులను గోడలను నవరోధ స్త్రీలు వింతలుచూడ నేర్పఱచు చిన్నరూద్రములు. ఇవి పెక్కులున్న గాని చూడవీరుదను. ఇటులనే యర్థము చెప్పనగునుగాని గవాక్షము లనఁదగదు.

లే-గీ. మలయమారుత మేతెంచు తలరుటాకు, గములనందులు సోరణగండ్లుగాఁగ,

భావమతీపరిణయము.

సీ. పరులస్పృహకి నగోచరమగు సంవృతస్థలనిచ్చి రాజివాపుజనంబు

చూచునట్టుగఁజేసి.

ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము. అ. ౪.

ఇటుల రాజివాపుజనులు చూచునట్లు చేసినవియే సోరణగండ్లు.

ఉ ఉన్నతవై జయంతవలఁయోచితభాగము చేరి చేదిభూ

భృన్నగరిమహోత్సవము * మె పఖిలంబును నిక్కి చూచువే

గన్నులవేల్పురాణిముఖకంజము పై పయిఁ దోచురేఖరే

గన్నియ తేని మేను తొలుగట్టుతుదం బొదలెం గ్రమంబునన్.

6

ఉన్నత = పొడవైన, వై జయంతవలయ = పట్టునగానుండునట్టి యుద్ధునిపేదయొక్క, ని. 'స్యాత్పాప్రాదోవై జయంతకః' అని అ. ఉపరిభాగముచేరి = ఉర్ధ్వప్రదేశముందు బ్రవేశించి, చేది భూభృత్ = చేదిదేశాధిపతియైన వసురాజుయొక్క, నగరి = పట్టణమందలి, మహోత్సవముమెపు = మహాత్తరమయిన వివాహమహోత్సవసమృద్ధిని, ఆఖిలంబును నిక్కిచూచు = సకలమును దలయెత్తి చూచుచున్న, వేగన్నులవేల్పురాణి = సహస్రాక్షుండయిన యుద్ధునిభార్యయొక్క - అనఁగా శరీరదేవియొక్క, ముఖకంజము = పద్మమువంటిముఖము, వైయుదోచురేఖ = మీఁదమీఁదఁ గనపించు చున్నదో యన్నట్లులుగా, రేగన్నియతేనిమేను = నిశానాథుండయిన చంద్రునియొక్క బింబము, తొలుగట్టుతుదకొ = పూర్వశైలాగ్రమందు, క్రమంబునన్ = వెంటదీవెంటదీని, పొదలెన్ = ప్రకాశించెను.

చ. సరసిరుహారి యప్పు డీలఁ ♦ జందననేకము ది క్తటంబులం
బరమసుధానులేపము సభంబునఁ బొందువితానలక్ష్మీయుక్
నిరుపమకౌముదీరుచుల ♦ నించుచు సారె నలంకరించె నా
సురకులసార్యభామహితశోభనవేళ నజాండగోళమున్.

7

సరసిరుహారి = చంద్రుడు, అప్పుడు = ఆ సమయమందు, ఇలక్ = భూమియందు, చందన
నేకము = తెల్లని శ్రీచందనముచేతఁ దడుపుటకు, దిక్తటంబులఁ = దిక్కులయొక్క పార్శ్వముల
యందు, బరమసుధానులేపము = యోగ్యమైననున్నపు పూతను, సభంబునఁ = ఆకాశమందు, పాండు
వితానలక్ష్మీయుక్ = తెల్లని మేలుకట్టుయొక్క - అనఁగా జాందినీయొక్కశోభను, నిరుపమకౌముదీ
రుచులఁ = ఉపమానరహితమైన వెన్నెలయొక్క శుభ్రీకాంతులచేత, నించుచుఁ = నిండించుచు,
అజాండగోళమున్ = బ్రహ్మాండకుహరమును, ఆ = అట్టి, సురకులసార్యభౌమ = దేవేంద్రునకు,
హిత = ఆప్తుడైన వసురాజుయొక్క, శోభనవేళఁ = వివాహసమయమందు, అలంకరించెన్ = శృంగా
రించెను. చంద్రుడు జరుగనున్న యింద్రహితుడగు వసురాజు వివాహమునకు బ్రహ్మాండము నలంక
రించెను. చంద్రకిరణములు భూమిని చందనపుగలయంపిని చల్లినట్లు, ఆకాశమున జాందినీగట్టినట్లు
దిక్కులకు నున్న ముగ్ధిన్నట్లు నలంకరించెను. కౌముదీరుచి నిరుపమము గావున బ్రహ్మాండము నిటుల
నొనర్పఁగలిగెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

చ. అతినీకటంబు లగ్న మని ♦ యాంగిరసుం డపు డెచ్చరింప దై
వతవిభుఁ డాదరోక్తిఁ బిలువఁ న్నలువంకలఁ బుణ్యభామినీ
కృతశుభగేయము లృగధఃక్రీర్తనవై భవము ల్సెలంగఁగా
సితకరి నెక్కి యొప్పెఁ బతి ♦ శీతనగోజ్జ్వలశంకరాకృతిన్.

8

అతినీకటంబులగ్నమని = లగ్నము మిక్కిలి సమీపించినదని, అంగిరసుండపు డెచ్చరింపఁ =
బృహస్పతి యప్పు డెచ్చరికసేయఁగా, దైవతవిభుఁడు = దేవేంద్రుడు, ఆదరోక్తిఁబిలువఁ = గారవిపు
మాటలచేతఁ బిలువఁగాను, నలువంకలఁ = నాలుగుదిక్కులను, పుణ్యభామినీకృతశుభగేయములు =
పుణ్యాంగనలచేతఁ జేయఁబడుచున్న పెండ్లిమాటలును, మగధఃక్రీర్తనవై భవములు = మాగధులు
చేయునట్టి గానముతోఁగూడిన కైవారములయొక్క వైభవమును, సెలంగఁగాఁ = ఒప్పుచుండఁగాను,
పతి = వసురాజు, సితకరినెక్కి = వెల్లయెరుగునెక్కి, శీతనగోజ్జ్వలశంకరాకృతిన్ = హిమవత్పర్వతము
మీఁదఁ బ్రకాశించు సాంబమాంద్రవలె, ఒప్పెన్ = చూడనొప్పెను. సితకరిదేవేంద్రదత్తము.
ఈయంశము క్రింది వచనములో వ్యక్తపఱుపఁబడినది. మంచుకొండవలెఁ జెలియెరుగును శంకరునివలె
వసురాజు నుండెను. అలం. ఉపమ.

స. ఇవ్విధంబున నవ్వసుంధరాధురంధరుండు పురందరసింధురస్కంధాధిరూఢుం
డై పాండుదీర్ఘపరాజోపరిక్రీడనోల్లాసి యగుసింధుజాలిలాసియో యన ననం
తమణిమాలి కామహితమహాభోగాతపత్రసహస్రంబులనడుమ విలసిల్లుచు నతి
తృములతమధమిమి కాతమృతభేరి కాపటహతుత్తుంభి కాదివాదిత్ర గంభీరఘో
షసంరంభంబు కుంభినీకబళనారంభ జృంభమాణ జంభారిపురమురవరవంబు

పై అవతవంబోలె హుటకగిరికూటకటకవాటికాపాటనాటోపంబు వాటింప,
 నిబిడతరవిదోత్రమాననూతనకేతన ప్ర కాండదండాఘాతకాతరత్వంబున ధరా
 తలంబునకు డిగినజ్యోతిర్జాతంబుకరణి గణనాతితగంధత్రై లదీపితకరదీపికా నికా
 యంబులు వెలుంగ, సమగ్రతరసామ్రాజికధూపధూమంబులజాడలను జడి
 గొన్నగొడుగులనీడలను గెరలి తెర లెత్తునిరులం దెరలంప ననేకరూపం
 బులం దీపించుతమోరిపుత్రయం బనం జిత్రయంత్రకారసంధానితేలీలాగ్ని
 యంత్రచంద్రసూర్యజ్యోతిసులమరీచిధట్టంబులు దట్టంబు లై నెట్టనం బట్ట
 పగలు గావింప, నాత్మీయసామ్రాజ్యలక్ష్మీసకాశంబున ననిందితస్తైర్యవిద్యాపరి
 చయంబు పచరింప నవతరించిన క్రొమ్మించుదీవియగుంపునింపు వెలయం
 గలయ వెదకికొన వచ్చినతదీయవిరహాపాండురం బగునంబుదంబుడంబు విడం
 బించుచుఁ, గంబుకంతికదంబంబు పయిం బట్టినయుల్లాభంబు పశ్యల్లోచనవల్ల
 భం బై మెఱయఁ బాకళాసనశాసనంబునం బరిణయోచిత దివ్యవస్తుసంభార
 సంభావనంబునకు నై విశ్వంభరావలయంబుఁ జెందినమందారవల్లి కలయం
 దంబునం గొంద టిందువదనలు చిత్రజాంబూనదాంబరఫలకుసుమాదిమంగళ
 ద్రవ్యంబులు పూని కురంగట నడువ, జగత్త్రయజేగీయమానదై ర్వాసమాన
 వసుమానవనాథచిత్తంబు శైలజాయ త్తంబుగా సమకట్టి గాసిందెట్టిన జగజ్జె
 ట్టినెఱజో దని బిరుదు వక్కాణించి చెఱకువిలుకానికోదండదండంబులం
 బూదండలు గట్టి యగ్గించుతదీయవిజయేంద్రిలచందంబున మఱికొంద టిందీవ
 రాక్షులు పుష్పమాలికాలంకృతపుండ్రేక్షుకాండంబులు పూని పురోభాగంబున
 నడతేరఁ, గందర్పకోటిసౌందర్యశాలి యగునితని కామనీయకంబు భవదీయ
 లోకాలోకనీయకుమారబృదంబునందు నెందేనియుం గంటిరే యని దివిజ
 భుజగరాజరాజీవగంధులకుం దెలుపు పాలుపున లాస్యప్రసీకమలాస్య లభి
 నయముఖంబుగాఁ గరకీసలయంబులు సాచి మెలపు సూప, వైవాహికము
 హూర్తసారప్రతీక్షాపరమహర్షులు పరమహర్షు లై పర్వాసుపర్వసుపర్వ
 పాతితపారిజాతపరాగపాళికాదుర్లక్ష్యం బగునంతరిక్షంబువలన సమక్షంబు
 నకు నాకర్షించి దాక్షాయణీచక్రంబుకై వడి నవక్రచక్రడోలాయంత్రంబు
 లం దిరుగు మెఱుంగుబోండ్లతండంబు శాణభ్రమస్తదనబాణభ్రమం బొస
 రింప, నెడనెడం బన్నినయపంజికురుంజులవై రంజిలుచు మృదంగపింధిమి
 ధ్వానంబులకు నాడుయంత్రపాంచాలికా సముదయంబు విమలమణివిమానమం
 డలంబున నుండి గొండ్లిఁ బరిధవించు తెఱగంటి తెఱవల తెఱంగు నంగీకరింప,
 వర్ణనీయవారవరవర్ణి నీవారవారణదుర్లభయానవై భవంబు వాసవావాసవామ
 లోచనావర్ణంబులకు వసుధాపదన్యాపవై ధుర్యంబు సుపాదింకఁ, బల్యంకి
 కాదివాహనంబులు డిగ్గి పాదచారంబుల నడుచుపట్టాభిషిక్తుల పద్మరాగ

కిరీటపాటల ప్రభావటలంబులు పవనసఖిశిఖాముఖంబులకు మలినసరణి సవరింప, సమస్తజనసముచిత మార్గమర్వాదానుశాసనసముద్బంధదండధరసంభ్రమంబులు సమవర్తికి సమధికశ్యామిక సమకూర్పుః బ్రబలతఃసాస్పర్శదురహంకార వీరభటకృపాణికాచాకచక్యంబులు రాత్రించుక రాశకరవాల కాళిమంబులు మూలకుం జొనుప, బహులనితదంతిధారాటకోటిసమాటికనిర్వేలస్వత్రో ముఖవాహినీశ్వరసంనేవ్యమానరసాధిగాథ సన్నాహంబులు వారిధిస్వామికి వదలనిజడస్థితి యొసంగఁ, బరిమిలితఘనసారగంధసాంపరిమిలితకస్తూకాసారంబుల వసంతమాడుసామంతబాంధవావలి గంధవహున కపారతారశ్యంబు వెనుప, గంభీరబిరుదగాధావత నపరాయణసాతకపరంపరలకు నెడనెడ హితపురోహితామాత్యజనం బొసంగునసంఖ్యాతధనసంఘాతంబున ధనదున కమందమందాక్షభావంబు సుఖుటంపఁ, బ్రచండతరనటన ప్రకాండతాండవ పాండిత్యంబులు ప్రాచీననటునినెచ్చేనఁ బాండిమంబు నిండింప, నిల్లాశాఙ్గతులకు నాశాసనీయంబును నహివల్లభులకు నతిదుర్లభంబును సిద్ధుల కననుభూత సిద్ధంబును సాధ్యుల కసాధ్యంబును చారణులకు నవిచారణీయంబును యక్షులకు ననక్షీలక్షీతంబును నై నయనన్యసామాన్యమహావిభవంబునం గోలాహలపురంబుఁ జేరం జనుసమయంబున.

9

ఇవిధంబునఁ = ఈచెప్పఁబడిన ప్రకారముగా, అవ్వసుధరాధురంధరుండు = భూభారవహుడయిన యావసురాజు; పురందరసింధురస్కంధారూఢుండయి = ఇంద్రగజమునయై రావతముయొక్క పెడమీఁద నెక్కినవాడయి, పాండురద్వీపరాజ = శ్వేతద్వీపరాజముయొక్క, ఉప = ఊర్ధ్వ భాగమందలి, క్రీడన = విహరించుటయందు, ఉల్లాసియగు = ఉల్లాసముగలవాడయిన, సింధుజా విలాసియాయనఁ = లక్ష్మీకాంతుడోయన్నట్లు - అనఁగా నై రావతారూఢుడైన వసురాజు శ్వేత ద్వీపవాసియైన లక్ష్మీకాంతుడోయన్నట్లుండెనుట. ఇక్కడ వసుధరాధురంధరుండు విష్ణుదేవుడును సింధుజావిలాసి వసురాజును నగుదురుగనుక స్వారస్యము గ్రహింపవలయును. అనంతమణిమాలికామహితమహాభోగాతపత్రసహస్రంబునడును విలసిల్లుచుకొ - అనంత = అసంఖ్యములయిన, మణిమాలికా = రత్నమాలికలచేత, మహిత = ఒప్పుచున్న, మహాభోగ = అతివిస్తారమయిన, ఆతపత్ర = వెల్లగొడుగులయొక్క, సహస్రంబు = సమూహముయొక్క, నడుమకొ = మధ్యప్రదేశమందు, విలసిల్లుచుకొ = ప్రకాశించుచును, అని రాజవరమయిన యర్థము. అనంత = శేషునియొక్క, మణిమాలికామహిత = రత్నశ్రేణులచేత నొప్పుచున్న, మహాభోగాతపత్ర = ఆతపత్రములవంటి - అనఁగా వెల్లగొడుగులవంటి మహాత్తరిములయిన భోగములయొక్క, అనఁగా బడగలయొక్క, సహస్రంబునడును విలసిల్లుచునని విష్ణువరమయిన యర్థము. రాజులు ధరించుగొడుగులు తెల్లనివలవలతో సువర్ణదండములతో నలరారుచుండును.

“నిచితంతుమాంసపక్షిః, కృకవాకుమయూరసారసానాం

దౌహలేననవేనతు, సమగ్రతక్పాదితంతుక్షం.

ముక్తాఫలైరుచితం, ప్రలంబమాలావిలం స్ఫటికమూలం

పద్ధస్తశుద్ధహైమం నవవర్షనగైకదండుచ

దండాద్ధవిస్త్రుతంత్రో, సమప్యత్త రత్నభూషితముదగ్రం

నృపతే స్తదాశపత్త్రం, కళ్యాణకరం విజయదంచ.”

బృహత్సంహిత.

అతితుములతమ = మిక్కిలి సుకులమగు చున్న, ధమామికాశమ్మట భేరికాపటహతుత్తుభికా = ధమామికా తమ్మట భేరికా పటహతుత్తుభికా, అరునిది, ఆని = మొదలుగాఁగల, వాచిప్ర = చతుస్వధ వాద్యములయొక్క, (ని. 'చతుర్విధమిదంవాద్యం వాదిత్రాతోద్యనామకమ్' అని అ) గంభీరముద్ర మైన, ఘోష = ధ్వనియొక్క, సురంభంబు = విజృంభణము, కుంభిసేకబళన = భూమిని మ్రింగివేయుట యొక్క, ఆరంభ = ప్రయత్నమందు, జృంభమాణ = విజృంభించుచున్న, జంభాపుర = స్వర్ణపురముదలి, మురవ = మద్దెళ్ళయొక్క, రపంబువైక = ధ్వనిమీఁది, అపఱునాబోలె = అపఱునాబోలెతవలె అనఁగా నసూయచేతఁబరి, హాటకగిరి = మేరుపర్వతముయొక్క, హాట = శృంగములయొక్కయు, కటక = పాను పులయొక్కయు, వాటికా = శ్రేణియొక్క, పాటన = భేదనముదలి, అటోపంబువాటింపక = విజృంభణము గనుపఱువఁగాను అనియర్థము. అనఁగా వివాహసమయమున స్వర్ణమును భూమియందును వాద్యధ్వనులు చెలఁగుచుండఁగా స్వర్ణమందలి వాద్యధ్వనులు కుంభిసేకబళన సురంభమును జూపఁగానే వానిమీఁది యసూయచేతవలె భూమియందలి వాద్యధ్వనులు దేవతాస్థానమున మేరుగిరి శిఖరములయొక్కయు జరులయొక్కయు వాటికను భేదించెనని తాత్పర్యము. అనఁగా వాద్యధ్వనులు మేరువు భేదిల్లనట్లులుగాఁ జెలఁగుచుండెనుట.

నినిడతర = మిక్కిలి దట్టమగునట్లులుగా, విద్యోతమాన = ప్రకాశించుచున్న, నూతన = నవీనములైన, కేతనప్రకాండ = శ్రేష్ఠములయిన టెక్కెములయొక్క, దండాఘాత = కట్టిదెబ్బలవలని, కాకరత్వంబునక = భయముచే, ధరాతలంబునకుడిగిన = భూప్రదేశమునకుడిగిన, జ్యోతిర్వాతంబు కరణిక = నక్షత్రసమూహమొయన్నట్లు, గణనాతీత = లెక్కకెక్కువైన, గంధతైలదీపిత = చందన తైలముచేత వెలిగింపబడిన, కరదీపికానికాయంబులు = చేదివెలయొక్కఅనఁగా దివిటీలయొక్క సమూహమును, వెలుంగక = ప్రకాశింపఁగాను, టెక్కెములు మిగుల బొడవైనవి. మిగులదట్టముగాఁ బ్రకాశించునవి. కాంతులచే బరాభిమించుటయేగాక దండాఘాతములచేగూడ టెక్కెములు చుక్కలను బరాభిమించెను. కావుననే కాతరము లయ్యెను. కరదీపికలు చుక్కలవలె నసంఖ్యాకములుగను నున్నతములుగను నుండెనని భావము.

సమగ్రతర = సంపూర్ణములయిన, సామ్రాజికధూప = సాంప్రాజికధూపములయొక్క, ధూమంబులపాగలయొక్క, శాడలను = మార్గములచేతను, జడిగొన్నగొడుగులసేదలక = ముసురుకొన్న శ్వేతవృక్షములయొక్క సేదలచేతను, కెరలి = విజృంభించి, తెరలెత్తు = తెరలుగట్టుచున్న, ఇదులక = చీకటులను, తెరలింపక = పొంగిబైడుకొఱును, అనేకరూపంబులదీపి = బహురూపములచేత ప్రకాశించునట్టి, తమోరిపుత్రయంబునక = చంద్రసూర్యుగ్నులొ యన్నట్లుగాను, (ని. 'చంద్రాగ్నిరొగ్నస్తమోనుడో' అని అ.) చిత్రయంత్రకార = బాణాకారీలచేత, సంధానిత = ఘటింపబడిన, లీలాగ్నియంత్ర = జేతుకొఱుకైన కొమ్మవల్లాల మొదలయినవానియొక్కయు, చంద్రసూర్యజ్యోతిరుల = చంద్రజ్యోతులయొక్కయు సూర్యజ్యోతులయొక్కయు మరీచిధట్టంబులు = కాంతిపుంజములు, దట్టంబులై = సాంద్ర

ములై, నెట్టనం బట్టవగలుగావింపజే = శిష్యుముగా దివాభాగమును జేయుచుండగాను, ఆత్మీయ = తనయొక్క, సామ్రాజ్యలక్ష్యే = అచంచలమైన రాజ్యలక్ష్యయొక్క, సకాశంబున = సన్నిధానమును, ఆనిందిత = నిందింపఁబడని, స్థైర్యవిద్యా = చలించిపోకుండెడు విద్యయొక్క, పరిచయంబుపఱచుకొన = ఆభ్యాసముచేయుకొఱకు, అవతరించిన = క్రిందికిదిగివచ్చిన, క్రొవ్విండుదీవియగుంపునింపు వెలయు గలయ వెదకికొనవచ్చిన = మెఱుపుతీగెలయొక్క గుంపును నింపు గనుపడునట్లుగా నంతట వెదకెడు నిమిత్తముగా వచ్చినదియు, తదీయ = ఆమెఱుపు తీగెలయొక్క, విరహ = వియోగముచేత, పొందు రంబగు = పాలి తెల్లఁబడినదియునగు, అంబుదంబు = మేఘముయొక్క, డంబువిడంబించుచుకొన = వైఖరిని గనుపఱుచుచును, కంబుకంఠీకదంబంబువయింబట్టిన = స్త్రీజనసమూహముమీఁదఁబట్టిన, ఊల్లాభంబు = వెలివట్టు మేలకట్టు - అనఁగా నుల్లెడ, వశ్యత = చూచుచున్నవారికి, లోచనవల్లభంబై = కన్నులపండువై, మెఱుయొక = ప్రకాశింపఁగాను, ఇక్కడ మెఱుపుతీగెలకును స్త్రీలకును భవళ మేఘమువకును నుల్లెడ కును నుపమానోపమేయభావము, నీలమేఘముల వెంటనంటి మెఱుపులుండును. శరత్కాలశుభ్ర మేఘముల ననుసరించి మెఱుపులుండమి ప్రసిద్ధము. మేఘములు తెల్లఁగానుండుట మెఱుపుదీగలయెడవాటు పలనఁ బాలిపోయి యని గ్రాహ్యము. లక్ష్య చంచల్యరాలు. రాజ్యలక్ష్యీయచంచల. అచాంచల్యమును మెఱుపుదీగలు రాజ్యలక్ష్యీవద్ద నేర్పుకొనుటకు గ్రిందికి నిగివచ్చినటుల మెఱుంగుబోండ్లలరారుచుండి రని భావము.

పాకకానుకానునంబునకొ = ఇంద్రునియాజ్ఞ చేత, పరిణయోచిత = వివాహమునకుఁదగిన, దివ్య వస్తు = దేవతానంబంధమయిన వస్తువులయొక్క, సంభార = సముదాయముయొక్క, సంభాషనంబునకునై = బహుమానముకొఱకు, విశ్వంభరావలయంబుఁజేరిన = భూవలయమును బొందిన-అనఁగా భూమికి వచ్చిన, మందారవల్లికలయందంబునకొ = మందారమనెడు దేవతావృక్షముయొక్క తీగెలొయన్నట్లు, కొందఱిందువదనలు = కొందఱుస్త్రీలు, చిత్ర = చిత్రవర్ణముగలిగిన, జాంబూనద = సువర్ణమయము లయిన, అంబర = వస్త్రములను, ఫల = ఫలములను, కుసుమ = పుష్పములను, ఆది = మొదలుగాఁగలిగిన, మంగళ ద్రవ్యంబులు = శోభనవస్తువులను, పూని = పట్టుకొని, కురంగటనడువకొ = నరసనునడువఁగాను, జగత్త్రయ = మూడులోకములవారి చేతను, జేగీయమాన = కొనియాడఁబడుచున్న, ధైర్య = భీరత్వమందు, ఆసమాన = సమానరహితుండయిన, వసుమానవనాభ = వసురాజుయొక్క, చిత్రంబునకొ = మానసమును, కైలజాయత్రంబుగా సమకట్టి = గిరికాదేవియొక్క యధీనమగునట్లులుగా సమకూర్చి, గాసింబెట్టిన = శ్రమపెట్టిన, జగజ్జెట్టి నెఱుబోదనకొ = శ్రేష్ఠులయిన శూరులలో మేటిశూరుఁడని, బిరుదువక్కాణించి = బిరుదావళియగఁగించి, చెఱుకువిలుకొని = చెఱుకువిల్లుగాఁగల మన్నఁగునియొక్క, కోదండదండంబులకొ = వింకిజ్జలయందు, పూదండలుగట్టి = పుష్పమాలికలుగట్టి, అగ్గించు = పొగడుచున్న, తదీయవిజయేందరిల చందంబునకొ = ఆమన్నఁగునియొక్క విజయలక్ష్మిలో యన్నట్లు, మఱికొందఱిందీవరాత్ములు = మఱి కొందఱుస్త్రీలు, పుష్పమాలికాలంకృత పుండ్రేత్తుకాండంబులుపూని = పుష్పదండలచేత శృంగా రింపఁబడిన నల్ల చెఱుకుగడలుపట్టుకొని, పురోభాగంబుననడలేరకొ = ముందరనడువఁగాను, వివాహముల యందుఁ జేలులు చెఱుకుగడలకుఁ బూవులు చుట్టికొనిపోవుట యిట వసుసంధింపఁదగినది. వసురాజు మూడుదలలోకములలో శీరమునందుఁ బేర్చుకొక గన్నబాడు. అట్టివానిని గిరికకు లోఁబఱచి శ్రమ

పెట్టుట మన్నఁగుని జేగజేటికనమునకు జోదుతనమునకు సాధనములు. శూరులచు బ్రశంసించి వారివిండ్లకు మాలికాదులు గట్టినట్టు చెఱుకువంటికిఁ బూలదండలు గట్టిరని భావము.

కందర్పతోటిసౌందర్యకాలియగు = కోటిమన్నఁగులయొక్క చక్కదనముచేత నొప్పుచున్న, ఇతని = ఈ వసురాజుయొక్క, కామనీయకంబు = సౌందర్యము, భవదీయలోక = మీమీలోకముల యందు, ఆలోకనీయ = చూడఁదగియున్న, కుమారబృందంబునందున్ = యౌవనపురుషసమూహ మందు, ఎండేనియుంగంటిరేయని = ఎక్కడఁనైనప్పటికిని జూచితెరా యని, వివిజభుజంగరాజ రాజీ పగంధులకుం దెలుపుటాపునన్ = దేవతా శ్రేష్ఠులయొక్కయు సర్వశ్రేష్ఠులయొక్కయు స్త్రీలకుఁ జాలియఁజేయుచున్నారో యన్నట్టులుగా, లాఘ్యప్రవీణ కమలాన్యలు = నాట్యమందు నిపుణులైన పద్మముఖులు - అనఁగా వేశ్యాంగనలచుట, అభినయముఖంబుగాన్ = అభినయపూర్వకముగా, కరకీసల యంబులసాచి = చిగురుటాకులవంటి హస్తములుచాపి, మెలపుసూపన్ = చమత్కారము గనుపఱుపఁ గాను, వసురాజు కందర్ప శతతోటిసుందరుఁడు. కావున నిట్టి సుందరాకారులు భోగిలోకమునందును స్వర్గమునందును నరిది. వేశ్య లభినయము చేయుచు గ్రిందికి మీదికి జేయుహస్తవిన్యాసములు వసురాజువంటి సుందరాకారుఁడు భోగిలోకమున స్వర్గలోకమునఁ గలఁడాయని యడుగుచున్నటు లుండెను. ఇది అభినయరూపమగు చమత్కృతి.

వైవాహిక = వివాహసంబంధమయిన, ముహూర్త = లగ్నముయొక్క, సార = పుష్కరరాంశము యొక్క, పుష్కరరాంశములనఁగా,

శ్లో. 'ఏకవింశో మనుశ్చైవ జలాక్షీ మనయ స్తథా
మేషాదిమీనవర్జంకరాశీనాం పుష్కరరాంశకాః'

మేష ౨౦ వృషభ ౧౮ మిథున ౨౮ కటక ౭ సింహ ౨౧ కన్య ౧౮ తులా ౨౮ వృశ్చిక ౭ భయస్సు ౨౧ మకర ౧౮ కుంభ ౨౮ మీన ౭ ఈరాసులయందు దీభాగములు పుష్కరరాంశములు, ప్రతీక్షా పరకనిపెట్టుటయందు దానవైద్యులైన, మహర్షులు = ఋషిశ్రేష్ఠులు, పరమహర్షులై = పరమానందయంత్రులై, పర్వాసుపర్వ = దట్టమగునట్టులుగా, సుపర్వపాతిత = దేవతలచేత గుప్పబడుచున్న, పారిజాత పరాగపాళికా = పారిజాతవృక్షములయొక్కపుష్పాదుల పరంపరల చేత, దుర్లక్ష్యంబగు = కనఁబడక యున్న, అంతరిక్షంబువలనన్ = ఆకాశమువలన, సమక్షంబునకు నాకర్షించినతమయెదుటటికి రప్పించు బడిన, దాక్షాయణీవక్రంబునై పడిన్ = నక్షత్రమండల మెయనప్పట్టులుగా, (ని. 'దాక్షాయణ్యో శ్చిసీ త్యాదితారాః' అని అ.) ఆవక్ర = తిన్ననైన, చక్రఙ్గోలాయంత్రంబులం దిరుగు = చక్రాకృతి గలిగి తొట్టనమర్చిన యంత్ర విశేషములయందుం దిరుగుచున్న, మెఱుంగుబోండ్లతండంబు = స్త్రీసమూహము, కాణ = చికిలిసానమీఁద, భీమత్ = తిరుగుచున్న, మదనబాణ = మన్తభాణములలో యుచునట్టి, భీమంబొనరింపన్ = భ్రాంతిని గల్పించఁగాను, మహర్షులు పుష్కరరాంశములు గనిపెట్టుచుండ దట్టము వేలుపులురాలప్పు పారిజాతరజజవంబుర దృష్టాంధ్యము కలిగించెననియు నందుచే జేంతకు రప్పించిన గ్రహమండలమువలె జక్రఙ్గోలాయంత్రమునందుం దిరుగుచెలువలుండెనని భావము. చక్రాకారముగఁ దిరుగుచెలులు సానపై మెఱుంగుబెట్టబడు మదనబాణములవలె నుండిరి. సానఁబెట్టుటవలన భాణము లకు మెఱుంగెక్కున్న మెఱుంగుబోండ్లుగావున నెట్లులుండెనుట.

ఎడనెడంబన్నిన = అంతటాతటనమర్చిన, అపరంజితురుంజాలవై = మేలిబంగారు చప్పురముల మీద, రంజిలుచుకొ = ప్రకాశించుచు, మృదంగదింధిమి ధ్వానంబునకుకొ = దింధిమ్మని మ్రోయు చుండెడు మర్దలధ్వనులకు, అడు = తమయంతట తామే నాట్యముచేయుచున్న, యంత్రపాంచాలికా సముదయంబు = కీలుబొమ్మలయొక్క సమూహము, విమలమణివిమానమండలంబునకుండి = నిర్మల మయిన రత్నములుగూర్చిన విమాన సమూహమునందు నిలిచి, గొండ్డిఃబరిధివిందు = నాట్యమును గనుపఱచుచున్న, తెఱగంటి తెఱవల తెఱగున సంగీకరింపకొ = దేవతాస్త్రీలయొక్క రీతిని బొందు చుండఁగాను, ఇక్కడఁ గీలుబొమ్మలును జెఱగన్నులుగలవియ గనుక తెఱగంటి తెఱవలతో సామ్యమును జెప్పినాడు. కురుంజులనఁగా నెత్తగుమఱచెలు. అందు యంత్రవిగ్రహములు విశేషముగా నమర్చబడి యుండెను. ఆవిమర్దలలమ్రోతలకు నాట్యముసలుపుట విమానమందున్న వేలుపులనలునాట్యముచేయు నటులుండెను. చిత్ర ప్రతిమలకు వేలుపుఁజేలవలకు తెప్పపాటుండదు గావున నిటనేకార్థము గ్రాహ్యము.

వర్ణనీయం = కొనియాడఁదగిన, వారపరవర్ణి నీవార = వేశ్యాస్త్రీ సమూహముయొక్క, వారణదుర్లభ = వీనుగులకు లభింపని, యానవైభవంబు = నడకయొక్క వైభవము, వాసవావాస = ఇంద్రునకావాస మయిన స్వర్గ సంబంధితులయిన, వాచులీచనా = స్త్రీలయొక్క, వర్ణంబులకుకొ = సమూహములకు, వసుధా = భూమియందలి, పదన్యాస = పాదసంచారముయొక్క, వైభవర్యంబు = శూన్యత్వమును, సంపా దింపకొ, అనఁగా నీవారకాంతలయొక్క నడక చక్కఁదనము తమకులేనందున సిగ్గుపడి దేవతాస్త్రీలు భూమియందు నడుచుట మానినారని తాత్పర్యము. దేవతలు భూమిని స్పృశింపకుండుట ప్రకటము.

వల్గ్యంకికాదివాహనంబులు డిగ్గి = పాలకి మొదలయిన సవారులుదిగి, పాదచారంబులనడుచు = కాలినడకలచేత నడుచుచున్న, పట్టాభిషిక్తుల = రాజులయొక్క, పద్మరాగకిరీటపాటలప్రభాపటలం బులు = పద్మరాగమణిమయములయిన కిరీటములయొక్క కొంచెము చెలువుగలిగిన యెఱ్ఱనికాంతుల యొక్క సమూహములు - అనఁగా నగ్నివర్ణ ముగల కాంతులు, వవనసఖ = అగ్నిహోత్రునియొక్క, శిఖా = జ్వాలికలయొక్క, ముఖంబులకుకొ = అగ్రములకు, మలినసరణిసవరింపకొ = వైవర్ణ్యము గలుగఁ జేయుచుండఁగాను - అనఁగా ముఖము నల్లఁబుచ్చుకొనుటకు గలుగఁజేయఁగాను, ఇక్కడఁ పద్మరాగ కిరీటపాటలప్రభ లపరిమితములు గనుక బరిమితములయిన వవనసఖశిఖలయొక్క ముఖములకు వైవ ర్ణ్యంబు సంపాదించిన వని యర్థము. ముఖములనఁగా నగ్రములనియు మలినసరణియనఁగా శిఖాగ్ర ధూమమనియును భావము. పద్మరాగకిరీటపాటలప్రభలనంతములు. అగ్నిజ్వాలాముఖములతోమిది. ఆసంఖ్యాకబలముచే సంఖ్యాకమగు స్వల్పబల మోడిపోవుటయుఁ బరాభవశమున నల్లనగుటయు సాజము. పరాభవమున మోము నల్లబడుననుటకు-

తే.గీ. దాసిచేసిన యప్పురిహాసమునకు, హాసపరిపాండురందైన యొక్కలువున

నాన్మౌపాలు ముఖప్లాని గానఁబడియె, నలుపు గానఁగఁబడుగదా తెలుపులాన.

(శృంగార-చై. ఆ. ౧)

సముప్రజ్ఞన = శతలమయినవారికి, సముచిత = అర్హమగునట్లులుగా, మార్గమర్యాదా = త్రోవ నడు చుటకు, ఆనుకూలన = శిక్షకులయిన, సముద్బంధ = పరభీకరులైన, దండధర = దండధరులయొక్క, సంభ్ర మంబులు = తొందరలు, సమవర్తికొ = యమునికి, వి. 'ధర్మరాజు పితృవతి స్సమవర్తి పరేతరాట్'

సమధికశ్వామిక = అత్యధికమయిన శరీరవైచర్యమును, సమహర్షి = కలుగజేయుగాను - అనగా - సమస్తజన సముచితమార్గమర్యాదానుశాసనలై వర్తించినవారు గనుక సమవర్తులైన దండధరులనేకులయినందున నొకసమవర్తియైన దండధరునకు శరీరవైచర్యము సంపాదించినారని యర్థము. దండధరులనగా వేత్తధరులనియు శ్వామికయనగా శరీరసిలిమయనియును భావము.

ప్రబలతమస్ఫూర్ణదురహంకార-ప్రబలబలివ్యమయిన, తమకించీకటులయందు, స్ఫూర్ణ = అతిశయించుచున్న, దురహంకార = దుర్గర్వముగలవారని యర్థము. అనగా రాత్రించరులనుట. ప్రబలతమమును స్ఫూర్ణమునయిన దురహంకారముగలవారని భావము. అటుపంటి, వీరభటులు = శూరులయిన భటులయొక్క, కృపాణికా = భిక్షములయొక్క, చాచకస్యంబులు = చాచకాయమాసములయిన కాంతులు, రాత్రించర = వైర్భతియొక్క, కరాళ = భయంకరమయిన, కరవాల = భిక్షముయొక్క, కాశిమంబులు = మాలిన్యములను, మూలకుండ్రుపక్ష = అప్రయోజకమగునట్లు చేయుగాను అని యర్థము. నిర్భతిమూలను వసించుచున్నాడని భావము. కరవాలకాంతులు కృష్ణకణములలో జేరినవనుటకు దృష్టాంతము లింతకుమున్నోసంగబడెను. నిర్భతిరాక్షసుడుగావున నలుపుచాయగా జెప్పబడెనని గ్రహ్యము.

బహుల = అనేకములయిన, సితదంతి = వెల్లయేరుగులయొక్క, ధారాట = అశ్వములయొక్కయు - అనగా వైరావతోవైచిత్ర్యవములయొక్క, కోటి = సమూహములయొక్క, సమాటిక = సంచారముగలిగిన, నిర్వేల = వేలాతిక్రాంతములయిన, సర్వతోముఖ = జలములుగలిగిన, వాహినీశ్వర నాథులచేత = అనగా సముద్రములచేత, సంసేవ్యమాన = సేవింపబడుచున్న, రసాధినాథ = సలిఖాధినాథులయిన వరుణులయొక్క, ఇక్కడ రసశబ్దము నలిపరము. సన్నాహంబులు = ఆడంబరములు అని యర్థము. బహు = అనేకములయిన, లసిక = బిచ్చుచున్న, దంతి = విరుగులయొక్క, ధారాట = అశ్వములయొక్కయు, కోటి = సమూహములయొక్క, సమాటిక = సంచారముగలిగినవియు, నిర్వేల = అతిమాత్రములయినవియు, సర్వతోముఖ = నానాముఖములైనవియునగు, వాహినీ = సేవలకు, ఈశ్వర = నాయకులయినవారిచేత, సంసేవ్యమాన = సేవితులయిన, రసాధినాథుల = భూపతులయొక్క, సన్నాహంబులు = ఆడంబరములని భావము. ఇక్కడ రసాశబ్దము భూమియందు వర్తించుచున్నది, వారధిస్వామికి = వరుణునికి, వదలని జడస్థితియొసంగ = విడువనిజాడ్యమును సంపాదించుగాను అని యర్థము. అనగా సనేకములయిన వైరావతోవైచిత్ర్యవములయొక్క సంచారముగలిగి వేలాతిక్రాంతజలముగలిగిన యనేక సముద్రములచేత సేవింపబడుచున్న వరుణులనేకులు గనుక నొక్కయైరావతముయొక్కయు నుచైచిత్ర్యవముయొక్కయు సంచారముగలిగిన వేలాతిక్రమము సేయలేనిజలములు గలిగిన యొక్క సముద్రునిచేత సేవింపబడుచున్న యొకవరుణునికి జాడ్యమును సంపాదించినారనుట. జడస్థితియనగా జలస్థితియని భావము. విరావతము, ఉచైచిత్ర్యవము సముద్రజన్యములని పురాణప్రసిద్ధము.

పరిమళిత = సంజాతపరిమళములయిన, ఘనసారగంధసార = కర్పూర క్రిచందనములతోడ, పరిమళిత = కూడుకొన్న, కస్తూరికా = కస్తూరియొక్క, ఆసారంబుల = జలధారాసంపాతములచేత, పసంతంబులాడు = పసంతములాడుచున్న, సామంతబంధవాపి = సమానప్రతిపత్తిగలబంధుజనసమూహము, గంధవహుళుక్ = వాయువునకు, ఆపారతారశృంఖలువెనుప = అపరిమితచిత్తచాంచల్యముం బుట్టింపగాను - అనగా సురభిద్రవ్యములచేత పసంతములాడి గంధవహులయిన బంధువులు గంధవహునకు చిత్తచాంచల్యము పుట్టించినారని యర్థము. వాయువు చంచలమని భావము, నివాహాశ్వాసయమువందపు పను - 75

సుగంధవస్తువులు నీళ్లలో గలిపి సమాన ప్రతిపత్తిగల సామంతబౌద్ధవాదులు ధారాసూపముగ జలము చల్లుకొనునాచారము గలదు. సుగంధోదకములు నలుగడచల్లుకొనుటచే దానియు నలుగడల వ్యాపించె ననియు నందుచే గంధవహుడై (తావిబరువు మోయువాడై) మదముగ నడుచుచు వామువు చలింప సాగెనని భావము.

గంభీర = మంద్రధ్వని గలుగునట్లుగా, బిరువగాధావతన = పసురాజుయొక్క బిరుదావధులు చదువుటయందు, పరాయణ = ఆసక్తులైన, పాతక = పదిమూగధులయొక్క, పరుపరలకు = సమూహము లకు, ఎడనెడ = అప్పుడప్పుడు, హితపురోహితామాత్యజనంబు = ఇష్టపురోహితమృతిజనము, ఒసగు = తామిచ్చునట్టి, అసంఖ్యాతధనసామంతములకు = లెక్కలేని ధనసమూహములచేత, ధనమనకు = కుబేరునకు, అమందమందాక్షభావమునఘటింప = అధికలజ్జా భావమున గుండ్రజేయఁగాను- అనఁగా నసంఖ్యాతధనసామంత ప్రదాతలయిన, హితపురోహితామాత్యజనులు నపసంఖ్యాకనిధిధనప్రదాత యయిన కుబేరుని సిగ్గుపడఁజేసినారని యర్థము. మందాక్షభావ మనఁగా గుబేరుఁడు సింగళాక్షుఁడు గనుకఁ దదాభివమని తెలియవలయును. అనఁగాఁ గాయకంటివాడని భావము. మందాక్ష మన సిగ్గు టకు (ని. 'మందాక్షంప్రీస్తపాప్రిదా' అని అ.) మందాక్షునకు మందాక్షభావమును గలిగించిరిని భావము. రాజులు మహారాజులుకాక సామాన్యమంత్రులు హితులు పురోహితులు పదిమూగధులను అసంఖ్యాకధనములొసంగి సత్కరించుట కుబేరునకు లజ్జాకరముగ నుండెనట.

ప్రచండతర = మగ్ధ మయిన, నటన = వీరతాండవము గలవారిలో, ప్రకాండ = శ్రేష్ఠులయినవారి యొక్క, తాండవపాండిత్యంబులు = నటనసామర్థ్యములు, ప్రాచీననటుని నెమ్రేన = హరునియొక్క దేహమందు, పాండిమంబునిండింప = తెల్లదనమును బూర్తి భవింపఁ జేయఁగాను అని యర్థము. ధనశిమ యని భావము. సర్వత్ర యనేతత్వము వ్యతిరేకమని తెలియవలయును.

ఇట్లు = ఈ ప్రకారముగా, ఆశాపతులకాశాననియంబులు = దిక్పతులకుఁ గోరఁదగినదియును, అహి వల్లభులకు దుర్బంధంబులు = సర్వశ్రేష్ఠులకుఁ బొందకక్యముగానిదియును, సిద్ధులకననుభూతసిద్ధంబులు = సిద్ధులకనుభవముగానిదియును, సాధ్యులకసాధ్యంబులు = సాధ్యులకు సాధింపకక్యముగానిదియును, చారణులకు నవిచారణీయంబులు = చారణులకు విచారింపనలవిగానిదియు, యక్షులకు ననక్షీలక్షీతంబులు = యక్షులకు దుర్లక్ష్యమయినదియును, ఐన = అయినట్టి, అనన్యసామాన్య మనవిభవంబున = అన్యసాధారణముగాని మహావైభవముచేత, కోలాహలపురంబుఁ జేరంజనునమయంబున = కోలాహలపర్వతపట్టణ మును నమింపించిపోవుచున్న సమయంబునందు.

శా. వ్రీడామంధరదృష్టిపాతముల సుశ్రీపాలవంశాగ్రణీ
చూడారంజితపాదపీఠ సతనిం • జూడ న్నణినిర్మిత
శ్రీడాసాధతలంబు లెక్కిరి నవశ్రీమన్తపోశైలన
మ్రాదావాసపురాంగన ల్కుతుకసామగ్రీ సముద్గ్రీవికన్.

10

వ్రీడా = లజ్జచేత, మంధర = మందప్రచారములుగలవైన, (ని. 'మందగామితు మంధర' అని త.) దృష్టిపాతములకు = చూపులచేత, సుశ్రీపాలవంశాగ్రణీ = రాజవంశశ్రేష్ఠులయొక్క, చూడా = పుష్పచేత, తంజిత = ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, పాదపీఠ = పాదములక్రిందిపీఠముగలిగిన, అతని =

అవసురాజును, చూడక = వీక్షించుటకు, నవ = నూతనమయిన, శ్రీమత్కళైల సమ్రాధావాసపురం = శ్రీమంతుడైన కోలాహల మహావర్వకరాజునకు నివాసమయిన పట్టణమందలి, అంగనల్ = స్త్రీలు, కుతుకసామగ్రి = సంతోష సామగ్రివలన, సముద్గ్రీవిక = శ్రీవోన్నయనమతోడ - అనగా నెత్తం బడిన కంఠములతోడ, (శ్లో. 'శ్రీవోన్నయన మగ్నీవో ద్గ్రీవికా చాక్ష్యతే' అనికోము.) మణి నిర్మితకీడాసాధకలంబులెక్కిరి = మణులచేత గట్టబడిన కీడాస్వములైన మేడలమోది కెక్కిరి.

వసురాజు సామాన్యుడు కాడు. రాజన్యకీరీటమణిరంజితపాదపీఠుడు. రాజవంశాగ్రణి. వానిని జూచుతటి స్త్రీలకు సహజముగా జూపులందు సిగ్గులయటయుఁ జూపులు మందగించుటయుఁ గలదు. శ్రీవోన్నయనమునకు పేతువు కుతుకసామగ్రి.

సీ. రాగంబుమూర్తమైఃకహిఁ ద్రోవఁజూపు వెంపునఁ బరచ్చాయ ముంపున్న నిగుడ
వీక్షాప్రహితదూతిఁ వెసనేగు మనిమ్రొక్కుగతి నంఘ్రిగర్ణాబ్జకళిక వ్రాల
నీవిఁ బాట్టినభోగి • నిట్టూర్పుగమి నుబ్బి సడలె నా నొడ్డాణ • మెడలి తూల
గందునెన్నడుమువైఁగరుణించిచనుదోయి చిందుపన్నీరునాఁజెమరుదోరుగఁ

తే. గట్టికరటికంఠపీఠపైఁ • గంతుఁ డనెడి
బిరుదుమావంతుఁ డేసిఁపీలిజల్లి
వెంపు గను వెన్నెలులగంపు • ప్రిదిలి జార
నచ్చె నొకసతి వసుమతీవరుని జూడ.

11

రాగంబు = అనురాగము, ఆరుణిమయనియును జమత్కారము గ్రహింపబడియును. మూర్తమై = ఆకృతిపహించినవై, రహిత్ = చక్కగా, త్రోవఁజూపు వెంపునక = దారిచూపుచున్నదో యన్నట్టులుగా, పరచ్చాయముపున్ననిగుడక = చరణారుణకాంతి ముందుముందుసాగఁగాను, 'రాగోపరాగే లాక్షదౌ మాతృశ్రే రక్తిమత్స్యహం' వి. వచ్చుట కనురాగప్రేరణము కారణము. కావుననే యను రాగము ముపున్న దారిచూపెనట. రాగ మాకారముదాల్చి త్రోవఁజూపుచుండ బాదకాంతులు రక్తవర్ణముతోఁ బ్రసరింప బయలుదేరెనని భావము.

వీక్షా = చూపనెడునాయికచేత, ప్రహిత=రాజదర్శనాపేక్షచేత బయలుబడిన, దూతి=దూతిక, వెసనేగుమని మ్రొక్కుగతిక = కిఘ్రిముగాఁ బొవ్వుని నమస్కారము సేయుచున్నదో యన్నట్టులుగా, అంఘ్రిక = పాదమందు, కర్ణాబ్జకళికవ్రాలక = కర్ణావతంసమయిన తామరమొగ్గపడఁగాను, ఇక్కడ నబ్జకళికను సన్నిహితవర్తినియైన దూతికనుగాఁ జెప్పినందున వీక్షకుఁ గర్ణాంతవిక్రాంతకర్ణంబును నబ్జాధికసౌందర్యసంపదయును స్ఫురించుచున్నది. ఇటు దూతిక కర్ణావతంసమగు నబ్జకళిక. యజమానిని కంటె దాని కొంతతక్కువ గాన నబ్జము కనులకంటె సోగతనమొందు సొంపునందును వెనుకబడియున్నదని భావము. వేగగమనమువలన నవతంసము జారుట తొందరగఁ బయనము కమ్మని.

నీవిఁజూట్టినభోగి = నీవి యనఁగాఁ బోకముడియును మూలధనమును, (వి. 'నీవీ పరిపతే గ్రంథా స్త్రీజాం జఘనవాసినీ' అని వి.) పరిపణమనఁగా మూలధనము. ఇందుకు, (వి. 'నీవీ పరిపణం మూలధనమ్' అని యమరసింహుఁడు చెప్పినాఁడు గనుక) నీవి యనెదనీవిని, అనఁగాఁ బోకముడియనెడు మూలధనమును వివేక్షించుకొనియున్న సర్వము. నిట్టూర్పుగమినుబ్బి = నిశ్శాసనవాయు సముదాయము

చేత సుబ్బరించి, సడలెనాకొ = పదలినదో యన్నట్టులుగా, ఒడ్డాణమెడలితూలకొ = కప్పురువట్టువదలి తూలి పడుచుండగాను, నిధినిక్షేపాదులను భూతచైతములు సర్వవృత్తికాదు లావరించియుండునను ప్రతీతి యుచట ననుసంధింపఁదగినది. కామేంగితమగు నిశ్వాసాలితయమువలన నీవి సడలినదని భావము. తనంతన నీవి సడలుట కామేంగితమనుటకు-

శ్లో. 'స్తస్తా నీవీ వఖలు సమాసా సా స్వయం ముక్తబాధా' బిల్వణీయము.

శ్లో. 'నీవీచ స్థలతి స్థితాఽపి సుదృఢా కామేంగితం యోషితాం.' రతిరహస్యము.

కందు నెన్నడుముపైఁ గరుణించి = బడలికనొందుచున్న నడుముమీఁద దయచేసి, చనుదోయి చిందు వన్నీరునాకొ - కుచద్వయము చిలకరించునట్టి వన్నీరో యన్నట్టులుగా, చెమరుదొరుగకొ = చెమటనీరు జారఁగాను, నడుము గమనవేగమునఁ జలించు గుబ్బలవైఁకచేఁ గండిపోయెను. దయా మృతరసము జిలికించునటులఁ జెమ్మట జారుచుండెను. స్వేదోత్పత్తి గమనాలితయమువలనఁ గలిగిన యలసటచే నని భావము.

కటి=నితంబోపరిభాగమనెడు, కరటికంతపీతిపైకొ = గజస్కంధముమీఁద, కంతుండ నెడి=మన్నఘంఠ నెడి, విరుదుమావంతుఁడేసిన = శూరుఁడైన మావటిఁడిదిన, పీలిజల్లిపెంపుగను = నల్లసారపుచూరి యొక్క ఘనతనిొందుచున్న-అనఁగా దానివలెనున్న, పెన్నెలులగుంపు = కచభారము, ప్రిదిలి=సడలి, జారకొ = ప్రేలఁగాను, ఒకసలి = ఒక స్త్రీ, వసుమతీవరునిజూడకొ = వసురాజును జూచునిమిత్రము, వచ్చెకొ = విలెంచెను.

శాపద్యమందు నావేగమనెడు సంచారిభావమును జెప్పినాఁడు. ఇందుకు, శ్లో. 'ఇష్టానిష్టాగమా జ్ఞాత ఆవేగ శ్చిత్తవిభ్రమక' అని లక్షణము.

ఉ. డిందగఁ బ్రొద్దు లే కెద ఘటించినరత్నవిపంచితో సువ
 గ్లాంచితమూర్తి యోర్తు ముఖరాంఘ్రిసమాశ్రితసత్కలాప గై
 యంచల వచ్చుసోయగపుటంచలఁ దోలుచు మిమ్ముచేడె యకా
 నంచు నుతింప వచ్చె వెనఁ నాచతురాస్యనిమోముఁ గన్గొనన్. 12

డిందగఁ బ్రొద్దులేక=దింది దిగువనుచెడుమాత్రపు వ్యవధానములేక, ఎదఘటించిన=అొమ్మనఁ బూనిన, రత్నవిపంచితోకొ = రత్నమయమయిన వీణతోడను, సువర్ణ = బంగారపుకాంతిపండి, కాంతిచేతఁగాని చంపకపుష్పకాంతిపండి కాంతిచేతఁగాని, అంచిత = ఒప్పుచున్న, మూర్తియోర్తు = శరీరముగల యొకమగువయని స్త్రీపరమైన యర్థము. శోభనవర్ణ స్వరూపురాలని సరస్వతీపరమైన యర్థము. ముఖర=మ్రోయుచున్న, అంఘ్రిసమాశ్రిత=పాదముల నాశ్రయించుచున్న, సత్కలాపయై= శ్రేష్ఠమైన భూషణములుగలదై - అనఁగా నందెలుగలదై యని యర్థము. ముఖర = వాచాలరైన, అంఘ్రిసమాశ్రిత = పాదాశ్రితులైన, సత్ = సత్పురుషులయొక్క, కలాపయై = సమూహముగలదై యని సరస్వతీపరమైన యర్థము. (ని. 'కలాపా భూషణీ బర్హే తూణీరే సంహతా వసీ' అని వి.) అంచలవచ్చుసోయగపుటంచలఁ దోలుచుకొ = అండగొనివచ్చినట్టి యొయ్యారపురాయంచలఁ దొలంగఁ దోలుచునని స్త్రీపరమైన యర్థము. నాచనసమీపముగా వచ్చుహంసములను దోలుచునని సరస్వతీ భావమైన యర్థము. మిమ్ముచేడె, యకానంచుచుతింపకొ = సరస్వతీదేయే యశ్చనని కొనియాడఁగా

పెనక్ = త్వరితగతిచేత, ఆచతురాస్యుని మోము గన్గొనక్ = చతురోక్తిల యా పసురాజా ముఖమును జూచుకొనుకొని స్త్రీపరమైన యర్థము. బ్రహ్మముఖితికొనుకొని సరస్వతీపరమైన యర్థము. వచ్చెక్ = విలెంచెను.

సువర్ణాంబితమూర్తి గావున మిచుకుచేడె. చతురాస్యుని సువర్ణాంబితమూర్తి చూడవచ్చుట యొప్పి యున్నది. వీణడించమి దర్శనోత్సుకాతిశయమున. ఉత్సుకాతిశయమున బయలుపడలుచుండు టచే వీణ డించదగినంత యవకాశము లేకపోయె గావున డించ వ్రస్తను లేకపోయెనని భావము.

చ. పాలలి యొకర్లు చెంగలుపపొట్టము చేతనె పూని వచ్చుచు
నల్లపులదండ జార గుణవద్దళమాత్రమె తాల్పె నిమ్మపీ
తలపతి కేన కూర్తు నని తప్తపర్వత మెత్తివైచి ము
జాలదళతంతులేశపరిశుద్ధి జనాభీకి దెబ్బకై వడిన్.

13

పాలలియొకర్లు=మఱియొక స్త్రీ, చెంగలుపపొట్టముచేతనె పూని = ఎఱ్ఱగలుపపూదండ పొవిన పొట్టము చేతనేపట్టుకొని, వచ్చుచుక్ = విలెంచుచు, వలపులదండజారక్ = పరిమళయుక్తమైన యా పూదండ జారిపడిపోగా, గుణవద్దళమాత్రమె తాల్పెక్ = ఆ పొట్టపుసంబంధమైనదారముతోఁ గూడిన చిగురుటాకులను మాత్రమే చేతబట్టుకొన్నదాయెను. ఏలగుననెన, ఇమ్మపీతలపతికిక్ = ఈ పసురాజానకు, పిర = నేనే, కూర్తునని = ప్రియురాలనాడునని, తప్తపర్వత మెత్తివైచి = ఎఱ్ఱగాఁ గాలిన గండ్రగొడ్డలి దూసివైచి, మంజుల = కమిలిపోక కోమలములయమున్న, దళ = చిగురు టాకులతోఁ గూడిన, తంతులేశ = సన్నపుకాలుపోగులు గలుగునట్లులుగా, పరిశుద్ధిక్ = తనయొక్క శుభపరిశుద్ధతను, జనాభీకిక్ = చూచెనువారికి, తెచ్చివైచిక్ = తెలియజేసినట్లులుగా, గుణవద్దళ మాత్రమె తాల్పెనని సంబంధము.

లోకములో నెవరైనప్పటికిని బ్రమాణమునేయుంచారు సన్నపు నూలుదారములతోఁ గూడుకొన్న లేతచిగురుటాకులు దోసిట బెట్టుకొని యెఱ్ఱగాఁ గాలిన యినుపముద్ద నాదోసిటనేవట్టి యెత్తివైచి యందువలన నెంతమాత్రమును గందకుండెడు దారములతోఁ గూడిన చిగురుటాకులు చూచెడు వారి కందఱికిని గనుపఱిచిన దృఢాభ్యవసాయమును బ్రకటముచేయుట ప్రసిద్ధము గనుక నాప్రతీతి నను సందించి చెప్పినాడు. గుణవంతమగు దళము కేలనుంచుకొను చిగురాకుదారము. కాలినగండ్ర గొడ్డలి చెంగలుపపూవులు. ఈ రాజానకు నేను కూర్తునని ప్రమాణముచేయునట్లుల జెలియయినీకి దోయ జేసెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

ఉ. బిత్తరియోర్తు ముత్తియపుఁబేరు వలగ్నమునక్ ఘటించి కే
ల్లుత్తపుఁజన్నుదోయి నొనఁగూర్చి రయంబున జూడ వచ్చె రా
జోత్తము నాత్త హారవిభవోజ్జ్వలమధ్యవిదారణక్రియా
యత్తము లైనచన్నుల బ్రయంబున వేడుచు వచ్చెనో యనన్.

14

బిత్తరియోర్తు = శృంగారపలియైన మఱియొక స్త్రీ, ముత్తియపుఁబేరు వలగ్నమునక్ ఘటించి = ముత్యాలహారము నడుమన దోపుకొని, కేలు=హస్తాగ్రమును, గుత్తచన్నుదోయి నొనఁగూర్చి = గమన హేతుచేతఁ గంపించుచున్నవి గనుక బిగువైన కుచద్వయమువైని జేర్చుకొని, రాజోత్తముక్ = రాజ

శ్రేష్ఠుని, రయంబునఁ జూడవచ్చెన్ = వేగముగాఁ జూడవచ్చెను. ఏలాగనిన, అత్త హారవిధవ = కన సంబంధమయిన ముత్యాలహారముయొక్క వైభవముచేత, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించుచున్న, మధ్య = నడుము యొక్క, విదారణక్రియాయత్నములైన = భర్నక్రియారహితమున కధీనములైన - అనఁగా నడుముకు భంగపెట్టట కుద్యుక్తములగుచున్న, చన్నులన్ = కుచములను, ప్రియంబున జేడుచువచ్చెనోయనన్ = మంచితనముచేతఁ బ్రార్థించుచు వచ్చెనో యన్నట్లులుగా వచ్చెనని సంబంధము.

ఇందులో విశ్రమమును జెప్పినాడు. శ్లో. 'విశ్రమ స్వరయాకాలే భూషార్థనవివర్యయః' అని లక్షణము. ముత్యపుసరులు గుత్తులజున్నదోయి 'జవ్యాద్వనడుముగలది గావున బిత్తరి. హారము గుబ్బలపై వేసినవోవుతతలి రాజాగమనము విని నడుమున దోవుకొని బిత్తరి త్వరగా వచ్చెను. త్వరగా నేతెంచుటచే నుబ్బుగుబ్బల ప్రేగున నడుము మిగులఁ గంపింపసాగెను. నడుమును విదారణముచేయుటకు బిత్తరినహించక గుబ్బలను బ్రతిమాలించున్నటుల గుబ్బలపైఁ గేలుదోయియుంచుకొని వచ్చెను. గుబ్బలుబ్బుఁ జూపుట కాపేంకితము, దానిని మఱుఁగుటకుదుట కేంకవ చనులపై నొసగుర్చుట. అవుడు నడుము మఱిత జవ్యాడెను.

మ. రమణీయోజ్జ్వలవజ్రకుట్టిమముపై ♦ రత్నాంకభూషానుబంధముతోడం బరువెత్తె మేలని పదద్వంద్వంబుపై నాహిత ప్రమదం బై హృదయంబు వేగవిగళితాస్పృలంబముక్తాభిషేకము గావింపఁగ వచ్చె నోర్తు వసులోకస్వామి నీక్షింపఁగన్.

15

రమణీయోజ్జ్వల వజ్రకుట్టిమముపైన్ = మనోహరమగునట్లులుగాఁ బ్రకాశించుచున్న వజ్రమణుల చేతఁ గట్టబడిన భూమిమీఁద, రత్నాంక = వజ్రమణిమయములైన, భూషా = అందలయొక్క, అనుబంధముతోడన్ = సంబంధావలంబనముతోడ, పరువెత్తెన్ = జారిపడక వడిగాఁ బరుగెత్తెను, మేలని = నెబ్బసని, పదద్వంద్వంబుపైన్ = పాదద్వయముమీఁద, అహితప్రమదంబై = కూర్చుండిన సంతోషముగలదై, హృదయంబు = డెండము, వేగ = గమనవేగముచేత, విగళిత = తెగిజారిపడుచున్న, స్పృలంబ = హారసంబంధమయిన, (ని. 'స్పృలంబ మృజాలంబి స్పృ త్కంఠాత్' అని అ.) ముక్తా = ముత్తెయములచేత, అభిషేకము గావింపఁగన్ = అభిషేకము సేయుచుండఁగా, పీర్తు = బికవనిత, వసులోక స్వామిన్ = వసురాజును, నీక్షింపఁగన్ = చూచుకొనుట, వచ్చెన్ = వీతెంచెను.

అనఁగా వసురాజును జూడవలెనన్న యపేక్షచేత నొకస్త్రీ వజ్రకుట్టిమముమీఁదఁ బరుగెత్తి నడువఁగా ముత్యాలహారము తెగి రాలించున్న ముత్యము లాస్త్రీ పాదద్వయముమీఁదఁ బడుచుండఁగా నది హృదయము త్వరగాఁ జూడవలెనన్న యభిలాషగలది గనుక నందు కనుకూలముగా స్నిగ్ధమైన వజ్రకుట్టిమముమీఁదఁ బడుదునేమోయని యయినను విచారింపక పరుగెత్తుచున్నది. నెబ్బస అని మెచ్చుకొని యాపదద్వయముమీఁద ముక్తాభిషేకము చేయుచున్నదో, యన్నట్లులుగా నుండెనని తాత్పర్యము. కుట్టిమము రమణీయోజ్జ్వలహారమయమనుటవలన మిగుల సునుపుగా నుండెనని భావము. అందు నడచుటయే కష్టము. రత్నస్థగితులగు నందియలతో నేగుట మఱియుఁ గష్టము. హృదయమును మన్నించియే పాదము లింతక్రమకొచ్చెను. అందులకై హృదయము ముక్తాహారమునందలి ముత్తెములు రాల్చుటతోఁ జూపిషేక మొనరించెను. ముక్తాఫలము తెగి ముత్తెములు జారుట వేగవశమున.

సీ. తను ఘనంబుగ నమ్మి దరియు నెమ్మికిగొప్ప మాల్వభోగిగొసంగి మఱలఁబంచెఁ
దనుఁగొండయనివచ్చుచుచుజింకఁగుచు గారుడశిలాసరదూర్వ • లికిమరల్వె
దనుఁగల్పలతికఁగా • దలఁచి వ్రాలెఁడుశారిఁ గరమురత్నఫలాళి • నెరపి నిలిపె
దనుఁ బద్మమనియంటఁ బెరుగునంచకు నంఘ్రిహీరాంగదమృణాళమిచ్చియనిచె

తే. నాత్త పోషితవర్గంబు • లవనిపావ
లోకగమనాంతరాయంబు • గాక యుండ
నవయవంబులె తో డయ్యె • నలిన కనుచు
నెచ్చెలులు మెచ్చ వచ్చె మానిని యొక్కర్తు.

16

తనుఘనంబుగనమ్మి = తన్ను మేఘుని విశ్వసించియని యర్థము. ఉత్తమవస్తువని నమ్మియని
యర్థాంతరము. దరియు=దాసివచ్చుచున్న, నెమ్మికి = నెమిలికి, కొప్ప=కబరిభారము, మాల్వ=పువ్వు
దండ యనెడు, భోగి = సర్పమును, ఒసంగి = ఇచ్చి, మఱలఁబంచె = వెనుకకుదిరుగాఁ బంపించెను.
ఇక్కడ మేఘమువలన నీరుపాములు పడుచున్నవిగనుక భోగినిచ్చుటగాఁ జెప్పినాఁడు. నెమిలికి
పామాహారముగావున దానితోఁ నృప్తినిొందివెనుకకు మఱలెననిభావము. ఘనముగా నమ్ముటచేఁ గామిత
వస్తువిచ్చి తృప్తిపఱచుట.

తనుఁగొండయని = తన్నుబర్వతమని భ్రాంతిపడి యనియర్థము. మహాన్నతవస్తువని యర్థాం
తరము. వచ్చు = వీతెంచుచున్న, నునుజింక = బాలకురంగమును, కుచము=గుబ్బచున్న, గారుడశితా
సర = గరుడపచ్చలబన్నసరమునెడు, దూర్వలిడి = లేతగఱికిపోవలనిచ్చి, (ని. 'దూర్వాలు శతపర్వికా,
నహస్రవీర్యా భార్గవ్యో రుహానంతా' అని అ.) మఱలెన్ = తిరుగనంపించెను. నునుజింకగావున గఱికి
మొలక లాహారము. గారుడశిలాహారము లేతగఱికినలెనుండుచుగావున బాలహరిణమును హారమొసంగి
మఱలెను. గరుడపచ్చలు గఱికివలె నుండుననుటకు-

సీ. ...రాజితదూర్వాంతురముల వనసు, జిగితసొక్తరాచిలుక జెక్కలవన్నె

..... శుద్ధమరకతంబు.

రత్నచరిత.

తనుఁగల్పలతికఁగాఁదలఁచి = తన్నుఁదీఁగెయని విచారించియనియర్థము. శోరికలిచ్చెడిదానినిఁగాఁ
దలఁచి యని యర్థాంతరము. వ్రాలెడు=వచ్చివ్రాలినట్టి, శారి = మాటాడెడు గోరువంకపక్షిని, కరము=
హస్తము, రత్నఫలాళి = రత్నము లనెడుఫలసమూహమును, నెరపి = వెదచల్లి, నిలిపెన్ = నివారించెను.
రత్నము రక్తగణములొక జేరినదిగావున వెంటనంటినమచ్చిక గోరువంకకు రత్నఫలము నొసంగెను.
దానినిఫలమునుకొని గోరువంకవెంటరాక యచటనే యాగిపోయెను. కీరశారికామలరత్నములను ఫలము
అని భ్రమించుటయు సఖిజనము భ్రమింపఁజేయుటయు గ్రంథాంతరములందుఁ గలదు.

తనుఁబద్మమని = తన్నుఁబంకజమనివిచారించియని యర్థము. పద్మమనెడునిధినిగా విచారించియని
యర్థాంతరము. అంటఁబెరుగు = కదలిమిల్లాడుచున్న, అంచకున్ = హంసకు, అంఘ్రి=పాదము, హీర=
వజ్రమయమంబును, అంగద=అంచెయనెడు, మృణాళము=తామరతూఁడును, ఇచ్చి=అందిచ్చి, అనిచెన్ =
పంపించెను. చిరకాలమునుండి పద్మమని పాదముల నంచ యాశ్రయించెను. పాదకంకణము మృణాళము
వలె నుండెను గావున దాని నాయంచ కొనంగుటచే నది పరిత్యజింపి నొంది వెనుకకు మఱలెను.

అత్త పోషితవర్గంబులు = తనచేత బోషింపఁబడుచున్న యామయారాదికములు, అవనివ = వసు రాజుయొక్క, అవలోక = దర్శనార్థమయిన, గమన = యానమునకు, అంతరాయంబుగాకయుండక = విఘ్నకారులు గాకుండునట్లులుగా, ఆవయవంబులై = అనఁగా గొప్ప కుచము కరము అంఘ్రి యనునవ యవములే, తోడయ్యెనవకనుచుకొ = భవాయమాయ నీమగువకని, సెచ్చెలులు మెచ్చకొ = చెలికత్తెలు మెచ్చుకొనఁగా, మానినియొకర్లు = ఒకస్త్రీ, వచ్చెను = వీతెంచెను.

ఇంతమట్టుకు నావేగమనెడు సంచారిభావమును జెప్పినాడు. ఈపద్య మక్కిలిప్రాససేసము. నెదిలికీ బాములు, జింకలకు గఱికి, శారికలకు ఫలములు, హంసలకు మృగాశములు నాహారములు. దండలు, మరకతహారము, రత్నము, కడియము నొసంగుటతో నెరులు, గుబ్బలు, కరములు, పదములు నాయాపోషితవర్గము నానందపఱచెననిభావము. ఇందు నాయక యచ్చరలేమగావున కిరిప్రభృతి పాదవర్గంత మభివర్ణితము.

ఉ. పారపురంధ్రు లిట్లు వసుపార్థివుఁ గన్గొన వచ్చి మంగళా
చారమనోజ్జలాజములు * చల్లిరి సింధుభ వావివాహదీ
క్షారమణీయమూర్తి యగుశౌరిపయిం గలకాభివీర్త లో
దారతరంగరేఖలు సుధాలవము ల్వైదచల్లుకై వడిన్.

17

పారపురంధ్రులు = శోలాహలపుర సుబంధియైన స్త్రీలు, ఇట్లు = ఈపూర్వోక్త ప్రకారముగా, వసుపార్థివుఁ గన్గొనవచ్చి = వసురాజును జూడనేతెంచి, సింధుభవా = తీరాభిసంధవయైనలక్ష్మీదేవి తోడఁగాఁబోవు, వివాహ = పెండ్లియందలి, దీక్షా = నియమముచేత, రమణీయ = సుందరమగుచున్న, మూర్తియగు = ఆకృతిగలవాడైన, శౌరిపయిం = విష్ణుదేవునిమీఁద, కలకాభి = తీరాభియొక్క, నిర్మల = స్వచ్ఛములైన, ఉదార = అతిశయములయిన, తరంగరేఖలు = తరంగశ్రేణులు, సుధాలవము ల్వైదచల్లు కైవడిన్ = అమృతజలబిందువుల వెదచల్లినట్లుగా, మంగళాచారమనోజ్జలాజములు = మంగళార్థము లయిన పరిపేలాలు, సింధుభవా = శుక్తిమతీనదీసంధవయైన గిరికాదేవిసంబంధమయిన, వివాహదీక్షా = వివాహమందలినియమముచేత, రమణీయమూర్తియగు = సుందరమైన యాకృతిగలవాడైన, శౌరిపయిం = శూరసంభవుడయిన వసురాజుమీఁద, చల్లిరి = చల్లినవారైరి.

శ్రీమహావిష్ణువునకును వసురాజునకును లక్ష్మీదేవిని గిరికాదేవిని తీరాభితరంగశ్రేణులకును బుర స్త్రీలకును సుధాజలబిందువులకును శుభలాజములకును సువమానోపమేయభావమని విచారింపవల యును. పరిపేలాలుచల్లుట మంగళార్థము. ఇటుల సంభ్రమముగా నేతెంచుట సకాలమున దర్శింప వలయుననియెకాదు. లాజలుచల్లి విధి నెఱవేర్చవలయునని. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

ఘ. అపు డద్రీశ్వరుఁ డాప్తబాంధవులతో * నభ్రాపగాముఖ్యపు
ణ్యపురంధ్రీతతితో నెదుర్కొనఁ దదీయద్వారసీమక సిత
ద్విపముక డిగ్గి సురాధిరాజపురజేత్రిశ్రేణి సాహా యనక
స్తవచూడామణి తత్ప్రధానజనతానిర్విమూర్తంబునన్.

18

అపుడు = అనంతయమందు, అద్రీశ్వరుడు = శోలాహుడు, ఆప్తబాంధవులతో = ఆప్తులైనబంధు వులతోడను. అభ్రాపగాముఖ్యపుణ్యపురంధ్రీతతితో = ఆకాశగంగమొధలయిన పుణ్యాంగనా.

సమూహముతోడను, ఎదుర్కొనక = ఎదురురాకగా, తదియద్వారసీమక = ఆరోహణలపురద్వారదేశ
మందు, సితద్విపముడిగి = వెల్లయేరుచుగనుదిగి, సురాధిరాజపురవేల్చిశ్రీణి = ఇంద్రపురసంబంధ
లైన వేత్రధరులయొక్క, సమూహము - అనగాఁ జోపుదాద్లు, సాహాయనక = పరాక్రమజలపకగా,
నృపమాడామణి = వసురాజశిఖామణి, తత్ప్రధానజనతానిర్విష్టమార్గంబునక = ఆరోహణుని
యొక్క మహామాత్యజనసమూహముచేత నియమింపఁబడిన మార్గముచేత, ముందరిపద్యముతో నన్వ
యము.

సీ. మణికుట్టిమములు భామగీతికావ్యవిభావభవ్యజలాప్తిభాద్య మిడంగ
మందారసుమకాయమానము ల్పవమానశీర్ష కేసములఁసేస చల్లఁ
జిత్రితారాత్రికాంపుత్రిక ల్గురదీప్తరత్నదీధితుల నారతులు ద్రిపు
బహువిధద్యారరంభాకోటిపరివక్తృఫలరసబులమధుఁపర్క మొసంగ

తే. మున్నగు సన్నగావ్యయముఖ్యభవన
 లక్ష్మి యిట్లు వివాహవేళామహోప
 చారముల నన్నిటి ఘటించ • సాంద్ర విభవ
 కలితకల్పానావేదిక • గదిసె నవుడు.

19

మణికుట్టిమములు = మణులచేతఁ గట్టఁబడిన కట్టుభూములఁ, భూమి = స్త్రీలయొక్క, గీతికా = గానమహిమచేత, ఆర్ధ్రవిభావ = కరగినందున, భవ్యజలక్తిక్ = యోగ్యమయిన యుదకప్రాప్తిచేత, పాద్యమిడంగ్ = పాద్యమునమర్చింపఁగాను, మందార = మందారమును దేవతరువుయొక్క నును = పుష్పములచేత రచింపఁబడిన, కాయమానముల్ = పందిళ్ళు, పవమాన = వాయువుచేత, శీర్ణ = రాలవఁ బడిన, కేసరములక్ = శింజులములచేత, సేనచల్లక్ = సేనచల్లఁగాను,

చిత్రితఃసంజాతచిత్రిముద్రైఃసంజాతః శిశుదశయం క్రమలయిన, ఆరాత్రికా = ఆరతిష్టాకరము లతోఁ గూడుకొన్న, పుత్రికలు = కీలుబొమ్మలు, కర = హస్తములయందు, దీప్తః=వెలుగుచున్న, రత్న దీధితులక్ = మణికాంతులచేత, ఆరతులు ద్రిష్టక్ = నీరాజనములియ్యఁగాను, బహువిధః=అనేకవిధము లయిన, ద్వారః=వాకిళ్ళయందలి, రంభాకోటి=కదళీతరుసమూహము, పరిపక్వఫలసంబులక్ =చక్కఁగాఁ బండిన పండ్లయొక్కరసముచేత, మధుపర్కమెనగక్ =మధుపర్కమియ్యఁగాను, మధుపర్క మనగఁగాఁ బెరుగును దేవైయును గలిపిచేసినదానికి పేరు.

‘దధి సర్వి ర్జలం త్నాద్రం’ సీతైతాళిస్తు పంచభిః
ప్రాచ్యతే మధుపర్కస్తు సర్వజీవానుతుష్టయే
జలంతు సర్వతః స్వల్పం సితాదధిఘృతం గమం
సర్వేషా మధికం త్నాద్రం మధుపర్కే ప్రయోజయేత్
ఉపవాసానంతరము పెండ్లికుమారుఁడు దీనిని భుజించుట శుభసిద్ధము.

ఇట్లు = కీ ప్రకారముగా, మున్నగాక్ = ముందుగా, అన్నగాన్వయముఖ్యభవనలక్ష్మి = వర్తక
 కలక్రేష్టాదయినయాశోలాహలని గృహసంపత్తి, విశాహవేశామహోపచారములన్నిటి ఘటింబక్ =
 పెండినమయమందు వరుసకు జేయవలయునధికోపచారములను దూపత్తును సమకూర్చుగా, అప్పుడు =

అసమయముదు, సాంద్ర=నిబిడమైన, విభవ=వైభవముతోడ, కలిత = కూడుకొన్న, కల్యాణవేదిక = వివాహవేదికయైన బుగారపుటరుగును, (ని. 'కల్యాణం మద్గతే స్వర్ణే' అని నా.) కదినె = సమీపించెను.

మహోపచారములను భవనలక్ష్మియై యొనర్చెను. పాద్యముము, కుట్టిముములు, మందారలతికలు, నేసలు, చిత్రవిగ్రహములు ఆరతులు, ద్వారకదళీస్తంభములు మధుపర్కములు సమయోచితముగఁ బ్రసాదించెను.

మ. సరనాథోత్తముమ్రోల నున్నమితదంతస్తంభ మై చారుచా
మరకక్షౌకదళీకలాపశుభకుంభంబై సదామోదమే
దురసారంగమదాంకసంకలిత మై + తోడ్తో మహావారణ
స్ఫురణ లైల్పునివాహవేదికపయి + శోభిల్లె బద్ధావళుల్.

20

ఈపద్యమునందు మహావారణస్ఫురణ అనువిశేషమువలన వివాహవేదికావరముగను గజవరము గను సర్థద్వయము కలదు.

సరనాథోత్తముమ్రోల = వసురాజునెదుట, ఉన్నమిత = ఎత్తఁబడిన, దంత = గజదంతకృతము లైన, స్తంభమై = స్తంభములుగలదై యని వివాహవేదికావరమయిన యర్థము. ఎత్తఁబడిన స్తంభన దృశదంతములుగలదై యని గజవరమైన యర్థము. చారు=సుందరమయిన, చామర=చమరీశబ్దము పువ్వు గుత్తియందును వర్తించుచున్నది. ('చమరీణాంసమూహశ్చామరమ్') అనఁగా బువ్వుగుత్తులసమూహం బును, లేక వింజామరలును, (ని. 'చమరం చామరే స్త్రీతు మజ్జరీ మృగభేదయోః' అని మేదిని.) కక్షౌ = బంతులును, (అనఁగా సుమనీధులు) కదళీకలాప = రంభాతరుసమూహములను, శుభకుంభంబై = పూర్ణకలశములుగలదై యని వేదికావరమయిన యర్థము. చారుచామర = సుందరములయిన వింజా మరలును, కక్షౌ = చుట్టభాగమందుఁ గట్టెడుత్రాడును, కదళీ = కేతనవస్త్రమును, కలాప = నెమిలి పింఛమును, శుభకుంభంబై = శుభస్థలములునుగలదై యని గజవరమయిన యర్థము. కక్షౌకబద్ధమునకు, (శ్లో. 'కక్షౌ బృహలికాయాంచ కాంచ్యాం మధ్యే భబంధనే, హర్ష్యాదీనాంప్రకౌషేచ' అని వి.) కదళీశబ్దమునకు, (ని. కదళీ వైజయంత్యాంచ రంభాయాం హరిణాంతరే) కలాపశబ్దమునకు, (శ్లో. 'కలాపా భూషణే బర్హే తూణీరే సంహతా వసి' అని అ.) శుభశబ్దమునకు, (శ్లో. 'కుంభా ఖదే భిమూర్ధాంశా' అని అ.) సత్ = శ్రేష్ఠమయిన, ఆమోద=మరిమళ్ళముచేత, మోదర = సాంద్రమయిన, సారంగమద = కస్తూరియొక్క, అంక=చిహ్నములతోడ, సంకలితమై=కూడుకొన్నదై యని వేదికావర మయిన యర్థము. సదా=ఎల్లప్పుడును, మోదమేదుర=ఆనందసాంద్రములగుచున్న, సారంగ=కుమ్మెదలు గలిగిన, మద = మదజలముయొక్క, అంక=చిహ్నములతోడ, సంకలితమై=కూడుకొన్నదై యని గజవర మయిన యర్థము. సారంగశబ్దమునకు, (శ్లో. 'చాతకే హరిణే పుంసీ సారంజ కృబరే త్రిఫ' అని అ.) తోడ్తో = వెంటడిగా - అనఁగా గజవరముగాఁ జెప్పబడిన యర్థాంతరములచేతననుట. మహావారణ స్ఫురణలైల్పు = మహాగజస్ఫూర్తులను కనుపఱుచుచున్న యని యర్థము. మహా = శ్రేష్ఠమయొక్క, అవారణ = అనివార్యములయిన, స్ఫురణలైల్పు=స్ఫురణలను చెలుపుచున్నదనిభావము. ఇక్కడ, మహాభ ధ్రస్ఫురణలైల్పు, అని పాఠాంతరము. భద్రమనఁగా గజవిశేషమును మంగళమును అనిగ్రహింప

పలయును. వివాహవేదికపయిన్ = అట్టి పెండ్లియరుగుమీఁద, శోభిల్లెఁబడ్డావఱున్ = పద్మమాలికలు ప్రకాశించె నని యర్థము. గజగాత్రబిందుజాలములని యర్థాంతరము. (ని. 'పద్మకం బిందుజాలకమ్' అని యమరము.)

వివాహవేదికను దంతంపుగంబములు పూవుగుత్తులు అరఁటిచెట్లు పూర్ణవంభములు తావిచిందు కస్తూరియలుకు పద్మమాలికలు లోనగువానిచే నలంకరించినభావము.

క. మనుజవిభుఁ డపుడు నగపతి, పనువున మణిపీఠి నమరెఁ బ్రకటితకమలా
కనకాంబరకల్యాణాం, కన కాంత వివాహసదనకాంచనవేదిన్. 21

మనుజవిభుఁడు = వసురాజు, అపుడు = అసమయమందు, నగపతిపనువునన్ = శోలాహలపర్వత నాథునియనుజు చేత, ప్రకటిత = సిద్ధమగుచున్న, కమలాకనకాంబర = లక్ష్మీనారాయణులయొక్క, కల్యాణాంకన = పెండ్లిపాటలచేత, కాంత = ఒప్పుచున్న, వివాహసదన = పెండ్లిచవికలోనున్న, కాంచన వేదిన్ = బంగారపుఁ బెండ్లియరుగునందలి, మణిపీఠి = రత్నమయమయిన పెండ్లిపీటయందు, అమరెన్ = ఒప్పెను. అనఁగా గూర్చుండెనుట.

చ. విధివిహితంబుగా బుధగవీదధిమి శ్రురద్రుమంజరి
మధుమధుపర్కము న్విమలమాక్షికపాత్రికఁ దెచ్చి యాగుణో
దధికి నొసంగె మామ మధుదానవవైరికి లచ్చి నిచ్చునం
బుధి యమృతాంశుతో నమృతపూరము మున్నె యొసంగుకై వడిన్. 22

విధివిహితంబుగాన్ = శాస్త్రోక్తప్రకారముగా, బుధగవీ = కామధేనుసంబంధమయిన, దధి = పెరుగు తోడ, మిశ్ర = కలిసిన, శ్రురద్రు = కల్పవృక్షముయొక్క, మంజరి = పువ్వుగుత్తియందలి, మధు = మకరందమనెడు, మధుపర్కమున్ = మధుపర్కమును, (శ్లో. 'దధిమధుసీసర్పిర్వామధ్వలాభే' అని మధుపర్కలక్షణము.) విమలమాక్షికపాత్రికఁదెచ్చి = స్వచ్ఛమైన ముత్తెఱుగి న్నెతోఁ బట్టుకొనివచ్చి, అగుణోదధికిన్ = గుణసముద్రుడయిన యావసురాజునకు, మామ = మామయగుశోలాహలుఁడు, ఒసంగెన్ = ఇచ్చెను. విలాగనిన, మధుదానవవైరికిన్ = శ్రీమహావిష్ణువునకు, లచ్చినిచ్చునంబుధి = లక్ష్మీదేవి నిచ్చునట్టి తీరసముద్రుఁడు, అమృతాంశుతోన్ = చంద్రునితోడ, అమృతపూరమున్ = సుధాపరిపూరిని, మున్నెయొసంగుకైవడిన్ = ముందుగానే యిచ్చినట్లువలె, ఇచ్చెనని సంబంధము.

వసురాజునకు గిరికాదేవి నిచ్చునట్టి శోలాహలుఁడు మాక్షికపాత్రతో మధుపర్క మిచ్చుట విష్ణుదేవునకు లక్ష్మీదేవి నిచ్చునట్టి సముద్రుఁడు చంద్రునితో నమృతపూరము నిచ్చినట్లుండెనయర్థము. అంబుధి యనఁగా సుదధియనిచెప్పి విష్ణుదేవుని మామయయిన యుదధికంటె గుణోదధికిమామయయిన శోలాహలుఁ డధికుఁడని వ్యతిరేకమును విచారించవలయును. మామయయిన యుదధికంటె గుణోదధికి మామయయినవాఁ డధికుఁడగుట యుక్తము. ద్రుశబ్దమునకు, (ని. 'అనోకహః కుట స్సాలః పలాశి ద్రుమా గమాః' అని అ.)

మాక్షికపాత్రమనుటకు బదు లొకరు శంఖపాత్రమని చెప్పియున్నారు. మాక్షికపాత్రిక యనుచో ముత్తెఱుఁజిప్పును జెప్పటయె యుచితము. ముత్తెఱులలో ముత్తెఱుఁజిప్పలందుఁబుట్టినవి ప్రశస్తములు. అటులే మాక్షికపాత్రములలో ముక్తాపాత్రములే గణ్యములు. ఇటులనుటకు.

శ్లో. కరింద్రజీమూత వరాహ శంఖ మత్యాహి శుక్త్యద్భవవేజుజాని
ముక్తాఫలాని ప్రధితానిలోకే లేహంతు శుక్త్యద్భవ మేవభూరి.

చ. అపుడు పుంధ్రివర్గవృత్తమై చరణాంకకృత్యా మైనక
ప్రపునునుముగ్ధుపై మకరపద్మము లేర్పడ నీక్షణప్రభా
న్నవనపవి త్రోకుట్టిముమున న్వరసీలనిధు ల్జనింప నా
నృపమణిభాగ్యలక్ష్మీకరణిం దరుణిమణి వచ్చె నొయ్యనన్.

23

అపుడు = ఆనమయమందు, పుంధ్రివర్గవృత్తమై = ముత్తయిదువలగుంపుచేత నాదరింపబడినదై,
చరణాంక = పాదచిహ్నములచేత, కృతార్థమైన = ధన్యమయిన, కప్రపునునుముగ్ధుపై = కర్పూర
పరాగ రచితమయిన రంగవల్లికమీఁద, మకరపద్మములేర్పడన్ = మకరపద్మనిధు లేర్పడఁగాను ఆని
యర్థము. మకరపద్మరేఖలు - అనఁగా మకర పద్మాకృతులుగల ముద్ర లేర్పడఁగానని భావము.
ఇక్కడ రంగవల్లిరూపక మకరపద్మములను మకరపద్మనిధులుగా నధ్యవసించినాఁడు. చరణాంక
కృతార్థమన్నచోట, చరణాంక = సకలసంపత్సంపాదకములైన పాదచిహ్నములచేత, కృత = చేయఁ
బడిన, ఆర్థము = మకరపద్మనిధిరూపార్థముగలదని యొక యర్థము. మకరపద్మరూపములు గలవై
కర్పూరపరాగగతములయిన పాదచిహ్నములచేతఁ జేయఁబడిన - అనఁగా నభేదాధ్యవసాయసంపా
దితమయిన మకరపద్మనిధిరూపార్థముగలదని మఱియొక యర్థము. ఈలాగున నర్థద్వయమును నూత్న
దృష్టిచేత గ్రహింపఁదగినది. ఈక్షణప్రభా = దృష్టిప్రభలయొక్క, స్తువన=స్తునముచేత, పవిత్ర =
పావనమయిన, కుట్టిముమునన్ = కట్టుభూమియందు, వసీలనిధులనింపన్ = వరనిధియును సీలనిధి
యును జనింపఁగా ననియర్థము. శ్రేష్ఠమయిన సీలకాంతిస్తోమములు జనింపఁగా ననిభావము. ఇక్కడ
శ్రేష్ఠములయిన సీలకాంతిస్తోమములు వరనిధియును సీలనిధియునుగా నధ్యవసించినాఁడు. అనృప
మణిభాగ్యలక్ష్మీకరణిన్ = ఆవసురాజుయొక్క భాగ్యలక్ష్మీవలె, తరుణిమణి = గిరికాదేవి, ఓయ్యనన్ =
ఓప్పిదమగునట్లులుగా, వచ్చెన్ = విత్తొచెను. అనఁగా వసురాజుయొక్క భాగ్యలక్ష్మీవంటిది గనుక
దాను ద్రోక్కినచోట మకరపద్మనిధులును దాను జూచినచోట వరసీలనిధులును జనింపఁగా గిరికా
దేవి వచ్చెననుట. ఈక్షణరుచులను సీలముగను శ్వేతముగను జెప్పట కలదు.

“యచ్చక్షాత్ర వణాంతరేణతరళా తీక్ష్ణకటాక్షచ్ఛటాః
భృంగాధిష్ఠిత కేతకాగ్నిమదళద్రోణీ సదృశ్చ్ఛటాః”
“వేశ్యాః త్వత్తో నభవదనుభావ్ ప్రాప్య వర్తాగ్రబిందూక్”
ఆమోక్ష్యస్తే త్వయిమధుకరశ్రేణి దీర్ఘాన్ కటాక్షాన్.”

కర్పూ.

మేఘదుతము.

ఉ. విదువ లామహేంద్రగురునానతిఁ గెందెర యెత్తి విశ్వధా
త్రీదయితృ సతిం గదియఁదెచ్చిరి వేడ్కఁ బ్రభాతవాతసం
పాదితబోధ లైననవపద్మను లాత్మపరాగపాలికా
చ్చాదన మావహించి కవచకల్పవలం గదియించుకై వడిన్.

24

విదువల = సువాసనులు, ఆమహేంద్రగురునానతిన్ = అబ్రహ్మణ్యునియొక్క యనుజ్ఞచేతన
కెందెరయెత్తి = ంక్షిపట్టకెరఁజిట్టి, విశ్వధాత్రీదయితృ = గమఃభు విని విశ్వభూదయి,

ఘనరాజును, సలిక్ = గిరికాదేవిని, కదియఁజెచ్చిరివేడ్క = వేడుకచేత సమీపించునట్లులుగాఁ జెచ్చిరి. విలాగనిన, ప్రభాతవాత = ప్రాతఃకాలవాయువుచేత, సంపాదిత = పొందఁబడిన, బోధలైన = వికాసముగలవైన, నవపద్మినులు = నూతనపద్మలతలు, ఆత్మ పరాగపాలికాచ్ఛాదన మావహించి = తమ యొక్క యరుణపరాగ పటలముచేత మాటుచేసి, కవజక్కవలం గదియించుటవడిక్ = చక్రవాక మిధునమును గదియఁజేసినట్లులుగా, కదియించిరిని సంబంధము.

ప్రాతఃకాలవాయువుచేత సంపాదించఁబడిన వికాసముగల పద్మలతలు తమయొక్క యరుణ పరాగపటలమును మాటుచేసి చక్రవాకమిధునమును గదియఁజేసినట్లులుగా బ్రహ్మస్థి యనుమతిచేత సంపాదితబోధలై సువాసిని లెట్లపట్టు తెరఁబట్టి వసురాజును గిరికాదేవిని గదియించిరిని యర్థము. పద్మిను లనఁగా స్త్రీలును గనుక స్వాంధ్యమును గ్రహింపవలయును. ప్రభాతమునందు మందపవమానము వీచును. ఆ వాయువులు పద్మములకు నితరకుసుమములకు వికాసహేతువులు. గాలికిలేదు పద్మపరాగము కెండెర. పరాగము రక్షగణముగఁ జెప్పఁబడినది. ప్రాతఃకాలమునందు వీచుగాడ్పులు మృదుతరముగ నుండును.

చ. తెలతెలవార నోయ్యఁ జనుదెంచి నితాంతర తాంతతాంతలా

చెలువలకింపుగా మెలగి చెక్కులఁగూరిన చూర్ణ కుంతలా

ఎళినరళంబుగా జడిసి వాడినసెట్లఁబూడిప్రావిరుల్

తొలఁగఁ బ్రభాతవాయువులు దోఁచుఁ బురిం బలిచారికాకృతిన్.

(పాడురంగమాహాత్మ్యము.)

రేలయందు జక్కవలజంట వీడినపును. చెడును విరహార్తిమెయి తపించుచుండును. వేసినంతనఁ జిటుగాలివీచును. ఆపుడు తప్పిపూదుమారము తెరవలె లేచును. ఆతెర తొలంగఁగనే చక్రవాక ద్వయము గలసికొనును. కవదీన జక్కవపులుగులవలెః బరస్పరాలోకనోత్సాహముమై గిరికావసురాజు లుత్సాహాతిశయమున నుండిరిని భావము. ప్రభాతమునందు జక్కవలజంట గలిసికొనుననుటకు-

సీ. సంజ్వరార్ధరథాంగసమృద్ధప్రతిపాది దారుణతిమిరకాంతారవహ్ని

గీ. గ్రహవతంసంబు పూర్వాద్రి గాన నయ్యె.

(ఛందఃశ్రుతిము.)

ఉ. రాజకరానుషంగమున • రామకరాంబుజ మొప్పు గన్యకా

రాజితహస్తయోగమున • రాజకరంబు నతిప్రకాశమై

రాజిల రక్ష గట్టుకీయ • రాజముఖకంపంకజంబున

నాజకరంబునకొ గురుఁ డొనర్చె సమంత్రకకౌతుకాంకముల్.

25

రాజకరానుషంగమునకొ = ఘనరాజయొక్క హస్తస్పర్శముచేత, రామకరాంబుజమొప్పుకొ = గిరికాదేయొక్క యరుణజమవంటి హస్తమొప్పుగట్టులుగా ననియర్థము. చంద్రకిరణానుషంగముచేత రవణీయకరదృశాంబుజ మొప్పుగా నని యర్థాంతరము. ఇక్కడ రామకదము రవణీ యర్థము. కన్యకారాజిత హస్తయోగమున రాజకరంబు నతిప్రకాశమయి రాజిలకొ = అనఁగా గిరికాదేయొక్క యొప్పిదవయిన హస్తస్పర్శముచేత ఘనరాజయొక్క హస్త హత్యంతప్రకాశమై యొప్పుగట్టులుగా నని యర్థము. కన్యారాజయైన హస్తక్షత్రమతోడియోగముచేతఁ బుండ్రకిరణము

ప్రకాశింపఁగా నని యర్థాంతరము. ఇంతవఱకు నభేదాధ్యవసాయము. రక్షగట్టుక్రియన్ = రక్షా బంధనము చేసినట్లులుగా, రాజముభిరవంకజంబునన్ = గిరికాదేవియొక్క హస్తకమలమందును, రాజ కరంబునన్ = వసురాజుయొక్క హస్తమందును, గురుఁడు = బృహస్పతి, సమంత్రక కౌతుకాంకమున్ = వేదమంత్ర సహితములయిన కంకణలాంఛనములను, దినర్పెన్ = చేసెను. అనఁగా గంకణములు గట్టె ననుట.

కౌతుకమనఁగా వివాహసూత్రము. కౌతుకమునకు సమంత్రకత్వము భర్తృకాస్త్రమందు,

శ్లో. 'విశ్వేత్తాతే త్యృచా పుసాం బద్ధీయా ద్ధక్షిణేకరే

అథ వామకరే స్త్రీణాం బృహత్సామేతి మంత్రతః'

అని చెప్పబడియున్నది.

మ. సుముహూర్తం బని సన్తును దైలుప నాచోచ్చి దివ్యశైలేంద్రుఁ డా
యమరాధీశహితక్రియానిరతు నాఁయన్లునమాలాకలా
పమనోహరి నకుంతవిక్రమునిఁగా • భావించి లక్ష్మీగురు
త్వము దీపింపఁగ ధార వోసెఁ దనయ • న్నర్ధిష్ఠ సంపన్నిధిన్.

26

సుముహూర్తంబని సన్తునుదైలుపన్ = ఇది మంచి ముహూర్తసమయమని మునిశ్రేష్ఠులు బోధింపఁగా, అచోచ్చి = ఆయెడ, దివ్యశైలేంద్రుఁడు = దేవతామహిమల కోలాహలశైలశ్రేష్ఠుఁడు, ఆయమరాధీశహితక్రియానిరతున్ = ఇంద్రున కిష్టమయిన కార్యమందాసక్తుఁడయిన వసురాజునని యర్థము. రాక్షససంహరముజేసి దేవతాధిపతులకు హితముసేయుచున్నవాని నని విష్ణువరమైన యర్థాంతరము. ఆ = అట్టి, అక్షాన = వాడకుండు, మాలాకలాప = పద్మమాలికాభూషణముచేత, మనోహరిణి = చిప్పుచున్న యా వసురాజునని యర్థము. వైజయంతీమాలికాలంకృతునని యర్థాంతరము. ఆకుంతవిక్రమునిఁగా భావించి = విశిష్టము పక్షియందును వర్తించును గనుక నిక్కడ గరుత్మంతుఁడని చెప్పవలయును. క్రమ మనఁగా సంపాదించును గనుక సకుంతమయిన గరుత్మత్సంచారముగలవానిఁగా భావించి - అనఁగా నారాయణస్వరూపునిఁగా భావించి యని యర్థము. వసురాజకుంత వరాక్రమముగలవాఁడని భావము. లక్ష్మీగురుత్వము దీపింపఁగన్ = లక్ష్మీజనకత్వము ప్రకాశింపఁగానని యర్థము. విభవగౌరవము దీపింపఁగా నని భావము. వర్ధిష్ఠసంపన్నిధిన్ = పృథ్విబొంఁడడు సందపల కాన్పురురాలయిన లక్ష్మీదేవిని యర్థము. ఆభ్యుదయములకు నిధియైనదాని నని భావము. తనయన్ = అట్టి కొమార్తెను, ధార వోసెన్ = ఉదకధారాపూర్వకముగా దానము చేసెను. వసురాజు అక్షానమాలాదరుఁడు. ఆకుంత విక్రముఁడు గావున విష్ణుమూర్తి గిరిక వర్ధిష్ఠసంపన్నిధి గావున లక్ష్మీదేవి. కోలాహలుఁడు సముద్రుఁడుగావున లక్ష్మీగురువు. ఇటులనుటకుఁ గన్యాదానసమయమున విష్ణుస్వరూపునిగానల్లని భావించి కన్యనులక్ష్మిగాఁ డెఱపుమంత్రములతో ధారారూపముగాఁ గన్యాదాతగావించు కన్యాదానవిధి యిట గ్రాహ్యము.

మ. సతమాదాపరికర్తచంద్రతపసు • ల్నక్షత్రదామంబునం

బ్రతిబింబింపఁగ నున్నకన్నెయటుత • స్తాంగల్యసూత్రంబు శా

శ్వితకల్యాణగుణావహం డునిచె నాచంద్రార్కనక్షత్ర సం

తతపై వించుతదియనిత్యగుణము • ల్నాకు ల్నశింసంపగన్.

27

నత=సిగ్గుచేత వంచుకొనబడిన, చూడా = శిరస్సునందలి, పరివర్తచంద్రతపసుఁ = అలంకార భూతచంద్రసూర్యులు, నక్షత్రదామబునఁ = ముత్యాలహారమును, ప్రతిబింబింపగఁ = ప్రతి ఫలించునట్లుగా, ఉన్నకన్నెయజ్ఞతఁ = ఉన్నట్టి గిరికాదేవియొక్క కంఠమందు, మాంగల్యసూత్రంబు = మంగళసూత్రమును, శాశ్వతకల్యాణగుణావహుండు = శాశ్వతమంగళసూత్రావహుడని యర్థము. శుభ గుణావహుడని భావము. అట్టి వసురాజు, ఉనిచెఁ = ఉంచెను. ఏలాగనిన, ఆచంద్రార్కనక్షత్ర సంతతివైమిత్యము, ఇక్కడ అజ్ఞ అనునవ్యయముభివ్యాప్తిని జెప్పుచున్నది. (ని. 'ఆ జీషదర్థే భివ్యాప్తా సీమార్థే ధాతుయోగజే' అని అ.) చంద్రసూర్యసమేకనక్షత్ర సమూహముమీద వ్యాపించుచున్న, తదీయనిత్యగుణముల్ = ఆ గిరికాదేవియొక్క నిత్యములయిన సుగుణంబులనియర్థము.

గుణములు భూమియందు వ్యాపించి యూర్ధ్వలోకమందును వ్యాపించిన వరుట, ప్రతిబింబిత చంద్రార్కసమేతనక్షత్రదామముమీద నున్న గిరికాదేవియొక్క మంగళసూత్రత్రయము నని యర్థంతరము. మంగళసూత్రత్రయమన్నందుకు గృహ్యకారులచేత జెప్పబడినది.

స్థో. 'మాన్దల్యతంతునానేన బధ్వా మన్దళసూత్రకమ్
'హేమహస్తసరం బధ్వా కణ్ఠేచ త్రిసరంతథా.'

ఈయాచారము దేశాంతరవిషయమని తెలియవలెను. నాకుల్పింపింపగఁ = దేవతలు క్లాఘిం పగా, మంగళసూత్రమును గట్టెనని సంబధము. నక్షత్రదామమరుటకు, (ని. 'నైవ నక్షత్రసూనా స్యా త్సప్తవింశతిమాక్షికా' అని యమరము.)

చంద్రసూర్యభూషణములు నొనటగలవని యొకదువ్రాసిరి. ఇది ప్రమాదము. మూలమున న్నృప్తముగాఁ జూడాభాగాలంకృతములని కలదు. వసురాజుగుణములు భూలోకమునందు నూర్ధ్వలో కమునందును వ్యాపించెను. గిరిక తలవంచుకొనుటచే నాయమతారహారమువై శిరశ్శలిత సూర్యచంద్ర ప్రతిబింబమేర్పడెను. మంగళసూత్రములు మూఁ డా హారమువైగట్టుట సూర్యచంద్రనక్షత్రములవై వసురాజు మంగళగుణములవ్యాప్తిగా నధ్యవసితము. వసురాజుగుణము లూర్ధ్వలోకవ్యాప్తములు గావు ననే నాకులు ప్రశంసించిరిని భావము.

చ. అతివ సతీకరోన్నమిత • యై విభునౌదల సేనః జల్లై ద
త్పతివహాళిరత్నగతభవ్యనిజాకృతి చూచి కంటిరే
పతిశిర నెక్కె నీక్షణమె • బాలయటంచు ధరాధరోపరి
స్థితిసరిదాత్త సంభవకుఁ • జెల్ల దె యంచు సఖు ల్వచింపగన్.

28

అతివ = గిరికాదేవి, సతీకరోన్నమితయై = పతివ్రతా స్త్రీలయొక్కహస్తములచేతనైత్తబడినదై, విభునౌదలఁ = పతియైన వసురాజు శిరస్సునందు, సేనఃజల్లై = తలఁబ్రాలు పోసెను. ఏలాగనిన, తత్పతి = ఆవసురాజుయొక్క, నవ = నూతనమయిన, మాళి = కిరీటసంబంధములయిన, రత్న = మణులయందు, గత = పొందియున్న - అనఁగాఁ బ్రతిఫలించిన, భవ్య = యోగ్యతరమయిన, నిజాకృతిచూచి = తనయొక్క రూప మును జూచినవారై, కంటిరేపతిశిరనెక్కెనీక్షణమె బాలయటంచుఁ = చూచినారటే యీక్షణ మందే యీ చిన్నది పెనిమిటితలవై నెక్కెను అని పలుకుచు, ధరాధరోపరిస్థితి సరిదాత్త సంభవకుఁ జెల్లదెయంచుఁ = పర్వతాధిపునియొక్క యుపరిభాగమందలి యునికి నదీసంభవమైనదానికిఁ జెల్లదా

యని చలుకుచు అని యర్థము. వసురాజశిరస్థితి శుక్తిమతీసంభవయైన గిరికాదేవికిఁ జెల్లదాయని భావము. సఖుల్యచింతగఁ = చెలికత్తెలు సరసోత్పలాడఁగా, సేనచల్లెనని సంబంధము. వసురాజు మణిఖచిత కిరీటాలంకృత శిరస్కుండు. నిలిచి గిరిక సేనలుచల్లునపుడు ఆమెప్రతిబింబము వసురాజు శిరోరత్నములయందుఁ బ్రతిబింబించెను. మగనితలయొక్కినది గిరికయని కొందఱులు అది తగియె యున్నదని కొందఱులు బలుక సాగిరి. గిరికనదీసంభవ. వసురాజు ధరాధరుఁడు. ధరాధరోపరిస్థితి నదీ సంభవకుఁ దగియుండునని చలికరిని భావము. కొండలపై నెలయెట్లుంట సాజమెగదా యని యభిప్రాయము.

ఉ. శుక్తిమతీకుమారి కరఃశుక్తుల ముత్తైపునేస చల్లనా
రక్తసరోజపాణిపయి * రమ్యగుణాభియు నట్లనించె ద
స్త్రాక్షిము ల్వధూకచసమాజకరాంబుజకాయకాంతిసం
సక్తి ననేకవర్ణమణిజాలము లై విభవంబుఁ దెల్పుగన్. 29

శుక్తిమతీకుమారి = గిరికాదేవి, కరశుక్తుల = హస్తములనెడు ముత్తైపుఁజిప్పలచేత, ముత్తైపు సేనచల్లఁ = ముత్యాలతలఁబ్రాలు పోయఁగా, ఇక్కడఁ దల్లి శుక్తులుగలదిగనుకఁ గుమారికయును గరములనెడుశుక్తులు గలదని స్వాసప్రముకు గ్రహింపవలయును. అరక్తసరోజపాణిపయి = ఎఱ్ఱవామర పువ్వులవంటి హస్తములుగల యా గిరికాదేవిమీఁద, రమ్యగుణాభియు నట్లనించె = రమ్యగుణాభి యనెడు నభియును-అనఁగా సుగుణసముద్రుఁడయిన వసురాజునెడు సముద్రుఁడును నాప్రకారముగా ముత్యాలతలఁబ్రాలు నింపెను. విలాగుననిన, తస్త్రాక్షిముల్ = ఆముత్రియములు, వధూ = గిరికాదేవి యొక్క, కచసమాజకలవెండ్రుఁలయొక్కయు, కరాంబుజ = హస్తకములయొక్కయు, కాయ = శరీరముయొక్కయు, కాంతి = కాంతులయొక్కయు, సంసక్తి = సంవర్క్రముచేత, అనేకవర్ణ మణిజాలములై = అనేకవర్ణములుగల రత్నసమూహములై-

అనఁగాఁ గచకాంతిచేత నిండ్రనీలములును గరకాంతిచేతఁ బద్మరాగములునుశరీరకాంతిచేతఁ బుష్పరాగములును నైనవని తాత్పర్యము. ఇక్కడ రక్తసరోజపాణియనెడు గిరికానామము సాభిప్రాయము. విభవంబుఁ దెల్పుగఁ = వైభవము గనుపఱుపఁగా, అట్లనించెనని వెనుకకు నన్వయము.

ఉ. ఆతటి నమ్మహోనిధి నిరావరణస్ఫురణంబుతోఁ బరి
ద్యోతితపద్మసీనుమృదుచ్ఛదసంగ్రధితాంశుకాంతుఁ డై
యాతతదీప్తివైభవవృతాంబరపీఠిక బొల్చి ప్రాజ్యయో
గాతిశయప్రకాశము హుతాశికిఁ గూర్చె మహాద్భుతంబుగన్. 30

ఆతటి = ఆపమయమందు - అనఁగా సుమహూర్తము రాత్రియందుఁ గనుక రాత్రియందని యర్థము. అమ్మహోనిధి = ప్రతాపనిధియయిన యావసురాజుని యర్థము. సూర్యుడని యర్థాంతరము. నిరావరణస్ఫురణంబుతోఁ = తెరచాటులేని యునికితోననియర్థము. తమోదూపావరణములేక యని యర్థాంతరము. పరిద్యోతిత = మిక్కిలి ప్రకాశమానమగుచున్న, పద్మసీ = పద్మసీఞాతి స్త్రీయైన గిరికాదేవియొక్క, సుమమృదుచ్ఛద = పుష్పకోమలమైనవస్త్రముతోడ, సంగ్రధిత = కూర్చుండిన, అంశుకాంతుఁడై = వస్త్రాంచలముగలవాడై యని యర్థము. పరిద్యోతిత = ప్రకాశితమైన, పద్మసీ = పద్మలతయొక్క,

సుమన్యుడుచ్చద = పుష్పములయొక్క కోమలదళముతోడ, సుగ్రధితఃసూయోజితములయ్యు, అంకుః = కిరణములచేత, కాంతుడై = ఒప్పువాడైయని యర్థాంతరము. ఆతత = విస్తారమైన, దీప్తివైభవ = రత్న కాంతులయొక్క వైభవముచేత, వృత = ఆవరింపబడిన, అంబర = వస్త్రముగల, పీఠిక = రత్నపీఠ మందు, పొల్చి = ప్రకాశించి యని యర్థము. అతిశయదీప్తిచేత వ్యాపింపబడిన గగనమనెడు పీఠ మందు బ్రకాశించినవాడైయని యర్థాంతరము. మహద్భుతంబుగఁ = అత్యంతాశ్చర్యకరమగునట్లు లుగా, ప్రాజ్యయోగ = ప్రకృప్తమయిన యాజ్యాహుతిచేతనైన, అతిశయప్రకాశము = అధిక ప్రకాశము, హృతాశికిఁ = అగ్నిహోత్రునికి, కూర్చెఁ = కలుగఁజేసెనని యర్థము. ప్రాజ్యయోగ = ప్రాజ్యమనఁగా నధికము గనుక నధికసూయోగముచేతనైన, యతిశయప్రకాశము నగ్నికిఁగూర్చెనని సూర్యవస్త్రమైన యర్థాంతరము.

శ్లో. 'దివాంతేనిహితాలేజ సృష్టితేవహృతాశనః' అని చెప్పబడియున్నది గనుక నస్తంగతుఁ డయిన సూర్యునిచేతనే యగ్నికి బ్రకాశముయగుననున పరిద్యోతిత అనునదియొంటలు, పొల్చి అను పఱుకు అనస్తమితుఁడుగాఁ జెప్పబడిన సూర్యుఁడు ప్రకాశము నగ్నిచేవునకుఁ గూర్చెననుట యద్భు తము. ఇందుకు శ్రుతిప్రమాణము. 'ఆదిత్యోవాస్తమయన్నగ్నిమహప్రవిశతి, అగ్నింవావాదిత్యస్సాయం ప్రవిశతి.' అనియున్నది. ఆయితే యిక్కడ రాత్రియందుదయించిన సూర్యునివలన నగ్నికి బ్రకాశ మాశ్చర్యమును గనుక నర్థాంతర మాశ్చర్యముగా నుండెననియు విచారింపవలయును. పగలు సూర్యుఁ డుదయించి యస్తమయమునఁ దనలేజము నగ్నిహోత్రమునందుంచుట ప్రసిద్ధమైయుండఁగా (అర్థాంతరముచే) రాత్రియందుదయించుచు దనలేజము నగ్నియందుంచుట మహద్భుతముగదా! సూర్యుఁ డస్తమించుచు దనప్రకాశము నగ్నిహోత్రమునందుంచుననుటకు-

శ్లో. యచి ధామ్ని భర్తరి భృశం విమలాః పరలోక మధ్యుభగతే వివతుః

జ్వలనంత్విషః క్షమిచేతరథా సులభోన్యజన్తని సనివపతిః.

మాఘకావ్యము.

ఉ. లేజవరాలిపాణియుగళిపరిరంభణపాటలీభవ

ల్లాజచయంబు భావినిఖిలక్రతుభుక్తినిమంత్రణాక్షత

శ్రీజనకంబు గాఁగ నునిఁచెఁ శిఖ నాశిఖయుం బ్రసన్నుడై

యాజతచిత్తభూరతుల * కారతు లిచ్చెఁ బ్రదక్షిణార్చులన్.

31

లేజవరాలి = లేతవయస్కుల గిరికాదేవియొక్క, పాణియుగళి = హస్తద్వయముయొక్క, పరి రంభణ = సంపర్కముచేత, పాటలీభవత్ = పాటలవర్ణమగుచున్న, అనఁగాఁ జెలుపునెఱుపుగలిగిన వర్ణమగుచున్న, లాజచయంబు = పరిపేలాలు, ఇక్కడ గిరికాదేవి హస్తము లెఱ్ఱనికాంతిగలిగిననుకఁ దత్సంపర్కముచేతఁ జెల్లనిలాజలు పాటలవర్ణములయినవని యాశయము. భావి = ముందుఁజూచుబోవు, నిఖిలక్రతుఁ = అశ్రుమేధాంతములయిన సకలయజ్ఞములయందలి, భుక్తి = భోజనముకొఱకు, నిమంత్రణాక్షత = నియమించి యిచ్చునట్టి యక్షతలయొక్క, శ్రీ = సమృద్ధికి, జునకంబుగాఁగఁ = సంపాదకమగు నట్లులుగా, శిఖి = అగ్నియందు, ఉనిచెఁ = ఉంచెను. అనఁగా నగ్నియందు లాజహోమము చేసె ననుట. ఆశిఖయున్ = ఆ యగ్నిహోత్రుఁడును, ప్రసన్నుడై = అనుగ్రహించినవాడయి, ఆజితచిత్త భూరతులకుఁ = సౌందర్యముచేత జయింపబడిన మన్మథుఁడును రఠీదేవియునుగల పసురాజు

నకు గిరికాదేవికిని, ప్రదక్షిణార్చులకై = ప్రదక్షిణాకారశ్వాలచేత, ఆరతులిచ్చెన్ = సీరాజనము లిచ్చెను.

అన్నిదేవుండు కుడిదిక్కుకై ప్రజ్వరిల్లిన శుభము చేకూడు ననిప్రసిద్ధము. లాజలు చయము గావున కండుచేతులతోఁ గలయంబట్టుకొనెను. ఇదియ పరిరంభణము. “ఈషద్రక్షస్తు పాటలక”. కావున స్వతస్సిద్ధముగాఁ దెల్లనివగుచేటాలు హస్తస్పర్శమున నెఱుబడెను. కావునఁ దెలుపునెఱుపు గలసియుండెను. ఇవి యగ్నియందుంచుట ముందుయజ్ఞాదులందు భుక్తికిని మంత్రజాతుల నొసంగు నటులుండెను. కావుననే యగ్నిభట్టారకుడు తృప్తినొంది నివాళు లొసంగెను,

మ. జనకోత్సంగనివాసవాసననొ రాజనన్యస్తహస్తాభిమ

ర్శనసౌఖ్యామృతపారవశ్యముననో • నైఁచెన్ శిలాయోజనం

బని సాధ్యు ల్వాగడం బ్రియాంఘ్రి సనెక • ల్పల్లవైచ భూజాని త

ద్వనభాగ్యంబు ర్భుళంభుళత్కటకరత్నంబు ల్ప్రళంసింపఁగన్.

32

జనక = తండ్రియైన కోలాహలవర్షతునియొక్క, ఉత్సంగ = తొడయందలి, నివాస = ఉనికి యొక్క, వాసననొ = సుస్కారముచేతనో - అనఁగా నభ్యాసముచేతనో, లేక, రాజ = వసురాజు చేత, నన్యస్త = ఉంప.బడిన, హస్త = కరముయొక్క, అభిమర్శన = సంవర్కమువలననయిన, సౌఖ్యామృత = అమృతప్రాయమైన సుఖభావముచేత, పారవశ్యముననో = వరపశత్యముచేతనో, శిలాయోజనంబు = తాయిదా.కుటను, నైచెన్ = వహించెను, అని = అన్నవారై, సాధ్యులు=పతివ్రతలు, పొగడన్ = కొనియాడుచుండఁగా, భూజాని = వసురాజు, ప్రియాంఘ్రికై = ప్రియురాలయిన గిరికాదేవి పాదమును, సనెకల్పల్లవైచెన్ = సన్నైకల్లుతాఁకించెను. విలాగిన, తద్వనభాగ్యంబు = అసన్నైకల్లు త్రొక్కించుటయొక్క వైభవమును, ర్భుళంభుళత్ = ర్భుళంభుళముని ప్రాయముచున్న, కటక = అండలయొక్క, రత్నంబుల్ = మణులు, ప్రళంసింపఁగన్ = క్లాఘించునట్లుగా, సన్నైకల్లుతించెను. అని సూబంధము.

రత్నములు శిలాజాతియే కావున మనజాతిలోని సన్నైకల్లు గిరికాపదస్పర్శభాగ్యముం బొంద నని ర్భుళంభుళధ్వని యనువాక్యముచేఁ బొగడె నని తాత్పర్యము. కటకములు రత్నభాచితములు. అవి మొరయుట సహజముగనె కానిరత్నములు తమకృతార్థత వెలిబుచ్చుగతి మెఱిసె ననుభావ మిట గ్రాహ్యము. వసురాజు గిరికపాదమును బట్టుకొని సన్నైకలును దాఁకించెను. కావుననే హస్తాభిమర్శన సౌఖ్యామృతపారవశ్యము గిరికకుఁ గలిగెను. గిరికతండ్రి శిలాయూర్తి కోలాహలండు. అతనియుత్సం గనివాసము అభ్యాసవాసన. గిరిక సుకుమారి, లేజవరాలు. శిలాయోజనమునై చుట స్పర్శసుఖవరపశము ననో అభ్యాసవాసనో యొయుండును. లేకున్న నోరువఁజాలదని భావము.

చ. సిరులు ఫలింప దంపతులు • చెంత ననుంధతిఁ జూచుచోఁ బర

స్పరనయనాంతము ల్గదియ • బాలికచూపులు పర్యె నప్పు డ

ప్పరమసతీపదాబ్జముల • పై భవదీయసువాసినీత్వవై

ఖరిఁ గరుణింపు మంచు విరిగల్గులఁ బూజలు సల్పెనో యనన్.

33

సిరులుఫలింపకొ = సకలసంపత్తులును జేకూడెడుకొఱకు, దంపతులు=వధూపరులు, చెంతనరుంధతిఁ జూచుచోకొ = ఈవివాహార్థమైవచ్చి సమీపమందేయున్న యరుంధతిని జూచెడుసమయమందు, షర ఘ్నరసయనాంతము ల్గదియకొ = అన్యోన్య్యావలోకనముగాఁగానే, బాలికచూపులు = గిరికాదేవివీక్షణ ములు, అప్పుడు=ఆసమయమందు, అప్పురమసతీపదాబ్జములపైకొ = పరమపతివ్రతయైన యాయరుంధతి యొక్క పాదములమీఁద, పర్వెకొ = వ్యాపించెను. అనఁగా దంపతులకుఁ బరస్పరావలోకనము సిద్ధింపఁ గానే గిరికాదేవి లబ్ధచేతఁ దలవంపఁగా నాయమచూపు లరుంధతియొక్కపాదములమీఁదఁ బ్రసరించె నని తాత్పర్యము. ఆప్రసరించుట యేలాగుననుండెననిన, భవదీయసువాసినీత్యవై ఖరిగఁగుణించు మంచుకొ = నీయొక్క ముత్తైదువతనముపంటి ముత్తైదువతనమును దయచేయుమని, విగిరిల్వలఁబూజ సర్వెనోయనకొ = వికసించినకలువపూవులచేతఁ బూజచేసినదో యన్నట్టులుగా నుండె ననుట. జవ్వచుల చూపులు నల్లకలువలయలె నుండుననుట ప్రసిద్ధము.

శ్లో. కాంతే త్యుత్పలలూచనేతి విపులశ్రోణీభరేతి.

భర్తృహరి.

చ. ఇరువురు నీలనీరజనిభేక్షణ లించినవేడ్కతో.

శృంగారనైషధము.

శ్లో. నీరాత్మీర ముపాగతాశ్రవణయో స్సీమ్నిస్సురన్నేత్రయోః

శ్యామం లగ్నమిదం కిముత్పలమితి జ్ఞాతుం కరం న్యస్యతి.

రసమంజరి.

శ్లో. ఇందీపరేణ నయనం ముఖ మంబుజేన

కుంగేన దంత మధరం నవపల్లవేన.

ఋతుసంహారము.

సీ. వెలయించి రభిజాతఃవేదులతో జాతవేదుఁ బ్రదక్షిణాపాదనములఁ గాంచిరి ధృవపదం • బంచితామరవర్యవరముతో నుత్తరోత్తరముగాఁగఁ దాల్చిరి గురుతపోధనులదీవనలతో నమృతవర్ణంబు లాఁర్ద్రాక్షితములు తిలకించి రవలోకించలకిరీటములతో రత్నరమ్యములు సీరాజనములు తే. తనిపి రనుపాధికహవప్రద త్తరుచిమ దమృతసారాన్నసాగుగ్ని • నాత్మ బంధు జాతములతో మహోత్సవాయాతనకల శతమఖిపురాధివాసుల • సలియుఁ బలియు.

34

సలియుఁబలియుకొ = గిరికాదేవియును పసురాజును, అభిజాతులనఁగా సత్కులీనులును, వేదుల నఁగా వేదముగలవారునుగనుక సత్కులీనులైనశ్రోత్రియులతోడ, (ని. 'అభిజాతస్తుకులజేమధే' అని అ.) జాతవేదుకొ = అగ్నిహోత్రుని, ప్రదక్షిణాపాదనములకొ = ప్రదక్షిణాపాదనములచేత, వెలయించిరి= ఉల్లసిల్లఁజేసిరి, అనఁగా నగ్నిదేవుని ప్రదక్షిణములచేతను శ్రోత్రియులను బ్రకృష్టదక్షిణలచేతను వెల యించిరిని యర్థము. విధివిహితముగా నగ్నిదేవుని భూదేవుల సంతృప్తిపఱచి రనుట.

అంచితామరవర్యవరముతోకొ = ఒప్పుచున్నదేవతావరముతోడ, ధృవపదంబు=ధృవునియొక్క స్థానమును, ఉత్తరోత్తరముగాఁగకొ = అనఁగా నుత్తరస్థితములైనచుక్కలకు నుత్తరస్థితముగాను నుత్త రోత్తరాభివృద్ధిగాను, కాంచిరి, అనఁగా ధృవపదమును జూచిరినియును దేవతావరముఁ జూచిరినియు నర్థము.

గురుతపోధనులదీవనలతోడ = పెద్దలైనమునులయొక్క దీవనలతోడ, అమృతవర్షంబు లార్ద్రాక్షతములు=అనఁగా నమృతధవళములని యక్షతపరమైనయర్థము. అమృతాక్షరములు గలవియని దీవనల పరమైన యర్థము. కనుక నమృతధవళాక్షతములను నమృతాక్షరసహితములైనదీవనలను, తాల్పిరి = వహించిరి.

అవలోకి = చూచెడివారియొక్క, చల=శిరఃకంఠముపలనచంచలములైన, కిరీటములతోడ=కిరీటములతోడ, రత్నరమ్యములు సీరాజనములు = అనఁగా రత్నములవలె రమ్యములైనవని సీరాజనపరంబును రత్నములచేత రమ్యములైనవని కిరీటపరంబును గనుక రత్నరమ్యములైన సీరాజనములను నవలోకిజనశిరః కిరీటములను, తిలకించిరి = కటాక్షించి చూచిరనియర్థము.

ఆత్మబాధుజాతములతోడ = తమబాధునమూహములతోడ, మహోత్సవ = వివాహమహోత్సవమునకు, ఆయాత = వచ్చిన, సుల=నమ స్తమైన, శతమఖపురాధివాసులతో = ఇంద్రపట్టణమే నివాసముగాగలదేవతలను, అనుపాధిక = అయత్నసిద్ధమైనదియు, హవప్రదత్త = హోమముచేత నీబడినదియు, రుచిమత్ = చవిగలిగినదియునగు, అమృతసారాన్నసామగ్రి = హవనముచేత దత్తమైనదిగనుకనమృతరూపమైనసారాన్నసామగ్రిచేత, తనివీరి = దేవతలను దృష్టిబొందించినయ్యును నయత్నసిద్ధమైనదియు, హవప్రదత్తమనఁగా నాహ్వనముచేత నీబడినదియు, రుచిమత్ = షడ్రుచులుగలిగినదియునగు, అమృతసారాన్నసామగ్రి = అమృతమువలె సారమైన యన్నసామగ్రిచేత నాత్మబాధువులను దృష్టిబొందించినయ్యును నర్థము.

క. వీడు చదివించె నయ్యెడ, వీడనివేడుక బలారి • విబుధులతో లే

వీడు మణు లనఁగఁ దగుతన, వీడునఁ గలమానికములు • వివిధాంబరముల్. 35

అయ్యెడ = ఆనమయమందు, బలారి = ఇంద్రుడు, విబుధులతో = దేవతలతోడ, వీడనివేడుక = శిథిలముగాని యుత్సవముచేత, లే వీడు మణు లనఁడుగు=వీనికి సమానములైన మణులులేవను నట్టులుగాఁ దగియున్న, తనవీడునఁగలమానికములు = తనపట్టణమందు - అనఁగా స్వర్గమందుఁ గలిగిన రత్నములను, వివిధాంబరముల్ = నానావిధములైనదివ్యాంబరములును, వీడుచదివించె = కట్టుము చదివించెను.

సీ. గండశైలములకుఁగరపాదములు వచ్చెనో యన మెఱయునాఁగాయుతములు
హరిణజాతికి మరుఁన్నిరసనోద్ధతి గల్గెనో యనఁ దగునైంధఁవోత్కంఠములు
సంభోదములకుఁ బాఁయనిమించు లొదవెనో యన మించుమణిమయఃస్యందన
[ములు

నవలతావళికి యానవిలాస మెసఁగెనో యన బొల్చునరసకన్యాయుతంబు

తే. లాత్త మణిహేమరజతంబు • లపుడ యుచిత

తనువులు వహించెనో యన • దనరువివిధ

శయనపాత్రాసనములు భూజాని కొసఁగె

హరికృపాలబ్రతుభకాలి • యచలమాళి.

36

గండశైలములకు = గండశిలలకు - అనఁగా గొప్పగొప్పతాళ్ళకు, కరపాదములువచ్చెనో యన = శుండములును కాళ్ళను వచ్చివా యేమి యననట్టులుగా, మెఱయు = ప్రకాశించునట్టి, నాగా

యతములు = అయతమునగాఁ బదివేలకుఁ జేరు. అట్టియనేకాయతసంఖ్యలు గలయేనుఁగలను, ఏనుఁగులు నడగొండలవలెనున్నవనుటవలన దేహదార్థ్యము ఘ్నాలోన్నతములు సూచితములు. కరపాద భేదము లేకున్న నేనుంగులు కొండలు సమానముగా నుండుననుట.

హరిణజాతికిఁ = లేళ్ళసమూహమునకు, మరున్నిరసనోద్ధతిగల్గెనో యనఁ = వాయువును దిరస్కరించెడి యెగువుగలిగినదాయేమి యనునట్లులుగా, తగు = ఒప్పుచున్న, నైంధవోత్కరములు = అశ్వసమూహములను, హరిణములు వాయువునకువారువములు. వాయువును మోయుటచే భారవహనమునలన గమనమాంద్యమేర్పడెను. వాయువును దిరస్కరించినచో నిరాటకముగా నతిశయవేగముతోఁ బోగలుగుననుట. గాలిని దిరస్కరించువేగముగల యశ్వములిచ్చెనని భావము.

అంభోదములకుఁ = మేఘములకు, పాయనిమించులాదవెనోయనఁ = ఎడతెగనిమెఱుపులు పొందినదాయేమి యనునట్లులుగా, మించు = అతిశయించుచున్న, మణిమయస్యందనములు = రత్నమయములైన రథములను, అరదములున్నతముగనుండి రత్నస్థగితములై ప్రకాశించుచుండెననిభావము. స్యందనములు మణిమయములు. కావుననే యెడతెగక ప్రకాశించుట. మణికాంతు లేడతెగక కాంతిల్లమెఱుపులవలె నుండెననిభావము.

నవలతాపికిఁ = లేడిఁగలయొక్కగుంపులకు, యానవిలాసమెన. గెనోయనఁ = నడకయొక్క విలాస మొప్పినదాయేమి యనునట్లులుగా, పొల్చు = ప్రకాశించుచున్న, సన్ధ్యాయతములు = ఆయాతసంఖ్యలుగల స్త్రీలను, కన్యామణులందఱు తీగవంటిమేరుగలవారు. తీగలుగమనశక్తిలేనివి. వీరియందు గమనవిలాసము గలదు. ఇట్టికన్య లొకతెకాదు పదివేలమంది.

ఆత్మమణిహేమరజతంబులు = తనసంబంధమై - అనఁగాఁ దనయందున్న రత్నములును బంగారును పండియు, అపుడ = ఆనమయమందే, ఉచితతనువులు ఏహించెనోయనఁ = అర్హములైనదేహములను ధరించినదాయేమి యనునట్లులుగా, తనరు = ఒప్పుచున్న, వివిధ = నానావిధములైన, శయన = శయ్యలును, పాత్ర = పాత్రసామగ్రులును, ఆసనములును = పీఠములు, హరి = ఇంద్రునియొక్క, కృపా = దయచేత, లబ్ధి = పొందఁబడిన, శుభ = శుభములచేత, కాలి = ఒప్పుచున్న, అచలహాళి = వర్ణతశ్రేష్ఠుడైన కోలాహలండు, భూజానికొసఁగెఁ = పసురాజున కిచ్చెను. గండశైలములు, హరిణములు, మేఘములు, తీగలు మణిహేమరజతములు ఇవి వర్ణకన్ధితవస్తుసముదాయము. ఇవి నగరోచితవస్తువులుగా మాఱినటులఁ జూడఁటకుఁ దోచుచుండెను.

నీ. కస్తూరిమేకములు • కవ్వజవ్యాదిపిల్లులు సుమ్మివి మదంకవిలసితములు
ఘనసారకదళిక • ల్లంధద్రువులు సుమ్మివి మదీయజీవనసమధికములు
కిన్నరదవ్వంద్వము • ల్కిరరాజములు సుమ్మివి మఃయక్రోడవివళితములు.
మాణిక్యసారంబు • లాణిముత్యములు సుమ్మివి మదాకరవశఃపిండితంబు
తే. లివి మృదులదివ్యవనంబు • లివి యమూల్య
భూషణము లివి యష్టానాంజన్యములు మ
దగ్రసంతానజములు సు • మ్మనుచుఁ దెలిసి
యల్లునికి నిచ్చె వెండియు • నాదరమున.

కస్తూరమికములు = కస్తూరిమృగములును, కమ్మజవ్వాదిపిల్లులు = మనోహరమైన జవ్వాదిని గలుగఁ జేసెడుపిల్లులును, ఇవి = ఇవి, మల్ = నాయొక్క, అంక = తొడమోద, విలసితములును = దివ్యచుండు నట్టివి సుమాయని యర్థము. సమీపమం దొప్పుచుండునవియని యర్థాంతరము. ఘనసారకదళికల్ = కర్పూరవనంతులును, గంధద్రువులు = శ్రీచందనపుష్పములును, ఇవి = ఇవి, మదీయజీవనసమధికములు నుండు = నాయొక్క బ్రతుకునకంటె సధికములైనవి-అనఁగా నాప్రాణమునకంటె సెక్కువైనవి సుమాయని యర్థము. నాయందలి యుదకమువలన సధికములైనవిని యర్థాంతరము.

కిన్నరదద్వంద్వముల్ = కిన్నరపక్షిమిథునములును, కీరరాజములు = రాచిలుకలును, ఇవి = ఇవి, మదీయ = నాయొక్క, క్రొడ = భుజాంతరమందు, వివళితములును = ప్రవర్తించునట్టివి సుమాయని యర్థము. నాయొక్క గుహాంతరమందు బ్రవర్తించునట్టివియని యర్థాంతరము. మాణిక్యసారంబులు = వర్షరాగమణిశ్రేష్ఠములును, ఆణిముత్యములు = ఆణియనెడు విశేషముగల ముత్యములును, ఇవి = ఇవి, మదాకర = నాకు నాకరమయిన, పంశ = కలమందు, హిండితంబులును = ప్రవర్ధమానములైనవి సుమాయని యర్థము. మల్ = నాసంబంధమయిన, ఆకర = గనులయందును, పంశ = వెదుళ్లయందును, హిండితములును = ప్రవర్ధమానములైనవిని యర్థాంతరము.

ఇవి మృదుల దివ్యవననంబులు = మృదువులైన దివ్యాంబరములివియును, ఇవి యమూల్యభూషణములు = విలువలేనియాభరణములివియును, ఇవి యష్టానపుష్పములు = ఎప్పుటికిని వాడిపోని పుష్పములివియును, మదగ్రసంతానజములును = నాయొక్క శ్రేష్ఠపుత్రసంభవములు సుమాయని యర్థము. శ్రేష్ఠపుత్రునియొక్క సంతానము తండ్రికి బ్రിയమయినదగుట ప్రకటము. అగ్రభాగములయందలి సంతానము లనెడు దేవపుష్పములవలనఁ బుట్టినవిని యర్థాంతరము. అనుచుఁజెలిసి = ఈలాగనివలు కుచుఁ జెలియఁజేసి, ఆల్లునికచ్చెన్ = ఆల్లుఁడైనవసురాజునకచ్చెను, వెండియునాదరమునకొ = తిరుగా మన్ననచేత, ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

అంకవిలసితములు, జీవసాధికములు, క్రొడవివళితములు, పంశహిండితములు, అగ్రసంతానజము లనుటవలన నాయావస్తునముదాయము కొలాహలునకు మిగులఁ బ్రിയశరమైనదనుట. ఇట్టి ప్రియవస్తువుల నల్లునొసంగుట “వెండియుకొ ఆదరమున” వస్తుగుణవిశేషములు తెలిపి యిచ్చుట యుచితవిధి నాదరముతో నుపయోగించుకొనుమని.

చ. అసదృశభక్తి శుక్తిమతి • యాత్మజరత్నములకొ నిరంకుశ
ద్విసృమరదీప్తివాని శుచివృత్తమహాత్మ్యమువాని నన్నిటికొ
వసున కొసంగి యయ్యెడ సావారితభూరితదీయసామ్యవ
ద్వసుపదనామపుత్రమణి • దద్వసుపాదము నేర్చె జేర్చినన్.

38

అసదృశభక్తి = సమానరహితమయిన భక్తిచేత, శుక్తిమతి = శుక్తిమతీనది, ఈశుక్తిమతీపదము సాభిప్రాయము. నిరంకుశత్ = నిరంకుశమయినదానివలె నాచరించుచున్న-అనఁగా నప్రతిహతమును, విసృమర=వ్యావసకీలమయిన, దీప్తివానికొ = కాంతిగలిగినవియు, శుచివృత్తమహాత్మ్యమువానికొ = శుభ్ర) వర్ణలపుష్కలములు గలిగినవియును అనఁగా భవళిమయను వట్టువయను సురువును గలిగిన, ఆత్మజరత్నములకొ = తన్మవలనఁబుట్టిన మత్తావజుల నని యర్థము. అప్రతిహతంబును వ్యావసకీలంబు

నయన ప్రతాపముగలిగినవియుఁ బరిశుద్ధపృథ్వి మహత్త్వము గలిగినవియుఁగు మహారత్నముల నని యర్థాంతరము. అన్నిటిన్వసునొసంగి=అన్నిటిని వసురాజునకిచ్చి యని యర్థము. వసువనఃగాఁ గాంచ నమను గాన, శ్లో. 'అనర్థమపిమాణిక్యం హేమాశ్రయమపేక్షతే' అని యున్నది. వసువునకు, వసునకు, అని శంకువిధములుగానుం బ్రయోగింపవచ్చును.

ఇందుకు లక్షణము-

తే. 'పుత్రము వినర్గలోపంబు నొందనొకటి, చను నుకారాంతశబ్దంబు దెనుంగుసేయ

రఘురఘువు బాహుబాహువు రాహురాహు, పూరునూరువు నన మేరుమేరు వనఁగ.'

అని చెప్పంబడియున్నది.

అవారిత = అనివార్యమయిన, భూరి = అధికమయిన, తదీయ = ఆయాత్మజరత్నములయొక్క, సామ్యవత్ = సమానధర్మములు గలిగిన, వసుపదనామపుత్రమణి = వసుపదుడనెడు పుత్రమణిని, అని యర్థము. మణిశబ్దము శ్రేష్ఠవాచకము.

ఇక్కడ మణికిని బుత్రమణికిని సౌందర్యసామ్యంబును క్లిష్టవిశేషణసామ్యంబును నాత్మరత్న పదవాచ్యసామ్యంబునునని తెలియవలయును. ఆత్మజరత్నములకు వసున కొసంగి యని చెప్పటచేత రత్నము వసుపదమగుచున్నది గనుక వసుపదరూపమయిన యభిధేయత్వసామ్యంబును గలదని తెలియ వలయును. తద్వసుపాదముసేర్పె = ఆ వసురాజుయొక్క పాదమందుఁ జేర్చెను - అనఁగా నమస్కారము సేయించెననుట, చేర్చిన = ఆశాగునఁ జేర్చఁగా, ముందరిచద్యముతో నన్వయము.

శుక్తిమతి తనయందలి రత్నముల నన్నింటిని వసురాజున కొసంగెను. రత్నములు నిరంకుశ ద్విసృమరదీప్తివంతములు శుభివృత్తములు. వీనికిఁ దోఁబుట్టువగు వసుపాదుడును నిట్టివాఁడె. సామ్యము భూరియు, నవారితమను. ఇట్టి రత్నములు వసురాజున కొసంగుట నసాధారణభక్తిచేత. దీనిచేఁ బుత్రివైఁ గల ప్రేమాతిశయము వ్యక్తము.

మ. సకలాశాంతనిశాంతరాజమకుటీఃసంక్రాంతమాణిక్యకో

రకనీరాజనము న్మహాకటకధారంధర్యముం గాంచి పా

యక పద్మోన్నతిః బూనుచు న్నిజసదాఖ్యాయోగ్యతన్మించ రా

జకులగ్రామణి యుంచె నవ్వసుపదుఁ ♦ సైన్యాధిపత్యంబునన్.

39

సకలాశాంతనిశాంత = సమస్తదిగంతములయందును నివాసముగలిగిన, రాజ = రాజులయొక్క, మకుటీ = కిరీటులయందు, సంక్రాంత = కూడుకొన్న, మాణిక్యకోరక = మొగ్గలపలెనున్న మాణిక్యముల చేత, నీరాజనము = ఆరతియును, మహాకటకధారంధర్యము = మహత్తరములైన పాదపలయముల యొక్క ధరంధరత్వమును, కాంచి = పొందియని పాదపరమయిన యర్థము. దిక్కుదిక్కుల యందలి రాజులు కిరీటుమాణిక్యకాంతులు పరిభ్రమించునట్లులుగాఁ జేయుచున్న శిరఃకంపములకు మహాపట్టణధరంధరత్వమునం బొందియని వసుపదపరమయిన యర్థము. పాయకపద్మోన్నతిః బూనుచు = విడువక పంకజోన్నతిగాని పద్మరేఖోన్నతిగాని వహించుచునని పాదపరమయిన యర్థము. నిజసదాఖ్యాయోగ్యతన్మించ = సంపదభ్యున్నతిని వహించుచును అని వసుపదపరమయిన యర్థము. నిజసదాఖ్యాయోగ్యతన్మించ = తనయొక్క అనఁగా వసురాజుయొక్క పాదమందలి శోభయొక్క యోగ్యతచేత అని యర్థము.

పాదనామముయొక్క యోగ్యతచేత నని భావము. అనగా వసువముడను పేరునకు నర్హత్యముచేత అతిశయించగా, రాజకులగ్రామణి = రాజశ్రేష్ఠుడయిన వసురాజు, అవ్వసుపదుకొ = ఆవసుపదుని, నై న్యాధిపత్యంబునకొ = సేనాధిపతిత్వముందు, ఉంచెకొ = ఉంచినవాడాయెను. అనగా దస్యయొక్క సేనాధిపతినిగా నిర్ణయించె ననుట. కటకధురుధరత్వము, రాజమకుటమణి నీరాజనము, పద్మోన్నతి వసుపాదమునెడ సహజవిభవములు. వసుపాదునకు నై న్యాధిపత్యము నొసగుటవలన రాజ్యపాలనము, రాజసేవాగ్రహము, విశ్వర్యసమృద్ధి చేకూరెను. ఇవి వసుపాదుపేరికిని వసురాజు పాదమునకును నర్హములు.

ఉ. రాజపురందరుండు నగరాజతనూజయు నిట్లు శక్రసం

యోజితమంగళం బెనసి • యున్కి గనుంగొని మున్ను వారి ను

ద్వేజకీర్తనతేజమున • వేచినసాహసి గాన వేగ నం

భోజవిరోధి నేరె బరభూధరకందరకోటరాంతమున్.

40

రాజపురందరుండు = రాజేంద్రుడైన వసురాజును, నగరాజతనూజయుకొ = కోటావాలవర్ధక రాజనందనయైన గిరికాదేయమును, ఇట్లు = పూర్వోక్తప్రకారముగా, శక్రసంయోజిత మంగళంబెనసి = ఇంద్రునిచేత సంఘటవలువబడిన వివాహసూచకుభముః బొంది, ఉన్కి గనుంగొని = ఉండుటను జూచి, మున్ను = వివాహమగుటకుముందు, వారికొ = ఆ దంపతులను, ఉద్వేజక = భయంకరమయిన, తీవ్ర తేజమునకొ = తీవ్రప్రతాపముచేత నని యర్థము. వేచినసాహసిగానకొ = బాధించిన సాహసవంతుడుగనుక, వేగకొ = శీఘ్రముగానని యర్థము. తెల్లవారవచ్చెడు సమయమున నని యర్థాంతరము. అంభోజవిరోధి = చంద్రుడు, షరభూధర = పశ్చిమాచలముయొక్క, కందర = గుహయనెడు, కోటర = తొరటయొక్క, అంతముకొ = అంతగ్రదేశమును, చేరెకొ = ప్రవేశించెను. అనగా నస్తమించె ననుట. వివాహమంగళము ఇంద్రసంయోజితము. కావున దాంతవ్య మెంతయు నొప్పియున్నదనుట. భావిశుభము గమనింపక సాహసియగు చంద్రు డిరువురు మిగుల వేధించెను. ఇపుడు తనలోపముఁ దాను గమనించి దంపతుల చూడ నోడి చంద్రుడు చాటున కేగెనని భావము. అవమానితులు చాటుననుట సహజము.

మ. జనరాడ్వివ్యావివాహవైభవము మించకొ రేయి రేరాజు నిం

చినజ్యోత్స్నాంకువితానతారకసుమశ్రేణు ల్నెలు ల్వీడఁగా

దినరా జన్నియు నూడ్చి యయ్యెడ మిళిత్రేజోమయాతామ్రనూ

తనపట్టాంబరము ల్లుటించె హరిదంతవ్యోమభాగంబునన్.

41

జనరాడ్వివ్యావివాహవైభవముమించకొ = వసురాజుయొక్క యోగ్యమైన వివాహవైభవ మతిశయించునట్లులుగా, రేయికొ = రాత్రియందు, రేరాజు = చంద్రుడు, హరిదంతవ్యోమభాగంబునకొ = దిగంతగగనప్రదేశమందు, నించిన = నిండారునట్లుగాఁ జేసిన, జ్యోత్స్నాంకువితాన = చంద్రికాకరిణ సమూహమనెడు వస్త్రముతోఁ గూర్చిన నవారుపట్టెలను గల మేలుకట్టునందలి, తారకసుమశ్రేణుల్ = నక్షత్రములనెడు పుష్పవంతులు, నెలుల్వీడఁగాకొ = నెరియనగా బాగు, బాగుదప్పి చెడిపోగా, దినరాజు = సూర్యుడు, అన్నియునూడ్చి = వానినన్నిటిని దీసివైచి, అయ్యెడకొ = ఆ సమయమందు, మిళిత్రే = మిళితమగుచున్న, తేజోమయ = అరుణకాంతి యనెడు, అతామ్ర = అంతట నెఱురంగు గలిగిన, నూతన = నవీనమైన, పట్టాంబరముల్లుటించెకొ = పట్టున వస్త్రములు గూర్చెను.

అనఁగా చేరాజును దినరాజును దమకు విహితమైన కాలమందు వసురాజును సేవించిరని యాశ యము. తెల్లవారఁగానే 'వెన్నెలయొక్కయుఁ జంద్రకిరణములయొక్కయు నక్షత్రములయొక్కయు సౌవ్యము చెడిపోయెననియును సూర్యునియొక్క యరుణకాంతి యంతటను వ్యాపించె ననియును దాక్షర్థము. చంద్రుఁడు రాజువివాహమునకు కిరణములతో మేలుకట్టుకట్టి చుక్కలతోఁ బూవు లలరించి పందిరి వైచెను. అది చెదరిపోఁగా సూర్యుఁడు తనరక్తాంశువులతోఁ గెంబట్టుగుడ్డల నలు దిక్కులకుఁ గట్టెనని భావము.

ఉ. ఇంతికిఁ జేదిభూపతికి * నిట్లు వివాహమహంబు శేషహో
మాంత మొనర్చి యాచతురహంబులఁ బూర్ణహవాదిక్రియా
సంతతదీయమానచరుసారములం బరితృప్తి గాంచి య
త్యంతకుతూహలంబున సుధాంధసు లిచ్చి రభీప్సితార్థముల్.

42

ఇంతికిఁ = గిరికాదేవికిని, చేదిభూపతికిఁ = వసురాజునకును, ఇట్లు = పూర్వోక్తప్రకారముగా, వివాహమహంబు = కల్యాణోత్సవము, శేషహోమాంతమొనర్చి = శేషహోమమే చివర యగునట్లుగా నాచరించి, ఆచతురహంబులఁ = ఆపెండ్లి నాలుగుదినిములయందును, పూర్ణహవాదిక్రియా = పూర్ణహవతులు మొదలైన, క్రియా = హోమక్రియలయందు, సంతతదీయమాన = నిరంతరము నీచడుచున్న, చరు సారములఁ = హోమయోగ్యవక్త్యాన్నశ్రేష్ఠములచేత, పరితృప్తిగాంచి = తెన్నగాఁ దృప్తినిబొంది, అత్యంతకుతూహలంబునఁ = అధికసంతోషముచేత, సుధాంధసులు = అమృతమే యన్నముగాఁగల దేవ తలు, ఇచ్చిరభీప్సితార్థముల్ = వాంఛితార్థముల నొసంగిరి. అనఁగా గిరికావసురాజులకు నమస్తవర ముల నిచ్చి రనుట.

సీ. సురభిసంతానవిస్ఫురణ మిచ్చె నగారి యిష్టార్థసంసిద్ధి * నిడియె వహ్ని
యహతధర్మగుణంబు * లర్పించె సమవర్తి కామరూపతఁగూర్పు * గ్రవ్యభోజి
భువనవశీకారము ఘటించె సలిలేశుఁ డసమదివ్యామోద * మొసఁగె గాడ్పు
కల్యాణసామగ్రిఁఘటించె నిధిరాజు జితరత్నకల్పంబు * చేర్చె శివుడు

తే. ప్రబలద్విర్రాయు రారోగ్యభాగ్యకరము
లగువరంబులు సమకూర్చి * రఖిలమునులు
నూతననివాహకౌతుకద్యోతమాన
మాననీయాకృతికిఁ జేదిమనుజుపతికి.

43

నూతన = నవీనమైన, వివాహకౌతుక = వివాహసంబంధమైన కంకణముచేత, ద్యోతమాన = ప్రకాశమానమైన, మాననీయ = మన్నించదగిన, ఆకృతికిఁ = ఆకారముగల, చేదిమనుజుపతికిఁ = చేది దేశాధిపతియైన వసురాజునకును, నగారి = ఇంద్రుఁడు, సురభిసంతానవిస్ఫురణమిచ్చెఁ = సురభిసంతాన విస్ఫురణముగలవాఁడు గనుక సురభిసంతాన విస్ఫురణ మిచ్చె ననుట. ఉత్తరత్ర యాలాగుననే విచారింప వలయును. కామధేనుకల్పవృక్షస్ఫూర్తినిచ్చెనని యర్థము. సురభిగుణములచేత బరిమళించుచున్న సంతా నముల నిచ్చె నని యర్థాంతరము. వహ్ని = అగ్నిహోత్రుఁడు, ఇష్టార్థసంసిద్ధినిడియెఁ = యాగకార్య సంసిద్ధి నిచ్చెనని యర్థము. శ్లో. 'ఏకాగ్నికర్షణవనం త్రేతాయాం యచ్చ హూయతే, అంతర్వే షసు—78

ద్యౌంచ యద్దాన మిష్టం తదభిధీయతే.' అని స్మృతియందు జెప్పబడియున్నది. అభిష్టార్థసంసిద్ధి నిచ్చెనని యర్థాంతరము.

సమవర్తి = యముఁడు, అహత ధర్మగుణంబు లర్పించెత్ = అవిచ్ఛిన్నధర్మగుణములను సమర్పించె నని యర్థము. విరుగనివిల్లను దెగనిసారిని నిచ్చెనని యర్థాంతరము. క్రవ్యభోజి = నైర్మతి, కామ రూపతఁగూర్చెత్ = కామరూపత్వము ఘటించఁ జేసెనని యర్థము. మన్తధసౌందర్యము గలుగుటను గూర్చెనని యర్థాంతరము. సలిలేశుఁడు = వరుణుఁడు, భువనపశీకారము ఘటించెత్ = జలపశీకరణము గలుగఁ జేసెనని యర్థము. లోకపశీకరణము గలుగఁజేసె నని యర్థాంతరము. గాడ్పు = వాయువు, ఆస మదివ్యా మోదమొసఁగెత్ = సమానరహితమైన దివ్యసౌరభము నిచ్చెనని యర్థము. పరమోత్కృష్ట మయిన యానందము నిచ్చెనని యర్థాంతరము.

నిధిరాజు = ఓ బేరుఁడు, కల్యాణసామగ్రి ఘటించెత్ = సువర్ణసామగ్రిని బొందించెనని యర్థము. శుభసామగ్రిని బొందించెనని యర్థాంతరము. శివుఁడు = ఈశానుఁడు, జితదర్పకత్వంబుచేర్చెత్ = జయింపఁబడిన మన్తధుఁడు గలుగుటను సమకూర్చెనని యర్థము. జయింపఁబడిన గర్వగస్త్రులు గలు గుటను సమకూర్చెనని యర్థాంతరము. అఖిలమునులుత్ = సమస్తమునీశ్వరులును, ప్రబలదీర్ఘాయు రారోగ్యభాగ్యకరములగు వరంబులు సమకూర్చిరి = బలివృత్తమైన దీర్ఘాయువును నారోగ్యమును భాగ్య మును గలుగఁజేయునట్టి వరములను బొందఁజేసిరి.

క. వెండియు నాఖండలుఁ డరి, ఖండనజయసాధనప్రకాండము సమిదు

ద్దండ మొకదివ్యవైణవ, దండము దయనొసఁగి ధరణిధవునకు ననియెత్. 41

వెండియుత్ = తిరుగ, అఖండలుఁడు = ఇంద్రుఁడు, అరిఖండనజయసాధనప్రకాండము = శత్రు ఖండన జయప్రదాయుధశ్రేష్ఠమయిన, సమిదుద్దండము = సమిత్ = యుద్ధమందు, ఉద్దండము = నిరంకుశ విహారముగలిగిన, సమిత్ = కఙ్గలయందు, ఉద్దండము = అతిశయమైన కఙ్గలయనియు నర్థము. ఒకదివ్య వైణవదండము = ఒకదివ్యమయిన వెదురుకఙ్గ, దయనొసఁగి = దయచేత నిల్పినవాడై, ధరణిధవునకు ననియెత్ = వసురాజునుగూర్చి యిట్లు పలికెను. రాజులు సంగ్రామోత్సాహులు. కావున వైరుల జయింప ననువగుసాధనమును, యుద్ధమునందు నడ్డమాకలేనిదియు, దివ్యమునగు వెదురుకఙ్గను దేవేంద్రుఁడు వసురాజున కిచ్చి దండప్రభావము నిట్లు చెప్పెదనన్నాడు.

సీ. తనయనంతాతిదుఃస్థాంతమూలబలంబు లహిలోకతల మెల్ల • నాక్రమింపఁ
దనశతకోటిపూర్వనితాంతమహిమ యంతికనగంబుల వకావకలు సేయఁ
దనమేచకశిలోధిఁగనిరూఢనటన మభ్రగపురంబుల నెల్ల • రాయడింపఁ
దనయభిజాతనూతనసువర్ణస్ఫుర్తి విషధరంబుల మూఁక • వి పొన్ననర్ప

తే. బుట్టె నేవంశ మపరంజిగట్టుమీఁద
దానితుడవ్రయ్య లీశానదనుజహరుల
కాది బృథుకార్తుకము లయ్యె • నయ్యఖండ
వేణుకాండంబు సు మ్మిది • విబుధమిత్ర.

45

తన = తనయొక్క, అనంత = అనంతభ్యములైన, అతిదుష్టాంత = అత్యంత దుస్సాధ్యములయిన, మూల బలంబులు = ప్రేళ్ళనత్తునలు, అహిలోకతలమెల్ల నాక్రమింపఁ = ఘాతాళిలాక్షప్రదేశమునుయావత్తు

నావరింపఁగా ననియర్థము. అనంతనియొక్క అనఁగా శేషనియొక్క యతిదుర్దాంతములయిన యాత్మ పర్ణములు నాగలోక ప్రదేశము నాక్రమింపఁగా నని యర్థాంతరము.

తన=తనయొక్క, శతకోటి=అనేకకోట్ల సంఖ్యలుగల, పర్వతజులయొక్క, నితాంతమహిమ= అతిశయ ప్రభావము, అంతికనగంబులకొ = సమీపవృక్షములను, వకావకలుసేయకొ = బ్రద్దలు సేయఁ గాను అని యర్థము. శతకోటియనఁగా వజ్రాయుధము. అది దధీచియొక్క వెన్ను నెఱ్ఱుగనుకఁ బర్వములనఁగా దానియొక్క గ్రంథులు వానియొక్క యతిశయమహిమ. పర్వములను వ్రక్కలు సేయఁగా నని యర్థాంతరము.

తన = తనయొక్క, మేచక = నల్లనైన, శిరః=అగ్రముయొక్క, అధికనిరూఢనటనము=అత్యంత మగునట్లుగా నభ్యస్తమయిన చలనము, అభ్రగపురంబులనెల్ల రాయిడింపకొ = గగనగతలోకములనున్ని టిని రాపిడి పెట్టఁగా ననియర్థము. మేచకశిరోధికుడనఁగా నీలకంఠుడైనవారుడు. ఆయనయొక్క నిరూఢమయిన తాండవము గగనగతలోకములను రాపిడిపెట్టఁగా ననియర్థాంతరము. ఇక్కడ హరుడు తాండవము నలుపఁగా నాయనజటాసమూహమువలన గగనభాగము రాయిడి నొందుచున్నదని చెప్పినాడు. నటన మనఁగా విలాసమని యర్థము చేసి హరునివిలాసము పురత్రయమును రాయిడి పెట్టినదనియును జెప్పవచ్చును.

తన = తనయొక్క, అభిజాత = సంజాతమయిన, నూతనసుపర్ణసూర్తి = సవీనశోభనపర్ణముల యొక్క స్ఫురణము, విషధరంబుఅమూలకవిహీనర్పకొ = విషధరములనఁగా జలధరములను సర్పములను గనుక జలధరముల కన్నిటికిని బలాయనము సిద్ధింపఁజేయఁగాను అని యర్థము. సుందరనవగరుడసూర్తి సర్పముల కన్నిటికిని బలాయనము సిద్ధింపఁజేయఁగానని యర్థాంతరము. “మూలక విహీనర్పకొ” అనుపాతము వ్యాఖ్యాతయగు సోమకవి యనుసరించినది కావున గ్రాహ్యము. ఎల్లవిప్స అనుపాతము ముద్రితగ్రంథములందు మాత్రము కలదు. సోమకవిపాతమునే యిటు గ్రహించితిమి.

వీవంశము=వీవెదురు, అపరంజిగట్టుమీఁదకొ = కాంచనాచలముమీఁద, పుట్రైకొ = సంభవించెనో, దానితుదప్రయ్యలు = దానియొక్క చివరబ్రద్దలు, ఈశానదనుజహరులకుకొ = శివునకును విష్ణుదేవున కును, అదికొ = పూర్వకాలమందు, పృథుకార్ముకములయ్యొకొ = గొప్పవిండ్లాయెను, అయ్యఖండ పేణుకాండంబునుమ్మిది = అట్టి సంపూర్ణమైన వెదురుయొక్క కఱ్ఱ సుమా యిది, విబుధమిత్ర = దేవ సఖుడవైన వసురాజా, అని సంబోధనము. ఈశుద్య మక్కిలిప్రాససేస మని తెలియవలయును.

క. ఈదండము పరపాదప, వేదండము పరమపటిమ ♦ విహసితపురభి

తోడ్కదండము భవదీయభు, జాదండమునకొ ఘటింప ♦ జయ మగు నాజిన్. 46

ఈదండము = ఈపేణుదండము, పర = శత్రులనెడు, పాపపఃపృక్షములకు. వేదండము=వీనుఁ డైనది - అనఁగా నేనుఁగు వృక్షముల నేతీరుగా ధ్వంసము సేయునో యాతీరుగా శత్రువులను సంహ రించుచున్న దని భావము. పరమపటిమకొ = ఉత్కృష్టమయిన సామర్థ్యముచేత, విహసితపరిహాసము చేయఁబడిన, పురభితోడ్కదండము = త్రిపురసంహారకు డైన హరునిభయస్సుగలిగినది - అనఁగా హర భయస్సును దిరస్కరించెడు సామర్థ్యముగల దనుట, భవదీయ భుజాదండమునకొ ఘటింపకొ = నీయొక్క బాహుదండమునందు వహించినపక్షమందు, అజిక్ = యుద్ధమందు, జయమగుకొ = గెలుపు సిద్ధించును.

సీ. ఘనమై ఘటించు లోకక్రూరనిర్ఘాత మాశుగమై కూల్చు • నలఘుతరుల
నతిఘోరతమమై పరాంధ్య మాపాదించుఁ గీలి యై సమిదిద్ధకేళి సలుపు
విలసద్విశేషమై • విషముల నేచు నచ్యుతమూర్తియై బలిఘ్నరణ మడఁచు
మహితోగ్రవృత్తియై • యహితేభవాతి సల్పు భానిధియై ప్రతాపంబు సూపుఁ

తే. బార్ధివ యఖర్వసర్వసుఃపర్వవిభవ
దూర్వహము గాన నిది యూజి • దోచు నఖిల
దివ్యసాధనసార మై • దీనిఁ దాల్చు
ధన్యుఁ డుద్దండసుభటమూర్ధన్యుఁ డరయ.

47

ఘనమైఘటించు లోకక్రూరనిర్ఘాతము = ఘనతరమై లోకద్రోహి జనఘాత మాచరించునని యర్థము. మేఘమై లోకమందుఁ గ్రూరమగునశనిపాత మాచరించునని యర్థాంతరము. ఆశుగమై కూల్చు నలఘుతరుల = తీవ్రగమనము గలదై మిక్కిలియు నధికు లైనవానిని గూల్చుననియర్థము, వాయువై మహావృక్షములను గూల్చుద్రోయునని యర్థాంతరము.

అతిఘోరతమమైపరాంధ్యమాపాదించుఁ = మిక్కిలి భయంకరమయినదై శత్రునిరోధముసేయు నని యర్థము. అతిఘోరమయిన, తమమై=అంధకారమై, పరాంధ్యము=ఉత్క్రష్టమయిన యంధత్వము నాపాదించునని యర్థాంతరము. కీలియైనమిదిద్ధకేళిసలుపుఁ = కీలనఁగాఁ జీలలును జ్వాలికలును, కీలియై=చీలలుగలదై, సమిదిద్ధకేళిసలుపుఁ = యుద్ధక్రీడనలుపునని యర్థము. జ్వాలికలుగల వన్నీయై సమిత్తులనఁగా నింధనములును గనుక నింధనకేళిసలుపునని యర్థాంతరము.

విలసద్విశేషమై విషములనేచుఁ = విలసితవిశేషముగలదైవిషముజనుల బాధించునని యర్థము. విషక్షులలో, లసద్విశేషమై=శ్రేష్ఠమైన గరుత్మంతుడై విషనివారణసేయునని యర్థాంతరము. అచ్యుత మూర్తియై బలిఘ్నరణమడఁచుఁ = అభంగవిగ్రహముగలదై బలవంతులయొక్క విస్ఫూర్తినడఁచివేయు నని యర్థము. విష్ణుమూర్తియై అనఁగా వామనమూర్తియై బలిచక్రవర్తియొక్క విజృంభణమడఁచునని యర్థాంతరము.

మహితోగ్రవృత్తియై యహితేభవాతిసల్పుఁ-మహిత =ఓర్వచున్న, ఉగ్రవృత్తియై=రాద్రస వ్యాపారముగలదై, అహితేభవాతిసల్పుఁ = శాత్రవశ్రేష్ఠులను హతముసేయునని యర్థము. ఇక్కడ ఇభ శబ్దము శ్రేష్ఠవాచకము. (ని. 'స్వరుత్తరపదేవ్యాఘ్రపుష్టపర్వభీషజ్ఞారాః, సింహ శార్దూల నాగాద్యైః పుంసి శ్రేష్ఠార్థగోచరాః.' అని అ.) ఉగ్రవృత్తియై = హరునివృత్తిగలదై శత్రువైన గజామరుని పథ సేయునని యర్థాంతరము. భానిధియై ప్రతాపంబుసూపుఁ = ప్రకాశనిధియై ప్రతాపము గనుపఱుచునని యర్థము. సూర్యుడై యాతపతాపము గనుపఱుచు నని యర్థాంతరము.

పార్ధివ = ఓయి పసురాజా, అఖర్వ=మహోన్నతమయిన, సర్వసువర్వవిభవ=సమస్తమయిన మంచి కణుపులయొక్క సంపత్తికి, ధూత్యహముగానఁ = ధురంధరమయినదిగనుక నని యర్థము. అఖర్వమయిన నశలదేవతావిభవములకు ధురంధరమయినదిగనుక ననియర్థాంతరము. అఖిలదివ్యసాధనసారమై = సమస్త మయినదివ్యాయుధములలో శ్రేష్ఠమైయనియర్థము. దేవతాసాధనసారమయిన వజ్రమై యనియర్థాంతరము. ఇదియూజిదోచుఁ = ఇదియుద్ధమందుఁగనఁబడును. కాఁబట్టి, దీనిఁదాల్చుధన్యుఁడు=దీనినిధరించిన

కృతార్థం, అరయక్ = విచారింపగా, ఉద్ధండసుభటమూర్ధస్యం = ఉద్ధండలయినశూరులలో శ్రేష్ఠుడునుమా. ఉన్నతదండముగల శూరులలోననియుఁ జమత్కారము.

శా సచ్చిద్రం బసమగ్రసార మొకవంశం బూని గోచక్ర మా
త్రైచాచ్ఛాదీన మొనర్చె గోపతనయుం • డీచివ్యవంశోత్తమం
బచ్చిద్రం బలిమాత్రసార మిది బాహామండలిం బూసువాఁ
డచ్చిన్నంబుగ నేలఁ జాలఁడె సమస్తావక్రగోచక్రమున్.

48

సచ్చిద్రంబు = రంభీయుక్తమనియును, అంతచ్చిద్రత్వరూపదోషయుక్తమనియును సర్థము. ఆసమగ్రసారము = అంతస్సారరహితంబును, దుర్బలంబును అనియర్థము. అటువంటి, ఒకవంశంబూని = ఒకవేణువును ధరించి, గోపతనయుండు = గోపాలబాలుఁ డని యర్థము. శ్రీకృష్ణస్వామి యనిభావము. గోచక్రము = అనగా భూచక్రమునని యర్థము. గోసమూహము నని భావము. అత్రైచాచ్ఛాదీన మొనర్చె = తనయొక్కయిచ్చ కథినమయినదానినిగాఁ జేసెను. అనగా స్వాధీనముగాఁ జేసికొనె ననుట. ఈచివ్యవంశోత్తమంబు = దేవసంబంధమయిన యీవేణుదండశ్రేష్ఠము. అచ్చిద్రంబు = చిద్ర ములులేనిదియును, అలిమాత్రసారము = అతిశయమయిన యంతస్సారము గలదియును నధికబలము గలదియును అనియర్థము. కాఁబట్టి, ఇది = ఈవేణుదండము, బాహామండలింబూసువాఁడు = భుజమం డలమందు ధరించినవాఁడు, సమస్తావక్రగోచక్రమున్ = సమస్తమయిన యటుటిలమయిన భూచక్ర మును, అచ్చిన్నంబుగన్ = అవిచ్ఛిన్నముగా, విలఁజాలఁడె = విలుటకు సమర్థుఁడుగాఁడా అనగా సమ ర్థుడే యనుట.

రంభీయుక్తంబును సంతస్సారము లేనిదియునయిన కొంచెముమాత్రపు వేణువుధరించిన గోప బాలుఁడు భూచక్రమునంతయుఁ దనయధీనము చేసికొనఁగా చిద్రమలు లేనిదియును సంపూర్ణమయిన చేవగలదియు నయిన యీదివ్యవేణుదండశ్రేష్ఠమును ధరించిన పురుషుండు సమస్తభూచక్రము నేలఁగా సమర్థుఁడవుట కేమి యాశ్చర్యమనుట.

ఉ. చండతమంబు పర్వలవంశంధి నొకానొకవేళ రాజమా

ర్తాండులఁ బట్టి క్రాయు నది • దారుణచండతమంబె యీమహో
ద్ధండతమం బఖండగతిఁ • దార్కొని క్రమ్మఱనీడు రాజమా
ర్తాండులఁ బర్వసంధిఘటితద్రుణిమంబు నిగంతరంబుగన్.

49

చండతమంబు = అత్యంతకోపకీలమయిన రాహుగ్రహము, ని. 'చర్జిస్త్యత్యంతకోపనశి' అని అ. 'తమస్తరాహు స్వర్యానుశి' అని అ. పర్వలవసంధిఁ = పర్వమయొక్క సూక్ష్మకాలసంధి యందు-అనగాఁ బ్రతిపత్పంచదశ్యంతరమందినుట. ఒకానొకవేళ = ఒకానొకప్పుడును, రాజ మార్తాండులఁబట్టిక్రాయున్ = చంద్రసూర్యులను గ్రహించి వెంటనే వెళ్ళఁగ్రమ్మను. కాఁబట్టి, అది దారుణచండతమంబె = దారుణపదము చండత్వములిపరము, ఆరాహుగ్రహము దారుణచండతమమా, అనఁగాఁ గాదనియర్థము. అనఁగాఁ జండతమమనెడి నామమునకు యోగ్యముగాదనియుఁ జండతమ మయినతమమత్యంతచండముగాదనియును, చండతమముగాని దారుణచండతమముగాదనియు నర్థాంత రము. ఈమహోద్ధండతమంబు = అనగా మహోద్ధండమయిన యీతమము-అనగా రాహుగ్రహము

అని యర్థము. మహత్తరమయిన యున్నతదండశ్రేష్ఠ మని భావము. అతిమహోద్బంధతమ మని యుచు విచారించవలయును. అఖండగతిఁ దాల్చిని=సూచ్యార్థగతితోడఁ దారించి యని యర్థము. ప్రసిద్ధరాహువు ఖండితగాఁగఁడుట. క్రమమునను రాజమార్తాండులక్ = చంద్రసూర్యులను దిరిగి పోసీయ దని యర్థము. రాజశ్రేష్ఠులనని భావము. ఏలాగనిన, వర్ణసంధిఘటితద్రఢిమంబు నిరంతరంబుగ = వర్ణసంధియందు సంఘటితమయిన రాజమార్తాండు గ్రసనదార్థ్యము సంతత మగునట్లుగా ననియర్థము.

అనఁగా సంతతమును బర్ణసంధియందుఁ బుట్టుట శిథిలము గాకుండునట్లులుగా ననుట. కణుపులయొక్క సంధిదార్థ్య మెడతెగకుండునట్లులుగా నని భావము.

క. ఈగద సాకారజయ, శ్రీగద జగదవనధుర్య • చిరక్తివధూ

యోగద యనఁ దగుదీని క, యోగద లెన్నేని బోల • నోపునె జగతిన్. 50

జగదవనధుర్య = లోకసంరక్షణధురంధరుడవైన యోవసురాజా, ఈగద = ఈగదాయుధము, సాకారజయశ్రీగద = ఆకృతివహించిన జయలక్ష్మిగదా, చిరక్తివధూ యోగద యనఁదగుదీనికి = శాశ్వతక్తిరికాంతాసంయోగము గలుగఁజేయునట్టిది యనుటకుఁ దగియున్నదీనికి, జగతిన్ = లోకమందు, అయోగదలెన్నేని బోలనోపునె = ఇసుబగదలెన్నయినప్పటికిని బోలఁజాలునా-అనఁగా బోలఁజాలవనుట. యోగదకు అయోగదలు పోల వనియుఁ దాత్పర్యము.

చ. రతిపతితండ్రితూపును బుత్రయశాసనుశాతహేతి భా

రతిపతియంబకంబు నగరంధ్రవిధాయకుశక్తి దీనికి

బ్రతి సమ మీదు బోడనఁగ • రాదు ధరాధిప దీని భక్తితోఁ

బ్రతిసమమున్ భజించుచు సుపర్య లొనర్ప శుభంబు నీ కగున్. 51

ధరాధిప = ఓవసురాజా, రతిపతితండ్రితూపును = మన్మథజనుడగువిష్ణుదేవుని యస్త్రమును, అనఁగా నారాయణాస్త్రంబును, పుత్రయశాసనుశాతహేతి = ప్రిపురాంతకుఁ దగుశివునియొక్క నిశితాయుధమును-అనఁగా బాశువతాస్త్రంబును, లేక ప్రిశూలంబును, భారతిపతియంబకంబు = బ్రహ్మాస్త్రంబును, నగరంధ్రవిధాయకుశక్తి = క్రాంతవర్షతమునకు రంధ్రమేర్పఱచిన కుమారస్వామి చేతనుండు శక్తియును, దీనికిన్ = ఈవేణుదండమునకు, ప్రతిసమమీదుబోడనఁగరాదు = అనఁగా నారాయణాస్త్రము ప్రతియనియును, పాశువతాస్త్రముగాని ప్రిశూలముగాని సమమనియును, బ్రహ్మాస్త్ర మీడనియును, శక్తి బోడనియును అనరాదు. అనఁగా దీనికి నవి సమానములు కావనుట. కాబట్టి, దీనికిన్ = ఈవేణుదండమును, ప్రతిసమమున్ భజించుచున్ = ప్రతినవత్సరమును సేవించుచు-అనఁగాఁ గొలుచుచు, సవర్యలొనర్పన్ = పూజలుసేయఁగా, శుభంబునీకగున్ = వీకు శుభము గాఁగలదు, ప్రతిసమమున్ = అన్నప్రభు, ('సమానుసమానుప్రతిసమమ్' అని వ్యుత్పత్తి.) (ని. 'సంవత్సరో వత్సరో ౭ బ్దో హేయనో స్త్రీశరత్సమాః' అని ఆ.) సమాశబ్ద మాకారాంత స్త్రీలింగంబును నిత్యబహువచనాంతంబు నని తెలియవలయును.

ప్రిమూర్తులయొక్కయుఁ గుమారస్వామియొక్కయు బాణము లీవేణుదండమునకు సమానములు గావు. ఉత్పత్తినిబట్టిచూడ దివ్యము. శావున భక్తితో భజించఁదగినది. రతిపతితండ్రి నగరంధ్ర

విధాయకుడు. పురత్రయశాసనుడు. భారతివలియును విశేషణములచేత వారల యతిశయప్రభావకత్తి సామర్థ్యాదులు ద్యోతకములు. వారిహేతుల నిది మించినది గాన భజనార్హము. దానిచే శుభప్రాప్తి ఫలము.

ఆ. అనుచు దివ్యవంశః * మాదివ్యవంశబాంధవున కఖిలధరణిధవున కొసఁగి
యతుల హితుల నెనసి * యతులవై ఖరినేఁగె, నాసవుఁడు నిజాధివాసమునకు.

అనుచుఁ = కోలాగని పలుకుచు, దివ్యవంశము = దేవతాసంబంధమైన వేణువండమును, ఆ దివ్యవంశబాంధవునకుఁ = యోగ్యమైన కులమందలి సగోత్రపురుషుడైన యనియర్థము. దేవతావర్గమున కావుండని భావము. ఇక్కడ వంశశబ్దము వర్గవర్ణము. ని. 'వంశో వేశౌ కులే వగ్నే' అని వి. అఖిలధరణిధవునకుఁ = సమస్తభూమికిని నాభుండైన వసురాజుకు, ఒసఁగి = ఇచ్చి, యతులహితుల నెనసి = యతీశ్వరులతోడను-అనఁగా మునీశ్వరులతోడను, నాపులతోడను గూడుకొని, వాసవుఁడు = దేవేంద్రుఁడు, నిజాధివాసమునకుఁ = తన యునికిపట్టయిన స్వర్గమునకు, అతులవై ఖరినేఁగె = సమానరహితమైన వై ఖరిచేతఁ బోయెను. ఈపద్యము యమకయ్యుక్తముగాఁ జెప్పబడియెను.

క. గిరియును గిరిజామాతయు, గిరిజామాతయు యథార్హకృతసత్కారా
దరగరిమ ననుపఁ దమతమ, యిరవుల కరిగిరి సరిద్గిరిశ్వరు లంతన్. 53

గిరియును = కోలాహలపర్వతుఁడును, గిరిజామాతయుఁ = అతనికల్లుఁ డైనవసురాజును, ని. 'జామాతా దుహితృ పతిః' అని ఆ. గిరిజామాతయుఁ = గిరికాదేవికి దల్లియైన శుక్తిమతియును, యథార్హకృతసత్కారాదరగరిమ ననుపఁ = వారివారికి దగునట్టులుగాఁ జేయఁబడినపూజలచేతను నాదరాతిశయముచేతను సంపదముసేయఁగా; ఇక్కడ, సత్కారాదరతంబనుపఁగ, అని సాతాంతరము గలదు. తమ తమ యిరవులకుఁ = తమతమ నివాసములకు, సరిద్గిరిశ్వరులు = నదులును బర్వతశ్రేష్ఠులును, అరిగిరి = పోయిరి, అంతఁ = అమీఁదలు.

ఉ. హేమలతానిభాంగికి నధీశనివేశనవప్రవేశదీ
త్రైమహనీయమంగళము * సర్వము సాంగముగా ఘటించి య
కోమలిఁ జేరఁ బిల్చి తల * గ్రుచ్చి కవుంగిటఁ జేర్చి భూధర
గ్రామణి పల్కు గాఢతరంగద్గదికాఘననిస్వనంబునన్. 54

హేమలతానిభాంగికిఁ = బంగారుతీఁగెవంటి దేహముగల గిరికాదేవికి, అధీశ = పెనిమిటి యొక్క, నివేశఁగృహమునందలి, నవప్రవేశఁనూతనప్రవేశముయొక్క, దీత్రై = నియమప్రయోక్తమైన, మహనీయమంగళము = ఒప్పిదమైన శుభము-అనఁగా నూతనగృహప్రవేశమునకు దగినలాంఛనము, సర్వము సాంగముగా ఘటించి = సమస్తంబును సమగ్రమగునట్టులుగా నమకూర్చి, అకోమలిఁ జేరఁబిల్చి = అగిరికాదేవిని డాయంబిలిచి, తలగ్రుచ్చి కవుంగిటఁజేర్చి = తల కడుపులానుంచి కొగిలించుకొని, భూధరగ్రామణి = పర్వతశ్రేష్ఠుఁడయిన కోలాహలుఁడు, గాఢతర = మిక్కిలి యతిశయమైన, గద్గదికా = దగ్గుత్తికతోఁగూడిన, ఘననిస్వనంబునఁ = గంభీరధ్వనిచేత, పల్కుఁ = పక్ష్యమాణ ప్రకారముగాఁ బలికెను.

అత్తవారింటికి గిరిక క్రొత్తగా నేరుచున్నది- కావున జనునకు మిగులఁ జింతాకారణము. ఇంటికి బెద్ద గావున వసుధా జైటులో కార్యవిధులు నిర్వర్తించెను. కాని నీతులు తెలువలసివచ్చు

వఱకు ఎడబాటుదలని దుఃఖముచే దగ్గుత్తిక వడెను. అయినను నిబ్బరించి ఘనస్వరమున నిటులఁ జెప్ప సాగెను. పుత్రికావిశ్లేషణము దుఃఖహేతు వసుటకు కణోద్వేగి-

“శ్లో. యాస్య త్యద్య శకుంతలేతి విషయం సంస్పృష్ట ముత్కంఠయా

కంఠ స్తంభితబాష్పవృష్టి కలుష శ్చింతాజడం దర్శనం

వైక్లబ్యం మమతావశీదృశమహాః స్నేహదరశ్శౌకసః

వీడ్వంలే గృహిణః కథం తనయావిశ్లేషదుఃఖై ర్నవైః.”

అభిజ్ఞానశాకుంతలము.

క. నీతమ్ములశుభవాసన, నీతలిదండ్రులగభీరనిశ్చలగుణావి

ఖ్యాతీయును దలంచి మెలఁగుము, నాతల్లి కులవధూజనమతల్లిక వై. 55

నీతమ్ములశుభవాసన = నీతోడఁబుట్టువులయొక్క శుభశీలంబును అని యర్థము. పద్మముల యొక్క యోగ్యమైన సౌరభమని భావము. నీ తలిదండ్రుల = నీతల్లియైన శుక్తిమతియొక్కయును నీకండ్రయైన నాయొక్కయు, గభీరనిశ్చలగుణావిఖ్యాతీయును = గభీరగుణనిశ్చలగుణములయొక్క ప్రసిద్ధియుననియర్థము. లోఁతుకు గదలకుండుటయును అనిభావము. ఇక్కడఁ గ్రమాలంకారము. తలంచి=విచారించి, నాతల్లి=మాయమ్మా, కులవధూజనమతల్లిక వై=పతివ్రతాజనములో శ్రేష్ఠురాలవై, మెలఁగుము = ప్రవర్తింపుము.

నీ మాఱుమాటాడదు • మఱచియైనను గురువ్యాహారమున కీయహార్యతనయ
యానమ్రగతిఁ బూను • మానంపునవతు లె త్తైన నీదివ్యరత్నానుజాత
తాఁగయై మేర మీఱి దొకప్పుడును ఘన శ్రీలఁ బొంగియును నీసంధుకన్య
యేకాకృతి వహించుచునురాగవృత్తికి నపరాగవృత్తికి • నబ్జసహజ

తే. యచ్చెరువు వింత యబ్బురం • బరిది యనుచు

విశ్వథాత్రీశ్వరులు మెచ్చ • వెలయవచ్చు

యచ్చ భవదీయచిత్ర గుణాతిశయము

వలన మా కెల్ల వన్నె రా • మెలఁగవచ్చు.

56

ఈయహార్యతనయ = ఈపర్వతకుమారిక, గురువ్యాహారమునకు = పెద్దలైన యత్తమానులు మొదలగువారిమాటకు, మఱచియైనను = జ్ఞాపకములేకయైనప్పటికిని, మాఱుమాటాడదు = ప్రతికూల వాక్యము పలుకదు అనియర్థము. పర్వతమైతే గురువ్యాహారమునకు మాఱుమాటాడుచున్నదనుట. పెద్దపెట్టుగాఁ బలికినం బ్రతిధ్వని యిచ్చుచున్నదని భావము. వ్యాహారమనగాఁ బలుకు, (ని. ‘వ్యా హార ఉక్తి ర్గపితమ్’ అని అ.)

ఈ దివ్యరత్నానుజాత = యోగ్యమైన ముక్తామణులకుఁ దోఁబుట్టువైన యీచిన్నది, మానంపు నవతులెట్టైన = 80వముగల నవతులు తనచోట నేలాగున విపర్యాసము జరిగించునప్పటికిని, ఆ నమ్రగతిఁబూను = నమ్రత్వమువహించును అని యర్థము. ముక్తామణులైతే మానంపునవతులెట్లయినను నమ్రభావము వహింపవనుట. రత్నములు తుల్యమానములైన కట్టెలు నీవలావలనిడి తూచి నప్పటికిని సమానముగానే యుండునుగాని మ్రొగ్గుచూపవని భావము. ఈషడ్వందది సపతంత్రము యొక్క బహువచనరూపము,

ఈసింధకన్య = నదీకన్యయైన యీ చిన్నది, ఘనశ్రీలః బొంగియును = ఘనమైన సంపదలచేత సుఖాంగుచున్నదయ్యెను, ఒకప్పుడును = ఒకానొక సమయమందైన, తాఁగయై మేరమీఱుడు = గయ్యాళియై మర్యాద నతిక్రమించుడు, అని యర్థము. నదియైతే ఘనశ్రీలచేత సుఖాంగి యొకప్పుడు తాఁగయై మేరమీఱుననుట. నదులు వర్షాకాలమందు మేఘోదకములచేతఁ బొంగి సంపూర్ణమై దరులమించి ప్రవహించుచున్నవని భావము.

అబ్జసహజ = పద్మములతోడఁబుట్టిన యీ చిన్నది, ఇసురాగవృత్తికి నవరాగవృత్తికి = పెనిమిటియొక్క యసురాగయుక్తమయిన నడవడికిని నసురాగరహితమయిన నడవడికిని, ఏకాకృతి పహించుక = ఒక్కవిధముగానే యుండునని యర్థము. అబ్జములైతే యసునిరాగవృత్తిని నవరాగ వృత్తిని ఏకాకృతిపహించియుండవలెను. అబ్జములు సూర్యునియుదయమునకును నవరాత్రివర్తన మునకును నేకవిధముగా నుండవని భావము. అచ్చెరువువంతయబ్బురం బది (ఈచిన్నది మొదటిసాల్లు చరణములయందుఁ జెప్పినచొప్పునఁ దన బంధువులకు విరుద్ధములైన మంచుగుణములం జూపుటచే నాల్గింటికిని నాలుగాళ్ళర్చనాచకములు),

అనుచుక = ఇట్లు చెప్పినుచు, విశ్వధాత్రీ జనులుమెచ్చుక = నమస్తభూజనులును మెచ్చు కొనుటలుగా, వెలయవచ్చు = ప్రసిద్ధిబొందవచ్చు, అప్పు = మాకల్లీ, భవదీయచిత్రగుణాతిశయము వలనక = నీ యద్భుతకరమయిన గుణాతిశయమువలన, మాకెల్లవన్నెరామెలగవచ్చు = మాకందఱకును బ్రకాశత గలుగునట్టులుగాఁ బ్రవర్తించవచ్చు.

చ. పతికృతధర్మకౌశలముపట్టునఁ దోడగునారి నారి దాఁ

బితృశరణప్రచింత మదిఁ బెట్టక యీశనివేశితాత్మయా
సతి సతి రాశి క్కెక్కి యినసత్కృతిఁ గైకొనుకన్యకన్యక
శ్వేతమతి నిట్లు గా మనినవామయె వామ గదవ్వు కోమలీ.

57

పతికృత ధర్మకౌశలము పట్టునఁ దోడగునారి నారి = ధర్మమనగా ధర్మంబును విట్లును, నారి యనగా స్త్రీయును శింజినియును, పతి = నాకునిచేత, కృత = చేయఁబడిన, ధర్మకౌశలముపట్టునక = ధర్మసైపుణ్యపువేళయందు, తోడగు = సహాయమయిన, నారి = స్త్రీ, నారి = నార్యుచితధర్మపతి యని యర్థము. అధిపతిచేతఁ జేయఁబడిన విలువిద్యయందలి నేర్పుపట్టున సహాయమైయున్న శింజిని యని యర్థాంతరము. తాఁబితృశరణప్రచింతమదిఁబెట్టక యీశనివేశితాత్మయా సతిసతి = శరణమనగా గృహంబును సంరక్షణంబును, ఈశుండనగాఁ బెనిమిటియును హరుండును, ఆత్మయనగా మనస్సును దేహంబును, సతియనగాఁ బతిప్రతాంగనయును భార్యతియును, పితృశరణప్రచింత = తండ్రి యింటిమీఁది తలంపు, మదిఁబెట్టక = మనస్సునిడక, ఈశనివేశితాత్మయా = పెనిమిటియందుఁ జేర్చబడిన మనస్సుగలదైన, సతి = స్త్రీయే, సతి = పతివ్రత అని యర్థము. పితృశరణప్రచింతమదిఁబెట్టక = తండ్రియైన దత్తునియొక్క సంరక్షణముమీఁది తలంపు మనస్సున నిడక, ఈశనివేశితాత్మయా = హరునియందుఁ జేర్చబడిన యర్థదేహముగలదైన, సతియే భార్యతి యని యర్థాంతరము. రాశిక్కియిన సత్కృతిఁ గైకొనుకన్యకన్యక - రాశిక్కి = ప్రసిద్ధిక్కి, ఇన = పెనిమిటియొక్క, సత్కృతిఁ గైకొను = మన్నననుబొందిన, కన్యకన్యక = స్త్రీయేస్త్రీ యని యర్థము. రాశిక్కి = ద్వాదశరాసులలో వసు—79

నొకరాశియై, ఇనసత్కృతిఁగాంచిన = సూర్యసత్కారమును బొందిన, కన్యకన్య = కన్యయే కన్యారాశి యని యర్థాంతరము. శాశ్వతమతినిట్లుగామనిన = స్థిరబుద్ధిచేత సీత్రకారముగా బ్రతికిన, వామయే వామగదమ్మతోమలి = స్త్రీయే యన్వర్థనామవతి - అనఁగా రమ్యమైనదిగదమ్మ యోగిరికాడేపి యని యర్థము. ఈ పద్యమున లాటానుప్రాసము.

శాశ్వతమతి నిట్లుగా మననివామయేవామ యను పాతము నూతనముదితప్రతులందుఁ గలదు. వామయనుచో వక్త్రులని నూతనముదితప్రతిపాతమున కర్థము. ఇదియె యెప్పియున్నదని సంస్కర్త యభిప్రాయము. వామలోచనేత్యాదులందు వామశబ్దము రమ్యార్థమున రూఢము. వామశబ్దమును ప్రతికూలార్థమునందు వాడుట కన్యభిప్రాయముగఁ దోపదు. నారియెనారి కన్యయేకన్య సతియెనతి యనుచో ననుకూలశ్లేషార్థముగలదుగాన వామయనుచో మనోహరార్థమే తగియున్నది. రసజ్ఞులువలసిన పాతము గ్రహింతురుగాక.

శా.ఈశై వాలవతీప్రతీరభజనం • బీనిర్తలప్రస్తరో

ద్వైశావాసము సీమృగార్భకశకుంతీసఖ్యమున్ లేమిఁ జి

తాశల్యంబు వహింపకమ్మ చెలి యేతచ్చర్య లెల్లం దపగ

క్షేశాంగంబులు నీ కభీష్టవరలక్షీధన్య కింకేటికిన్,

58

ఈశై వాలవతీప్రతీరభజనంబు = ఈనదీతీరభజనమును, ఈనిర్తలప్రస్తరోద్వైశావాసము = ఈశుభ్ర తరపాషాణోపరివాసమును, ఈమృగార్భకశకుంతీసఖ్యమున్ = ఈబాలకురంగములయొక్కయు నాఁడు బత్తులయొక్కయు మైత్రియును, లేమిన్ = ఇకమిఁద లేక యుండుటచేత, చింతాశల్యంబువహింప కమ్మ = విచారము నెడు ఆయుధపుటలుగును హృదయమందు నిలుపుకొనఁబోకమ్మా, చెలి = ఓగిరికాడేపి, ఏతచ్చర్యలెల్లన్ = ఈనదవల్లెన్నియును, తపగక్షేశాంగంబులు = తపోవిషయమైన దుఃఖమునకు నవయవములు, కనుక నివి, యభీష్టవరలక్షీధన్యమున్ = అభిమతవరంబులైచేతఁ గృతార్థురాలవైన, నీకున్ = నీకు, ఇంకేటికిన్ = ఇకమిఁద నెందుకు - అనఁగా నక్కఱలేదనుట.

అనఁగా నిక్కడ గిరికాడేవియొక్క శుక్తిమతీనదీతీరవిహారాదులకు దవశ్చర్యలుగాను నభిమత పురుషప్రాప్తిని నభీష్టవరసంపత్ప్రాప్తినిగాను జెప్పినాఁడని తెలియవలయును. గిరిక అభీష్టవరసిద్ధికై తపగక్షేపమును సహించెను. తపస్సాధనములు - నదీతీరవాసము, పాషాణశయనము, మృగశకుంతాదిక స్నేహము లొనగునవి. తపఃఫలము అభీష్టవరసిద్ధి. అదియె ధన్యతాహేతువు. కావున దవగక్షేపాంగముల దలంచి చింతాశల్యముతో నవస్థపడకుమని భావము. నదీతీరము మాతృసన్నిధి, ప్రస్తరావాసము పితృసన్నిధి, మృగశకుంతీగణము మాతృపితృపరిజనము. వీనితో నెడబాటు చింతాహేతువని యర్థాంతరము.

క. అని తెలుప నశ్రుధారా, వినివేశవిలీయమానవిసతానన యా

తనయం గని కల్లోలిని, తనయంగనితాంతయు క్షీఁ • దార్పుచుఁ బలికెన్.

59

అని తెలుపన్ = కోలాహలఁ డీలాగని బోధింపఁగా, అశ్రుధారా = బాష్పధారలయొక్క, విని వేశ = ప్రవేశముతోడ, విలీయమాన = సంకలితమగుచున్న, విసత = వంచుకొనఁబడియున్న, అననయా = ముఖముగలబ్దన, తనయంగని = కొమార్తెనుజూచి, కల్లోలిని = శుక్తిమతీనది, తనయంగనితాంతయు క్షీఁ

దార్పమన్ = తనయొక్క శరీరసంయోగమునుఘటించుచు - అనగా నాలింగనము సేయుచు, పలికెన్ = వక్ష్యమాణప్రకారము గావించెను.

ఉ. తమ్ములఁ బంపుదు న్నణిశఃతమ్ములఁ బంపుదు రాజహంసహా
తమ్ములఁ బంపుదున్ బరిచితమ్ములఁ గాననదేవతాళిహ
తమ్ములఁ బంపుదున్ ద్రుతగతమ్ముల నేనును సారణీప్రపా
తమ్ముల వత్తు విశ్వవిదితా ముదితా మదితాప మేటికిన్.

60

తమ్ములఁబంపుదున్ = నీయొద్దకుఁ దమ్ములను అనగా నహోదరుల నంపుదు నని యర్థము. కమలముల నంపుదు నని భావము. మణిశఃతమ్ములఁబంపుదున్ = అనేకములైన ముక్తామణులను బంపుదును, రాజహంసహాతమ్ములఁబంపుదున్ = రాయంచకొదమలనంపుదును, పరిచితమ్ములన్ = పరిచయముచేయుఁబడిన, కాననదేవతా = వనదేవతల నెడు, అళిశాతమ్ములఁబంపుదున్ = సఖిసమూహములనుబంపుదును, ద్రుతగతమ్ములన్ = శీఘ్రగుతులచేత, నేనును = నేనును, సారణీప్రపాతమ్ములవత్తున్ = సారణియనఁగాఁ బిల్లకాలువ, (ని. 'సారణీచాల్పసరిలి' అని వి.) ప్రపాతమనఁగా నిర్ధరము. (ని. 'ప్రపాతో నిర్ధరే భృగౌ' అని వి.) అల్పసరిజ్ఞురీస్వరూపములతోడను వత్తును, విశ్వవిదితా = జగత్ప్రసిద్ధురాలవైన, ముదితా = ఓగిరికాదేవీ, మదితాపమేటికిన్ = నీకు మనస్సంతాపమెందుకు-అనగా వక్కతి లేదనుట, మదియొక్క తాపము అని షష్ఠీసమాసము.

సీ. మెదలుమీటారితు మైదలు ఝుమ్మని మ్రోయఁ బొదలునిచ్చటిపువ్వుపొదలు
దేరి మాధురిఁ గడఁతేరి పేరివము నవారిసేయుమదీయఁవారిఁ దేల [సూడఁ
వల నంది దరులక్రేవలనొందికొనుచు నావలనగల్గుమహోర్తి • వలనమరయ
గములఁబాయకతరంగములపైఁ దగుసితాంగములమానసనిహంగములఁ బట్ట
తే. నరిదివ్రతముల సరిగంగలాడఁ జైత్ర, శుచినభోబాహులతపోవిశోభిసకల
సమయములఁదావకప్రాణసమునిఁ గూడి, యిచటనెమెలంగెదుకలంగెదేలతల్లి.

మెదలుమీటారితు మైదలుఝుమ్మని మ్రోయన్ = తిరుగుచుండెడు చక్కనితుమైదలు ఝుమ్మనిధ్వని సేయఁగా-అనగా ఝుంకారము సేయఁగాననుట, పొదలు = దివ్యచున్న, ఇచ్చటిపువ్వుపొదలుసూడన్ = ఇక్కడ నుండెడుపూఁబొదలను జూచుకొనుటను, వసంతర్తువనందుఁ బూవుపొదలు ననలచే నిండారి ఆసలరవళిచే నలరి సేత్రోత్సవకరముగ నుండును. కావున సుధ్యానములు పొదరిండ్లు విహారయోగ్యములు. మీరు చూడ సేలేరఁగలరు.

తేరి = మాలిన్యరహితమయి, మాధురిఁగడతేరి = మాధుర్యముచేతఁగడముట్టి-అనఁగాఁబూర్ణిభవించి, పేరివమును = అధికశీతలభావమును, ఇవమన్నప్రభు, గకారస్థానమందు వకారమువచ్చినది. అవారి సేయు = అపరిమితమగునట్టులుగాఁ జేయుచుండెడు, మదియవారిఁదేలన్ = నాసంబంధమయిన యుదకమందు జలక్రీడ సలుపుకొనుటను, గ్రీష్మర్తువనందుఁ బ్రవాహోదకము స్నానయోగ్యముగ నుండును. జలము తేరుటయు నెండవేళఁ జల్లఁగనుటయు స్నానోచితమగు జలమునకుఁ దగినలక్షణములు. గ్రీష్మమున వారి స్నానయోగ్యమనుభావము కాళిదాసు ఋతుసంహారములో “నదావగాహక్షమవారిసంచయశి” అని చెప్పియున్నాడు.

వలనంది=బిష్టిదమునుబొంది, దరులక్రేవలనొందికొనుచున్ = దరులయొక్కపార్శ్వములయందు వ్యాపించుచు, ఆవలన్ = ఆటలత్వార్థత, అగల్పు = భేదించునట్టి, మహోర్తి వలనమరయున్ = మహా తరంగవిహారము విమర్శసేయుకొఱకును, వర్షర్తువునఁ దరంగముల పొందికలతోఁ దరంగిణులు దర్శనీయముగ నుండును. మహోర్ధ్వలుగావున దరులనుచెంటిని దాఁకుటయు నావలవిరియుటయు సహజగుణము. తరంగసందర్శనమే సంతోషదాయకమని భావము.

గములఁబాయక = గుంపుల నెడవాయక, తరంగములవైదగు=కరుళ్ల మీఁదనొప్పుచుండెడు, సితాంగముల = తెల్లజేహముగల, మానసవిహంగములన్ = మానససరోవరసంబంధములైనపక్షులను, అనఁగా రాజమాంసలను, పట్టన్ = పట్టుకొనుటకొఱకును, తరంగములు తఱుచుగా హేమంతశిశిరర్తువులలో నుండును. అందు మానససరోవిహారము జేయురాయంచలు గుంపులుగావచ్చి జంటలుగఁ జరించుచుండును. గములుగా నరు దెంచి యీదుచుండునుగాన నేయంచ నేని క్రీడార్థము పట్టుకొనవచ్చును.

ఆరిది వ్రతములసరిగఁగలాడన్ = విశేషవ్రతములయందు సరిగఁగాసన్నములుసేయుటకొఱకును, చైత్రశుచి నభో బాహుల తపో విశోభి నకలనమయములన్ = చైత్ర మాఢ త్రావణ కార్తిక మాఘ మాసములచేత నొప్పుచుండెడు సమస్తసమయములయందును, శుచ్యాదిశబ్దతత్వప్రయమునకు నిఘంటువులు, (ని. 'శుచిస్తవ్యయం, ఆషాఢే త్రావణే తుస్యా న్నభా శ్రావణిక శ్చసః, బాహు లాష్టా కార్తికః తపామాఘ' అని అ.) ఇక్కడఁ జైత్రాదిమాస పంచకముచేత పసంతగ్రీష్మవర్షాశరచ్చిశిరర్తువులను గ్రహింపవలయును. హేమంతర్తువు శిరరర్తువం దంతర్యాతమైనది. తావక ప్రాణసమునిఁ గూడి = ప్రాణసమానుడయిన నీవిభునిఁగూడి, ఇచట నెమెలంగెను = ఇక్కడనే విహరింపఁగలవు. అనఁగా పసంతర్తువునందుఁ బూజించుట చూచుకొఱకును, గ్రీష్మర్తువునందు జలక్రీడ లాడుకొఱకును, వర్షర్తువునందుఁ దరంగవిహారము విమర్శించుకొఱకును, శరద్వృతువునందు హంసలబ్ధట్టెడుకొఱకును, సీపు నీవిభునితోఁగూడి యిక్కడనే విహరింతు వనుట. కాఁబట్టి, కలంగెదేలతల్లి = అమ్మాయేలచింత పడుచున్నావు. అనఁగాఁ జింతింపవలదునుట. ఈపద్య మవకలిపడిసీసమని తెలియవలయును.

క. బెగడవల దనుచు బెట్టిద, మగునెవ్వగ నగడుపడుచు ♦ నాఁడుపడుచు లే
పగవారికి వల దన నా, పగవారికి నేల యొసఁగె ♦ బద్దజుఁ డనుచున్. 62

బెగడవలదనుచున్ = జడియకుమనివలకుచును, బెట్టిదమగు నెవ్వగనగడుపడుచున్ = ఘనమైనవిచారముచేతఁ దొట్టుపడుచును, అఁడుపడుచు లేపగవారికివలదనన్ = ఎట్టి పగవారికైనను నాఁడుపడుచులు కలంగరాదని లాఁకముం దనుకొఁగా, ఆపగవారికి నేలయొసఁగె బద్దజుఁడనుచున్ - ఆపగవారికిన్ = ఆపగయొక్కవారికి - అనఁగా నదీజలమునకు బ్రహ్మ యేలాయెచ్చెను అని పలుకుచును,

ఇక్కడ పిపగవారికి వలదనఁగాను ఆపగవారి కిచ్చెనని స్వారస్యము గ్రహింపవలయును. ఆపగవారియనునది తెనుగు పక్షిసమాసము గావున నాపగాశబ్దమునకు ప్రాస్యమువచ్చినది. ఆపగాశబ్దమునకు, (ని. 'ప్రాశస్త్విన్ దీర్ఘవతీ స్రవంతీ నిమ్నగాపగా' అని యమరము.)

చ. అనుపమహేలతో నరవరాగ్రణి రత్నరథాధిరూఢుఁ డై
యనుపమహేలతోఁ గదలే ♦ నాత్మపురంబున కథ్రమండలిన్

ఘనమురవార్భటిం దెరువు + గట్టి నిలింపనితంబినుల్ల నా
ఘనమురవార్భటి నైతిచుఁగాటుమెటుంగులరంగు లీనఁగన్.

63

అనుబక్ = అంపకముసేయఁగా, (ఇక్కడ, అపగవారికి సేలయొనుగె బద్దజూడనుచుకొని, అని కులకముచెప్పినాడు. అంభిమందును కులకము చెప్పవచ్చునన్నందుకు, అధర్వణవచనము. స్తో. 'క్వచిత్కులకసమ్మన్తో ప్యత్రనాహితకృద్భవేత్' అని ప్రమాణము.) మహేలతోక్ = స్త్రీతోఁ గూడ-అనఁగా గిరికాదేవితోఁగూడ, మహిళాశబ్దమును మహేలాశబ్దమును చెందును గలవు. మహేలాశబ్దమునకు, (ని. 'మహేలా యోషితా యోషా యువతిః' అని యమరశేషము.) నరవరా గ్రణి = వసురాజు, రత్నరథాధిరూఢుఁడై = రత్నమయమైన రథమునెక్కినవాడై, అభిమండలిక్ = గగనమండలమందు, ఘనమురవార్భటిం దెరువుగట్టి = ఘనతరమయిన మృదంగధ్వనితోడ దారి నడ్డగించి, నిలింపనితంబినుల్ = దేవతాస్త్రీలు, ఘనాఘన=వర్షించుచున్న మేఘముయొక్క, రవార్భటిక్ = రవార్భ టితోఁగూడి-అనఁగా గర్జితముతోఁగూడి, మెఱుఱు = మెఱయుచున్న, కాటుమెఱుంగుల = తొలకరి మెఱుపుతోఁగలయొక్క, రంగులీనఁగన్ = వైఖరులను గనుపఱువఁగా, అనుపమహేలతోఁగదలె నాత్మపు రంబునకుఁ = అసమానమయిన విలాసముతోడఁ దనపట్టణమునకుఁ బోవుటకై కదలెను.

వసురాజు విమానసంచారశక్తిగలవాడు గావున గిరికతో నిజనగరమునకు అసమానవిలాస ముతో రత్నకలితమగు రథమెక్కి యభిమండలిని బ్రయాణ మయ్యెను. సేలుపుముగద లాయుత్స వము చూచుటకు మురవాదివాద్యముల మ్రోగించుచు దెరువుకట్టిరి. పేల్పువెలదుకలమురవధ్వను లుఱుములవలెను వారి మేనుదీవియలు తొలుకరి మెఱుపుదీవియలవలెను నుండెను. మురవశబోధ్యత్తి, 'మురశిచర్త పట్టికాసంజేప్తనం తంవాతిప్రాప్నోతీతిమురవః.' నాగిగంధనయోః అనిధాతువు.

ఉ. వేడుక నిట్లగణ్యరుచివిభ్రమధన్య యగేంద్రకన్య రా

జూడఁ దలంచి నిల్చిరి వసుక్షితిపాలపురీపురంధికిల్

మాడువులక్ హజారముల + మచ్చుల సజ్జల గోపురంబుల

న్నేడల నాట్యశాలికల + మేరువులక్ భువనేశ్వరంబులన్.

64

వేడుకక్ = ఉత్సవముతోడ, ఇట్లు = ఈచెప్పబడిన ప్రకారము, అగణ్య = వర్ణింపనలవికాని, రుచి = కాంతిచేతను, విభిమ = విలాసముచేతను, ధన్య = కృతార్థురాలయిన, అగేంద్రకన్య = గిరికాదేవి, రాక్ = రాఁగా, చూడఁదలంచి = చూడనిచ్చయించి, వసుక్షితిపాలపురీపురంధికిల్ = వసురాజుయొక్క పట్టణమందుండుస్త్రీలు, మాడువులక్ = ప్రాసాదవిశేషములయందును, హజారములక్ = ముఖకాలల యందును-అనఁగా మొగసాలలయందనుట, మచ్చులక్ = డాబాలయందును, సజ్జలక్ = ఉప్పురిగలయం దును, గోపురంబులక్ = బహిర్ద్వారములయందును, మేడలక్ = హర్త్యములయందును, నాట్యశాలిక లక్ = నాటక కాలలయందును, మేరువులక్ = పోతమట్టిని న్నెలయందును, భువనేశ్వరంబులక్ = గృహ విశేషములయందును, నిల్చిరి = నిలిచియుండిరి.

గిరిక సగేంద్రకన్య. మఱియు నగణ్యరుచివిభ్రమధన్య కావున నాయమను సందర్శింపఁ బుర కాంత లందఱు వచ్చిరి. మచ్చులు, హజారములు, మేరువులు, భువనేశ్వరములు నున్నతస్థలములు గాన దర్శనోత్సాహముచే నటఁ జేరిరిని భావము. సజ్జయన శిరోగృహమునటును-

“ఉప్పరిగల్ సజ్జలు చప్పరాలు చవికల్ వైజూడ లేడెక్కి” రామాభ్యుదయము. ఆ. ౬.
మచ్చు అన మిద్దెయిల్లునుటకు-

తే-గీ. “... .. మచ్చులమేడల నెలవుల్లె

క్రొత్తసింగారముల దళుకొత్త జేసి.”

అచ్చు తెనుగురామాయణము.

సీ. సరిగాదు మద్దధూసర్గమీసతికంచుఁ దెలుప నందఱుఁ దెచ్చెనలువ యనఁగ
నిజభాగ్యలక్ష్మీరాఁనెమ్మిఁ బొఁజిడ ననంగుండు మూలబలమెల్లఁగూర్చె ననఁగఁ
గొనియె మాసిరుల సీకొమ్మంచుఁ బతికిఁ దెల్పు నశేషయావతంబెనెనె ననఁగ
జలసుతాసమకన్య • గలుగునో యని నేల యీసున వేవేల • నీనె ననఁగ
తే. గణనమీటివ యోరూఁగరిమమించు, లలనతోఁ దులఁదూఁగఁజూలక భజించి
రుపరిభాగంబు లనఁజేడినృపలలామ, పట్టణపయోజముఖులు చూపట్టి రపుడు.

నలువ = బ్రహ్మదేవుడు, సరిగాదు మద్దధూసర్గమీసతికంచుఁ = నాయొక్క స్త్రీజనసృష్టి
యీస్త్రీకి సమానముగాదని, తెలుపఁ = తెలియఁజేయుకొఱకు, అందఱుఁదెచ్చెఁ = స్త్రీలనందఱ నొక
చోటికిఁదెచ్చెనో, అనఁగఁ = అనునట్లులుగాను, పురసుందరులందఱును గిరికాదేవిని గాంచవచ్చిరి.
వచ్చిన చెలువలందఱు బ్రహ్మసృష్టియందుఁ బేరెన్నికఁ గలవారలె. గిరిక యందఱికింటె సౌందర్య
వతి. అందఱు నుందరు లేతెంచుట గిరిక లోకాతిశయసౌందర్యవతి యని నిరూపించుట కని భావము.

అనంగుండు = మన్మథుండు, నిజభాగ్యలక్ష్మీరాఁ = తనయొక్క భాగ్యలక్ష్మీవచ్చుచుండఁగా,
నెమ్మిఁ = మైత్రిచేత, పొఁజిడఁ = వెంటపొఁజుంచుటకు, మూలబలమెల్లఁగూర్చెననఁగఁ = ఆ పై నైత్యము
నంతయుఁ గూర్చినాఁడో-అనఁగా గుంపుచేసినాఁడో యనునట్లులుగాను, చక్కఁదనము మరుని
భాగ్యము. సౌందర్యవతియగు గిరిక మరునిభాగ్యలక్ష్మీ తనయొక్కవ్యర్థసమృద్ధిని దెచ్చునపుడు మూల
బలమును వెంట బారులుతీర్చి నడిపించుట గలదు. గిరిక భాగ్యలక్ష్మీ. చూడవచ్చిన పౌరసుందరులు
మూలబలము. ఇదియంతయు మన్మథుని బలప్రదర్శనమువలె నుండెనని భావము.

గొనియెమాసిరుల సీకొమ్మంచుఁ = తళొమ్మ అనఁగా నీగిరికాదేవి మాసౌందర్యసంపదల సవహ
రించెనని, పతికిఁదెల్పుఁ = వసురాజునకుఁ జెప్పటకు, అశేషయావతంబెనెనెననఁగఁ = సమస్తయవతీ
సమూహమును గుంపుగూడినదో యన్నట్లులుగాను, గిరిక లోకాతిశయసౌందర్యవతి. సమస్తసుందరీ
సౌందర్యము రాశీకృత మొనరించి నలువ యీచెలువను సృజించెను. అదియె యవతీసౌందర్యముల
హరించెననుట. గిరిక చెలువలందఱికింటె జక్కఁదనమున మిన్నయగుట తమచెలువము దొంగలించుట
వలన. దొంగను రాజునకుఁ బట్టి యీయ చెలువలు మూఁగినటులున్నదని భావము.

జలసుతాసమకన్యగలుగునో యని=జలొద్భవయైన గిరికాదేవితో సమానమైనకన్యకలుగునేమో
యని, నేల=భూమితత్త్వము, ఈనునఁ=జలతత్త్వముమీఁది యసూయచేత, వేవేల సీనె ననఁగఁ =
అనేక స్త్రీసహస్రములన్నట్లుల నీనినదో యనఁగాను, గిరిక జలసముద్యాత. అతిశయసౌందర్యాభి
రామ. గిరికాజ్ఞసవకమున జలతత్త్వము ప్రశస్తినిండఁ జూపొక యంతకు మిన్నలగు సతుల
భూమి గనఁబంచి పెక్కుండుచెలువల నీనినటుల హావపతులు గిరికాదర్శనమునకు వచ్చిరని భావము.

గణనమీటి = లెక్క కెట్కవయ్యె, పయోరూపగరిమమించు = పయోరూపముయొక్క గౌరవముచేత-అనగా భారముచేత నతిశయించుచున్న, లలనతోడ = గిరికాడేవితోడ, తులందూఁగఁజాలక = సరితూఁగలేక, భజించిరుపరిభాగంబులనఁ = వైకిఁ బోయినారో యనునట్టులుగా, మ్రొగ్గువహించి = క్రిందనున్న గిరికాడేవితో సరితూఁగలేక మీఁది కెగసిరో యన్నట్టులుగా, చేదినృపలమపట్టణ పయోజముఖులు = పసురాజుయొక్క పట్టణమయిన యధిష్ఠానపురమందలి స్త్రీలు, *పుడు = అనగా సాధోపరిభాగముల నెక్కి చూచుచున్న సమయమునందు, చూపట్టిరి = కనుపించిరి, ఈగీతి మొదటచున్న గణనమీటి య నెడుపదము పయోజముఖుల్ చూపట్టిరన్నచోటి కన్వయింపవలయును.

కొవ్వంచుకొ అనుట స్త్రీవాచకతత్వమాదులకు సంధిలేదను వ్యాకరణసూత్రముచే బాధితము. ఇట్లులే ఈయాశ్వాసమునందలి ఎనుబదవపద్యమునందును “అవ్వని” యనుచో స్త్రీవాచకసంధి గలదు. ఇట్టిసంధులు ప్రాథకవిప్రయోగములందుఁ గానరావు.

క. కమలోపమలోచన లా, కమలోపేంద్రులవిభాతిః • గనః దగుజగదు
త్తమలోలాఙ్గీరమణులఁ, దమలో నెన్నుచు గుణార్హతమలోభమునన్. 66

కమలోపమలోచనలు = పద్మములవంటి కన్నులుగలస్త్రీలు, ఆకమలోపేంద్రులవిభాతికొ = ఆలక్ష్మీనారాయణులవలె, కనఁదగు = చూడనొప్పుచున్న, జగదుత్తమలోలాఙ్గీరమణులకొ = లోకోత్తరులయిన స్త్రీపురుషులను-అనగా గిరికాపసురాజులను, తమలోనెప్పుచుకొ = తమలోఁ దాము స్తోత్రము సేయుచు, గుణార్హతమలోభమునకొ = గుణములచేఁ బూజ్యులైనవారియందలియాసక్తిచేత, ముందరి పద్యముతో నన్వయము.

చ. అమరబలాపకృష్ట మయి • యంబుధిఁ జేరి యొసంగెఁ బూరుషో
త్తమునకు మందరాగ మొకతన్వి నదెంత యటంచు సీనగం
బమర నమందరాగ మయి • యావరసింధువుఁ జేరి పూరుషో
త్తమున కొసంగె నొర వనితామణి నంచు నుతించి రెంతయున్. 67

అమరబలాపకృష్టమయి = దేవతలచే బలాత్కారముగా నీడువఁబడినదై యనియర్థము. అమర నైస్యాపకృష్టమని భావము. (ని. ‘స్థాల్య సామర్థ్యమై న్యేషు బలమ్’ అని అ.) అంబుధిఁజేరి = సముద్రమునఁ బ్రవేశించి, మందరాగము = మందమయిన యనురాగముగల మందరాచలము, ఒకతన్వికొ = ఒక చిన్నదానిని, పూరుషోత్తమునకొసంగె = విష్ణుదేవునకిచ్చెను, అచంతయటంచుకొ = అదియేమి యెక్కువ కార్యమని నిరాకరించుచు, ఈగంగంబు = ఈలోలాహలాచలము, అమరనమందరాగమయి = ఒప్పిదమగు నట్టులుగా నధికానురాగముగలదై, ఆవరసింధువుఁజేరి = శ్రేష్ఠమయిన యాసముద్రముఁజేరి యనియర్థము. శుక్తిమతీనదిని జేరియని భావము. సింధుశబ్దము సముద్రమందును నదియందును వర్తిం చును. (ని. ‘సింధు స్సముద్రే నద్యాంచ’ అని ని.) వనితామణికొ = స్త్రీరత్నమును, పూరుషోత్తమున కొసంగుకొ = విష్ణుదేవున కిచ్చె నని యర్థము. పురుషశ్రేష్ఠుఁడైన పసురాజున కిచ్చెనని భావము. ఔరఃభా, అంచుకొ = అనిపలుకుచు, నుతించిరెంతయుకొ = మిక్కిలి స్తోత్రము చేసిరి. పూర్వ పద్యాంతమందలి, గుణార్హతమలోభమునకొ, అనుపదము నీపద్యమునందలి నుతించి రెంతయుకొ అను వాక్యమున కన్వయింపవలయును.

వరసింధుపదములోని వరశబ్దంబును వనితామణియన్న పదములోని మణిశబ్దంబును వ్యతిరేకమును దెలుపుచున్నవి. మందరాగము మందగించిన రాగముగలది. మఱియు నమరబలావకృష్టము. అట్లయ్యుం బురుషోత్తమున కొనంగిన దొకానొక తన్నిని. కోలాహలుండు వరసింధువునుపొంది వనితామణి నొసంగెను. కావున నిది సుతిపాత్రము. పురుషోత్తమునకుఁ దగినది తన్నికాదు వనితామణి. ఇట్టి లాశోత్తరవనితామణి నొసంగుటచేఁ గోలాహలుఁ డెంతయుఁ గొనియాడఁబడెను.

ఉ. కాంతికలాపరూపజితకంతుజయంతున కీవసుంధరా

కాంతునకుం జరాచరయుగంబున నీ డగుకాంత లేమి య

త్నాంతరశాలి యై విధి చరాచరయోజనచే సృజించె గా

కింతి ఝరిం గిరిం బొడమునే యని పల్కిరి గొంద టయ్యెడన్.

63

కాంతికలాపరూప జితకంతుజయంతునకున్ = కాంతినముదాయముచేతను రూపముచేతను జయింపఁబడిన మన్మథుండును జయంతుండును గలిగిన, ఈవసుంధరాకాంతునకున్ = ఈవసురాజునకు, చరాచరయుగంబునకున్ = జంగమములయందును, స్థావరములయందును, ఈడగుకాంతలేమిన్ = ఈడైన స్త్రీ లేనందున, యత్నాంతరశాలియై = నూతనముగా మఱియొకయత్నము చేసినవాడై, విధి = బ్రహ్మదేవుండు, చరాచరయోజనచే సృజించె గాక = జంగమస్థావరములయొక్క పరస్పరయోగము చేత సృజించినాడేకాక, లేనట్లయిన, ఇంతి = స్త్రీ, ఝరింగిరిం బొడమునేయని పల్కిరి గొంద టయ్యెడన్ = నదీప్రవాహమువలనను బర్వతమువలనను సుత్పత్తియగునా యని గొంద తానమయ మందుఁ బల్కిరి.

వసురాజు కాంతికలాపశాలి, రూపజితకంతుండు. ఇట్టివానికి లాశోత్తరసౌందర్యవతి నాయక కాదగినది. నలువ యొనర్చిన చరాచరములలో వసురాజున కీడగు చెలువ లేదు. విధి సామాన్యుడా? యత్నాంతరశాలి. చరము ఆచరమును సమకూర్చిన జరాచరములందులేని సౌందర్యవతి యుద్భవించు నని శుక్తిమతీ కోలాహలంకుఁ బొందుఁ గూర్చెను. ఇది విధియత్నాంతరములేకున్న ప్రవాహము నకుఁ బాహులునకు బాలిక జన్మించుట యసాధ్యము. నది ప్రవహించునది గావున జరము కైలము కదలనిది గావున వచరము. ఝరింగిరియనుటలో చెడవది నిందావాచకమయ్యుం గథ కన్వయించుట స్వారస్యము.

సీ. తిరుణధూర్తశిఖావతంసున కొక్కకాత్యాయనిఁ గూర్చినయటగొంత
రాజుతో సత్కళాశాశితో నక్షత్రజాతిఁ దార్చినపక్షపాతరచన
యభినవచ్చాయతో నతిదుస్సహచ్చాయుఁ జేర్చిననేరనిచేతఁబట్టు
రతితో ననిందితాకృతితో మధుపగుణంబులవానిఁ గూర్చినమోహస్పృష్టి
లే. సమవయోవంశలావణ్యసద్గుణాభి, సుతులనీదంపతులకుభాగిన్వీతులసంఘ
టించివారించికొనియెవిరించియనుచు, బొగడిరొకకొంద తానందఁపూర్ణ ఫణితి.

తిరుణధూర్తశిఖావతంసున కొక్కకాత్యాయనిఁ గూర్చినయరగొంత = లేతవయస్సుగల విటాగ్రేనరువకు నొకయర్థవృద్ధురాలిని - అనఁగా, సగము ముదిసినదానిని ఘటనచేసిన హీనదృష్టి అని యర్థము. (ని. 'కాత్యాయ నర్థవృద్ధాయా కాషాయవసనా ధవా' అని అ.) తిరుణ = నూతనమైన,

ధూర్త = ఉష్ణైత్యపువ్యు, శిఖావతంసునకుఁ = శిరోభూషణముగాఁగల హరునకు, కాత్యాయనిఁ గూర్చిన = గౌరీదేవిని సర్వదేహముగాఁ గూర్చిన, అరగొఱుత = అర్థవారీశ్వరత్వ సృష్టి యని భావము. (ని. 'ధూర్తంతు ఖండలవణే ధుత్తారే నావిటే త్రిపు' అని మేదిని.) శివుని ధూర్తశిఖామణి యని వ్యవహరించుట గలదు.

చ. పలుచదనంబునొంది జడభావము నూనినచారి మాల్చినై

నిలిసి స్వవిగ్రహైకగతి నిచ్చులు నార్యమహాగుణోన్నతిం

గలియంగఁ జేసి ధూర్తశిఖామణినైతని గౌరి యల్లంగా

సలఘుమృదుఁ క్తి వేడు శివుఁ డాయతసౌఖ్యము మా కొనంగుతన్.

చంద్రికాపరిణయము. చ. ఆ.

రాజుతో సత్కళారాశితో నక్షత్రజాతిఁ దార్చిన పక్షపాతరచన - సత్కళారాశితోఁ = సకల విద్యానిధియైన, రాజుతోఁ = క్షత్రియునితో, నక్షత్రజాతిఁ దార్చిన = క్షత్రేతరజాతినిగూర్చిన, పక్ష పాతరచన = పక్షపాతసృష్టి యని యర్థము. అనఁగా లోకములో జాతిగాని జాతిని గూర్చినాడు గనుక నిక్కడఁ బక్షపాతసృష్టి యనుట. (ఇక్కడ, స+క్షత్రమ్' సుపుపేతినమాసః.) అని యైనను లేక అక్షత్రమ్ అని స్వరాదిగాఁ జెప్పి సంధిచేత నకారము వచ్చినదనియైనను జెప్పవచ్చును. పోడక కళానిధియైన చంద్రునితో నశ్వినాద్రి నక్షత్రములను గూర్చిన శుక్లపక్ష కృష్ణపక్ష పాతసృష్టి యని భావము. (ని. 'రాజా ప్రథా నృపే చంద్రే' అని వి.)

అభినవచ్ఛాయతో నతిమస్సహచ్ఛాయోఁ జేర్చిన నేరనిచేతఱట్టు = కోమలమయిన ఛాయగల స్త్రీతో మిక్కిలి సహింపఁగూడవని ఛాయగల పురుషునిఁగూర్చిన సృష్టివలని యపవాదమని యర్థము. సంజ్ఞాదేవితో నతితీవ్రతేజఃడయిన సూర్యునిఁగూర్చిన నేరనిసృష్టి యని భావము. అభినవచ్ఛాయ యన్నపదము స్త్రీ సామాన్యవాచకము గనుక నిక్కడఁ బ్రకరణబలముచేత సంజ్ఞానామక స్త్రీ విశేషవాచక మయినదని గ్రహింపవలయును. లేక అభినవచ్ఛాయాదేవి యే స్త్రీవలనైనదో యది యభినవచ్ఛాయ యని సంజ్ఞాదేవియొక్క యోగిక నామముగా నైనను గ్రహింపవలయును. సూర్యుని తీవ్రకరణములు సహింపలేక సంజ్ఞాదేవి ఛాయాదేవిని నిర్మించి గృహమందు నిల్పి తాను దప మాచరింపఁ బోవుట విష్ణుపురాణమునందును స్కాందపురాణమునందును జెప్పబడియున్నది.

రతితోననింది తాకృతితో మధుపగుణాంబులవానిఁ గూర్చిన మోహసృష్టి - అనింది తాకృతితోఁ = నిందితము గాని యాకృతిగల, రతితోఁ = రతీదేవితో, మధుపగుణాంబులవానిఁ గూర్చిన = మద్యపాంబు గుణములు గలవానిని గూర్చిన, మోహసృష్టి = భ్రాంఛిసృష్టి యని యర్థము. మధుపములు నారిగాఁగల మన్మథునిఁగూర్చిన సమైహవిద్యాసృష్టి యని భావము. రతి స్తవనీయమగు నాకారవిశేషము గలది. అట్టి రూపవతికి ననంగుని మఱియుఁ ద్రాఁగుబోతును భర్తగాఁ గూర్చుట భ్రాంఛిసృష్టి. ఒక యాకారము సందెగాక గుణములందుఁగూడ లోటుగూర్చుట మోహశిశయమున గాన నట్టి సృష్టి గర్హ్యము.

సమవయోవంశలావణ్య సద్గుణాభినుతులఁ - సమ = సమానమయిన, వయః = వయస్సుచేతను, వంశ = వంశముచేతను, లావణ్య = కాంతిచేతను, సద్గుణ = శ్రేష్ఠగుణములచేతను, అభినుతులఁ = స్తుతి చేయబడిన, ఇక్కడఁ గ్రహాలంకారంబును సమశబ్దము వయోవంశలావణ్యసద్గుణములకు విశేషణంబును నని తెలియవలయును. శుభాన్నితులఁ = శుభలక్షణములతోఁ గూడిన, ఈదంపతులఁ = ఈ వధూ వసు—80

వరులను, సంఘటించి = కూర్చి, విరించి = బ్రహ్మచేవుండు, వారిచికోనియెన్ = వైనఁ జెప్పబడిన
సృష్టిదోషములను బోగొట్టుకొనెను, అనుచున్ = అని వలకుచు, ఒకకొందఱానందపూర్ణఫణితో =
మఱికొందఱు సంతోషముచేతనైన సంపూర్ణవైఖరితోడ, పొగడిరి = స్తోత్రము చేసిరి.

బ్రహ్మగూర్చిన తొల్లింటిసంబంధములు నాలుగు వరుసగా వయస్సు, వంశము, లావణ్యము,
గుణములందుఁ గొఱంతవడినవి. అలావములన్నియు గిరికావసురాజుల వివాహము జతపఱచి వారిచి
కొనుటచే బ్రహ్మ పొగడితఁక దగెను. విధిఘటన మీయెడ నానందపూర్ణహేతువై ప్రజారంజన
మయ్యెనని భావము.

మ. అవి యాలించుచు చేడ్క నచ్చతరముఁకైకలంకృతంబై ద్విజ
ప్రవరాధిష్ఠిత మై యనంతమణిశోభానిత్యనీరాజనో
త్యవదంబై తెలిదీవిఁ బోలునిజసంబుంబుం బ్రవేశించె న
య్యవనీభర్త తరంగిణీప్రియసుతాహస్తాంబుజాలంబి యై.

70

అవనీభర్త యను పదము విష్ణువునకు వసురాజునకుఁ జెల్లును గావున నర్థద్వయము గ్రహ్యము.

అయ్యవనీభర్త = ఆ వసురాజని యర్థము. విష్ణుచేవుండని యర్థాంతరము. అవి యాలించుచున్ =
పురజలలాడుకొనునట్టి యా వాక్యములను వించును, చేడ్క = సంతోషముచేత, అచ్చతరముకైకలం
కృతంబై = స్వచ్ఛతరమాక్తికలంకృతమై యని రాజగృహపరమయిన యర్థము. పరిశుద్ధులైన
ముక్తపురుషులచేత నలంకరింపఁబడినదై యని శ్వేతద్వీపపరమయిన యర్థము. ద్విజప్రవరాధిష్ఠితమైన =
బ్రాహ్మణోత్తములచేత నధిష్ఠింపఁబడినదై యని గృహపరమయిన యర్థము. ద్విజప్రవరుండఁగా
గరుత్మంతుఁడు గనుక నాయనచేత నధిష్ఠింపఁబడిన దని శ్వేతద్వీపపరమయిన యర్థము. అనంతమణి
శోభానిత్యనీరాజనోత్సవదంబై = ఆపరిమితరత్నకాంతులచేత నిరంతరమును నీరాజనోత్సవమును గలుగఁ
జేయుచున్నదై యని గృహపరమయిన యర్థము. అనంతుఁడనగా శేషుండు గాన నాయన
ఫణామణి కాంతులచేత నిత్యనీరాజనోత్సవ ప్రదాయకమై యని శ్వేతద్వీపపరమయిన యర్థము. తెలిదీవిఁ
బోలు = శ్వేతద్వీపమును బోలుచున్న, నిజసద్బంబున్ = తనయొక్క గృహమును, తరంగిణీ
ప్రియసుతాహస్తాంబుజాలంబియై - తరంగిణీ = శుక్తిమతీనదియొక్క, ప్రియసుతా = ప్రియకుమారిక
యైన గిరికాదేవియొక్క, హస్తాంబుజాలంబియై = పద్మమువంటి హస్తముయొక్క యవలంబనము
గలవాడై - అనఁగాఁ జేయబట్టుకొన్నవాడై యని రాజపరమయిన యర్థము. తరంగిణీ ప్రియం
డనగా నదీనాథుండైన నముద్రుండు గనుక నాయనయొక్క సుతయైన లక్ష్మీయొక్క హస్తావలం
బనముగలవాడై యని విష్ణుపరమయిన యర్థము. ప్రవేశించెన్ = అనఁగా వసురాజు పురజనుల
వాక్యముల వింతు గిరికాదేవి చెయ్యబట్టుకొని వైని జెప్పబడిన విశేషణములతోఁ గూడిన నిజగృహమును
బ్రవేశించె నని తాత్పర్యము.

అనంతమణికాంతులు నిత్యనీరాజనములవలె వెలుంగుటచేతను, నిర్మలములగు ముక్తాఫలములు
కాంతిసంపృతములై ప్రజ్వరిల్లుచేతను, రాజగృహము తెలిదీవివలె సుండెను. వసురాజు పౌరప్రశంసా
వాక్యముల నాలించుచు గిరికాహస్తము గాని గృహప్రవేశము చేసెను.

వ. ఇట్లు శుభలగ్నంబునం గృతావలగ్నయుం దానును నమందవిభవసందీపితనిజ
మందిరప్రవేశమంగళం భంగీకరించి గురుభుధకవిసమాజంబునకు నతిభాస్వ

ద్రుచికలాపసౌభాగ్యంబు సంఘటించుచు రాజమండలంబునకు నక్షీణలక్ష్మి విలాసంబుఁ గల్పించుచు మిత్రవర్గంబునకు నసంఖ్యతరతురంగతరంగితశతాంగసంఘాతంబు నొసంగుచు మహానటులకు మహానీయచిత్రాంబరసంపదల సొంపు సంపాదించుచు విద్యాధరులకు విపులవిపులాధిపత్యంబు వెలయుచును మఱియుం దక్కినమార్గణగణంబులకు వేత్సేటి నగణితఫలంబు లొద వించుచు విశ్వవిశ్వంభరాజనవిష్టయనీయవితరణచాతురీధురీణుం డై విలసిల్లు నవ్విబుధరాజబౌంధవుండు వివిధకల్యాణగుణవిభాసితం బగునొక్కసమ యంబున.

ఇట్లు=ఈ ప్రకారముగా, శుభలగ్నంబునకే = శుభకరమైన ముహూర్తమందు, కృతావలగ్న యుండఁనును = సూక్ష్మమయిన నడుముగల గిరికాడేవియును దానును, అమంద = అధికమయిన, విభవ = వైభవముచేత, నందివీత = లెస్సగా ప్రకాశింపఁజేయుఁబడిన, నిజమందీర = తనయొక్కగృహమందలి, ప్రవేశ = ప్రవేశయొక్కమయిన, మంగళంబు = శుభమును, అంగీకరించి = స్వీకరించి-అనఁగా గృహ ప్రవేశముచేసియునుట, గురు = గురువులయొక్కయు, బుధ = పండితులయొక్కయు, కవి = కవిశ్వరుల యొక్కయు, సమాజంబునకుకే = సమాహమునకు, అతిభాస్వల్ = మిక్కిలి ప్రకాశించునట్టి, రుచి = కాంతులుగల, కలాప = భూషణములయొక్క, సౌభాగ్యంబునకే = సౌష్ఠ్యమును, సంఘటించుచుకే = ఘటనపఱుచుచు అనియర్థము. గురుబుధకవినమాజంబునకుకే = బృహస్పతి బుధశుక్రలకు, అతిభా స్వల్ = సూర్యులిక్రాంతమయిన, రుచికలాప = కాంతినమూహముయొక్క, సౌభాగ్యంబు సంఘటించు చుకే = సౌష్ఠ్యమును ఘటనపఱుచుచును, అని యర్థాంతరము. (ని. 'భాస్వాన్ భాస్వర సూర్యయోః' అని వి.) రాజమండలంబునకుకే = రాజసమూహమునకు, అక్షీణ = అక్షయమయిన, లక్ష్మీవిలాసంబుకే = సంపద్విలాసమును, కల్పించుచుకే = కలంగఁజేయుచును అని యర్థము. చంద్రమండలమున కక్షయ శోభావిలాసమును గలంగఁజేయుచును అని యర్థాంతరము. (ని. 'శోభా సంపత్తి పద్మాన లక్ష్మీ శ్రీ రసి కధ్యతే' అని శోశము.) మిత్రవర్గంబునకుకే = సహృద్దనసమూహమునకు, అసంఖ్యతర = అగణితము లైన, తురంగతరంగిత = అశ్వములచేతఁ బరంపరితమైన-అనఁగా ననేకాశ్వములనుబూన్పిన, శతాంగ సంఘాతంబునొసంగుచుకే = రథసమూహము నిచ్చుచును అనియర్థము. ద్వాదశాదిత్యులకు నగణితతురంగ యుక్తరథసమూహ మిచ్చినాఁడని యర్థాంతరము. మహానటులకు మహానీయచిత్రాంబరసంపదలసొంపు సంపాదించుచుకే = అధికులైన నటులకు యోగ్యములయినచిత్రవస్త్రసంపదలయొక్క సౌష్ఠ్యమును గలంగఁజేయుచును అని యర్థము. వికాశరద్రులకు యోగ్యమయిన చిత్రవర్ణముగల వ్యాఘ్రచర్మాం బరము లిచ్చినాఁడని యర్థాంతరము. విద్యాధరులకు విపులవిపులాధిపత్యంబువెలయుచుచుకే = విద్యా పంతులకు విస్తారమయిన ధరాధిపత్యము గలంగఁజేయుచును అనియర్థము. దేవయోనివిశేషులైన విద్యా ధరులకు భూపతిత్వము గలంగఁజేసినాఁడని యర్థాంతరము.

మఱియుం దక్కినమార్గణగణంబులకు వేత్సేటి నగణితఫలంబులొదవించుచుకే = మార్గణశబ్దము యోచకునియందును బాణమందును వర్తించును. (ని. 'మార్గణో యాచకే శరే' అని అ.) ఫలశబ్దము తాభమందును బాణాగ్రమందును వర్తించును. (ని. 'ఫలం లాభ శరాగ్రయోః' అని వి.) మఱియును మిగిలి యోచకసమూహములకు బ్రత్యేక ప్రత్యేకముగా నగణితలాభములను గలంగఁజేయుచును

అనియర్థము. బాణముల కొకటొకటి కనేకములయిన యగ్రము లొదవించినాఁ డని యర్థాంతరము. విశ్వం=సమస్తమైన, విశ్వంభరాజున = భూజనులచేత, విస్తయసీయ = ఆశ్చర్యమును బొందఁదగిన, వితరణ చాతురీ=దాతృత్వప్రవీణతయందు, ధురీణుండై=ధురంధరుడై, విలసిల్లి=ఒప్పినవాడై, ఇక్కడ నర్థాంతరములు విస్తయకరములని గ్రహింపవలయును. అవిబుభరాజబాంధవుడు = ఇంద్రసఖుడైన యావను రాజు, వివిధ=నానావిధములయిన, కల్యాణగుణ = శుభగుణములచేత, విభాసితంబగు = ప్రకాశింపఁబడుచున్న, ఒక్కనమయంబునకొ=ఒకానొకనమయమునందు, దీనికి ముందరివద్యముతో నన్వయము.

సీ. అత్రాసప్తత్తిఁ జెన్నలరినూతనరాగమహిమఁ గుల్కెడు కల్కిమానికములు
నవసమాగమమునఁజవులు వక్కాణించి మించఁజాలు వెలందిమిన్నగములు
మరునితేజీలవై ఖరి బొల్చి రతులనిరూఢిఁ జూపునితాంతరుచిరమణులు
ప్రాధపుంభావసంభావన ల్పచరించి ప్రబలువామాలోకరత్నతతులు

తే. గలయఁ గీలించి చిత్రించి కన్నియలకుఁ, గామ నిగమరహస్యప్రకాశనం బొ
నర్ప బన్నినయాత్మీయ నర్తభర్త, హస్త్యరాజంబునకు వేడ్కనరిగి యచట. 72

అత్రాసప్తత్తిఁ జెన్నలరి = త్రాసమనగా బద్ధరాగమణియొక్క వడ్డివధోపములలో భేదము. ఇందుకు రత్నచరిత్రయందు,

సీ. 'పగిలినగతి రేఖవైననుఁ ద్రాసంబు కలహ మెప్పుడు దానఁ గలుగుచుండు'

అని చెప్పబడియున్నది గనుక, దద్దోపరహితవృత్తిచేత నొప్పుచున్నవై, నూతనరాగమహిమఁ గుల్కెడు=నవీనరక్తిమాతయముచేత జక్కనగుచున్న, కల్కిమానికములు=సుందరమణులని యర్థము. అనఁగా బద్ధరాగమణులనుట, త్రాసమనగా లజ్జాకార్యమైన భయము గనుక నత్రాసవృత్తియనగా లజ్జభయరహితవృత్తి. అనఁగా ప్రాధత్వముగాన నట్టిప్రాధత్వముతోడ, చెన్నలరి = బాగుమీఱి, నూతనరాగమహిమఁగుల్కెడు=నవీనమైనయనురాగముచేత నొప్పుచుండెడు, కల్కిమానికములు = కాంతారత్నములును అనియర్థాంతరము. కలికియనఁగా సుందరమును గాతయును, ని. 'కలికియొప్పిదంబు కాంతయయ్యె' అని యాంధ్రనిఘంటువు. మాటములలో గడిలేజీ వెఱపుముఱచి క్రొత్తయనురాగమున మఱుఁ దనియించుట ప్రోడచెలువలచేతలు. అట్టిచెలువలు కలికిమానికములు. సుందరీమణులని భావము.

నవసమాగమమునఁ జవులు వక్కాణించి = చవులనఁగా ముత్యాలయొక్క తులామానములు, ఇందుకు విజయవిలాసమందుఁ బ్రయోగము- సీ. 'చక్కెర మోవిచ్చి చవులదేలించు నీముత్యాలకమ్మల ముద్దపాడి' అనియున్నది. నూతనముగా వచ్చుటయందుఁ జవులు ప్రకటనపఱచి, మించఁజాలు=అతిశయింపఁజాలిన, వెలందిమిన్నగములు = మేలైనరత్నములని యర్థము. అనఁగా ముత్యములనుట. నూతన సంభోగానుభవములను దేటపఱచి యతిశయింపఁజాలిన స్త్రీరత్నములును అనియర్థాంతరము. వెలంది యనఁగా మేలైనదియును మగువయును, ఇందుకుఁ బ్రయోగము విజయవిలాసమునందు, తే. 'ఈ వెలందియొడలెండెలా' వెలంది' అనియున్నది.

మరునితేజీలవై ఖరి బొల్చి = మరునితేజీలనఁగాఁ జిలుకలు గనుక వానివలెఁ బ్రకాశించి- అనఁగా బురుగలిసినకాంతిచేతఁ బ్రకాశించియనుట, రతులనిరూఢిఁజూపు = రతులనఁగాఁ బచ్చలయొక్క తులామానములు, ఇందుకు విజయవిలాసప్రయోగము. సీ. 'అతివిఠోడముగాఁగ రతులఁ దేలించు నీవచ్చలకడిరూలవద్దగంధి' అనియున్నది గనుక నట్టిరతులయొక్క నిరూఢిని గనుపఱచు

చున్న, నితాంతరుచిరమణులు = మిక్కిలి ప్రకాశమానములగుచున్న మణులని యర్థము. పచ్చలనుట. మన్మథునిగుఱ్ఱములవలె బ్రకాశించి సురతనిరూఢిగనుపఱుచుచున్న యతిశయకాంతి గలరమణులని యర్థాంతరము.

ప్రాధపుంభావ సంభావన ల్పచరించి = పుంభావమనఁగా బురుషత్వము, ప్రాధ = ప్రవృద్ధమైన, పుంభావ = పురుషత్వముయొక్క, సంభావన ల్పచరించి = ప్రతీతులనుగనుపఱిచి-అనఁగా బురుషరత్నము లనెడు ప్రతీతిని గనుపఱిచియనుట, ప్రబలు = బలిష్ఠములగుచున్న, వామాలోకరత్నతతులు = మనోహర ప్రకాశముగల రత్నసమూహము లనియర్థము. అనఁగా వజ్రములనుట, వజ్రములు పురుషరత్నము లని ప్రసిద్ధము. ప్రవృద్ధపురుషాయితరతియందలి బహుమానములను గనుపఱిచి విభ్రంభించుచున్న స్త్రీజన రత్నములను అని యర్థాంతరము.

కలయఁగిలించి చిత్రించి = అనఁగాఁ బ్రైనిజెప్పబడిన పద్మరాగమాక్షిమరకతవజ్రమణుల నంతటఁ జెక్కియనియును, స్త్రీరత్నములను జిత్రపుగా వ్రాసియనియును గ్రమాలంకారము. కన్నియలకుఁ = నవోఢలకు, కామనిగమరహస్యప్రకాశనం బొనర్చుఁ = మన్మథవేదరహస్యములను - అనఁగా సంభాగ కేళీరహస్యములను బ్రకటముచేయుకొఱకు, పన్నిన = నిర్మించిన, ఆత్మీయనర్తభర్త హర్ష్యరాజంబునకుఁ - ఆత్మీయ = స్వకీయమైన, నర్త = క్రీడార్తమైన, భర్త = సువర్ణమయమయిన, హర్ష్యరాజంబునకుఁ = శ్రేష్ఠతరమైనమేడకు, వేడ్క నరిగి = వేడుకచేతఁబోయి, అచటఁ = అక్కడను. ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము. ఈసీసపద్యపు నాలుగుచరణములయందును ప్రాధలనే చెప్పినాఁడు.

హర్ష్యరాజము సువర్ణనిర్మితము. అందున్న చిత్రపులన్నియుఁ గన్నీయలకుఁ గామవేదరహస్య బోధకములుగా నుండెను. కన్నెలు సురతమునం దప్రాధలు. భయవతులుగాన మెలపుమై చెలిమిచేయ నగును. అందులకు సహకారముగఁ జిత్రపులు శయ్యామందిరముల నలవరించిరి. అనురాగాతిశయము జలుపుట, కూటమిలో రుచిజూపుటను, రతులలో నారిలేరుట, మగచేతలానర్పుట లోనగు క్రమాభివృద్ధి యాచిత్రపులందుఁ గలదు. ఇదియ కన్నీయలకుఁ గామకాస్త్రరహస్యములఁ గ్రమముగా బోధించుటై భరి. మహిమగుల్కుట, మించజాలుట, నిరూఢిజూపుట, ప్రబలుట యాయాచిత్రపుల యందుఁగల కామకాస్త్రానుభవమునకుఁ దార్కాణలు. ఇట్టిగృహములో నవోఢతోఁ బ్రవేశించుట రాజునకు వేడుక కలిగించుట సాజము.

సీ. బందీకృతాన్యరాఙ్గధ్వవనలక్ష్మీపరంపరలు నిట్టూరుపు • ల్వరపుకరణి
బుంజీకృతన్నేహాభూరిమోహనశక్తు లనురాగకళికల • బెనఁచుకరణి
నంగీకృతాంగచైత్రాధిదేవత లాత్మ సుమచోరుమచ్చంబు • చూపుకరణి
బ్రకటికృతానంతలిమూర్తలు లతాంతశరశాస్త్రసంచిక • లాన్సఁచుకరణి

తే. యంత్రపాంచాలికలు గొన్ని • యగురుధూప
వితతి వెడలింపఁ గొన్నిదీవియలు దాల్చు
గొన్ని విరివీవనలు వీవఁ • గొన్ని పసిడి
తభుకుఁ దెలనాకు లొసఁగ సంతసము లెసఁగ.

భవనలక్ష్మీవరంపరలు = గృహలక్ష్మీశ్రేణులు, నిట్టారుపులరపుకరణిక్ = నిట్టారుపులుపుచ్చనట్టుగాను, భవనలక్ష్మీలనుటచే జిత్తురువుల యసామాన్య సౌందర్యాతిశయము వ్యంజితము. భవనలక్ష్మీలబలలు. బందీకృతలగుటచే నేమియఁ జేయఁజాలక సంతాపసూచకముగ నిట్టారుపులుమాత్రము విడువసాగిరి. ఇది యగురుధూపము.

పుంజీకృత = సంపూర్ణముగాఁజేయఁబడిన, స్నేహ = విశ్వాసముగల, భూరి = అనేకములైన, మోహనశక్తులు = సమ్మోహనశక్తులు, అనురాగకలికలఁబెనఁచుకరణిక్ = అనురాగకోరకముల నవలంబించినట్లుగాను, అనియర్థము. ఇక్కడ మోహనశబ్దము భావార్థరహితల్యుట్పిత్యయంతము. స్నేహ మనఁగాఁ జనురును భూరియనఁగాఁ గనకమునుగనుకఁ బుంజీకృతస్నేహకనకమయసుందరశక్తులనియును నర్థము. ఇక్కడ మోహనపదము కర్తృత్వవిహితల్యుట్పిత్యయంతము. ఇట యంత్రపాంచాలికలు గావించు దీవియలు దాల్చుట గ్రాహ్యము.

అంగీకృత = స్వీకరింపఁబడిన, అంగ = దేహములుగల, చైత్రాధిదేవతలు = వసంతాధిదేవతలు, అత్త సునుచోరు = తమపువ్వులదొంగయొక్క, మచ్చంబుచూపుకరణిక్ = గుఱుతుచూపినట్లుగాను, పూవు లతోఁగట్టబడినసురటిలు మేనుదాల్చిన వసంతాధిదేవతలవలె నుండెను. అందుండి వీచునపుడు తావి గాడ్పులు బయలువెడలుట. వాయువు తమకునుమనుగంధములు కొల్లగొనినవిధము చూపునట్లుగ నుండె ననిభావము. ఇందుఁ బాంచాలిక లానర్చువీవనల వీచుటలు చెప్పబడిన.

ప్రకటికృత = ప్రకటముగాఁజేయఁబడిన, అనంత = అపరిమితములైన, రతిమూర్తులు = ఇచ్ఛా మూర్తులు, లతాంతశరకాస్త్రసంచికల్పాఁచుకరణిక్ = మన్మథకాస్త్రపుసంచికలందిచ్చునట్లుగాను, యంత్ర పాంచాలికలుగొన్ని తాంబూలముల నందియసాగెను. ఇదియిచ్ఛామూర్తులు కామకాస్త్రసంపుటములను జదివికొనఁ గోడకొండ్ర కొనంగుచున్నటులుండెనని భావము.

యంత్రపాంచాలికలు = జంత్రపుబొమ్మలు-అనఁగా కీలుబొమ్మలు, కొన్నియగురుధూపవితతివెడ లింపఁ = కొన్నియగురుధూపసమాహములను బయలువెడలించుచుండఁగాను, కొన్నిదీవియలుదాల్చి = కొన్నిదీవిములు పట్టఁగాను, కొన్నివివీవనలవివక్ = కొన్నిపూసురటులువిసరఁగాను, కొన్నిపసిడితళుకు తెలవాకులొనఁగఁ = కొన్ని బంగారువరకు వేసిన పండుటాకులియ్యఁగాను, అని క్రమాలంకారము. సంతసము లెనఁగఁ = సంతోషము లభిశయింపఁగాను, ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

చ. చికిలిపసిండివ్రాతనునుచెంద్రికవన్నియమేలుకట్టునం

జకచకవర్షం గ్రొవ్విరులు + చంపకముల్పవీ దేంట్లు మూతిము

ట్టక నవకంపుఁగెంపుమొగ + డల్లని రాఁ దెలిము త్రియంపుబ

ల్పకినలకూకలం గిలకిల న్నగుమోహనశయ్య సున్నెడన్.

74

చికిలిపసిండివ్రాత = తళుకుగలబంగారు వ్రాతపనిగలిగిన, సును=వృద్ధుడైన, చెంద్రికవన్నియ = చంద్రకాంతిరంగుల, మేలుకట్టునక్ = చాందినీయందు, చకచకవర్షం = చకచకమెఱయుచుండెడు కాంతివ్యాపింపఁగాను, గ్రొవ్విరులు = ఆచాందినీయం దలంకరింపఁబడినపువ్వుములను, చంపకము ల్పవీ = సంపంగిపువ్వుల నెడు భ్రాంతిచేత, లేంట్లు = తుమ్మెదలు, మూతిముట్టక = ఆస్వాదింపక, నవకంపుఁ గెంపుమొగడల్లనిరాఁ = శయ్యయందలి నేవళమయినపద్మరాగమణులచేతఁ జేయఁబడిన మొగ్గలను చాందియెఱునిపువ్వులని భ్రాంతిపడి రాఁగా, తెలిము త్రియంపుబల్పకినలకూకలం = తెల్లనిముత్యములు

గూర్చిన కీచుదిశ్యలమ్రోతలనెదువ్యాజముచేత, కిలకిలన్నగు = అపహసించుచున్న, మోహనశయ్య సున్నెడక = మోహనకరమయిన పానుపుమీదఁ బ్రవేశించియున్న సమయమునందు. ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

శయనగృహమునం దమర్పణజ్ఞు మేలుకట్టు (చాందిని) తైనున్న పుష్పాదిచిత్రములు వసిండి వ్రాతపెఱుంగులచే సంపంగిపూవులవలెనుటచేఁ దుమైదలు ముట్టపెఱచి శయ్యాస్థగిత పద్మరాగములను రక్తాంభోజములని వ్రాలుచుండెను. తాఁకినంతనఁ గీచుకీచుమని మ్రోఁగుముత్యములు చెక్కినదిండ్లు పుష్పదల తెలివితక్కువకు నవ్వునటు లుండెను.

సావియనుటకు రూపాంతరము నవి. ఇందులకు భౌతికత్వమునఁ బ్రయోగము.

చ. తలపక్షచ్ఛటఁ గ్రుక్కి బాతువులు కేదారంపుఁగుల్యాంతర
స్థలి నిద్రింపఁగఁజూచి యారెకు లుపస్సొనప్రయాతద్విజా
వళి పిండికృతశాటులక సవి తదావాసంబు జేరంగ రే
వులు డిగ్గె వెనఁబాటు వానిఁగని నవ్వుకొ శాలిగోప్యాఘముత్.

ఆముక్తమాల్యద. ఆత్మ. ౧.

శా.ఆకోలాహలశైలసంభవ రసవ్యాకృష్టనాళిప్రయ
తైక్షకప్రస్థితయై ప్రతిక్షణసంభంగారాశసంచారయై
వ్యాకీర్ణాంబరఘనయై విహితవక్త్రాబ్జస్ఫురద్వేణియై
శ్రీకల్యాణగుణార్ణవం డలర వచ్చె న్నూత్నరాగంబునన్.

75

ఆకోలాహలశైలసంభవ = కోలాహలవర్షతమువలన జన్మించిన యాగిరికాదేవియని యర్థము. సెలయేఱని యర్థాంతరము. సర్వత్ర రూపకము చెప్పవలయును. రసవ్యాకృష్టనాళిప్రయతైక్షకప్రస్థితయై-ఆనఁగా, రస = శృంగారరసమును, వ్యాకృత్ = వెదచల్లుచున్న, ఆనఁగాఁ జెలియఁజేయుచున్న, ఘనాళి=అధికరాండ్రైన సఖులయొక్క, ప్రయత్న=ప్రయత్నముచేతనే, ఏకప్రస్థితయై = ముఖ్యముగాఁ దరులుచున్నదై యని గిరికావరమయిన యర్థము. రస = ఉదకమును, వ్యాకృత్=వెదచల్లుచున్న-ఆనఁగా వర్షించుచున్న, ఘనాళి = మేఘపంక్తియొక్క, ప్రయత్నముచేతనే ముఖ్యముగాఁ బ్రవహించుట గలదై యని యర్థాంతరము. ప్రతిక్షణసంభంగారాశసంచారయై-ప్రతిక్షణ = ప్రతిక్షణమును, సంభం = తోఁటుపాటుతోఁగూడిన, ఆరాశ = కుటిలమయిన, సంచారయై = గమనముగలదై యని యర్థము. ప్రతిక్షణమును దరంగయై క్రమమయినదియును వక్రమయినదియునగు సంచారముగలదై యని యర్థాంతరము. వ్యాకీర్ణాంబరఘనయై-వ్యాకీర్ణ = వ్యాప్తమయిన, అంబరఘనయై=తెల్లని నురుగువంటి వస్త్రముగలదై యని యర్థము. వ్యాకీర్ణమయిన గగనముగలిగిన నురుగులుగలదై యని యర్థాంతరము. విహితవక్త్రాబ్జస్ఫురద్వేణియై = విహిత=అచ్చాదింపఁబడిన, వక్త్రాబ్జ=ముఖకమలముగలిగిన, స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న, వేణియై = జడగలదై యని యర్థము. అచ్చాదింపఁబడిన ముఖసదృశకమలములుగలదై ప్రకాశించుచున్న పాయలుగలదై యని యర్థాంతరము. శ్రీకల్యాణగుణార్ణవం డలర=సంపత్కరములయిన శుభగుణములకు నమూనూడయినవపురాణ సంతోషించునట్లులుగానని యర్థము. శుభగుణములుగల

సముద్రుడు సంతోషించునట్టులుగానని యర్థాంతరము. నూత్నరాగంబునఁ = అభినవాసురాగముచేత
నని యర్థము. అరుణిమచేతనని యర్థాంతరము. వచ్చెన్ = విచారించెను.

గిరికాదేవిని చెలులు బలవంతముగాఁ గొనివచ్చుచుండ వెనుకడుగు మాటిమాటికి వేయుచు
బెన్నెఱిగిరియ మోము మరుగుపఱచికొనుచు నసురాగము రేకెత్తి వసురా జానందించుచుండ నరుడెంచె
ననిభావము.

ఉ. వచ్చి నృపాలకేళిగృహవాటము నెచ్చెలిపిండుచాటునం
జొచ్చి మెఱుంగుదేరుతోగఁచుట్టపుతా మొగరంబుమాటుగా
నచ్చవలాక్షి నిల్వ నది • యవ్వల భర్తకుఁ జూపె రాచసా
మైచ్చట నై న నిత్యశుచివృత్తులు మాటికొనంగ నేర్తురే.

76

వచ్చి = వైవిధ్యముగలప్రకారముగా నరుగుదెంచి, నృపాలకేళిగృహవాటమున్ = వసురాజు
యొక్క క్రీడామందిరప్రదేశమును, నెచ్చెలిపిండుచాటునంజొచ్చి = చెలికత్తియలగుంపుమఱుంగునఁ
బ్రవేశించి, మెఱుంగుదేరు తోగఁచుట్టపుతా మొగరంబుమాటుగాన్ = మెఱయుచున్న చంద్రకాంత
శిఖాస్తంభముచాటుగా, అచ్చవలాక్షినిల్వన్ = ఆగిరికాదేవి నిలిచియుండఁగా, అది = ఆస్తంభము,
అవ్వలన్ = అపిష్టట, భర్తకుఁజూపెన్ = వెనిమిటియైన వసురాజునకుఁ గనుపఱచెను, రాచసామైచ్చ
టనైనన్ = రాజద్రవ్యమెక్కడనైనప్పటికిని, నిత్యశుచివృత్తులు = నిరంతరపరిశుద్ధవృత్తిగలవారనియర్థము.
స్వచ్ఛవృత్తిగలవియనిభావము. మాటికొనంగనేర్తురే = దాచిపెట్టుకొనఁజాలుదురాఅనఁగాఁజాల రనుట.

చంద్రకాంతస్తంభము మెఱుంగులుదేరి యుండెను. గిరిక చెలులచాటున శయనమందిరము చేరి
తనమేను చంద్రకాంతశిఖాస్తంభమునకు మాటుపఱచి నిలచెను. నిత్యశుచివృత్తులు రాజధనము మాటి
కొనరుగావున చంద్రకాంతశిలనుండి గిరికాస్వరూపము రాజునకు గోచరించెను.

మ. నవరత్నప్రతిబింబదంభమున నన్నాళీకపత్రాక్షిఁ ద

తనవయోరూపసఖు ల్భుజింపఁ గని లజ్జాయుక్తిమైఁ బోలే నా

ళివితానం బొకనేర్పున న్నెడల నిల్పెం దాన ప్రీడావయ

స్యవధూటీలలితాంతరంగచిరసఖ్యాభ్యాసబంధంబునన్.

77

నవరత్న = గృహసంబంధములైన నూత్నరత్నములయందలి, ప్రతిబింబ = నీడలనెడు, దంభ
మునన్ = వ్యాజముచేత, అన్నాళీకపత్రాక్షిన్ = ఆగిరికాదేవిని, తనవయోరూపసఖుల్భుజింపన్ =
ఆగిరికాదేవికి సమానమయినవయస్సును రూపమును గలసఖులు సేవింపఁగా, కని = చూచి, లజ్జా
యుక్తిమైఁబోలేన్ = సిగ్గుతోఁగూడుకొనుటచేతవలె, ఆళివితానం బొకనేర్పునన్నెడలన్ = సఖి
సమూహ మొక్కొక్కనేర్పుచేత వెళ్ళఁగా, తాన = తానుమాత్రమే, ప్రీడా = లజ్జయనెడు, వయస్యవ
ధూటీ = చెలికత్తెయొక్క, లలిత = మనోహరమైన, అంతరంగ = మనస్సుగలిగిన, చిర = చిరకాలజనిత
మయిన, సఖ్య = స్నేహమందలి, అభ్యాసబంధంబునన్ = పరిచయానుబంధముచేత, నిల్పెన్ = నిలిచి
యుండెను.

సఖిసమూహము గిరికాదేవియొక్క ప్రతిబింబములను గిరికాదేవికి సమానవయోరూపసఖు లని
భ్రాంతిపొంది తాము సమానవయోరూపవస్తులు కారు గనుక నాసిగ్గుచేతవలె నొక్కొక్కపని గల్పించు

శని పెళ్లగానే గిరికాడేమి సిగ్గెడుచెలికత్తెతో నిలిచెనని తాత్పర్యము. “సలజ్జాగణికానమ్నా నిర్లజ్జాచ
ఖలాంగనా, అన్యదాభూషణం పుంసాం...లజ్జేవయోషితాం” అనుభావన సుభాషితములవలన గుల
కాంతలకు లజ్జ యలంకారమని చెప్పబడుచున్నది. యావన ప్రాదుర్భావమునకు మున్నె చెలువలకు లజ్జ
యంకురించును. చిరకాలసఖ్యముగల లజ్జమాత్రము గిరిక నాశ్రయించియుండెను. లజ్జకును గిరికును
గల చెలిమి అంతరంగచిరకాలాభ్యాసబంధము గావున విడిచిపోజాలదయ్యెను. పూర్వపరిచితలగు
చెలుల విడిచిపోయిన కారణము ప్రతిబింబములు సవయోరూపసఖులని.

సీ అంబుజాంబకుపూన్నిధి • సతనిర్మలస్థానివున మించువామార్ధతను వనంగ
మోహకాగ్రణియత్నమునదోచి మగుడఁ గంబముఁజేరుజాత్రంపుఁబ్రతిమ
సహకారతరుపరిగ్రహమునదగియుపఘ్నావాప్తియెడలనితీవయనంగ [యనంగ
మావంతుప్రాప్తనామహిమ నాలానంబు దరలి వచ్చుమనోజవంతి యనంగ
తే. సత్తిరమణుండు దివియ సహార్ధతనయ
విధుమణిస్తంభమున నరచెడలి బయలు
పడి పెనంగుచు మరలి కంబ మొకకేల
నూని యూతయుఁ దక్కి పాన్పయ్యెఁ జేరె.

78

అంబుజాంబకుపూన్నిధి = మన్మథునిపూనికచేత, అతినిర్మల స్థానివునమించు = అత్యంతధవళ
వర్ణుడైన హరునిమందు విలసిల్లుచున్న, వామార్ధతను వనంగ = వామార్ధతనుగూపగౌరియో
యన్నట్లుగానని యర్థము. అంబుజాంబకుఁ డనఁగా నంబుజములవంటి కన్నులుగల వసురాజునియును అతి
నిర్మలస్థానివున ననఁగా సతిస్వచ్ఛవిధుమణిస్తంభము, దనియును వామార్ధతనువనంగ నామయొక్క,
అనఁగా సౌందర్యవతియైన గిరికాడేమియొక్క యర్థదేహ మనియును నర్థాంతరము. (ని. ‘స్థానిః కిలే
స్థిరేహరే’ అని వి.)

మోహకాగ్రణియత్నమునదోచి = అనఁగా సూత్రధారియొక్క ప్రయత్నముచేత నావిర్భ
వించి యని యర్థము. భువన మోహన సౌందర్యకాలియైన వసురాజుయొక్క యత్నముచేతఁ గనుపడి
యని యర్థాంతరము. మగుడఁగంబముఁజేరు = తిరుగా స్తంభమును జేరుచున్న, జాత్రంపుఁ బ్రతిమ
యనంగ = కీలుబొమ్మయో, యన్నట్లుగాను, యాత్రపుబొమ్మలు లాక్షాత్తరసౌందర్యవిరాజితములు.
వాని క్రీడాదికములు సూత్రధారి యాధీనమునం దుండును. క్రీడాకమున యథాస్థానమగు స్తంభము
మఱుంగుఁజేరును. రాజు గిరికను లాగుట మఱుంగువదలంబగు వదలిండుకొని మఱుంగుఁజేరుట
స్తంభముచాటు చేరుటగ నుండెనని భావము.

సహకారతరుపరిగ్రహమున దగి = అనఁగా రసాలవృక్షముయొక్క పట్టుచేత నమరి యని యర్థము.
సఖీయశ్రేష్ఠుఁడయిన వసురాజుయొక్క పరిగ్రహముచేతనని యర్థాంతరము. ఉపఘ్నావాప్తియెడలని
తీవ్రయనంగ = ఉపఘ్నమునఁగా సమీపాశ్రయము, గనుక దానియొక్క పాండికను పదలకుండునట్టి
తీగయో యన్నట్లుగాను, (ని. ‘స్యాదుపఘ్నాంతికాశ్రయే’ అని అ.)

మావంతుప్రాప్తనామహిమ = మావంతుడనఁగా మావటిఁడని యర్థము. మాయనెడు పదము
లక్ష్మీయందు వర్తించును. గనుక క్రీడంతుడయిన వసురాజుని యర్థాంతరము. మావంతునియొక్క
వసు—81

ప్రార్థన మహిమచేత, అనగా బుజ్జగింపుమాటలయొక్క సామర్థ్యముచేత, ఆలానంబుదరలివచ్చు మనోజ దంతియనగఁజే = వినుఁగుయొక్క కట్టుగంబమునుండి కదలివచ్చునట్టి మన్తధగజమో యన్నట్లుగాను, ని. 'ఆలానంబంధనస్తంభే' అని అ. ఇక్కడ బంధనస్తంభ మనగా గజబంధస్తంభము.

అట్టిరమణుడుదివియ్ = అటువంటి పెనిమిటి చెయ్యివట్టి తియ్యంగా, ఇక్కడ అట్టి యనెడు పదము అంబుజాంబకాది పదములయొక్క యర్థాంతరము నావిష్కరింపఁగల సేయుచున్నది. అహర్య తనయ = గిరికాదేవి, విధుమణి స్తంభమున నరవెడలి = చంద్రకాంత మణి స్తంభము వల్లనుండి సగము తొలగినదై, బయలుపడి పెనంగుచుఁజే = స్తంభమువదలియును రాక పెనంగులాడుచు, మరలికంబమొక కేలనూని = తిరుగా స్తంభమొకచేత బట్టుకొన్నదై, ఊతయుఁ దక్కి = స్తంభము పట్టుకొనుట మాని, పాన్పొయ్యఁజేరెన్ = పానుపుమొదికిఁ దిన్నగాఁ బ్రచేరించెను.

వారునియందు విలసిల్లుచున్న యర్థదేహముగల పార్వతివలెనే చంద్రకాంతమణి స్తంభమునుండి సగము తొలగియును, సూత్రధారియొక్క యత్నముచేత నావిర్భవించి తిరుగ స్తంభము చేరుచున్న జంత్రిపుటొప్పువలెనే బయలుపడి పెనంగుచును, రసాలవృక్షఫలంబనము గలిగియు సమీపాశ్రయా వాప్తిని వదలని తీఁగెవలెనే వసురాజుచేతఁ బట్టువడియును దిరుగ స్తంభమొకచేతఁ బట్టుకొనియును మావంతుని ప్రార్థనముచేతఁ గట్టుగంబము దరలివచ్చిన మన్తధగజమువలెనే స్తంభము పట్టుమానియును గిరికాదేవి నాఁకుడు లాఁగఁగా మెల్లఁగ శయ్యఁ జేరెను. పెనగిలాగ కంబము దాఁటి కొంచెము సాగి, మరలఁ జాటున కేఁగి, కేల కంబము పట్టుకొని, చివరకు బుజ్జగింపుమాటలతో గిరిక శయ్యమొదికి మెల్లఁగఁ జేరెనని భావము.

మ. మృదుకర్ణోత్పలసంగతాళిరవభూరిప్రేరణనోల్లెః ద

త్వదనాధారము మాని మానిని సదాధారంబు భూభృజ్జయా

స్వదదోస్తంభము డాయఁ దాదృశభుజస్తంభోచ్చ్రయాసూయ స

భృద్ధిత స్తంభము లయ్యె నంబకము లాభూమండలస్వామికిన్.

79

మృదు = కోమలమయిన, కర్ణోత్పల = చెవియందలి నల్లగలువతోడ, సంగత = కూడుకొన్న, అళిరవ = తుమ్మెదయొక్క ఝంకారము నెడు, అళిరవ = సఖివాక్యరవమువలని, భూరిప్రేరణనోల్లెఁజే = అతిశయప్రేరేపకత్వముచేతవలె, తత్త్వదనాధారము మాని, తత్ = ఆ, నదనాధారముమాని = సత్పురుషుల కనాధారమయిన స్తంభమును విడిచిపెట్టి యని యర్థము. నదనముయొక్క యాధారమునని భావము. మానిని = గిరికాదేవి, సదాధారంబు = సజ్జనుల కాధారమయిన యని యర్థము. శ్రేష్ఠమైన, యాధారమని యర్థాంతరము. భూభృజ్జయాస్వదదోస్తంభముఁ - భూభృత్ = వసురాజుయొక్క, జయాస్వద = జయమున కాస్వదమయిన, దోస్తంభముఁ = భుజున నెడు స్తంభమును, డాయఁజే = హత్తుకొనఁగా, తాదృశభుజస్తంభోచ్చ్రయాసూయఁజే = అట్టిభుజాస్తంభముయొక్క యతిశయమునందలి యనహిష్టుత చేతనని యర్థము. భుజొన్నత్యమని భావము. అంగకములు = అవయవములన్నియు, ఆ భూమండల స్వామికిన్ = ఆ వసురాజునకు, అభృద్ధిత స్తంభములయ్యెన్ = అభృద్ధిరయమును బొందుచున్న స్తంభము లాయెనని యర్థము.

క్షో. 'స్తంభ స్సాస్త్రి నిష్క్రియాజ్గత్వం రాగభీత్యాదిసమ్యవహ్' అని చెప్పబడియున్నది నుక నభృద్ధితమయిన స్తంభాభ్యు సాత్త్వికభావము గలవాడై నని భావము. అనగా గిరికాదేవి

చంద్రకాంతమణిస్తంభమును వదలి శయ్యపైకి వచ్చి వసురాజుయొక్క భుజస్తంభమును హత్తుగానే వసురాజునకు స్తంభమనెడు సాత్వికభావముదయించి, సర్వావయవములును నిశ్చలములై యుండెనని తాత్పర్యము. గిరిక చెవియందున్న నల్లగలువలానిలేటిపాట గిరికతో రాజును డాయుమని ప్రోత్సహించునటులుండెను. స్తంభము సత్+అనాధారముగాన దానివదలి సత్+అధారమగు జయాస్పదమగు రాజు దోస్తస్తంభమును డాయుమనెను. స్తంభమును సాత్వికభావలక్షణము.

చ. కలికి నృసింహభూవరుని గన్గొని నిశ్చలగాత్రపల్లయై

యలరువిలాసచేష్ట లాలయం గలయంగ నటించుజేయునా

వలపులసూత్రధారుఁ డనవద్యనృపాకృతిఁ జూచి తాను ని

శ్చలత వహించుగాఁ గదలఁజాలనిజంత్రపుబొమ్మయో యనన్. నరసభూపాలీయము. తృ.

సాత్వికభావాదులు స్త్రీకే గాక పురుషులకు నుదయించు ననుటకు లక్ష్యములు పెక్కులు గలవు గాని విస్తరభీతిచే వదలితిమి. రసమంజరిగాని శ్రీకృష్ణుని రోమాంచమును గూర్చిన యాక్రిందిశ్లోకమును జూచి యిట్లే యన్యములు పరికించునది.

శ్లో. “నితత్పరిష్కరతి పద్మదృశాంసహస్ర, మక్షిద్వయం కథయ తుత్ర నివేశయామి

ఇత్యాకలయ్య నయనాంబురుహే నిమిల్య, రోమాంచితేన వపుషా స్థిత మచ్యుతేన.”

క. అమ్ముదితరత్నకటకచ, య మ్ముదితనినాద మయ్యె • నయ్యెడఁ జల మే

ల మ్మని పతితోఁ దగు మే, ల మ్మని సహజాసుర క్తి • లాలించుక్రియన్. 80

అమ్ముదిత = అగ్రికాదేవియొక్క, రత్నకటకచయమ్ము = రత్నమయములయిన గాజులయొక్క సమూహము, అయ్యెడఁ = ఆసమయమందు, ఉదితనినాదమయ్యె = పుట్టినధ్వని గలదాయెను. ఏలా గనిన, చలమేలమ్మని = చలమెందుకమ్మా అనియును, పతితోఁదగుమేలమ్మని = పెనిమిటితో సరసోక్తు లాడుట తగుననియును, సహజాసుర క్తి = తోడఁబుట్టినదానియందలి యరురాగముచేత లేక సహజప్రేమ చేత, లాలించుక్రియన్ = బుజ్జగించునట్లుగా, ఉదితనినాదమయ్యెని సంబంధము.

ఇక్కడ గిరికాదేవియును రత్నములును సహజవస్తువులు గనుక, అనఁగా గోలాహలాద్రి వలనఁ గాని శుక్తిమతీనదివలనఁ గాని కూడఁబుట్టినవారు గనుక సహజాసుర క్తియని చెప్పినాడు. గోలాహలాద్రియందుఁ బద్మరాగాదిరత్నములును శుక్తిమతీయందు ముత్యములును బుట్టుచున్నవని తెలియవలయును. గిరిక సిగ్గుపెంపున నణంగియుండ రాజు మెలపుమెయి చుంబనాదులు నీవి కంచుక గ్రంథిమోక్షణాదులు చేయఁదొడఁగెను. గిరిక వారించుచుండఁ గరకంకణాదులు మ్రోఁగెను. కంకణములు రత్నములు గానఁ దోబుట్టువనుప్రేమతో గిరిక నొప్పించుటకు లాలించునటుల మొరనెనని భావము.

శా. ఆశారోధక మావృతాంబర మనూఢాలోక ముచ్చైస్త్యసో

ద్దేశప్రావరణంబు నై యలఘువృత్తికా శ్యామమందాక్షము

ద్రాశుంభ త్తిమిరంబు పర్వ మదనాధ్వన్యుండు ఖన్నాత్తుఁ డై

యాశించె న్నమనీయరాజకరలీలాంబుసంచారమున్.

81

ఈపద్యమందు మందాక్షముద్రాశుంభ త్తిమిరంబు అని చెప్పటచేత సంతకవర్ణంకంబున నర్థ ద్వయము. ఏలాగనిన, ఆశారోధకము = ఇచ్చాప్రతిబంధక మని మందాక్షవరమయిన యర్థము. దిగ్వి

రోధక మని తిమిరవరమున యర్థము. ఆవృతాంబరము = కప్పుకొనబడిన యుత్తరీయముగలదని యర్థము. ఆవరింపబడిన గగనభాగము గలదని యర్థాంతరము. అనూహాలోకము = పొందబడని చూపుగలదని యర్థము. పొందబడని కాంతిగలదని యర్థాంతరము. 'వహస్రావణే' అనెడు ధాతువు మీద ఊహశబ్దము నిష్పన్నమయినది. ఉన్నైస్తనోద్దేశప్రావరణంబు = ఉన్నతస్తనోపరిప్రదేశప్రావరణ మని యర్థము. ఉన్నతప్రదేశప్రావరణమని యర్థాంతరము. ప్రావరణమనగా ముసుగు, ఐ = అయినదై, ఆలఘువృత్తి = ఆధికవర్తనముచేత, శ్యామమందాక్షముద్రాశుంభత్తిమిరంబువర్వ = మందాక్షము శ్యామలవర్ణమని కవిసంకేత సిద్ధము, గనుక, శ్యామ = నల్లనయిన లేక శ్యామయొక్క, మందాక్షముద్రా = లజ్జాన్వరూపమనెడు, శుంభత్తిమిరంబు = విజృంభమాణమయిన చీకటి, వర్వ = వ్యాపింపగా, మదనాధ్వన్యండు = మన్మథుడనెడు పథికుడు, అనగా దారినడుచువాడు, (ని, 'అధ్వనీనోధ్వగో ధ్వన్యః పాంథః పథికి ఇత్యసి' అని అ.) ఖిన్నాత్మకడై = విమియం దోచకుండెడు మనస్సుగలవాడై, కమనీయరాజకరలీలాలంబనంచారము = కమనీయ = ఒప్పుచున్న, రాజకర = వసురాజు యొక్క హస్తమనెడు, రాజకర = చంద్రకిరణముయొక్క, లీలాలంబ = విలాసావలంబయుక్తమయిన, సంచారము = గమనమును, ఆశించె = ఇచ్చయించెను.

గిరికాదేవి గాఢలజ్జానిర్మితరాలయియుండుటవలన మన్మథుడు తనశక్తిని గమపఱుపజాలని వాడై యాలజ్జను విడిపించుకొనుట వసురాజుహస్తముచు సహాయమగునట్టులుగా గోచెనని తాత్పర్యము. ఈవద్యములో నలఘువృత్తియనెడు పదముచేత లజ్జకు బ్రాబల్యముచు మదనాధ్వన్యండు ఖిన్నాత్మకడై యన్నందుచేత మన్మథునకు దౌర్బల్యముచు జెప్పబడినది గనుక గిరికాదేవి ముగ్ధయని తెలియవలయును. ఇందుకు లక్షణము- స్తో. 'ఉదయద్యౌవనాముగ్ధా లజ్జా విజితమన్తథా' అని. ఇది గాక 'ఆకారోధక మస్సుటాక్షీవలనం బాపాద్యమానాఖిలో, ద్వేశప్రావరణంబునై' అనెడు పాఠాంతరమునకు నర్థము స్పష్టము. రాజకరలీలాలంబనంచారమనటచే గళాస్థానములను రాజుంటి వలపు గలిగించెను స్వార్థస్యము గోచరించెడిని. సిగ్గుచే గిరిక చలించుచుండ మన్మథుడు తననేరుపుచాలమి రాజకరము నవలంబనముగా గొనెను. "దుర్బలస్యబలం రాజా" అనునట్లు, గిరిక వసురాజు వైకొన తన తలంపు సాగమి వలపుచే నంగకములు మాటుపఱచికొనుచు జూడక మోము త్రిప్పుచు గుబ్బలకై టైటలిగించుచు సిగ్గుపెంపున దప్పించుకొనుచుండెనని భావము. లజ్జచే మొగము నల్లనగునట కవి సమయము. ఇందులకు-

స్తో. "సంచారిణీదీపశిఖేవరాశ్రయంయం వ్యతీయాయ పతిం వరాసా

నరేంద్రమార్గాటభవప్రపేదీ వివర్ణభావం ననభూమిపాలః." రఘువంశము.

ఇటులే శృంగారవైషధ్యములో దమయంతీస్వయంవరఘట్టమున రాజులు లజ్జాజన్యవిచారమున నల్లబడిరిని చెప్పబడినది.

లే-గీ. లలన పొద మన్వలికటంచు బలుకుటయును, ముక్కురదీప్వచపతియాన్యపుష్కరమునఁ

దదనవాప్తిజఘనపరితాపవహ్ని, చిహ్నమగు శార్ఙ్గధూమ మీక్షింపబడియె.

కృష్ణధూమము లజ్జాతిరేకముచే జనించెనని భావము.

ఉ. మంచమునుంగు పూని లవఃసూత్రము పద్మినిమోముదమ్మి దీ

పించమి జన్ను మొగ్గ లవిభేద్యతరచ్చదగు ప్తి నేమియు

న్తించమి నొక్కటం గడు భ్రమించుచు దత్తుమనోవికాసవే
శాంచితవై భవంబునకు • నాసపడు న్నృపనేత్రభృంగముల్.

82

పద్మిని = పద్మినీజాతియైన గిరికాదేవియనెడు పద్మలతయొక్క, మోముఁజుమ్మి = పద్మమువంటి ముఖము ముఖమువంటిపద్మము, మంచుముసుంగుపూని = మంచువంటిముసుంగు ముసుంగువంటి మంచును వహించి, లవమాత్రము = లేకమాత్రమయినప్పటికిని, దీపించమిక్ = ప్రకాశింపకయున్నందుచేతను, చన్నమొగ్గులు = కుచములనెడు కోరకములు, అవిభేద్యకరచ్ఛదగు ప్రినేమియున్తించమిక్ - అవిభేద్యతర = భేదింపనలవిగాని, ఛద = వస్త్రమనెడు పత్రసమూహమయొక్క, గుప్తిక్ = కమ్మికచేత, ఏమియున్తించమిక్ = ఎంతమాత్రమును నతిశయింపకయున్నందుచేతను, ఒక్కటక్ = ఏకరీతిగా, కడుభ్రమించుచుక్ = మిక్కిలి చుట్టిచుట్టితిరుగుచు, నృపనేత్రభృంగముల్ = వసురాజుయొక్క నేత్రములనెడు తుమ్మెదలు, తత్తుమనోవికాస వేశాంచితవై భవంబునకు - తల్ = అగిరికాదేవియనెడు పద్మలతయొక్క, సుమనోవికాసవేశా = యోగ్యమయిన మనోవికాసమనెడు పుష్పవికాససమయమందలి, అంచితవై భవంబునకుక్ = ఒప్పిదమయిన వైభవమునకు, ఆనవడుక్ = ఎప్పుడో యని యానవడుచుండెను.

అనగా గిరికాదేవి గాఢమయినలజ్జచేత నన్నపుముసుంగిడికొని ముఖము విప్పిచూడక దట్టమయినపత్రముచేతక గుచములు గప్పిపెట్టుకొనియుండగా నాగిరికాదేవియొక్క మానసోల్లాసవైభవమెప్పుడు గనుపడునని వసురాజుయొక్క నేత్రములు కోరుచుండెనని తాత్పర్యము. అ. ౬. ఛ. 31లో డించగక్ అనియు సీపద్యమున దీపించమి యనియు ముత్తువరంబగుచో నాగమచకారమునకు బకారంబు వచ్చునను వ్యాకరణసూత్రవిరుద్ధముగా జెప్పబడెను. లాక్షణికులకవితయందు గొన్నిచోటుల విట్టిప్రయోగములు గాననయ్యెడివి.

క. మించి మదించినరిపుల వఙ్గించక.....

దశకుమారచరిత్రము.

క. నవలానవలావణ్యా, ర్ణవలాలితకాంతిరమకు • నయనద్యుతుల

న్నవనీరాజన మొసగుచు, నవనీరాజగ్రగణ్యుఁ • డనియెం ద్రేమన్.

83

నవలా = గిరికాదేవియొక్క, ఇది దేశ్యపదము గనుక, (సూ. 'నవదేశ్యపదే' న. అను సూత్రము చేత ప్రాస్యము రాలేదు.) నవ = నూతనమయిన, లావణ్య = కళయనెడు, అర్ణవ = సముద్రమందు, లాలిత = ఒప్పుచున్న, కాంతిరమకుక్ = రమయనగా నమృద్ధియును లక్ష్మీయును గనుక గాంతిసమృద్ధియనెడు లక్ష్మికి, నయనద్యుతులక్ = తనయొక్క నేత్రకాంతులచేత, నవనీరాజనమొసగుచుక్ = అభి నవనీరాజన మిచ్చుచు, అవనీరాజగ్రగణ్యుఁడు = భూమియందుఁ గల రాజులలో శ్రేష్ఠుడయిన వసురాజు, అనియెంద్రేమక్ = ప్రేమచేత నొకవాక్యము పలికెను. అనగా గిరికాదేవి గాఢమైన లజ్జచేత మనసియ్యకుండగా నాయమకాంతిసంపదన వసురాజు పలుమాఱు జూచుచున్నవాడై యనురాగము చేత నొకవాక్యము పలికెను. ఏమనియనిన,

సీ. వరపద్మఘృకరము • ల్కరగతంబులు నీకు సతి నీవి యింతచే • సడల రాదె
బహుశతచ్ఛదరాశి • భవదక్షియుగళంబు నేత్రాంచలం బింత • నెరప రాదె
యనఘదివ్యాహారఃఖని నీదుకెమ్మోవి లేమ ముద్దింత పాలింప రాదె
తావిగంబూరంప్రాదీవి నీమొగ మొక్కపలు కింత నాపైని • జిలుక రాదె

తే. చక్రవిజయం బొనర్చె నీచన్నుదోయి
కంచుకం బేల యింకఁ జాలించ రాదె
నిర్మలామూల్యగుణరత్ననిధికి నీకు
వనజముఖి త్రాస మిది యేల † వదల రాదె.

84

సతీ=ఓగిరికా, నీకు వరపద్మ మకరము ల్కరగతంబులు-నీకు=నీకు, వర=వరనిధియును, పద్మ=పద్మనిధియును, మకరముల్ = మకరనిధియును, కరగతంబులు = హస్తగతములయి యున్నవిగదా, నీవి=మూలధనమును, ఇంతచే నడలరాదె = ఇంచుకంత చెయివదలరాదా యనియర్థము. శ్రేష్ఠములయిన పద్మ మకరరేఖలు హస్తమందుఁ గలవనియును నీవియనఁగాఁ బోకముడియుచుగనుక నది కొంచెము చేవదలరాదా యనియును భావము.

భవదక్షిణ్యుగళంబు = నీయొక్క నేత్రద్వయము, బహుశతచ్ఛదరాశి = అనేక శతవస్త్రరాసులు గలదిగదా, నేత్రాంచలంబింత నెరపరాదె = వస్త్రాంచలమును కొంచెమంత ఘటింపఁజేయరాదా యని యర్థము. (ని. 'స్వాజ్ఞటాంశుకయోర్నేత్రమ్' అని అ.) శతచ్ఛదమనఁగా శతపత్రము అనఁగాఁ గమలము గనుక నీనేత్రద్వయము నేకమలమునకు రాశియైనదనియును నయనాంచలమును గించినాత్రము ప్రకటింపరాదా యనియును భావము. (ని. 'శతపత్రం కుశేశయమ్' అని అ.)

లేమ = ఓ మగువా, నీదుకెష్టావి = నీయొక్క యరుణాధరము, అనఘదివ్యాహరభిని-అనఘ = నిష్కల్పములయిన, దివ్య = క్లాఘ్యములయిన, ఆహర = భోజ్యవస్తువులకు, భిని = గనియైనదిగదా, ముద్ధితపాలింపరాదె = ముద్దయనఁగాఁ గలశము గనుక నది కొంచెముగా భాగించి యివ్వరాదా యని యర్థము. దివ్యాహరభినియనఁగా దివ్యులు చేవతలును, వారియొక్క యాహర మమృతంబును గనుక నట్టి యమృతమునకు గనియైన దనియును, ముద్దు అనఁగాఁ జూచుము. అది కొంచెమంత దయ చేయు మని భావము.

నీమొగము = నీయొక్కవదనము, తావిగంబూరంపుదీవి=పరిమళయు క్తమైన కర్పూరమునకు స్థాన మయినది గదా, ఒక్క పలుకింతనాపైని జిలుకరాదె = ఆకర్పూరశకలమును గొంచెమంతనాపైఁ జిలుక రింపరాదా యని యర్థము. కర్పూరసౌరభస్థానమనియును వాక్యమును గొలఁదిగాఁ బలుకరాదా యని యును భావము.

నీచన్నుదోయి = నీయొక్కచదవయము, చక్రవిజయంబొనర్చె=రాష్ట్రవిజయమును జేసెను గదా, కంచుకంబేలయింకఁజాలించరాదె = కవచధారణ మెందుకుఁగావలెను, ఇంకమీఁదఁ జాలించ రాదా యని యర్థము. చక్రవాకములను జయించినదనియును రవిక విడువరాదా యనియును భావము. నిర్మలామూల్యగుణరత్ననిధికినీకు - నిర్మల = దోషరహితములయిన, అమూల్య = విలువలేని, గుణ = శాంత్యాదిగుణములతోఁగూడిన, రత్న = పద్మరాగమణులకు, నిధికినీకు = స్థానభూతురాలవైన నీకు, వనజముఖి = ఓగిరికాదేవి, త్రాసమిదియేలవదలరాదె=త్రాసనామకరత్నదోషమిదియెందుకు విడిచి పెట్టరాదా యనియర్థము. గుణరత్నములనఁగా సద్గుణములు వానికి స్థానమనియును, త్రాసమనఁగా లజ్జాకార్యమయిన భయమనియును భావము. (ని. 'త్రాసాభీషణదోషయోః' అని విశ్వనిఘంటువు.)

గిరికను వసురాజా బుజ్జగించుచు నీవి నడలించనివ్వునియుఁ గడకంటఁ గాంచుమనీయు ముద్దు నొసంగుమనియుఁ బలుకుమనియు రైకముడి విఘ్నవిఘ్ననియు వెఱుపు మానుమనియుఁ గోరెను.

నీ. లాలింతు నేఁ బాదనాళికయుగలి నాకటకేశ్వరత్వంబు • గణన మీఱఁ
బాలింతు నేఁ గటిస్పర్శవైభవము నానేత్రాహ్వాయంబు వచ్చియకు నెక్కఁ
గిలింతు నేఁ గుచశ్రీలాభగరిమ నానాయకత్వము సార్థతాయుతముగ
శీలింతు నేఁ గర్ణసీమాంతికంబు నాకువలయరాజత్వ • మవనిఁ బొసఁగ

తే. నిగనిగనిసంజకెంజాయపొగడు దెగడు

మోవిమానిక మాని సంపూర్ణరుచిస

మగ్రత వహింతు నే నింతి • మామకాభి

రామవసునామ ముచితగౌరవము దాల్చు.

85

ఇంతి = ఓగిరికాడేపి, నేఁ = నేను, నాకటకేశ్వరత్వంబుగణనమీఱఁ = నాయొక్కపాదవలయ శ్రేష్ఠత్వమెన్నికెక్కునటులుగానని యర్థము. పట్టణాధీశ్వరత్వమనిభావము. (ని. 'కటకోస్త్రీ నితం బోదై ర్దంతినాం దంతమణ్డలే, సాముద్రలవణే రాజధానీ పలయయో రసి' అని మేదిని.) పాదనాళిక యుగళిక్ = సీయొక్కపాదకవలద్యయమును, లాలింతుక్ = లాలనముసేయుదును, అనఁగా నీపాద భజనముసేయుదుననుట. పాదములను లాలనముచేయుటవలనిఫలము కటకాధిపత్వము, పొందుటయు నందియ యగుటయునని భావము.

నేఁ = నేను, నానేత్రాహ్వాయంబు వచ్చియకు నెక్కఁ = నేత్రమనఁగా వస్త్రంబుగనుక నావస్త్రాభిధానము వస్త్రైకెక్కునట్లుగా నని యర్థము. నేతయనెడు, అనఁగా స్వామియనెడు నామమని భావము. ఈయర్థమున నేత్ర+అహ్వాయము = నేత్రాహ్వాయము అని. కటిస్పర్శవైభవము = సీయొక్క నితంబస్పర్శవైభవమును, పాలింతుక్ = పాలనముసేయుదును, నేత్రాహ్వాయము సార్థముకావలయుననఁ గటిసంస్పర్శము తగినది. కటిస్పర్శము మోహోద్దీపకము.

నేఁ = నేను, నానాయకత్వము = నాయొక్క హారమధ్యనాయకత్వమని యర్థము. స్వామిత్వ మనిభావము. (శ్లో. 'నాయశో నేతరి శ్రేష్ఠే హారమధ్యమణా వసి' అని మే.) సార్థతాయుతముగఁ = సార్థకత్వముతోఁగూడుకొనునట్లుగా, కుచశ్రీలాభగరిమఁ = నీకుచశోభయొక్క లాభగౌరవమును, శీలింతుక్ = సంఘటించును, నేఁ = నేను, నాకువలయరాజత్వము = నాయొక్క శ్రేష్ఠత్వమని యర్థము. భూవలయరాజత్వ మనిభావము. అవనిఁబొసఁగఁ = భూమియం దొప్పునట్లుగా, కర్ణ సీమాంతికంబు = సీ యొక్క కర్ణప్రదేశసమీపమును, శీలింతుక్ = ఒప్పిదమగునట్లుగాఁ జేయుదును.

నేఁ = నేను, మామకాభిరామవసునామము-మామక = నానంబంధియైన, అభిరామ = మనోహరమ యైన, వసునామము = కాంచనాభిధాన మని యర్థము. వసురాజనామమని భావము. ఈచితగౌరవము దాల్చుఁ = అర్హమయినఘనతపహించునట్లుగా, నిగనిగనిసంజకెంజాయపొగడు దెగడు మోవిమానికమాని = నిగనిగనిమెఱయు సంధ్యారాగముయొక్క త్వాఘ్రుతను నిరసించునట్టి సీయొక్క పెదవియనెడు మాణి క్యమునుబొంది, సంపూర్ణరుచిసమగ్రతవహింతుక్ = అత్యంతకాంతిపరిపూర్ణతను వహింతును. ముందరి పద్యముతో నన్వయము.

ఇందుఁ బాదాదిశిరఃపర్యంత మభివర్ణితము. తొలుత పాదసంస్పర్శాదికములతో బుజ్జగించు టయుఁ బిదప నీపీ మోక్షకాదులతోఁ గటిస్పృశించుటయు, ఆవల రైకముడి నడల్పి గుబ్బలంటుటయు నఫలఁ జెలిఁచెంత, మంతనములాడుటయు ననర్థతరము మోవిఁజేరియ భానుటయుఁ గా మోచభోగోచిత

క్రియలు. ఇవియన్నియు నానావిధముల ధన్యతాహేతువులు. మాణిక్యములు రక్షగణములానివి గాన మోవిగాఁ జెప్పఁబడెను. వసునామము అభిరామము. దానికుచితగౌరవము మణితో నెనయుట. దాన ఫలితము సంపూర్ణరుచినమగ్రత వహించుట యని భావము.

తే. అనుచు నరపతి కెంగేల • నచలకన్య

కాత్రపార్థురగూఢాంగకములు దడవె

నోయ్య నాభీకుచాదిని మోన్నతప్ర

దేశములు తద్విగాహేచ్ఛ • దెలియుకరణి.

86

అనుచుఁ = పూర్వోక్తప్రకారముగాఁ బలుకుచు, నరపతి = వసురాజు, కెంగేల = తనయొక్క హస్తముచేత, అచలకన్యకా = కోలాహలపర్వతపుత్రికయైన గిరికయనెడను పర్వతమువలనఁబుట్టిన నెల యేటియొక్క, త్రపార్థుర = లజ్జయనెడను ప్రవాహముచేత, గూఢ = అచ్ఛాదించఁబడియున్న, అంగక ములు = అవయవములను, తడవె = విమర్శించెను. ఏలాగనిన, తద్విగాహేచ్ఛ = అలజ్జాప్రవాహ ముందుఁ జొరఁబారవలెనన్న తాత్పర్యముచేత, ఒయ్యో = తిన్నగా, నాభీకుచాదిని మోన్నతప్రదేశ ములు = నాభియును గుచములును మొదలుగాఁ గల పల్లము మెరక యయిన స్థలములను, తెలియఁ కరణి = తెలిసికొనునట్లుంబలె, తడవెనని యన్వయము.

గిరికాదేవి లజ్జచేతఁ గప్పకొనియున్న నాభీకుచాదికళాస్థానములను వసురాజు తనహస్తముచేత స్పృశించె నని భావము. కళాస్థానసంస్కర్యము కామోద్దీహకము. లజ్జ నెలయేరుగాఁ జెప్పఁబడుటచే నాయకసమావేశమునఁ గొండలతోట్టుగవచ్చి సంభోగానంతరము తొలగిపోవుననుభావ మూహ్యము. లజ్జనెలయేరు, దానన్ననమాడ నెంచినచో తొలుత మిట్టపల్లము లెఱుంగవలయును. నిమ్నము నాభి, ఉన్నతము గుబ్బలు. ఈ రెంటినెఱింగినపిదప విచ్చలవిడిగ సంచరింపవచ్చును. నాయక నవోద్యోగావున లజ్జాతిశయమున నంగకములు మఱుంగువఱచికొనుచుండ నాయకుడు కళాస్థానము లెఱింగి తాఁకఁ దొడఁగెనని భావము.

మ. తరళాధార మతిప్రవాళశయగుఁడై బంచు నభ్యంతర

స్తరుఁ డుత్తంభితకంపలోలపటసంజ్ఞం బిల్వ బాలాపయో

ధరదుర్గంబు గ్రహించె రాజకర మేతజ్జాతసూత్రానవై

ఖరిఁ దెల్పెఁ జఘనస్థలీవరణజాగ్రద్ధుంటికాఘోషముల్.

87

తరళాధారము = అనఁగాఁ దరళశబ్దము హారమధ్యనాయకరత్నమందును దరళాశబ్దము గంజి యందును వర్తించును, గనుక హారమధ్యగతరత్నమున కాధారమై యున్నదని కుచదుర్గ పరమయిన యర్థము. గంజియె యాధారమై యున్నదని దుర్గపరమయిన యర్థము. అనఁగా దుర్గస్థితజనులకు గంజి మాత్రమేకాని యన్నములేదు గనుక సుఖసాధ్యమని లావము. (సి. 'తరళం చఖ్యలే షిద్ధే భాస్కరే. ౭షి త్రిలింగకమ్, హారమధ్యమకౌ పునీ యవాగూ సురయో స్త్రీయామ్.' అని మేదిని.) యవాగు వనఁగా గంజి, అతిప్రవాళశయగుఁడై బంచు-అతిప్రవాళ = చిగురుటాకుల నతిక్రమించిన, శయ = హస్త ములచేత, గుఁడై = అచ్ఛాదించఁబడినదని యర్థము. వాలమనఁగా ఖడ్గము, ప్రకృష్టమయిన వాలము. ప్రవాళము, అతిప్రవాళ = అతీతములైన ప్రకృష్టఖడ్గములుగల, శయ = హస్తములుగలవారిచేత.

అనఁగా జేతఁగ త్తిలేని నిరాయుధులచేత, గుప్తంబు = కాపాడఁబడుచున్నదని యర్థాంతరము. అంచుఁ = కాలాగని వలుకుచు, అభ్యంతరస్వరుఁడు = అనఁగా లోపలనుండునట్టి మన్తఘటనెడు, సభ్యంతరస్వరుఁడు = ఒకవిచ్చెడువాఁడు, ఉత్తంభిత కంపలాలపటసంజ్ఞంబిల్వఁ - ఉత్తంభిత = పాదుకొనియున్న, కంప = సాత్త్వికభావజనితమయిన వడంపుచేత, లాల = చలింపుచున్న, పట = వస్త్రమనెడు వినరఁబడుచున్న వస్త్రమయొక్క, సంజ్ఞఁ = సైగచేత, పిల్వఁ = పిలువఁగా, రాజకరము = పసురాజుయొక్కహస్తము, బాలాపయోధరుంగ్రహించెఁ = గిరికాదేవియొక్క కుచగిరిదుర్గమును స్వాధీనముఁ జేసికొనెను. జఘనస్థలీవరణశాగ్రద్ధంఠికాఘోషముల్ - జఘనస్థలీ = కటిపురోభాగమయొక్క, వరణ = మొలనూలనెడు కోటయందలి, శాగ్రద్ధంఠికాఘోషముల్ = హెచ్చరిక సేయుచున్న ఘంటానాదములు, ఏతజ్ఞాతసంత్రాసవైఖరిఁజెల్పెఁ = అనఁగా రాజకరము పయోధరదుర్గమును వైకొన్నందువలనఁ బట్టిన యధికభయలక్షణమును చెలియఁజేసెను.

హరమధ్యగతనాయకమణిచేత నొప్పచున్నదియుఁ జిగురుటాకులవంటిహస్తముచేతఁ గప్పఁబడి యున్నదియు గిరిదుర్గసదృశమయినదియునగు గిరికాదేవియొక్క కుచము మన్తఘట్రేకుఁ డైనవసురాజునకు హస్తగతముగాఁగా లజ్జాకార్యమయిన భయముచేత గిరికాదేవి చలింపఁగానే మొలనూలి చిఱుగంటలు మ్రోసెనని తాత్పర్యము. రాజు కోటను బట్టుకొనఁదలఁచినపుడు ప్రతిపక్షుల దుర్బలస్థితి తొలుతఁ జెలిసికొనవలయును. లోనిపరివారము గంజియె ఆధారముగఁ జేసికొని నిరాయుధముగ నుండెను. ఇది మిత్రునివలె లోననుండిన మరుఁడు కేతనసంచలనరూపమున రాజున కెఱింగింప రాజు దుర్గమును బట్టుకొనెను. వెఱపుచే బరిజ్ఞము ఘంటికల మ్రోగించి విరోధిరాజవిజృంభణము సాటి నని దుర్గగ్రహణపరమగు భావము.

మన్తఘటను హృదయజూడు గావున అభ్యంతరస్వరుఁడని చెప్పఁబడెను. రాజును బ్రోత్సహించి గుట్టుతెలిసినది మరుఁడుటచే గిరిక లోలోన మన్తఘటేదన మొందుచుండెననియు నది రాజు గ్రహించె ననియు భావము. ఉత్తంభితకంపము సాత్త్వికభావము. తదావేశవిశేషమున పటము లాలమయ్యెను. తొలుత సాత్త్వికభావపశమమునఁ గంపము గుబ్బులంటునంతనె వెఱపుగలిగెనని భావము. మొలనూలు మొరయుననుటకు-

శ్లో. ఏతశ్చలద్వలయనూపురమేఖలోత్థ, ఝంకారనూపురపరాజితరాజహంసాః. భర్తృహరి.

ఉ. తొయ్యలి మిద్దరాలు కుచఃపర్గము లాత్తశయైకవంచనన్

నెయ్యపుత్రేనిపాల్పటిచి • నీవియుఁ గోల్పడఁగాఁ దలంచె గా
కయ్యడ నేలకో యునిచె • నాత్తశయద్విలయంబు మున్నె లో
నయ్యె సరాగ మై నృపకారార్పణ కింకర బెనంగ నేర్చునే.

83

తొయ్యలి = గిరికాదేవి, మిద్దరాలు = ఎంతమాత్రము ప్రాశ్నితలేనిముగ్ధగదా. విమనిన, కుచదుర్గములు = స్తనములనెడు గిరిదుర్గములు, ఆత్తశయైకవంచనన్ = ఇక్కడ నాత్తశయైకవంచనయనెడు నాత్తశయైకవంచనచేత ననిచెప్పవలయును. ఆత్తశయమనఁగా దనయొక్కహస్తము. ఆత్తశయఁ డనఁగా హృదయమును హత్తుకొనియుండెడు మన్తఘటను, ఎల్లప్పుడును దనయొద్దఁ గాచుకొని యుండెడు బంటును గనుక, తనయొక్క యేకహస్తమువలని వంచనచేత నని కుచపరమయినయర్థము. మన్తఘటనెడు నొకనవ్వుకంపుబంటుయొక్క యొకపుచేత నని దుర్గపరమయిన యర్థము. నెయ్యపు

జేనిపాల్పటిచి = ప్రేమగలవసురాజుపాలుచేసియు, నీవియుఁ గోల్పడఁ గాదలంచెఁ గాక = నీవియనఁ గాఁ బోకముడియును మూలధనమును గనుకఁ బోకముడియనెడు మూలధనమును బోగొట్టుకోఁ దలఁచినదియు, కాక = లేనట్లులే, ఆయ్యెడఁ = ఆనీవిస్థానమందు, ఏలకోయునిచెనాత్తశయద్విత్తయంబు = అత్తశయద్విత్తయమనెడు నాత్తశయద్విత్తయము నెందుకుంచవలయును, అనఁగా వృద్ధమనుట. ఇక్కడ నాత్తకరద్విత్తయమని వస్త్రగ్రంథిపరమయిన యర్థము. పంచకభటద్విత్తయమని మూలధనపరమయిన యర్థము. ఏమనిన, ఆయాత్తశయద్విత్తయము, అనఁగా నట్టిపంచకభటద్విత్తయము, సరాగమై = అనురాగముతోఁగూడుకొన్నదై, నృపకరార్పణము = ఆమూలధనమును రాజుచేతి కప్పించుటకు, మున్నె = మునుపే, లోనయ్యెడ = అలాయపడియుండెను. కాబట్టి ఇంకఁ బెనంగ నేర్పునే = ఇకఁమీఁద రాజు హరింపకుండఁ బోరాడఁ జాలునా యని యర్థము.

ఆయాత్త కరద్విత్తయము రక్తితోఁ గూడుకొన్నదై వివాహాంతరముం దప్పరింత నేయునెడల రాజకరార్పణమునుపే లోబడియున్న దనియును నట్టిది వస్త్రగ్రంథిని రాజు హరింపకుండునట్లు పెనఁగఁజాలునా యనియును హస్తపరమయిన యర్థము. అనఁగా గిరికాదేవి చెండుహస్తములచేతను గుచ్చద్యయమును గ్రమ్ముకొనియుండగా వస్త్రగ్రంథి పడలుటచే నది జాతుకుండఁబట్టుకొనునిమిత్తమయి యొకచేయవదలఁగానే రాజు కుచగ్రహణము చేసెననియును నంతట చెండుహస్తములును వస్త్రగ్రంథి యందే చేచ్చుకొనియెననియును దాత్పర్యము.

గిరిక ముద్దరాలు గావున నృపకరార్పణమునకు సరాగముగ లోనయిన హస్తయుగమును గుట్టలపైఁ గాపుంచెను. అవి తొలుతనే రాజునకు లోనైనవగుటచే పంచింది కుచములను నీవిని గూడ రాజునకుఁ బాలుపఱచెను. మున్ను లోబడినవానిని గాపుంచిన నవి సమయమునఁ బెనంగి మాట దక్కించుట యసంభవము. ఇట్టిబంటుల నియోగించుటచే గిరిక ముద్దరాలని స్పష్టము.

శ. అతిసీతసమయుఁడై పతి, సతిసీవి హరింప లజ్జ • సనియొక దృఢయో

గత నీవి గన్నబోంట్లును, గతనీవిక లై నవారికడ నుండుదురే.

89

అతిసీతసమయుఁడై = అతిక్రమింపఁబడినవియమముగలవాడై, పతి = వసురాజు, సతి = గిరికాదేవి యొక్క, నీవిహరింపక = మూలధనమునుహరింపఁగానే యనియర్థము. ఇక్కడ స్త్రీధనాపహరణము రాజునకు నిషేధము గనుక నది విచారింపక అతిసీతసమయుఁడైనాఁ డని తెలియవలయును. వస్త్రగ్రంథిని హరింపఁగానే యనిభావము. లజ్జసనియొక = లజ్జానఖి తొలగిపోయె నని యర్థము. సిగ్గు తొలగిపోయె నని భావము. ఈయాశ్వాసమందు, ౭౭ వ పద్యములో లజ్జావయస్యవధూటి యని చెప్పినాఁడు గనుక నాయర్థ మిక్కడి కాకర్షింపవలయును. దృఢయోగతనీవిగన్నబోంట్లును = దృఢసాంగత్యముచేతను ఈవినిబొందిన, అనఁగా ధనధాన్యలాభమును బొందియున్న సఖిజనములును, గత నీవికలై నవారికడనుండుదురే = గతమైనమూలధనముగలవారిదగ్గరనుండురా యనియర్థము. అనఁగా ధన హీనతనుబొందినమీఁదట వారిదగ్గరనుండరుగదా యనుట.

లజ్జ వస్త్రగ్రంథినిబొందియున్నది గనుక వసురాజు వస్త్రగ్రంథిని హరించినమీఁదట గిరికాదేవి దగ్గర నెందుకొఱ కుండునని భావము.

ఉ. చేడియకోమలావయవసీమలఁ జెల్వనిసోయగంపుఁజే

యాడఁ బ్రభూతసూతనరసాకృతిఁ గ్రంజెము రొయ్య నొయ్యఁ బై

యాడఁ గరంగి జాతె నెద • నంటినకస్తురిరేఖ లాకుల
ప్రీడతమంబు లాత్తపదవి న్నిలు పోషక పోవుకై వడిన్.

౯౦

చేడియ = గిరికాడేవియొక్క, కోమలావయవసీమలన్ = మృదువైన కచకుచాద్యవయవముల
యందు, చెల్వని = పలియైన వసురాజుయొక్క, సోయగంపుఁజేయాడఁ = విలాసకరమైన హస్తము
వ్యాపింపఁగాను, ప్రభూత = పుట్టిన, నూతన = అభినవమైన, రసాకృతిన్ = అనురాగరసమువలె,
క్రొంజెమరు = సాత్వికభావజనితమైన క్రొత్తచేమట, ఒయ్యనొయ్యఁబైయాడఁ = తిన్నతిన్నఁగా
బైవి వ్యాపింపఁగాను, ఎదనంటిన కస్తురిరేఖలు = హృదయమంటియున్న కస్తూరికాపత్రరచనలు, కరంగి
జాతెన్ = కరంగి నీరయి జాతిపోయెను. ఏలాగనిన, ఆకులప్రీడతమంబులు = తొట్టుపడుచున్న
లజ్జా తిమిరములు, ఆత్మ పదవిన్నిలుపోషక పోవుకై వడిన్ = తన మార్గమందు నిలువలేక తొలగి
పోయినట్లులుగా, జాతెనని సంబంధము.

వసురాజు తన సోయగంపుఁజేయిచే గిరికావయవములను గళాస్థానము లెఱింగి స్ఫుశించెను.
సాత్వికభావజన్యమగు క్రొంజెమట నూతనానురాగరసమువలె నుండెను. చేమటచేఁ గస్తురిరేఖలు
కరంగిపోవుట తొట్టుపడులజ్జాతిమిరములు విడిపోవునటు లుండెను. సోయగంపుఁజేయి యాడినచోటున
నెల్ల లజ్జకు నిలువ నెలవు లేకపోయెను. చెల్వండనుటచే వసురాజు హృదయరంజకమస్వరూపుఁడని
భావము.

సీ. నెలఁతగు త్తపుగుబ్బునెత్తమ్మి మొగడల నెలకూనసోకులు • నిగుడకుండ
ముదితచందురు కావిమోవి లేదలిరున కలఘుద్విజాహతి • యంటకుండ
మగువపెన్నెరిగుంపుమొగులుజొంపమునఁ బ్రకంపనాయాసంబుగదురకుండ
జెలువక ప్రపూఁబూతఁదిన్ని వెన్నెలలకు ఘనతిరోధానంబు • గలుగకుండ

తే. నీరుల నలరించె నిద్దంపుజిగి ఘటించె
నొయ్య నెఱియించె నొకయింత • యొఱపు నించె
లలితనవోవ్యవభోగలీలాలతాంత
నాయకుఁడు చేదిమేదిసీనాయకుండు

91

లలిత = మనోహరమైన, నవోవ్యవభోగ = నూతనసంభోగమందు, లీలాలతాంతనాయకుఁడు =
లీలామన్తధుఁడైన, చేదిమేదిసీనాయకుండు = చేదిభూషణియైన వసురాజు, నెలఁతగు త్తపుగుబ్బునెత్తమ్మి
మొగడలన్ = గిరికాడేవియొక్క చిగువైన గుబ్బుచన్నుల నెడు చక్కని తామరమొగ్గలయందు, నెలకూన
సోకులు = నెలకూనయనఁగా బాలచంద్రుఁడు - బాలచంద్రసదృశములైన నభిములయొక్క సోకు
లనెడు బాలచంద్రునియొక్క కిరణప్రసారణములు, నిగుడకుండన్ = వ్యాపింపకుండునట్లుగాను,

ముదితచందురుకావిమోవిలేదలిరునకున్ = గిరికయొక్క చంద్రకావరంగుగల పెదవియ నెడు
లేతచిగురుటాకునకు, అలఘుద్విజాహతియంటకుండన్ = ద్విజశబ్దము దంతములయందును బత్తుల
యందును వర్తించుచున్నది గనుక దంతక్షతమనెడు పక్షిఘాత మంటకయుండునట్లుగాను, మోవి యను
తలిరున కంటనీయ లేదని భావము. లేదలిరుగావున మిగుల సుకుమారముగ నుండును. అందు సహజ
ముగ నిద్దంపుసిరి నిండారును. అలఘుద్విజాహతినహజసౌకుమార్యమునకు దగినది కాదు గాన దంత
క్షతము లాస్పదయ్యెనని భావము.

మగువపెన్నెరిగుంపు మొగులుజొంపమునకొ = గిరికయొక్క చివర సమూహమునెడు మేఘ బృందమునందు, ప్రకంపనాయాసంబు గదురకుండకొ = ప్రకంపనశబ్దము ప్రకృష్టచలనమందును వాయువునందును వర్తించుచున్నది గనుక బ్రకృష్టమైన చలనాయాసము నెడు పవనాయాసము తగులకుండునట్లుగాను, (ని. 'ప్రకంపన శ్చాలిబలః' అని యమర శేషము.) పెన్నెరిగుంపు నుండెనుగాన మొగులుజొంపముతో బోల్చి చెప్పబడెను. కంపనశేషాదికములచే గిరిక పెన్నెరివీడి చిక్కుబడ కుండ నొనర్చిననుట. ప్రాథరతమున నెరివీడుట సహజము. "మేఘోవర్ష తి మివానకేతువిశిఖా" ఇత్యాదిసురతవర్ణనములు గాంచునది.

చెలువకప్రపుంబూత చిన్నిపెన్నెలలకుకొ = గిరికయొక్క కర్పూరలేపనము నెడు బాలచంద్రికలకు, ఘనతిరోధానంబుగలుగకుండకొ = ఘనతిరోధానము నెడు ఘనతిరోధానము గలుగకుండునట్లుగాను - ఘనతిరోధానమనగా ఘనమైన యదర్పనమనియును మేఘముపలనియాచ్ఛాదనమనియును దెలియ వలయును. సిరులనలరించెకొ = సమృద్ధులచేత నొప్పనట్లు చేసెననియును, నిద్దంపుజిగిఘటించెకొ = స్నిగ్ధ కాంతిని బొందించె ననియును, ఒయ్యనెఱుఁచె = తిన్నగాఁ జక్కపఱచెననియును, ఒకయింత యొఱపునించెకొ = మఱియొక మెఱపుగలుగఁ జేసెననియును గ్రమాలంకారము. అనగా గిరికాదేవి ముగ్ధగుకుక బ్రహ్మసంగమమం దెంతమాత్రమును గాసిదగులకుండునట్లుగా పసురాజు క్రిడించెనని తాత్పర్యము.

పసురాజు నూతనసంభోగములం దారి తేరిన చతురుండు. కాననే లీలాలతాంతసాయకుడు. కావున గుబ్బలపై గోటిగంటు లంచక నిద్దంపుసిరియు మోవిపై పలుగాటులంచక నిద్దంపుజిగియుఁ బెన్నెరి విడిపోకుండ మెల్లఁగ నెఱపుటయు మేనిపూత తొలగిపోకుండ నొఱపునించుటయు నొనర్చె నని భావము.

ఉ. భూనుతకీర్తి వేడ నుడి + వోవనితావులగుబ్బగుత్తులకొ

దేనియ లాన నానఁ గడఁతేరనివాచవిపండు నిచ్చె భూ

మానివహంబు దాల్చె మృదుఃశాటిక మున్న యొసంగు సింధుసం

తానము గావునం గడు సుఁదారత నాలతకూన యొప్పుచున్.

92

భూనుతకీర్తివేడకొ = భూజనులచేతఁ గొనియాడఁబడిన కీర్తిగల పసురాజు యాచింపఁగా, ఆలతకూన = ఆ గిరికాదేవి, సింధుసంతానము గావునకొ = సముద్రసంజాతదేవతరు విశేషము గాఁబట్టి యని యర్థము. శుక్తిమతీనదీసంతానమని భావము. కడుసుదారతకొ = మిక్కిలి యాదార్యముచేత, ఒప్పుచుకొ = ప్రకాశించుచు, ఉడిపోవనితావులగుబ్బగుత్తులకొ = ఉడికిపోని పరిమళమునుగల వట్టువ పువ్వుగుత్తులను-ఇక్కడ ఉడిగి యనెడు పదమునందలి యంతిమవర్ణము లోపించినది, తేనియలాననానఁ గడఁతేరనివాచవిపండుకొ = మధురరసాస్వాదనము చేయఁజేయఁగా నెప్పటికిని వాచవి దీరకుండెడు ఫలమును ఇచ్చెననియర్థము. స్తనగుచ్ఛములను నధరబింబమును నిచ్చినదని భావము. భూమానివహంబు రాల్చెకొ = ఆభరణములను వర్ణించెనని యర్థము. ఆలంకారములు సడలిపోవునట్లుగాఁ బెనఁగెనని భావము. మృదు శాటిక మున్నయొసంగెకొ = మృదువైనవస్త్రమును ముందుగానే యిచ్చెనని యర్థము. కట్టుకొంగు ముందు గానే స్వాధీనపఱచెనని భావము.

సింధుసంతానము లతహాన యచవిశేషణములచే గిరికయెడఁ గల్పలతాభావము ద్యోతకమగు చున్నది. కల్పలతకు ఊడిగిపోనితావులు వాచవికడలేఱనిపండ్లు లోనగునవి సహజములు. మఱియుఁ గడుదుదారతయుఁ గలదు. పసురాజు బుజ్జగించి గిరిక నొడంబఱచి గుబ్బలంటి మోవియాని సొమ్ములు రాలునంత దిటపుగఁ బెనంగి నీవి తొలఁగించి రతులఁదేలెనని భావము.

ఉ. ముప్పిరి గొన్నవాచవుల ♦ మోహ మొకింతయుఁ దప్పనీదు కన్

తెప్పలు విప్ప నీ దొకతఱిఁ జెమ రారఁగనీదు మేన నె

ల్లప్పడుఁ దృష్ణచేఁ దనివి ♦ నందఁగనీదు నృపాలమాళి నే

చొప్పనఁ బుట్టెనో భువనఁసుందరి సింధువరామృతంబునన్.

93

భువనసుందరి = గిరికాదేవి, సింధువరామృతంబునన్ = సింధువరముద్రములలో శ్రేష్ఠమైన తీర సముద్ర సుబంధమయిన, అమృతంబునన్ = సుధయందు అని యర్థము. సింధుశక్తిమతినదియొక్క, వర = శ్రేష్ఠమయిన, అమృతంబునన్ = సలిలమందనిభావము. (ని. 'అమృతం యజ్ఞశేషేస్యా తీప్తి యూషే సలిలే ఘృతే' అని మేదిని.) ఏచొప్పనఁబుట్టెనో = ఏప్రకారముగా జన్మించినదోకాని, నృపాలమాళిన్ = పసురాజశ్రేష్ఠుని, ముప్పిరిగొన్న వాచవుల మోహ మొకింతయుఁ దప్పనీదు = ముబ్బ డిగాఁ బెనఁచుకొన్ననోటి రుచులయందలి యాసక్తిని గొంచె మయినప్పటికిని వదలనియ్యదు, కన్తె ప్పలువిప్పనీదు = కనుతెప్పలు విప్పిచూడనీయదు. ఒకతఱిఁ జెమరారఁగనీదు మేనన్ = ఒకసమయమం దైనను దేహమందుఁ జెమటారనియ్యదు, ఎల్లప్పడుఁ దృష్ణచేఁ దనివినందఁగనీదు = ఎప్పుడు దప్పి చేతఁ దృప్తిపొందనీదు.

అనఁగా నమృతమందుఁ బుట్టినదానికి నమృతధర్మములు లేక యమృతేతర ధర్మములు గలిగి యుండుటవలన నమృతమం దేరితిగాఁ బుట్టినదో యని యాశ్చర్యము. అమృతాస్వాదనముచేసిన దేవ తలకు మఱియొకవాచవులయందు మోహములేకయుండుటయును గన్నులకు తెప్పపాటు లేకయుండు టయును శరీరమందుఁ జెమటపట్టకుండుటయును దప్పిలేకయుండుటయును బ్రసిద్ధము. ఎంతక్రోధినిను మోవిచవిపై మక్కువదీఱలేదనియు సుఖవరపతమునఁ గనుతెప్పలు విప్పిచూడఁజాలఁడయ్యెననియు నతని లితక్రీడావశమున మేనఁజెమట పొడసూపెననియు భావము. గిరిక భువనసుందరిగావునఁ దన్నిరతియ విభ్రమలాపణ్యాదులచే పసురాజు పరవశుఁడయ్యెననుట.

మ. సతి సాహిత్యరహస్య మీశువలనన్ ♦ సాధించి తోడ్పాట త
త్పతికిం బ్రత్యుపదేశ మిచ్చె నతులఁ ప్రాధిక్ ధ్వనివ్యక్తిఁ ద
చ్చుతికిం బొన్నుచు లోచనాంజనరసప్రోన్మేషము ల్తన్నభో
ద్గతము లేసెయుచుఁ బ్రత్యులంకరణమాఖర్యంబు దీపింపఁగన్.

94

సతి = గిరికాదేవి యనియర్థము. పార్వతియని యర్థాంతరము. (ని. 'సతీదక్షసుతా సాధ్వ్యోక్తి, అని నానార్థరత్నమాల) సాహిత్యరహస్యము = కలయికయొక్క మర్తమను-అనఁగా సంభోగరహస్య మని యర్థము. సాహిత్యవిద్యామర్తమని యర్థాంతరము. ఈశువలనన్ = పరియయిన పసురాజువలన నని యర్థము. హరునివలననని యర్థాంతరము. (ని. 'ఈశ శృష్ణా ప్రభౌ త్రిభు' అని నా.) సాధించి =

అన్యసించి, తోడ్తోన = వెంటడిగానే, తత్పతికిం బ్రత్యుపదేశమిచ్చెన్ = పతియైన యాపసురాజునకు నాసంభోగరహస్యమును దిరుగ నుపదేశము చేసె నని యర్థము. పతియైన హరునకు నాసాహిత్య విద్యారహస్యమును దిరుగ నుపదేశముచేసె నని యర్థాంతరము. ఏలాగనిన, ఆతులప్రాధిక్ = ఆనమాన మయిన ప్రాగల్భ్యముచేత, ధన్యవృత్తిఁ దచ్చులికిం జొన్నుచున్ = గళధన్యనియొక్క ప్రాకట్యము నాతని చెవికి వినఁబడునట్లుగాఁ జేయుచు నని యర్థము. ధన్యవృత్తముయొక్క ప్రాకట్యము నతఁడు వినునట్లుగా జేయుచు నని యర్థాంతరము. లోచనాంజనరసప్రాప్తేషము ల్తన్మభోద్ధతముల్సేయుచున్ = కన్నుల యందలికాటుక గలసిన యానందబాష్పనలిలవికాసములు పసురాజుయొక్క ముఖమందుఁ బడునట్లుగాఁ జేయుచునని యర్థము.

లోచనమనఁగాఁ గళాస్థానభేదము. దానికినింజనమయిన - అనఁగా దానిని గనుపఱుచునది కళా శాస్త్రముగనుక దానియందలి శృంగారరసవికాసముల నతని వచించునట్లుగాఁ జేయుచు అని సాహిత్య విద్యారహస్యమయిన యర్థాంతరము. ప్రత్యలంకరణమాఖర్వంబు దీపింపఁగన్ - ప్రత్యలంకరణ = కణనూపు రాదిప్రత్యాభరణములయొక్క, మాఖర్వంబు = ముఖరభావము, అనఁగా మ్రోత, దీపింపఁగన్ = ప్రకాశింపఁగా అని యర్థము. ఉపమోష్ఠేక్షాది ప్రత్యలంకారములయొక్క వాచాలత్వము ప్రకాశింపఁగానని యర్థాంతరము. ప్రత్యుపదేశ మిచ్చెనని సంబంధము.

అనఁగా గిరికాదేవి పెనిమిటివలన సంభోగరహస్యమును గ్రహించి యీతైన నర్థముగాఁ జెప్పఁ బడిన క్రియలతోఁగూడుకొనునట్లుగాఁ బుంభావరతి సలిపెనని తాత్పర్యము. సంభోగరహస్యమును గిరికాదేవి పసురాజునుండి గ్రహించి వెంటనే మిగులనేరుపుతో భూషణాది నిస్వనము మణితాదిగళర వాదికములు పెంపార కనులకాటుకకన్నీరు పసురాజుమొగముపైఁబడ మగచేతగావించెనని భావము. పుంభావసూరతపీఠము పురుషుని సౌభాగ్యతిశయమునఁగాని లభింపదని భర్తృహరి యిట్లు చెప్పి యున్నాఁడు.

శ్లో. “ఉరసి నిపతితానాం స్రవధమ్నిల్లకానాం
ముఖశితనయనానాం కించి దున్తిలితానాం,
ఉపరిసురతఖేదస్విన్నగంధస్థలానాం
అధరమధువధూనాం భాగ్యవంతః పిబంతి.”
“అనేకార్థస్య శబ్దస్య వాచకత్వే నియన్తితే,

సంయోగాదైర్వి రవాచార్థ ధీకృద్వ్యభుతిరంజనం.” అను కావ్యప్రకాశికనూక్షినిబట్టి లోచనాంజన మనుచోఁ గళాశాస్త్రమనుటకంటె సాహిత్యవ్యంజనవ్యాపారమనుట యుచితమని యొకరు వ్రాయుచున్నారుగాని పూర్వవ్యాఖ్యాతృభావమే సుగమము సరసముగ నున్నది.

కా. భూనాథాగ్రణికి స్వధూమణికి సంతభోగాంతసౌఖ్యంబు బ్ర
హ్మానందానుభవంబుఁ దెల్పె ననవద్యం బై యవేద్యాంతరం
బై నిర్లేపకలాప మై క్రమవిముక్తానేకబంధానుసం
ధానం బై యపునర్భవప్రభవఖేదం బై విజృంభించుచున్.

భూనాథాగ్రణికి = వసురాజునకును, వహూమణికి = గిరికాదేవికిని, సంభోగాంతసౌఖ్యంబు = సురతాంతమందలి సుఖభావము - అనగా గళలువదలెడు సమయమందలి సౌఖ్యము. బ్రహ్మనందానుభవంబుఁ జెల్పెన్ = బ్రహ్మవిషయకమయిన యానందమయొక్క యనుభవమును జెలియఁజేసెను. ఏలాగనిన, అనవద్యంబై = అనిందితమైనవైయని సంభోగాంతసౌఖ్యపరమయిన యర్థము. నిర్వృప్తమయిన దని బ్రహ్మనందానుభవపరమయిన యర్థము. అవేద్యాంతరంబై = తెలియఁదగినది మఱియొకటిలేనివై యని యనుభయత్ర అర్థము. నిర్లేపకలాపమయి = వీడిపోయిన భూషణములుగలవై యని సంభోగాంత సౌఖ్యపరమయిన యర్థము. నిర్గతమయిన సంస్కరసమూహము గలదని బ్రహ్మనందానుభవపరమయిన యర్థము. క్రమవిముక్తానేక బంధానుసంధానంబై = క్రమక్రమముగా విడువఁబడిన యనేక రతి బంధాను సంధానములు గలవై యని యర్థము. క్రమవిముక్తములయిన యనేక కర్తబంధానుసంధానములు గలవై యని యర్థాంతరము. అపునర్భవప్రభవభేదంబై = పునర్భవశబ్దము నఖములయందును బునర్జన్మమందును వర్తించుచున్నది. (ని. 'పునర్భవః కరరుహానభాః స్త్రీనఖిరో స్త్రీయామ్' అని అ.) నఖక్షతములవలనఁ బుట్టెడు బాధలేనివై యని యర్థము. పునర్జన్మమువలనఁ బుట్టెడుదుఃఖములేనిదని యర్థాంతరము. విజృంభించుచున్ = సామర్థ్యప్రకారము గనుపఱుచుచు బ్రహ్మనందానుభవంబుఁ జెల్పెనని సంబంధము.

గిరికయు వసురాజును సంభోగసౌఖ్య బ్రహ్మనందలాలురై ప్రపంచమును, విడిపోయిన భూషణసమూహమును నెఱుంగక యనేకబంధములతోఁ గ్రీడించి నఖక్షతాది బాధలనుగూడఁ గణింపక చెలరేగి వర్తించిరని భావము.

క. సుమనోనాళీకాత్పిత, సుమనోనాళీకకలనఁ + జొక్కుచు వసుధీ

రమణీయు రమణీయు నీక్రియ, రమణీయతఁ గాంచి రసవారతనవరతులన్. 96

సుమనోనాళిక = పుష్పములే బాణములుగాగల మన్నధునియందు, ఇక్కడ నాళికశబ్దము బాణపరము. (ని. 'నాళికం త్వష్టేష్టిబం శరే పుమాన్' అని నా.) అర్పిత = సమర్పించఁబడిన, సుమనోనాళికకలనన్ = శోభనమనఃకమలములు గలుగుటచేత - ఇక్కడ నాళికశబ్దము కమలవాచకము. చొక్కుచున్ = పారవశ్యమును బొందుచు, వసుధీరమణియన్ - వసు = వసునామముగల, ధీరమణియన్ = ధీరశ్రేష్ఠుఁడును, రమణియన్ = గిరికాదేయును, ఈక్రియన్ = ఈయెప్పఁబడినప్రకారముగా, అనవరతనవరతులన్ = నిరంతరనూతనసంభోగక్రీడలచేత, రమణీయతఁ గాంచిరి = ఒప్పిదమును బొందిరి.

సీ. అభిరామనవపల్ల, వారామకుంజవాటికలఁ గీరముల నాడించికొనుచు
బద్దాలయోదరఁ ప్రాధసారసవీధి నంచలవేడంబు + లరసికొనుచు
గాంగేయధామశృంగవికటంకముల నీలకంధరిజ్వలగతు + ల్లాంచికొనుచు
విమలసింధుద్వీపవేదిక నరుణాస్తభగవిహారప్రాధిఁ + బొగడికొనుచు
తే. రతియుఁ జేతోభవ్రండు భారతియు నజాఁడు
శచియు నమరాధినాథుండు + జలధిసుతయు
నబ్జనాభుండు నన మించి + యఖిలసమయ
సముచితక్రీడ సలిపిరి + సతియుఁ బతియు.

అభిరామ సవపల్లవారామకుంజవాటికలక్ - అభిరామ = బిప్పుచున్న, నవపల్లవ = ప్రింగిగుడ్డు
గల, ఆరామ=ఉద్యానవనములయందలి, కుంజవాటికలక్=పొదరిండ్లచాల్లులయందు, కీరములనాడించి
కొనుచుక్ = చిలుకగుఱ్ఱములనెక్కిత్రిప్పచును అనియర్థము. చిలుకల నాటలాడించుకొనుచునని
భావము. ఇందువలన రతిమన్త ఘనసామ్యము సిద్ధించుచున్నది.

పద్మాలయోదరప్రాధసారసవీధిక్ - పద్మాలయ = సరోవరములయొక్క, ఉదర = గర్భమందు,
ప్రాధ = పృథ్విపొందిన, సారస = కమలములయొక్క, వీధిక్ = శ్రేణియందు, అంచలవేడంబు
లరసకొనుచుక్ = హంసవాహనములనెక్కి గలివిశేషములను బరీక్ష సేయుచు నని యర్థము. హంస
విహారముల నవలూకించుచు నని భావము. అందువలన వాణిహిరణ్యగర్భులస్వామము సిద్ధించుచున్నది.

గాంగేయధామ శృంగవిటంకములక్ - గాంగేయధామ = సువర్ణస్థానమైన మేరుపర్వతము
యొక్క, శృంగవిటంకములక్ = శిఖరములయొక్క యంచులయందు, (ని. 'తవసీయం కాతకుమ్భం
గాక్షేయం భర్త కర్పరమ్' అని అ.) నీలకంధరోజ్జ్వలగతుల్లాంచికొనుచుక్ = కంధరశబ్దము మేఘ
మందును, గంధరాశబ్దము కంఠమందును వర్తించును గనుక, నీలకంధరమునగా నీలమేఘుంజును
నెమిలియును, (ని. 'గ్రీవాయాం కన్ధరా మేఘే పుమాక్' అని నా.) నీలకంధర = నీలమేఘవాహన
ములయొక్క, ఉజ్జ్వలగతులు = ప్రకాశమానమయిన గమనములను, కాంచికొనుచుక్ = పొందుచునని
యర్థము. సువర్ణమయశోలాహలాచలశిఖరపార్శ్వములయందు నెమళ్ళయొక్క నడకలు చూచుకొంచు
నని భావము. ఇందువలన శచీసురేంద్రుల సామ్య మభిహిత మయినది.

విమలసింధుద్వీపవేదికక్ - విమల = తెల్లనైన, సింధు = సముద్రమందలి - అనగా తీరసముద్ర
మందలి, ద్వీపవేదికక్ = వేదికానదృశ్యమయిన శ్వేతద్వీపమందు, అరుణాప్తవిహార ప్రాధిబోగడికొనుచుక్ =
అరుణశబ్దము సూర్యసారథియైన యనూరునియందును సూర్యునియందును వర్తించుచున్నది. (ని.
'అరుణో ర్క్వే తత్సూతే' అని నా.) అరుణాప్తభగ = అనూరుని కాప్తుడైన గరుత్మంతుని యందును,
విహార ప్రాధి బోగడికొనుచుక్ = సంచార ప్రాధిమయ మెచ్చుకొనుచు నని యర్థము. సింధుశబ్దము
నదియందు వర్తించుచున్నది గనుక స్వచ్ఛమయిన శుక్తిమతీనదియందలి వేదికవంటి యిసుకదిన్నె
యందును, నరుణాప్తభగములనగా సూర్యుడాప్తుడగుగాగల పక్షులు చక్రవాకములుగనుక వారియొక్క
విహార ప్రాధిమయ మెచ్చుకొనుచు నని భావము. ఇందువలన లక్ష్మీనారాయణుల సామ్యము చెప్పిబడినది.

రతియూజేతోభవుండుక్ = రతీదేవియును మన్మథుండును, భారతియునజూడుక్ = సరస్వతీదేవి.
యును బ్రహ్మయును, శచియు నమరాధిపాథుండుక్ = శచీదేవియును దేవేంద్రుండును, జలధిసుతయు
నజ్జనాభుండుక్ = లక్ష్మీదేవియును శ్రీమహావిష్ణువును, ఆనమించి = అనునట్లులుగా నలిశయించి యని
క్రమాలంకారము. సతియూ బతియూక్ = గిరికాదేవియును పసురాజును, అఖిలసమయసముచితక్రీడ
సలిపిరి = పసంతాదిసర్వర్తుసమయములయందును దగ్గియుండునట్టి కేళీవిహారము చేసిరి.

మొదటిపాదమున వసంతబుతువునకు రెండవపాదమున శరదృతువునకు మూడవపాదమున
వర్షర్తువునకు నాలుగవపాదమున హేమంశర్తువునకు ననుకూలములగు కీరాదికములు, నవపల్లవారామాది
బుతుభర్తములు చెప్పబడినవి. ఆయాబుతుభర్తముల శనుకూలములగు క్రీడాదికములె సముచితక్రీడలు
గిరికయు పసురాజు సముచితక్రీడాలోలురై నర్వర్తువులయందు సుఖ మనుభవించు నాగిరని భావము

తే. ఇ ట్లతఁడు శైలజకుఁ జొక్కు • టెఱిఁగి యొక్కొ-
యలఘునద్దోత్రనందన • యయ్యెఁ గీర్తి
యగతనయ యయ్యె జయరమ • యచలభూతి
మహిత యై మించె నపుడు సామ్రాజ్యలక్ష్మీ.

98

ఇట్లు = ఈ ప్రకారముగా, అతఁడు = ఆ వసురాజు, శైలజకుఁజొక్కు టెఱిఁగియొక్కొ = పర్వత పుత్రియైన గిరికాదేవికి స్వాధీనుఁడగుట దలసికొని కాఁబోలు, అపుడు = ఆనమయమందు, కీర్తి = వసురాజుయొక్క కీర్తికాంత, అలఘునద్దోత్రనందనయయ్యె - అలఘు = అధికమయిన, నద్దోత్ర = కులపర్వతముయొక్క, నందనయయ్యె = కొమార్తెయాయెను అని యర్థము. సత్కులీనులను సంతోషింపఁజేయుచున్నదని భావము. ఇక్కడ గోత్రశబ్దము పర్వతమునందును గులమందును వర్తిం చును. (శ్లో. 'గోత్రం నామ్నికులే క్షేత్రే గోత్రా భువి గవాక్షణే, గోత్రశ్చైతే' అని నా.) నందన శబ్ద మవత్యమందును సంతోషకరమయినదనియందును వర్తింపుచు. (ని. 'నందనం వాసవోద్యానే నందనో హర్షకే సుతే' అని మే.) జయరమ = అతనిజయలక్ష్మీ, అగతనయయ్యె = పర్వతపుత్రిక యయ్యెనని యర్థము. అగత = పోకయుండునట్టి, నయయ్యె = నీతిగలదాయెనని భావము. ఇక్కడ శబ్దశేషము, సామ్రాజ్యలక్ష్మీ = ఆయనరాజ్యలక్ష్మీ, అచలభూతిమహితయై మించె = పర్వతసంభవత్వము చేత నొప్పినదై యతిశయించెనని యర్థము. చలించని యైశ్వర్యముచేత నొప్పినదై యతిశయించెనని భావము.

ఇక్కడ అచలమనఁగా బర్వతమును జలించనిదియును, భూతియనఁగా బుట్టువును నైశ్వర్యం బును, (ని. 'భూతి ర్వాతకృష్ణాచే జన్మ సంపత్తి భస్మసు' అని నా.) అనఁగా నీరీతిగా వసురాజు గిరికాదేవియం దానత్తుడై ప్రవర్తించుచుండఁగా నాతనికిర్తి సత్పురుషులకు సంతోషింపఁజేయుచుండె ననియు నాతనిజయలక్ష్మీ నీతినహితయై యుండెననియు నాతనిరాజ్యలక్ష్మీ సుస్థిరైశ్వర్యముచేత నొప్పు చుండె ననియును దాత్పర్యము.

సీ. ఆ రాజువిమలవిఖ్యాతచంద్రిక నిచ్చ రహి కెక్క జాతె జాతె ప్రసంగ
మాఘనుదానధాఃరాపూర్ణవర్ష ముర్వరః బర్హ డిగియె నవగ్రహార్తి
యాలోకహితుప్రతాపాతపం బవిరతోదయరూఢిఁ దగ నింకె • దస్యుపంక
మాసద్గుణాబ్ధిచరామృతం బెల్లచో దయివారఁ దెరలె నామయవిభూతి

తే. యవ్యహఃశైలదమనురాజ్యమున నిట్లు
ఫలము లీనెడుచెట్లతోఁ • బాలచెల్లి
కాన్పువనితో నఖండభోగములతోడఁ
బ్రజలు గాంచిరి భూరివైభవసమృద్ధి.

99

ఆరాజు = ఆవసురాజునెడు చంద్రునియొక్క, (ని. 'రాజా నృపే తాలభేదే పత్యోక్షత్రియ చప్రయోగ' అని నా.) ఇక్కడ క్షిప్తరూపమునర్వత్ర వసురాజుపరమయిన విశేష్యపదముల కన్ని టికి నీలాగుననే విచారింపవలయును. విమలవిఖ్యాతచంద్రిక = శుభ్రీర్తియనెడువెన్నెల, నిచ్చరహి కెక్క = నిరంతరమును వన్నె కెక్కఁగా, జారప్రసంగము = విటులయొక్క ప్రసక్తి, జాతె = పడలెఘ.

ఆఘనము = ఘనముడైన యావసురాజునెడు మేఘునియొక్క, (ని. 'మేఘే పుమాన్ ఘనః' అని నా). దానధారా = దానజలధారలనెడు, ఆపూర్ణవర్షము = సంపూర్ణమైన వర్షము, ఉర్వరబర్హి = సకలసగ్యములచేత బరిపూర్ణమైన భూమియందు వ్యాపింపఁగా, (ని. 'ఉర్వరా సర్వసస్యాధ్యా' అని అ). అవగ్రహార్తి = వర్షప్రతిబంధమువలన నైనపీడ, డిగ్గియొక్క = తగ్గిపోయెను. అలాకహితు = జనహితుడైన యా వసురాజునెడు సూర్యునియొక్క-ఇక్కడ సూర్యవరముగా లోకబంధవశబ్ద మనుసంధింపవలయును. (ని. 'ప్రద్యోతనో దినమణిః ఖద్యోతో లోకబాంధవః' అని అ.)

ప్రతాపాతపంబు = ప్రతాపమునెడు నెండ, అవిరతోదయరూఢిదగ్గ = నిరంతరాభ్యుదయరూఢిచేత నొప్పఁగా, దస్యవంకము = శత్రువులును జోరులును ననెడుబురద, (ని. 'దస్యః ప్రత్యర్థిచోరయోః' అని నా.) ఇంకె = ఇగిరిపోయెను. అసద్గుణాద్ధి = సద్గుణముద్రుడైన యా వసురాజునెడు సముద్రునియొక్క, చర్యా = శ్రుతిస్త్రుత్యాచారస్థిరవృత్తియనెడు, అమృతంబు = సుధారసము, ఎల్లచోదయవారె = అంతటా బూర్ణిభింపఁగా, అమయవిభూతి = రోగసంపత్తి, తెరలె = విచ్చిపోయెను.

అమృతశైలదమను = శోలావలపర్వతశిక్షుడైన యా వసురాజునెడుశైలదమనునియొక్క-అనఁగా దేవేంద్రునియొక్క, రాజ్యమున = రాజ్యమందు, ఇట్లు = ఈప్రకారముగా, ఫలములీనెడు చెట్లతో = వాంఛితఫలమునిచ్చెడు మందారపారిజాతాదివృక్షములతోడ నని యర్థము. మధురఫలప్రదములయిన వృక్షములతోడ నని భావము. పాలవెల్లికానువనతో = తీరసముద్రమువలనఁబుట్టిన కామధేనుగుణముతోనని యర్థము. పాలు వెల్లువఁబారనిచ్చునట్టి గోసమూహముతో నని భావము.

అఖండభోగములతోడ = సంపూర్ణసుఖములతోనని యర్థము. అమృతభోగములతోననిభావము. భూరివైభవసృష్టి-భూరి = కాంచనముయొక్కయు, వైభవ = విభవములయొక్కయు, సృష్టి = సంపూర్ణతన, ప్రజలుగాంచిరి = జనులుబొందినవారైరి. (ని. 'స్వర్ణేషిభూరి' అని యమరము.)

క. అని యిట్లు రోమహర్షణ, తనయుఁడు వసురాట్కథానుభారస్థ మఖిలం

బును దెలుప విని మహోత్సవ, మునఁ బొదలిరి శౌనకాదిమునికులచంద్రుల్.

అనియిట్లు = ఈలాగని, రోమహర్షణతనయుఁడు = రోమహర్షణపుత్రుడైన సూతుఁడు, వసురాట్కథానుభారసము = అమృతరసస్థాయమైన వసురాజుయొక్క చరిత్రము, అఖిలంబును దెలుప = సమస్తమును దెలియఁజెప్పఁగా, విని = ఆకర్షించి, శౌనకాదిమునికుల చంద్రుల్ = శౌనకుఁడు మొదలుగాఁగల మునివంశశ్రేష్ఠులు, మహోత్సవమునఁ బొదలిరి = మహాత్మరమయిన వేడుకచే నొప్పిరి.

ఆ క్వా సాం త ము.

మ. దృఢబాహుబలభీమ భీమసమరప్రేంఖజయశ్రీపరి

బ్రథిమాథౌకితభూమ భూమహితతూర్వధ్వానద త్రైశధా

కృఢమత్కారవినామ నామకథనక్లామ్యన్తహాధిల్లికా

గఢరాడాద్యరిథామ థామగరిమగ్రస్తగ్రహాధీశ్వరా.

దృఢబాహుబలభీమ = గాఢమయిన బాహుబలమందు భీమసేనుడనైనవాడా, భీమనమర = భయంకరయుద్ధములయందు, ప్రేంఖత్ = నటించుచున్న, జయశ్రీ = జయలక్ష్మియొక్క, పరిబ్రథిమా = పరిబ్రథత్యముచేత - అనగా నాధిపత్యముచేత, పరివృధశబ్ద మధిపతియందు వర్తించును. ని. 'ప్రభుః పరివృధోఽధిపః' అని అ. వలకభేదము, ఆధౌకిత = వ్యాపింపజేయబడిన, భూమి = సామర్థ్యము గలవాడా, భూమహిత = భూమియందు దోష్టమున్న, తూర్యధాన్య = చతుర్విధవాద్యధ్వచలచేత, దత్త = ఈబడిన, ఈశధాక్రమతాగ్ర = హరునియొక్క ధక్కానంబంధమయిన ధమధమ ధ్వనియొక్క, వినామ = నమ్రభావముగలవాడా - అనగా హరుని ధక్కానాదమును దిరస్కరించిన భేరికాహానిధ్వనులు గలవాడా యనుట. నామకధన = పేరు చెప్పినంత మాత్రముచేతనే, క్షామ్యుత్ = వాడిపోవుచున్న, మహాధిల్లికాగధరాదాది = ధిల్లి యాగధా పాదుషాలు మొదలైన, అరి = శత్రువులయొక్క, ధామ = ప్రభగలిగినవాడా - అనగా నీరాజుపేరు వినగానే వారికి ముఖవైవర్ణ్యము సంభవించుచున్న దనుట. ధామగరిమగ్రస్త గ్రహాధీశ్వరా - ధామగరిమ = లేజో గౌరవముచేత, గ్రస్త = కబళింపబడిన, గ్రహాధీశ్వరా = సూర్యుడుగలవాడా - అనగా సూర్య లేజస్సుకంటె నధికమయిన లేజస్సుగలవాడనుట. అని యాశ్వాసాంతమందుః గృతిపతినిగూర్చి సంబోధనము. ఈపద్యము ముక్తపదగ్రస్తము గలదిగాఁ జెప్పబడియెను.

క. ధాటీబహుధాఽఽటీకన

ఘోటీఘోటాణాఘోటిఃఖురకోటిరజ

శ్వాటీవృతహరిదవధివ

ధూటీకుచక్రై ల ప్రబలదోర్బలలీలా.

102

ధాటీయనగా, ఖ్లో. 'శత్రుసేనాపమద్దాయ సద్యస్సుభటఘోటకైః, విజిహప్రవృత్తిర్యా సాధాటీతి నిగద్యతే' అను నీ ఖ్లోకోత్తలక్షణముగల ధాటీయందు - అనగా దాడియందు, బహుధా = అనేకవిధములైన, అటీకన = గతివిశేషముగలిగిన, ఘోటీ = ఆడుగుజ్జములయొక్కయు, ఘోటాణా = మగగుజ్జములయొక్కయు, ఖోటీ = కోట్లయొక్క - అనగా ననేకములైన స్త్రీపురుషాశ్వసముహముల యొక్క, ఖుర = గొరిజలయొక్క, ఖోటీఃఖోనలవల్లఁ బుట్టిన, రజః = ధూళియనెడు, శాటీ = వస్త్రము చేత, వృత = కప్పబడిన, హరిదవధివధూటీ = దిక్కులే చివరగాగల భూమియనెడు స్త్రీయొక్క, కుచక్రైల = స్తనప్రాయములైన పర్వతముగలవాడా, ప్రబలదోర్బలలీలా = బలిష్ఠమైన బాహుబల విలాసముగలవాడా అని సంబోధనము.

సు X ం థి పృ త్ర ము

సారసాహితీసదధ్వఃచారిభూరిధీరసా

ధీరసాహసోరుదోరఃతిస్ఫురన్తహఃరసా

హఃరసానుమత్తతీసుఃరాపగాసుధారసా

ధారసాధుకీర్తిహంసఃధారిసూరిసారసా.

103

సార = శ్రేష్ఠమయిన, సాహితీ = సాహిత్యమనెడు, సదధ్వ = సన్నార్దమందు, చారి = సంచరించు చున్న, భూరి = అధికమైన, ధీరసా = బుద్ధిగుణముల గలవాడా ! ఇక్కడ రసశబ్దము గుణార్థకము. ని.

'శృజ్జారాదా' విషే వీర్యే గుణే రాగే ద్రవేరసః' అని అ. ధీరసాహస=మహత్తరమైనసాహసము గలిగిన, ఉరు=దీర్ఘమైన, దోః=బాహువునందు, అతిస్ఫురత్=మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న, మహత్=విస్తారమైన, రసా=భూమిగలవాఁడా, ని. 'రసావిశ్వమ్భరా స్థిరా' అని అ. హేర=హరసంబంధమైన, సానుమత్=వర్స తముయొక్క - అనఁగా గైలాసపర్వతముయొక్క, తటి = దరులకును, సురాపగా = దేవనదికిని-అనఁగా నాకాశగంగకును, సుధారస = అమృతరసమునకును, ఆధార = ఆధారమయిన, సాధు = తెన్నయిన, ర్తి = కీర్తియనెడు, హంస = హంసను, ధారి=ధరించుచున్నది, సూరి = విద్వాంసులనెడు, సారసా = కమలములు గలవాఁడా అని సంబోధనము. ఈ వృత్తము ముక్తపదగ్రస్తపాదములుగలదిగాఁ జెప్పంబడియెను. ఈ సుగంధివృత్తమునకు ర జ ర జ ర గణము లుండవలయును. తొమ్మిదవయక్షరము యతి స్థానము. ఇది పదునేవధందంబగు నతిశక్వరియందుఁ బుట్టినది. దీనిని కాలినీ ప్రకాంతి చామరవృత్తంబు అని కొందఱుండు, దీని నుత్సాహంబుని కొందఱు భ్రమింతురు.

గద్యము. ఇది శ్రీమద్రామచంద్రచరణారవిందవందనపవననందనప్రసాదసమాసాదిత సంస్కృతాంధ్రభాషాసామ్రాజ్యసర్వంకషచతుర్విధకవితానిర్వాహకసాహిత్యరసపోషణరామరాజభూషణప్రణీతం బయినవసుచరిత్రం బనుమహాప్రబంధంబు నందు సర్వంబును షష్ఠాశ్వాసము.

ఇది శ్రీమదాత్రేయకులకలకాంభోనిధి సంపూర్ణసోమ సోమాభిధానమంత్రివరపాత్రుండును, సోమనుతసిద్ధేశ్వర మంత్రీశ్వరపుత్రుండును శ్రీమత్సావర్వతీరాజేశ్వరవర ప్రసాదసమాసాదిత హృద్యాన పద్యనిఖిలవిద్యావికారదుండును నగు సోమకవితేత విరచితం బయినవిద్యజ్ఞనరంజనీనామకపూర్వవ్యాఖ్యాన మందలి విశేషవిషయసహితంబుగాఁ జరిష్కృతం బయి యొప్పారు ప్రతిపదటీకారూపం బగు వసుచరిత్ర నామకాంధ్ర కావ్యరత్నవ్యాఖ్యానమునందు సర్వంబును షష్ఠాశ్వాసము.

విద్యజ్ఞనరంజనీనామక ప్రతిపదటీకారూపం బగు వసుచరిత్ర వ్యాఖ్యానమందలి శ్రీశేషచలా ధీశ్వరకరుణాసమాసాదితోభయభాషాకవితాధురంధర శేషాద్రిరమణకవిసోదరవిరచిత భావప్రకాశక యని వివరణము సంపూర్ణము.

వసుచరిత్రము సవ్యాఖ్యానము షష్ఠాశ్వాసము

సర్వంబును సంపూర్ణము

చెన్నపురి: వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్ వారి

'వావిళ్ల' ప్రెస్సున ముద్రితము. — 1954.

పద్యానుక్రమణిక

అ	పుట.	పుట.	పుట.
అంచల్లీల	369	అతిలక్ష్మి వలవతీ	273
అంటిననంగ	475	అత్తబిత్తరిన్	354
అంతకుమున్న	519	అత్తానప్పత్తిన్	636
అంతననంత వేగ	261	అదిగాడేమన	150
అందగ్రజుండు	45	అదె యిదె వింత	460
అందుఘనసార	459	అద్దిరజీవమాత్ర	443
అంబకపంచకంబున్	538	అధరమాధర్య	577
అంబుజాంబకు	641	అధరీభూత	500
అంబుజినీపురంధ్ర	415	అనఘాత్రియ	113
అంబురుహోష్ట	214	అనఘామూల్య	307
అంభోజేక్షణ	553	అనజనభర్త	310
అకుటిలసౌమ్య	545	అననింద్రుండను	515
అక్కటసీయుదగ్ర	152	అనమునిరాజు	216
అక్కటమిక్కుటం	256	అనయమునీమహా	306
అఖిలభువన	279	అనయమునీల	188
అగమాటాగ్రము	331	అనయనిహదన	408
అగతనయ	515	అనవినికేళికా	160
అగురుక్షోదపటిర	532	అనవినిగట్టురా	239
అచటిసానులు	149	అనవినిగరాజు	243
అచ్చంపుండెలి	437	అనవినివద్ది	148
అచ్చటనున్న	211	అనవిని రఘునందనుని	453
అజ్ఞాతగోత్ర	521	అనవుడు శశికాంత	161
అడుగులకెఱుగినన్	537	అనికేళీనచివుండు	158
అడుగుపెట్టెడు	208	అని చింతించుచు	463
అణుమధ్యాతతి	448	అని చెలి విన్నవించుటయు	192
అతనికిగల్గె సౌమ్యుండు	32	అని చెలువెల్ల	358
అతని వామాంక	397	అని జవరాలు	294
అతనుభూతి	247	అని తెలుప నశ్రు	626
అతితీవ్రాశుగ	575	అని తెలిపి మఱియు	220
అతిధీరుండతి	84	అని దానాగ్రహమున్	449
అతినికటంబు	586	అనిన నమ్మందయాన	293
అతిసీతినమయుండై	650	అనిన మహేంద్రునా	539
అతివగురుండు	330	అని మనసూర	455
అతివనితంబులింబ	177	అని మఱియుఁ బెక్కు	447
అతివల్లి దిప్తు	333	అని యఖిలంబున్	490
అతివనచీకరో	607	అని యనిమివనది	512
అతుల ప్రాధివహ	221	అని యనుపక విసోధ	162
		అని యిట్లు రోమ	658
		అని యిష్టదేవతా	18
		అని యూహించి	476
		అని రాజేంద్రుడు	483
		అనిలకుమార	368
		అనివనకేళి	379
		అని వనపాలురు	128
		అని వనితనాలిగాలి	454
		అని వనితయువరి	291
		అని వనితలు	374
		అని వనితాలామ	207
		అని విన్నవించుటయును	500
		అని విభుండింటిన్	473
		అని విభుండెద	478
		అని శత్రుత్వనదీ	335
		అని సబహుమానంబుగాన్	29
		అనుకూలభేలనా	225
		అనుగండమ్మలన్	485
		అనుగుండ్రిడల	288
		అనుచు దివ్యవంశ	623
		అనుచు ననవించి	450
		అనుచు నరపతి	648
		అనుచున్ వారలు	258
		అనుటయుఁ బిన్న	486
		అనుటయుఁ దాత	518
		అనుపమకాంతి	297
		అనుపమభాగ్యలక్షణ	20
		అనుపమభాగ్యలక్షణ	222
		సమన్విత	228
		అనుపమభాగ్యకాలికి	466
		అనుపమరత్న	628
		అనుపమ హేలతో	98
		అన్నగరనాట్య	289
		అన్నగ్రాశేఖరుండు	600
		అపుడద్రీశ్వరుఁ	492
		అపు డరవింద	207
		అపుడా నర్కసఖుండు	604
		అపుడు పురంధ్ర	

	పుట.		పుట.		పుట.
అపుడొక బాల	313	అభిసుటమిన	535	ఆహ్వానశక్తి	281
అప్పుడవరానువంగ	412	అభిలకు	471	ఆమిక్కువృత్తి	37
అప్పుడ పృథందర	132	అవధరింపుము శానకా	147	ఆభరతాన్వయం	33
అప్పుడవృణ్య	237	"	266	ఆమందాకిని	8
అప్పుడప్పిలినవ	213	"	410	ఆమనుజేంద్రచూపు	200
అప్పుడు ముద్దరాల్లి	454	"	503	ఆమనుజేంద్రనకు	43
అబ్బలభిన్నభుండు	477	"	583	ఆమాట కొంత	468
అబ్రాహీం	501	అవనినొక వేల్పు	517	ఆమాయతపసి	210
అభినవాలోక	318	అవనీ నాథుండు	327	ఆయనుజాల్ విశుద్ధ	58
అభిరామనవ	655	అవనీభర్త	332	ఆయినముల	126
అభ్యుదయవరం	87	అవిలోర్వినవ	145	ఆయెడ నొక్క	147
అమరబలావకృష్ట	631	అవియాలించుచు	634	ఆయెడ సంభ్రమం	567
అమరసమాగమా	506	అవ్యయనవ్య	563	ఆరఘనాథప్రభృతి	81
అమరుం దత్తురి	104	అనదృశభక్తి	614	ఆరాజ్ఞి తయంబులూ	39
అమితానంద	283	అనీతాజ్ఞేక్షణ	371	ఆరాజధాని కథి	107
అమితోల్లాసి	452	ఆ		ఆరాజపదన	305
అమృతమూర్తి	519	ఆకరణిందరంగిణి	230	ఆరాజువిమల	657
అమృతాంకుండు	494	ఆకలహంసివచ్చి	319	ఆరామక్షీతి భర్తకు	39
అమృతశైల	350	ఆకల్పలలామక	572	ఆరామశారి	58
అమృతజేంద్ర	457	ఆకులాహార్య	342	ఆరామామణి	326
అమృదితరత్న	643	ఆకోలాహలశైల	639	ఆరాయమణికి	55
అయ్యెడమంజు	221	ఆగతినభిమత	114	ఆలావణ్యవతీ	191
అయ్యెడ శీతశైల	283	ఆగిరిజానత్తు	554	ఆలీలనమ్మహా	227
ఆరవిందోదర	417	ఆచల్ల నిలియ్యని	489	ఆలోకాద్భుత	145
ఆరిగాంబుచమ	119	ఆచార్యోదిత	535	ఆలోగాంచన	196
ఆరిజయశ్రీ	54	ఆజగదభిమత	70	ఆభిహస్తావలంబ	321
ఆరుదుగ నీవిమానము	277	ఆజాబిల్లి వెలుంగు	454	ఆవడకు మెట్ట	523
ఆఱమిరమా	403	ఆటకొలంకునన్	391	ఆవాక్యంబులలో	406
ఆలకారాజకుమారుండు	560	ఆతనయలు	84	ఆవిభునకు నర్జున	35
ఆలఘుతర్కహంతు	90	ఆతని తమ్ముండు	46	ఆవిభునిదేవి	67
ఆలఘుశ్రీనిధి	230	ఆతనన్వంగి యనంగ	340	ఆవేశంబతి	425
ఆలఘున్యందన	98	ఆతటినొక	493	ఆవేశదివిజ	567
ఆలవైత్రాంచిత	135	ఆతటినమ్మహానిధి	608	ఆవేశమంజువాణి	359
ఆలరారన్నెల	137	ఆదరణీయరామ	136	ఆకారోధక	643
ఆలరుంగైదువుజోడు	117	ఆనగజాతయీ	290	ఆసంతరితై భవ	34
ఆలికుల వేణియూరు	178	ఆనగరాజభేది	322	ఆసలఁ బెట్టి	487
ఆలికులవేణి యిట్టు	348	ఆనదీనందన	283	ఆసుగుణాభికిం	34
ఆలికులవేణికి శిలఁగి	314	ఆనరలోక పాలకు	114	ఇ	
ఆలిసీలాలక	370	ఆపద్నోద్యువునోల	240	ఇందికఁ జేదిభూవతికి	617

ఇంతిమృదూత్తి	పుట. 185	ఉసురసుగన్ను	పుట. 470	ఓవలమానమిన	పుట. 216
ఇంతియునునంత	212	ఎ		ఓవసుధామహేంద్ర	253
ఇంతులనేచు	440	ఎంతకాలము మహా	83	కంకణగోమేధిక	568
ఇచ్చట శ్రీరాజ	514	ఎచ్చటనుండి	214	కంజయనా	345
ఇచ్చహితాహితంబు	355	ఎచ్చటివారో	161	కటకటమమ్ము	355
ఇట్లుతడైల	657	ఎట్టోకాకని	455	కటకేంద్రుడంపిన	26
ఇట్లు శుభలగ్నంబునకే	634	ఎదలపైఁబొదలు	50	కడిమికి వేంకట	56
ఇట్లు జంభారి	278	ఎరువుగఁజూడ	341	కనఁబడమునన్	372
ఇది తప్పికంటిపై	456	ఎలమి మనోజ	496	కనకగంధము	363
ఇది సంధింపఁగ	295	ఏ		కనక వల్లిమతల్లి	209
ఇన్నగరాజుకే	293	ఏకనపాదలక్ష	57	కనుగవపూర్ణ	197
ఇన్ననివేడ	518	ఏగతియోగిరిరూపము	208	కనుగలవింటి	303
ఇమ్మలైమరుహజారమ్మలై	126	ఏతాదృశగుణ	239	కనుగొనికన్నె	533
ఇరువురుదేవ	524	ఏపారుపాదరిండ్ల	121	కనుగొంటి లత	325
ఇవిధంబున నవ్వసుంధరా	586	ఏమందమేమి	405	కనుగొని కరగట	381
ఇష్టకృత్యము	255	ఏమని చెప్పవచ్చు	257	కనుగొని మణి	165
ఈ		ఏమిటికల్గితే	471	కనుగొని యానృపాల	470
ఈగతి నారాజు	478	ఏమేమి జగతిం	486	కన్నెమరునకు	372
ఈగదసాకార	622	ఏమే హేమలతా	468	కన్నెపాదములజు	188
ఈదండముపర	619	ఏరాజుభూరి	37	కన్యలావణ్య	336
ఈరాజుగరమొప్పకే	547	ఏవం విధ వివిధ	86	కపురపుంగవ్వు	234
ఈరితిఁబొదల	354	ఐ		కప్పు వాటింపదు	63
ఈరే యొక శుభ	534	ఐదువగాణీల	581	కబంధ హరధీర	146
ఈతాలఁబోరాదు	193	ఐదువలామహేంద్ర	604	కమనీయకాముదీ	462
ఈవజ్జుండవు	444	బ		కమనీయద్యుతి	479
ఈశరజాతములకు	563	ఒకచాయ ననపాయ	150	కమనీయాకృతి	190
ఈ శుభవార్తమీ	490	ఒకతే చన్నలమీది	467	కమలగర్భ	175
ఈ తైవాలవలీ	626	ఒకనాఁ డింద్రుని	493	కమలాభర్త	443
ఈ హారం బొకమాటు	477	ఒకనాఁడు చూచె	491	కమలింఁచెగాక	441
ఉ		ఒకవంక నిర్తలాదక	465	కమలూపమలూచన	631
ఉంచినయగ్రహ	68	ఒనర హిమావతుం	116	కమ్మనివింటి	564
ఉత్సాహంబున	520	ఒనరుఁ బురాధి	100	కమ్మపసిండి	562
ఉదయోల్లాఖిల	424	ఒప్పునంత	584	కరఘాతంబుల	120
ఉద్ధతరిపు	87	ఒఱిగినజూచి	477	కరముల నుజ్జ్వల	552
ఉన్నతజయ	86	ఓ		కలముల మూపు	389
ఉన్నవై జయంత	585	ఓ చామికరచారు	500	కలఁడుల్లొక	223
ఉన్నతి నన్నగ్ర	144	ఓ యతుల ప్రభావ	215	కలకంఠార్కటి	138
ఉరగులకీసువర్ణ	566	ఓరగయినైన	163	కమనీయకాముదీ	462
ఉరముననేగు	74	ఓలోలాంబక	392	కమనీయద్యుతిధామమా	479

కమలగర్భ	175	కొందఱుమంద	390	ఘనఘనాఘన	10
కలగుండె నెల	253	కొందల మేల	407	ఘనఘోషార్పణి	531
కలికినీ చేపట్టు	372	కొమిరె మనోవృథం	343	ఘనచాంపేయక	551
కలికి పెన్నెలు	472	కొవ్వవా తెలు	184	ఘనజాంబూనద	151
కలికి ముఖేందు	177	కొలకులపజ్జ	158	ఘనతరగాఢ	422
కలికియలి కిర	359	కొలన నీరీతి	395	ఘనతరఫలా	135
కలికియునా నృపా	322	కోలాహలశైల	313	ఘననాభిగుహ	179
కళికలు లేజిగుట్ట	324	కౌతుకముభూని	303	ఘనముల్ వాహ	512
కళకు మెఱుంగు	571	క్రిడామందిర	439	ఘనమైఘుటించు	620
కస్తూరి మెకము	613	క్షణవిలాస	180	ఘనలక్ష్మీ సేనగు	203
కాంచనపత్రికా	543	క్షీతిపాలోత్తము	296	ఘనశృంగార	574
కాంత పద మొంది	199	క్షోణిలారికి	557	ఘనకౌర్యుండు	79
కాంతల్పక్తిమతీ	579	క్షోణిమిత్రుల	40	ఘననీధురక్త	66
కాంతికలాపరూప	632	క్షేత్రారుల	86	ఘనుఁ డతఁడేగు	112
కాఁబోలునివి	323			ఘనులఁగొండల	100
కానఁగడుమాని	369	ఖ		చ	
కామకమలాస్త్ర	398	ఖల్యాధయకర	582	చండతమంబు	621
కామినులన్నగాత్మ	395	గ		చందనగంధు	99
కాలవశంబునకొ	412	గండశైలములకు	612	చతురాస్యుల్	92
కాపుకావసువారికొ	59	గంధగజరూప	210	చనివిభుఁగాంచి	169
కావున నీ వనజా	222	గంధర్వానక	539	చనువొప్పునగి	142
కావున నుద్యాన	218	గరుడసమ	559	చరణాగ్రానమితాచలేంద్రు	516
కిన్నరవిహంగ	193	గిరికన్య మేన	333	చరణాగ్రానమితాచలేశ్వర	511
కిరికనహాయ	61	గిరియునుదదంతి	236	చలదలఘు	453
కిలియ నీవు	451	గిరియును గిరిజా	623	చలితలతాంత	139
కుంతలస్థలి	75	గిరిరాజతనయ	284	చారణకన్యయో	475
కుంభగతదీప	208	గిరివర ఘోర	529	చికిలిపసిండి	638
కుతుకమున నచల	195	గురుతరనవ్య	282	చిగురుంజిమ్మనకొ	390
కుముదాధార	499	గురు ననుమతి	509	చిగురుఁ గెంగేలు	140
కులగిరిరాజ	233	గురునిగుణ	472	చిత్తజాకార	190
కులపతియు	135	గురువిద్యేషికి	357	చిన్నటనాట	482
కుసుమవాసన	379	గురువిధ	287	చివురుంగయిదువు	120
కేలదమ్మి	393	గొజ్జగమంచునకొ	396	చుట్టజాట్టుకొని	83
కేళివనాళి	124	గోత్రవర్గము	267	చెక్కినొక్కడె	81
కేళికమనీయ	407	గోత్రాజపిత్ర	256	చెన్నగునన్నదీ	105
కేవలకల్పనా	29	గోలనావల్లభు	452	చెప్పెడిదేమి	242
కొంచకయంబుధి	344	గ్రామసతాకుచాగ్ర	481	చెఱుంగులూత	561
కొండొకసేపు	444	ఘ		చెలితెలి తెప్ప	342
కొండఁట విల్లు	400	ఘనఘనసార	556	చెలిపులిగూడు	94

	పుట.		పుట.	పుట.	
చెలుల మొఱంగి	480	తమ్మివతంగ	498	ధాతుపరాగర్తి	527
చెలువలుబాల	578	తమ్మలబంపుదుక్	627	ధాత్రీశ్వరులుగాని	45
చేడియ శోమలా	650	తమ్మలక్లెలబెద్ద	565	ధీరవివిధా	87
చేతోజాత	44	తరళాధార	648	ధ్యానంబు హృదయ	397
చేదిత్వవర	515	తరుణిధూర్త	632	న	
చేరకొరా	236	తరుణార్క	13	నగరిపునమాను	333
జ		తరుకటాకాది	28	నటదీకాన	416
జతగుర్నితార	128	తరువులబొంత	166	నటదీశహరి	421
జనకనేత్రి	30	తలులరనిక్క	548	నతచూడాపరికర్	606
జనకోత్సంగ	10	తలచి భవదీయ	537	నను నువ్వెత్తుగక్	153
జననాథాగ్రణి	111	తలయెత్తదయ్యె	510	ననుక్రిరామ	27
జననాథోత్తము	198	తలిరుబ్రయము	295	నమ్మికమీఱ	361
జనపతి యిట్లు	330	తల్లియుండండ్రియై	351	నరనాథోత్తము	602
జనపతిదారసిల్లి	138	తళ్లకుంటసిండి	465	నరరాజకన్య	171
జనరాడ్రివ్య	616	తవిలియర్	505	నరలొకంబుట	463
జనలోహ స్పృహణీయ	484	తారానస్యము	495	నరవరు డభయం	259
జలకములార్చి	284	తావకైల	484	నలినీబాంధవ	277
జలధిందాన	76	తిరుమలరాయ	63	నవనవాపర్త	553
జలనిధిసార్వభౌమ	272	తుంగత్వాధర	77	నవరత్న ప్రతిబింబ	640
జవరాలి నెఱివేటి	572	తుమ్మెదదిమ్మరీడు	367	నవలా నవ	645
జవరాలియడుగు	405	తెచ్చినననేక	130	నాకులవై వతంబు	509
జాతికినెల్ల	525	తొయ్యలిముద్దరాలు	649	నాడెందంబున	476
జీవనమెల్ల	224	తొలుదొలుతక బారిజాత	503	నాలి విను నగేంద్ర	489
జ		తొలుదొలుతభద్ర	196	నాలివిను మేను	217
డించగఁబ్రొద్దు	596	తొలుదొలుతక విలాసగతి	301	నాధ చివురులు	124
త		తొవకుందూరపు	494	నాదం బొక్కటి	159
తనకప్ప నెఱి	167	ప్రిజగతీసుదతీ	187	నానాగాయన	160
తనకూటముల	231	ద		నానా జనువద	254
తనభవ్యధామ	35	దంతాఘట్టిత	12	నానా భూషణ	530
తన యనంతాది	618	దశనశంబముల	260	నానా సూనవితాన	185
తన యశోవిశద	108	దానాగతరసికాళిన	464	నామదిలాస	483
తనయిట్లుదామర	388	దృఢబాహుబల	653	నారంగములు	396
తనరాజీవశర	186	ద్రమిళలాట	582	నాశీకముఖికి	280
తనుగడుపార	423	ద్రవిణాధీశ్వరుడు	130	నాశీ కాకరతీర	169
తనుకునంబుగ	599	ద్వివప్రాదృశ	32	నావలచుట్టి	517
తపసుదటిమి	421	ధ		నావలనం బ్రియం	241
తమతమత్ములకొ	572	ధర నెవ్వానికి	65	నావిని చతురాన్యు	488
తమివహల్యాజార	419	ధరయేయపాంసుల	43	నావిని పరమాన్యుత	263
		ధాటిబహుధాటి	659	నావిని గట్టుజేడు	245

	పుట.		పుట.		పుట.
నిండుమనంబునం	536	పతివంచనామాని	410	ఫ	
నినుభాగ్యక్షర	479	పదములఁ బల్లవింప	201	ఫలభంగములు	356
నిన్నటిమాపు	537	పదమొత్తం గలహంస	309	బ	
నిమ్మప్రపా	526	పద్మినీ నవపాత్ర	532	బంగరుకొమ్ము	391
నిబిడతమోను	453	పన్నిరి మేరువుల్	540	బందీకృతాన్యరా	637
నిబిడదుస్సహ	362	పరబల భంగ	96	బడివాయకల	457
నిరతంబు దుర్మార్గ	55	పరభూభృత్	97	బలరిపుమిత్రు	112
నిరతిక్ నాభి	199	పరమాణుమధ్య	316	బలవన్నేరుశరా	399
నిలువెల్ల నీచాతి	243	పరమామోదముతో	240	బలిచూడామణి	95
నిలువెల్ల నిరపాయ	248	పరిచితకరహఃటి	501	బలితపుగుబ్బ	204
నీతములశుభ	624	పరిణతదివ్యగంధ	541	బలుకప్రంపుటనంటి	125
నీరజారాతి	445	పరిమిళితప్రవాళ	365	బలువాహినుల	70
నునుగప్రంపు	370	పవమానమానవ	353	బహుమహిధర	61
నృపమాళిధవ	134	పశ్యతాఫల	407	బాలకూర్మవిలాస	229
నృపుండలవసీ	128	పసిడికురుంజులక్	541	బాలబాలరసాల	375
నృపునెడుటక్	143	పిడుగుకైదువు	523	బాలాపాణిగ్రహ	331
నెట్టననాగట్టు	249	పుడమినవలెందు	244	బిత్తటియోర్పు	597
నెనరునజేయి	319	పురములుదర్శ	458	బెగడవలదనుచు	628
నెలతగు త్తపు	651	పురిపూడోట	102	బొమవిలుచూపు	204
నెలతలలో ద్రిలోక	293	పురిపరిభామహంబు	91	భ	
నెలతలబంతి	389	పూటపూటశరతోక్తి	345	భవదనుజాత్మజన్	411
నేడుగా మాకనిందిత	305	పెనుగట్టుగోట	338	భాగవతభావనా	471
ప		పాడగనవేళ	131	భామవదద్యయంబు	174
పంకజపాణి	287	పొన్నపూవాడి నేలక్	102	భావం బెక్కడలేక	17
పంచ శిలీముఖుండు	497	పొలతియొకర్లు	597	భువింగవితాకన్య	14
పకపకవన్వి	474	పొటనబంతి	263	భూనాథాగ్రణికిన్	654
పగడపుఁ జీట్లక్	106	పొవఁబోవగ	458	భూనాథోత్తమ	567
పగడాల కొణిగెల	164	పొరపురంధ్ర	600	భూనాయక	273
పగలెన్నఁచెల్వి	92	పాలామీప్రభృతుల్	583	భూనుతక్తి	652
పటుగాత్రయీ	274	ప్రకటితామోద	275	భూరిభుజంగికా	77
పటుతారాపట	424	ప్రకటితోన్నేష	194	భృమరంబులచిక్కు	549
పటుపీఠములె	464	ప్రబలకోలాహలా	111	మ	
పట్టాభిషేక	48	ప్రబలభలగోత్ర	271	మంచుమునుంగు	644
పడఁతియొకర్లు	553	ప్రబలాకారముతో	504	మంజులచంద్రకాంత	569
పడఁతులారాజ	313	ప్రబలాపలేప	52	మందయానమునేర్పు	285
పతయాభుప్రబల	508	ప్రమదాభ్యున్నతిక్	570	మందారముకుశ	380
పతికృతధర్మ	625	ప్రసవశరాభ్యు	343	మందారవర్ష	266
పతిగళార్పిత	461	ప్రాద్దువవచ్చి	538	మణికుట్టిమములు	601
పతియభిషేకవేళ	551				

పుట.	పుట.	పుట.
మతిఁగ్రీడారతి	246 మొలక మెలుంగు	468 వ
మదినున్నమరుఁడు	346 మోహపదేశ	404 వచ్చినసింధు
మనుజవిభిడపుడు	608 య	526 వచ్చివృపాలకేశి
మన్ననసీశమాళి	511 యాదోరాళి గభీర	640 వచ్చి యభివాదన
మన్ననబోటి	489 ర	268 వచ్చివసురాజ
మరునకుఁజైత్ర	365 రతిపతితండ్రి	457 వదన వనజహృతాంశు
మరునినాళిక	234 రతిపతిధర్మ	173 వనజదళాయతాక్షి
మఱియు నిక్కులాచల	153 రత్నకూటవిహార	302 వనజముఖి
మఱియు నీతనిమంత్ర	311 రత్నభూషిత	480 వనజముఖుల్
మఱియున్ వచ్చిరి	525 రమణి యిట్టి	380 వనజాలయము
మనలక యెల్లకాలమును	108 రమణీయాక్ష	413 వనతరువల్లికా
మహనీయమధు	125 రమణీయోజ్జ్వల	320 వనతమచాద్రులన్
మహనీయయోగ	513 రవికులంబురింప	206 వనతపాదములు
మహిమున్ వాగను	16 రాగంబుమూర్తమై	172 వరగుణజాల
మహిళామండల	121 రాజకరాసుపంగ	347 వరపద్మమకరముల్
మానసియాంత	276 రాజపురందరుండు	645 వరసుమనోభవ్య
మానవనాథుఁడు	558 రాజీవాక్షుల	89 వరాహవాపదాత
మానవనాథుఁడయ్యమృత	„ రామత్నావరు	264 వర్ధిష్ఠప్రతిభా
మాయా మానియు	292 రా రమ్యనగోమలి	„ వలదాశుంగళి
మాయాశీలురు	474 రారా జద్గుణకాలి	447 వలదుకొల
మాటుమాటాడదు	624 రిక్తరాయుని కళల్	403 వలనగు నమృహా
మించిన వేడ్కతో	329 రుచిరాజితమణి	106 వలదగుబ్బలు
మిత్రాధికారంబు	426 కే లెల్ల నమృత	170 వసుధానుధాంశున్
మీఱినరాజు	109 రోహణ శైలరాజము	302 వసుమతిదానయ్య
ముజ్జగ మేలు వేల్పు	546 ల	68 వసుమతీభార
మునియటరాన్	211 లజ్జావలీ మనోజ	19 వసురాజన్య
మునుప లేఁదాయెనే	449 లలికా సంవృత	556 వసురాజయ్యెడ
మునుసుమనోరాగ	118 లలనాజనాపాంగ	262 వసువసుధా
మున్నగ నన్నగా	491 లలనామణులపుడు	562 వసుసమ్రాట్
ముప్పిరిగొన్న	653 లలనా యీ యెలసాగ	584 వాచ్చ ననగోచర
మృదుకర్ణోత్పల	642 లలనా రత్నము	202 వాతాండోళిత
మెలుంగొప్పునెఱి	316 లలనాలలామ	399 వాసవమాలిక
మెలఁతలు శైలరా	571 లలితా మోద	565 విధివిహితంబు
మేటిజమ్మేటి యనటన్	171 లలితైశాంక	603 వినికలకాకు
మేలు లతాంగి	211 లాలింతు నేఁబాద	318 వినియాటంతు
మొక్కల్ వోయన	262 లే జవరాలిపాణి	254 విపులవప్రంబు
మొగము మొగంబున్	416 లోకత్రయాజయో	530 విమలమధుర
మొదలు మిటారి	627 లోకత్రయ్యభినంద	242 విరియుఁగువలయంబు
మొన యంగనకా	401	451 విలసితమాక్షికంబులు
		183

పుట.	పుట.	పుట.	పుట.		
విలసితరత్నకూట	238	శ్రీభూపుత్రి	1	సిరినెత్తామర	495
వివిధోర్విపతులక్ష	269	శ్రీరంగరాయ	410	సిరులంభలింప	610
విశ్వామిత్రునిగొల్పి	52	శ్రీరంగాధిపు	45	సుత్రామప్రియ	560
విషరాశిక్ష	442	శ్రీరమ్యంబగు	88	సుపర్వగణికామణి	546
పీటన్ మొటగు	104	శ్రీరామాక్షితిపుక్ష	28	సుమనోధివాస	227
పీడు చదివించె	612	శ్రీరామచరణ	583	సుమనోనాళికా	655
పీణావాదన	290	శ్రీవాణీధరణి	458	సుమనోమార్గణ	338
పీఠులమిందై	159	శ్రీసత్యశ్రేయ	273	సుముహూర్తంబని	606
పెండియు దూలు	474	శ్రీసద్భక్తవేంగ	503	సురభి సంతాన	617
పెండియు నఖండ	427	శ్రుతికూపామృతము	576	సురభి కురంగ	577
పెండియు నగేంద్ర	508			సునశరాస	400
పెండియు నాఖండలు	618	స		సూర్యాదిగ్రహ	534
పెండియు ప్రచండ	20	సంభాభార్గవ	581	సేనకౌచ్చన	469
పెరిదుత్ దానును	286	సకలాగమాంత	359	సోలసి తటి	315
పెరియించిరభిజాత	611	సకలామర్త్య	506	సోకన్దచ్చు	564
పెరియెలదాటి	245	సకలా మోదక	6	సోయగంబున	352
పెరిదీపిం జెలి	557	సకలలంకాభి	3	సోలుచు	362
పెసవిభీషణరాజ్య	41	సకలాకాంత	615	స్వామియేమని	123
పేడుకనిట్లగణ్య	629	సకియంగను	353	స్వామియైనగమాతి	445
పేజిచలిండ్ల	248	సచ్చిద్రంబ	621	స్వారాజ్యంబు	223
పైణికపల్లకి	543	సతినడించు	518	నైవేదిహార	191
ప్రదామంధరదృష్టిపాత	594	సతియూరుద్యుతి	175		
ప్రేశవర్తితాన్య	561	సతిసాహిత్య	653	హ	
శ		సతిహృదయాల	182	హరికరుణా	563
శంబరనయన	408	సమదాభంగ	205	హరిదంభోరుహ	423
శంబరవైరి	447	సమధిక కాల	443	హరిపదభక్తి	73
శక్రాపాదిత	88	సమయమహ్ని	498	హరిపరతంత్ర	529
శతప్రలేక్షణ	320	సయిదోదైన	350	హరిముఖ	504
శుక్తిగ్రంథ	481	సరయనఖా	270	హరిమైసాది	73
శుక్తిమతీ	603	సరసదరి	219	హరియనుమతి	545
శుచివృత్తి	328	సరసపర్వన్య	506	హరి కౌర్యుండగు	50
శైలకులేంద్ర	235	సరసిరుహరి	586	హరిహయవాహ	418
శ్యామాజ్జంభిత	574	సరిగాదు	630	హరిహయసౌధ	462
శ్రమమునొందింప	336	సర్వసర్వంసహ	257	హరుడాతారక	82
శ్రీకర్ణాటేశ్వర	145	సారసాహితీ	659	హనవిలాస	391
శ్రీక్షితిరక్ష	266	సారసకైరవ	360	హితసుమనో	271
శ్రీతిరుమలరాయ	146	సాలముయంత్ర	460	హిమనలిలాభి	542
శ్రీనిధిభవదభి	310	సింహగతి	550	హేమలతానిభాంగి	623

